

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени
Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini

№ 5 (100)

Душанбе – 2022

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январӣ соли 2022 таҳти № 230/МҚ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинов Дониёр Шомаҳмадович* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Холов С.С.*

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибосоварии илмӣ Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Ғаффорӣ Н. У. – доктори илмҳои таърих, профессор
Қосимов О. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумшоев Ҳ. П. - доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С. - доктори илмҳои таърих, профессор
Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солехов Ш. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К. - доктори илмҳои таърих, профессор
Худойдодов А. О. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҳусайнов А. К. – доктори илмҳои таърих, дотсент
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Саингинов Дониёр Шомахмадович* - доктор юридических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Холов С.С.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Гаффори Н. У. - доктор исторических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С. - доктор исторических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Худойдодов А. О. - доктор филологических наук, профессор

Хусайнов А. К. – доктор исторических наук, доцент

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 for No. 230/ZhR-97

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sainginov Doniyor Shomakhmadovich - Doctor of Low Sciences, Professor, Vice-rector on Scientific Affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Kholov S.S.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Gaffori N.U. - Doctor of Historical sciences, Professor

Husainov A. K. - Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Saidov A. S - - Doctor of Historical Sciences, Professor

Salimi N. U.- Doctor of Philology Sciences , academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Ubaydullov N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Расулов С.М. Ҷанбаҳои назариявии ибора дар забони адабии ҳозираи тоҷик	8
Каримов Ш. Б. Вожаҳои ифодакунандаи «рустанӣҳо» дар фарҳангномаҳои асрҳои миёна	12
Ҳалимзода Ш.А., Солеҳов Ш. Вазъи рушди истилоҳот дар забони тоҷикии ибтидоӣ асри XX	15
Асламов Ҳ.А. Омилҳо ва манбаъҳои ташаккули гунаи амрикоии забони англисӣ	21
Насимов Н. Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор	27
Раҳмонов Б.Н. «Шоҳнома» ва сарнавишти калимаи паҳлавон	34
Саидова Ҷ.С. Диалектизмҳои лексикӣ хосса, ки хусусияти феълӣ доранд	37
Гайнутдинова А.Г. Лингвистическое понимание паремиологических единиц: типы, критерии демаркации (на материале английского и русского языков)	41
Муҳиддинова Т.Х. Некоторые особенности выражения примет и суеверий в английском и таджикском языках	46
Раҳматуллозода С.Р., Валиев Ҷ.А. Вазъи инкишофи калимасозӣ дар забони тоҷикии ибтидоӣ асри XX	52
Қосимов М.С. Тафовут ва умумиятҳои маъноии пешояндҳо дар заминаи асарҳои бадеии бевосита тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	58
Мирзоалиева Ш.Э. «Вожаҳои соматикӣ сенсонимӣ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ	64
Турсунова М.А. Баррасии луғавии этнотопониму антропонимҳои воҳаи Сурхон	71
Имамбердиева С., Хомидов Д.Р. Шарҳи луғавии чанд ҷойномҳои «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ	75
Умаралиева Т.М. Баррасии олотҳои меҳнат ва тарзи корбурди онҳо дар кишоварзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	82
Ҳакимов Н. С. Як қолаби калимасозии <i>nomina agency</i> дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ	87
Одинаева Ш.Н. Назаре ба анъанайи дастурнависии форсӣ-тоҷикӣ	92
Сафялова Л.С. Невербальные средства выражения эмоций в контексте разных культур (на материале таджикского и французского языков)	97
Азимова Г.Э. Репрезентация концепта «приветствие» (салом) в таджикском языке (на материале художественного произведения Дж. Икрами «Двенадцать ворот Бухары»)	102
Насимова П.А. Роль морфолого-синтаксических способов терминообразования в формировании терминов дикорастущих лекарственных растений в таджикском и английском языках	105
Усмонов М.М. Мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ	110
Ҳушматов Н.Р. Роҳҳои баёни «хайрухуш» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	114
Шарипова З.М. Функции советизмов в романе А.Самада «Гардиши девбод» («Вихревая воронка»)	118
Саидзода Ҳ.А., Ашурмадов Қ. Пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои таҳқиқшаванда	126

Ҳамроев М.А., Ҷонмардов З.А.	
Истифодаи пешванди исмсозӣ «ҳам»-и забони тоҷикӣ ва муодили англисии он дар асари «Ёддоштҳо»-и Устод Айни	132
Саторов А.А.	
Шарҳи мухтасари тадқиқот оид ба истилоҳоти математикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	137
Давлатов М.С.	
Таҳлили маъноӣ- луғавии пунктуатсия дар забоншиносӣ	140
Қомилова П.М., Ҷоматов С.	
Явление полисемии в политической терминологии таджикского и немецкого языков	143
Турсунова Ш.А.	
Сопоставительный анализ структуры и семантики концепта «уважение» в таджикском и английском языках	149
Сайфуллобекова Г. А.	
Баъзе хусусиятҳо ва вазифаҳои услубии антонимҳо дар нутқи бадеӣ (дар заминаи маводи забони англисӣ)	154
Ғоибзода Ш.	
Сифат ва хусусиятҳои грамматикӣ он дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ	158
Турды-Аханова И.А.	
Лексические средства вербализации концепта «человек» в фразеологической системе английского языка	164
Гулямова М. Дж.	
Эссеизация газетной публицистики как способ отображения реалий современного социума	167
Саидова М. А.	
Хусусиятҳои ҳоси нутқи мазмунан нақлшуда ё худ ғайримустақим дар асоси матни асари бадеӣ «Ёддоштҳо»-и устод Айни	176
Қаримова М.Д.	
Теоретическое исследование медицинской терминологии (акушерство и гинекологии) в английском и таджикском языках	183
Мусаева Р.А.	
Теоретические основы разрядной дифференциации прилагательных в таджикском и немецком языках	186
Ҷаҳонгирова Ш. Ҳ., Ҷаматов С. С.	
Таҳлили сохтҳои истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули нахвӣ	192
Ҷаҳонгирова Ш. Ҳ.	
Таҳлили сохтҳои истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули сарфию нахвӣ	195
АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Раҳмонзода А.А., Сатторов Ҳ. Ҷ.	
Шеваи ниғориши Насри Суфӣна ва таҷассуми он дар осори Насафӣ	202
Исрофилниё Ш.Р.	
Нақде бар «Девон»-и Шайх Камоли Хучандӣ	207
Афсаҳзод А.А.	
Госиздания Республики Таджикистан	213
Ғаффорова З.А.	
Инъикоси масъалаҳои пандуахлоқӣ дар маснавии «Меҳру моҳ»-и Ҷамолии Деҳлавӣ	226
Қосимзода С.С.	
Вижагиҳои бунёдии се сабки аввали шеърӣ форсии тоҷикӣ	232
Олимӣ Х.Ҳ.	
Нусхашиносии «Наводир-ул-вақоеъ» -и Аҳмади Дониш	238
Ҳошимова Х.А.	
Сабк, забон ва тарзи баён дар насри Сорбон	245
Ҳайдаров Ф.Н.	
Таҳқиқи рӯзгор ва осори Муиззӣ дар Эрон	252
Ҳошимова Х. А.	
Усули сужасозӣ ва устухонбандӣ дар романи «Туғрал»-и Сорбон	259
Қосимӣ С.А.	
Масъалаи омӯзиши сурудҳои халқии маросими туйи арӯсӣ	265
Валиев Н.У.	

Зебуннисо – шоираи суханпардоз ва шоҳдухтари фақирнавоз	270
Саидова Б.Т.	
Назирасарой дар ашъори шоирони таърихи адабиёти форс-тоҷики асри XV	273
Раҳматова Д. А.	
Роҷеъ ба баъзе масъалаҳои образ дар шеъри муосир(образи модар)	280
Каримзода С.С.	
Нақши сози бунёдӣ-системавӣ дар фалакхонӣ	285
Қосимзода С. С.	
Пешинаи корбурди истилоҳи сабк дар шеъри классикии форсу тоҷик	289
Абдуллаев Р. Ж.	
Микёс ва диди замони шеъри Муиззӣ	296
Айниддинов И.Ш.	
Тадқиқи мухтасар аз рӯзгори Ашрафи Самарқандӣ	301
Тағоев С.	
Тавсифи табиат дар ашъори Аминҷон Шукуҳӣ	305
Саидов И. Х.	
Баррасии мероси адабии Қосими Анвор	311
Абдуллоева П. С.	
Корбурди талмеҳ ва истиора дар ашъори Мазмуни Зарободи	319
Ҳафизова Ш.М.	
Зиндагиномаи Салмони Соваҷӣ дар осори адабӣ ва таҳқиқӣ	324
Маҳмудов М.	
Адиби инсонгаро ва одамшинос	329
Асозода Ҳ.Р	
Истифодаи санъатҳои бадеӣ дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ	332

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ / ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ходжаева Н.Дж.	
К семантике изображения на первой золотой пластине из Храма Окса	338
Искандаров Қ., Раҷабалиев Х.	
Нигоҳе ба таърихи муносибатҳои дучонибаи Ҳиндустон бо Афғонистон дар даврони султай Британияи Кабир	343
Муродзода А.	
Ваҳшониятҳои даҳшатангези Темурланг аз нигоҳи Ибни Арабшоҳ	351
Ганҷакова М. Г.	
Таърихи таъсисёби ва фаъолияти муассисаҳои мадани - равшаннамоии ҶМШС Тоҷикистон дар таърихнигории ватани	356
Розиқзода А.Ш.	
Помир дар манфиатҳои сиёсии давлатҳои абаркудрат	362
Олимова Ш. Ҷ.	
Хунароҳои мардумии почикони води Варзоб аз нигоҳи Р.Л.Неменова	370
Муборакалиев Ф. С.	
Ибн Рушд основоположник теории «Двойственной истины» и его влияние на взгляд Аверроистов	375
Маҳмудов Д.	
Нақши Нусратулло Маҳсум дар таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии сотсиалистии Тоҷикистон	380
Амиршоҳӣ Н.Қ., Ҳусайнов С.С.	
Вижагиҳо ва сабки нигоҳи «Таърихи Фаришта»	383
Ёғибекова Б.Т.	
Традиции и инновации в женских платьях Памира в конце XIX - середине XX вв	388
Шоев Ғ. А.	
Инъикоси тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон дар адабиёти илмӣ солҳои 60-80-уми асри XX	394
Таширфзода Ф. Қ., Асламов Б. С.	
Ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар солҳои Истиклолияти давлатӣ	

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИБОРА ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Расулов С.М

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Масъалаҳои ибора ба мушкилоти бештар актуалии илми забоншиносии имрӯза тааллуқ доранд ва дар баробари ин ҳуди ибора хусусан дар контексти назм воҳиди кам омӯхташуда мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки ин воҳиди забонӣ дар низоми тамоми воҳидҳои забон таркиби бештар муҳим ва асосгузorro муаррифӣ мекунад. Ҷанбаҳои мухталифи ибораро бо калима, ҷумла ва матн таҳлил ва муқоиса намуда, чунин хулоса баровардан мумкин, ки ибора ҷузъи муҳиму мобайнии қатори забонӣ мебошад ва тавассути таҳлил ва шарҳи ибораҳо ба хусусиятҳои мазмунӣ, функционалӣ ва таркибии дигар воҳидҳои забон ҳамчун калима, ҷумла ва ҳатто матн баромадан мумкин аст.

Дар даҳсолаҳои охир дар лингвистикаи ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ дар бораи таркиб, семантика ва дигар хусусиятҳои ибораҳо миқдори ба таври кофӣ калони консепсияҳо, фарзияҳо ва ақидаҳои гуногун пешниҳод шуданд. Мувофиқи зарурият мо оиди ибораҳо дар забоншиносии муосир дар раванди таҳлил ва шарҳи мавзӯи таҳқиқотиямон назарияҳо ва ақидаҳои пешкашшуда ва бештар маъруфро меорем.

Ин ҷо лозим мешуморем, ки дар баъзе масъалаҳои ибора каме бозистем, ки дар қорҳои муҳаққиқон ва олимони забоншинос баррасӣ шудаанд. Масъалаҳои ибора аслан аз қадимулайём якҷоя бо дигар масъалаҳои синтаксис ва хусусан ҷумла баррасӣ мешуданд, зеро вақте дар замони қадим оид ба синтаксис сухан мегуфтанд, мувофиқан мушкилоти алоқаи калимаҳоро дар назар доштанд, ки ҳам дар таркиби ҷумла ва ҳам дар таркиби ибораҳо думболагирӣ мешуданд.

Аксари муҳаққиқони шинохтаи хориҷа ва ватанӣ Аполлоний Дисколро асосгузори синтаксисмешуморанд, ки дар Юнон дар асри 2-и эраи мо ҳаёт ба сар бурдааст. Филолог-эллинист, профессор А.В. Добиаш (1846 - 1911) соли 1882 китобро бо номи «Синтаксиси Аполлоний Дискол» нашр кардааст, ки дар он ғояҳои А. Дисколро оид ба ибора идома дода, дар бораи ибора консепсияи худро низ меорад. Намунаи синтаксисии ибора ба ақидаи А.В. Добиаш дар асоси семасиология ва шаклҳои функционалии ҳиссаҳои нутқ пешниҳод шудааст ва нисбати ин масъала забоншиносии тоҷик А. Мирзоев дар монографияи худ «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» ақидаи зеринро пешкаш мекунад: «А.В. Добиаш қайд мекунад: «...калимаи тафсилшаванда ва тафсилкунанда (ин он чизест, ки ибораро ташкил мекунад) на ҳама вақт аз пайвасти ду калима иборат мебошад» [1, 25], ба ин ақида олим розӣ нест ва чунин мешуморад, ки ибора ҳамеша пайвасти ду ва зиёда калимаҳо мебошад. Баъдан А. Мирзоев менависад, ки гарчанде ба А.В. Добиаш муяссар нагашт ҳамаи хусусиятҳои ибораро то охир қушояд, ҳуди таваҷҷуҳи олим гувоҳи он аст, ки гуфтан мумкин асосгузори назария оид ба ибора дар илми забоншиносии рус маҳз А.В. Добиаш мебошад [1, 25].

Дар хусуси консепсияи А.В. Добиаш оид ба ибора Валгина Н.С. дар қори хеш «Синтаксиси забони муосири рус» қайд намудааст: «Ин мураббаҳои грамматикӣ дар натиҷаи дар калима пайдошавии паҳнкундаи семантикӣ ба вучуд меояд, ки вобаста аз имконоти лексикӣ-грамматикӣ худ ба ин калимаи ҳукмрон мувофиқ мешавад. Ҷанӯз А.В. Добиаш ба «қобилияти бо шаклҳои гуногуни мувофиқат бо дигар калимаҳо маънои худро паҳн намудани гурӯҳҳои гуногуни калимаҳо» диққат дода буд ва консепсияи синтаксисии худро маҳз дар асоси семасиологияи ҳиссаҳои нутқ ва шаклҳои онҳо тартиб дод» [7, 23].

Дар қорҳои классикони илми забоншиносии рус М.В. Ломоносов «Грамматикаи Русия» ва А.Х. Востокова «Грамматикаи рус» қисми муҳими синтаксис таълимот дар бораи чунин қонуниятҳои маҳсуб мешуд, ки дар доираи онҳо калимаҳо ва дигар воҳидҳои забон ба системаи таркиби синтаксисӣ ва ба ягонаи бутуну пайваст дохил мешуданд. Дар асоси ҳамин назария, муносибати байнихамдигарии калимаҳои таркиби ибора дар маркази диққат

ба таҳқиқи синтаксиси ҳамон вақт қарор дошт. Вале ба чунин гузошта шудани масъала нигоҳ накарда, дар қорҳои ин донишмандон ибора дар баробари дигар воҳидҳои таркибии забон ҳамчун воҳиди ҳосаи синтаксисӣ, мисли калима ва ҷумла ҷойи алоҳидаро ишғол намекард.

Ибора дар қорҳои Ф.Ф. Фортунатов ҷойи назаррасро дошта, ӯ ибораро чунин тавзеҳ медиҳад: «Ибора дар нутқ гуфта, ман мазмунан он бутуниеро меномам, ки бо ҳамроҳшавии як калимаи пурра (на ҳиссаҷа) бо дигар калимаи пурра ҳосил мешавад, фарқ надорад, ки он ифодаи фикр комили психологӣ аст ё ифодаи қисми он. Дар тамоми конструкцияҳои ибора ду қисм бо маъно фарқ мекунад: номустақили тобеъ ва мустақили ғайритобеъ, илова бар ин, маҳз предмети фикр дар яке аз ин ду қисм дар ибора ҳамчун дар муносибати маълум ба предмети фикри қисми дигари ибора қарордошта ишора мешавад. Дар он ҳолатҳое, ки ибора дар нутқ ҷумлаи пурра мебошад, муносибати як предмети фикр ба дигараш дар мулоҳизаи психологӣ кушода мешавад, ки дар ин ибора ҳамчун дар ҷумлаи пурра ифода мешавад», 451].

Андешаҳои Ф.Ф. Фортунатов дар солҳои минбаъда ҳамачониба дар қорҳои дигар олими Русия М.Н. Петерсон «Очеркҳои синтаксиси забони русӣ» инкишоф меёбанд. М.Н. Петерсон кӯшиш кард фарзияи хуदाстро оид ба синтаксис бе иштироқи концепсияи ҷудогона дар бораи ҷумла таҳия кунад ва назарияи худро тавре пешниҳод кард, ки ҳар гуна пайвастагӣ ва алоқамандии калимаҳо ибора ё ҷумлаи сода буда, пайвастагӣ ва алоқамандии ибораҳо ҷумлаи мураккаб ҳосил мекунад. М.Н. Петерсон дар худ қараш оид ба масъалаи синтаксиси забони русӣ фарзияеро пешниҳод мекунад, ки синтаксис, асосан илм дар бораи алоқамандии калимаҳо дар забон мебошад, аз ин ҷо, синтаксис аз ибтидо илм дар бораи ибораҳо маҳсуб мешуд. Ба ақидаи олим синтаксис дар грамматикаи даврони атиқа нисбати воҳидҳои забон дар ду маъно баррасӣ мешуд: аввалан, ба маънои алоқамандии овозҳо дар таркиби калима ва дуом, ба маънои алоқамандии калимаҳо.

Яке аз муҳаққиқони аввалини синтаксиси забони русӣ, ки дар синтаксис таълимоти алоҳидаро дар бораи ибора дар қисмати ҷудогонаи китоби худ ҷой додааст, А.М. Пешковский мебошад. Тавре олим дар пешгуфтори нашри аввали китобаш «Синтаксиси рус дар тавзеҳи илмӣ» қайд мекунад, ҳанӯз дар соли 1914 заминаи илмии китоби мазкур пеш аз ҳама курсҳои университетии профессор Ф.Ф. Фортунатов, В.К. Поржезинский, асарҳои А. Потебня ва дигар олимони забоншиносии а. XIX буданд ва табиист, ки ҳангоми баёни концепсияи илмии худ оид ба ибора А.М. Пешковский ба ғояҳои олимони номбаршуда таъя мекард ва ибораро дар оғози қисмати алоҳида бо номи «Мафҳум дар бораи шакли ибора» чунин шарҳ додааст: «Пеш аз ҳама ба қароре биёем, ки мо таҳти вожаи «ибора» чиро мефаҳмем, зеро ин истилоҳ ҳаргиз ба маъмулан «мувофиқати калимаҳо» баробар нест. Дар забон чунин пайвастиҳои калимаҳо мавҷуданд, ки ибора намебошанд, баръакс, баъзе «ибораҳо»-и мо аслан на мувофиқати калимаҳо, балки калимаҳои одӣ мебошад. Пас, на ҳар қадом ду калимаи дар нутқ садодиҳандаву дар ҳамсоғии бевосита қарордошта ибора ҳосил мекунад, балки танҳо чунинҳое, ки дар фикр (тафаккур) ба ҳам пайвастанд, 34].

Аз пайи Ф.Ф. Фортунатов шогирди дигари ӯ А.А. Шахматов ғояҳои устодастро пайравӣ карда концепсияи илмии худро пекаш мекунад. Зимнан масъалаи ибораро тафсирнамудаи А.А. Шахматов: «Ибора чунин пайвастагии калимаҳо номида мешавад, ки ягонагии грамматикӣ ҳосил мекунад ва бо вобастагии яке аз ин калимаҳо аз дигараш муайян мешавад», боиси тавачҷуҳи ҳоса аст.

Ҳамин тавр, А.А. Шахматов моҳиятан концепсияи устодаш - Ф.Ф. Фортунатовро дақиқ карда, собит мекунад, ки бояд танҳо иттифоқи ғайрипредикативии калимаҳо - асосӣ ва тробеъ ибора номида шавад. Умуман, асосгузори назарияи ибора Ф.Ф. Фортунатов, А.И. Пешковский, М.Н. Петерсон ва А.А. Шахматов ибораро ба маънои васеъ омӯхтаанд. Ин олимони ба ҳадди муайян дар навиштаҳои илмии худашон чунин хулосае овардаанд, ки ибора воҳиди асосии синтаксис мебошад ва иттиҳоди предикативӣ ва ғайрипредикативии шаклҳои калимаро дар бар мегирад. Дар замони мо чунин ғояҳои илмиро олимони А.Н. Гвоздев, Е.С. Скобликова ва В. П. Сухотин ривож медиҳанд.

Дар тафсирҳои илмии олимони номбаршудаи ибораҳо чизи муттаҳидкунанда фаҳмидани ибора ҳамчун ягонагии синтаксисе мебошад, ки аз ҷумла бармеояд ва танҳо дар ҷумла мавҷуд аст. Дар алоқамандӣ бо ин, забоншиноси рус Н.С. Валгина чунин мешуморад, ки «аз ин дарки умумии ибора шинохти ибораҳои предикативӣ ва ибораҳои пайваस्तкунанда низ сарчашма мегиранд, ки муносибатҳои байни ҷузъҳои он дар ҷумла ниҳода мешаванд»

Дарк кардани ибора дар қорҳои В.В.Виноградов бо тартиби комилан дигар оварда шудааст, ки он ҷо олим фаҳмиши ибора ва ҷумларо ҷудо мекунад. Ҳудудгузори пеш аз ҳама дар асоси функционалии ин воҳидҳо гузаронда мешавад, чунки ҷумла — воҳиди коммуникативӣ (иртиботӣ), воҳиди иттилоӣ, аммо ибора воҳиди номинативӣ ё ин ки номӣ мебошанд. Дар ин бора В.В.Виноградов чунин мешуморад, ки «ибора ва ҷумла мафҳумоти қаторҳои семантикии гуногун ва сатҳи услубии гуногун мебошанд. Онҳо ба шаклҳои гуногуни фикрронӣ мувофиқат мекунанд. Ҷумла умуман намуди ибора нест, зеро ҷумла-калимаҳо низ вучуд доранд. Вале он ҳам бо моҳияти дарунияш, ҳам бо аломатҳои конструктивияш бевосита аз ибора нобароварданист. Мафҳуми ибора мазмунан ягон аломати грамматикӣ надорад, ки ба анҷоми иттилоӣ ишора кунад. Ибора танҳо дар таркиби ҷумла ва тавассути ҷумла ба низоми категорияҳои иртиботии нутқ, воситаҳои хабар дохил мешавад. Аммо он ҳамчун калима ба доираи воситаҳои «номинативии» забон, воситаҳои ишора мансуб аст. Он мисли калима маводи созандае дорад, ки дар раванди муоширати забонӣ ба қор бурда мешавад. Ҷумла бошад, ҳосили ҳамин мавод аст, ки дар бораи воқеият хабар дорад»

Ҳамин тавр, ғояи тафрикаи ибора ва ҷумла дар қорҳои илмии академик В.В.Виноградов ҳамчун ба самаранок рушд қард ва асоси ин назарияи олимро ҳулосаҳои зерин ташкил медиҳанд, ки ибора калимаҳои мустақилмаъно месозад, ки байни ҳам дар алоқии тобеҷкунанда қарор доранд, муносибатҳои муайяни синтаксисиро ифода мекунанд ва воҳиди номии мазкур мисли калима ҳамчун воситаи номинатсия (номгузори) хизмат мекунад, аммо аз интонатсияи (оҳанги) хабар ва тарҳи модалноку замони оӣ аст, бинобар ин, дар низоми воситаҳои иртиботии забон ибора танҳо ба таркиби ҷумла дохил мешавад.

Дарки хеле асоснок ва ҳосил ибора аз ғояҳои он дар ин бора сарчашма мегирад, ки «ибора ҳамчун воҳиди забон нисбат ба калима ва ҷумла мустақилият ва муайянии қатор дорад. Ба ғайр аз ин, мафҳуми ибора бо мафҳуми ҷумла мутаносиб нест. Гурӯҳҳои бутуни ибораҳо, ки воҳидҳои усулҳои фразеологӣ гаштаанд, бо сохташон ба калимаҳо наздик мешаванд (мук.: сар ба поин, дили ноҳолам, бекорхӯча гаштан ва ҳ.к.). Баръакс, дар суҳбати оӯз унсурҳои асосии конструктивӣ ҳамон калима бо шаклҳои грамматикӣ ва маъноҳои лексикӣ муҳталифашон мебошанд» [1, 22].

Академик В.В. Виноградов дар мақолаи дигари илмиаш ибораро ҳамчун воҳиди синтаксисии конструктивӣ баррасӣ қардааст, ки ҳамчун воситаи номинатсия хизмат мекунад. Ба ақидаи олим намудҳои лексикӣ грамматикӣ ибораҳо дар забон таърихан шаклҳои якҷошавии грамматикӣ ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно мебошанд, ки аломатҳои асосии ҷумларо гум қардаанд, аммо маънои парокандаи як фаҳмиш ё мафҳумро медиҳанд [4,5].

Ҷанбаҳои ҳарҳела, ҳосиятҳои фарқкунанда ва муайянкунандаҳои конструксияи таркибии додасударо омӯхта, академик В.В.Виноградов ба чунин ҳулоса меояд, ки «ибора - ин номгузори мураккабест. Он ҳамон вазиғаи номинативии қалимаро ба дӯш дорад. Он мисли калима метавонад низоми комили шаклҳои дошта бошад. Дар доираи лексика ба ин маъно мафҳум дар бораи воҳиди фразеологӣ забон мувофиқат мекунад» [3, 23].

Дар маркази таълимоти синтаксисии В.В. Виноградов назарияи ҷумла ва ибора, предикативнокӣ ва модалнокӣ, инчунин назарияи синтагма қарор доранд.

Ҳолатҳои асосии консепсияи грамматикӣ В.В. Виноградов, ки дар доираи онҳо ибора ва ҷумла расман ва функционалӣ баррасӣ шудаанд, ба тамоми рушди минбаъдаи илми грамматика таъсири қалону босамар расонданд ва омӯзишу таҳқиқоти муносири грамматикаи ҳам рус ва ҳам тоҷик ба системаи таълимоти ӯ пайравӣ мекунанд.

Ҳанӯз дар соли 1966 Н.Н. Прокопович дар таҳқиқоташ, ки ба масъалаҳои ибора дар забони адабии рус бахшида шудааст, масъалаҳои назариявӣ ва амалии ибораро баррасӣ карда қайд мекунад, ки: «хусусияти хоси ин категорияи синтаксисӣ ҳамчун заминаи зарурӣ барои таҳияи назарияи умумии ибора омӯзиши чуқури қатору гурӯҳҳои гуногуни ибораҳоро дар забонҳои гуногун талаб мекунад».

Забоншинос Н.Ю. Шведова дар мақолаи худ бо номи «Дар бораи воҳидҳои асосии синтаксис ва самтҳои омӯзиши онҳо» ибораро ҳамчун воҳиди синтаксисӣ шумурда чунин нигоштааст: «ибора – воҳидест, ки дар сатҳи синтаксиси калима ҳамчун воҳиди созанда пайдо мешавад. Он ташаккули расмӣ, алоқаи пешниҳодшудаи узви тобеъкунанда (калимаро) ва узви тобеъро (шакли калима) дорад. Аҳамияти грамматикӣ ибора ин муносибатест, ки байни аъзои он сар мезанад. Ибора воҳиди созандаест, ки дар паҳн намудани ҷумлаи сода ва дар ташкили шакли воҳидҳои гуногуни матн мураккаб ширкат мекунад. Ибора ҳамчунин метавонад дар таркиби матн вазифаи иваз кардани мавқеъҳо, инчунин вазифаи номбаркунандаро амалӣ кунад» [4, 42].

Дар асоси ғояҳои дар боло овардашудаи олимони шинохта мо ба чунин ақида омадем, ки ҳам калима ва ҳам ибора унсурҳои зерсистемавии синтаксис мебошанд, ки бо ёрии онҳо тадриҷан ва пайдарҳам паҳншавии воҳидҳои синтаксисии тартиби бештар баланд ба вучуд меояд. Вобаста ба ин, ба ғояҳои Н.Ю. Шведова рӯ овардан мумкин аст, ки ҷанбаҳои хосу универсалии ибораҳоро дар забонҳои ҳиндуаврупӣ баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки «дар доираи синтаксиси калима воҳидҳои таркиб калима ва шакли калима, аммо воҳиди бунёд – ибора мебошанд. Неруи синтаксисии калима дар хосиятҳои категориявии он маҳфуз аст, ки дар таносубҳои барои синтаксис гуногунмаънии маъноӣ умумии калима ҳамчун ҳиссаҳои нутқ, семантикаи хусусии грамматикӣ ва/ё калимасозии он ва семантикаи лексикӣ он пешниҳод шудаанд. Бо хосиятҳои категориявии калима хосиятҳои валентии он, яъне интиҳоби шакл ё шаклҳои бо калима ба алоқаи тобеъкунанда ҳамроҳшаванда муқаррар карда шудаанд. Дар асоси ин алоқа ҳамчун воҳиди бунёд ибора пайдо мешавад, ки маъно ва вазифаҳои худро дорад» [4, 126].

Умуман, таҳти мафҳуми ибора дар забон новобаста аз ҷумла воҳиди таркибии ҳислаташ ғайрииртиботӣ баррасӣ мегардад, ки бо роҳи пайвастшавии ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно ва мустақил дар асоси алоқаи тобеъкунанда ҳосил мешавад. Илова бар ин, воҳиди додашуда маъноӣ хос дорад, ки бо ҳислати алоқаи тобеъкунанда ва умумияти лексикӣ-семантикӣ калимаҳои мувофиқшаванда ба вучуд меояд.

Ҳанӯз дар соли 1963 О.С. Ахманова ва Г.Б. Микоян дар китоби «Назарияҳои синтаксисии муосир» таърифи зерини ибораро оварда буданд: «Ибора категорияи махсуси забон аст, ки умуман аз ҷумла, синтагма ва бадан аз чунин мафҳумҳои аз нуқтаи назари синтаксис аллақай номуайянтар, масалан "мувофиқати калимаҳо", "гурӯҳи ритмӣ" ва ғ. фарқ мекунад. Яке аз хусусиятҳои муҳими он ин аст, ки мисли калима маводи созандае мебошад, ки дар раванди муоширати забонӣ ба кор бурда мешавад» [6, 34].

Мутобиқи таърифи дар боло овардашуда О.С. Ахманова, Г.Б. Микоян дар чунин хулосаанд, ки ибора дар фарқ аз ҷумла предмети «синтаксиси хурд» (minorsyntax) мебошад. Вале, баъд аз якҷанд сол О.С. Ахманова дар «Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» таърифи дигар дода қайд кардааст, ки ибора «пайвастагии ду ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, якҷоя бо калимаҳои ёридиҳандаи ба онҳо тааллуқдошта ё бе онҳо мебошад, ки барои ифодаи мафҳуми ягона, вале тасаввур ё фаҳмиши аз ҳам ҷудо хизмат мекунад», ки дар таърифот муайянкунандаҳои «ягона», «аз ҳам ҷудо» то як андоза муҳолиф садо медиҳанд [2 173].

Дастовардҳои илмӣ оид ба ибора дар илми забоншиносии Русия тӯли солҳои охир дар қорҳои олимони варзида Е.С. Скобликова ва В. А. Белошапкова хулосабандӣ шудаанд

Дар раванди алоқа ибора мисли калима ба воҳидҳои иттилоъ ҳамчун ҷузъи раванди иртиботӣ тааллуқ дорад ва дар баробари ин, ибора метавонад берун аз иттилоъ ҳамчун воҳиди номинативӣ ба қор бурда шавад, дар номҳо ва навиштаҷот истифода гардад.

АДАБИЁТ

1. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. – М., 1954. №3. – С.4.
2. Винокур Г.О. Понятие поэтического языка// Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С. 388-393.
3. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Деваштич, 2002. 320 с.
4. Мухаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-лугот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
5. Петерсон М.Н. Очерк синтаксиса русского языка. – М., 1923. – 264 с.
6. Ревзина О.Г. Лингвистика XXI века: на путях к целостности теории языка // Критика и семиотика. – Вып. 7. – Новосибирск, 2004. С. 11-20.
7. Таджиев Д.Т. Об определительных словосочетаниях типа «Ахмада китобаш», «гапа камаш» // Ученые записки Таджикского государственного университета: Серия гуманитарных наук. Том 2. – Душанбе, 1954. – С.34 – 43.

О ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ НЕКОТОРЫХ АСПЕКТОВ СЛОВСОЧЕТАНИЯ

Статья посвящена проблемам изучения и исследования некоторых аспектов словосочетания. Автор, в статье используя различные источники, отражал об особенностях словосочетания трудах известных ученых лингвистов. Проблемы анализа и интерпретации словосочетания в поэзии и по настоящее время остается актуальным и малоизученным аспектом таджикского литературного языка. Главной целью научного направления считается исследование отдельных компонентов и частей текста, их тематико-стилистических характеристик, а также конкретного художественного приема в том или ином произведении или в группе произведений.

Ключевые слова: словосочетание, исследователи синтаксиса, лингвистика, семантические особенности словосочетания, синтаксической структуры, грамматическая согласованность, двукомпонентные словосочетания,

PROBLEMS OF LEARNING AND STUDY OF SOME ASPECTS OF THE PHRASE

The article is devoted to problems of study and research of certain aspects of the phrase. The author of article using a variety of sources, reflecting the peculiarities phrase linguists works of famous scientists. Problems of analysis and interpretation of the phrase poetry and currently remains relevant and little known aspect of the Tajik language. The main objective of the study is considered to be a scientific direction of the individual components and parts of the text they, they tematikostistileeskical characteristics an particular artistic device in a particular product or group of products

Keywords: phrase, syntax researchers, linguistics, semantic features of the phrase, syntactic structure, grammatical consistency, two-component phrases,

Сведения об авторах:

Расулов Сухайли Миркозиевич - доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка ГОУ «Таджикского государственного медицинского университета имени А.И. Сино, тел.:(+992) 939255703.

About author:

Rasulov Suhayli Mirqozievich - Doctor of Philology, Associate Professor of Chair of Tajik Language and Literature Method of Teaching named after Tajik State Medical University named after Abuali Ibni Sino. Phone: (+992) 918541803

**ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «РУСТАНИҲО» ДАР
ФАРҲАНГНОМАҲОИ АСРҲОИ МИЁНА**

Каримов Ш. Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Калимаҳо ва истилоҳот воҳидҳои асосии забон маҳсуб ёфта, ба воситаи онҳо таркиби луғавии забон ғанӣ мегардад. Сарчашмаҳои ташаккул ва таҳаввули вожаву истилоҳоти соҳаҳои гуногунро дар забони тоҷикӣ осори гаронбаҳои гузашта ташкил медиҳад. Омӯзиш ва таҳқиқи осори таърихӣ ин ё он қавму миллат барои густариши забони адабӣ ва густариши соҳаҳои гуногун он кӯмаки чиддӣ мерасонад. Чи тавре ки забоншинос Ҷоматов С. дар монографияи худ роҷеъ ба ин масъала таъкид намудааст, фарҳангҳои дузабона ва бисёрзабона дар ташаккул ва густариши истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши муҳим мебозанд [2, с.39].

Дар мавриди ташаккул ва инкишофи вожаҳои мансуби рустаниҳо дар забони тоҷикӣ низ ҳаминро бояд ишора намуд, ки асарҳои илмӣ гузаштагон, фарҳангҳои дузабона ва бисёрзабона, луғатҳои тафсири ва қомусҳои аҳамияти хоса доранд. Дар мақолаи мазкур бархе аз он фарҳангҳо ва қомусҳои, ки дар ташаккул ва рушди забони форсии тоҷикӣ ба хусус луғоти марбути рустаниҳо нақши сазовор бозиданд, мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд.

Яке аз он сарчашмаҳои қадима, ки дар ташаккул ва рушди луғоти марбути рустаниҳо дар забони тоҷикӣ нақши муҳим бозиданд, ин «**Фарҳанги паҳлавӣ – Farhang i pahlawig**» ба шумор меравад. Тадвину таълифи фарҳанги мазкурро ба давраи Сосониён нисбат медиҳанд, ки ин ҳам бесабаб нест, зеро маҳз дар он давра забони форсӣ-тоҷикӣ ба дараҷае рушд ва тақомул ёфта буд, ки забонҳои дигар ва ҳамсоири он ба он ҳад нарасида буданд. Номи муаллифи ин фарҳанг ва замони нигошта шудани он номаълум мебошад. Он чандин маротиба нусхабардорӣ ва китобат гардида, мавриди тақмили дабирон ҳам қарор гирифтааст. Бори аввал ин фарҳанг соли 1771 аз ҷониби Анкетил Дюперон ном донишманди фаронсавӣ ба нашр расидааст. Бори дуюм аз ҷониби Дастур Ҷамшедҷи Барҷорҷӣ зери уновонӣ «Паҳлавӣ фарҳанг» соли 1859 нашр гардидааст. Фарҳанг тақрибан 1300 вожаҳо дар бар гирифта, онҳо дар 31 бахш гурӯҳбандӣ шудаанд. Яке аз бахшҳои фарҳанг, аз ҷумла бахши шашуми он ба шарҳи вожаҳои марбути рустаниҳо бахшида шуда, «сабзичот ва гиёҳон» ном дорад. [5].

Вожаҳо, ки дар номгузории бахшҳои мазкури фарҳанг истифода гардидаанд, марбути соҳаҳои гуногунӣ ҷомеа ва олами ҳастӣ мебошад. Чуноне ки ишора гардид, яке аз бахшҳои фарҳанг маҳз ба шарҳи тавзеҳи вожаҳои марбути рустаниҳо бахшида шуда, шаҳодат аз он медиҳад, ки дар даврони бостон ва миёна низ олимону донишмандон ба соҳаи мазкур марок зоҳир намудаанд.

Забоншиносии шинохтаи тоҷик Д.Саймуддинов дар асари хеш «Воҷасозии форсии миёна» доир ба фарҳангномаҳои қадимтарини форсии миёна сухан ронда, дар он қабатҳои луғавӣ он даврро ба зергурӯҳҳои муайн ҷудо намудааст. Аз ҷумла дар ин китоб 13 қабати луғавӣ ишора гардидааст, ки дар бандҳои ҳаштум, нӯҳум ва даҳуми он луғоти марбути рустаниҳо, бахусус номи дарахтону гиёҳҳо, набототи донатор ва номи гулҳо мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд, ба монанди *draxt* - *дарахт*, *giyah* - *ғиёҳ*, *wan ī gurgānīg* – *дарахти гургонӣ*, *nārwān/nārbun/nārwun* – *дарахти анор*, *spēd-dār* – *сафеддор*, *urwarān* – *наботот*, *šāftālū* – *шафтолу*, *anbarūd* – *амруд*, *bastag/pistag* – *писта*, *gišhnīz/kišhnīz* – *қашиниз*, *sigr/sīr* – *сир*, *šahsprahm* – *райҳон*, *wanafšag* – *бунафша* ва ғайра ба ҷашм мерасанд [5, с.98-99].

Фарҳанги дигаре, ки дар он номи гиёҳҳо ва рустаниҳои гуногун мушоҳида мешаванд «*Луғат-и фурс*» ном дорад. Луғати мазкур яке аз луғатҳои муқтадирӣ тоҷикӣ-форсӣ мебошад, ки то замони мо омада расидааст. Ин луғат дар нимаи аввали садаи XI дар Озорбойҷон аз тарафи Абӯ Мансур Алӣ ибни Аҳмад ал-Асадӣ ат-Тӯсӣ таълиф шудааст.

Муаллиф дар ин асар вожаҳои нодир ва ноошноро барои иқоматкунандагони манотиқи шимолу ғарбии Эрон ва Озорбойҷон, ки дар ташаккули эҷодиёти шоирони ҳавзаи Моваруннаҳр, яъне Хуросон ва Осиёи Марказӣ, алалхусус давлати Сомониён ва Ғазнавиён нақши калидӣ мебозанд, шарҳу тавзеҳ додааст.

Тафсиру шарҳи вожагону истилоҳот дар луғат аз ҳарфҳои охири алифбо бо тартиби мушаххас сурат мегирад. Пас аз шарҳи луғатҳо аз эҷодиёти шоирони давр, ба монанди маликушуаро Рудакӣ, Дакиқӣ, Абушуқри Балхӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Абу Шукр ва чанде дигарон мисолҳо оварда мешаванд. Маҳз бо шарофати таълифи «Луғат-и фурс» номи бархе аз шуарои Хуросону Осиёи Марказӣ ва порчаҳо аз эҷодиёти эшон маълум гаштанд.

Луғати мазкур се маротиба бознашр шудааст. Он бори нахуст соли 1897 дар шаҳри Хорни Ватикан дастнавис шудааст. Нашри дуюми ин луғат дар чор нусхаи дастнавис аз тарафи Аббос Иқбол сурат гирифтааст. Баъдан соли 1957 нашри тозаи он ба таърифи расид [3, 6].

Дар луғати мазкур шумораи зиёди вожаҳои вомехӯранд, ки ба муҳити зист, аз ҷумла ба набототу ҳайвонот алоқаманд мебошанд, амсоли: **зрвоиша** – *ғиёҳе аст, ки ҷавлоҳон аз ӯ моло кунанд ва даста-даста банданд ва кафишгарон низ*; **шах** – *замини саҳт бошад бар кӯҳ ва домани кӯҳ* [1, с.97]; **зароган** – *замини саҳт* [1, с.97]; **зарогнак** ва **зараган** – *ҳарду замин римнок ва регнок* [1, с.97]; **кандураиш** – *замини вароз ва шеб бошад, пушта* [1, с.97].

Қобили қайд аст, ки дар «Луғат-и фурс» зиёда аз ҳазорҳо вожаҳои иборатӣ ба ҷашм мерасанд, ки бевосита номгӯи рӯстанию ғиёҳҳои гуногунро бозгӯ мекунанд. Дар рафти пажӯҳиш танҳо дар ҷилди аввали фарҳанги мазкури зиёда 100 вожаҳои марбути рустаниҳо ба ҷашм хӯрданд, ки вожаҳои зерин аз ҷумлаи чанде аз онҳо мебошанд: **зарев** – *ғиёҳест ки бар канори об рӯяд, бағоят бадмаза, ки аз самимияти он ҳеч чорпоя наздики вай натавон шуд*(21); **табархун** – *бедим сурх* (23); **талх** – *дарахтест бузурги хордор дар регистон; ва ба маънии шикҷаи хурмо; ва ба маънии дарахти мавз, ки ба ҳинди кела гуянд* (28); **қасил** – *ғалаи ҷави наждамида ва норасида* (136); **қух** – *номи ғиёҳест, ки бад он бурё бофанд* (163); **қарзум** – *ғиёҳе бошад хушбӯ*(166); **қарм** – *дарахти ангур* (166); **қазм** – *сабзае бошад, ки бар канори ҳавз ва лаби ҷуй рӯяд* (168); **газ** – *дарахте бошад, ки бештар дар канораҳои рӯдхонаҳо рӯяд* (193) (*газм*); **гуҷм** – *дарахти садаро гуянд, ки дарахти паишаи гол аст* (193); **гули отаиш** – *гул, ки онро ба ҳинди садагулаб номанд; ва баъзе навишта, ки ҳамин гули сурх аст, ки аз он гулоб гиранд* (197); **гандано** – *навъе аз сабзаи хӯрдани, мисли сир* (198); **либлӯб** – *номи ғиёҳ, ки онро шиқпечон гуянд* (199); **норубун** – *дарахти анор* (333); **ҳилиявн** – *ғиёҳест, ки тухми онро ба даво ба кор баранд* (396) ва *гайра*.

Дар қатори фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» дар фарҳанги Муҳаммадхусейни Бурҳон, ки бо номи «**Бурҳони қотев**» машҳур аст, луғоти қадимаи забони тоҷикӣ ҷамъоварӣ гардидаанд. Фарҳанги мазкур дар садаи XVII, аниқтараш соли 1652 аз ҷониби Муҳаммадхусейни ибни Халафи Табрзии мутахаллис ба Бурҳон дар Ҳайдарободи Дакан дар заминаи таҷрибаи уламои пешин мурабтаб гардида, барои тозагӣ ва инкишофи минбаъдаи забони адабӣ мусоидат намудааст. Дар фарҳанги ёдоваршуда зиёда аз 20 ҳазор калимаву унсурҳои луғавӣ шарҳу эзоҳ ёфтаанд. Дар фарҳанги мазкур низ луғоти зиёде рӯйи қоғаз оварда шудаанд, ки марбут ба наботот мебошанд. Дар зер зикри бархе аз онҳоро зарур мешуморем, ки дар ҷилди аввали фарҳанги мазкур мушоҳида гардиданд: **овшин** – *кокутиро гуянд; ва он ғиёҳест, ки ба арабӣ сағтари баррӣ хонанд* (63), **асл** – *навъе аз дарахти газро гуянд* (71), **арвона** – *бар вазни парвона; номи гулест, ки онро хири саҳрои гуянд* (83), **азгич** – *ғиёҳест, ки бар дарахт печад* (85), **ушинон** – *ғиёҳе бошад, ки бад-он рахт шӯянд ва баъд аз таъом хӯрдан даст низ бад он бишӯянд* (100), **ато** – *дарахти пада аст, ки ба арабӣ гараб хонанд ва онро ҳеч самар нест ва самғи он бештарин будааст* (101), **анҷил** – *рустиие бошад, ки онро хитмӣ хонанд* (116), **андов** – *таратезак боша два он сабзист хӯрдани* (117), **ангрес** – *рустанбошад ва гули он монанди гули хиск зард мешавад ва атрофи он хор дорад* (121), **бӯморон** – *ба маънии бӯмодарон* (199), **бӯмодарон** – *номи ғиёҳест моил ба кумудат ва тезӣ ва гули кабуде дорад* (199), **печа** – *ғиёҳе бошад, ки бар дарахт печад* (255), **тамлул** – *рустание бошадхӯдрӯи шабех ба исфонҷ*(291), **ҷавдар** – *ғиёҳест хӯдрӯ, ки бештар дар миёни зироати гандум ва ҷав мерӯяд ва донаи он борик ва кӯчак мебошад* (328), **ҳаврисфанд** – *рустание бошад, ки онро бустонафрӯз гуянд* (368) ва *гайра*.

Дигар сарчашмаи луғатнигорӣ, ки дар он вожаҳои зиёди марбути рустаниҳо ва ғиёҳҳо дида мешаванд, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Хусейни Инҷу ном дошта, дар асри XVII тадвин гардидааст. Дар ин фарҳанг ба қавли худи муаллиф луғоти аслан тоҷикӣ ҷамъ оварда шуда, маълумотҳо роҷеъ ба он фарҳангҳо, ки то замони зисти муаллиф тартиб дода шудаанд, ҷамъ оварда шудаанд. Дар фарҳанги мазкури як қатор вожаҳои марбути рустаниҳо ба назар расиданд, ки номгӯи чанде аз онҳоро ба таври мисола пешниҳод мекунем.

Тох – *номи дарахтест, ки ҷуби он дарахтро ҳезум созанд* (69)

Сурхмард – рустание бошад, ки барги он шабеҳ ба барги бустонафрӯз ва соқи он сурхранг шавад (80).

Сагангур – мевакаке бошад ба миқдори фил-филе ки сурх ва сиёхранг низ бувад ва буттаи он як газ баланд шавад ва барги он шабеҳ ба барги тут аст (84)

Марзангуи – навъе аз райҳон бошад, ки дар гояти сабзӣ ва хушбӯӣ бувад. (84)

Сиришк – номи даратест, гулҳои сафеди моил ба зардӣ ва сурхӣ дорад (90) Ин вожа аслан дар лугати мазкур бо се маъно оварда шудааст ва ҳамчун рустанӣ аз рӯи маъноӣ сеюмаш дар фарҳанг ишора гардидааст.

Дар қатори фарҳангҳои, ки дар боло зикрашон рафт, дар фарҳанги «**Тухфат-ул-аҳбоб**», ки бо номи «**Фарҳанги Ҳофизӣ Ҷаҳӣ**» машҳур аст, луғоти қадимаи забони тоҷикӣ ҷамъоварӣ гардидаанд. Фарҳанги мазкур дар охири садаи 15 ва ибтидои садаи 16 дар Осиёи Миёна таълиф гардидааст. Дар фарҳанги мазкур зиёда аз 2600 калимаҳои нодир ва камистеъмол ҷамъоварӣ шудаанд, ки дар асарҳои адабии шоирони асрҳои 10-11 шарҳ ёфтаанд.

Дар фарҳанги мазкур зиёда аз 80 калима ва истилоҳоте ба ҷашм меҳӯранд, ки ба номи рустанӣҳо ва шарҳу эзоҳи онҳо алоқаманд мебошанд. Калимаҳои зерини маҳсуб ба номгӯи рустанӣҳо дар ҳамин фарҳанг ошкор гардидаанд:

1. **Дӯх ва дух** – гиёҳе бошад, ки аз онҳасир бофанд ва бар он нишинанд(60)
2. **Жоҷ** – гиёҳе бувад, ки дар тарадӯғ кунанд... (63)
3. **Заранг** – дарахтест ба гоят сахт, ки дар кӯҳ боша два ҳеч самар надорад...(66)
4. **Зарир** – гиёҳест, ки гули зард дорад (66)
5. **Истаранг** – дарахти ябруҳ бошад, ки аз замин рӯяд бар шабеҳи мардум дар мулки

Чин ва самари он низ ба сурати одами бошад...(72)

6. **Кабаст** – гиёҳест, ки ҳамчун захр сахт нохуш бошад (72)
7. **Кизм** – сабзае бошад, ки бар канори ҷӯй ва ҳавз рӯяд (83)
8. **Коч** – дарахти машҳурест (88)
9. **Ноҷ ва нуҷ** – дарахтест монанди сарв ... (125)
10. **Озаргун** – гулестзард ва баъзе ба сӯрхи зананд... (130)
11. **Озарюн** – гули хайри аст (130) ва гайра.

Хулоса, дар қатори фарҳангҳои, ки мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, инчунин фарҳангҳои қалон ва хурди дигаре мавҷуданд, ки таълифи онҳо ба асрҳои миёна рост меояд ва таҳлилу баррасии онҳо дар як мақолаи хурд ғайриимкон аст. Ошкор намудани калима ва унсурҳои луғавии марбути наботот дар фарҳангҳои мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки ташаккул ва таҳаввули луғоти марбути қабати луғавии фавқуззикр аз давраҳои қадим шурӯъ гардида, таҳқиқи пажӯҳиши он то ҳоли имрӯз давом дорад.

АДАБИЁТ

1. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография. XI-XV вв./С.И. Баевский – М.: Наука, 1989.–164с.
2. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. / С. Джаматов – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
3. Капранов, В.А. «Луғати Фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии. / В.А. Капранов – Душанбе, 1964. – 213 с.
4. Рауфов Х. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи форсу тоҷик. / Х.Рауфов - Душанбе: Дониш, 1973. – 176 с.
5. Саймиддинов, Д. Вожаиносии забони форси миёна. / Д. Саймиддинов – Душанбе: Пайванд, 2001.-310 с.
6. Саймиддинов, Д. Словари среднеперсидского периода / Д. Саймиддинов.–Душанбе: Дониш, 1994. – 88 с.
7. «Тухфат-ул-аҳбоб» ё «Фарҳанги Ҳофизӣ Ҷаҳӣ» -Душанбе, ирфон, 1992. – 288 с.

МЕСТО ТЕРМИНОВ РАСТЕНИЙ В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПЕРИОДАХ

В данной статье рассматриваются слова и термины, выражающие растений в таджикских лексикографических источниках средневековых периодах. Автор отмечает, что основными и важными источниками образования и развития слов и терминов различных областей языка являются культурные наследие и памятники прошлых периодов. Изучение и исследование исторического наследия народа способствует обогащения словарного состава литературного языка и развитию его различных направлений.

Таким образом, некоторые средневековые словари и глосарии, сыгравшие значительную роль в становлении и развитии таджикско-персидского языка, особенно лексика растений, такие как «**Фарҳанги паҳлавӣ – Farhang i rahlawig**», «**Луғат-и фурс**», «**Бурҳони қотей**», «**Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ**» Хучейна Инҷу и «**Тухфат-ул-аҳбоб**» подвергались анализу, где

выявлены огромное количество слов и терминов, обозначающие элементы данного лексического пласта. По мнению автора статьи, выявление слова и лексических элементов, относящихся к растениям в указанных лексикографических источниках, свидетельствует о том, что формирование и эволюция лексических единиц, связанных с растениями, началась еще в глубокой древности и изучается до нашей дни.

Ключевые слова: термин, слово, лексикографические источники, растение, трава, лексика, словарь, лексические элементы, словарный состав

THE PLACE OF PLANT TERMS IN THE LEXICOGRAPHIC SOURCES OF THE MEDIEVAL PERIODS

This article examines words and terms expressing plants in Tajik lexicographic sources of medieval periods are reviewed in the article. The author notes that the main and important sources of formation and development of words and terms concerning to various areas of the language are cultural heritage and monuments of past periods. The study and research of the historical heritage of any people contributes to the enrichment of the vocabulary of the literary language and the development of various directions of it.

Thus, some medieval dictionaries and glossaries that played a significant role in the formation and development of the Tajik-Persian language, especially in the enrichment of lexicon concerning plants, such as «Farhangi pahlavi - Farhang i pahlavig», «Lugat-i furs», «Burhoni qote» «Farhangi Jahongiri» of Kuseyni Inju and «Tuhfat-ul-ahbob» were analyzed, where a huge number of words and terms denoting the elements of this lexical layer were revealed. According to the author of the article, the identification of the word and lexical elements related to plants in these lexicographic sources indicates that, the formation and evolution of lexical units associated with plants began in ancient times and is being studied till nowadays.

Key words: term, word, lexicographic sources, plant, grass, lexicon, dictionary, lexical elements, vocabulary.

Сведения об авторе:

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук, доцент декан английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни. Тел: (+992) 985112475, E-mail: shuhrat-karimov2@mail.ru

About the author:

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philology, Associate Professor, Dean of the English Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 985112475, email; shuhrat-karimov2@mail.ru

ТДУ 809. 155. 0

ВАЗЪИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИИ ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Ҳалимзода Ш.А., Солеҳов Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Истилоҳ ва истилоҳсозӣ таърихи дуру дароз дорад ва ҳампояи давраҳои аввали пайдоиши забон аст. Ҳар вақте инсоният барои ифодаи мафҳумҳо ва ашёҳои хос калима ва ё ибораи махсусе истифода карда бошад, ҳамон дам ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳофаринӣ рӯ ба рӯ шудааст. Ин гурӯҳи вожагон аз ҳамон замоне, ки одам қодир шуд ҷойгоҳи худро дар олами ҳаёт бишносад ва ба номгузории ашёи вохӯрдааш шурӯъ кунад, пайдо шудан гирифтанд.

Истилоҳ ва истилоҳсозӣ по ба пой забону миллат пайваста дар рушду такомул аст. Пешрафту пасафтҳои фарҳангии миллатро метавон аз рӯи таркиби истилоҳот ва тарзи истифодаи онҳо дар ҷомеа муайян кард. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX забони тоҷикӣ марҳилаи ниҳоят душвор ва мураккаби инкишофи худро паси сар намуд. Истилоҳоти забони тоҷикӣ дар ин давра хеле омехта бо туркӣ гардид. Ҳарчанд дар шеър забони нисбатан беолоиш буд, вале қорбурди он дар доираҳои расмӣ хеле душворфаҳм буд. Садаи XX давраи нав дар таърихи истилоҳоти илмӣ, иҷтимоӣ, сиёсии забони тоҷикӣ мебошад. Дар ибтидои асри XX бо инкишофи шуури иҷтимоӣ ва пайдо шудани китобҳои гуногун, роҳ ёфтани ба беруни мамлакат, шинос шудан ба аввалин навъҳои техника дар инкишофи забони адабӣ истилоҳоти нав вобаста ба равияҳои гуногун падида омад. Барои забоншиносон материали асосӣ барои омӯзиши забони ҳар давра пеш аз ҳама мероси бадеии адибон ба ҳисоб меравад, ҷӣ гунае ки М. Горкий мефармояд: «Забон дар адабиёт воситаи

бавучудоварии характер ва манзараҳо мебошад» [6, с.206]. Аз ин ру барои омӯзиши истилоҳоти ин давра хидмати Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ ба воситаи «Таърихи хумоюн»-и таълифнамудааш басо бузург аст. Мо дар ин ҷо истилоҳои ҳаётан муҳими ҷамъиятро вобаста ба соҳаи истифода бурдааш чудо менамоем:

Истилоҳоти демографӣ:

1. Ашоири эрсорӣ-тоифаи эрсорӣ, ки аз узбаку турк иборатанд;
2. Ашоири тарокимаи эрсорӣ-дар матн, дар луғат бошад тоифаи туркманҳои эрсорӣ;
3. Ғалча-истилоҳи демографӣ, мансуб медонистаанд ба мардуми тоҷики кӯхистонии Ғарм;
4. Қабилаи аробачӣ- яъне қабилаи хурд, афроди хурд, ҷавонон;
5. Мирҳайдарӣ-номи қабила, мансуб ба шахсоне ки дар атроф ва наздикии мазори Амир Ҳайдар зиндагӣ мекунад;
6. Сайидатой-номи қабилае ки мансуб ба сайдзодагонанд дар Бухоро;
7. Сукно-сукунат;
8. Тарокима-(туркманҳо)-шакли дигари истифодашудаи халқият;
9. Бачамард- ифодакунандаи ҷавонпахлавон, ҷавонмард, мардбача мебошад, истилоҳ мансуб ба мардуми Дарвоз, яъне онҳое, ки шабҳо дар хонаҳояшон хӯфта мӯҳофизат оила ва деҳаро мӯҳофизат мекунад;
10. Лаванд-калимаи маъмул дар забони тоҷикӣ, маънои луғавиаш коҳил, нотавон, ноӯҳдабаро лек ба гуфтаи муаллиф мутааллиқ ба мардуми Дарвоз буда, онҳоеро мегӯянд, ки шабҳо дар масҷид мехуфтаанд;
11. Хонавор-мансуб ба хонага, ё хоҷагӣ, ки дар омор ба қайд гирифта мешавад;
12. Хизирайла ва хидирайла-истилоҳи демографӣ мансуб ба номи қабила;
13. Нуфус-аз калимаи арабии нафс ба маънии одамон ва одам омадааст;
14. Эскӣ-марбут ба номи қабила дар Назрам.

Истилоҳоти топонимикӣ:

1. Алочасой-дар матн ба маънии деҳа омада аз ду калима алоча-як навъ маснуоти наҳӣ ва сой-наҳр, ҷуи калон сохта шудааст;
2. Қазой-ду маҳали ҷудое, ки дорои як ҳоким мебошанд, қазой аз номи қозӣ гирифта шудааст яъне як ҳокиму ду қозӣ дар ду маҳал;
3. Истансаи Рабатак-номи мавзеъ, ки қатора дар он ҷо таваккуф мекунад, вокзал, Истгоҳи Рабатак;
4. Қаршӣ-номи вилоят аст, мансуб ба макон аст, маънояш тасодуфан рӯба рӯ омаданро мефаҳмонад аз шакли қоршӣ гирифта шудааст;
5. Корвонсарой-маънии марказ, истгоҳ, вокзал, хонаи иҷоравии сари роҳӣ;
6. Катташаҳр-номи мавзеъ, аз ду калима катта-калон, шаҳр-шаҳр сохта шудааст;
7. Кӯли маҳӣ-номи кӯле ки дар он ҷо моҳӣ аст ва аз он ҳисоб зиндагӣ мекунад;
8. Кӯлобикӯрғон-номи арки таърихӣ дар Ҳисор аз ду калима кӯлоб ва қурғон сохта шудааст;
9. Қизил Теппа-номи истгоҳи роҳи оҳан;
10. Қӯшсардоба-аз ду калима қӯш-бошишгоҳ, сардоба-таҳхона таркиб ёфтааст, дар матн ба маънии хонаи намояндаи давлатӣ омадааст;
11. Парғуза-номи яке аз вилоятҳои Насаф, аз ду калима пар-бол, ғуза-шакли дурусташ ғуза-ғилофи болоии наботот ки дона дар он аст;
12. Тозинажод-номи зоти асп;
13. Тошқалъа-номи кӯҳ, аз ду калима тош-санг ва қалъа-арк сохта шудааст;
14. Яккабоғ-номи вилоят, аз ду калима якка-воҳид, ягона ва боғ-боғ сохта шудааст;
15. Саричӯй-номи вилоят, аз ду калима сар-оғоз, ибтидо ва ҷӯй-ҷӯйбор бо овози и дар миён ҷамъ шудааст;
16. Сӯзанӣ-марбут ба номи силоҳ, ки мардуми Каркӣ истифода мебаранд;
17. Таҳти қир-номи дарё дар вилояти назрам;
18. Тақоб-номи минтақа, аз ду калима так-тағ, таҳ ва об-моеъ, оби маъдани сохта шудааст;
19. Шодӣ бобо-номи мулке аз вилояти Яккабоғ;
20. Ақаба-ба маънии ағба-перевал омадааст;
21. Калтаманор-номи мулк дар Яккабоғ, аз ду калима калта-кӯтоҳ, манор-манора сохта шудааст;
22. Чикчики буғзола-номи кӯҳ дар Яккабоғ, ки аз як ибора таркиб ёфта, як мафҳум ва ё номро ифода мекунад;
23. Масҷиди калон-номи масҷид;

24. Мири Хурд-номи мазор ва мавзеъ;
25. Миртеппа-номи вилоят дар ҳукумати Чароғчӣ аст аз ду калима мир-амир, теппа-баландӣ сохта шудааст;
26. Сулуктеппа-номи теппа, аз ду калима сулук-тариқаи суфия, дарвеш ва теппа-баландӣ сохта шудааст;
27. Чароғчӣ-номи маркази вилоят, аз ду калима чароғ-исми ашъе ки равшанӣ медиҳад ва ҳиссаи саволии чӣ сохта шудааст;
28. Бешчашма- номи яке аз чашмаҳо дар Чароғчӣ аз ду калима беш-зиёд. Чашма-замине ки об мебарояд;
29. Усто Очуқ-шакли дурусташ Устиочик буда маънои сардоба, таҳҳонаро мефаҳмонад, ва дар матн ба маънии таҳҳонаи кӯрғон омадааст;
30. Кофарниҳон-номи дарё дар вилояти Ҳисор аз ду калима кофар ва ниҳон таркиб ёфтааст;
31. Хоҷаобигарм-номи мулк, аз 3 калима хоҷа об гарм сохта шудааст;
32. Деҳнав-номи шаҳр дар вилояти Деҳнав аз ду калима деҳ ва нав;
33. Шарқӣ-ҷанубӣ-мансуб ба самт, дар матн низ самти муайянро мефаҳмонад;
34. Хитта-қитъа, мавзеъ дар матн ба маънии харита омадааст;
35. Пумбачӣ-номи қалъа аз ду калима пумба-пумбадона ва қалъачӣ-қалъаги аҳли қалъа;
36. Пӯстиндара-номи деҳа, аз ду калима пӯстин ва дара сохта шудааст;
37. Тағайработ-номи истгоҳ;
38. Тошкӯрғон-шаҳри харобгаштаи қадима дар Янгиқӯрғон;
39. Тутак-дар матн ба маънии номи дарвоза омада аз калимаи тут ва пасванди **ак**-ки ифодакунандаи хурдию навозишро дошта ва барои сохтани исм хизмат кардааст;
40. Бозор-мавзеи тичорат буда дар матн номи яке аз дарвозаҳои Қаршӣ омадааст;
41. Риштаи роҳи оҳан-истилоҳе, ки марбут ба роҳи оҳан аст аввалин маротиба истифода шудааст дар «Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ;
42. Раста-кӯча, хиёбон дар матн ба маънии номи дарвозаи Қаршӣ омадааст;
43. Хандақ-чуқурӣ дар матн бо номи дарвозаи Қаршӣ омадааст;
44. Мактабхона-номи мактаби ибтидоӣ дар вилояти Қаршӣ аз ду калима мактаб ва хона исми мураккаб сохта шудааст;
45. Занчисарой-мавзеи истироҳати Амир Темур, шакли дурусташ Занчабилсарой;
46. Зиёуддин-номи вилоят дар Кармина;
47. Зиёуддин-номи истгоҳи роҳи оҳан;
48. Париж-(Париж)-номи шаҳр, ки дар асар зикр ёфтааст;
49. Берлин-номи шаҳр;
50. Ландан-(Лондон)-номи шаҳр;
51. Маскав-(Москва)-номи шаҳр;
52. Мортин-номи силоҳ;
53. Моузер-номи силоҳ;
54. Нурчиқ-шаҳри қадима ва вайронгашта дар Вобканд.

Истилоҳоти иқтисодӣ-бозаргонӣ:

1. Бордони Бухоро-дар матн ба маънии муайянкунандаи нархи ғалла омадааст, аз ду калима бордон-хӯрчин, борбардор ва Бухоро сохта шудааст;
2. Бордон-дар матн ба маънии сермаъноии забон, бой ва серлуғат омадааст, маънии аслиаш хӯрчин, борбардор, чувол;
3. Боҷ-ба маънии закот ва андоз омадааст;
4. Як миллион танга-ба маънии яке аз номҳо ва навъи хирочи зироат, закот омадааст;
5. Таомули бобой-истилоҳи иқтисодӣ, номи яке аз андозҳо, маънояш хироч супоридан ба ҳоким;
6. Ҳаққу-т-тарака-аз ду калимаи араби ҳақ-ҳисса, музд, ва тарака-тақсим, маънои номи як навъ андозро гифтааст, ки ба ҳоким мерасад;
7. Никоҳона-номи андоз, яъне аз никоҳ ҳаққи ҳокимро чудо мекунанд;
8. Як тоқӣ-ду тоқӣ-номи як навъ хироч ва андоз, ҳатман ба тоқи чен мекунанд;
9. Пули бобой-истилоҳи бозаргонӣ мансуб ба мардуми Кӯлоб, ба маънои расми пешина, пули худӣ ва ё пӯли падарон;
10. Эҳтикор-як навъи савдои мол, ки анбор карда ҳангоми қиммати нарх мефурушанд, истилоҳи бозаргонӣ;
11. Рибохорӣ-судхурӣ, фоиз хӯрдан аз сари қарз, истилоҳи бозаргонӣ
12. Маблағ-ба маънии маблағ, пӯл, ва нақдина омадааст;
13. Никоҳона-мансуб ба андози никоҳ;

Истилоҳоти пешаварӣ ва хунармандӣ:

1. Алоҷаи абрешими-номи як навъ хунари бофандагӣ ба воситаи абрешим;
 2. Аспҳои тозинаҷод-мансуб ба аспҳои арабӣ, аспҳо арабинаҷод;
 3. Денгиз-сайди моҳии фаровон ба истилоҳи мардуми Назрам;
 4. Яроқҳои ингриву афғонӣ- истилоҳи ҷангӣ ва соҳаи артиш, мансуб ба аслиҳаи англисӣ афғонӣ;
 5. Сӯзанӣ- дар матн ба истилоҳи аслиҳаи нав, аслиҳаи Мортини дар луғат ба маънии матоъи гулдӯзишуда;
 6. Денгиз- истилоҳи хочагидорӣ, дар матн ба маънии моҳидорӣ бобарор, дар луғат ба маънии баҳр;
 7. Масҷиди идайнхонӣ-истилоҳи идоравӣ дар ҳамон давра, мансуб ба масҷиди ид;
 8. Риштаи роҳи оҳан-истилоҳи нақлётӣ, роҳи оҳан, хати роҳи оҳан, риштаи роҳи оҳан ва ғ.;
 9. Оташароба-истилоҳи нақлётӣ, номи аввалин қаторае ки мародум диданд ва аз пеш худ чунин номаш ниҳоданд, қатора, поезд;
 10. Ҷисри оҳан-кӯпруки оҳанин, пули оҳанин;
 11. Офтобаи ҳалдор ва қокма-хунари косибӣ ба офтобаҳоро шероз нақш карда, зарандуд мекунад;
 12. Ҳалвиёт-анвои шириниҳо, ки аз алоҷа ва мавиз омода карда мешудааст дар Қаршӣ;
 13. Алоҷа-истилоҳи маснуотӣ пахтагӣ;
 14. Санъати пашминабофӣ-истилоҳи истеҳсоли аст аз 3 калима таркиб ёфтааст санъат-пашмин-бофтан-ӣ;
 15. Бишмети фарангии рӯдаҳар-истилоҳ, номи шахсоне, ки батн, қисми нодаркор ва рӯдаҳои ҳайвонотҳоро аз қасобхонаҳо ба қайд мегиранд;
 16. Арзачии ҷумъагӣ-номи касб ё вазифа дар аморати Бухоро, шахсе ки аризаи мардумро рӯзи ҷумъа ҷамъ оварда ба қозӣ ва ё амир ва ё қушбегӣ месупорад;
 17. Каклак-номи як навъ кабк дар Бойсун;
 18. Каклик-номи як навъ кабк дар Бойсун;
 19. Кабки ҳилол- номи як навъ кабк дар Бойсун;
 20. Кабки дарӣ- номи як навъ кабк дар Бойсун;
 21. Кабки чилнаҳрӣ- номи як навъ кабк дар Бойсун;
 22. Саноат-номи соҳа ки ба маънии як соҳаи муайн яъне, саноати ин вилоят низ машҳур аст [14, с.113];
 23. Нассоҷӣ-номи касб истилоҳи соҳаи бофандагӣ-нассоҷӣ;
 24. Галладорӣ-номи касб ва истилоҳ, аз ду калима галла ва дор соҳибиятро мефаҳмонад;
 25. Буқоқ-истилоҳ ба забони мардуми Ҳисор, яъне бемории чоғар;
 26. Кордсозӣ-номи касб аз ду калима корд-сохтан;
 27. Мӯҳрканӣ-аз ду калима мӯҳр ва кандан шикофтан, нақш бастан омадааст номи касб ва пеша аст;
 28. Санъати чакман, босма-номи пеша аст, либоси болопӯшии ки аз пашми дағал ба воситаи кӯфтан дӯхта мешавад;
 29. Мавизи Сина-номи мавиз ки дар Деҳнав коркард мешавад аз ангурҳои деҳае бо номи Сина дар ҳамин вилоят;
 30. Заргарӣ-номи касб, заргар;
 31. Баззозӣ-номи касб аз матоъ гирифта шудааст;
 32. Олтунгӯгирд-номи маводи химиявӣ ки аз кибрит ҳосил мешавад;
 33. Алоҷаи кӯлобӣ-дар матн номи соҳаи бофандагиро мефаҳмонад, аз ду калима таркиб ёфтааст алоҷа-бофандагӣ, кӯлоб-номи мавзеъ;
 34. Рубоб-номи асбоб мусиқӣ;
 35. Гупсар-номи машки калонтар;
 36. Тиллошӯй-шустан ва коркарди тилло аз дарё;
 37. Чапандозӣ-човандозӣ;
 38. Буна-истилоҳи сиёсӣ, ба маънии мансаб, танҳоқ-замин ва ё оборо ки амир ирсан ба касе вогузор мекард;
 39. Тутпус-истилоҳи боғдорӣ. Ба маънии тутмавиз дар Фарм. яъне туттро мехушконанд;
- Истилоҳоте, ки мавриди назар қарор гирифт дар замони зиндагии адиб барои дарки мафҳуме ба кор мерафтанд, ки бисёре аз онҳо мутааллиқ ба забони корбурди ин ё он маҳали алоҳидае, ки дар асар зикр шудааст ба кор мераванд.
- Роҳи дигари бой шудани фонди луғавии забон ин ба таври иқтибосӣ ворид гардидани калимаҳои нав ва вобаста ба шароити забон дар як вақт тағйир намудани маъноҳои он

мебошад. Дар маҷмӯъ, иқтибоси калимаҳо ҳамчун яке аз омилҳои берунӣ дар баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ қадам ниҳода, барои бою рангин шудани таркиби луғавии забон хидмат менамоянд.

Калимаҳои русӣ ва аврупоӣ тавассути забони русӣ иқтибосшуда таърихи чандон тӯлонӣ надоранд. Воридшавии чунин калимаҳо аз нимаи дуюми асри XIX, баъд аз забт шудани империяи Русия шурӯъ шудааст. Ин гурӯҳи калимаҳои иқтибосӣ низ якбора ба забони адабии хаттӣ қабл нашудаанд. Дар марҳилаи муайян, баъди роҳ ёфтани мардуми маҳалӣ ба Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин муҳочирати мардуми Осиёи Миёна ба хориҷ ин гуна калимаҳо бештар ворид кард. Аз ҳамин ҷост, ки Гулшанӣ миқдори муайяни калимаҳои русиро истифода бурдааст.

Дар ҳар як матне ки муаллиф эҷод кардааст сар то по ҷумлаҳои содаву раво ва ба забони адабии имрӯза монандбуда, каму беш калимаҳои русӣ-аврупоӣ, туркӣ, узбекӣ ва ҳамчунин якҷанд калимоту ҷумлаҳои арабии иқтибосшуда, ба назар мерасад: «ва аммо баъд меғӯяд аҳқари ибоди-л-Лоҳ ва азъафи халқу-л-Лоҳ Муҳаммад Содиқ» [8, с.44]. С. Ҳочиев вобаста ба ин масъала дар китоби хеш чунин овардааст. «Забони Гулшанӣ дар тарзи ифода сода буда, танҳо як миқдор калимаҳои душворфаҳм дорад. Ғайр аз ин калимаҳои арабӣ ва ҷамъсозии арабӣ ҳам миқдоран камтар буда, тарзи алоқаи калимаҳо ва ҷумлаҳо бо забони адабии имрӯза наздикӣ дорад. Дар ин асар шаклҳои анъанавии феълҳои классикии типӣ *ғуфтандӣ, рафтандӣ*, феълҳои нақлии ноқиси типӣ *мерафта, меғуфта* истеъмол нашудааст. Ин далел бар он аст, ки нависанда аз шаклҳои феълии насри классикӣ, ки ҳамчун анъана истифодааш давом мекард, даст кашида, ба ҷои он шаклҳои феълии ба забони халқ мувофиқро истеъмол кардааст» [22, с.39].

Ҷумлаҳои арабие ки муаллиф маҷбур шудааст аз онҳо ба таври иқтибосӣ истифода барад, нишонаҳои муайян мекунад, ки хоси забони ӯ нестанд. «Ва ҳия ховиятун ало урушиҳо» Ояти Қуръон тарҷумааш-Ва он бар сакфҳои худ афтода буд» [8, с.46].

Сабаби асосии афзоиши шумораи калимаҳои иқтибосии аврупоӣ ин аст, ки зиндагонии халқи тоҷик бо зиндагии халқҳои аврупоӣ махсусан бо халқҳои рус ҳар чӣ бештар робитаву умумият пайдо мекард. Махсусан баъди он ки ҳокимияти подшоҳии Россия ба Осиёи Миёна сар даровард ба тамоми соҳаҳо таъсири худро гузошт. Алақай дар он давра нисбат ба дигар забонҳо мардуми Осиёи Миёна махсусан тоҷикҳо майли гирифтани калимаву истилоҳотҳои русиро дар забони худ пайдо карданд. «Дар ибтидо онҳо дар муҳовара-забони зиндаи мардум ба қор бурда мешуданд, баъдан тавассути асарҳои адибони ҷудогона ба забони адабии хаттӣ низ ворид шудан мегиранд» [8, с.115].

Дар ин давра бисёр калимаҳои русӣ аз қабилӣ **почта, нумура-номер, магазин, пароход, газета, станция, план, завод, телеграф, поезд, миллион** ва ғ. Гузариши калимаҳои русӣ ба тоҷикӣ ҳанӯз дар ибтидои асри XX оғоз гардидааст, ки мисоли равшан дар «Таърихи хумоюн» мушоҳида карда мешавад.

Калимаҳои нави аз забони русӣ ворид гардида дар асар бо ҳамон шакли истифода бурдааш:

Шакли дар асар истифодашуда	Такроран истифодашуда	Шакли дуруст	Маъно
Истанса	4 маротиба	Станция	Истгоҳ
Завод	2 маротиба	Завод	Корхона
Милюн	19 маротиба	Миллион	Миллион
Ингрзӣ	1 маротиба	Английский	Англисӣ
Сарчин	1 маротиба	Сажень	Воҳиди ченак
Пойиз	2 маротиба	Поезд	Қатора
Килуметр	2 маротиба	Километр	Воҳиди дарозӣ
Искалод	1 маротиба	Скелет	Устухонбандӣ, системаи тақягоҳу ҳаракат
Микруб	2 маротиба	Микроб	Ғализ
Палка	1 маротиба	Палка	Асо
Балкон	1 маротиба	Балкон	Пешайвони болохона

Соҳаи нақлёт:

1. Истанса-истгоҳ, мавзее, ки қатора дар он ҷо таввақуф мекунадва ё дигар навъи нақлётӣ;

2. Пойиз-поезд, роҳи оҳан, қатора.

Соҳаи корхонаҳои саноатӣ:

1. Завод-корхона, макони коргоҳи саноати-истеҳсолӣ;

2. Палка-палка, асо.

Соҳаи ҳисоб ва арифметикӣ:

1. Килуметр-километр, воҳиди дарозӣ барои муаяйн кардани масоҳат;
2. Сарчин- сажень, воҳиди ченак;
3. Милюн- миллион, воҳиди ченак ва ҳисоб.

Соҳаи тиб ва биология:

1. Искалод-скелет, устухонбандӣ, системаи такаргоҳу ҳаракат;
2. Микруб-микроб, ғализ.

Хулоса, забони тоҷикӣ қонуни устувор дорад, ки дар аввали калима ду ҳамсадо пайи ҳам намеояд. Аз ҳамин сабаб **станция** ва **скелет** дар талаффуз ба **истанса** ва **искалод**, баъдтар дар шакли **исклет** ё **исклед** табдил ёфтааст. Азбаски дар аввали калима ду ҳамсадо **ст** ва **ск** омада буд, пеш аз он як **и** илова шуд, то ки шакли калима ба талаффузи тоҷикӣ мувофиқ шавад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Қаллодони Бухоро / С. Айнӣ. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. - 96 с.
2. Айнӣ. С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 447 с.
3. Алимардонов А. Мероси ниёгон / А. Алимардонов. - Душанбе: 1995, - №2. - С. 16.
4. Амирхон А. Паёми ДМТ / А. Амирхон, 2019, - №1.
5. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби I / Дониш Аҳмад. - Душанбе: Дониш, 1988. - 287 с.
6. Бобокалонова Р. Хусусияти луғавию семантикии услуби «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ / Р. Бобокалонова. - Душанбе, 2019.
7. Ғаффоров Р. Революцияи Октябрь ва инкишофи забони адабии тоҷик / Р. Ғаффоров. - Душанбе: Ирфон, 1979.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. - Душанбе: Маориф, 1982. - 465 с.
9. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷилди I / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2012. - 568 с.
10. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I / М. Мачидов. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 242 с.
11. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди I / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 364 с.
12. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Пайванд, 2011. - 385 с.
13. Муродиён Ҳ. Мактаб / Ҳ. Муродиён, 2020, - №11.- С. 44.
14. Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ. Тарихи Ҳумоюн / Гулшанӣ Содикхоҷаи Муҳаммад. - Душанбе: Пайванд, 2006. - 168 с.
15. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ / С. Назарзода. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - 320 с.
16. Назриев Ҷ. Садои Шарқ / Ҷ. Назриев, 2018, - №9. - С. 105.
17. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат / Э. Раҳмон. Китоби II. - Душанбе: Нашриёти «Муосир», 2020. - 432 с.
18. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 215 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 1). А-Н. - Душанбе, 2008.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 2). О-Я. - Душанбе, 2008.
21. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. - Душанбе, 2014. - 106 с.
22. Ҳалимов С., Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. - Душанбе, 1988. - 100 с.
23. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳочиев. - Душанбе: Дониш, 1987.-166 с.
24. Шакурӣ М. Фитнаи инкилоб дар Бухоро / М. Шукуров. - Душанбе, 2010. - 140 с.
25. Шодипур Ю., Юсуфӣ Р. Маорифи Тоҷикистон / Ю. Шодипур, Р. Юсуфӣ. 2020, - №9. - С. 37.
26. Шукуров М. Забони мо-ҳастии мост / М. Шукуров. - Душанбе: Маориф, 1991. - 232 с.

ВАЗЪИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИИ ИБТИДОИ АСРИ XX

Калимасозӣ аз умдатарин василаи бойшаваии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Тағйиру тақомулоти калимасозӣ тибқи сохти грамматикӣ ва қонуниятҳои дохилии инкишофи забон ба амал меоянд. Ин аст, ки таҳқиқи осори нависандагон яке аз масоили мубрам мебошад.

Муаллиф дар мақолаи хеш ҷанбаҳои гуногуни истилоҳотсозии забони адабии тоҷикиро дар ибтидои асри XX таҳти таҳқиқи амиқ қарор додааст, ки бар пояи маводи китоби яке аз мутафаккирони намоёни тоҷик Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ «Таърихи ҳумоюн» баррасӣ гардидааст. Дар мақола хусусиятҳои сохтори истилоҳот ва луғати соҳавии забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX таҳлилу таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: *Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ, «Таърихи ҳумоюн», забони адабии тоҷикӣ, истилоҳот, ибтидои асри XX.*

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Словообразование является одним из основных средств обогащения словарного запаса таджикского языка. Изменения и улучшения в словообразовании происходят в соответствии с грамматической структурой и внутренними законами развития языка.

Автор данной статьи производит глубокое исследование разных аспектов терминообразования таджикского литературного языка в начале XX века на базе фактологического материала книги одного известного таджикского мыслителя Мухаммадсодикходжы Гулшани- «Та'рихи Хумоюн». В статье анализируются структурные особенности терминологии и отраслевой лексики таджикского литературного языка начала XX века.

Ключевые слова: Мухаммадсодикходжы Гулшани, «Та'рихи Хумоюн», литературного языка, терминообразования, терминология.

THE STATE OF DEVELOPMENT OF TERMINOLOGY IN THE TAJIK LANGUAGE OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Word formation is one of the main means of enriching the vocabulary of the Tajik language. Changes and improvements in word formation occur according to the grammatical structure and the internal laws of language development.

The author of this article produces a deep research of different aspects of terminology formation of Tajik literary language at the beginning of the twentieth century on the basis of the factual material of the books one of the famous Tajik thinker Muhammadsodikhodzhy Gulshani- "Ta'rikhi Khumoyun". The article analyzes the structural features of the terminology and structural words of the Tajik literary language of the beginning twentieth century.

Keywords: Muhammadsodikhodzhy Gulshani, -«Ta'rikhi Khumoyun», Tajik literary language, terminolog, beginning of twentieth century.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳалимзода Шохрух Абдунаим-магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.
Тел: (+992) 550751575

Солеҳов Шамсиддин-доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Тел: (+992) 987650043

Сведения об автор:

Халимзода Шохрух Абдунаим - магистрант второго курса факультета таджикской филологии Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Аини. Тел: (+992) 550751575

Шамсиддин Солеҳов-доктор филологических, наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории литературы Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Аини. Тел: (+992) 987650043

About the authors:

Halimzoda Shohrukh Abdunaim – undergraduate of the second course of the Faculty of Tajik philology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 550751575

Shamsiddin Solehov- Doctor of Philology, professor, head of the Department of theory and history of literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 987650043

ОМИЛҶО ВА МАНБАЪҶОИ ТАШАККУЛИ ГУНАИ АМРИКОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Асламов Ҳ.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Парадигмаи нави тайёрии касбии муаллимон дар системаи таҳсилоти олии педагогӣ мафҳуми тайёрии психологию педагогии омӯзгор ҳамчун намояндаи фарҳанги ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ робитаҳои байнифарҳангӣ ва байни миллатҳоро густариш медиҳад. Истифодаи чӯзҳои забонӣ ва фарҳангӣ дар барномаҳои мутобиксозии забони таълимӣ имкон медиҳад, ки принсипи тамоюли коммуникативӣ амалӣ карда шавад,

муоширати манфиатдор ва ҳамкориҳои хонандагон бо забон ташкил карда шаванд ва ба ин васила дастрасии озод ба фарҳанги халқи дигар ва муколамаи фарҳанго таъмин карда шаванд. Аз ин рӯ, дар методологияи муосир доир ба омода намудани омӯзгори забони хориҷӣ ба ҷанбаи забонӣ ва фарҳангӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Ин ҷиҳат на танҳо кишваршиносӣ, балки омӯзиши забоншиносӣ, аз ҷумла донишҷӯи хусусиятҳои навҳои гуногуни ҳудуди иҷтимоии забони омӯхташавандаро дар бар мегирад.

Дар мақолаи мазкур мо даврандешӣ ташаккули гунаи амрикоии забони англисӣ, сарчашмаҳо ва сабабҳои пайдоиши он, инчунин вазъи кунунии забони англисиро ҳамчун забони сермиллат баррасӣ хоҳем кард.

Як қатор хусусиятҳо ва тафовутҳо, ки дар ВЕ ва АЕ мо бо онҳо дучор меем, танҳо дар партави равандро, ки дар тӯли садсолаҳои охир дар забони англисӣ қайд карда шудаанд, фаҳмо мешаванд.

Забони англисӣ бори аввал ба Амрико Шимолӣ дар ибтидои асри 17 ворид шуд, дар замоне, ки суҳанронии аввалин муҳочирон дар Амрико ба як меъри ягонаи забони аллакай офаридашуда ва ташаккулифта, наздик ба модели ягонаи адабӣ (Standard English) буд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи аввал, забони англисӣ дар Амрико аслан ба меъерҳои дар Англия дар асри 17 қабулшуда мувофиқат мекард.

Таърихи забони англисӣ дар Амрико 3,5 асрро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, ду давраи асосии рушди забони англисиро дар Амрико ҷудо мекунанд:

- давраи аввал, давраи барвақтӣ аз ибтидои асри 17 то охири асри 18, ки бо ташаккули лаҳҷаҳои амрикоӣ хос аст;
- давраи бевақтӣ ё дер (асрҳои XIX-XX), ки бо эҷоди гунаи амрикоии забони адабии англисӣ хос аст.

Дар ибтидои асри XVII мустамликадорон аз Англия забони худро ба Амрико оварданд. Аввалин шахраки англисӣ дар Амрико Шимолӣ соли 1607 таъсис ёфтааст - он шаҳри Чеймстаун дар ҳудуди штати Виржиния ҳозира буд. Дар моҳи ноябри соли 1620, шаҳри Плимут аз ҷониби пуританҳо, ки дар киштии «Мэйфлауэр» (Mayflower) омада буданд, таъсис дода шуд.

Сокинони ин ду маҳалла (шаҳрак) анъанаҳои гуногуни забонӣ доштанд. Суҳангӯи гӯишҳо (лаҳҷаҳо)-и гуногун дар ғарб ва ҷануб маскан гирифтанд. Ва ҳарчанд манзараи густариши гӯишҳо ба далели муҳочирати пайвастаи мардум аз шимол ба ҷануб ва ба самти муқобил ва вуруди муҳочирон аз кишварҳои мухталифи ҷаҳон ҳеҷ гоҳ рӯшан набуд, тафовут дар сатҳи лаҳҷаҳо то ба ҳол дар Штатҳои Муттаҳида идома дорад.

Дар асрҳои XVII - XVIII анбӯҳи муҳочирон пайваста афзоиш ёфта, бо худ забонҳо ва лаҳҷаҳои гуногунро меоранд. Масалан, дар штати Пенсилвания асосан квакерҳо, ки одатан аз қисмҳои марказӣ ва шимолии Англия омада буданд, маскун шуданд.

Аксар вақт баҳсҳо мекунанд, ки агар мустамликашонӣ ду ё се аср пештар ба вуқӯ меомад, забони англисии гунаи амрикоӣ аз бритониёӣ ба мисли фаронсавии муосир аз итолиёӣ саҳт фарқ мекард, яъне, ба ҷои вариантҳои гуногуни як забон, забонҳои гуногун пайдо мешуданд. Аммо, мустамликашонӣ пас аз ихтирои матбаа сураг гирифт ва дар давраи Маърифат (The Age of Enlightenment) бо ғояҳои таълими умумибашарии худ идома ёфт. Муддати тӯлонӣ аксари китобҳои дар Амрико мавриди истифода барои хондан қарор дошт, ба забони англисӣ буданд. Зиёда аз он, бисёр мустамликадорон алоқаро бо Англия давом медоданд, ки онҳо аз аҷдодони англосаксонии худ, чунон ки маълум аст, пас аз гузаштан ба ҷазираҳои Британия тамоми робитаҳоро бо қитъаи қанда буданд, фарқ мекарданд. Амриканҳои тарафдори англисӣ ҳар гуна «американизмҳо»-ро, ки фарқи байни онҳо ва англисҳоро таъкид мекунанд, маҳкум карданд.

Ҳамин тариқ, нобаробар васеъшавии фонди лексикӣ боиси рушди зиддисинхронии забони англисӣ дар Британия гардид. Забони англисӣ дар Англия боз ҳам инкишоф ёфта, меъерҳои забонро дар ҳама сатҳҳо такмил дод ва пайдоиши гунаи бритониёӣ ба инкишофи маъноӣ нави амрикоӣ дар калимаҳо вобаста аст. Аз ин рӯ, гунаи бритониёӣ ҳамчун муҳолиф ба гунаи амрикоӣ ба миён меояд.

Масалан, калимаи **store** - ба маънои асли - анбор, маҳзан, макони нигоҳдорӣ - дар Амрико маънои мағозаро мегирад, зеро дар он вақт **store** ҳам барои нигоҳдорӣ ва ҳам барои фуруш хизмат мекард, яъне, дар як ҳуҷра ҳам анбор ва ҳам мағоза буд [9, с.36].

Аз ин рӯ, дар ин давра ҷараёни дуршавии американизмҳо аз забон ба вуқӯ мепайваست. Ва ҳамчун забони адабии англисӣ, гунаи амрикоӣ ҳанӯз худро таъсис надодааст, зеро Амрико фарҳанги миллии худро надошт.

Ва танҳо дар шароити як давлати алоҳида, алакай дар давраи баъдтар ба вуҷуд овардани меъерҳои адабии забони англисии гунаи амрикоӣ имконпазир гардид. Дар ҳамин давра

тамоюли ба ҳам наздик шудани ҳарду вариант аз сабаби ворид шудани амриканизмҳо ба забони англисӣ (алоқаманд бо табиат, реалияҳои амрикоӣ, сохтори сиёсӣ ва ғайра) мушоҳида мешавад.

Бо вучуди ин, нигоҳ доштани меъёри адабии гунаи амрикоӣ ҳоло аз сабаби шумораи зиёди гурӯҳҳои этникӣ ва гуногунии забонҳои сершумор дар Амрико мушкил мегардад. Танҳо дар Нью Йорк зиёда аз 150 миллат ва 80 забон дар он ҷо ҳарф мезананд. Ҳамин тариқ, тааҷҷубовар нест, ки версияи амрикоии забони англисӣ бо навъҳои гуногуни луғат ва лаҳҷаҳо пурра карда мешавад ва ин ба нигоҳ доштани забони стандартии англисӣ, ки онро танҳо тавассути васоити ахбори омма пайгирӣ кардан мумкин аст, мусоидат намекунад.

Пайдоиши гунаи амрикоии забони англисӣ – натиҷаи раванди дуру дарозе мебошад, ки дар як радиф ва мустақилона аз инкишофи одамони барои пешбурди тарзи нави зиндагӣ дар ҷойи нав маскан гирифтаанд, ба таври мувозӣ ва новобаста ба он сурат гирифтааст. Онҳо барои мафҳумҳои маълум номҳои нав ворид накарданд, аммо аксар вақт калимаҳои кӯҳнаро ба маънои нав истифода мекарданд ё калимаҳои навро аз забони модарии худ иқтибос гирифтаанд ва аз ин рӯ, имрӯзҳо ҳамон калимаҳо дар Британияи Кабир ва ИМА метавонанд тобишҳо ва маъноҳои гуногун дошта бошанд, ҳатто агар онҳо худи ҳамон ҳодисаҳоро ифода кунанд. Оскар Уайлд навиштааст: «Бритониёиҳо бо амрикоӣҳо умумияти зиёд доранд, ба ғайр аз худи забон.» Дар асл, қисми зиёди маводи забонӣ (лексикӣ ва грамматикӣ), ки дар Британияи Кабир ва ИМА истифода мешаванд, умумияти зиёд доранд ва ба мо имкон намедиҳад, ки онҳоро забонҳои гуногун шарҳ диҳем. Қисми асосии таркиби луғавии ин забонҳо яхелаанд. Дар воқеъ, давраи мавҷудияти ҷудогонаи онҳо то ҳадде тулонӣ нест, ки ду забони комилан мустақил таъсис дода шаванд.

Аз тарафи дигар, давраи тасвиршуда ҳамчун мавҷудияти ду миллат ва ду давлати мустақил тавсиф карда шудааст, ки ба онҳо мавқеи муайяни ҷуғрофӣ, системаҳои гуногуни сиёсӣ, тарзи зиндагии ҳарруза хос аст. Бесабаб нест, ки сиёсатмадори маъруф В. Черчилл гуфтааст: «**We are two different nations divided by a common language**» (Мо ду миллати гуногунем, ки як забони умумӣ моро аз ҳам ҷудо мекунад). Ҳамаи сабабҳои дар боло зикршуда ба инкишофи ин ё он гунаи забон таъсир нагузошта наметавонистанд, ки боиси пайдо шудани баъзе тафовутҳои назаррас дар таркиби луғавию садоии забон, ҳодисаҳои грамматикӣ ва имлоии баъзе калимаҳо гардид.

Ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони англисӣ дар Америка бо ду роҳ пеш рафта аст: а) бо роҳи ташаккули калимҳои нав ва ибораҳои устувор ва аз нав дида баромадани калимаҳои кӯҳна; б) бо роҳи иқтибос гирифтани аз забонҳои дигар.

Дар байни калимаҳои наво, ки дар колонияҳои амрикоии Англия дар асрҳои 17-18 ба вучуд омадаанд, аксарияташонро калимаҳои мураккабе ташкил медиҳанд, ки бо воситаи субстантиватсия шудани ибораҳои намуди (тип) «сифат+исм» ва «исм+исм» сохта шудаанд. Ин азнавташкилдихӯҳо дар заминаи он калимаҳои ба вучуд омадаанд, ки ба таркиби луғавии забони англисии барвақтӣ дохил карда шудаанд.

Барои мисол:

The Bull-Frog - барзаговест, ки маосзаниаш ба ваққаи курбоқа шабоҳат дорад.

Мавҷудияти маъноҳои кӯҳна ва нав, масалан, дар исми **frontier**, ки дар Амрико маънои иловагӣ пайдо кардааст, ба қайд гирифта мешавад: минтақаи навбунёд ё камаҳолӣ, ки бевосита ба биёбон ё минтақаи беодам наздик аст. Дар асоси ин маънои нав як қатор калимаҳои мураккаб ва ибораҳои устувор ба вучуд омадаанд, ки дар онҳо яке аз унсурҳои **frontier** ба маънои амрикоии худ мебошад. (**frontierman, frontier country, frontier town**)

Баъзан сабабгори инкишофи калимаи дорои маънои нав шудааст, якрангии функционалӣ ё шабоҳати предметҳои бо ин калима ифодаёфта мебошад. Ин падида, масалан, дар вожаи англисии **store**, ки дар Амрико маънои мағоза, дӯконро касб кардааст, дида мешавад. Чунин фикру мулоҳиза аз он сабаб ба амал омад, ки дар он вақт дар қалонияҳо ҳар як магазин аз рӯи зарурат дар як вақт ба сифати анбори мол ҳам мавриди истифода қарор дошт. Маҳз аз ин ҷо, ибораи устувори **to keep the store** – мағоза ё дукон доштан ба вучуд омадааст [11, p.402].

Гурӯҳи махсусро вожаҳои ташкил медиҳанд, ки маънои луғавии онҳо пурра таҷдиди назар шудаанд. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, ҳодисаҳои бо ном танг шудани маъноро қайд кардан лозим аст. Ин равандро, масалан, дар ҳиссаи нутқи исми англисии **corn**, ки дар Англия маънои ҳама гуна зироатҳои ғалладонаро дорад, мушоҳида кардан мумкин аст. Дар Амрико калимаи **corn** маънои чуворимаккаро ифода мекунад, яъне, маҳз зироатеро, ки аввалин муҳочиронро мебоист асосан парваранд.

Ҳамин тавр, агар пештар дар асоси ин вожа мафҳумҳои гуногун нуҳуфта бошад, акнун он ба мафҳуми мушаххас табдил ёфт.

Ба ин ҳолатҳои бознигарӣ низ дохил мешаванд, ки дар натиҷаи он иртибот бо маънои аслии канда шуда, маънои аслии ин вожа танҳо дар нусхаи бритониёӣ нигоҳ дошта мешавад, чунин тағйири семантикӣ дар калимаи *lumber* ба амал омадааст, ки дар Англия маънои *латта-путта, кӯҳна-кола* ва партовро дорад. Аммо аллакай дар ибтидои асри 18 ҳиссаи нутқи исми **lumber** на танҳо чуб, тахта ва дигар ашёҳоеро, ки роҳи нақлиёт ва пиёдагардонро мебандад, балки чубу тахта (масолеҳи чубу тахта)-ро низ ифода мекард. Баъдан, маънои ибтидоии калима комилан аз байн рафт ва ин калима ба маънои нави худ **lumber** то андозае калимаи муродифи **timber** – ро аз доираи истифодаи амрикоӣ хорич кард. [3, с.77]

Ба ташаккули забони мустамликаҳо на танҳо Англия таъсир расонд. Аллакай дар асри XVIII мавҷи муҳоҷирон аз Ирландия ба Амрикоӣ Шимолӣ рехтанд. Дар ғарб ва ҷанубу ғарби Иёлоти Муттаҳидаи муосир забони испанӣ забони ҳукмрон буд. Муҳоҷирон аз Фаронса қадқади дарёи Сент Лоренс маскан гирифтанд. Дар шаҳри Нью-Йорк, ки аслан Амстердами Нав ном дошт, забони голландӣ бартарӣ дошт. Немисҳо дар Пенсилвания маскан гирифтанд. Ғайр аз ин, ба районҳои ҷанубӣ шумораи зиёди африқоӣҳоро оварданд, ки объекти ғуломфурӯшӣ шуданд. Ҳамаи ин сокинони нави Америкаи Шимолӣ (инчунин мардуми бумӣ – ҳиндуҳоро набояд фаромуш кард) ба ташаккули лаҳҷаи колонияҳо сахми худро гузоштаанд. Аммо бо ин ҳама, сарфи назар аз фаровонии забонҳо ва фарҳангҳои муҳоҷирони нав, забони англисӣ забони бартари дошта боқӣ монд. «Бо шарофати раванди табиӣ ассимилятсия, аксари оилаҳои муҳоҷирон дар давоми як ё ду насл шуруъ ба ҳарф задан бо забони англисӣ намуданд» [4, с. 104].

Яке аз манбаъҳои пур гардидани захираи луғавӣ дар ин давра иқтибос гирифтани забонҳои дигар буд. Муҳоҷирон аз забонҳои ҳиндӣ барои ифодаи рустаниҳо (наботот) ва ҳайвоноти ба онҳо ношинос вожаҳоро иқтибос мегирифтаанд (масалан, **persimmon** - хурмо) ва ҳайвонот (**raccoon** - енот). Аз забони фаронсавӣ калимаҳои *chowder* – ордоба ва ё атолаҳои гуногун, *prairie* – прерия (дашти васеъ дар Америкаи Шимолӣ); аз забони Ҳоландӣ - калимаҳои *scow* – *шаланда* (кишти тағпаҳни боркашонӣ, қайқи бодбондори моҳигирӣ), *каикча*, *sleigh* - чана. Бисёр калимаҳои нав бо яқоякунии калимаҳои алакай дар забон мавҷудбуда пайдо шудаанд, масалан, **backwoods** – *хилватҷой, гӯшаи хилват; ҷойи дур* (дурдаст); *ҷойи нообод* (холӣ), **bullfrog** – *қурбоқа-барзагов* (як нави қурбоқа). Бисёр калимаҳои англисӣ маъно ва мазмуни нав гирифтанд, масалан, *lumber* дар маънои «кӯҳнакола» (дар забони англисӣ ба маънои тангтар истифода мешавад - латта, жанда (чанда), либоси дарида, либоси чигда-чигда, чулхундӣ); **corn** - ба маънои чуворимакка омада аст [10, р. 340-341-376].

Тавсифи давраи дер, ки асрҳои 19 ва 20-ро дар бар мегирад, бо тавсифи забони англисии муосир дар Амрико зич алоқаманд аст.

Барои давраи баъдӣ он равандҳои бештар хос мебошанд, ки дар соҳаи луғат ба амал омадаанд.

Қабл аз ҳама, афзоиши миқдории американизмҳо беихтиёр диққатро ба худ ҷаб мекунад. Аксарияти комили аввалин намунаҳои истифодаи калимаҳо ва ибораҳои устувор, ки дар луғатҳои таърихӣ амрикоӣҳо аз ҷониби Крейги ва Мэтюс дохил карда шудаанд, маҳз ба ҳамин давра тааллуқ доранд. Дар ин ҷо, бешубҳа, робитаи зичи байни таърихи забон (ва асосан луғат ҳамчун қисмати бештар ҳаракаткунандаи он) ва таърихи ҷамъият зухуроти худро ёфта аст.

Таълимот дар ШМА бо сохти хоси давлатию сиёсии худ, бо институтҳои нави давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ – ҳамаи ин, пеш аз ҳама, дар пайдоиши истилоҳоти сиёсӣ ифодаи худро ёфтанд.

Тараққиёти пуравчи саноати Америка, тараққиёти нақлиёт ва хоҷагии қишлоқ – ҳамаи ин зарурати ба вучуд овардани терминологияи махсусро ба миён овард. Истилоҳоти нави технологӣ аз ҷониби ширкатҳои хусусӣ таҳия карда шуданд ва табиист, ки дар байни Иёлоти Муттаҳида ва Англия ҳеҷ гуна муттаҳидшавӣ ё стандартизатсияи истилоҳот вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки истилоҳоти роҳи оҳан, ки дар ИМА дар асри 19 пайдо шуда буд, аз истилоҳоти англисӣ хеле фарқ мекард.

Экспансия ба ғарб ва бо ном «васвасаи тиллоӣ» (*gold rush*) дар луғат ва махсусан дар фразеологияи забони англисӣ дар Иёлоти Муттаҳида нишон (асар)-и намоён гузошт. Номҳои вожаҳо ва ибораҳои устуворе, ки дар ин давра ба вучуд омадаанд, танҳо ҳамчун ба сифати историзмҳо боқӣ мондаанд (масалан, **forty-niner** – заршӯй, тиллоков, ки ба Калифорния дар давраи «васвасаи тиллоӣ» соли 1849 омада буд) [3, с. 88].

Равандҳои, ки дар асри XIX ба амал омаданд, ба дигар қабатаҳои луғати амрикоӣ низ таъсир расонданд. Дар ин раванд як қатор хусусиятҳои луғавӣ нутқи гуфтугӯии амрикоӣ инкишоф ёфтанд. Ҳамин тавр, масалан, дар нутқи амрикоӣҳо таркибҳои гуногуни устувор бо

зарфи **right** васеъ паҳн шудаанд (Масалан, **right along** - ҳамеша, пайваста, доимӣ, **right up** - фавран, **right smart** - бисёр) [10, p. 378].

Дар байни вожаҳо ва ибораҳои устуворе, ки дар асри XIX ба доираи истифода ворид шуд ва берун аз забони адабӣ қарор доранд, қисмати бештарашон ба ҳиссаи истилоҳи бо ном «жаргон» рост меояд. Дар инҷо, алалхусус, як қатор калимаю воҳидҳои фразеологии ифоданок, дорои тобишҳо ва маъноҳои нав, ки таҷассуми зиёди тарафҳои торики «тарзи ҳаёти америкой»-ро медахад, **slush money** – маблағи пора барои харида гирифтани мансабдорон, **bum** – оворагардро дарбар мегирад.

Баръакси англисии гунаи бритониёӣ, забони англисии амрикоӣ чандиртар, барои тағйирот ҳамеша кушода аст ва фаҳмидани он осонтар аст. Махсусан, аз ҳамин сабаб он дар ҷаҳон бештар паҳн шудааст. Ин забони насли навест, ки миллат ва ҷои истиқомати мушаххас надорад ва дар фарҳанги оммавӣ тарбият ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Аракин В. Д. История английского языка/В.Д. Аракин.-М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003.-304с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов / И. В. Арнольд. – М.: Флинта, 2002. – 190с.
3. Атрушина Г.Б. Лексикология английского языка: Учеб. пособие для студентов / Г. Б. Атрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. - М.: Дрофа, 1999. - 288с.
4. Кристалл Д. Английский язык как глобальный / Д. Кристалл. - М.: Издательство «Весь Мир», 2001. – 240с.
5. Матюшенков В. С. Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии / В.С. Матюшенков. – М.: Флинта, 2005. – 176с.
6. Смирницкий А.И. Лекции по истории английского языка./А.И. Смирницкий.-М.: Добросвет, 1998.- 238 с.
7. Чернов Г.В. Американский вариант. Англо-русский/русско-английский словарь / Г.В. Чернов.-М.: Аби Пресс, 2001.-976с.
8. Швейцер А. Д. Литературный английский язык в США и Англии / А.Д. Швейцер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 200с.
9. Швейцер А.Д. Очерк современного английского языка в США. М.: высшая школа, 1963. – 216с.
10. Schneider, Edgar W.; Kortmann, Bernd; Burrige, Kate; Mesthrie, Rajend; & Upton, Clive (Eds.). A handbook of varieties of English: Phonology (Vol. 1). Berlin: Mouton de Gruyter, 2004. – 2439 p.
11. Wolfram, Walt; & Schilling-Estes, Natalie. American English: Dialects and variation. 2nd Edition. Malden, MA: Basil Blackwell, 2005. – 472 p.

ОМИЛҲО ВА МАНБАҲОИ ТАШАККУЛИ ГУНАИ АМРИКОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Баррасии пайдоиш ва густариши гунаи забони англисии амрикоӣ ҳамчун забони сермилат, омилҳои пайдоиши он яке аз масъалаҳои муҳими омӯзиши илми забоншиносӣ ба шумор меравад.

Ҳадафи мақола: Муайян намудани даврабандии ташаккули гунаи амрикоии забони инглисӣ, сарчашмаҳо ва сабабҳои пайдоиши он, инчунин вазъи қунии забони англисиро ҳамчун забони сермилат баррасӣ намудан.

Таърихи забони англисӣ дар амрико тӯлонӣ набуда, ҳамагӣ 3,5 асрро дар мегирад. Дар тӯли инкишофи худ, забони англисӣ дар ин кишвари гуногунмиллат ба як қатор тағйиротҳои лугавӣ-маъноӣ, грамматикӣ ва фонетикӣ дучор шудааст. Аз бештар дар таркиби лугати забони англисӣ калимаҳои дорои маъноҳои зиёд ва тафовуткунанда ба назар мерсад. Омилҳои ҳамаи ин фарқиятҳои зикргардида дар он дида мешавад, ки ҳануз дар замони муҳочир шудани халқҳои гуногуни қитъаи аврупо ба Америкаи Шимолӣ бо худ забон ва лаҳҷаҳои гунгун мебуданд.

Тафовут дар сатҳи лаҳҷаҳо то ҳол дар ҳуди Штатҳои Муттаҳида мушоҳида мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Ҳамин тариқ, нобаробар васеъшавиши фонди лексикӣ боиси рушди зиддисинхронии забони англисӣ дар Британия гардид. Забони англисӣ дар Англия боз ҳам инкишоф ёфта, меъёрҳои забонро дар ҳама сатҳҳо такмил дод ва пайдоиши гунаи бритониёӣ ба инкишофи маъноӣ нави амрикоӣ дар калимаҳо вобаста аст. Аз ин рӯ, гунаи бритониёӣ ҳамчун муҳолиф ба гунаи амрикоӣ ба миён меояд.

Калидвожаҳо: гунаи забонҳо, гӯиш, муҳочират, англисии амрикоӣ, англисии бритониёӣ, тафовут, лугавӣ, маъноӣ, омил, манбаъ, ташаккул.

ФАКТОРЫ И ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ АМЕРИКАНСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Рассмотрение происхождения и развития английского языка как многонационального языка, факторы его происхождения являются одним из важнейших вопросов изучения языкознания.

Цель статьи: определить хронологию формирования американского варианта английского языка, его истоки и причины, а также рассмотреть современное состояние английского языка как многонационального языка.

История английского языка в Америке не является длинными, всего 3,5 века. В ходе своего развития английский язык в этой многонациональной стране претерпел ряд лексических, семантических, грамматических и фонетических изменений. Большинство слов в английском словаре имеют много значений и различий. Причину всех этих различий можно увидеть в том, что еще во времена переселения разных народов европейского континента в Северную Америку они принесли разные языки и диалекты.

Различия на уровне диалектах до сих пор наблюдаются в самих США.

Результаты исследования. Таким образом, неравномерное расширение лексического фонда привело к антисинхронному развитию английского языка в Британии. Английский язык в Британии постоянно развиваясь, усовершенствовал нормы языка на всех уровнях, а появление британской разновидности было связано с развитием нового американского значения слов. Таким образом, британский тип возникает в противовес американскому типу.

***Ключевые слова:** варианты языков, диалект, иммиграция, американский английский, британский английский, отличие, лексический, семантический, фактор, источник, становление.*

FACTORS AND SOURCES OF THE FORMATION OF THE AMERICAN VARIANT ENGLISH LANGUAGE

To investigate the origin and development of the English language as a multinational language, the factors of its origin are one of the most important issues in the study of linguistics.

The purpose of the article: to determine the chronology of the formation of the American version of the English language, its origins and causes, as well as to study the current state of the English language as a multinational language.

The history of the English language in America is not long, only 3.5 centuries. In the course of its development, the English language in this multinational country has undergone a number of lexical, semantic, grammatical and phonetic changes. Most words in the English dictionaries have many meanings and differences. The reason for all these differences can be seen in the fact that even at the time of the migration of different peoples of the European continent to North America, they brought different languages and dialects.

Differences at the level of dialects are still observed in the US itself.

Research results. Thus, the uneven expansion of the lexical fund led to the antisynchronous development of the English language in Britain. The English language in Britain, constantly developing, improved the norms of the language at all levels, and the emergence of the British variety was associated with the development of a new American meaning of words. Thus the British type emerges in opposition to the American type.

***Keywords:** varieties of languages, dialect, immigration, American English, British English, difference, lexical, semantic, factor, source, formation.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Асламов Хикматулло Акбархонович - номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Доносигоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 904305533, почтаи электронӣ: hikas11@mail.ru.

Сведения об авторе:

Асламов Хикматулло Акбархонович - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 904305533, электронная почта: hikas11@mail.ru.

About the author:

Aslamov Hikmatullo Akbarkhonovich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 904305533, E-mail: hikas11@mail.ru.

ЛЕКСИКАИ ДИНӢ ДАР НАЗМИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

Анҷумани тоҷикон ва форсизабони чаҳон – «Пайванд»

Сарсухан. Лексика ё калимаҳои динӣ дар фарҳангва луғатҳо бо ҳарфи *д.* (динӣ – мансуб ба дин) ишора карда мешаванд. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин омадааст: **Алҳамд** *а.*, *д.* сураи ҳамд, нахустин сураи Қуръон аст [21, с.61].

Дин аслан калимаи арабӣ буда, маънои луғавии **мазҳаб, кеш**-ро дорад, ки, **этикод ба мавҷудияти қувваи ғавқуттабиаи идорақунандаи олам**-ро мефаҳмонад. Ҳамчунин ба маъноҳои тариқ, роҳ; ойин ва маслак низ меояд [ниг.: 21, с.379; 24, с. 453].

Қисми асосӣ. Оид ба омӯзиши лексикаи динӣ дар забонҳои муҳталиф муҳаққиқон *Т.А. Тимофеев* [20], *З.Б. Яҳёева* [30], *Ҳ.А. Элназарова* [28], *З.Р. Ҳафизова* [25] ва *Р.А. Мухамедхоҷаева* [16], мақола ва рисолаҳои илмиро ба таърифи расонидаанд.

Мебоист таъкид кард, ки суханҳои воло ва илмӣ борҳо такроран ёдовар шаванд ҳам, аз мановеъ ҳолӣ нахоҳанд буд.

Фолклор аз калимаи англисии [folk-lore] гирифта шуда, аз ду ҷузъ иборат аст: маънои луғавии [folk] **ҳалқ** ва [lore] **дониш, илм, маърифат, хирад** ва дар маҷмӯъ **ҳикмат**-ро дошта, дониш, илм, маърифат, хирад ва ҳикмати ҳалқро ифода мекунад [29, с. 572; 8, с. 763; 13, с. 338].

Фолклоршиносони тоҷик *В. Асрорӣ* ва *Р. Амонов* доир ба **фолклор** қайд кардаанд: «Фолклор яке аз қисматҳои гаронбаҳои маданияти миллии ҳар як ҳалқ аст» [3, с. 13].

Роҷеъ ба фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикон ва сабабу омилҳои эҷоди жанрҳои гуногуни он бошад, фолклоршиносони тоҷик *Р. Аҳмадов* ва *Р. Раҳмонӣ* маълумоти фарроҳ додаанд [4; 9].

Ҳамчунин **фолклор** истилоҳи байналмилалӣ соҳаи илми адабиётшиносӣ маҳсуб ёфта, дар асарҳои илмӣ ва фарҳангу луғатҳо ва ҳамчун синоним ба мафҳуми **эҷодиёти даҳанакии ҳалқ** шарҳу тавзеҳ дода шудааст [3, 12, с.333].

Аз ибтидои ҳаёт бахусус тавассути фолклор ҳаёти воқеии ҳалқ ба тасвири бадеӣ кашида мешавад. Мардум – ҳалқ эҳсосоти хеш, аз ҷумла суруру шодӣ ва ғаму андӯҳи худро аз бардошти зиндагӣ ба воситаи жанрҳои гуногуни бадеии фолклор, ба монанди эпос, лирика ва драма таҷассум менамояд. Дар ин мавриди *Н. Маъсумӣ* мегӯяд: «Хулоса, фолклор эҷодиёти даҳанакии оммаи васеи ҳалқ буда, дар маврид ва давраҳои гуногуни таърихӣ, дар пояҳои гуногуни тараққиёти ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва дараҷаи гуногуни тафаккури эҷодӣ ва ақидаҳои мардум ба таври ҷамъбаст, натиҷа ва хулосаҳои умумиҳаётӣ дар намуди назму наср дар жанру шаклҳои гуногун гуфта шудааст» [15, с. 5].

Маҳз чунин хусусиятҳо дар фолклори диёри Сари Хосор низ ба назар мерасанд, ки онро фолклоршинос *Р. Амонов* дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2] ба қалам додааст.

Аз рӯйи асари мазкур назми фолклори Сари Хосор сурудҳои «Ман доғ», «Майдо», «Гули сияҳгӯш», «Сартарошон», маросимҳои «Гулгардонӣ», тӯй, мотам ва зиёда аз 120 рӯбоию дубайтӣ, ҳамчунин «Ғарибнома», эпоси «Гӯрӯғлӣ» ва сурудҳо аз драмаи «Қаландарбозӣ», дар маҷмӯъ 6527 калимаро фаро мегирад.

Лексикаи динии жанрҳои номбаршудаи назми матнҳои фолклорӣ дар доираи 51 номгӯйи калимаҳои такрор аз 263 калима иборат буда, 4 фоизи маҷмуи калимаҳои назми фолклорро ташкил медиҳад.

Дар назми фолклори Сари Хосор вобаста ба вазъ ва шароити зиндагӣ дар асрҳои гузашта, аз ҷумла асри XIX ва то солҳои 60-уми асри XX мардум, бо вучуди маҳдудиятҳо, аз лексикаи динӣ густурда истифода кардааст, ки бештари онҳо мурочиати ҳалқ – мардум ба Аллоҳ – Худо – ягона Офаридгор, Холиқ ва абадан Наҷотбахшу Бароварандаи умеду орзуҳост.

Аз ин лиҳоз, пеш аз ҳама, дар назми фолклори Сари Хосор номҳои ҳоси Аллоҳ – **алло** [2, с. 24-25, с. 27], Илоҳо – **илоҳо** [2, с. 63], Оллоҳ – **оллоҳ** [2, с.128], Худо – **худо** [2, с.52, 59, 63, 66, 240], Худо – **хъдо** [2, с.24, 38, 41, 52, 59, 63], Худовандо – **худовандо** [2, с. 128], Ҳақ – **ҳақ** [2, с. 110, 128], исмҳои **пайғамбар** [2, с. 30], **Қуръон** [2, с.31], номҳои ҳоси пайғамбарон **Сулаймон** ва **Юсуф** [2, с.54], номи писарамму ва домоди пайғамбар Муҳаммад (с) – **Алӣ** [2, с. 30], исмҳои шахси **авлиё** [2, с. 30, 114] ва **устод(ам)** [2, с. 31] васеъ истеъмол ёфтаанд. (Зимни таҳлил имлои калимаҳо аз асли матни маводи фолклор айнан оварда мешаванд).

Тахлилу муқоисаи мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли калимаҳо нишон дод, ки калимаҳо ё номҳои зебои Худо – **алло** – Аллоҳ – 49 маротиба, **хъдо**– **худо** – Худо – 11 маротиба, **оллоҳ** – Оллоҳ – 8 маротиба, **иллоҳ** – Иллоҳ – 1 маротиба, **худовандо** – Худовандо – 1 маротиба, дар маҷмӯъ 70 маротиба мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки 27 ғоиз ё сеяки ҷамъи лексикаи динии назми фолкори Сари Хосорро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин калимаҳои зиёди дигаре истифода шудаанд, ки расму оин ва маросимҳои гуногуни марбут ба дин, аз ҷумла зиндагӣ ва марғро мефаҳмонанд: азодорам – азодоръм [2, с.41], вой, эй, эҳ акаам – акамой [2, с.40, 41, 42], алвидоъ [2, с.52], аҷал [2, с.55], бахт [2, с. 24], гур [2, с. 52], дамад – дама [2, с.54], дуо [2, с. 52], дуо – дъо [2, с. 30], зинда [2, с. 24, 53], ғамдорам – ғамдоръм [2, с. 41], Ислом – ислом [2, с. 242], кафан [2, с. 41, 55], кафанам [2, с.53], лаҳад – лаҳат [2, с.54], мазор [2, с. 41], манзилакам – манзилакъм [2, с.54], марғ [2, с.41], мурдааст – мурдаи [2, с.53], мурдам [2, с.28], мурдем [2, с.55], намоз – нъмози [2, с.121], намурад – намъра [2, с.24], мусулмонӣ [2, с.242], чанг [2, с.55], ҷомаву – ҷомавъ [2, с.31], ҷонам – ҷонъм [2, с.24], ҷонаме – ҷонъме [2, с. 28], сабза – савза [2, с. 54], сала [2, с. 31], сано [2, с. 30], тобут [2, с. 53], толеъ [2, с. 24], умр [2, с. 35], фалаке [2, с. 53], фано [2, с. 54], хокам – хокъм [2, с.54], ҳалок [2, с.5].

Аз калимаҳои номбаршуда акамой, бахт, гур, дама, зинда, марғ, мурдаи, мурдам, мурдем, мусулмонӣ, нъмоз, намъра, пайғамбар, савза, тобут, хокъм, худо, худовандо, хъдо, чанг, ҷомавъ, ҷонъм ва ҷонъме аслан тоҷикӣ буда, алло,илоҳо, оллоҳ, ҳақ, Куръон, Алӣ, Сулаймон, Юсуф, авлиё, азодоръм, алвидоъ, аҷал, дуо, дъо, ислом, ғамдоръм, кафан, кафанам, лаҳат, мазор, салла, сано, толеъ,умр, фалаке, фано ва ҳалок калимаҳои иқтибосии арабианд.

Вобаста ба он ки лексикаи зикрғардида марбут ба дини Ислом аст, истифодаи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар назми фолклори Сари Хосор зиёдтар вомехӯранд.

Матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз эҷодиёти даҳанакии халқ иборатанд, албатта дар онҳо баҳше аз калимаҳо дар шакли талаффуз ё гуфтори лаҳҷавӣ – диалектизмҳо айнан меоянд: **алло, илоҳо, азодоръм, ғамдоръм, дама, дъо, мурдаи, намъра, савза, хокъм, хъдо, ҷомавъ** ва **ҷонъме**.

Бинобар ин, мутааллиқ ба мавзуи баҳси лексика лозим донистем, ки асли баромад ва маънои луғавию истилоҳии бархе аз калимаҳоро шарҳу тавзеҳ дода, ба Куръони қарим [10] низ ишора намоем.

Аллоҳ, ки дар бархе аз жанрҳои назми фолклори Сари Хосор дар шакли талаффузи шевагӣ ё гуфтори **алло** омадааст, дар асл калимаи арабӣ буда, номи Худо аст [21, с.57] .

Ҳеалло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [2, с.24-27]

Илоҳо (бо иловаи морфемаи **-о** ҳамчун синоними нидоҳои амри **ё, о, эй**) шакли дигари калимаи шевагии Аллоҳ аст, ки шарҳу тавзеҳи он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои Худо дарҷ гардидааст [21, с.485]. Дар ин рубой ҳамчун нидо – муҳотаб ва муҷриат ба Аллоҳ – Худо омадааст:

Илоҳо,ошиқи зорам ту қардӣ,

Дараҳти гул будам, хорам ту қардӣ,

Дараҳти гул будам дар шаҳри Кобул,

Ба хоки кӯча яқсонам ту қардӣ! [2, с.63]

Инчунин исми Аллоҳ дар шакли оллоҳ – Оллоҳ [21, с.913] ба қор рафтааст:

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [2, с.128]

Дар назми фолклори Сари Хосор калимаҳои **хъдо** – **худо** – Худо ҳам хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст: **худо** [2, с. 52, 59, 63, 66, 240]; **хъдо** [2, с. 24, 38, 41, 52, 59, 63]:

Ман савр қънъм, хъдо, ки савръм натия,

ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ин дардест, ки мағзъ устъхонъм сузаде, ман доғъм ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [2, с. 24]

Барор, бароруше, қай мебарориш,

Рузи хъдо бега шидай, қай мебарориш. [2, с. 38]

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,

Паноҳаи бохудогуфтему рафтем. [2, с. 52]

Худо [10, 2007, 3:5, с.50] номи Аллоҳ аст, ки маънои халққунанда, холиқ ва соҳибу молик-ро дорад. Ва дар ин ҳусус дар «Ғиёс-ул-луғот» гуфта шудааст: «Худо ба маънии

молик ва соҳиб; чун лафзи Худо мутлақ бошад бар ғайри зоти борӣ таоло итлоқнакунад, магар дар сурате ки ба чизе музоф шавад, чун кадхудо ва деххудо; ва гуфтаанд, ки Худо ба маънии худоянда аст, чи мураккаб аз калимаи худ ва калимаи о, ки сиғай амр аст аз омадан. Ва зоҳир аст, ки амр ба таркиби исми маънӣ исми фоил пайдо мекунад. Ва чун ҳақ таоло ба зуҳури худ ба дигаре муҳтоҷ нест, лиҳозо ба ин сифат хонданд (аз «Рашидӣ» ва «Хиёбон»); ва Хони Орзу дар «Сирочул-луғот» низ аз алломаи Давонӣ ва имом Фахруддини Розӣ ҳамин нақл карда» [17, с.295].

Муҳммадхусайни Бурҳон соли 1652 луғати «Бурҳони қотей»-ро таълиф намуда, нигоштааст: «Худо ва Худой номи зоти боритаъоло аст ҳамчу Илаҳ ва Аллоҳ; ва *мухаффафи* худ о ҳам ҳаст, яъне худ омадааст; ва соҳиб ва моликро низ гӯянд» [18, с.379].

Ҳамчунин калимаи **Худовандо** чун мухотаб ва муроҷиат ба Худо истифода гардидааст:

Худовандо, тъ мёдонӣ, дили девонаи моро,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ.

Намедонем, кай пур мекунӣ паймонаи моро.

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ!... [2, с. 128]

Худованд [10,1:3] маъноҳои **Худо**, **соҳиб**, **молик** ва **бузурги хона**-ро ифода мекунад [22, с.501; 18, с.379]. Дар калимаи **Худованд** ҳиссаи **ванд** ҳамчун чузъи пайванди баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои **узв**, **вобаста** (чунончи, *пасванд*, *пешванд*, *миёнванд*) ва чун чузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои **мансуб**, **доро** ва **соҳиб** (*пӯлодванд*, *Худованд*) мешавад [23, с.263].

Ҳақ [Қуръони карим, (5. Сураи Моида (Хон), ояти 27), 2007, с. 112] ҳам яке аз номҳои Худо мебошад, ки маънои луғавии **ҳаққонӣ**, **ҳақиқат**, **рост** ва **дуруст** -ро дорад [22, с.740]:

Эй мардаки сардор, хонадор,

Ай и сархарда мерай сувор,

Сад нобутът, кардим тъ малол,

Ай у суҳақ биёратсаркашол!» [2, с.110]

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ,

Ё дуст, ё оллоҳ, ҳақ дуст, ё оллоҳ. [2, с.128]

Қуръон китоби муқаддаси дини Ислом аст. Дар «Ғиёс-ул-луғот» омадааст: «Қуръон каломуллоҳ аст; ва он саду чаҳордаҳ сура аст ва шаш ҳазору шашсаду шасту шаш оят... Ва лафзи Қуръон масдар аст, ба маънии **хондан**, ки мустаъмал шуда ба маънии мафъул» [17, с.133]. Дар «Арабско-русский словарь» («Луғати арабӣ-русӣ») ва «Луғати русӣ-тоҷикӣ» ба маънои **хониш** (чтение)шарҳ ёфтааст [5, с.806; 11, с.1207].

Маълумоти фарогирро дар бораи Қуръон донишманди эронӣ **Сайид Муҳаммад Боқир Ҳуччатӣ** китоби «Таҳқиқот оид ба таърихи Қуръон»-ро таҳия ва нашр намудааст [27].

Дар дубайтии зерин оварда шудааст:

Навруз шуду олам мунаввар мешавад,

Зиннати руи замни аз сабзаи тар мешавад,

Эҳ падар, дар додани наврузиам ҳиммат намо,

*Дон, ки дар як ҳарфи **Қуръон**, сад чигар хун мешавад [2, с. 31].*

Дар суруди «Гули сиягӯш» хонда мешавад:

Ай ин лангар ба у лангар,

*Алӣ домоди **пайгамбар**,*

Чӣ уштур мехура дангал.

Буҳори нав муборак бод! [2, с.30]

Пайгамбар [Қуръони карим, (2. Сураи Бақара (Гов), ояти 214), 2007, с.33] калимаи тоҷикӣ, ки маънои луғавии **расул**, **набӣ**, **фиристодаи Худо**-ро дорад. Ҳамчунин **пайгамбар**-ро **паёмбар** низ мегӯянд, ки маъноҳои зеринро ифода мекунад: **паёмбар** – пайгамбар, касе, ки пайғом мебарад, қосид, пайки хабаррасон; пайгамбар, набӣ (а.), расул (а.) – фиристодаи Худо, ки амри ӯро ба бандагонаш мерасонад [ниг.: 22, с.8, 18; 24, с.54, 59].

Ислом дини мусулмонӣ, яке аз динҳои чаҳонист, ки дар асри VII дар Арабистон пайдо шуда, бунёдгузораш пайгамбар Муҳаммад (с) аст ва маънои **таслим**, **фармобардор шудан** ба **Худо**, **мусулмон шудан**, ба дини **Ислом даромадан**-ро ифода мекунад.

Маънои дигари калимаи **Ислом** ҳамчун калимаи арабӣ, ки решааш аз ҳарфҳои **с-л-м** иборат мебошад, калимаи **салом** (сулҳ) аст. Одамоне, ки ба Худо таслим шудаанд, пайрави дини Ислом ҳастанд ва ба дини ислом эътиқоддоранд, мусулмон (мусалмон) номида мешаванд. Мусулмонон муваззафанд, ки ба Худо итоат кунанд, бо ҳамдигар дар ҷамъият ва олами гирду атроф тинҷ зиндагӣнамоянд, барои сулҳу осоиш бо тамоми қувва кӯшиш ба

харч диҳанд, онро орзу кунанд ва пайваста тадбирдои муайян андешиданд. **Мусулмонӣ** маъноӣ ба дини Ислом мансуб будан, пайрави аҳкоми дини Ислом буданро дорад [ниг.: 6, с.232; 21, с.494, с. 762; 23, с.556; 1, с.290].

Дини ислом гуфтиву лоф аз мусулмонӣ задӣ,

Чанд мӯминро ба хоки тира яксон кардаӣ...[2, с. 242]

Намоз дуо, ибодат, сачда, таъзим ва арзи ҳочату ниёз кардан ба Худо аст, ки аз рӯи шариати Ислом дар як шабонарӯз панҷ маротиба адо карда мешавад [ниг.: 21, с. 831; 23, с. 894].

Беҳнар ҳар ҷо рава, рузъи нъмози дигарай,

Пърҳнар ҳар ҷо, ки боша, пеши у симу зарай[2, с. 121].

Сулаймон яке аз пайғамбарони Худо мебошад. [Қуръони карим, (2. Сураи Бақара (Гов), ояти 102), 2007, с.15]

Сулаймон ҳамчун калимаи ибронии қадима ба маъноӣ луғавии **осуда, ором, сулҳдӯст; хифзшуда, ҳимояшуда; пур аз саломатӣ** омада, яке аз паёмбарони Худованд аст; ва маҷозан маъноӣ **сарватманди шукргузор; донандаи забонҳо**-ро ифода мекунад [27, с.138].

Юсуф низ яке аз пайғамбарони Худо аст [Қуръони карим, (12. Сураи Юсуф), 2007, с. 235].

Юсуф номи писари Яъқуби пайғамбар, ки дар ҳусну ҷамол бемисл будааст [24, с. 678].

Юсуф аслан калимаи ибронӣ буда, маъноӣ **афзун ва афзуншаванда**-родорад, ки баъди зуҳури дини Ислом ба забони арабӣ ворид шуда, маъноӣ **ҷамолва зебо**-ро пайдо кардааст [7, с.157].

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

Хори ватан аз лолаю райҳон хуштар.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Сад кош гадо буд, ба Канъон, хуштар! [2, с. 54]

Дар байни халқи тоҷик ва забони тоҷикӣ истифодаи дуо ва истеъмоли калимаи **дуо** хеле роиҷ аст. Аз ин лиҳоз, назми фолклори Сари Хосор низ дар ин маврид дур намонда, калимаи **дуо** ҳам дар шаклҳои шевагӣ – **дъо** ва ҳам умумистеъмоли – **дуо** дида мешавад:

Гъли зардак сано мега,

Санои авлиё мега,

*Ба ҳар хестан **дъо** мега!*

Бухори нав муборак бод! [2, с. 30]

Ба ёроналвидоъ гуфтем, рафтем,

Ба тахти дилдоу гуфтем, рафтем.

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат.

Паноҳаш бо Худо гуфтем, рафтем. [2, с.52]

Дуо [Қуръони карим, (2. Сураи Бақара (Гов), ояти 186), 2007, с. 28] дар асл калимаи арабӣ буда, маъноӣ **дарҳост аз Худо, хоҳиш** ва **ниёиш**-ро мефаҳмонад. **Дуо гуфтан** изҳори хоҳиш ва талаб кардан аз Худо аст [21, с.400].

Оид ба **дуо** ҳамчуни жанри фолклорӣ фолклоршинос Р. Раҳмонӣ дар китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» маълумоти муфассалу мукамал додааст [19, с.227-231].

Дар назми фолклори Сари Хосор ифодаю ибораҳои дуогӯии **паноҳаш бо худо** (Худо), **нигаҳдорат худо** (Худо), **Худо бѣгира камбағалӣ-бепулира** ва **ҳақ** (Ҳақ) **биёрат** мавриди истифода қарор гирифтаанд [2, с. 52, 59, 66, 110].

Ба ёрон алвидоъ гуфтем, рафтем,

Ба ҷону дил дуо гуфтем, рафтем,

Ҳамон ёре, ки бо мо дошт улфат,

Нигаҳдорат худо, гуфтем, рафтем. [2, с. 66]

Авлиё калимаи арабӣ буда, ҷамъи валӣ мебошад, ки маъноӣ луғавии бузургон, мансабдорон-ро ифода мекунад [21, с.33].

Валӣ маъноҳои луғавии дӯст, содиқ; ёвар, мададгор; соҳиб; хоҷа; мураббӣ ва қариб, наздик, муқарраб (ба худо); одами муқаддас-ро мефаҳмонад [21, с. 224].

Омӯзишу таҳлил нишон дод, ки аксари (50 фоизи) лексикаи динии назми фолклори Сари Хосорро калимаҳои марбут ба марг, мурда ва мурдан ташкил медиҳанд: азодоръм, акамой, алвидоъ, аҷал, гур, ғамдоръм, (савза) дама, дуо, дъо, кафан, кафанам, лаҳат, мазор, манзилакъм, марг, мурдаӣ, мурдам, мурдем, намъра, чанг(и аҷал), чонъм, чонъме, тобут, умр, фалаке, фано, хокъм, ҳалок.

Ма хов бѣдъм, ки марг ведоръм карде,

*акамой, акамой, акамой,
Ма дѣхтари дѣруза, хѣдо **гамдорѣм** карде,
акамой, акамой, акамой.
Дар хѣни мастим **азодорѣм** карде,
акамой, акамой, акамой,
Ба руи акајакѣм зорѣм карде,
акамой, акамой, акамой. [2, с. 41]*

*Даргурбат агар дард расад бар баданам,
Оѣ ки канадгуру, ки дѣзад кафанам!
Тобутимара суи баландѣ бибаред,
Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [2, с. 52]*

*Борони бухор дидаи намнокѣм,
Борон, ту, бѣбор, савза дама дар хокѣм.
Рузе бѣшава кѣнчи **лахат манзилакѣм**,
Кѣрмо бѣчинан доги ватан ай дилакѣм. [2, с.54]*
Азо хамчун калимаи точикѣ маѣнои ранч, азиат, озор, малоли хотир ва зарару зиѣн-ро ифода карда, чун калимаи арабѣ маѣнои мусибату мотам-ро мефахмонад [21, с.46].
Азодор шахси ѣ каси мотамдор, сѣгвор, мотамзада ва азогирифтаро мегѣянд [23, с.43].
Дар калимаи **акамой** морфемаи **-ой** хамчун синоними нидоѣои хиссиѣтию амрии **вой**, эх тобишѣои маѣноии гаму андѣх ва дарду аламро ифода мекунад.
Алвидоѣ калимаи арабѣ буда, нидоест, ки дар ваќти гусел ва чудошавѣ аз якдигар ва дар хангоми мусофират гуфта мешавад [21, с.56].
Асли баромади калимаи **кафан** аз забони арабѣ буда, ба маѣнои порчаи сафедест, ки мурдаро ба он печонда гѣр мекунад [21, с.544].

*Эй очаи чун, ягун-ягун ѣдѣм кѣн,
Хокистари куи тѣ шидѣм бодѣм кѣн.
Хокистари куи тѣ шидѣм боди **фано**,
Ай мулкойи гарибѣ озодѣм кѣн! [2, с.54]*
Калимаи **фано** арабист: маѣнои луѓавии **нест шудан**, **нестѣ** ва **халок**-ро ифода мекунад. Дар адабиѣти китобатѣ ва халкѣ бештар ибораи **бар (ѣ ба) боди фано рафтан** сермаѣмул аст, ки маѣнои несту нобуд шуданро медиҳад.

*Коҳидаам чунон ки зи дил ох агар кашам,
Монанди барги кох ба боди фано равам. Мушфиқѣ [22, с.409].*
Фалак калимаи арабѣ буда, маѣнои **осмон**, **сипехр**-ро ифода мекунад [22, с.406].
Хамчуни дар фарханг ва луѓатѣо ба маѣноѣои хар як аз қисмѣои осмон, ки чои яке аз сайѣрахост, маҷозан ба маѣнѣои қазову қадар, сарнавишт, такдир, қисмат омадааст. Ба маѣнои дигар **фалак** бахше аз мусикии мардумѣи ва суннатѣи халқи тоҷик аст [24, с.382].

*Ситораи равшанѣма кѣчо кардѣ, **фалак!**
Сѣбѣа ай миѣни шаб чидо кардѣ, **фалак!**
Моро ба **фалак** то ба қиѣмат кор аст,
Ай дѣсти ширин зиндачидо кардѣ, **фалак!** [2, с.63]*
Хамчуни дар назми фолклори Сари Хосор ифодаѣо ибораѣои маѣмулѣи ва вохидѣои фразеологѣи бо лексикаи динѣи ташаккул ѣфтаанд: **бахти бадѣм**, **мурдам аз гамѣ**, **харфи Қуръон**, **рузи хѣдо**, **болой мазор**, **мурдаи садсола**, **савза дама дар хокѣм**, **кѣнчи лахат манзилакѣм**, **боди фано**, **умри дароз**, **чанги ачал**, **бо амри худо** [2, с.24, 28, 31, 38, 41, 53, 54, 55, 59, 63].

*Барор, бароруше, кай мебарориши,
Рузи хѣдобега шидай, кай мебарориши. [2, с. 38]*

*Сад вой дарег, дар биѣбон мурдем,
Дур ай ватану чидои дустон мурдем.
То ваќте будем, корвонѣ кардем,
Дар **чанги ачал** дар гарибѣ мурдем. [2, с. 55]*

*Фарѣд, чидоѣму чидо мегардем.
Бо амри худо чидо-чидо мегардем,
Амре бишава, ки мо биѣем ба ватан,
Соҳибватанем, ватангадо мегардем. [2, с. 63]*

Аз лексикаи динӣ калимаҳои **ачалу марг** синоним шуда омадаанд: *Дар чанги аҷал дар ғарибӣ мурдем* [2, с. 55]; *Ма хов бѣдѣм, ки марг ведорѣм карде, акамой, акамой, акамой* [2, с. 41].

Баъзе калмаҳои зидмаъно – антонимҳо низ тавсиф ёфтаанд: **зинда – мурда(ӣ)**:

Наълат ба касе, ки ай ватан канда шавад,

Афтад ба ғарибию саръи банда шавад.

Гашти фалаке шавад, биёяд ба ватан,

И мурдаӣ садсола магам зинда шавад. [2, с. 53]

Хулоса. Ба ҳамин тариқ, дар назми фолклори Сари Хосор, бо вучуди мамониатҳои даврони шӯравӣ, истифодаи лексикаи динӣ мавқеи хосро молик буда, эътиқод, боварӣ ва умеди мардумро ба Худои мутаол ва дини Ислом нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Али-заде, А. Исламский энциклопедический словарь / А. Али-заде. – М.: Ансар, 2007. – 400 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Асрорӣ, В., Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик/В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
4. Аҳмадов, Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ / Р. Аҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 466 с.
5. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М., 1957.– 1188 с.
6. Боқизода, А. Тафсири навини Қуръони карим. Ҷилди якум / А. Боқизода. – Лоҳур, 2011. – 864 с.
7. Ғафуров, О. Маъноӣ ҳазору як ном / О. Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1987. – 176 с.
8. Крысин, Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л.П. Крысин. – Москва: Эксмо, 2011. – 864 с.
9. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ.-Душанбе: Хирадмандон, 2021.-64 с.
10. Қуръони карим / Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
11. Луғати русӣ-тоҷикӣ.– М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
12. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – 376 с.
13. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2015.-1016 с.
14. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ғ. Луғати шеваҳои забони очикӣ. Ҷилди 1 / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
15. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – 160 с.
16. *Муҳамедхоҷаева, Р.А.* Корбасти лексикаи динӣ-ирфонӣ дар маснавии «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор [Манбаи электронӣ]. *Р.А. Муҳамедхоҷаева. – 2021. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.iza.tj/ru/_korbasti-leksikai-dini-irfoni-dar-masnavi.*
17. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1 / Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
18. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
19. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарёҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.
20. Тимофеев, К.А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения / К.А. Тимофеев. – Новосибирск, 2001. – 88 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. –951 с.
22. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
24. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
25. Хафизова, З.Р. Религиозная лексика в башкирском языке: дис....канд. филолог. наук [Манбаи электронӣ]/З.Р. Хафизова.–Уфа, 2020.–289 с.–Ҳолати дастрасӣ: http://www.dissersat.com/content/religioznaya_leksika_v_bashkirskom_yazyke/read/pdf.
26. Худжати, Сайид Муҳаммад Бақир. Исследование по истории Корана. Перевод с фарси доктора филологических наук Таджидина Мардони / Сайид Муҳаммад Бақир Худжати. – Тегеран, 2007. – 264 с.
27. Шарифзода, Г. Матрибиён С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 2 / Г. Шарифзода, С. Матрибиён. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
28. Эльназарова, Х.А. Религиозная лексика в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: дис. ... канд. филолог. наук [Манбаи электронӣ]. Х.А. Эльназарова. – Душанбе, 2014. – 176 с. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.dslib.net/yazyki_mira/religioznaya_leksika_v_shahname_abulqasima_firdousi.html#5119303.
29. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Сақофӣ – Ховалинг. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ

Энсиклопедияи советии тоҷик, 1987. – 640 с.

30. Яхьяева, З.Б. Религиозная лексика и фразеология кумыкского языка: дис. ... канд. филолог. наук [Манбаи электронӣ] / З.Б. Яхьяева. – Махачкала, 2010. – 161 с. – Ҳолати дастрасӣ: http://www.dissersat.com/content/religioznaya_leksika_i_frazeologiya_kumykskoqo_yazyka/read.

ЛЕКСИКАИ ДИНӢ ДАР НАЗМИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар оғози мақолаи мазкур оид ба дараҷаи омӯзиши лексикаи динӣ дар забонҳои хориҷӣ ва тоҷикӣ мухтасар маълумот дода шудааст. Сипас, дар мақола дар бораи фолклор ва аҳамияти омӯзиши он сухан меравад.

Аз ҷумла қайд гардидааст, ки аз ибтидои ҳаёт маҳз тавассути фолклор ҳаёти воқеии халқ ба тасвири бадеӣ кашида мешавад. Мардум эҳсосоти ҳеҷ, суруру шодӣ ва ғаму андӯхи худро аз бардошти зиндагӣ ба воситаи жанрҳои гуногуни бадеии фолклор, ба монанди эпос, лирика ва драма таҷассум менамояд.

Чунин хусусиятҳо дар фолклори Сари Хосор низ ба назар мерасанд, ки онро фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов дар асари «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1963] ба қалам додааст.

Лексикаи динии жанрҳои номбаршудаи назми матнҳои фолклории Сари Хосор дар доираи 51 номгӯи калимаҳои такрор аз 263 калима иборат буда, 4 фоизи маҷмуи калимаҳои назми фолклорро ташиқ медиҳад.

Аз ҷама беиштар номҳои Худои мутаол мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамин тавр, мақолаи мазкур истифодаи лексикаи динӣ дар маводи назмии фолклори Сари Хосор баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: лексика, дин, назм, фолклор, Сари Хосор, лаҳҷа, Аллоҳ, Худо, Қуръон, пайғамбар.

РЕЛИГИОЗНАЯ ЛЕКСИКА В ПОЭЗИИ ФОЛКЛОРА САРИ ХОСОР

В начале статьи дана краткая информация об уровне изучения религиозной лексики на иностранном и таджикском языках. Затем говорится о фольклоре и важности его изучения.

Среди прочего отмечается, что с самого начала существования реальная жизнь народа вовлекается в художественный образ через фольклор. Люди выражают свои чувства, радость и печаль посредством различных жанров фольклора, таких как эпос, лирика и драма.

Подобные черты прослеживаются и в фольклоре Сари Хосора, который описан фольклористом Р. Амоновым в своей работе «Очерк устного творчества Куляба» [1963].

Религиозная лексика перечисленных жанров поэзии фольклорных текстов Сари Хосора состоит из 263 слова в пределах 51 списка повторяющихся слов, что составляет 4 процента от общего количества слов фольклорной поэзии.

Чаще всего использовались имена Всемогущего Бога. Таким образом, в данной статье рассматривается использование религиозной лексики в поэтическом материале фольклора Сари Хосора.

Ключевые слова: лексика, религия, поэзия, фольклор, Сари Хосор, диалект, Аллах, Бог, Коран, пророк.

RELIGIOUS VOCABULARY IN THE POETRY OF SARI KHOSOR FOLKLORE

At the beginning of the article is given briefly information on the level of study of religious vocabulary in foreign and Tajik languages. Also, the article deals with folklore and the importance of studying it.

Among other things, it is noted that from the very beginning of life, the real life of the people is involved in the artistic image through folklore. People express their feelings, joys and sorrows from life through various genres of folklore such as epic, lyrics and drama. Similar features can be traced in the folklore of Sari Khosor, which is described by the folklorist R. Amonov in his work «Essay on the Oral Art of Kulyab» [1963].

The religious vocabulary of the listed genres of poetry of folklore texts by Sari Khosor consists of 263 words within 51 lists of repeated words, which is 4 percent of the total number of words of folklore poetry.

The most commonly used names are the Almighty God. So, the article discusses the use of religious vocabulary in the poetic material of the folklore of Sari Khosor.

Keywords: vocabulary, religion, poetry, folklore, Sari Khosor, dialect, Allah, God, Koran, prophet.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Насимов Нуриддин-номзади илмҳои филологӣ, раиси Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». Тел.: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

Сведения об авторе:

Насимов Нуриддин-кандидат филологических наук, председатель Исполнительного комитета Ассоциации таджиков и персоязычных народов мира – «Пайванд». Тел.: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

About the author:

Nasimov Nuriddin- Candidate of Philological sciences, chairman of the Executive Committee of the Tajik Assembly and the Persian-speaking world «Payvand» Phone: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru.

«ШОҲНОМА» ВА САРНАВИШТИ КАЛИМАИ ПАҲЛАВОН

Раҳмонов Б.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Мо тоҷикон ва форсизабонони олам дар бахши азиме аз забон ва фарҳанг ва хувияти милли худ маҷнӯи «Шоҳнома»-и Фирдавсии Тӯсӣ ҳастем. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ шиносномаи забон ва фарҳанги эронӣ-ориёӣ мебошад. Шояд агар асрҳо қабл ҳақим Фирдавсӣ ба навиштани ин шоҳасар оғоз намекард, имрӯз мо чизе аз забони форсӣ-тоҷикӣ ва бисёре аз одобу русуми кӯҳани ориёӣ намедонистем.

Дар даврае, ки арабҳо ба тавассул ба зӯр ва шамшер саъй доштанд, забони худро ба мардумони эронитабор таҳмил кунанд, Фирдавсӣ барои ҳифз ва зинда нигоҳ доштани забони порсӣ¹ ба сурудани ашъоре ба забони форсӣ-тоҷикӣ шуруъ кард, ки дар замони муосир табдил ба як асари ҳамосӣ ва асотирии беназир дар ҷаҳон шудааст. Таълифи «Шоҳнома» маҳсули сӣ сол заҳмат ва талоши ҳастагинопазири ҳақим Фирдавсии Тӯсӣ аст. Ӯ дар солҳое, ки забон ва адабиёти Эрон арабӣ буд ва забони форсӣ дучори ошuftагии фаровоне дар низоми луғавӣ ва сарфиву наҳвӣ шуда буд, бо сурудани «Шоҳнома» монетӣ аз байн рафтани забони форсӣ-тоҷикӣ шуд. Забони «Шоҳнома» зеботарин ва саратарин шакли забонии он рӯзгор буд, аммо ба далели он ки забони зиндаи он даврон порсии сара набуд, барои он ки ашъораш барои тамоми мардум қобили фаҳм бошад, ночор аз бархе вожаҳои арабӣ низ дар достонҳояш истифода кардааст, ки теъдоди ин вожаҳо ба 865 калима мерасад, ки бархе аз онҳо иборатанд аз шамъ, садаф, ятим, яқин, аҷам, тилисм, ошиқ, акс, ғул, қимат, мадх, муқаддас, наҳс, нишот, ваҳшӣ, назм, хароб.

Бешак, агар Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро ба забони ноби форсӣ (тоҷикӣ) намесурод, ин забон ба яғмо мерафт, ва ҳеҷ гоҳ аз даврони парокандагии худ берун намеомад ва мардум дар ҳар ғӯшае аз кишвари Эрони таърихӣ ба ғӯишҳои маҳаллии худ суҳбат мекарданд ва забони форсӣ (тоҷикӣ) забони расмӣ ҳеҷ кишваре набуд.

Забони форсӣ-тоҷикӣ танҳо забоне аст, ки иртиботи худ бо асли худ (форсии миёна<форсии бостон)-ро аз тариқи осоре мисли «Шоҳнома», «Дарахти асуриг» «Динкард», «Бундаҳишн» ва амсоли онҳо нигоҳ доштааст. Дар дунё ягон забоне бо чунин решаи густурда дар аҷмоқи садаҳо ва ҳазораҳои таърих надорад, ки забони форсӣ-тоҷикӣ дорад. Бино бар ин, ин реша, ки аз ҷону равони ниёкони мо баҳра мегирад, ҳамеша пойдор аст ва Фирдавсӣ ин забонро дар давраи нав устувортар кардааст. Дар тули ҳазораи охир ягон китоб ба андозаи «Шоҳнома» калимаҳои аслии форсӣ-тоҷикиро ниғаҳдорӣ накардааст. Агарчи таркиби луғавии забони форсӣ-тоҷикӣ аз калимаҳои иқтибосӣ (бавижа арабӣ) лабрез аст, вале фонди луғавии забони тоҷикӣ асосан аз калимаҳои аслии тоҷикӣ шакл гирифтааст, ки он аз ҷону равони ниёкони мо баҳра мегирад ва ҳамеша устувор аст ва Фирдавсӣ ин забонро устувортар кардааст. Вобаста ба ташаккул ва таҳаввуле, ки дар ҷомеа ба вучуд меояд, забон низ тағйир ва тақмил меёбад ва тағйирот дар сохтор ва маънои вожаҳо падид меояд. Бино бар ин, дар бисёре аз вожаҳои аслии забон дар як шакле тағйирот (аммо қонунмандона ва муназзам) мушоҳида мешавад. Нуктаҳои андешидани бисёр ва гирехҳои кушудани бисёр дар достонҳои маъруф ва забонзади «Шоҳнома» мавҷуд аст, ки дар аксар китобҳои, ки дар ин замина навишта мешаванд, мавриди тавачҷуҳи кофӣ қарор намегиранд. Забони «Шоҳнома» забоне аст оӣ ва умри ҳазорсола дорад. Пас аз замони тулонӣ таҳаввулоти фарҳангии мухталиф миёни мо ва он миқдоре фосила эҷод шудааст, ҳазор сол замони каме нест. Хушбахтона, ҳанӯз ҳам мо «Шоҳнома»-ро мехонем ва мефаҳмем, аммо на ба ҳадди ҳамасрони ӯ.

¹ форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ ва порсӣ ҳама дар як маънӣ ва муродифи якдигаранд

Ҷои тааҷҷуб нест, агар касе «Шоҳнома»-ро бори аввал мутолиа кунад ва вожаҳое мисли «баргуствон», «кӯтвол», «зубин» ва «дужогоҳ»-ро надонад. Инҳо вожагоненанд, ки хонандаро ба пурсиш аз огоҳон ё мурочиат ба фарҳанго раҳнамун мекунанд.

Бисёре аз вожаҳои ошно ва сохтҳои грамматикӣ роиҷ агар дурусттар ва амиқтар баррасӣ карда шаванд, маъниҳое, ки то паш аз он корбурди одӣ ва қолибӣ дошт, зинда ва ҷондор мегардад ва инкишофу зудуани ибҳомҳо ба хонанда завқ ва ҳаловат мебахшад.

Вожаи **пахлавон** яке аз вожаҳои серистеъмол ва калидии адаби ҳамосии мо, бавижа, «Шоҳнома» мебошад, ки имрӯз низ яке аз калимаҳои ғаёли забон мебошад.

Он «пахлавон», ки аксари мо бо он ошноем ва дар зехн дорем, шахсе аст, неруманд, қавӣ ва азимҷусса ва дорои маҳоратҳои варзишӣ мавсуф ба футувват ва шучоат мебошад. Мафҳуми «пахлавон» дар дунёи «Шонома» бо ончи гуфтем, бегона нест, лекин бо он мувофиқати том низ надорад. «Пахлавон» дар дунёи «Шоҳнома» мақома дар мартабаҳои сиёсии даврони куҳан аст. Дар дунёи «Шоҳнома» идораи ҳукумат ва ҷомеа бар уҳдаи касоне аст, ки асоситарини онҳо яке шоҳ аст ва дигаре пахлавон. Ин ду дар канори якдигар ва ба тавре мукаммили калидитарин мансабҳои идории даврони куҳани достонҳои «Шоҳнома»-ро ба уҳда дорад.

Дугонаи шоҳ ва пахлавон борҳо ва борҳо дар канори ҳам дар «Шоҳнома» намудор мегарданд:

*Чу ту шоҳ бошиву ман пахлавон,
Касеро ба тан дарнабошад равон [8, с.1009].
Чунин аст ойини чархи равон,
Агар шахриёрему гар пахлавон.
Бузургӣ ба фарҷоми ҳам бигзарад,
Шикор аст марғаш ҳаме бишарад [8, с.1097].
Агар тоҷдор аст, агар пахлавон,
Ба зан гирад ором марди ҷавон [8, с.1290].*

«Пахлавон»-и «Шоҳнома» нақши муҳимме дар давлатдорӣ ва сомондихии умури сиёсӣ ва иҷтимоии қору бори шоҳ дорад. Чунончи, Рӯзбеҳ дар ҷое, ки аз таъсири ғавқӯдаи суҳан ва зарурати санҷидани гуфтор суҳан ронда мегӯяд:

*Суҳан беҳтар аз ғавҳари номдор,
Чу бар ҷойгаҳ барбарандаш ба қор.
Хирад шоҳ бояд, забон пахлавон,
Чу хоҳӣ, ки беранҷ монад равон [8, с.1329].*

«Пахлавон» дар «Шоҳнома» гоҳе коргузор (пешқор) аз тарафи шоҳ ва фармондеҳ аст. Баъзан ин коргузор дар мақоми солорӣ сипоҳ ва баъзан дар мақома чун вазорат аст:

*Ки эй пахлавони рад, Афросиёб!
Гирифт андар ин дашт моро шитоб [8, с.665].
Гирифтанд гурдон ба посух шитоб,
Ки эй пахлавони рад, Афросиёб [8, с.713].*

Ба назар мерасад, яке аз маъноии вожаи «пахлавон» дар «Шоҳнома» ҳамин ҳоким ва фармонравои маҳаллии вобаста ба шоҳи аслӣ ва ҳукумати марказӣ аст. Дар бораи диловарии Авлод, ки пахлавони яке аз марзҳо дар қаламрави Мозандарон аст, мехонем:

*Бад-он марз авлод буд пахлавон,
Яке номҷӯи далеру ҷавон [8, с.201].*

Унвони «пахлавон» баъзан ба таври фарогир бар бузургони кишвар итлоқ мегардад, ба таъбири дигар, пахлавонон ҳамон бузургон ва сардамдон ва соҳибмансабонанд дар муқобили кехтарон:

*Чунон буд, ки ҳар шаб ду марди ҷавон,
Чи кехтар, чи аз тухмаи пахлавон.
Хуришгар бибурдӣ ба айвони шоҳ,
Ҳамесохтӣ роҳи дармони шоҳ [8, с.27].*

Вақте «пахлавон» аз маъноии шучоӣ зӯрманд фаротар меояд ва ба унвони як мансаби расмӣ мегардад, табиӣ аст, ки ҳамчун мақоми расмӣ мансаб низ дар перомунӣ он мақом пайдо мекунад. Ҷаҳонпахлавон Сом хитоб ба Манучеҳршоҳ мегуфт:

*Маро пахлавонӣ ниёи ту дод,
Диламро хирад меҳру роӣи ту дод [8, с.84].
Варо пахлавон қард бар лашиқараш,
Бад-он то баойин бувад кишвараш [8, с.1316].*

Ҳамин вожаи ба ҳамагон ошноии «пахлавон» фақат дар китобе чун «Шоҳнома» дар маъноӣ ва корбурдҳои руҳ менамояд, ки ба тасаввури ибтидоии як тоҷик тафовутҳои маънидор ва боаҳаммият дорад ва бидуни тавачҷуҳ ба ҳамин нозуқиҳои ифодаи поре аз байтҳо ва ибораҳои «Шоҳнома» яке аз истилоҳоти калидии ҳамосаи миллии Эрон ба ҳеҷ ваҷҳ равшан намешавад.

АДАБИЁТ

1. Баҳор М. Сабкшиносӣ (талхиси Сайидабутолиби Миробидинӣ)/М.Баҳор.–Душанбе: Бухоро, 2012.–570 с.
2. Деххудо А. Луғатномаи Деххудо / А. Деххудо. – Техрон, 1931. – 67235с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексика). – Душанбе, 1981. – 191 с.
4. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IХ-Х). Ҷилди 1 / Н. М. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с.
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ.-Душанбе, 2011.-385 с.
7. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 342с.
8. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Техрон: Интишороти Ҳирмис, 1390 ҳ.ш.
9. Хочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хочаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2013. – 344 с.

«ШОҲНОМА» ВА САРНАВИШТИ КАЛИМАИ ПАҲЛАВОН

Баъзе вожаҳо дар китоби «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ чунон руҳ менамоянд, ки бо тасавури имрӯзии порсигӯён тафовутҳои маънидор ва боаҳаммият дорад ва бидуни тавачҷуҳ ба онҳо ифодаҳои бахше аз байтҳо ва ибораҳои «Шоҳнома» маълум намегардад. Муаллиф мекӯшад, то маъноҳои вожаи «пахлавон»-ро, ки яке аз вожаҳои серистеъмоли «Шоҳнома» ва адабиёти ҳамосӣ ва забони зиндаи мардум аст, мавриди таҳлил қарор диҳад.

Бино бар ин, бо зикри шоҳид мисолҳое аз матни «Шоҳнома» мепардозад ва ба ин тартиб, баъзе маъноҳои матруки вожаи «палаван»-ро ба хонандагон нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», Фирдавсӣ, забони «Шоҳнома», маънии вожа, маънии ибора, адабиёти ҳамосӣ, пахлавон, забони порсӣ.

«ШАХНОМА» И СУДЪБА СЛОВА БОРЦОВ

Некоторые слова в книге «Шахнома» Абул Касима Фирдоуси появляются таким образом, что имеют содержательные и важные отличия от современного восприятия носителей персидского языка, и, не обращая на них внимания, выражения некоторых стихов и фраз «Шохнома» узнать нельзя. Автор пытается проанализировать значения слова «борец», которое является одним из наиболее часто употребляемых слов в «шахнома» и эпической литературе и живом языке народа.

Согласно этому, упоминая свидетеля, он приводит примеры из текста «Шахнома» и тем самым показывает читателям некоторые значения слова «палаван».

Ключевые слова: «Шахнома», Фирдоуси, язык «Шохнома», значение слова, значение словосочетания, эпическая литература, борцы, персидский язык.

«SHOHNOMA» AND THE FATE OF THE WORD OF FIGHTER

Some words in the book of «Shohnoma» by Abul Qasim Firdousi appear in such a way that they have significant and important differences from the modern perception of native speakers of the Persian language, and without paying attention to them, the expressions of some verses and phrases of «Shohnoma» unconcerned. The author is trying to analyze the meaning of the word «fighter», which is one of the most frequently used words in «Shohnoma» and epic literature and the living language of the people.

According to this, mentioning a witness, he gives examples from the text «Shohnoma» and thereby shows some meanings of the word «palavan» for readers.

Keywords: «Shohnoma», Firdowsi, «Shohnoma» language, meaning of the word, meaning of the phrase, epic literature, wrestlers, Persian language.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович - номзади илмиҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел: (+992) 938701720; E-mail: zobit@list.ru.

Сведения об авторе:

Раҳмонов Бахтиёр Нурмухаммадович - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ. Тел: (+992) 938701720 E-mail: zobit@list.ru.

About the author:

Rahmonov Bakhtiyar Nurmuhamadovich – candidate of philology Sciences, Associate Professor, of the Department of theory and Practice of Linguistics of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone: (+992) 938701720, E-mail: zobit@list.ru.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКИИ ҲОССА, КИ ХУСУСИЯТИ ФЕЪЛӢ ДОРАНД

Саидова Ҷ.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Бамаврид истифода кардани диалектизмҳои фарохистеъмоли феъл дар асарҳои бадеӣ имкон медиҳад, ки адибон ашӯ ва ҳодисаҳоро зинда, воқеӣ ва муассир ба тасвир гиранд, амалиёт, вазъи руҳиву равонии персонажҳоро равшан рӯйи дафтар биёранд. Феълҳо нисбат ба дигар категорияҳои нутқ хусусиятҳои зиёди бадеӣ ва тобишҳои эҳсосиву муассирӣ зоҳир мекунад. Аз ин рӯ, тавассути онҳо ба эҳсосоти хонанда таъсир расондан ва ўро барои пурра дарк кардани мақсади персонаж ва мароми эҷодии нависанда омода сохтан мумкин аст. Нависандаи рус А.Югов менависад, ки: «Феъл пурчилотарин ва зиндатарин ҳиссаи нутқ мебошад. Дар феъл хуни сурх, хуни ниҳоят ботароват, хуни артерияи забон ҷорӣ аст» [6, с.38]. Дар асарҳои А.Самад диалектизмҳои феъл зиёд мавриди истифода қарор гирифтаанд. Сабаб он аст, ки феълҳо нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ сермаъноанд, имкониятҳои бисёри тасвирӣ доранд, суханро дар гардиш меоранд, дар онҳо эҳсосоти ҳаяҷонбахш пурзӯр аст. Ба ин маънӣ В.В.Виноградов мегӯяд, ки «...дар феъл маънӣ ва тобишҳои маъноӣ бештару пурзӯртар ба мушоҳида мерасанд» [1, с.7].

Дар таълифоти А.Самад ду гурӯҳи диалектизмҳои феъл ба кор рафтаанд: а) феълҳои сода; б) феълҳои таркибӣ. Диалектизмҳои феълҳои сода теъдоди зиёд надоранд. Бо вучуди ин, дар бобати таъмини тобишҳои услубӣ ва эҳсосотиву муассирӣ сухан ба муаллиф кумак кардаанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **шӯридан**, **таранчидан**, **гурунгидан**, **хамбидан**, **чалидан**, **пукидан**, **пакидан**, **тапидан**, **палмосидан** ва амсоли инҳоро дохил намудан мумкин аст.

Диалектизмҳои феълҳои сода аз нигоҳи маънӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

а) Диалектизмҳои сода, ки амали инсонро ифода мекунад: **шӯридан**, **пакидан**, **таранчидан**, **чалидан**, **пӯкидан** ва ғ.

Вожаи **шӯридан** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ маъноҳои зиёд дорад, ки яке аз онҳо «даруни хӯрокро бо қошук ё даст кофтан» мебошад. Дар «ФГЧЗТ» калимаи мазкур ба маънии «чустан, чустуҷу кардан» низ зикр ёфтааст (с.931). А.Самад онро дар қиссаи «Маҳбус» (ШС) дар сухани тасвирӣ ба маънии «бо нӯги панҷаҳо даруни хӯрокро кофтан» кор фармудааст, ки мақсади ӯ аз истифодаи он айнан ба қалам гирифтани вазъи психологӣи персонаж ва ҷалб намудани диққати хонанда ба муҳит мебошад.

Фил ... хашмгину бедимоғ бо нӯги ҷангол шӯларо **мешӯрид** (с.11).

Дар ин ҷумла диалектизми **шӯридан** бо калимаҳои **шӯла**, **ҷангол**, **хашмгин**, **бедимоғ** дар алоқаи мантиқӣ оварда шудааст, ки ин, аз як тараф, ба хотири ифодаи айнияти фикр, офаридани лавҳаи бадеӣ, ширадор ва нишонрас баромадани тасвир бошад, аз дигар тараф, барои нишон додани муносибати нависанда бо персонаж ва таъмини хусусияти миллии забони асар аст.

Адиб ба персонаж муносибати мусбат надорад, чунки вай хеле беинсоф, ҷоҳилу қотил аст. Ана ҳамин муносибати манфӣи худро зимни истифода аз диалектизми **шӯридан**, калимаи омиёнаи **ҷангол**, вожаи адабии **хашмгин** ва фразеологизми **бедимоғ**, ки ин ҳама дар ифодаи маъноҳои дурушт истеъмом меёбанд, ба қалам додааст. Мароми нависанда аз ин тарзи ифода баёни эҳсосоти пур аз нафрат нисбат ба ҳамин гуна ашҳос ва ҳам таъмини халқияти забони асар мебошад.

Диалектизми **таранчидан** маъноҳои «сахт кашида бастан, таранг карда бастан» -ро ифода мекунад [5, с.710]. Калимаи мазкур хусусияти услубӣ дошта, дар мавриде ба кор бурда мешавад, ки нависанда нисбат ба ашӯи тасвир ҳусни тавачҷӯҳ дорад. Илова бар ин, **таранчидан** аз ҷиҳати маънӣ аз таркибҳои **таранг кашидан**, **сахт бастан** болотар меистад, зеро вай «таранг кардан ё сахт кашида бастан» - и муқаррарӣ нест, балки «ниҳоят сахт, аз ҳад зиёд таранг кашида бо банд бастанӣ ягон ашӯ» мебошад. Ана ҳамин тобиши маънӣ ва ҷилои услубии **таранчиданро** ба эътибор гирифта, А.Самад онро дар «КД» хангоми нишон додани пухтакорӣи Мирзои ҷовандоз зимни сахт баста мондани зин дар пушти асп ба кор андохтааст:

Акаи Мирзо ... тасмаи зертангу забартангро сахт **таранчида** мустаҳкам кард. (с.107-108).

Нависанда диалектизми **таранчиданро** дар сухани тасвирӣ истифода кардааст, ки ин чанд сабаб дорад: а) аз нигоҳи маънӣ аз муродифҳои адабии худ баландтар меистад; б) дар талаффуз содаву равон садо медиҳад; в) аз ҷумлаи диалектизмҳои фаъол аст, ки дар ҳама лаҳҷаҳои ҷанубӣ истеъмом меёбад ва бо муодилҳои адабии худ рақобат карда метавонад; г) тобиши маҳсули эҳсосӣ зоҳир намуда, ҷиҳати услубии суханро қувват мебахшад; г) заминаи

классикӣ дорад.

Феъли лаҳҷавии **чалидан** мансуб ба лаҳҷаҳои чанубист, ки бо маънии ба «мувофика расидан» истеъмом меёбад. Ин воҳиди луғавӣ сермаъност ва дар «ФГҶЗТ» боз чанд маънии дигари он зикр ёфтааст (с. 818). А.Самад онро дар повести «КД» бо ҳамон маънии боло истифода кардааст. Ҷойи қорбасти он нутқи персонаж - Шоҳин мебошад.

Калимаи мазкур дар асл маънии мусбат дорад, аммо, ҳамин ки ҳамчун феъл ба он пешванди **на-** ҳамроҳ гардад, маънии манфӣ зоҳир менамояд ва муносибати нохуши ду нафар ё ду гурӯҳи одамонро ифода мекунад.

Гап байни мо ҳеч гоҳ **намечалад**, обу оташ барин мо (с. 149).

Феъли **чалидан** дар таносуб бо исми **гап** оварда мешавад. Дар мисоли боло адиб ҳамин масъаларо дар нутқи лаҳҷавӣ ба ҳисоб гирифта, ин ду вожаро дар иртиботи ҳамдигар қарор додааст.

Дар ин ҷумла диалектизми мазкур аз рӯи зарурияти услубӣ ба қор рафтааст, ки инро ба таври зерин арзёбӣ намудан мумкин аст: а) барои характеристикаи нутқи персонаж; б) барои нишон додани ноогоҳии персонаж аз меъёрҳои забони адабӣ; в) барои фардӣ кардани нутқи персонаж; г) барои таъмини халқияти забони асар.

Чунон ки гуфта шуд, хусусияти тасвирии феъл нисбатан бештар аст ва бадеияти забони асарро хубтар таъмин карда метавонад. Ҳамин гуна имконият дар феълҳои шевагӣ зиёдтар эҳсос мегардад. Бо ёрии диалектизмҳои феъл амал воқеӣ ифода меёбад. А.Самад феълҳои шевагиро дар тасвири воқеаҳои маъмули ҷомеа истифода мекунанд. Диалектизми **чалидан** намунаи барҷастаи ин даъвӣ мебошад.

Диалектизмҳои **пакидан** ва **пӯкидан** дар лаҳҷаҳои чанубӣ муродифи якдигар буда, дар ифодаи маънии «сергапӣ кардан, лаққидан» ба қор мераванд. Ғайр аз ин, дар «ФГҶЗТ» боз баъзе тобишҳои маъноии онҳо ба қайд гирифта шудаанд (с. 525, 557).

Воқеан, ин ду феъл маънии мусбат надоранд. Аз ин рӯ, дар мавридҳои ба қор мераванд, ки ғӯянда нисбат ба мусоҳиб бо чашми нафрат менигаранд.

- Кошкӣ ин об не, пива мешуд, паҳлӯи ҳар дуямон яктогӣ бева мешуд...

- **Напак!** (с.59).

Мисли ин диалектизми **пӯкидан** дар «КД» ҳангоми тасвири лаҳҷаи сарзаниши ҳаёлии Шоҳин ба Амир ба қор рафтааст:

Баъд зиндагии онҳо нағз мешаваду **пӯкидану** рӯсиёҳии ту мемонад (с.156).

Дар ҳар ду мисол феълҳои **пакидан** ва **пӯкидан** дар нутқи персонажҳо ба қор рафтаанд, ки ин ду сабаб дорад: а) адиб тавассути онҳо нутқи персонажҳоро фардӣ карда, ҳамзамон, маҳали зисти онҳоро нишон додан хостааст; б) нависанда ба меъёри адабӣ ворид гардидани онҳоро тарафдор нест, зеро онҳо дар забони адабӣ муодилҳои услубан бақувватар доранд.

Чи тавре ки мебинем, дар нутқи персонажҳо ба ҷуз диалектизмҳои **пакидан** ва **пӯкидан** калимаҳои омиёнаи **бева** ва **рӯсиёҳ** ҳам қорбаст гардидаанд, ки онҳо низ аз вожаҳои муътадилмаънӣ нестанд ва ҳамеша дар услуби дурушт ба қор мераванд. Нависанда онҳоро бо диалектизмҳои феъл тавъам оварда, ба ин восита кӯшиш кардааст, ки халқияти забони асар ва ҷиҳати муассирии нутқро пурзӯр намояд.

б) Феълҳои, ки ба амали ҳам инсон ва ҳам ҷонварон дахл доранд: **ғурунгидан**, **хамбидан**, **палмосидан** ва ғ.

Диалектизми **ғурунгидан** дар лаҳҷаҳои чанубӣ маънии «ғуридан, шӯридан, ғур - ғур кардан» - ро ифода мекунад. Дар «ФГҶЗТ» илова бар ин, боз чанд маънии дигари он зикр ёфтааст (с. 192).

Ин калима дар повестҳои «КД» ва «АБ» ҳам дар нутқи персонаж ва ҳам дар сухани тасвири мавриди истифода қарор гирифтааст. Ба воситаи он нависанда ба гуфтор ҷоннокӣ мебахшад ва ҳолати психологии персонажро бозгӯ месозад.

Персонажи манфии «КД» - Тоир як шахсест макқор, пурҳилла ва ҳаромхӯр. А.Самад тавассути феъли **ғурунгидан** хислати қаллобӣ, фиребгариро дурӯғгӯии ўро, ки подабони деҳаро бо тухмат ба дудӣ айбдор сохтани мешавад, тасвир намудааст:

Ту як соли дигар молбонӣ кунӣ, мардум хонахароб мегарданд- нафратомез **ғурунгид** Тоир (с. 132).

Дар «АБ» нависанда калимаи **ғурунгиданро** дар мавриди нишон додани лаҳҷаи асабонияти персонаж ба қор бурдааст. Ба ин восита ў хонандаро ба ҳаёти мардуми кӯҳистон, ки он ҷо нақлиёти асосӣ хару асп аст, ошно месозад ва, аз ҷониби дигар, забони повестро ба забони халқ наздик бурда, ҷиҳати муассирии суханро қувват мебахшад:

-Як гапҳо мегӯӣ, ки ... чашм аз барфу шамол нақанда, табъаш хира **ғурунгид** Паҳлавон (с.107).

Дар ҳар ду мисол ҳам феъли мазкур дар тасвири адиб истифода шудааст. Ин ба он хотир

аст, ки ӯ меҳоҳад дар баробари таркиби **ғур - ғур кардан** шакли **ғурунгида**, ки рехта ва мувофиқи қоидаи феълсозии забони тоҷикӣ аз калимаи тақлидии **ғурунг** (ғиринг) сохта шудааст ва ҳам тасвириро образнок месозад, ранги оммавӣ касб кунад.

Калимаи **ғурунгида** дар қиссаи «Маҳбус» нисбат ба сағ ҳам кор фармуда шудааст, ки инро адиб ба хотари воқеи тасвир намудани ҳодиса салоҳ донистааст:

Сағ пеши пойи сарбоз чӯкка нишаста, бонафрат **ғурунгид** (с.67).

Диалектизми **хамбидан** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ аз ҷумлаи унсурҳои сермаъност. Маънои асосии он « аз боли теппа ё шохи дарахт ба поён фаромадан» мебошад. Дар «ФГҶЗТ» боз ҷандин маънои иловагии он ба қайд гирифта шудааст (с.748).

А.Самад ин феълро дар «КД» як маврид дар ифодаи амали инсон ва дар мавриди дуҷумл дар ифодаи амали ҳайвонот истифода кардааст:

Вай... якбора поин **хамбида**, ... бо Шохин ... гӯшакӣ кард (с.93).

... вақте ки пода аз баландӣ давдагон ба сарғаҳи деҳа **хамбиду** дар хоку ҷанги ҳезондаи худ нопадид гашт, як ҳаёҳуе ба амал омад (с.132).

Дар ҳар ду маврид ҳам калимаи мазкур дар сухани тасвирӣ ба кор рафтааст. Сабаб дар он аст, ки адиб меҳоҳад феъли **хамбидан** дар забони адабии тоҷик хусусияти оммавӣ пайдо кунад, зеро тоҷикӣ ва мӯътадилмаъност, бо муродифҳои адабии худ рақобат карда метавонад, дорои обуранги бадеист ва барои таъмини бадеияти забони асар имконият дорад.

Феъли лаҳҷавии **палмосидан** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар ифодаи «даст-даст кардан, ламс кардан» истеъмол меёбад [5, с.526]. Калимаи мазкур дар «ФТР» (2006) бе ягон ишораи услубӣ «ошупывать, нашупывать» тарҷума шудааст (с. 452), ки ин ҳамон маънии лаҳҷавии он аст. Шояд мураттибон онро ҳамчун унсури меъёрӣ ба ҳисоб гирифта бошанд, лекин маълум аст, ки дар забони адабӣ вай муродифҳои дигар дорад.

Воқеан, **палмосидан** дар ифодаи амали инсон истифода мешавад, аммо А.Самад дар повести «АБ» онро нисбат ба ҳайвон ҳам ба кор бурдааст:

Ҷонвар ..., бо фуқи намноку сиёҳтобаш китф, бари гардани Паҳлавон, дастони занашро ... **мепалмосид**, мебусид, мелесид (с.108).

Дар повести «Парронҷақҳо» А.Самад ин феълро ҳангоми ба тасвир гирифтани амали Пакана ба кор бурдааст:

Вай мӯйи ҷингилаашро **палмосида** ва мисли хурӯсҷӯча якта-якта қадам ниҳода, аз назди мо дур рафт ... (с.173).

Феълҳои таркибии лаҳҷавӣ дар эҷодиёти А.Самад зиёд ба кор рафтаанд. Онҳо барои типӣ кунонидани сухани персонаҷҳо, барои таъмини бадеияту образнокии забони асар ва ҳаққонияти мафҳумҳои мушаххас - ҳаракат, амалиёт, таъсири ҳодисаю ашӯи гуногун бо якдигар ҳам дар нутқи персонаҷҳо ва ҳам дар забони нависанда ҳамчун воситаи услубӣ, эҳсосиву муассирӣ мавқеи муҳим доранд.

Феъли **изо кашидан** дар қиссаи «Ҳавои тирамоҳ» (ШС) ба қалам рафтааст. Ҷойи корбасти он нутқи персонаж аст:

-О, ба зиёфат чеғзада буданд-ку -меғӯяд занаш ... Ё **изо кашида** нон нахӯрдӣ? (с. 93).

Нависанда феъли **изо кашиданро** бо нияти услубӣ аз забони зиндаи халқ интиҳоб карда, аз як тараф, онро ҳамчун воситаи дурусту ҳаққонии ифодаи мазмун ва тобишҳои гуногуни фикрӣ, муҳит, муносибати одамон, характерҳо, истифода намуда бошад, аз дигар тараф, тавассути он як лавҳаи зиндаи ҳаётӣ офарида, бо ин роҳ хусни бадеии асар, реализми забони он ва хусусиятҳои умумию фардии услуби нигориши худро тавсеа бахшидааст. Воқеан, дар ин бора Н.Маъсумӣ гуфтааст: «Боигарии забони халқро санъаткорона истифода бурдан, боиси ифоданокӣ, таъсирнокӣ, содагӣ, халқият ва реализми сухани бадеи мегардад» [2, с.89].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ таркиби **дам кашидан** ниҳоят фаъол аст ва ҳамеша муродифҳои адабии худро табдил месозад. А.Самад онро дар повести «АБ» истифода кардааст:

Гармогарм **дам бикаш** шира (с. 100).

Нависанда медонад, ки феъли мазкур меъёрӣ нест. Аз ин рӯ, дар поёнтарии матн дар нутқи тасвирии худ аз муодили адабии он - **ошомидан** кор гирифтааст, ки ин маънидоди дохили матнии диалектизм аз ҷониби адиб ҳисоб меёбад:

Дарози гарданборик бо як нафас ширро **ошомид** (с. 100).

Чунон ки зикр гардид, **дам кашидан** дар нутқи персонаж истифода шудааст. Ин чунин маънӣ дорад, ки адиб тарафдори умумӣ кардани он нест. Зеро **дам кашидан** дар забони адабӣ муродифҳои дорад (нӯшидан, ошомидан), ки аз он болотар меистанд.

Хулоса, диалектизмҳои фарохистеъмоли феъл дар роман, повест ва қиссаву ҳикояҳои А.Самад хеле зиёд ба кор рафтаанд, ки онҳо барои боз ҳам ҷоннок соختани забони асарҳои ӯ, реалистона ифода намудани мафҳумҳои мушаххас, пурзӯр кардани бадеият ва табиӣ ба қалам гирифтани ҳодисаҳо ба адиб ёрӣ расондаанд.

АДАБИЁТ

1. Виноградов, В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов.–М.: Гослитиздат, 1959.–656 с.
2. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959.–294 с.
3. Маҳмудов, М., Бердиев, Б. Луғати мухтари лаҳҷаҳои Бухоро / М.Маҳмудов, Б.Бердиев.–Душанбе, 1989.- 278 с.
4. Маҳмудов, М., Ҷураев, Ғ., Бердиев, Б. Фарҳанги ғуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
5. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе, 2006. – 784 с.
6. Югов, А. Судьба русского слова / А. Югов. – М., 1962. – 138 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКИИ ҲОССА, КИ ХУСУСИЯТИ ФЕЪЛӢ ДОРАНД

*Нависандаи рус А.Югов менависад, ки «Феъл пурҷилотарин ва зиндатарин ҳиссаи нутқ мебошад. Дар феъл хуни сурх, хуни ниҳоят ботароват, хуни артерияи забон ҷорӣ аст». Дар асарҳои А.Самад диалектизмҳои феълӣ зиёд мавриди истифода қарор гирифтаанд. Сабаб он аст, ки феълҳо нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ сермаъноанд, имкониятҳои бисёри тасвири доранд, суҳанро дар гардиши меоранд, дар онҳо эҳсосоти ҳаяҷонбахш пурзӯр аст. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **шӯридан, дам кашидан, хамбидан, чалидан, изо кашидан, тал чидан** ва амсоли инҳоро дохил намудан мумкин аст.*

Мақсад аз таълифи ин мақола ба таҳқиқ гирифтани диалектизмҳои феълӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А.Самад мебошад. Зеро таҳқиқи мукаммали лексикаи забони меъриии тоҷик ба омӯзиши пурраи лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ, нишон додани вазифаҳои услубии диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ имконнопазир аст.

Хусусияти тасвирии феъл нисбатан бештар аст ва бадеияти забони асарро хубтар таъмин менамояд. Ҳамин гуна имконият дар феълҳои шевагӣ зиёдтар эҳсос мегардад. Бо ёриии диалектизмҳои феъл амал воқеӣ ифода меёбад. А.Самад феълҳои шевагиро дар тасвири воқеаҳои маъмули ҷомеа истифода мебарад.

ТИПИЧНЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ГЛАГОЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР

*Русский писатель А.Югов пишет: «Глагол является самым ярким и живым из частей речи. В глаголе течет красная, яркая, кровь артерии языка». В произведениях А.Самада часто использованы глагольные лексические диалектизмы. Причина в том, что глагол в сравнении с другими частями речи, считается многозначным, имеет огромные изобразительные возможности, приводит речь в действие. В них особо ярко выражены экспрессивные чувства. В эту группу можно включить такие слова как: **шуридани гизо бо қошуқ ва ё бо даст** (смешивание пищи ложкой или руками), **дам кашидан** (пить залпом), **хамбидан** (спускаться), **чалидан** (прийти к соглашению), **изо кашидан** (смуцаться), **тал чидан** (складывать что-либо).*

Целью написания данной статьи является изучение глагольных диалектизмов и их стилистических особенностей в творчестве А.Самада. Так как обстоятельное исследование лексики нормативного таджикского языка не представляется возможным без полного изучения местных диалектов, показа стилистических задач диалектизмов в художественных произведениях.

Изобразительных особенностей в глаголе больше, они обеспечивают художественность речи в произведении. Такие возможности больше всего отражаются в глагольных лексических диалектизмах. С помощью глагольных лексических диалектизмов действие выражается реальнее. А.Самад использует глагольные диалектизмы часто в реальных изображениях общества.

Ключевые слова: *кровь артерии, глагольные лексические диалектизмы, часть речи, многозначные слова, экспрессивные чувства (шӯридан- смешивание пищи ложкой или руками, хамбидан-спускаться).*

TYPICAL LEXICAL DIALECTISMS THOSE HAVE VERB FEATURES

*Russian writer A. Yugov writes, «Verbs are the brightest and most vivid part of speech. In the verb flows red, bright blood of the arteries of the tongue». Verbal dialects were widely used in the works of A. Samad. This was due to the fact that verbs were more meaningful than other parts of speech, they have a lot of descriptive possibilities, they make the speech circulate, and they have a strong sense of excitement. This group includes the words **salting, squeezing and squeezing** and so on.*

The aim of the writing this article is to study verbal dialectisms and their stylistic features in the works of A. Samad. Since a thorough study of the vocabulary of the normative Tajik language is not possible without a complete study of local dialects, showing the stylistic tasks of dialectisms in works of art.

Figurative features are more in verbs they maintain artistry at works. These kind of abilities are mostly reflected in verbal lexical dialectisms. By the verbal lexical dialectisms the act expresses more real. A.Samad uses verbal dialectisms in real descriptions often.

Keywords: *blood arteries, verbal lexical dialectisms, part of speech, polysemous words, expressive feelings (shuridan- mixing food with a spoon or hands, hambidan-descending).*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидова Ҷамила Сибгатуллоевна-номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: (+992) 915236161;

Сведения об авторе:

Саидова Дҷамила Сибгатуллоевна-кандидат филологических наук, старший преподаватель общийуниверситетской кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, тел: (+992) 915236161;

About the author:

Saidova Jamila Sigbatulloevna- Candidate of Philological sciences, Senior lecturer of the Department of general university of Tajik languages, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 915236161;

УДК: 811.111+161.1(573.3)

**ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ:
ТИПЫ, КРИТЕРИИ ДЕМАРКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И
РУССКОГО ЯЗЫКОВ)**

Гайнутдинова А.Г.

Российско-Таджикского (Славянского) университет

В рамках настоящего исследования одной из важных задач является - установление национально - специфического компонента в сопоставляемых языках на основе изучения, отраженных в паремиях культурных реалий, характеризующих один из видов ценностной системы общественных отношений носителей английского и русского языков. Соответственно, для решения поставленной задачи, прежде всего, необходимо провести дефиниционный анализ паремиологических единиц, вербализирующих морально-нравственные отношения, с учетом выявления их интегральных и дифференциальных признаков.

Тот факт, что многие пословицы и поговорки различных народов сходны по своему значению и форме давно привлекает внимание паремиологов. В трудах таких зарубежных исследователей начала XX в., как П. Шмит, Я. Лаутенбах, Э. Кокаре затронута проблема сходства паремий в разных языках. Среди российских паремиографических источников XIX в. следует отметить, например, сборник И. Гольшух «Пословицы, поговорки и изречения, или народная мудрость на трех языках: русском, французском и немецком: с прибавлением некоторых на лат. яз», в котором дано сравнение паремий в русском, французском и немецком языках [3, с.67]. И. Тимошенко, опираясь на сочинения философов древности, сравнивает русские паремии с поговорками и пословицами западноевропейских народов [3, С. 69]. Этот же принцип лег позднее в основу «Большого англо-русский фразеологического словаря» А.В Кунина, в который составителем были включены английские пословицы [10, с. 59].

В русской науке о языке особый интерес к паремиям наблюдается с конца XIX в. – XX в., когда русские пословицы и поговорки изучаются в сравнении с паремиями других народов мира. Попытки разграничить пословицы и поговорки уходят далеко в прошлое и только В.И. Даль в предисловии к сборнику «Пословицы русского народа» одним из первых попытался отделить пословицы от других устойчивых выражений.

Проблема определения устойчивых выражений и их различных типов, таких как поговорки, фразеологизмы, устойчивы словесные комплексы и идиомы активно разрабатывалась в 60-80-е годы в трудах В.Л.Архангельского, А.М. Бабкина, В.В. Виноградова и др. [2, с.98].

До сих пор остается дискуссионным вопрос о разграничении пословицы и поговорки, на что обращают внимание и многие современные исследователи. В трудах Е.В. Ивановой, Л.Б. Савенковой, З.К. Гарланова и других исследователей паремиологии вопросы, связанные с отличием пословиц от поговорок и пословично-поговорочных выражений, активно дискутируются [8, С. 53]. Несмотря на разнообразие точек зрения, поговорки и пословицы во многих сборниках представлены вместе.

По мнению Н.Ф. Алефиренко, вопрос об отнесении паремий к общему фразеологическому фонду языка достаточно спорный, поскольку паремии совмещают признаки со свойствами предложений и свободных сочетаний. «Под термином «паремия» большинство современных исследователей понимает афоризмы народного происхождения, прежде всего пословицы и поговорки» [1, с. 107].

Вслед за основоположниками исследований в данной области под пословицей мы понимаем меткое образное изречение (обычно назидательного характера), типизирующее различные явления жизни и имеющее форму самостоятельного предложения, которое формулирует «законченную мысль» [6, с. 82].

Большой интерес представляют научные работы, посвященные проблеме дефиниции паремии, проведенные в последние годы. В своей статье «Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции)» Л. Б. Кацюба, проанализировав существующие определения паремии в русском языкознании, а также изучив определение термина «*proverb*» в английских лингвистических источниках, приходит к выводу, что в английском языке дефиниция этого понятия является более полной и корректной. Утверждая, что понятия «паремия» и «*proverb*» являются идентичными, имея в основе одно латинское «*proverbium*», автор предлагает откорректировать определение паремии в российских словарях. Л. Б. Кацюба предлагает следующее определение паремии: «1) пословица; высказывание, изречение, суждение, относящееся к пословице; 2) краткое образное устойчивое высказывание (часто употребляемое в переносном значении), синтаксически оформленное как простое или сложное предложение (иногда может состоять из нескольких предложений), отражающее обобщенную формально закрепленную ситуацию, возведенную в формулу, излагающую важную истину, наставления, правила и принципы поведения, нравственные законы, сформулированные на основе жизненного опыта» [9, с. 93].

Далее рассмотрим типологические характеристики терминов «паремия», «пословица», «поговорка» в русской лингвистике.

Популярные разновидности паремий, такие как пословицы и поговорки, как правило, включены в паремиологические словари и используются как в разговорной практике, так и в художественных и публицистических текстах. В русской лингвистике пословицы и поговорки зачастую рассматриваются в неразрывной связи друг с другом. Пословицы и поговорки есть «краткие устойчивые народные изречения, обобщающие социально-исторический опыт народа и вошедшие в разговорную речь» [5, с. 7].

Анализ специальных терминологических словарей русского языка и лингвистических энциклопедий показал, что нелингвистический термин «пословица» встречается значительно чаще, чем лингвистический термин «паремия», что говорит о неопределённом ещё статусе данного языкового явления. Основная трудность в разграничении пословиц и поговорок заключается в том, что «виды народных изречений близки друг другу, сам народ никогда четко их не разграничивал» [11, с.6].

Сопоставив оба определения терминов, пословица и поговорка, можно заключить, что названные изречения обладают определённым набором свойств, в которых можно наблюдать общие и различительные черты. Обе паремиологические единицы (пословица и поговорка) включают в себя свойства вневременности, то есть, несмотря на своё древнее происхождение, пословицы и поговорки и сейчас пользуются популярностью в особенности в разговорной речи; многофункциональностью, что говорит об их применении к различным жизненным ситуациям, и главное, данные паремии обладают свойством отражения ментальности, что в контексте тематики исследования особенно актуально, так как через взаимодействие народов, их ментальность выявляются лингвокультурологические особенности, присущие тому или иному этносу.

На самом деле, значительное количество пословиц и поговорок занимает промежуточное положение между выделенными разрядами, это пословично-поговорочные выражения, совмещающие признаки обоих типов паремий. Термины «пословица», «поговорка», «пословично-поговорочное выражение» в филологии понимаются неоднозначно. Термин «пословица» можно определить как устойчивое выражение предикативной структуры в форме предложения, обладающее переносным значением, например: *Без стыда лица не*

износишь - «*Не удастся прожить жизнь, ни разу не испытав чувства стыда*». В отличие от пословицы, поговорка, сохраняя семантику предложения, обладает аналитичным значением, складывающимся из значений компонентов, например: *Большому кораблю – большое (и) плавание* – «*Незаурядному человеку предстоит и большая плодотворная деятельность. Говорится как напутствие, пожелание тому, кто заслуженно получает возможность проявить свои большие способности*». Промежуточный тип паремиологических единиц составляют *пословично-поговорочные выражения* (далее ППВ), которые содержат как переосмысленные компоненты, так и компоненты, используемые в своем исходном значении, например: *Будет и на нашей (на моей, на твоей) улице праздник «Добьемся и мы своего, осуществляться наши надежды, желания; придет и к нам удача, восторжествует справедливость»* — сохраняет свое исходное значение компонент *праздник (торжество)* (15:2000).

Пословицы и поговорки могут отличаться разной степенью смысловой мотивированности. Проиллюстрируем данную характеристику на основе следующих типов, предложенных Жуковым [6, с.13].

I тип - пословицы, утратившие своё первоначальное, буквальное значение.

Следующие пословицы, к примеру, были записаны еще в начале 20 века и представляли собой картину старого строя, они являются орудием борьбы с остатками этого прошлого и, следует ясно отдать себе отчет, в каком смысле употребляются теперь такие пословицы.

Например:

1. *Человек человеку зверь.*
2. *Моя хата с краю, ничего не знаю.*
3. *Закон — дышло: куда повернул, туда и вышло* (16:1961).

II тип- пословицы, которые отличаются двойным планом – буквальным и иносказательным».

В пословице имеет место логическое рассуждение; она вскрывает сущность вещей, указывая на неизбежность следствия, вытекающего из той или иной причины.

Например:

1. *Золото и в грязи блестит.*
2. *Скинула кожу змея, а яд при ней остался.*
3. *По кривой дороге поломаешь ноги* (16:1961).

В речевой практике, как правило, пословицы данного типа используются в переносном смысле.

III тип - выражения, которые употребляются только в буквальном смысле.

Например:

1. *Учись доброму, так худое на ум не пойдет.*
2. *Береги платье снову, а честь смолоду.*
3. *Живи для людей, проживут и люди для тебя* (16:1961).

Не менее значимой является классификация, сформированная по принципу соотношения совокупного смысла поговорки с её компонентным значением, заложенным в поговорке [12:1989].

Рассмотрим следующие типы.

1) Образные поговорки, построенные на метафорическом переосмыслении:

Например:

1. *Малые птички свивают малые гнезда.*
2. *Кривое дерево в сук растет.*
3. *Либо грудь в крестах, либо голова в кустах* (16:1961).

2) Иронические поговорки, смысл которых прямо противоположен их компонентному значению.

Например:

1. *Не пеняй на зеркало, коли рожа крива.*
2. *Жидок на ногах, да крут на делах.*
3. *Сама поет, сама слушает, сама хвалит* [16].

3) Поговорки, смысл которых косвенно выводится из их компонентного значения: устойчиво усеченные поговорки.

Например: «*Рыбак рыбака видит издалека*».- Полная форма: «*Рыбак рыбака видит издалека, потому стороной и обходит*» [16].

Перечисленные классификации внесли ясность в разграничение понятий пословицы и поговорки, тем не менее, данный вопрос остаётся актуальным и лишь подчёркивает, что в российском языкознании по этому поводу в настоящий момент нет единого мнения.

Для того чтобы убедиться в правомерности сопоставления и анализа английских и русских паремий, необходимо рассмотреть лингвистический статус терминов «пословица» и «поговорка» в английском языкознании.

В языковом сознании любого носителя языка значимую роль играет пословичный и поговорочный фонд, не является исключением и представитель английской лингвокультуры. Пословицы и поговорки так же позволяют познать национально-культурные особенности языковой картины мира английской нации.

Важный признак пословицы – фактор традиционности, то есть длительное и широкое употребление в народной устной речи. По мнению Ф. Зейлера пословица «употребляемые в народе высказывания поучительного характера и высокого стиля, представляющие собой законченные изречения» [7, с. 11]. Датский лингвист Отто Есперсен предложил называть пословицей краткую, обобщённую жизненную мудрость или жизненное правило, более или менее образное, чаще всего рифмованное [4].

Большинство исследователей приходят к выводу, что пословица – это предложение, не включая в пословичный фонд пословичные сочетания. Например, А. Тейлор четко разделяет пословицу как предложение и пословичную фразу типа «*to bring home the bacon*» (*He brings home the bacon*) [13]. Данная пословичная фраза не образует самостоятельного отдельного предложения. Однако такое разграничение не всегда можно провести. Например, пословичные словосочетания включены в «Оксфордский словарь пословиц» [17].

Существует достаточно большой набор характеристик, свойственных большинству единиц, обладающих статусом пословицы. Однако нет единого мнения по поводу разграничения между пословицами и близкими языковыми единицами. В основе разграничения – семантический критерий (метафора/неметафора), структурный критерий (предложение/словосочетание) и критерий традиционного употребления.

Немаловажным, является стремление западных учёных представить пословицу как когнитивную единицу, не без учета культурологического аспекта, не оставили они незамеченной и функциональность пословиц, Комплексный характер семантического и структурного аспекта пословиц, выражающийся в способности совмещения признаков единиц разных языковых уровней, не только осложняет проблему лингвистического определения содержания термина «пословица», но также заставляет исследователей в данной области искать дополнительные аспекты разграничения пословиц от образований, иногда отождествляемых с ними.

Проанализировав целый спектр различных интерпретаций термина «*proverb*», можно выделить постоянные признаки данной когнитивной единицы: краткость, иносказание, анонимность, передача накопленного жизненного опыта из поколения в поколение. Отмечен также ряд синонимов, среди которых, - *adage*, *saing*, *maxim*, *aphorism*, фраза, утверждение, мудрость, высказывание и другие.

Исходя из полученных результатов, термин «*paremia*» в английских словарях встречается не так часто, как термин «*proverb*». Паремия, в свою очередь, является лингвистическим термином, а пословица – нелингвистическим. Тем не менее, в основе обоих терминов лежит латинское слово *Proverbium*.

Заслуживают внимания те выразительные средства, с помощью которых достигается стойкость или запоминаемость пословиц и поговорок. Одно из таких средств – это точная или ассонансная рифма:

Например: 1. «*Little strokes fell great oaks*». – «От малых ударов валятся большие дубы» [14].

2. «*A stitch in time saves nine*». - «Стежок (сделанный) вовремя избавляет от девяти (других стежков)» [14]

Простая сбалансированная форма пословиц и поговорок является наиболее часто применяемым приемом.

Например: 1. «*Easy come, easy go*». - «Легко нажито, легко прожито» (14:1993).

2. «*Like father, like son*». - «Каков отец, таков и сын» [14]

Краткость является существенным аспектом запоминаемых высказываний. Лишь очень немногие пословицы и поговорки многословны, большинство из них содержит не более пяти слов:

Например: 1. «*Dead men tell no tales*» [17]. - «Мёртвый не скажет».

2. «*Better late than never*» [17] - «Лучше поздно, чем никогда».

3. «*Practice makes perfect*» [17]. «Навык мастера ставит, дело мастера боится».

Иногда говорят, что пословица выходит из моды или что она превратилась в некое клише. Такие взгляды упускают из виду тот факт, что, хотя роль пословицы в английской

литературе изменилась, ее истинная ценность осталась неизменной. В средние века и даже в конце семнадцатого века пословицы часто имели статус универсальных истин и использовались для подтверждения или опровержения существующих аргументов. Были составлены длинные списки пословиц, чтобы помочь ученым в научных дискуссиях; и многие изречения из латыни, греческого и континентальных языков были переведены на английский для этих целей. Кроме того, существует огромный пласт традиционно английских пословиц, которые по сути были заимствованы из многих европейских языков через видные умы того времени - учёных, писателей, служителей закона и других. При этом сам язык претерпел значительные изменения в среднеанглийский период, после нормандского завоевания, результатом чего явился симбиоз традиционных пословиц с английскими, например: *Evil to be him who evil thinks* [17]. - *Как аукнется так, так и откликнется* [15]. Чтобы стать пословицей, высказывание должно быть воспринято и усвоено простыми людьми. При этом первоисточник высказывания часто забывается.

Таким образом, при сравнении всех вышеприведенных определений, которые предложены в языкознании на сегодняшний день в исследованиях российских и зарубежных лингвистов, можно заключить, что существует проблема дифференциации классификационных критериев паремий. Возникновение проблемы типологизации паремий обусловлено отсутствием четко выработанных лингвистических критериев к статусу паремий, которые зачастую относят к уровню фразеологических единиц. Не смотря на различные подходы к дифференциации и типологизации паремий, следует отметить, что в большинстве случаев наблюдается включение пословиц и поговорок в состав перемиологических единиц, представляющих собой надсинтаксический уровень, тем самым определяя самостоятельный статус паремиологии в языковой системе и возможность системных отношений паремиологических единиц с единицами других уровней.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремиология: Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
2. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке/В.Л. 7. Архангельский. – Ростов на Дону: Издат-во Ростовского университета, 1964. – 325с.
3. Гольшух И. Пословицы, поговорки и изречения, или народная мудрость на трех языках: русском, французском и немецком: с прибавлением некоторых на лат. яз. – Казань: Тип. Имперского ун-та, 1888. – 103 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики: Пер. с англ. В.В. Пассека, С.П. Сафроновой / О. Есперсен. М.: Иностран. лит., 1958. - 404 с.
5. Жигулёв А. М. Русские народные пословицы и поговорки. - Москва, Наука, 1969. – 448 с.
6. Жуков В.П. Русская фразеология / В.П.Жуков.– М.: Высшая школа, 1986. – 309 с.
7. Зейлер Ф. Немецкие пословицы. – Мюнхен: Изд-во «С. Н. Век», 1922. – 468 с.
8. Кацюба Л. Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции) // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. 2013. – 210 с.
9. Кацюба Л. Б. Русские паремии: лингвокультуролог. слов.-справ. Челябинск, 2010.116 с.
10. Лук, А. Н. О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. – М.: Изд-во Искусство, 1968. – 192 с.
11. Мартынова А. Н. Пословицы. Поговорки. Загадки/ А. Н. Мартынова. – М.: Современник, 1986. – 510 с.
12. Мокиенко В.М. В глубь поговорки : Кн. для учащихся / В. М. Мокиенко. - Киев: Рад. шк., 1989. – 220 с.
13. Taylor A. The proverb. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press; First Edition (January 1, 1931), 1931. – 223 p.

Словари:

14. Дубровин М. И. Английские и русские пословицы и поговорки в иллюстрациях/Худож. В. И. Тильман. – М.: Просвещение, 1993. – 349 с.
15. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок.- М.: ООО «Русский язык», 2000 - 7-е изд. – 544 с.
16. Рыбникова, М.А. Русские пословицы и поговорки / М.А. Рыбникова; отв. ред. Б. П. Кирдан. – М., 1961. – 356 с.
17. Speake J. The Oxford Dictionary of Proverbs. / Speake J. Oxford University Press. Fifth Edition, 2008. - 625 p.

ФАҲМИШИ ЗАБОНШИНОСИИ ВОҲИДҲОИ ПАРЕМИОЛОГӢ: НАМУДҲО, МЕЪЁРҲОИ ДЕМАРКАТСИЯ (АЗ РӮИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСИ ВА РУСИ)

Дар мақола масъалаи таҳлили тафсирии навъҳои гуногуни ибораҳои клише дар мисоли воҳидҳои паремиологӣ, ки муносибатҳои ахлоқиро бо забонҳои англисӣ ва русӣ ифода мекунанд баррасӣ мешавад. Заминаи таърихӣ оид ба инъикоси назарияи масъалаи фарқ

кардани хусусиятҳои типологии зарбулмасалу мақол ва норавшаниҳо байни онҳо дар забонҳои системаҳои гуногун оварда шудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқи маълум гардид, ки дар доираи забониносии муосири антропосентрӣ зарбулмасалҳо, ки аз воҳидҳои сохту мазмуни якхела иборатанд, ҷузъи бевоситаи жанри бадеии халқии шифоҳӣ буда, воҳидҳои махсуси забонӣ мебошанд, ки арзишиҳо ва муносибатҳои намояндаи забонро инъикос мекунанд.

Калидвожаҳо: паремия; зарбулмасал ва мақолҳо; воҳидҳои фразеологӣ; ибораҳои зарбулмасал; хусусиятҳои забонӣ ва фарҳангӣ; муносибатҳои ахлоқӣ; шуури забонӣ.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ: ТИПЫ, КРИТЕРИИ ДЕМАРКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье рассматривается проблема дефиниционного анализа различного рода клишированных выражений на примере паремиологических единиц, вербализирующих морально-нравственные отношения в английском и русском языках. Приводится историческая справка по теоретическому освещению вопроса разграничения типологических характеристик пословиц и поговорок и расплывчатости границ между ними в разносистемных языках.

В результате исследования выявлено, что в рамках современной антропоцентрической лингвистики, паремии, состоящие из единиц разнородных по структуре и содержанию, представляют собой непосредственно составляющую жанра устного народного творчества, и являют собой особые языковые единицы, в которых отражены традиционные ценности и установки носителей языков.

Ключевые слова: паремия; пословица; поговорка; фразеологизмы; пословично-поговорочные выражения; лингвокультурологические особенности; морально-нравственные отношения; языковое сознание.

LINGUISTIC UNDERSTANDING OF PAREMIOLOGICAL UNITS: TYPES, CRITERIA OF DEMARCATION (BASED ON THE MATERIAL OF ENGLISH AND RUSSIAN)

The article deals with the problem of definitional analysis of various kinds of clichés on the example of paremiological units verbalizing moral relations in English and Russian. A historical reference is given on the theoretical coverage of the issue of differentiation of typological characteristics of proverbs and sayings and the vagueness of the boundaries between them in different languages of different structure systems.

As a result of the study, it was revealed that within the framework of modern anthropocentric Linguistics, paremias consisting of units of heterogeneous structure and content are directly a component of the genre of oral folk art, and are special language units that reflect traditional values and intensions of native speakers.

Key words: paremia; proverb; saying; phraseological units; proverbial expressions; cultural linguistics features; moral relations; language consciousness.

Сведения об авторе:

Гайнутдинова Арина Геннадьевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры «Английская филология» факультета иностранных языков Российско-Таджикского (Славянского) университета, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, 30.
Тел: E-mail: gaynutdinova.ar@yandex.ru

About the author:

Gainutdinova Arina Genadevna - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English philology, Faculty of Foreign Languages, Russian-Tajik (Slavonic) University. E-mail: gaynutdinova.ar@yandex.ru

УДК: 491.550-56:42

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ПРИМЕТ И СУЕВЕРИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Мухиддинова Т.Х.

Таджикский национальный университет

Лингвистика изучает лексические, фонетические, грамматические особенности всех языков. Само историческое развитие языка, которое изучают лингвисты, обладают существенными различиями. Языки в своих основных, лексико-грамматических свойствах

исторически изменяются очень медленно, оно, тесно связанно в своем содержании отношениями и событиями общественной жизни разных народов, в своих особенностях изменяется гораздо быстрее. Ритуалы, обычаи и традиции глубоко укоренились в сознании их носителей и передаются из поколения в поколение. Лексика каждого языка будет играть важную роль в сохранении понятий и терминов, обозначающих ритуальные и традиционные значения. Огромное значение для развития языка имела древняя мифология - образы, имена ее богов, рассказы об их отношениях, подвигах, приключениях, как например, **Eros** – Эрос – Бог любви (греч. м.); **Amur** – Амур – Бог любви (рим. м.); **Saturn** – Сатурн – Бог урожая и земледелия (рим. м.); **Soi** – Сои – Бог солнца (рим. м.); **Mihwa** – Митра – Божество солнца и света; **March** – Божество войны и победы; **Nohit** – Бог урожая и земледелия; **Loggta** – Бог честности и правдивости в мыслях, словах и поступках; **Herpesa** – Божество добра, света, процветания и добрых сил; **Humo** – птица счастья, процветания и богатства, отец земли и неба; **Ахура Мазда, Ригведа** – матери земли;

Митра – Божество солнца (неба); **богиня Ашай** – олицетворяющей справедливое воздаяние, счастье; **Ардвисура Анахита** – Божество воды и земли; **Апам Напат** – Бог воды; **Атар** – Бог огня и т. д. Данная группа относятся к лексическим единицам с положительной коннотацией и относятся к мужскому и женскому роду.

Лексика «**поверье**» представляет собой разнообразную этнокультурную информацию, необходимую для формирования этнолингвистического сознания общества. Экспликаторами этнокультурной информации в работе выступают категории лексики «**поверье**», представленные в исследуемой тематической лексике. Категории, маркирующие веру как национальный элемент «**поверье**», содержат в своей семантике пересекающиеся значения этно - и лингвокультурного характера.

В лексику поверье в таджикском языке входят следующие слова: **ачина миф.** – злой дух, нечистая сила; **ачина задааст** (асар кардааст) – нечистый попутал; **ачинабодак** разг. – небольшой пыльный смерч; **ачиназада** – бесноватый; **ачинахона миф.** – место обитания нечистой силы, **шайтон** – чёрт, дьявол, сатана; **шайтонӣ** – сатанинский, дьявольский; **шайтонпараст** – сатанист; **шайтонпарастӣ** – сатанизм; **шайтонсифат** – сатанинский, дьявольский; 2. злобный; коварный; **шайтонча** разг. – чертёнок, бесёнок, дьяволёнок. **паридор** – полупомешанный; бесноватый; миф. находящийся под воздействием духов; **паридухтар** – девушка-красавица; **паризада** – одержимый злыми духами; бесноватый; **паризод(а)** – красавица; **парипайкар** – красавица, похожая на пери; **парихон** – заклинатель фей; **парихона** – обитель фей; **парихонӣ** – заклинание фей; **паричехр(а)** – красавица; с лицом как у пери, **чинзада** – бесноватый, помешанный; **чин(н)ибашара, чиннигӣ** разг. – сумасшествие, умопомешательство, безумие; бешенство; **чиннинамо** – придурковатый, глуповатый; полупомешанный, сумасшедший; **чиннихона** разг. – сумасшедший дом; **чинний** – умалишённый, сумасшедший, безумный, помешанный; бешеный; **иблисей** – дьявольский, демонический, бесовский, чертовский; дьявольщина, чертовщина; **иблисона** – по-дьявольски, демонически. [ТРС:2006,207]

О древнейших исторических связях свидетельствуют также некоторые общие элементы основного лексического состава и многие параллели в мифологии и сказках [12, с.45].

Замена античных богов вошли в речевой обиход культурных слоев народов, став основой многих иносказательных выражений и оборотов.

Термины «**дев**» или «**див**» пришли к нам из до зороастрийской религии арийцев. а таджикский термин «**пирио сиё – foreman** – старца, патрона мельницы» является отголоском названия древнего доисламского **худои дона – god of grain** – божества зерна, которое являлось покровителем мукомольного промысла [17, с.677].

Азозил миф. демон, искуситель в зороастризме – демон, злой дух; также **ғӯл** – демон; злой дух; оборотень (обитающий в пустынных безлюдных местах), нескладный, громадного роста, толстый человек; грубый на вид человек большого роста, **ғӯли биёбон** – демон пустыни; пер. страшный на вид человек. В связи с этим, в недалеком прошлом некоторых больных, особенно чем-то напуганных, приводили к мельнице, ставили свечи и просили «**пири осие – foreman** – старца, патрона мельницы, помочь человеку в излечении от болезни, брали немного воды из-под мельничного колеса и обрызгивали ею больного. Данный **расму русум – ritual** – ритуал выполняли женщины – **чодугарзан – sorceress** – ворожей или старухи (та, кто занимается колдовством, гаданием; знахарством – заговорами от болезней и порчи; связана с тёмными духами). Считалось, что вода, которая текла через лопасти мельницы, является плодородной и целебной. [17, с.677].

Таким образом, лексика, выражающая примет и суеверий таджикского и английского языков имеет следующие лексические единицы: **дэв – deva, daeva, daiva** – див; **чин – gin** –

джин; т.е. демон – покровитель; рӯх – *ghost* – дух; расму русум – *ritual* – ритуал; чодугарзан – *sorceress* – ворожеи или старухи; мушкилкушо – разрешения трудностей; пахта – *cotton* – вата; қайтарма – *ritual water* – ритуальная вода; расм – *ritual* – обряд; маросим – *ceremony* – церемония; и тд.

Характерной чертой всего этого сознания и творчества была их образность. Тогда люди вообще не умели еще создавать отвлеченные понятия, абстрагировать в явлениях жизни общее от индивидуального. Они представляли себе целый род явления в виде особенно сильного и яркого индивидуального его воплощения. Например, они мыслили о медведях вообще, о тиграх или бизонах вообще, но представляли себе каждый звериный род в виде одного, особенно крупного и сильного зверя, как бы их старшины и вожака. В английской народной традиции очень распространены поверья, согласно которым человек может превратиться в животное. (Это убеждение распространено почти во всем мире.)

Типичными случаями являются перевоплощения в зайца, кошку или собаку. Во время средневековых процессов над ведьмами животные, которые казались подозрительными, также подвергались преследованиям, как и ведьмы. Если травма, нанесенная животному, причинила аналогичную травму человеку, то он признавался колдуном или ведьмой. По разным версиям, превращения могли совершаться благодаря магическим силам колдуна или в результате использования специальных мазей и заклинаний.

В книге И. С. Брагинского «Из истории народной поэзии» говорится, что древние народы переживали свою прошлую историю в фантазии – в мифологии и в героическом эпосе.

Дракон в мифологии многих народов – фантастический образ змеи или чудовища, иногда крылатого, многоголового или огнедышащего; изображения драконов широко распространены в христианской иконографии дракон – символ тёмных, злых сил. Лексема **fire Drake (a fiery dragon)** обозначает огнедышащий дракон.

And he laid on the dragon, that old serpent, which is the Devil and Satan «Он взял дракона, змия древнего, который есть Дьявол и Сатана ...» («Откровение» 20:1) ...это легенда об ангеле, сходящего с небес, у которого был ключ от бездны и большая цепь в руке. Он схватил дракона, этого древнего змея, который есть дьявол и сатана, и связал его на тысячу лет, и бросил его в бездну, и связал его, и наложил на него печать, чтобы не обманывать уже народы до тысячи лет; после этого он должен быть освобожден на некоторое время [http://bible.optina.ru/new:otkr:20:01#svt_andrej_kesarijskij].

В таджикской культуре подобен дракону говорят о выдающейся личности, знаменитости, гений; даровитый, талантливый:

Мормоҳӣ аждаҳо шуд. – Из грязи да в князи. – Дракон появляется из ручейка.

Данная пословица используется, чтобы описать великого человека со скромными корнями. В восточных мифах говорится о драконах, появляющихся из глубин морей, так что появление дракона из мелкого ручейка – неожиданное и довольно удивительное явление. Данная пословица имеет положительную коннотацию. *Ниший тоже может разбогатеть*, т.е. обозначает, что рыба однажды может превратиться в дракона, т.е. в один прекрасный день может разбогатеть. [6, с.181].

Люди рисовали зверей, вырезали из камня или дерева их фигуры и думали, что этим вызовут их реальное появление, дающее возможность удачной охоты. Или, в тех же целях, они воспроизводили жизнь зверей с помощью телодвижений — надевали на себя шкуры и головы уже убитых животных и изображали пасущееся стадо, в уверенности, что это будет способствовать их встрече с настоящим стадом в лесах и степях.

Вместе с тем изображение зверей в рисунках, статуях, в телодвижениях имело у людей и другое значение. На этой же почве, с развитием речи, стали возникать у первобытных людей и их древнейшие, «животные» сказки.

Компонент – зоонным относящийся к классу рептилий **мор** – *snake* – змея, **аждаҳор** – *dragon* – дракон, не являются продуктивными в английском языке, однако в таджикском зооним **аждаҳор** – *dragon* – дракон является одной из самых ярких и продуктивных во фразеологическом фонде таджикской культуры, что обусловлено отношением таджиков к дракону как отрицательному персонажу мифологии **мор** – *snake* – змея, **аждаҳор** – *dragon* – дракон, а также послужило материалом для довольно интересных устойчивых выражений в таджикском языке. В мифологии – злое и жестокое животное. В обеих изученных нами культурах она имеет как положительные, так и отрицательные черты.

Образы этих сказок особенно отчетливо выражали свойства первобытного фантастического мышления. Они создавались на основе олицетворения животных, наделения их человеческими способностями мысли, чувства, воли, речи, животных, при-

своения им сверхъестественных знаний и способностей. Значит, еще в глубокой древности, на стадии охотничьего производства, которая продолжалась сотни тысяч лет, люди постепенно учились создавать словесные и пантомимические изображения.

В лексику поверья и легенды связанные с животными в таджикском и английском языках входят: **Буз, бузгола, бузича** – *goat, (he goat, she goat) buck, billy goat, goatling* – козёл, коза, козлёнок. **Гусфанд** – *buck, he-sheep, ram, sheep* – баран – овца – ягнёнок; **саг** – *dog* – собака, **гурба** – *cat* – кошка, **мурғ** – курица.

Лексика как самостоятельная и содержательная система в любом языке образует среду, в которой имеет своё определённое значение и имеет место, для очерчивания установленного слова этого языка. В английском языке популярны фразеологизмы, содержащие зооним «собака», например, **be raining cats and dogs** (ар. - о сильном дожде), приблизительный эквивалент в русском переводе «лить как из ведра».

Погода была ужасная, льет как из ведра.

В ситуациях, когда идёт конкуренция между людьми, между собой люди начинают причинять друг другу вред в борьбе за успех, в английском языке используется следующая фраза: **dog eat dog** (лит. - собака ест собаку), «идти по головам».

I'm afraid in this line of work it's a case of dog eat dog. – *Боюсь, в этой ситуации придется идти по головам.*

We're operating in a dog-eat-dog world. – *Мы живем в мире, где ходят по головам.*

Анализ фразеологизмов, содержащих зоонимы «собака», позволит выявить национально-культурные особенности носителей английского и таджикского языков.

Национальные праздники и торжества имеют большое значение в кругу культурного и духовного наследия, и каждый народ отмечает их каждый год.

Пасха – **the Passover** (главная христ. праздник), в основе которого лежит евангельская легенда о воскресении Иисуса Христа, распятого на кресте по приговору еврейского суда – Синедриона, утвержденному римским наместником Понтием Пилатом.

Pace – Пасха — это подвижный праздник, который выпадает на разные даты каждого года; празднуется в первое воскресенье после полнолуния. Также называется **Easter, (Holy) Pasch(a), Pasch day, Pasque God's Sunday**, вышедшее из употребления.

Pace – Пасха восьмое воскресенье является один из важнейших христианских праздников. Точная дата праздника меняется из года в год, но обычно он приходится на апрель. Подготовка к Пасхе начинается за семь недель до самого праздника. Это время появления Великого поста. Многие христиане в этот период не едят мяса и продуктов животного происхождения. Неделя перед Пасхой довольно насыщенная, потому что люди начинают основательно готовиться к празднику.

Традиции празднования Пасхи во всех странах разные. Четверг перед Пасхой называется Чистым четвергом. Традиционно в этот день люди должны искупаться до восхода солнца. Дома и квартиры тоже должны быть убраны. Есть еще Страстная пятница. В этот день хозяйки пекут пасхальный кулич под названием «паска» или «пасха». В субботу дети красят пасхальные яйца, которые называются «писанками». Вечером люди идут в церковь на пасхальную службу, которая длится всю ночь. Воскресенье – это день Пасхи. В этот день люди ходят друг к другу в гости и обмениваются разноцветными «писанками».

В таджикской культуре **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** – (9-й месяц мусульманского лунного календаря; в рамазан мусульмане, согласно Корану и шариату, обязаны соблюдать пост – **рӯза – fast(ing), keeping the fast – уразу** (воздержание на определённый срок от приёма всякой пищи или отдельных её видов, в православии – скоромной пищи,) это девятый месяц по исламскому календарю. Это исламский месяц **рӯза – fast(ing), keeping the fast – уразу**, в который мусульмане, принимающие участие в посте, воздерживаются от еды и питья от рассвета до заката. **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** был названием девятого месяца в арабской культуре за долго до появления Ислама. В Коране сказано, что «пост записан (как обязательный) на вас, как он был (записан) на тех, кто был до вас», что является ссылкой на иудейскую практику поста на День искупления. Пост предназначен для того, чтобы научить мусульман терпению, скромности и духовности [«Сахих» - и Бухорӣ; 8 ва «Сахих» - и муслим:16].

Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан – это время для соблюдения мусульманами поста во имя Бога и для большего количества **ибодат – prayer – молитв** (канонический словесный текст, произносимый верующими при обращении к Богу; самый «низкий» вид молитвы – прошение, более высокий – благодарение, высший – хвала), чем обычно.

Вовремя **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** мусульмане просят прощения за прошлые грехи, молят о получении совета и помощи в воздержании от повседневных грехов,

и стараются очистить себя путем самоограничения и хороших поступков [«Сахих» - и Бухорй; 8 ва. [«Сахих» - и муслим; 16]. В сравнении с солнечным календарем, даты **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** отличаются и сдвигаются назад, примерно на десять дней каждый год, так как это передвигающийся праздник, зависящий от Луны. **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** был месяцем, в который первые стихи Корана были, как говорят, раскрыты пророку Ислама Мухаммеду. Это произошло в течение ночи, которую мусульмане называют **Лейлат Аль – Кадр** – ночь предопределения. Эта ночь, как считается, была одной из 10 последних дней месяца **Рамазон – Ramad(h)an, Ramazan – Рамадан** заканчивается большим праздником и пиршеством **иди рамазон–Ид аль – Фитр** в первый день месяца Шавваль [«Сахих» - и Бухорй; 8 ва. [«Сахих» - и муслим:16].

Ценности той или иной национальности, не существующие или существенно отличающиеся от другой национальной общности, относятся к так называемому этнокультурному лексическому фону той или иной нации и отражаются в ее языке.

Существует много легенд о **Christmas tree – Рождественской ёлке**, связанных с **ghost** – духом (ум, воля человеческая, стремление к небесному) или местом, где обитал **ghost** – дух, а также легенды о древе жизни и познания, (древо, упомянутое в книге Бытия и Апокалипсисе; находилось посреди неба (Бытие 2:9), **beam**– древо познания (добра и зла) (в Библии относится к древу жизни в Эдемском саду («Бытие» 2:9, 3:22); [Библия, Священное Писание Ветхого и Нового Завета. Синодальный текст, согласно экзегетическим толкованиям, древо жизни находится в центре 1183с.]

На древе познания растут плоды добра и зла, вкусив их, Адам и Ева, а также их потомки вынуждены самостоятельно искать дорогу обратно в Эдем **the tree of knowledge** (of good and evil). Героем легенды был лидер немецкой реформации Мартин Лютер. В канун Рождества он пошел домой через лес и принес елку, поставил её для семьи и прикрепил много свечей к её толстым ветвям. Национальные праздники и торжества имеют большое значение в круге культурного и духовного наследия, и каждый народ отмечает их каждый год.

Таким образом, анализ и всестороннее изучение лексики помогает прояснить отличительные аспекты и общие характеристики обычаев, традиций и культурного наследия народов, в том числе таджиков и англичан. Люди относились с полным и наивным доверием ко всему тому, что изображалось в их сказках, хоровых песнях и представлениях, в их эпопеях. Они принимали образы всех этих произведений, основанные на фантастике, на олицетворениях и гиперболах, за реальную действительность, за то, что было и есть на самом деле. У них еще не было сознания творческой условности изображения.

Все это выражало нерасчленённое единство исторических преданий древних людей, их географических представлений, их мифологических верований, их нравственных идеалов — весь тот фантастический уровень, на котором находилось тогда их общественное мировоззрение. И все это древние люди в эпоху создания этих своих эпопей воспринимали как верное воспроизведение того, что происходило в жизни на самом деле.

Лексика как самостоятельная и содержательная система в любом языке образует среду, в которой имеет своё определённое значение и имеет место, для очерчивания установленного слова этого языка. Вследствие этого специфика очертаний реального мира, их классификация и научная интерпретация, целиком зависят от того, существует ли соответствующее понятие в данном языковом пространстве, этнокультурной атмосфере и лингвокультурной среде и, соответственно, в данном языке соответствующие названия и лексические единицы.

Таким образом, анализ и всестороннее изучение лексики помогает прояснить отличительные аспекты и общие характеристики обычаев, традиций и культурного наследия народов, в том числе таджиков и англичан.

Анализ лексем, связанных с представлением о поверьях, показывает, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, относящихся к лексике «поверье». Представленный материал наглядно показывает, что показаны дифференциальные элементы культуры в народных поверьях.

Языковая картина мира состоит из слов, проявляющие на основании номинации предметов реальности. В то же время жизнь и практическая деятельность человека, сфера его жизнедеятельности лучше всего отражаются в лексике, а точнее, в отражении поверье и традиций. Именно это понятие позволяет увидеть сквозь призму языковой материи человека, создающего язык, раскрыть, как в языке отражается и сохраняется образ человека, его жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
2. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань, 1989.- 124 С.
3. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поэзии, М.,1971.-330с.
4. Бунёди Нишобур, Фариддуни Чунайди, Эҳсони аҳромӣ. – Фарҳанги вожаҳои Авесто (Авастой-пахлавӣ-форсӣ-англисӣ), 1358
5. Крачковский И.Ю. «Коран». - Москва. - Издательство «Раритет». -1990.
6. Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов – Панду хикмати се халк – Уч халкнинг ҳикматларн: Сборник / отв. ред. Б. Тилавов / Я.И. Калонтаров. - Душанбе: Адиб, 1989. - 427 с.
7. Крэмер А. Мушкул кушад // Ислам на территории бывшей Российской империи: Энциклопедический словарь. М., 2003. Вып. 4.
8. Крэмер А.Биби Сешанбе (ош-и Биби Сешанбе) // Ислам на территории бывшей Российской империи: Энциклопедический словарь. М., 2003. Вып. 4.
9. Муродов О. Джин в традиционных народных представлениях. / История и этнография народов Средней Азии: сборник статей. Отв. ред. А.К. Писарчик. (Памяти Н.Н. Ершова) / О. Муродов. - Душанбе: Дониш, 1981. – С. 141-150.
10. Русско-таджикский словарь. Под редакцией А. П. Дехоты и Н.Н. Ершова Государственное издательство Таджикской ССР.-Москва, 1949 Сталинобод.
11. Словарь русских паремий и поговорок. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 1279 с.
12. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. // Изд. второе, пере раб. и расш. М:1953. 312с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (словарь таджикского языка). Под редакцией М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Масумӣ. – М.: Советская Энциклопедия. - Москва, - 1969.ч.1
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз ду чилд), чилди 2 (нашри дувум) зери назари Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон, Душанбе-2010.- С.396.
15. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов — Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. 813с.
16. Хорнби. С. Оксфордский толковый словарь английского языка - 7ой выпуск / А. S. Hornby. Oxford Advanced Learners Dictionary - 7th edition Cambridge International Dictionary of English электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0 (Русско-англо-русский) <http://palomniki.su/countries/uk/g18/rochester/rochester-sobor.htm> [<https://tj.sputniknews.ru/culture/20190405/1028614195/koshki-islam-muhammad-hadisy.htm>]
17. Эшонкулов У. История земледельческой культуры горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.) / У. Эшонкулов. – Душанбе: Деваштич, 2007. –С. 848.
18. Collins Co-build English Dictionary. London: Harper Collins Publishers Ltd, 1995.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ПРИМЕТ И СУЕВЕРИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ.

В данной статье рассматриваются лексико-семантические особенности ритуалов, обычаев, формирующих лексико-семантические поля с этнолингвистической окраской.

*Всестороннее изучение лексики, выражающие «**поверье и традиции**», обычаи, приметы и суеверия рассматривается как один из актуальных вопросов таджикского языкознания.*

Наиболее древними формами представлений о языке являются мифологические представления, согласно которым вещь и ее название тесно связаны между собой. Так, произнося слово, мы тем самым вызываем появление существа, предмета или явления, которое этим словом может быть обозначено. Народные приметы, это своеобразные подсказки - предупреждения, которые подмечали внимательные люди, фиксировали в своём сознании и передавали из поколения в поколение.

*Исследование в данной статье, безусловно, не претендует на предоставление полной и исчерпывающей информации о лексико-семантической и лингвокультурологической специфике репрезентации лингвокультурного лексики «**поверье и традиции**» Дальнейшее изучение понятия «**поверье и традиции**» видится в изучении конституирующих признаков в различных лингвокультурах, в установлении отличительных, пересекающихся и перекрывающихся национально - ментальных ориентиров и их особенностей.*

***Ключевые слова:** ритуалы, обычаи, этнолингвистический, поверье, традиции, приметы, суеверия, народные, древний, мифологические представления, праздник.*

SOME FEATURES OF EXPRESSIONS OMENS AND SUPERSTITIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article deals with lexico-semantic features of rituals, customs that form lexico-semantic fields with ethno-linguistic connotations.

The comprehensive study of vocabulary, expressing «belief and traditions», customs, impulses and superstition is considered as one of the topical issues of Tajik linguistics.

The most ancient forms of language representation are mythological representations, according to which a thing and its name are closely related. Thus, by saying a word, we produce a creature, an object or a phenomenon that this word can denote. Folk signs are a kind of clue - warnings that were observed by attentive people, recorded in their minds and passed down from generation to generation.

The research in this article certainly does not pretend to provide full and complete information about lexical-semantic and lingo-cultural specificity of the representation of linguistics cultural vocabulary «belief and tradition». Further study of the concept of «belief and tradition» can be seen in the study of constituent features in different linguistic cultures, in the establishment of distinctive, intersecting and overlapping national-mental orientations and their peculiarities.

Key words: rituals, customs, ethno-linguistic, beliefs, traditions, omens, superstitions, folk, ancient, mythological representations, feast.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИФОДАҲОИ РАСМУ ОИНҲО ВА УРФУ ОДАТҲО

Дар мақола хусусиятҳои лексикӣ ва семантикии расму оинҳо, урфу одатҳо бо таҳлили этнолингвистӣ, лексикӣ ва семантики оварда шудааст.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи луғати ифодакунандаи «эътиқоду анъанаҳо», урфу одат, аломатҳо, хурофот ва расму оинҳо яке аз масъалаҳои мубрами забонишиносии тоҷик доништа мешавад.

Шаклҳои қадимтарини муаррифии забон, муаррифии мифологӣ мебошанд, ки мувофиқи он ашӯ ва номи он бо ҳам зич алоқаманданд. Ҳамин тавр, пайдоиши ашӯ ба талаффуз калима баён карда шуда, ба ин васила пайдоиши мавҷудот, ашӯ ё падидаеро ба вучуд меоварем, ки онро бо ин калима ифода кардан мумкин аст. Нишонаҳои одамон як навъ ишораҳо ва огоҳигеро, ки одамони қадим бодикҷат пай бурдаанд ва дар зехни онҳо сабт шудаанд аз насл ба насл гузошта мешавад.

Таҳқиқи ин мақола, албатта вонамуд намекунад, ки дар бораи вижагии лексикӣ-семантикӣ ва лингвомадании муаррифии луғати фарҳангии «эътиқод ва анъана» маълумоти саҳеҳу мукамал пешниҳод кунад. Танҳо дар омӯзишҳои минбаъдаи мафҳуми «эътиқод ва анъана» хусусиятҳои таркибӣ дар нишонаҳои гуногуни миллӣ, равонӣ ва хусусиятҳо оварда мешаванд.

Калидвожаҳо: маросимҳо, урфу одатҳо, этнолингвистикӣ, эътиқодҳо, анъанаҳо, аломатҳо, хурофот, муаррифии халқ, қадимӣ, мифологӣ, идҳо.

Сведения об авторе:

Муҳиддинова Таҳмина Ҳамроқуловна - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Тел:** (+992) 936014994;

About the author:

Muhiddinova Tahmina Hamrokulovna – Candidate of Philology Sciences, Associate professor of English department in Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 **Phone:** (+992) 936014994;

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муҳиддинова Таҳмина Ҳамроқуловна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел:** (+992) 936014994;

ТДУ 809. 155. 0

ВАЗЪИ ИНКИШОФИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИИ ИБТИДОӢ АСРИ ХХ

Раҳматуллозода С.Р., Валиев Ҷ.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Калимасозӣ воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ мебошад. Таркиби луғат оинаи тараққиёти таърихӣ забон мебошад, чунки дар он калимаҳои кӯҳна ва нав, ҳам унсурҳои ғаёлу ҳам ғайриғаёлоро дарёфттан мумкин аст. Таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ташаккули халқи тоҷик вобастагии калон дорад: «Таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз

чумла, лаҳчаву шеваҳои он, маҳсули таърихи гузашта ва имрӯзаи он ба шумор меравад» [19, с.10]. Аз ин ру протсессе кории забон вобаста ба замон тағйир меёбад. «Усул ва қолабҳои калимасозӣ мунтазам такмил ва инкишоф меёбанд» [16, с.93]. Пас аз ин нуқтаи назари забоншинос Ш. Рустамов ба хулосае омадан мумкин, ки шароити калимасозии забон вобаста ба давраи иҷтимоӣ ва сиёсиаш гуногун мешавад. Бо ин мақсад мавриди назар ва таҳқиқ «Таърихи ҳумоюн»-ро қарор додан зарур аст чунки Гулшанӣ дар як давраи гузариш ва тағйирёбии сохти сиёсӣ ва иҷтимоии замони ҳеш қарор дошт ва ин шароит ўро маҷбур месохт вобаста ба замон калимаҳои ба қор барад ва ё онҳоро дигаргун созад, ки ба мақсад мувофиқ бошад.

Калимасозии морфологӣ. Бо вандҳои сохта шудани калимаҳои нав:

Пасванди -чӣ аз исми шахс месозад, ки онҳо аз рӯи якҷанд хосият, мансуб будани шахсро ба ин ё он гурӯҳ муайян мекунад:

а) шахсро аз рӯи мансубияташ ба ҷамъияте ва ё гурӯҳе мефаҳмонад: *аробачӣ, кекчӣ*. Чунончи: *Даруни қўргони вилояти Қаркӣ мураккаб аз ду қабиланд, яке кекчӣ ва дигаре хоҷахайрон* [14, с.73].

б) аз исми алоҳида ва сода сохтани исми хос: *Бузачӣ, Чароғчӣ, Пумбачӣ*. Масалан: *Ҳукумати ҷаҳорум аз иёлоти Шаҳрисабз ҳукумати вилояти Чароғчӣ аст* [14, с.119].

Пасванди -а дар ин вазифа сермаҳсул аст:

а) аз исми сохтани исми нав: *Чулға, чашма, буна, дара, сантабақа*. Чунончи: *Меғўянд, ки ба даруни он чашмаи обҳо бисёр аст* [14, с.62].

б) аз сифату исм ва пасванди **-а** исми хос месозад: *Беиҷашма, Сардоба*. Масалан: *Мавзеи муайяни онҳо аз қабиле Беиҷашма ва Шўрбулоқ аст* [14, с.57].

в) аз шумораву исм ва аз шумораи танҳо исми нав месозад: *Чиҳилдара, сарпанча, Ҳазора, панча*. Чунончи: *Ин ду қитъа аст, мунфасил аст аз ҳам, ки якеро ба Янгиқўргон ва дигареро Ҳазора меноманд* [14, с.63].

г) аз асоси замони ҳозираи феъл сохтани исм: *талаба*. Масалан: *Ҳар сола дар айёми таҳсил ду ҳазор нафар талаба аз ин ҷо ба Бухоро мераванд* [14, с.65].

е) аз калимаҳои тақлиди овозӣ сохтани исм, ки онҳо хусусияти тасвири доранд: *дабдаба*.

Пасвандҳои, ки исми маънӣ месозанд. Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои **-ор, -ӣ, (-гӣ), -иш, -о, -гонӣ, -гарӣ, -ият, -ас (-ос)** исми маънӣ месозанд, вале маҳсули калимасозии онҳо як хел нест. Пасванди аз ҳама сермаҳсул пасванди **-ӣ** мебошад.

а) аз исми исми хос месозад: *Қўйборӣ, Чоқарӣ, Қаршӣ, Ровандӣ, Тирмизӣ, Расӣ*. Дар ин навъи калимаҳо пасванди **-ӣ** бо исми якҷоя шуда маънои нав ифодакунандаи ном ва ё таҳалуси касеро вобаста ба мансубияташ ба ин ё он маҳал ифода мекунад: *Муҷаддадан онро Хоҷа Қалони Қўйборӣ бино намудааст* (46).

б) аз исми мураккаб исми хос месозад: *Миришодӣ, Галаюмландӣ, Мириҳайдарӣ, Қароқулӣ, Момочўрготӣ, Абдуллоҳонӣ, Бободўғӣ*.

в) пасванди **-ӣ** аз исми шахс, исми амалу қор месозад: *деҳқонӣ, рўзӣ, қаровулӣ, рибоҳорӣ, лалмикорӣ, юзабошӣ, паишминабофӣ, меҳмоннавозӣ, мусофирпарварӣ, сантарошӣ, роҳзанӣ, ангиштсўзӣ, ангиштфурӯшӣ, қолинбофӣ, ҳунармандӣ, шоликорӣ, милтиқандозӣ, тирандозӣ, сайёдӣ, қордосӣ, мўҳркани, галладорӣ, кўҳнавардӣ, реғишӣ, кўҳнаймаӣ, тиллошӣ, шиноварӣ, камонзанӣ, зиёнқорӣ, пиёдагардӣ, чопандозӣ, асптозӣ, алоҷабобӣ, мирохўрӣ, мардикорӣ, ҷувозронӣ, оташбозӣ, ҷумъахонӣ, мушакандозӣ, саворӣ*. Чунончи: *Ва аҳолии ин мамлакат ба асптозӣ ва чопандозӣ низ маҳорати тамоми доранд* [14, с.152].

г) аз сифат исми модие, ки маҳалро далолат мекунад месозад: *пастӣ, ободӣ, баландӣ*. Масалан: *Дар болои қири Майманок ба сари мазори Хоҷа Муродбахш як қитъа хонақоҳ мавҷуд аст аз асори абнияти қадима, бағоят дар баландӣ воқеъ гардидааст* [14, с.93].

д) аз сифатҳои исми аломат месозад: *дағалӣ, гуррӣ, худсарӣ, сўзанӣ, хушсуратӣ, хубӣ, некӯӣ, марғубӣ*. Чунончи: *Мардумони ин марзу бум ба дуруштабъиву дағалӣ мағруфанд* [14, с.127].

Пасванди -гӣ варианти пасванди **-ӣ** мебошад. Он аз калимаҳои исм месозад, ки дар охирашон овози садонок «а» ва «и» бошад: *туқсобагӣ*.

а) аз сифатҳои феълии замони ҳозира, ки субстантиватсия шудаанд исми амал месозад: *давандагӣ*. Масалан: *Аспҳои он мардум хусусан мағруф аст ба хушсуратӣ ва давандагӣ...* [14, с.64].

Пасванди -истон//стон. Тарзи истифодаи ин алломорф чунин аст: агар асоси калима бо ҳарфи ҳамсадо тамоми шуда бошад, пасванди **-истон** ва агар бо садонок тамоми шавад, пасванди **-стон** қабул мекунад:

а) бо исми ифодакунандаи халқу миллат ва дигар исми конкрет омада, номҳои ҷуғрофӣ ва исми макон месозад. Истифодаи ин навъи пасванд дар осори Гулшанӣ

сермаҳсул дида мешавад: *Фарангистон, Лаълистон, Афғонистон, Туркистон*. Чунончи: *Ва ба Афғонистон низ аз ин маъдан ҳамлу нақл мешавад* [14, с.103].

б) бо исмҳои гуногун омада, макон ва фаровонии предмети асосашро ифода менамояд: *мазористон, гулистон, кӯҳистон*. Масалан: *Дар фасли рабеъ тамошои фазои сахнаи гулистони тавобеи Бухоро фараҳафзост* [14, с.151].

в) бо асоси замони ҳозира феъли *бӯс* омада *бӯстон* месозад вале дар матн ин калима дар шакли шикастаи араби ифода ёфтааст: *басотин*. Чунончи: *Боғу басотин дар ин қасаба бисёр кам аст* [14, с.68].

Пасванди -лоҳ бемаҳсул буда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик танҳо бо ду калима санг ва пӯст меояд макон ва фаровонии онҳоро нишон медиҳад [ГР.], дар матни баррасишаванда пасванди -лоҳ танҳо бо вожаи санг васл гардидааст: *санглоҳ*. Калимаи мазкур дар асари мавриди назар ба вазифаи феъл омадааст. *Тарафи шимолӣ ва ҷанубии он қобили зироат нест ва тамоман санглоҳ аст* [14, с.68]. *Замини вилояти Сарисиё мусаттаҳ ва санглоҳ аст* [14, с.129].

Пасванди -гоҳ, сермаҳсул буда, аз исми исми макон месозад:

а) бо исми омада исми макон месозад: *нишмангоҳ, қадамгоҳ, зиёратгоҳ, мурургоҳ*. Мисол: *Алҳол зиёратгоҳи аном аст* [14, с.69].

б) бо исми омада исми хос сохтааст: *Намозгоҳ*. Чунончи: *Бухоро ёздаҳ дарвоза дорад, ки асомии онҳо аз қарори зайл аст: Қавола, Мусаллоҳона, Намозгоҳ, Шайх Ҷалол, Қароқул, Шергирон, Уғлон, Талипоҷ, Ҳазрати Имом, Самарқанд, Мазори Шариф*.

в) бо асоси замони ҳозираи феъл омада исми макон месозад: *истгоҳ*. Масалан: *Чаҳор истгоҳ, ки онро истанса меноманд, дар тавобеи ин вилоятдорад* [14, с.83].

Пасванди -зор. Ин пасванд бо исмҳои растаниву наботот ҳамроҳ шуда маънои маҳалу фаровонии ҳамон предметро мефаҳмонад:

а) пасванди -зор бо исмҳои ҳамроҳ омада, макони исми растаниро мефаҳмонад: *туғайзор, ҷангалзор, сабзор, марғзор*. Мисол: *Дар фасли рабеъ сафои сабззору чашмаи обҳои он дар ҳеч амсору булдони тавобеи Бухоро нест* [14, с.150].

б) пасванди -зор баъзан бо исмҳои ғайри растанигӣ низ омада исми макон месозад: *мурғзор, регзор, теппазор*. Чунончи: *Бағоят обшор ва кассир-ул-ашқор ва хушмарғзор аст ва мурғзор аст* [14, с.159].

в) пасванди -зор дар асари мавриди таҳқиқ қарор гирифта, бо исмҳои сода омада исми хос сохтааст. Яке аз ин калимаҳо **Такказор** мебошад, ки аз калимаи такрори **така-такка** сохта шудааст, ки мафҳуми **така** дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ҷилди 2) ба ҷаҳор маъно омадааст: *тағ, давиш, бузи нар, яке аз қабिलाҳои туркман*. **Такказор** дар матне, ки Гулшанӣ истифода бурдааст ба маънии сеюми омада исми хос сохтааст: *Канори ҷанубии Ҷайхун кӯҳи Такказор аст* [14, с.139].

Пасванди -она дар исмсозӣ бемаҳсул аст, ба назари мо бештари исмҳои бо пасванди -она сохта шуда, аз сифат ба исми гузаштааст.

а) ин пасванд бо исми омада муздро мефаҳмонад: *никоҳона*. Масалан: *Никоҳона аз тамоли бобоии онҳо ҳаққи ҳоким аст* [14, с.153].

Пасванди -вор. Ба маънии ташбеҳӣ ва муқоисавиаш басо машҳур аст. Ду-се исме, ки бо пасванди -вор дида мешавад, ба ин категорияи грамматикӣ бо усули калимасозии конверсия гузаштаанд. Калимаи *бузургвор*, ки аз сифати *бузург* ва пасванди -вор иборат мебошад: *хонавор, бузургвор*. Мисол: *Бузургворӣ онифу-л-баён ҷадди хоҷагони Мирҳайдаранд* [14, с.93].

Пасванди -о бемаҳсул мебошад ва танҳо дар калимаҳои *гармо* ва *сармо* мушоҳида мегардад: *Айёми сармои ин вилоят муқтад аст назар ба гармои он* [14, с.151].

Калимасозии исми бо роҳи луғавию синтаксисӣ. Ба калимаи мураккаб гузаштани ибораҳо. *Хайробод, Садоратпаноҳ, Шимолирӯд, Ҷанубирӯд, Сулуктеппа, Шаҳрисабз, Шеробод, Сайроб, Рахчоб ва ғ.* Аз ин навъи калимасозӣ муаллиф дар матн хеле васеъ истифода бурдааст, ки шумораи умумии онҳо ба 95 адад мерасад: *Тамоми саканаи вилояти Деҳнав ҳаштод ҳазор хонавор аст* [14, с.72].

Роҳи синтаксисии морфологӣ, ки дар натиҷаи аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани калимаҳо ба вучуд меоянд. Аз ҷумла, исмҳои мураккаб:

а) исмҳои хосе, ки дар шакли мураккаб, аз шумора ва исми сохта шудаанд: *Чиҳилдара, Чиҳилчашма, Чаҳортоқ, Ҷиллаҳона, Чаҳорбоғ, Панҷоб ва ғ.* Чунончи: *Ба тарафи ғарбии чашма Ҷиллаҳона аст* [14, с.69].

б) исмҳои мураккабе, ки аз шумора, исми ва пасванди а сохта шудаанд: *сарпанҷа*. Мисол: *Бе мадад кардани сарпанҷаи Ҳайдар гузарам* [14, с.140].

Роҳи луғавию синтаксисӣ, ки калимаҳои мураккаб дар асоси воҳидҳои синтаксисӣ, бо роҳи аналогӣ сохта мешаванд: *Хайробод, Садоратпаноҳ, Шимолирӯд,*

Чанубирӯд, Сулуктеппа, Шаҳрисабз, Дарғам, Девонабоғ, Хонаобод, Файзобод, Кӯндаланг, Шеробод, Рахчоб, Тақоб, Сайроб, Солеҳобод, Дехнав, Дашинобод, Баҳодур ва ғайра, ки дар асл ибораҳои изофӣ бошанд ҳам, як мафҳуми предметӣ пайдо карда, исм шудаанд. Тарзи сохта шудани исмҳои мазкур: исм+сифат=исм, ки дар натиҷа як исми мураккаби хосро ба вуҷуд овардааст: деҳ+нав=Дехнав. *Тамоми саканаи вилояти Дехнав ҳашиод ҳазор хонавор аст* [14, с.72].

Калимасозӣ дар сифат.

Пасванди -она (-гона). Ин пасванд бо исмҳои замон омада, мансубият ба замонро мефаҳмонад. Ин пасванд бо шумора омада сифат низ месозад: намози панҷгона. Чунончи: ...*намози панҷгоноро бо ҷавомеи худҳо ба ҷамоат адо менамоянд* [14, с.57].

Пасванди -нок бо исмҳои омада сифати аслие месозад, ки ба аломати асосии калима соҳиб буданро мефаҳмонад: *даҳшатнок, бимнок, ҳавлноқ, тантананок*. Масалан: *Убуру мурур аз канори наҳри мазкур, аз ин ҷиҳат, яъне аз касрати бисёрии шер ҳавлноку бимнок аст* [14, с.138].

Пасванди -ин (-гин) нисбатан каммаҳсул буда, сифати нисбӣ месозад: *ҷӯбин, сангин*. Ин пасванд бо исмҳои омада сифатҳои месозад, ки аз кадом материал сохта шудани ашёро мефаҳмонад: *Ва дар ин вилоят як мадрасаи сангин ва як хонақоҳи ҷӯбин аст* [14, с.49].

Пасванди -ӣ (-гӣ, -вӣ). Ин пасванд сермаҳсултарин пасванди сифатсоз буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифат месозад:

а) аз исмҳои макон ва таркиби ҳар ҷо сифати нисбии ифодакунандаи макон месозад: *элгорӣ, пешоварӣ, ҳуқандӣ, қошғарӣ, қаршӣ, даштӣ, набавӣ, яҳудӣ, арабӣ, тозӣ, қабчилӣ, ҳардурӣ, давлатӣ, пахтакашӣ, шимолӣ, ҷӯчакӣ, мирҳайдарӣ, сайидатой, ингрисӣ, афғонӣ, абрешимӣ, канагасӣ, форсӣ, дарӣ, қароқулӣ, чанубӣ, эрсорӣ, баширӣ, обӣ, русӣ, қазоқӣ, бадахшӣ, эскӣ, бобой, кӯлобӣ, чагаоӣ, исавӣ, ҳукуматӣ, урганҷӣ, фарангӣ, кӯҳӣ, қундузӣ*. Мисол: *Даҳ ҳазор хона мусофири фирориши афғонаву бадахшӣ ва қундузӣ аст* [14, с.144].

б) аз исм сифат месозад, ки аз кадом материал сохта шудани предметро мефаҳмонад: *абрешимӣ, базмӣ, хилқӣ, маснӯӣ, қадимӣ, обикорӣ*. Чунончи: *Шайху шоби² онҳо яксон аст, ҳамса базмиву маҳфилороанд* [14, с.132].

Пасванди -онӣ аз пасвандҳои нисбатан каммаҳсул мебошад: *асабонӣ*. Дар матн муаллиф аз ин навъи пасванди бениҳоят кам истифода бурдааст: *Даҳ ҳазор нафар соҳиби амрози асабонӣ аз ҷиҳати тадовӣ меоянд* [14, с.49].

Пасванди -а дар сифатсозӣ каммаҳсул буда, бо исм, сифат ва зарф омада сифатҳои аслию нисбӣ месозад, ки замон, макон ё аломати ашёро ифода мекунад. Дар асари мавриди назар ин типҳои сифатҳо, ки аз шумораву исм ба воситаи пасванди -а сохта шудааст: *панҷвақта, даҳрӯза, дуошӯна, ҳаширӯза*. Масалан: *Дар ин вилоят ду мадрасаи сангини ҷасиму рафеи дуошӯна, муштамил бар ҳуҷуроти сангин ва як хонақоҳи ҷумъа ва идайхониши сангин дорад дар муҳозии кӯрғон* [14, с.124].

Сифатҳои феълӣ бо **пасванди -о** асосан ба гурӯҳи сифатҳо гузаштаанд. Аз асоси замони ҳозираи феълӣ *хон, навис, дор*, бо илова шудани пасванди -о сохтани калимаи нав: *хоно, нависо, доро*. Мисол: *Дар ин туман аз сад нафар як нафар хоно ва нависо ёфт намешавад* [14, с.53].

Пасванди -ина дар сифатсозӣ пасванд сермаҳсул аст. Вай аз ҳиссаҳои зерини нутқ сифат месозад: *исм, сифат, зарф*. Сифати «*паишмина*», ки муаллиф дар матн истифода бурдааст, ягона калимае мебошад, ки дар ин қолаб сохта шудааст ва аз исм таркиб ёфтааст...

Ба воситаи пешвандҳо сохтани сифат:

Пешванди бе- сермаҳсул аст бо исм омада сифати аслие месозад, ки он бо аломат ё³ хислате доро набуданро мефаҳмонад: *беадил, беназир, беанбоз, беҳок*. Чунончи: *Тамоми нос³ ба зиёнкорианд, лекин ин фирқа ба зиёнкорӣ мумтозу беанбозанд* [14, с.103].

Дар асари мазкур калимаҳои *фараҳфизо, дилкаш, дилқушо, халалназир, хушҳаво, ширинсухан, хушлаҳча, ширинкалом, гаронбаҳо* ва амсоли инҳо истифода гардидааст, ки дар ин навъи калимасозӣ аз: а) исму исм; б) исму сифат ва дар баъзе ҳолат аз в) исму асоси замони ҳозираи феъл таркиб ёфтани сифатҳои мураккаб дар матн дида мешавад. Муаллиф дар китоб аз ин роҳи калимасозӣ васеъ истифода бурдааст, ки дар натиҷа бо ин қолаб дар умум 81 калимаи нав дар шакли сифат ва сифати феълӣ сохтааст:

а) **бачамард:** *Мардумони тааллуқдори онҳо ба маскани худ мехобад ва онро бачамард меноманд* [14, с.160].

б) **гаронбаҳо:** *Ҳар сола ба инҳо низ аз тарафи давлатхона хилъатҳои гаронбаҳо дода мешавад* [14, с.47].

в) **дилкаш.** *Бағоят хушишасту дилкаш аст* [14, с.153].

² Шайху шоб-пирӯ чавон.

³ Нос-мардум

Сифатҳои мураккаби омехта: Сифатҳои аз ибора ва пасвандҳо сохташуда сифатҳои омехта ном дошта, дар натиҷаи дар як пояи калимасозӣ васлшавии ду реша ва гирифтани пасванд ба вучуд омадаанд: *ҷумъахонӣ, панҷвақтӣ, идайнхонӣ, бадеҳагӯӣ*. Чунончи: *Ва дар дохили шахр се саду наваду як масоҷид мавҷуд аст ва ҳафдаҳ адад хонақоҳи ҷумъахонӣ мавҷуд аст* [14, с.47].

Ҳамин тариқ, чунин роҳҳои калимасозӣ дар инкишофи забони адабӣ нақши калонро иҷро менамояд ва Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ бо маҳорати хоса аз чунин баҳши калимаҳо хуб ва пурмаҳсул истифода намудааст. Адиб бо қорбурди калимасозии исм ва сифат тавонистаанд, то ҷое забони асарро гуногунранг ва дилчаспу ҷолиби диққат намоянд. Ҳамзамон, таҳлили баррасии калимасозии исм ва сифат дар асари таҳқиқшаванда барои муайян намудани дараҷаи инкишофи ин наъви калимасозии исм ва сифат дар забони адабии муосири тоҷик мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Қаллодони Бухоро / С. Айнӣ. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. - 96 с.
2. Айнӣ. С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 447 с.
3. Алимардонов А. Мероси ниёгон / А. Алимардонов. - Душанбе: 1995, - №2. - С. 16.
4. Амирхон А. Паёми ДМТ / А. Амирхон, 2019. - №1.
5. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби I / Дониш Аҳмад. - Душанбе: Дониш, 1988. - 287 с.
6. Бобокалонова Р. Хусусияти луғавию семантикии услуби «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ / Р. Бобокалонова. - Душанбе, 2019.
7. Ғаффоров Р. Революцияи Октябрь ва инкишофи забони адабии тоҷик / Р. Ғаффоров. - Душанбе: Ирфон, 1979.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. - Душанбе: Маориф, 1982. - 465 с.
9. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷилди I / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2012. - 568 с.
10. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I / М. Мачидов. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 242 с.
11. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди I / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 364 с.
12. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Пайванд, 2011.- 385 с.
13. Муродиён Ҳ. Мактаб / Ҳ. Муродиён, 2020, - №11.- С. 44.
14. Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ. Таърихи Ҳумоюн / Гулшанӣ Содикқочаи Муҳаммад. - Душанбе: Пайванд, 2006. - 168 с.
15. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ / С. Назарзода. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - 320 с.
16. Назриев Ч. Садои Шарк / Ч. Назриев, 2018, - №9. - С. 105.
17. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат / Э. Раҳмон. Китоби II. - Душанбе: Нашриёти «Муосир», 2020.- 432 с.
18. Рустамов Ш. Исми / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 215 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 1). А-Н. - Душанбе, 2008.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 2). О-Я. - Душанбе, 2008.
21. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. - Душанбе, 2014. - 106 с.
22. Ҳалимов С., Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. - Душанбе, 1988. - 100 с.
23. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳочиев. - Душанбе: Дониш, 1987. - 166 с.
24. Шакурӣ М. Фитнаи инқилоб дар Бухоро / М. Шукуров. - Душанбе, 2010. - 140 с.
25. Шодипур Ю., Юсуфӣ Р. Маорифи Тоҷикистон / Ю. Шодипур, Р. Юсуфӣ. 2020, - №9. - С. 37.
26. Шукуров М. Забони мо-ҳастии мост / М. Шукуров. - Душанбе: Маориф, 1991. - 232 с.

ВАЗЪИ ИНКИШОФИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИИ ИБТИДОӢ АСРИ XX

Калимасозӣ аз умдатарин василаи бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Тағйиру тақомулоти калимасозӣ тибқи сохти грамматикӣ ва қонуниятҳои дохилии инкишофи забон ба амал меоянд. Ин аст, ки таҳқиқи осори нависандагон яке аз масоили мубрам мебошад. Бо дарки ин мубрамият дар мақола қолибҳои асосии сохташавии калимасозии исм ва сифат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф яке аз масъалаҳои мубрами забони тоҷикиро дар мавзӯи хеш таҳқиқ намуда, роҳҳои гуногуни калимасозиро муайян ва ибтот намудааст. Сарчашмаи таҳқиқ асосии бевосита «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣро қарор додааст, зеро дар баробари дигар асарҳои таълифгардидаи ин давра «Таърихи ҳумоюн» яке аз материалҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Мақолаи мазкур ҳамчун раванди калимасозии забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX баҳшида шудааст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, қолибҳои калимасозӣ, таркиби луғавӣ, пасванд, сермаҳсул, бемаҳсул, унсур, забониносии, забони тоҷикӣ, Муҳаммадсодиққочаи Гулшанӣ, «Таърихи ҳумоюн», забони адабии тоҷикӣ, истилоҳот, ибтидои асри XX.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛА XX ВЕКА

Словообразование является одним из основных средств обогащения словарного запаса таджикского языка. Изменения и улучшения в словообразовании происходят в соответствии с грамматической структурой и внутренними законами развития языка. Вот почему изучение творчества писателей является одним из важнейших вопросов. С пониманием этой проблемы в статье рассмотрены основные закономерности словообразования существительных и прилагательных. В рамках данной статьи автор исследует одного из актуальных вопросов таджикского языка – различные пути его словообразования. В качестве основного источника языкового материала выбрана книга «Таърихи Хумоюн» Мухаммадсодикходжы Гулшани, ибо она наряду с другими важными прозаическими произведениями данной эпохи наиболее ярко освещает обенности процесса словообразования таджикского языка начала XX века.

Ключевые слова: словообразование, формы словообразования, словарный состав, суффикс, плодотворный, неиспользуемый, элемент, языкознание, таджикский язык, Мухаммадсодикходжы Гулшани, «Та'рихи Хумоюн», литературного языка, терминология.

STATE OF WORD-FORMATION DEVELOPMENT IN TAJIK LANGUAGE OF THE BEGINNING OF XX CENTURY

Word formation is one of the main means of enriching the vocabulary of the Tajik language. Changes and improvements in word formation occur according to the grammatical structure and the internal laws of language development. This is why the study of writers' works is one of the most important issues. With the understanding of this problem, the article discusses the main patterns of word formation of nouns and adjectives. In the framework of this article, the author explores one of the topical issues of the Tajik language, various ways of its word formation. The book «Ta'rihi Khumoyun» by Muhammadsodikhodzhi Gulshani was chosen as the main source of language material, because it, along with other important prose works of this era, most clearly illuminates the peculiarities of the process of word formation of the Tajik language at the beginning of the 20th century.

Key words: word formation, forms of word formation, word stock, suffix, active, passive, element, linguistics, Tajik language, Muhammadsodikhodzhi Gulshani, «Ta'rihi Khumoyun», Terminology, literary language, twentieth century.

Маълумот дар бораи муаллиффон:

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва амалияи забониносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Валиев Ҷамшед Абдурасулович – ассистенти кафедраи назария ва амалияи забониносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: (+992) 907048591, E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mail.ru.

Сведения об авторах:

Рахматуллозода Саҳидод Раҳматулло – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и практики языкознания Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини.

Валиев Ҷамшед Абдурасулович – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Аини. Телефон: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mail.ru.

About the author:

Rahmatullozoda Sahidod Rahmatullo - Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and Practice of Linguistics of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini.

Valiev Jamshed Abdurasulovich - Assistant of the Department of Linguistic Theory and Practice of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mail.ru.

**ТАФОВУТ ВА УМУМИЯТҲОИ МАЪНОИИ ПЕШОЯНДҲО
ДАР ЗАМИНАИ АСАРҲОИ БАДЕИИ БЕВОСИТА
ТАРЧУМАШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ
Қосимов М.С.**

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ дар ташкил ва созмон додани таркибҳои гуногун имконоти васеъ дорад. Новобаста аз сермаъноӣ ва зиёд будани шумораи онҳо ингуна калимаву таркибҳо ғайр аз маъноҳои аслии худ ба маъноӣ маҷозӣ низ корбаст шуда метавонанд. Корбурд ва корбасти ин гуна калимаву таркибҳо, саҳеҳ ва амиқ истифода бурдани онҳо дар ифодаи фикр мавқеи муҳим у, зеро интиҳоби нодурусти он ба ғалатии ифода оварда мерасонад, ки ин амал ба тарҷума ва ифода ба забонҳои дигар низ бетаъсир намерасонад. Дар баробари ин, истифодаи пешояндҳо, ки дар ифодаи саҳеҳи фикр муҳиманд на танҳо аз худи онҳо вобаста аст, балки интиҳоби калимаҳои муस्ताқилмаъноӣ мувофиқ низ нақш мебозанд.

Дар доираи таҳлили пешояндҳои намуди гуногун, ки дар асарҳои бадеӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, дар забони тоҷикӣ пешояндҳои *ба-дар*, *дар-ба*, *ба-аз*, *ба-бо*, *ба-бари*, *ҳамроҳи-бо*, *дар паи-аз*, *ба дасти-аз*, *дасти* вазифаи муштаракро адо намуда, якдигарро иваз карда метавонанд, ки сарчашмаҳои гуногуни илмӣ низ ба ин амал ишорат мекунанд.

Дар тақвияти ҳамин андеша, агар ба истифодаи пешояндҳо дар намунаи мисоли асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ назар кунем, хусусиятҳои зикршудаи пешояндҳои забони тоҷикӣ мушоҳида мешаванд: - *Дар (at the gate)* пеши дарвоза ва пайваста *ба (to)* дарвозахона як оғили поҳсағӣ ва *дар (in)* қатори оғил як соботи чорпобандии поҳсағӣ буда, *дар (in front of)* рӯ ба рӯи оғил ва собот як меҳмонхонаи хиштихому бо суффааш бино ёфта буд. *Дар (at)* пойғаҳи меҳмонхона як дуқони бофандагӣ шинондагӣ буда, *дар (round)* тарафи ҷануби меҳмонхона ва пайваста *ба (to)* вай як айвонча ва *дар (under)* зери айвонча як дуқончаи чархиосиётарошӣ буд. Пеши айвонча ва тарафи ҷануби меҳмонхонаро дарахтони зардолуи боғча *дар* тобистон сояандози мекарданд. *Дар (on)* тарафи шимоли меҳмонхона як суффаи тобистоннишиӣ буд, ки як дарахти тути калони балхӣ *дар (for)* вай ҳам хизмати мевадорӣ ва ҳам вазифаи соядориро *ба (дар омехтагӣ бо феъл дар маънои иҷро кардан омадааст)* ҷо меоварад [1, с.9].

Дар намунаи овардашуда истифодаи пешоянди *дар* чандин маротиба ба назар мерасад, аммо ҳангоми тарҷума ин хусусияти пешоянди зикршуда дар забони англисӣ ва ё дар тарҷумаи забони англисӣ, ки дар асарҳои бадеӣ воқеъанам, тамоман дигар аст ва намунаи онро дар мисол дар қавс барои муқоиса нишон додем. Ин амал аз хусусияти хос доштани пешояндҳои ҳарду забон дар калимаву таркибсозӣ шаҳодат медиҳад, ки то ҷое барои тарҷумонҳо низ мушкилиҳоро меоварад ва ё ба нодуруст дарк кардани маъноӣ матни асл оварда мерасонад.

Дар намунаи дигар истифодаи ибораи муайян (**to be known**) дар забони англисӣ бар ивази истифодаи пешоянд кор фармуда мешавад, ки дар ин ҳолат тарҷумаи пешоянди забони тоҷикӣ аз назар дур мемонад: *...it was used for pumping kerosene out of barrels, and was known by its Russian name of nasos...* [2, с.79] . - Баъд аз даҳ соли воқеа ... асбоборо дидам, ки аз *Россия* оварда шуда буд, *бо* вай аз бочкаҳо керосин ва равгани сафед мекашиданд ва *номаширо «насос» мегуфтанд* [2, с. 44].

Бояд зикр намоем, ки нақши муҳим доштани сермаъноӣ низ, ки дар пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ ба назар мерасад, мавқеи хос дорад, зеро дар ин замина пешояндҳо хусусиятҳои семантикии худро тағйир дода, наздикии маъноӣ пайдо мекунанд. Донишмандони тоҷик ишорат бар он мекунанд, ки: «Сермаъноӣ пешояндҳои аслии ва эҳтиёҷи сарҳад ифода кардани муносибатҳои семантикию грамматикӣ боиси он гардидааст, ки пешояндҳои аслию таркибӣ аз рӯи маъноӣ вазифа ба якдигар қаробат пайдо намуда, муштарақвазифа ва ҳаммаъно гарданд. Пешояндҳои аслии **аз**, **ба**, **бо**, **дар**, **барои** ва ғайра калимаҳои серистеъмолтарини забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, зеро ҳар кадоми онҳо чанд маъноӣ грамматикиро ифода мекунанд, илова бар ин, бо воситаҳои доираи грамматикӣ муносибати ҳамвазифагӣ зоҳир мекунанд ва бо онҳо ба таври мувозӣ кор фармуда мешаванд: бо ёрии онҳо пешояндҳои таркибӣ ва пайвандакҳои тобеҷунандаи таркибӣ сохта шудаанд; пешояндҳо дар калимаю таркибсозӣ ҳам саҳм мегузоранд» [5, с.33].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳолатҳои муқобили истифодаи феълҳо, ибораҳои феълии пешоянддор ба назар мерасанд, масалан, дар забони англисӣ бо пешояндҳои

мушаххас алоқаманд будани як қатор ифодаҳо маъмул аст, аммо дар забони тоҷикӣ ин амал камтар ба мушоҳида мерасад, зеро онҳо бидуни истифодаи пешояндҳо низ омада метавонанд: **to wait for** – интизор шудан; **to ask for** – пурсидан; **to look for** – ҷустуҷӯ кардан; **to listen to** – гӯш кардан; **to belong to** – тааллуқ доштан; **to aim at** – мақсад доштан; **to care for** – таваҷҷуҳ кардан; **to explain to** – шарҳ додан [157, с.189]. Масалан, намунаи зерин дар тақвияти андешаи боло: - *My brother greeted him and handed over the tanga.* «Father sent us for a gabza of halva.» [Ёддоштҳо.2, 7англ.с.8]. - Акаам салом дода як **танга** ба **ӯ дароз карда**, аз номи падарам: як қабза ҳалво диҳед будааст!- гуфт. [2, с.90].

Ҳангоми ифода ҳолатҳои вомехӯранд, ки ҳамон як пешоянд дигаргуна тарҷума мешавад. Ин амал, пеш аз ҳама аз рӯи маъноӣ матн мушаххас карда мешавад ва хусусиятҳои ифодаи маъноии пешоянд ба назар гирифта мешавад, масалан пешояндҳои - *down, up, across, out - to go up, to go down, to run across.*

Муҳаққиқи соҳаи тарҷума Муллоҷонова З.О. чунин менависад, ки: «Бояд тамоми лаҳзаҳои тасвир дар асар аз нигоҳи тарҷумон дур намонад. Тарҷумон бояд нисбат ба кори худ серталабу қиддӣ муносибат кунад. Аз тарафи дигар, ба муаллифи асари тарҷумашаванда ҳамкорӣ намояд, яъне тарҷумони доимии нависанда бошад.». Дар ҷои дигар ҳамин фикрро тақвият дода нигоштааст: «...тарҷумони доимӣ имкон дорад дар ҳар қадами наваш бо услуби хоси нависанда бештар ошно гардад, чихатҳои миллӣ ва мушаххаси асари ӯро саҳеҳтар дарк намояд, рӯҳи замони дар асар тасвиршударо барҷастатар ифода кунад» [8, с.12].: - *During that time his own eldest son – my father – was studying in Bukhara, while his younger son, his widowed sisters and their children, and his wife lived in Suktare* [Ёддоштҳо 2, англ., с.35]. - **Дар он вақтҳо** писари калони бобоям, ки падари ман бошад, **дар** Бухоро мехондааст, писари хурдаш **ҳамиширагони аз шавҳар мондааш**, **ҳамиширазодагонаш** ва занаш **дар** Соктаре зиндагонӣ мекарданд [1, с.8].

Дар забони англисӣ вобаста аз маъноӣ асосии пешояндҳо маъноӣ ибора ва ё ифода алоқаманд аст. Дар ибораҳои феълӣ интихоби ибора аз маъноӣ умумии он вобастагӣ дорад: **to look after** – нигоҳубин кардан; **to look at** – ба чизе нигоҳ кардан; **to look for** – чизеро ҷустуҷӯ кардан; **to look over** – дида баромадан [7, с.231]: - *Устохоҷа ҳарчанд ҳунарманд бошад ва аз кори қасон кам фориғ шавад ҳам, рӯзгориаш аз рӯзгори мо бехтар набуд, бо вучуди ин ба Абдуллохоҷа ва Тӯтапошо ёриро дарағ намедошт* [Ёддоштҳо 1, с. 29]. - *Despite Usto Khoja great talent and his rarely lacking for commission, he was no better off than we were ...* [Ё2, с. 60].

Илова бар ин, дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҳолатҳои истифода шудани пешояндҳои мушаххас бо калимаҳои мушаххас, ки хоси забони англисӣ аст, ба назар мерасанд ва тарҷумаи онро низ андаке дигаргун месозанд:

- *Бари ин ҳавлӣ аз **гарб** ба **шарқ** тахминан 150 метр буда, дарозиаш аз ҷануб ба **шарқ** тахминан дусад метр меомад. Ин масоҳа ба чор қисм тақсим ёфта қисми якум, ки ба даромади дарвоза рост меомад, аз онҳо мо буда, ... тааллуқ дошт* [1, с.27].

- *The whole property was about one hundred and fifty yards from east to west, by about two hundred yards long. The part that was directly in front of the entrance gate was ours* [2, с 58].

Забоншинос Н.Туйғунов оид ба хусусиятҳои хоси ибораҳои суҳан ронда, баъзе нозуқиҳои забониро, ки метавонанд ҳангоми тарҷума ба нофаҳмӣ оваранд, зикр намудааст. Аз ҷумла, ӯ чунин мешуморад, ки: «Ҳар як забон роҳи усулҳои истифодаи вожаҳо ва ибораҳои хоси худро дорад. Масалан, дар ҷумлаи поён ифодаи «**баробари сараш**» дар англисӣ аз диди мутарҷим ифодаи «**eye level – баробари чашм**» мувофиқат кардааст ва вожаи **сар** аз истифода дур мондааст. Яъне, дар забони англисӣ ҳамин маъноро на бо вожаи **сар**, балки бо вожаи **чашм** ифода кардааст, то ки маъно тағйир наёбад. Яъне, агар мутарҷим «**up to his head – то болои сараш**» мегуфт, он гоҳ маъно вайрон мешуд: ... *Қозӣ маро баробари сараш бардошта баъд аз он ба замин гузошт* [Ёддоштҳо 1, с.73]. - *The kadi lifted me up to his eye level, then put me down and said ...* [2, с. 93]. [9, с.142].

Пешоянд тавассути ифодаи маъноии худ метавонад маъноӣ асосиро тағйир диҳад ва ё онро мушаххас гардонад, яъне тобишҳои услубӣ пайдо намояд. Пешоянд ва калимаи пайрави он ва ё ибораи ифодаи дигарро ба миён оварда метавонанд. Дар ин ҳолат ҳама намуди пешояндҳои мавриди истифода қарор гирифтанишон мумкин аст: - *Дар ҳамин вақт шамол хеста ҳаво вайрон шудан гирифт, **то** ба лаби рӯд омадани мо вазиши бод шиддат карда ҳаворо гарду гурӯҳи фӯру гирифт. Молҳо **бе** саришта шуданд. Бачагон «ҳаю бош» гуфта **ба** пароканда шудани онҳо монё мешуданд. Эргаи ҳам подаи худро туб карда **ба** канори рӯд, ки як қадар **аз** регзор чуқуртар буд, фуровард* [Ёддоштҳо 1, с.22]. - *Meanwhile the wind had*

risen and a storm was threatening. **By the time we reached** the canal it was gusting strongly and the air was thick with swirling dust... [Ёддоштҳо 2, англ., с.52]

Дар доираи таҳлил ва пажӯҳиш маълум мешавад, ки пешояндҳои аслии забон, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба давраҳои қадимаи инкишофи забон тааллуқ дошта, ҳамчун калимаҳои ғридриҳанда дар раванди инкишофи забон гарчанде баъзе хусусиятҳои дигаро ба монанди сермаъноӣ, таркибсозӣ ва ғайраҳо аз худ карда бошанд ҳам, хусусияти алоқаманд буданашонро бо ягон ҳиссаи нутқ гум накардаанд:

- **Дар** яке аз чунин **рӯзҳо** (**исм**) ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам **ба** – ёбон **ба киштзорҳо** баромада сайру гаши намоям. Ин фикри худро ман **ба акаам** гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки **дар** ин сайругаши **ба ман** ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин таклифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рӯхсат гирифтандро **ба гардани ман** бор кард [Ёддоштҳо 1, с.20]. - *On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our, and decided to go out and explore the fields and meadows. I told my elder brother of my intention and asked him to come with me: he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders [2, с.50].*

«Пешояндҳо категорияҳои грамматикӣ надоранд, яъне онҳо аз лиҳози грамматикӣ наметавонанд шакли худро тағйир диҳанд. Пешояндҳо берун аз матн маънои мушаххаси худро надоранд. Онҳо ҳамчун калимаҳои ғридриҳанда, ки барои мушаххас кардани хусусияти морфологӣ ва синтаксисии калимаҳои дигар меоянд, баромад мекунанд» [5, с.65].

Бояд зикр намуд, ки барои мушаххас муайян намудани маънои пешояндҳо муҳити лексикӣ он муҳим аст, чунки онҳо муносибатро миёни мафҳумҳо ифода мекунанд: - *Мо осӣро тамошо карда шуда баромадем; азбаски дар рӯд об набуд, барои аз вай гузаштан ба сари пул нарафтём, балки бар рӯи қўлмақҳои яхбастаи рӯд яхмолакбозикунон ба пеши пул омада, аз он ҷо ба канори шимолии рӯд баромадем ва ба ҳавлие, ки дарвозааш рӯ ба рӯи пул қушода мешуд, даромадем [Ёддоштҳо 1, с.18]. - We took a quick look inside the mill and came back out. Since there were no water in the canal we did not use the bridge, but crossed over on the chunks of ice, pelting each other with snowballs, then climbed up onto the north bank by the bridge and went in through the gate facing it [2, с.48].*

Дар забони англисӣ агар ба ҳамин хусусияти пешояндҳо назар кунем, ин вижагии онҳо ва доираи истифодаи ҳамин пешояндҳо дар забони тоҷикӣ аён шуда, фарқият муайян мешавад. Масалан, истифодаи пешоянди аслии **for** бо вожаҳои ифодакунандаи ҳиссиёт, рағбат, машғулият, ҳисси ватандӯстӣ, ҳурмат, тозақорӣ, муҳаббат, ҳасисӣ, майл, меояд. Дар ҳамин ҳол як қатор вожаҳои дигар на танҳо бо ин пешоянд омада метавонанд, балки пешояндҳои **after, of, to about** дар ифодаи ҳамон як маъно истифода шуда метавонанд: **inspiration (to)** - илҳом ба чизе; **friendship (towards)** - дустӣ нисбат ба; **weakness (of)** - заифии чизе ва ғ. [160, с.145]. Дар тақвияти андеша намунае аз асарии «Ёддоштҳо» меоварем: - *Then turning his eyes toward me, he went on: Study! Whatever problems you meet with, go on studying! Only don't become a kadi, or rais, or an imam! if you like, be a madrasa teacher!*» *He closed his eyes [2, с.154]. – Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлам!... [1, с.111].*

Як гурӯҳ вожаҳои дигар бо ин пешоянд дар ифодаи истеъдод, маҳорат меоянд. Масалан, **to have an eye for** – ба чизе ҳисс доштан; **to have ability for** – ба коре маҳорат доштан ва ғ. [7, с.89].

Ба сифати пешоянди ифодакунанди замон пешоянди **for** як қатор маъноҳоро дорад, ки тез-тез бо маъноҳои вожаҳои **through, over** шабоҳат пайдо мекунанд. Дар ҳолате, ки амал дар гузашта бо пешоянди **for** омада бошад, он вақт он давомнокии амалро ифода мекунад, **during**- равиши амалро ифода мекунад ва пешоянди **in** дар ин маврид ба ҳолатҳо бетафовут аст ва он танҳо ба чудо кардани амал ишорат мекунаду бас.

Дар умум, он асосан бо маъноҳои зерин вомехӯрад: *ба /дар муддати (вақт); ба масофае рафтани; барои; аз барои (сабаб), ба мақсади; ба суд, ба нафъ, ба тарафдории касе/чизе; ба қиммати, бо нархи, бо арзиши; ба тарафи (самт); ба ҷои, дар ивази ва ғ.[7, с.110].*

Аз таҳлили маъноии зикршуда, ҳам дар таркиби матн ва ҳам бо таъя аз шарҳи фарҳангҳо доираҳои қорбурди пешоянди зикршуда амалан амиқ мегардад, зеро он хусусияти ҳоси худро дар забони англисӣ дар ифодаи маъноҳои гуногун дорад. Масалан, дар намунаи зерин аксари хусусиятҳои ҳоси зикршуда дар забони тоҷикӣ аён аст: *Баъд аз (after) он ки банди миёнаи ҷӯй аз танаи Лутфулло баландтар шуд, ӯ аз ҷояш хеста (stand up) ба паси (behind) банд дузону нишаста ва банди худро бо (with) шиками худ нигоҳдорӣ карда, боз ба (with) ҳамон суръат ва ҷобукии аввалиаш каланд зада аз тарафи (side) омади об лой қашида банди худро баланд ва мустақкам кард ва пас аз он аз об баромада ба болои (on) банд хоки хушк партофта, бандро аз (from) хавфӣ оббарӣ эмин намуд.*

Дар забони англисӣ як қатор феълҳои пайдо кардан мумкин аст, ки барои ифодаи самти ҳаракат корбаст мегарданд: **leave for** – ба ҷое рафтани; **run for** – ҳаракат кардан ба ҷизе; **race for** – ба ҷизе сабӣ кардан ва ғ. Бояд қайд кард, ки дар бисёр ҳолатҳо истифодаи ин феълҳои бо вожаи **after** воҷеҳӣ, ки андаке тобиши маъноии дигарро касб мекунанд ва он ҳам вобаста аз маъноии феъл тағйир меёбад. Масалан, **run+for**- аз барои ҷизе ба ҷое давидан, дар ҳоле, ки **run+after**- аз пай касе рафтани, давидан ва ғ. Ин тарзи истифода дар асарҳои мавриди таҳқиқ хеле фаровон омадааст: - *Ин гуна бозӣ ба зудӣ бачагонро монда кард, баъзеҳо бар рӯи регии нарм дароз кашида ва баданашонро дар зерин офтоби баҳорӣ тофта ёзданд, баъзе дигарашон аз насуи пода ва рамашон рафтанд [1, с.21]. - ...this game soon tired them out. Some of them stretched out on the soft sand to bask in the spring sunshine, others ran after their straying flocks [2, с.50].*

Баъзе пешояндҳои забони англисӣ, ки дар ифодаи самт меоянд одатан ба феълҳои марбут буда, ибораҳои устуворро ташаккул медиҳанд: - *Калони одам бо қаду қоматаш ва олимии ӯ бо саллааш мӯян намешавад, - гуфт падарам дар ҷавоб ва илова намуд: - бисёртарини муллоҳои комил саллашонро калон мебанданд, ки авом онҳоро дида фиреб хӯрад ва муллои калон донанд [Ёддоштҳо 1, с.70].- A mans greatness is not measured by his physical stature, nor his learning by the size of his turban, was my fathers reply [2, с.113].*

Умуман, агар аз назари илми тарҷума назар кунем, маълум аст, ки мутарҷим дар тарҷума аз усулҳои гуногун истифода намудааст. Махсусан, яқчо кардани ҷумлаҳо воситаи хеле паҳншуда дар тарҷума аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс мебошад. Бо вучуди ин ҳамеша дар назар доштан лозим аст, ки чунин яқсосозӣ манфиқан бояд дуруст бошад ва дар натиҷаи он мазмуни матни асл вайрон нашавад.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои изофии такрор аз исмҳои сарчашма мегарданд. «Пешояндҳои изофии такрор бештар аз исмҳои қад, лаб, рӯй, сар, пеш, тағ, дарун, гирд ташкил ёфта, ба калимаи пешомада бо банди изофӣ пайваст мешаванд ва шакли зеринро мегарданд: қад-қадӣ, лаб-лаби, тағ-тағӣ, дарун-даруни ва ғ. [ЗАҲТ]».

Дар забони англисӣ ин намуди пешояндҳо дар аксар маврид бо калимаҳои мустакилмаъно ифода меёбанд, ки маъноии пурраи пешояндҳои забони тоҷикиро ифода карда метавонанд: *Мо лаб-лаби ҷӯй ҳамроҳи об оҳиста-оҳиста мерафттем ... [1, с.76]. - We walked slowly along the edge of the channel, keeping pace with the waters 's flow [2, с.96].*

Дар забони тоҷикӣ пешоянди даруни муродиф ба пешоянди дохили мебошад. Пешоянди беруни амали муқобили онро ифода менамояд, бо пешояндҳои аслии аз ба, дар ҳамроҳ шуда дар таркибҳои гуногун меоянд. Онҳо ҳангоми ифода ба забони англисӣ пешоянди мувофиқ доранд, ки айнан дар ҳамин маъно омада метавонанд, ба монанди *inside, outside* ва ғайраҳо: *Ман аз ҷой хеста берун баромадам, ҳаво соф ва ором буд, бодӣ сабуке мевазид, аммо ... [Ёддоштҳо 1, с.23]. – I got up and went outside. The weather was calm and clear.... [2, с.52].*

- *Ман дасту рӯи худро шуста ба хона даромадам дар паҳлуи падарам нишастам, ҷой қаймоқиро бо ҳам хӯрдем. [Ёддоштҳо 1, с.23]. – I washed my hands and face and came back inside, and sat down next to my father [2, с.53].*

Дар натиҷаи таҳқиқи баррасӣ мушоҳида мешавад, ки пешояндҳои махсусан дар асарҳои устод Айни хеле бамаврид истифода шуда, дар адои мақсадҳои эҷодии нависанда серистеъмоланд. Паҳлуҳои мухталифи пешояндҳои асли ва номӣ дар забони тоҷикӣ, муродиф пайдо кардани онҳо дар забон, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ омадани онҳо, фаъл будани онҳо дар калимасозии забони тоҷикӣ аз рӯи истифодаи онҳо дар «Ёддоштҳо» баръало эҳсос мешавад.

Мусаллам аст, ки ин гуна серистеъмоли таркиби луғавии забонро ғайи гардонида, дар асарҳои бадеӣ паҳлуҳои гуногуни ифодаро ба худ касб намудаанд.

Ҳамин тариқ, ҳангоми истифодаи пешояндҳо, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ умумият ва хусусиятҳои хос дида мешавад. Доираи корбурд ва корбасти пешояндҳо, махсусан дар забони англисӣ нозуктар аст, зеро забони англисӣ, ки сохтори грамматикаи мураккабтарро дорад, дар мавриди пешояндҳо низ бо хусусиятҳои мухталиф рӯ ба рӯ шудааст. Ин амал доираи истифодаи онҳоро васеътар намуда, барои ифода ба забонҳои дигар имконоти маҳдудтарро боқӣ гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Арсененко. Б.Н. Предлоги английского языка./ Б.Н. Арсененко Б.Н. М., 1956, – 318 с .
2. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. / Н.Д. Арутюнова Модели действия. – М: «Наука», 1992. - С.3-4.
3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. / В.С. Виноградов – М.: Изд-во МГУ, 1978. - 172 с.

4. Гачечиладзе Г.Р. Вопросы теории художественного перевода. / Г.Р. Гачечиладзе—Тбилиси, 1964.- 150 с.
 5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1972. -384 с.
 6. Камолитдинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳфи забони тоҷикӣ / Б.Камолитдинов, – Душанбе: Маориф, 1992. -128 с.
 7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ- тоҷикӣ. /А.Мамадназаров—Душанбе: Саҳбо, 2007.-1080 с.
 8. Муллоджонова З.А. Стил Садриддина Аинӣ ва ӯро истеҳсоли на русӣ тил. / З.А. Муллоджонова . Автореф. канд. дис.– Душанбе, 1973. 22 с.
 9. Туйғунов Н.Х. Сравнительно-семантический анализ лексики выражающей части тела в таджикском и английском языках на основе произведений С.Аини. /Н.Х. Туйғунов. – Душанбе: Изд. РТСУ, 2012. - 162 с.
 10. Ярцева В.Н. Взаимоотношение грамматика и лексики в системе языка. // Исследования по общей теории грамматики. /Ярцева В.Н. – М., Наука, 1968.С.5-57.
 11. Cooper S. A Semantic Analyses of English Locative Prepositions // Bolt, Beranek and Newman Report, 1587, Universale in Linguistic Thory. Holt and Winston, 1968, p.1-88.
 12. Hill L.A. Prepositions and Adverbial Particles. An Interim Classification: Semantic, Structural and Graded. London: Oxford University Press, 1968. - 524 p.
 13. Kaushanskaya V.A. English Grammar / V.A. Kauhanskaya, R.A. Kovner.–М.: Ayris Press, 2008.-382 p.
- Осорн бадеӣ:**
14. [Ёддоштҳо 1] Аинӣ С. Ёддоштҳо./С.Аинӣ Ҷ.1,2. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
 15. [Ёддоштҳо. англ. 2] Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadridin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. - 277 p.

ТАФОВУТ ВА УМУМИЯТҲОИ МАЪНОИИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАМИНАИ АСАРҲОИ БАДЕИИ БЕВОСИТА ТАРҶУМАШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Аслан, пешояндҳо дар забон калимаҳои ёридиҳанда маҳсуб меёбанд. Онҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ хусусиятҳои гуногун ва хос дошта, ба ғайр аз маъноҳои асосии худ дар таркиби ибораву ҷумлаҳо тағйирпазирии семантикиро зоҳир менамоянд.

Дар забони англисӣ низ ҳамин хусусиятҳои пешояндҳо дида мешавад, аммо ин хусусият то дараҷае фарқкунанда мебошад. Таҳқиқи семантикии пешояндҳо дар заминаи асарҳои бадеӣ нишон медиҳад, ки дар баъзе ҳолат истифодаи пешоянд ба маънои асосии ибора ягон алоқамандӣ надорад, агарчанде дар таркиби ибора мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҳангоми тарҷума услубҳои гуногун истифода мешаванд, аммо бояд зикр намуд, ки пешояндҳо қисми алоқаманди грамматикаи забонро созмон медиҳанд. Дар тарҷума дар ҳолати мувофиқ омадани маъно истифодаи ҳамон як пешоянд ҷойиз аст, аммо ҳолатҳои дигар ба монанди дар таркиби ибораҳо омадани пешояндҳои забони англисӣ, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, истифодаи услубҳои мувофиқро тақозо мекунанд. Ҳолати дигаре, ки пешояндҳо фаъолони иштирок мекунанд, ташикли таркибҳо, ибораҳо мебошанд, зеро онҳо дар асоси якҷояшавӣ бо феълҳо метавонанд маънои асосии худро дигаргун созанд.

Дар забони англисӣ пешояндҳои асли таърихи хеле қадима дошта, метавонанд бо пешояндҳои номӣ якҷоя шаванд ва дар ифодаи маъноҳои мухталиф корбаст шаванд. Онҳо дар аксар маврид аз лиҳози ифодаи маъно агар ба забони тоҷикӣ мувофиқат кунанд ҳам, ин мувофиқатро мувофиқати қисмӣ меноманд. Аксари онҳо ҳолатҳои тағйирпазириро доранд, ки зарурати омӯзиши ва пажӯҳиши дигарро тақозо мекунанд.

***Калидвожаҳо:** пешояндҳои асли, истифодаи ибораҳои пешоянддор, таҳлил, умумият, монандӣ, хусусияти хос дар забони англисӣ, муқоиса, мувофиқати маъноӣ, маънои иловагӣ, тарҷума.*

РАЗЛИЧИЯ И ТОЖДЕСТВЕННЫЕ СМЫСЛОВИЕ ЗНАЧЕНИЯ ПРЕДЛОГОВ НА ОСНОВЕ НЕПОСРЕДСТВЕННО ПЕРЕВЕДЕННЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В целом, предлоги — это вспомогательные слова в языке. Как в таджикском языке, так и в английском языке они имеют разные и специфические особенности, помимо своего основного значения проявляют семантическую вариантность в составе словосочетаний и предложений.

Те же особенности предлогов можно увидеть и в английском языке, но существуют и отличительные черты, которые нуждаются в специальном анализе. Семантическое

исследование предлогов в контексте художественных произведений показывает, что в ряде случаев употребление предлогов не имеет ничего общего с основным значением словосочетания, хотя и используется в составе словосочетания.

При переводе используются разные методы, но следует отметить, что предлоги составляют важную часть грамматики языка. В переводе, когда значение соответствует, допустимо использование одного и того же предлога, но другие ситуации, например, появление английских предлогов в фразах, выражающих разные значения, требуют использования соответствующих методов. Еще одна ситуация, в которой предлоги активно участвуют, - это образование сложных слов, словосочетаний, поскольку они могут менять свое основное значение на основе их сочетания с глаголами.

В английском языке исходные предлоги имеют очень древнюю историю, они могут сочетаться с существительных и использоваться для выражения различных значений. В большинстве случаев, даже если они соответствуют таджикскому языку по смыслу, это совпадение называется частичным совпадением. Большинство из них имеют оттенки значения, требующие дальнейшего изучения и исследования.

Ключевые слова: предлоги, употребление предложных словосочетаний, анализ, обобщение, сходство, особенности в английском языке, сравнение, семантическая сочетаемость, дополнительное значение, перевод.

DIFFERENCES AND IDENTIFIC MEANINGS OF PREPOSITIONS ON THE BASIS OF DIRECTLY TRANSLATED WORKS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In general, prepositions are auxiliary words in the language. Both in Tajik language and in English, they have different and specific features, in addition to their main meaning they show semantic variation in the composition of phrases and sentences.

The same features of prepositions can be seen in English, but there are also distinctive features that need special analysis. The semantic study of prepositions in the context of literary works shows that in some cases the use of prepositions has nothing to do with the main meaning of the phrase, although it is used as part of the phrase.

Different methods are used in translation, but it should be noted that prepositions form an important part of the grammar of the language. In translation, when the meaning matches, the use of the same preposition is acceptable, but other situations, such as the appearance of English prepositions in phrases expressing different meanings, require the use of appropriate methods. Another situation in which prepositions are actively involved is the formation of compound words, phrases, since they can change their main meaning based on their combination with verbs.

In English, prepositions have a very ancient history and they can be combined with nouns and used to express different meanings. In most cases, even if they match the Tajik language in meaning, this match is called a partial match. Most of them have shades of meaning that require further study and research.

Key words: prepositions, use of prepositional phrases, analysis, generalization, similarity, features in English, comparison, semantic compatibility, additional meaning, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қосимов Муҳаммадҷон Сафарович – омӯзгори калони кафедраи назария ва амалияи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара, Суроға 734067, н. Данғара кӯчаи маркази 25 E-mail: qosimon95@internet.ru

Сведения об авторе:

Касимов Мухаммаджан Сафарович - Старший преподаватель кафедры теория и практики иностранных языков Дангаринского государственного университета. Адрес: Таджикистан, 734067, г. Дангара, Центральная улица 25, E-mail: qosimon95@internet.ru

About the author:

Kasimov Muhammadjon Safarovish – Senior teacher of the Department of theory and practice of foreign languages, Danghara state University. Address: Tajikistan, 734067, Central street 25, Danghara city. E-mail: qosimon95@internet.ru

«ВОЖАҲОИ СОМАТИКӢИ СЕНСОНИМӢ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САӢДИИ ШЕРОЗӢ

Мирзоалиева Ш.Э.

Донишкадаи давлатии забонаҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Аз таърихи ташаккули вожаҳои соматикӣ аён аст, ки онҳо аз куҳантарин ва серистеъмолтарин воҳидҳои луғавӣ ба ҳисоб рафта, дар раванди истеъмол тобишҳои дигари маъноӣ, сарфӣ ва наҳвиرو касб кардаанд, ки барои наздикии ин қабил вожаҳо ба фразеологизм мусоидат кардааст. Бинобар сабаби маънии маҷозиро ифода намудани соматизмҳо онҳо ба фразеологизмҳо қаробат пайдо менамоянд. Дар забоншиносии тоҷик оид ба ин масъала забоншиносон Д.Саймиддинов, Қосимова М., Раҳматуллозода С, Гадовев Н, Мирзоев С, Саломов М., Гулназарова Ж., Раҳмонова Н ва забоншиносони рус Вакк Ф.О., Власова В.А, Вайнтрауб Р.М., Плу́нгян В.А., Кармышков А.О. ва дигарон дар мақола, рисола ва китобҳои алоҳида андешаҳои шонро баён кардаанд.

Вожаи соматикӣ дар таркиби забони дунё вучуд дорад. Дар дунё забоне вучуд надорад, ки аз вожаҳои соматикӣ истифода нашуда бошад. Забоншиносии маъруфи тоҷик Додихудо Саймиддинов ба пайдоши соматизмҳо таваҷҷӯҳ намуда, ба хулоса омадааст, ки “ истилоҳоти марбут ба узвҳои бадани инсон, ҳайвон, ҳазанда ва ғайра дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва шеваҳои он яке аз қабатҳои асосӣ буда, дар тӯли асрҳо ҳамқадами зиндагии мардум шуда, қисми зиёди онҳо аз забонҳои қадимии форсӣ ба мерос мондаанд» (Саймиддинов, Вожаҳои забони форсии миёна. [310 с. 82]

Оид ба ҷойгоҳи вожаҳои соматикӣ дар таркиби забон олимони дохилию хориҷӣ андешаҳои судманд баён кардаанд. Дар забоншиносии тоҷик истилоҳи махсус барои навҳои соматизм пешниҳод нашуда, вожаҳои марбут ба узвҳои инсон номидаанд. Забоншиносони рус Р.Ю.Мугу ва Кочеваткин истилоҳҳои соматикиро чунин гуруҳбандӣ намудаанд: **сомонимӣ**- соматизмҳои мансуб ба қисмати болоии балани инсон, **остеонимӣ** – соматизмҳои мансуб ба устухонҳои бадани инсон, **спланхонимӣ** – соматизмҳои мансуб ба узвҳои дарунӣ, **ангионимӣ**- лексикаи мансуб ба рағҳои хунгард, **сенсонимӣ**- лексикаи марбут ба ҳисси инсон, лексикаи мансуб ба беморӣ ва ғайра ҷудо намудаанд.

Забоншинос Кочеваткин А.М. ба гуруҳи панҷуми соматизмҳо соматизмҳои **сенсонимиро** ворид намудааст, ки он ифодакунандаи ҳис мебошад. Ба андешаи ӯ забоншиносон Верашагин Е.М. ва Костомаров В.Г. ҳамақида буда, имову ишора, қиёфабозии таъсирбахш-ифодакунандакунандаи ҳаракатҳои рӯӣ, тарзи ист, вонамуд намудани ҳолати ҳисси инсон, ифодакунандаи ҳолатҳои гуногуни руҳию равониро низ соматизм медонанд. Ба ақидаи ин олимони тоҷикӣ карда, мо аз таркиби «Гулистон» ин соматизмҳоро мавриди таҳқиқ қарор додем.

Масалан дар байти мазкур ҳолати сабру таҳаммули ошиқ дар шакли «сухтану чон додан, аммо садо баланд накардан» омадааст.

*Эй мурғи саҳар , шиқ зи парвона биёмӯз,
К-он сухтaro чон шуду овоз наёмad [8].*

Дар тарҷумаи англисии матни мазкур калимаи «чон» ба маънои чон аз даст додан - **lost its life** тарҷума шудаанд.

*O bird of the morning, learn love from the moth,
Because it burnt, lost its life, and found no voice [73].*

Дар ҳикояти дигар якбора се ҳолати равонӣ **фикр кардан, афсӯс хӯрдан** ва **гиря кардан** пайиҳам омадааст:

Як шаб **тааммули** (фикр кардан- М.Ш). айёми гузашта мекардам ва бар умри талафкарда **таассуф** мехӯрддам (афсӯс хӯрдан- М.Ш) ва санги сарочаи дилро ба алмоси **оби дида** месуфтам ва ин байтҳо муносиби ҳоли худ мегуфтам...[10]

Дар матни англисии мазкур соматизмҳои ифодакунандаи ифодакунандаи ҳолати равонӣ- **meditating, repenting, adamantine tears** оварда шудааст.

I was one night **meditating** on the time which had elapsed **repenting** of the life I had squandered and perforating the stony mansion of my heart with **adamantine tears**. I uttered the following verses in conformity with the state of mind:[77]Иствик

Ҳолати руҳию равонӣ - ранчидан дар матни ин асар омадааст:

Чавобаш нагуфтам ва сар ба зонуи тааббуд барнагирифтам, **ранчида** ниғаҳ карду гуфт [12].

I would give him no reply nor lift up my head from the knees of worship. He looked at me **aggrieved** and said. [79]

Дилбастагӣ низ ба ҳолати равонӣ шомил мешавад, зеро дар ин ҳолат одам ё хушҳол ё парешонҳол мешавад. Дар порчаи зерин “ Ҳар чӣ наояд, **дилбастагиро** нашоад”. [14] оварда

шудааст. Дар матни англисии матни мазкур «Whatever is not of long duration is not be **cherished**» [83].

Ҳолати суруру шодӣ ва айши роҳати баҳор ва ногувории тирамоҳ дар матни зерин оварда шудааст:

Барои **нузхати** нозирон ва **фусхати ҳозирон** китоби «Гулистон» тавонам тасниф кардан, ки боди ҳазонро бар варақи ӯ даст набошад ва гардиши замон **айши** рабъашро ба **тайши** хариф мубаддал накунад [14].

Иствик зимни тарҷума аз соматизмҳои айш ва роҳат наомада, маънои он дар матн ифода гардидааст, яъне тарҷума таҳтуллафзӣ анҷом дода шудааст:

«I may compose for the **amusement** of those who look and for the instruction of those who are present a book of a Rose Garden, a Gulistan, **whose leaves cannot be touched by the tyranny of autumnal** blasts and the delight of whose spring the vicissitudes of time will be unable to **change into the inconstancy of autumn.**» [83]

Дар матни зерин ҳолати равонӣ- роҳату шодӣ- шӯҳӣ истифода шудааст. Шоир соматизми шодиро дар варианти арабиаш – мулоабат ва мудоабат овардааст:

То яке аз дӯстон, ки дар қачова аниси ман будию дар ҳучра чалис ба расми қадим аз дар даромад, чандон, ки нишоти **мулоабат** ва бисоти **мудоабат** густард... [11].

Хурсандӣ ва хуш гузаронидани вақт ҳолати руҳию равонии инсон аст. Ин маънӣ дар матни зерин зикр ёфтааст: Малик бори дигар бар ӯ **дил хуш кард** ва амал фармуд, қабулаш наёмаду гуфт: - Маъзулӣ бех, ки машғулӣ. [38]

Дар матни тарҷумшуда **favourably- розӣ шудан** омадааст, ки мазмунан ба матни асли мувофиқат мекунад:

When the king was again **favourably** disposed towards him and ordered him to resume his office, he refused and said: «Retirement is better than occupation [145].

Табассум кардан, хандидан ҳолати хушҳои инсон аст. Дар матни мазкур ин ҳолат чунин тасвир шудааст:

Ва қозӣ фатво дод, ки хуни яке аз раият рехтан саломати нафси подшоҳро раво бошад. Писар сар ба сӯйи осмон баровард ва **табассум кард**. Малик пурсидаш, ки дар ин ҳолат чӣ чойи **хандидан** аст? [4, с.51]

Дар матни англисии мазкур соматизми табассус кардан наомада, танҳо як маротиба- **smiled** омадааст. Ин шаҳодат ба он медиҳад, ки муродифоти да забони тоҷикӣ бештар ба назар мерасад.

The qazi issued a judicial decree that it is permissible to shed the blood of one subject for safety of the king and the executioner was ready to slay the boy who then looked heavenwards and **smiled** [1, с.173].

Ҳамин ҳолат дар матни дигар низ ба назар мерасад:

Маликро ханда гирифт вазирро гуфт... [4, с.51]

Тарҷумаи соматизми ханда, дар шакли **smiled** оварда шудааст:

«The king **smiled** and asked the vizier what he thought of the matter [1, с.177].

Гунаи дигари хурсандӣ шодмонӣ аст, ки дар матни мазкур оварда шудааст:

Агар бимурд адӯ, чойи **шодмонӣ** нест,

Ки зиндагонии мо низ човидонӣ нест [4, с.63].

Дар матни англиси мутарҷим- **rejoicing** маънои аслии калима омадааст:

There is no occasion for our **rejoicing** at a foe's death,

Because our own life will also not last forever [213].

Ин ҳолат дар матни дигар низ ба назар мерасад: «Бар саломати ҳолаш шодмонӣ кард ва аз ҳар дар сухан гуфтанд, то малик анҷоми сухан гуфт [95].

Дар тарҷумаи матни мазкур ҷои соматизми сенсонимии шодмонӣ» калимаи **pleasure-**қаноат тарҷума гардидааст. Хонанда аз мазмуни матн соматизми мазкурро эҳсос мекунад:

He expressed **pleasure** to behold the hermit in so comfortable a position, conversed with him on many topics and said: [305]

Муқобили ҳолати шодию сурур, ҳолати ғамгинӣ ва гиря кардан аст. Ин ҳолат дар асар зиёд ба назар мерасад:

Шахсе ҳама шаб бар сари бемор **гирист**,

Чун рӯз омад, бимурду бемор бизист [79].

Мутарҷим аз варианти **cry-** гиря **wept-** нола кардан кардан истифода намудааст:

A man **wept** all night near the head of a patient.

When the day dawned he died and the patient revived [261].

Чусту чолокӣ, хушёрӣ ба руҳу равони инсон саҳт марбут аст. Дар матни мазкур дар шакли **-шотир** (чобук, хушёр- М.Ш) исифода шудааст. Аз карами ахлоқи бузургон бадеъ аст

рӯй аз мусоҳибати мискинон тофтан ва фоида дарег доштан, ки ман дар нафси хеш ин қадар қудрату суръат мешиносам, ки дар хидмати мардони порсо ёри **шотир** бошам, на бори хотир [70].

Дар матни англисии соматизми мазкур – **energetic** истифода шудааст, ки ба маънои аслии калима истифода шудааст.

«It is foreign to the manners of great men to turn away the face from the company of the poor and so deprive themselves of the advantage they might derive therefrom because I for one consider myself sufficiently strong and **energetic** to be of service to men and not an encumbrance [235].

Ноумедӣ ва сақат гуфтан (ҳақорат кардан- Ш.М) ифодакунандаи ҳолати равонӣ аст:

Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асире ишорат кард. Бечора дар ҳолати **навмедӣ** маликро дашном додан гирифт ва **сақат гуфтан**, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ даст аз чон бишӯяд, ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд» [20].

Дар матни англисии он айнан калимаҳои зикршуда оварда шудааст:

I heard a padshah giving orders to kill a prisoner. The helpless fellow began **to insult** the king on that occasion of despair, with the tongue he had, and to use **foul expressions** according to the saying [97].

Дар забони тоҷикӣ ноумедӣ ба таври дигар «умед аз зиндагонӣ қатъ кардан», умед қандан, умед нест» истифода мешавад.

Якero аз мулуки Араб ранҷур буд ва ҳолати пирӣ ва умед аз зиндагонӣ қатъ карда:

Бад-ин умед ба сар шуд, дарег, умри азиз,

Ки он чи дар дилам аст, аз дилам фароз ояд.

Умеди баста баромад, вале чӣ фоида з-он-к,

Умед нест, ки умри гузашта боз ояд [33].

Дар матни англисии он умед доштан- **hopes, wishes were realized**- умедвор шудан оварда шудааст, ки рангорангии матнро баён кардааст:

An Arab king was sick in his state of decrepitude so that all **hopes of life were cut off.**

*I spent my precious life in **hopes**, alas!*

That every desire of my heart will be fulfilled.

*My **wishes were realized**, but to what profit? Since*

***There is no hope** that my past life will return [129].*

Дар матни дигар ду ҳолат **умедвор шудан ва ноумед гардидан** омадааст:

Аммо он чи фармуда аз заҷру манъ, муносиби сирати арбоби ҳиммат нест якero ба лутф **умедвор гардонидан** ва боз ба **навмедӣ** хаста кардан [37].

Дар матни англисӣ айнан тарҷума шуда, бо калимаҳои **encourage**- умедвор кардан ва **disappointing**-ноумедӣ оварда шудааст.

But anger and repulsion, as manifested by thee, are unworthy of a generous disposition as also to **encourage** a man by kindness and then again to distress him by **disappointing** his expectation [141].

Ҳолати гиряву зорӣ ва мунағғас (нохуш – М.Ш) гардидани айш, нооромӣ ва меҳрубонӣ кардан, ларзидан дар матни зерин ифода гардидааст:

Гиряву зорӣ дарниҳод ва ларза бар андомаш уфтод. Чандон ки мулофаат карданд, ором намегирифт ва айши малик аз ӯ мунағғас буд. [31].

Ин матн дар тарҷумаи англисӣ ба ҷои гиряву зорӣ, ки ҳолати равонии бисёр ҳузрангез аст, танҳо як калима- **cry**- гиря кардан оварда шуда, калимаҳои дигар – **kindness**- лутф кардан ва **displeased**- нороҳат шудан оварда шудааст. Метавон гуфт, ки чуфти калимаҳо дар забони тоҷикӣ бештар истифода шудааст ва дар азбони англисӣ камтар ба назар мерасад. He began to **cry** and to **tremble** to such a degree that he could not be pacified by **kindness**, so that at last the king became **displeased** as the matter could not be remedied [125].

Дар матни дигар: Корвонеро дар замини Юнон бизаданд ва неъматҳои беқиёс бибурданд. Бозаргонон **гиряву зорӣ** карданд ва Худою пайғамбар шафеъ оварданд, фоида набуд.

Чу пирӯз шуд дузди тираравон,

Чӣ ғам дорад аз гиряи корвон? [80] ин ҳолати равониро тарҷумон чунин тарҷума намудааст:

A caravan having been plundered in the Yunan country and deprived of boundless wealth, the merchants **wept and lamented**, beseeching God and the prophet to intercede for them with the robbers, but ineffectually.

When a dark-minded robber is victorious,

What cares he for the **weeping** of the caravan? [265]

Ки ҷои гиряву нола, замони гузаштаи **weep** ва **wept and lamented** оварда шудааст.

Ё дар матни дигар гиристанро на танҳо ҳоси одам балки ҳоси дарахт медонад:

Бигрист гиёху гуфт: Хомӯш,
Сухбат накунад карам фаромӯш[105].

Дар тарҷумаи англисӣ дар шакли замони гузаштаи **wert-** **гираву нола** омадааст.
The grass **wert** and said: «Hush!

Companionship does not obliterate nobility[339].

Дар матни дигар Саъдӣ ҳолати тарс дар матн ду маротиба, аз ин як маротиба бо калимаи арабии «маҳобат» ва дар порчаи шеърӣ се маротиба, яъне панҷ маротиба ва эътимод, яъне боварӣ истифода шудааст:

Хатое маълум накардам, валекин дидам, ки **маҳобати** ман дар дили эшон бекарон асту бар аҳди ман **эътимоди** кулӣ надоранд. **Тарсидам**, аз бими газанди хеш оҳанги ҳалоки ман кунанд. Пас қавли ҳукаморо кор бастам, ки гуфтаанд:

*Аз он к-аз тарсад, битарс, эй ҳаким
В-агар бо чун ӯ сад барой ба ҷанг...
Аз он мор бар пойи роъӣ занад,
Ки тарсад, сараширо бикӯбад ба санг.[32]*

Дар матни тарҷумавии он мисли забони тоҷикӣ калимаи тарс бо синонимҳои **-awe, fearing** ва **dread, fears** истифода шудааст:

«I discovered no fault. I saw that boundless **awe** of me had taken root in their hearts but that they had **no full confidence** in my promises, wherefore I apprehended that they, **fearing** calamities would befall them, might attempt my life and I acted according to the maxim of sages who have said:

Dread him who **dreads** thee, O sage,
Although thou couldst cope with a hundred like him.
The viper stings the shepherd's foot.
Because it **fears** he will strike his head with a stone [127].

Руҳи инсон ҳамеша дар ҳоли тағйирот аст. Ин ҳолатро дар матни зерин мушоҳида мекунем:

Афтад, ки надими ҳазрати султонро зар биёяд ва бошад, ки сар биравад ва ҳукамо гуфтаанд: «Аз **талаввуни (дигаргун шудан- М.Ш.) таъби подшоҳон** барҳазар бояд будан, ки вақте ба саломе биранҷанд ва дигар вақт ба дашноме хилъат диҳанд ва оварданд, ки зарофати бисёр кардан ҳунари надимон асту айби ҳакимон» [40].

Дар матни англисии дигаргун шудани таъби шоҳ ба маънои аслӣ омадааст:

It may happen that a companion if his majesty the sultan receives gold and it is possible that he loses his head. Philosophers have said that it is necessary to be on guard of the **fickle temper of padshahs** because sometimes they are displeased with politeness and at others they bestow robes of honour for rudeness. It is also said that much jocularly is an accomplishment in courtiers but a fault in sages [147].

Ташвишу ғаму ғусса ҳолати равонии инсон аст. Дар матни мазкур чунин омадааст:

*...Ё ба ташвишу ғусса розӣ бош,
Ё ҷигарбанд пеши зог бидеҳ.[41]*

Дар матни англисӣ ин ҳолати равонӣ дар шакли **anxiety or grief** овардааст, ки мазмунан ба матни аслӣ мувофиқат мекунад:

*Either consent to bear thy **anxiety or grief**.
Or carry thy beloved children to the crows [151].*

Соматизмҳои ҳолати изтиробу ҳаяҷон, тарсу ваҳро дар шаклҳои «гурезону бехештан», «афтону хезон» Саъдӣ истифода кардааст: «...Ҳикояти он рӯбоҳ муносиби ҳоли туст, ки дидандаш **гурезону бехештан, афтону хезон** [41].

Дар матни англисӣ ба ҷои калимаҳои соматикӣ гурезону бехештан, афтону хезон- **fleeing** – **гурезон** бо ташвиши фаровон- **with much trouble** тарҷума шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

«The story of that fox resembles thy case, who was by some persons seen **fleeing with much trouble**. [151]

Ранҷидан ҳолати руҳию равонӣ буда, дар «Гулистон» борҳо таъкид шудааст: «Чаҳор кас аз чаҳор кас ба ҷон **биранҷанд** : ҳаромӣ аз султон ва дузд аз посбон ва фосиқ аз ғаммоз ва рӯсбӣ аз муҳтасиб ва онро, ки ҳисоб пок аст, аз муҳосиба ҷӣ бок аст?» [41].

Дар матни англисӣ ин ҳолат дар шакли **dread-** тарсидан омадааст, мазмунан мувофиқат мекунад, аммо шакли калимаи ранҷидан- **take displeasure** дар матн дида намешавад.

«Four persons are for life in **dread** of four persons a robber of the sultan, a thief of the watchman, an adulterer of an informer, and a harlot of the muhtasib .But what has he to fear whose account of the conscience is clear?[151].

Дар «Гулситон» ҳолати ранчидан бисёр ба назар мерасад. Масалан, дар матни мазкур:

Ҳоким аз гуфтани ӯ **бираничиду** рӯй аз насихати ӯ дарҳам кашид ва бар ӯ илтифот накард, то шабе оташи матбах дар анбори ҳезумаш афтод ва соири амволаш бисӯхт ва аз бистари нармаш ба хокистари гарм нишонд [55].

Дар матни англисӣ бошад, он дар шакли – **displeased**- овардааст, ки мантиқан дуруст аст:

The tyrant, being **displeased** with these words, got angry and took no notice of him until one night, when fire from the kitchen fell into the store of his wood and burnt all he possessed – transferring him from his soft bed to a hot mound of ashes [185].

Гирифтори ба мушкилоте одамро побанду азобу уқубат менамояд. Ин калимаи соматикӣ дар матни зерин чунин омадааст: «Филчумла, ба анвои **азобу уқубат гирифтор будам**, то дар ин ҳафта, ки муждаи саломатии ҳуччоч бирасид, аз банди гаронам халос карду мулки маврусам хос.[44].

Дар матни англисии зерин калимаи мазкур дар шакли **heavy bonds** оварда шудааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад:

«In short, I was till this week undergoing various persecutions, when the news of the pilgrims» approach from Mekkah arrived whereon I was released from my **heavy bonds** and my hereditary confiscated.»[155]

Сабр кардан, хашмро фурӯ бурдан ҳолати равонии инсон аст. Туруш нишастан ибори фразеологӣ буда, он ҳолати норизогии инсонро ифода мекунад. Ин соматизм дар матни зерин ба назар мерасад:

Манишин туруш аз гардиши айём, ки сабр.

Талх аст, валекин бари ширин дорад [43].

Тарчумаи англисии матни мазкур айнан омадааст. Метавон гуфт, Истиком тамоми нозуқиҳои забони тоҷикиро хуб медонад ва онро дар тарчума истифода мебарад:

*Sit not **morose** on account of the turns of time, **patience**,*

Although bitter, nevertheless possesses a sweet fruit [153].

Ё дар матни дигар сабр омадааст, ки ҳолати руҳию равонии инсон аст:

Дӯш мурге ба субҳ менолид,

Ақлу **сабрам** бибурду тоқату хуш...[87].

Ин соматизми сенсонимӣ ба маънои аслияш – **patience** истифода шудааст:

Yesterday at dawn a bird lamented,

Depriving me of sense, **patience**, strength and consciousness [285].

Ин ҳолат дар порчаҳои шеърӣ низ ба назар мерасад:

Кунчи **сабр** ихтиёри Луқмон аст,

Ҳар киро **сабр** нест, ҳикмат нест[106].

Тарҷумон ин ҳолатро дар шакли – **patience**- сабр омадааст:

Loqman selected the corner of **patience**.

Who has no **patience** has no wisdom [347].

Малолат кашидан (ташвиши беҳуда- М.Ш) ифодаи ҳолати руҳии инсон аст. Ин соматизми сенсонимӣ дар ин асар зиёд дида мешавад. Барои намуна:

Аз суҳбати ёрони Димишқам **малолате** падид омада буд, сар дар биёбони Қудс ниҳодам ва бо ҳайвонот унс гирифтам, то вақте ки асири Фаранг шудам [91].

Дар матни тарҷумавӣ мутарҷим тарҷумаи маъноӣ карда, ин ҳолати равониро дар шакли **tired**- хаста шудан овардааст, ки мазмунан ба матн мувофиқат мекунад ва ҳадафи нависанда баён карда тавонистааст.

Having become **tired** of my friends in Damascus, I went into the desert of Jerusalem and associated with animals till the time when I became a prisoner of the Franks...[297].

Нависанда чун донандаи хуби забони тоҷикӣ ва арабӣ дар аксар ҳолат ҳамгунаҳоро истифода мебарад. Масалан ҳолати ба касе озор расониданро дар шакли арабӣ тааннот- озор расонидан истифода кардааст. Дар порчаи зерин якбора се ҳолати равонӣ - озор расонидан, хастахотир(парешонхотир – М.Ш) ва таҳаммул (сабр кардан – М.Ш) кардан ифода ёфтааст: Асҳоб аз **тааннути** вай **хастахотир** ҳамебуданд ва аз **таҳаммул** чора набуд [111].

Ин матн дар забони англисӣ дар шакли зер тарҷума шудааст, ки ду соматизми сенсонимӣ **weary** ва **reproaches** ба маънои **тааннот ва хастахотир** омада, **таҳаммул** мазмунан фаҳмида мешавад

The companions had become **weary** of his **reproaches** but had no other remedy than to bear them, who was a pious man remarked [363].

Дар матни дигар ҳолати дигари равонӣ – хашмолуд шудан зикр шудааст: Яке аз писарони Ҳорунарашид пеши падар омад **хашмолуд**, ки фалон сарҳангода маро дашноми модар дод [61].

Дар матни англисӣ соматизми мазкур дар шакли – **angrily** омадааст, ки мазмунан ва ҳам шаклан мувофиқат мекунад:

One of the sons of Harun-ur-Rashid went to his father and **angrily** informed him that the son of an official had used insulting expressions towards him whereon....[207].

Дар матни мазкур **ба хашм рафт** ифодакунандаи ҳолати хашмгинии инсон аст: Якero аз мулук канизаке чини оварданд. Хост, дар ҳолати мастӣ бо вай чамъ ояд. Канизак мумониат кард. Малик **ба хашм рафт** ва мар ӯро ба сиёхе бахшид...[65].

Дар тарҷума забони тарҷума соддатар ифода ёфта, дар шакли - **he became angry**-хашмгин шудан омадааст.

A Chinese slave-girl having been brought to a king, he desired to have connection with her whilst in a state of intoxication but, as she repelled him, **he became angry** and presented her to one of his negro-slaves....[219]

Қатъият, устуворӣ хоси табиати инсон аст. Кочеваткин ... инро соматизми сенсонимӣ меҳисобад:

Писари ҷавон чун пили маст андаромад ба **салобате (бошукуҳ, ботамкин- М.Ш)** ки агар кӯҳи оҳанин будӣ, аз ҷой баркандӣ [56].

Дар тарҷумаи англисӣ матн салобат – **brass** -устуворӣ, қавииродрагио ифода мекунад, ки мазмунан ба матни асли мувофиқ аст.

The youth made an onslaught like a mad elephant with an impulse which might have uprooted a mountain of **brass** from its place but the master, who knew that he was in strength ...[189]

Тамиз таровати ҳолати инсон аст, яъне тозаву озода нигоҳ доштани сару тан, макони зист ва ғайра. Саъдӣ хари бетмаиз овардааст, ки ҳақиқатан ҳам табиати хар чунин аст:

Мискин хар агарчи **бетамиз** аст,

Чун бор ҳамебарад, азиз аст.

Дар тарҷумаи матни мазкур ин соматизм дар шакли - **discernment** истифода шудааст:

*The poor donkey though void of **discernment**,*

Is nevertheless esteemed when he carries a burden [167].

Дар матни мазкур ду ҳолати равонӣ -**лаҳву лааб** -**бозию бемасъулиятӣ** ва **танбалӣ** зикр шудааст:

Яке аз мулуки араб мутаалиққони девонро фармуд, ки марсуми фалонро, чандон ки ҳаст мазоф кунед, ки мулозима даргоҳ асту мутарассиди фармон ва дигар хидматгорон ба **лаҳву лааб**(бозӣ – М.Ш.) машғуланд ва дар адои хидмат **мутавоҳин** (танбал- М.Ш.)[54]

Дар матни мазкур мутарачим калимаи – **neglecting**- беъътино, бемасъулиятӣ омадааст. Гарчанде соматизми танбалиро навоарда бошад ҳам, маънои матн халалдор нашудааст.

One of the Arab kings ordered his official to double the allowance of a certain attendant because he was always at the palace expecting orders while the other servants were engaged in a amusements and sports, **neglecting** their duties [183].

Маломату сарзаниш, гилаву коҳиш ба ҳолати равонии инсон марбут аст: Яке аз он миён забони **таарруз** (муқовимат- Ш.М) дароз кард ва **маломат кардан** оғоз, ки ин ҳаракат муносиби ройи хирадмандон накардӣ [82].

Дар тарҷумаи матни мазкур соматизмҳои сенсонимӣ шаклан ва мазмунан мувофиқат мекунад:

One of them, however, lengthened out his **tongue of objection** and began to **reproach me**, saying that I had committed an act repugnant to intelligent men... [1, с.269].

Дар матни зерин «Бадхӯи ситезарӯи нофармон буд, **забондарозӣ кардан** гирифт ва **айши маро мунағғас доштан**.[91] забондарозӣ кардан ва айши моро мунағғас (тира кардан- М.Ш) кардан ҳолати равонии инсон аст. Ин матн дар тарҷума **abusive in her tongue and embittering my life** омадааст, ки мазмунан ба матни асл мувофиқат мекунад:

She turned out to be ill- humoured, quarrelsome, disobedient, **abusive in her tongue and embittering my life**: [297]

Мастиву мадхушӣ аз нӯшидани шароб ҳолати дигари равонии инсон аст. Дар асари мазкур ин ҳолат дида шуд. Масалан. Яке бар сари роҳе маст хуфта буд ва зимоми ихтиёр аз даст рафта. Обиде бар вай гузар кард ва дар ҳолати мустақбаҳи ӯ назар кард [4.99].

Дар тарҷума мутарчим маст хуфтан ва зимоми ихтиёр аз даст доданро бо калимаҳои **dead-drunk** ифода кардааст, ки мазмунан ба матни асли мувофиқат мекунад.

A man was sleeping **dead-drunk** on the highway and the bridle of spontaneity had slipped from his hands. A hermit passed near him and considered the disgraceful condition he was in [321].

Ҳамин тавр метавон хулоса кард, ки соматизмҳои сенсонимӣ дар таркиби «Гулистон»-и Саъдӣ фаровон истифода шудааст. Саъдии Шерозӣ ҳамчун донандаи хуби забони форсии

точикӣ ва арабӣ ин соматизмҳоро ҳам бо точикӣ ва ҳам арабӣ истифода бурдааст, ки хусни гуфтори ӯро боло бурдааст.

АДАБИЁТ

1. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна. / Д.Саймиддинов - Душанбе: 2001.-310
2. Саъдии Шерозӣ. «Гулистон» / Саъдии Шерозӣ - Душанбе «Маориф» 2014.-247с
3. Иствик Эдуард Бекхаус. «Бӯстон» ва Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. / Иствик Эдуард Бекхаус.Техрон, Интишороти Амири Кабир, 2009.-698с.
4. Кунин А.В. Англо- русский фразеологический словарь. / А.В.Кунин – Москва, Русский язык, 2001.-401с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь.- Москва, 1984.
6. Саъдии Шерозӣ. «Гулистон» / Саъдии Шерозӣ - Душанбе «Маориф» 2014.-247с
7. Чумичева Т.С. Фразеологизмы в национальных вариантах английского языка. / Т.С.Чумичева Нижний Новгород, 2010.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Нашриёти Советская энциклопедия», Москва, 1969, А-О. 930 с.
9. Эдуард Реҳатсек.The Gulistan or Rose Garden of Sa'di / Эдуард Реҳатсек-Лондон 1964.-268с
10. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна. / Д.Саймиддинов Душанбе: 2001-310

«ВОЖАҲОИ СОМАТИКИИ СЕНСОНИМӢ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗИ

Дар мақолаи мазкур докторант оид ба ҷойгоҳи соматизмҳои сенсонимӣ дар таркиби «Гулистон»-и Саъдӣ ибрози андеша намуда, таъкид мекунад, ки соматизмҳои сенсонимӣ ба гуруҳи лексикии забон дохил шуда, онро забониносоии рус- Мугу Р.Ю.ва Кочеваткин!!!! ба шакли истилоҳ пешниҳод намудаанд ва дар забониносоии рус қобили қабул гардидааст. Дар «Гулистон» соматизмҳои сенсонимӣ, ки ифодакунандаи ҳолати руҳӣ ва равони инсон аст зиёд дида мешавад. Дар ин мақола ҳолатҳои руҳӣ – хандаи нишот, сабру таҳаммул, гиряву фиғон, ранҷидану бахшидан, айшу ишрат парваридан ва ғайра дида мешавад. Соматизмҳои сенсонимӣ дар тарҷумаи Иствик!!!! қисман мазмунан ва қисман аслан тарҷума шудаанд. Мазмунан тарҷумаи шудани соматизмҳои сенсонимӣ хоси забони англисӣ мебошад.

Калидвожа: соматизм, сенсонимӣ, сомонимӣ, остеонимӣ, спланхонимӣ, ангионимӣ, тарҷума, ҳолати руҳӣ,шодию ғам, хурсандию нишот.

СЕНСОРНО-СОМАТИЧЕСКИЕ СЛОВА В «ГУЛИСТОНЕ» СААДИ ШЕРОЗИ

В данной статье докторант размышляет о месте сенсонимических соматизмов «Гулистан»-а Саади и подчеркивает, что сенсонимические соматизмы входят в лексическую группу представленную русскими языковедами Мугу Р.Ю и Кочеваткиными принятую в русское языкознание.

В «Гулистан»-е прослеживаются сенсонимические соматизмы служащие обозначением органов чувств. В статье описаны психологические состояния: смех и радость терпение, крик и ор, обида и прощение, наслаждение и другие. Сенсонимические соматизмы переведены Иствиком частично в прямом, и частично в переносном смысле.Переносный перевод сенсонимических соматизмов является характерным английского языка.

Ключевые слова: Соматизм, сенсонимический, сомонимический, остеонимический, спланхонимический, ангионимический, перевод, состояние радости и тоски, радость и веселье.

SENSORYMIC SOMATIC WORDS IN «GULISTON» OF SAADI SHEROZI

In this article, the doctorant reflects on the place of sensorymic somatisms «Gulistan» Saadi and emphasize that sensoric somatisms are include in the lexical group represented by Russian linguists Mugu R.and Kochevatkin accepted into Russian linguistics. In «Gulistan» there are sensoric somatisms that serve as designations for sense organs. The article describes psychological states: laughter and joy, patience, cry, resentment and forgiveness, gratification and others. Sensoric somatisms are translated by Eastwick partly in the primal and partly figurative sense. The figurative translation of sensoric somatism is characteristic of the English language.

Key words: somatism, sensoric, somoninic, ostionimic, splanchnonimic angionimic, translation, resentment and forgiveness, gratification and others.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – докторант (PhD) – и курси 3-юми кафедраи забонҳои Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода Сурога 734019 Чумхурии Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи Муҳаммадиев 17/6, Тел: (+992) 902606646.

Сведения об авторе:

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – докторант (Phd) 3-ого курса кафедры языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 902606646.

About the author:

Mirzoalievna Shukrona Emomalievna - doctoral student (PhD) of the third course of the Department of Linguistics Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 902606646.

БАРРАСИИ ЛУҒАВИИ ЭТНОТОПОНИМУАНТРОТОПОНИМҲОИ ВОҲАИ СУРҲОН

Турсунова М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Баррасиву пажӯҳиши луғати ин ё он забон ва қишрҳои гуногуни луғавии он дар забоншиносии тоҷикӣ дорои таърихи дерина буда, ба ин амали нек ҳанӯз таъкиранигорону луғатнависони гузашта гомҳои нахустин гузошта буданд. Барои муайянкунии намуди аслии калимаҳои тағйири шаклкарда ба мо усули таърихӣ-қиёсӣ, яъне таҳлили этимологӣ ёрӣ мерасонад. Дар пояи тақозои ин риштаи забоншиносӣ вожаҳои таркиби луғавии забон, ки калимаҳои ифодагари ҷойномҳо низ ба ҳамин гурӯҳ шомиланд, ба гурӯҳҳои калимаҳои аслан тоҷикӣ ва вомвожаҳо ҷудо карда мешаванд. Гуфтан ба маврид аст, ки «дар таҳқиқи этимологӣ, пеш аз ҳама, истифодаи дақиқи қонуниятҳои мувофиқати овоз ва муқаррар кардани истисноҳои аз ин қонуниятҳо берун ниҳоят заруранд, зеро ки истисноҳои муайян дар мувофиқати овозии давраҳои муҳталифи як забон ва ё забонҳои ба ҳам хеш бо сабабҳои маълум ва мушаххаси воқеӣ ба вучуд меоянд. Танҳо дар сурати бо назаргирии таҳлили луғавии сабабҳои объективӣ этимологияи ҳақиқии илмии калимаҳоро, аз ҷумла ҷойномҳоро муқаррар кардан мумкин аст» [1, с. 118]. Аз ҳамин нигоҳ ба паҳлӯҳои шаклгирии номҷойҳои воҳаи Сурхон назар дӯзем, онҳоро вобаста ба вижаҳои мавҷудаи забониашон ба гурӯҳи ҷойномҳои худӣ ва ҷойномҳои иқтибосӣ ҷудо намудан мумкин аст. Ин таснифот дар асоси ба инбат гирифтани вижаҳои пайдоишу мансубияти забониашон ба назар гирифта шудааст. Аз нигоҳи мансубияти забонӣ ё решашиносӣ (этимология) маводи гирдоварда-амонро доир ба топонимияи воҳаи Сурхон метавон ба қабатҳои луғавии этнотопониму антропоним, фитотопониму зоотопоним дастабандӣ кард ва аз ҳамин нигоҳ таҳлилу баррасии этимологӣ сурат дод.

Этнотопонимҳои воҳа. Дар воҳаи Сурхон номҳои маскуние вучуд доранд, ки ташаккули онҳо ба номи халқу гурӯҳи этникӣ тааллуқ дорад. Бо номи гурӯҳи этникӣ шакл гирифтани ҷойномҳоро дар илми маҳалшиносӣ (топонимика) **этнотопонимия** меноманд. «**Этнотопоним** аз луғати юнонии *etnās* – ҷамъият, қабила, халқият, халқ ва *tāpās* – маҳал, ҷой, мавзев таркиб ёфта, маънояш номи ҷуғрофие, ки бо номи қавму халқҳо созмон ёфтааст, доништа мешавад. **Этнотопонимия** маҷмӯи чунин номҳоянд, ки ба номи қавму қабила, халқият ва ё миллату гурӯҳи этникӣ [этносҳо] алоқамандӣ доранд» [2, с.144].

Маводи гирдовардаи ин зербахшро аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва муҳтавоашон ба чунин зергурӯҳҳои гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) этнотопонимҳои эронӣ ва... б) этнотопонимҳои ғайриэронӣ.

Ба гурӯҳи этнотопонимҳои эронӣ чунин ҷойномҳоро нисбат додан мумкин аст: **Балхигузар** [номигузар дарноҳияи Шеробод], **Бахмал** [номи деҳа дар ноҳияи Шӯрҷӣ], **Баҳори тоҷик** [номи деҳа дар ноҳияи Сарисиё], **Лалак** [номи мавзев дар Бойсун], **Лӯлигузар** [номи маҳалла дар Сарисиё], **Тӯда** [номи деҳа дар Бойсун], **Фарғонагузар** [номи гузар дар Деҳнав], **Хуросонӣ** [номи деҳаи бостонӣ дар Бойсун], **Хуросонтеппа** [номи гузар дар Шеробод], **Чағониён** [номи шаҳри қадима дар Чағонрӯд] ва ғайра.

Гуфтан ҷоиш аст, ки дар асоси ин гуфтаҳо дар марзи воҳаи Сурхон дар қатори гурӯҳҳои этникии эронӣ, инчунин баъдан гурӯҳҳои этникии мансуби халқҳои арабу турк низ аз оғози асрҳои миёна ин тараф истиқоматро ихтиёр кардаанд ва номи ин гурӯҳҳои этникии мазкур дар номгузории ҷойномҳо саҳми хешро доранд. Ҳоло барои мисол якҷанд аз ин ҷойномҳои ҷуғрофии этнонимиро номбар мекунем: **Балласт** [шакли русии этноними барлос, номи деҳа дар ноҳияи Сарисиё], **Барлос** [номи деҳа дар ноҳияи Сарисиё], **Баттош** [номи деҳаҳо дар ноҳияҳои Шӯрҷӣ, Олтинсой], **Бешбола** [номи деҳа дар ноҳияи Шеробод], **Бойбича** [номи деҳа дар Сарисиё], **Дараи турко** [номи дара дар Бойсун], **Дашти Калтатой** [номи мавзев дар ноҳияи Шеробод], **Дӯрманҳалқа** [номи мавзев дар Шеробод], **Камари Турк** [номи

камар ё санг дар Олтинсой], **Қарлук** [номи маркази ноҳияи Олтинсой], **Қарғали** [номи деҳа ноҳияи Сариосиё], **Қирғиз** [номи деҳа дар Сариосиё], **Қорабӯра** [номи деҳа дар Ҷарқурғон], **Қоракӯз** [номи деҳа дар Дехнав], **Қорахонӣ** [номи деҳа дар Шеробод], **Қорашик** [номи деҳа дар Сариосиё ва Дехнав], **Манғит** [номи деҳа дар Олтинсой], **Муғол** [номи гузар дар Шеробод], **Нуғай** [номи гузар дар Шеробод], **Тўпқора** [номи гузар дар Ҷарқурғон], **Узун** [номи шаҳрак дар Узун], **Узуноёк** [номи гузар дар Дехнав], **Ғузор**, **Хитоён** [номи деҳа дар Дехнав], **Хитойҳалқа** [номи гузар дар Шеробод], **Чигатой** [номи деҳа дар Шеробод], **Чолмиён...**

Қобили зикр аст, ки ҷойномҳои ҷуғрофии марбути қавму қабилаҳои воҳаи Сурхон, асосан, бо номи гурӯҳҳои этникии эронӣ (суғдӣ, бохтарӣ, тоҷикӣ), ҳиндӣ, чинӣ, арабӣ ва ахиран, туркӣ-ӯзбекӣ рабт дошта, миқдори ин гурӯҳҳои этникии туркӣ-ӯзбекӣ тақрибан сад ададро фаро мегиранд ва аз асрҳои XII-XIII оғоз карда то аввали асри XX ба ин минтақа аз сарзаминҳои дигар омада, будубоши домиро ихтиёр кардаанд. Аз ин рӯ, номи маҳалли ҷойи зисташон бо номи ин гурӯҳҳои этникӣ номбар карда мешаванд.

Қанҷиғашох [Qanjigashox] унвони яке аз ҷойномҳои ҷуғрофии марбути гидроним буда, бар ифодаи номи ҷӯйи мавзеи Ангори воҳаи Сурхон меояд. Таркиби ин ҷойноми марбути соҳаи гидронимияро ҷузъҳои **қанҷиға** – номи гурӯҳи этникии туркӣ ва **шоҳ** – ҷӯйи хурд ташкил дода, маънояш ҷӯйе, ки мутааллиқи мавзеи истиқоматкунандагони гурӯҳи этникии туркии қанҷиға буда, аз нигоҳи сохт мураккаб дар забони туркӣ-ӯзбекӣ бошад, дар забони тоҷикӣ ба қатори вожаҳои содаи рехта дохил мешавад [Нафасов 1991, 236].

Тупорарик [Tuporariq], унвони яке аз ҷойномҳои ҷуғрофии марбути гидроним буда, бар ифодаи номи ҷӯйи тумани Ангори воҳаи Сурхон меояд. Таркиби ин ҷойноми марбути соҳаи гидронимияро ҷузъҳои тупор – номи гурӯҳи этникии туркӣ ва арик – ҷӯйи хурд ташкил дода, маънояш ҷӯйе, ки мутааллиқи мавзеи истиқоматкунандагони гурӯҳи этникии туркии буда, аз нигоҳи сохт мураккаб дар забони туркӣ-ӯзбекӣ бошад, дар забони тоҷикӣ ба қатори вожаҳои содаи рехта дохил мешавад [Нафасов 1991, 236].

Умуман, ҷойномҳои марбут ба гурӯҳҳои этникии (этнотопонимҳо) воҳаи Сурхон аз ҷиҳати шумор хеле зиёд буда, дар шаклирии топонимҳои минтақа нақши муайянро молиқанд. Гуфтан бамаврид аст, ки бо номи гурӯҳҳои этникӣ зикр гардидани ҷойномҳо, аз як ҷиҳат, ҷӣ гуна соҳиби эътибор будани ин гурӯҳҳои этникиро дар воҳаи Сурхон муайян созад, аз нигоҳи дигар, ба дигаргуниҳои фонетикӣ морфологӣ рӯ ба рӯ гардидани ҷойномҳои географии ин минтақаро нишон медиҳад. Дигар, дар шаклирии топонимҳои минтақа гурӯҳҳои этникии туркӣ-ӯзбекӣ саҳми беш доштанишон муайян мегардад. Зеро дар муддати таърихи тулонӣ ҳукмрон будани шоҳони туркзобону туркнаҷод ба ин низ мусоидат менамояд.

Антротопонимҳои воҳа. Бо номи одамон номгузорӣ шудани мавзёҳо дар ҳудуди Осиёи Миёна таърихи хеле қадима дошта, ҳанӯз дар устураи мардуми ориёинаҷод ин падида ба назар мерасид. Омили номгузорӣ бо номи одамон ба инобат гирифтани хидмати ин ё он шахс аст, ки дар ободии он мавзё ё шахру макони зист саҳми муайян дорад. Чунончи, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсии бузург ва дигар асарҳои ривоятӣ шаҳрҳои Сиёвушгирд, Ҳайдаробод, Одилобод ва монанди инҳо ба назар мерасанд, ки ин шахсиятҳо дар бунёди ин шаҳрҳо бевосита нақш доранд. Чун номгузорӣ бо номи одамон будааст омӯзиши он низ дар забоншиносӣ сурат гирифтааст. Дар қорҳои таҳқиқоти то имрӯз ба анҷомрасонидаи муҳаққиқони тоҷик доир ба ин ё он мавзёҳои алоҳидаи таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳамаи минтақаҳои тоҷикнишин бо номи одамон номбаркунии мавзёҳо ба назар мебарояд, ки онро дар топонимия бо номи антротопонимия ёд мекунанд. Антротопонимия // антротопонимҳо [номи одамон] гурӯҳи алоҳидае мебошанд, ки дар шаклирии топонимҳои ин ё он минтақа, аз ҷумла дар воҳаи Сурхон саҳми муайян дошта, аз ҷиҳати сохт мураккаб мебошанд. Инчунин, антротопо- нимҳо барои ифодаи номҳои тепша, адир, чоҳ, нуқтаҳои аҳолинишин, яъне ойқонимҳо меоянд ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ ба забонҳои тоҷикӣ, туркӣ ва арабӣ мутааллиқанд. Ҳоло чанде аз ин қабил номи мавзёҳои ҷуғрофиро меоварем: **Ашӯрчилон** [деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Аскаршарм** [деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Ашӯркесак** [номи чоҳ дар ноҳияи Сариосиё], **Ашӯрчилон** [номи деҳа дар Сариосиё], **Бозорқӯли** [номи деҳа дар Бойсун], **Деҳи Қаландар** [номи деҳа дар Сариосиё], **Ҷазират Усмон** [номи ҷазира дар ҳудуди таърихии Тирмиз], **Муротҳалқа** [номи мавзё дар Шеробод], **Омонхона** [номи деҳа дар Бойсун], **Аҳмадшаҳид** [номи гузар дар ноҳияи Сариосиё], **Қиличбоғ** [номи деҳа дар Бойсун], **Бектемир** [номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Бобошодӣ** [номи боғ дар ноҳияи Сариосиё], **Бурҳонҷӯй** [номи ҷӯй дар ноҳияи Сариосиё], **Бӯридахна** [номи дара дар ноҳияи Сариосиё], **Ҳайдарчашма** [номи чашма дар ноҳияи Бойсун], **Ҳайтшоҳ** [номи ҷуйбор дар Ангор], **Ҳалимэсавой** [деҳа баландӣ дар ноҳияи

Бойсун], **Искандар кўпруки** [номи пули дарё дар ноҳияи Шеробод]... Теъдоди ин навъи ҷойномҳо зиёд набуда, дар маҷмӯъ чанд ададро ташкил медиҳанд ва онҳоро бо назардошти ифодаи мафҳумашон чунин тасниф кардан мумкин аст: а) Нукоти аҳолинишин (ойконим): **Анбарсой** [Anbarsoy], номи деҳа дар ноҳияи Денав буда, дар бунёди он Анбар ном шахс нақш дорад [Нафасов 1989, с.5]. **Арслонбойӣ** [Arslonboyi], номи деҳа дар ноҳияи Шеробод буда, дар бунёди он Арслонбойи ном шахс нақш дорад [Нафасов 1989, с. 6]. **Ашуржилон** [Asurjilon], номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё буда, дар бунёди он Ашурчилон ном шахс нақш дорад [Нафасов 1989, с.7]. **Темирбек** [Temirbek], **Бобоишодӣ** [Bobošodi], **Бӯридахна** [Buridahna], **Ҳалимбой** [Halimboy]...

б) *Ороним*: **Асқартеппа** [Asqarterpa], **Асқарширам** [Asqarširam], **Аҳмад – шахит** [Ahmadšahit], **Бӯридахана** [Buridahana], **Ҳайтшоҳ** [Haitšah]...

в) *Гидроним*: **Ашӯркесак** [Ašurkesak], **Бӯрҳонҷӯй** [Burhānjuj], **Ҳайдар- чашма** [Haydarčašma], **Искандаркўпруки** [Iskandar kupruki]...

Ҳамин тавр, ҷойномҳои марбут ба номи ашҳос (антропонимҳо) аз ҷиҳати сохт бештар мураккабанд ва аз ҷиҳати мансубияти забонӣ тоҷикӣ, туркӣ, арабианд. Барои намуна якчанди онҳоро дар зер таҳлили луғавӣ ва сохторӣ мекунем:

Асқартеппа [Asqarterpa], номи даштӣ, талу тепа, дўнгӣ дар ноҳияи Тирмиз буда, ин номҷойи чуғрофӣ аз ҷиҳати сохт мураккаб ва аз чузъҳои **асғари** арабӣ ва теппаи тоҷикӣ шакл гирифтааст. Дар фарҳангҳои тафсири вожаи **асғар** чун ифодакунандаи маънои хурдӣ, пастӣ шарҳу тавзеъ ёфтааст [ФЗТ 1969, с.95]. Аммо дар фарҳангномаи топонимии Т. Нафасов, ин калима дар шакли асқар омадааст ва мурағиб онро мансуби забонҳои туркӣ нишон дода, қайд мекунад, ки вожаи мазкур дар гурӯҳи забонҳои туркӣ, аз ҷумла дар забони қарақалпоқӣ маънои баландиро дорад [Нафасов 1989, 18].

Аҳмадшаҳид [Ahmadšahid], номи яке аз баландиҳои ноҳияи Сариосиёи вилояти Сурхон мебошад. Бояд гуфт, ки дар ин баландӣ солҳои 20-30-юми асри ХХ яке аз сарсупурдаи ҳукумати шуроҳо Аҳмад ном шахс аз тарафи душманони ин сохт ба куштор расонида мешавад ва ин ном низ ба ҳамин муносибат гузошта шудааст, яъне Аҳмад ном шахс дар ин баландӣ шаҳид шудааст. Ҷойноми чуғрофӣ мазкур аз ҷиҳати сохт мураккаб ва аз чузъҳои Аҳмад ва шаҳид таркиб ёфта, ҳар ду чузъ мансуби забони арабист.

Бӯридахана [Buridahana], номи дараест дар ҳудуди ноҳияи Бойсун ва ин ҷойноми чуғрофӣ аз **Бӯрӣ** – исми одам, туркӣ-ӯзбекӣ буда, ба маънои гург далолат мекунад ва **дахна//дахана** – ҷойи обгузар [тоҷикӣ] шакл гирифтааст. Маънои луғавии ин ҷойном як замон дар дараи мазкур шахсе бо Бӯрӣ ном зиндагӣ кардааст ва аз барои ҳамин дараи номбурда, ки маънои обгузарро ифода мекунад, ба номи ӯ гузоштаанд.

Бурҳонҷӯй // **Бурҳонариқ** [Burhonjuj // Burhonariq] номи ҷойноми қадимаест, ки замоне аз он ҷо ҷӯйборе ҷорӣ мешудааст ва ин мавзеъ дар атрофи мавзеи Шерободи ҳозира ҷойгир будааст. Ҷойноми чуғрофӣ мазкур аз чузъҳои **бурҳон** ва **арик//ариг** таркиб ёфта, Бурҳон номи шахс ва ариқ дар забони ӯзбекӣ маънои ҷӯйборро дорад. «Бурҳон дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи арабӣ буда, ба маънои далел, хуччат омадааст» [ФЗТ 1969, с. 215]. Аммо дар фарҳанги «Девон-ул-луғот-ул-турк»-и Маҳмуди Қошғарӣ (садаи XI), ки барои маводи қадимаи забонҳои туркӣ омода гардидааст, вожаи мазкур мансуби забони чинӣ доништа мешавад. Мувофиқи навиштаи муаллифи фарҳанги мазкур, калимаи бурҳон аз **бвур**-и забони чинӣ гирифта шуда, ба маънои буддой далолат мекунад. Маълум мегардад, ки **бурҳон** асосгузори дини буддой дар сарзамини Варазрӯд (Осиёи Миёна) доништа шуда, аз тарғибгари таълимоти мистикӣи дини буддой дар Чин будааст. Дар байни мардуми тоҷик ривояте ҳаст доир ба ҳазрати Бухр ва мавзее ҳаст бо номи Ваҳиё, ки дар ин ҷо қабри ин бузургвор гӯё вучуд дорад [ФЗТ 1969, с.409]. Қисми дигари ин номҷой ариқ буда, мувофиқи таҳқиқи топонимшинос Д. Ҳомидов «шакли тағйирёфтаи арна (арна)-и забони порсии бостон буда, маънои тангноро дорад ва ҳоло дар забонҳои эронии ғарбӣ дар шакли **ҷӯй** ва дар забонҳои эронии шарқӣ дар шакли **арик** мавриди истифода қарор дошта, аз забонҳои эронии шарқӣ вожаи **арик** ба забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ бар ифодаи мафҳуми ҷӯйбор гузаштааст» [Ҳомидов 2018, с. 34].

Бобошодӣ [Bābāšādī], номи яке аз деҳаҳои хурди кӯҳистони Бойсун буда, ин ҷойном ба яке аз қавмҳои тоҷикони **Бобошоғӣ** мансуб аст ва ба ҳамин муносибат ин номро гирифтааст. Ин ҷойном ба тағйироти савтӣ дучор гардида, дар натиҷаи табдили овози **г** ба овози **д** шакли Бобошодиро гирифтааст. Аз нигоҳи сохт мавзеи **Бобошодӣ** мураккаб буда, аз чузъҳои **бобо** ва **шодӣ** таркиб ёфта, ҳар ду чузъ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Он минтақа, ки ба гурӯҳи антропонимҳои воҳаи Сурхон мансуб аст, Искандар кўпруки доништа мешавад. Искандар кўпруки [Iskandar kupruki] аз ҷиҳати сохт ибора-антропоним ва аз ҷиҳати мансубияти забонӣ тоҷикию туркӣ-ӯзбекист. Ин ҷойном номи кўпруки дарёи

Шерободи ноҳияи Шерободи вилояти Сурхони Ҷумҳурии Ўзбекистон аст ва бинобар сабаби баланд будани ин пул дар мавзеи номбурда ҳамин номро молик гардидааст. Вожаи Искандар на ба номи Искандари таърихӣ далолат мекунад, балки шакли тағйирёфтаи эскодари вожаи сугдӣ буда, маънои баландиро дорад [Нафасов 1991, 82].

Ҳамин тавр, аз баррасии якчанд ҷойномҳои ҷуғрофӣ марбути номи одамони воҳаи Сурхон ба андешае омадан лозим аст, ки исмҳои хос ё номи одамон дар шаклигирии ҷойномҳои воҳаи Сурхон нақши муайяне дошта, бо ин исмҳои хос мавзёҳои зикр мешаванд, ки дар бунёди ин ё он кас ё ашхос аз ягон нигоҳ саҳм гирифтааст.

Ҳамин тавр, аз баррасии якчанд этнотопонимҳо, антропонимҳо, фитотопонимҳо ва зоотопонимҳо ё ҷойномҳои марбути ҳайвоноти воҳаи Сурхон ба андешае омадан лозим аст, ки ин ҷойномҳо барои ифодаи деҳа, деҳқада, дара, гузар, боғ, мавзё, баландӣ ва монанди инҳо корбаст гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Алиева З., Муқимов Р., Саймолик П. Мачити сангин // Гиссарский заповедник и его архитектурные памятники. / З.Алиева, Р.Муқимов ва...-Душанбе, 1993. - С.45.
2. Алимӣ Қ. Ташақкул ва таҳаввули микротопонимия минтақаи Кӯлоб. / Қ. Алимӣ. -Душанбе, 1995. С.82-110.
3. Бартольд В.В. Чаганиан. // Соч., Т. III. / В.В. Бартольд. – М., 1965.- С. 558-559.
4. Бартольд В.В. Гиссар (Хисар).// Соч., - Т. III. / В.В. Бартольд. - М., 1965. - С. 401.
5. Ёқубов Ю. Шумон. // ЭСТ. / Ю. Ёқубов. - Душанбе, 1988. - Ҷ.8. -С. 164.
6. Лившиц В. Согдийские слова в таджикском языке. /В. Лившиц. - Душанбе, 1967.- 68 с.
7. Мирхонд. «Равзат-ус-сафо». / Мирхонд. - Техрон, 1961.-Ҷ.VI.-С.10.
8. Маҳмуд ини Валӣ. Баҳр-ул-асрор / Дар зери таҳияи Б.А. Аҳмадов.-Тошканд, «Фан», 1977.-С. 411-412.
9. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номашиносии тоҷик // О. Муҳаммадҷон.-Душанбе, 2004.-С.19.
10. Раҳмон Э. Суханронӣ ба муносибати 3000-солагии маданияти Ҳисор. / Э. Раҳмон -АМИТ «Ховар», 27.10.2015.
11. Тошев А. Ҳисор. // ЭСТ. / А. Тошев. - Душанбе, 1988. - Ҷ.8. - С. 397.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., СЭ, 1969.-Ҷ.1.-908с. Ҷ.2.-910с.
13. Фрай Р. Мероси Осиеи Марказӣ. Аз замони бостон то истилои туркҳо./Р. Фрай.-Душанбе, 2000.-С.123.
14. Хоҷа Муҳаммад Мирзо. Ҳафт иқлим / Мирзо Хоҷа Муҳаммад. -Техрон, қисми II. – С. 94.
15. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014.-164 с.
16. Шарофуддинов С. Инъикоси таърихи Ҳисор дар осори таърихӣ // Хисор – дар масири таърих / С. Шарофиддинов. – Душанбе: Маориф, 2015. – С. 56 – 60.
17. Чағонӣён. // ЭСТ.-Душанбе, 1988. - Ҷ.8. - С. 63.

БАРРАСИИ ЛУҒАВИИ ЭТНОТОПОНИМУ АНТРОТОПОНИМҲОИ ВОҲАИ СУРХОН

Дар мақолаи мазкур этнотопониму антропонимҳои воҳаи Сурхонро муаллиф мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро аз нигоҳи сохт ба чор гурӯҳ дастабандӣ кардааст. Гуфта мешавад, ки баррасиву пажӯҳиши луғати ин ё он забон ва қишрҳои гуногуни луғавии он дар забониносии тоҷикӣ дорои таърихи дерина буда, ба ин амали нек ҳанӯз тазкиранигорону луғатнависони гузашта гомҳои нахустин гузошта буданд. Дар асоси маводи гирдоварда маълум мешавад, ки ҷойномҳои мансуби гурӯҳи этникӣ нишон медиҳад, ки дар воҳаи Сурхон баробари қавмҳои гурӯҳи этникии ориёӣ, инчунин гурӯҳи этникии туркӣ дербоз будубош доранд ва этнотопонимҳо низ аз ҳамин сарчашма мегиранд. Ҳамин ҷиҳат ба антропонимҳо низ мутааллиқ аст, ки бо номи одамон ёдшавии мавзёҳо ба хидматҳои шоеъи шахсон алоҳида мансубият доранд. Маводи мақола барои забониносии ҷавон, унвонҷӯён ва донишҷӯёни номинос ва, умуман, дӯстдорони фарҳангу тамаддуни қадимиамон муфид аст.

Калидвожаҳо: топонимия, микротопонимия, ҷойномҳо, номвожаҳои ҷуғрофӣ, этнотопонимия, этнотопоним, этноним, антропоним, антропоним, макони зист, воҳа, деҳа, сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, дарё, ҷӯйбор, сарчашма, чашма, ҳавз ва ғайра.

СЛОВАРНЫЙ ОБЗОР ЭТНОТОПОНИМОВ И АНТРОПОНИМОВ ОАЗИСА СУРХОН

В данной статье автором рассмотрены этнотопонимы и антропонимы Сурханского оазиса, которые по своей структуре сгруппированы в четыре группы. Говорят, что обзор и исследование словаря того или иного языка и его различных лексических разделов в таджикском языкознании имеет давнюю историю, и первые попытки были

предприняты переводчиками и лексикографами прошлого. На основании собранных материалов известно, что фамилии, принадлежащие к этносу, свидетельствуют о том, что в Сурханском оазисе издавна проживали люди арийского этноса, а также тюркского этноса, этнопонимы также исходят из этого оазиса. Тот же аспект относится и к антропотопонимам, которые представляют собой упоминания мест с именами людей, связанных с заслугами отдельных лиц. Материал статьи полезен молодым лингвистам, соискателям и студентам и вообще любителям нашей древней культуры и цивилизации.

Ключевые слова: топонимия, микротопонимия, названия мест, географические названия, этнопонимия, этнопоним, этноним, антропоним, антропотопоним, место жительства, оазис, деревня, простой, производный, сложный, составной, река, ручей, источник, родник, пруд и т.д.

DICTIONARY REVIEW OF ETHNOTOPONYMS AND ANTHROPONYMS OF THE SURKHON OASIS

In this article, the author considered ethnotoponyms and anthropotoponyms of the Surkhan oasis, which are grouped into four groups by their structure. It is said that the review and study of a dictionary of a particular language and its various lexical sections in Tajik linguistics has a long history, and the first attempts were made by translators and lexicographers of the past. Based on the collected materials, it is known that surnames belonging to the ethnic group indicate that people of the Aryan ethnic group, as well as the Turkic ethnic group, have long lived in the Surkhan oasis, ethnotoponyms also proceed from this oasis. The same aspect applies to anthropotoponyms, which are references to places with the names of people associated with the merits of individuals. The material of the article is useful for young linguists, applicants and students, and in general lovers of our ancient culture and civilization.

Keywords: toponymy, microtoponymy, place names, geographical names, ethnotoponymy, ethnonym, anthroponym, place of residence, oasis, village, simple, derivative, compound, composite, river, stream, source, spring, pond, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Турсунова Мунаввара Аъзамовна – омӯзгорӣ калони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға 734003 ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 919697220.

Сведения об авторе:

Турсунова Мунаввара Аъзамовна – старший преподаватель кафедры методика преподавания таджикский язык и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Аини. Адрес 734003 г. Душанбе проспект Рудаки 121, Тел.: (+992) 919697220.

About the author:

Tursunova Munavvara Azamovna – Senior lecturer of the Department of Method of teaching of Tajik Language of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Address: 734003 Dushanbe city even Rudaki 121, Phone: (+992) 919697220.

ШАРҲИ ЛУҒАВИИ ЧАНД ҚОЙНОМҲОИ «ЁДДОШТҲО»-И УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Имамбердиева С.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Ҳомидов Д.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле пурғановат буда, он аз қабатҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфтааст. Яке аз ин қабатҳои луғавӣ фарогири қойномҳо, яъне топонимҳо маҳсуб ёфта, омӯзишу таҳқиқи ин унсурҳои луғавӣ аз ҷанбаҳои умдатарини илми забоншиносӣ доништа мешавад. Қойномҳоро дар забоншиносӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ономастика **топонимия** баррасӣ мекунад. Топонимия низ як ҷузъи **ономастика** маҳсуб ёфта, **антропонимика** (юн. antro – одам, topos – мавзъ, онома – ном), **этнотопонимика** (юн. ethnos – халқ, topos – мавзъ,

опота – ном), **гидронимика** (юн. *hidro* – об, *opota* – ном), полионимия (*poli* ва *onimiya*) ва мисоли инҳо чузъҳои дигари он дониста мешавад» [Ҳомидов 2018, 8].

Гидроним аз калимаи юнонии *hidro* – об ва *onima* – ном гирифта шуда, дар топонимика мавзеи чуғрофиеро мефаҳмонад, ки бо об алоқаманд (дарё, баҳр, ҳавз, чашма, шаршара, чӯй, наҳр, кӯл ва ғайра) буда, **гидронимия** маҷмӯи номҳои мавзеҳои обӣ аст. Гидронимҳо дорои хусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва чуғрофӣ буда, шумораи умумии номҳои бо об алоқаманд тавассути мавҷудияти шакли муродифоти зиёд аз худ шумораи мавзеҳои обӣ бештаранд. Як баҳр, дарё ва ё рӯд дар тӯли таърих метавонад чандин маротиба номи худро табиладу тағйир диҳад [ниг.: Алимӣ 1996, Ҳомидов 2002].

Дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ низ воҳидҳои луғавии марбути ин бахш ба назар мерасад, ки муаллиф онҳоро барои ифодаи воқеаҳои таърихӣ, ҳодисаҳои муҳим мавриди истифода қарор додааст. Аз ҷумла дар мисолҳои зерин гидронимҳои *Зарафшон*, *Мазрангон*, *Истамзе*, *Чилвон*, *Ҳоча Ҳомонӣ*, *Қашқадарё*, *Тезгузар* ва монанди инҳоро дучор шудем: **Зарафшон** (дарё) ... он дар канори *дарёи Зарафшон* воқеъ аст [4, с.258]; **Мазрангон** (чӯй) ... аз байни деҳа ҳам ба номи *Мазрангон* як *чӯйи* калон мегузарад [8, 62, 66, 120]; **Истамзе** (чӯй): ... аз тарафи чанубаш *чӯйи Истамзе* сар мешуд [75]; **Чилвон** (рӯд): ... деҳқонони беэминии *рӯди Чилвон*, ... об чорӣ карданд [77]; **Ҳоча Ҳомонӣ** (чӯй): ... ва пули баланди *чӯйи Ҳоча Ҳомонӣ* чудо мекард [107]; **Тезгузар** (чӯй): Азбаски ин *чӯй* дар замони серобиаши *Тезгузар* ном деҳаро об меодааст, ба вай «*чӯйи Тезгузар*» ном додаанд [253(2)]; **Қашқадарё** (дарё): ... дар канорҳои *Қашқадарё*, дар заҳқашҳо, кӯлҳо ва умуман дар ҷоҳои серобу алаф мечаридааст [302]; **Девонбегӣ** (ҳавз): Дар рӯзҳое, ки бориш набошад, албатта ӯ (Зуфунун – И.С.) ба лаби *ҳавзи Девонбегӣ*, ки ягона сайронгоҳи Бухорои амирӣ буд, мерафт... [77(2)];

Зарафшон [*Zarafshān*] номи водии бузурги таърихӣ, номи қаторкӯҳ, дарё, водӣ, пириях, деҳа, шаҳрак, шаҳр дар Ҷумҳурии Тоҷикистону Ўзбекистон буда, ҳамчун ифодагари номи яке аз дарёҳои бузурги Осиёи Миёна дар марзи кишвари Тоҷикистон дорои бештар аз **100** шохоб аст ва бузургтарини онҳо **Фон**, **Яғноб**, **Киштӯд**, **Моғиён**, **Рӯд** маҳсуб меёбад. Поёнтар дар худуди Ўзбекистон ин дарё ба ду шохай калон – **Оқдарё** (Сафедоб) ва **Қорадарё** (Сиеҳоб) тақсим гардида, ҷазираи Миёнколро дар миёнаҷо, яъне дар миёнаи ду кӯҳ ба вучуд овардааст. Дар манбаҳои қухан ва сарчашмаҳои хаттӣ Зарафшон бо номҳои **Политимет**, **Номик**, **рӯди Мосаф**, **Сомичон**, **рӯди Суғд**, **Наҳр-ул-Бухоро**, **Кӯҳак**, **Зар** ва мисоли инҳо зикр гардида, аз қарни XVIII инҷониб дарёи мазкур **Зарафшон** ном гирифтааст.

Мазрангон номи чӯй дар деҳаи Соктаре буда, барои обёрии заминҳои деҳа мавриди истифода қарор мегирифт. Ин мавзеи обии асар аз нигоҳи баромади забонӣ мансуби забони тоҷикӣ аст.

Истамзе номи чӯй дар деҳаи Соктаре буда, барои обёрии заминҳои деҳа мавриди истифода қарор мегирифт. Ин гидроним аз нигоҳи сохт ҳоло содаи рехта аст, вале таърихан мураккаб буда, аз чузъҳои **истам** ва **зе**, ки маънои заминро дорад, иборат будааст ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ тоҷикӣ аст.

Чилвон номи рӯд дар деҳаи Соктаре буда, барои обёрии заминҳои деҳа мавриди истифода қарор мегирифт.

Ҳоча Ҳомонӣ номи чӯй дар деҳаи Соктаре буда, барои обёрии заминҳои деҳа мавриди истифода қарор мегирифт. Аз нигоҳи навъ мансуби антропоним-гидроним аст.

Тезгузар номи чӯй дар деҳаи Соктаре буда, барои обёрии заминҳои деҳа мавриди истифода қарор мегирифт. Ин гидроним аз нигоҳи баромади забонӣ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Қашқадарё номи дарё ва вилоят дар худуди Ҷумҳурии Ўзбекистон буда, чун дарё барои обёрии заминҳои водии Кешрӯд мавриди истифода қарор мегирад. Ин ҷойноми марбут ба мавзеи обӣ аз нигоҳи мансубияти забонӣ тоҷикӣ буда, шакли қадимааш Кешрӯд аст. Номи дигари он Сафедоб (Оқсув) ва Сафедрӯд (Оқдарё) мебошад.

Девонбегӣ номи ҳавз буда, ин гидроним аз ҷиҳати сохт мураккаб ва аз чузъҳои тоҷикии **дево** ва туркии **бегӣ** (**бекӣ**) шакл ёфта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки гидронимҳои асар аз нигоҳи миқдор зиёд нестанд ва, асосан, барои ифодаи номи чӯйҳо ва дарёҷаҳо омада, дар кучо мавҷуд будани онҳоро нависанда дар асар нишон додааст.

Оронимия. Дар асар мавзеъҳое омадаанд, ки ба номи чузъҳои табиӣ рабт доранд ва ин гурӯҳи номҳоро шоҳаи алоҳидаи топонимия – оронимия мавриди баррасӣ қарор медиҳад. «Ороним номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои релеф, яъне кӯҳ, талу теппа марбут бударо меомӯзад ва оронимия маҷмӯи чунин номҳост. Яъне ба маънои дигар номи кӯҳҳо, теппаҳо, ғорҳо, чариҳо, нишебиҳоро оронимия меноманд» [Ҳомидов 2014, 70].

Қизил (дашт, ҷӯл): ... ки ба *дашти Қизил* мепайвандад [9]; **Қо-қо** (ёбон): Боғ ва киштзори бобоям дар охиртари *ёбони Қо-қо* буд [33]; **Қўрғони Вардонзе:** Мегўянд, ки хучуми рег то деҳаи Сайидато ва *қўрғони Вардонзе* расидааст [36]; **Кўҳи Қоф:** ... дар охир дар «*Кўҳи Қоф*» ... кушта мешуд [48]; **Каркӣ** (дашт): Акаам бо эшонони туркман мувосо карданӣ шуда, бо шарикдарси худ аввалҳои моҳи ҳамал (охирҳои март) ба *дашти Каркӣ* рафт [243]; **Тализарангарӣ:** ... як гурӯҳ аз дуздон дар наздикии *Тализарангарӣ*, дар як работи ҳолӣ шабона чамъ шуда манзил мекардаанд... [263];

Қизил бар ифодаи номи дашт, ҷӯл омада, мансуби забони туркӣ-ўзбекӣ аст ва маънояш дашти сурх, замини хокаш сурх аст.

Қо-Қо [Қоқу] бар ифодаи номи ёбон ё биёбон омада, мансуби забони тоҷикӣ аст ва маънои дар биёбон рӯйидани рустании Қо-Қо (Қоқу// Қоқуф), аст.

Қўрғони Вардонзе номи яке аз деҳаҳои кӯҳдомане дар ҳудуди Бухоро аст ва ин деҳа имрӯз низ вучуд дорад ва мансуби забони тоҷикӣ аст.

Кўҳи Қоф номи яке аз кӯҳҳои афсонавӣ дар афсонаҳои халқи тоҷик аст. Устод С.Айнӣ ин кӯҳи афсонавиро аз забони афсонагўён меорад ва ровиёни афсона дар бораи ин кӯҳ чунон бо муболиға сухан мегўянд, касро дар ҳайрат мегузорад. Бештари муҳаққиқон Кўҳи Қоф гуфта кӯҳҳои Қафқози Шимолӣ, алалхусус кўҳи Албурзро дар назар доранд.

Каркӣ [Каркӯ] номи дашти биёбон дар ҳудуди Туркменистони имрӯза мавҷуд аст. Устод С. Айнӣ барои инъикоси воқеаҳои инқилоби Бухоро ин мавзеъро ба сифати ороним мавриди қорбурд қарор додааст. Шакли дурусти он Каркӯ ва Каркӯҳ буда, аз номҳои қадимаи тоҷикӣ гирифта шудааст ва дар ҳамин шакли ҳозирааш дар шакли рехтаву суфта расидааст.

Тализарангарӣ номи дашт дар ҳудуди биёбонҳои Бухоро буда, устод С. Айнӣ барои инъикоси воқеаҳои инқилоби Бухоро номи ин даштро ба сифати ороним мавриди қорбурд қарор додааст.

Гуфтан ҷои аз аст, ки ҷойномҳои марбути оронимҳо дар асар беш набуда, асосан, аз мафҳумҳои ифодагари номи дашту кӯҳ иборат буда, дар кучо мавҷуд будани онҳо дар асар нишон дода шудаа

Этнотопонимия. Дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ номҳои ҷуғрофие мавҷуданд, ки шаклгирии онҳо ба номи қавму халқ мутааллиқ аст. Бо номи қавму халқ созмон ёфтани номҳои ҷуғрофиёро этнотопонимия меноманд. Дар мавзуи этнолингвистикаи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ дар илми забоншиносии тоҷик то кунун ягон ишорае нашуда бошад ҳам, аммо оид ба этнониму этнотопонимҳои осори бадеии устод С.Айнӣ муҳаққиқ М. Шодиев таҳқиқоти ҷолиберо анҷом додааст. Тибқи таҳқиқи муҳаққиқ М. Шодиев дар осори бадеии устод С.Айнӣ этнониму этнотопонимҳо мавқеи муайяно моликанд ва барои манзара- созию тасвири лаҳзаҳои бадеӣ аз онҳо адиб устодона қорбурд намудааст [Шодиев 1993, с. 34].

Тавре дар боло зикраш рафт, дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ қавму қабилаҳои гуногун чун арабу турку тоҷик аз давраҳои қадим ин ҷониб сукунат доранд. Бинобар ин номи қабилаву қавмҳои мазкур дар номгузориҳои ҷойномҳои асар нақши ҳудро гузоштаанд. Ҳоло чанде аз ин ҷойномҳоро меоварем: **Работи Қазоқ (Қазоқрабт):** Работи Қазоқ дар ҷануби ғарбии деҳаи мо буд [С. 80, 81, 88]. **Қазали:** ... ӯ (Йўлдошбой – И.С.) ... ба Қазали ... молҳои русӣ меоварданд [С.149]. **Ҷўғихона** (деҳа): Чун ба роҳи байни Ҷўғихона ва Файзобод расида ба тарафи шимол ... баргаштем [С.220].

Работи Қазоқ (Қазоқрабт) номи гузари шаҳри Бухоро буда, ин ҷойном аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ аст. Ҷузъи қазоқ ишора ба этноси муғулии қазоқ буда, маънои ба қазоқон марбут будани ин қорвонсаройро ифода мекунад.

Қазали номи гузари шаҳри Бухоро буда, ин ҷойном ба этноси туркӣ далолат карда, маънояш дар ин гузар қазали ном гурӯҳҳои этникӣ будубош доштаниро ифода мекунад.

Ҷўғихона номи деҳа дар атрофи Бухорои амирӣ буда, ин ҷойном аз нигоҳи сохт мураккаб ва мансуби забони тоҷикӣ аст. Бо ин ном ҷой дар ҳудуди Осиёи Миёна ҷойномҳои зиёде мавҷуданд, ки маънои дар ин ҷо будубош доштани гурӯҳи этникии яке аз қавмҳои ҳиндуориёӣ – ҷўғиҳо далолат мекунад. Ҷўғиҳо тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ дар асри I мелодӣ аз ҳудуди Ҳиндустон ба Осиёи Миёна ҳиҷрат мекунанд ва то ҳол дар

мавзёҳои гуногуни ин сарзамин зиндагӣ доранд ва забони модарияшон тоҷикӣ ва касбашон талбандагӣ аст. Маъноӣ луғавӣи Ҷӯғихона макони лӯлиҳо ё ҷӯғихо шуморида мешавад.

Ҳамин тавр, ҷойномҳои марбути номи қавму халқиятҳо дар асар зиёд нестанд ва он маҳалҳои марбути ин ё он этнос зикр гардида, барои тасвир ё инъикоси ин ё он воқеа ифода ёфта, сужаи асарро комил сохтаанд.

Ҷойномҳои марбути номи одамон дар ташаккули ҷойномҳо дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни нақши муҳим дошта, асосан, аз нигоҳи сохт содаву мураккабанд. Ҳоло чанде аз ин қабил номи ҷойномҳоро меоварем: Дехнави Абдуллоҷон (Дехнав): ... аз ҷануб ба шимол рост ба деҳаи *Дехнави Абдуллоҷон* меравад [35, 103]; Сари Пули Эшон (бозор): ... ва баъд аз он аз *Сари Пули Эшон* Зарафшонро гузашта, ... ба хонаи худ бармегашт [35]; Ҷаъфархоҷа (мадраса): ... аз дарбори амир канора гирифтани Аҳмад-маҳдум ба ӯ ба тарзи пенсия китобхонадорӣ *мадрасаи Ҷаъфархоҷа* дода шуд [27, 54, 108]; Хоҷа Аспгардон (гузар): Қорӣ Неъмат дар гузари *Хоҷа Аспгардони* Бухоро ҳавлӣ дошт... [37]; Олимҷон (мадраса, сарой): Акаам дар он вақтҳо дар *Мадрасаи Олимҷон*, ки ба ҳавлии Шарифҷон-Маҳдум наздик буд, бо додарам истиқомат мекард [44(3), 45(3)]; Хоҷа Булғор (гузар): Бинобар ин домулло (Домулло Иқромча – И.С.) дар ҳавлии худ, дар гузари *Хоҷа Булғори* Бухоро дарс мегуфт [54]; Абдуллоҳон (мадраса): ... дар *Мадрасаи Абдуллоҳон* дар ҳучраи худ (Муътасим – И.С.) муллобачавор (лоуболона) зиндагонӣ мекард [70(2), 71]; Муҳаммадалӣ-Ҳоҷӣ (мадраса): Чунки ҳавлии Абдусаттор-амлоқдор дар Қӯшмадраса дар паҳлуи *Мадрасаи Муҳаммадалӣ-Ҳоҷӣ* буд [223]; Шайх Ҷалол (дарвоза): Ин беморхона дар наздикии *дарвозаи Шайх Ҷалол* воқеъ шуда буд... [78(2)]; Хоҷа Исмати Бухорӣ (Хоҷа Исмаи) (мазор): ... дар вай мазори шоири машҳур Хоҷа Исмати Бухорӣ воқеъ шуда буд ... [78(2), 79]; Хонработ: Карантинҳои ҳукумати Бухоро ... дар мавзеи Хонработ ташкил шуда буд [80, 85]; Поччокул-Ҳоҷӣ (гузар, масҷид): ... дар ҳар кадоми гузарҳои Поччокул-Ҳоҷӣ ... зиндагонӣ мекарданд [84, 166]; Ҷанафар (гузар): ... дар *гузариашон*, ки *Ҷанафар* номида мешавад, дӯкони баққолий кушод [95, 96]; Мадрасаи Бадалбек: *Мадрасаи Бадалбеки* нав дар шимоли Масҷиди Калони Бухоро бино ёфта буд... [98(3), 99, 100]; Тоқи Хоҷа Муҳаммади Паррон (бозор): ... аз *бозори* кадуфурӯшӣ ва *Тоқи Хоҷа Муҳаммади Паррон* гузашта... [114]; Модари хон (гузар): ... гузари Сиёҳкорон, *Модари хон* ... меояд [114]; Муҳаммади Ғазолий (гузар): ... Бозори нав, *Муҳаммади Ғазолий* ... ба ҳавзи Ғозиён меояд [114]; Хоҷа Муҳаммади туркичандӣ (Туркичандӣ) (мазор): Дар *пуштаи Хоҷа Муҳаммади туркичандӣ!* [116, 117, 130]; Бобои Нонкаш (гузар): ... бо ӯ то *гузари Бобои Нонкаш* гапзанон рафтем [120]; Мирзо Араб (мадраса): ... ва *Мадрасаи Мирзо Араб* бо акси шуълаи оташ чашмхиракунона медурахшиданд [131]; Шодимбӣ (мадраса): ... аз *Мадрасаи Шодимбӣ* ... ҳучрае ёфта, дар он ҷо зиндагонии мучаррадона сар кард [145]; Лаби Ҳавзи Арбоб (гузар): ... ҳар ду бародар дар *гузари Лаби Ҳавзи Арбоб* ... зиндагонӣ мекарданд [167]; Лаби Ҳавзи Ҷӯббоз (гузар): ... ки дар *Лаби Ҳавзи Ҷӯббоз* будааст [169]; Мулло Муҳаммадшариф (мадраса): ... дар паси мадрасаи *Мулло Муҳаммадшариф* ва ҳаммоми *Ғозиён* буд [194, 226]; Сари Пули Меҳтарқосим (бозор): ... ба сари бозори *Сари Пули Меҳтарқосим* расидам, ки он пул ба болои Зарафшон кашида шуда буд [202]; Хоҷаубониҳо (гузар): Кӯҷаи *гузари Хоҷаубониҳо* аз шимол ба ҷануб меравад [240]; Ҳоҷӣ Зоҳид (мадраса): ... худам дар *мадрасаи Ҳоҷӣ Зоҳид*, дар ҳучрае, ки ба саҳми бародарам расида буд, истиқомат карданро муносиб дидам [260(3)].

Дехнави Абдуллоҷон номи гузари шаҳри Бухоро буда, ин мавзё аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ аст.

Сари Пули Эшон номи бозор буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин мавзеи ҷуғрофӣ аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ аст ва ҷойноми марбути номи одам аст.

Ҷаъфархоҷа номи мадрасаи шаҳри Бухоро буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин эргоним аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз ҷузъҳои **ҷаъфар** ва **хоҷа** таркиб ёфта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ аст.

Хоҷа Аспгардон номи гузар буда, ба номи одам ёд мешавад ва ин ҷойном аз нигоҳи сохт ибора-зооним дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ аст ва антропоним аст.

Олимҷон номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин ҷойном аз нигоҳи сохт сохта ва мансуби забони арабӣ ва тоҷикӣ ва шомили гурӯҳи антропоним аст.

Хоҷа Булғор номи гузарро ифода карда, маъноӣ хоҷаи аз Булғор омадаро дорад ва ин мавзё аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном буда, мансуби забони тоҷикӣ аст.

Абдуллоҳон номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин ҷойном аз нигоҳи сохт сохта буда, мутааллиқи забони арабист ва мансуби гурӯҳи антропонимҳо мебошад. Ҷузъи «Абдуллоҳ» арабӣ буда, маънояш «бандаи Худо» мебошад ва анҷома ё ҷузъи охири

антропоним – «хон» чузъи туркӣ-муғулӣ буда, маънои пешво, ҳоким, сарвар ва хосулхосро дорад.

Муҳаммадалӣ-Ҳочӣ номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва ҷойноми мазкур аз нигоҳи сохт ибора-антропоним ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ буда, антропоним аст.

Шайх Ҷалол номи дарвоза буда, бо номи одам ёд мешавад ва ба вазифаи тақводорӣ мансуб будани Ҷалол ном одамро ифода карда, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ ва антропоним аст.

Ҳоча Исмати Бухорӣ (Ҳоча Исмат), номи мазор буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин ҷойном дар қолаби ибора-антропоним шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ буда, антропоним аст. Ҳочӣ Исмати Бухорӣ яке аз шоирон ва обидони маъруфи ҳавзаи адабии Бухори Шариф маҳсуб меёбад.

Хонработ номи бозор буда, аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз чузъҳои **хон** ва **работ** шакл гирифта, маънои сарое, ки мансуби хон аст, дорад. Яъне корвонсарой (работ)-ро хони давр сохтааст ё барои бунёдаш саҳм дорад.

Поччокул-Ҳочӣ номи гузар ва масҷид буда, бо номи одам ёд шуда, мансуби забони тоҷикӣ ва антропоним аст.

Мадрасаи Бадалбек номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва ин ҷойном аз нигоҳи сохт ибора-антропоним ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ буда, эргоним аст. Дар ин мадраса муаллифи «Ёддоштҳо» устод С.Айнӣ як муддати мадид таҳсил кардаву зиндагӣ кардааст.

Тоқи Ҳоча Муҳаммади Паррон номи бозор буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин бозор аз нигоҳи сохт дар шакли ибора-ҷойном ифода ёфта, дар қолаби изофӣ шакл гирифта, аз нигоҳи маъно далолат ба мансуб будани тоқ ё раста ба Ҳоча Муҳаммади Паррон карда, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ буда, ба гурӯҳи антропонимҳо дохил мешавад.

Модари хон номи яке аз гузарҳои шаҳри Бухоро буда, бо мафҳуми хешу табор ёд мешавад ва номи ин гузар аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва туркӣ-муғулӣ аст.

Муҳаммади Ғазолӣ номи гузар буда, бо номи яке аз тақводорон ва намояндагони тариқати сӯфия ёд мешавад ва ин ҷойном аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ буда, антропоним аст. Имом Муҳаммади Ғазолӣ яке аз мутафаккирони барҷастаи асримиёнагии тоҷик ба шумор меравад, ки зиёда аз сесад асар дошта дар таърихи илми ҷаҳонӣ шухрати беандоза дорад ва лақаби ӯ дар ҷаҳони илм Ҳаким Ғазолӣ аст. Бародари ӯ Аҳмади Ғазолӣ ҳам аз орифони машҳур буда, муаллифи асарҳои зиёд, аз ҷумла муаллифи «Савониҳ-ул-ушшоқ» аст.

Ҳавзи Ғозиён номи яке аз ҳавзҳои шаҳри Бухоро буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин ҳавз аз нигоҳи сохт ибора-гидроним ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ буда, антропоним аст.

Ҳоча Муҳаммади туркичандӣ (Туркичандӣ) номи яке аз мазорҳои маҳсуб меёбад, ки бо номи одам ёд мешавад ва ҷойноми мазкур аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ буда, антропоним аст. Ҳоча Муҳаммади Туркичандӣ аз орифони машҳури марзи Бухоро мебошад.

Бобои Нонкаш номи яке аз гузарҳои шаҳри Бухоро буда, дар асоси мафҳуми пешаварӣ номгузорӣ шудааст ва номи ин гузар аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ аст.

Мирзо Араб номи мадраса буда, мадраса бо унвони Мирзо ном одам ёд мешавад ва номи ин мадраса аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби вобастагӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ ва антропоним аст.

Шодимбӣ номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин мадраса аз нигоҳи сохт мураккаб ва мансуби забони тоҷикию антропоним аст.

Лаби Ҳавзи Арбоб номи гузар буда, дар ҳудуди гузар мавҷуд будани ҳавзи ба арбоби деҳа мансубро ифода мекунад. Ин ҷойном аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ ва антрогоним аст.

Лаби Ҳавзи Ҷуббоз номи гузар буда, дар ҳудуди гузар мавҷуд будани ҳавзи ба ҷуббози деҳа мансубро ифода мекунад. Ин мавзеи чуғрофӣ аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ ва антрогоним аст.

Мулло Муҳаммадшариф номи мадраса буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин мадраса аз нигоҳи сохт ибора-ҷойном ва мансуби забонҳои тоҷикӣ аст ва антропоним аст.

Сари Пули Мехтарқосим (бозор) номи бозор буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин бозорчой аз нигоҳи сохт ибора-чойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ аст ва антропоним аст.

Хочаўбониҳо (гузар) номи гузар буда, бо номи одам ёд мешавад ва номи ин гузар аз нигоҳи сохт ибора-чойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забони тоҷикӣ аст ва антропоним аст.

Ҳочӣ Зоҳид номи мадрасаи шаҳри Бухоро буда, номи ин мадраса аз нигоҳи сохт ибора-чойном буда, дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ аст.

Ҳамин тавр, бо номи одамон шакл гирифтани чойномҳо дар асар хеле зиёданд ва сабаби номгузорӣ гардидани ин мавзёҳо бо номи одамон дар он аст, ки ин ашхос дар бунёди ин ё он маҳал нақши муайян доранд.

Фитотопонимия. Бо номи рустанӣ ва гиёҳ созмон ёфтани чойномҳоро дар топонимика фитотопонимия меноманд. Фитотопоним аз луғати юнонии фитас (fitos) – рустанӣ, гиёҳ ва топос (topos) – маҳал, чой, мавзё ва ономия (onomiа) – ном таркиб ёфта, маънои номи чуғрофии бо номи рустанӣ, гиёҳҳо созмонёфтаре ифода мекунад. Фитотопонимия маҷмӯи чунин номҳо мебошад, ки ба номи гиёҳу рустанӣ алоқаманд аст. Ҳоло чанд антропоними чуғрофиро аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни меоварем, ки ба гурӯҳи фитотопонимҳо мансубанд: **Боғи Афзал, Қараяғоч:** *Киштзорҳои Боғи Афзал, Қараяғоч ... дар зерӣ реҷ монданд* [36]. **Даҳбед** (деҳа): *Ҳочагон бо як ҳашамати амирмонанд аз шаҳри Самарқанд баромада, ба деҳаи Даҳбед, ба тӯйхона рафтанд* [С.142].

Боғи Афзал номи киштзори худуди аморати Бухоро буда, ин чойном аз нигоҳи сохт ибора-чойном ва дар қолаби изофӣ шакл гирифта, мансуби забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ аст.

Қараяғоч номи деҳаи дар худуди аморати Бухоро воқеъ буда, ин чойном аз нигоҳи сохт сода аст. Аз номи дараҳти сиёҳсада («қораёғоч»-и **ӯзбекӣ**) номи деҳа шакл гирифтааст ва ин чойном ба гурӯҳи фитото-понимҳо дохил мешавад.

Даҳбед номи деҳаи худуди шаҳри Самарқанд буда, ин комоним аз нигоҳи сохт мураккаб буда, мансуби забони тоҷикӣ аст. Ин деҳа дар дувоздаҳкилометрии шимолу ғарби наздики шаҳри Самарқанд воқеъ гардидааст ва бо номи Маҳдуми Аъзам ва Ҳочағони Маҳдуми Аъзамӣ, ки онҳоро Ҳочағони Даҳбедӣ низ мегӯянд, рабт дорад. Номи деҳа аз номи даҳ бед, даҳ чанори бед гирифта шудааст, ки зинатбахши ин мавзёянд.

Ҳамин тавр, бо номи навъи рустаниҳо ифода ёфтани маҳалҳои зисти одамон дар асари мавриди таҳқиқ зиёд нестанд ва онҳо аз рӯи зарурат дар асар ифода ёфтаанд.

Зоотопонимия. Бо номи ҳайвоноту паранда созмон ёфтани чойномҳоро дар номшиносӣ ё топонимика зоотопонимия меноманд. «Зоотопоним аз луғати юнонии зоо- [зоо-] – ҳайвон, паранда ва топос [topos] – маҳал, чой, мавзё ва ономия (onomiа) – ном таркиб ёфта, дорои маънои бо номи ҳайвону паранда созмон ёфтани антропоними чуғрофӣ аст ва зоотопонимия маҷмӯи чунин номҳост» [14, с.28]. Ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни зоотопонимҳо хеле кам ба ҷашм мерасад. Масалан: Рӯбаҳо: ...*Мулло Бобоҷон дар деҳаи Рӯбаҳо ... имом шуда буд* [с.13]. Чондор: – *Охир, рӯзе мутаваллӣ ба тумани Чондор барои тӯйи яке аз муридонаш рафт* [с.340].

Рӯбаҳо номи деҳаи худуди аморати Бухоро буда, ин деҳа аз нигоҳи сохт сохта ва мансуби забони тоҷикӣ аст. Аз номи ҳайвон номи деҳа шакл гирифтааст ва номи ин деҳа ба гурӯҳи зоотопонимҳо дохил мешавад.

Чондор номи туман ё ноҳия дар худуди аморати Бухоро буда, ин чойном аз нигоҳи сохт сохта (чон+дор) аст ва мансуби забони тоҷикӣ аст. Дар забони ӯзбекӣ вожаи гург шакли «бӯри»-ро дорад, бо ҳамин унвон ҳам ёд мекунанд.

Ҳамчунин дар асар зооними **Хайбар** ҳамчун номи сағ мавриди қорбурд қарор гирифтааст: ... *тағои ҷӯноам як сағи зоти ҷӯноии шаймоҳа овард, ки Хайбар ном дошт* [с. 53].

Ҳамин тавр, дар асар зоотопонимҳо зиёд нестанд ва он маҳалҳое, ки бо номи ин ё он ҳайвон зикр гардидаанд, барои тасвир ё инъикоси ин ё он воқеа ифода ёфта, суҷаи асарро комил сохтаанд.

Хулоса, ин навъи чойномҳои асари «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни инъикосгари тарзи зисту зиндагонӣ, машғулиятҳои мардум, урфу одат ва анъанаҳои мардуми шаҳри Бухоро, ки воқеаҳои асосии асари тарҷумаиҳолӣ дар ҳамин шаҳр гузаштааст, ба ҳисоб рафта, омӯзиши онҳо барои бахшҳои дигари илм, аз ҷумла таъриху этнография ва ғайра аҳамияти бузургро молиқ аст ва метавон тавассути онҳо баъзе суннату анъанайи мардумии минтақаро мушаххас намуд.

АДАБИЁТ

1. Абодуллоева, С. Ономастикаи «Форснома»-и Ибни Балхӣ. Рисолаи номзадӣ / С. Абодуллоева. – Душанбе, 2003. – 168 с.
2. Абодуллоева, С. Ономастикон суфийской поэзии: структурный, семантический и функциональный аспекты (на материале произведений Абульмаджа Санаи, Фаридаддина Атгара и Джаладиддина Балхи). Автореф... докт... дисс... / С. Абодуллоева. – Душанбе, 2017. – 48 с.
3. Гафуров О. Тафсири мухтасари номҳои чуғрофӣ. / О. Гафуров. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
4. Давлатов Э.А. «Қасас-ул-анбиё» ва баъзе масъалаҳои ономастикаи он. / Э.А. Давлатов. – Душанбе, 2017. – 112 с.
5. Давлатова Ф. Т. Лингвистическое исследование антропонимии «Таърихи Табари» Балъами: Автореф... канд... дисс... / Ф.Т. Давлатова. – Душанбе, 2019. – 24 с.
6. Курбонмамадов С.Х. Семантико-стилистические особенности поэто- нимии «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси: Автореф... дис... канд... филол... наук. / С.Х. Курбонмамадов. – Душанбе, 2014. – 26 с.
7. Майнусов Д.Ф. Антропонимы «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси (лингвистический аспект): Автореф... дис... канд... филол... наук. / Д. Ф. Майнусов. – Душанбе, 2013. – 27 с.
8. Самарқандӣ Я.Н. Фарҳанги номҳои форсӣ-тоҷикӣ. / Я.Н. Самарқандӣ. – Душанбе, 2012. – 367 с.
9. Темиров Ҷ. Таҳқиқи таърихи забоншиносии антропонимии «Ҳазору як шаб». / Ҷ. Темиров. – Душанбе, 2018. – 24 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Душанбе: «Шуҷоиён», 2010. – Ҷ. 1. – 996 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Душанбе: «Шуҷоиён», 2010. – Ҷ. 2. – 1095 с.
12. Ҳайдаров Ш. Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт. / Ш. Ҳайдаров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 225 с.
13. Ҳайдарӣ Ш. Луғати басомади номҳои тоҷикони вилояти Хатлон. / Ш. Ҳайдарӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 474 с.
14. Ҳомидов Д.Р. Топонимия водии Кешрӯд / Ҳомидов Д.Р. / (таҳлили таърихи забоншиносӣ). (нашри дувум). – Душанбе: Маориф, 2014. – 168 с.
15. Ҳомидов Д.Р. Забони тоҷикӣ ва номшиносӣ. / Ҳомидов Д.Р. – Душанбе: Маориф, 2018. – 210 с.
16. Шодиев М. Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айни. / Канд... дисс... / М. Шодиев. – Душанбе, 1994. – 191 с.
17. Шоев Р. Ономастика «Самаки айёр». – Автореф... канд... дисс... / Р. Шоев. – Душанбе, 1996. – 23 с.

ШАРҲИ ЛУҒАВИИ ЧАНД ЧОЙНОМҲОИ «ЁДДОШТҲО»-И УСТОД САДРИДДИН АЙНИ

*Таҳлилу баррасии луғавии полионимҳои «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни муҳтавои асосии мақоларо фаро гирифта, муаллиф қўшидааст дар асоси маводи ономастикӣ ин ҷиҳатҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Муаллиф зикр менамояд, ки полионимия як баҳии ҷудонашавандаи ойконимия маҳсуб ёфта, маҷмуи номи шаҳрҳо аст ва аз ҷузъҳои **роҷу** – сер, бисёрсоҳа, шаҳр + **опитиҷа** – ном иборат буда, маҷмуи номи шаҳрҳоро ифода мекунад. Дар асар мавриди баррасӣ қароргирифта полионимҳо аз нигоҳи муҳтаво ба зергурӯҳҳои эргонимҳо, урбанонимҳо, агроронимия, хоронимҳо, хрематонимияҳо дастабандӣ ва аз нигоҳи сохт бештар ба гурӯҳи таркибӣ ҷудо намудан мувофиқи матлаб хоҳад буд. Ин асар яке аз шоҳасарҳои адабиёти тоҷик маҳсуб ёфта, корбурди полионимҳо барои нишон додани касбу ҳунар ва инкишофи рушди онҳо дар мавзӯҳои бостонии тоҷикнишин, машғулиятҳои мардум, урфу одат ва анъанаҳои мардумии дар асар инъикосёфта ба ҳисоб рафта, омӯзиши онҳо барои бахшҳои дигари илм, аз ҷумла таърихи этнография ва ғайра аҳамияти бузургро молик аст. Инчунин метавон тавассути онҳо баъзе суннату анъанаи мардумии минтақаро мушаххас намуд.*

Калидвожаҳо: полионим, хороним, урбаноним, эргоним, антропоним, ном, ашхос, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, таркибӣ, ҳемероним-таркибӣ, забон, сохтор, тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ.

ОПИСАНИЕ НЕКОТОРЫХ НАЗВАНИЙ МЕСТ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» САДРИДДИНА АЙНИ

*Лексический анализ и обзор полинимов «Воспоминаний» С. Айни охватывает основное содержание статьи, где автор попытался обсудить эти аспекты на материале ономастики. Автор отмечает, что полионимия считается неотъемлемой частью ойконимии, представляет собой совокупность названий городов и состоит из компонентов **роҷу**-много, многоотраслевой (многопрофильный), город + **опитиҷа**-название и представляет собой совокупность названий городов. В данной статье будет уместно сгруппировать полинимы по содержанию в подгруппы эргонимов, урбанонимов, агроронимов, хоронимов, хрематонимов, а по структуре выделить их в составные группы. Это произведение считается одним из выдающихся произведений таджикской литературы, и использование*

полионимов для показа профессий и ремесел и их развития в древних таджикских местах, народной деятельности, обычаев и народных традиций, отраженных в произведении, рассматривается их изучение для других отраслей науки, в том числе истории, этнографии и так далее имеют большое значение. По ним также можно выявить некоторые народные обычаи и традиции региона.

Ключевые слова: полионим, хороним, урбаноним, эргоним, антропоним, имя, лица, социальные группы, композит, гемероним-композит, язык, структура, таджикский, арабский, тюркский.

LEXICAL ANALYSIS OF SOME PLACE NAMES OF «MEMOIRS» OF SADRIDDIN AYNI

Lexical analysis and review of polynoms «Memoirs» by S. Ayni covers the main content of the article, the author tried to discuss these aspects on the basis of onomastics. The author notes that polyonymy is considered an integral part of oikonymy, is a collection of city names and consists of the components poly-many, multi-sector, city + onumiya-name and is a collection of city names. It is appropriate if the polyonyms are divided into subgroups of ergonyms, urbanonyms, agronyms, horonyms, chrematonyms according to their content, and are divided into composite groups according to their structure in this article. This work is considered one of the outstanding works of Tajik literature, and the use of polyonyms to show professions and crafts and their development in ancient Tajik places, folk activities, customs and folk traditions reflected in the work and their study is considered for other branches of science, including history, ethnography and so on are of great importance. Also, through them some of the folk customs and traditions of the region are revealed.

Keywords: polyonym, horonym, urbanonym, ergonym, anthroponym, name, persons, social groups, composite, hemeronym-composite, language, structure, Tajik, Arabic, Turkish.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Имамбердиева Саломат Менгликуловна – омӯзгори калони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 904415100. Email: Salomat11966@mail.ru. Нишони: и. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 45.

Ҳомидов Дилмурод Раҷабович – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға 734025 и. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 17.

Сведения об авторах:

Имамбердиева Саломат Менгликуловна – старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: (+992) 904 415100. Email: Salomat11966@mail.ru. Адрес 734003 г. Душанбе проспект Рудаки 121

Ҳомидов Дилмурод Раҷабович – доктор филологических наук, профессор кафедры история язык и типология Таджикского национального университета Адрес: 734025 г. Душанбе проспект Рудаки 17.

About the authors:

Imamberdieva Salomat Menglikulovna – Senior lecturer of the Department of Method of Teaching of Tajik Language and Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone: (+992) 904415100, Email: Salomat11966@mail.ru.

Khomidov Dilmurod Radzhabovich – Doctor of Philology, Professor of the Department of History Language and Typology Research University Address: 734025 city Dushanbe. Avenue, Rudaki 17/

БАРРАСИИ ОЛОТҲОИ МЕҲНАТ ВА ТАРЗИ КОРБУРДИ ОНҲО ДАР КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Умаралиева Т.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳимми забоншиносии муоссир омӯзиш ва пажӯҳиши муқоисавии забонҳо маҳсуб меёбад. Ба ҳамин минвол, метавон гуфт, ки дар шароити ташаккул ва таҳаввулоти амиқи ҷаҳони муоссир, ҷаҳонишавии ҳадафу манфиатҳо, муттаҳидгардидани фарҳангҳои тамаддунҳои халқияту миллатҳои мухталиф ва забонҳои олам, омӯзиши забонҳои гуногуни хоричӣ, махсусан забони англисӣ аҳамияти виҷаро ба худ касб намудааст. Аз ин рӯ, омӯзиш ва баррасии забонҳои хоричӣ, аз ҷумла забони англисӣ бидуни таҳлилу таҳқиқи ҳамачониба ва муқоиса бо забони тоҷикӣ имконнопазираст. Омӯзишу

тахлили муқоисавии сохтори забонҳои гуногун дар забоншиносӣ чанбаҳои мухталифи назариявӣ ва амалли масъалаҳои ҳалнашуда, аз ҷумла, вижагиҳои маъноӣ ва грамматикӣ забонҳои муқоисашавандаро ба таври машаххас ашкор месозад. Ба ин вачҳ метавон гуфт, ки дар ки воқеи ин вижагиҳо яке аз шартҳои асосиву муҳимми робитаи қавӣ байни назария ва амалияи омӯзишу таҳқиқи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Ҳамин тавр, муҳимияти таҳқиқоти мақолаи мо ба омӯзиши муқоисавии забонҳо дар забоншиносии тоҷик ва ҷаҳонӣ асоснок карда шуда, дар он асосан бархе аз олотҳои меҳнат ва тарзи корбурди онҳо дар муқоиса бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи пажӯҳиш кашида мешавад. Ба ин масъалаи муҳим ва боарзишу судманд муҳақиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ пажӯҳишхое ба анҷом расонидаанд, ки дар рушду густариши забонҳои муқоисашаванда нақши боризро ба ҷо овардаанд, чунки масъалаҳои гуногуни забоншиносӣ, махсусан вижагиҳои сохториву маъноии луғоти соҳаҳои мухталиф, инчунин хусусиятҳои грамматикӣ ин забонҳо мавриди таҳлил ва барраси қарор додашудаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам мисли забонҳои дигари дунё дар ифодаи василаҳои меҳнат, ки хоси соҳаи кишоварзӣ мебошанд, хеле зиёд ва гуногунранганд. Бештари ин навъи вожаҳои кишоварзӣ забони тоҷикӣ унсурҳои қадима ва куҳанбунёд мебошанд, аз ин рӯ, таҳлил ва таҳқиқи онҳо аз аҳамият холи нест.

Мусаллам аст, ки ҷамбаҳои мардумшиносии соҳаи кишоварзӣ мардуми тоҷик аз ҷониби муҳақиқони хориҷӣ ва меҳанӣ мавриди ом.

Ҷузиш ва пажӯҳиш қарор гирифта, асарҳои пурарзиш ва бунёдие ба анҷом расонидааст. Бо вучуди ин тавзеҳоти забоншиносии истилоҳоти кишоварзӣ, бавижа вожаҳои ба олотҳои меҳнати ин соҳа робита дошта, ба таври мукамал ва дар шакли алоҳида, ба истисноӣ бархе аз ишораҳои иҷмоӣ мавриди барраси қарор нагирифтааст.

Ба ҳамин минвол, олотҳои меҳнатро, ки марбут ба соҳаи кишоварзӣ мебошанд, аз ҷиҳати раванди (протсессӣ) қор ва вазифаҳои ба ҷо меовардашон метавон ба бахшҳои алоҳида дастбандӣ намуда, таҳлил ва таҳқиқ кард.

1.1.Василаҳои бунёдие, ки тавассути онҳо зироатҳои ғалладона тоза карда мешаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки то ба ҳол дар бархе аз манотиқи Тоҷикистон, бавижа мавзевҳои қуҳистонӣ олотҳои меҳнат василаҳои бунёдӣ буда, тавассути онҳо қорҳо дастӣ анҷом меёбад. Ба таври намуна метавон аз василаҳои ғаллатозакунӣ, ки байни тоҷикони қуҳистонӣ бо номҳои **ғалбер, нова** маъруфият доранд, ёд кард.

Ғалбер василаи ғаллатозакунӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [5] ба қайд гирифтаи нашудааст, вале дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» сабт гардида ба таври зайл шарҳ ёфтааст: **ғалбер** парвезани (элаки) суроҳхояш қалон, ки ба он ғалларо бехта тоза мекунанд, **ғирбол** [6, с.370].

Дар «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» ба сурати *cribble* [kribl] омада, ба маъноӣ «ғалбер, элак» тавзеҳ ёфтааст [8, с.132].

Лозим ба зикр аст, ки вожаҳои **ғалбер** ва **элак** (шакли тоҷикиаш парвезон) аз ҳам фарқ мекунанд ва ҳар яке вазифаи мушаххас дорад. Бо **парвезан** танҳо орд мебезанд, бо **ғалбер** ғалла тоза мекунанд ва аз ҷиҳати шаклу андоза низ тафовут доранд.

Дар «Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ-англисӣ» ин калимаҳо ба таври мушаххас тавзеҳ ёфтаанд: **galber** a big sieve ва **парвезан** sieve [11, с.390]: **Bo galber galla toza mekunand.**-They are cleaning wheat with the sieve [11, с.57].

Вожаи **ғалбер-ро** муҳақиқони шинохтаи рус М.С Андреев, Е.М Пешерева, А.Л Хромов дар забони яғнобӣ дар шакли **yawra** ба қайд гирифтаанд ва дар қисмати луғатномаи «яғнобские тексты» ба таври дақиқ чунин шарҳ ёфтааст: **yawra** (манзур ғалбер) решето для отсеивания примесей от зерна [1, с.365].

Василаи бунёдии дигар ин **нова** аст; василаи чубин, ки шакли новаро дорад ва ин асбоб ҳам барои тоза кардани ғалла ё мушунг (мулк) аз қулуҳчаву сангрезаҳо мебошад. Он асосан ғ.лаҷубҳо сохта шуда, дарозиаш тақрибан ба 50см (ним метр) баробар аст. Доҳили ғ.лаҷубро кофта, дар шакли нова омода мекунанд, ки ду тарафи он маҳкам аст.

Ин калимаро агар хоҳем ба забони англисӣ муқоиса кунем, моро лозим аст онро тавзеҳ диҳем, чунки дар забони англисӣ ингуна асбоб мавҷуд нест: **A small container/box for shaking grain in to clean it.**

Вожаи мавриди андеша шабоҳат ба новро дошта, дорои бунёди қуҳан мебошад ва дар матнҳои суғдӣ ба қор рафта, дар фарҳанги суғдӣ ба ду маъноӣ он ишора шудааст: **n'w** [naw] 1.киштӣ,нов; 2.такон додан, ларзондан, навидан [9, с.5819] ва дар забони эронии бостон низ ба маъноӣ «киштӣ, нов» маъмул будааст.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар забонҳои эронии бостон, суғдӣ дорои баъзе фарқиятҳои маъноӣ будааст, вале дар шакл тафовуте ба мушоҳида намерасад.

Новае, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода мешавад, ба таҳаввулотии маъноӣ дучор гардида, мафҳуми навро ба худ касб намудааст. Дар асл **нова** ба кишти ё нов монанд аст, ки хангоми иҷрои вазифа ба дохили он ба як миқдори муайян ғалла меандозанд, пас онро бо ду даст ба ин тарафу он тараф мечунбонанд (таккон медиҳанд) ва ба ин восита сангрезаҳо, саракҳои аз ғалла ҷудонашуда ба як тарафи нова аз ғаллаи тоза ҷудо шуда меистанд.

Ба андешаи мо решаи калимаи **нова** аз асоси замони ҳозираи феъли **нов** новидан, яъне «ларзондан, чунбондан, такон додан» берун омадааст.

1.2. Олотҳои меҳнате, ки ба воситаи онҳо зироатҳои ғалладона зерӣ хок карда мешаванд.

Вожаи **дигаре**, ки ба олотҳои қори кишоварзӣ марбут аст, **хоркан** ва **мола** мебошанд. **Хоркан** шабеҳи пойтеша буда, дастаи дароз дорад. Ба воситаи он ду амали кишоварзӣ анҷом дода мешавад. Ба ин олот қулӯҳҳои замини шудгоршуда пас аз пошидани зироатҳои ғалладона майда карда мешаванд. Вазифаи дигари он қандани буттаву рустаниҳои хордор аст.

Вижаи **хоркан** аз рӯйи сохт мураккаб буда, аз хор ва асоси замони ҳозираи феъли **кан** (қандан) таркиб ёфтааст, ки ҳарду ҷузъ аз ҷиҳати баромад мутааллиқ ба забони тоҷикианд. Муодили вожаи мавриди назар дар забони англисӣ ба мушоҳида нарасид, бинобар ин, метавонд онро тавзеҳ дод, яъне **a pick for breaking clods**: Бо хоркан қулӯҳ майда мекунанд. **With a xorkan they break the clods** [11, с.406].

Мола. **Мола** ҳам яке аз абзорҳои муҳими барзгарон буда, дорои таърихи қадима мебошад. Дар давраҳои аввал он аз тахта сохта мешуд ва бо раванди пешрафти ҷамъият шакли он тағйир ёфта, аз оҳани қандонадор сохта шуд. **Моларо** кишоварзон пас аз шудгор ва пошидани донаҳои ғалладона (тухмӣ) ба замин, онро ба ҷуфти гов ё трактор баста, ба ин восита донаҳои пошидаро зерӣ хок ва қулӯҳҳоро майда намуда, замини киштро ҳамвор мекунанд.

Қадима будани вожаи **мола** дар забони тоҷикӣ аз он ба мушоҳида мерасад, ки он ҳам нав истифода шудааст. Масалан, Саной дар яке аз мисраҳои шеърӣ худ, на танҳо **мола**, ҳатто чанд вожаи мавриди пажӯҳиши моро ба назм даровардааст, ки барои тақвияти андешаи хеш метавонд онро ҳамчун намуна зикр кард:

Барзгар рафту нону дӯғ бибурд,

Молаву ҷуфту досу юғ бибурд. [4, с.699]

Вожаи **мола** на танҳо дар забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он, балки дар забони форсии Эрон низ дар ҳамин шакл ва маъно ба қор меравад ва он дар «Фарҳанги забони форсӣ» ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст: **māl-e** абзоре, ки бо он гил ва қоҳгил ва гачро бар девор мемоланд ва барзгарон заминро бо он ҳамвор мекунанд [10, с.935].

Вожаи **мол** аз ҷиҳати сохт мутааллиқ ба калимаҳои сохта буда, решаи он мол аст. **Мол** асоси замони ҳозираи феъли **молидан** буда, тавассути пасванди калимасозии **-а** аз феъли амал исм сохтааст.

Ин калима дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ [4, с.6-810] ва ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [3, с.397] ва Фарҳанги Доро [2, с.275] дар ҳамин шаклу маъно сабт гардидааст. Инчунин муодили (синоними) вожаи мавриди андеша дар фарҳангҳои номбурда [7, с.253; 3; 7, с.553] дар шакли **сихмола** низ (сих+мол+а) омадааст, ки дар забони англисӣ ба гунаи **harrow** [hærgəu] маъмул аст [12, с.841].

Вожаи **сихмола** дар ФЗТ [5] ба қайд гирифта нашудааст, аз ин ҷо маълум мешавад, ки муодили он – калимаи мола таърихи қадима доштааст. Аз ин ҷиҳат, метавон гуфт, ки **сихмола** ин маҳсули давраи нави ташаккули забони тоҷикӣ мебошад.

1.3. Бархе аз ҷузъҳои, ки ба қисматҳои юғи испор марбутанд.

Як бахши вожаҳои таркиби луғавии забон, аз ҷумла забониҳои тоҷикӣ ва англисиро низ калимаҳои ташкил медиҳанд, ки ба ҷузъҳои **юғи испор** алоқаманд мебошанд. Вожаи **юғ** аз ҷиҳати сохт сода мебошад ва дар забони тоҷикӣ танҳо ба як маъно истифода мешавад. Дар забони англисӣ бошад калимаи мавриди назар дорои шаклҳо ва маъноҳои гуногун аст. Чунончи, дар забони англисӣ ба гунаҳои **collar** [ˈkɒlə], **oxbow** [ˈɒksəʊ], **yoke** [ˈjəʊk], ки яке аз маъноҳои **юғ** аст, ба қор меравад [8, с.106, 449, 676].

Аз вожаҳои номбурда, дутои он – **collar** ва **yoke** аз рӯйи сохт сода буда, яқтоаш – **oxbow** мураккаб мебошад. Ин калима аз ду ҷузъ: **ox** [ɒks] «барзагов, барзагови ахташуда» ва **bow** [ˈbəʊ], ки дорои маъноҳои «камон; тирӯ камон; камонча; банд; ресмон; таъзим; салом» мебошад, таркиб ёфтааст.

Юғ ҷӯби чортарош ё ғуллаи тахминан 2-2.5 метр буда, дар охири ҳарду тарафи он сурохиҳои ҳаст, ки дар онҳо ба таври вертикалӣ дутои ҷӯбчаҳои меҳмонанд гузаронида мешаванд. Номи ҷӯбчаҳо **юғулоқ** аст ва дарозии он 30-35 сантиметрӣ аст ва онҳоро ба

гардани барзаговҳо меандозанд ва метавон ин калимаро ба забони англисӣ тавзеҳ дод: **yoke-pins, the vertical pieces of wood keeping the yoke in place at the oxens' neck.**

Инчунин **юғулоқхоро**, ки гардани барзаговҳо байни онҳо қарор доранд, бо бандҳое баста мешаванд ва номашон банди **юғулоқ** аст. Чуноне ба назар мерасад ифодаи он бо ибораи изофӣ сурат гирифтааст, ки бо забони англисӣ метавон ба маври зайл тавзеҳ дод: **rope for the yoke pins.**

Юғулоқ аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз калимаҳои **юғ** ва **улоқ** қорбаст гардидааст. Ҳарду ҷузъ калимаҳои иқтибосӣ аз туркӣ ба забони тоҷикӣ мебошанд, ки ҳар яке дар фарҳанги забони тоҷикӣ тавзеҳ ёфтааст. Масалан, **юғ** олоти махсуси деҳқонӣ, ки ба гардани ҷуфти гов мебардан ва қорҳои гуногуни хоҷагиро иҷро мекунанд [5, с.625] ва **улоқ** бузе, ки қўборӣ мекунанд, буз ё гусолаи дар бузқашӣ кашидашаванда [5, с.387].

Олоти дигари кишоварзӣ, ки оҳанини ҳилолшакл аст, бо он алаф, зироатҳои ғалладонаро дарав мекунанд, дар забони тоҷикӣ бо номи **дос** ва англисӣ **sickle** маъруфият дорад: **Ту бо кадом дос алаф дарав мекунӣ?**-With which sickle did you mow the grass? **Ман бо доси калон алаф дарав мекунам.**-I will mow the grass with a big sickle; **Бо ин дос алаф дарав кардан намешавад.**-It's no use mowing grass with these sickle; **дос тез кардан**- to whet, sharpen the sickle [11, с.73].

Ҳамин тавр, таҳлил ва таҳқиқи калимаву истилоҳоти пешаи кишоварзӣ, ҳосатан олотҳои меҳнат аз он шаҳодат медиҳанд, ки доираи истеъмоли ин навъи вожаҳои соҳа мисли дигар соҳаҳои луғоти таҳассусӣ бо вучуди тарраққиёт ва пешрафти техника ва технологияи ҳозиразамон, ба вижа дар минтақаҳои қуҳистонии кишварамон, номи олотҳои меҳнат, воситаҳои истеҳсолот ба тағйироту таҳаввулотӣ чиддӣ дучор нагардида, баракс шаклҳои бунёдии худро нигоҳ доштаанд.

Теъдоди чунин навъи калимаҳо онқадар зиёд набошад ҳам, вале ом.зиши онҳо, махсусан дар муқоиса бо забони англисӣ дорои аҳамияти илмӣ хоса мебошанд, чунки то ба ҳол он амалҳои кишоварзӣ дар шакли суннатӣ ба ҷо оварда мешаванд. Масалан, **панҷшоха**, василаи кишоварзи буда, аз ҷўби саҳт сохта мешавад. Панҷшоха аз се қисм иборат аст: а) даста; б) тахтачаи ба даста ва шоҳаҳо пайваст (набшуда); в) шоҳаҳо. Шоҳаҳо ба воситаи сурохиҳои махсуси тахтача гузаронида, ба даста ба воситаи тасмаи чармӣ мебардан. Панҷшоха асосан барои бод додани қоҳи қуфтаи хирман (қоҳро аз ғалла ҷудо кардан) истифода мешавад, ки ибори забони англисӣ онро метавон чунин тавзеҳ дод: **A five-pronged fork, used for winnowing.**

Дар забони тоҷикӣ **панҷшоха** аз ҷиҳати сохт мураккаби омехта буда, аз се ҷузъ: **пач** +**шоҳ**+**а**, яъне аз ду ҷузъи мустақилмаъно, аз шумораву исм ва пасванди калимасоз таркиб ёфтааст. Дар забони англисӣ вожаи мавриди андеша на ба сурати мураккаб, балки дар шакли ибора қорбаст шудааст.

Дар робита бо ин масъала метавон гуфт, ки таърихи ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ фарогири осори зиёди хаттӣ, шифоҳӣ мебошанд ва дар ин ҷода нақшу мақоми адибону устодони бузурги суҳан, аҳли илму фарҳанг хеле муҳим аст. Сарчашмаҳои, ки махсусан аз онҳо дар бораи таърихи забон, луғоту истилоҳоти бунёдӣ ба даст овардан мумкин аст, ба мо имконият медиҳанд, дар пояи ин маъхазҳо вазъи забонҳои муқоисашавандаро то ҷойи имкон муайян созем.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. и Пещерева Е. М. Ягнобские тексты. с приложением ягнобско- русского словаря, составленного. / М.С.Андреевым, В.А. Лившицем и А.П. Писарчик. М.-Л.: Академии наук СССР, 1957.-392 с.
2. Доро Начот. Фарҳанги Доро. / Начот Доро-Душанбе: Пайванд, 2012.-599 с.
3. Маҳмудов М., Ҷўраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гўйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ/ М. Маҳмудов, Ғ. Ҷўраев, Б.Бердиев // Душанбе: Дониш, 2017.-842с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. /ФЗТ. –М.: Советская энцикопедия,1969. – 449с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. /ФЗТ. –М.: Советская энцикопедия,1969. – 451с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе: ҚММ «Ксероксленд», 2008. – 949с. 944 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –Душанбе: ҚММ «Ксероксленд», 2008. – 949с. 944 с.
8. Чамшедов П. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ бо роҳнамои вожаҳои тоҷикӣ / П.Чамшедов, Толиби Розӣ // Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202с.
9. Garib B. Sogdian Dictionari (Sogdian-Persian- English). –Tehran: Farangan, 1995. – 473с.
10. Mahshid Moshiri/ Persian Dictionary. Tehran: Soroush Press, 1990.-1190 p.
11. Mirzozoda S. Farhangi yagnobi-tojiki-anglisi. – Dushanbe: Devashtich, 2008. – 435p.
12. Oxford Russian Dictionary. Third edition. New York: Oxford University Press, 1997.-1293 p.

БАРРАСИИ ОЛОТҲОИ МЕҲНАТ ВА ТАРЗИ КОРБУРДИ ОНҲО ДАР КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Омӯзиши ва пажӯҳиши вижагиҳои лексикӣ, грамматикӣ маъноӣ ва сохтори маводи луготи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад.

Мусаллам аст, ки дар натиҷаи ташаққули таҳаввул ва рушди гузариши бархе аз забонҳо, махсусан омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забонҳои англисӣ, русӣ, хитой аҳамияти махсусро ба худ касб намудаанд. Бинобар ин, омӯзиши ва таҳлилу таҳқиқи забонҳои хориҷӣ, бавижа забони англисӣ бидуни баррасии ҳамаҷониба ва дар муқоиса бо забони тоҷикӣ имконнопазираст.

Дар робита ба ҳамин масъала дар ин мақола асосан бархе калимаҳо, ки марбут ба олоти меҳнат ва тарзи корбурди онҳо дар соҳаи кишоварзӣ мебошанд, дар муқоиса бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи пажӯҳиши даромадааст. Дар мақола олотҳои меҳнати бунёдӣ, ки маҳз ба соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошанд, аз ҷиҳати хусусиятҳои корбурд ва вазифаҳои баҷомеовардашон ба қисматҳои алоҳид гуруҳбандӣ ва таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

***Калидвожаҳо:** забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, олотҳои меҳнат, вожаҳои соҳаи кишоварзӣ, забоншиносии муосир, пажӯҳиши муқоисавии забонҳо, хусусиятҳои сохториву маъноӣ ва грамматикӣ калимаҳо.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ОРУДИЙ ТРУДА И ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Одним из важных вопросов современного языкознания является изучение и исследование лексических, грамматических, семантических и структурных особенностей лексики таджикского и английского языков

Несомненно, что в результате формирования, эволюции, развития и распространения некоторых языков особое значение приобрело изучение иностранных языков, в том числе английского, русского и китайского.

Поэтому невозможно изучать и анализировать иностранные языки, особенно английский, без всестороннего рассмотрения и в сравнении с таджикским языком.

В связи с этим вопросом изучены некоторые слова, относящиеся к орудиям труда и их использованию в сфере сельского хозяйства, в сравнении с таджикским и английским языками. В статье сгруппированы, проанализированы и изучены основные орудия труда, которые относятся к сфере сельского хозяйства, с точки зрения особенностей их использования и выполняемых ими задач.

***Ключевые слова:** таджикский и английские языки, орудия труда, сельскохозяйственные термины, современное языкознание, сравнительное изучение языков, структурно-семантические особенности лексики таджикский и английской языков.*

RESEARCH OF TOOLS AND THEIR USE IN AGRICULTURE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The study and research of lexical grammatical, semantic and structural features of Tajik and English languages is one of the most important issues of modern linguistics.

Undoubtedly, as a result of the formation, evolution, development and spread of certain languages, the study of foreign languages, including English, Russian and Chinese, has acquired particular importance. Therefore, it is impossible to study and analyze foreign languages, especially English, without a comprehensive review and comparison with the Tajik language.

In connection with this issue, some words related to farming tools and their usages in agriculture have been studied in comparison with the Tajik and English languages. The article classified analyzed and studied the main tools of labor that relate to the field of agriculture, in terms of the features of their use and the tasks they perform.

***Key words:** Tajik and English languages, tools, agricultural terms, modern linguistics, comparative study of languages, structural- semantic features of Tajik and English words.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна** - унвонҷӯи соли дуюми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел.: (+992) 918949883.*

Сведения об авторе:

***Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна** соискатель второго курса кафедры лингвистики и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел.: (+992) 918949883.*

About the author:

***Umaralieva Tahmina, Mirzoalievna** – post-graduate of the second-year of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone:(+992) 918949883.*

ЯК ҚОЛАБИ КАЛИМАСОЗИИ NOMINA AGENCY ДАР «ЁДДОШТҲО»- И С. АЙНӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Хакимов Н. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Пажӯҳиш ва омӯзиши муқоисавии падидаҳои лингвистии забони тоҷикӣ бо забонҳои хориҷӣ, таҳқиқи сохтори калима ва вижагиҳои калимасозӣ, бешак, барои дарки дурусти калимаву ифодаҳои забонҳои хориҷӣ, тарҷумаи дурусти онҳо, донишмандони қонунияти ҳамнишинии калимаҳо, тарзи ифодаи маънӣ дар матнҳои тарҷумавӣ ва дигар ҳодисаҳои лексикиву семантикӣ заминаи хубу созгор фароҳам хоҳад овард.

Калимасозӣ чун баҳши муҳими илми забоншиносӣ ба таҳлили усулҳо ва воситаҳои пайдоиши воҳидҳои нави луғавӣ бахшида шудааст. Ин баҳши муҳим воситаи асосии рушди таркиби луғавии забон буда, тавассути он калимаву мафҳумҳои нави пайдо мешаванд. Забони адабии ҳозираи тоҷик меъёрҳо ва қолибҳои мушаххаси калимасозиро фаро гирифтааст. Роҳҳои калимасозии забони адабӣ устувор буда, дар садсолаҳо тағйир намеёбанд ва дар заминаи ҳамон як қолиб дар давраҳои гуногун дар забон калимаҳо сохта мешаванд [3, с.15]. Яке аз роҳҳои муҳими калимасозӣ дар забони тоҷикӣ роҳи морфологӣ он ба ҳисоб меравад. Дар ҳиссаҳои гуногуни нутқ бо ёрии пасвандҳои калимаҳои гуногунқолаб сохта мешаванд. Вале калимасозӣ ба воситаи пасвандҳои асосан ҳосилшудаи исм ва сифат мебошад. Дар ин маврид яке аз пасвандҳои сермаҳсули калимасоз пасванди **-гар** ба ҳисоб меравад. Дар забони осори устод Садриддин Айни низ мавқеи ин пасванди калимасоз хеле назаррас аст.

Дар забони форсии миёна пасванди **-гар** дар шакли **-gar** мавҷуд буд. Дар калимасозии осори адабиёти классикӣ ин пасванд мавқеи пешбарро доро буд. Дар забони осори классикӣ тавассути ин пасванд калимаҳои *ангубингар* (анг. *bee-keeper*- фр. *apiculteur*), *биногар* (анг. *builder* фр. *constructeur*), *искиргар*, *лобагар* (анг. *flatterer*, *adulator* фр. *adulateur*, *fragorneur*), *мӯягар* (анг. *mourner*; *wailer*, фр. *pleureur*, *pelureuse*), *пуъзамгар* (анг. *abstinent*, *ascetic*, фр. *ascète*), *санъатгар* (анг. *master*, *painter*, *art worker*, фр. *peintre*, *artiste*) ва дагир калимаҳо бунёд шудаанд [7, с.51]

Пасванди **-гар** дар охири исм омада сифати фоилӣ месозад: коргар (анг. *worker*, фр. *ouvrier*), заргар (анг. *jeweler*, фр. *joaillier*, *bijoutier*), оҳангар (анг. *blacksmith*, *farrier*, фр. *forgeron*, *forgeur*, *maréchal ferrants*), мисгар (анг. *brazier*, фр. *chaudronnier*), собунгар (*soap-boiler*, *soap-maker*, фр. *savonnier*), кордгар (анг. *cutler*, фр. *coutelier*) ва дигарҳо [9, с.125]. Пасванди **-гар** яке аз воситаҳои сермаҳсули калимасозӣ дар забони классикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Бо ёрии ин пасванд дар «Ёддоштҳо» калимаҳои зиёде сохта шудаанд, онҳо ифодакунандаи мафҳумҳои исми фоил, касбу кор, машғулият буда, қисме имрӯз дар истеъмол нестанд, қисми дигар дар истифодаанд.

Дар доираи ҳиссаҳои гуногуни нутқ калимасозии пасванди **-гар** чунин сурат гирифтааст:

1). Пасванди **-гар** дар аксар маврид исмҳои фоилӣ месозад, ки маъноҳои мухталифро ифода мекунанд:

а). Аз исмҳои конкрет исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунаро мефаҳмонанд: ангишт+гар (анг. *coal miner*, *coalman*, фр. *charbonnier*), каланд+гар (*homer*, *mattocker*), коса+гар (анг. *cup-maker*, *potter*, фр. *potier*), чит+гар (анг. *cloth-printer*, фр. *tissue-imprint*), кулол+гар (анг. *potter* фр. *potier*), ҳалво+гар (анг. *khalva-maker*, фр. *khalva*), мис+гар (анг. *brazier*, *corper-smith*, фр. *chaudronnier*) ва ғайра:

Қозибачаҳо он дарахтҳоро ба ангиштгарон фурӯхта буданд. Ангиштгарон дар он чорбоғ чандин кӯра сохта он дарахтҳоро галтонда, сӯхта, ангишт карда истода буданд [1, с.920].

« Les enfants du juge » vendirent « le verger du juge » aux charbonniers. Ceux-ci construisirent des fours à cet endroit, coupèrent les arbres et se mirent à fabriquer du charbon de bois [15, с.272].

The kadi's sons had sold them to charcoal-burners, who set up several ovens in the orchard, felled the trees, and were burning them for charcoal. (16.155)

Дар мисоли боло калимаи **ангиштгар**, ки дар анг. *coal miner*, *coalman* ва дар франсавӣ ба шакли *charbonnier* омадааст, ки имрӯз дар истифода нест. Дар забони адабии муосир ва шеваҳои он калимаҳои **ангишткан**, **конҷӣ**, **шахтёр** истифода мешаванд.

Дар давари классикии рушди забони адабии тоҷикӣ низ ин калима мустаъмал будааст ва дар шеъри Фирдавсӣ ба чунин шакл истифода шудааст:

Агар ту шавӣ назди ангиштгар,

Аз ӯ чуз сиёҳӣ наёбӣ дигар.

Ба анбарфурӯшон агар бигзарӣ,

Шавад чомаи ту ҳама анбарӣ.

Дар ин байтҳо *ангиштгар* ва *анбарфуруш*, ки аввали калимаи сохта ва дуввумӣ калимаи мураккаб ба ҳисоб меравад, ба ҳам антоним ҳастанд ва хусусияти ба ҳам муқобили онҳо дар матн барҷаста зоҳир мешавад.

Дар мисолҳои зерин калимаҳои *каландгар* (homer, mattocker), *читгар* (анг. cloth-printer фр. tissue-imprimant), *косагар* (анг. cup-maker, potter, фр. potier) истифода гардидаанд, ки дар асрҳои 19-20 ба гурӯҳи ҳунароҳои маъмули мардуми тоҷик шомил буданд. Калимаҳои мазкур имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ гузаштаанд. Калимаи *каландгар* аз истифода баромада ба ҷойи он калимаи каландсоз ва оҳангар серистифода аст. Азбаски каланд аз маснуоти оҳан сохта мешавад, исми оҳангар серистеъмол аст. Калимаҳои *читгар* (анг. cloth-printer, фр. tissue-imprimant), ва *косагар* (cup-maker, potter) низ аз истеъмол баромадаанд, гарчанде калимаҳои чит ва коса ҳамчун маҳсулоти ниёзи мардум истифода мегарданд. Дар замони гузашта читро бо таври дастӣ омода мекарданд. Косаро гарчанде *кулолгарон* месохтанд, мансуб ба чизи истеҳсол кардашон устои косагар мегуфтанд.

Мегуфтанд 10 кас ҳаст, ки ҳар кадоми онҳо бо Устодӯстбойи *каландгар* каландҳои 5-килограммӣ фармуда гирифтанд. [1, с.46]. Усто амак ғайр аз кандакории худ ба устохонаҳои дигар ҳам нақшҳои шинаяи кашаи меод, аз ҷумла *косагарон читгарон* ва гилкорон барои кори худ ба ӯ нақшаҳо фармуда мегирифтанд [1, с.66]. Дар он миён тағои чорбозоргардам-Алихон аз Гиждувон духтари як *косагарро* ба худ номзад кард [1, с.66].

They said that there are 10 people, each of them ordered 5-kilogram calands from Ustadustboy Kalandgar. [1, с.46]. In addition to his own engraving, master uncle also **drew patterns** for other workshops, including **potters, chit makers, and clay workers**, who ordered him plans for their work (1. 66). Meantime another uncle of mine, the much-traveled Ali-Khon, had become engaged to **a potter's** daughter in Ghijduvon. [16, с.177]

(франс. Ils ont dit que 10 personnes, chacune d'elles avaient commandé 5 kg de calands à Ustadustboi Kalandgar. [1, с.46]. Outre ses propres gravures, le maître-oncle dessine également des modèles pour d'autres ateliers, notamment des **potiers, des ciseleurs et des artisans de l'argile**, qui lui commandent des plans pour leur travail (1.66). A cette même époque, mon autre oncle Alikhian se fiança à l'une des filles d'un **potier** de Guijdouvan. [15, с.186]

Исми дигари бо ин қолаб сохташуда *кулолгар* (анг. potter фр. potier), аст, ки ин ҳунари қадимаимардумиточикбуда, аз гил маснуоти рӯзгор омода мекунад. Ин исм имрӯз серистеъмол аст.

*Ин болохона рӯшноиро аз ҳавлии масҷидчае мегирифт, ки рӯи ҳавлии он анбори **кулолгарон** ва ҷойи танӯро офтобаву кӯзаву хумчагузории онҳо буд [1, с.626].*

*This attic received light from the courtyard of the mosque, on the courtyard of which was the storehouse of **potters** and the place for their kilns, pots and pans (анг.)*

*Ce grenier recevait la lumière de la cour de la mosquée, sur la cour de laquelle se trouvait le magasin des **potiers** et le lieu de leurs fours, pots et casseroles (фран.)*

Калимаи *ҳалвогар* аз исми *ҳалво* ва пасванди –гар сохта шуда, имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шудааст:

*Ҳалвогарон хаами қиёмиро бо дастони худ як лӯлаи дарозе сохта, ду нӯги он лӯларо ба ҳам пайванд дода як ҳалқа карданд, баъд аз он ҷавони белдор ба рӯи он ҳалқои хаами қадре орд пошид ва **ҳалвогарон** он ҳалқаро чапу рост дуқат карда ба рӯи ҳам партофта як ҳалқои дуқабатаи хурд ба вуҷуд оварданд [1]. **Читгарҳо** одатан ҳар чизро мувофиқи худаш нақш ва ранг мекарданд [19].*

The halva-makers took the dough in their hands and kneaded it into a long snake, joining the ends to form a ring; then, bending over the tray, they kneaded the ring into a broad, flat layer that reached right up to the edge. Then the young man with the shovel sprinkled flour on it, and the kneaders folded the halva in half to make two layers. [16, с.57]

Non loin de là, on pouvait voir une huche à farine. Le patron s'approcha de la huche, puis de la farine à l'aide d'une pelle en cuivre et la versa dans le plat, l'étalant sur toute sa surface. Puis il s'approcha du chaudron où l'on incorporait de la farine à la mélasse cuite : [15, с.54]

Исмҳои *заргар* ва *мисгар*, ки касбу ҳунароҳои маъмули ҳалқи тоҷик маҳсуб меёфтанд, дар асар зиёд мушоҳида мегарданд. Вожаи *мис+гар* (анг. brazier, copper-smith, фр. chaudronnier) аз истеъмол баромада, исми зар+гар имрӯз низ серистеъмол аст. *Аммо санҳои пурқимат надиш, санҳои, ки ӯ мефурушт, ҳамагӣ арзонбаҳо ва одӣ буданд, ки **заргарҳо** ва **мисгарҳо** харида, ба нигинакории зарфҳо кор мефармуданд [301]*

But he did not have precious stones, the stones that he sold were only cheap and ordinary, which goldsmiths and coppersmiths bought and used to decorate vessels.

Mais il n'avait pas de pierres précieuses, les pierres qu'il vendait n'étaient que bon marché et ordinaires, que les orfèvres et les chaudronniers achetaient et utilisaient pour décorer les vases (франс.)

Б) Аз исми маънӣ исми амал сохтааст, ки ба чӣ молик будани шахсро ифода мекунад. Дар мисолҳои зер калимаи **зоратгарон** (анг. *robber, burglar* фр. *voleur*), **базмгарон** (*wedding singer*) омадааст, ки калимаи **базмгар** имрӯз дар истеъмоли нест.

Ин ҳамин Раҳимдод буд, ки аз тарафи зоратгарони туркман тохта шуда бо номи Неқадам (Некқадам) дар ҳафтсолагии ба Абдураимбой ном маҳаллаи болоӣ фуруши шуда буд. [1, с.192]. Мо ҳам дар қатори оммаи базмгарони шаҳр, бе ҳеч даъват, мувофиқи расму одати Бухоро, бо ишундани хуруши доира «дойрахабар» шуда ба он ҷо рафтем [1, с.47].

C'était Rahimdod, qui a été exilé par **des voleurs** turkmènes et vendu sous le nom de Neqadam (Nekqadam) à Abduraimboy dans le quartier supérieur alors qu'il avait sept ans. [1, с.192]. Nous, avec la masse **des danseurs** de la ville, y sommes allés sans aucune invitation, selon les coutumes de Boukhara, après avoir entendu le ronflement rond, nous y sommes allés (франс).

This was Rahimdod, who was exiled by Turkmen **robbers** and sold under the name of Neqadam (Nekqadam) to Abduraimboy in the upper neighborhood when he was seven years old. [1, с.192]. We, along with the mass of city **dancers**, went there without any invitation, according to Bukhara customs, after hearing the round snoring, we went there (анг).

Калимаҳои **тарбият+гар** (*tutor, educator*) ва **тороч+гар** (*plunderer, pirate*) низ дар ҳамин қолаб сохта шуда, имрӯз маъмуланд:

Ҳарчанд ӯ шавқи шеърфаҳми нашошта бошад ҳам, бо таъсири **тарбиятгари** худ Дой ва хӯҷаини худ Шарифҷон махдум дар шеърчамъкунӣ чиддиёна машғули мекард. [1, с.269-270]. Ин ду **торочгар** ба гурӯҳи малахон-мулозимон ва шогирдпешагони худ он бӯстони навободро ба ҷӯлистон гардониданд [1, с.57]

Although he was not interested in poetry, under the influence of his **tutor** Doi and his mistress Sharifjan Makhdum, he was seriously engaged in poetry collection. [1, с.269-270]. These two **traffickers** turned the newly-developed cities into the Cholistan to their group of malakhans, servants and apprentices (анг)

Bien qu'il ne s'intéressait pas à la poésie, sous l'influence de son **tuteur** Doi et de sa maîtresse Sharifjan Makhdum, il s'est sérieusement engagé dans la collection de poésie. [1, с.269-270]. Ces deux **traffiquants** ont transformé les villes nouvellement développées en Cholistan à leur groupe de malakhans, serviteurs et apprentis (франс).

Калимаи архаисти **рехта+гар** (*iron-foundry worker*) аз сифати феълии **рехта** бо пасванди **-гар** омада, исми касбу машғулият сохтааст. Калимаи мазкур дар асар зиёд истифода гардидааст. Рехта+гар касеро гӯянд, ки филизотро гудохта, ба қолибҳо рехта, асбоби гуногун месозад, оҳангудоз [13, с.162]. *Шайхӣ рехтагар дар замони ҷавонии дар ҳавли худ дӯкончаи рехтагарӣ мекардааст. рехтагарони бедӯкону бедастгоҳро ба домиш кашида, корхонаи худро ривоч метод (1.346).*

In his youth, the sheikh of the foundry used to make a foundry shop in his yard. He lured casters without shops and tools into a trap and developed his enterprise (анг)

Dans sa jeunesse, le cheikh de la fonderie avait l'habitude de faire un atelier de fonderie dans sa cour. Il attire dans un piège des fondeurs sans magasins ni outils et développe son entreprise (франс).

Калимаи **тамошогар** (*spectator, looker-on*) бо пасванди **-гар** сохта шудааст, аммо имрӯз ҷойи онро исми мураккаби тамошобин гирифтааст.

Ба саввум макон низ ҷойи нишааст, тамошогарон (spectator, looker - on) рост аз тахтабаст [1, с.584].

The third place is also a seat, spectators (spectator, looker - on) right from the throne. (анг.)

La troisième place est aussi un siège, spectateurs (spectateur, guetteur) à droite du trône. (франс.)

Дар мисоли зерин калимаи шуштагар кор бурда шудааст, як навъи ҳунари косибӣ ҳисоб мешуд. Нависанда шуштагарро чунин шарҳ медиҳад: **Шуштагар** (*fabric bleacher, washer, cleaner*) – пештар шахсеро мегуфтанд, ки карбос ва ё дигар матои нав бофташударо бо зарби ҷӯб дар об мешуст ва суфта мекард [1, с.662].

Аз ҳама беиштар карбос мебофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар ба худ курта-лозимӣ дӯзонид, дигарашро абра ва остари кӯрनावу кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркорӣ хона дӯзонда, ба чумгар дода ранг кунонида гирифт [1, с.49].

*Most of all, he wove clothes, he sewed one part of it for the **washer-man** to make a shirt for himself, and the other part he sewed blankets and blankets, pillows, tablecloths and other household items, gave it to **the tailor** and dyed it (анг)*

*Surtout, il avait l'habitude de tisser des vêtements, il en cousait une partie pour que le blanchisseur se fasse une chemise, l'autre partie il cousait une couverture et une doublure pour couvertures, oreillers, nappes et autres articles ménagers, la donnait à un **chitgar**, et teint (франс).*

3). Дар асар як қатор исмҳои бо ин қолаб сохтарро дучор омадем, ки нисбат ба соҳибони ин касбу кор номи маконро ифода мекунанд. Ба ин гурӯҳ исмҳои Заргарон (jeweler), Мехчагарон (nailer, nail maker) Тиргарон (shot, archer), Намадгарон маҳсубанд, ки аз рӯи мансубият нисбат ба пешаи шахсони ин касбу пеша номгузори шудаанд: *Аз тоқи **Заргарон**, аз растаи **Заргарӣ**, аз байни мадрасаҳои Мирзо Улughбек ва **Заргарӣ**, аз гузаргоҳи Дегрезӣ, **Мехчагарон**, Калобод ва дигарҳо гузаштаба гузари Чаъфархоҷа расидем, ки ҳавли Аҳмад-маҳдум дар ҳамон гузар будааст [1, с.178]. То ба таҳти тоқи **Тиргарон** расидани намоиши ҷазодиҳӣ дар аробакаи дигар асари ҳаёт намонда буд (519) аз тарафи ҷануб ба тоқи **Тиргарон** гузашта ба растаи Намадбофон ва **Мисгарон** расид [1, с.516]. Чун ба деҳаи **Намадгарон** (ruller of felt), ки дар байни деҳаи мо ва қалъаи Ғиждувон аст, расидам. [1, с.539].*

We passed through **jeweler** square, **Jewelers** street, between Mirza Ulughbek and **Jeweler** madrasas, Degrezi, Mehchagaron, Kalabad and others crossings and reached Jafarkhoja crossing, where Ahmad-Makhdum's yard was in the same passage (1. 178). By the time he reached archers square, there was no trace of life left in his chariot (519), he passed from the south side to **archers** square and reached the **rullers of felt** and **braziers** road (1. 516). When I reached the village of ruller of felt which is between our village and Gijduvan fortress. (анг).

Nous avons traversé la place **bijoutiers**, rue Zargari, entre les médersas Mirza Ulughbek et Zargari, Degrezi, Fabricant d'ongles, Kalabad et d'autres carrefours et avons atteint le carrefour Jafarkhoja, où la cour d'Ahmad-Makhdum se trouvait dans le même passage [1, с.178]. Au moment où il atteignit la place **tireur**, il ne restait plus aucune trace de vie dans son char (519), il passa du côté sud à la place **tireur** et atteignit la route Namadbofon et Misgaron [1,с.516]. Quand j'ai atteint le village de **fabricant de feutre** qui se trouve entre notre village et la forteresse de Gijduvan. (франс).

Пасванди калимасози **-гар** дар асар серистеъмол буда, асосан аз исмҳои модӣ ва маънӣ исми ифодакунандаи касбу кор ва машғулияту амал сохтааст, ки исмҳои мазкур моро бо хунаҳои мардуми тоҷик дар асрҳои гузашта шинос мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки дар бисёр маврид исмҳои фоили тоҷикӣ, ки шакли сохта доранд, дар забонҳои англисӣ ба шакли исми мураккаб ё ба шакли омехта тарҷума ва истифода мешаванд, ба монанди **чимгар** *англ. cloth-printer фр. tissue-imprimant, косагар* *анг. cup-maker*, собунгар *soap-boiler, soap-maker, фр. savonnier, оҳангар* *анг. blacksmith, ангубингар* *анг. bee-keeper- фр. apiculteur* ва ғ. Ҷолиб ин аст, ки *собунгар*-и тоҷикӣ бо *savonnier –и франсавӣ* аз нигоҳи нишондодҳои овозӣ хеле наздик ҳастанд ва шояд этимологияи ягона низ дошта бошанд.

Чунонки тарҷумаи мисолҳо гувоҳӣ медиҳанд, вазифаҳои калимасозии пасванди **-гар** дар забони англисӣ тавассути пасвандҳои **-er**, **-or** ва **-ist** иҷро мегардад. Дар забони франсавӣ бошад вазифаҳо ва муносибатҳои калимасозии пасванди **-гар** бо ёрии пасвандҳои **-eur**, **-euse** ва **iste** амалӣ мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ёдоштҳо. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик/ Айни С. Душанбе, -2009.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. –Душанбе: Дониш, 1985.
3. Бобомуродов М. Ҷамоли мард дар фасоҳати гуфтори уст/ Бобомуродов М.Душанбе: Эр-граф. 2012.-240.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ Душанбе: 1959.-294 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллоғот, -Ҷ. 1. / Муҳаммад Ғиёсиддин- Душанбе, 1987. - 480 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллоғот, / Ҷ.2. Муҳаммад Ғиёсиддин –Душанбе, 1988. - 416 с.
7. Низомова С. Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ. / С. Низомова - Душанбе, 2010.
8. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ш.Рустамов-Душанбе, 1972-70 с.
9. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ Сарфу наҳви забони тоҷикӣ., Фитрат Қойидаҳои забони тоҷикӣ., Бектош Дар атрофи забони адабии тоҷик. Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ. -Душанбе, Маориф ва фарҳанг. -2010. 187с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. –М,1969. - 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. –М, 1969. - 949 с.
12. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. ҷ. 1. Душанбе, 2008. 950 с.
13. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. ҷ. 1. Душанбе, 2008. 945 с.
14. Шукурӣ М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. / М. Шакурӣ - Душанбе. «Ирфон», 2005.

15. Saddridine Aini, Bukhara. Litterature Soviétique 2. Gallimard. Bukhara par Saddridine Aini. Traduit du tadjik par S. Borodine et S. Korotkine. Edition 5.493 .4-me trim . 1956. Imprimé en France.
16. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadridin Aini. Translated from Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. Mazda publishers 1998. Bibliotheca Iranica. Literature series n. 6. Costa Messa, CA 92626 U.S.A.

ЯК ҚОЛАБИ КАЛИМАСОЗИИ NOMINA AGENCY ДАР «ЁДДОШТҲО»- И С. АЙНИ ВА РОҶҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ФРАНСАВИӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои калимасозии яке аз қолибҳои маъмули калимасозӣ бо номи исми фоил potina agency, ки соҳиби касбу кор ва шугли муайяно ифода мекунад, таҳлил гардидааст. Дар мисоли воҳидҳои луғавии забони осори С.Айни нақши ин қолаби калимасозӣ дар бунёди калимаву истилоҳоти нав дар заминаи калимаҳои аслии тоҷикӣ ва роҷҳои интиқоли онҳо ба забонҳои англисӣ ва франсавӣ баррасӣ кардаву нишон дода шудааст.

Дар мақола ҳамчунин чанд қолиби калимаҳои ифодагари касбу кор ва қонуниятҳои ифодаи онҳо дар забони франсавию англисӣ дар мисоли маводи осори С. Айни муайян гаштааст, натиҷаҳои он дорои аҳамияти муайяни лингвистиву иҷтимоӣ мебошад.

*Бояд зикр намуд, ки вожаҳои сохтаи дар забонҳои муқоисашаванда ба шакли исмҳои мураккаб ё омехта низ ифода мешаванд: **чунгар** англ. cloth-printer фр. tissue-imprimant, косагар англ. cup-maker, собунгар soap-boiler, фр. savonnier, ангубингар англ. bee-keeper, фр. apiculteur ва ғ.*

Маводи муқоисавӣ таҳлилгардида барои муайян кардани хусусиятҳои ҷараёни инкишофи сохториву маъноии вожаҳои сохтаву мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда аҳамияти хосаи илмиро дорад буда, барои таҳқиқоти илмию назариявии соҳаи калимасозӣ ҳамчун замина хидмат карда метавонад.

Калидвожаҳо: пасванд, калимасозӣ, забони тоҷикӣ, англисӣ, франсавӣ, калимаи сохта, исми фоил, калимаи мураккаб, забониносии муқоисавӣ.

МОДЕЛЬ СЛОВОСТРОИТЕЛЬНОГО АГЕНТСТВА NOMINA В «МЕМУАРАХ» С. АЙНИ И ПУТИ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье анализируются словообразовательные особенности одного из популярных моделей potina agency, означающие профессии и ремесла. На примере единиц языка Садриддина Айни доказывается возможности данной модели в создании новых терминов на базе исконно-таджикских слов и пути их передачи на английский и французский языки. Следует отметить, что в данной статье имеется ряд моделей слов, обозначающих профессии и занятость, которые имеют различные варианты выражения в английском и французском языках.

*Следует подчеркнуть, что во многих случаях производные имена деятелей в таджикском языке передается в сопоставляемые языки, не только в производной форме, но и с помощью других конструкций, в том числе **чунгар** англ. cloth-printer фр. tissue-imprimant, косагар англ. cup-maker, собунгар soap-boiler, soap-maker, фр. savonnier, асалгар англ. bee-keeper- фр. apiculteur.*

Сопоставляемый материал имеет определенное научное значение для выявления процесса структурно-семантической динамики производных и сложных слов в сравниваемых языках. Он также важен в качестве базисного материала для научно-теоретических исследований в сфере словообразования.

Ключевые слова: суффикс, словообразование, производные слова, словосложение, имя деятеля, профессия, ремесло, таджикский язык, английский, французский, сопоставительное языкознание.

A MODEL OF WORD BUILDING NOMINA AGENCY IN «MEMOIRS» OF S. AINI AND THE WAYS OF ITS EXPRESSION IN ENGLISH AND FRENCH

The article analyzes the word-formation features of one of the popular models nomina agency, meaning professions and crafts. On the example of the units of the language of Sadridin Aini, the possibilities of this model in the creation of new terms on the basis of native Tajik words and the ways of their transfer to English and French are proved. It should be noted that in this article there are a number of models of words denoting professions and employment, which have different variants of expression in English and French.

It should be emphasized that in many cases the derivatives of the name of figures in the Tajik language are transferred to the compared languages, not only in a derivative form, but also with

the help of other constructions, including *chitgar* English. *cloth-printer* fr. *tissue-imprint*, *қосағар* eng. *soup-maker*, *собунгар* soap-boiler, soap-maker, fr. *savonnier*, *асалгар* англ. *bee-keeper* fr. *apiculteur*.

It should be noted that words created in comparable languages are also expressed in the form of compound or mixed nouns: *читгар* eng. *cloth-printer* fr. *tissue-imprint*, *қосағар* eng. *soup-maker*, *soap-boiler*, fr. *savonnier*, *ангубингар* eng. *bee-keeper*, fr. *apiculteur*, etc.

The comparative material analyzed to determine the characteristics of the process of structural and semantic development of artificial and complex words in the compared languages has a special scientific significance and can serve as a basis for scientific and theoretical research in the field of word formation.

Key words: suffix, word formation, derivative words, composition, name of the figure, profession, craft, Tajik language, English, French, comparative linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳақимов Насим Саъдуллоевич-ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии умумидонишгоҳӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, **E-mail:** nasim.hakimov.1991@mail.ru тел: (+992) 900737272

Сведения об авторе:

Ҳақимов Насим Саъдуллоевич-ассистент общеуниверситетской кафедры иностранных языков, Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, **E-mail:** nasim.hakimov.1991@mail.ru тел: (+992) 900737272

About the author:

Hakimov Nasim Sadulloevich-Assistant of the Department of Foreign Languages, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, **E-mail:** nasim.hakimov.1991@mail.ru Phone: (+992) 900737272.

УДК 01:809.155.0

НАЗАРЕ БА АНЪАНАИ ДАСТУРНАВИСИИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ

Одинаева Ш.Н.

Маркази исломиносии дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои муҳими марбут ба таърихи умумии забоншиносӣ ва луғатнигорӣ, ин таҳқиқи марҳилаҳои асосии ташаккули анъанаи дастурнависӣ дар забоншиносии форсӣ-тоҷикӣ ва зуҳуру густариши минбаъдаи ин анъана дар таърихи луғатнигории форсӣ-тоҷикӣ аст.

Дар воқеъ, пажӯҳиши муқоисавии осори забоншиносон ва фарҳангнигорони асри миёнагии форсу тоҷик собит менамояд, ки анъанаи дастурнависӣ қаблан дар доираи илми забоншиносӣ ташаккул ёфтааст ва минбаъд ин анъанаро фарҳангнигорон қабул кардаанд ва дар муқаддамоти луғатномаҳои худ дастуру қоидаҳо ва шарҳу тавзеҳоти барои фаҳму дарки маонӣ ва талаффузи дурусти вожаҳо муҳимтарин қоидаҳои дастури забонро илова кардаанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, анъанаи дастурнависӣ нисбат ба анъанаи фарҳангнигорӣ собиқаи қадимитари таърихӣ дорад ва қабл аз ташаккули анъанаи фарҳангнигорӣ пайдо шудааст. Аз нахустин халқҳои, ки ба омӯзиш ва таълифи дастурнависӣ шурӯъ кардаанд, мисриён ва сомириён дар қарни V пеш аз мелод маҳсуб меёбанд. Баъд аз онҳо яҳудиён ба таълифи дастури забон тавачҷӯх намудаанд. Вале шакли муқаммалӣ дастури забон аз тарафи мардуми Ҳинд ба назар мерасад, ки дар асри IV қабл аз мелод барои дуруст хондани сурудҳои видоӣ нигориш меёфтаанд. Аз мардумони дигаре, ки ба ин бахши забон тавачҷӯх кардаанд, юниёнанд, ки аз замони Афлотун ба ин дониш аз даричаи фалсафа менигаристанд [15, 1]. Ба анъанаи дастурнависӣ мардуми форсу тоҷик дар аввал начандон тавачҷӯх кардаанд, ба ҷуз аз таълифоте, ки дар Ҳиндустон падида маҷмаъанд. Вале, агар ба таърихи осори форсу тоҷик назар кунем, аввалин бахсҳои дастуриро дар асарҳои адабӣ ва фалсафӣ (мантиқӣ) дармеёбем.

Таҳқиқи таҳияи грамматикаи забони классикии форсӣ-тоҷикӣ дар охири асри VIII дар таърихи таҷрибаи дастурнигории забони арабӣ, яъне замоне оғоз ёфтааст, ки забони форсии навин ҳанӯз ташаккул наёфта буд ва мақоми забони давлатию илмро забони арабӣ иҷро мекард. Ҷолиб аст, ки грамматикаи забони арабиро аввалин бор донишманди форсинаҷод Сибавайх ибни Қамбар ба танзим даровардааст, ки забони арабӣ забони модарии ӯ набуд. Асари таълиф намудаи ин донишманд «**ал-Китоб**» минбаъд дар таърихи забони арабӣ бо номи «Қуръони дастурнависон» ва худӣ ӯ ба таҳаллуסי «Имоми дастурнависон» машҳур

шуд. Дар ин асари худ Сибавайх ибни Қамбар тавонист баъзе падидаҳо ва унсурҳои хоси забони арабиро, ки ҳатто худ арабҳо аз вучуди онҳо дарак надоштанд ё ба онҳо эътибор намедоданд, муайян кунад ва онҳоро шарҳу тавзеҳ диҳад. Аммо, нахустин асаре, ки дар он роҷеъ ба қоидаҳои забони форсӣ-тоҷикӣ ба таври мустақим маълумот дода шудааст, «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино махсуб мешавад. Шайхурраис ин асарро навишта ва ба ҳокими онвақтаи Исфаҳон Алоуддавлаи Зиёри пешкаш кардааст. Ҳарчанд «Донишнома» нахустин китоби бо забони форсӣ-тоҷикӣ иншошуда оид ба фалсафа мебошад, вале дар бахши «Мантиқ»-и он муаллиф зимни шарҳи матолиби мантиқӣ дар ҳаҷми се саҳифа ақидаи ҷолиберо дар бораи зарурияти тақсим кардани ҳамаи вожаҳои забони форсӣ-тоҷикӣ ба се қисм: исм (номҳои мавҷудот), калима (фъъл) ва адот (ҳиссаҳои ёридиҳанда ё хизматрасони нутқ) баён карда ва ин ақидаи худро бо далелҳои раднопазир асоснок кардааст [13, с.34]. Ҳамчунин, Ибни Сино дар «Қонуни тиб» ва асарҳои дигари тиббии худ низ ба масоили грамматикӣ тавачҷуҳ карда, зимнан, сохти фонетикӣ забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабиро таҳқиқ ва муқоиса кардааст. Маълумоти муҳтасар дар бораи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар асарҳои файласуфони асримиёнагии дигари форсу тоҷик, масалан, дар «**Асос-ул-иктибос**»-и Насридини Тӯсӣ, «**Дуррат-ут-тоҷ**»-и Қутбиддини Шерозӣ, низ вучуд доранд [17].

Дар асарҳои асримиёнагии марбут ба масоили адабиётшиносӣ ва назмшиносӣ, масалан, дар «**Ал-муъҷам фӣ меъёри-л-ашъори-л-Аҷам**»-и Шамси Қайси Розӣ, низ дар бораи сарфу наҳви забони форсӣ-тоҷикӣ баъзе маълумотҳо вучуд доранд. Аз ҷумла, масъалаҳои зерини морфология, мисли пасвандҳо (хуруф), калимасозии пасвандҳо, дараҷаҳои сифат, масдар, сифаи фъълӣ, пайвандҳо хеле муфассал шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Қайд кардан муфид аст, ки «хуруф» гуфта, муаллифи китоби мазкур на қуллӣ ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, ҷӣ хеле, ки ин истилоҳро аксарияти адабиётшиносону забоншиносони он давра мефаҳмиданд, балки маҳз пасвандҳоро дар назар доштааст. Ҳамаи ин шарҳҳои грамматикӣ Шамси Қайси Розӣ, барои рушди илмҳои балоға (риторика, суханпардозӣ) ва арӯз (поэтика, шеършиносӣ, назмшиносӣ) мусоидат карда, минбаъд ҳамчун як замина барои таҳқиқ ва тақмили грамматикаи забони тоҷикӣ истифода шудаанд [2, с.36].

Маврид ба зикр аст, ки масоили дастурӣ дар осори Ибни Сино, «Асос-ул-иктибос»-и Насридини Тӯсӣ, «Ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ ва дигар донишмандони форсу тоҷик аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ борҳо пажӯҳишҳои густурда ба анҷом расидааст. Аз ҷумла, устод Д.Ҳоҷаев дар асарҳои илмӣ худ «Ташаккул ва таҳаввули забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна», «Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ», «Гуфтори нақӯ қуҳан нагардад», Курбанов Н.Ф. «Лингвистические взгляды Шамса Кайса Рази» ва дигарон масоили забоншиносии осори асримиёнагии мардуми форсу тоҷикро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд.

Асари дигаре, ки қоидаҳои грамматикӣ забони форсӣ-тоҷикиро дар бар мегирад «**Мантиқу-л-хурс фӣ-л-нисони-л-фурс**», китоби ба забони арабӣ таълифнамудаи Абӯҳайёи Наҳвӣ мебошад. Мутаассифона, ин китоб то замони мо маҳфуз намондааст. Аммо, дар бораи вучуд доштани китоби мазкур муҳаққиқон дар асарҳои Ибни Шокири Катабӣ «Фавот ул-вафийёт» ва Муҳаммад Бокири Хонсорӣ «Равзат ул-ҷаннат» далелҳои зиёдеро пайдо кардаанд. «**Хуляту-л-линсон фӣ ҳалабати-л-линсон**», китоби Сайид Ҷамалиддин Аҳмад ибни Алӣ ибни Маҳно, ба забони арабӣ таълиф шудааст ва дар он қоидаҳои грамматикӣ се забон: форсӣ, арабӣ ва муғулӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Муаллифи ин китоб дар пешгуфтори худ сабаби таълифи китоби мазкурро шарҳ дода, навиштааст, ки дар давраи ҳукмронии муғулҳо донишмандони ин се забон барои дабирону муншиён, умуман, хизматчиёни давлатӣ ва аҳли илму адаб зарур ва ҳатмӣ буд. Дар ин китоб бештар ба шарҳу тавзеҳи хусусиятҳои тасрифи фъълҳо, шумораи ҷамъ, дараҷаҳои сифат ва корбурди луғати арабӣ дар забони форсӣ-тоҷикӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст [14, с.67].

«**Лисону-л-қалам дар шарҳи алфози аҷам**» китоби Абдулқаҳҳор ибни Исҳок, бо таҳаллуси «Шариф», дар охири асри XV, бо дархости султон Абулқосим Бобури Баҳодурхон (с.т. 1482) таълиф ва ба ӯ тақдим шудааст. Ин китоб дар шакли алоҳида боқӣ намондааст, аммо дар шакли замима дар баъзе аз китобҳои дигари грамматикӣ, ки то замони мо маҳфуз мондаанд, вучуд дорад.

Муҳаққиқони муосири эронӣ тасдиқ мекунанд, ки аз асри XV то асри XIX дар Эрон, Ҳиндустон, Туркия, Миср ва Лубнон беш аз 100 китоб роҷеъ ба грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудааст, аммо на ҳамаи ин китобҳо то замони мо маҳфуз мондаанд [1, с.21]. Аз асри XVI дар Эрон ҳокимияти сулолаҳои туркӣ шурӯъ шудааст, аз ин рӯ, дар давраи мазкур раванди таҳқиқи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар Эрон хеле коҳиш ёфта, то асри XVIII дар ин кишвар ягон китоби арзишманде роҷеъ ба грамматикаи ин забон навишта

нашудааст. Аммо берун аз марзи Эрон, дар Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна, дар ҳамин давра забони форсӣ-тоҷикӣ ба ҳайси забони адабӣ мисли пешина мақоми баланд дошт ва муҳаққиқон ба он таваччуҳи амиқ зоҳир мекарданд. Дар давраи мазкур таҳқиқотҳои марбут ба грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ асосан дар қаламрави кишварҳои бо Эрон ҳамсояи империяи Усмониҳо, Ҳиндустон ва баъзе аз кишварҳои арабӣ анҷом дода шудаанд. Яке аз китобҳои муҳими дар ин давра таълифшуда «**Минҳочу-т-талаб**» ном дорад, ки дар асри XVII дар Чин навишта шудааст ва муаллифи он Муҳаммад Ибни Ҳаким аз-Зининӣ аш-Шандунӣ ас-Синӣ мебошад. Асари мазкур дар воқеъ як таҳқиқоти нисбатан пурраи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар он замон маҳсуб мешавад. Муаллифи китоб, тибқи анъана, ба ҳайси мабонии таҳқиқ қоидаҳои грамматикаи забони арабиро истифода бурдааст. Ӯ танҳо се ҳиссаи нутқ: исм, феъл ва ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқро таҳқиқ намудааст [8, с.23]. Дар китоби зикршуда маҳсусан баъзе аз аъзоҳои номӣ ва пайрави ҷумла, мисли мубтадо, пурқунанда, пайвандҳои феълӣ, инчунин, шаклҳои феъл, инфинитив хеле муфассал ва амиқ таҳлил карда шудаанд. Чанд сол қабл, ин китоби арзишманд бо кӯшиши забоншиноси муосири эронӣ Муҳаммад Ҷаводи Шариатӣ бори нахуст ба нашр расонида шудааст. Ҷамчунин, дар сарчашмаҳои хаттии ин давра номи чанд тан муҳаққиқони грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ аз Туркия, мисли Қайсарӣ, Хатиб Рустами Мавлавӣ, Қарахисорӣ, Шаҳидӣ, Сулаймонӣ, Амир Афандӣ, Ҳоҷӣ Илёс ва дигарон низ зикр шудаанд, ки бо забони арабӣ роҷъ ба грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ асарҳо эҷод кардаанд. Рушди таҳқиқи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар Туркия дар давраи мазкурро муҳаққиқи эронӣ Муҳаммад Меҳёр муфассал таҳқиқу баррасӣ кардааст [4]. Дар ин давра дар Туркия, ба ғайр аз асарҳои ба грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ бахшидашуда, инчунин, фарҳангҳои вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ низ таълиф шудаанд, ки дар ҳар кадоми онҳо дар бораи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар ҳаҷми якҷанд саҳифа маълумот дода шудааст. Анъанавӣ фарҳангшиносии забони форсӣ-тоҷикӣ маҳсусан дар Ҳиндустон дар давраи ҳукмронии сулолаи Бобуриҳо, ё ба истилоҳи шарқшиносони аврупоӣ Муғулҳои Кабир хеле ривож ёфта буд. Дар ин қисмат метавон ба фарҳанги «**Муайяд-ул-фузало**» (1519)-и Муҳаммад ибни Лоди Деҳлавӣ ишора кард, ки ӯ «бори нахуст дар муқаддима ва охирисухани фарҳангаш доир ба қоидаҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ ба пайравӣ аз сарфу наҳви забони арабӣ маълумот додааст» [16, с.151].

Аз фарҳангҳои муътабару арзишманди дар диёри Ҳинд таълифшудаи забони форсӣ-тоҷикӣ, ки муаллифон дар муқаддимаи фарҳангҳо ба шарҳи матолиби дастурӣ даст задаанд, метавон ба «**Фарҳанги Чаҳонگیرӣ**» (1608-1623)-и Ҷамалиддин Хусайн ибни Фаҳруддин Инҷуи Шерозӣ дар дувоздаҳ оин ва «**Бурҳони қотей**» (1652)-и Муҳаммад Хусайн ибни Халафи Табрзӣ дар нух фасл ишора кард. Инчунин, фарҳанги Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ «**Хафт қулзум**»-ро ном бурдан мумкин аст, ки соли 1822 дар Лақҳнав навишта шудааст. Ҳарчанд манбаи асосии ин фарҳанг «Бурҳони қотей» бошад ҳам, лекин услуби ниғориш ва қоидаҳои корбурди он нисбат ба «Бурҳони қотей» хели печидатару мушқилтар мебошад. Новобаста аз ин, фарҳанги мазкур то дер замоне дар марказҳои илмию адабӣ ва мадрасаҳои Ҳиндустони замони ҳукмронии сулолаи Бобуриҳо ҳамчун воситаи таълими сарфу наҳви забони форсӣ-тоҷикӣ, арӯзу қофия ва шеърӣ балоға мавриди истифода қарор доштааст [7, с.152-157].

Яке аз қадимтарин дастурҳои дар Ҳиндустон таълифшудаи забони форсӣ-тоҷикӣ «**Таҳқиқ ул-қавонин**» мебошад, ки дар соли 1845 таълиф шудааст ва муаллифи он Ҳоҷӣ Муҳаммад Яҳёи Ҳайрон мебошад. Пас аз мунташир шудани китоби мазкур, дар Ҳиндустон навиштани дастури забони форсӣ-тоҷикӣ ба як суннати фарҳангӣ табдил ёфт ва дар ин кишвар як силсила дастурҳои забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шуданд, ки мисли дастурҳои пешина, сохторашон шабеҳи сохтори дастурҳои забони арабӣ ва шавоҳид ё ин ки мисолҳояшон форсӣ-тоҷикӣ буд. Эҳёи анъанавӣ фарҳангшиносии ва пажӯҳиши грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар Эрон дар асри XIX, баъди ба сари ҳокимият омадани Носириддиншоҳ сар мешавад [2, с.42]. Бесабаб нест, ки Ризоқулиҳони Ҳидоят асари худро ба хотири ин шоҳи фарҳангдӯсту илмпарвар «**Анҷуманҳои Носирӣ**» ном гузошта буд. Ин фарҳанг дар муқоиса бо фарҳангҳои дигаре, ки дар байни асрҳои VIII -XIX бевосита дар худуди Эрон таълиф шудаанд, муқамалтарин ва ҷомеътарин мебошад [2, с.40].

Минбаъд, ин таҷрибаи Ризоқулиҳони Ҳидоятро забоншиноси маъруф Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ пайравӣ карда, соли 1872 китобе бо номи «**Дастури суҳан**» таълиф ва нашр намуд ва дар он барои ифодаи мафҳуми «грамматика» ба ҷои истилоҳи арабии «сарфу наҳв» истилоҳи «дастур»-ро истифода бурд. Баъдан истифодаи истилоҳи «дастур» дар байни забоншиносони эронӣ хусусияти анъанавӣ гирифт ва рафта-рафта ин истилоҳ муродифи арабии худро, ки дар тӯли садсолаҳо мавриди корбурди адибону олимони забоншиноси

форсу тоҷик қарор дошт, аз майдон берун кард. Дар баробари озод шудани грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ аз сарфу наҳви арабӣ, дар охири асри XIX давраи нави таҳаввул ва таҳқиқи грамматикаи забони форсӣ-тоҷикӣ шурӯъ мешавад, ки яке аз хусусиятҳои он таъсирпазирӣ аз грамматикаҳои забонҳои аврупоӣ, махсусан забони фаронсавӣ мебошад. Таҳти чунин таъсир, Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ дар асари мазкури худ ҷумлаҳои ба ду навъи асосӣ (ҷумлаҳои феълӣ ва ҷумлаҳои дорои хабари таркибии номӣ) ва ҳиссаҳои нутқро ба 10 навъ, аз ҷумла 3 ҳиссаи номии нутқ (исм, сифат, феъл) ва 7 ҳиссаҳои аз ин 3 ҳиссаи номӣ вобаста (ҷонишини феълӣ, ҷонишини номуайян, ҳиссаҳои феълии нутқ, ҳиссаҳои ёридиҳанда ё хизматрасони нутқ, нидо, пайвандакҳо ва пешояндҳо) тақсим намудааст [16]. Тибқи гуфтаи худи Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ, ӯ чунин тақсимбандии ҳиссаҳои нутқро аз дигарон (яъне, аз як ҷониб, аз таҷрибаи Ризоқулихони Ҳидоят, аз ҷониби дигар, аз таҷрибаи забоншиносони аврупоӣ, махсусан фаронсавӣ) омӯхта ва истифода кардааст [17].

Зимнан бояд гуфт, ки аввалин қайд тавзеҳоти шарҳҳои дастурӣ дар осори илмию адабии зикршуда ба мушоҳида мерасад. Ҷои тазаккур аст, ки рисолаҳо ва фарҳангномаҳо, ки дорои баҳсҳои дастурианд, дар заминаи дастурнависии мардуми Миср, Юнон ва Рум таълиф гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳим Ҳумоюнфар. Дастури ҷомеи забони форсӣ. Ҳафт ҷилд дар як муҷаллад. Ба кӯшиши Рукниддини Ҳумоюнфар, Алиакбари Аламӣ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1364/1985.
2. Гуфтор дар сарфу наҳви форсӣ // Номаи фарҳангистон. Соли аввал, хурдодмоҳ-тирмоҳ, соли 1322, №2.
3. Курбонов Н. Лексические заметки Шамса Кайса Рази: Вестник национального университета (научный журнал) №2 (41). Душанбе, 2013.
4. Муҳаммад Маҳёр. Пешинаи дастурнависӣ барои забони форсӣ. Маҷаллаи «Қанди порсӣ», № 15/27. Нусхаи электронӣ: <http://aryaaclib.blogfa.com/post-m5.aspx>.
5. Сино, А. Донишнома: Осори мунтахаб / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Ҷ.1. – 477 с.
6. Сино, А. Донишнома: Осори мунтахаб / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1983. – Ҷ.2. – 560 с.
7. Сурайё Паноҳӣ. Раддашиносӣ ва раваншиносӣ дар фарҳангҳои форсии Ҳинду Покистон // Номаи фарҳангистон, соли 1378, №13.
8. Тақӣ Ваҳидиён Комёр. Ақсоми калима / Фаслномаи таҳассусии адабиёти форсӣ (Нашрияи илмӣ-пажӯҳиши Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Машҳад. Пойиз ва зимистон. №15 ва 16, С.1366.
9. Хоҷаев, Д. Гуфтори нақӯ қухан нагардад / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2011. – 230 с.
10. Хоҷаев, Д. Ташаккул ва таҳаввули забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д.Хоҷаев. – Душанбе, 1998. – 150 с.
11. Хоҷаев, Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2004.-108 с.
12. Хоҷаев Д., Курбонов Н. Қайдҳои сарфии Шамси Қайси Розӣ: Паёми донишгоҳи миллӣ (маҷаллаи илмӣ). Душанбе: «Сино», 2013.
13. Хусрав Фаршедпур. Дастури муфассали имрӯз. Пажӯҳишҳои тоза дар бораи овошиносӣ ва сарфу наҳви форсии муосир ва муқоисаи он бо қавоиди дастурнависии англисӣ ва фаронсавӣ ва арабӣ бо ишороте ба форсии қадим ва забони муҳовара. Техрон, 2009. – С.34.
14. Ҳофиз Содикпур. Таърихчаи дастури забони форсӣ // Маҷаллаи «Қайҳони фарҳангӣ». Меҳрмоҳи соли 2004, № 204.-С. 67.
15. Хусайн Порсой, Ризокаримӣ Лоримӣ. Таърихчаи дастурнависӣ дар ҷаҳон, забони арабӣ ва форсӣ.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии ми <http://www.tahoordanesh.com/page/php?pid=16619>

НАЗАРЕ БА АНЪАНАИ ДАСТУРНАВИСИИ ФОРСӢ-ТОӢИӢӢ

Мақолаи мазкур ба анъанаи дастурнависии форсӣ-тоҷикӣ, ба хусус шарҳи дастурӣ дар фарҳангҳои тафсири баҳшида шудааст. Дастурнависии форсӣ-тоҷикӣ яке аз баҳиҳои муҳимми забоншиносӣ маҳсуб гардида, таърихи таҳаввулу тақомули он дар осори илмию адабии забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад. Қасд аз навиштани қойдаҳои дастурии забон дар фаҳму дарки маонӣ ва талаффузи дурусти вожаҳо дида мешавад. Аз ин рӯ, дар пажӯҳиши худ чанд нуктае доир ба таърихи дастурнависӣ ва ташаккули он қайд кардаем. Тавре, ки аз сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, дастурнависии форсӣ-тоҷикӣ дар аввал дар осори адабӣ фалсафии донишмандон ба назар мерасид, ки ин анъана минбаъд дар сарзамини Ҳинд баъд аз қарни XVI ташаккул ёфтааст. Шарҳи дастурӣ дар сарзамини Ҳинд маъмулан дар муқаддамоти фарҳангҳои тафсирии форсӣ-тоҷикӣ навишта мешуд, аммо на ба истилоҳи «дастур», балки муаллифон истилоҳи «сарфу наҳв»-ро корбаст мекардаанд. Дар мақола қайд гардидааст, ки аввалин бор истилоҳи «дастур»-ро донишманди эронӣ Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ дар таълифи худ «Дастури суҳан» истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: дастур, шарҳи дастурӣ, фарҳанг, осор, забоншиносӣ

ВЗГЛЯД НА ТРАДИЦИЮ НАПИСАНИЯ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ГРАММАТИКИ

Данная статья посвящена традиции написания грамматических комментариев персидско-таджикского языка, особенно грамматических комментариев в толковых словарях. Персидско-таджикская грамматика считается одной из важных отраслей языкознания, и историю его развития и совершенствования можно проследить в научном наследии таджикского языка. Цель написания грамматики языка видится в понимании значения и правильном произношении слов. Поэтому в своём исследовании мы отметили некоторые моменты, касающиеся истории написания грамматики и ее становления. Как известно из научных источников, написания грамматических комментариев персидско-таджикского языка впервые встречается в литературно-философских трудах ученых, а дальнейшее формирование эта традиция получила в Индии после XVI века. Грамматический комментарий в Индии обычно писался в предисловиях к персидско-таджикским толковым словарям, но авторы (в значении грамматики) употребляли не слово «дастур», а термин «сарфу нахв». В статье отмечается, что слово «дастур» впервые в значении грамматики употребил иранский ученый Мирза Хабиб Исфাহани в своей книге «Дастури сухан (Грамматика речи)».

Ключевые слова: грамматика, грамматический комментарий, словарь, сочинение, языкознание.

A LOOK AT THE PERSIAN-TAJIK GRAMMAR WRITING

This article is devoted to the tradition of writing grammatical comments in the Persian-Tajik language, especially grammatical comments in explanatory dictionaries. Persian-Tajik grammar is considered one of the important branches of linguistics, and the history of its development and improvement can be traced in the scientific heritage of the Tajik language. The purpose of writing a grammar of a language is seen as understanding the meaning and pronunciation of words correctly. Therefore, in our study, we noted some points regarding the history of writing grammar and its formation. As is known from scientific sources, the writing of grammatical comments in the Persian-Tajik language is first encountered in the literary and philosophical works of scientists, and this tradition was further formed in India after the 16th century. A grammatical commentary in India was usually written in prefaces to Persian-Tajik explanatory dictionaries, but the authors (in the meaning of grammar) did not use the word «dastur», but the term «sarfu nahv». The article notes that the word «dastur» for the first time in the meaning of grammar was used by the Iranian scientist Mirza Habib Isfahani in his book «Dasturi Sukhan (Grammar of Speech)».

Key words: grammar, grammatical commentary, dictionary, composition, linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Одинаева Шарифамо Назримадовна - сармутахассиси шуъбаи пажӯҳиши анъанаву маросим ва дининосии муқоисавии Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 99232. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шодмонӣ 58/1. Тел.: (+992) 987315413, E-mail: odinaeva1989@inbox.ru

Сведения об авторе:

Одинаева Шарифамо Назримадовна - главный специалист отдела исследования традиции, обряды и сравнительного религоведения Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан, 99232. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Шодмони 58/1. Тел.: (+992) 987315413, E-mail: odinaeva1989@inbox.ru

About the author:

Odinaeva Sharifamo Nazrimadovna - Chief specialist of the Department for the study of traditions, rituals and comparative religious studies of the Center for Islamic studies under the President of the Republic of Tajikistan, 99232. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shodmoni street 58/1. Phone: (+992) 987-31-54-13 E-mail: odinaeva1989@inbox.ru

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗНЫХ КУЛЬТУР (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

Сафялова Л.С.

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

Невербальное общение – одно из актуальных и интересных тем во все времена. Общеизвестно, что внутренний мир человека представляется очень сложным. Человеческие чувства, отношения человека к жизненным событиям отражаются различными формами. Внутренний мир человека оказывает влияние не только на его поступки, но и речь. Исходя из внутреннего состояния человека, часть поступков могут быть проявлены в действиях, часть определенными органами (глаза, руки, плечи и т.д.). Так, в частности, о сердитости человека свидетельствует движение рук, дрожание губ, изменение тона голоса, цвета лица.

В процессе речи любое эмоциональное состояние репрезентируется посредством невербальных средств: надутые губы, нахмуренные брови, повышение голоса. Невербальные средства выражения эмоции сопровождают речь вербальными средствами.

Любая кинетическая реплика, которая заменяет словесную, выполняет основную функцию языка – коммуникативную, сохраняя основные стилевые черты. В естественном языке различные реплики реализуется типизированными жестами, которые в определенном социуме имеют фиксированное значение.

Проиллюстрируем данное положение примерами на материале таджикского и французского языков:

-Салом, келин, - бо чехраи кушода назди ӯ даромад, аз афташ аз танҳо будани ӯ чурят пайдо кард, ошкоро, бевахму воҳима ба гап даромад. – Зиндагӣ чи хел? Нозимӣ аз холатон хабардор мешавад? Сууроғ мекунад? Аҳволи бачаҳо чӣ тавар?

Ба чониби дар рафт, гӯш андохт, садое шунид, ки безобита гашт, як чашм ба пешу як чашм ба ақиб таъқид кард: - Хомӯш наистед. Келин, сарпасти фоида намебиёрад, давед, идораҳои боло равед, арз кунед, дарди дилатонро гӯед, хукук доред, конун ҳаст, хукумат ҳаст (Кароматуллоҳи Мирзо. Дар орзуи падар, 19). – Добрый день, сноха, - подошел он к ней с «открытым лицом», набравшись смелости, и заговорил: «Как жизнь? Низами интересуется вами? Как ваши дети»? Направился в сторону двери, услышав голоса, замолчал. Оглянувшись, быстро заговорил: «Нельзя бездействовать. Идите в издательство, жалуйтесь, скажите все, что накопилось у вас на душе, имеете право, есть закон, власть.

Bachelard était allé battre le vitrage du bout des doigts, en sifflant une sonnerie de clairon, comme pour montrer son **parfait** mépris devant de pareils scrupules. (Zola, Emile. Pot-Bouille, 56) – Башелар подошел к окошку и, насвистывая военную зорю, стал барабанить пальцами по стеклу, как бы желая этим выказать свое полнейшее презрение к подобного рода щепетильности.

Il montrait dans ses paroles et ses gestes le mépris le plus **parfait** pour sa propre personne. (Alain-Fournier. Le grand Meaulnes, 45) – Все его слова и движения свидетельствовали о том, что к своей персоне он относится с величайшим пренебрежением.

–Vilain méchant! dit la Clorinda en **faisant** une jolie **moue**, et en donnant un petit coup du manche de son éventail sur les doigts osseux et ridés que le maître de chant laissait dormir allongés sur le clavier muet de l'orgue. (Sand, George. Consuelo. Tome I.) – Скверный злюка, – сказала Клоринда, мило надув губки и слегка ударяя ручкой веера по костлявым, морщинистым пальцам учителя пения, словно уснувшим на немой клавиатуре органа.

Tu n'as pas à **faire la moue** : nous sommes, mon ange, aussi amis qu'amants. Nous avons, du moins je l'espère, réuni les deux sentiments dans notre heureux mariage. (Balzac, Honore de. La fausse maitresse, 23) – Не надувай губок, мой ангел: нас связывает не только любовь, но и дружба; во всяком случае, я надеюсь, что в нашем счастливом браке соединились оба эти чувства.

- Oh! non, pas à courir, répondit-elle en **faisant** une **moue** de grande fille. (Zola, Emile / La Faute de l'Abbe Mouret) – О нет, только не бегать! – отвечала она, и лицо ее приняло выражение взрослой девицы.

В таджикском языке кинема – як чашм ба пешу як чашм ба ақиб – имеет значения «осторожность», «страх», «тревога» в зависимости от контекста.

Во французском языке данный жест передается лексическими единицами: *d'inquiétude* – тревога, *bеспокойство*; *crainte* – страх и т.д.:

Cependant je voyais se peindre sur son visage, substitué à l'impression habituelle d'amitié et de joie de me faire monter dans son ascenseur, un air d'abattement et d'inquiétude extraordinaires. (Proust, Marcel. Sodome et Gomorrhe, 23) – Однако на его лице, вместо обычной благорасположенности и радости от сознания, что он поднимает меня на лифте, читались какая-то необыкновенная подавленность и **тревога**.

Tréville s'inclina respectueusement avec une joie qui n'était pas sans mélange de crainte ; il eût préféré une résistance opiniâtre du cardinal à cette soudaine facilité. (Dumas, Alexandre. Les trois Mousquetaires, 12) – Тревиль поклонился, преисполненный радости, к которой примешивалась **тревога**. Этой неожиданной уступчивости он предпочел бы настойчивое сопротивление со стороны кардинала.

Alors, quand elle se retrouva étendue en son lit, toutes les angoisses qui l'avaient assaillie à la campagne reparurent. (Maupassant, Guy de. Fort comme la mort, 34) – И не успела она лечь в постель, как к ней снова вернулась тоска, вернулась **тревога**, одолевавшая ее в Ронсьере.

Во французском языке кинема: Faire la moue – надутые губы обозначает чаще всего состояние недовольства. Толковый словарь французского языка дает следующее толкование данного выражения [www.larousse.fr] – Expression du visage donnée par les lèvres resserrées et s'avancant, qui manifeste le rejet, le mécontentement : Une moue de dédain. – Выражение лица, выдаваемое сжатыми и вытянутыми губами, выражающее неприятие, недовольство: надутый вид, презрение.

Или Parfait обозначает радость, согласие [www.larousse.fr]: Parfait, c'est parfait, indiquent un consentement total ou montrent qu'un fait est bien noté – Идеально, это прекрасно, указывает на полное согласие.

Выражение «недовольства» в таджикском языке выражается главным образом нахмуренными бровями – *қошу қавоқ*.

Дар ҳоле ки ба баданаи мурғак дамид, оҳиста ба ҷояи нишаст. Сарӣ ӯ мисли шохи шикаста хам шуд.

Майёр қавоқ андохта, аввал ба Шариф Шараф ва баъд ба хӯчаи тарабхона назао андохт. Лаҳзае чанд ӯ чизеро фикр кард, хомуи истод. Ниҳоят сар чунбонду ба ӯ чаши дӯхт ва гайри чашидошт завқунон гуфт: - Хайр, деҳқонбобо, ку гап занед, ба шумо чӣ кор кунам? – Агар гунаҳгор бошам, ҷазо диҳед. (Шерали Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 78) – Дрожь пробежала по его телу и он присел. Словно сломанная ветка, он наклонил голову. Майёр хмуро посмотрел сначала на Шариф Шарафа потом на хозяина кафе. В какое-то мгновение он, молча, о чем-то думал. Качнув головой, посмотрел на него и сказал: «Ну, дорогой крестьянин, скажи, что с тобой теперь делать?» – Если виновен, накажите. В художественных текстах, описывающих кинетический план, нами были выявлены своеобразные «безмолвные» диалоги, где определенный жест, взгляд создают кинетические реакции. Например:

- *Нафақа аз кучо-о-о, - лаб бурма кард додситон. – Ба нафақа нарисид, насибаш накард.*

- *Чаро?*

- *Хаел кардам, ки ту медонӣ. Одним словом, мурд.*

- *Мурд? Не-е-е..... – Гумон дошти сутуни дунё мешавад? – бо захрханда пурсид додситон. Ин сувол қалбаширо харошид. – Кай гузаит? ... Ҳа, қариб чор сол шуд (Шерали Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 56) – Пенсия, откуда-а-а-а, скривил губы судья. Не дожид до пенсии. Видимо, не судьба. – Почему? Думал ты знаешь? Одним словом, умер. Умер? Не-е-е-е. Думал, он будет вечно жить, злобно улыбнулся судья. Этот вопрос задел его за живое. – Когда умер? Где-то четыре года назад.*

Нигоҳи тези додситон бар нигоҳи ӯ зад, аз он гузаит, бар қалбаи бархӯрд. Боз чӣ мешуд? Хору зор шуд забони тоҷикӣ. Магар намебинед? Бин, дар ин тарабхона ягон навиштаҷот бо забони далаӣ нест. Ҳамааш бо забони гайр. Ҳатто забоне ҳаст, ки ман намешиносам. Барои як сомонӣ қонунишканӣ гуфта мешинонед. Оё барои вайрон кардани Қонуни забон ягон касро ҷазо додаед? (Шерали Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 64) – Судья яростно посмотрел на него, от этого ему стало не по себе. – Что еще случилось? Погубили родной язык. Неужели не видите? Посмотри, в этом кафе ни одного слово на родном. Все на иностранном, даже на таких языках, которые я даже не знаю. Ради сомони вы готовы кого угодно посадить? Или за не соблюдение Закона о языке, вы кого-то посадили? Fabien, pour toute réponse, lui envoya un baiser de la main en plissant ses yeux d'homme charnel, des yeux qui luisent et qui rient perpétuellement. (Schmitt, Eric-Emmanuel. L'Évangile selon Pilate, 12) – Фавий не ответил, а послал ей воздушный поцелуй, прищурившись, как любой мужчина, любитель плотских утех: он прикрыл свои вечно сверкающие и смеющиеся глаза.

Mais ma tante, qui l'avait fait pivoter en riant, le poussa dehors sous une pluie battante, puis elle referma la porte, et lui envoya, à travers la vitre, un baiser, dont la tendresse n'était pas feinte.(Pagnol, Marcel. La gloire de mon pere,23) – *Однако тетя, смеясь повернула его кругом и вытолкнула прямо под ливень; затем затворила дверь и с неподдельной нежностью послала мужу в окно **воздушный поцелуй**.*

Mais, elle, leur faisait des révérences, leur envoyait des baisers du bout des doigts, riant de les voir tous là, en tas, comme amoureux d'elle. (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret,34) – *Дезире делала им реверансы, посылала кончиками пальцев **воздушные поцелуи** и смеялась, видя, что они все столпились вокруг, точно были в нее влюблены.*

Эмоциональный тип, характеризующий персонажей, - это такое описание движения персонажа, которое вызвано его внутренним эмоциональным состоянием. Такие описания мы рассматриваем как маркеры эмоционального состояния. Посредством физических движений персонажей мы узнаем внутренние причины, которые их порождают, так как физическое движение связано с психическим состоянием персонажей.

Приведем примеры:

- *Ку канда бин! – дандон ба ҳам совида, гуррид хўчаини тарабхона. – Мезанам, ки нақши девор мешавӣ!*

- *Оҳ тарсидам ... – гуфт Шариф Шараф ва чунон ки баногоҳ гаранг шуда бошад, лаҳзае хомӯи монд. Лекин мижа назада, ба вай чашим медӯхт* (Шерали Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 72) – *Ну, попробуй, вырви! – Сказал он, стиснув зубы, хозяину кафе. – Так ударю, что не встанешь! – Ой испугался... – сказала Шариф Шараф, несмотря на то, что какое-то время, казалось, не соображал, не проронил ни слово. Не моргнув, смотрел на него.*

- *Une épaisse barbe rousse, des yeux gris et perçants, un nez sans narines et des marques de fer rouge sur le front et sur les joues donnaient à son large visage couturé de petite vérole une étrange et indéfinissable expression.*(Pouchkine, Alexandre. La Fille Du Capitaine,12) – *Густая рыжая борода, серые **сверкающие глаза**, нос без ноздрей и красноватые пятна на лбу и на щеках придавали его рябому широкому лицу выражение неизъяснимое.*

- *Fabien, pour toute réponse, lui envoya un baiser de la main en plissant ses yeux d'homme charnel, des yeux qui luisent et qui rient perpétuellement.* (Schmitt, Eric-Emmanuel. L'Évangile selon Pilate,45) – *Фавий не ответил, а послал ей воздушный поцелуй, прищурившись, как любой мужчина, любитель плотских утех: он прикрыл свои вечно **сверкающие** и смеющиеся **глаза**.*

- *Chicot parcourut d'abord d'un œil étincelant de joie et d'orgueil le parchemin rapporté d'Avignon par Pierre de Gondy.*(Dumas, Alexandre. La Dame de Monsoreau. Tome II). – *Гордо и радостно **сверкающими глазами** Шико пробежал пергамент, привезенный из Авиньона Пьером де Гонди.*

- *Elle continua, avec un tremblement dans la voix: - Et je veux que ma fille ne me quitte pas.* (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret,10) – ***Сверкая глазами**, с дрожью в голосе она проговорила: – Я не хочу, чтобы моя дочь расставалась со мной.*

- Анализ фактического материала позволяет констатировать, что эмоциональные состояния в разных языках могут передаваться невербальными средствами. Образное видение персонажей создается данными средствами. Невербальные средства также помогают выявлению содержательно-концептуальной информации.

- У многих писателей язык мимики богат. Авторы используют многочисленные нюансы кинетического поведения персонажей, так как невербальные средства могут выражать не только логическую сторону мысли, но и разнообразные эмоции. Невербальные средства представляют собой выразительные средства, которые можно рассматривать как косвенные выразительные средства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Значение и смысл слова: художественная речь, публицистика: [сборник статей].-Москва : Издательство Московского университета, 1987. — 200 с.
2. Когнитивный анализ слова. — Москва : URSS : ЛЕНАНД, 2014. — 209 с.
3. Коммуникативные аспекты значения : межвуз. сб. науч. работ. — Волгоград : ВГПИ, 1990. — 175 с.
4. Парадигматические отношения на разных уровнях языка : сб. науч. тр.-Свердловск : СГПИ, 1990.-128 с.
5. Петренко В.Ф. В Начале было Слово / В.Ф. Петренко // Мир психологии. — 2017. — № 4. — С. 21-28.
6. Проблемы значения языкового знака : сб. науч. тр.. — Киев : КГПИИЯ, 1982. — 190 с.
7. Проблемы словообразовательной и семантической структуры слова в романо-германских языках : межвуз. сб. науч. тр.. — Горький : ГГПИ, 1981. — 124 с.
8. Сокурова О.Б. Место и значение слова в культуре (к постановке проблемы) / О.Б. Сокурова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 2, История. — 2006. — Вып. 1. — С. 58-72.

9. Структура и семантика предложения и текста в германских языках: межвуз. сб. науч. тр.-Л.: ЛГПИ, 1987.-147 с.
10. Телия В.Н. Типы языковых значений : связанное значение слова в языке. / В.Н. Телия — Москва : Наука, 1981.-268 с.
11. Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц : межвузовский сборник научных трудов. — Пятигорск : Пятигорский государственный педагогический институт иностранных языков, 1988. — 157 с.
12. Феномен реформ на западе и востоке Европы в начале Нового времени (XVI-XVIII вв.) : сборник статей. — Санкт-Петербург : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. — 364 с.
13. Функционирование языковых единиц : межвуз. науч. сб.. — Саратов : Издательство Саратовского университета, 1986.-98 с.
14. Цыбова И.А. Определите значение слова : пособие по словообразованию во французском языке. / И.А. Цыбова - Москва : Международные отношения, 1981.-101 с.
15. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нереперентные слова: Значение, коммуникативная перспектива, прагматика. / И.Б. Шатуновский- М. : Языки русской культуры, 1996.-400 с.

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗНЫХ КУЛЬТУР (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

Целью статьи является выявление неязыковых средств актуализации эмоции в контексте разных культур. Общеизвестно, что функция речи не только передача информации, но и демонстрация определенных особенностей воздействия информации на коммуникантов в речевом акте. Участники коммуникации выполняют как функцию адресанта, так и адресата. Исходя из этого, они могут оказаться в определенном внутреннем состоянии. Внутренний мир человек многогранен. Человеческое чувство, его отношение к жизни выражаются в различных формах. Внутренний мир человека влияет на его речь и поступки. Повышенный интерес к исследованию неязыковых средств выражения эмоции обусловлено тем, что правильное владение невербальными средствами даёт возможность эффективно общаться с представителями разных лингвокультур. Невербальное средство является прекрасным инструментом передачи дополнительной информации, играющей важную роль в коммуникативном акте. Существует два способа общения между людьми — вербальный и невербальный. Функция невербального выражения очень важна в общении людей. И у него есть свои национальные особенности. Чтобы понять тот или иной жест, необходимы знания соответствующих традиций и обычаев какой-либо национальности, так как в разных культурах схожие по исполнению жесты понимаются по-разному, в силу того, что многие из них являются культурно-специфичными. Данная статья посвящена анализу невербальных средств общения в контексте разных культур, проанализированы их особенности у разных национальностей.

Ключевые слова: невербальные средства, таджикский язык, французский язык, национальная специфика, внутренний мир, эмоция, эмоциональное состояние, кинетическая реплика, художественный текст, кинетическая реакция, эмоциональный тип, мимика, лингвокультура.

ВОСИТАҶОИ ҒАЙРИЗАБОНИИ ИФОДАКУНАНДАИ ЭҶСОСОТ ДАР ФАРҶАНҶОИ МУХТАЛИФ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ)

Ба ҳамагон маълум аст, ки вазифаи нутқ на танҳо баёни маълумот аст, балки нишон додани хусусиятҳои таъсиррасони маълумот ба ҳамсӯҳбатон ҳангоми муошират ҳам мебошад. Иштирокчиёни муошират ҳам вазифаи хитобкунанда (адресант) ва ҳам вазифаи мухотаб (адресат)-ро иҷро мекунанд. Бо назардошти ин, онҳо метавонанд ҳолати муайяни ботинӣ дошта бошанд. Олами ботинии инсон гуногун аст. Ҳиссиёти инсон ва муносибати ӯ ба зиндагӣ дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегарданд. Олами ботинии инсон ба нутқу рафтори ӯ таъсиргузор аст. Таваҷҷуҳи зиёд ба таҳқиқи воситаҳои ғайризабони ифодакунандаи эҷосот аз он бармеояд, ки корбурди дурусти воситаҳои ғайризабонӣ имкон медиҳад муошират бо намояндагони забону фарҳанги мухталиф самарабахш сурат гирад. Воситаи ғайризабони ифода воситаи хуби баёни маълумоти иловагӣ, ки дар муошират нақши муҳим дорад, ба шумор меравад. Дар байни одамон ду роҳи муошират- забонӣ ва ғайризабонӣ мавҷуданд. Вазифаи ифодаи ғайризабонӣ дар муоширати байни одамон хеле

муҳим арзёбӣ мешавад ва он ҳам хусусиятҳои миллии худро дорад. Барои он ки маънои ин ё он ҳаракат (жест)-ро фаҳмид, бояд аз донишҳои зарурӣ доир ба суннатҳо ва расму одати ин ё он халқ бархурдор буд, зеро дар фарҳангҳои мухталиф жестҳои монанд ба таври гуногун фаҳмида мешаванд, ба сабаби он ки бисёре аз онҳо хусусиятҳои фарҳангӣ доранд. Мақолаи фавқ ба таҳлили воситаҳои ғайризабони муошират дар фарҳангҳои мухталиф баҳшида шудааст ва хусусиятҳои онҳо дар халқҳои гуногун таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: востаҳои ғайризабонӣ, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ, хусусияти миллӣ, олами ботинӣ, эҳсосот, ҳолати эҳсосотӣ, репликаи кинетикӣ, матни бадеӣ, воқуниши кинетикӣ, навъи эҳсосӣ, мимика, забону фарҳанг.

NON-LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING OF EMOTIONS IN CONTEXT OF DIFFERENT CULTURES (ON MATERIALS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

The purpose of the article is to identify non-linguistic means of actualizing emotions in the context of different cultures. It is well known that the function of speech is not only the transmission of information, but also the demonstration of certain features of the impact of information on communicants in a speech act. Communication participants perform both the function of the addressee and the addressee. Based on this, they may find themselves in a certain internal state. The inner world of a person is multifaceted. Human feeling and its attitude to life are expressed in various forms. The inner world of a person influences his speech and actions. The increased interest in the study of non-linguistic means of expressing emotions is due to the fact that proper possession of non-verbal means makes it possible to communicate effectively with representatives of different linguistic cultures. A nonverbal medium is an excellent tool for transmitting additional information that plays an important role in a communicative act. There are two ways of communication between people — verbal and nonverbal. The function of nonverbal expression is very important in human communication. And it has its own national characteristics. To understand this or that gesture, knowledge of the relevant traditions and customs of any nationality is necessary, since in different cultures gestures similar in execution are understood differently, due to the fact that many of them are culturally specific. This article is devoted to the analysis of nonverbal means of communication in the context of different cultures, their features in different nationalities are analyzed.

Keywords: non-linguistic means, Tajik language, French language, national specifics, inner world, emotion, emotional state, kinetic replica, artistic text, kinetic reaction, emotional type, facial expressions, linguoculture.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сафялоева Лола Субҳоновна - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, муаллими калони кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992) 553208383

Сведение об авторе:

Сафялоева Лола Субҳоновна - Таджикский государственный институт языков им. С. Улуғзода, старший преподаватель кафедры романо-германских языков **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6 E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992) 553208383

About the author:

Safyaloeva Lola Subhonovna - Tajik State Institute of languages named after S. Ulughzoda, Senior lecturer at the Department of Romano-Germanic Language. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Phone: (+992) 553208383.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ПРИВЕТСТВИЕ» (САЛОМ) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖ. ИКРАМИ «ДВЕНАДЦАТЬ ВОРОТ БУХАРЫ»)

Азимова Г.Э.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

На современном этапе развития языкознания происходит все более интенсивное развитие когнитивного направления, а именно когнитивной лингвистики. Такое развитие обосновано тем фактом, что эта область лингвистики рассматривает такое явление как концептуализация, суть которой, в свою очередь, заключается в осмыслении поступающей к индивиду потока информации [3, с.50].

Определение же такого понятия как концепт представляет определенную сложность, и связано это с тем, что существуют неоднозначные его формулировки. Тем не менее, суммируя все определения понятия «концепт» различными лингвистами, можно обнаружить в них нечто общее. То есть сформулировать мы можем его так: «Концепт- это единица ментального уровня, являющееся частью когнитивной картины мира этноса, которая, в свою очередь, содержит в себе элементы человеческой психики и внеязыковой реальности и может быть репрезентована в языке» [1, с.78].

Главной задачей лингвиста, занимающегося исследованием того или иного концепта является нахождение наиболее полного перечня языковых единиц, репрезентирующих данный концепт и рассмотрение его динамики на материале различных художественных произведений. Анализ того или иного концепта на материале художественных произведений проводится для выявления особенностей языкового его представления [2, с.233].

Так как акт приветствия представляет собой формулу этикетного речевого акта, то для нас представляет большой интерес проявление данной речевой формулы на материале художественных произведений по нижеследующим причинам:

- концепты в художественных произведениях отражают этнокультурную специфику речевого этикета той или иной эпохи;
- в художественных произведениях актуализируются особенности речевого поведения в конкретной сфере общения;
- этикетные речевые акты отражают функционально-прагматические формулы речевого этикета, которые, в свою очередь, оказывают влияние на эффективность речевого акта.

Какие же существуют признаки речевого этикета? Во-первых, эта ситуативность, которая выражает отношение говорящего к собеседнику в определенный момент и в определенном месте. Во-вторых, регулятивность, т.е. речевой этикет выполняет регулятивную функцию, а именно занимается распределением коммуникативных ролей, установлением статуса коммуникантов и определением тональности общения. Третий признак — это согласованность, т.е. при использовании речевого этикета предполагается, что нормы выполняются согласованно всеми коммуникантами. Наличие коммуникативной рамки представляет собой четвертый признак, он заключается в том, что у любого речевого акта есть начало и завершение, т.е. обязательные рамки, которые организуют этикетный речевой акт [6, с.33].

Что касается принципов этикетного общения, то они являются универсальными для всех народов и отражают такие черты как вежливость, использование стандартных речевых формул в стандартных ситуациях общения, доброжелательное отношение участников коммуникации. Тем не менее, в речи эти принципы реализуются своеобразно, и именно поэтому, важно учитывать национально-культурную специфику речевого поведения. [8, с.112].

В таджикском языке приветствие также сопровождается вопросами о самочувствии/ здоровье собеседника. Они вербализируются в языке посредством таких формул как «Саломатитон нагз?» что в переводе означает «Здравствуй! Как ваше здоровье?» Данная речевая формула базируется на таджикской лингвокультурной общности о том, что в ходе коммуникации принято узнавать также и о состоянии здоровья коммуниканта.

Так что же представляет собой акт приветствия? Под приветствием понимаются формулы, т.е. клише, основная задача которых состоит в установлении речевого контакта. Иначе говоря, приветствовать собеседника- значит проявить к нему вежливость и уважение. В данной статье в качестве материала для рассмотрения нами было выбрано художественное произведение Дж. Икрами «Двенадцать Ворот Бухары». В анализируемом нами произведении можно выделить такие способы выражения акта приветствия: «ассалом»-5; «салом»-7; «мархабо»-2; «саломат бошед»-3; «хуш омадед»-3.

Наиболее распространенными фразами в качестве приветствия в таджикском языке являются фразы «Ассалом», либо «Ассалом аллейкум», так как употребление этих фраз является допустимым как

в формальной, так и в неформальной обстановках коммуникации в таджикском языке. И эти единицы речевого этикета этимологически выражают пожелание здоровья собеседнику.

1) **Ассалому алайкум!**- гуфт вай пас аз ништастаи ба Пахвалон даст дароз карда.- Мунтазири меҳмон набудед, албатта! Ана, худо меҳмонро расонид. Омин, хайру барака диҳад, оллоҳуакбар! [5, с.6].

(**Ассалом алейкум!**- сказал он, усевшись и протягивая Пахлавану руку.- Вы не ждали гостя, а Бог вам прислал его.)

2) **Ассалом**, Акамирзо! Акнун амир катӣ дастбагиребои мешавем, мегӯянд, рост-мӣ? Кай бошад, он соат? [5, с.16].

(Здравствуйте ака Мирзо! Это правда, что тут болтают, будто мы теперь будем драться с эмиром? И скоро наступит этот час?)

3) **Асалом**, чаноби пошшобибӣ! Ман Асад Махсум мешавам, писари қозии Бойсун... Ба шумо чаноби Мирзо Муҳиддин Мансуров салом мерасонанд [5, с.167].

(Здравствуйте, ваше высочество, государыня-матушка! Я Асад Махсум, сын байсунского казия... Вам кланяется господин Мирзо Муиддин Мансуров).

4) **Ассалому алайкум!**- гуфт Саидпахлавон ба онҳо даст пеш гирифта [5, с.17].

(Салам алейкум!- сказал им Сайд Пахлаван, почтительно прижав руки к груди).

Немаловажную роль здесь играют употребление местоимения шумо (Вы), которое обозначает уважение к собеседнику, а также его употребление характерно для эпохи написания произведения, которое описывает нам события 19 века.

Следующим критерием для разграничения форм приветствий является пол коммуникантов. И так, в таджикском языке оно выражается такими словами-обращениями типа «хонум», «хоча», «хонимдухтар». В неформальной обстановке характерно употребление слова «салом» в качестве приветствия в таджикском языке. Стоит отметить, что в данном произведении трудно найти такие формулы приветствия как «Субх ба хайр», так как эти фразы, чаще всего, в таджикском языке «Добрый день», «Добрый вечер» заменяются словом «Ассалом» и «Салом».

1) **Салом** Асочон!- гуфт пахлавон. -Сихат- саломат ҳастед, тану чон сихат? Ба ин сарулибос ман шуморо нашинохтаам. Фирӯзачон дуруст-мӣ? [5, с.76].

(Здравствуй, Асоджан!- сказал Пахлаван.- Ну, как жив, здоров? Я тебя даже не узнал в этой одежде. А Фируза-джан здорова ли?)

2) -**Салом**, амачон! Биёед, дар ин чо камтар дам гиред!- гуфт Фирӯза [5, с.76].

(Здравствуйте, тетушка! Проходите, отдохните немного!- сказала Фируза.)

3) **Салом**, Махсум! -гуфт Ҳайдаркул саҳт карда, -хизмат?

-Садои пуртаъсир ва гуфтори чиддии Ҳайдаркул Асадро ба хуш овард.

-**Салом, салом!** -гуфт вай саросемаворона... [5, с.166].

(Здравствуйте, Махсум! -резко сказал Хайдаркул. В чем дело? Чем могу вам служить? Серьезный тон и слова Хайдаркула заставили Асада опомниться.

-Здравствуйте, здравствуйте! - сказал он торопливо.

4) -**Салом нарасонида**, охир шавад, вай кӯрнамак! -гуфт пошшобибӣ [5, с.76]. (Пусть не кланяется, а подохнет, неблагодарный! отвечала мать эмира.

5) -**Салом** раис!- гуфт вай. -ҳар чи сихат-саломат ҳастед? Монда нашавед? Кайфу аҳвол? [5, с.274].

(Салом, председатель, сказал, входя, Низамиддин. Не уставать вам! Как здоровье, дела, настроение?)

б) -**Салом** дадачон! -гуфт вай. Мо омадем... як кор баромад...

-Салом, салом! -гуфт занакӣ фаранчинокро хамроҳи Мирак дида пахлавон.- Хуш омадед! Шинетон, шинетон! Ман ҳозир... [5, с.324].

(Здравствуйте, отец, сказал подросток. Вот мы пришли дело есть.

Здравствуйте, здравствуйте, приветствовал их Пахлаван, бросив удивленный взгляд на женщину в парандже. Присядьте, добро пожаловать! Я скоро...)

Следующей фразой, выражающим концепт «Приветствие» в таджикском является фраза «**саломат бошед**», которое означает «пожелание здоровья собеседнику», этот компонент также включен в аспект приветствия.

1) **Саломат бошед** бародар!-мегуфт Пахвалон ва аз чӯяке ба чӯяке мегузашт [5, с.3].

(Дай бог вам здоровья! отвечал Пахлаван, переходя от одной грядки к другой).

2) **Саломат бошед**, тақсир! [5, с.9].

(Спасибо, господин!)

3) **Саломат бошед!** -гуфт Махсум [5, с.16].

(Спасибо!- сказал Махсум).

В приведенных выше примерах речевой акт приветствия представлен между участниками коммуникации в художественном произведении. Эти фразы также сопровождаются дополнительными репликами, основанных на принципе вежливости,

включающие в себя уважение к адресату, проявление заботы, вопрос о самочувствии, здоровье и в то же время выполняют этикетную функцию.

И такие выражения как «мархабо» и «хуш омадан» тоже являются в тексте данного произведения средствами выражения компонента приветствия и имеют значение «приветствовать собеседника при его прибытии». В переводе они означают «добро пожаловать», и употребляя данную мы даем понять собеседнику, что его прибытие доставляет нам радость, и следовательно мы желаем ему приятного пребывания:

1) **-Мархабо, мархабо**, хуш омадед! Сарфароз кардед. Бо шарофати шумо хонаи бечорагии мо аз кудуми ин дӯстон мунаввар мегардад [5, с.10].

(Добро пожаловать! Наше жалкое жилище озарилось светом с появлением таких дорогих гостей!)

2) - **Мархабо**, эй пайки муштоқон, бигӯ пайгоми дӯст!

То кунам ҷон аз сари рағбат фидои номи дӯст.

Волаю шайдост доим ҳамчу булбул дар қафас,

Тӯтии табъам зи шавқи шаккару бодомии дӯст.

Зулфи ӯ домасту холаш донаи он дому ман-

1) Бар умеди донае афтадаам дар доми дӯст[5, с.409].

(Спеши, гонец любви, неси мне весточку с пути,

Чтоб душу милому могла я в жертву принести!

Влюбленный просит попугай: о дай мне сахар губ!

Миндалинки блестящих глаз мне принеси в горсти!

Ах, кудри у него силок, приманка блеск очей!

Увы! В силок попалась я: на волю не уйти!)

По нашему мнению, речевые акты, выражающие приветствие в художественном произведении, функционируют в различных сферах общения, но в данном случае мы имеем дело с художественным стилем речи. Можно сделать вывод, то это является показателем того, что существует стандартизованность в употреблении этикетных формул приветствия в том или ином функциональном стиле речи. Но в то же время, следует отметить, что многообразие формул речевого общения в таджикском языке дает возможность выбирать средства выражения приветствия, в зависимости от целевой установки общения, коммуникативной ситуации, положении коммуникантов, локутивных сил речевого акта[9, с.44].

Проанализировав средства выражения концепта «Приветствие» на материале художественного произведения можно прийти к заключению, что приветствие относится к речевой этикетной рамке. Функция же приветствия заключается в фиксации наиболее устойчивых моментов коммуникации и в определении общей тональности общения. Формулы речевого этикета, заключенные в рамках этикетных формул, дифференцируются речевым разнообразием, которое же определяется их прагматическим потенциалом.

Выбор той или иной этикетной формулы определяется, прежде всего, ситуацией общения целями участников коммуникации, которое позволяет автору художественного произведения обозначить статус персонажей произведения, а также их взаимоотношение. В исследуемом нами художественном произведении Дж. Икрами «Двенадцать ворот Бухары» речевое выражение этикетного речевого акта приветствия вербализовано не только посредством стереотипных формул, но и с помощью дополнительных нетипичных конструкций (вопросами, репликами), выполняющих этикетную функцию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко, Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. М.: Флинта: Наука, 2016. 282 с.
2. Болдырев, Н.Н. Язык и структура сознания // Когнитивные исследования языка. 2016. Вып. 24. С. 35-48.
3. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании /С.Г.Воркачев // Филологические науки. – М., 2001. – С.70.
4. Гальперина Л.А. Английский язык в ситуациях общения. М.: 1990
5. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Кн.1. Дочь огня: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать, В. Смирновой и М. Явич; Вступит. статья В. Оскоцкого. М.: Худож. лит., 1979. - 414 с.
6. Искандарова Д.М. Индикаторы социального статуса в таджикском языке/ Д.М. Искандарова// Мир духовной культуры человечества: язык, литература, искусство.- Самарканд, 2006.-С.132
7. Камолитдинов Б. Сухан аз бахри дигарон гуянд.- Душанбе: Интернюс-Тоҷикистон, 2001.-171с.
8. Карасик В.И. Иная ментальность. М.: Гнозис, 2005. 156с.
9. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке// Языковая личность: Культурные концепты. Волгоград, Архангельск, 2014. С.-3-16

10. Назарзода С. Толковый словарь таджикского языка. Том 1/ С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон.-Душанбе, 2010.- С.997-1095
11. Назарзода С. Толковый словарь таджикского языка. Том 2/ С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон.-Душанбе, 2010.- С.997-1095

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ПРИВЕТСТВИЕ» (САЛОМ) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖ. ИКРАМИ «ДВЕНАДЦАТЬ ВОРОТ БУХАРЫ»)

Статья посвящена репрезентации концепта «Приветствие» в художественном дискурсе таджикского языка. Отмечается, что художественное выражение концепта «Приветствие» в таджикском языке характеризуется многообразием языковых средств репрезентации акта приветствия, доброжелательства, справления о здоровье. Проанализировав средства выражения концепта «Приветствие» на материале художественного произведения можно прийти к заключению, что приветствие относится к речевой этикетной рамке. Функция же приветствия заключается в фиксации наиболее устойчивых моментов коммуникации и в определении общей тональности общения. Формулы речевого этикета, заключенные в рамках этикетных формул, дифференцируются речевым разнообразием, которое же определяется их прагматическим потенциалом.

Ключевые слова: концепт, приветствие (салом), словарные дефиниции, акт приветствия, таджикская лингвокультура, художественный дискурс.

REPRESENTATION OF THE CONCEPT «GREETING» (SALOM) IN TAJIK LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF FICTION OF J. IKRAMI «TWELVE GATES OF BUKHARA»)

The article is devoted to a representation of the concept «Greeting» in a artistic discourse. It is noted that the artistic expression of the concept of " Greeting " in the Tajik language is characterized by a variety of linguistic means representing the act of greeting, goodwill, coping with the health of somebody. Having analysed the means of representation of the concept «Greeting» in the fiction, we can conclude that an act of greeting can be considered within the framework of speech etiquette. The function of the greeting is to focus on the main parts of communication and to define the general tone of it. The elements of speech etiquette within their framework are characterised by speech diversity and can be determined by the pragmatic potential.

Key words: concept, greeting, dictionary definitions, an act of greeting, tajik linguistic culture, fictional text.

Сведения об авторе:

Азимова Гулноза Эркиновна - преподаватель кафедры английской филологии Российско-Таджикский (Славянский) университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30, Тел.: (+992) 918357383 (м.) E-mail: azimova.gulnoza.1995@mail.ru

About the author:

Azimova Gulnoza Erkinovna - Lecturer of the Department of English philology, Russian- Tajik (Slavonic) university, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade, 30, Phone.: (+992) 918357383, E-mail: azimova.gulnoza.1995@mail.ru

РОЛЬ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКИХ СПОСОБОВ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ДИКОРАСТУЩИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Насимова П.А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Наряду с морфологическим способом терминообразования роль морфолого-синтаксического или словосложения очень велика в формировании терминов дикорастущих лечебных растений в исследуемых языках. В исследуемых языках словосложение – одно из важнейших средств языка, благодаря которому он, наряду с другими средствами, обогащает лексический состав и совершенствует своей структуры. О дефиниции понятия «словосложение» как способ терминообразования у учёных и лингвистов имеются разные точки зрения. Гринев-Гриневиц полагает, что «словосложение – это наиболее распространенный из способов морфолого-синтаксического терминообразования, а популярность сложных терминов можно объяснить тем, что сложное слово всегда короче словосочетания тем, что оно цельно оформлено. В

сложном слове отпадает забота о грамматическом оформлении первого компонента, что играет очень важную роль, особенно в письменной речи» [4, с. 147]. В. М. Лейчик об этом способе отмечает следующее: «Традиционный способ словообразования – словосложение, который не был очень продуктивным в русском языке, переживает период бурного развития, и связывает это с двумя обстоятельствами. Первое – это усложнение и углубление человеческого знания, зависящее от ускорения научно-технического прогресса. Второе обстоятельство состоит в более широком, чем прежде, использовании греко-латинских элементов и греко-латинских моделей словосложения, что связано с характерной для нашей эпохи интернационализацией знания» [10, с. 53–54]. О роли и места данного способа в языке лингвист Е.А. Василевская отмечает, что «В тех языках, где словосложение имеется, оно является могучим средством пополнения словарного запаса и совершенствования грамматического строя языка» [3, с. 37].

Из анализа и сравнения терминов дикорастущих лекарственных растений стало известно, что сложные терминологические единицы составляют 8% от всех зарегистрированных терминов в сопоставляемых языках. Безусловно, они прослеживаются во всех лексико-семантических группах, относящихся исследуемой терминологии.

Терминологические единицы, созданные сложением основ и слов при помощи интерфиксов, представляют самую большую группу сложных терминов в сравниваемых языках. Их вклад в обоих языках составляет приблизительно 42% от всех анализируемых единиц. В качестве опорного компонента сложных терминов могут также выступать связанные компоненты интернационального характера, для которых, как отмечает В.П. Даниленко, свойствен «стандартность значения и закреплённость частей сложения за классификационными рядами наименований (в пределах одной отраслевой терминологии)» [5, с. 126–128].

Следует указать, что словосложение имеет тесное отношение с морфологией, синтаксисом, и с лексикой, а также с другими способами терминообразования. По мнению О.Д. Мешкова «Сама дефиниция сложного слова представляет собой большие трудности, во-первых, из-за сложности определяемого объекта, во-вторых, из-за наличия многих объектов смежных с определяемым, в-третьих, из-за различных лингвистических воззрений и подходов к определяемому объекту – сложному слову» [12, с. 173]. Если А. И. Смирницкий «выделяет слова простые, слова производные и слова сложные, в основу которых входит две или большее количество корневых морфем. В качестве разновидности сложных слов выделяются еще сложнопроизводные слова типа» [13, с. 57-58; 12, с. 174], а И. В. Арнольд предлагает к понятием сложных слов следующее определение: «сложным словом (а compound word) называется объединение двух или, реже, трех основ, функционирующее как одно целое и выделяющееся в составе предложения как особая лексическая единица благодаря своей цельнооформленности» [2, с. 150; 12, с. 174].

Понятие сложного слова также не осталось вне поля зрения английских лингвистов. Например, Г. Марчанд интерпретирует сложное слово следующим образом: «Образование новых слов происходит путем объединения языковых элементов на базе отношений определяющее / определяемое, что составляет синтагму. Когда на такой базе происходит объединение двух или более слов в морфологическом целом, мы можем говорить о сложном слове» [11, с. 11; 12, с. 175]. Лингвист О. Есперсен предлагает следующие определения сложных слов: «Сложное слово, очевидно, можно определяет как объединение двух или более слов, способных функционировать как одно слово, как одна единица» [9, с. 134; 12, с. 175]. В своей книге Р.В. Зандворт о сложном слове отмечает следующее: «В английском языке, также как и в других германских языках, имеется много словарных единиц, которые, хотя и воспринимаются и употребляются как одно слово, состоят из двух или более элементов, каждый из которых может, употребляются как отдельное слово. Такие словарные единицы называются сложными словами» [7, с. 277; 12, 176].

Таким образом, исходя из вышеупомянутых высказываниях, можно утверждать, что под сложными терминологическими единицами обычно понимаются те термины, которые образуются в результате акта соединения двух или более знаменательных основ (именных, глагольных либо наречных), и они различаются структурной слитностью и выделяемых в потоке речи, благодаря своей цельнооформленности. Вклад сложных терминов в терминосистеме дикорастущих лекарственных растений таджикского языка составляет приблизительно 28% (270 единицах) и английского языка – 30 % (310 единицах) от общего количество анализируемых терминологических единиц.

Следовательно, ниже рассматриваются сложные термины данной терминогруппы с точки зрения их общности, сходности и отличия в сопоставляемых языках.

а) **Таджикские сложные термины.** В большинстве лингвистических источниках сложные термины разделяются на сложносочиненные и сложноподчиненные слова.

Сложносочиненные термины. Данный способ тип образования сложных терминов в лингвистике также называется копулятивами, т.е. они состоят из равных компонентов и не имеют зависимость друг от друга. Сложносочиненные термины образуются при помощи инфиксов.

Сложноподчиненные термины. В лингвистике те сложные слова, которые образуются путем данного способа, называются детерминативными. Значительное количество терминов дикорастущих лекарственных растений таджикского языка образуется именно при помощи этого типа терминообразования. Согласно участию тех или иных частей речи, сложноподчиненные термины образуются путем следующих моделей:

Noun+Noun (имя существительное + имя существительное): мурчагул, думчагул [14, 43]; бехдору [13, 45]; хайригул, гулхайрӣ [14, 48]; баргчой, муғулчой [14, 52]; савринчон [14, 61]; зангпоя [14, 69]; дулонахор [14, 73]; чиллагийёх, чилладору [14, 80]; ачалгийёх [1, 185]<Дар Чину Юнони Қадим нӯги пайконҳоро бо захри ачалгийёх тар карда барои шикор ва дар вақти муҳорибаҳо истифода мебаранд [1, 185]; хорангур [1, 572]< Дар тибби мардуми рус **хорангурро** барои муолиҷаи қабзияти музмин чун исҳоловари сабук мефармоянд [1, 573]; латтахор [1, 349]< Дар тибби мардуми тоҷик барги **латтахор** чун доруи даббоғӣ, пешоброн, шифодихандаи захм ба кор бурда мешавад [1, 350]; мушхор [1, 402]<Решаи **мушхорро** дар шакли малҳам, обҷӯш ва дамкарда истифода мебаранд [1, 403]; панчагул [1, 462]<Дар тибби муосир намудҳои гуногуни панчагуд васеъ истифода мешаванд [1, 462].

Noun+Noun+Suf. -ак (имя существительное + имя существительное + суф. -ак): падарарӯсак [1, 454]<Таъсири шифоии **падарарӯсак** бо маҷмӯи маводи ғаъоли таркиби он вобастагии зиҷ дорад [1, 455].

Noun+Verb (имя существительное + глагол): сағкуш [14, 83]; ғузахор [13, 85];

Noun+Verb+Suf. ак (имя существительное + глагол + суф. -ак): гулпечак [1, 238]< Абӯалии Сино **гулпечакро** барои табобати тангнафасӣ ва дигар касалиҳои шуш, чигар, сипурз тавсия кардааст [1, 238]; пиллапечак, буттапечак, дастпечак [13, 87]; забонсӯзак, забонгазак [14, 83]; ғузахорак [14, 85] раҳдавак [14, 94]< **Раҳдавакро** аз қадим барои муолиҷаи беморон васеъ истифода мебаранд [1, 485].

Noun+Adjective+Suf. -ак (имя существительное + имя прилагательное + суф. -ак): забонсӯзонак [14, 83];

Numeral+Noun (имя числительное + имя существительное): себарга [1, 510]<Дар тиб асосан баршу гули себаргаро истифода мебаранд, онро дар вақти шукуфтаниш бо гулбаргҳои чада, дар ҷойҳои сояи хушки шамолрас мехушконанд [1, 521]; дулона [14, 71; 1, 264]<Доруҳои аз **дӯлона** омодашуда асабро оромӯ холестерини таркиби хунро кам мекунад [1, 264]; ҳазориспанд [14, 88] – rue (рута); садпайванд [14, 94]; сисанбар – *origanum; marjoram* (душица) панчангушт – *leban, chaste tree* [13, 17-18] (прутняк); чилбуғум – *horsetail, scoring rush* (хвош), судоб ҳазориспанд [14, 17-18]. В «Словаре Доро» термин «ҳазориспанд» интерпретируется следующим образом: «гийёҳи хурдӯ аз тираи исфанд: сипанд, испанд. Однако, с точки зрения словообразовательной особенности, указанный термин относится к таким древним словам, как: *амшоспанд, мехроспанд* и *морспанд* [6, с. 485].

Adjective+Noun (имя прилагательное + имя существительное): сафедбех [14, 45]; тармева [14, 71] шумтарбуз [14, 74]; ширинбуя – *licorice, reavine* (солодка) [14, 17-18]; зардчой [14, 52; 1, 272]< Дар таджикотҳои илмӣ нишон додаанд, ки доруҳои **зардчой** хосияти зиддилтиҳоб, даббоғӣ, хунбанд ва зиддибактерия дорад [1, 272]; сиёҳдона [1, 529]<Муҳаммад Хусайн дар «Маҳзан ул-адвия» гуфтааст, ки **сиёҳдона** буняро гарм, рутубатро хушк ва бодро рафъ мекунад ва пешоброн аст [1, 529]; даббагийёх [255]<Хусусиятҳои шифоии даббагийёх аз замони қадим маълум буд [1, 255]; тархун [1, 547]<Мувофиқи гуфтаҳои табиби машҳур Ибни Байтор тархун ба шахс оромӣ бахшад, хобро беҳ кунад ва таби талхи доруҳоро аз байн барад [1, 548].

Numeral+Noun+Verb (имя числительное + имя существительное + глагол): ҳазораспанд [14, 88].

Numeral+Adjective (имя числительное + имя прилагательное): ҳазорҷӯшон [14, 74].

Numeral+Noun+Suf. -ак (имя числительное + имя существительное + суф. -ак): садпайвандак [14, 87].

Numeral+Noun+Verb +Suf. -ак (имя числительное + имя существительное + глагол + суф. -ак): садгулпечак [14, 87].

Verb+Noun (глагол + имя существительное): сӯзгийёх (газна) – *nettle* (крапива) [14, 17-18].

Следует указать, что в таджикском языке существует малое количество сложноподчиненных терминов дикорастущих лекарственных растений, которые образуются при помощи модели **Noun+Noun** и первый или второй их компонент является названия птицы, насекомого или животного: девзабон [14, 97]; зоғпоя [14, 97]; пойзоғ [14, 97]; гунчишкгиёх [14, 103]; хирспут [14, 114]; харбеда [7, 114]; говришк [14, 114]; сагмезак [14, 126]; чайрабодиринг [14, 152]; шутурпай [14, 182]; сагангур [14, 212]; рӯбохтурбак [14, 212]; говчорӯб [14, 237]; кайкалаф [14, 243] канаалаф [14, 243], канадона [14, 17]. Однако в английском языке эквиваленты вышеупомянутых терминов прослеживаются с такими значениями, но с разными формами и структурами, т.е. в непроизводном, производном, сложном и составном формах: *centaury, gentian* – девзабон, зоғпоя (оливье горечавка); *herniary, rupturewort* – гунчишкгиёх, даббагиёх (гладкий грыжник); *plaster clover, yellow sweet clover, king's-clover, king's-crown, yellow melilot, bur grass* – сагмезак (безлистный ежовник); *carper(bush)* – чайрабодиринг (колнучее каперсы) *sweet wormwood* – говчорӯб (однолетняя полынь); *lady's thumb, spotted knotweed lover's-pride* – кайкалаф (почечуйная трава). Некоторые сложные английские термины дикорастущих лекарственных растений совпадают с таджикскими эквивалентами и по значению и по форме: *oltsfoot, foalfoot* – шутурпай (мать-и-мачеха); *houndsberry* – сагангур (чёрный паслён, лисий виноград).

В ходе анализа стало известно, что у некоторых сложных терминов дикорастущих лекарственных растений первый компонент является цвет или названия химической реакции: ишқоргиёх [14, 126]; сиёхбодом [14, 135]; сурхчой [14, 137]; сиёхавранч [14, 212]; сафедшибоғ [14, 226]; сурхчорӯб [14, 230]; сиёхчоруб [14, 237]; сафедзира [14, 290]. Однако в английском языке их эквиваленты лишь совпадают по значению, а по форме немного отличаются: *common buckthorn* – сиёхбодом (слабительный жостер). Тем не менее, некоторые вышеуказанные термины совпадают и по значению и по структуре: *touch-and-heal* – сурхчой (продырявленный зверобой); *hart's-thorn* – сиёхбодом (слабительный жостер); *houndsberry* – сиёхавранч (чёрный паслён, лисий виноград); *spingel* – сафедзира (обыкновенный).

а) Английские сложные термины. В английском языке сложные термины образуются при помощи следующих моделей:

Noun+Noun (имя существительное + имя существительное): *barberry* – барбарис; *hedge-hyssop* – алафи сафро, думчагул, мурчагул, сафрогиёх, симун [14, 43]; *hackberry*–сангдарахт [8, 255] (каркас); *riperidge* - анбарборис [8, 273] (барбарис); *currant* - буттаи қот [8, 296] (смородина); *cotoneaster*– буттаи қизил, илғай [8, 308] (кизильник); *ashberry* - губайро [8, 417] (рябина); *hawthorn*– дӯлона [8, 428] (понтийский боярышник).

Adjective+Noun (имя прилагательное + имя существительное): *blackberry* – марминчон [8, 447] (ежевика)

Таким образом, из анализа и сравнений вышеуказанных терминов стало известно, что наиболее частотной моделью, в сложной терминологии данной терминосистемы является модель **Noun+Noun** и в таджикском и в английском языках.

Необходимо указать, что в составе некоторых терминов дикорастущих лекарственных растений, имеющих форму сложений, в качестве специфического для данной терминологии выступает терминологический элемент со стандартным значением *гул* – *flower*, восходящий к самостоятельным словам: **думчагул, мурчагул, гулхайрӣ, хайригул, тӯдагул, муғулчой** и т.п.

В обоих языках термины, обозначающие в исследуемой терминологии сложные единицы дикорастущих лекарственных растений, объединяются посредством интерфикса и обычно обладают дефисное написание (*ҳаши-ҳаши*), но используются также орфографические варианты со слитным написанием под влиянием тотального правила слитного написания сложных слов с соединительной гласной.

Наряду с этим, по сравнению с английским языком, в таджикском языке имеется несколько терминов, которые по своей формальной структуре являются сложными словами и образованы словосложением: **хайригул, гулхайрӣ, сафедбех, сафедреша, тармева, дастпечак, пиллапечак, гунчишкгиёх**. Однако, указанные термины также используются в форме термины-словосочетания.

Таким образом, из анализа и сравнения терминов дикорастущих лекарственных растений выявлено, что роль морфолого-синтаксический способ терминообразования по сравнению с другими способами занимает особое место в сравниваемых языках. Что касается терминообразовательных моделей дикорастущих терминов, то в этом плане таджикский язык доминирует английский. Если таджикских сложных дикорастущих терминов образуются при помощи 11 моделей, то в английском языке их всего 2.

Относительно частичной соотносительности в образовании сложных терминов сравниваемых языках, необходимо отметить, что имя существительное составляют значительное количество терминов данной группы. Исходя из вышеуказанных сравнения, анализ и интерпретации дикорастущих терминов было определено, что в группе сложных терминов обоих языков прослеживаются общность, сходства и отличия и по структуре и по значению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азонзод Ч. Рустаниҳои шифой ва ғизоӣ. (Асосҳои фармако-нутрициология). / Ч.Азонзод – Душанбе: «Адиб», 2010.-485с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. / И.В.Арнольд-М., 1959.-150с.
3. Василевская Е.А. Словообразование в русском языке. / Е.А.Василевская М., 1962.-37с.
4. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение. / С.В. Гринев-Гриневич – Москва: Изд. центр «Академия», 2008.-147с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания.-Москва: Наука, 1977.-246 с.
6. Начот Д. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ. Дар ду ҷилд. Ҷилди 2. / Д.Начот – Душанбе: «Дониш»-и АМИТ.-485с.
7. Зандворт Р.В. A handbook of English grammar. / Р.В. Зандворт-London, 1958. – 277с.
8. Запрыгаева В.И. Дикорастущие плодовые Таджикистана. / В.И. Запрыгаева – Москва - Ленинград: Изд-во «Наука», 1964. – 255с.
9. Есперсен О.А. modern English grammar, part VI. / О.А.Есперсен London, 1954. – 134с.
10. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – 4-е изд. / В.М. Лейчик – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
11. Марчанд Г. The categories and types ..., 1969. – С. 11.
12. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. / О.Д.Мешков – Москва: Изд-во «Наука», 1976. – 173
13. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. / А. И.Смирницкий-М., 1956,-С. 57-58.
14. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. / М.Ходжиматов – Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1989. – 368 с.

НАҚШИ УСУЛИ ИСТИЛОҲНИГОРИИ САРФИЮ НАҲВӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ РАСТАНИҲОИ ШИФОБАХШИ ХУДРӢИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба нақши усули истилоҳнигории сарфию наҳвӣ дар ташаккули истилоҳоти растаниҳои шифобахши худрӯи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар мақола истилоҳоти мураккаби растаниҳои шифобахши худрӯи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи усули истилоҳнигории сарфию наҳвӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Тақия ба сарчашмаҳои илмӣ роҳу усули созмони истилоҳоти мураккаб дар асоси қолибҳои мушаххас муайян шудаанд. Илова бар ин, вижагиҳои монандӣ, тафовут ва умумияти ин гурӯҳи истилоҳот баррасӣ ва нақши ин усули истилоҳнигорӣ дар ғановат гардидани таркиби луғавии забонҳои фавқуззикр муайян гардиданд. Дар раванди таҳлил муайян гардид, дар созмони истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ 11 қолиб ширинок намуданд ва дар забони англисӣ миқдори онҳо ба 2 адад баробар аст.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, сарф, наҳв, калима, истилоҳ, муқоиса, таҳлил, монандӣ, тафовут, умумият, истилоҳоти растаниҳои шифобахши худрӯи, қолибҳои истилоҳнигорӣ, истилоҳоти мураккаб.

РОЛЬ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКОГО СПОСОБА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ТЕРМИНОВ ДИКОРАСТУЩИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящается роли морфолого-синтаксического способа терминологического образования в формировании терминов дикорастущих лекарственных растений в таджикском и английском языках. В статье подробно рассматриваются сложные термины дикорастущих лекарственных растений в рамках морфолого-синтаксического способа терминологического образования. Основываясь на научных источниках определены, способы и пути образования сложных терминов. В дополнение к этому, выявляя общность, сходства и отличия указанных группы терминов, также были установлены роли данного способа терминологического образования в обогащении лексического состава вышеупомянутых языков. В процессе анализа терминов выявлено, что сложные термины таджикского языка образовывались на основе 11 моделей, а английского всего 2.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, морфология, синтаксис, слово, термин, сравнение, анализ, сходство, отличия, общность, терминов дикорастущих лекарственных растений, терминологические модели, сложные термины.

ROLE OF MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC METHOD OF TERM FORMATION IN THE FORMATION OF TERMS OF WILD MEDICINAL PLANTS IN

TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the role of the morphological and syntactic method of term formation in the formation of terms of wild medicinal plants in the Tajik and English languages. The article discusses in detail the complex terms of wild medicinal plants in the framework of the morphological and syntactic method of term composition. Based on scientific sources, the methods and ways of forming complex terms are determined. In addition to this, revealing the commonality, similarities and differences of the above group of terms, the role of this method of term formation in enriching the lexical composition of the above-mentioned languages was also established. In the process of analyzing the terms, it was revealed that the complex terms of the Tajik language were formed on the basis of 11 models, and only 2 in English.

Keywords: language, Tajik language, English language, morphology, syntax, word, term, comparisons, analysis, similarity, differences, commonality, terms of wild medicinal plants, term-forming models, complex terms.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Насимова Парвина Азимовна- унвонҷӯии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сведение об авторе:

Насимова Парвина Азимовна- соискатель кафедры языкознания и сопоставительная типология Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айна

About the author:

Nasimova Parvina Azimovna – Post -graduater of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Усмонов М.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар воқеъ, агар ба тамоми вожаву истилоҳоте, ки миллатҳои ҷаҳон дар тӯли таърихи ҳасти худ сохта ва барои соҳаҳои мухталиф истифода кардаанд, равшанӣ рангине дар равиши зиндагии муқарарӣ ва фарҳангу тамаддуни башарӣ мебошанд. Таҳқиқи таърихи ташаккули истилоҳот бисёр марҳилаҳои пурпечуби ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва то ҳаде дараҷаи тараққиёти дилхоҳ соҳаро дар раванди гуногуни шаклгирии миллатҳо ошкор месозад.

Ҳанӯз соли 2010 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сухани табрикотии хеш ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минбаъдаи забони давлатӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳияи Барномаи мукаммали густариши забони тоҷикиро супориш дода, яқчанд унсурҳои заруриро пешниҳод намуданд, ки онҳо:

Якум. «Масъалаи ба забони илм табдил додани забони тоҷикӣ;

Дуюм. Масъалаи истилоҳот ва махсусан таҳияи истилоҳоти илмӣ, ки барои ба забони илм табдил ёфтани забони модарии мо» [8] мусоидат мекунад, пешниҳод гардид.

Бо садо додани чунин пешниҳодот, ин масъалаҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаб барои ҷомеаи мо ба шумор меравад. Ҳамчунин, Пешвои миллат баҳри таҳия ва ҳамгунсозии истилоҳоти забон, таҳияи китобҳои дарсӣ, вожаномаву фарҳангҳои истилоҳии соҳавӣ, маводи таълимӣ ва ғайра супориш доданд, ки бояд ҳатман онҳо аз ташҳиси забоншиносӣ гузаранд ва баъд аз он ба ҷоп тавсия шаванд.

Аз ин пешниҳодот чунин хулоса метавон кард, ки Сарвари давлат ба вучуд овардани луғату истилоҳоти бахшҳои гуногуни илмро яке аз вазифаҳои муҳимми муҳаққиқон ҳисобида, ҳамвора коршиносро баҳри омӯзиши истилоҳот ҳидоят менамояд.

Истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти илмӣ, яке аз қисматҳои муҳимми таркиби луғавии забони омӯхташаванда мебошад. Ҳамин аст, ки имрӯз масъалаҳои мурағбат сохтани маҷмуи истилоҳоти ин ё он соҳаи илм бо дарҷи тамоми хусусиятҳои забонӣ ва ҳамгунсозии онҳо дар забони тоҷикӣ, беш аз пеш аҳамияти амалӣ ва назариро дорост. Баҳри пайдо кардани хусусиятҳои забонии истилоҳ ва масъалаҳои муҳимми омӯзиши он пеш аз ҳама мавриди таҳқиқ қарор додани мафҳуми «истилоҳ» барои мо муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Худи вожаи истилоҳ лафзи арабист ва онро дар забоншиносӣ бо калимаи термин, ки аз терминус (terminus)-и латинӣ (ба маънои ҳад, ҳудуд, андоза) гирифта шудааст, баён

менамоянд. Истилоҳ ё ки термин калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, санъат, техника ё истеҳсолотро дар бар мегирад.

Терминология (аз термин ва Logos-и юнонӣ -таълимот дар бораи терминҳо) аз маҷмуи терминҳо иборат аст, ки ҳоло луғатномаи истилоҳӣ ё таҳассусӣ меғуем.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи мазкур ба таври: «1) бо ҳам сулҳ кардан, ошғӣ кардан; 2) калима ё иборая, ки хоси мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул шудааст, термин» [10, с.500].

Дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-Луғот» бошад мафҳуми истилоҳ чунин маънидод карда шудааст: «бо ҳам сулҳ кардан; ва маънии истилоҳии лафзи **истилоҳ** ҳам иттифок намудани қавме. Барои муайян доштани маънии лафз сивои маънии мавзуи он лафз ва **истилоҳ** маъхуз аз сулҳ аст. Чун дар боби ифтиҳол сод муқобили фо афтод ва тои ифтиҳолро ба то (ط) бадал кардан **истилоҳ** шуд [3, с.65].

Мафҳуми **истилоҳ** дар Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Бобомуродов Ш., ва Мухторов] бошад чунин дарҷ шудааст: **Истилоҳ** (ар.) калима ё ибораест, ки мафҳумҳои ба илм, техника ё санъат вобастаро ифода мекунад. Тафовути истилоҳ аз калимаҳои умумистеъмолий, ки маъмулан сермаъно мешаванд ин аст, ки он чун қоида марбути як маъност ва хусусияти эҳсосотию экспрессивӣ надорад. Истилоҳ маъмулан шомили ин ё он соҳаи мушаххас аст; истилоҳоти адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, математика, физика, таърих. Гурӯҳи муайяни истилоҳҳо мансуби чанд соҳа буда метавонанд. Масалан, вожаи реша дар соҳаҳои забоншиносӣ (решаи калима, калимаҳои ҳамреша), математика (решаи квадратӣ), рустанишиносӣ (решаи дарахт), тиб (решаи дандон) истифода мешавад. Аммо бештарини истилоҳҳо хусусияти маҳдуд – маъноӣ ба ихтисос махсусро доранд [1, с. 118].

Дар фарҳангҳои муътабари энциклопедӣ ва тафсирии забони русии замони Шӯравӣ ҳам таърифи мафҳуми «истилоҳ» дода шудааст. Масалан, дар «Энциклопедияи Калони Советӣ» «истилоҳ» чунин таъриф гардидааст:

«Истилоҳ (термин) (лотинии давраи баъдӣ terminus – термин, аз лотинии terminus – худуд, марз): 1) вожа ва ё вожагоне, ки барои баёни дақиқи мафҳум ва таносуби он бо мафҳумҳои дигар дар худуди соҳаи махсус мансуб гардидааст» [2, с.473-474].

Муаллифон ва мурағибони фарҳанги энциклопедии Ҳукумати Шӯравӣ «Луғати Энциклопедии филологи ҷавон» «истилоҳ»-ро чунин таъриф кардаанд:

«Истилоҳ (термин) мафҳуми аниқи илмиро муайян мекунад. Беасос нест, ки мафҳуми «Истилоҳ» (термин) аз калимаи лотинии terminus-марз, худуд зухур кардааст [11, с.303].

Системаи истилоҳотро (терминҳоро) маъмулан истилоҳгузинӣ (терминология) меноманд. Дар мантиқи муосир вожаи истилоҳ (термин) бисёр вақт ҳамчун номи умумии «исмҳо» ба қор бурда мешавад.

Бинобар ба тақозои қонунҳои сохтмони фарҳангҳои тафсирий дар онҳо таърифи мафҳумҳо ва шарҳу эзоҳи маънои онҳо бояд чомеъ ва муфассалтар дода шавад. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ» зери таҳрири Д.Н. Ушаков «истилоҳ» чунин таъриф шудааст:

«Истилоҳ» (термин), лот. terminus – худуд, марз. 1. Дар мантиқи зоҳирӣ – мафҳуми тавассути вожа баёншуда. 2. Вожае, ки номи аниқи мафҳуми муайян аст. Истилоҳоти фалсафӣ. Истилоҳоти махсус (баёнгари мафҳумҳои махсуси соҳаҳои алоҳидаи илм, санъат, техника, истеҳсолот ва ғ.). Вожагон ва ибораҳои, ки барои ифодаи ягон чиз дар ин ва ё он муҳит, касбу қор қабул шудаанд» [5, с.674-675].

Истилоҳшинос ва забоншиноси маъруфи рус А.А. Реформатский дар ин маврид чунин менависад:

«Истилоҳ (термин) – ин вожагоне мебошанд махсус ва назар ба вазоифи хоси худ маҳдуд; вожагоне, ки кӯшиш доранд ҳамчун ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашӯ ёкмаъно бошанд. Ин дар илм, техника, сиёсат ва дипломатия зарур мебошад» [7, с.166].

В.П. Даниленко «истилоҳ»-ро чунин таъриф мекунад:

«Дар зери (вожаи) истилоҳ мо вожаи (ва ё таркиботи) мавриди истеъмоли соҳаи махсусро мефаҳмем, ки номи мафҳуми хос буда, тафсиirro тақозо мекунад» [4, с.44-46].

Аммо ба таври кулӣ таърифҳои, ки роҷеъ ба мафҳуми «истилоҳ» то кунун сохта шудааст, ҳанӯз яке аз онҳо ба ҳайси як қоидаи собити умумӣ эътироф нашуда ва маҷмаи забоншиносону истилоҳсозонро қонеъ накардааст. Муҳаққикон аз ҷанбаҳои он якеро пазируфта боқимондаро нодуруст мешуморанд. Масалан, вақте ки В.П. Даниленко дар таърифи худ мавриди истеъмоли «соҳаи махсус» будани истилоҳотро таъкид мекунад, муҳаққикон ба эътироз меоянд. Зеро ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар луғат одатан дар соҳаи

махсус истифода мешавад, масалан сар ҳамчун яке аз узвҳои бадан, гов номи ҳайвони хонагӣ ва аз ин рӯ ин хосият таъинкунандаи мафҳуми истилоҳ шуда наметавонад [4, с. 36-42].

Аз муқоисаи таърифҳои боло, ки аз тарафи вожашиносон ва фарҳангсозони маъруфи давраҳои гуногун дода шудааст, мебинем ки тақрибан дар тӯли беш аз сад соли фосилаи ин фарҳангҳо дар мазмуни таърифҳо ва шарҳу тафсири ин вожа дигаргунии ҷиддӣ рӯй намодааст.

Вале дар луғатҳои соҳавӣ бошад, вазъ дигар хел аст. Сабаб шояд дар он аст, ки намояндагони риштаҳои гуногуни илм ҳангоми баррасӣ ва таърифсозӣ ба ин масъала аз нуктаи назари проблемаҳои умумӣ ва методологии соҳаи худ бархӯрд кардаанд. Масалан, мантиқшиносон ҳангоми мутолиа ва таҳқиқи истилоҳ маъмулан ба масъалаи аниқӣ, ҷигунагии табақабандӣ, мутобиқати онҳо ба категорияҳо, мафҳумҳо ва ғ. диққат медиҳанд. Барои забоншиносон бошад, истилоҳ маводи забонӣ аст. Бинобар ин онҳо истилоҳро аз ҷиҳати лексикӣ (вожагонӣ), дастурӣ, шаклҳои калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд:

«Истилоҳ;

1. Калимаи якмаъно, ки мафҳуми муайяни илм, техника, санъат ва ғ.-ро сабт мекунад.

2. Дар мантиқ ҷузъи зарурии ҳукм (субъект ва предикат) ва ё силлогизм.

3. Дар асоли Рими бостонӣ худованди сарҳадот ва аломатҳои сарҳадӣ» [9, с. 489].

Қоидафаринӣ барои тартибу танзими падидаҳои забонӣ маъмулан вазифа ва кори забоншиносон аст.

Аз шарҳ ва тафсириҳои боло, ки аз рӯи сарчашмаҳои муътамад барчида шудаанд «истилоҳ»-ро чунин таъриф намудан мумкин аст: **Вожа ва иборае, ки дорой як маъно буда, ашё ва мафҳумҳои махсуси илму техника ва соҳаҳои гуногуни истеҳсолотро ифода менамояд, истилоҳ номида мешавад.**

Дар таъриф, ки аз якмаъноӣ иброн гардид, мисолҳои зеринро дида мебароем. Масалан, истилоҳоти бахши мусиқӣ – рубоб, суруд, рақс, чанг; бахши тиб–сӯзандору, муолиҷа, дармон, табиб, ташхис, муойина; бахши риёзӣ– ҷамъ, тарҳ, зарб, қаср, муодила, баробар; бахши илми забон – овоз, ҳарф, ҳичо, зада, сарф, феъл, наҳв, мубтадо ва ғайра.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки истилоҳ дар баёни маъно аз рангиниву муассирии суҳан орий аст, яъне он ифодагари мафҳуми дақиқу мушаххаси ашё мебошад. Баҳри дақиқ ва мушаххас баён намудани истилоҳ забоншиносонро лозим омад, ки луғати таҳассусӣ таҳия ва пешниҳод намоянд. **Китобе, ки фарогири калимаҳои бахши муайян аст, онро луғати таҳассусӣ ё истилоҳоти фанӣ мегӯянд.** Бо кӯшиши донишмандони тоҷик луғат ё фарҳангҳои таҳассусӣ ё фанӣ зерин таълиф ёфтанд, ки аҳамияти бузург доранд: «Луғати русӣ – тоҷикии терминологияи юридикӣ» (Раҷабов С.А., Бухоризода А.Л ва дигарон, Душанбе, 1965); «Луғати русӣ – тоҷикии терминологияи философия» (Осимӣ М., Бачаев М., Диноршоев М.,Д., 1966); «Луғати мухтасари русӣ – тоҷикӣ ва тоҷикӣ – русии терминҳои забоншиносӣ» (Калонтаров Я.М., Капранов В.А., Д., 1974); «Луғати тоҷикӣ – русӣ оид ба таърих» (Мухторов А., Ягонӣ А., Д., 1974); «Луғати мухтасари русӣ – тоҷикии терминҳои сиёсӣ» (Диноршоев М., Калонтаров Я.М., Д., 1975); «Луғати русӣ- тоҷикии терминҳои адабиётшиносӣ» (Табаров С. Ш., Д., 1980); «Луғати мухтасари иқтисодӣ-сиёсӣ» (Юсуфбеков Р., Мамадназарбеков М., Д.,1979); «Фарҳанги мухтасари иқтисодии русӣ ва тоҷикӣ» (Ҳасани Ёрзод, Д., 1990); «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳҳои савдо» (Мирзоев, Д., 1992); «Луғати тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти геология» (Бобохоҷаев С., Ҷанобилов М., Д., 1992); «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти корғузори » (Назарзода С., Д., 1993). Доир ба дигар бахшҳои илм низ фарҳангҳои истилоҳотӣ ба таъби расидаанд.

Бештари вожаҳои истилоҳоти нав дар натиҷаи дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмиву фарҳангӣ, давраҳои тӯлониву мухталифи таърихӣ, пешрафти илму техника ва технологияҳои ҳозиразамон бо бархе аз тағйироту таҳаввулотҳои вожаҳои тибқи қонуну қоидаҳои дохилии рушду густариш ва сохти грамматикӣ забон ба вучуд меоянд.

Имрӯз, ки шароит ва фазои мусоиди сиёсӣ иҷтимоӣ барои рушди забони давлатӣ фароҳам омадааст, баҳри рушди **истилоҳгузинӣ, истилоҳотпазирӣ** ва **истилоҳоти тоза** дар тамоми соҳаҳо бояд тадбирҳои амалӣ андешида шавад.

Истилоҳгузинӣ гуфта фароянди интихоби муодилҳои мақбули тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмиро дар заминаи захираи луғавӣ забони адабии миллӣ меноманд.

Истилоҳпазирӣ гуфта фароянди пазириши истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмиро дар мавриди мавҷуд набудани муодилашон дар захираи луғавӣ забони адабӣ меноманд.

Истилоҳоти тоза бо дигаргуниҳои куллии замон, бо суръатафзоии рушди фарҳангӣ, сиёсӣ, пайдо шудани шаклҳои нави идорӣ ва тараққиёти илму техника ташаккул ёфта, бо хостҳои ниёзҳои замони муосири тоҷик мебошад. Ҳар як шоҳаи илми забоншиносӣ истилоҳоти махсуси худро дорад [6, с. 88].

Забон ҳамон вақт забони илм шуда метавонад, ки ҳар як вожа, ҳар як истилоҳаш мушаххас коркард шуда бошад. Ташхису таснифи мушаххаси истилоҳот яке аз талаботи ҳатмии забони илм маҳсуб меёбад.

Хулоса. Мутаасифона, иброд доштаниам, ки забони адабии имрӯзаи тоҷик, забони воқеии илм нашудааст. Вай яке аз сабабҳои унсурҳои сермаъноӣ ва серсоҳавию гуногунрангии истилоҳот мебошад.

Имрӯз вази забони тоҷикӣ чунон шудааст, ки илми вожашиносии муосир наметавонад, бетаҳқиқи ҳамаи тарафҳои хусусиятҳои луғавии истилоҳот ва интишоороти фарҳангии умумиву соҳавӣ рушди воқеӣ пайдо намуда, ба қомебиҳои назаррасии илмӣ ноил гарданд.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. /Ш. Бобомуродов, З. Мухторова.-Душанбе, 2013.- 118с.
2. Большая советская Энциклопедия. Изд. 3.Т.25. 1981.-С.473-474
3. Ғиёс-ул-луғот:Иборат аз се ҷилд.-Душанбе: Адиб.Ҷилди 1. Алиф-шин.1987.-480с.
4. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания //В.П. Даниленко.-М., 1977. - 246 с.
5. Д.Н. УшаковТолковый словарь современного русского языка. – Аделант, Москва. 2014, 800 стр.
6. Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ, № 6 (95), Душанбе – 2021, 313 с.
7. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии // А.А. Реформатский/Современные проблемы русской терминологии. - М.: Наука 1986.- С. 166-197.
8. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://prezident.tj/node/284> санаи мурочиат: 25.06.2022
9. Словарь русского языка в 4-х томах. Т. 4. / АН СССР.- 2-е изд. - М.: Изд-во АН СССР, 1957-1961. -С. 489.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1,2. Москва, Нашриёти Советская Энциклопедия. 1969. – 1905 с.
11. Энциклопедический словарь юного филолога (языкознания) /Сост. М.В. Панов.-М.: Педагогика, 1984- 352с.

ПОНЯТИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ В ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматривается сущность терминов на сфере лингвистике.

В статье отмечается, что термин относится к точному значению объекта, события, отношения, характера и т. д. В любой области знаний (наука, технология, промышленность, медицина, военное дело, бизнес или производство). В советское время слово часто использовалось в терминологии этого слова.

Кроме того, в этой статье Президент страны, основатель мира и национального единства, лидер нации его превосходительство Эмомали Рахмон в своем поздравительном послании в День языка и в своих многочисленных выступлениях неоднократно подчеркивал необходимость регулирования терминологии: создавать новые научные термины во всех областях современной науки. Глава государства назвал создание словарей и терминологии различных отраслей науки одной из важнейших задач исследователей.

Следует отметить, что термин изначально латинский, и его значение ограничено, ограничено и конечно, но вводится в наш язык через русский. Следовательно, наука - это слово или комбинация слов, которые относятся к определенной области знаний. Термин отличается от обычного словаря, который часто ясен и точен, и дает более ясное значение, чем больше развивается конкретная область науки, тем больше число терминов.

В этой статье также рассматривается истории формирования терминологии раскрывает многие сложные времена политической и общественной жизни и даже степень развития той или иной области на разных этапах формирования наций. Как все мы знаем, терминология в любом языке не является фиксированной в течение длительного времени.

Каждая новая идея духовности и каждое новое материальное явление, возникающее в обществе, приведет к изменениям в словарной системе и в текущем словаре этого общества.

Ключевые слова: *Лидер нации специальное область, терминология, лексика, лексикология, морфема, лексика, термин, ссылка, авторская речь, значение, понятие, наука, сложный, предмет, проблема, определение, структура, грамматика,*

THE CONCEPT OF TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

This article discusses the essence of terms in the field of linguistics.

The article notes that the term refers to the exact meaning of an object, event, relationship, character, etc. In any field of knowledge (science, technology, industry, medicine, military, business or production). In Soviet times, the word was often used in the terminology of this word.

In addition, in this article, the President of the country, the Founder of peace and national unity, the Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, in his congratulatory message on Language Day and in his numerous speeches, repeatedly stressed the need to regulate terminology: to create new scientific terms in all areas of modern science. The Head of State called the creation of dictionaries and terminology of various branches of science one of the most important tasks of researchers.

It should be noted that the term is originally Latin, and its meaning is limited and it is introduced into our language through Russian. Therefore, science is a word or a combination of words that relate to a specific area of knowledge. The term differs from the usual dictionary, which is often clear and precise, and gives a clearer meaning, the more a particular field of science develops, the greater the number of terms.

This article also examines the history of terminology formation, reveals many difficult times of political and public life and even the degree of development of a particular area at different stages of the formation of nations. As we all know, terminology in any language is not fixed for a long time.

Every new idea of spirituality and every new material phenomenon that arises in society will lead to changes in the vocabulary system and in the current vocabulary of this society.

Keywords: Leader of the Nation, special field, terminology, vocabulary, lexicology, morpheme, vocabulary, term, link, author's speech, meaning, science, concept, compound, subject, problem, definition, structure, grammar.

Сведения об авторе:

Усмонов Мухамадали Масталиевич - докторант 2-го курса кафедрой языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел: (992) 988501050

About the author:

Usmonov Muhaamadaalli Mastalievich – Doctoral student (D.Ph.) of the second year of the Department of linguistic and comparative typology of Tajik state pedagogical University named after S. Aini. Phone: (992) 988501050

РОҶҶОИ БАЁНИ «ХАЙРУХУШ» ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Хушматов Н.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Раванди нутки *хайрухуш*, дар баробари *пазирой* дар ҳар як фарҳанги муошират вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Агар *пазирой* барои муқаррар намудани алоқа истифода шавад, *хайрухуш* метавонад, аз як тараф, ҳамчун аломати тамдид додани алоқа, аз тарафи дигар, барои қатъ кардани он хизмат намояд. Аз ин сабаб, бешубҳа, донишмандони хусусиятҳои иртиботии формулаҳои *хайрухуш* дар фарҳангҳои забони гуногун ва дуруст истифода бурдани онҳо зарур аст. Мо мақсади муфассал баррасӣ кардани маросими *хайрухуш* дар фарҳангҳои забони муқоисашаванда дар пеши худ намегузорем, зеро ин маводи ҳаҷман калонро талаб мекунад, мо кӯшиш мекунем, ки танҳо формулаҳои таорифиро, ки ифтиҳои маросими мазкур ҳастанд, муқоиса кунем. Дар гуфтори (муошират) тоҷикӣ формулаҳои *хайрухуш* сершуморанд. Аз байни онҳо дар ҳолатҳои гуногуни зиндагонии ҳамарӯза формулаи *саломат бош(ед)* бештар паҳншуда мебошад. Солҳои охир тамоҷоли истифода бурдани муодили русии «до свидания», яъне, ифодаи «*то боздид*» ба нутқи гуфтугӯӣ торафт бештар ворид шуда истодааст. Формулаҳои мазкур дар ҳолатҳои муайян ба ҳамдигар мувофиқат мекунанд, вале таҳлили ҷузъии онҳо тафовути семантикаи маълумотро дар формулаҳои номбурда нишон медиҳад. *Саломат бош(ед)* аз ду калима: *саломат*, яъне «сихатӣ» ва *бош(ед)*, яъне «зиндагӣ кунед» иборат аст, ки ба таври умумӣ ин ифода ба маънои «саломатии касеро хоستان/орзу кардан» далолат мекунад. Бандакҷонишини *-ед* ҳамчун нишондиҳандаи муомила ва мурочиати муаддабона ба ҳамсухбат хизмат мекунад. Дар ин ҳошия формулаи «*то боздид*» дар ҷойи худ феъли «бо ҳамдигар вохӯрдан»-ро дорад, яъне семантикаи он дорои маънои «то тақдоран вохӯрдан, то вохӯрии оянда»

мебошад. Маънои мазкур хусусан дар чунин формулаҳои нутқӣ, ба мисли «*то вохӯриш оянда*», «*то дидан*» ба назар мерасад. Формулаи мазкур дар забони тоҷикӣ метавонад ҳамчун формулаи бештар мусовӣ дар ҳолатҳои гуногуни иртиботӣ: расмӣ, ғайрирасмӣ, байни ҳамкорон, сардор – коргарони зертобегӣ, аъзои оилаи, дӯстон ва ғ. истифода бурда шавад. Дар сурати ба ҳамсухбат таваччуҳи бештар доштани муошираткунанда формулаи «*дар амони Худо бош(ед)!*», ки дар он чузъи амон маънои «сихат, беосеб, бегазанд»-ро дорад ва ба ин тарик, маънои таманноӣ саломатӣ ва муваффақиятро тақвият медиҳад:

Вай дар чехраи мизбонаш осори хастагӣ мушоҳида намуда, дигар давом додани гуфтугӯро раво надид ва бархоста бо вай хайрбод карду тез рафт [11, с. 63].

Хуллас, даромадам, салом кардам, ба хушӣ алайк гирифт ва пурсид [11, с. 51]

Аз ҷиҳати маъно формулаи *сихат-саломат бош(ед)* ба формулаи қаблӣ хеле наздик аст, вале назар ба мушоҳидаи мо, камтар истифода бурда мешавад. Ба вожаи «саломат» илова гардидани вожаи «сихат», ки муродифи луғавии он аст, ба тамоми ифода тобиши маъноии ба муддати дароз ва ҳатто, шояд, барои ҳамеша хайрухуш карданро дорад. Ба ҳайси варианти ин формулаҳо метавон вожаи *алвидо*-ро кор фармуд, ки ба маънои «видо кардан, падруд гуфтан» далолат мекунад.

Дар баробари формулаҳои зикршудаи хайрухуш дар забони тоҷикӣ шаклҳои зерин ҳам вучуд доранд: *Дар паноҳи Худо!*, *Худо нигаҳбон!*, *Сихат рафта, саломат баргард(ед)!*, *То вохӯриҳои/дидори оянда!*, *Дидор ба қиёмат!*, *Падруд!*, *Хуш бошед!/Хуш бимонед!*, *Хоби нағз/хуш/ширин!*, *То пагоҳ!*, *Роҳи сафед!*, *Хайр, то дидор!*, *Хайр, нағз мон(ед)!*, *Сафари беҳатар!*.

Истифодабарии баъзеи онҳо аз ҳолат ва лаҳза вобаста аст: *роҳи сафед*, *Сафари беҳатар* пеш аз сафар кардан ба ҷое истифода бурда мешаванд ва як навъ насихати некро муаррифӣ мекунад; *нағз хоб карда хезед*, ки маънои «дидор аз шаб то саҳар» дошта, пеш аз хоб кардан истифода бурда мешавад ва дар ин ҷо боз бандакҷонишини –ед аломати муомила ва мурочиати муаддабона аст:

Бо ҷавонон хайрухуш кард. Онҳо ба ҳурмати вай аз стулҳоишон нимхез шуданд [10, с.8].

Чунин формулаҳои хайрухуш, мисли *то вохӯриш оянда!*, *то пагоҳ!*, нисбатан камтар истифода бурда мешаванд. Онҳоро дар ҳолатҳои муоширати ғайрирасмӣ байни ҳамкорон, сардорону коргарони зертобегӣ (на баръакс, зеро агар зертобегӣ ба роҳбари худ ин тавр мурочиат кунад, тавре мо қаблан ишорат карда будем, ин нишонаи наздикӣ маҳсуб меёбад ва дар фарҳанги забонии тоҷикӣ нисбат ба одамони мавқеи иҷтимоиашон баландтар номумкин аст) шунидан мумкин аст, аз ҷумла ин қабил формулаҳо метавонанд аз тарафи калонсолон нисбат ба хурдсолон истифода бурда шаванд. Формулаҳои мазкур одатан ҳангоми мурочиат ба якчанд мухотаб, аудиторияи шунавандагон истифода бурда намешаванд.

Формулаи хайрухуши «*хай, майлаш/майли!*» метавонад дар муҳити ҷавонон дар шароити ғайрирасмӣ муошират дучор шавад. Ин формула нишондиҳандаи равободии баробархукуки байни ҳамшарикони муошират мебошад. Дар баробари ин, ба ақидаи мо, ҳамин чиз далели қобили таваччуҳ аст, ки мурочиати мазкур ба табиати забони тоҷикӣ хос набуда, як навъ калкаи ибораи русии «Ну, пока!» мебошад. Аслан чузъҳои таркибии ин ифода дутоанд: яке *хай*, яъне, мухаффафи *хайр* – моҳиятан ба маънии орзуи некӣ кардан, вале бо мурури замон вожаи мазкур дар хайрухуш кардан нуқтаи анҷоми вохӯриро мефаҳмонад; ва дигаре *майли/майлаш*, ки коннотатсияи гуфтугӯии халқӣ буда, маънои аслии семантикии ин вожа «майл кардан, ихтиёр доштан» аст, вале дар коннотатсияи мазкур маълум нест, ки майл майли кӣ аст (майлаш – майли кӣ?). Дар ҳар сурат, ин ифода ба даҳони мардуми тоҷик хеле саҳт «шишта мондааст» ва бамавриду бемаврид истифода бурда мешавад, ҳарчанд он мантиқан, ба назари мо нодуруст аст.

Лозим ба ёдоварист, ки як шакли хайрухуш дар забони тоҷикӣ ин орзу кардани омад ва барор дар корҳо мебошад, ки ҳамонанди онро мо дар забони русӣ дар шакли чунин формулаҳои хайрухуш, аз қабил *Счастливо!*, *Удачи!*, *Всего доброго!* дида метавонем. Албатта, ба забони тоҷикӣ низ ин формулаҳо дар таҳти таъсири забони русӣ гузаштаанд ва барои муоширати ғайрирасмӣ хос буда, як навъи ният ва орзу мебошанд. Формулаҳои мазкур «*Муваффақият!*», «*Барори кор*», «*Кушоиш!*» буда, шаклан буридашуда мебошанд. Вариантиҳои пурратари онҳо - *Тамоми хушиҳои рӯзгор!*, *Тамоми хубиҳои зиндагӣ насибатон гардад!*, *Худо омади корҳоятонро диҳад!* *Худо беқбол накунад!* ва монанди инро дар бар мегирад:

Ҳикоят

Оварданд, ки Шаҳидии шоир рӯзе нишаста буд ва китобе мехонд. Ҷоҳиле ба наздики ӯ даромад ва салом карду гуфт: – Ҳоча танҳо нишастай? Гуфт: - Танҳо акнун гаштам, ки ту

омадӣ, аз он ки ба сабаби ту аз мутолиаи китоб бозмондам. Ва шоир чунин гуфтааст: *Сухбати аблаҳон чу деги тиҳист, Андарун холиву берун сияҳист* [1].

Бояд тазакурр дод, ки дар ҳар як забон равандҳои мегузаранд, ки тақозои замон ҳастанд. Аз ҷумла, дар забони муосири тоҷикӣ низ бино бар раванди ҷаҳонишавӣ шакли «ғарбигарой»-и муошират «мӯд» шуд. Аз ҷумла чунин формулаҳои хайрухуш, ба монанди *Пока!*, «*Бай, бай!*» ва ҳатто «*Чмоки-чмоки*» (яъне бӯса кардан ҳангоми видоъ) аз забонҳои аврупоӣ иқтибос шуданд. Ин формулаҳо ба забони тоҷикӣ бо роҳи воситаҳои гуногун дохил гардидаанд ва шояд, замоне боз аз хотирҳо мебароянд. Ин амри таърих аст ва тақдири бисёр вожаҳои иқтибосӣ чунин аст. Масалан формулаи *Чао!* ба забони мо солҳои 70-уми асри гузашта ба воситаи забони русӣ ба сабаби мӯд дохил гардид, вале дар оғози асри XXI формулаи мазкур ниҳоят кам ва ё истифода бурда намешавад.

Солҳои охир тамоюли дар забони гуфтугӯӣ истифода бурдани шакли пазироии «*Хуш омадед!*» ҳангоми видоъ кардан маъмулӣ шудааст. Хусусан, ҳангоми ба нақлиёти мусофиркаш нишастан истифода бурдани ин формула аз тарафи ронанда ва ёвари ӯ бараъло садо медиҳад: «*Ҳамаатон хуш омадед!*» ба маънои «сафар ба охир расид, фароед». Ин тамоюл, ба назари мо, дар таҳти таъсири таорифоти ғарбӣ ва русӣ сурат мегирад, зеро ин тарзи хайрухушкунӣ дар фарҳанги забонии онҳо дида мешавад (*come again, nice to have met you, были рады знакомству, ещё раз добро пожаловать, до встречи*).

Дар фарҳанги забонии англисӣ формулаи бештар паҳншудаи хайрухуш муддати мадид *Good bye* буд, вале тибқи маълумот, вақтҳои охир ин шаклро торафт ифодаи хусусияти демократӣ доштаи *Bye-bye* ё ин ки *Bye* танг карда бароварда истодааст [6]. Ин формулаи хайрухуш метавонад амалан дар ҳар як ҳолати муошират истифода бурда шавад. Дар ҳолати хайрухуш кардан барои муоширати англисӣ истифода бурдани вожаҳои зиёд, такрори онҳо хеле хос аст (дар баробари *Bye-bye*, ки шаклан начандон дароз аст, аз ҷумла ифодаҳои сершумори таманно, ният ва орзу, сипосгузорӣ, даъват ва ғ.), ки маънои одоброе тақвият дода, нишондиҳандаи таъби хайрхоҳонаи муошираткунандагон, аломати хоҳиш доштан барои давом додани муошират дар оянда мебошад.

Формулаҳои нутқии *Good morning, Good afternoon* ва *Good evening*, ки дорои тобиши шаклӣ мебошанд, метавонанд ҳам дар ҳолати пазирой, ҳам ҳангоми хайрухуш истифода бурда шаванд. Дар баробари ин формулаи *Good day* (рӯз бахайр), ки ба формулаҳои мазкур аз рӯйи сохтори худ наздик аст ва дар бисёр мавридҳо бо ифодаи русии *Добрый день* мушобеҳ мебошад, танҳо ҳангоми видоъ кор фармуда мешавад. Формулаи *Good night* (шаби хуш), ки дар фарҳанги забонии тоҷикӣ асосан пеш аз хоб кардан истифода бурда мешавад, аз тарафи англисҳо метавонад ҳангоми видоӣ бегоҳирӯзӣ низ истифода гардад. Формулаҳои *See you* (мебинем/во меҳӯрем) ва *Take care* (худатонро эҳтиёт кунед) низ, ки барои ҳолатҳои гуногуни муошират хос ҳастанд, хеле густариш ёфтаанд:

Take care then, sir!—for God's sake, take care![12, с.347], – Эҳтиёт кунед, сэр! Баҳри Худо, эҳтиёт кунед!

And shall I see you again, Helen, when I die? [12, с.101], –Оё ман туро боз меида бошам, Элен, вақте ки мемирам?

Ғайр аз формулаҳои зикршуда, англисҳо ба монанди тоҷикон формулаҳои таманниёт, баҳодихии дар вақти вохӯрӣ ҷойдошта, даъват ва ғайраро истифода мебаранд: *Have a nice day* (хуб гузаронидани рӯз), *Nice to have met you* (бо шумо вохӯрдан хеле гуворо буд), *Come again* (боз биёед).

Ҳамин тариқ, формулаҳои мазкури хайрухушро таҳлил намуда, дарк кардем, ки дар онҳо монандиҳои зиёд ба ҷашм мерасанд:

- дар ҳар ду забони муқоисашаванда дар маҷмӯъ зимни ҳолатҳои хайрухуш истифода бурдани калимаҳои зиёде дида мешавад, ки ба ғайр аз формулаи хайрухуш боз як қатор ибораҳои дарбар мегаранд, ки ифодакунандаи маъноҳои таманниёт, нияту орзу, сипосгузорӣ, баҳодихии ҳолат, даъват, мақсади давом додани равобит, ғамхорӣ нисбат ба ҳамшарикон мебошанд;

- дар ҳар ду забон тамоюл ба кӯтоҳ кардани миқдори формулаҳои дар бисёр маврид истифодашавандаи хайрухуш, новобаста ба гуногунрангии онҳо дар маҷмӯъ мушоҳида мегардад;

- ҳолатҳои хайрухуш дар ҳар ду забон ба мо бештар демократӣ муаррифӣ мешаванд, зеро маҳз дар ҳамин ҳолатҳо шумораи камтарини тафовути истифодабарӣ ба назар мерасад ва меъёри асосии истифода бурдани формулаҳои хайрухуш хусусияти расмӣ / ғайрирасмӣ муошират мебошад.

Дар баробари монандиҳо тафовутҳои зерин мушоҳида карда шуданд:

- дар навбати аввал, дар забони тоҷикӣ бандакчонишини –*атон* ва бандаки феълии –*ед* якҷо бо қонишини шахси дувуми ҷамъ (*Шумо*) ҷой доранд, ки ба муомила ва мурочиат маъноӣ муаддабона мебахшанд;

- дар навбати дувум, семантикаи формулаҳои асосии хайрухуш дар забонҳои муқоисашаванда тафовути ҷиддӣ дорад (агар дар забони тоҷикӣ ин хоҳиши саломатӣ ва дидори оянда бошад, пас дар забони англисӣ чунин семантика аз байн рафтааст);

- дар навбати сеюм, дар забони англисӣ, баръакси забони тоҷикӣ формулаи хайрухуши пеш аз видои дарозмуддат ва ё ҳамешагӣ вучуд надорад (мо сабаби инро дар хусусиятҳои равиши тоҷикону англисҳо мебинем).

АДАБИЁТ

1. Авфии Бухорӣ, «Ҷомеъулҳикоёт» - <https://allinweb.ru/sukhanvari/853/>, вақти мурочиат- 5.01.2021, соати 12.23.
2. Азиззода Д.М. Концепти «муҳаббат» дар тасвири забони ҷаҳон (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Азиззода Д.М. // Диссертатсия РНД- Душанбе, 2019. - 150с.
3. Валиева З.А. Семантика концепта «гостеприимство» в таҷикском и англиском языках (научная статья) / Валиева Замира Абдусаломовна // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. - Душанбе: Сино, 2017. - № 4/3. С. 81-85.
4. Давлатмирова М.Б. Концептуальное и ассоциативное поле «Судьба» / М.Б. Давлатмирова // Исследование толерантности в молодежной среде Таджикистана (лингвистические аспекты): монография. – М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2016. – 112с.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма. / Кубрякова Е.С. // Лингвистика – психология – когнитивная наука НВЯ, 1994. С. 34–47.
6. Ларина Т.В. вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. / Т.В.Ларина – М.: Изд-во РУДН, 2003. – 315 с.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А. Маслова. // 2-е изд. -Мн.: Тетра Системс, 2005. - 256 с.
8. Новиков А.И. Смысл как особый способ членения мира в сознании / Новиков А.И. // Языковое сознание и образ мира. М.: Институт языкознания РАН, 2000. - С. 33-38.
9. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. / Пассов Е.И. // Концепция развития индивидуальности в диалоге культур. Липецк, 1998. - 159 с.
10. Улуғзода Сотим «Навобод»: / С. Улуғзода // Роман, 1976. — 368 с.
11. Улуғзода Сотим «Фирдавсӣ»: / С. Улуғзода // Роман:— Душанбе; Адиб, 1988.—272 с.
12. Bronte Ch. Jane Eyre. Smith, Elder and Co., Cornhill, / Ch. Bronte // Third Edition, 1857
13. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language. / D Crystal // -Cambridge University Press, 1995. - 489 p.
14. Davies A. A Glossary of Applied Linguistics. / A. Davies – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.

РОҶҶОИ БАЁНИ «ХАЙРУХУШ» ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба роҷҷои баёни «хайрухуш» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмӣ мақолаи худро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Аз ин рӯ, мавзӯи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳим ва омӯхтани буда, дар илми забониносии ва забониносии маърифатӣ ҷойгоҳи густурда дорад. Бояд ишора намуд, ки масоили марбута яке аз мавзӯҳои баҳсталаб ва доманадор буда, дар илми забониносии шинохтӣ бо вижагиҳои ҷудогонаи худ аз дигар бахшҳои ин соҳа фарқ дорад. Метавон гуфт, ки имрӯзҳо муҳаққиқон ва пажӯҳандагони замони муосир тавачҷуҳи бештари худро ба масоили «концепт» ва «мафҳум» равона сохтаанд, ки муаллиф дар мақолаи худ назари иҷмолии хешро перомони ин падидаи забонӣ таҳқиқ намудааст. Ҳар як падидаи забон, ба худ як ҷойгоҳи хосаеро дорад.

Калидвожаҳо: мафҳум, концепт, забон, маърифат, шинохтӣ, забониносии маърифатӣ, фарҳанг, урф, одат, хушмуомилагӣ, гусел намудан, хайрухуш, алвидоъ, Худо ҳофизӣ намудан, падруд гуфтан.

СПОСОБЫ ОПИСЫВАТЬ «ПРОЩАНИЯ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье были изучены и обсуждены способы описывать «прощания» в таджикском и английском языках. Автор исследовал свою статью на основе источников и научных источников. Поэтому данная тема является одной из важных тем изучения и занимает широкое место в науке о языкознании и когнитивной лингвистике. Следует указать, что смежные вопросы являются одной из обширных и дискуссионных тем, и в науке когнитивной лингвистики она отличается от других отраслей этой области своими

отдельными особенностями. Можно сказать, что сегодня исследователи и обследующие современной эпохи сосредоточили свое внимание на вопросах «концепт» и «понятия» и в своей статье автор проанализировал свой общий взгляд на это языковое явление. Каждое языковое явление имеет свое особое место.

Ключевые слова: понятие, концепт, язык, знание, познание, когнитивная лингвистика, культура, традиция, обычай, вежливость, провозжание, прощание, прощаться, всего доброго, расставание.

WAYS TO DESCRIBE «FAREWELL» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article have been studied and discussed ways to describe «farewell» in Tajik and English languages. The author researched his article based on scientific sources. Therefore, this topic is one of the important topics of study and occupies a wide place in the science of linguistics and cognitive linguistics. It should be pointed out that related issues are one of the extensive and debatable topics, and in the science of cognitive linguistics it differs from other branches of this field in its individual features. It can be said that today researchers and examiners of the modern era have focused their attention on the issues of «concept» and «concept» and in his article the author analyzed his general view of this linguistic phenomenon. Each linguistic phenomenon has its own special place.

Key words: concept, concept, language, knowledge, cognition, cognitive linguistics, culture, tradition, custom, politeness, convey, farewell, say goodbye, all the best, parting.

Маълумот доир ба муаллиф:

Хушматов Намоз Раҳмонович – сармутахасиси шӯъбаи робитаҳои байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрӣддин Айнӣ, Суроға 734003 ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121, тел: (+992) 918200433. namoz@mail.ru

Сведения об авторе:

Хушматов Намоз Раҳмонович – старший специалист отдела международного отношения Таджикского государственного педагогического университета имени Садрӣддина Айнӣ, Адрес: 734003г. Душанбе проспект Рудаки 121 тел: (+992) 918200433. Электроний почта. namoz@mail.ru

About the author:

Khushmatov Namoz Rahmonovich - Senior specialist of the Department of international relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 918200433. E-mail: namoz@mail.ru

ФУНКЦИИ СОВЕТИЗМОВ В РОМАНЕ А.САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД» («ВИХРЕВАЯ ВОРОНКА»)

Шарипова З.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айнӣ

В последние годы проблемы, связанные с качеством, выполненных переводов на таджикский язык все больше и больше привлекает внимание учёных, как литературоведов, так и лингвистов. И это неудивительно, если учесть тот факт, что и общество не стоит на одном месте, меняются вкусы, социальный уровень жизни, приоритеты, требования, соответственно меняется и отношение читателя к художественному произведению.

Сегодняшний читатель, воспитанный на новых интересных авторах, других сюжетах и направлениях имеет новые мировоззренческие предпочтения. В формировании этих предпочтений не малую роль играет и переводная литература. Пытаясь решить эти вопросы, исследователи обращают более пристальное внимание на различные объекты перевода, особенно на те, которые часто выступают как источники противоречивых мнений. Об этом справедливо отметил и В.С. Виноградов: «одна из главных задач переводчика заключается в том, чтобы помочь своим соотечественникам понять других людей, у которых иной язык и иная культура, способствовать, как сейчас любят говорить, диалогу культур» [6, с.222].

Цель данной статьи – изучение особенностей функционирования советизмов в художественном тексте и способов их передачи с таджикского языка на русский язык. Для достижения цели исследования необходимо изучить теоретическую основу проблемы исследования реалий; уточнить дефиницию советизмов на базе исследования уже существующих определений; охарактеризовать способы передачи советизмов из

таджикского художественного текста на русский язык; охарактеризовать способы передачи советизмов в переводном тексте.

Добротным материалом для анализа советизмов могут стать оригинальный текст публицистики С. Айни, романов С. Улугзода «Навобод», Ю. Акобирова «Норак», «Угловая палата» Ф. Мухаммадиева, А. Самада «Гардиши девбод» («Вихрь воронки»). В этих произведениях использовано немало советизмов, которые требуют сравнительного, историко – стилистического, описательного метода анализа.

Теоретико-методологической базой исследования могут составить работы И.С. Алексеева, В.Н. Телия, А.Д. Швейцер, М.И.; таджикских ученых М.Шукурова, А.Сайфуллоева, Л.Н.Демидчик, В.Самада, Х.Шодикулова, А. Абдуманнонова, А. Набави, А.Нуралиева. З.А. Муллоджановой, А. Аминова, Дж.М. Садуллаева, Х.Р. Холова, А. У. Давронова, Дж.Дж. Мурувватиён, З.А. Шариповой, Г.Р. Рустамовой, Г.А. Шарифовой, Н.Ш. Хамидовой, Б.К. Бадалова, Б.Р. Рахманова, З.П. Бобоалиевой, К. Эльназар, С.С. Холботуровой, Р.С. Назаровой, М.Т. Бакаевой, А.Х. Наврузова.

Изучение советизмов - реалий советского периода, которые постепенно из активного словарного запаса переходят в пассивный в тексте художественного перевода, раскроют для будущих поколений многие аспекты, повлиявшие на характер литературы в целом, в самый противоречивый период эпохи, когда Республика Таджикистан входила в состав СССР.

Изучив данное явление можно раскрыть новую функцию таджикского литературного языка – *общественную*, которая сложилась под влиянием нового государственного строя и культурно-просветительских мероприятий в период административно-национального размежевания Средней Азии и образования, сначала Таджикской Автономной республики (1924), а затем Союзной республики (1929 г.) в составе СССР, о чем в статье «Тарчума ва забони адаби» отмечает доктор филологических наук, чл-корр. НАНТ С. Назарзода: «Ин марҳила аз охири асри XIX оғоз шуда, барои забони тоҷикӣ дар ин марҳила забони русӣ ҳамчун манбаи тарчума хидмат кардааст. Махсусан, дар давраи шӯравии рушди забони тоҷикӣ тарчума аз забони русӣ ба андозае вусъат гирифт, ки забони мо зери таъсири он ба тарчумазадагӣ гирифт, то имрӯз таъсири он ҳис мешавад» // «Этот период начался с конца XIX века, когда русский язык для таджикского языка стал источником перевода. Особенно в советское время перевод с русского языка на таджикский усилился до такой степени, что под его влиянием наш язык заметно изменился – явление, которое наблюдается и сегодня» [14].

В это судьбоносное для таджикского народа время советским правительством было решено максимально приблизить литературный язык к народу, упростить его. Данное мероприятие должно было сделать понятной основной массе культурные, научные, литературные ценности, поднять уровень грамотности. Таким образом на язык прозы отразились события Октябрьской революции, переход таджикской письменности с арабской графики на латинский алфавит, а позже – на кириллицу.

Появившиеся неологизмы постепенно стали более употребительными и «в области науки, культуры и частично быта и основной лексический слой заимствованный из русского языка и через его посредство, составляют имена существительные. В этом процессе значительна и роль калькирования с русского языка. Особое место занимают кальки - предлоги, превращающиеся в префиксы, например, «то» - «до», «байни» - «между, меж», «гайри» - «вне»: томактабӣ – дошкольный, байниҷехӣ - межцеховой, байниустухон - межкостный, баъдихарбӣ - послевоенный и др.» [10, с.24].

В современной науке эти неологизмы стали именоваться как «ритуальный язык», «русский тоталитарный язык», «советский язык», «язык пропаганды», «язык революционной эпохи», «язык советского времени», «язык советской действительности», «язык советской эпохи», «язык сталинской эпохи» и др. – их исследование позволит понять особенности перевода в первой половине XX века.

Так, советизмы — это факты из реальности советской действительности, советской жизни, общественного порядка, экономики, политики, в конце концов, сознания. Проблемы, связанные с изучением элементов советской культуры нашли своё отражение в исследованиях таких ученых, как: В.В. Андриевская, Ш. Балли, Е.Б. Вовк, А.А. Ворожбитова, А.В. Захаров, В.В. Кабакчи, Ю.Н. Караулов, Е.С. Кубрякова, Ф.А. Литвин, В.В. Лопатин, В.М. Мокиенко и Т.Г. Никитина, Г. Овчинников, А.А. Пихурова, Н.А. Прокуровская, И.Ф. Протченко, А.П. Романенко, Л.В. Сахарный, И.А. Седакова, А.Е. Супрун, Л.В. Щерба, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, В.Н. Крупнов, В.А. Муравьев, Ю. А. Сорокин, Г.Д. Томахин, Ю. А. Воробьев, В.В. Ощепкова, В.Л. Берков, А.Е. Супрун, В.В. Воробьев, А.М. Финкель, Реформатский..

Отрадно отметить, что в последние годы проблемы сугубо художественного перевода стали чаще исследоваться и таджикскими литературоведами, и лингвистами. В этой связи можно перечислить имена многих таджикских филологов, так как так или иначе, каждый из них, в какой-то степени внес свой вклад в развитие перевода в таджикской литературе. В том или ином аспекте проблема художественного перевода находила свое научное решение в исследованиях таджикских ученых и литераторов Х. Ахрори, Р. Хашима, А. Дехоти, М. Шукурова, А. Сайфуллаева, А. Сатторова, З. Муллажановой, В. Самадова, Ш. Мухтора, М. Ходжаевой, А. Абдусатторова, А. Абдуманнонова, Дж. Дж. Мурувватиён, А. Аминова, А. Самадова и др. Особо следует отметить значение исследований Х. Шодидулова и А. Давронова в изучении теоретических и прикладных аспектов процесса перевода литературного произведения. Вопросы, связанные с теоретическим освещением безэквивалентной лексики, хотя и косвенно, затронуты в работах таджикских переводчиков – Э. Муллокандова, Х. Ахрори.

Теоретическое и практическое изучение литературных взаимосвязей, разработка проблем взаимообогащения и взаимодействия национальных литератур и перевода в таджикском литературоведении нашли отражение в работах М. Шукурова, А. Сайфуллоева, Л. Н. Демидчик, В. Самада, Х. Шодидулова, А. Нуралиева. З. А. Муллоджановой З. А., Дж. М. Садуллаева; в диссертациях Х. Р. Холова, А. У. Давронова, З. А. Шариповой, Г. Р. Рустамовой, Г. А. Шарифовой, Н. Ш. Хамидовой, Б. Р. Рахманова, З. П. Бобоалиевой, К. Эльназар, С. С. Холботуровой, Р. С. Назаровой, М. Т. Бакаевой, А. Х. Наврузова и др., что свидетельствует о плодотворной работе таджикских ученых над отдельными аспектами художественного перевода.

Важно отметить, что в работах таджикских ученых о художественном переводе рассмотрены множество аспектов реагирования системы таджикского языка на изменения ее бытования в социальной среде, и тем не менее, полученные результаты всё ещё нуждаются в доработке, чем и объясняется выбор данной темы исследования, который мы можем, в свою очередь, обосновать словами Дж. Дж. Мурувватиён: «Огромное количество исследований за последние годы, посвященных теории перевода, свидетельствует о том, что переводоведение развивается стремительно и исследователи все больше выявляют различные сложности, задачи и положения, требующие специального исследования. Одной из таких задач, с которой сталкивается переводчик в процессе перевода художественного текста, является перевод реалий, который привлекает особое внимание при сравнении текстов перевода и оригинала» [12, с. 160].

Как мы уже отметили, советизмы – это те же реалии, которые относятся к разряду сложностей художественного перевода, изучение которых связано с тем, что, хотя «для культуры языка - источника они являются самыми обычными, характерными предметами и ничем не примечательными, однако принимающая культура может быть эстетически неготовой принять их, что вдвойне усложняет перевод. Каждому переводчику ясно, что точно переведённая реалья – это правильно донесенная прагматика текста оригинала до адресата, национального и исторического своеобразия одной культуры другой культуре» [12, с. 158]. Особенность этих реалий - советизмов заключается в том, что они обладают чёткой хронологией (1917-1991), несут особый языковой код, описывают, номинируют события, явления, происходившие в советский период в разных сферах жизни. На рубеже XX – XXI веков актуальные прежде в таджикской социалистической прозе слова перестают выполнять свои функции и воплощают отголоски прошедшей эпохи.

Важность исследования советизмов в художественном тексте и способов его передачи заключается не только в литературоведческом плане, но и в лингвистическом, историческом, психологическом и т.д.

Многочисленные статьи посвящены переводам произведений классиков персидско-таджикской литературы Рудаки, Фирдоуси, Хайяма, Руми, Саади, Хафиза, Джами и многих других на русский язык в исполнении В. Державина, О. Румер, И. Сельвинского, К. Липскеровой, С. Липкина, В. Левик, С. Шервинского, А. Адалис, Т. Стрешневой, Г. Регистана, Т. Спендиаровой, Д. Самойлова, Я. Козловского, А. Кочеткова, Н. Гребнева, В. Звягинцевой, С. Северцева, Г. Плисецкого, С. Золотцева, А. Парпара, Т. Кузовлева и Г. Ашкинадзе. Отдельные статьи сосредоточены на определении места и роли этих процессов в истории таджикского языка в промежутке времени от 30-х до 80-х годов, когда появились огромное количество переводов произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, А. Герцена, Н. А. Некрасова, И. Крылова, Н. Гоголя, А. Чехова, Л. Толстого, М. Горького, С. Есенина, М. Пришвина, К. Чуковского, М. Рыльского, В. Катаева, Барто, С. Маршак, А. Твардовского, М.

Шолохов, А. Фадеева, А. Гайдара, У. Шекспира, Альфреда де Мюссе, Т. Драйзера, Г. Фаст и т.д.

Выбранный хронологический период исследования – проза XX века обусловлен его исторической значимостью как периода становления нового государства. Это время перестройки государственного аппарата, повышения руководящей роли коммунистической партии, массовых репрессий, направленных на то, чтобы подчинить огромные массы населения страны. Естественно, что подобные события не могли не отразиться на языковых возможностях таджикского языка.

Советизмы являются знаками культуры, обладающими способностью транслировать культурно значимую информацию прошлого. Появление советизмов в таджикской прозе XX века связаны с социальными и общественными переменами, произошедшими после событий, происшедших в начале XX века и в художественном тексте отражают основную идеологию прошедшей эпохи-революционную борьбу пролетариата, успехи строительства социализма, воспитание советских людей в духе преданности делу партии, такие явления как партийные, комсомольские, пионерские, и другие организации, которые контролировали различные стороны жизни общества, литературу, живопись, искусство и др.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что выявленные в процессе работы закономерности при передаче советизмов с одного языка на другой позволило уточнить специфику советизмов как знаков культуры, рассмотреть характерные особенности советизмов в таджикской литературе. Результаты работы вносят вклад в разработку способов передачи советизмов и содействуют развитию общей теории литературоведения. Полученные результаты могут внести в закономерности, облегчающие процесс передачи реалий – советизмов и способствующие адекватному переводу, и, в то же время, делая ее понятной для получателя информации. Практическая же значимость настоящего исследования состоит в том, что его результаты могут быть использованы как методические указания к практическому курсу перевода для студентов, обучающихся по программе «Теория перевода»; в дальнейшей практике перевода творчества таджикских писателей в более широких масштабах; в исследованиях по таджикско-русским литературным связям в аспекте; при сравнительном анализе таджикской художественной прозы и ее перевода на русский язык.

Все детали, использованные в прозе таджикских авторов советской эпохи, помогают лучше понять и осознать реальность того времени. Однако для того, чтобы адекватно передать данные реалии, современному поколению требуется преодолеть ряд трудностей, связанных с определённого рода различиями между эпохами. Говоря о реалиях, прежде стоит упомянуть такое понятие как «безэквивалентная лексика», при переводе которых, как отмечает Ф. М. Турсунов, «переводчик (...) должен обладать навыками работы с двуязычными и толковыми словарями, справочными и другими источниками, так как успех его профессиональной деятельности зависит именно от успешного решения подачи безэквивалентной лексики. Пренебрежение или несерьёзное отношение к такого рода элементам текстов, особенно художественных, неизбежно приводит к серьёзным проблемам и неудачам» [20, с.41]. Исследователь отмечает особенность безэквивалентной лексики в ее способности отображать культурные и национальные ценности, мировосприятие, социальный уклад жизни определенного народа. Е.М.Верещагин, В.Г. Костомаров понятие «безэквивалентная лексика» определяют, как «слова, служащие для выражения понятий, отсутствующие в иной культуре и в ином языке, слова, относящиеся к частным культурным элементам, то есть к культурным элементам, характерным только для культуры А и отсутствующим в культуре В, а также слова, не имеющие перевода на другой язык, одним словом, не имеют эквивалентов за пределами языка, к которому они принадлежат» [5, с.53].

Советизмы относятся именно к группе безэквивалентной лексики – главная их особенность – это ее непереводаемость на другие языки при помощи устоявшегося соответствия. Эта лексика, является предметом материальной культуры определенного народа, периода, эпохи, «служащие для номинативного значения слова» [7, с.10].

Советизмы делятся на сокращения (КПСС, РТ, СССР), слова (пионер, комсомол, директор); словосочетания (колхоз, компартия, совхоз, агитбригада); предложения («Гадо, албатта, аз ин талху пичинг беҳабар, мисли мурғи посӯхта беқарор, дам ба дам ба ҳар сӯ оби даҳон меандохт ва тозиёна ба соқҳои мӯза мекӯфт: тап-тап! Ва пошнаи мӯзаҳои сип-сиёҳи хиром ба замин зада, ин тарафу он тараф қадамзанон меғуррид: «кулаки, враг народ ...капиталист... виридител ...хорош...посмотрим» [19], имеют национальную,

⁴ Здесь и далее страницы этого издания приводятся в тексте в круглых скобках.

историческую, культурную и бытовую окраску и лишены эквивалентов в других языках и культурах, и чаще всего, в тексте перевода такие понятия сопровождаются лишь необходимыми для понимания комментариями или пояснениями.

Другая их особенность заключается в том, что они и термины имеют много общего – советизмы, как и термины, обозначают точно определенные понятия, предметы, явления и не имеют синонимов, и чаще – это слова иноязычного происхождения.

Однако, несмотря на различные, порой противоречивые взгляды, ученые едины в одном: советизмы означают слова и выражения, пришедшие в текст художественного произведения с чужой культуры, они называют предметы или явления, которые характерны только для одной культуры, и отсутствующие в другой. Они описывают культуру другого народа, являются общеупотребительными для языка другого народа и отсутствуют в других языках.

Как и термины советизмы относятся, главным образом, к определённой сфере. Если реалии – это единицы, рожденные в народной речи, то советизмы и термины создаются искусственным путем, «исключительно для наименования предмета или явления, с распространением которого получает широкое применение [7, с.17]. Примерами таких реалий, которые тесно связаны с культурой определенной страны или народностью, социальной общиной могут стать реалии из романа А. Самада в книге «Гардиши девбод» («Вихрь воронок»):

«Бачамарде қоматбаланд, сари шона **«калашников»** ҳамоил, чун моргазида беқарор, омада як дӯлча об нӯшиду бо остин лабонашро поккунон баргашт» (С.320):

«**Автобус** дар майдони бари роҳи истод ва роҳбалад эълон дошт: - Мефуроём, дӯстон! **Диарамаро** тамошо мекунем! Зуд бошед. Фурсат ганимат.

Диарама сахнаи чанги оштинопазир, чонбозӣ ва иродаву неруи сарбозони шӯравиро барои ҳимояи ҳар зарра хоки муқаддаси Ватани бузург аз фашистон басо зиндаву воқеӣ нишон меод. Аз дидани ин майдони набард кас ангушт зери дандони ҳайрат мегузошт. Чанги тайёраҳо дар осмон. Тирпарониву **бомбартой**. Тарқиши тӯпу гулӯла. Замин месӯзад; **техникаи** муқтадири ҳарбӣ низ. Оҳан об мешавад» (С.303).

«Аз чангу гирудорҳои шармовар, - охир, барои худнамоӣ ё қудратнамоӣ якдигар мекушанду деҳаҳои обод ҳароб мекунанд, хонаҳоро месӯзонанд, - таърифҳои мешунаванд. Фалонӣ дар атрофи **трактори** одӣ оҳанпораҳоро кафшер карда чун **танк** истифода мебарад. Ин ҳеч гап не, меғӯяд дигаре, бачаҳо аз лӯлаи оҳанӣ бо номи «шингили фос» **пулемёт** сохтаанд. Ана ҳамин хел чанги дохилӣ сарбозони собиқ, оврагардону авбошонро ихтироькору соҳиби силоҳҳои марговар кард» (С.293).

«Даста наздиктар, ки расид, одамон мисле ба даҳон об гирифта бошанд, якбора хомӯш монданд. Акнун садои пурдабада ба тамасхуромези савораи пешсаф ба гӯш омад.

-Нозу нуза, лаънатӣ, фаромӯш нақунӣ, **враг народ** (душмани халқ) эълонат мекунам! Нозбардорат кӣ буд? **Капиталист!** Бой, сарватманд... Аблах, аз хасисӣ саворат ҳам намешудааст. Дидӣ, аъзои **колхоз** ҳам қабул нашуд! Дидӣ, пеши чашмат **враг народ** эълонаш кардам!» (С.32-33).

В связи с тем, что данный роман не переведен на русский язык, при его анализе мы не используем подстрочник. Однако и без перевода любому русскому читателю понятно, о чем идет речь. Слова «**враг народ (а)**», «**капиталист**», «**колхоз**» являются реалиями, которые тесно связаны с историей таджикского народа.

Третья особенность советизмов заключается в том, что с течением времени они могут выходить из повседневного употребления или же приобретать окраску более сниженного стиля. Такие советизмы можно соотнести и с таким понятием как «внеязыковая действительность», которую невозможно понять в отрыве от контекста, т.е. отдельно взятая реальность иногда не может в полной мере вместить в себя то, что выражено с помощью языковых средств. Сюда входят весь внеязыковой фон, детали которого можно было бы назвать «ситуативными реалиями» и который должен непременно найти отражение в тексте перевода [7, с.85]. Эти реалии привязаны ко времени и как факты советской культуры, активно используются в просторечии и жаргонах. За долгий период существования СССР эти единицы, безусловно, стали частью языкового сознания таджикского общества, к примеру, в романе А. Самада используются метафорические единицы, первичные значения которых могут быть охарактеризованы как советизмы, к примеру:

«Гадо, албатта, аз ин талху пичинг беҳабар, мисли мурғи посӯхта беқарор, дам ба дам ба ҳар сӯ оби даҳон меандохт ва тозиёна ба соқҳои мӯза мекуфт: тап-тап! Ва пошнаи **мӯзаҳои сип-сиёхи хиром** ба замин зада, ин тарафу он тараф қадамзанон меғуррид: «**кулаки, враг-народ...капиталист...виридигел...хорош...посмотрим...**» (30)

Ва Мирак дилаш аз ҳамдиёриву нону намакхӯрии якумра пур, поида-поида рӯзаке аз болои девор ба боғи Комилбой- қароргоҳи Гадо гузашт ва дар як ҷои хилват нишаст. Ва хангоме Гадо ба ҳавли баромаду **папарус** дар кунчи лаб, дар як даст тозиёна дурудароз хамёза кашид, вай ба пасу пеш нигариста, бо шакарханд ва овози пурҳаяҷон гуфт: «Э Санамуф, рӯта Худо бинаде. Масхарабозира кай бас мекунӣ? Айб аст, айб! Магар забони худамона гум кардай?

- **Чего?!** - ба ӯ рӯ овард Гадо.

- Мегӯм, ки кундаи забоната ғунда бигазад!

- **Собака!** - ғуррид Гадо ва Мирак аз омади кор дигаргун шудани авзои ӯро пай набурда пиндошт, ки акнун Санамуф бо меҳр бо вай саломалек мекунад. Ва бо чеҳраи кушоду даҳони пурханда оғӯш кушода, сӯи Гадо қадам мениҳад. Вале аз зарбаҳои пай дар пай ва ногаҳониву ҷонкоҳи тозиёна ба тахтапушту банди пойҳояш боло-боло ҷаҳида, сипас оху воҳкунон мегурезад.

- **Собакаи паразит!** Косалесу думбардори Комилбой...- аз паси ӯ тохтаву бераҳмона тозиёнакӯбаш карда, меғуррад Гадо. - Хаёлат, ки фаромӯш кардаам?» (С.34-35).

«Ҷонкоҳонӣ ва дар худ тапидану почакзанӣ то кай идома ёфт. Малика ёд надорад. Лек эҳсос кард, ки Гадо дарандавор ба як почаки ӯ ҷанг зада, онро уреб дар оғӯш мустаҳкам дошт... «Эй Худо...» - нолид ӯ, вале садои ба пошнаи пояш пай дар пай бархӯрдани дастаи тозиёна ва овози тамасхуромези Гадо бо ғиреви имдодхоҳонааш омезиш ёфт: «Дод бизан, Маликаи **сукаи бесоҳиб!** Ана ҳамин хел... Мурӣ ҳам, одам чӣ? Ҳатто Худо ба додат намерасад... **Сиволич, искалечит...**Мурдаат тӯмаи мору качдум, мӯру магас, зоғу каргас мешавад...» (С. 141).

Советизмы могут указать на социальную принадлежность героя или на его происхождение и должны включаться в текст художественного произведения для того, чтобы уменьшить объем повествования, заменяя одним словом длинное объяснение.

Эта группа слова можно отнести к общественно-политической группе реалий – т.е. – это «реалии, связанные с административно-территориальным делением страны; наименования носителей и органов власти; реалии, служащие для наименования понятий общественно-политической жизни (политические организации и деятели, социальные явления и движения, звания и степени, учреждения, учебные заведения, сословия и касты, сословные знаки и символы); г) военные реалии» [7, 59-65].

Таким образом, мы определили, что советизмы отличаются от обычных реалий тем, что с течением времени они могут выходить из повседневного употребления или же приобретать окраску более сниженного стиля. имеют с терминами много общего – советизмы, как и термины, обозначают точно определенные понятия, предметы, явления и не имеют синонимов, и чаще – это слова иноязычного происхождения. они не переводятся на другие языки при помощи устоявшегося соответствия, так как являются предметом материальной культуры определенного народа, периода, эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека [Текст]/Н.Д. Арутюнова.–М.: Языки русской культуры, 1998.–XV, 895 с.
2. Бакаева, М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 /Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни. – Душанбе, 2021. – 164 с.
3. Баранов, А.Н. Русская политическая метафора: (Материалы к слов.)/А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов; АН СССР, Ин-т рус. яз. - М.: ИРЯ, 1991. - 193 с.
4. Бобоалиева, З.П. Творчество Чингиза Айтматова в контексте таджикско-кыргызских литературных связей (проблемы перевода): дис ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна; [работа выполнена в Таджикском гос. ин-те языков им. Сотима Улугзода; место защиты: Таджикский нац. ун-т]. - Душанбе, 2016. - 175 с.
5. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура [Текст]: Лингвострановедение в преподавании рус. яз. как иностр. : учеб. пособие для студентов филол. специальностей и преподавателей рус. яз. и литературы иностранцам / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров ; МГУ. Науч.-метод. центр рус. яз. при Моск. гос. ун-те им. М. В. Ломоносова. Группа страноведения. - Москва, 1973. - 232 с.
6. Виноградов. В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001,-224 с.
7. Влахов, С. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.

8. Гусейнов, Г.Ч. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х [Текст] / Г.Ч. Гусейнов. - М.: Три квадрата, 2004. -272 с.
9. Давронов, А. У. Таджикско-армянские литературные связи в новое время: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.03 / Давронов Абдували Усмонович; [Место защиты: Тадж. гос. нац. ун-т]. - Душанбе, 2009.-53 с.
10. Керимова, А. А. Современный таджикский литературный язык: Функционирование и развитие: автореферат дис. ... доктора филологических наук: 10.02.08 / Ин-т языкознания.-Москва, 1997.-31 с.
11. Москвин, В. П. Стилистика русского языка: теоретический курс: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 050301 (032900) - «Рус. яз. и лит.» / В. П. Москвина; Волгоградский гос. пед. ун-т. - Изд. 3-е, перераб. и доп. - Волгоград: Перемена, 2005 (Волгоград: Перемена). – 639 с.
12. Мурувватиён Джамила Джамоил. Поэтика переводов Сотима Улугзода–Душанбе: Эр-граф, 2020.–272 с.
13. Наврузов, А.Х. Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского языка на таджикский (на материале перевода романа М.Шолохова «Тихий Дон» на таджикский язык, выполненного Э.Муллокандовым): диссерт. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.01.08–Теория литературы. Текстология / Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.–Душанбе, 2021. – 154 с.
14. Назарзода, С. [http://www.iza.tj/sites/default/files/documents/Article/tarchuma_va_zaboni_adabi-asli.pdf].
15. Назарова, Р. С. Проблемы воссоздания произведений М.Ю.Лермонтова в таджикских переводах: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 / Назарова Рамзия Саъдуллоевна; [Место защиты: Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан]. - Душанбе, 2019. - 26 с.
16. Пихурова, А. А. Судьба советизмов в русском языке конца XX - начала XXI века: На материале словарей и текстов: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 / Сарат. гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. - Саратов, 2006. - 18 с.
17. Романенко А.П. Советская словесная культура: образ риторика / А. П. Романенко; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского; Под ред. О. Б. Сиротининой. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000.-210 с.
18. Рустамова, Г. Р. Русско-таджикские литературные связи в XX веке (в контексте творчества Льва Толстого): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: [специальность] 10.01.03 Литература народов стран зарубежья (таджикская литература) / Рустамова Гуландом Рустамовна; [работа выполнена: Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни; место защиты: Таджикский национальный университет]. - Душанбе, 2017. - 44 с.
19. Самад, А. Гардиши девбод (роман). – Душанбе, 2017. – 536 с.
20. Турсунов, Ф. М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): автореферат дис. ... доктора филологических наук: [специальность] 10.02.20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Турсунов Фаёзджон Мелибоевич; [работа выполнена в Таджикском гос. ин-те яз. им. Сотима Улугзода; место защиты: Российско-Таджикский (славянский) ун-т]. - Душанбе, 2016. - 46 с.
21. Хамидова, Н.Ш. Некоторые вопросы художественного перевода поэзии в современной таджикской литературе: на примере переводческой деятельности Лоика Шерали и переводов его поэзии на русский язык: автореферат дис.... кандидата филологических наук: 10.01.03/Хамидова Наргис Шарифджоновна; [Место защиты: Худжан. гос. ун-т им. Б.Г. Гафурова].-Худжанд, 2009.-26 с.
22. Холботурова, С. С. Особенности перевода поэзии Александра Блока на таджикский язык: автореферат дис.канд. филол. наук: 10.01.08 / Холботурова Суфия Субхонкуловна; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2018. - 25 с.
23. Холов, Х.Р. История и принципы перевода лирической поэзии А.С. Пушкина в таджикской литературе: дис ... канд. филол. наук: 10.01.03.-Душанбе, 1999. - 143 с.
24. Шарифова, Г. А. Таджикские переводы новелл Азиза Несина: вопросы художественно-стилевых особенностей: дис ... канд. филол. наук: 10.01.03. - Душанбе, 2007. - 158 с.
25. Эльназар, К. Проблемы перевода и воспроизведения стиля, ритмико-интонационные особенности поэзии А. А. Ахматовой на таджикском языке: дис ... кандидата филол. наук: 10.01.08 Теория литературы. Текстология / Киматби Эльназар; [работа выполнена в Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни; место защиты: Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан]. - Душанбе, 2017. - 159 с.

ФУНКЦИИ СОВЕТИЗМОВ В РОМАНЕ А.САМАДА «ГАРДИШИ ДЕВБОД» («ВИХРЕВАЯ ВОРОНКА»)

В данной статье рассмотрена роль советизмов в художественном тексте – оригинале и особенности его передачи на русский язык. По мнению автора статьи, советизмы – продукт определённого времени и потому имеет хронологические ограничения, особенность,

отличающая ее от обычных реалий тем, что с течением времени они могут выходить из повседневного употребления или же приобретать окраску более сниженного стиля. Судя по анализу практического материала, в данном случае, романа Абдулхамида Самада «Гардиши девбод» («Вихревая воронка», 2017), советизмы имеют с терминами много общего – они, как и термины, обозначают точно определенные понятия, предметы, явления и не имеют синонимов, и чаще – это слова иноязычного происхождения. Они не переводятся на другие языки при помощи устоявшегося соответствия, так как являются предметом материальной культуры определенного народа, периода, эпохи.

В статье проведен анализ советизмов художественного текста, с целью определить их особенность, так как изучение этого явления откроет перед читателем реалии советского периода, которые постепенно из активного словарного запаса переходят в пассивный. Результаты такого анализа способны раскрыть для будущих поколений многие аспекты, повлиявшие на характер литературы в целом, в самый противоречивый период эпохи, когда Республика Таджикистан входила в состав СССР. Изучив данное явление можно раскрыть новую функцию таджикского литературного языка – общественную, которая сложилась под влиянием нового государственного строя и культурно-просветительских мероприятий в период административно-национального размежевания Средней Азии и образования, сначала Таджикской Автономной республики (1924), а затем Союзной республики (1929 г.) в составе СССР.

Многие советизмы по мнению исследователя, отражают конкретные этапы развития советского общества, причем самым продуктивным в этом отношении является период революции и первого десятилетия советской власти, обобщенные обозначения противоборствующих сил.

Ключевые слова: советизмы, политический строй, эпоха, материальные ценности, культура, таджикская проза.

FUNCTIONS OF SOVIETISMS IN A.SAMAD'S NOVEL «GARDISHI DEVBOD» (VORTEX FUNNEL)

This article discusses the role of Sovietisms in the artistic text - the original and the features of its transmission into Russian. According to the author of the article, Sovietisms are a product of a certain time and therefore have chronological limitations, a feature that distinguishes it from ordinary realities in that over time they can go out of everyday use or take on the coloring of a more reduced style. Judging by the analysis of practical material, in this case, the novel by Abdulhamid Samad «Gardishi Devbod» («Vortex Funnel», 2017), Sovietisms have much in common with terms - they, like terms, denote precisely defined concepts, objects, phenomena and do not have synonyms, and more often - these are words of a foreign language origin. They are not translated into other languages with the help of an established correspondence, since they are the subject of the material culture of a certain people, period, era.

The article analyzes the sovietisms of a literary text in order to determine their peculiarity, since the study of this phenomenon will reveal to the reader the realities of the Soviet period, which gradually pass from an active vocabulary into a passive one. The results of such an analysis are able to reveal for future generations many aspects that affected the nature of literature in general, in the most controversial period of the era when the Republic of Tajikistan was part of the USSR. Having studied this phenomenon, it is possible to reveal a new function of the Tajik literary language - a public one, which was formed under the influence of a new state system and cultural and educational events during the period of administrative-national demarcation of Central Asia and the formation, first of the Tajik Autonomous Republic (1924), and then the Union Republic (1929). d) within the USSR.

Many Sovietisms, according to the researcher, reflect specific stages in the development of Soviet society, and the most productive in this regard is the period of the revolution and the first decade of Soviet power, generalized designations of the opposing forces.

Key words: Sovietisms, political system, era, material values, culture, Tajik prose.

ВАЗИФАҲОИ ХОСИ ШУРАВӢ ДАР АСАРИ А. САМАД БО НОМИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»

Дар ин мақола нақши советизмҳо дар матни бадеии аслии ва хусусиятҳои интиқоли онҳо ба забони русӣ баррасӣ гардидааст. Ба ақидаи муаллифи мақола, советизмҳо маҳсули замони муайян буда, аз ин рӯ, маҳдудиятҳои хронологӣ доранд. Ин хусусият аз воқеиятҳои

муқаррарӣ бо он фарқ мекунад, ки советизмҳо бо мурури замон метавонанд аз истифодаи ҳамарӯза хориҷ шаванд ё тобишҳои услубии заифтарро соҳиб гарданд.

Таҳлили маводи амалӣ, дар айни ҳол романи Абдулҳамид Самадов «Гардиши девбод» нишон медиҳад, ки советизмҳо бо истилоҳот умумияти зиёд доранд. Онҳо мисли истилоҳот мафҳумҳои дақиқан муайянишуда, предметҳо ва ҳодисаҳои ифода карда, дорои синонимҳо нестанд. Аксаран онҳо калимаҳои аз забонҳои хориҷӣ воридшуда буда, ба забонҳои дигар бо усулҳои муқаррарӣ тарҷума намешаванд. Чунки, онҳо моли фарҳанги моддии халқ, марҳила ва давраи муайян мебошад.

Дар мақола советизмҳои матни бадеӣ бо мақсади муайян кардани хусусияти онҳо таҳлил карда шудаанд. Зеро омӯзиши ин падида воқеияти замонӣ советиро, ки тадриҷан аз захираи лугавии фаъол ба гайрифаъол мегузарад, ба хонанда шинос менамояд. Натиҷаҳои чунин таҳлил қодиранд ба наслҳои оянда бисёр ҷанбаҳои, ки умуман ба характери адабиёт дар нуртазодтарин даврае, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) шомил буд, ошкор намоянд. Дар натиҷаи омӯзиши ин падида, имкон дорад вазифаи нави забони адабии тоҷикӣ – забони ҷамъияти будани он аён гардад. Ин ҳолат дар зерин таъсири сохти нави давлатдорӣ ва чорабиниҳои фарҳангӣ – равшаннамоии давраи тақсимавии маъмурию миллии Осиеи Миёна ва таъсисёбии, сарввал Ҷумҳурии Худмухтори (Автономии) Тоҷикистон (1924) ва баъдан – Ҷумҳурии иттиҳодӣ дар ҳайати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (1929) ба амал омадааст.

Ба ақидаи муҳаққиқ аксари советизмҳо марҳилаҳои мушаххаси рушди ҷамъияти советиро инъикос мекунанд. Дар ин бобат давраи инқилоб ва даҳсолаи якуми ҳокимияти советӣ, нишондиҳандаҳои умумии қувваҳои бо ҳам муқобил аз ҳама нурмаҳсултарин маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: советизмҳо, низомии сиёсӣ, давра, арзишҳои моддӣ, фарҳанг, насли тоҷикӣ.

Сведение об авторе:

Шарипова Замирахон Мамурҷоновна – Заместитель декана по воспитательной работе факультета русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел.: (+992) 907332602 Эл. почта: zamirmamur@gmail.com.

About the author:

Sharipova Zamirahon Mamurzhonovna – Deputy Dean for educational works of Faculty of Russian Language and Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 907332602. E-mail: zamirmamur@gmail.com.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарипова Замирахон Маъмурҷоновна – Муовини декан оид ба корҳои тарбияви факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: (+992) 907332602. Почтаи электронӣ: zamirmamur@gmail.com.

ТДУ 809.155.0

ПЕШОЯНДОҲОИ НОМИИ ИЗОФИИ ТАРКИБИИ ИФОДАКУНАНДАИ САМТУ ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТАҲҚИҚШАВАНДА

Саидзода ҲА.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ашурмадов Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар ин бахш мо рӯч ба рӯҳи усули баёни хусусиятҳои маъноии пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда таваққуф хоҳем намуд:

ба пешӣ – to: Чи тавре ки зикраш рафт дар ҳар ду забон ҳам як миқдор пешояндҳое мавҷуданд, ки барои ифодаи ҳаракат ба самти объект яъне бо мақсади ба ҳадаф расидан истифода мегарданд. Ба ин гурӯҳ метавон пешояндҳои «ба назди» ва «ба пешӣ»-ро ворид намуд, зеро ҳар ду пешоянд ҳам аз лиҳози маънӣ ба ҳам наздик буда, бештар бо феълҳои зерини ифодакунандаи ҳаракат истимоъба кор мешаванд:

рафтан – go: Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [267]; Ман то он вақт аз тарси «аждаҳ» ба наздикии он ғор нарафта будам [64]; Тағойиам дар он деҳа ба пеши дарвозае рафта дарро кӯфт [334]; But I want to go to Bukhara too [11]; He used to sit all day in the mehmonkhona without saying anything to anybody and would only emerge to go to the lavatory or wash [22]; The second week, Father's cousin Ibrohim Khoja was due to go to Darveshobod [70];

омадан – come: Махдуми Гав, ки то ҳол чаҳ-чаҳакбозиро аз чойи ёзидааш тамошо мекард, афтодани ҳамаи бозингаронро дида, ба пеши фӯтадорон омад [282]; Махдуми Гав ханӯз нафасашро рост нагирифта буд, ки саркорони ҳар се тараф ба пеши ӯ омада маълум карданд [284]; Падарам ба қатори дигарон ба хона надаромада, ба пеши мо омада, ба лаби суфа нишаста, гӯё ӯ ҳам ба нақораи ман гӯш медод [20]; After you pass the mill stream you will come to the bridge over the river» and when you cross the bridge you'll see a large house with a gate right in front of the bridge [12]; Once a week he would come to Usto Amak to order new designs, and the next day would return to pick up the finished templates [58];

овардан – bring: Самоворчӣ ба пеши мо як чойник чойро бо пиёла оварда ниҳода [273]; қаландарбача бояд «барои ҳурмат» бошад, чилими тозакардаашро ба пеши мо оварда тақдим намуд [277]; Як мирғзаби дигар як бағал чӯби якунимгазии илғайро оварда ба пеши назари бандиён партофт ва худ дар қатори мирғзабони дигар рафта рост истод [352]; He came to see his mother once a year, bringing barely enough food to last him the two or three weeks he stayed.....[23]; Go tell your mother to bring Muhyiddin to me [12];

фиристондан: Майлат, агар мулозимӣ кардан хоҳӣ, туро ба пеши ӯ мефиристонам [323]; Because I'm afraid that he'll charge it to my account and put off sending me to Bukhara [11]; At last the girl grew impatient and asked the boy to send a goberween to her father with the request for her hand in marriage [25];

давидан: Бинобар ин, ба пеши ӯ давида рафтам, ки ба хараши савор карда монам [365]; ба тарафи суфа – ба пеши нақораи худ давидам, чунки ҳамин нақора сабаби ифтихори ман шуда буд [19];

даромадан: Дар он миён рӯзе мутаваллӣ ба пеши ман – ба чиллаҳона даромад [406]; Ман аз ин воқиа фоида бурдан хоста ба пеши ӯ даромада аз рад шудани талаби он хостгор худро беҳабар нишонн дода [433]; Мо ба пеши бобоям даромадем [96];

гузоштан: аз кисааш панҷ сӯм бароварда, бо одоби тамом ба пеши ман гузошта илтимос кард, ки иҷозат диҳам, то ки рӯямро кушояд [450]; ва ҷавонон он табақҳоро бурда ба пеши меҳмонони мардина мегузоштанд ва табақҳои холишударо оварда ба ошпаз медоданд [16]; гуфт ва бастаеро, ки дар даст дошт, ба пеши Иброҳимхоҷа гузошт [148]. Дар забони англисӣ рисолати пешояндҳои ифодакунандаи ҳаракатро «in front of» иҷро мекунад: Put your mouth near the edge of the jug and blow steadily [32]; I didn't put the bread and milk down in front of him in case the cat got it, but took it back and told my father that Amak Bobo was sleeping [35].

нишастан: Лаъличаро чаппа гузошта маро ба пеши вай шинонда химчаҳоро ба дастонам дод ва худаш ба паҳлуям нишаста, найро ба лабонаш дошт [19]; Маълум мешавад, ки сахар хестааст, – гуфт падарам ва ба пеши ӯ рафта нишаста аввал дасташро, баъд аз он дилашро дид [70]; Little by little the lunatic grew to trust me, and I used to sit in front of him without any fear [57];

гирифтан: Рав, бибиатро гӯй, акаатро ба пеши ман гирифта биёрад [27]; When it boiled I made pots of tea and kept them warm for others to take in to the guestroom [104];

бурдан: Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ӯро кашола карда ба пеши падарам бурд [28]; Тағойхо шоҳҳоро ба пеши боғи девордор бурдан гирифтанд, [41]; My father laughed and told me: Go tell your mother to bring Muhyiddin to me [12];¹

баромадан: Аз рӯд гузаштам ва бо Эргаш ба пеши бачаҳо баромадем [35]; He turned and started to walk toward the forecourt of the mosque [57];

кашондан: як қисми он шоҳҳоро ба пеши девори боғи девордор кашонанд ва дигарашро ба тарафи шимол ва шарқи боғи бедевор бурда ҳар чо-ҳар чо мондан гиранд [41]; After much deliberation my brother decided that we could carry it in the water pitcher [90];

расидан: Вақте ки ба пеши модарам расидем, Хайбар ба замин ғел зада гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт [67]; The man had been in a great hurry to get to the midden, and had lifted the hem of his shirt to undo his pants in readiness [144]; I obeyed somewhat suspiciously with a wary glance at the canes behind him. And indeed he reached toward them [135].

Пешоянди «ба пеши» аз пешоянди «ба назди» аз он тафовут дорад, ки он бештар дар ягон услуб, алалхусус дар услуби адабӣ-гуфтугӯӣ, инчунин дар нутқи лаҳҷавӣ мушоҳида

мешавад: Модарам, баъд аз чой дам карда овардан, ба пеши падар дастархон кушод, нон ва ғулунгоб ниҳод [85]; Тағоиям баъд аз даҳ рӯз дар хонаи мо истодан ба пеши падару модараш рафтани хост [90]; Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишанам [267]. Дар забони англисӣ вазифаи ҳар ду пешояндҳои зикршударо «to» ва «toward» иҷро мекунанд: when I trolled over toward the bed my eyes met my brother : he was no longer crying» and gave me a forced» embarrassed smile [8]; About two hundred yards away I saw Khaibar facing toward the house; when he saw me he gave a peculiar bark, as if to call me over [33]; Ikrom Khoja fled toward the inner yard, porud by Usto Amak I was scared that if the carpenter hit his son with that stick he would cripple him.....[38].

Пешоянди ба пеши монанди пешоянди ба назди на танҳо бо феълҳои ҳаракат балки бо феълҳои ҳолат (гузоштан, истироҳат кардан, истодан, нишастан ва ғайра) истифода мешаванд: Қурбонниёз маро дар пеши хонаи сиеҳи додараш гузошта, худ ба кофтукови ӯ рафт ва баъд аз соате ӯро ёфта омад [326]; Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истодан ба пеши модарам рафтам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки [37]. Ин гуна хусусиятро дар забони англисӣ пешоянди таркибии «in front of» ба сомон мерасонад: When she had brewed the tea, my mother spread a tablecloth in front of him and served bread and dried apricot jelly [43]; I was standing with the other boys in front of the musicians» whatching and listening to them» I felt doubly happy because I was wearing such fine new clothes as I had never worn before [6]; A week after the betrothal was celebrated the orphan came to the village elders in front of the mosque [26].

Илова бар ин пешоянди «ба пеши» аз пешоянди «дар назди» бо он тафовут дорад, ки он барои ифодаи ҳаракат ва амал ба самти мушаххас, ки пеш аз он объект воқеъ гардидааст, истифода мешавад ва дар ин ҳолатҳо пешоянди «ба пеши» муродифи пешоянди «ба назди» ба шумор меравад. Дар забони англисӣ бошад пешояндҳои «to», «toward» ва «towards» муродифи ҳамдигаранд.

Чун зикраш рафт, пешояндҳои ба пеши – ба назди муодили ё ҳаммаънои пешоянди «to» буда, дар ҳамон ҳолате истифода мегардад, ки сухан дар бораи ҳаракат ва самти объект рафта бошад. Аз лиҳози маъно пешояндҳои, ки зикрашон рафт бо ҳам наздик буда, бештар бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат истифода мешаванд: – Рав, бибиатро гӯй, акаатро ба пеши ман гирифта биёрад [27]; Ман ба пеши модарам рафта ин фармоиши падарро расонидам [27]; Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишанам [67].

Илова бар ин, пешояндҳои мазкур бо феълҳои корбурд мегарданд, ки на ҳаракати субект, балки тағйири ҷойивазкунии амали объектро ифода намоянд. Ин ғазали маро ба касе нишон надох ва ба пеши ман омада аз ман ба пошшоҳон хат бурданатро ба касе нагӯй! [412] ; Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ӯро кашола карда «ба пеши» падарам бурд [28].

Тафовут байни ин ду пешоянди тоҷикиро метавон чунин тавсиф намуд. Пешоянди «ба пеши» асосан ҳаракат ва самти қисми фазои мушаххас, ки пеш аз объект, яъне мақсади ҳаракат ҷойгир аст, ифода мекунанд, ҳол он ки пешоянди «ба назди» ҳаракатро ба самти фазое, ки дар наздикии объект ҷойгир аст, ифода менамояд ва ин тафовут дар байни пешояндҳои зикршуда хеле равшан намудор аст. Аз ин рӯ, тафовут байни онҳо чандон набуда, пешояндҳои зикршуда ҳамзамон вазифаи пешоянди «ба»-ро дар ҷумла иҷро мекунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки тафовути дигаре байни пешояндҳои номбурда ин бо феълҳои ифодакунандаи ҳолат (истодан, нишастан) истифода гардидаи пешоянди «ба пеши» ба шумор меравад, ки онҳо ҳолат, натиҷа ва ҳудуди амалро дар бар мегиранд: Фақат як кас, ки ҷавони хурдсоле менамуд, бели оҳанини новашаклро гирифта ба пеши қутии орд рост местод [31]; ӯ аз ҷояш хеста омада ба пеши кампир менишаст ва ӯро ба гуфтани ҳикояҳои дев ташвиқ мекард [60];

Пешоянди «ба пеши»-и тоҷикӣ дар забони англисӣ гунаҳои «at, by, to, beside, before, toward, towards, in to, in»-ро соҳиб аст: He bought a plot of land at the western extremity of Mahallai Bolo and built himself a walled house 4 Mullo Dehqon» and a few of the village boys the rudiments of reading» took them all to Bukhara and installed them in a madrasa [4]; The boys drove their flocks toward the village the animals running and bleating wildly as if pursued by wolves [17] The girl rose from the kadi's sufa and headed toward the gate, the girl still holding on to the youth's coat at his side [60].

Дар баъзе ҳолатҳо алоқаи вобастагии феълӣ мувофиқати таркиботи тоҷикиро бо пешоянди «ба пеши» ва таркиботи бе пешоянди англисӣ ва ё монандиро ба вучуд меорад. Ин мувофиқат дар он ҳолатҳое ба ҷашм мерасад, ки феълҳои «рафтани»-и тоҷикӣ бо гунаҳои англисии «to rejoin, to see, to call on, to turn, to walk» мувофиқат намояд, яъне маънои амал

вокеан тағйир наёфта бошад: We rejoined the highway. But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, along the canal that was utterly choked with sand [20]; He turned back toward the house and I followed him [38] He turned and started to walk toward the forecourt of the mosque [57].

Мувофиқати феъли «рафтан – to call on» дар забони англисӣ каме идиоматикӣ ба назар мерасад. Пешоянди «он» метавонад ҳамчун чузъи феъли to call ба мисоли «to get up» истифода шавад.

Калимаи меҳвари назди ба сифати пешоянд бо пешоянҳои аслии «дар, ба, аз» барои ифодаи самт бо феълҳои ҳаракат истифода мешаванд.

Муродифи пешояндҳои ба пеши, дар пеши, аз назди, ба назди, дар назди пешоянди дар хузури ба шумор меравад: Вагарна то он вақт хучраҳои мадрасаҳо фақат дар хузури калонони мадраса савдо мешуд [291]; Азбаски ин хариду фурӯш дар хузури қозикалон шуда, бо муҳри ӯ тасдиқ ёфта, ба вай муҳрона расида буд [291]. Дар забони англисӣ ягона пешоянди таркибие, ки муродифи пешояндҳои дар боло зикршудаи тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ин «in front of» ба шумор меравад, ки доираи истеъмолаш дар муқоиса бо дигар пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат то андозае фарох аст.

Дар баъзе ҳолатҳо мо мувофиқати валентнокии феълро низ мушоҳида намудем, яъне пешоянди «ба назди» бо гунаи англисии худ «before» дар ҳарду забон ҳам бештар бо феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат» корбурд мегарданд: It was not long before first my father's mother and then, two years later» his father died [5]; He told me» you can pay back this debt any time before I die» but don't let my younger brother Alikhon know about it [9].

Пешоянди «ба назди» бо гунаҳои англисии худ «towards, near, in, to» дар забони англисӣ иҷрои амалу ҳаракатро тавсиф менамояд: Until then I had never gone near the cave out of fear of the dragon [32]; At the other end of the cane, near the mouth, he bored a hole and stuck a weaver's reed into it [37]; Even the teahouses in the little bazaar of Sari Puli Eshon near our home were better [72].

Номувофиқатии шакли феъли овардан ба объект корбурди пешояндҳои муодилнадоштаро ба вучуд овард. Пешоянди «бо» бо гунаи англисии худ «with» низ тафовути сохтори нахвиरो ба вучуд меоварад, бавижа дар забони англисӣ байни феъли «stand – истодан» ва исми «people – халқ, мардум» масдари to stand ҷой мегирад, ки аз он пешоянди англисии «with» вобастагии калон дорад, ҳол он ки вобаста будани пешоянди «бо» аз феъли «равона шудан»-ро низ метавон дар баъзе аз ҷумлаҳо мушоҳида намуд: The space before the wall was packed with people standing around in circles [72]; A moment later the fuse burned down to its end and the fire cracker went off with a bang [76]; Rustam too walked back leading his ass, but with no flush of victory on his face [78].

Тарзу усули ҳаракат ба ин ё он ашё ё объект дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воситаи пешояндҳои гуногун ифода мегардад. Дар забони тоҷикӣ пешоянди «дар пеши» ҳаракат ба сӯй ё макони ашёро ифода кунад, пас пешоянди пеш аз ҳаракатро ба он объекте, ки дар масофаи наздик ҷойгир аст, ифода мекунад. Гузашта аз ин, пешоянди «дар пеши» ва гунаи англисии он «to, toward» серистеъмолтарин буда, бештар бо ифодаи маъноӣ умумӣ дар ҷумла ва матн мушоҳида мегардад.

Таъкидаш бачост, ки дар забони англисӣ пешоянди «at» агар аз як тараф ҷойгиршавии ашёро дар нуқтаи муайян, яъне дар наздикии объект ифода намояд, пас гунаи тоҷикии он «дар пеши, дар назди» ҳаракати амалро ба ҳамон нуқта дар бар мегирад. Пешоянди «бу» – ҷойгиршавии ашёро дар наздики аз объект, пешоянди «before» ҷойгиршавии як объектро дар пеши дигар объект, пешоянди «in front of» макони як объектро ба воситаи дигар объект, яъне дар масофаи на он қадар дур ифода мекунад. Ҳадаф аз гуфтаҳои мазкур дар он аст, ки ҳамаи пешояндҳои, ки зикрашон рафт, як мафҳумро, яъне ҳаракат ба пеши, ба назди ё аз пеши ва аз назди ин ё он объект ва аз нуқтаи макони объекту ашё ифода мекунанд.

Ҳамин таври, хусусияту аломати хоси корбурди пешояндҳои «дар пеши, ба пеши» дар он зоҳир мешавад, ки мавсуф дар тафовут аз пешоянди «дар назди» бештар мувофиқат кардани он бо гунаҳои англисии худ, яъне пешоянди «before» ва инчунин «in front of» ба шумор меравад.

Мутаносибан пешоянди «дар пеши, ба пеши» ва гунаи англисии он «before» пеш аз ҳама, ҳаракатро ба сӯйи ашёҳои чандон дур набуда ифода менамояд ва ҷонишинҳо дар ҷумлаҳо, ки пешояндҳои мазкур ҷой доранд пас аз онҳо ва ё пеш аз онҳо меоянд: Рӯзе ба пеши ӯ аз деҳае девонаеро оварданд [109]; Баъд аз тамоман дуруст шудани дастам ва аз ёдам баромадани он фалокат рӯзе падарам маро ба пеши худ ҷеғ зад [165]; Ӯ баъд аз қуҳна кардани ҷанги бо акаам шуда рӯзе ба пеши мо омад ва ба ин хизмат даромадани худро ҳикоя кард [179]; In accordance with the customs of that time there were important duties to attend to

before we could leave [107]; Going into the enclosure by the south gate and out through the north gate, just before you came within sight of the plantations [110]; Then the teacher summoned Khalifa, who stepped up before him without any apparent trepidation, despite his having just been thoroughly beaten [131].

Чи тавре аз мисолҳои дар боло зикршуда аён мешавад, дар ҳар ду забони муқоисашанда ҳам монандиву шабоҳат дар истифодаи пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат мушоҳида мешавад. Монандӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки агар дар ҷумлаҳои тоҷикии Ман рӯзи дигар пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбуттаҳо рафтаам, ки барои Ҳабиба гул чинам [104]; «Ман ба бозгаштан маҷбур шуда ба пеши ӯ омадам» [107]. Пешоянди «ба пеши» пеш аз ҷонишини ишоратии «он» омада бошад, пас дар ҷумлаҳои англисии If you had admitted then and there that you'd forgotten the message, I would not have put you to shame before our visitor [87]; One year before his death, my father decided to take me to Bukhara, in order to show me the city and leave me to stay with my elder brother at the madrasa for a few days. [87] пешоянди «before» низ пеш аз ҷонишинҳои шахсии «our» ва «his» омада, вижагии монандии пешояндҳои ифодакунандаи «самту ҳаракатро» инъикос мекунад.

Яке аз хусусиятҳои серистеъмоливу муштарақвазифагии пешоянди тоҷикии «ба пеши» ин бо гунаҳои сершумор ба қор рафтани он дар забони англисӣ ба шумор меравад. Яке аз гунаҳои он дар забони англисӣ пешоянди «in front of» маҳсуб ёфта, ҳамон вақт истифода мешавад, ки як ашё, объект дар муқобили, дар пеши, ба пеши дигар ашё, объект воқеъ аст ва ҳаракат ба он бидуни алоқа ба амал мегардад: Табақи пурпиезро ба пеши бародараш ниҳод [264]; Тағойиам дар он деҳа ба пеши дарвозае рафта дарро кӯфт 334; All the boys crowded in front of the schoolhouse [133]; The part that was directly in front of the entrance gate was ours [21].

Яке аз пешояндҳои, ки дар забони англисӣ истифодаи камтар дорад, пешоянди «by» – «бо, дар пеши, пеш аз, аз тарафи, дар назди» буда, ҳаракату амалро ба ашёву объекти пеш аз дигараш ва ё ба наздик буда ифода мекунад: The southern section of the house was separated from the mosque garden by a low mud-brick wall [21] Once my mother left sokter to visit her parents in Mahallai Bolo, accompanied by my elder brother [30]; Before he went inside, my father looked at the water jug that stood by the door [35]; He went in and sit down by Amak Bobo's side, and checked first his pulse and then his heart [35]; Дар пеши ҳавлии Усто Барот на рӯд буду на пули он, на ҷӯйи осие буд ва на осиеҳона ба назар менамуд [43]; Дар пеши дарвоза амакам моро пешвоз гирифт [43]; Дар пеши сари ин ду ҷӯй устоҳои дурудгар тахтаварғро сохта тамом карда буданд ва барои хубтар бо ҳам ҷафс шудани тахтаҳо паҳлуи онҳоро ранда мекарданд [94].

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи пешоянди «by» бо муодилҳои тоҷикиаш «дар пеши, дар назди, ба, бо» ва монанди ин мушоҳида гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам пешояндҳои зикршуда мафҳуми «самту ҳаракат»-ро бо назардошти воқеъ будани шахсу амал ва кирдору ҳаракати онҳо нисбат ба ашё ифода менамояд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). С. Айни – Душанбе, 2009. – 680 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика, морфология. – Душанбе: Дониш, 1985.-Ҷ.1.-314 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода.-Душанбе: Дониш, 1986. –Ҷ.2. – 368 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – Ҷ.3. – 215 с.
5. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriiddin Aini by Sadriiddin Ayni. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. Costa Mesa, California: Mazda Publishers. – 1998. +ix-275 pp.

ПЕШОЯНДҲОИ НОМИИ ИЗОФИИ ТАРКИБИИ ИФОДАКУНАНДАИ САМТУ ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТАҶҶИҚШАВАНДА

Дар мақолаи мазкур пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои таҷҷиқшаванда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф дар равиши таҷҷиқ пешояндҳои таркибии номиро вобаста ба сохтору маънияшон таҳлилу муқоиса намудааст. Бояд гуфт, ки пешоянд ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ аст, зеро он ба дигар ҳиссаҳои мустакилмаънои нутқ ячейкаи асосии ба илмор меравад. Маврид ба зикр аст, ки масъалаи фавқ дар илми забонишиносӣ яке аз мавзӯҳои калидӣ маҳсуб меёбад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешояндҳо калимаҳои ёрирасоне мебошанд, ки муносибати як ҳиссаи нутқро ба дигар ҳиссаи нутқ рабт менамояд. Яке аз хусусиятҳои хоси пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳз дар ҳамин мебошад. Пешояндҳо чун дигар ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, танҳо барои алоқои калимаҳо дар ибора ва ҷумла истифода бурда мешаванд ва барои ифодаи тобишҳои гуногуни маданияти гуфтор хизмат мекунад. Дар забони англисӣ саҳми

пешоандҳо басо бузург мебошанд. Дар гуфтугӯи ҳаррӯза хело зиёд мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, пешоанд, пешоандҳои асли, пешоандҳои таркибӣ, пешоандҳои номӣ, пешоандҳои ифодакунандаи муносибати замонӣ, таҳлили сохтори пешоандҳо, таҳлили семантики пешоандҳо, хусусиятҳои типологии пешоандҳо.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ СОСТАВНЫЕ ИМЕННЫЕ ПРЕФИКСЫ, ВИРАЖАЮЩИЕ НАПРАВЛЕНИЕ И ДВИЖЕНИЕ В ИЗУЧАЕМЫХ ЯЗЫКАХ

В этой статье дополнительные составные именные префиксы, выражающие направление и движение в изучаемых языках. В процессе исследования автор проанализировал и сравнил именные составные предлоги в зависимости от их структуры и значения. Следует отметить, что предлог является вспомогательной частью речи, так как является основной ячейкой для других самостоятельных частей речи. Следует отметить, что проблема предлогов является одной из ключевых тем в языкознании. В таджикском и английском языках предлоги – это вспомогательные слова, связывающие одну часть речи с другой. Это одна из особенностей лидеров таджикского и английского языков. Предлоги, как и другие вспомогательные части речи, служат только для связи слов в словосочетании и предложении и служат для выражения различных оттенков речевой культуры. В английском языке вклад предлогов огромен. Его часто используют в повседневном разговоре.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский, предлоги, буквальные предлоги, составные предлоги, именные предлоги, предлоги, выражающие временные отношения, структурный анализ предлогов, семантический анализ предлогов, типологические характеристики предлогов.

ADDITIONAL COMPOUND NOMINAL PREFIXES EXPRESSING DIRECTION AND MOVEMENT IN THE STUDIED LANGUAGES

In this article, additional compound nominal prefixes expressing direction and movement in the studied languages will be analyzed and considered. In the course of the research, the author analyzed and compared nominal compound prepositions depending on their structure and meaning. It should be noted that the prepositions is an auxiliary part of speech, as it is the main cell for other independent parts of speech. It should be noted that the prepositions is an auxiliary part of speech, as it is the main cell for other independent parts of speech. It should be noted that the problem of prepositions is one of the key topics in linguistics. In Tajik and English, prepositions are auxiliary words that connect one part of speech with another. This is one of the features of the prepositions of the Tajik and English languages. Prepositions, like other auxiliary parts of speech, serve only to link words in a phrase and sentence and serve to express various shades of speech culture. In English, the preposition of predecessors is enormous. It is often used in everyday conversation.

Keywords: language, Tajik language, English, prepositions, literal prepositions, compound prepositions, nominal prepositions, prepositions expressing temporal relations, structural analysis of prepositions, semantic analysis of prepositions, typological characteristics of prepositions.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидзода Ҳалим Азиз – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Сурога ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 17.

Ашурмадов Қиматалӣ Машиарифович-ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 400222201; E-mail: Qimat90@mail.ru;

Сведения об авторе:

Саидзода Халим Азиз – доктор филологических наук, профессор общий университетской кафедры английского языка Таджикского национального университета, Адрес: г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Ашурмадов Киматали Машиарифович-ассистент общеуниверситетский кафедры иностранных языков Таджикский государственного педагогического университета им С. Айни. Тел.: 400222201; E-mail: Qimat90@mail.ru;

About the author:

Saidzoda Halim Aziz - Doctor of Philology Sciences, Professor of the University Department of English of the Tajik State University, Address: city Dushanbe Avenue, Rudaki 17

Ashurmadov Qimatali Mosharifovich-an assistant in the General-University Foreign Languages Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: 400222201; E-mail: Qimat90@mail.ru;

ИСТИФОДАИ ПЕШВАНДИ ИСМСОЗӢ «ҲАМ»-И ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУОДИЛАИ АНГЛИСИИ ОН ДАР АСАРИ «ӢДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ

Ҳамроев М.А., Ҷонмардов З.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Муҳими мавзӯ. Муҳимияти мавзӯи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки оид ба категорияҳои грамматикии исм, сифат, феъл ва зарф дар забоншиносӣ бисёр асару мақолаҳо ба таъб расидаанд, аммо ба қисмати истифодабарии вандҳои (аффикс) забони тоҷикӣ бо англисӣ то ҳол муқоиса ва таҳлил нашудааст. Вандҳои дар забони тоҷикӣ барои сохтани калимаҳо нақши муҳим мебозанд, дар забони англисӣ ҳам барои сохтани калимаҳои нав мавқеи муайяни хуро доранд. Аз ин сабаб мо тасмим гирифтём, ки мавзӯи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, истифодаи пешванди исмсозро дар китоби «Ӣддоштҳо» мавриди дақиқот дар ҳарду забон нишон диҳем ва дар баробари ин чигуна истифодашавии онро дар ҳарду забон муқоиса намоем.

Дар баробари ин, барои инкишоф додани соҳаи забоншиносӣ аҳмияти калон доштани омӯзиши муқоисаи забонҳои хориҷӣ барои омӯзонидани донишҷӯён хеле муҳим аст, зеро таҳлили муқоисавии забонҳо барои муайян кардани мушкilotҳое, ки донишҷӯён зимни омӯзиши забонҳои хориҷи рӯ ба рӯ мегарданд метавонад кӯмак расонад.

Дар солҳои охир оиди истифодаи вандҳои (аффикс) олимони тоҷику рус ва англис аҳмияти хоса додаанд, аз ҷумла Ш. Ниёзов, Ш. Рустамов, В. С. Расторгуева, Д. Саймиддинов, Ш. Кабилов, С. Хоркашов, А. С. С. Ҷоматов, С. Albert, С. Thomas ва дигар олимону муҳаққиқон қорбурд кардаанд.

Ташаккулу густариши забон аз як қатор воҳидҳои мустақил иборат аст, ки ҳар яке онҳо вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунанд. Яке аз воҳидҳои калидии забон ин калима ва ё вожа ба ҳисоб рафта, ба воситаи он ибораву ҷумлаҳо сохта мешаванд. Калимаҳо дар навбати худ ба асливу маҷозӣ, содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ҷудо мешаванд, ки мавзӯи баҳси баҳши калимасозӣ ба шумор меравад.

Ҳар як унсурӣ калимасоз ба асос ё решаи калима ҳамроҳ гардида, ба он тобишҳои маъноӣ медиҳад. Яке аз воситаҳои асосии калимасозӣ, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маъмул аст, пешвандҳо ва пасвандҳо мебошанд, ки дар ташаккули он мавқеи муайянеро ишғол мекунанд.

Пайдоиши пешванди исмсозӣ — «ҳам» дар забони тоҷикӣ таърихи хеле қадима дорад, ки дар ин радиф олимону муҳаққиқони дохилӣ хориҷӣ иброи назар кардаанд. Дар калимасозии исм дар забони тоҷикӣ танҳо як пешванд мавҷуд аст, ки барои сохтани калимаҳо хидмат мекунад ва оид ба ин пешванд дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин қайд шудааст: «дар исмсозӣ танҳо префикси **ҳам**- иштирок менамояд. Ин префикс аз исм исмҳое месозад, ки ҳамкорӣ, шарикӣ ва муносибати дутарафаи шахс ва предметҳоро мефаҳмонад» [3, с.179].

Аз ин лиҳоз ин пешванд дар исмсозӣ серистеъмол аст. Забоншинос Ш. Кабилов чунин мегӯяд: «Морфемаи исмсози **ҳам**-, ки дар вожасозии форсии бостон ва форсии миёна роиҷ буд, дар марҳилаи нав ҳам бо ҳамон вазифаи қаблаш, яъне бо исмҳои ҳамнишин буда, исми нав сохтааст бояд гуфт, ки дар вожасозии пешвандии исми танҳо ҳамин пешванд «хидмат»-и исро ба ҷо меораду халос» [4, с.56].

Умуман, исм дар калимасозӣ аз дигар ҳисаҳои нутқ фарқунанда мебошад. Чуноне ки забоншинос Ш. Рустамов мегӯяд: «исм бо калимасозии худ бо сифату зарф баъзе умумиятҳо дошта бошад ҳам, бо хусусиятҳои зиёде аз онҳо фарқ мекунад. Тафовути исм аз сифату зарф дар калимасозии аффиксӣ аз он иборат аст, ки бо префикс сохтани калима асосан ба сифату зарф хос мебошад» [8, с.37].

Аммо пасвандҳои исмсоз нисбат ба пасвандҳои сифатсозу зарфсоз хеле зиёданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки исм аз дигар ҳисаҳои нутқ дида бештар калима месозад. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар муқоиса ба пешванди исмсози забони тоҷикӣ дар забони англисӣ пешвандҳои исмсоз зиёданд: (**mis-,dis-,un-,ex-,in-,il-,im-,co-,de-,nti-,bi-,semi-,mal-,sub-,non-**,

over), ки ин ҳам бошад барои сода сохтан ва зиёд намудани фонди луғавӣ забон нақши муҳим мебозанд.

Аз сабабе ки дар забони тоҷикӣ танҳо як пешванди исмсозии **ҳам**- барои сохтани калимаҳо хидмат мекунад, андешаҳои олимону забоншиносон дар ин бора тақрибан яқсон аст. Масалан, забоншиносон С.Д. Арзуманов ва А. Сангинов дар китоби (Забони тоҷикӣ) чунин овардаанд: «словообразовательные суффиксы имён существительных делятся на две неравные группы:

Суффиксы и префикс **ҳам** –образующие имена существительные от других частей речи, или образующие имена существительные от существительных же. Например, от прилагательных: тунук –тонкий, тунука –кровельное железо, сиёҳ –чёрный, сиёҳӣ –чернила, баланд –высокий, баланди –высота...; префикс **ҳам** - +существительные: **ҳамроҳ** –спутник, **ҳамкор** –коллега, **ҳамсинну сол** –ровесник и.т.”[2, с.134].

Агар дар исмсозии забони тоҷикӣ танҳо пешванди «**ҳам**» мавриди истифода қарор гирад, пас ин рисолатро дар забони англисӣ бештар муодили он «**mate**» иҷро мекунад. Пешванди мазкур аз исми калимаҳои месозад, ки **ҳамроҳӣ**, шарикӣ ва муносибати дугарафаи шахс ва ашӯхоро мефаҳмонад. Барои муқоисаи ин мафҳуми дар боло зикршуда яқиндод мисолҳои зеринро мавриди қиёс дар ҳарду забон қарор медиҳем. Мисол: Дар ин қолиб калимаҳои **ҳамсоя**-neighbour, **ҳаммактаб**-schoolmate, **ҳамсинф**-class-mate, **ҳамқишлоқӣ**-co-villager, **ҳамфикр**-solidarity, **ҳамроҳӣ**-accompaniment, **ҳаммаслак**-confederate, **ҳамдил**-unanimous, **ҳамнишин**-conversationalist, **ҳамхона**-room-mate ва ғ. серистеъмолад. Ин вожаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки гарчанде муодили асосии пешванди **ҳам**- дар забони англисӣ пасванди «**mate**» бошад, аммо дар баъзе калимаҳо пасванди мазкур истифода нагардида, балки бо дигар пасвандҳо низ вожаҳои нав сохта метавонад. Чӣ тавре, ки дар боло қайд гардид, ин на дар ҳама калимаҳо дида мешаванд.

Пешванди номбурда дар асарҳои бадеӣ низ хеле хуб истифода шудааст. Аз ҷумла дар асари «Ёддоштҳо»-и устод Айни хеле фарох қорбурд гардида, ин пешвандро метавон пешванди сермахсул номид:

«Ин тавр бошад, ман ҳам **ҳамроҳӣ** шумоён ба ҳамон тӯйхона меравам...» [1, с.6].

Дар мавриди истифодабарии вожаи «**ҳамроҳӣ**» назар кунем дар инҷо ҳам пешванд ва ҳам пасванди –ӣ омадааст, ки дар як калима пешванду пасванд ба қайд гирифта шудааст, аммо дар забони англисӣ на пасванди «**mate**» балки пешоянди ишоратии «**with**» мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ин пешоянд бо ҷонишини «**you**» дар яқиндод омада, мафҳуми **ҳамроҳиро** дар забони тоҷикӣ нишон медиҳад. Аз ин лиҳоз на ҳама вақт ҳангоми тарҷумаи калима ё ибора ба забони дигар пешвандҳо ё пасвандҳо айнан тарҷума мегарданд, балки бо тарзу услуби хоси забони истифодашаванда қорбурд мешаванд. Масалан: «In that case, I am going **with you** to that celebration...» [11, с.39].

Дар баъзе мавридҳо ба ҷойи пешванди «**ҳам**» вожаи «**шарик**» низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан: Аз рӯи қавли ӯ, вай дар Бухоро бо писари қозии Ғиждувониқозӣ Абдулвоҳид шарикдарс будааст [1, с.71].

Бояд тазаққур дод, ки вожаҳои «**шарикдарс**» ва «**ҳамсинф**» ба яқиндод муродиф буда, дар забони англисӣ дар шакли мураккаб, яъне аз ду вожа – **class** ва **mate** созмон ёфтаанд, ҳол он, ки вожаи **ҳамсинф** дар забони тоҷикӣ ба сифати калимаи сохта мустаъмал аст. Масалан: He told us that in Bukhara he was the **classmate** of the son of the kadi of Ghijduvon, Qozi Abdul-Vohid,...[11, с.91]. Умуман вожаи «**ҳамсинф**»-ро метавон дар асарҳо гуногун дид. Масалан: (ҳамсинф, шарикдарс, ҳамсабақ) ва ғ. Чӣ тавре, ки дар боло қайд гардид, бештар муодили пешванди «**ҳам**» дар забони англисӣ пасванди «**mate**» мебошад. Истифодаи пасванду пешвандро дар вожаҳо, ки дар китоби «Ёддоштҳо»-и устод Айни қорбаст шудааст барои муқоисаи меорем: Sayid-Akbar Khoja was too proud to speak to most adults, but he became my «**playmate**» [11, с.104].

Калимаи «**playmate**» дар фарҳангҳо гуногун тарҷума гардидааст. Масалан: шарик бозӣ, ёр, ҳамбозӣ, шарикӣ, [12, с.552., 13, с.440], вале дар тарҷумае, ки мо мебинем он на пешванд ва на пасванд дорад, балки бо усули хоси худ яъне аз ду вожаи гуногун **ёрӣ** ва **бозӣ**, ки дар ҷумла оварда шудааст ва ҳамон маънои **ҳамбозӣ**-ро дорад, истифода гардидааст. Масалан: Сайид Акбархоҷа, ки аз калонгирӣ ба одамҳои калон базӯр гап мезад, бо ман **ёри** «**бозӣ**» шуда монд [1, с.85]. Ин аз он шаҳотат медиҳад, ки дар вақти истифодабарии пешванди исмсозӣ **ҳам** метавон бо синонимҳое, ки хоси пешванди **ҳам** аст, истифода кард. Чуноне ки аз китоби «Ёддоштҳо»-и устод Айни пай бурдем, дар ин китоб устод Айни ба ҷойи калимаи «**ҳамсабақ**» калимаи «**шарикдарс**» ва ё ба ҷойи «**ҳамбозӣ**» «**ёри бозӣ**»-ро мавриди истифода қарор додааст, ки ин барои ғани гардонидани фонди луғавӣ забон нақши муҳимро мебозад.

Калимаи playmates-ро дар дигар маврид ба тарзи дигар низ вохӯрдан мумкин аст: That year I and my playmates Hamid Khoja, the nephew of Ibrohim Khoja, and the daughter of Usto Khoja, spent most of our spare time with Tuta-Posho... [11, с.24].

Дар ин ҷо устод Айнӣ на вожаи «ҳамбозӣ» ва на вожаи «ёри бозӣ»-ро истифода бурдаанд, балки ибораи дигареро истифода кардаанд, ки хеле дар ҷумла мувофиқ омадааст, вожаи «машғулоти» мебошад, ки дар ФЗТ ҳам ба маънои «машғули бозӣ будан» [14, с.782]-ро ифода мекунад, ки аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ гузаштааст.

Он сол бештарин машғулоти ман, Ҳомидхоҷа - хоҳарзодаи Иброҳимхоҷа ва духтарони Устохоҷа бо Тутапошо шуд... [1, с.51].

Ин гуфтаҳои дар боло зикргардида аз он шаҳодат медиҳанд, ки устод Айнӣ дар мавриди истифодабарӣ ва ҷобачогузориҳои калимаҳои иқтибосӣ сахми назаррас гузоштааст, ки дар сохтани калимаҳои нав ва дар ғанӣ гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ сахмгузор мебошанд. Мо набояд аз ин гуна вожаҳо канораҷӯӣ намоем, балки ҳангоми баёни фикр мавриди истифода қарор диҳем, то дигарон низ аз ин вожаҳо самаранок истифода бурда, калимаҳои фаромӯшударо ба ёд оранд.

Чи тавре ки дар боло қайд намудем на ҳамавақт пешванди исмсосӣ «ҳам» дар забони англисӣ ивазкунандаи пасванди «mate» мебошад, балки бо дигар пасвандҳои исмсос низ ифода мегардад. Масалан: Тарафи шарқии ин ҳавлӣ ба ҳавлии ҳамсоя, тарафи ғарбиаш ба ёбони киштзор ва тарафи шимолиаш ба кӯчаи калони деҳа мерасид, ки дарвозааш ҳам аз ҳамин тараф буд [1, с.17]. Агар ба тарҷумаи ин ҷумла нигарем дар забони англисӣ вожаи ҳамсоя ба пасванди –s ишора гардидааст, аз ин лиҳоз мо гуфта наметавонем, ки аз як забон ба забони дигар тарҷума гардидани вожаҳо пешвандҳову пасвандҳо чи гунае ки ҳастанд ҳамон гуна тарҷума карда мешавад, балки пешванд бо пасванд иваз мегардад ва ё баръакс он ки ин барои коста нагардидани матн чунин истифода мешавад. Масалан: The east side of the wall adjoined the neighbors house» the west side was next to the fields» and the north side» in which was the entrance gate» ran alongside the main street of the village [11, с.37].

Аз ин ҷо бар меояд, ки муқоисаи забонҳо барои ошкор кардани хусусиятҳои умумӣ ва хосаи ҳар як забон аҳамиятнок аст. Аз ин рӯ, пасванду пешванд дар забони тоҷикӣ ва англисӣ асоси ин мақола гардида, баъзе ҷанбаҳои ин масъала то андозае мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Хулоса, калимасозӣ як қисмати забоншиносӣ буда, роҷеъ ба эътироф гардидани он ҳамчун бахши алоҳидаи забон ё як қисмати луғатшиносӣ то ба ҳол байни олимону забоншиносон баҳсу мунозираҳо ҷой дорад ва то ба имрӯз онҳо ба фикру андешаи яқсон наомадаанд. Бидуни унсурҳои калимасоз тасаввур намудани калимасозӣ ғайриимкон аст, зеро онҳо қобилияти тағйири маънои калимаро соҳибанд. Дар зери мафҳуми унсурҳои калимасоз, пеш аз ҳама, пешванду пасванд ва миёнванд дарк карда мешавад, ки онҳо дар забоншиносӣ бо истилоҳи «ванд»-ҳо ё худ «аффикс»-ҳо маъмуланд.

Чи гунае, ки мо шоҳиди ҳол гаштем пешванди исмсосӣ ҳам-и забони тоҷикӣ дар китоби «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ бо тарзҳои гуногун, яъне бо синонимҳо ва калимаҳои иқтибосӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар исмсосӣ танҳо як пешванд мавриди истифода қарор гирифта бошад ҳам, он дар вожасозии исм сермахсул ба шумор меравад. Дар мавриди муқоиса кардани вожаҳо айён гардид, ки пешвандҳо ва пасвандҳои забони англисӣ, ки муодили пешванди «ҳам»-и забони тоҷикӣ буданд, дар вожасозӣ серистифода мебошанд ва дар ғанӣ гардонидани фонди луғавии забон сахми худро гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. китоби «Ёддоштҳо» қисми 1-2 // С.Айнӣ Душанбе: Адиб, 1990.-352 саҳ.
2. Арзуманов С. Д., Сангинов А.// С.Д. Арзуманов., А.Сангинов Таджикский язык. Душанбе, маориф, 1988 - 416с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. –Душанбе: Дониш, 1985. - 355 с.
4. Кабилов, Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор.// Ш. Кабилов Душанбе, 2021.-350с.
5. Қосимова М.Н Таърихи забони адабии тоҷик. Қисми 1// М. Н. Қосимова –душанбе, 2003. -409с.
6. Ниёзи Ш.Н. Исм ва сифат.//Ш.Н. Ниёзӣ – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 50 с.
7. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка.//Л.С. Пейсиков Типография Изд-ва МГУ. М.-1975.-202с.
8. Рустамов Ш. Исм.//Ш.Рустамов – Душанбе: Ирфон, 1981. – 215 с.

9. Саймиддинов Д. Форсии бостон. // Д.Саймиддинов – Душанбе: Пайванд, 2008. – 190с
10. Ильиш Б. А. История английского языка.//Б.А.Ильиш Масква:- 1968. 418с.
11. S. Auni book «Yoddoshtho» part 1-2 Dushanbe 1990.-352page.
12. .Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ.- Душанбе 2011.-1016с.
13. Чамшедов П. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ.- Душанбе «пайванд»- 2005.-680с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н душанбе -2008. 950с.

ИСТИФОДАИ ПЕШВАНДИ ИСМСОЗӢ «ҲАМ»-И ЗАБОНИ ТОҶИӢ ВА МУОДИЛИ АНГЛИСӢ ОН ДАР АСАРИ «ӢДДОШТӢ»-И УСТОД АЙНӢ

Дар мақолаи мазкур оиди истифодаи пешванди исмсозӣ «ҳам»-и забони тоҷикӣ ва муодили англисӣ он дар асари «ӢддоштӢ»-и устод Айнӣ, сухан меравад.

Пайдоиши пешванди исмсозӣ «ҳам» таърихи тулонӣ дошта, дар вожасозии забони тоҷикӣ серистеъмол мебошад. Муодили асосии пешванди «ҳам» –дар забони англисӣ пасванди «mate» ба ҳисоб меравад. Пешванди номбурда дар асари «ӢддоштӢ»-и устод Айнӣ бо тарзҳои гуногун, яъне бо синонимҳо ва калимаҳои иқтибосӣ хеле васеъ истифода шудааст.

Ҳангоми муқоисаи пешванд ва пасвандҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки пешванд ва пасвандҳо дар вожасозии серистифода буда, дар гани гардонидани фонди лугавии забон нақши муҳим доранд.

***Мақсади мақола** аз таҳқиқи баррасии пешванди исмсозӣ забони тоҷикӣ он аст, ки ин пешванд дар исмсозӣ сермахсул буда дар адабиёти бадеӣ зиёд ба кор меравад.*

Чи гунае, ки мо мушоҳида мекунем пешванди исмсозӣ ҳам-и забони тоҷикӣ дар китоби «ӢддоштӢ»-и устод Айнӣ бо тарзҳои гуногун, яъне бо синонимҳо ва калимаҳои иқтибосӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар исмсозӣ танҳо як пешванд мавриди истифода қарор гирифта бошад ҳам, он дар вожасозии исм сермахсул ба шумор меравад ва характери полисеми(сермаъноӣ)-ро касб мекунад.

***Натиҷаи тадқиқот** муайян намуд, ки пешванди исмсозӣ забони тоҷикӣ (ҳам) ва муодили он дар забони англисӣ (mate) бо усулҳои гуногун ба кор меравад. Масалан, дар вақти тарҷумаи вожаҳо мушоҳида мегардад, ки пешванди исмсозӣ «ҳам» дар забони англисӣ беиштар бо пасванди «mate» мувофиқат мекунад, вале бо дигар пасвандҳо низ қорбурд мегардад. Аз ин ҷуфтаҳо бармеояд, ки пешванди «ҳам»-и исмсозии забони тоҷикӣ ки бо истифодаи он калимаҳои зиёд сохта мешавад ва он решаи таърихӣ дорад, муодили (эквивалент) пасванди исмсозии «mate» мебошад, ки дар калимасозии исм дар забони англисӣ зиёд иштирок мекунад.*

***Калидвожаҳо:** калимасозӣ, пешванд, пасванд, муодили англисӣ, муодили тоҷикӣ, пасванди исмсоз, пешванди исмсоз, грамматика, фонди лугавии забон, ҳиссаҳои нутқ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНООБРАЗУЮЩЕ ПРЕФИКСА «ХАМ» В ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО АНГЛИЙСКОГО ЭКВИВАЛЕНТ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ВОСПОМИНАНИЯ» С. АЙНИ.

В данной статье рассматривается употребление префикса «хам» в таджикском языке и его английского эквивалента в «Воспоминаниях» С. Айни.

Происхождение предлога «хам» имеет давнюю историю и широко используется в лексикографии таджикского языка. Основным эквивалентом префикса «ham» в английском языке является суффикс «mate». Этот суффикс широко используется в (Воспоминаниях) С. Айни в различных формах, с синонимами и заимствованиями.

При сравнении префиксов и суффиксов английского и таджикского языков можно сделать вывод, что префиксы и суффиксы широко используются в лексикографии и играют важную роль в обогащении лексического фонда языка.

***Цель исследования и изучения** приставки в таджикском языке показывает, что приставка «хам» в нашем языке очень продуктивна и широко используется в художественной литературе.*

По нашему наблюдению, приставка, образующая существительные таджикского языка как образец в книге «Воспоминания» С. Айни. Приставка «хам» употребляется по-разному как синонимы, так и заимствования. Это доказывает, что оно используется только в именной конструкции, но считается продуктивным в именной лексикографии и приобретает многозначный характер.

***В результате исследования** было показано, что префикс конструкции таджикского существительного (ham) и его английский эквивалент (mate) употребляются по разным принципам. Например, при переводе слов наблюдается, что таджикский префикс «хам»*

более равнозначен английскому суффиксу «mate», но употребляется и с другими суффиксами. Подводя итог высказываниям, следует отметить, что таджикское существительное, образующее приставку «ham», которая используется для объединения многих слов, имеет исторические корни и эквивалентно суффиксу конструкции существительного «mate», который обычно используется в английском словосочетании существительного.

Ключевые слова: словообразование, приставка, суффикс, английский эквивалент, таджикский эквивалент, суффикс существительного.

THE USE OF THE NOUN-FORMING PREFIX «ҲАМ» IN THE TAJIK LANGUAGE AND ITS ENGLISH EQUIVALENT IN THE «MEMOIRS» OF S. AYNĪ

This article considers usage of the prefix «ҳам» in Tajik and its English equivalent in S. Ayni's (Yoddoshtho) Memoirs.

The origin of the preposition «ҳам» has a long history and is widely used in the lexicography of the Tajik language. The main equivalent of the prefix «ҳам» in English is the suffix «mate». This suffix is widely used in Yoddoshtho (Memories) of S. Ayni in various forms, i.e. with synonyms and borrowing's.

When comparing the prefixes and suffixes of the English and Tajik languages, it can be concluded that prefixes and suffixes are widely used in lexicography and play an important role in enriching the lexical fund of the language.

The research and study purpose of the prefix in the Tajik language shows that the prefix «ҳам» in our language is very productive and is widely used in fiction literature.

According to our observation, the prefix which forms nouns of Tajik language as a sample in the book of «Memories» by S. Ayni. The prefix «ham» is used in different ways as synonyms and borrowings. It proves that it is used only in noun construction, but is considered productive in noun lexicography and acquires a polysemous character.

The research result was shown that Tajik noun construction prefix (ham) and its English equivalent (mate) are used with different principles. For example, during word translation is observed that the Tajik prefix «ham» is more in equal with the English suffix «mate», but it is also used with other suffixes. Summing up the statements, it should be noted that the Tajik noun forming prefix «ham», which is used to combine many words has historical backgrounds and is equivalent to the noun construction suffix «mate», which is commonly used in English noun word combination.

Key words: word formation, prefix, suffix, English equivalent, Tajik equivalent, noun suffix.

Сведения об авторах:

Ҳамроев Манучеҳр Алиаҳмадович-соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: m.hamroev@mail.ru Тел: (+992) 935030587

Ҷонмардов Зулфиқор Абдуфотеҳович-соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни Адрес: Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе кучаи Нахимова 64/14. E-mail: m.hamroev@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҳамроев Манучеҳр Алиаҳмадович-унвончуи кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни E-mail: m.hamroev@mail.ru Тел: (+992) 935030587

Ҷонмардов Зулфиқор Абдуфотеҳович-унвончуи кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Адрес: Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе кучаи Нахимова 64/14. E-mail: jonmardov93@gmail.com Тел: (+992) 938510543

About the authors:

Hamroev Manuchehr Aliahmadovich-research of the Department of Language and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: m.hamroev@mail.ru Tel: (+992) 935030587

Jonmardov Zufiqor Abdufotehovich, -Post-graduater of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: Tajikistan, 734067, Dushanbe, Nakhimova street 64/14. E-mail: jonmardov93@gmail.com Tel: (+992) 938510543.

ШАРҲИ МУХТАСАРИ ТАДҚИҚОТ ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сатторов А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Метавон гуфт, терминологияи тоҷик дар даврони Абуалӣ ибни Сино ба дунё омадааст. «Аввалин кӯшиши таҳия кардани истилоҳоти илмии тоҷик дар асоси функцияи калимаҳо ва иваз кардани истилоҳҳои арабӣ ба тоҷикӣ, интихоби онҳо ба олими бузурги асримиёнагӣ Абуалӣ ибни Сино тааллуқ дорад, ки дар «Донишнома» ва дигар асарҳои ба забони тоҷикӣ навиштааш инъикос ёфтааст».

Яке аз олимони пешбари истилоҳотшинос, доктори илмҳои филология Т.К. Ҷӯраев дар таҳқиқоти худ оид ба истилоҳоти техникаи саноатӣ таъкид менамояд. Муаллиф инчунин қайд мекунад, ки дар рушди истилоҳоти илмию техникаӣ аз ҷониби Абу Райҳон Берунӣ, Носир Хусрав (Сафарнома), А. Наршаҳӣ (Таърихи Бухоро) ва дигарон саҳми назаррас гузоштаанд [3, с.110]. Пас аз он асарҳои ин олимони дар рушди лексикографияи тоҷик нақши калон бозида, маҷмӯаи «Фарҳангҳо тоҷикӣ аз ибтидои асри XX» -ро як навъ ҳамаҷонибаи тамоми луғатномаҳои қаблӣ қард.

Бо таҳия ва тасдиқи Кумитаи истилоҳот «Принсипҳои асосии истилоҳоти забони тоҷикӣ» дар соли 1971 қори пуршиддат ба танзими истилоҳҳои илмию техникаи забони тоҷикӣ оғоз ёфт. Пас аз он тадқиқотҳо дар бораи истилоҳот оғоз ёфта, луғатномаҳои истилоҳӣ ба таъби расида, тарҷумаи китобҳо, китобҳои дарсӣ ва мақолаҳои илмӣ ба таври назаррас беҳтар шуданд. Дар солҳои минбаъда таҳқиқоти ҷиддӣ дар луғати забони тоҷикӣ, тақмили ташаккули истилоҳоти соҳавӣ пайдо шуданд (Ш. Рустамов, В. А. Капранов, Н. А. Шарипов, Т. Бердиева, Ф. Ф. Амонова, Н. Абдуллоев, Х. Уралов, А. М. Байзаев ва дигарон).

Дар як муддати кӯтоҳ (1981-1992) луғатномаҳои истилоҳӣ барои қариб тамоми соҳаҳои техникаӣ интишор гардиданд, ки дастоварди назаррас дар танзими истилоҳоти соҳа мебошад. Қарори конفرонси илмӣ оид ба фарҳанги нутқ (1988) дар мавриди зарурати аз нав дида баромадани «Принсипҳои асосии истилоҳоти забони тоҷикӣ» бо назардошти талаботи муосир воқеӣ буд. Дар ин замон, қорҳои бузург оид ба луғат ва истилоҳҳои забони тоҷикӣ ба вучуд омадаанд: рисолаҳои докторӣ, монографияҳо С. Сабзаева, Д. Саймиiddинов, С. Сулаймонова, С. Назарзода, рисолаҳои номзодии Г. Мирзоева, Н. Сияров, М. И. Ғозива, М. Б. Султонов, М. Шарипов ва дигарон. Асарҳои Х, У, Уралов, «Терминологияи техникаи забони муосири дарӣ ва забони тоҷикӣ, Таҳлили муқоисавӣ» боиси таваҷҷӯҳи калон мебошанд.

Муаллиф сохтори муқоисавии истилоҳоти техникаи забони тоҷикӣ ва дариро таҳлили сохта, роҳҳои ташаккули истилоҳҳои техникаро муайян намуда, таркибро ба таври муфассал тавсиф қарда, таъсири забони русиро дар ташаккули истилоҳи тоҷикӣ баррасӣ намуда, иқтибосҳоро бо забонҳои дарӣ ва тоҷикӣ таҳлил мекунад [4, с.86]. Дар солҳои охир бисёр қорҳо ба омӯзиши истилоҳоти илмӣ соҳавӣ, рисолаи доктории М. Б. Султонов «Ташаккул ва рушди истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ», рисолаи докторӣ дар истилоҳоти соҳавии техникаи Т. К. Ҷӯраев, рисолаҳои номзодии Т. Ф. Саъдиев ва дигарон ба вучуд омаданд.

Омӯзиши М. Б. Султонов оид ба ташаккул ва рушди истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ аҳамияти бузург дорад. Аҳамияти қор бо он вобаста аст, ки вай бо истифода аз усулҳои муосири таҳлили забоншиносӣ бори аввал тафсири илмӣ ашъи бойи воқеии сарчашмаҳои таърихӣ забоншиносӣ ва фарҳангиро анҷом дода (оид ба маводи мероси илмӣ асрҳои IX-XI), навоариҳои забон дар рушди забони илм дар ҳама марҳилаҳои таҳаввули забони форсӣ-тоҷикиро тавсиф додааст. Дар пажӯҳиши ӯ намунаҳои гуногуни нигоҳдории луғатҳои қадимӣ дар истилоҳоти забони форсӣ-тоҷикӣ муқаррар шудаанд. Олим тавсифи мафҳумҳои илмиро пешниҳод мекунад ва баръакси истилоҳоти вуруд, далели ҳифзи луғатҳои аслии форсиро дар системаи истилоҳоти муосири тоҷик исбот мекунад.

Омӯзиши «Терминологияи соҳавии техникаи забони муосири тоҷик (дар муқоиса бо забонҳои русӣ, форсӣ ва дарӣ) боиси таваҷҷӯҳи зиёд аст.» Муаллиф шаклҳои умумии истифодаи истилоҳҳои техникаӣ, вижагиҳои семантикӣ ва калимасозии онҳо, инчунин таркиби морфологӣ ва синтаксисиро ифода қарда, шаклҳои дохилӣ ва берунӣ рушди истилоҳот, интихоби воситаҳо ва моделҳои истилоҳиро муайян мекунад. Ҳарчанд мардуми тоҷик дар таърихи бойи худ анъанаи илмӣ, баҳусус шеъри математикӣ дошта буд, аммо истилоҳоти математикии тоҷик аз ҷониби олимони ва забоншиносони тоҷик кам омӯхта шудааст. Чунин анъана дар рисолаи доктории И. Ҳочиев («Шеъри математикии тоҷик дар асрҳои XVI-XIX»), Душанбе, 1984) омӯхта шудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки устодони шоир ва нависандагони калом (Ҳусейн Бирчандӣ, Баховуддини Амулӣ (1547-1622) ва ғайра) буданд. Дар тӯли садсолаҳо шумораи зиёди тавсифоти олии проблемаҳои умумӣ ва мушаххаси риёзиётро дар жанри шеъри илмӣ эҷод кардаанд. Муаллиф чунин мешуморад, ки чунин шеърҳо бояд аз ҷониби забоншиносон, математикҳо омӯхта ва таҳқиқ карда шаванд.

И. Ҳочиев дар асараш шеърҳои математикии шоирони асрҳои XVI-XIX-ро ҷамъоварӣ ва систематикӣ кардааст. Вай услуби ин шеърро таҳқиқ карда, аз рӯи таркиб истилоҳоти математикиро тасниф кард. Муаллиф истилоҳоти математикиро дар шеърҳои баррасишаванда, ки дар шакли жанрҳои мухталифи шоирӣ - рубоӣ, маснавӣ, маҷмӯа-а, ғазал, фрад, байт ва дигарон пешниҳод шудаанд: ба се гурӯҳи калон тақсим кардааст:

1. Истилоҳоти математикаи арабӣ;
2. Истилоҳоти математикаи арабӣ-тоҷикӣ;
3. Истилоҳоти математикии тоҷик.

Хусусиятҳои ташаккули калимаҳои риёзӣ шартӣ ягонагии чунин илмҳои дурдаст ба монанди математика ва адабиёт мебошанд. Бояд қайд кард, ки истилоҳоти математикии ин шеърҳо дараҷаи кофӣ архаизмро тавсиф мекунад. Аммо шумораи муайяни истилоҳоти математикӣ аз ин шеърҳои шоир ба истилоҳҳои математикии муосири тоҷик дохил карда шудаанд [1, с.94]. Омӯзиши Т. Шарипов «Луғати компютери забони тоҷикӣ. Таҳлили сохторӣ-семантикӣ.» Муаллиф истилоҳоти соҳаи тоҷикиро дар робита бо технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои компютерӣ омӯхта, сохтори лексикӣ-семантикӣ ва грамматикӣ ин истилоҳотро таҳлил карда, усулҳои ташаккули онҳоро баррасӣ намуда, таҳлили муқоисавӣ истилоҳот бо забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русиро анҷом медиҳад. Истилоҳи математикӣ қисми асосии забони математикӣ ҳамчун яке аз навҳои забони илмӣ мебошад. Истилоҳҳои математикӣ ба талаботи терминҳои пешниҳодшуда мувофиқат мекунад. Истилоҳоти математикии забони англисӣ назар ба тоҷикӣ бештар омӯхта шудааст.

Забони илмӣ тоҷикӣ, истилоҳотҳои техникӣ соҳавӣ мавзӯи таҳқиқоти забоншиносони пешбари тоҷик – Т. К. Ҷӯраев, М. Б. Султонов мебошанд. Ин олимон дар асарҳои амиқ илмӣ худ роҳи мушқили рушд ва ташаккули истилоҳоти техникӣ соҳавӣ ва забони илмӣ форсӣ-тоҷикиро пайгирӣ мекунад. Асари И. Ҳочиев, ки дар он муаллиф терминологияи математикии шеърҳои шоирони он даврро таҳлил кара, ба омӯзиши шеъри риёзӣ дар адабиёти классикӣ тоҷик дар асрҳои XVI-XIX бахшида шудааст. Истилоҳоти компютери муосир тавсифи забони худро дар қори Т. Шарипов пайдо кардааст. Аммо, дар истилоҳоти тоҷикӣ ҳанӯз тавсифи забоншиносии истилоҳоти математикии муосири тоҷик вучуд нашофта, таҳлили сохторӣ, семантикӣ, функционалӣ ва этимологии ин истилоҳ дар ин система алоҳида ё дар муқоиса бо забонҳои дигар вучуд надорад.

Истилоҳоти математикии забони англисӣ то андозае омӯхта шудааст. Омӯзиши истилоҳоти математикии англисӣ ба асарҳои Леонардо Писанский, Роберт Гроссетест, Рочер Бэкон, Люка Паколи, Леонардо да Винчи, Нютон, Де Мойер, Котс, Тейлор, Карл Пирсон, Бертран Рассел ва дигарон бахшида шудааст.

Бертран Артур Вилиям Рассел - Ў бо фаъолияти худ дар мантиқи математикӣ, таърихи фалсафа ва назарияи дониш саҳми бебаҳо гузоштааст. Файласуфи амриқой Ирвин Эдман ба асарҳои Рассел хеле баҳои баланд дода, қайд кард, ки саҳми Рассел дар мантиқи математика аз замони Арасту дида муҳимтарин аст [2, с.186].

Дар асри 13, Леонардо Пиза, ки бо номи Фибоначчи машҳур аст, дар Аврупо аввалин асримиёнагӣ буд. Асари асосии ӯ: Китоби Абакус (1202, нашри дуввуми таҳриршуда - 1228) мебошад. Леонардо ҳисобҳои арифметикӣ abacus (абакус) номидааст. Фибоначчи (дастовардҳои арабӣ) бо дастовардҳои қадимӣ хуб шинос буд ва қисми зиёди онро дар китоби худ ба низом овардааст. Муаррифии он аз нуқтаи назари мукамалӣ ва амиқӣ аз ҳама прототипҳои қадимӣ ва исломӣ баландтар буда, муддати тӯлонӣ беназир буд. Ин китоб ба паҳншавии дониши математикӣ, маъруфияти рақамҳои ҳиндӣ ва системаи даҳӣ дар Аврупо таъсири назаррас гузоштааст.

Дар китобҳои «Арифметика» ва «Дар бораи рақамҳои додашуда» -и Ҷордан Неморарии, аломатҳои алгебраи рамзӣ дида мешаванд, ки то ҳол аз геометрия ҷудо нестанд.

Ҳамзамон Роберт Гроссетест ва Рочер Бэкон ба ташкили илми таҷрибавӣ даъват ба миён овардаанд, ки зухуроти табииро бо забони математикӣ тавсиф кунанд [5, с.60]. Дар асри XIV, донишгоҳҳо қариб дар ҳама кишварҳои бузург (Прага, Краков, Вена, Ҳейдельберг, Лейпциг, Базел ва ғайра) пайдо мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Апресян Ю.Д. Андешаҳо ва усулҳои забоншиносии сохтори муосир. / Ю.Д. Апресян-М.: Маориф, 1966.- 302 с.

2. Апресян Ю.Д. Семантика и лексика. / Ю.Д. Апресян-М.: Наука, 1974.-367 с.
3. Ахманова О.С. Лughати истилоҳоти забоншиносӣ. / О.С.Ахманова-М., 1969.-604с.
4. Бархударов С.Г. Оид ба маъно ва вазифаҳои тадқиқоти илмӣ дар соҳаи истилоҳот // Проблемаҳои забоншиносии истилоҳоти илмӣ ва техника. / С.Г.Бархударов —М., 1970. —С.9-18.
5. Бодуэн де Куртене И.А. Асарҳои мунтахаби забоншиносии умумӣ, / И.А. Бодуэн де Куртене - М., 1963, - Чилди.1. - 384 с. Чилди 2 — 391 с.
6. Виноградов В.В. Намудҳои асосии маъноҳои лексикӣ калима // Масъалаҳои забоншиносӣ. / В.В. Виноградов -Соли 1953. — № 5.
7. Виноградов В.В. Забони русӣ (Таълимоти грамматикӣ калима) / ред. Н.Н.Прокопович, В.А.Белошапкина. - нашри 2. // В.В. Виноградов – М.: Мактаби олий, 1972. – 616 с.
8. Виноградов В.В. Масъалаҳои омузиши ибора // Масъалаҳои забоншиносӣ. // В.В. Виноградов - 1954. - №3. -АЗ. 3-24.
9. Володина М.Н. Хусусияти истилоҳоти илмӣ // Ф.Н. - 1996. - № 1.-С.90-94.
10. Володя М.Н. Милли ва байналмилалӣ дар раванди пешбарии истилоҳот. —М.: Эд. Донишгоҳи давлатии Маскав, 1993. - 112 с.

ШАРҲИ МУХТАСАРИ ТАДҚИҚОТ ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур, шарҳи мухтасари тадқиқот оид ба истилоҳоти математикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил шудааст. Дар натиҷаи таҳлил муайян гардид, ки терминологияи тоҷик дар даври Абуалӣ ибн Сино ба дунё омадааст. «Аввалин кӯшиши таҳияи қардани истилоҳоти илмӣ ва тоҷикӣ дар асоси функсияи калимаҳо ва иваз қардани истилоҳоти арабӣ ба тоҷикӣ, интихоби онҳо ба олимони бузургӣ асримиёнагӣ Абуалӣ ибн Сино тааллуқ дорад, ки дар «Донишнома» ва дигар асарҳои ба забони тоҷикӣ навиштааш инъикос ёфтааст».

Асарҳои олимони тоҷик аз ҷумла, Абу Райҳон Берунӣ, Носир Хусрав (Сафарнома), А. Наршаҳӣ (Таърихи Бухоро) ва дигарон дар рушди лексикографияи тоҷик нақши калон бозидааст. Ҳамчунин бо таҳияи ва тасдиқи Қумитаи истилоҳот «Принсипҳои асосии истилоҳоти забони тоҷикӣ» дар соли 1971 қори нуришуддат ба танзими истилоҳоти илмӣ ва техникаи забони тоҷикӣ оғоз ёфт. Пас аз он тадқиқотҳо дар бораи истилоҳот оғоз ёфта, луғатномаҳои истилоҳӣ ба таърифи расида, тарҷумани китобҳо, китобҳои дарсӣ ва мақолаҳои илмӣ ба таври назаррас беҳтар шуданд. Дар солҳои минбаъда таҳқиқоти ҷиддӣ дар луғати забони тоҷикӣ, тақмили ташаккули истилоҳоти соҳавӣ пайдо шуданд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти математикӣ, архаизм, луғати компютери забони тоҷикӣ, таҳлили сохторӣ-семантикӣ, таҳлили муқоисавӣ истилоҳот, истилоҳотҳои техникаи соҳавӣ.

КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье представлен краткий обзор исследований по математической терминологии на таджикском и английском языках. В результате анализа было установлено, что таджикская терминология зародилась во времена Абу Али ибн Сино. «Первая попытка разработать таджикскую научную терминологию на основе функции слов и заменить арабские термины таджикскими, выбор их принадлежит великому средневековому ученому Абу Али ибн Сино, что отражено в Энциклопедии и других трудах, написанных на таджикском языке».

Важную роль в развитии лексикографии и таджикского языка сыграли труды таджикских ученых, в том числе Абурайхони Беруни, Носири Хусрава (Сафарнома), А. Наршахи (История Бухары) и других. Также с разработкой и утверждением Терминологическим комитетом «Основные принципы терминологии таджикского языка», 1971 года стала интенсивная работа по регламентации научно-технических терминов и таджикского языка. С тех пор начались терминологические исследования, изданы терминологические словари, значительно улучшился перевод книг, учебников, научных статей. В последующие годы были проведены серьезные исследования по словарю таджикского языка, совершенствованию формирования отраслевой терминологии.

Ключевые слова: математические термины, компьютерный словарь таджикского языка, структурно-семантический анализ, сравнительный анализ терминов, технические термины.

BRIEF DESCRIPTION OF THE STUDY OF MATHEMATICAL

Бинобар ин, зарурати кашфи нишонаҳои изофие пеш омадааст, то матлаби нависанда ба дурусти фаҳмида шавад ва ин камбуди навиштор чуброн гардад. Ин аломатҳо хеле дертар аз хатҳо пайдо шудаанд ва дар забоншиносии тоҷик бо истилоҳҳои аломатҳои китобат, аломатгузорӣ, нишонагузорӣ, нишонаҳои нигоришӣ, нуктагузорӣ ва пунктуатсия ном бурда мешавад. Вале мо дар ин мақола, барои яқини ифода ва мушаххасӣ, бештар дониستم аз истилоҳи байналхалқии «пунктуатсия» ва дар зарурат аз истилоҳи «аломатҳои китобат» истифода намоем [1, с.909].

Пунктуатсия аз калимаи латинии **punctum**, яъне **нукта** гирифта шуда, дар ҳама луғатномаҳо ба маънои умумии «**нуктагузорӣ, аломатгузорӣ**» оварда шудааст. Бахусус, дар фарҳангҳои тарҷумавии «англисӣ – русӣ чунин омада аст.» Г.И.Бункин **punctuati** 1) гузоштани аломатҳои китобат; 2) қатъ кардан (буридан, тамом кардан), фосила; ~ ion пунктуатсия, «Русско-таджикский словарь»-и С. Д. Арзуманов гузоштани аломатҳои китобатӣ, пунктуатсия // гуфт. аломатҳои китобатӣ, «Русско-персидский словарь»-и Г. А. Восканян нишонагузорӣ, нуктагузорӣ ва ба ҳамин монанд дар дигар луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ гардидааст [2, с.192].

Ба таври умум метавон гуфт, ки дар шарҳи маънои луғавии вожаи «пунктуатсия» дар миёни забоншиносон ҳеҷ ихтилофи назар нест, магар ин ки дар баъзе забонҳо, мумкин аст маъноҳои иловагӣ касб кунад, ё бинобар вожаи бегона будан, хеле кам ба кор гирифта шавад, ё умуман истифода нашавад. Аммо дар **шарҳи истилоҳи пунктуатсия**, баъзан дидгоҳҳо аз ҳам тафовут доранд. Вазеҳтар аз ҳама ин аст, ки маънои истилоҳии калимаи «пунктуатсия» васеътар аз маънои луғавии он буда, ба тавзеҳу ташреҳи бештар ниёз дорад. Чунончи, аксари муҳаққиқон зери мафҳуми ин истилоҳ «**низоми гузоштани аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ**»-ро тасдиқ карда бошанд ҳам, баъзан соҳибназарон ба амалкарди он аз зовияҳои дигар нигаристаанд. Масалан, дар «Словарь лингвистических терминов» (Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ) оварда шудааст: 1) бахше аз фарҳанги нутқи хаттӣ, ки усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобатро дар ҷумла, матн меомӯзонад; 2) маҷмуи аломатҳои китобат дар ин ё он забон; 3) воситаи услубии нутқи хаттӣ, ки оҳанги матн, таваққуф, суръат ва дигар қисматҳои марбут ба қироат ё нақли матнро пешбинӣ мекунад [2, с. 192].

Дар маҷмӯъ, ба ин шарҳу тавзеҳҳои додашуда мувофиқ будан мумкин аст, агар баъзе ҳолатҳо сарфи назар шаванд. Аввалан, усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат чанд даҳа бештар нест, ки табдил ба «фарҳанг» шудаанд ва ҳанӯз ҳам дар баъзе забонҳо ба дараҷаи «қоида» ташаккул наёфтааст. Сониян, дар забоншиносӣ равиши дигар – «Пунктуация авторская» (пунктуатсияи муаллифӣ) низ ҳаст, ки на ҳамеша пойбанди «қоидаҳо» менамояд, яъне муаллифи асар барои таъкид ё вазеҳтар нишон додани хостаҳо ва андешаҳои аз аломатҳои китобат бо салоҳдиди худ истифода мекунад [2, с. 192].

Барои равшантар шудани ин иддао аз сарчашмаи дигар истинод мекунем. Дар фарҳанги электронии «Грамматологический словарь» истилоҳи «Пунктуатсия» ба таври муфассал чунин шарҳ дода шудааст: «Пунктуатсия – манзумаи аломатҳои ғайриалифбоии барои таҷзия кардан ва наҳвӣ сохтани матнҳои хаттӣ ёридиҳанда мебошад. Пунктуатсия бештар дар дохили ҷумла ба кор меравад.» Муҳаққиқи дигар Т. Ф. Ефремова илова бар шарҳи маъноӣ истилоҳии вожаи «пунктуатсия» ҳаракатҳои чоринамудаи ад-Дуалиро низ ба пунктуатсия марбут донистааст: «Аломатҳои миёнисатрӣ дар баъзе забонҳои шарқӣ, ки садонокхоро ифода мекунанд». Манзур аз «аломатҳои миёнисатрӣ» (подстрочные знаки) ҳамон аломатҳо ва ҳаракатҳои ёридиҳандае ҳастанд, ки барои дуруст хондану дуруст дарк кардани матлаби нависанда дар баъзе забонҳо истифода мешаванд. Бахусус аломатҳои, ки қаблан барои дуруст хондани «Қуръони карим» ихтироъ шуда, минбаъд дар хатти арабӣ ба кор мераванд [3, с.555- 832].

Вале, ба назари мо, аломатҳои миёнисатрӣро ҳамчун аломатҳои пунктуатсионӣ доништан дуруст нест. Зеро қоидаҳои корбурд ва ҷойҳои аломатҳои пунктуатсионӣ дар нутқи хаттӣ ҳар забон, дар баробари имло ва нигориши он ҷузъҳои аслии нутқи хаттӣ доништа мешаванд. Яъне, мутобиқи дастури забон хатмӣ буда, риоя накардани он иштибоҳ ба ҳисоб меояд. Б. С. Шварскопф дар мавриди пунктуатсия чунин ақида дорад: «Системаи **хатмӣ** графикаи ғайриалифбоии аломатҳо, ки яқин бо хат ва имло маҷмуи абзори аслии нутқи навишториро ташкил медиҳанд». Вале барои аломатҳои миёнисатрӣ гузоштан ё нагузоштани онҳо зарурӣ нест ва хато доништа намешавад [3, с. 555- 832].

Танҳо барои гурез, ба иштибоҳ роҳ додан мумкин аст аз он аломатҳо ба кор гирифта шавад. Масалан, калимаҳои «маҳр, меҳр, муҳр» дар хатти арабӣ омограф буда, ба шакли «**مهـ**» навишта мешаванд, ки гоҳе вобаста ба матн гузоштани аломатҳои миёнисатрӣ (забар **ّ**, зер **َ**, пеш **ُ**) зарурат пайдо мекунанд. Тавре мушоҳида мегардад, ҳар забон рӯҳи худро дорад ва хатту пунктуатсияи худро агарчи аз дигарон гирифта бошад ҳам, дар он чизе

афзуда, ё аз он зудуда, ба худ мутобиқ сохтаанд. Аломатҳои ҳаракат дар роҳ, қариб дар саросари дунё як хел аст, яъне табдил ба қоида ва фарҳанги роҳ рафта шудааст. Аммо забон фаротар аз он аст, ки онро ба қонуну қавоиде пойбанд ва маҳор тавон кард.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С.Д. Русско-таджикский словарь [Текст] / С.Д. Арзуманов / Под ред. М. С.Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
2. Шварцкопф Б.С. Современная пунктуация: система и ее функционирование.-[Текст] / Б.С. Шварцкопф М.: Наука, 1988. – 192 с.
3. Русско-персидский словарь. [Текст] / Г.А. Восканян. – М.: Русский язык, 1986. – 832 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн]. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн]. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1986.-372 с.
6. Бункин Г.И. Буренкова О. В. Горбунова Т. П. и др. Англо-русский словарь. [Текст] / Бункин Г. И., Под ред. О. С. Ахмановой и Е. А. Уилсон. – М.: Русский язык, 1990. – 486 с.
7. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный. [Текст] / Т.Ф. Ефремова. – М.: Русский язык, 2000. – в 2 т. – 1209 с.
8. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. [Текст]/Т.В. Жеребило Изд. 5-е, испр. и доп.- Назрань: ООО «Пилигрим», 2010.-486 с.
9. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. [Текст] / Т.В.Жеребило. – Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
10. ضفوی، کوروش. آشنایی با نظام‌های نوشتاری. – تهران: پژوهشکده زبان‌شناسی، 1386. (100 ص.)

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИ-ЛУГАВИИ ПУНКТУАТСИЯ ДАР ЗАБОНШИНОСИ

*Дар мақола сухан дар бораи пунктуатсия: маънои лугавӣ ва истилоҳот меравад. Қайд карда мешавад, ки пунктуатсия аз калимаи латинии **punctum**, яъне **нуқта** гирифта шуда, дар ҳама лугатномаҳо ба маънои умумии «нуқтагузорӣ, аломатгузорӣ» оварда шудааст. Бахусус, дар фарҳангҳои тарҷумавии «Англо-русский словарь»-и Г.И. Бункин С.Д., Арзуманов Г.А., Восканян ба ҳамин маъно дар дигар лугатномаҳо шарҳу тавзеҳ гардидааст.*

Ҳамчунин, дар мақола шарҳу тавзеҳҳои аз ҷониби олимону донишмандон дода шуда, баррасӣ гардида, чунин нуқтаҳо таъкид мешавад. Аввалан, усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат чанд даҳа беитар нест, ки табдил ба «фарҳанг» шудаанд ва ҳанӯз ҳам дар баъзе забонҳо ба дараҷаи «қоида» ташаққул наёфтааст. Сониян, дар забоншиносӣ равиши дигар – «Пунктуация авторская» (пунктуатсияи муаллифӣ) низ ҳаст, ки на ҳамеша пойбанди «қоидаҳо» мемонад, яъне муаллифи асар барои таъкид, ё возеҳтар нишон додани хостаҳо ва андешаҳои аз аломатҳои китобат бо салоҳдиди худ истифода мекунад.

***Калидвожаҳо:** пунктуатсия, аломатҳои китобат, нутқи хаттӣ, фарҳанги нутқи хаттӣ, системаи графикаи зайриалифбой, нутқи навишторӣ.*

ПУНКТУАЦИЯ: СЛОВАРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ИСПРАВЛЕНИЕ

В этой статье речь идёт о лексическом и термино – лексическом значении пунктуации. Надо отметить что пунктуация взята от латынского языка р и п с т и т – Это значит ставить знаки препинания. Особенно в переводческих культурах англо - русского словаря Бункина Г.М. ставит книжные отметки, основополагаются русско - таджикского словаря С.Д.Арзуманова и русско- персидского словаря Г.А.Восканяна маркер пунктуации и в других словарях даёт своё объяснение. А также даёт объяснение в статьях и научных трудах учёных. Сначала стали методы и правила становления книжные отметки стали культурой. Во вторых в лингвистике есть другой подход которые навсегда следует правилам, то есть автор использует персонажей книги по своему усмотрению, чтобы подчеркнуть или прояснить свои пожелания или мысли.

***Ключевые слова:** Пунктуация, книжные персонажи, письменная речь, линия культура речи, алфавитная графическая система, письменная речь.*

LEXICO TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF PUNCTUATION IN LINGUISTICS

*The article deals with the lexical and term lexical meaning of punctuation. It should be noted that the punctuation is taken from the Latin language – **punctum** it means putting punctuation marks. Especially in the bilingual dictionaries of as English Russian dictionary of G. M. Bunking, Russian Tajik dictionary of C. D. Arzumanov and Russian Persian dictionary of Voskanyan G. A. and in other dictionaries are interpreted by this meaning.*

As well as in the article analyzed expenations of scientists. Here also stresses such points:First, the methods and rules of putting book marks become a culture and still inn some

languages are not transformed into rules. Secondly, in linguistics is another approach that always do not follow the rules, that is the author's use, i. e. the author of the work for stressing or enlightening his thought uses punctuation by his own will.

Keywords: Punctuation, book characters, written speech, line of cultural speech, non-alphabetic graphic system, written speech.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатов Муслим Сайбурхонович – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD) кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи. Муҳаммадиев, 17/6. **Тел.:** (+992) 988482282. **E-mail:** muslim_davlatov888999@mail.ru

Сведения об авторе:

Давлатов Муслим Сайбурхонович – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры сравнительного языкознания и теории перевода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе Понедельник, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 988482282. **E-mail:** muslim_davlatov888999@mail.ru

About the author:

Davlatov Muslim Saiburhonovich- Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: Republic of Tajikistan, 734019, Dushanbe Monday, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 988482282. E-mail: muslim_davlatov888999@mail.ru

ЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

Комилова П.М., Ҷоматов С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Полисемия является одной из проблем современного терминоведения. До сих пор не существует единого мнения среди лингвистов по поводу явления полисемии в рамках терминологии различных сфер науки. Потому что некоторые лингвисты отмечают, что термин как специальное слово должен быть однозначным, и он может быть многозначным тогда, когда используется как слово общелитературного языка. Другие лингвисты считают, что в большинстве областей знаний и науки один термин имеет два или более значения.

Основная часть:

Д.С. Лотте является одним из первых лингвистов, кто отмечал, что термину не свойственна многозначность. Он пишет: «Многозначность (т. е. когда один термин имеет два или более значений) самый существенный недостаток терминов» [12, с. 7].

Далее мнение Д.С. Лотте о том, что термину в противовес слову общелитературного языка не свойственна многозначность, поддержали некоторые как русские, так и таджикские лингвисты.

Е.Н. Толикина констатирует, что «Свойства знаковой системы, которые в общем языке рассматриваются как бесспорные достоинства, в терминологических системах оцениваются как безусловные недостатки» [15, с. 57].

С.С. Джаматов отмечает, что «противоречивость или двойственность состояния термина состоит в том, что он как слово может быть многозначным, иметь омонимы, синонимы, но как особое наименование определенного понятия он всегда должен быть однозначным, т.е. он должен иметь только одно отраслевое значение» [298, с.3].

М. С. Джураева также упоминает требования, установленные С.С. Джоматовым, в своей диссертации «Синтаксическая терминология таджикского и английского языков: структурно-семантический анализ». Опираясь на точку зрения С.С. Джаматова, она также отмечает, что «Необходимо отметить, что двойственность или противоречивость статуса термина заключается в том, что он как самостоятельное слово может стать многозначным, иметь синонимы, омонимы, антонимы, но как специальное название установленного понятия он постоянно должен быть однозначным, т.е. он должен обладать только одним единым отраслевым значением» [4, с.115].

В диссертации М.М. Комилова также наблюдается требование об однозначности термина. Он заявляет, что «Необходимо подчеркнуть, что полисемия или многозначность не свойственна терминам. Если термин используется во многих значениях, он теряет свой

статус как термин. То есть он становится словом общелитературного языка. Необходимо подчеркнуть, что термин, как слово общелитературного языка, может быть многозначным, иметь синонимы, антонимы и омонимы» [9, с.109].

Однако, существуют ряд языковедов, которые отмечают, что терминам определённой области свойственна полисемия. По мнению В. П. Даниленко, «... термины, будучи по природе чаще всего словами «естественного языка», испытывают на себе влияние всех тех лексико-семантических процессов, которым подвержена лексика общелитературного языка. В действительности в любой отраслевой терминологии результаты всех этих лексико-семантических процессов налицо» [2, с. 65]. Данное мнение свидетельствует о том что, полисемия это явление, присущее терминам отдельных отраслей науки.

Следует отметить, что на основе точки зрения В. П. Даниленко по поводу семантической характеристики терминов зародилось новое мнение относительно явления полисемии терминов.

Придерживаясь данной точки зрения, Н. З. Котелова подчёркивает, что «терминам свойственна синонимия, полисемия, омонимия, а терминов-антонимов не меньше, чем нетерминов-антонимов» [10, с. 122- 123]. С этим мнением согласен А. Т. Липатов, отмечающий, что «в языковой практике многим терминам присущи полисемантизм и дублетность», что, однако затрудняет их употребление и выбор нужного термина [11, с. 315].

Свойственность полисемии у терминов определённых областей науки и знаний также отмечается в других работах лингвистов. А.А. Кожанов упоминает, что в терминологической лексике отличаются «особые разновидности многозначности» [8, с. 354], такие как межотраслевая и внутриотраслевая. Следует отметить, что мнение, предложенное А.А. Кожановым, по поводу межотраслевой полисемии можно считать ошибочным. Потому что А.А. Реформатский утверждает, что «один и тот же термин может входить в разные терминологии данного языка, что представляет собой межнаучную терминологическую омонимию» [14, с. 115]. Кроме того, М.В. Файбушевский, цитируя мнений А.А. Кожановым, Т.В. Шетле и О.В. Барабаша о существовании внутриотраслевой полисемии в пределе определенной терминосистемы области науки и знания в своей диссертации «Моделирование терминосистемы биржевого дела» также отмечает, что «ошибочным представляется позиционировать все межотраслевые термины как результат полисемии, выделять их из тех терминологических систем, к которым они относятся и областей науки и техники, которые они обслуживают. Такие единицы не представляют собой отдельные терминологические образования. Они подчас могут быть однозначными внутри своих терминосистем» [16, с.61]. Он также отмечает, что «О.В. Барабаш, например, ссылаясь на Т.В. Шетле, приводит распространенную точку зрения, согласно которой межотраслевые термины являются омонимами» [16, с.61]. В связи с этим, О.В. Барабаш предлагает, что «если два термина совпадают в плане выражения, но отличаются в плане содержания, данное явление рассматривается как пример полисемии в рамках одной терминологической системы, и как омонимия в разных терминосистемах» [1, с. 45].

Мы придерживаемся мнения, о том, что каждому термину определённой науки свойственна внутриотраслевая полисемия, в том числе политической терминологии таджикского и немецкого языков. Таким образом, что касается явления полисемии в рамках одной терминологической системы, мы, конечно, поддерживаем мнение О.В. Барабаша, в результате чего нами определены ниже некоторые политические термины, которые имеют два или более значения в подязыке политологии в сопоставляемых языках:

«**Сиёсат** (ар. سیاست). Он тақрибан ҳамънои мафҳуми юнонии *politika* буда, қорҳои давлатӣ ё чамъиятиро ифода менамояд. Он фаъолияти муташаққили одамон, умумиятҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои сиёсӣ, ки аз манфиатҳо ва мақсадҳои онҳо бармеоянд ва дар системаи ҳамин хел соҳаи фаъолияти дигар: иқтисодӣ, идеологӣ, маданӣ, ҳуқуқӣ, динӣ ва ғ. асосӣ мебошанд, ба ҳисоб меравад. Сиёсатро дар маъниҳои гуногун мефаҳманд. Фаҳми муқаррарии сиёсат аз ибтидо то ба ҳоло чандон тағйир наёфтааст: 1. Сиёсатро ҳамчун фаъолияти инҳисории давлат медонистанд. 2. Сиёсатро ҳамтои раванди идораи давлат ва ё мамлакат медонистанд. Дар чунин маъниҳо дар таърихи таълимоти сиёсӣ андешаҳо кам нестанд. Саъдии Шерозӣ чунин фаҳми сиёсатро ба таври барҷаста нишон додааст: Се чиз пойдор намонад: мол бе тичорат ва илм бе баҳс ва мулк бе сиёсат. 3. Сиёсатро дар маънои зӯрӣ фаҳмида, онро воситаи тарсонидани на танҳо одамон, балки ниҳодҳои гуногуни ҷомеа медонистанд» [7, с. 87] – **Политика**. Она примерно синоним греческого термина *politika*, означающего государство или общественные дела. Это организованная деятельность людей, социальных сообществ, политических организаций, вытекающая из их интересов и целей, а также в аналогичной системе других сфер деятельности: экономической, идеологической,

культурной, правовой, религиозной и т. д. Политика понимается в разных смыслах. Обычное понимание политики не очень изменилось с самого начала: 1. Политика рассматривалась как монополярная деятельность государства. 2. Политика считалась партнером в процессе управления государством или страной. В этом смысле в истории политической науки много идей. Саади Шерази ясно продемонстрировал это понимание политики: три вещи не стоят твердо: товары без торговли, наука без противоречий и собственность без политики. 3. Политика постигалась как насилие и считалась как средство устрашения не только людей, но и различных институтов общества).

Из перевода текста по поводу термина «политика», который извлечен из Энциклопедии политических терминов, составленной Г. Н. Зокировым на таджикском языке, видно, что данный термин используется в таджикском языке в трёх значениях.

Его эквивалент в немецком языке является термин «Politik». Термин «Politik», согласно словарю «Schubert, Klaus/Martina Klein: Das Politiklexikon», также имеет три значения в политологии немецкого языка и, конечно, не все значения немецкого «Politik» совпадают с его таджикским эквивалентом: 1) Im klassischen (aus dem griech. «polis» abgeleiteten) Sinne bezeichnet P. Staatskunst, das Öffentliche bzw. das, was alle Bürger betrifft und verpflichtet, i. w. S. das Handeln des Staates und das Handeln in staatlichen Angelegenheiten. 2) P. bezeichnet die aktive Teilnahme an der Gestaltung und Regelung menschlicher Gemeinwesen. 3) Bezogen auf moderne Staatswesen, bezeichnet P. ein aktives Handeln, das a) auf die Beeinflussung staatlicher Macht, b) den Erwerb von Führungspositionen und c) die Ausübung von Regierungsverantwortung zielt. [19, с. 227] – «(1) 1. В классическом понимании (от греч. «полис») – искусство управления государством, то, что касается всех граждан, в более широком значении П. – действия государства в государственных делах. 2. Активное участие граждан в определении и регулировании общественных отношений. 3. В отношении современных форм государственности активное действие, которое обеспечивает: а) укрепление влияния государственной власти, б) достижение руководящих позиций и в) ответственную деятельность правительства» [13, с. 431].

«Геополитика (сиёсати чуғрофӣ) – 1) Яке аз шохаҳои асосии илмҳои сиёсӣ. 2) Яке аз категорияҳои асосии сиёсатшиносӣ ва назарияи муносибатҳои байналхалқӣ. 3) Сиёсатест дар бораи мақом ва шаклҳои мушаххасу таърихӣ таъсиррасонии хусусиятҳои ҳудуди ҷаҳонии ҳолати кишварҳо ба равандҳои умумиҷаҳонӣ, минтақавӣ ва локалӣ (маҳалӣ)» [5, с.242]. - (1) Одна из основных отраслей политологии. 2) Одна из основных категорий политологии и теории международных отношений. 3) Политика статуса и специфических и исторических форм влияния территориально-пространственных особенностей государства стран на глобальные, региональные и локальные процессы).

Эквивалентом «геополитика» (сиёсати чуғрофӣ) в немецком языке – «Geopolitik» (или «Politische Geographie»). В некоторых немецких политических толковых словарях наблюдается только одного значения данного термина, которое описано следующим образом: «Geopolitik (Politische Geographie), vom schwedischen Staatswissenschaftler R. Kjellen (1864 -1922) geprägter Begriff für die Lehre von den Einflüssen geographischer Gegebenheiten auf die Politik. Geographie wurde aus staats - und gesellschaftswissenschaftlicher Perspektive als «Schicksal» definiert. Die G. oder Politische Geographie ist insoweit hauptsächlich die Lehre von den politischen Auswirkungen dieses Schicksals und vom politischen Einwirken auf dieses Schicksal». [18, с. 262] - (Геополитика (политическая география), термин, введенный шведским политологом Р. Кьелленом (1864-1922) для изучения влияния географических условий на политику. С политической и социологической точки зрения география определялась как «судьба». Г., или политическая география, в этом смысле в основном представляет собой доктрину политических последствий этой судьбы и политического влияния на эту судьбу).

«Имиджи сиёсӣ (анг. *image* – образ, тасаввурот) – 1) образи беруни, ки аз тарафи субъект бо мақсади ба вучудории таассуроти муайян, фикр, муносибат бо дигарон ташаккул ёфтааст; 2) маҷмӯи хусусиятҳои, ки ба субъекти таблиғкунанда, мафҳумот, анъанот ва ғ. бо мақсади ташаккули муносибати муайян ба вучуд оварда мешавад» [5, с. 445] - (**Политический имидж** - 1) внешний образ, формируемый субъектом с целью создания определенного впечатления, мысли, отношения к окружающим; 2) набор характеристик, относящихся к предмету пропаганды, концепциям, традициям и т. д. для того, чтобы сформировать определенные отношения).

«Сулҳ. 1. Вучуд надоштани зӯригарӣ дар ҳеҷ шакле ва ҳамзистии ошоштаи байни халқҳо ва давлатҳо. 2. Дипломатияи дарҳои кушод, ба таври пурра ва ё қисман яроқпартоӣ, таъмини амнияти дастаҷамъӣ ва амнияти миллӣ, сиёсати паст гардонидани шиддати

вазъияти сиёсӣ» [7, с. 193]. – (**Мир** 1. Отсутствие насилия в любой форме и мирное сосуществование народов и стран. 2. Дипломатия открытых дверей, полное или частичное разоружение, обеспечение коллективной безопасности и национальной безопасности, политика деэскалации напряженности политической ситуации).

Эквивалентом термина «сулҳ» в немецком языке является термин «**Friede**» (или **Frieden**). «**Friede**» имеет три значения в немецком языке: «**Friede** (althochdeutsch *fridu*, mittelhochdeutsch *fride*), mehrdeutiger Begriff für 1) nicht gewaltförmige Formen menschlichen Zusammenlebens, für ein Verhältnis «gegenseitiger Verbundenheit in Tat und Gesinnung» (W. Jansen) beispielsweise unter Blutsverwandten. 2) In der christlichen Glaubenslehre bezeichnet F. ein kosmisches Ordnungsprinzip, in dem der moralische und eschatologische (d.h. das Endschicksal des einzelnen Menschen betreffende) Aspekt überwiegt und der weltliche Friedensbegriff minder wichtig ist. 3) In der Innenpolitik und im Fach Internationale Beziehungen meint F. die Abwesenheit von innerstaatlichem bzw. zwischenstaatlichem-Krieg» [18, с. 242]. - (**Мир** (древневерхненемецкое *fridu*, средневерхненемецкое *fride*), неоднозначный термин, обозначающий 1) ненасильственные формы сосуществования людей, отношения «взаимной солидарности на деле и в духе» (В. Янсен), например, между кровными родственниками. 2) В христианском учении веры М. обозначает космический принцип порядка, в котором преобладает нравственный и эсхатологический (т.е. касающийся конечной судьбы человека) аспект, а мирская концепция мира менее важна. 3) Во внутренней политике и в предмете международных отношений М. означает отсутствие войны внутри государств или между ними).

«**Чомеа** – 1. Дар маънии васеи мафхум: маҷмӯи тамоми воситаҳои баҳамтаъсиррасонӣ ва шаклҳои иттиҳоди одамон, ки дар он баҳамалоқамандӣ ва аз ҳам вобаста будани онҳо таҷассум меёбанд; 2. Дар маънии маҳдуди мафхум: навъи муайяни таркиботӣ ё генетикии муносибат, ки умумияти муайяни таърихро таҷассум менамояд ё унсури нисбатан мустақили ин умумияти мустаҳкам мебошад; 3. «Чомеа» яке аз категорияҳои асосии чомеашиносии назариявӣ буда, дар системаи донишҳои сиёсӣ низ мақом ва нақши маҳсусро соҳиб гардидааст» [7, с. 435]. - (Общество - 1. В широком смысле: совокупность всех средств взаимодействия и форм объединения людей, в которых воплощается их взаимосвязанность и взаимозависимость; 2. В узком смысле: определенный тип структурных или генетических отношений, заключающий в себе определенную историческую общность или являющийся относительно самостоятельным элементом этой прочной общности; 3. «Общество» является одной из основных категорий теоретической социологии и имеет особый статус и роль в системе политической науки).

Таджикскому термину «**чомеа**» соответствует немецкий термин «**Gesellschaft**». «G. ist eine Sammelbezeichnung für unterschiedliche Formen zusammenlebender Gemeinschaften von Menschen, deren Verhältnis zueinander durch Normen, Konventionen und Gesetze bestimmt ist und die als solche eine G.- Struktur (G.-Gefüge) ergeben. Soziologisch wird zwischen G. und Gemeinschaft unterschieden, wobei Letztere sich durch eine größere Nähe und Verbundenheit der Menschen und Erstere durch eine stärker rationale (zweck-, nutzenorientierte) Begründung des Zusammenlebens auszeichnet» [19, с. 125-126]. - «О. собирательное определение для различных форм совместно существующих общностей людей, отношение которых друг к другу определено нормами, соглашениями и законами. Как таковое О. обладает общественной структурой (общественным устройством). С социологической точки зрения различают О. и общность, причем последняя отличается большей степенью близости и единения людей, а первое – более крепкой, рациональной (ориентированной на достижение полезных целей) мотивировкой совместной жизни» [13, с. 380].

«**Маъмурият** – ар. 1. Маҷомоти ҳокимияти иҷроияи давлат; 2. Шахсони мансабдор, роҳбарон, дастгоҳи идораи муассиса, ташкилот ва ҳар гуна корхона» [6, с. 214]. – (**Администрация** – араб. 1. Исполнительный орган государства; 2. Должностные лица, руководители, служащие учреждения, организации и любого предприятия).

Эквивалентом термина «**маъмурият**» в немецком языке является термин «**Administration**». «**Administration** (von lat. Administration = Hilfeleistung, Dienstleistung, Lenkung), die – Verwaltung; im amerikanisch-englischen Sprachraum auch Synonym für Bundesregierung (z. Bundesregierung die Bush-A)» [18, с. 8] - (от лат. администрация = помощь, обслуживание, руководство), администрация; в американско-англоязычных странах также является синонимом федерального правительства (например, федеральное правительство Буша-А).

Таким образом, термин может иметь несколько значений не только как слово общелитературного языка, но он может иметь несколько значений, как и термин

определённой сферы науки и техники. Данное явление называется внутриотраслевой полисемией.

Анализ ряда политических терминов таджикского и немецкого языков свидетельствует о том, что большинство многозначных терминов сферы политики являются терминами иноязычного происхождения, т.е. заимствованы из арабского, латинского, греческого, французского, английского и других языков. Данное явление также присуще немецкому языку.

Явление полисемии в рамках одной терминологической системы относится к подязыку политологии сопоставляемых языков. Количество многозначных внутриотраслевых политических терминов в таджикском языке меньше чем в немецком языке. Кроме того, иногда, не все значения терминов обоих языков совпадают друг с другом, что мы и наблюдали при анализе всех значений термина «политика» в сравниваемых языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабаш, О.В. Разграничение омонимии и полисемии юридических терминов. / О.В. Барабаш // *Rhema (Рема)*. № 2. – М.: МГГУ им. М.А. Шолохова, 2015. – С. 39 – 51.
2. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.- С. 65.
3. Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков / С.С. Джаматов. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
4. Джураева, М. С. Синтаксическая терминология таджикского и английского языков: структурно-семантический анализ: дис. кан-та филол. наук: 10.02.20./ Джураева Марджона Садриддиновна. – Душанбе, 2018. – 183 с.
5. Зокиров, Г. Н. Донишномаи сиёси.Чилди I. А-И, Нашри дуоми такмилёфта/Г.Н. Зокиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. - 520 с.
6. Зокиров, Г. Н.Донишномаи сиёси.Чилди II. Ё-П, Нашри дуоми такмилёфта/Г.Н. Зокиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. - 536 с.
7. Зокиров, Г.Н.Донишномаи сиёси.Чилди III. Р-Я, Нашри дуоми такмилёфта/Г.Н. Зокиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. - 540 с.
8. Кожанов, А.А. Неоднозначность: полисемия и омонимия в юридической терминологии (на материале немецкого языка). / А.А. Кожанов // *Вестник Брянского Государственного университета им. акад. И.Г. Петровского*. №2.– Брянск: БГУ им. акад. И.Г. Петровского, 2014. – С. 351 – 357.
9. Комилов, М. М. Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках: дис. кан-та филол. наук: 10.02.20./ Комилов Мирато Миршаробович. – Душанбе, 2020. – 195 с.
10. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина // *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. - М.: Наука, 1970. - С. 122-126.
11. Липатов А. Т. Метаязык лингвистики: таксономия и кодификация лингвистических терминов // *Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы. Тезисы международной конференции*. -М.: Филология, 1995. -Т. II. -С. 315-316.
12. Лотте, Д.С. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1979.- 124 с.
13. Политлексикон: понятия, факты, взаимосвязи: на основе нем. справ. Shubert/Klein. *Das Politiklexicon* /пер. с нем. В. П. Любина, М. А. Елизарьевой; под общ. ред. В. П. Любина и Р. Крумма; науч. ред. С. В. Патрушев, Л. Е. Филиппова. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2013. – 783 с., 431
14. Реформатский, А.А. Введение в языковедение /под ред. В.А. Виноградова// А.А. Реформатский. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 536 с.
15. Толикина, Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина/ Е. Н. Толикина// *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. — М.: Наука, 1970. — С. 53–67.
16. Файбушевский Максим Владимирович, Моделирование терминосистемы биржевого дела Файбушевский, М. В., Моделирование терминосистемы биржевого дела: дис. кан-та филол. наук: 10.02.19 /Файбушевский Максим Владимирович. – Санкт-Петербург, 2021. – 216 с.
17. Шетле, Т.В. Полисемия и омонимия в терминологии (на примере англоязычных терминов банковского дела). / Т.В. Шетле // *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки*. № 3 (11). – Пенза: ПГУ, 2009. – С. 104 – 111.
18. Manfred G. Schmidt. *Wörterbuch zur Politik*. 2., vollst. über- arb. und erw. Aufl./Schmidt, Manfred G. - Stuttgart: Kröner, 2004, 825 S.
19. Schubert, Klaus, Martina Klein: *Das Politiklexikon*. 5., aktual. u. erw. Aufl./ Klaus Sch., Klein M.- Bonn: Dietz 2011, 349 S.

ЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматриваются проблемы явления внутриотраслевой полисемии в подязыке политологии таджикского и немецкого языков и некоторые особенности внутриотраслевых многозначных политических терминов в сопоставляемых языках.

Основной целью данной статьи является раскрытие явление внутриотраслевой полисемии в терминосистеме политологии таджикского и немецкого языков, а также исследование его отличие от межотраслевой омонимии с привлечением точки зрения ряда как и отечественных, так и иностранных лингвистов.

Результаты исследования показывают, что термин может иметь два или более значений не только как слово общелитературного языка, а также как термин определённой сферы науки. Термин может быть многозначным в рамках одной терминологической системы. Данное явление называется внутриотраслевой полисемией, которая присуща к метаязыку политологии обоих исследуемых языков. Количество полисемантических политических терминов в таджикском языке невелико по сравнению с их количеством в немецком языке. В обоих языках большинство многозначных терминов в терминосистеме политологии являются термины иноязычного происхождения.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты и материалы могут быть полезны во время чтения лекций по лексикологии, сопоставительной типологии таджикского и немецкого языков, по введению в языкознание и общему языкознанию. Результаты работы также можно использовать при составлении двуязычных и толковых словарей политических терминов.

Ключевые слова: слово, термин, значение, семантика, терминоведение, терминосистема, политика, политология, многозначность, однозначность, метаязык, терминология, слова общелитературного языка, политические термины, внутриотраслевая полисемия и т.д.

POLYSEMY PHENOMENON IN THE POLITICAL TERMINOLOGY OF THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The article deals with the problems of the phenomenon of intra-branch polysemy in the political science sublanguage of the Tajik and German languages and some features of intra-branch polysemantic political terms in the compared languages.

The main purpose of this article is to reveal the phenomenon of intra-branch polysemy in the terminological system of political science of the Tajik and German languages, as well as to study its difference from inter-branch homonymy, involving the point of view of a number of both domestic and foreign linguists.

The results of the study show that a term can have two or more meanings, not only as a word of a general literary language, but also as a term of a certain field of science, it can be polysemantic within one terminological system. This phenomenon is called intra-branch polysemy, which is inherent in the meta-language of political science in both studied languages. The number of polysemantic political terms in Tajik language is low compared to their number in German language. In both languages, most of the polysemantic terms in the political science terminology system are terms of foreign origin.

The practical significance of the study lies in the fact that the results and materials can be useful during lectures on lexicology, comparative typology of the Tajik and German languages, introduction to linguistics and general linguistics. The results of the work can also be used in compiling bilingual and explanatory dictionaries of political terms.

Keywords: word, term, meaning, semantics, terminology, term system, politics, political science, polysemy, monosemy, meta-language, terminology, words of general literary language, political terms, intra-branch polysemy, etc.

Сведения об авторах:

Комилова Парвина Мирзоевна-старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни Тел.: (+992) 918625428, Email: rkomilova87@mail.ru.

Джаматов Самиддин Салохиддинович – доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, тел: (+992) 919005462; Email: jsamiddin@mail.ru

About the authors:

Komilova Parvina Mirzoevna – senior teacher of University-wide Department of Foreign Languages of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Tel.: (+992) 918625428, Email: pkomilova87@mail.ru;

Jamatov Samiddin Salohiddinovich – Doctor of philological sciences, professor in the Department and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S.Ainy, tel: (+992) 919005462; Email: jsamiddin@mail.ru:

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ КОНЦЕПТА «УВАЖЕНИЕ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Турсунова Ш.А.

Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова

Сравнение является основным, возможно даже единственным методом изучения языка. Сопоставительная лингвистика сравнивает несколько языков по всем элементам системы. Предметом сопоставительного анализа может быть отдельное явление в нескольких языках, как в нашем случае – сопоставительный анализ структуры и семантики концепта «Уважение» в таджикском и английском языках.

Первый вопрос, который естественно встает в связи с сопоставительной лингвистикой — это вопрос о ее статусе среди других разделов языкознания. Основные задачи сопоставительной лингвистики: она сравнивает факты двух или нескольких языков с целью обнаружения схождения и расхождений. В сопоставительных исследованиях в принципе важно отмечать и изоморфизм алломорфных фактов.

Объектом сопоставительного анализа могут быть единицы любого уровня языка: фонемы, слова, грамматические явления вплоть до текста.

По направленности можно различать двустороннюю (многостороннюю) и одностороннюю контрастную лингвистику. Различие в подходе при сопоставительном анализе сближается с различием между ономазиологическим и семасиологическими подходами. При семасиологическом подходе сопоставляемые факты рассматриваются в направлении от формы к содержанию (или к функции), при ономазиологическом — сопоставление ведется от содержания к выражающим это содержание языковым формам. В основе любого сопоставления лежит категория сопоставления, или контрастивная категория. При ономазиологическом подходе (который иногда называют функциональным), категория сопоставления носит чисто семантический, или функциональный характер [4].

Контрастные исследования различаются и по уровню анализа. Ладо [10], например, для слова выделяет три уровня контрастивного подхода: форма, значение, дистрибуция. Под дистрибуцией он понимает не только формальное окружение слова, но его использование в определенных контекстах и ситуациях.

Полезным является также различение трех аспектов семантической структуры текста: смысл, значение и обозначение. Смысл реализуется в тексте, он включает в себя и внеязыковые компоненты, различного рода коннотации культурного характера и т.п. Значение — содержание языкового знака, обозначение — использование знака по отношению к определенному денотату [4].

Большую роль в сопоставительных исследованиях играет контекстуально-функциональный анализ. Он имеет два аспекта: качественный и количественный. При качественном контекстуальном анализе отмечаются расхождения в использовании тех или иных форм и структур в речи на двух языках. Однако сам по себе качественный анализ не может быть сочтен достаточным: задачей контрастивного анализа является выведение языковых тенденций, а это невозможно без определенных количественных данных. Поэтому в сопоставительных исследованиях используются количественные подсчеты и отражающие их графики.

Наряду с контекстуальным сопоставительным анализом можно выделить еще один аспект. Это — сравнительное исследование самих общих закономерностей расхождений, выявляемых при контрастивном анализе. Например, лексику можно сопоставлять по отдельным словам, по цельным семантическим группам, по морфологической структуре слов, наконец, в функционально-ономазиологическом плане — по способам лексического выражения тех или иных значений или обозначения тех или иных денотатов. Но сопоставление лексики может идти и по общим категориям: использование гиперонимов и гипонимов, прямых и переносных значений, нейтральных и экспрессивно окрашенных значений, универсальных и многокомпонентных номинаций и т.п.

Цель данной статьи – рассмотреть методы сопоставительного анализа структуры и семантики концепта «Уважение» в исследуемых нами языках. Прежде чем перейти непосредственно к сопоставительному анализу данного концепта, необходимо рассмотреть

теоретическую базу исследования концепта, в том числе, концепта «Уважение», выяснить сторонником каких подходов мы являемся.

Существует два основных направления в методике лингвокогнитивного анализа (сопоставительный анализ является составной частью данного анализа). Первое предполагает, что исследование начинается с некоторого выбранного концепта - например, *уважение*, подбираются все возможные языковые средства его выражения, которые затем и анализируются. Второе направление предполагает, что исследование начинается с некоего ключевого слова, к которому подбираются разнообразные контексты его употребления. Это позволяет изучить семантику данного слова, выявить набор семантических признаков, которые оно способно представить в процессе употребления. По этому набору семантических признаков реконструируется лексический или фразеологический концепт. Рассмотрев всю совокупность языковых средств выражения концепта, а также тексты, в которых раскрывается содержание, мы можем получить представление о содержании концепта в сознании носителей языка.

Можно выделить также следующие наиболее четко выраженные методики анализа концептов, используемые современными исследователями. Это изучение многозначности слова в процессе ее развития. Анализ очередности появления новых значений слова позволяет установить определяющие это развитие черты изучаемого концепта.

Следующим приемом является анализ пословиц и поговорок, в которое входит как изучаемое ключевое слово, так и оценки называемого им концепта, хотя бы самого имени концепта там и не было. Этот прием хорошо показывает народное осмысление того или иного явления.

Как уже было упомянуто выше, полезным приемом изучения концептов служит также контрастивный анализ эквивалентных по прямому значению лексем разных языков. При таком подходе особенно четко выявляется национальная специфика концепта. Контрастивный анализ позволяет увидеть различие между концептом и значением слова.

Все эти подходы имеют свою ценность и дополняют друг друга. В нашем исследовании концепта «Уважение» в таджикском и английском языках использованы все возможные варианты.

По Арбековой Т. [1, с.156], сопоставительный анализ семантической и структурной систем языка можно проводить в двух направлениях: можно сравнивать 1) средства обозначения одних и тех же явлений в разных языках и 2) структурные и семантические особенности словарных единиц, имеющих одно и то же значение. Сравнительный анализ лексических систем английского и таджикского языков вскрывает существование различий в обоих планах. Например, лингвокультурные концепты объединяются в языках по разным признакам, и для наименования одних и тех же из них используется различное количество слов, не совпадающих по объему, а иногда, и по содержанию значения.

В таджикской культуре концепт «Уважение» обладает максимально широким кругом понятий и охватывает большую часть лексики. Будучи одной из базовых составляющих межличностного общения, уважение представляет собой наиболее важный регулятор поведения человека, необходимый для достижения эффективного социального взаимодействия. Уважение в сознании таджиков, это:

-эҳтиром, иззат эъзоху икром, ҳурмат, азиз, азамат, арчманд, ҳайсият, шоистагӣ, барозандагӣ, бузургворӣ, обрӯмандӣ, соҳибмартаба, соҳибқадр, боъятибор, шукӯху шавкат, бошаҳомат, чалол, чалолат и т.д.

Каждую из этих лексем можно классифицировать по структурной и семантической специфичности. Лексическая система таджикского языка очень богата полисемическими лексемами, выражающими семантику уважения и которые, частности подлежат интерпритационному полю концепта «Уважение». Важно отметить, что лексема УВАЖЕНИЕ в английском и таджикском языках не всегда означает одно и то же. Как выяснилось, англичане понимают слово УВАЖЕНИЕ как проявление вежливости и тактичности, эксплицирование хороших манер в обращении. Итак, уважение в понимании англичан, это:

- внимание, уважение к другим людям,
- частое употребление слов «please», «thank you»,
- проявление хороших манер.

Характеризуя почтительность человека, англичане чаще всего отмечают, что это человек, который

- проявляет внимание/ уважение к другим (shows consideration, respect for other people; courteous, respectful, considerate and sensitive towards other people; thoughtful of others; thinking of others; who is aware of other people).

Английский respect (уважение) имеет следующие синонимы admiration, consideration, deference, esteem, regard [13, с.1306].

Английское RESPECT может быть как внутренним состоянием, так и внешним проявлением этого состояния: «a feeling of admiration that you have for someone because of their personal qualities, their achievements, or their status, and that you **show** by treating them in a polite and kind way» [14, с.1293]. CONSIDERATION всегда проявляется внешне: «a kind way of behaving that **shows** you care about other people's feelings and needs» [14, 324]; to show consideration for others.

В английском языке для выражения уважения, основанного на признании достоинств собеседника, существует также слово DIFFERENCE, соответствующее русскому ПОЧТЕНИЕ (it suggests that person to whom you are deferring is somehow more worthy by virtue of age or experience and that their judgement overrules your own), но в связи с демократизацией общества и отношений данное слово в современном английском языке приобрело некоторую отрицательную коннотацию. В таджикском языке в знак почтительного отношения, тождественно русскому ПОЧТЕНИЕ существуют лексемы ИЗЗАТУ ХУРМАТ, ИКРОМ, БУЗУРГДОШТ, ТАКРИМУ ТАКДИС... хама ба **иззати** арӯс аз чо хестанд.

Сопоставительный анализ структуры и семантики данных слов выявляет следующее различие в понимании УВАЖЕНИЕ носителями обеих культур: для англичан УВАЖЕНИЕ (RESPECT, CONSIDERATION)- это, прежде всего, уважение как внимание к другим людям, которое проявляется внешне: в манерах поведения и в речи (respect is the attitudinal stance which produces consideration on a behavioral level); для таджиков-Уважение многоаспектное понятие, оно выявляется и внешне и внутренне, оно может быть как искренним, идущим от сердца, так и притворным, как лезть, двуличие (по отношению к вышестоящим, аристократическим слоям общества, к элите).

Сопоставление семантики глаголов TO RESPECT, ЭҲТИРОМ НАМУДАН выявляют эти различия. Ср. to respect-1. To feel respect (especially for a person or their qualities). 2. to show careful consideration [13].

2.Эҳтиром намудан- хурмат, иззату икром намудан; **эҳтироми касеро ба чо овардан**, касеро мувофиқи кадраш иззату икром кардан; **эҳтиром кардан (намудан)** хурмат кардан [8]. Таким образом, за внешне похожей трактовкой уважения как почтительности к другим скрывается разное содержание: УВАЖЕНИЕ КАК ВНИМАНИЕ КАК ВНИМАНИЕ К ДРУГИМ - у англичан и УВАЖЕНИЕ как проявление глубокого почтения, благосклонности, признательности и др. позитивных чувств у таджиков.

Ещё одной отмеченной особенностью является то, что в таджикской культуре нашло отражение особое отношение к старшим. Помимо ситуации «уступать место старшим», которая существует в качестве уважительного поведения в таджикской культуре, в этом варианте уважительного поведения встретились такие, как «УВАЖАТЬ СТАРШИХ», «НЕ ПЕРЕБИВАТЬ СТАРШИХ», «НЕ ПЕРЕЧИТЬ СТАРШИМ», неуважительного-«ГРУБИТЬ СТАРШИМ», «НЕТАКТИЧНОСТЬ К СТАРШИМ».

Следовательно, старшие- это люди, заслуживающие особого уважения, и если говорить об уважении, то уважать надо в первую очередь их, хотя в последние годы можно с сожалением наблюдать постепенную утрату этой культурной традиции. Также в таджикской культуре особо - уважительное отношение к старшим имеет глубокие древние корни. Оно нашло отражение ещё в доисламских и исламских эпох персидско-таджикской культуры и литературы. К примеру, «Шахнаме» Фирдоуси- это зеркало, отражающее моральные качества и духовность нашего народа в древности, в особенности, в уважительном отношении к старшим.

«Отрадно все ж читать моим глазам,

То, что послал мне с болью старый Сам [6, с.114].

В таджикской паремиологии и фразеологии они также нашли широкое употребление: «**Бе пир марава, ки дар амонӣ, харчанд Сикандари замонӣ- в каждом деле следует советоваться со старшими**», «**Пир нест, тадбир нест- нет старца, нет выхода из трудного положения**», «**Асои пир –ба чойи пир- посох старца- вместо старца**», «**Бузургон хурда бар хурдон нагиранд-Величественные люди не придираются к малым**» и т.д. [7].

В английском варианте эксплицирования уважения особо-уважительных примеров к старшим отсутствует и они, в принципе, вряд ли возможны, поскольку в английской в английской культуре провозглашается равенство всех членов общества, старшие не

наделены особым статусом, социальные нормы предписывают уважительное отношение к каждому, независимо от возраста или социального положения.

Для передачи одних и тех же понятий в английском языке могут использоваться слова, а в таджикском – словосочетания, и наоборот. В нашем случае экспликации лексемы уважение можно привести такие контекстуальные примеры из художественной литературы: «No, father; he has worked bravely and devotedly; he is a true patriot and has deserved nothing but love and respect from me.» [9, с.42].

-Не, падар, Бола часуруна ва фидокорона амал кард. Ў ватанпарвари ҳақиқист, ман мебоист ўро дӯст медоштам ва хурмату эҳтиром мекардам. [3, с.47].

«.....There are very few young men who will give much trouble if proper **consideration and respect** for their personality are shown to them.....» [12, с.34].

Агар ба ҷавонон эҳтиромӣ муайяне зоҳир кунем, онҳо калонҳоро хеле кам ташвиш медиҳанд [5, с.39].

Анализ сочетаемости лексем, объективирующих концепт «Уважение» в исследуемых языках, также дает возможность выявить некоторые составляющие концепта. Из сочетаемости можно определить способы категоризации концептуализируемого явления. Так, в таджикском языке сочетаемость слова *адаб* – *вежливость, учтивость, воспитанность* показывает, что таджикское сознание концептуализирует *вежливость, учтивость, воспитанность* как принадлежность взгляда - *бо чашми адаб нигаристан* – *смотреть с уважением, учтиво; нигоҳи боадабона* – *вежливый взгляд*; как норму поведения - *шарти адаб нигоҳ доштан* – *проявить уважение; рафтору кирдори боадабона* – *вежливое поведение*; средоточием *вежливости, учтивости и воспитанности* является душа человека - *сидқан боадаб* - *душою вежлив*; *адаб дар хунаш чо аст* – *учтивость поселилась в душе*. Сочетаемость слов *вежливости, учтивости и воспитанности* с прилагательными: *одоби хуш* – *добронравие, одоби инсонгароёна* – *человечность, одоби шоҳона* – *королевская воспитанность, ашрофона* – *аристократичная (дипломатическая) вежливость, учтивость* и др. показывает, что *вежливость, учтивость и воспитанность* для таджикского человека, как и следует, – позитивное явление, и входит в категоризацию концепта «Уважение». Наблюдаемые способы категоризации (когнитивные метафоры) сформулированы как определенные содержательные признаки, входящие в структуру концепта.

Концепт может получить полевое описание в терминах ядра и периферии. К ядру будут относиться прототипические слои с наибольшей чувственно-наглядной конкретностью. На периферии содержания концепта находятся разнообразные концептуальные признаки, стереотипы, отраженные в поговорках, афоризмах, крылатых выражениях, притчах, а иногда и значительных по объему публицистических, художественных и научных текстах. Из этого арсенала в основном и выявляется интерпретационное поле концепта, в котором можно обнаружить весьма разнообразные смысловые признаки, скрытые от прямого наблюдения. Очень информативны для выявления интерпретационного поля поговорки. В них мы находим застывшие осмысления того или иного концепта, сложившиеся на протяжении длительного времени и менявшиеся в зависимости от места, времени и условий проявлений концептуальных сущностей в жизни народа, отдельных групп людей, отдельного человека. Ср. например, таджикские поговорки, притчи и двустишья, дефинирующие концепт «Уважение»: *аз хурдон хато, аз бузургон ато* – *от малых ошибки, от великодушных - прощение; иззат кунӣ, иззат мебинӣ* – *окажешь уважение – встретишь почёт; пой дар занҷир неши дӯстон, беҳ, ки бо беонагон дар бӯстон* – *оковы в ступнях перед друзьями, лучше, чем с чуждами в садах; аё Модар* – *агар фарзанд қадри ту бидонад, туро дар курсии заррин нишонанд* - *о Мать* – *если бы сын познал твоё достоинство, усадил бы тебя на золотой трон; хурмати аҳли илм нишонӣ адаб аст* – *почтение ученых- знак учтивости* и др. Ср. например, английские поговорки, фразеологизмы, дефинирующие концепт «Уважение»: *to praise to the skies* - *восхвалять до небес; be born under a lucky star* — *родиться под счастливой звездой; a great ship asks deep waters* — *большому кораблю большое плавание; to take smb under one's wing* - *взять кого-либо под свое крыло; to give smb his due* - *отдавать должное кому-л; to bring home the bacon* – *добиться успеха; pat smb on the back* - *похлопывать кого-л. по спине* и др. [2,3].

В более широком смысле структуру концепта можно представить в виде круга, в центре которого лежит основное понятие — ядро концепта, а на периферии находится все то, что привнесено культурой, традициями, народным и личным опытом.

В настоящее время контрастивная лингвистика предстает как уже сложившаяся наука со своими целями, объектом, методами анализа. Разумеется, обсуждение ее различных аспектов будет продолжаться и впредь: такие дискуссии свидетельствуют о жизненности науки, а не о ее слабости. О развитии и ценности контрастивно-лингвистического направления в языкознании свидетельствует выход в свет все большего числа разнообразных трудов,

общетеоретических описаний контрастивной лингвистики, сопоставительного описания пар языков, охватывающих различные уровни языка — от фонологии до стилистики и теории текста, расширение сферы сопоставительного анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. / Т.И. Арбекова-Москва: «Высшая школа», 1977.-156с.
2. Василевич А.П. К вопросу о методике обучения фразеологическим единицам английского языка. / А.П.Василевич, Л.К.Попова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика 2018 / №3
3. Войнич Э.Л. Гурмагас. / Э.Л.Войнич – Душанбе: Нашриёти «Маориф», 1982. С. 47.-317 с. Қисми 1.
4. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: Переводы /Сост. В.П. Нерознака; Общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака. - М.: Прогресс, 1989. -440 с.
5. Стивенсон. Р.Л. Чазираи чавохирот. Тарчумаи И.Абрамов. Сталинобод. Комбинати типографӣ, 1952. - 258 с.
6. Фирдоуси Хахим. Шах-наме. Заключение поэмы. / Фирдоуси Хахим // Бесплатная библиотека Royallib.ru.-С.114. -865с.
7. Фозилов. М.Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). ҷ.1. Душанбе: Нашр. давл.Тоҷикистон, 1963, -968с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. ҷ.II.- Душанбе: 2008,- 945с.
9. VOYNICH. E. L. THE GADFLY. Foreign languages publishing house Moscow 1953. P.42, -327 p. PART I.
10. Lado 1957-Lado R. Linguistics across cultures. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1957 (см. наст, сб., с. 32-62).
11. Lado 1964-Lado R. Language teaching: A scientific approach. New York McGraw-Hill, 1964.
12. Stevenson .R.L. Treasure Island. Foreign languages publishing house. Moscow 1956. P.275.
13. Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, 2006 – 1832 p.
14. Oxford Advanced Learner`s Dictionary of Current English. A S Hornby. 7th Edition. Oxford University press, 2005. – 1780 p.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ КОНЦЕПТА «УВАЖЕНИЕ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются проблемы изучения концептов на примере концепта «Уважение», а также сопоставительный анализ структуры и семантики концепта «Уважение».

Основной целью данной статьи является рассмотрение методов сопоставительного анализа структуры и семантики концепта «Уважение» в английском и таджикском языках.

Результаты исследования показывают, что в более широком смысле структуру концепта можно представить в виде круга, в центре которого лежит основное понятие - ядро концепта, а на периферии находится всё то, что привнесено культурой, традициями, народными и личным опытом.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты и материалы могут быть полезны во время чтения лекций по лексикологии, сопоставительной типологии таджикского и английского языков, по введению в языкознание и общему языкознанию. Результаты работы также можно использовать при составлении двуязычных и толковых словарей.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, методы лингвокогнитивного анализа - сопоставительный анализ, контрастивный анализ структуры и семантики концепта «Уважение» в изучаемых языках.

COMPERATIVE ANALYSES OF THE STRUCTURE AND SEMANTICS OF THE CONCEPT «RESPECT» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the problems of consideration of concepts on the example of the concept «Respect» and comparative analyses of the structure and semantics of the concept «Respect».

The main purpose of this article is the consideration of the methods of comparative analyses of the structure and semantics of the concept «Respect» in Tajik and English languages.

The results of the study show that in the wide means the structure of the concept may be represented as a circle in the center of which lies the main notion- the core of the concept and in periphery is everything that brought in by culture, traditions, folk and personal experience.

The practical significance of the study lies in the fact that the results and materials can be useful during lectures on lexicology, comparative typology of the Tajik and German languages,

introduction to linguistics and general linguistics. The results of the work can also be used in compiling bilingual and explanatory dictionaries of terms.

Key words: contrastive linguistics, methods of liguocognitive analyses – benchmarking (comparative) analyses, contrastive analyses of the structure and semantic of the concept «Respect» in studied languages.

Сведения об авторе:

Турсунова Шахло Аюбджановна-старший преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова Тел.: (+992)92 74749 04, Email: shahlo.tursunova.77@mail.ru

About the author:

Tursunova Shahlo Ayubjanovna-the Senior teacher of the translation and English grammar Department of Khujand state University named after academician Bobojon Gafurov Tell.: (+992)927474904, Email: shahlo.tursunova.77@mail.ru

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲО ВА ВАЗИФАҲОИ УСЛУБИИ АНТОНИМҲО ДАР НУТҚИ БАДЕЙ (дар заминаи маводи забони англисӣ)

Сайфуллобеоқва Г. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Вазифаи услубӣ ҳамчун иқтидори муассир (таъсирбахш)-и амали мутақобилаи воситаҳои забонӣ дар матн муайян карда шуда, дар баробари мундари ҷаи воқеӣ-мантиқии матн, он интиқоли иттилооти пурмаъно, эмотсионалӣ, арзёбӣ ва эстетикӣ дар он ҷойгиршударо таъмин мекунад. Дар ҳоле, ки дигар соҳаҳои забоншиносӣ тамоми системаи воситаҳои забонии сатҳи мувофиқро дар умум меомӯзанд, услубшиносӣ хусусиятҳои таъсирбахш, амалкард ва таъсири мутақобилаи онҳоро дар интиқоли фикру ҳиссиёти матни додашуда ва ҳам нақши онҳоро дар таъсири мафкуравии матн ба хонанда муайян месозад [1, с. 281].

Воситаҳои услубие, ки дар вазифаи услубӣ иштирок мекунад, ба хонанда барои дуруст таъин кардани ғӯишҳо ва таъкид кардани чизи асосӣ, яъне барои аз таҳриф (ғалат маънидод шудан) муҳофизат намудани хабар хизмат мекунад. Аз ин рӯ, вазифаи услубӣ дар матн эътимоднокии муоширатро таъмин карда, нофаҳмиро пешгирӣ менамояд.

Дар истифодабарии антонимҳо иқтидори баланди услубӣ нухуфта аст.

Вазифаҳои услубии антонимҳо дар шаклҳои махсуси нутқ таҷассум меёбанд, ки онҳо дар иҷрои вазифаи эстетикӣ забон васеъ истифода мегарданд. Яке аз шаклҳои маъмултарин дар нутқи бадеӣ, ки дар асоси антонимия бунёд ёфтааст, антитеза (юн. antithesis – муқобилгузорӣ,) – усули ба ҳам муқобилгузории образҳои бадеии аз рӯи хусусиятҳояшон бо ҳам муқолиф мебошад, ки моҳияти ихтилофнокӣ ифодашавандаро, номувофиқатии ҷанбаҳои гуногуни предмет, падида ва ё худ предметҳо ва падидаҳоро ошкор мекунад. Ин шакли услубӣ пурмаъноӣ ва фасоҳатро аз ҳисоби ба ҳамдигар зид баромадан (бархӯрд)-и мафҳумҳои бевосита муқобил дар як контекст тақвият медиҳад.

Вазифаи асосии услубии антонимҳо ифодаи муқобилат (муқолифат, зиддият) мебошад, ки ҳосил семантикаи онҳо мебошад ва аз контекст (матн) вобаста нест. Яъне, антонимҳо воситаи лексикӣ ифодаи антитезаҳо мебошанд.

Антитез ҳамчун воситаи услубӣ дар ашъори мардумӣ васеъ истифода мешавад, масалан, дар мақолҳо: Score twice before you cut once. Ду бор чен кун, як бор бур (ё бо ифодаи тоҷикӣ «Ҳафт бор чен кун, якбор бур»). Desperate diseases call for desperate remedies. (Дарди бадро давояш ҳам бад), Keep your mouth shut and your ears open. (Кам гап зану бештар ғӯш кун.) – Сухан бисёр дону андаке ғӯй.

Антонимҳо дар нутқи бадеӣ ҳамчун воситаи пуртаъсири ифода истифода мешаванд. Нависанда ҳаётро дар тазодҳо мебинад ва ин на аз номутобиқатӣ (ихтилоф), балки аз яқпорчагии дарки воқеият шаҳодат медиҳад.

Вазифаи муқобилатро бо мақсадҳои гуногуни услубӣ истифода бурдан мумкин аст. Масалан: барои нишон додани маҳдудияти зуҳури сифат; навсозии изҳорот ё тақвият бахшидани тасвир, таассурот; барои эътироф кардани ду аломат, сифат, ҳаракати муқобил; баҳри эътирофи хусусият ва аломати миёна, васатӣ (*рус.* промежуточный) ва ғ.

Антонимҳо – ишорат (аломат)-ҳои принципҳои ба ҳам зид ҳамчун воситаи услубӣ барои ифодаи моҳияти ба ҳам муқолифи ҳодисаҳо, диалектикаи ҳаёт васеъ истифода мешаванд. «Ғуфтан ҷоиз аст, ки одам аз қувваю заифӣ, аз дарк ва ҳолати беҳудӣ, аз ҳақирӣ (очизӣ) ва

бузургї иборат аст, - навишта буд Д. Дидро, - ва ин маънои ҳукм карданро не, балки муайян кардани мохиятро дорад».

Антитеза мохияти ихтилофноки ишорашавандаро, номувофикатии чиҳатҳои гуногуни предмет, ҳодиса ва ё худ предмету ҳодисаҳоро ошкор мекунад. Ин шакли услубӣ аз сабаби бархӯрди мустақими мафҳумҳои муқобил дар як мундари ҷа пурмаъноӣ ва фасоҳатро тақвият медиҳад. Ин падида дар асарҳои бадеӣ васеъ мушоҳида мешавад. Масалан, дар яке аз асарҳои Чек Лондон «White Fang» («Дандони сафед» (Fang – дандони ашк)):

It was the masterful and incommunicable wisdom of eternity at the futility of life and effort of life. - Ин ҳикмати азали ва босалобат, ки пойдор дар рӯи ҷаҳон аст – беҳудагии ҳаёт ва бенатиҷагии талошҳои дида хандид.

It moved with commingled mistrust and daring, cautiously observing the men, its attention fixed on the dogs. - Ў бо як нобоварӣ ва дар як бо часорат ҳаракат мекард, бо эҳтиёт мардонро назора карда, диққати худро ба сағҳо равона месохт.

What masterful treachery lurked behind that apparently harmless piece of meat. - Дар паси он хиёнаткори дури ба назар безарар, ҷӣ хиёнати моҳиронае ниҳон буд [4, с. 140].

Публицистон аксар вақт дар сарлавҳаи асарҳои бадеии худ ё дар мақолоти хеш антитезаҳоро истифода менамоянд: «Париж дар рӯз ва шаб» (А. Кулешов). Муқобилгузорӣ ё антитеза эҳсосотӣ (оташинӣ)-и суҳанро тақвият медиҳад. Бисёр унвонҳои асарҳо аз рӯи принсипи антитезӣ сохта шудаанд: Масалан «Ҷанг ва сулҳ»; «Зиндаҳо ва мурдагон». Махсусан, дар сарлавҳаҳои мақолаҳои газетаю журналҳои калимаҳои антонимӣ бештар ба кор бурда мешаванд: «Хубӣ ва бадии химия».

Антитезай воситаи услубие, ки дар инкор кардани аломатҳои муҳолифи предметҳои иборат аст, муқобилгузорӣ ву ҷуд дорад: Дар аробаи чорҷарха ҷанобе нишаста буд, марди хушсурат не, аммо бо зоҳири бад ҳам не, на фарбеҳи аз ҳад зиёд, на аз ҳад зиёд хароб, наметавон гуфт, ки куҳансол, аммо на он қадар ҷавон ҳам гуфтан мумкин» (Гогол). Чунин шадда кардан (қатор кардан)-и антонимҳо бо воситаи инкор, оддӣ (муқаррарӣ) будани тасвиршаванда, аз набудани аломатҳои ҷашмбар, равшану возеҳ ифодаёфта дар он таъкид мекунад [7, с. 188].

Дар шеъри Т. Гуд «Ноябр» аз понздаҳ мисраъ чордахтояш танҳо ибораҳои яктаркибаи инкорӣ дар бар мегиранд, ки бо инкори «не» (на) (no) оғоз мешавад.

No sun - no moon! No morn - no noon!

No dawn - no dusk - no proper time of day –

No sky - no earthly view -

No distance looking blue ...

(На офтоб – на моҳ! На субҳ – на шом!

На сапедадам – на шом – на ягон вақти муайни рӯз –

На осмон – на манзараи замин –

Ҳеҷ масофае намуддорӣ аз кабуд...)

Силсилаи якранги таркибҳои инкории саботкорона (*рус.* уперно) такрорёфта, якрангӣ ва дилтангии тирамоҳро ифода мекунад.

Таъсири услубии тазод (зиддият), ки аз ҷониби антонимҳо эҷод шудааст, воситаи хеле муассири баланд бардоштани ифоданокии гӯиш маҳсуб ёфта, на танҳо дар адабиёти бадеӣ ва публицистика, балки дар ибораҳои устувор низ ба кор бурда мешавад, масалан: *The long and the short of it; from top to toe; neither here nor there.* Дарозу кӯтоҳи он; аз сар то по ё аз боло то поён; на дар ин ҷо ва на дар он ҷо [6, с.212].

Падидаи антоним асоси оксюморон мешавад (аз юн. *oxymoron* – зарифона-аҳмақ (*рус.* остроумно-глупое)) – воситаи услубии равшани нутқи хуш-обуранг (бадеӣ) буда, дар э ҷоди мафҳуми нав бо роҳи пайвастанӣ калимаҳои аз чиҳати маъно муқобили ихтилоф будани тасвиршавандаро ошкоркунанда даркиб ёфтааст. Масалан: *And faith unfaithful kept him falsely true* (А. Теннисон). (Ва имони бевафо ўро ботил нигоҳ дошт (А. Теннисон)).

Дар назм ва насри англисӣ оксюморон дар ҳама давру замон мушоҳида мешавад. Э. Спенсер дар асри 16 навишта буд: *And painful pleasure turns to pleasing pain.* (Ва лаззати дарднок ба дарди гуворо табдил меёбад.)

Бузургтарин шоири муосир В. Оден дар шеъри худ «Дар бораи марги Йетс» чунин менависад:

With the farming of a verse

Make a vineyard of the curse,

Sing of human unsuccess

In a rapture of distress. [4, с. 198]

Ҳампайвандӣ (комбинатсия)-и «a rapture of distress» оксюморон аст. Риоя нагардидани мувофиқати лу ғавӣ дар ин маврид бо муқобилати мутобиқати маъноӣ ба амал меояд: чуфти **rapture** :: **distress**, семаҳои умумӣ дошта, дар айни замон семаҳои муқобилро ҳам соҳиб мебошанд. Ҳарду вожа – **rapture** (ғамгинӣ) ва **distress** (изтироб) – ҳиссиёти хеле қавиро ифода мекунад, вале дар ҳолати аввал шодӣ, мафтунӣ – эҳсоси ба дара ҷаи олии гуворро ва вожаи дуом – ғам, изтироб дара ҷаи олии ран чу азобро ифода мекунад [8, с. 201-560].

Оксюморон дар вазифаҳои характерологӣ васеъ истифода мешаванд. Чунончи, шоир ва мунаққиди англис С. Спенсер дар симои қаҳрамони романи Э. Ҳемингуэй «Фиеста» Ҷейк хислати муҳолиф муайян карда, ӯро «self-consciously unself-conscious, boastfully modest and he-man» меҳонад. «худшиносона худношиносӣ, ма ғурӯ ва марди ҳақиқӣ» меномад.

Дар оксюморонҳои гуфтугӯӣ ба монанди **terribly smart, awfully beautiful** ва ғ. мувофиқати маъноӣ тамоман вуҷуд надорад, зеро чузъи яқум маъноӣ лу ғавӣи денотативии худро комилан гум карда, коннотатсияи таъсирбахширо нигоҳ медорад ва мустақкам менамояд [1, с. 289].

Бархӯрди барқасдонаи мафҳумҳои аз ҷиҳати мантиқӣ ва семантикӣ ба ҳам муҳолиф – як воситаи муассир аст. Вай хонандагонро барои дарки зуҳуроти зиддиятноқ, мураккаб ва аксар вақт ба муборизаи муқобилҳо водор мекунад.

Вазифаҳои услубии антонимҳо бо ифодаи тазод маҳдуд нашуда, онҳо гуногун мешаванд. Дар як маврид матнро ба таври қобили қабул ташкил мекунад ва дар дигар маврид – хислатҳои қаҳрамонони асарҳоро возеҳ ба назар намоёнтар месозанд, дар навбати сеюм – дар вазифаи равшанкунанда баромад мекунад. Масалан, антонимҳои *inside* (дарун) - *outside* (берун), *right* (рост) - *left* (чап) барои ифодаи муносибатҳои фазоӣ ё замонӣ дар матн хизмат мекунад. Антонимҳои дорой маъноӣ муваққатӣ пайдарпайии ҳодисаҳоро нишон медиҳанд: *at the beginning* (дар аввал) - *in the end* (дар охир). Антонимҳо бо маъноӣ ҷойгиршавӣ миқёси манзараҳоро таъкид месозанд. Барои ошкор намудани хислатҳои персонажҳо муаллифон аз антонимҳое истифода мебаранд, ки муқобилияти сифатии мафҳумҳоро ифода мекунад (исмҳои баҳодиҳӣ, сифатҳои аслӣ: душман – дӯст, камба ғал – бой) [5, с. 25].

Антонимҳо, ҳамчун ифодаи принципҳои муқобил, ба нависандагон кӯмак мекунад то онҳо пуррагии ихота кардани падидаҳоро нишон диҳанд: «It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, ..., we had everything before us, we had nothing before us...» (роман Диккенс «A tale of Two Cities»).

Баъзе чуфтҳои антонимӣ дар нутқ ҳамчун як ягонагии луғавӣ баромад мекунад ва хусусияти фразеологӣ касб мекунад: *пиру ҷавон, ҳам инон (инҳо) ва ҳам онон (онҳо), дер ё зуд*. Истифодаи онҳо дар нутқи бадеӣ коннотатсияҳои гуфтугӯӣ ворид мекунад.

Вақте ки антонимҳо ба ҳам мепайванданд, суханон аксар вақт тобиши истехзоомез ҳосил мекунад. Ва ҳамчунин дар асоси антонимҳо таҷнисҳо бунёд мешаванд: *Where is the beginning of that end by which the beginning ends?* Кучост ибтидои он интиҳо, ки бо он ибтидо тамом мешавад?

Корбасти услубии антонимҳоро дар нутқи бадеӣ омӯхта, бояд дар назар дошт, ки имконоти таъсирбахш (пурмаъно)-и онҳо на танҳо ҳангоми муқобилгузори мустақим, балки дар мавриде низ амалӣ мешавад, ки дар матн ягон узви чуфти антонимӣ мавҷуд нест. Ба туфайли алоқаҳои устувори худ антонимҳо дар нутқ дар манзари «муқобилаъзо»-ҳои худ қабул карда мешаванд. Истифодаи антонимҳо дар нутқ бояд аз ҷиҳати услубӣ асоснок карда шаванд.

Ҳулоса. Ҳамин тариқ, аз таҳлилҳо маълум гашт, ки вазифаҳои услубии антонимҳо гуногунанд. Онҳо муҳолифат (муқобилат, зиддият)-ро ифода мекунад, моҳияти ба ҳам зидди ҳодисаҳо, диалектикаи ҳаётро ифода мекунад ва ин муқобилгузорӣ эмотсионалӣ будани нутқро таъкид мебахшад, баъзан барои ба вуҷуд овардани тобишҳои кинояомез (ҳазломез) ёрӣ мерасонад. Ичунин, ба ҳамдигар бархурии мафҳумҳои ба ҳам зид хислатҳои қаҳрамонони асарҳоро равшантар сохта, матнро ба таври қобили қабул ташкил мекунад, пайдарҳамии воқеаҳоро нишон медиҳад, миқёси саҳнаҳо ва пуррагии фарогирии ҳодисаҳоро таъкид мекунад. Истифодаи онҳо нутқро ифоданоктар ва аз ҷиҳати маъноӣ ғанитар (серобтар) мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Арнольд И.В., Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. - 5-е изд., испр. и доп. / И.В. Арнольд. - М.: Флинта: Наука, 2002. - 384 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. / И.В. Арнольд. - М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. - 376 с.
3. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. / Н.Д. Арутюнова. - М.: Наука, 1976. - 212 с.

4. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 253 с.
5. Гаффаров Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо. //Мақтаби советӣ. – Душанбе, 1977, № 12, - С. 25-27.
6. Комиссаров В.Н. Словарь антонимов современного английского языка/ В.Н. Комиссаров,-- М. Изд - во «Международные отношения», 1964. --538с.
7. Новикова Л.А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположностей в лексике/Л.А. Новиков,- М.: Изд-во Московского университета, 1973. – 289 с.
8. Hornby. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English. Oxford University, 1995. – 680 с.
9. Шубина О.И. Условия актуализации антонимических отношений. / О.И. Шубина // Систематические взаимодействия языковых единиц. Л,1985. Ст143 – 149.
10. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1956. – 260 с.
11. Кузьмин С.С. Шадрин Н.И. Русско – английский словарь пословиц и поговорок. Санкт – Петербург. Мик. Лань,1996. – 308 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲО ВА ВАЗИФАҲОИ УСЛУБИИ АНТОНИМҲО ДАР НУТҚИ БАДЕӢ (дар заминаи маводи забони англисӣ)

Дар мақолаи мазкур яке аз қабатҳои мураккабу ҳамзамон диққатҷалбкунандаи илми забониносии – мутазод, ки дар воқеъ воситаи муассири пуробуранг баён намудани фикр аст, мавриди омӯзиши қарор ёфтааст.

Ҳадафи мақола: омӯзишу таҳлили баъзе хусусиятҳо ва вазифаҳои услубии мутазодҳо дар заминаи маводи забони англисӣ. Инчунин, таҳлили маводҳои мавҷуда бо мақсади муайян ва ошкор кардани хусусиятҳо ва вазифаҳои услубии мутазод.

Дар воқеъ мутазодҳо дар нутқи бадеӣ ҳамчун воситаи пуртаъсири ифода кор фармуда мешаванд. Вазифаи муқобилатро дар нутқи бадеӣ бо мақсадҳои гуногуни услубӣ истифода бурдан мумкин аст. Масалан: барои нишон додани маҳдудияти зуҳури сифат; навсозии изҳорот ё тақвият бахшидани тасвир, таассурот; барои эътироф кардани ду аломат, сифат, ҳаракати муқобил; баҳри эътирофи хусусият ва аломати миёна, васатӣ ва ғ.

Натиҷаҳои таҳқиқот: *зимни таҳлили масъалаи мазкур муайян карда шуд, ки вазифаи услубии мутазод гуногун аст. Онҳо муҳолифат (муқобилат, зиддият)-ро ифода мекунанд, моҳияти ба ҳам зидди ҳодисаҳо, диалектикаи ҳаётро ифода мекунанд ва ин муқобилгузори эмотсионалӣ будани нутқро тақвият мебахшад, баъзан барои ба вучуд овардани тобишҳои кинояомез (ҳазломез) ёрӣ мерасонад.*

Калидвожаҳо: *мутазод, вазифа, услубиносии, услубӣ, мутақобила, эстетикӣ, таъсирибахш, нутқи бадеӣ, антитеза, муқобилгузори, падида, пурмаъно, восита.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ АНТОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ (на материале английского языка)

В данной статье рассматривается один из самых сложных и в то же время привлекательных пластов языкознания - антонимы, которые, по сути, являются выразительным средством выражения мысли.

Цель статьи: *изучить и проанализировать некоторые особенности и стилистические функции антонимов в контексте англоязычных материалов. А также, выявить и определять ряд стилистических особенностей и задач антонимов при анализе имеющихся материалов.*

Действительно, антонимы в художественном дискурсе используются как выразительное средство выражение. Функция антонимы в художественном дискурсе может использоваться для самых разных стилистических целей. Например: указать ограничения качества; обновить высказывание или усилить образ, впечатление; распознать две черты, качество, противоположное действие; для распознавания характера и т.д.

Результаты исследования: *при анализе данной проблема были выявлены, что стилистические задачи антонимов многообразные. Они выражают оппозицию*

(противоречие), сущность противоречия, диалектику жизни, и эта оппозиция усиливает эмоциональную природу речи, а иногда способствует созданию иронических тонов.

Ключевые слова: антоним, функция, стилистика, стилистический, взаимодействие, эстетический, выразительный, художественная речь, антитеза, противопоставление, явление, выразительность, средство.

SOME FEATURES AND STYLISTIC FUNCTIONS OF ANTONYMS IN ARTISTIC SPEECH (on the material of English language)

This article studies one of the most complex and at the same time attractive layers of linguistics - antonyms, which, in fact, are an expressive means of conveying thought.

The purpose of the article: to study and analyze some features and stylistic functions of antonyms in the context of English-language materials. And also, to identify and determine a number of stylistic features and tasks of antonyms on the basis of analysis of available materials.

Indeed, antonyms in artistic discourse are used as an expressive means of conveying. The functions antonym in artistic discourse can be used for a variety of stylistic purposes. For example: specify quality constraints; update the statement or enhance the description, impression; recognize two traits, a quality, an opposite action; for character recognition, etc.

Results of the study: when analyzing this problem, it was revealed that the stylistic tasks of antonyms are diverse. They express opposition (contradiction), the essence of contradiction, the dialectics of life, and this opposition enhances the emotional nature of speech, and sometimes contributes to the creation of ironic tones.

Keywords: antonym, function, stylistics, stylistic, interaction, (a) esthetic, expressive, artistic speech, antithesis, contrast, phenomenon, expression, mean.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сайфуллобекова Гулнора Абдулакимовна, асистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ ҳамчун ихтисоси дуюм, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 938874903, почтаи электронӣ: hikas11@mail.ru.

Сведения об авторе:

Сайфуллобекова Гулнора Абдулакимовна - преподаватель общеуниверситетской кафедры английский язык как второй специальности, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 938874903, электронная почта: hikas11@mail.ru.

About the author:

Sayfullobekova Gulnora Abdulakimovna, - teacher of the Department of English Language as a second specialty, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: (+992) 938874903, E-mail: hikas11@mail.ru

ББК: 81.33.15

УДК: 81.366.21

СИФАТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ АНГЛИСӢ

Ғоибзода Ш.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Сифат он ҳиссаи мустаъкили нутқ буда, хусусият, вазъият ва чигунагии аломати ашӯро ифода мекунад: good–хуб, difficult–душвор, green–сабз. Once upon a time, said Tuta–posho, there was a poor mullah [16, с.67].

Назар ба қавли Туталошо, будааст–набудаст як муллои қашоқ будааст [1, с.67].

At the west end of the inner yard, behind the barn and stable and adjoining them, was a long sufer where the family would sit outside on summer evening [16, с.37]. Дар тарафи ғарби рӯи хавли - дар пушти оғил ва собот ва пайваста ба онҳо як суфаи дароз буд, ки бошандагони ин ду хона дар айёми тобистон шабона дар он чо менишастанд [1, с.67]. Вазифаи синтаксисии сифат дар чумла ин муайянкунанда аст.

A glitter of sunshine made the early winter more like late autumn, and the dark woods were touched here and there with red and golden leakes like the last rays of a last summer [20, с.45].

Ба монанди охири тирамоҳ нури офтоб дар барвактии зимистон зиёдтар медурахшанд ва дар ин чо ҷангалҳои торик бар меҳӯранд, ки инҳо баргҳои сурху зард ба монанде, ки аз нури офтоби тобистонӣ паноҳ мешаванд [12, с.65].

One young worker remained standing by the flour bin with a big metal

Ҷақат як кас, ки ҷавони хурдсоле менамуд, бели оҳанини новашакро гирифта ба пеши кутии орд рост меистод [1.с.7]. My father took out one tanga (15 kopeks) from his pocket, gave it to my brother, and said “ After you pass the mill stream you will come to the bridge over the river, and when you cross the bridge you’ll see a large house with a gate right in front of the bridge. This is the house of Master Barot the halva-maker [17.с.6]. Падарам аз кисааш як танга (15 тин) бароварда ба акаам дода гуфт: - Аз ҷӯи осие, ки гузаштӣ, пули рӯд сар мешавад, вақте ки аз болои пул мегузарӣ, дар он тарафи рӯд як ҳавлии калон ҳаст, ки дарвозааш дар рӯ ба рӯи пули рӯд аст, ин ҳавлии Усто-Бароти ҳалвогар аст [2.с.67]. Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistband, was clapping to the music with a pair of weststones in each hands as he danced [16.с.67].

Дар рӯ ба рӯи созандагон-дар поёни суфа ҷавони баландқомате, ки миёнаш аз рӯи бастагӣ буд, дар ду дасти худ ду ҷуфт қайроқча гирифта онҳоро бо ҳам зада, аз онҳо мувофиқи оҳанги доира ва нақора садо мебаровард ва рақс мекард [3.с.68].

Баланқомат дар ҷумла ҳамчун сифати мураккаб шуда омадааст.

But the fine red sand as soft and powdery as sifted flour, gave way beneath the boy’s feet and one after the other they sank or stumbled and fell over [18, с.120].

Аммо регии сурхи шаффоф, ки монанди бехташуда маҳин ва нарм буд дар зери пой баҷагон намеистод, яке аз паси дигаре поихояшон ба рег ғӯтида ё лағжида меафтоданд [1, с.61]. Регии сурхи шаффоф-сифат дар ин маврид тафсил ёфтааст. Гоҳо сифат ба таври ҷида низ омада, аломати ашӯро аз ҳар ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. To the north of the guestroom stretched a summer sufa, served by a large Balkh mulberry tree, which provided both bruit and shade [19, с.21]. Дар тарафи шимоли меҳмонхона як суфаи тобистонӣ буд, ки як дарахти тути калони Балхӣ дар вай ҳам хизмати мевадорӣ ва ҳам вазифаи соядориро ба чо меовард [1, с.61].

Тути калони балхӣ - сифат дар ин маврид низ тафсил ёфтааст.

Now in the fall the trees were all bare and the roads were muddy [12, с.67].

Ҳоло дар тирамоҳ ҳамаи дарахтон ӯриён гашта, роҳҳо лойолуд ҳастанд [4, с.23].

Калима bare-луч, урён, холӣ, ночиз, қариб ва muddy-лойолуд тарҷума шудааст.

He looked so beautiful and peaceful sitting in that chair under the tree [20, с.21]. Вай дар таги дарах дар ҳамон курсӣ нишаста, чунон зебо ва ором менамуд [13, с.48].

Beautiful-зебо, хушрӯй, қашанг ва peaceful-сулҳҷӯй, сулҳдӯст, ором, осоишта, осуда тарҷума шудааст.

1. Сифатҳои, ки бо префикси «а-» ба монанди alive (зинда, ҷондор), aware (хабардор будан, воқиф будан, бедор будан), asleep (хоб рафтани, хобидан), afraid (тарсидан) ва ғайраҳо одатан дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд (ҳоси мубтадо ва ё ба пурқунанда дахлдор).

Вақте, ки ҳамчун муайянқунанда истифода бурда шавад, он ба ҷои исми меояд (ба исми пайравӣ қарда), ҳамин тарик ҳусусияти хабарро нигоҳ медорад.

Синоними онҳо бо пешоянд инҳоянд:

Live -(зиндагӣ) ё living-(зинда, мавҷуда), for alive-зиндадил, ҷондор; waking or watchful (for awake)-бедор, бедорӣ; slanting (for aslant)-гумрохшуда, овора (аз қач, берох, гумрох) ва ғайраҳо.

Дар забони ҳозираи англисӣ сифат падеж, бандак, шумора ва ҷинсият надорад.

Сифат танҳо дар он вақт метавонад шаклашро иваз кунад, ки ба дараҷаи муқоисавӣ гузарад: long-дароз, longer-дарозтар, longest-дарозтарин. (шакли синтактикӣ), beautiful-зебо, more beautiful-зеботар, most beautiful-зеботарин (шакли аналитикӣ).

2. Дар забони гузаштаи англисӣ сифатҳо ба ҷои падеж, шумора ва ҷинсият тасриф шуда, мувофиқат ба исми онҳо тағйир меёфтанд. Аммо дар ин муддати вақт он таснифот ба ҳарфи -е баробар шуда буд ва дар охир партофта шуд (дар охири солҳои 1400-1500) [9, с.78-80].

3. Дараҷаи муқоисавӣ

Дар забони англисӣ 3 дараҷаи сифат мавҷуд аст:

1. Оддӣ (the Positive Degree)

2. Муқоисавӣ (қийсӣ) (the Comparative Degree)

3. Олӣ (the Superlative Degree)

Дараҷаи муқоисавӣ ва олӣ дар забони англисӣ бо ду роҳ ифода меёбанд:

а) бо воситаи илова қардани пешвандҳо.

б) бо воситаи калимаҳои махсус.

Дараҷаи муқоисавии сифати якҷоягӣ ба воситаи илова кардани пешвандҳо ба сифатҳое, ки дар дараҷаи оддианд: дар дараҷаи муқоисавӣ пешванди– [er], дар дараҷаи олий пешванди–est илова карда мешавад (дар шакли синтаксисӣ) ва more (бисёр) ва most (бисёртар) дар шакли аналитикӣ:

Interesting–шавқовар, more interesting–шавқовартар, most interesting–шавқовартарин [7, с. 31]

She is the most active member of our circle.

Вай аъзои фаъолтарини гурӯҳи мо аст.

Сифатҳо дар дараҷаи олий доимо маъноӣ маҳдудкуниро ифода мекунанд ва ҳамин тариқ исм бо сифат дар дараҷаи олий артикли муайяниро мегирад: [9; с.83]

The carrier» horse was the laziest horse in the world [9. p.83).

Аспи боркаш тамбалтарин асп дар ҷаҳон буд [9, с.83].

Бояд қайд кард, ки сифати муқоисавӣ бо артикли муайяни истифода бурда мешавад [9, с.83].

He is the taller of the two (Joyce, p.83).

Вай нисбати ҳардуи онҳо баландтар аст [16, с.67].

Дараҷаи муқоисавии сифатҳо бандаки - er [], - est [ist] мегирад:

а) Ҳамаи сифатҳои якҷиҷоғӣ: tall–баланд, taller–баландтар, tallest–баландтарин; larg–калон, larger–калонтар, largest–калонтарин; slow–оҳиста, slower–оҳистатар, slowest–оҳистатарин; dark–торик, darker–ториктар, darkest–ториктарин: [9, с.83]

Мисол:

One of them felt a part of my tunic between his fingers and called another older boy over to examine it (S. Aini, Yoddoshtho, p.83).

Яке аз бачагон, ки аз ман калонтар буд, домани куртаи маро дар миёни ду ангушташ дода дида, як бачаи дигарро, ки аз худаш калонсолтар буд, ҷеғ зада куртаи маро ба ӯ нишон дод [1.с.67]. When the girl came of age she remembered her farther’s promise to make the orphan his son–in–law, and companion, her love for him grew even greater [16, с.67].

Вақте, ки духтарак қадрас шудааст, ваъдаи падарашро дар бораи хонадомод кардани یتимбача ба хотир оварда, он вақт ба ӯ монанди шавҳари оянда ва рафиқи умри худ нигоҳ карда, муҳаббаташ нисбат ба ӯ боз ҳам зиёдтар шудааст [1, с.44].

б) сифати духиҷоғӣ бо анҷоми–у, - er, - ow, - ble: happy–хушбахт, happier–хушбахттар, happiest–хушбахттарин; clever–доно, cleverer–донотар, cleverest–донотарин; narrow–танг, narrower–тангтар, narrowest–тангтарин; able–қобил, abler–қобилтар, ablest–қобилтарин; [9;с. 83]

с) Сифатҳои духиҷоғӣ, ки дар охири ҳиҷо зада мегирад: complete–муқуммал, completer–муқуммалтар, completest –муқуммалтарин; concise–мухтасар, conciser–мухтасартар, concisest–мухтасартарин; [9, с.83]

Дараҷаи оддӣ	Дараҷаи муқоисавӣ	Дараҷаи олий
Short –кӯтоҳ	Shorter –кӯтоҳтар	Shortest –кӯтоҳтарин
High - баланд	Higher - баландтар	Highest - баландтарин

Дар вақти бавучудоии дараҷаи муқоисавӣ бо роҳи илова кардани пешвандҳои -er ва -est қоидаҳои имлоии меомадагӣ риоя карда мешаванд:

1. Агар дар вақти навишт ҳарфи ҳамсадо дучанд зиёд шавад, сифати якҷоягӣ дар як ҳарфи ҳамсадо бо кӯтоҳи садоноки пешина ба охир мерасад.

hot–hotter–hottest

big–bigger–biggest

flat–flatter - flattest

2. Садоноки охири – у ба -i пеш аз пешвандҳои–er ва–est иваз карда мешавад, агар ҳарфи–у пеш аз ҳарфи ҳамсадо ояд:

dry–drier–driest

grey–greyer - greyest

3. Пешванди охири –е пеш аз пешвандҳои–er ва–est партофта мешавад:

White–witer–ehitest

Дуюм тарзи бавучудоии дараҷаи муқоисавӣ аз он иборат аст, ки ба дараҷаи оддӣ сифат калимаҳои махсус дохил карда мешавад: дар дараҷаи муқоисавӣ–more ва дар дараҷаи олий–most илова карда мешавад.

Бо ҳамин тарз дараҷаи муқоисавӣ дар аксарият сифатҳои духиҷоғӣ ифода меёбад.

Дараҷаи оддӣ	Дараҷаи муқоисавӣ	Дараҷаи олий
--------------	-------------------	--------------

useful–фоиданок	more useful–фоиданоктар	most useful–фоиданоктарин
difficult–душвор	more difficult–душвортар	most difficult–душвортарин
numerous - бешумор	more numerous - бешумортар	most numerous - бешумортарин

Барои ифода кардани дараҷаи муқоисавӣ ба камшавии сифат ё хусусияти ашро нишон медиҳад ва калимаи less–дар дараҷаи муқоисавӣ ва least дар дараҷаи олии истифода бурда мешавад.

Дараҷаи оддӣ	Дараҷаи муқоисавӣ	Дараҷаи олий
difficult–душвор	less difficult	least difficult
considerable - муҳим	less considerable	least considerable

Аммо дар забони англисӣ нутқи гуфтугӯӣ дар дараҷаи олий баъзан ба дараҷаи муқоисавӣ истифода бурда мешавад [9, с.84].

This is the shortest of the two roads.

Аз ин ду роҳ ин кӯтоҳтар аст.

Вақте ки ду ашро муқоиса карда шавад, калимаи other (дигар) аниқтар бо номи пуркунандаи дуум истифода бурда мешавад.[9, с.84].

Sparrows are more common than any other room un the house.

Хучраи кориӣ вай нисбати утоқи ин хона калонтар аст. [9, с. 84].

Дараҷаи олий ва ҷойгиршавии калимаҳои very, by far–бо масофаи дурр ва ғайра пеш аз дараҷаи олий ё ба маънии сифат possible–мумкин, имконпазир; imaginable–тассавурӣ; пас аз исм гузошта мешавад: [9, с. 85]

It is the best means possible.

Мумкин ин воситаи беҳтарин бошад.

He is by far the best worker at our factory.

Вай аз аввал дар корхонаи мо коргари беҳтарин буд.

That is among my very earliest impressions [20, с.57].

Дар байни он харитаҳои бениҳоят деринаи ман аст[9, с.85].

Дар муқоиса бо истифодабарии пайвандаки than.

Барои он, ки як исро пай ҳам тақрор накунем ивазкунандаи калимаи one (шумораи ҷамъаш–ones) истифода бурда мешавад. Ин дар забони тоҷикӣ ҳамчун исми ивазшаванда тарҷума мешавад ё тамоман тарҷума намешавад: [7, с.35]

A small lamp has a higher resistance than a large one.

Лампаи хурд нисбати (лампаи) калон муқовимати зиёд дорад [7, с.35]

1. Шакли нодурусти муқоиса

а) Баъзан сифатҳо шакли муқоисавӣ доранд [9, с.85]

The Positive degree Дараҷаи оддӣ	The Comparative degree Дараҷаи муқоисавӣ	The Superative degree Дараҷаи олий
Good хуб Well Bad бад	Better–хубтар Worse - бадтар	Best–хубтарин беҳтарин Worst - бадтарин

б) Баъзе сифатҳо дорои ду шакли муқоисавианд. Шакли дууми он маъноӣ махсус дорад ва ҳоло ба калима ҷудо шудаанд:

The Positive degree Дараҷаи оддӣ	The Comparative degree Дараҷаи муқоисавӣ	The Superative degree Дараҷаи олий
far–дур	farther дуртар further	farthest дуртарин furthest
near–наздиқ	nearer–наздиқтар late	nearest наздиқтарин next
late–дер	latter older	latest дертарин last
old - кӯхна	кӯхнатар elder	oldest кӯхнатарин eldest

2. Late–дер ва later–дертар ба вақт равона шудааст. Latest–дертарин инчунин маъноӣ «most recent»–ро дорад. Latest ва last ҳамчун иқтибос кор фармуда мешаванд [9; с. 85].

This is the latest edition of the book.

Ин китоби нашри дерина аст.

The last edition of this book is sold out.

Нашри деринаи ин китоб фурӯхта шудааст.

That is the last news we heard of him (we have heard no more of him).

Ин дерина хабарест, ки мо аз ӯ шунидем (наонқадар зиёд шунидем).

This is the latest news we have heard of him (we expect to hear something more) [3.c.129].

Ин дерина хабарест, ки мо аз ӯ шунидем (мо мунтазири шунидани чизи бисёр будем) [12.c.67].

3. Nearest–ба масофа равона карда мешавад, next–вакте ки фармони муҳим бошад истифода бурда мешавад [9; с. 86].

My next care will be to find the nearest way to the next village.

Фикри дигари ман дарёфт намудани роҳи наздиктарини қишлоқи дигар аст [9; с.86].

He is my nearest relation.

Вай хеши наздиктарини ман аст [9; с. 86].

Next day; next year; next door.

Рӯзи дигар; соли дигар; дари дигар.

4. Oldest ва older синусол ва давомнокиро (муддатро) ифода мекунанд:

When I met her she'd lost her elder child [19.c.123].

Вақте к ибӯ ӯ вохӯрдам вай фарзанди калониашро вохӯрда буд [1,54].

He was their favourite nephew, the son of their dead elder sister [16.c.67].

Вай бародарзодои дӯстдоштаи онҳо буд [1.c.87].

He eldest boy ran out to fetch some milk [9; с. 87].

Писари калонӣ бо баҳонаи шир ба берун баромад.

He is the eldest and the most respected member of our kolkhoz.

The school is at the farthest end of the village.

Мактаб дуртар, дар охири қишлоқ ҷойгир аст.

Further discussion will follow.

Муҳокимаи дерина муҳокима карда мешавад. [9; с. 87].

Барои муқоисаи сифати якхела пайвандаки дучандаи as..as истифода бурда мешавад. Барои инкор кардани сифати якхела пайвандаки дучандаи not as ... as қабул карда мешавад. [7; с. 35].

The land was flat—as flat as the table.

Чуноне, ки миз ҳамвор аст, замин низ чунин ҳамвор буд. [7; с. 35].

Molecules of gas are moving as fast as bullets.

Молекулаҳои газ ба монанди тир тез ҳаракат мекунанд [7; с. 35].

The bottom of the Artic Ocean is not so smooth as old charts indicated.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам [Матн] / С. Айни. Акнун навбати қалам аст. Ҷ. 1. / Айни С. - Душанбе: Ирфон, 1977.-С. 13-98.
2. Айни С. Мактаби кӯҳна [Матн] / С. Айни/ Акнун навбати қалам аст. Ҷ. 2. -Душанбе: Ирфон, 1978. - С. 107-144 с.
3. Айни, С. Ёдоштҳо (чаҳор қисм) [Матн] / С. Айни. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
4. Айни, С. Куллиёт [Матн] / С. Айни. ҷ. 3. / С.Айни - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. - 622 с.
5. Исмоилзода, Э. Грамматические особенности конструкций с модальными глаголами в таджикском и английском языках [Текст] / Э. Исмоилзода. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.20. / Э.Исмоилзода – Душанбе, 2013.–171 с.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] /
7. Ниёзмухаммадов, Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Н.
8. Расторгуева, В.С. Система таджикского глагола [Текст] / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова.–Москва. Наука, 1964.–718 с.
9. Расторгуева, В.С. Основы иранского языкознания [Текст] / В.С. Расторгуева.–Древнеиранские языки/ В.С. Расторгуева.–М.: 1979.–376 с.
10. Розенфельд, А.З. Материалы к исследованию сложно-составных глаголов в современном тадж.литературном языке [Текст] / А.З. Розенфельд.–Сталинобод, 1953 с.

СИФАТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба моҳият, мазмун ва ташаққул, таҳаввул ва корбурди сифат ва хусусиятҳои грамматикӣ он дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ, ки як баҳши забониносии ба ҳисоб меравад, мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст.

Муаллиф хусусияти грамматикӣ сифатро чун як баҳши муҳимӣ илми забониносии махсусан дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, як мақолаи дар воқеъ илмӣ омода намудааст.

Инчунин, муаллиф кӯшиши намудааст, ки зимни таълифи мақола дар асоси сарчашмаҳо ва бурҳони илмӣ дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву англисӣ, лугату қомусҳои мӯтамад ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаққул, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Калидвожаҳо: таърихи тавлид, вожа, омӯзиши ва таҳлилу баррасӣ, тадқиқи забониносии, ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои лугавӣ, ташаққул, таҳаввул, грамматика, тафовут, ихтилоф ва низом.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ И ЕГО ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается суть, содержание, образование, эволюция производности и использования прилагательного, а также его грамматические особенности в таджикском и английском языках, что считается одним из разделов языкознания.

Автор, сопоставляя грамматические особенности прилагательного с английским языком, считает это явление одним из важных разделов языкознания.

А также, на основе изучения научных исследований, статей зарубежных и отечественных критиков, таджикского-английских словарей и энциклопедий, интернета, автор смог раскрыть историю появления и их использования в повседневной жизни.

Ключевые слова: История появления, слово, изучение анализ, исследование языкознание, словарные источники, образование, грамматика, разница, сходство, порядок, эволюция.

ADJECTIVE AND ITS GRAMMATICAL FEATURES IN TAJIK AND ENGLISH

This article discusses the essence, content, education, evolution, derivation and use of the adjective, as well as its grammatical features in Tajik and English, which is considered one of the sections of linguistics.

The author, comparing the grammatical features of the adjective with the English language, considers this phenomenon one of the important sections of linguistics.

And also, based on the study of scientific research, articles by foreign and domestic critics, Tajik-English dictionaries and encyclopedias, the Internet, the author was able to reveal the history of their appearance and their use in everyday life.

Key words: History of appearance, word, study, analysis, research, linguistics, dictionary sources, education, grammar, difference, similarity, order, evolution.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шаҳноза Ғоибзода - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. E-mail: Shahnoza-www@mail.ru, тел: (+992) 918176164.

Сведения об авторе:

Шаҳноза Гаибзода - ассистент кафедры английского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. E-mail:Shahnoza-www@mail.ru, тел: (+992)] 918176164.

About the author:

Shahnoza Goibzoda- assistant of the English language Department of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. E-mail:Shahnoza-www@mail.ru, phone: (+992) 918176164.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЧЕЛОВЕК» В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Турды-Аханова И.А.

Национальная академия наук Таджикистана

Предметом обсуждения языкового восприятия являются различные методы языковой формы мышлений, относящиеся к числу наиболее значимых вопросов современной лингвистики. Проблеме влияния языка на идеологию посвящено много книг, в которых спорят об основательности языка, представления и разработка влияния его на картину мира (Э. Сепир, В. Гумбольдт, Д. Хаймс (Hymes), Вайсгербер (Weisgerber), Б. Уорф) и другие.

Языковая картина мира – результат национально-культурного достояния [Е. А. Яковлева]. Язык фигурирует в картине мира. В языке существует глубинная единица картины мира, говоря иначе, язык представляет картину мира. Хотя одного единственного понятия о языковой картине мира не существует в языкознании, но мы можем предоставить более близкое понятие по нашему мнению: «Картина мира является толкованием вселенной, которая формируется на основе мировосприятия человека, представляющего основные понятия мира в осмыслении его пользователей и являющегося фактором всего нравственного мира индивида и его активностей». Также языку свойственно несоответствие в категоризации реальности (больше всего в лексико-семантической системе).

По мнению О. Г. Почепцова – мир для всех является единым, не считая того, что люди живут в разных местах и им свойственно иметь разные психологические и интеллектуальные восприятия. В мире существует много информации. В мире нет недоговорённостей. Именно поэтому нужно отметить о существующих разных языковых картинах мира, языковых восприимчивостях.

Язык считается когнитивным процессом, созданный на базе навыков человека. Переход к языку считается как самый простой путь к сознанию, все системы, которые с самого начала были сформированы, все объяснения о любых предметах представляются для индивида в форме их сформулированного изображения. Основная функция языка считается средством для попадания человеческого мышления и подсознания.

Изучение связи языка, мышления и культуры, которые имеют влияние на картину мира и имеют огромные значения для ученых в современной науке. Как отмечал М. Минский, язык является проводником в социальной реальности: в обширной степени люди находятся в центре определенного языка, который стал объектом общения и выражения в обществе. По правде говоря, настоящий мир в определённой мере формируется на базе языковых правил и общественной группы [Е. В. Астахова: 206].

Естественно язык принимает участие в появлении языковой картины мира, так как, с одной стороны язык развивается и в нем совершается организация глубинной языковой картины мира, а с другой стороны язык сам изображает картину мира.

Язык считается средством вербализации концепта при появлении у разговаривающего нуждемости выразить свои рассуждения в языковой форме. Вопреки тому, что вербализация не считается необходимым критерием явлению концепта, именно языковая реализация является ключом, раскрывающим концепт как средство умственной активности.

В свою очередь слово – это возможность и путь к концептуальным навыкам, с помощью слов мы способны включить восприимчивую активность и другие смысловые свойства, без посредников прямо к словам. Слово содержит концепт в наших мыслях, даёт возможность использовать эти концепты в мыслительных процессах [З. Попова, И. А. Стернин: 78-79]

Проблема связи понятия, сущность слов, концепта относится к классу «постоянных». Е. В. Иванова считает, что человеческая ментальность и восприятие являются необъяснимыми феноменами, которые дают ясную определённую тем идеальным сущностям. Но стоит отметить, что несоответствие мнений не означает, что использовать эти термины в исследовании или в практике нельзя.

Мы поддерживаем точку зрения В. Н. Телия, что концепт – это навыки, достигнутые в результате фрейма и выражают смысловые признаки предмета.

Исследование концепта «Человек» вербализованного фразеологическими сращениями языка, вызывает большой интерес, так как он может выстроить подходящий эпизод картины мира. В ходе проводимой исследовательской работы мы выявляем фразеологический концепт «Человек» что даёт возможность изучать шире эту тему.

Анализ дал возможность выявить следующие критерии в вербализации концепта «Человек» фразеологическими средствами:

- *The way to a man's heart is through his stomach* – путь к сердцу мужчины лежит через его желудок;

- *A man of wisdom* – мудрец;

- *Man of light and leading* – просвещенный, деятель;

- *A man of sense* – здравомыслящий человек.

Многие зарубежные писатели использовали фразеологизмы с концептом «Человек» в своих произведениях. К примеру, Редьярд Киплинг – *the white man's burden* (бремя белого человека), или же в романе Д. Дефо «Robinson Crusoe – *Man Friday*» - (верный преданный слуга).

Также существуют аналоги, которые состоят из большого числа пословиц с одинаковыми значениями, свойственные разным основам:

- *A man is a man if he has but a nose on his face* – мужчина не урод, так и красавец;

- *A man is only half a man without a woman* – не женат не человек;

- *A man of his hands* – мастер на все руки (умелец).

Вышесказанное, даёт возможность понять, что сопоставительный анализ концепта «Человек» в трех рассматриваемых языках выявил назревшие для данного понятия следующие семантические сферы: характер, поведение, ум, разум, отношение и внешность, которые неотделимы от человека.

Фразеологизмы являются неотделимой частью любого языка и занимают особое место в лингвистической науке. Они отражаются в жизни человека, в особенностях и чертах характера, в физическом и эмоциональном состоянии.

В английскую фразеологию наибольший вклад внёс А.В. Кунин, который рассматривал фразеологию как системный феномен, со всеми особенностями и закономерностями. А.В. Кунин изучал конкретные факты, которые были связаны с фразеологическим корпусом, охарактеризовал всесторонне специфику фразеологизмов в английском языке и написал учебник, который состоит из пяти частей.

По его мнению, фразеологизмы являются лакунами, которые не могут обеспечить полностью восприятие человеком областей реальности, и во многих инцидентах являются единственными осмыслениями предметов, веществ, процессов, ситуаций и т.д. Формирование фразеологизмов заслоняет несоответствие между требованиями мышления и небольшими лексическими средствами языка.

Он считает, что во фразеологизмах можно найти отображения истории народа, его культуры и возникновение общества.

А.В. Кунин полагает, что состав английских фразеологий состоит из сложных природных и заимствованных фразеологизмов.

На стадии образования большую роль играет человеческий фактор, так как почти все фразеологизмы связаны с человеком и его активностью. Кроме этого, человек старается обеспечить человеческими особенностями объекты внешнего мира. Помимо этого Ш. Балли уверил, что человеческий разум всегда старается оплодотворить всё, что окружает его. Он не может допустить, того что природа мертва и безжизненна, его представление постоянно одаряет жизнью неодушевлённые вещества, но это не конец, человек всегда старается приписать свои свойства к внешнему миру [Ш. Балли, 1961, с. 221].

Позже В.Г. Гак вкладывает существенное изменение в теорию Ш. Балли: «Так как он сам находится в центре внимания, отсюда все старания описывать окружающий мир по своему образу и подобию. Языковое олицетворение является не откликом первобытного мышления, как считают некоторые философы, а единым законом развития элементов номинации в языке» [Гак, 1967; 274].

Основателем теории фразеологии считается швейцарский языковед французского поколения Шарль Балли (1865-1947). Балли впервые в своих книгах «Очерк стилистики» и «Французская стилистика» отметил систематизирование слов. Он поделил словосочетания на 4 группы:

1. *Свободные словосочетания.*

2. *Привычные сочетания* (иными словами словосочетания по отношению компонентов).

3. *Фразеологические ряды*, т.е. группа слов, в которых два последовательных смысла сливаются в одно целое. К примеру: одержать победу.

4. *Фразеологические единства*, сочетания в которых слова потеряли свои значения и предоставляют общее неделимое понятие. Такие сочетания не дают возможность перегруппировке. Можно сделать вывод, что Ш. Балли дифференцирует сочетания слов по степени устойчивости, т.е. те которым свойственна свобода группировки компонентов и которые лишены этих особенностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Астахова, Е.А. Методы активизации познавательной деятельности студентов в вузовском курсе фольклора // Взаимодействие вуза и школы в преподавании отечественной литературы. Материалы межрегиональной научно-практической конференции. - Ярославль, 2006.-206 с.
2. Попова З.Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: «Истоки», 2001. – 79 с.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1998. – С 267 – 279.
4. Ш. Балли. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Издательство иностранной литературы. – М: 1955, 1961.- С 221
5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. 2004.
6. Стернин И.А. // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – Вып.4.
7. Гак В. Г. Фразеологические единицы как объект изучения // Филологические науки. 1967, С -274.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЧЕЛОВЕК» В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Предметом обсуждения языкового восприятия являются различные методы языковой формы мышлений, относящиеся к числу наиболее значимых вопросов современной лингвистики.

Язык считается когнитивным процессом, созданный на базе навыков человека. Переход к языку считается как самый простой путь к сознанию, все системы, которые с самого начала были сформированы, все объяснения о любых предметах представляются для индивида в форме их сформулированного изображения. Основная функция языка считается средством для попадания человеческого мышления и подсознания.

Изучение связи языка, мышления и культуры, которые имеют влияние на картину мира и имеют огромные значения для ученых в современной науке.

Язык считается средством вербализации концепта при появлении у разговаривающего нужды выразить свои рассуждения в языковой форме. Вопреки тому, что вербализация не считается необходимым критерием явлению концепта, именно языковая реализация является ключом, раскрывающим концепт как средство умственной активности.

Фразеологизмы являются неотделимой частью любого языка и занимают особое место в лингвистической науке. Они отражаются в жизни человека, в особенностях и чертах характера, в физическом и эмоциональном состоянии.

Ключевые слова: *языковая форма, восприятия, форма мышлений, когнитивный процесс, подсознания, человеческое мышление, умственная активность, лингвистическая наука, эмоциональное состояние.*

ВОСИТАҶОИ ЛЕКСИКИИ ВОРИДШАВИИ МАФҶУМИ «ОДАМ» ДАР СИСТЕМАИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Мавзӯи баҳси дарки забонӣ усулҳои гуногуни шакли тафаккури забонӣ мебошанд, ки аз муҳимтарин масъалаҳои забониносии муосир ба шумор мераванд.

Забон як раванди маърифатӣ ҳисобида мешавад, ки ба малакаҳои инсон асос ёфтааст. Гузариш ба забонро роҳи осонтарини шуур доништа мешавад, тамоми системаҳои, ки аз ибтидо ташаккул ёфтаанд, ҳама тавзеҳот дар бораи ҳар як предмет ба шахсият дар шакли тасвири мураттабишудаи онҳо пешниҳод карда мешаванд. Вазифаи асосии забон воситаи ворид шудан ба шуури инсон ва шуури зеҳни инсон доништа мешавад.

Омӯзиши робитаи забон, тафаккур ва фарҳанг, ки ба тасвири ҷаҳон таъсир расонида, барои олимони илми муосир аҳамияти бузург доранд.

Забон воситаи вербализатсияи мафҳум ба ҳисоб меравад, вақте ки сухангӯ бояд андешаи худро дар шакли забонӣ баён кунад. Сарфи назар аз он, ки вербализатсия меъри зарурии падидаи консепсия ба шумор намеравад, аммо амалисозии забон калидест, ки мафҳумро ҳамчун воситаи фаъолияти равони ошкор месозад.

Воҳидҳои фразеологӣ ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як забон буда, дар илми забониносии мақоми махсусро ишғол мекунанд. Онҳо дар ҳаёти одам, дар хислатҳо ва хислатҳои характер, дар ҳолати ҳисмонӣ ва эмотсионалӣ зохир мешаванд.

Калидвожаҳо: шакли забон, идрок, шакли тафаккур, раванди маърифатӣ, намуди шуур, тафаккури инсон, фаъолияти равонӣ, илми забониносии, ҳолати эмотсионалӣ.

LEXICAL MEANS OF VERBALIZATION OF THE CONCEPT «MAN» IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE ENGLISH LANGUAGE

The subject of discussion of linguistic perception is various methods of the linguistic form of thinking, which are among the most significant issues of modern linguistics.

Language is considered a cognitive process based on human skills. The transition to language is considered as the easiest way to consciousness, all systems that have been formed from the very beginning, all explanations about any objects are presented to the individual in the form of their formulated image. The main function of language is considered to be a means to enter the human mind and the subconscious.

The study of the relationship of language, thinking and culture, which have an impact on the picture of the world and are of great importance to scientists in modern science.

Language is considered a means of verbalization of the concept when the speaker needs to express his reasoning in a linguistic form. Despite the fact that verbalization is not considered a necessary criterion for the phenomenon of the concept, it is the language implementation that is the key that reveals the concept as a means of mental activity.

Phraseological units are an inseparable part of any language and occupy a special place in linguistic science. They are reflected in a person's life, in the features and traits of character, in the physical and emotional state.

Key words: *language form, perception, form of thinking, cognitive process, sub consciousness, human thinking, mental activity, linguistic science, emotional state.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна—номзади илмҳои филологӣ, сармутахассиси раёсати Шурои Ҷамоҳангсозии қорҳои илмию таҳқиқоти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: 221-37-63, 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

Сведения об авторе:

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна—кандидат филологических наук, главный специалист управления Совета по координации научно-исследовательских Национальной академии наук Таджикистана, работ, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. тел: 2213763, (+992) 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

About the author:

Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna—Candidate of philological sciences, the main specialist of Chair of coordination scientifically researches National academy of sciences of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: 2213763, (+992) 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

ЭССЕИЗАЦИЯ ГАЗЕТНОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ КАК СПОСОБ ОТОБРАЖЕНИЯ РЕАЛИЙ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

Гулямова М. Дж.

Институт языка и литературы им. А. Рудаки

В последнее время исследователи всё больше склоняются к мнению, что публицистика на современном этапе своего развития принимает личностную окраску, - не только её объектно-предметный центр занимает человек, но всё творческое пространство подчинено индивидуальности, которая его конструирует. Иначе говоря, персонифицированная публицистика говорит не о человеке постороннем, извне, а наоборот, сосредотачивает

внимание на авторе, сквозь призму его ценностных приоритетов, мировосприятия и понимания освещая тему, которая, в свою очередь, может варьироваться от обобщённо-философской до конкретной, носящий отпечаток социальной, экономической, культурной или даже политической проблематики. Рассматривая в данном ключе эссеистическое творчество, мы говорим не только о развитии жанра эссе, но и о структурированности многоуровневой системы эссеизации всего журналистского процесса, когда схема «истинности» меняет свои формообразующие факторы и концепция «автор-чувствование-правда» становится закономерным ответом газетной периодики на существующие реалии.

Медиаперсоны всегда играли одну из ключевых ролей в создании той или иной информационной волны, их способность эффективно транслировать идеи была выражена и в теории, когда коммуникативная иерархия выстраивается во главе с человеком, чьё мнение аудитория считает достаточно авторитетным, чтобы использовать в качестве лакмусовой бумажки обсуждаемых явлений. Однако ньюсмейкеры – не обязательно исключительно политики, звёзды сцены и кино, вполне обоснованно, что в их число уже достаточно долгое время входят сами журналисты.

Журналисты в Таджикистане – особенный пласт социального устройства. Гражданская война в стране (1992-1997 гг.), охватившая первую пятилетку периода независимости республики, существенным образом сказалась как на материально-технической базе государства, так и на духовно-нравственной и интеллектуальной сферах жизни общества, – причём каждая из трансформаций выступила равноценно важным звеном в проекции нового индивида, представителя поколения независимости, с развитым пониманием нового мироустройства и иным (в отличие от предшествующего поколения) мироощущением. Новому поколению, сформировавшемуся на рубеже веков, как следствие, нужна была новая журналистика, выступающая в непохожем ни на что доселе формате, остриём пера свергающая авторитеты и предающая забвению привычные постулаты, – привнося взамен новые. Таким образом, отечественные масс-медиа конца 90-ых – начала 2000-ых отличались определённым уровнем рефлексии, позволявшей своей аудитории видеть в журналистских материалах правдивое отражение злободневных проблем сегодняшнего (на тот момент) дня, вызовов реальности обозначенного временного промежутка. Далее журналистика следует по наклонной прямой, – когда пройдены все этапы *становления* нового общества, настаёт черед *будней следования* заданным временем жизненным параметрам. Журналисты стремятся препарировать общественные пороки острой аналитикой, оставляя на периферии вдумчивую художественную публицистику, более того, растворяясь совершенно в фактах, которые становятся центральной категорией контента средств массовой информации.

В фокусе нашего внимания – периодическая печать. «Эссе - публицистический жанр. Но способный, в силу своей специфики (о которой подробно ниже), к «проживанию» на любой «территории»», – справедливо пишет Дмитриевский [4] и мы концентрируем внимание на газетном ареале, обуславливающем существование эссе и эссеизированных материалов. Однако дать полное представление о жанровом состоянии газет всего периода независимости, мы не имеем возможности, – столь широкая площадка требует более детального рассмотрения, многостороннего нюансирования. В ходе нашего исследования, мы сконцентрируемся на характеристиках конкретных публикациях, позволяющих составить панораму идейной направленности, в свою очередь, предопределяющей тематику и жанровые тенденции. Объектом исследования выбраны выпуски общественно-политической газеты «Азия-Плюс» за 2018 год.

Видный отечественный исследователь А. Саадуллоев в своей работе пишет: «Общественная сила печатного или звучащего слова всегда имеет эмоциональный оттенок. ... Журналистика всегда и во все времена придавала первостепенное значение чёткости мысли, глубине содержания, тонкости и изяществу слова, правдивому отображению действительности». [6, с.10]

Нам представляется естественным то, что в этой пёстрой «журналистике фактов», казалось бы, вытесняющей «правду жизни» (зачастую синонимичную «публицистике») в

скором времени находится место человеку, - причём речь заходит не о перипетиях его чем-либо примечательной судьбы, ставящейся по обыкновению в биографический фокус и воплощаемых в очерковой форме, а о человеке, здесь и сейчас держащем руку на пульсе времени, умеющем направлять его течение в созидательное русло посредством многообразного, яркого, живого слова. Вполне логически обоснованно, что наличие «настоящего человека» на газетной полосе – возможность вывести отечественное словесное творчество на иной уровень типизации, проблематизированности, принципиального функционирования в идейно-тематическом аспекте.

Итак, каков «облик» этого печатного голоса? В первую очередь, следует отметить, что он «настоящий», - и не столько в смысле «истинности», сколько в «искренности» произносимого. Голос, встающий на защиту непреходящих нравственных ценностей или яро выступающий против догматов консерватизма, принадлежит неизменно публицисту, который готов пером отстаивать постулаты прогресса и морали в любых социально-политических условиях. Если в очерковых произведениях публицист сосредотачивает внимание на объекте своего материала, которым выступает личность, либо какая-то проблема, в фельетоне или памфлете радиус материала сужается – проведён от отображаемого явления до автора публикации, эссе же представляет совершенно другую картину. Вышеперечисленные примеры можно отнести (в разных случаях) к эссеизированным, потому как любое публицистическое произведение отличает, как уже упоминалось нами в предыдущих параграфах, наличие авторской оценки; непосредственно эссе центральным персонажем выводит самого автора, который уже не просто обрамляет своим мнением объективно существующую фактологическую основу, а своим присутствием на газетной полосе конструирует противоположную, субъективную фактуру, представляющую базис для всего последующего публицистического произведения.

Однако закономерный вопрос – кто вправе поднимать голос? Согласно эмпирическим материалам, не только служители «девятой музыки», но и журналисты, «оперативники», интервьюеры, аналитики и многие другие. В творческом опыте («эссе») человек, независимо от специализации, может выразить своё мироощущение, итоги или следование душевным исканиям, что особенно важно, гражданскую позицию, мнение по тому или иному злободневному вопросу. Освоение эссеистической зоны не публицистами, на наш взгляд, явление позитивное, в противовес, к примеру, вмешательству в очерковое поле. Среди нескольких основных причин, подкрепляющих данный тезис, выделяются следующие. Во-первых, любой вид эссе, помещённый в газете, способствует укреплению интерактивной линии «автор-читатель», функционирующей на своеобразном внутреннем уровне осознанности и восприятия, не укладываясь в привычные рамки «онлайн-платформ», с которыми обыкновено ассоциируется медиадIALOG как таковой. Эссе как самая утончённая, изысканная форма ведения единоличного повествования, рамки жанра, собственно, перерастает, потому что монолог мы склонны рассматривать не в качестве конечной цели, а как способ налаживания имманентного диалога, душевно-интеллектуального отклика журналиста на то актуальное, животрепещущее, волнующее всех членов социума, соответственно, своих читателей. Эта та психологически необходимая площадка для мыслительного и энергетического обмена между автором и читателем, когда на запросы своей аудитории газета отвечает не стандартными статистическими данными, скупыми описаниями или схематизированными материалами, а эмоционально достоверным, оригинальным словом, во всём многообразии его смысловых оттенков. Второй важный аспект – это эссеизация всего публицистического пространства, то есть внедрение эссеистической призмы, в которой личность выступает красной линией, пронизывающей все материалы: важность этого фактора была продемонстрирована и в ходе исследования отображения личности в художественно-публицистической жанровой палитре, когда автор становится индикатором темы и выбранного объекта, эмоциональным сигнализатором тональности, в пределах которой развивается творческая мысль. Это прерогатива в большей степени публицистов, к сожалению, не всегда доступная специализирующемуся

исключительно на новостной или аналитической информации журналисту. Немаловажно отметить и то, что эссеизация печатных масс-медиа символизирует новую точку отсчёта в самоидентификации и рецепции журналистского гражданского общества, представители которого в состоянии позиционировать себя как выразителей общественного настроения посредством не только острых публикаций, но и способом более замысловатым, нетривиальным с художественно-эстетического и исключительно медийного ракурсов.

Сравнительно недавно проявилась эта тенденция в продукции «Азии-Плюс» с введением рубрики «О чём мы думали» на стартовых полосах газеты. Точных аналогов она доселе не имела, существующие (или существовавшие) ранее похожие разделы обладали рядом оригинальных свойств. Традиционная колонка «Мнение» имеет конкретный жанрово-тематический ареал, в котором публикуется взгляд преимущественно стороннего специалиста на то или иное событие: «Вчера, сегодня и завтра независимой таджикской прессы» пера Рашида Гани Абдулло («АП» №03 (1187), с.10), «Народной демократии не случилось. Причина провала – в нас» Абдугани Мамадазимов («АП», №05 (1189), с. 6) и другие. «Колумнист» - подзаголовок, редко появляющийся в газете, и существовавший до конца 2016 года, объединяющий под своим сводом разнородные материалы, так же, преимущественно эссе.

Сосредоточив внимание на разделе «О чём мы думали», можно констатировать, что он наряду с «Что мы слышали» и «Что мы подсчитали» стало нововведением в изменившейся дизайн и рубрикации газете. В период с 2017-2018 гг. в «Азии-Плюс» появились непривычные «Афиша», «Литературная страница», - контент последней также будет подвержен анализу в ходе нашего исследования. Под графой «О чём мы думали» выражают свой взгляд на разные явления общественной жизни сами журналисты – это как раз тот случай укрепления позиций на эссеистической платформе не публицистов, об общей тенденции которой мы упоминали выше. Что особенно примечательно – это помещение фотографии автора, снова рассматриваемое нами в качестве непосредственной иллюстрации выдвинутых выше тезисов о возросшем влиянии журналистов как глашатаев гражданского общества нового формата периода независимости республики, и налаживании доверительной связи между читателем и журналистом или публицистом, который уже говорит открыто, «за себя», выступая, в целом, достаточно колоритной фигурой медиаплощадки.

Например, Хайдар Шодиев, орудующий, преимущественно, информационно-аналитическим инструментарием, является автором ряда эссеистических публикаций, среди которых «Воздушная тревога» [10, 3], «Мы потеряли, что имели, и не приобрели равноценное взамен» [11, 3], «Не оставляйте детей одних...» [12, 3]. При внимательном рассмотрении, можно обнаружить ряд недочётов, сквозной линией проходящих сквозь материал художественно-публицистического жанра, собственно, и лишаящих его художественности. «Воздушную тревогу» можно расценить как эпиграф (в понимании А. Тertyчного [9, с.317]), предваряющий помещённый на передовице аналитический материал Акмала Маннонова и Лилии Гайсиной, «Весеннее обострение» и посвящённый межсезонным недоразумениям, ставшим уже традиционными в обоюдной авиационной практике Таджикистана и Российской Федерации. Начинает своё размышление Хайдар Шодиев с упоминания природного сезона, с помощью незамысловатого эпитета «прекрасные времена года» в первых предложениях создавая декоративный фон для развёртывания аргументационной платформы в защиту основной мысли о нецелесообразности всей бюрократической волокиты перед интересами простых граждан. Однако Хайдар Шодиев не выстраивает материал по драматургическому принципу статьи «тезис – антитезис», а после лёгких словесных контуров ситуации, иллюстрирует её «восточным рассказом о ястребе и куропатке», суть которого сводится к следующему: недолгосрочная дружба двух птиц привела, в конце концов, к гибели сладкопевчей куропатки, ставшей жертвой заболевшего хищника. Притча носит, по замыслу, дополняющий общую картину характер, однако не является соответствующей представленной теме. Более того, важно отметить, что

«Воздушную тревогу» не представляется возможным назвать полноценным эссе, в первую очередь, из-за отсутствия личностной эмпирии, составляющей краеугольный камень жанра. В большей степени, это эссеистический материал, в котором присутствуют элементы размышления, сравнительные аналогии, главное, не чётко выраженный, но, в общем, обозначенный концепт «своего мнения», - и это то, что, на наш взгляд, является положительным эффектом эссеизированности газетной продукции.

С иного ракурса следует рассмотреть другую публикацию пера Хайдара Шодиева «Мы потеряли, что имели, и не приобрели равноценное взамен». Этот материал имеет конкретно выраженную назидательную направленность («... пока мы сами не захотим, пока не возьмёмся все вместе за воспитание детей, в том числе, на личном примере») и мог бы носить название «О воспитании» по первоначальному Монтеня и последующим распространённым заголовкам эссе. Тема воспитания подрастающего поколения достаточно актуальна, её поднимают гражданское общество, государственные властные структуры, естественно, журналисты не остаются в стороне. Потомки военного периода конца прошлого столетия характеризуются несформированным аксиологическим аппаратом, регулирующим поведенческую модель детей, девушек и юношей, что приводит к нравственной трансформации стержня социального устройства. Этим обусловлено частое обращение журналистов к наболевшей теме, когда наряду с саморефлексией проблемы, рассматриваются пути её решения. Хайдар Шодиев, посредством индуктивных умозаключений (от харрасмента до общей деградации общественных нравов), снабжая материал многочисленными частными примерами (поучительные рассказы учителей, наставления родителей, мудрых старшин, неизменно бдительных соседей), используя персонифицированный подход («Но меня часто тревожит мысль ...», «Помню, в школьные годы...»), позволяющий перекинуть эмоциональный мостик по ту сторону страницы, размышляет о нравственной скудости внутреннего мира современных детей и подростков. Шодиев представляет проблему воспитания гранеными углами перед читателями, задавая наболевшие вопросы («А кто же воспитывает молодёжь?», «Вы хотите, чтобы наша молодёжь стала другой?») и, давая ответы, достаточно жёсткие, чтобы отрезать путь к двусмысленной трактовке выраженной позиции: «Вот уже 30 лет к моральной стороне нашей жизни ... серьёзного внимания не уделяет никто», «Её (то есть молодёжь, - примечание наше) пинают из дома в школу, из школы обратно в дом и потом – на улицу», «Телевидение ... занято концертами и конкурсами красоты», «Муллы ... говорят, в какой прекрасной стране мы живём...». Хайдар Шодиев откровенно, честно вызывает читателя на интеллектуальный и, что важнее, душевный плацдарм, заставляя задуматься об ответственности каждого из нас как гражданина, как просто порядочного и думающего человека, ставя в противовес пустословие телеэкрана и высокопарную демагогию религиозных сановников, журналист в довершение своего эссе цитирует аят из Корана. Довольно перспективный шаг, позволяющий искусно маневрировать в умонастроениях своей разнообразной аудитории, когда, одновременно с критикой в адрес служителей мечетей, автор обращается к словам из священного Корана, тем самым подчёркивая своё уважение и соотношение собственных взглядов с духовными постулатами ислама, - что, несомненно, позволяет найти среди местного населения широкий отклик.

Опубликованное в сорок первом выпуске «Азии-Плюс» 2018 года эссе «Не оставляйте детей одних» также пера заместителя редактора газеты Хайдара Шодиева в общей проблематике выделяет тот же аспект – воспитание детей и подростков. Можно заметить, что журналист последовательно и планомерно развивает эту тему, она не составляет единичное явление, а представляет собою процесс изысканий автора, его внимательных наблюдений, анализа, глубинного понимания ментальных воззрений различных слоёв населения, их соотношения с политико-экономическими реалиями страны. Следует подчеркнуть, что Хайдар Шодиев не просто словесно демонстрирует положение дел, но и причисляет себя к общему социальному потоку, взывая к гражданскому самосознанию своих читателей.

Целесообразно также рассмотреть ряд развивающих данную тему эссе: «Воспитание не в крови» [7, 3], «Два месяца детства, которые забрали у моей дочери» [8, 3] Зебо Таджибаевой, «Почему я против Instagram» Саодат Рахими [5, 3].

Первое эссе Зебо Таджибаевой затрагивает «воспитание» как таковое, не устанавливая возрастной ценз, подвергая системе этической оценки поведение и взрослых, морально зрелых людей, образ которых журналистка маркирует точными эпитетами: «прилично одетый в кожаный пиджак модного цвета мужчина», тем самым вызывая конкретные визуальные ассоциации в воображении читателей. В тексте часто используется усилительная градация: «Ну почему мы не можем вежливо разговаривать, не можем соблюдать очередь, не можем вести себя просто как люди?», «там система, там прогресс, там права людей соблюдаются» [7, 3], весь материал построен на сравнительных примерах различных ситуативных проекций таджикского и американского обществ, каждое из которых дополняется личными ощущениями автора, которая выстраивает, таким образом, сугубо субъективную картину отечественных социальных реалий. Публицистическое эссе не призвано исполнять дидактическую функцию, равно как и художественное, оно базисным структурообразующим элементом избирает личное впечатление, - согласно этому принципу, своим размышлениям Зебо Таджибаева придаёт форму привлекательной для читателя экспрессии: например, цитирование незнакомого пассажира на таджикском диалекте создаёт безыскусную атмосферу, благоприятствующую для «беседы» с читателем. Однако немаловажно отметить, что чёткой логической обоснованности заголовка не прослеживается в тексте, последний абзац которого, напротив, опровергает взятый на вооружение тезис «воспитание не в крови»: «В роду каждого из нас, живущего в Таджикистане, обязательно найдётся поэт, философ, учитель». Итогом размышления журналистки становится вопрос: «...где же сейчас все наши Хайямы, Авиценны, Руми, Хафизы ?..» [7, 3], который, тем не менее, носит риторический характер, в противовес, к примеру, предыдущему исследованному нами эссе Хайдара Шодиева. Воспитание, в таком случае, «в крови», но его трактовка современными людьми претерпела существенную трансформацию, - манеры, элементарная вежливость, чистота языка стали свойством привилегированной части населения, причём не по традиционно образовательному признаку. Скорее, можно констатировать, что их имманентность не подвержена строгим параметрам.

Другое эссе – «Два месяца детства, которые забрали у моей дочери» [8, 3] – эстетически более тонкое, гранённое различными эмоциональными оттенками, переплетёнными в светлую, тёплую картину «детства», выступающего, в свою очередь как концепт нравственного осмысления и душевной непосредственности, кристаллизации морального облика «человека», которому не чужды озорные шалости в равной степени, как и инстинктивное понимание заведомо стержневых аксиологических установок: дружба, взаимовыручка, гражданственность, умение радоваться общению и красоте природы. Лишь в завершение журналистка обосновывает достаточно резкий заголовок, выражая надежду на то, что власти пересмотрят своё решение и вернут дополнительную неделю летнего отдыха школьникам.

Очень ярко, интересно написано эссе корреспондентки «Азии-Плюс» Саодат Рахими «Почему я против Instagram» [5, 3], в котором поднимается вопрос негативного влияния именно таджикского сектора данной социальной сети на молодёжь, которая калькирует поведение ставших знаменитыми отечественных пользователей «Инстаграма». Нерационально говорить, что социальные сети играют в жизни молодёжи большую роль – они являются её неотъемлемой частью, симулякр виртуальной реальности, давно ставшей равноправным аналогом объективно существующей действительности. Потому подвергать конструктивной критике контент соцсетей, предлагать варианты его совершенствования, значит вносить посильную лепту в этот важный и безотлагательный процесс ежеминутного формирования образа мыслей и чувств подростков и молодёжи. Журналистка и сама является представительницей поколения независимости, с первых фраз она даёт представление о себе, чем, несомненно, заслуживает внимание и доверие читателей, которые

интуитивно конструируют облик автора: «Мне не 50 лет, я неплохо смыслю в современных трендах и моде, я не ханжа – я много чего понимаю и стараюсь никого не осуждать, у меня самой есть Instagram, но я сильно против него» [5, 3]. Саодат Рахими с откровенным порицанием говорит о модных тенденциях искусственной красоты, подвергая едкому сарказму внешность современных душанбинков: «ресницы 12D», «с опалами вместо ресниц», «выпячивая надутые губы» и так далее. Очень важный аспект публикации – поднятие вопроса о массовом посещении молодыми людьми, особенно девушками, кальянных заведений, что ведёт не только к моральной, но и физической деградации индивида. Эссе – животрепещущее, лишённое тяжеловесных конструкций, читается «на одном дыхании», заставляя задуматься о насыщении лент социальных сетей полезным, эстетически выверенным, многообразным содержанием.

Огромную ценность и важность представляет наличие авторитетных журналистов в медийном пространстве Таджикистана, мнение которых можно без преувеличения назвать весомым в деле решения многих важных социальных вопросов. Одной из таких значимых фигур современного гражданского общества является Лилия Гайсина, материалы которой выправлены в узнаваемой индивидуальной манере, обыкновенно в информационной и аналитической жанровой палитре. Публицистические эссе «Тренд «пора валить» закончился?» [3, 3], «Почему Таджикистан представляет русская? Про то, как люди сопротивляются толерантности, но она уже есть» [2, 3], «Два варианта таджикской критики – бессмысленная и беспощадная» [1, 3] являются частью самобытного творчества журналистки.

«Тренд «пора валить» закончился?» – колоритный, эмоциональный отклик автора на позитивную динамику изменений в Таджикистане, преимущественно в его столице. О новых реалиях жизни душанбинцев Гайсина размышляет при помощи многочисленных сравнений, – этот приём, как и сама тема, роднят материал с «Воспитанием не в крови» Зебо Таджибаевой, о котором мы упоминали выше. И в первом, и во втором эссе исходным информационным поводом становится возвращение из командировок, однако контрастно отличается тональность, избираемая авторами для разговора «по душам». Если для З. Таджибаевой возвращение в Таджикистан омрачено недостойным поведением своих соотечественников, то Л. Гайсина, напротив, выдвигает иную целевую установку («И почему мы собственно должны сдаваться?») и другой энергетический заряд, исполненный созидательного оптимизма, который красной нитью проходит в тексте. «Зачем мне уезжать в Америку, если Америка у меня в кармане?» [3, 3] – задаётся вопросом журналистка, подкрепляя своё мнение рядом аргументов. Важно отметить, что не отступает в эссе свойственный аналитику с многолетним профессиональным стажем рациональный тип мышления, позволяющий с трезвым реализмом оценивать и негативные явления, которые, тем не менее, «растворяются в океане другой, более приятной информации». Гайсина не скупится на экспрессию, считая для выражения своих ощущений не лишним и употребить просторечное, но сочное, искреннее: «Так какие к чёрту границы?». Слог автора чрезвычайно прост, но искромётен, остроумен, что позволяет проникнуться настроением эссе практически с первых строчек.

Толерантность выделяют краеугольным камнем мультикультурного общества, сформированного в эпоху глобализации, когда стираются условности, порождённые эрфиксом сознания, деятельный поток новых мыслей, идей закономерно вырывается за пресловутые рамки менталитета, вернее, те его проявления, которые заключают биение жизни, её естественный ход и свойственное многообразие в нарочитые клише. О толерантности много говорят, эта дефиниция давно стала частью повседневного лексикона, как обывателей, так и масс-медийных источников, однако далеко не повсеместно она заняла свою нишу в сознании людей, до сегодняшнего дня XXI века всё ещё порабощённом привычными стереотипами. Не обращается к ним, но демонстрирует узор мышлительного пространства таких приверженцев Л. Гайсина в материале «Почему Таджикистан представляет русская?» [2, 3] с поясняющим слоганом «Про то, как люди сопротивляются

толерантности, но она уже есть». Журналистка говорит о ханжестве, антисекуляризме в искусстве, кривых изгибах того, что в принципе должно именоваться «национальным самосознанием». В той же манере ненавязчивой, но твёрдой уверенности, Гайсина с беспощадностью обрушивается на консерваторов: «...это они (то есть люди, - примечание наше) писали проклятия в адрес художницы Марифат Давлатовой, которая изобразила на своих картинах обнажённых женщин, это они отправляют в ад представителей ЛГБТ-сообщества, они гоняли подростков после индийского праздника Холи...» [2, 3]. Гайсина использует усилительную градацию, однако не обременяет текст тяжеловесными эпитетами, ограничиваясь не агитационным, но метким определением, одновременно служащим главным лейтмотивом публикации: «Человек, который не может принять людей, непохожих на него, точно так же не может принять и новые идеи» [2, 3].

Эту идею Л. Гайсина развивает и в эссе «Два варианта таджикской критики – бессмысленная и беспощадная», поднимая чрезвычайно важную проблему: «Послушайте, у нас нет театральных критиков, нет критиков литературных, нет критиков художественных (вновь использован литературный приём усилительной градации – примечание наше). Есть те, кому нравится то, что пишут наши литераторы и творят наши художники и есть те, кому всё это не нравится. А почему нравится/не нравится – объяснить толком не могут, но пытаются, поэтому и выходят либо оды восхваления, либо «ничтожество и урод»» [1, 3]. Данная проблема имеет и независимую, и внутриаспектную актуальность, что позволяет нам развить замечание автора занимательного эссе в самостоятельное видение. Вопрос, поднятый Гайсиной в непринуждённой, яркой манере, требует принципиального развития на всех жанровых платформах. Будет уместна как тщательно разработанная аналитика, с обращением к экспертам, статистическими схемами, демонстрацией, без преувеличения, бедственного положения отечественной критики, так и лаконичная, но ёмкая информационная палитра, естественно, необходимо обратиться и к многообразию форм публицистики. Таджикистан постсоветского периода, по существу, лишился конструктивной критической мысли, составляющей первооснову онтогенеза всех форм творчества, этого интеллектуального топлива, служащего деятельным подспорьем в оценке современных реалий и прогнозировании долгосрочных перспектив планомерного развития работы деятелей искусства, литературы, журналистики и т.д. Отсутствие профессиональных критиков не броско для общества, неизменно озабоченного политическими баталиями, экономическими трудностями, социальным устройством – глубокий интеллектуальный, а как следствие, и духовный кризис, тем временем, зиждется в «культурной зоне», на протяжении последних десятилетий тенденционно претерпевающей стержневое растление. В данном ракурсе следует отметить, насколько важно каждой из структур государственного аппарата взаимодействие с образовательным подразделением, как фундаментальном на любом из этапов эволюционирования какой бы то ни было прогрессивной идеи. Возможно, внедрение специальных курсов на факультетах журналистики в отечественных вузах, независимо от языка обучения, способствовало бы, если не коренному решению проблемы, то, несомненно, её масштабному уменьшению, локализации до отдельных явлений. То же можно сказать о специализированном курсе художественной публицистики, при внедрении которого в образовательные программы журналистского бакалавриата, можно подвергнуть качественной трансформации сегодняшнюю ситуацию отечественной русскоязычной публицистики.

Резюмируя общий материал, можно прийти к мнению, что рубрика «О чём мы думали» представляет собою эволюцию газетного творчества от отдельных публикаций, отличающихся эмоциональной фрагментарностью до полноформатного пересмотра роли журналиста как рефлексирующего субъекта общественных отношений, осмысляющего окружающую действительность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайсина Л. Два варианта таджикской критики – бессмысленная и беспощадная // Азия Плюс №39 (1322) – 24.06.2018

2. Гайсина Л. Почему Таджикистан представляет русская? Про то, как люди сопротивляются толерантности, но она уже есть // Азия Плюс №83 (1366) – 01.11.2018
3. Гайсина Л. Тренд «пора валить» закончился?» // Азия-Плюс №29 (1312) – 19.04.2018
4. Дмитровский А. Л. Жанр эссе – к проблеме теории [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>
5. Рахими С. Почему я против Instagram // Азия Плюс №50 (1333) – 05.07.2018
6. Садуллаев А. Эссе. Размышления о некоторых аспектах жанра и его эволюции – Душанбе, 2010-120 с.
7. Таджибаева З. Воспитание не в крови // Азия Плюс №27 (1310) – 12.04.2018
8. Таджибаева З. Два месяца детства, которые забрали у моей дочери // Азия Плюс №45 (1328) – 14.06.2018
9. Тертычный А. А. Жанры периодической печати – М., 2015 // 5-ое издание, дополненное. – 352 с.
10. Шодиев Х. Воздушная тревога // Азия Плюс №25 (1308) – 05.04.2018
11. Шодиев Х. Мы потеряли, что имели и не приобрели равноценное взамен // Азия Плюс №71 (1354) – 20.09.2018
12. Шодиев Х. Не оставляйте детей одних... // Азия Плюс №41 (1324) – 31.05.2018

ЭССЕИЗАЦИЯ ГАЗЕТНОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ КАК СПОСОБ ОТОБРАЖЕНИЯ РЕАЛИЙ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

Эссе представляет собою ёмкую категорию словесного творчества, достаточно синтетичную по своим жанрообразующим факторам, чтобы вызывать яркие баталии среди не одного поколения учёных. Общеизвестно, что свои истоки эссе берёт с 16 века, основоположником жанра считается Мишель де Монтень и его книга «Опыты», - и с каждым новым столетием эссе обретает новые смысловые оттенки, становясь не столько формой, сколько сутью, пронизывающей различные сферы жизни. Эссеизированное пространство сегодня демаркировано – не существует чётких границ, как и унифицированных научных дефиниций жанра, который разные исследователи причисляют к журналистике, литературе, публицистике или вовсе обрекая на самостоятельное существование. Эссеизированной сегодня может назваться и аналитическая статья, отзывающаяся на злобу дня остриём поставленных проблем, и художественно-публицистический очерк, посвящённый рефлексии на разные темы личностного, социального характера. Неизменной остаётся персонификация подачи материала, в свою очередь, предельно широкого по своему идейно-тематическому диапазону. В фокусе внимания автора данной статьи – современное существование жанра на страницах периодической печати. Рубрика «О чём мы думали», получившая распространение на страницах общественно-политической газеты «Азия-Плюс», даёт своей аудитории новый ракурс на привычные явления. Проведён анализ публикаций этого раздела, (в том числе, по стилистическим признакам), для выявления тематического преобладания и спектра проблем, волнующих таджикостанское общество. Внимание уделено возросшей на отечественном медиаплацдарме роли журналистов, как лидеров общественного мнения, дан краткий исторический экскурс, позволяющий обосновать текущее медиаположение и дать объяснение возникновению тем или иным болевым точкам, на которые указывают эссеисты.

ЭССЕКУНОНИИ ПУБЛИЦИСТИКАИ МАТБУОТӢ ҲАМЧУН УСУСЛИ ИНЪИКОСИ ВОКЕИЯТИ ИҶТИМОИЁТИ МУОСИР

Эссе як категорияи тавонои эҷодиёти шифоҳӣ мебошад, ки аз ҷиҳати омилҳои жанрсозии ба қадри кофӣ синтетикӣ дорад, ки дар байни беи аз як насли олимони муборизаҳои дурахшонро ба вучуд меорад. Маълум аст, ки эссе аз асри XVI сарчашма мегирад, асосгузори жанри Мишел де Монтен ва китоби ӯ «Таҷрибаҳо» мебошад ва бо ҳар асри нав очерк тобишҳои нави семантикӣ пайдо карда, на он қадар ба шакле табдил меёбад. мохияте, ки ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт дохил мешавад. Имрӯз фазои очерк муқаррар шудааст – ҳудуди равшан ва инчунин таърифҳои ягонаи илмӣ жанр, ки пажӯҳишгарони гуногун онро журналистика, адабиёт, публицистика тасниф мекунанд ё ба ҳастии мустақил маҳкум мекунанд, вучуд надорад. Эссеҳои имрӯзаро метавон мақолаи таҳлилӣ номид, ки ба мавзӯи рӯз бо тезутунд будани мушкилоти ба миён гузошташуда ҷавоб медиҳад ва очерки бадеӣ ва публицистӣ бахшида ба мулоҳиза дар мавзӯҳои гуногуни дорои хусусияти шахсӣ ва иҷтимоӣ. Шахсияти муаррифии мавод бетағйир боқӣ мемонад, ки ин дар навбати худ аз ҷиҳати доираи идеявӣ ва тематикӣ худ ниҳоят васеъ аст. Муаллифи ин мақола ба мавҷудияти муосири ин жанр дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ тавачҷӯҳ кардааст. Рубрикаи «Дар бораи он чи фикр мекардем», ки дар саҳифаҳои рӯзномаи ҷамъиятию сиёсии «Азия-Плюс» густурда шудааст, ба тамошобинонаш ба падидаҳои шинос назари тоза мебахшад. Барои муайян кардани бартарияти мавзӯӣ ва доираи мушкилоти ҷомеаи тоҷикон, таҳлили

наширияҳои ин бахш (аз ҷумла, аз рӯи хусусиятҳои услубӣ) анҷом дода шуд. Ба афзоиши нақши рӯзноманигорон дар плацдарми расонаҳои ватанӣ ҳамчун пешвоёни афкори ҷамъиятӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, дурнамои мухтасари таърихӣ оварда шудааст, ки имкон медиҳад вазъи имрӯзаи ВАО асоснок карда, ба миён омадани баъзе нуктаҳои дардноки баёнкардаи очеркчиён тавзеҳот дода шавад.

ESSEIIZATION OF NEWSPAPER PUBLICITY AS A WAY TO DISPLAY THE REALITIES OF MODERN SOCIETY

The essay is a capacious category of verbal creativity, synthetic enough in its genre-forming factors to cause bright battles among more than one generation of scientists. It is well known that the essay takes its origins from the 16th century, the founder of the genre is Michel de Montaigne and his book «Experiences», and with each new century the essay acquires new semantic shades, becoming not so much a form as an essence penetrating various spheres of life. The essayed space is demarcated today - there are no clear boundaries, as well as unified scientific definitions of the genre, which various researchers classify as journalism, literature, journalism, or dooming it to an independent existence. Essayized today can be called an analytical article that responds to the topic of the day with the sharpness of the problems posed, and an artistic and journalistic essay dedicated to reflection on various topics of a personal, social nature. The personification of the presentation of the material remains unchanged, which, in turn, is extremely wide in its ideological and thematic range. The author of this article focuses on the modern existence of the genre on the pages of the periodical press. The column «What We Thought About», which has become widespread on the pages of the socio-political newspaper Asia-Plus, gives its audience a new perspective on familiar phenomena. An analysis of the publications of this section was carried out, (including, according to stylistic features), to identify the thematic predominance and the range of problems that concern the Tajik society. Attention is paid to the increased role of journalists on the domestic media bridgehead as leaders of public opinion, a brief historical digression is given that allows to substantiate the current media situation and give an explanation for the emergence of certain sore points pointed out by essayists.

Сведения об авторе.

Гулямова Мастура Джамишедовна – докторантка PhD 3 курса Института языка и литературы им. А. Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: ул. А. Адхамова, д. 64/1, г. Душанбе, РТ. Тел: (+992) 904033439; Email: gulyamova.mastura@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф.

Гулямова Мастура Ҷамишедовна - докторанти PhD Институту забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (курси 3). Суроға: кӯч. А.Адхамова, х. 64/1, Душанбе, ҚТ. Тел: +992904033439; Email: gulyamova.mastura@mail.ru.

About the author.

Gulyamova Mastura Jamshedovna – 3rd year PhD doctoral student at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: st. A. Adkhamova, 64/1, Dushanbe, RT. Phone: +992904033439; Email: gulyamova.mastura@mail.ru.

ТДУ:891.550

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА Ё ХУД ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР АСОСИ МАТНИ АСАРИ БАДЕЙ «ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ

Саидова М. А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон

Нутқи мазмунаи нақлшуда аз сабаби бештар мавриди истифода қарор гирифтани ҳамеша зери таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад, зеро дар аксари забонҳои дунё нутқи мазмунаи нақлшуда сохтори махсуси худро дошта, дар ин рағбанд мавқеи истифода, тарзи ифода, тағйиротҳои семантикиву услубӣ ҳамеша аз мавзӯҳои актуалии он боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунаи нақлшуда дар заминаи матни мушаххас, асарҳои бадеӣ ва тарҷумаи онҳо имконияти фароҳам меоварад, ки доир ба сохтор, маъно ва усулҳои истифода ва ифодаи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба хулосаи амиқ ва дақиқи илмӣ биёем. Сарчашмаҳои илмӣ зикр менамоем, ки забоншиносони тоҷиқу хорич дар ин бора корҳои зиёдеро ба сомони расонидаанд масалан: Б. Ниёзмухаммадов [1949, 1970], Р. Ғаффаров [1966], Ш. Ниёзӣ [1958], Н. Маъсумӣ [1959], Д. Тоҷиев [1963, 1981, 1983], М.Н.

Қосимова [1966, 1976], Б. Сиёев [1985], О. Jespersen [1949], Н. Sweet [1930], В. Kelly [1955], F.R. Palmer [1975], R.W. Pence [1971] ва дигарон нисбат ба қоидаи мувофиқатии замонҳо андешаҳои гуногун доштанд, яъне бар он назар буданд, ки қоидаи мутобиқатии замонҳо асосан хоси нутқи мазмунан нақлшуда ҳисобида шавад. Ҳамин гуна андешаҳо то дараҷае ба ҳақиқат наздик аст, зеро нутқи гӯяндаро дар забони англисӣ метавон бо чанд роҳ ифода намуд, ки имконияти дурӣ чустан аз мушкilotи грамматикиро низ дорад.

Сохтори мушаххаси нутқи мазмунан нақлшуда дар матнҳои адабии англисӣ дар доираи қоидаҳои муайяншуда сурат мегирад. Дар аксар маврид истифодаи феълҳои гуфтор, пайвандакҳо, ки сарҷумларо бо ҷумлаи пайрав ҳамроҳ мекунад, нақши муҳим доранд.

Ба андешаи донишманди рус «семантикаи чунин феълҳо иттилооти дуҷумдараҷаро ифода мекунад ва шакли шахси сеюм номуайян будани сарчашмаи он, эътиמוד надоштанро нисбат ба эътиמודнокии амал ифода мекунад. Дар чунин ҳолат сухан дар бораи фикри каси дигар меравад, ки дар он мазмуни ифода мавқеи асосӣ дорад» [5, с.77].

Забоншинос Б. Ворно қайд мекунад, ки истифод накардани иттилооти гуфтори бавосита ба нутқи мазмунан нақлшуда бетаъсир намонад, зеро гӯянда дар нутқи мазмунан нақлшуда дар баробари овози муаллиф унсурҳои ифодаҳои маъноиро низ кӯшиш мекунад, ки нишон диҳад [6, с.89].

Ба ҳамин минвол, сухани ғайримустақим дар ҳама забонҳои олам дида мешавад ва бо вучуди ин, ҳар яке аз онҳо хусусиятҳои худро доранд. Дар забони англисӣ, як шакли хеле маъмули сохтори нутқи ғайримустақим мавҷуд аст, ки дар он аз семантикаи феълҳои гуфтор вобаста аст.

Дар аксар маврид ин навъи гуфтори ғайримустақимро дар ҷумлаҳои саволи пурсиши бавосита меноманд. Дар ин ҳолатҳо савол танҳо интонатсияи овозро дар бар мегирад, аммо дар забони англисӣ ин сохтор каме дигаргун аст. Ба ақидаи донишмандони рус саволи ғайримустақим махсусан фарқ мекунад ва гуфта мешавад, ки он бо нутқи ғайримустақим алоқамандӣ дорад [7, с.59].

Яке аз имкониятҳои чунин баромад намудани нутқи ғайримустақим дар ҷумлаҳои саволи истифодаи қоидаи мувофиқатии замонҳо мебошад, ки махсусан дар забони англисӣ ба мушоҳида мерасад, ки қисми асосии нутқи бавоситаро ифода мекунад. Дар ин ҳолат, дар доираи забонҳои муқоисашаванда бо нутқи ғайримустақим, ки бо як ҷумлаи одӣ инъикос шудааст, гӯянда саруқор мегирад. Ба андешаи М.Хевингс бо истифодаи феълҳои ифодакунандаи маслиҳат, пурсиш, шарҳ, маҷбуркунӣ, дастурдиҳӣ, даъват, фармоиш, боварӣ, тавсия, хотиррасонкунӣ, дархост, гуфтор, ташвиқ, огоҳӣ ворид кардани нутқи ғайримустақим дар доираи қоидаҳои муайяншудаи забони англисӣ сурат мегирад. Суханронии бавосита дар шакли насихат дар матнҳои адабии англисӣ ва тоҷикӣ дида мешавад. Дар матнҳои англисӣ ин маслиҳат ҳамчун баёни андеша, бар пояи дониш ва таҷрибаи шахсии гӯянда, маслиҳат ҳамчун дастур барои амал, ҳамчун маслиҳати расмӣ пешниҳод мешавад. Дар матнҳои тоҷикӣ бошад ин маслиҳат ҳамчун тавсия, дастур ва нишондиҳандаи амалҳои минбаъда инъикос меёбад.

Дар матнҳои англисӣ, нутқи ғайримустақим метавонад талаби боисрор, фармоишро ифода кунад. Дар матнҳои забони англисӣ, талабот метавонад дар шакли қатъӣ, маҷбурӣ пешниҳод гардад ва ё ғайрирасмӣ бошад, шакли эътиқоди доимиро гирад. Дар забони тоҷикӣ ин амал итминонест, ки бо ҳадафи водор кардани касе ба коре пайваستاгӣ дорад. Дар матнҳои забони англисӣ, боваркунонӣ бо далелҳо эҳтиёткорона анҷом дода мешавад.

Суханронии бавосита метавонад дар матни бадеӣ дар забони англисӣ, ҳамчун пешниҳод барои нақшаи мушаххаси амал истифода мешавад. Дар матнҳои англисӣ он метавонад ҳамчун амали рӯҳбаландкунанда ифода ёбад.

Дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар мавриди сухани ғайримустақим тавсияҳоеро фаҳмидан мумкин аст, ки дар асоси имкониятҳои воқеӣ асос ёфтааст ва дар забони тоҷикӣ он ҳамчун тавсияи доимӣ ба назар мерасад.

Суханронии ғайримустақим агар дар матнҳои забони англисӣ дар шакли қоидаҳо, қонунҳо ва анъанаҳо ифода карда шавад, дар матнҳои тоҷикӣ мамнуият дар шакли суханронии ғайримустақим метавонад ҳамчун фармон баромад кунад. Ҳолатҳои гуногунии маъноии сухани ғайримустақим дар матнҳои англисӣ метавонад ба маслиҳати доимӣ монанд бошад ва дар матнҳои тоҷикӣ аз мавҷудияти андешаи муайян шаҳодат диҳад. Суханронии

бавосита ҳамчун ифодаи шифоҳии эҳсосот дар матнҳои адабии англисӣ ва тоҷикӣ яке аз навъҳои маъноии нутқи ғайримустақим, ки дар матнҳои адабӣ бо забонҳои муқоисашаванда амал мекунад, ифодаи шифоҳии эҳсосот мебошад. Гузашта аз ин, дар асарҳои бадеии англисӣ он барои нишон додани моҳияти расмии ин изҳорот истифода мешавад. Дар асарҳои бадеии тоҷикӣ чунин ифода дар шакли сухани ғайримустақим пешниҳод мегардад.

Дар матнҳои бадеии забонҳои муқоисашаванда сухани ғайримустақим метавонад андӯх ва озорро ифода кунад. Ин гуногунии маъноии нутқи бавосита одатан бо феълҳои гуфторворид карда шуда, аз тобишҳои маъноии онҳо вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, «сухани ғайримустақим дар матнҳои адабии англисӣ, тоҷикӣ метавонанд ҳамчун инъикос, тафаккур, андеша, таҳмин, интизорӣ, умед, имон, дониш, дониш, шинохти худ, ёдоварӣ, тасмимгирӣ амал кунад. Дар навъҳои номбаршуда зуҳури ҳам лаҳзаҳои шабех ва ҳам тафовут дар муаррифии ҷузъиёти интиқоли сухани ғайримустақим мушоҳида мешавад. Натиҷаҳои дарк, огоҳӣ ё дарки моҳияти ҳодисаҳоро дар матнҳо инъикос менамояд. Дар матнҳои англисӣ натиҷаи тадриҷан дарк кардани он чизе, ки муаллифи нутқ қаблан намедонист бо баъзе далелҳо нишон дода мешавад» [5, с.106].

Дар матнҳои тоҷикӣ фаҳмиш, раванди фаҳмишро дар асоси донишҳои қаблӣ инъикос мекунад, яъне фаҳмиши бошуурона, тасаввуроти равшани муаллифи нутқ дар бораи он чизе, ки гузориш дода мешавад, раванди фаҳмиш барои возеҳ дарк кардани воқеаҳо, натиҷаи тавлиди хулосаи дуруст дар бораи иттилооти интиқолшудава ғайраҳо мебошад.

Дар матнҳои забони англисӣ сухани ғайримустақим метавонад андешаи умумиро ифода кунад. Дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ ин инъикоси ақидаи муайянест, ки пеш аз он як навъ фаъолияти равонии муаллифи сухани ғайримустақим аст. Ин ақидаест, ки баҳои муайяни рӯйдодҳои интиқолшавандаро ифода мекунад. Дар матнҳои англисӣ маълумоте, ки дар ҷаҳорҷӯби андеша оварда мешавад, бо далел исбот мешавад. Суханронии ғайримустақим ақидаеро ифода мекунад, ки бо имкони амалӣ кардани рӯйдодҳои интиқолшуда якҷоя карда мешавад.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ «изҳори сухани каси дигарро бо ду роҳ пешниҳод мекунад: бо истифода аз сухани мустақим ва сухани бавосита» [8, с.137]. Сухани мустақим яке аз роҳҳои интиқоли нутқи каси дигар аст, ки дар он суханвар хусусиятҳои луғавию синтаксисиро ба таври комил нигоҳ дошта, ба нутқи худ мутобиқ мегардонад. Ҳамин тавр, нутқи бевосита ва нутқи гӯянда ба таври равшан фарқ карда мешавад, масалан: - *Вақте, ки рег ҳуҷум карда омад ва хонаи нишастагон дар зери хавф монд, ман зан ва бачагонро бо асбобу анҷомашон ба ин хона кӯчондам ва худам бо писарҳо болои бом баромада монанди он ки барф мерӯфта бошем, регҳои ба боми хона гунишударо бо бел рӯфта истодем. Ҳамин тарз шуда аз тамоман бе сарпаноҳ мондан халос шудем, - гуфт ӯ ва ба чашмонаш об чарх зад [3, с.26].*

- *In reply to fathers inquiries he explained with tears in his eyes that when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children with their things to the halva shop, while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand just as they shoveed snow off the roof in winter [10, с.56].*

Суханронии мустақим аз ҷониби гӯянда ҳамеша ҳамчун сухани дақиқ ва калимавӣ пешниҳод карда мешавад. Суханронии мустақим метавонад на танҳо сухани каси дигар, балки баъзе изҳороти гузашта ё ояндаи худӣ сухангӯро низ такрор кунад, масалан: - *Ту чаро ба дафъи ин фалокати умумӣ ҳамроҳӣ накарда дар ҳамин рӯз ҳам бозор рафта истодаӣ? – гуфт падарам ба ӯ [3, с.24].*

Сухани бевосита на танҳо луғат ва хусусиятҳои синтаксисии нутқи каси дигарро ифода мекунад, балки услуби каси дигар ва ҳатто интонатсияи овози каси дигарро низ нигоҳ медорад, масалан: - *Дар лойкориҳои иморат Икромхоҷа ва акаам ҳам ба қадри қувваташон ёрмандӣ кардаанд, аммо Сайидакбар бо вучуди тақлифи падараш ёри надод, «ман хушхат шудан мехоҳам, агар ба лой ва хишт даст расонам, дастам аз қалам дур мешавад» - гуфт [3, с.29]. - Usto Khoja assisted him with the construction, and Ikro Khoja assisted and Muhyidin hekpед as far as they could in mixing the mud:but despite his fathers pastering, Sayid-Akbar refused to help, claiming that he wanted to be a calligrapher and if he soiled his hands with mud and bricks they would be spoiled for the pen [10, с.60].*

Чумла бо сухани мустақим аз ду қисм иборат аст: нутқи шахси бегона ва суханони муаллиф, ки бо сухани мустақим ҳамроҳӣ мекунад. Ин қисматҳо бе иттиҳод ба ҳам пайвастанд, аз рӯи интонатсия ва маъно муттаҳид мешаванд.

Калимаҳои муаллиф нишон медиҳанд, ки сухани бевосита ба кӣ тааллуқ дорад, аксар вақт он аз феълӣ истифодашаванда дар нутқ алоқаманд мебошад (*гуфтан, ҷавоб додан, нақл кардан ва ғ.*). Дар калимаи муаллиф феълӣ гуфтор метавонад мавҷуд набошад. Дар ин ҳолат феълҳои дигар, ки ифодакунандаи ҳамин мазмунанд метавонанд ҳамроҳӣ кунанд, ба монанди: *ёд кардан, тааҷҷуб кардан, гур-гур кардан* ва ғ. Масалан: - *Падарам музди хизмати созандагонро дода, онҳоро гусел мекард, ман аз ӯ хоҳиш кардам, ки созандагонро ба рафтани намонад, чунки онҳо ба ман бисёр хуш омада буданд* [3, с.11].

Сухани муаллиф метавонад пеш аз сухани бевосита ва ё баъд аз он бошад, ҳамин тавр, суханони муаллиф дар алоқабо сухани гӯянда мавқеи дигарро ишғол карда метавонанд. Масалан:

а) пеш аз сухани мустақим, масалан: - *Ин тавр бошад, ман ҳамроҳи шумоён ба ҳамон тӯйхона меравам, - гӯён аз дунболи созандагон давидам. Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт нам, ан бошам, пояк зада гирикунон ва фарёдзанон «меравам меравам» гӯён нола мекардам. Бачагони дигар бошанд, пеш – пеши нақорачиҳо давида ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд ва маро ҳар замон ба тарафи худ имо мекарданд* [3, с.11].

б) баъд аз сухани мустақим, масалан: - *Ба Эргаш ҳам он курта – лозимиро падари ин нӯшонд, - гӯён он бачае, ҷӯёи чигунагии куртаи ман буд, ба он бачаи мағрур ҷавоб дода, ба тарафи ман ишора кард* [3, с.11].

в) чумлаҳое, ки ба таври зайл меоянд ба нутқи мустақим дохил карда мешаванд, масалан: - *Вақте ки – гуфт модарам – биринчи тӯйро оварда будед, ман як халтаро аз вай биринчӣ нур карда гирифта дар сандуқ пинҳон карда монда будам, ки ягон вақт кор мефармоем. Акнун, ки аввал қарзҳоро қандан лозим аст, ҳамон биринчиро кор фармудан мегирем* [3, с.15]. - *Борақалло! – гуфт падарам, - бе сабаб «сарфаи сари оташдон – савдогари Ҳиндустон» нагуфта будаанд* [3, с.15]. - *Бамаза буданиҳалвои рағганиро ба падар чаро аз забони ман нақл кардӣ?* [3, с.17].

Суханронии бавосита ё чунон ки онро аксар вақт меноманд - сухани бавосита сухани каси дигар мебошад, ки аз тарафи муаллиф дар шакли чумлаи пайрав бо нигоҳ доштани мазмунаш интишор шудааст. Баръакси нутқи мустақим, сухани бавосита ҳамеша пас аз суханони муаллиф ҷой мегирад ва ҳамчун ҷузъи асосии чумлаи мураккаб маҳсуб меёбад: мисоли аввал (мустақим), - *Ҳа, чӣ мегӯӣ? Гуфта нурсид. Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифта омадем. Бо кӣ? Бо акамулло.*

Мисоли дуюм дар ифодаи пурраи ҳамон маъно (бавосита): - *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай руҳсат нурсидам* [3, с.20].

Барои ворид кардани нутқи ғайримустақим қоидаҳои махсуси грамматикӣ мавриди истифода қарор мегиранд ва калимаҳо дар доираи мувофиқатии нутқ истифода мешаванд, ки интихоби онҳо ба мақсаднок будани сухани каси дигар алоқаманд аст. Агар нутқи каси дигар чумлаи ҳикоягӣ бошад, пас ҳангоми сохтани он дар шакли бавосита қоидаи грамматикӣ муайян кор фармуда мешавад, ки ин амал дар забони англисӣ мураккабтар аст ва мутобиқатии замонҳо нақши асосиро касб мекунад: - *When I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel – so busy that he never even asked where I had been and what I had done* [10, с.53].

Агар сухани каси дигар чумлаи ҳикоягӣ бошад, пас ҳангоми гуфтани нутқи бавосита мо феълҳои хоере, ки и дар ин гуна чумлаҳо истифода мешаванд дар нутқи бавосита дар шакли масдариашон ба кор мебарем, масалан, агар ҳамин ифодаро дар шакли осонфаҳм пешниҳод кунем, метавонад чунин шакл гирад: - *Муаллим ба хонандагон мегӯяд: «Ҳамаи корҳои хонагиро сари вақт иҷро кунед».* — *Муаллима аз шогирдонаш талаб мекунад, ки тамоми кори хонагиро сари вақт иҷро кунанд.*

Агар сухан дар бораи чумлаҳои саволий равад, пас чунин чумлаҳоро мувофиқи қоидаи мутобиқатии замонҳо ба чумлаҳои тобеъ табдил медиҳем.

Дар нутқи бавосита ҷонишинҳои шахсӣ ва соҳибӣ, инчунин шаклҳои феълӣ аз нуктаи назари гӯянда истифода мешаванд: - *Баъд аз он падарам ба сари боғи бедевор рафт, дар тарафи шимол ва шарқи он боғ ҳам як қатор хода зада баромад ва дар байни онҳо шох*

бофтанро ба тағоиҳоям фармуд [3, с.25]. – Then he went up to the unwalled orchard and here, too on its northern and eastern edges, he erected a number of poles and told my uncles to weave branches between them [10, с.55].

Ҳангоми дар шакли бавосита гуфтани сухани каси дигар баъзе тағйироти луғавӣ ба амал меояд. Масалан, дар нутқи бавосита унсурҳои луғавии эҳсосие, ки дар нутқи каси дигар мавҷуданд (нидо, ҳиссачаҳо) дар нутқи бавосита партофта шуда, маъноҳои онҳо бо дигар воситаҳои луғавӣ на ҳамеша дақиқ, балки тахминан ифода карда мешаванд: - *Хона нур аз гулгулаи хандаи бошандагон шуд. Ростӣ, бо вучуди ин ки аз шиддати дард худро аз гиря боз дошта наметавонистам, худам ҳам дарун- дарун механдидам. Чунки бобоям бо ҳамаи он калонсолӣ ва мӯйсафедӣ аз озори рӯю мӯй монанди бачагон воҳ – воҳ гӯён фарёд кашида буд ва дар чашмонаш об чарх мезад [3, с.13].*

Суханронии ғайримустақим дар забони англисӣ, инчунин мавҷуд набудани ноҳунак, тағйирот дар ҷонишинҳо, зарфҳои замон ва макорро талаб мекунад: - *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба – ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гаит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин тақлифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рӯхсат гирифтандро ба гардани ман бор кард [3, с. 20]. – On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our , and decided to go out and explore the fields and meadows. I told my elder brother of my intention and asked him to come with me: he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders [10, с.50].*

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки дар нутқи ғайримустақими забони англисӣ мазмуни матн аз ҷониби шахси сеюм пешниҳод мешавад ва мо бояд тартиби калимаро дар ҷумла тағйир диҳем, дигар шаклҳои муваққатии калимаҳоро истифода барем. Дар забони англисӣ мувофиқати замонҳо бояд ҳангоми гузаштан аз нутқи мустақим ба ғайримустақим риоя шавад ва замони дурусти феъл интиҳоб гардад.

Бояд қайд кард, ки изҳороти шахси дигар, ки ба пешниҳоди гӯянда дохил карда шудаанд, суханронии ба истилоҳ каси дигарро ташкил медиҳанд. Вобаста ба воситаи лексикӣ-синтаксисӣ ва усулҳои интиқоли нутқи каси дигар нутқи мустақим ва гуфтори бавосита ҷудо мешаванд.

Аз нуқтаи назари луғавӣ гуфтори мустақим, чун қоида, интиқоли айнан ва баёни сухани каси дигар аст. Дар нутқи бавосита, ки одатан танҳо мазмуни гуфтаҳои каси дигарро таҷассум мекунад, калима ва ибораҳои аслии гӯянда тағйироти муайяне мегирад.

Аз нигоҳи синтаксисӣ сухани мустақил, ҷумлаи мустақил, як силсила ҷумлаҳои мебошанд, ки ба калимаҳои муаллиф танҳо аз ҷиҳати маъно ва интонатсия алоқаманданд ва нутқи бавосита дар ҷумлаи мураккаб ҷузъи тобеъро ташкил дода, дар он калимаи муаллиф нақши муҳим дорад ва қисми асосӣ махсуб меёбад. Ин тафовути синтаксисӣ аломати асосии ҷудо кардани нутқи бавосита аз нутқи мустақим мебошад.

Суханронии мустақим ва ғайримустақим на танҳо дар интиқоли калима ё суханронии ғайривоқеии каси дигар фарқ мекунад. Тафовути асосии гуфтори мустақим ва бавосита дар он аст, ки ҳарду ба нутқи муаллиф шомиланд ва нутқи бавосита ҳамчун ҷузъи тобеъ, ҳамчун ҷузъи ҷумлаи мураккаб тартиб дода мешавад, ки дар он калимаҳои муаллиф қисми асосиро ташкил медиҳанд. Ҳамчунин ҳангоми ба ғайримустақим тарҷума кардани гуфтори мустақим, вобаста аз имкон, шаклҳои ҷонинишин аз рӯйи қоида тағйир меёбанд.

Суханронии ғайримустақим, ки ақидаи чизеро дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ ифода мекунад, ба тасвири ҳаёлии рӯйдодҳоро воқеаҳо монанд аст. Дар матнҳои англисӣ ва тоҷикӣ он ҳамчун тасвири равшан ва возеҳи воқеа инъикос меёбад.

Дар матнҳои адабии англисӣ ва тоҷикӣ нутқи ғайримустақим бо боварӣ ба фарорасии ҳодисаҳои минбаъда мушаххас карда мешавад. Дар матнҳои англисӣ, он ҳамзамон ҳаяҷонро ифода месозад.

Дар матнҳои англисӣ сухани ғайримустақим раванди тафаккурро дар шакли ба даст овардани иттилоот дар чараёни ҷустуҷӯ ифода мекунад, дар матнҳои забони тоҷикӣ бошад, ин эътироф дар асоси донишҳои мавҷуда ба миён меояд.

Ба назари мо қоидаи мутобиқатии замонҳо албатта хоси нутқи мазмуни нақлшудаи забони англисӣ буда метавонад, аммо бо ин хусусият амали он ба анҷом намерасад. Ҳангоми

омӯзиши қоидаи мутобиқати замонҳо асосан намудҳои гуногуни ҷумлаҳо дар ҳарду забон мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Мусаллам аст, ки дар пояи омӯзиши намудҳои ҷумла (пайрав, тобеъ ва ғайраҳо) муайян сохтани зарурати истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ имконпазир аст (назарияҳои Ш.Баллӣ, О. Есперсен, З. П. Гаркунов ва дигарон).

Ба назари мо асоси қоидаи мувофиқати замонҳо таъсири замони сарҷумла барои ифодаи маънои амиқи ҷумлаи пайрав мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонова М. Ҷумлаи амрӣ дар забони адабии тоҷикӣ. / Абдурахмонова М. –Душанбе: Ирфон, 2010. - 144 с.
2. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷикӣ./ С. Атобуллоев - Душанбе: Дониш, 1975. -123 с.
3. Айнӣ С. Ёддоштҳо./С.Айнӣ Ҷ,1,2. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
4. Бархударов Л. С. Очерки современного английского языка / С.Г. Бархударов. – М.: Высшая школа, 1975. - 156 с.
5. Винантова И.В. Реализация принципов вежливости в косвенных речевых актах, выраженных в форме вопроса (на материале английского языка) /И.В.Винантова// Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. - №1, серия филология, 2009. С 106-113.
6. Ворно Е.Ф. Прямая и косвенная речь в разговорном английском языке./Е.Ф. Ворно Л.: Просвещение, Ленингр. отд-ние, 1971. - 125 с.
7. Зарецкий А.И. Что такое прямая и косвенная речь? /А.И.Зарецкий В кн.: Труды Воронежского ун-та, т.59, Воронеж. 1957. - С.59-67.
8. Иванова И. П. О свободном и формальном согласовании времен в современном английском языке. /И.П.Иванова // Исследования по английской филологии /. ЛГУ, 1958. - С. 137 -152.
9. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 2016. - 428 с.
10. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadridin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. - 277 pp.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА Ё ХУД ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР АСОСИ МАТНИ АСАРИ БАДЕИ «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНИ

Забон ҳамчун воситаи муошират на танҳо вазифаи мубодилаи фикр, балки фаъолияти яқояи одамнро ба воситаи омилҳои гуногуни нутқ ва рафтори онҳо инъикос меёбад. Яке аз чунин усулҳо ин андешаи худро изҳор намудани гӯянда ба ҳисоб меравад. Қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад. Чунин тафовут беитар ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ба мушоҳида мерасад.

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки ҷумлаҳои саволӣ дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ имкониятҳои мушаххастар доранд. Ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ махсусан аз лиҳози гурӯҳбандӣ бо забони англисӣ тафовут доранд, ки ин амал мутаносибан ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тафовутҳоро ба миён меоварад. Дар ҷумлаҳои саволи забони англисӣ феълҳои ғридиҳанда барои ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда қор фармуда мешаванд, ки он ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбад ва ҳамчун нишондиҳандаи савол хизмат мекунад (if, weather). Ин амал дар гурӯҳбандии забони тоҷикӣ тафовут дорад. Агар дар забони тоҷикӣ се навъи ҷумлаҳои саволӣ бошад, дар забони англисӣ онҳо ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд. Ҳангоми муқоиса ҳамаи онҳоро ба як гурӯҳи саволҳои забони тоҷикӣ (ҷумлаҳои саволи хосса) ворид кардан мумкин аст, ки ин амал дар ифодаи ҷумлаҳои саволи забони англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи бегона бетаъсир намонад. Илова бар ин, ҳангоми ифодаи ҷумлаҳои саволи забони англисӣ ба нутқи мазмунан нақлшуда қоидаи мутобиқати замонҳо низ истифода мегардад, ки заминаи тафовут пайдо намудани онҳо мегардад.

Калидвожаҳо: забон, нутқи мазмунан нақлшуда, қоида, муқоисаи забонҳо, ҷумлаҳои саволӣ, ҷумлаҳои вобаста.

ОСОБЕННОСТИ ТЕМАТИЧЕСКИ ЦИТИРУЕМОЙ ИЛИ КОСВЕННОЙ РЕЧИ НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТА ОРИГИНАЛЬНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЁДДОШТҲО» С АЙНИ

Язык как средство общения отражает не только задачу обмена мыслями, но и деятельность людей через различные факторы их речи и поведения. Одним из таких принципов является выражение говорящим собственных мыслей. Правило соответствия

времен в английском языке отличается от таджикского языка. Такую разницу можно наблюдать больше при использовании тематически цитируемой речи.

Результаты анализа показывают, что вопросительные предложения в английском языке имеют более конкретные возможности, чем в таджикском языке. Вопросительные предложения в таджикском языке отличаются от английских, в частности, группировкой, что делает разницу пропорциональной при использовании тематически цитируемой речи. В английских вопросительных предложениях для выражения тематически цитируемой речи используются вспомогательные глаголы, что нецелесообразно при переводе на таджикский язык и служит маркером вопроса (если, погода). Эта практика отличается в таджикской языковой группе. Если в таджикском языке существует три типа вопросительных предложений, то в английском они делятся на четыре группы. При сравнении можно все их занести в группу вопросов таджикского языка (специальные вопросительные предложения), что не влияет на выражение английских вопросительных предложений при использовании иностранной речи. Кроме того, при употреблении английских вопросительных предложений также используется правило временного соответствия, что является основанием для нахождения их различия.

Ключевые слова: язык, контекстуальная речь, правило, сравнение языков, вопросительные предложения, зависимые предложения.

FEATURES OF THEMATICALLY QUOTED OR INDIRECT SPEECH ON THE MATERIAL OF THE TEXT OF THE ORIGINAL WORKS «YODDOSHTO» S.AYNI

Language as a means of communication reflects not only the task of exchanging thoughts, but also the activities of people through various factors of their speech and behavior. One of these principles is the expression of the speaker's own thoughts. The tense matching rule in English is different from Tajik. Such a difference can be observed more when using thematically quoted speech.

The results of the analysis show that interrogative sentences in English have more specific possibilities than in Tajik. Interrogative sentences in Tajik differ from English ones, in particular, by grouping, which makes the difference proportional when using thematically quoted speech. In English interrogative sentences, auxiliary verbs are used to express thematically quoted speech, which is inappropriate when translating into Tajik and serves as a marker of the question (if, weather). This practice is different in the Tajik language group. If in the Tajik language there are three types of interrogative sentences, then in English they are divided into four groups. When comparing, all of them can be included in the group of questions of the Tajik language (special interrogative sentences), which does not affect the expression of English interrogative sentences when using foreign speech. In addition, when using English interrogative sentences, the rule of temporal correspondence is also used, which is the basis for finding their difference.

Key words: language, contextual speech, rule, comparison of languages, interrogative sentences, dependent sentences.

Сведения об авторе:

Саидова Мавзуна Абдулхакимовна – соискатель кафедры сопоставительный типологии языкознания Таджикского государственного университета им.С. Айни
Адрес: Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Н.Карабаева 64/14 . E-mail :
Atoev.a@inbox.ru. Тел. 982223205

About the author:

Saidova Mavzuna Abdulkhakimovna – Post-graduate of the Department Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.
Address: Tajikistan, 734067, Dushanbe, N. Karabaev street 64/14. E-mail:
Atoev.a@inbox.ru. Tel. 982223205

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
(АКУШЕРСТВО И ГИНЕКОЛОГИИ) В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ***Каримова М.Д.**Таджикский государственный медицинский университет им А. И. Сино*

В процессе происхождения и развития языка используют множество способов и средств. Лексический состав каждого языка возникает в разных контекстах с общими и специфическими чертами, развивается, обогащается и служит определенному обществу. В каждый исторический период язык развивается вместе с обществом, преодолевая различные языковые трудности.

Надо отметить, что для того чтобы язык постоянно развивался и служил обществу, необходимо создать соответствующие условия и возможности. Для этого лексический и грамматический строй каждого языка должны быть богатыми и продуктивными.

Одним из путей и средств восстановления, закрепления и формирования языка является грамотное и умелое использование возможностей истории языка и сохранение его связи с современным языком. История показала, что многие языки вымерли в результате неспособности носителей поддерживать эту связь. Поэтому для того, чтобы сегодняшний язык был устойчивым и продуктивным, необходимо знать его историю. Именно такая связь создало условие таджикскому языку не только существовать тысячи лет, но и постоянно развиваться.

Другим фактором устойчивости лексического состава таджикского языка и его развития является, прежде всего, прочная двусторонняя связь с другими языками мира, в том числе с английским, посредством перевода и перевода художественных, учебных и научных произведений. Таким образом, перевод художественных, образовательных, политических и культурологических материалов способствует обогащению лексического состава таджикского литературного языка.

Использование в одном языке слов и словосочетаний с разными оттенками и значениями и передача на другой язык создает основу развития лексики и терминологии в сравнительном плане. Одной из других причин долголетия языка является постоянное развитие языковых связей и обогащение лексического содержания за счет внутренних и внешних возможностей.

Надо подчеркнуть, что после приобретения независимости Таджикистаном значительно расширилось использование таджикского литературного языка как государственного. Культурные, социальные, политические и экономические связи налажены со многими странами мира, и поток иностранцев в нашу страну и, наоборот, поездки наших граждан в Европу, Азию, Америку и другие страны постоянно расширяются. Роль мировых языков — английского, русского, арабского, французского, немецкого, китайского и так далее — растет день ото дня.

Английский язык в настоящее время играет важную роль в обществе, и поэтому Правительство Республики Таджикистан, учитывая эту роль и социальные факторы, обращает большое внимание изучению государственного языка и в то же время английского и русского языка в общем и высшем образовании.

В соответствии с этими решениями всестороннее внимание уделяется изучению иностранных языков, разрабатываются и готовятся научные работники и специалисты по изучению иностранных языков, в том числе английского, двуязычных и трехязычных словарей и словарей, учебников и диссертаций. и т.д.[1, с.64].

Надо отметить, что словообразование является одним из средств обогащения лексического состава любого языка. Словообразование является основным средством обогащения лексического состава языка новыми единицами языка. Слово как важнейшая единица языка очень содержательно и многофункционально. В языкознании существуют разные мнения о слове. Лингвисты выражают свои взгляды на него по-разному. Отмечается, что «слово как лексическая единица является основным материалом языка и его значение относится не только к одному предмету, но и к разным группам предметов и явлений. Лексическое значение слова - когда оно называет предметы и события и их различные свойства. Основное значение слова как речевого знака зависит от его соответствия событиям

внешнего мира. Переносное значение является номинативным значением, оно не зависит от формы и структуры словосочетания и имеет его вне текста [3, с.89].

С одной стороны, понятие не имеет эмоциональной окраски, с другой стороны, понятие является общим для разных народов и имеет интернациональные черты, напротив, значение имеет национальный характер» [3, с.97].

Следует отметить, что слова могут иметь разное значение. То есть они могут употребляться в речи в прямом или переносном смысле. Прямое значение слова является основой для возникновения различных его значений. Прямое значение состоит в том, что слово выражает и отражает предмет непосредственно, без участия других значений. Таким образом, далее рассматривается каждый из собранных терминов в зависимости от их принадлежности к тому или иному способу словообразования.

Надо особо отметить, что изучение языков в сравнительном плане создаст особую возможность реально определить место каждой лексической единицы в системе языков мира. Оно применяется также при разрешении такой важной проблемы как закономерности их развития и взаимодействия. Как известно сопоставление отдельных пластов лексики в разносистемных языках требует решение многих весьма трудных задач в языкознании.

Несомненно, начало теоретического осмысления и объяснения межъязыковых сходств и отличий было положено, в основном, в грамматиках разных стран и в работах по типологическому сравнению неродственных языков. В современных межъязыковых исследованиях, прежде всего, сопоставляются грамматическая, фонетическая и лексическая системы родного и изучаемого языков.

Надо отметить, что интенсивно развиваясь с 60-х годов прошлого века, в качестве самостоятельной лингвистической дисциплины сопоставительная лингвистика сформировалась в последней четверти XX века.

Термины – это специальные лексемы, ограниченные особым для них назначением, которое создают необходимое условие в науке, технике, политике и дипломатии в целом. Они существуют не только в система языка, но используются в составе конкретной терминологии. В основном они считаются многозначными в языке, но в конкретной сфере приобретают оттенки однозначности [4, с.87].

Проблема терминологии было изучена многими языковедами. Среди них можно отметить работы Н.М. Шанского, А.А. Потемня, Я. Гримм, Д.С. Лотте, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделаки, Э.Ф. Скороходько, Г.О. Винакура и многих других ученых – лингвистов, которые направляли значительную часть своих научных работ изучением терминов и терминологии.

Надо подчеркнуть, что изучение терминологии в любой сфере науки особенно в медицинской направлении считается весьма полезным, особенно в сравнительном плане. Изучение лексики и медицинской терминологии может способствовать решению многих задач в области речевых инноваций.

В современном мире интерес к изучению медицинской терминологии весьма велик и в этом плане анализ и исследование лексики акушерство и гинекологии может способствовать решением многих языковых разногласий в сравнительном плане, особенно среди участников медицинских учреждений.

Надо подчеркнуть, что система терминов и терминологии в медицины различно и обширна. Они считаются взаимосвязанными и проникают из одной системы в другую. В процессе развития могут изменяться функции терминов, место и способы применения медицинских терминов.

Медицинская терминология имеет много общего с терминологиями других наук, но имеет свои специфические особенности. В медицинской терминологии особое место занимает заимствованные лексики и термины в основном из латинского языка, то есть имеют основу греко-латинских происхождений. Многие термины в медицины считаются интернациональными, основой которого является использование латинского языка. Наряду с этим термины различных сфер медицины, взаимодействуют друг с другом и находятся в конкретных семантических отношениях [7, с.178].

«В составе терминологической лексики выделяют два пласта: общую терминологию и узкоспециальную. Общая терминологическая лексика характеризуется словами и терминами,

употребляющимися в разных отраслях науки, к примеру, препарат, прибор, инструмент, элемент. Термины, используемые в конкретной области науки, составляют узкоспециальную терминологию» [5, с.43].

Термины имеют различные способы образования, то есть могут быть составными, двухсловными сочетаниями. Имеются и многословные составные термины. Постоянная часть составного термина, стержневое слово, — имя существительное — выражает родовое понятие, а изменяемые части как в таджикском, так и в английском языках — прилагательные или существительные — обладают определяющей, уточняющей, ограничивающей функцией, то есть выражают видовые понятия, вариативные признаки, например: *илтиҳоби бесироятӣ сифок (перитонит) – (aseptic peritonitis); газаки сифок – (hemorrhagic peritonitis), илтиҳоби талха – (bile /biliary peritonitis), илтиҳоби сифоки мадфӯй (fecal peritonitis) и т.д.; шараёни фишорбаландӣ (arterial / systemic hypertension), фишорбаландии шараёнии гемодинамикӣ (hemodynamic arterial / systemic hypertension), беҳаракатии шараёни фишорбаландӣ (congestive arterial / systemic hypertension), шараёни фишорбаландии асабӣ (neurogenic symptomatic arterial / systemic hypertension) и дӯруге [4, с.95].*

В английском языке существуют несколько терминов имеющие одинаковую значению, например слова *rain, hurt, ache* имеющие значение боль в русском языке, в целом, могут означат один и тот же значение, но в то же время они имеют весьма другие оттенки значения в различных условиях.

Заключения. В ходе развития науки и медицины появления новых терминов и терминологии неизбежно. К примеру в 20-ом веке в системе медицинских терминологии стали использовать такие термины как *антенатальная охрана плода (antenatal fetal care), электро и фонокардиографии плода (fetal electrocardiography and phonocardiography), ультразвуковое исследование (ultrasound examination), амниоцентез (amniocentesis), охрана материнства и младенчества (maternity and infancy care), фельдшерско-акушерские пункты (feldsher-obstetric stations), женские консультации (antenatal clinics) и прочее.*

В целом, можно считать, что исследование терминов и терминологии особенно в области медицины является всегда актуальной темой, так как этот отрасль науки находится в постоянном развитии, и появление новых терминов в этой сфере требует постоянного внимания и тщательного исследования. Несмотря на заимствование с других языков, которое сыграло особенную роль, следует исследовать терминологию независимо от интернациональности многих из них, так как не всегда языки могут иметь один и тот же особенность использования названной лексики и терминологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова, Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития: дис. докт. филол. наук / Г.А. Абрамова. - Краснодар, 2003. - 312 с.
2. Авербух, К.Я. Общая теория термина / К.Я. Авербух. - Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2004. - 252 с.
3. Алексеева, Л.М. Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа / Л.М. Алексеева, С.Л. Мишланова. - Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2002. - 200 с.
4. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования: учебное пособие по спецкурсу / Л.М. Алексеева. - Пермь: Перм. ун.- т, 1998. - 120 с.
5. Киселева, Л.А. Термин и понятие в медицинской терминологии / Л.А. Киселева//Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований. -2015.-№ 3.-С. 41-46 (0,3 п.л.)
6. Киселева, Л.А. Классификация терминов предметных областей медицины акушерства и гинекологии / Л.А. Киселева // Термины в коммуникативном пространстве: материалы научно-практической конференции с международным участием «Дискурсология, терминология, экология языка в современной лингвистике», г. Астрахань, 11.05.2018. – Астрахань
7. Киселева, Л.А. Терминология профессионально-языковой картины мира областей медицины «акушерство» и «гинекология» // Язык и культура в эпоху интеграции научного знания и профессионализации образования : материалы II международной научно-практической конференции. – Пятигорск : ПГУ, 2018. – С. 185 – 192 (0,46 п.л.).

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (АКУШЕРСТВО И ГИНЕКОЛОГИИ) В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье анализируются способы формирования медицинской терминологии, в частности лексики акушерство и гинекологии в целом. Сравнительный анализ

теоретических научных взглядов указывают, что термины и терминологии в сфере медицины высоко взаимосвязаны, основываясь на использование лексики латинского происхождения.

Теоретические исследование медицинской терминологии акушерства и гинекологии в английском и таджикском языках. Надо отметить, что устойчивое развитие языка зависит от непосредственного взаимоотношения с другими языками мира, особенно в сфере изучения терминов и терминологии медицины в сравнительном плане.

Исходя из этого, в данной статье, подчеркивается важность исследования и изучения медицинской терминологии в сравнительном плане.

В статье рассматривается несколько терминов имеющие одинаковые значения. Такой подход к анализу подчеркивает необходимость изучения данной лексики в различных этапах развития. Также, рассматривается важность использования исторических возможностей языка с целью сохранение его связи с современной наукой о языке.

Ключевые слова: термин, сложности медицинской терминологии, частичное соответствие, сравнение, точное соответствие значения, современная наука, актуальность темы, заимствование.

THEORETICAL ANALYSES OF MEDICAL TERMINOLOGY (OBSTETRICS/GYNECOLOGY) IN ENGLISH AND TAJIK

This article analyzes the ways of forming medical terminology, in particular the terms of obstetrics and gynecology in general. A comparative analysis of theoretical scientific views indicates that the terms and terminologies in the field of medicine are highly interconnected, based on the use of vocabulary of Latin origin.

It should be noted that the sustainable development of the language depends on the direct relationship with other languages of the world, especially in the field of studying the terms and terminology of medicine in a comparative sense.

Based on this, this article emphasizes the importance of research and study of medical terminology in a comparative way.

The article discusses several terms that have the same meaning. This approach to analysis emphasizes the need to study this vocabulary at various stages of development. Also, the importance of using the historical possibilities of the language in order to preserve its connection with the modern science of language is considered.

Key words: term, complexities of medical terminology, partial correspondence, comparison, exact correspondence of meaning, modern science, relevance of the topic, borrowing.

Сведения об авторе:

Каримова Мукаддас Дониёровна-Преподаватель кафедры иностранных языков ГОУ Таджикского Государственного Медицинского Университета имени Абуали Ибни Сино, Email: karimovamukaddas3@gmail.com Тел: (+992) 900993232;

About the author:

Karimova Muqaddas Doniyorovna-Teacher of the Department of Foreign Languages of Tajik State Medical University named after Abuali Ibni Sino, Email: karimovamukaddas3@gmail.com Tel: (+992) 900993232;

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРЯДНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Мусаева Р.А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В данной работе рассматриваются лексико-грамматические разряды прилагательных в их сопоставительном ракурсе. Определяется традиционное, универсальное деление прилагательных на качественные и относительные. Сделана попытка выявить схождения и расхождения в характеристиках данных разрядов.

Прилагательное, будучи многогранной лексической единицей, занимает в частеречной системе любого языка одно из центральных мест. Лексическое богатство таджикского так и немецкого языка расширяется и развивается благодаря, в том числе, и прилагательным. Через прилагательных мы воспринимаем картину жизни в определенных красках. Языковед Е.М.Вольф отмечала: « Для прилагательных как класса слов характерно наличие субъективно-оценочных значений и соответствующих коннотаций. Таким образом, в самой семантике прилагательного оказываются связанными собственно семантический и прагматический планы высказывания.» [5, с.8].

Имя прилагательное довольно хорошо изученная часть речи как в таджикском, так и в немецком языке, языковеды неоднократно обращались к его изучению. Академик В.В.Виноградов в своём труде «Русский язык. Грамматическое учение о слове.» даёт имени прилагательному следующее определение : «Имя прилагательное – это грамматическая категория, формирующая и объединяющая слова, которые означают признак предмета (качественный, относительный или указательно - определительный) и которые являются определяющими имена существительные и обычно согласуемые с ними в роде, числе и падеже частями речи. Семантической основой имени прилагательного является понятие качества. «[1,с.151]. В лингвистических трудах изучаемых языков разных лет можно найти и описание прилагательного, где дана характеристика имени прилагательного, его свойств, функций и словообразования. Интересным в современной лингвистике является тезис, что в системе частей речи существует определенный порядок разрядности и подчиненности.

Грамматические исследования многих поколений ученых выработали определенные направления по вопросу классификации словарного состава языков по частям речи. Общепринято классифицировать прилагательные по двум признакам. Во-первых, прилагательные разделяются по характеру самого называемого признака. Во-вторых, по характеру обозначаемого признака, когда сам признак не называется, а на его наличие только указывается. Классификация по первому признаку в обоих изучаемых языках разделяет весь корпус прилагательных на два лексико-грамматических разряда: на прилагательные качественные и относительные. А.Н. Бондарко в своей работе «Теория морфологических категорий» именуется эти разряды внутри одной части речи как класс слов, которые различаются конфигурационно, но совпадают по общекатегориальному значению. По его определению: «Лексико – грамматические разряды – это грамматически значимые (т.е. существенные для грамматики) группировки слов в рамках данной части речи (т.е. подклассы той или иной части речи)»[6, с.155 -156].

В грамматиках обоих изучаемых языков констатируется факт наличия двух разрядов прилагательных: качественных и относительных – сифатҳои асли – сифатҳои нисбӣ [2, с.152; 9, с.184; 10, с.177; 18, с.130], qualitative und beziehungsverweisende Adjektive [3, с.205], qualitative (absolute) und relative Adjektive [4,с.146]. Это классическое деление имен прилагательных в обоих языках происходит по их значению (семантике) и грамматическим признакам.

Большинство качественных прилагательных таджикского языка, равно как и немецкого, по своему происхождению являются корневыми. Они выражают признак, свойство или качество предмета, самим лексическим значением своей основы, т.е. непосредственно своим лексическим значением. Качественные прилагательные выражают различные признаки предмета, свойства и качества вещей, воспринимаемые чувствами. Качественные прилагательные в сопоставляемых языках называют признаки, свойства предметов прямо, а не опосредованно. Они обозначают различные качества предмета [1, с.151]:

по величине: *калон* – *большой* - *groß*;

по возрасту: *чавон* – *молодой* - *jung*;

по цвету: *сурх* – *красный* - *rot*;

по весу: *сабук* - *легкий* - *leicht*;

по внешнему виду: *зебо* - *красивый* - *schön*;

по внутренним качествам: *оқил* - *умный* - *klug*;

Такие признаки могут быть у предмета в большей или меньшей степени, т.е.:

1) общим для качественных прилагательных таджикского и немецкого языков является наличие категории степени сравнения. Этой категорией обладают лишь те прилагательные, которые обозначают признаки, изменяющиеся по степени интенсивности, то есть их содержание может меняться в отношении объема того же признака. Например:

alt - *älter* – *am ältesten nur* - *пиртар* – *пиртарин*

groß – *größer* – *am größten* *калон* – *калонтар* - *калонтарин*

kalt – *kälter* – *am kältesten* *сард* (*хунук*) – *сардтар* (*хунуктар*) –

сардтарин (хунуктарин)

schön - schöner – am schönsten зебо – зеботар – зеботарин

Формы степеней сравнения выражают сравнительную интенсивность определенного качества у того или иного предмета. Имена прилагательные в рассматриваемых языках имеют категорию степени сравнения. Сравнительной и превосходной формам степени сравнения имени прилагательного в таджикском и немецком языках присущи суффиксы, в немецком также конфикс, которые являются примером агглютинации [7, 8]: *Komparativ - зеботар, хушрӯйтар; боз ҳам зебо, боз ҳам хушрӯй - более красивый – schöner, hübscher; sehr schön, sehr hübsch; Superlativ - хушрӯйттарин, зеботарин; аз ҳама зебо, аз ҳама хушрӯй – am schönsten, am hübschsten; allerschönste, allerhübschste – самый красивый.* Аналитические формы степеней сравнения в обоих языках представляют собой сочетание прилагательного с интенсификаторами: *аз ҳама, дида, боз, боз ҳам - sehr, zu, am, aller(приставка), noch – более, самый, ещё, всех.* При этом нужно отметить, что « в таджикском языке основную нагрузку, по-прежнему, несёт синтаксическая конструкция (с предлогом *аз*), а прилагательное может употребляться как в положительной, так и в сравнительной степени» [8,13]. Данное положение актуально и для немецкого прилагательного. Например: «*Ин дурбини сахрои аз ҳама зӯртаре буд.*»(зӯртар – сравнительная степень) [10, с.23] – «*Es war ein sehr starker Feldstecher.*» (starker - положительная степень) [11, с.17]; «*Дили писарак сабуктар мешавад.*» [10, с.42] – “*Dem Jungen wurde leichter ums Herz.*» [11, с.33]

Категория степеней сравнения является абсолютной грамматической категорией, свойственной лишь качественным прилагательным.

2) Качественные прилагательные в таджикском языке в роли определения состоят лишь из краткой, неизменяемой формы, равной основе слова. В немецком языке, включаясь в группу имени существительного, прилагательные конгруируют (согласуются) с определяемым существительным по морфологическим категориям: в роде, числе и падеже, присоединяя соответствующие флексии. В таджикском языке прилагательные объединяются с именем в атрибутивную группу специальным морфолого-синтаксическим средством называемым **изафет**.

Например:

*дарахти баланд – hoher Baum - высокое дерево,
чаимони калон - große Augen – большие глаза,
саволҳои содда - leichte Fragen – лёгкие вопросы,
китоби зард – gelbes Buch – жёлтая книга,
гули сурх – rote Blume – красный цветок.*

Прилагательные обоих языков в краткой форме положительной степени употребляются в составе глагольной группы, выполняя в предложении функцию именной части сказуемого, т.е. предикатива. Например: «*Sie sind schrecklich misstrauisch, teuerster Kori.*»(*schrecklich misstrauisch - страшно* недоверчивый (дословный перевод) – *ачаб нобовар*. Здесь наречия «бағоят – зарфи дарача [18, 272]; *schrecklich - Adverb*» выполняют роль **интенсификатора** признака «недоверчивый») [17, 18] – Қориамак, Шумо *ачаб* одами *нобовар* мебошед... [16, 17] . В этих примерах мы наблюдаем схожие формы употребления прилагательных обоих языков в составе группы глагола в качестве предикатива. А в «*teuerster Kori* “ дослов.пер.: «дрожайший Кори»- немецкое прилагательное в *Komparativ* находится в группе имени существительного, выполняя роль определения, и согласуется с ним в роде, числе и падеже.

Следовательно, особенностью качественного прилагательного немецкого языка является возможность его употребления в полной и краткой форме, чего мы не наблюдаем в таджикском языке.

В синтаксической роли предикатива, при образовании предикативного сочетания, указывающего на признак, прилагательное соединяется со связочным глаголом и употребляется в обоих языках в краткой форме. Например: «*Аммо тобистон дар ҷойҳои мо хуб аст.*» [10, с.39] – „*Aber im Sommer ist es bei uns schön.*» [11, с.31]

3) Прилагательные качественные в обоих языках могут быть как простыми, так и сложными:

*софдил - gutmutig - добродушный;
меҳрубон(она) - gutherzig - добросердечный
хоҳари сиёҳчаим (чаимсиёҳ) - schwarzäugige Schwester - черноглазая сестренка,
духтари сиёҳмӯй - schwarzhaariges Mädchen – черноволосая девочка,
одами офтобгирифта – braungebranter Mann – загорелый мужчина*

4) В сопоставляемых языках качественный признак прилагательных может меняться по интенсивности сочетаясь с наречиями, усилительными частицами – интенсификаторами: аз ҳад зиёд, хеле – *sehr, außerordentlich, zu* - очень, чрезвычайно, слишком, чрезмерно.

Например: аз ҳад зиёд ифлос - *sehr schmutzig* - очень, слишком грязный; хеле нодон - *außerordentlich dumm* - очень глупый; аз ҳад зиёд калон - *zu groß* – чрезмерно большой; например: «Модар кифти худро ва пойҳояшро саросемавор чумбонид, аммо хеле фарбеҳ буд ва худаш аз ҷояш хеста наметавонист.» [13, с.242] – Die Frau zuckte mit Schultern und Beinen, sie war zu schwer, um allein aufzustehen.» [14, с.232].

5) От качественных прилагательных могут быть образованы существительные, так в таджикском языке – при помощи суффикса «-ӣ», а в немецком языке - при помощи суффиксов «-e», «-keit», «-heit» .

Например: нек – *gut, gutherzig* - добрый; некӣ - *die Güte* - доброта;

хушҳол - *zufrieden* - довольный; хушҳолӣ – *die Zufriedenheit, die Genüge, die Zufriedenheit* - довольство; шод, шодмон, хурсанд – *wesély* - lustig, froh, fröhlich ; шодӣ – *wesély* - die Lustigkeit, die Fröhlichkeit;

6) Качественные прилагательные могут иметь синонимы:

Например: зебо, хушрӯ, хушнамо, нозанин, соҳибчамол,

нек, наҷиб - *schön, hübsch, sympatisch, angenehm, einnehmend* - красивый, симпатичный; калон, бузург, барҷаста, кабир, аъзим, зур – *groß, majestätisch, imposant, hervorragend, mächtig, machtvoll* – большой, великий, грандиозный, величайший, величавый, выдающийся, могчий, могущественный;

7) Многие качественные прилагательные имеют антонимы:

Например: васеъ – *танг, weit - eng, широкий – узкий;*

накӯкор (некӯкор) - *бад, gutherzig – boshaft, добрый, добродетельный - злой, дурной, озлобленный;* дароз – *кӯтоҳ, lang – kurz, короткий – длинный;* бой – *камбагал, reich – arm, богатый – бедный;* ширин – *талх, süss – sauer, сладкий - горький;*

8) Качественные прилагательные могут обозначать уменьшительно- ласкательное значение. В таджикском языке такие прилагательные образуются при помощи суффиксов «-ча», «-тоб», «-ина» -, а в немецком – при помощи суффиксов – «-ig» «-lich»: *сурхчатоб - rötlich* - красноватый; *зардча, зардчатоб, зардчанамо - gelblich, blaßgelb* – желтоватый;

кабудтоб - bläulich - синеватый;

Leise zieht durch mein Gemüht liebliches Geläute! Klinge kleines Frühlingslied! (J.W.Goethe). – стихотворение «Песнь о весне».

Прилагательные относительные в обоих языках активно развиваются, в связи с развитием терминологий, профессиональной речи, где относительным отведена роль выразителя категории отношения. В немецкой научной литературе, как отмечает В.Г.Адмони [4, с.141-142], термин «относительное» прилагательное в его оппозиции с прилагательным качественным представлен в разных пониманиях данного термина. По О.Бехагелю к относительным относятся те прилагательные, которые сами по себе не имеют «полного» лексического значения, поэтому должна быть дополнены. Например: нельзя сказать- *Dieser Knabe ist ähnlich* – Мальчик похож; можно только: *Dieser Knabe ist seinem Vater ähnlich* – Этот мальчик похож на своего отца [15, с.140]. Такие относительные прилагательные требуют синтаксической связи с двумя субстантивами (с определяемым и дополняющим это прилагательное). Другие прилагательные, которые нуждаются лишь в связи с определяемым О.Бехагель назвал «абсолютными». В.Г.Адмони прилагательные подобные *ähnlich, gleich* называет «ситаксически – относительными» [4, с.146].

В основной массе исследований по имени прилагательному под относительными прилагательными понимаются те, которые обозначают не непосредственно присущие предмету качество, а то, которое состоит в отношении между определяемым и другим предметом, указанным в основе прилагательного. Например: *betriebliches Eigentum, hiesige Zeitung* [3, с.154 -156]. Здесь наблюдается отношение между двумя предметами, которые соотносятся друг с другом. Например: *einfache Disziplin* – качественное прилагательное; *philosophische Disziplin* - относительное прилагательное. Такие относительные прилагательные В.Г.Адмони называет «семантически – относительными» [4, с.146].

Прилагательные относительные в обоих языках имеют производную основу, выражая постоянный признак опосредованно, который в свою очередь не может меняться количественно. В грамматиках таджикского и немецкого языков они подразделяются на несколько равнозначных подгрупп в зависимости от того через отношение к какому предмету или лицу они выражают данный признак:

1. отношение к лицу:

меҳри падарӣ - *die vaterliche Liebe* - отеческая любовь
дустии бародарона - *die brüderliche Freundschaft* - братская дружба
билети донишҷӯӣ - *der Studentenausweis* студенческий билет
гурӯҳи террористӣ - *die terroristische Gruppe* – террористическая группа
забони модарӣ - *die Muttersprache*- родной язык
ёрии дӯстона – *die freundschaftliche Hilfe* - дружеская помощь
коркуни беинтизом - *der nachlässige Beamte* - неисправный работник

2. отношение к предметам:

пули оҳанин - *die eiserne Brücke* - железный мост
ҳайвонҳои хонагӣ - *das Haustier* - домашние животные
ҳамёни чармин - *die lederne Geldtasche* - кожаный кошелек
дарвозачаи ҷӯбин - *die hölzerne Gartentür* - деревянная калитка

3. отношение к абстрактным понятиям :

меҳнати фикрӣ - *die geistige Arbeit* - умственный труд
кори илмӣ - *die wissenschaftliche Arbeit* - научная работа
сарбози ихтиёрӣ - *der Freiwillige* - доброволец
ҳодисаи ногаҳонӣ - *ein unerwartetes Ereignis* - неожиданное происшествие
воқеаи ногаҳонӣ – *ein unvorhergesehener Fall* - непредвиденный случай

4. отношение к месту местонахождения:

марди украинӣ - *der Ukrainer* - украинец
либоси аврупоӣ - *eine europäische Kleidung* - европейская одежда
суруди тоҷикӣ - *ein tadschikisches Lied* - таджикская песня
сокини маҳаллӣ - *ein örtlicher (lokaler) Einwohner* - местный житель

5. отношение ко времени:

вазифаҳои ҳаррӯза - *alltägliche Aufgaben* - ежедневные задания
маҷаллаи имрӯза - *heutige Zeitung* - сегодняшняя газета
қоидаҳои инҷои - *hiesige Gesetze* - здешние правила
кори солона - *jährliche Arbeit* - (годовая) работа за год

6. отношение к действию:

чораҳои таъсирбахш – *wirksame Handlungen* действенные меры
фанҳои амалӣ - *angewandte Wissenschaften* – прикладные науки
ибораи гуфтугӯӣ - *volkssprachlicher Ausdruck* - просторечное выражение

матои бардош (бакуват) - *haltbarer Stoff* - ноская ткань

В трудах современных германистов отмечается тот факт, что относительные прилагательные в немецком языке менее развиты, чем в других индоевропейских языках (например – в русском языке, а в нашем случае - в таджикском), так как признак, выделяемый через отношение предметов друг к другу, в немецком языке передаются зачастую сложными **детерминативными** существительными. Например: *забони модарӣ – родной язык – die Muttersprache*, *билети донишҷӯӣ – студенческий билет – der Studentenausweis*; *меҳри падарӣ - отеческая любовь – die Vatersliebe*; *ҳайвонҳои хонагӣ - домашние животные – die Haustiere*.

Таким образом, каждый из сопоставляемых языков обнаруживает не только черты сходства с другим языком, но и проявляет индивидуальные особенности, зависящие как от его типологической характеристики языка, так и его лексико-грамматического строя. Качественные и относительные прилагательные, в классическом понимании, представлены как в таджикском, так и в немецком языках. Хотя их состав существенно различается, между этими разрядами прилагательных не существует жестких границ.

В обоих языках наблюдается переход относительных прилагательных в разряд качественных вследствие его переносного употребления. Например: *кӯпруки оҳанин – eiserne Brücke – железный мост*; *перен. железный, твёрдый, непреклонный – eiserne Disziplin – интизоми оҳанӣ – железная дисциплина*; *иродаи оҳанӣ - eiserne Wille – железная воля*; *соати тиллоӣ - goldene Uhr – золотые часы*; *асри тиллоӣ - das goldene Zeitalter – золотой век*.

В обоих изучаемых языках относительные прилагательные обозначают постоянный признак, который в своём прямом значении не может меняться количественно. Поэтому такие прилагательные не могут сочетаться со словами интенсификаторами, с суффиксами уменьшительности и ласкательности как прилагательные качественные: «-ча», «-тоб», «-ина», «-ак/як, -акак/-якак»; «-lich», «-ig»: напр.: *зардча – gelblich*; *сиёҳтоб - schwärzlich*; *дӯструяк - lieblich*, и не имеют степеней сравнения.

В таджикском языке класс относительных прилагательных гораздо шире по объёму, т.к. таджикский язык обладает большим количеством словообразовательных суффиксов в прилагательных относительных, чем немецкий язык. Относительные прилагательные таджикского языка имеют больше возможностей образования прилагательных от существительных. В немецком же языке меньшую развитость суффиксального словообразования имен прилагательных компенсирует, как было указано выше, словосложение (образование детерминативных существительных).

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. / В.В. Виноградов – М.: Русский язык, 1972.- 917 с.
2. ГЗАХТ. Цилди 2. Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
3. Москальская О.И. Теория грамматики немецкого языка. / О.И. Москальская -М.: Высш.шк., 1984. – 344 с.
4. Адмони В. Строй современного немецкого языка: изд. «Просвещение». Ленинградское отделение. / Адмони - Ленинград. 1972.
5. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательных. / Е.М.Вольф - М.: Наука, 1978. – 200 с.
6. Бондарко А.Н. Теория морфологических категорий. / А.Н.Бондарко - Л., Наука, 1976.
7. Зеленецкий А.Л. Сравнительная типология немецкого и русского языков. / А.Л.Зеленецкий, П.Ф. Монахов - М.: Просвещение, 1983.- 240 с.
8. Королёва А.И. Имя прилагательное в русском и таджикском языках (сопоставительная характеристика). АКД, / А.И. Королёва - Д., 1966.-29с.
9. ЗАХТ. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. Ирфон. Душанбе. 1973.-452с.
10. ЗАХТ. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1.Нашриёти «Маориф». Душанбе.1982.-463с.
11. Айтматов Ч. Кишти сафед. Маориф. / Ч.Айтматов - Душанбе. 1984. – 136 с.
12. Aitmatow Tsch. Der weiße Dampfer. Die Roman-Zeitung. Heft 7. 1985. – 109 с.
13. Зегерс А. Салиби ҳафтӯм. / А.Зегерс – Сталинобод. 1960. – 391 с.
14. Segers A. Das siebte Kreuz. / A.Segers Aufbau Verlag. Berlin. 1959. – 379 с.
15. Behagel O. Deutsche Syntax. Bd. I.
16. Айни С. Марги судхур. / С.Айни – Сталинобод. 1953. – 178 с.
17. Aini S. Der Tod des Wucherers. Verlag Kultur u. / S.Aini - Fortschritt. Berlin. 1966. - 257 с.
18. Грамматикаи ЗАХТ. Дониш. Душанбе. 1985. – 348 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРЯДНОЙ ЛИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье затрагивается тема «Теоретические основы разрядной дифференциации имен прилагательных в таджикском и немецком языках.» В современном таджикском и немецком языке, как и в других индоевропейских языках, имя прилагательное является выразителем понятия качества, свойства или признака, присущие предметам, лицам, абстрактным понятиям и т.д.

Целью статьи является определение сходств и различий в традиционном делении прилагательных на разряды качественных и относительных в двух изучаемых языках. Автор стремится проследить процесс дифференциации корпуса имен прилагательных на разряды по характеру самого называемого признака, опираясь на релевантные для каждого отдельного разряда характерных семантико-грамматических черт, особенностей в изучаемых языках.

Ключевые слова : лексико- грамматические разряды, прилагательные качественные, прилагательные относительные, лексическая единица, порядок разрядности, опосредованно, интенсификатор, детерминативное существительное, суффикс, конфикс, аффикс.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIFFERENTIATION OF ADJECTS IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article touches upon the topic «Theoretical foundations of bit differentiation of adjectives in Tajik and German.» In modern Tajik and German, as well as in other Indo-European languages, the adjective is an expression of the concept of quality, property or attribute inherent in objects, persons, abstract concepts, etc.

The purpose of the article is to identify similarities and differences in the traditional division of adjectives into categories of qualitative and relative in the two studied languages. The author strives to trace the process of differentiation of the corpus of adjectives into ranks according to the nature of the most called feature, based on the relevant semantic-grammatical features and features in the studied languages that are relevant for each individual rank.

Key words: lexical and grammatical digits, qualitative adjectives, relative adjectives, lexical unit, order of digit capacity, indirectly, intensifier, determinative noun, suffix, confix, affix.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯИИ ДИФЕРЕНЦИАЦИЯИ СИФАТҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА НЕМОӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан оид ба «Асосҳои тафрикаи назариявии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ» меавад. Дар забонҳои мвосири тоҷикиву олмонӣ ва инчунин дигар забонҳои хиндуавропӣ сифат ифодакунандаи аломат, хусусият ва ҷиғунагии ашӯро, шахсро ё мафҳумҳои абстрактӣро ифода мекунад.

Мақсад аз иншои ин мақола муайян кардани монанди ва тафовут дар тафрикаи ананавии сифат дар забонҳои мавриди таҷқиқ мебошад. Муаллифи мақола кӯшиши намудааст раванди тафрикаи таркиби маҷмӯи сифатхоро ба гурӯҳҳо аз рӯи маъноӣ худди аломат ва ба хусусиятҳои алоҳидаи семантики-грамматикавии дар ҳар як аснофи сифат пайғири намудааст.

Калидвожаҳо : гурӯҳи лӯғавӣ- грамматикӣ. сифатҳои асли. сифатҳои нисбӣ. воҳиди лексикӣ. тартиби навъи гурӯҳҳо, бавосита, интенсифӣ, исми муайянкардашуда, пасванд, конфикс, аффикс.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мусоева Раъно Алимовна — Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ. Суроға: 734017, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел: (+992)918776008, E-mail: rano555@mail.ru;

Сведения об авторе:

Мусаева Рано Алимовна – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков. Адрес: 734017, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел: (+992)918776008, E-mail: rano555@mail.ru

About the author:

Musayeva Rano Alimovna - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, senior lecturer at the university-wide department of foreign languages. Address: Phone: 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Phone: (+992)918776008, E-mail: rano555@mail.ru;

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҶОТИ СОҶАИ КУЛОЛГАРИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ УСУЛИ НАҲВӢ

Чаҳонгиров Ш. Ҳ., Чаматов С. С.,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Усули наҳвӣ яке аз сермаҳсултарин роҳу шеваи истилоҳсозии забонҳои тоҷикиву англисӣ маҳсуб ёфта, дар созмони ин намуди истилоҳот ҷузъҳо ба якдигар ба воситаи алоқаҳои мухталифи наҳвӣ пайваст мешаванд. Аз ибораҳо, ки ҷузъҳои ба воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба якдигар алоқаманд шуда, мафҳумҳои нисбатан мураккаберо ифода мекунад, истилоҳоти мухталифи кулолгарӣ сохта шудаанд. Бештари истилоҳоти кулолгарӣ, ки аз калимаҳои мухталиф ҳамчун ибора ба миён омадаанд, ҷузъҳои ба воситаҳои номинативии забон дохил шуда, алоқаи байни ашӯву ҳодиса ва аломату амалро инъикос мекунад. Алоқаи байни калимаҳо дар ибора яке аз масъалаҳои асосии наҳв маҳсуб меёбад, зеро хусусиятҳои хоси миллии забонӣ дар қоидаву қонунҳои алоқаи калимаҳо бозтоб мегардад. Ин муносибати байни ҷузъҳои ибора дар ҳарду забон ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо, ҳамчун бандаки изофӣ, бандакҳои феълию ҳабарӣ, бандакчонишинҳо, пешоянду пасоянд ва апостроф ифода меёбанд.

Маводи мавҷуда собит менамояд, ки дар забонҳои муқоисашаванда истилоҳ-ибораҳое, ки аз се ҷузъи маънодор (асос) таркиб ёфта бошанд, кам нестанд. Тарзу шеваи ташаккули ин гурӯҳи истилоҳӣ бо калимаҳои мураккаб ё содае, ки дар фаслҳои алоҳидаи рисола дида баромадаем, мувофиқату номувофиқатии онҳоро бозгӯ намуд. Дар раванди таҳқиқ истилоҳ-ибораҳои мураккаби сечуза, ки дар қолаби истилоҳ-ибораҳои дучуза сохта шудаанд, низ ба назар мерасад. Дар ибораҳои мураккаби сечуза ҷойи ҷузъҳои тобеъ нисбат ба ҷузъи асосӣ ба таносуби мантиқии байни калимаҳо вобаста мебошад, зеро объекти бевоситаи суратнаёфта ва калимаи ифодакунандаи муносибати андозаю дараҷа сарфи назар аз миқдори калимаҳои дохили ибора, ҳамеша пеш аз ҷузъи асосӣ меоянд.

Гузашта аз ин, ибора-истилоҳҳо низ амсоли истилоҳоти мураккаб дар асоси қолибҳои муайян созмон меёбанд. Ҳамин тавр, мо дар зер аз он ибора-истилоҳҳое, ки ба воситаи қолибҳои мухталиф сохта мешаванд, ёдовар мегардем.

Дар забони тоҷикӣ ибора-истилоҳҳои мансуби соҳаи кулолӣ ба воситаи қолибҳои зерин сохта мешаванд:

1. Исм+сифат. Истилоҳҳои, ки ба воситаи ин қолаб сохта мешаванд аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъҳо ба якдигар ба воситаи алоқаи изофӣ, ки ҳамеша ба ҷузъи якум ҳамроҳ мегардад, ташкил меёбанд: *кӯзаи оббиёри* [4.48]; *хурмаи ширбарӣ* [4.60], *каллаки хамирмаюғирӣ* [4.61]; *дегҷаи молдушӣ* [4.66]; *хоки кабуд* [4.140], *хоки сафед* [4.140], *хоки сиёҳ* [4.196], *хоки сурх* [4.214], *санги сафед* [4.196], *қурғошими коғазӣ* [4.196]; *қурғошими сафед* [4.199]; *қурғошими зард* [4.228], *лойи калон* [4.197]; *ҷӯби кашкаш* [4.191]; *ҷӯби муйтиткунӣ* [4.141]; *сутумаи пойғир* [4.138]; *тахтаи лоймолӣ* [4.139]; *тахтачаи дастакашӣ* [4.139], *маҳаллаи чинигарон* [4.202]; *маҳаллаи кӯзагарон* [4.202], *чархи кулолӣ* [4.212]; *хоки кулолӣ* [4.214]; *косаи натарошидагӣ* [4.219], *чархи камарӣ* [4.221]; *кӯзаҳои ошпазӣ* [4.236], *кӯзаи қалқал* [4.237]; *нақшаҳои Ҳандасӣ* < *Нақшунигори зарфҳои* *еро, ки дар баробари нақшаҳои Ҳандасӣ, суратҳои мор, парранда, буз ва ғайра кашанда шудаанд, омӯхта, доир ба мафкураи аҳолии Намозгоҳтеппа баъзе маълумот ба даст овардан мумкин аст* [1.43]; *муҷассамаҳои гилӣ* < *Муҷассамаҳои гилии хеле табиӣ барои одам ва ҳайвонот низ ёфт шудаанд* [1. 43]; *асбобҳои сафолӣ* < *Масалан, мумкин аст, ба онҳо асбобҳои сафолӣ мефурухтанд* [1.44], *мӯҳраҳои нақшин* [1.44]; *зарфҳои сафолӣ* < *Миқдори зиёди зарфҳои сафолӣ бо нақшҳои ҳаққокии Ҳандасӣ ороишӣфта дарёфт гардид* [Тоҷ45]; *маданияти қандакорӣ* < *Чунон ки М.А. Итина исбот намуд, ин зарфҳои сафолӣ аз ҷиҳати ороиш ба сафолоти маданияти Андрони Қазоқистони Ғарбӣ ва маданияти қандакории Поволжье хеле шабоҳат дорад* [1.45]; *деворҳои гилӣ* [1.45]; *чархи кулолӣ* [1.67], *олоти сафолӣ* [1.48]; *олоти сафолӣ* [1.67]; *санъати кулолӣ* [1.187] < *Таҳаввулоти маданияти моддӣ, алаҳхусус, таҳаввулоти санъати кулолӣ равшан ба назар мерасад* [1.187], *дӯконҳои кулолӣ* [1.191] < *Масалан, аз бисёр ҷойҳои осори дӯконҳои кулолӣ надида омаданд* [1.191]. Номгӯйи пурраи ибора-истилоҳоте, ки ба воситаи қолаби мазкур сохта шудааст дар ҷадвали №1 ба рисола замима мешавад.

2. Исм+исм. Истилоҳҳои, ки тавассути ин қолаб сохта шудаанд, ҳарду ҷузъашон исми моддӣ буда, дар асоси алоқаи изофӣ пайваст шудаанд: *сарпӯши дег* [1.69]; *сари дегдон* [1.77], *қолиби кӯза* [4.140]; *қолиби тағора* [4.140], *дегу табақ* [4.202], *кӯзачаву қадаҳҳо* < *Онҳо аз кӯзачаву қадаҳҳои ниҳоят хурд то хумҳои хеле калон зарфҳои гуногун месохтанд* [1. 43]; *маҳорати кулолҳо* < *Маҳорати кулолҳо низ ба даарҷаи баланд мерасад* [1.43]; *гулҳои рангоранг* < *Зарфҳои бисёр нафис ва зебои таомхурӣ бо гулҳои рангоранг ороишӣ меёфтанд* [1. 43]; *нақшунигори зарфҳо* [1.43], *ҳайкалчаҳои занон* [1.44]

2. Исм+исм+исм. Дар асоси ин қолаб истилоҳҳои сохта мешаванд, ки аз се ҷузъ иборат буда, ҷузъҳои якуму дуюм ба ҷузъи сеюм ба воситаи алоқаи изофӣ пайваст шуда, яке муайяншаванда ва дигаре муайянкунанда аст: *сарҳуми тумҷаи обхӯрӣ* [3.59].

Исм+исм+сифат. Миқдори истилоҳҳои, ки ба воситаи қолаби мазкур сохта шудаанд, хеле маҳдуд буда, ин намуди бора-истилоҳҳо ба макону зисти клолагарон ишора мекунад: *маҳаллаи кулолони боло* [3.202], *қисмҳои чархи кулолӣ* [3.212], *ороиши зарфҳои сафолӣ* < *Қайроқумиҳо барои ороиши зарфҳои сафолӣ қолибҳои махсуси мусаттаҳ ва дандонадорро кор мефармуданд* [1.46]

Исм+сифат+сифат. Дар доираи ин қолаб истилоҳҳои сохта мешаванд, ки ба сифату хусусияти маснуоти кулолӣ моро ошно месозанд: *зарфҳои сафолӣ турнақшунигор* [1.42]; *зарфҳои сафолӣ нақшин* [1.42], *зарфҳои сафолӣ бенақш* [1.42]; *мӯҳраҳои нақшини сангӣ* < *Дар ин боишигоҳҳо ҳаққокии занон, мӯҳраҳои нақшини сангӣ, филизӣ ва сафолӣ ба даст омаданд, ки ба маданияти давраи Намозгоҳ V-и Анав хос аст* [1.44]; *нақшҳои ҳаққокии Ҳандасӣ*.

Исм+сифат+исм. Ба воситаи қолаби мазкур ибора-истилоҳҳои сохта мешаванд, ки нақшу ниғори маснуоти кулолиро дар худ таҷассум менамоянд: *амсилаи гилии хона* [1.43], *чархи гилии ароба* [1.43] < *Аз тасвири маросимӣ амсилаи гилии хона ва чархи гилии аробаро ном бурдан мумкин аст* [1.43].

Дар забони англисӣ ибора-истилоҳҳои мансуби кулолӣ ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд.

Исм+исм. Қолаби мазкур яке аз қолабҳои ба шумор мервад, ки тавассути он ибора-истилоҳҳои мансуби маводи кулолӣ сохта мешавад: *clay body* – омехтаи маснуоти гилӣ; *ball clay* – гиле, ки аз чинсҳои кӯҳӣ гирифта мешавад; *casting slip* – хамираи амсоли омехтаи хоку об, ки дар раванди истеҳсоли маснуоти кулолӣ истифода мешавад; *kilnwash* – омехтаи рангардашуда дар рӯи рафҳои кӯраи сафолпазӣ барои Ҳимояи раф аз қатраҳои сир; *glaze fit* – мувофиқат дар байни сир ва гил дар истеҳсоли маснуоти кулолӣ; *hand building* – олоти дастӣ (яке аз анвои мухталифи техникӣ барои сохтани маснуоти сафолӣ, ки бидуни корбурди чархи кулолӣ ба амал меояд); *kiln furniture* – рафҳои хумдон, рафҳои кӯра барои гузоштани маснуоти кулолӣ; *production pottery* – саноати кулолӣ, истеҳсоли кулолӣ; *rib tool* – таҷҳизоти ҳалқапайванд (таҷҳизоти васеъ, ҳамвори дастадоре, ки барои шаклдиҳӣ, сайқалдиҳӣ, тарошидани рӯи зарфҳои сафолӣ ё кулолӣ истифода мешавад); *slab mold* –

қолиби рехтагарӣ; water absorption – ҷаббиши об; wax resist – раванд монанде, ки барои истеҳсоли маснуоти кулолӣ ва ё ороишӣ истифода мешавад; agate ware – маснуоти кулоли аз ду навъ гили гутогунранги пурра омехтанашуда сохташуда; firing range – фосилаи ҳарорате, ки дар он маснуоти сафолӣ мепазад ва ё сир гудохта мешавад; banding wheel – мизи даврзананда, ки барои ороиши паҳлӯҳои хумдон истифода мешавад;

Исм+ сифат. Микдори истилоҳҳои тавассути қолаби мазкур сохташуда дар забони англисӣ хеле маҳдуд аст: bone dry – гили комилан хушкшуда.

Сифат+исм. Қолаби зикршуда яке аз сермасултарин роҳу усули ибора-истилоҳсозӣ дар забони англисӣ ба шумор меравад. Ҷузъҳои ин навъи ибораистилоҳро сифату исм ташкил карда, ҷузъи якум ҳамеша тобеи ҷузъи дуюм аст: black core – чинсҳои кӯҳии сиёҳранг; bone china – маснуоти сафолӣ; ceramic change – тағйироте, ки ҳангоми дар ҳарорати 1100 дараҷа ё зиёдтар пухтани гил ба вучуд меояд; china clay – гилбутта; high-temperature glaze – сирӣ оташбардор ё ба оташ тобовар; intermediate glaze – сирҳои, ки ҳарорати пизишаон дар байни 1900 ва 2200 дараҷа аст; iron oxide – маъдани оҳан; low-temperature glaze – сире, ки дар ҳарорати 1900 ва ё пастар пухта мешавад; maturing temperature – ҳарорати устувор; potter's wheel – чархи кулолӣ; potter's clay – хоки кулолӣ; pug mill – таҷҳизоти гилкӯбанда; salt glaze – маснуоти сафолӣ сирдор; slab roller – ғилдиракчаи ҷӯбин; bone ash – даҷғоли сафолӣ; bamboo knife – корди бамбукӣ; ending loop – ҳалқаи беохир; hollow ware – зарфҳои рӯзгор.

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки микдори бештари низоми истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисро ибораистилоҳот ташкил медиҳанд, яъне истилоҳоти гурӯҳи мазкур дар қолаби ибора истеъмол мегарданд.

Адабиёт:

1. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
2. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсири ва решашинохтӣ). Ҷилди 1. – Душанбе, 2021. 658 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – Москва: Нуака, 1977. – 245 с.
4. Джаматов С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: дис...канд. филол. наук: 10.02.20/Джаматов Самиддин Салоҳиддинович. – Душанбе, 2006. – С. 18
5. Рустамов, Ш.Р. Калимасозии исми дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1971. – 77 с., с.12.
6. Пещерова Е.М. Гончарное производство Средней Азии / Е.М. Пещерова. – Москва: Изд-во Академии наук СССР. – 395 с.
7. Левковская Н.А., Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала, Москва, Высшая школа, 1992, -С. 120

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ КУЛОЛГАРИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ УСУЛИ НАҲӢӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули наҳвӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҳар як ибораистилоҳро вобаста ба шириқи ҷузъҳои муайян карда, фарқиату монандӣ ва умумияти онҳоро муайян намудааст. Ба андешаи муҳаққиқ ин намуди истилоҳот низ дар асоси воситаҳои мухталифи алоқаи наҳвӣ сохта шудаанд, ки воситаи алоқаи изофӣ яке маҳсултарин алоқаҳост, ки бештари ибораистилоҳот тавассути он ташаккул меёбанд. Дар забони англисӣ бошад, бештари ибораистилоҳот ба воситаи алоқаи тартиби калим сохта шудаанд.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, сохтор, соҳа, соҳаи кулолгарӣ, забон, забонҳои тоҷикиву англисӣ, усулҳои истилоҳсозӣ, воситаҳои алоқа, алоқаи изофӣ, тартиби калима.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ГОНЧАРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ НА ОСНОВЕ СИНТАКСИЧЕСКОГО СПОСОБА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ

Данная статья посвящена структурному анализу гончарной терминологии таджикско-английского языка на основе синтаксического способа терминообразования. Автор определил каждое терминосочетание в зависимости от участия их компонентов и определил их различия, сходства и общие черты. По мнению исследователей, эти типы термины также основаны на различных синтаксических средствах, посредством которых средства изафетной связи являются одним из продуктивных средств связей, через которое образуется большая часть терминосочетаний. С другой стороны, в английском языке большинство выражений строятся через порядка слов.

Ключевые слова: слово, термин, структура, сфера, керамика, язык, таджикский и английский языки, терминологические словообразования, средства связи, изофетной связь, порядок слов.

STRUCTURAL ANALYSIS OF POTTERY TERMINOLOGY OF TAJIKISTAN AND THE ENGLISH LANGUAGE ON THE BASIS OF A SYNTHETIC TYPE OF TERM FORMATION

This article is devoted to the structural analysis of the pottery terminology of the Tajik-English language based on the syntactic method of term formation. The author defined each term combination depending on the participation of their components and identified their differences, similarities and common features. According to the researchers, these types of terms are also based on various syntactic means, through which the means of relay communication are one of the productive means of communication, through which most of the term combinations are formed. On the other hand, in English, most expressions are constructed through word order.

Keywords: word, term, structure, sphere, ceramics, language, Tajik and English languages, terminological word formations, means of communication, isophetic communication, word order.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҷаҳонгирова Шамсиддин Хотамқулович – докторанти (PhD) и кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти PhD. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru, **Тел:** (+992) 939393345

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович-профессори кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти PhD. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Тел.:** +992 935281020

Сведения об авторах:

Джаҳонгирова Шамсиддин Хотамқулович- докторант PhD кафедри языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru, **Тел:** (+992) 93939334

Джаматов Самиддин Салоҳиддинович- профессор кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

About the authors:

Jahongirova Shamsiddin Hotamqulovich - doctor PhD of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru **Phone:** (+992) 939393345

Jamatov Samiddin Salohiddinovich-Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Tel.:** +992 935281020

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ КУЛОЛГАРИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ УСУЛИ САРФИЮ НАҲВӢ

Ҷаҳонгирова Ш.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Истилоҳ низ ҳамвора бо вожаву калима яке аз воҳидҳои муҳимми забон ба шумор рафта, бо хусусиятҳои хоси истилоҳсозии худ тафовут дорад. Яке аз усули шеваҳои, ки ба таҳаввули сохту таркиби истилоҳ қодир аст, ин роҳи сарфӣ буда, аломати таҳаввулдиҳандаи шакли истилоҳ дар ин усул вандҳои калимасозу истилоҳсоз ба шумор мерванд ва маҳз ҳамин вижаги усули фавқро аз дигар роҳҳои истилоҳсозии фарқ мекунонад.

Алалхусус, усули сарфӣ дар ҳарду забон ҳам яке аз тарзу шеваҳои сермахсултарини истилоҳсозӣ ба шумор меравад. Муайяну мушаххас намудани қолабҳои махсуси калимасозиву истилоҳсозии забон имкон медиҳад, ки аз рӯи онҳо истилоҳоти нав сохта

шаванд, то ки эҷоди истилоҳоти «бечову нодаркор» аз тарафи мутахассисони соҳа пешгири карда шавад.

Истилоҳоти мураккаб дар ҳарду забон ҳам, ҳамвора бо истилоҳоти содаву сохта дар таркиби луғавӣ як гурӯҳи муайяни захираи луғавиро ташкил мекунад. Олимон забоншиносони тоҷику англис пас аз таҳлилу баррасии амиқи вижагиҳои истилоҳоти мураккаб ва ҷойгоҳи онҳо дар таркиби луғавии забон ба хулосае омаданд, ки аз рӯи бартарияти лексика забонҳои фавқуззикро метавон забони калимаҳои мураккаб номид.

Вожаву истилоҳоти мураккаб аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин замина саҳми забоншиносони ватаниву хориҷӣ, чун: В.В. Виноградов, К.А. Левковская, Е.С. Кубрякова, Н.М. Шанский, В.Н. Немченко, Т.Д. Чхеидзе, Т.А. Чавчавадзе, Д. Тоҷиев, В.С. Расторгуева, Ш. Рустамов, М. Қосимова, Ф. Амонова, Д. Саймиддинов, О. Қосимов, М. Султон, С. Ҷоматов, С. Ғаниева, М. Олимҷонов ва дигарон назаррас аст.

Омӯзиши калимаҳои мураккаб дар ҳарду забон ҳам таърихи дерина дошта, забоншиносон доир ба ин усули калимасозӣ дар давраҳои мухталифи рушди забон фикур андешаҳои худро баён сохтаан. Аз ин рӯ, забоншинос Д.Саймиддинов роҷеъ забони порсии бостон андешаронӣ намуда, дар мавриди калимаҳои мураккаб чунин қайд мекунад: «...метавон қолабҳо ва равиши мураккаби вожасозиро дар форсии бостон яке аз равишҳои маъмулӣ ва мутароич маънӣ кард» [12, с.52]. Аз гуногунии қолабҳои вожасозӣ дар забон метавон ҳаде зад, ки дар порсии бостон калимаҳои мураккаб мақоми шоистаеро доро будаанд. Ба ҳамин равиш ин гурӯҳи калимаҳо ба забони порсии миёна низ ворид гардида, имкониятҳои бештари ташаккуло ба даст овардаанд. Дар ин маврид муҳаққиқ Д. Саймиддинов менигорад: «Дар ин давра ин қолабҳо мутобиқи вижагиҳои забони форсии миёна ва сохтори он бештар густариш пайдо карда, ки мисоли он теъдоди фаровони вожаҳои мураккаб дар осори ин давра мебошад» [12, с.143]. Забоншиносони дигар низ дар таълифоти хеш аз навъҳои зерини калимаҳои мураккаб ёдовар шуда, онҳоро чунин дастабандӣ мекунад: «1) татпуруша; 2) бахувриҳӣ; 3) двандва» [12, с.102]; «1) бахувриҳӣ; 2) татпуруша; 3) кармадҳарая; 4) двандва» [12, с.76-77].

Забоншинос дар таҳқиқоти хеш калимаҳои мураккабро ба ҷаҳор гурӯҳ дастабандӣ намудааст: «1) копулятивӣ (*composita copulativa*; ҳиндӣ қадим *dvandva*), ки ҳар ду ҷузъ баробархукуканд; 2) редупликативӣ (ҳиндӣ қадим *amredita*), яъне калимаҳои мураккабе, ки аз такрори як асос ҳосил шудаанд; 3) детерминативӣ (*composita determinative*; ҳиндӣ қадим *tatpurusha*, *karmadharaya*, *dvigu*); 4) поссессивӣ ва ё атрибутивӣ (*possessiva*, *atributiva*, ҳиндӣ қадим *bahuvrihi*) тасниф намудаанд» [11, с.223].

Забоншиносон К.Г.Залеман ва В.А.Жуковский дар асари худ имконият ва иқтидори калимасозии забони форсиро назар ба забони немисӣ пурвусъаттар шуморида [7, с.182], се навъи вожаҳои мураккабро аз якдигар фарқ намудаанд: «1) *composita copulativa* (вожаҳои мураккаби пайваст); 2) *composita determinative* (калимаҳои мураккабе, ки ҷузъи яқум ҳамеша вобастаи ҷузъи дуюм аст); 3) сифатҳои мураккаб, ки ҷузъи дуюм ҳамеша исм ва ҳосили он сифат аст. Муҳаққиқон ин навъи вожаҳои мураккабро боз ба ду навъи дигар ҷудо кардаанд» [7, с. 69-73].

Ба андешаи забоншинос М. Олимҷонов «Академик Е.Э.Бертелс низ бартарияти забони форсӣ (тоҷикӣ)-ро дар қолабҳо ва имкониятҳои фаровони калимасозӣ дониста, таъкид мекунад, ки дар ин замина ягон забони аврупоӣ бо ин забон баробарӣ карда наметавонад [3, с.83]. Пасон муҳаққиқ вожаҳои мураккабро ба чунин дастаҳо ҷудо мекунад: 1) *composita copulativa* (вожаҳои мураккаби пайваст); 2) *composita determinative* (калимаҳои мураккабе, ки ҷузъи яқум ҳамеша вобастаи ҷузъи дуюм аст); 3) сифатҳои мураккаб. Чи навъе ки мушоҳида мешавад, дар таснифи калимаҳои мураккаб пажӯҳишгар ҷонибдори олимон К.Г.Залеман ва В.А.Жуковский аст. Дар гурӯҳи дуюми вожаҳои мураккаб агар К.Г.Залеман ва В.А.Жуковский ҷузъи дуюми калимаҳои мураккабро танҳо исм дониста бошанд, пас Е.Э.Бертелс бар ин бовар аст, ки ба ҷуз исм зарф низ метавонад дар адои ин вазифа ширкат дошта бошад» [7, с.84].

Профессор Ш. Рустамов дар ду асари худ «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [11, с.93] ва «Исм» [10, с.95] роҷеъ ба вожасозии исм андешаронӣ намуда, дар забони тоҷикӣ 3 гурӯҳи исмҳои мураккабро аз ҳамдигар фарқ мекунад: «1) исмҳои мураккаби пайваст; 2) исмҳои мураккаби тобеъ; 3) исмҳои мураккаби омехта [10, с.93-175]. Муҳтавои ҳамин пажӯҳиши Ш. Рустамов дар грамматикаи академӣ низ ворид шудааст» [11, с.119-126].

Забоншинос Ю.А.Рубинчик низ дар «Очеркҳои грамматикӣ забони порсӣ» [12, с.228] вожаҳои мураккаби забони форсиро вобаста ба муносибати маъноии ҷузъҳо ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд: «1) калимаҳои мураккаби номии навъи пайваст, ки дар онҳо ҳар ду ҷузъ

баробархукуканд ва 2) вожаҳои мураккаби номии типи детерминативӣ, ки дар онҳо як чузъ ба чузъи дигар аз рӯи маъно вобаста буда, яке дигареро муайян ва ё такмил медиҳад» [12, с.820].

Маъалаи омӯзишу пажӯҳиши калимаҳои мураккаб аз ҷониби англисшиносон, бавижа англисшинсони рус низ дур намондааст. Забоншинос Гринев Гриневич чунин мешуморад, ки «калимабандӣ ё калимаҳои мураккаб яке аз усулҳои маъмули истилоҳсозии сарфию нахвӣ буда, маъруфияти онро метавон ба ин тарз шарҳ дод, ки калимаи мураккаб аз нигоҳи шакл дар муқоиса аз ибора ҳамеша кӯтоҳу ихчам аст. Дар калимаҳои мураккаб таваҷҷӯҳ ҳамеша ба ташаккули чузъи якум дода мешавад, зеро он дар нутқи навиштор нақши муҳиро мебозад» [2, с.147].

Дар ин росто, И. В. Арнольд ба мафҳуми калимаи мураккаб таърифи зеринро муносиб медонад: «калимаҳои мураккаб (а compound word) гуфта, пайвастшавии ду ва ё зиёда асос, ки ба сифати як воҳиди яклухт дар таркиби ҷумла корбурд гардида бо хусусияти маҳсули луғавии худ фарқ мекунад» [1, с.150].

Ба андешаи О. Есперсен: «Калимаи мураккабро метавон ҳамчун пайвастшавии ду ва ё зиёда калимаҳо, ки қобилияти ба сифати як калима ва як воҳид баромад карданро дорад, муайн кард» [5, с.134].

Дар асари худ Р.В. Зандворт роҷеъ ба мафҳуми калимаи мураккаб чунин менависад: «Дар забони англисӣ, ба монанди дигар забонҳои германӣ, воҳидҳои луғавии бисёре мавҷуданд, аммо гарчанде ки онҳо ҳамчун як калима пазируфта ва истемол гарданд, лекин онҳо аз ду ва ё зиёда унсур иборатанд, ки ҳар яке аз онҳо метавонанд ба сифати калимаи ҷудоғона истифода шаванд. Чунин воҳидҳои луғавиро калимаҳои мураккаб меноманд» [6, с.277].

Ба андешаи забоншинос В.П. Даниленко «истилоҳсозӣ аз рӯи ҳамон қолабҳои калимасозӣ ва бо ёрии ҳамон вандҳои калимасоз, ки мувофиқи онҳо калимаҳои умумистеммоли забони умумии адабӣ сохта мешаванд, сурат мегирад» [4, с.107].

Лозим ба ёдоварист, ки ягона таҳқиқоти мондагор роҷеъ ба омӯзишу пажӯҳиши калимаҳои мураккаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик – ин рисолаи доктории олими пухтакор ва суҳаншиноси асил М. Олимҷонов «Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби навӣ татпуруша» ба шумор меравад. Мавсуф бори нахуст назми Бедилро аз нуқтаи назари воҷасозӣ ба риштаи таҳлил кашида, дар заминаи як навӣ калимаи мураккаб – татпуруша саҳми шоирро дар густаришу ғановати забони адабии тоҷикӣ, бозтоби услуби Бедил дар эҷод ва корбурди калимаҳои мураккаб нишон додааст [5, с.10].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» калимаҳои мураккаб аз рӯи воситаи алоқа ба чунин гурӯҳҳо ҷудо гардидааст: «1. Калимаҳои мураккаби пайваст; 2. Калимаҳои мураккаби тобеъ; 3. Калимаҳои мураккаби омехта».

Ҳамин тавр, дар зер ҳамаи истилоҳоти мураккаби мансуби мансуби «кулолӣ», ки дар раванди таҳқиқ ҷамъ гардиданд, дар асоси таснифоти дар боло зикршуда, ба таври зайл дастабандӣ намудем.

Истилоҳоти мураккаби пайваст. Истилоҳсозии истилоҳҳои мураккаби пайваст яке аз сермаҳсултарин навъҳои истилоҳсозӣ ба шумор рафта, аслан, аз решаҳои баробархукук бо тарзу воситаҳои мухталиф сохта шуда, маъноҳои гуногунро ифода мекунад. Ба андешаи С. Низомова «Ин роҳи калимасозӣ, асосан, дар сохтани исм, сифат ва зарф маъмул аст, аммо дар ҳамаи ин ҳиссаҳои нутқ дар як сатҳ серистемол нест, масалан, дар исмҳо, маҳсусан зарфҳо, ин тарзи калимасозӣ бештар маъмул бошад, дар сифатҳо нисбатан каммаҳсул аст» [9, с.193]. Ин намуди истилоҳоти мураккаб дар забони англисӣ мавҷуд нест.

Истилоҳҳои мураккаби омехта. Дар низоми истилоҳоти кулолии забони тоҷикӣ як миқдори истилоҳҳои мураккабе мавҷуданд, ки аз истилоҳҳои мураккаби пайваст ва тобеъ ба кулӣ тафовут доранд. Ин қабил истилоҳҳои мураккаб ду ва ё зиёда асос ва вандҳои калимасоз таркиб ёфтаанд. Ба воситаи ин усул аз ибора ва таркибҳои гуногун ба воситаи вандҳои истилоҳҳои нав нав сохта мешавад. Истилоҳҳои мураккаби омехта дар як маврид аз ду ва ё зиёда асос ва пасванди истилоҳсоз бунёд мегарданд. Истилоҳҳои мураккаби омехта бе ёрии пасванд бунёд намегарданд. Ин намуди истилоҳҳои мураккаб дар асоси қолабҳои муайян сохта мешаванд, ба монанди:

1. Исм+исм+пасванд. Дар ин қолаб исм ва исм ба воситаи пасванд исми мураккаби омехта сохта шудааст. Исми мураккаби омехтаи **кулолгарӣ, сафолгарӣ, кӯзагарӣ, косагарӣ** аз исмиҳои модии **кулол, сафол, коса**, исми **гар**, пасванди **-ӣ** бунёд гардидааст: **кулол+гар+ӣ, сафол+гар+ӣ, кӯза+гар+ӣ, коса+гар+ӣ**. **Кулолгарӣ** – пешаи кулол ё кулолгар [6, с.430] «Модархондам зимистону тобистон **кулолгарӣ** мекард». (Равшан, «Косаи

шарбат»); косагарӣ – шуғли косагар; косасозӣ, косатарошӣ [6, с.423]. «Ҳавлӣ аз одам пур буд. Он одамон меҳмонон набуда, коргарони устохонаҳои **косагарӣ** буданд»[14, с.134].

Ба воситаи қолаби мазкур сифатҳои омехтае сохта шудаанд, ки ба ҷарҳи қулолӣ мансубанд: **ним+ҷарҳ+ӣ**. Дар низоми истилоҳоти қулолӣ миқдори маҳдуди истилоҳоте мавҷуданд, ки дар асоси қолаби зикршуда сохта шуда, маънои ин ё он касбро ифода мекунад: **қум+буз+чӣ**

2. Исм+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд. Дар ин қолаб исм ва сифатҳои мураккаби омехта сохта шудаанд. Исмҳои мураккаби омехтаи **косасозӣ, косатарошӣ** аз исми модии **коса, гил, пошна, гул**, феълҳои асоси замони ҳозираи **соз, тарош, кун, бур, парто** ва пасванди **-ӣ** бунёд гардидааст: **коса+соз+ӣ, коса+тарош+ӣ, гил+кун+ӣ, пошна+бур+ӣ, гул+парто+ӣ** ва ғ.

Аз исмҳои **об, оташ, чой, нон, санг, рӯған** асоси замони ҳозираи феълҳои **хӯр, гир, ҷӯш, кун, шикан, бар, мол, паз** ва пасванд-**ак** номи зарф сохтааст: **об+хӯр+ак, оташ+гир+ак, чой+ҷӯш+ак, нон+кун+ак, санг+шикан+ак, рӯған+гир+ак** ва ғ.

Сифатҳои мураккаби омехта низ дар ин қолаб сохта шуда, хеле каммаҳсуланд. Калимаҳои **ширбарӣ, лоймолӣ, ошпазӣ, даҳонгирӣ** аз исмҳои **шир, лой, ош, даҳон** феълҳои асоси замони ҳозираи **бар, мол, паз, гир** ва пасванди **-ӣ** бунёд гардида, ҳам дар услуби китобӣ ва ҳам шифоҳӣ серистеъмоланд: **шир+бар+ӣ, лой+мол+ӣ, ош+паз+ӣ, даҳон+гир+ӣ** ва ғ.

3. Зарф+исм+пасванд: паст+нул+ак. Дар ин қолаб танҳо калимаи пастнӯлак мушоҳида гардид, ки маънои «зарфе, ки даҳонаш ё нӯлаш дар қисми поёнии танаи он ҷойгир аст»-ро ифода мекунад.

4. Шумора+исм+пасвандҳои -а ва -чӣ: як+даст+а, ду+гӯш+а, чил+об+чӣ. Ин қолаб дар сохтани сифатҳои мураккаби омехта серистеъмол аст.

5. Сифат+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд: зард+паз+ӣ, кабут+гар+ӣ.

6. Исм+сифат+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд: куза+рост+кун+ӣ, муй+тит+кун+ӣ. Истилоҳи *кӯзаросткунӣ* исми амал буда, маънои «рост кардани канораҳову даҳон»-и кӯзаро ифода мекунад. Истилоҳи *мӯйтиткунӣ* низ исми амал буда, маънояш «тит, парешида, пароканда, беназм, бетартиб кардани мӯйҳое, ки ба лой илова карда, барои сохтани маснуоти қулолӣ истифода мебаранд» аст.

Бояд тазаққур дод, ин намуди калимаҳои мураккаб дар забони англисӣ мавҷуд нестанд ва бештари истилоҳоти мураккаби он забон истилоҳоти мураккаби тобеъ ба шумор мераванд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии маводи гирдомада маълум гардид, ки истилоҳозии истилоҳҳои мураккаби омехта дар низоми истилоҳоти соҳаи қулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ серистеъмол аст. Дар маводи таҳлилгардида мо пасвандҳои **-ӣ, -а, -ак** дар сохтани истилоҳҳои мураккаби омехта истеъмол шуданд. Исм-истилоҳҳои мураккаби омехта нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқа, ки дар созмони истилоҳҳои мураккаби омехта иштирок мекунад, миқдорашон хеле зиёд аст. Истилоҳҳои мураккаби омехта вобаста ба ҷузъҳои ба дучузъа, сечузъа ва бисёрҷузъа ҷудо мешаванд, ки мо инро дар мисолҳое, ки зикрашон дар боло рафт мушоҳида намудем.

Истилоҳҳо мураккаби тобеъ. Яке аз серистеъмолтарин ва маъмултарин роҳи усули истилоҳсозӣ дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам, тарзи истилоҳсозии истилоҳҳои мураккаби тобеъ ба шумор меравад. Роҷеъ ба роҳи усулҳои сохта шудани истилоҳҳои мураккаби дар доираи ҳиссаҳои гуногуни нутқ як қатор таҳқиқотҳо таълиф гардидаанд. Яке аз он таълифоте, ки бевоситаи калимасозии исми забони тоҷикӣ бахшида шуда, дар як боби он калимасозии калимаҳои мураккаби тобеъ таҳлил гардидааст ба қалами забоншинос Ш. Рустамов мансуб аст. Забоншинос С. Низомова низ дар як боби рисолаи доктории худ «Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ» вижагиҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккабро мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор додааст. Мавсуф калимаҳои мураккабаро ба калимаҳои мураккаби пайвасту омехта ва тобеъ дастабандӣ намуда, ҷунин менависад: «Типи калимасозии калимаҳои мураккаб таърихи қуҳан дорад. Аввалин ишораҳо доир ба калимаҳои мураккаби тобеъ дар фарҳангномаҳо ва осори олимону муҳаққиқон мавҷуд аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аҳли илму адаб ба ин ҳодисаи забон бетаваҷҷуҳ набудаанд»[9, с.231].

Истилоҳҳои мураккаби тобеъи, ки ҳар ду ҷузъашон аз исм таркиб ёфтааст, дар ҳарду забон ҳам, сермаҳсул аст. Ҷунин истилоҳҳои мураккабро метавон ба гурӯҳҳои зерин дастабандӣ намуд:

а) Исм-истилоҳҳои мураккаби ифодакунандаи макони истеҳсоли маснуоти қулолӣ ва ё машғулият ва касбу кор: **усто+хона, лой+хона, хамир+тахта, меҳмон+хона, гил+бутта,**

иш+хона, об+даста, сар+хона, ош+хона, лой+кор, дуғ+коса, чарх+хона, гул+тубак, об+лагга, лой+об, кулол+хона, аспак+чўб.

б) Исм-истилоҳҳои мураккабе, ки номи анвои мухталифи ашёҳоро ифода мекунанд. Як қисми ин ашёҳо маснуоти рӯзгор буда, аз истеъмол баромадаанд: **тахта+санг, чароғ+ноя, чўб+даст, чўб+каду.**

Чўбкаду – як навъ каду аст, ки баъди пухта расидан пўсташ мисли чўб сахт мешавад. Баъд онро чун зарф барои гирифтани чизе истифода мекунанд. Чўбкаду аз исми **чўб** ва **каду** таркиб ёфта, зарфери гуянд, ки аз кадуе, ки бо номи обдонкаду маъмул аст, сохта шуда, вазифаи зарфи обгириро адо мекард: ...оби офтоба тамом шуд, хост аз чўбкадуе, ки дар он хонавода хизмати кўзаро адо мекард, ба офтоба об андозад....[9, с.246]. Ба андешаи С. Низомова «Семантикаи ин гурӯҳи калимаҳои мураккаби тобеъ як хусусияти ҷолиб дорад. Агар дар гурӯҳи калимаҳои чўбкаду, гуппичўб, чўбдаст маркази семантикӣ вожаи чўб бошад, ки ашёи ба ҳам ҳеҷ муносибатнадоштаро танҳо тавассути ба чўб нисбат доштанишон муттаҳид месозад, дар ин маврид ба сифати кадом чузъ – чузъи асосӣ ё чузъи тобеъ омадани калимаи чўб муҳим нест»[9, с.246].

в) Исм-истилоҳҳои мураккабе, ки ҳар ду чузъашон калимаҳои аслии мебошанд: **бухорхона**. Вожаи **бухорхона** калкаи калимаи русии **парилка, паровая печь** мебошад: Дар ин ҷо чархҳои хурду калони бисёр дар гардишанд, ин чархҳо қувваи худро ба бухорхона мегиранд, ки дар он ҷо ба воситаи гармии оташ ба даруни деги бисёр калоне об ҷушида бухор пайдо мекунад ва ин бухор мошин ва чархҳоро дар ҳаракат меандозад (Од., 38) [9, с.249].

Исм +Сифат. Яке аз қолабҳои маъмули истилоҳсозии исмҳои мураккаби тобеъ аз исм ва сифат сохтани истилоҳҳои мураккаб мебошад. Зикрашро зарур мешуморем, ки бунёди бештари ин қабил исмҳои мураккаб ибораи изофӣ ба шумор мерванд. Исм-истилоҳҳои мураккаби **даҳон+калон, даҳон+хурд, гардан+дароз, гардан+кўтоҳ, лаб+борик, лаб+гафс, шикам+калон, шикам+хурд** ба маъниҳои **даҳони калон, даҳони хурд, гардани дароз, гардани кўтоҳ, лаби борик, лаби гафс, шиками калон, шиками хурд** ба ҳаҷму андоза ва шакли ин ё он он чузъи маснуоти аз гилу сафол сохташуда мансубият дорад.

Шумора+исм. Ба воситаи ин қолаб истилоҳ-исмҳои мураккабе сохта мешаванд, ки номи ин ё он маснуоти кулолиро ифода менамоянд: **як+даста, ду+даста; як+машка, ду+машка.** Истилоҳи якдаста сифати мураккаб буда, маънои «он ки фақат як даст дорад»-ро ифода мекунад. Дар асоси қолаб исмҳои ифодакунандаи асбобу анҷом низ мушоҳида мешавад: чорчўб < Боз як савор дартоз омад, бар болои аспини ин савор як чуфт **чорчўби** дучашма, ки ба қачоваи хишткашӣ монандӣ дошт, бастагӣ буд, дар ҳар чашми ин **чорчўб** як кўзаи сафолӣ буда, дар он ҷо ҳамагӣ чор кўза ба назар менамуд [9, с.273].

Исм+асоси замони ҳозираи феъл. Бештари истилоҳҳои мураккаби тобеи ба воситаи қолаби мазкур сохташуда, маънои «қасбу пешаро дар саноати кулолӣ» ифода мекунанд: **танур+соз, хуштак+соз, хок+каш, лой+каш, лой+гар.** Истилоҳи мураккаби лойгар ба маънои «1. қасе, ки лой (гил) омода мекунад; лойкор, гилкор. 2. он ки ба девор лой мезанад»[3, с.505]. истеъмол мешавад.

Дар забони англисӣ низ истилоҳоти мураккаб ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Исм+Исм. Қолаби мазкур дар забони англисӣ хеле сермаҳсул буда, миқдори истилоҳҳои мураккаби тобеи ба воситаи он сохташуда зиёд аст. Истилоҳҳои дар асоси ин қолаб сохташуда бештар ба маънои «макон ё ҷойе, куллогарон дар ба истеҳсоли маснуоти кулолӣ машғуланд» далалат мекунад: *work+shop* – *дўкони кулолӣ*. Some **workshops** maintained quality and quantity control by the use of small stamps impressed on the surface of the pots by those carrying out the different operations...[15, с.125]..: *tool+kit* – *якдаста асбоб (маҷмӯи асбобҳо)* *flame+ware, oven+ware* – *зарфи гармиустувор, оташбардор, hydro+meter* – *намисанҷ; pyro+meter* – *пирометр, stone+ware* – *зарфи сафолӣ, mouse+hole* – *ҷойи ҳавобарой ё дудбарой дар кўра ё хумдон*

Сифат+исм. Истилоҳҳои мураккаби тобеи ба воситаи ин қолаб сохташуда ба ин ё он намуди чузъи маснуоти кулолӣ мансуб буда, асосан, тавассути аломати нимтери навишта меашианд ва аломати истилоҳҳои онҳо дар таркиби ибора-истилоҳ хувайдо мегарда: *narrow-necked* < *narrow-necked jugs* – *кўзаҳои гарданборик, greenware* – *маснуоти кулолии нопахта, earthen+ware* – *маснуоти кулолӣ, зарфҳои гилӣ, кулолӣ; black+hard* – *майдоне, ки дар он порчаи маснуоти кулолӣ хушк гардида, дигар намеёзад, white+hard* – *майдоне, ки дар он порчаи маснуоти кулолӣ пурра хушк гардида, каме намнок аст.*

Зарф+фел. Микдори истилоҳоти мураккабе, ки ба воситаи қолаби мазкур сохта шудааст, дар забони англисӣ ангуштшумор аст: *once-fired* – як маротиба пухташуда.

Фел+исм. Истилоҳҳои мураккаби тавассути қолаби мазкур сохташуда хеле маҳдуд буда, мо аз маъмултарикини онҳо ёдовар мешавем: *shrinkage* – шаклтағйирдиҳии маснуоти кулолӣ дар раванди хушконидаи ё пухтан.

Ҳамин тавр, нақши усули сарфию наҳвӣ дар ташаккули истилоҳот калон буда, маҳз тавассути ин анвои истилоҳсозӣ таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ғаний мегардад.

АДАБИЁТ

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. / И.В. Арнольд - М., 1959. -С. 150.
2. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение. / С. В.Гринев-Гриневиц – Москва: Изд. центр «Академия», 2008. –С. 147
3. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсирий ва решашинохтӣ). Ҷилди 1. – Душанбе, 2021. 658 с.
4. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – Москва: Нуака, 1977. – 245 с.
5. Есперсен О. A modern English grammar, part VI. / О.Есперсен - London, 1954. – С. 134
6. Зандворт Р.В. A handbook of English grammar. / Р.В. Зандворт - London, 1958. – С. 277
7. Залеман К.Г. Краткая грамматика новоперсидского языка. / К.Г. Залеман, В.А. Жуковский-М., 1890.-С. 78.
8. Олимҷонов М. О. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби наҳвӣ татпуруша). / М. О. Олимҷонов - Душанбе, 2022. – С.10
9. Низомова С. Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айний. / С. Низомова – Душанбе, 2019 – С. 193. - 328 с.
10. Рустамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. -/ Ш. Рустамов - Душанбе: Дониш, 1981.-219 с.
11. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ш.Рустамов - Душанбе: Дониш, 1971. – 77 с.
12. Рубинчик Ю.А. современный персидский язык. / Ю.А.Рубинчик – Москва, 1960 - 140
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна /Д. Саймиддинов. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2001. -310.
14. Садриддин А. Ёддоштҳо. / С. Айний– Душанбе: Адиб, 2013. – 469 с.
15. Clive. O., Paul T., Alan V. Pottery in Archeology (Cambridge manuals in archiology) 269 p.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҶАИ КУЛОЛГАРИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ УСУЛИ САРФИЮ НАҲВӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили сохтори истилоҳоти соҷаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули сарфию наҳвӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҳар як истилоҳи мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисро дар асоси усули сарфию наҳвӣ таҳлилу баррасӣ намуда, хусусиятҳои монандиву тафовут ва умумияти онҳоро муайян кардааст. Илова бар ин, муҳаққиқ ҳамаи истилоҳоти мураккаби забонҳои муқоисашавандаро ба истилоҳоти мураккаби пайваст ва тобеъ ҷудо намуда, бо мисолҳои мушххас хусусиятҳои онҳоро таҳлилу муқоиса кардааст.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, муқоиса, таҳлил, забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, калимасозӣ, истилоҳсозӣ, калимаҳои мураккаб, калимаҳои мураккаби пайваст, калимаҳои мураккаби тобеъ.

STRUCTURAL ANALYSIS OF POTTERY TERMINOLOGY OF TAJIK-ENGLISH LANGUAGE BASED ON THE BASIS OF MORPHOLOGICAL AND SYNTACTICAL WAY OF TERM FORMATION

This article is devoted to the structural analysis of pottery terminology of Tajik-English language based on the on the basis of morphological and syntactical way of term formation. The author analyzed and considered each complex term of the Tajik and English languages on the basis of on the basis of morphological and syntactical way of term formation and identified their similarities, differences and common features. In addition, the study divided all complex terms of

comparable languages into complex terms, related and subordinate, and analyzed their characteristics on certain examples.

Keywords: word, term, comparison, analysis, language, Tajik language, English, phrase, terminology, compound words, compound compound words, subordinate compound words.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ГОНЧАРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ НА ОСНОВЕ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Данная статья посвящена структурному анализу гончарной терминологии таджикско-английского языков на основе экономико-математического метода. Автор проанализировал и рассмотрел каждый сложный термин таджикского и английского языков на основе экономико-теоретического подхода и выявил их сходства, различия и общие черты. Кроме того, в исследовании все сложные термины в сопоставляемых языках были разделены на сложные термины, родственные и подчиненные, и проанализированы их характеристики на определенных примерах.

Ключевые слова: слово, термин, сравнение, анализ, язык, таджикский язык, английский, фраза, терминология, составные слова, сложные составные слова, придаточные составные слова.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷаҳонгиров Шамсиддин Хотамкулович – докторанти (PhD) и кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, докторанти PhD. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru, **Тел:** (+992) 939393345

Сведения об авторе:

Джаҳонгиров Шамсиддин Хотамкулович – докторант PhD кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru, **Тел:** (+992) 939393345

About the author:

Jahongirov Shamsiddin Hotamqulovich - doctor PhD of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** shamsiddin95.93@mail.ru **Phone:** (+992) 939393345

ШЕВАИ НИГОРИШИ НАСРИ СӢФИӢНА ВА ТАЧАССУМИ ОН
ДАР ОСОРИ НАСАФӢ

Раҳмонзода А.А., Сатторов Ҳ.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мусаллам аст, ки насри сӯфиёна ё сӯфия дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик бо касби вижагиҳои хоси хеш, ки дорои истилоҳоти хос, забони пуррамзу роз, қорбурди муаррабат ва амсоли ин шинохта шудааст, мақоми махсус дорад. Вале тавре борҳо ишорат шуд, сабки таълифоти расоили ирфонии Азизуддини Насафӣ пеш аз ҳама, дар соддагиву равонӣ ва салосати хоси он таҷассум ёфтааст.

Аз ҷумла, Луид Винисис, Ҷон Ричвун дар асари хеш қайд карда, ки «Ҷанбаи мумайиз дар осори Насафӣ сабки форсии сода, равшан ва ҳолӣ аз пургӯй аст. Ҳадафи аслии ӯ ин аст, ки хонанда паёми ӯро бифаҳмад ва барои ҳосили ин ҳадаф Насафӣ ҳар мавзӯро аз чандин дидгоҳ арза мекунад ва дар поёни ҳар мавзӯ тавзеҳ мебахшад, ки «чунин медонам, ки тамоми фаҳм накардӣ, рӯшантар аз ин нагӯям» [126,39-40].

Дар таснифоти анвои наср аз рӯи мазмун ва моҳияти аслии асар ва ё мавзӯ, ки дар таҳқиқоти донишманди соҳибноми ватаниву хоричӣ, чун Худой Шарифзода, Носирҷон Салимӣ, Ҷамоли Мирсодиқӣ, Ҳусайни Хатибӣ, Ҳусайни Размҷӯ ва дигарон насри сӯфиёна ё ирфонӣ ба унвони як навъи мустақили насри классикии тоҷик муаррифӣ шудааст, ки он аз вижагиҳои муҳим ва ҳосе бархӯрдор буда, ба ин вачҳ аз дигар анвои наср фарқ мекунад. Роҷеъ ба муҳтаво ва аслу ҷавҳари ин навъи наср донишмандон нуктаи назари муҳталифдоранд. Аз ҷумла, академик Носирҷон Салимӣ бар мабнои муҳтаво ва матолиби осори мансури сӯфиёна онҳоро дар се даста гурӯҳбандӣ намудааст:

1. Осори рамзӣ-ирфонӣ, ки дар он матолиби сӯфиёна бо шеваи мармуз ё аз забони туюру вухуш иброз мегарданд;

2. Осори илмӣ-назарии тасаввуфӣ, ки дар он бештар аҳком ва аркони тасаввуф ва масъалаҳои назарии он шарҳу тавзеҳ меёбанд;

3. Осоре, ки нақлу ҳикоёт ва ривоятҳои марбут ба зиндагии шуюх ва гуфтори эшонро фаро мегиранд, ки дар табақот, манокӣ ва тазкираҳои ирфонӣ гирд омадаанд [129,284].

Алиасфари Ҳалабӣ низ бар асоси тақия бар мавзӯ ва матолиб ин навъ осорро ба се даста ҷудо намудааст:

1. Осоре, ки матолиби сода ва мафҳуми ҳамагониро фаро мегиранд;

2. Осоре, ки матолиби нодуруст ва нобихрадонаро фарогиранд; [129,284].

3. Осоре, ки матолиби рамзиву истиораӣ доранд ва дасти ҳамагон аз фаҳму дарёфти онҳо маҳрум аст [129, 284].

Тавре академик Салимӣ таъкид мекунад, «Манзури Ҳалабӣ аз ин баҳши осори ирфонӣ ҳамон матолибе аст, ки дар онҳо гуфтори ийроқомез ва ривоёти дур аз фаҳму мантӣ қой доранд.

Аз ин ҷо равшан мешавад, ки насри сӯфиёна аз вижагиҳои ҳосе бархӯрдор буда, дар адабиёти классикии тоҷик зуҳури аносири онро ба расоили «Рисолат-ат-Тайр» ва «Ҳай ибни Яқзон»-и Ибни Сино нисбат медиҳанд. Яке аз аввалин рисолаҳои комил ё намунаҳои барҷастаи насри ирфонӣ китоби «Нур-ул-улум»-и Абулҳасани Харақонӣ доништа мешавад. Вале дар умум, китоби ҷомеъ ва нахустин намунаи насри ирфонии форсу тоҷик асари маъруфи Алии Ҳувирӣ «Кашф-ул-маҳҷуб» доништа шудааст.

Осори Шайх Азизуддини Насафӣ бо он ки бо забони содаву равон ва шево ба қалам омадааст, аммо фарогири истилоҳоти зиёди ирфонӣ ба шумор меравад, ки метавон чилваҳои хоси насри ирфониро дар ҳар яке аз ин таълифоти вай мушоҳида кард, ки дар навбати аввал қорбурди истилоҳоти ирфонӣ дар он барои бозтоби вижагиҳои ин навъи наср муассир афтадааст. Ҳатто дар аксари таълифоти ин нависандаи сӯфимашраб нуфӯзи истилоҳоти ирфонӣ ва шарҳу тафсири онҳо ба мушоҳида мерасад. Мусаллам аст, ки маъруфтгарин истилоҳи ирфонӣ ишқ аст, ки дар бораи он дар аксари осори тасаввуфӣ ва фарҳангҳои истилоҳоти тасаввуф ба шарҳу тавзеҳи он дучор меоем. Насафӣ низ дар китоби «Инсони комил» назари хешро роҷеъ ба истилоҳи мазкур баён дошта, аз ҷумла таъкид мекунад, ки «Ишқ буроқи солиқон ва маркаби равандагон аст». Пас, маълум мешавад, ки дар шарҳи ирфонии ин нависандаи сӯфӣ ишқ василаи камолот аст, яъне маркабест, ки солиқони роҳи ҳақ тавассути он ба мақоми маънаӣ мерасанд.

Дар китоби «Фарҳанги истилоҳоти ирфонӣ» дар шарҳи ирфонии вожаи ишқ чунин омадааст: «Ишқ завқи муфрат ва майли шадид ба чизеро мефаҳмонад. Ишқ оташе аст, ки дар

қалб чой гирифта ва маъбубро бисӯзад. Ишқ дарёи бало, чунуни илоҳӣ ва қиёми қалб аст бо маъшуқ билофосила» (139,580). Аз тафсири ирфонии истилоҳи ишқ ҳам маълум мешавад, ки пайванде бо назари ирфонии Насафӣ чой дорад, зеро вақте завқи муфрат ва майли шадид мегӯяд, манзур ҳамон буроқи соликон ва маркаби равондагон аст, зеро танҳо завқи муфрат ва майли шадид метавонад мақоми буроқи соликро соҳиб шавад, то ўро ба самти маъшуқи азали боло бубарад.

Ҳар чӣ ақл ба панҷоҳ сол андӯхта бошад, ишқ дар як дам он ҷумларо бисӯзонад ва оширо пок ва софӣ гардонад ва солиқ ба сад чилла он миқдор сайр натавонад кард, ки ошиқ дар як турфатулайн кунад» [26, с.279]. Дар истилоҳи урафо се зинаи аслии тасаввуф ба таври «шариат», тариқат» ва «ҳақиқат» муқаррар гардидаанд. Ҳамзамон мафҳумҳои чун ваҳдат ва аҳли ваҳдат, ки онҳоро муваҳхидон низ хондаанд, ба қор мераванд. Насафӣ ҳатто дар шарҳи ин мафҳум дар рисолаи «Зубдат-ул-ҳақоик» назароти хешро баён доштааст. Аз ҷумла чунин фармуда: «Асли аввал: дар маърифат худованди субҳон аст [25, с.80].

Ибора ва вожагони «зоти ҳақ», «ҳақиқат» ва «маҷоз» низ дар шумори муҳимтарин истилоҳоти ирфонӣ қарор доранд. Бар ин асос Насафӣ низ мулозиҳоти хешро дар мавриди онҳо баён дошта, Худовандро зоти ҳақиқӣ ва дигарон, яъне оламу инсонро маҷозӣ номида, аз ҷумла таъкид мекорад: «Зоти Худо, ҳақиқӣ ва зоти дигарон, маҷозӣ аст, чун зоти дигарон аз зоти вай аст. Вучуди маҷозӣ аз вучуди ҳақиқӣ, на ба тариқи эҷоб беиродааст, балки ба тариқи эҷод бо ирода аст». Дар тасаввуф раванди роҳи ҳақро солиқ унвон мекунанд, ки тавассути риёзат ва мучоҳидот пок ва софӣ мегардад. Дар ин порчаи асари Насафӣ ба мушоҳида мерасад, ки муҳимтарин истилоҳоти ирфонии «солиқ», ба маънии раванди роҳи ҳақ, «миръот», оинаи мучаллои илоҳӣ, инсонии комил, руҳи инсон, олами кабир ва сайр ва амсоли ин ба қор рафтаанд, ки ҳамагӣ ба забони аҳли хосон будани таълифоти нависандаро ба субут расонида, қорбурди истилоҳоти мазкурро яке аз вижагиҳои хоси забонии насри сӯфиёнаи адиб муаррифӣ мекунанд. Ба порчаи зер аз ин равиш мурур мекунем: “ Чун дили солиқ ба риёзот, пок, софӣ, мусаққал ва мунаввар шавад, миръоти нури Худо мегардад ва акси нури Худо дар ин миръот зоҳир мешавад ва чун дил солиқи миръоти Нури Худо гашт ва акси Нури Худо дар миръоти дили солиқ зоҳир шавад, дар ин сурат солиқ ба қамоли худ мерасад ва инсонии комил мегардад, пас солиқ то акнун, ки ба худ мешунид ва ба худ мекид ва ба худ мегирӣфт ва ба худ мекӯд, акнун ба нури Худо мешунавад ва ба нури Худо мебинанд ва ба нури Худо мегӯяд ва ба нури Худо мекӯҳад ва ба нури Худо мегирад.

Дар баробари ин, маълум мешавад, ки зимни қорбурди истилоҳоти ирфонӣ Насафӣ дар мавриди зарурӣ чун дигар нависандагони аҳли тасаввуф ба шарҳи луйавӣ ва ирфонии мафҳуми ё истилоҳоти ирфонӣ низ мепардозад. Аз ҷумла, дар асли савуми рисолаи «Зубдал-ул-ҳақоик», ки «Дар баёни сулук чист ва нияти солиқ дар сулук чист» дар шарҳи маънии сулук, ки яке аз мафҳуми меҳварӣ ва истилоҳи маҳсуси ирфонӣ ба шумор меравад, чунин оварда: «Бидон, ки сулук дар луйати араб, иборат аз рафтан аст, яъне раванди шояд, ки дар олами зоҳир сайр кунад ва шояд дар олами ботин сайр кунад ва ба наздики аҳли тасаввуф сулук иборат аз рафтани маҳсус аст ва агар ин иборат фаҳм намекуни ба иборати дигар мегӯям [25, с.111].

Нуктаи чолиби тавачҷуҳ он аст, ки дар ин пеш аз ҳама сабки хос ва шеваи маҳсуси нигориши ҳуди Насафӣ дар чанд нукта мучассам аст;

Аввал ин ки ў ба шарҳи луйавии мафҳуми ирфонӣ пардохта, онро аз ҳар ҷиҳат тавзеҳ мекӯҳад, яъне дар асли луйат сулук ин рафтан аст ва он имкон дорад, ки дар олами зоҳир ва ё ботин сурат бигирад;

Дувум ин ки нависанда шарҳи ирфониро бо ишорат ба ин «наздики аҳли тасаввуф чунон аст» тавзеҳ мекӯҳад ва таъкид мекунанд, ки яъне ин мафҳуми хос аст ва ин рафтан аз рафтани аввал фарқ дорад. Ин маъниро танҳо дар забони аҳли ирфон метавон фаҳмид намуд;

Савум ин ки бо таъкид бар ин ки агар ин маънӣ нафаҳмӣ ба иборати дигар мегӯям, истилоҳро ба гунаи дигар шарҳ мекӯҳад, яъне аз диди ирфонӣ онро аз чанд тамоюл ва бар чанд маънӣ тафсир мекунанд. Масалан, дар идомаи шарҳи ҳамин мафҳум чунин менависад:

«Бидон ки ба наздики аҳли тасаввуф сулук иборат аз рафтан аст, аз ақволи бад ба ақволи нек ва аз афъоли бад ба афъоли нек ва ахлоқи бад ба ахлоқи нек ва аз ҳастии худ ба ҳастии Худой» [25, с.111]. Ба назар чунин мерасад, ки ин ҷо нависанда ин истилоҳро ба забони бисёр шево ва равону салис баён мекунанд, ки гӯё як навъ дар таркиби он сачъ ҳам эҷод шудааст. Содагии баён худ шореҳи он аст, ки мафҳуми мазкур барои наврӯзон ё солиқоне, ки тоза ба ҷодаи ирфон қадам гузоштаанд, гуфта шудааст.

Тавре гуфта шуд, аз муҳимтарин истилоҳоти ирфонӣ мақоми тавҳид аст, ки он хоси муваҳхидон бошад. Насафӣ роҷеъ ба тавҳиди амалӣ ва назарӣ дидгоҳҳои хешро баён намуда, таъкид мекорад, ки тавҳиди амалӣ дар тариқат, амалӣ намудани чизҳои бисёр бошад, ки дар

натиҷа яке шавад: «Тавҳид амали он аст, ки инсон, ба амал чизҳои бисёрро яке кунад, ҳамчун маълумот ва машрубот ва тавҳид илми он аст, ки ба илм, чизҳои бисёрро яке донад».

Ҳамзамон, истилоҳоти дигаре чун олами иҷмол, олами ҷабарут, олами ишқ, олами тафсил, олами азамат ва асмоъ ва монанди ин ба кор гирифтааст. Маълум аст, ки дар тариқат мафҳуми ҷараёни хоси ирфоние бо номи «хоси асмо» ҷой дорад, ки дар шинохти Худованд аз тариқи шинохти номҳои Худованд ба кор мегиранд. Дар заминаи истифодаи истилоҳи «олами асмоъ» Насафӣ дар назари аввал ба рукнҳои ҳамин навъ силки ирфонӣ низ таъкид мекунад. Вобаста ба ин мефармояд: «Олами иҷмол иборат аз олами ҷабарут ва олами ишқ иборат аз олами кибриёт ва олами тафсил иборат аз олами азамат ва олами асмоъ иборат аз олами иззат аст. Сифати худой субҳон, дар мартабаи зот ва феъли Худо, дар мартабаи нафс ва исми худо, дар мартабаи вачҳ аст» [25, с.112].

Ин ҷо дар навбати аввал таъкиди нависанда ба он аст, ки солиқ бояд дар тариқати ҳеш барои расидан ба Ҳақ аз олами асмоъ роҳ кушояд, яъне тавассути маърифати номҳои Ҳазрати Зулҷалол сайри сулуки маънавий анҷом медиҳад.

Равшан аст, ки яке аз аркони аслии тасаввуф ин маърифат ба шумор меравад. Маърифат ҳатто дар бархе аз шеваҳои таснифоти мароҳили сӯфиёна яке аз зинаҳои камолот доништа мешавад. Насафӣ яке аз аслҳои тасаввуфро маърифати олам ба шумор меоварад ва бар асоси он табақҳои камолоти маънавию ба сурати аҳли шариат, аҳли ҳикмат, аҳли ваҳдат тафсир мекунад. Имкон дорад, ки дар андешаҳои Насафӣ зерин мафҳуми аҳли шариат ҳатто мақоми солиқоне ҳам фаҳмида шавад, ки дар зинаи шариат қарор доранд ё ба истилоҳи урафо мубтадиён ҳастанд: «асли дувум: ин асл, дар маърифат олам аст. Аҳли шариат мегӯянд, ки олам исме аст барои мосавои ҳақ ва аҳли ҳикмат мегӯянд, ки олам исме аст барои ҳар маҷмӯъ, мутаҷонис ва аҳли ваҳдат мегӯянд, ки олам, исме аст барои ҳар мартабае аз маротиби ҳақ [25, с.114]. Хос аҳли ҳикмат мегӯянд, ки аз зоти Худой таоло як ҷавҳар бештар содир намешавад ва номи он ҷавҳар ақл аст ва ин ақл аст, ки мабдаи олами амр аст».

Ба мушоҳида мерасад, ки гоҳо маврид бо истифодаи истилоҳоти фалсафӣ низ Насафӣ афкори ирфонии ҳешро муҷассам мегардонад. Масалан, дар матлаби қаблӣ ҷавҳар, ақл, ва дар порчаи баъдӣ олами аҷсом, олами арвоҳ дар шумори ҳамин гуна истилоҳоте қарор доранд, ки тобишҳои ирфонӣ касб намудаанд. Баробари ин муҷодалаи ақл ва ишқ низ аз дидгоҳи Насафӣ берун намондааст. «Аҳли ваҳдат мегӯянд, ки мулк иборат аз сабаб аст ва асбоб, аз олами аҷсом ва ҷисмонӣ бошанд ва аз олами арвоҳ ва рӯҳонӣ ҳам бошанд. Ҷисми ҳар касе дунёи вай аст ва рӯҳи ҳар касе охирати вай. Дар ҷавҳари таълимоти тасаввуф маърифати инсон қарор мегирад, яъне ба таъбире Инсон барои расидан ба Ҳақ бояд нахуст худро бишносад. Ба андешаи Насафӣ инсон аз рӯҳи набониву ҳайвониву инсонӣ дорад ва тамоми қолаби инсонҳо рӯҳи инсонии ӯро муҷассам мегардонад:» асли севум: ин асл, дар маърифати инсон аст. Ҳар одаме рӯҳи наботӣ дорад, ки маҳалли он ҷигар аст ва дар паҳлуи рост аст ва рӯҳи ҳайвонӣ дорад, ки маҳалли он дил аст, ки дар паҳлуи чап ва рӯҳи инсонӣ дорад, ки маҳалли он тамоми қолаб аст ва ин рӯҳ аст, ки аз олами амр аст ва пеш аз қолаб офарида шудааст» [25, с.109].

Насафӣ камолоти инсониро дар ҷаҳор мафҳуми ҷавҳарии ҳам тасаввуф ва ҳам фалсафа муқаррар мекунад, ки онҳо аз ақлу илму амалу ихлос сарчашма мегиранд. Вобаста ба ин мавзӯ назари аҳли ҳикматро изҳор дошта, таъкид медорад, ки қабл аз ҳастии ҷисмонии инсонӣ нафси ӯ мавҷуд набудааст, зеро нафс дар қолиби инсонӣ қарор гирифтааст. Дар ин маврид низ истилоҳоти «нафс», «қолаби инсон», «малак», «мулк» ва «малакут» ба кор рафтаанд. Камоли инсон ба ҷаҳор чиз аст: «ақлу илму амал ва ихлос» ва фазли одамиён бар якдигар ба яке аз ин ҷаҳор чиз аст. Ба назари аҳли ҳикмат, нафси инсонӣ пеш аз қолаби инсон, билфеъл мавҷуд набуд, балки бо қолаби инсон билфел мавҷуд шуд. Чун қолаб тамом шуд ва тамом тасвия ёфт, нафси инсон пайдо омад ва ин нафси инсонӣ дар қолаби инсон нест, аммо тааллуқӣ ба қолаб дорад; Он ҳам тааллуқи тадбирӣ [25, с.113]. Дар меъдаи инсон, ҷаҳор қувва вучуд дорад: «ҷозоба, мосика, ҳозима ва дофеа» ва соҳиби шариат, ин ҷаҳор қувваро ҷаҳор малик мегӯяд. рӯҳи нафсонӣ, ки дар димоӣ аст, бар ду қисм мудрака ва муҳаррика аст ва муҳаррика, худ, бар ду қисм боиса ва фоила аст» [25, с.67].

Дар китоби «Фарҳанги истилоҳоти ирфонӣ»-и Зиёуддини Сачҷодӣ зимни шарҳи маънии ирфонии истилоҳоти илм, ақл, амал чунин омадааст: «Ақл ба назди орифон чизе аст, ки бад-он васила Худоро ибодат кунанд. Дар «Каламот»-и Бобо Тоҳир аст, ки «ал-ақлу сирочул убудият» ва ҳақ аз ботил ва тоат аз маъсият, илм аз ҷаҳл бад-он имтиёз ниҳода шавад. Ақл ду гуна аст: ақли маош, ки маҳалли он сар аст ва ақли маод, ки маҳалли он дил аст [139, с.575]. Дар ин фарҳангномаи ирфонӣ маънии ирфонии «илм» бошад ба маънии зер тавзеҳ ёфтааст:

«Илм-дониш ва доништан. Кошонӣ гӯяд: Мурод аз илм нурест муқтабас аз машкути нубувват дар дили бандаи муъмин, ки бад-он роҳ ёбад ба Худой, ё ба кори Худой ё ба ҳукми

Худой. Ва ин илм васфи хоси инсон аст ва идрокоти ҳиссӣ ва ақлии ӯ аз он хориҷ. Ва фарк миёни ин ақл ва илм он аст, ки ақл нурест фитрӣ, ки бадон салоҳ аз фасод ва хайр аз шарр мутамайиз гардад ва он муштарама аст миёни муъмин ва кофар. Ва илм хоси муъмин аст. Ва илме, ки муштарак аст миёни муъмин ва кофар ақле аст, ки тамйиз кунад миёни салоҳ ва фасоди умури дунёӣ [139, с.586-587]. Дар бахши дигари ин китоб шарҳи валӣ, набӣ, дӯст, яқин ва истилоҳу мафоҳими дигари ирфонӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд ва ин матолиб баёнгари он аст, ки Насафӣ кушида, ки бар асоси фарҳанг ва осори дигари ирфонӣ диду назари хешро дар бораи ин мафоҳим баён намояд. Аз ин ҷост, ки гоҳ шарҳи луйавии мафоҳими мазкурро меорад ва ҳатто ҳамин ҷо ҳам маълум аст, ки ишорати вай ба луйот ҳамона луйоти аҳли ирфон ба шумор меравад, ки ин аз маънии тавзеҳдодаш бармеояд: «асли чаҳорум: ин асл, дар маърифати набӣ ва валӣ аст. Дар луйат, «валӣ» ба маънои наздик ва «набӣ» ба маънои огоҳкунандааст. Аҳли шариат мегӯянд, ки «валӣ» он аст, ки Худойи мутаол якеро аз бандагон худ ба дӯсти худ баргузид ва муқарраби ҳазрати худ гардонид ва ба илҳоми худ ӯро маҳсус гардонид то ҳастии Худо ва ягонагии Худо ӯро яқин шавад ва «набӣ» он аст, ки Худойи таоло якеро аз бандагони худ ба дӯстии худ баргузинад ва муқарраб ҳазрат худ гардонад ва ба илҳоми худ ӯро маҳсус гардонад, ҳастии Худо ва ягонагии Худо ӯро яқин шавад, он гоҳ ба ваҳйи худ ӯро маҳсус гардонд ва ба халқ фириштад то халқро аз Худо хабар кунад..., ба назари хавос аҳли ваҳдат, «набӣ» он аст, ки ба хавоси ашъ расида бошад ва бар хавоси ашъ иттилои тамом дошта бошад, аммо «валӣ» он аст, ки ба ҳақоқиқ ашъ расида бошад. Касе, ки ҳам ба хавоси ашъ расида ва ҳам ба ҳақоқиқ ашъ тамом иттилоъ ёфта бошад, инсон комил аст ва инсонии комил, бар ду қисм аст: як қисмро болий ва як қисмро хур мегӯянд. Миёни болий ва хур дар илм тафовут нест; Дар қатъи пайванд тафовут аст; Болий, халқро даъват кунад ва хоҳад, ки мардум тобеъ ва мунқоди вай бошанд, аммо хур, даъвати халқ накунад ва феъли ӯ ҷуз низора кардан набошад ва сифати ӯ ҷуз ризо ва таслим набошад».

Пас аз он боз ҳам ба ду мафҳуми ҳам фалсафӣ, яъне мӯъҷиза ва каромат, ки аввалӣ хоси нубувват ва дигаре хоси орифон бошад, мепардозад. Муаллиф, моҳият, шабоҳат, тафовутҳои мӯъҷиза ва кароматро тавзеҳ дода, ба баёни назари ҳукамо дар ин бора низ рӯчу мекунанд. «асли панҷум: ин асл, дар маърифат мӯъҷиза ва каромат аст. Ба эътиқоди аҳли ҳикмат, ирода нафс, сабаби буруз ва зуҳури ҳаводис дар қолаб ва ҷисм мегардад, вале аҳли ваҳдат дар тафсири мӯъҷиза ва каромат ба ҳосият таваҷҷуҳ менамоянд ва ишора мекунанд, ки бархе аз инсонҳо ҳосияте доранд, ки дигарон фоқиди он ҳастанд. Ҳама мавҷудот, аз ҷумла инсон, дорои ҳосиятанд ва ҳосият асари замон ва макон аст ва наметавон онро бо касб ба даст овард.

Мӯъҷиза ва каромат, коре хориқи одат ба шумор меояд ва хориқи одат дар инсон ҳосият аст ва мӯъҷизаи анбиё, каромати авлиё аз ҳосияти инсон маҳсуб мегардад, албатта ҳосият, дар машраби аҳли ваҳдат ва камол нест балки аз аҳли фазоил ба шумор меояд ва албатта ин фазл, замоне маҳмуд аст, ки дар он инсонии доно қарор дошта бошад».

Дар умум, баррасии ҷойгоҳи истилоҳоти ирфонӣ дар осори Насафӣ маълум менамояд, ки ин нависандаи сӯфимашраб дар таълифоти хеш силсилаи истилоҳот ва мафоҳими ирфониро ба кор бурдааст, ки забони нигориши асарҳояшро ба вижагиҳои хоси насри сӯфиёна пайванд бахшидааст. Дар қанори ин, ба мушоҳида мерасад, ки дар мавориди зарурӣ бархе аз ин истилоҳ ва мафоҳимро худ тавзеҳ медиҳад, ки дар ин замина дидгоҳҳои хоси ирфонии вай ба ҷунин рамз ва истилоҳ муқаррар мегарданд. Имконият дорад, ки дар заминаи осори насрии Насафӣ як фарҳангномаи хоси мафоҳим ва истилоҳоти ирфонии таълифоти ӯро мураттаб намуд.

АДАБИЁТ

1. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Кашф-ул-ҳақоик. Тасҳеҳ ва таълиқи Саид Алиасфар Мирбокирии Фард. / Насафӣ – Техрон: Сухан, 1391. – 627с.
2. Моликӣ, Умед. Фарҳанги форсии фарҳеҳта / Умед Моликӣ – Техрон: Бадеҳа, 1381.-1428с.
3. Муллоаҳмад М. Инсон, адабиёт, фарҳанг: Маҷмӯаи мағолаҳо./М. Муллоаҳмад - Душанбе: Адиб, 1998.- 336 с.
4. Мударрисӣ, Ҳасан. Фарҳанги корбурдии авзони шеъри форсӣ / Ҳасани Мударрисӣ.–Техрон: САМТ, 1384.– 417 с.
5. Насриддин, Абдулманнон. Фарҳанги мушкилоти адабиёт: номаи мухтасар/Абдулманнони Насриддин.– Хучанд: Ношир, 2016.-132 с.
6. Сачҷодӣ, Саидҷаъфар. Фарҳанги истилоҳоти фалсафии Мулло Садро.– Техрон, интишороти созмони ҷоп ва интишот, 1379. 535 с.
7. Сачҷодӣ, Саидҷаъфар. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ / Саидҷаъфари Сачҷодӣ.–Техрон: Тахурӣ, 1370.– 824 с.

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ, иборат аз ду ҷилд Ҳ дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ].—Москва: Советская энциклопедия, 1969.—955 с.— Ҷ.1
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ, иборат аз ду ҷилд ҳдар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ].—Москва: Советская энциклопедия, 1969.—955 с.—Ҷ.2.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Иборат аз се ҷилд. / М.Фозилов Душанбе, «Ирфон». 1977.-584 с.

ШЕВАИ НИГОРИШИ НАСРИ СЌФИЁНА ВА ТАҶАССУМИ ОН ДАР ОСОРИ НАСАФИ

Насри сўфиёна ё сўфия дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик бо касби вижагиҳои хоси ҳеш, ки дорои истилоҳоти хос, забони пуррамзу роз, корбурди муаррабат ва амсоли ин шинохта шудааст, мақоми маҳсус дорад.

Осори Шайх Азизуддини Насафӣ бо он ки бо забони содаву раван ва шево ба қалам омадааст, аммо фарогири истилоҳоти зиёди ирфонӣ ба шумор меравад, ки метавон ҷилваҳои хоси насри ирфониро дар ҳар яке аз ин таълифоти вай мушоҳида кард, ки дар навбати аввал корбурди истилоҳоти ирфонӣ дар он барои бозтоби вижагиҳои ин навъи наср муассир афтадааст.

Ҳатто дар аксари таълифоти ин нависандаи сўфимаишаб нуфўзи истилоҳоти ирфонӣ ва шарҳу тафсири онҳо ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: малак, нафс, мулк, малакут, ишқ, солик, сулук, маъшук, обид, суфӣ, наср, рамз, хоҷа, малакут.

СПОСОБ ТВОРЕНИЯ СУФИЙСКОЙ ПРОЗЫ И ЕЕ ВОПЛОШЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАСАФИ

Суфийская проза или суфизм имеет особый статус в области персидской и таджикской литературы, которая известна своими особенностями, имеющими специфические термины, полноценный язык, использование идиом и тому подобное. Произведения шейха Азизуддина Насафи написаны простым, беглым и изящным языком, но в них включено множество мистических терминов, что можно наблюдать в каждом его сочинении, что эффективно отражает особенности этого типа прозы.

Даже в большинстве сочинений этого известного суфийского писателя можно наблюдать влияние мистических терминов и их объяснений.

Ключевые слова: ангел, душа, царство, малакут, любовь, салик, сулук, любовник, обид, суфий, проза, символ, мастер.

WAY OF CREATING SUFI PROSE AND ITS EMBODIMENT IN NASAFI'S CREATIVE WORKS

Sufi prose or Sufism has a special status in the field of Persian and Tajik literature, which is known for its peculiarities, having specific terms, complete language, use of idioms and etc. The works of Sheikh Azizuddin Nasafi are written in simple, fluent and elegant language, but they include many mystical terms that can be observed in each of his works, which effectively reflects the features of this type of prose.

Even in most of the writings of this famous Sufi writer one can observe the influence of mystical terms and their explanations.

Keywords: angel, soul, kingdom, world of angels, love, salik (follower of Sufism), sulūk (pathway), lover, worshipper, sufi, prose, symbol, master.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Раҳмонзода Абдуҷаббори Азиз - доктори илмҳои филологӣ, академики Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сатторов Ҳабибулло Ҷабборович - ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, почтаи электронӣ: sattori1990@mail.ru. Тел.: (+992) 987822221;

Сведения об авторах:

Раҳмонзода Абдуҷаббори Азиз - академик Национальной Академии наук Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Сатторов Ҳабибулло Ҷабборович - старший преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, E-mail: sattori1990@mail.ru. Тел: (+992) 987822221;

About the authors:

Rahmonzoda Abdujabbori Aziz - Doctor of Philological Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,.

Sattorov Khabibullo Jabborovich - Senior Lecturer at the Department of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: sattori1990@mail.ru. Tel.: (+992) 987822221

НАҚДЕ БАР «ДЕВОН»-И ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Исрофилниё Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Аз шоирони мовароуннахрии аҳди классикӣ баъд аз устод Рӯдакӣ Шайх Камоли Хучандист, ки беш аз дигарон шуҳраташ дар тамоми қаламрави забони форсӣ партав афкандаву сеҳри суханаш мақбули хосу ом гашта ва шоирони зиёде ба истиқболи шеъри ӯ ғазал сурудаанд. Ва нусхаҳои девонаш низ беш аз дигар суханварони мовароуннахрӣ дар китобхонаҳои ҷаҳон маҳфуз аст, ки далолат бар иродатмандию пайвастагии мухлисонаш ба шеъри ин шоири орифи баландовоза дорад. Шайх Камоли Хучандӣ на танҳо дар ҷомеаи моточикон, балки дар саросари қаламрави забони форсӣ ва ҳатто берун аз он маҳбубияти хосса дорад. Як назар ба феҳристи китобхонаҳои ҷаҳон кофист, ки ин нукта равшан гардад. Ва, дарвоқеъ, «Камоли Хучандӣ бузургмардест, ки ҳафтсад сол инҷониб миллати моро бар ҷаҳон муаррифӣ мекунад ва дарозии ҳафт қарн аст, ки барои ин миллат ифтихор меофарад» ва месазад, ки «девони ӯро на як маҷмуаи сурудаҳо, балки поре аз пайкари маънавии миллат донист» [11, с.5].

Аз сӯи дигар, то замони Истиклол, дар муаррифии Камол ва тавдвину тасҳеҳи осори ӯ пеш ва беш аз мо дигарон Ҳиммат гузоштаанд. Дар ним асри охир беҳтарин ва серхонандатарин нусхаи девони Камол, ки ба сифати марчаъ мавриди истифодаи донишмандон қарор гирифтааст, нусхаи «Девони Камолиддин Масъуди Хучандӣ»-ст, ки бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Азизи Давлатободӣ соли 1337 ш.(1958 м.) дар Табрез интишор ёфтааст[1]. Соли 1375 ш.(1996) ба муносибати 675-солагии шоир Маҷмаъи бузургдошти Шайх Камоли Хучандӣ ин нашро бо такмилу тавзеҳоти тоза аз нав ба нашр расонд ва доираи хонандагонаш дар Тоҷикистон низ бештар гардид[3]. Дигар «Девони Камоли Хучандӣ» бо тасҳеҳи интиқодии К. Шидфар, ки зери назари И.С. Брагинский соли 1975 дар ду ҷилд ва ҷаҳор китоб ба таъъ расидааст[5]. Ҳамчунин «Девони Камоли Хучандӣ», ки бо тасҳеҳу муқобалаи Аҳмади Карамӣ соли 1372 дар Техрон ба нашр расидааст, ки аз лиҳози фарогирии ашъор, бино бақавли равоншод Абдулманнони Насриддин, «ҷомеътарин тасҳеҳи девони Шайх Камоли Хучандист» [2]. Нусхаи дигар «Девони Шайх Камоли Хучандӣ» бо эҳтимоми Эрачи Гулисурхӣ, ки соли 1374 ду мучаллад ба нашр расидааст[4]. Дар Тоҷикистони даврони Шуравӣ ягона наشري мукаммали девони Камоли Хучандӣ бо тасҳеҳи устоди устодон Шарифҷон Ҳусейнзода, Н. Қаҳҳорова ва С. Абдуллоев соли 1985 дар Душанбе, дар ду ҷилд ба нашр расид, ки то кунун аксари муҳаққиқони тоҷик ба он тақия мекунанд[6]. Дар бораи ҳусну кубҳи ин нашрҳои девони Камоли Хучандӣ матнишиноси матин, бунёдгузори камолшиносии равишманд шодравон Абдулманнони Насриддини Хучандӣ бо далелу арқоми илмӣ сухан карда, бо ҳазорон умед менависад, ки «Камоли Хучандӣ ҳар варақи сафинаи ашъорашро нусхаи ҳусн хондааст, мо бояд ин амонатро бо ҳамон рангу тароват ва ҳусни малоҳати калимоту маъниҳояш пос дорем ва барои ояндагон ба мерос гузорем» [13, с.260].

Замони Истиклол шароит фароҳам овард, ки камолшиносӣ дар Тоҷикистон равнақ ёбад. Соли 1996 дар Тоҷикистон 675-солагии Камол бовучуди даргириҳои дохилӣ бошукӯҳ таҷлил гардид, китобу мақолоти зиёде ба нашр расиданд. Соли 2011 бо кӯшиши Абдулҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов девони Камол дар Хучанд ба таъъ расид, ки ба таъкиди муқарризон, нисбат ба наشري пешин «матнаш камғалат асту миқдори абёти ашъораш бештар»[7]. Яке аз мураттибони ин нашр Абдуҷаббори Суруш соли 2015 бори дигар онро бо ба назар гирифтани назари муқарризон ва бо пешгуфтори худ дар Хучанд бо матни форсиаш ба таъъ расонд[8]. Перомунӣ ин ду наشري девони Камол Бадриддин Мақсудов ва Мубашшири Акбарзод изҳори назар кардаанд ва ҳар ду муқарриз бо таҳсини заҳматҳои А. Суруш ва С. Саидовро «заминае барои корҳои оянда» ва «дар нашрҳои баъдӣ боз ҳам беҳтар шудани сикҳати девони Камоли Хучандӣ» муфид донистаанд.

Соли 2016 Бадриддин Мақсудов, ки умре бо Камол машғул аст, яке аз қадимтарин нусхаи девони Камол, ки дар китобхонаи Остони Қудси Разаӣ маҳфуз асту таърихи китобати онро баъзе 800 ҳиҷрӣ ҳисобидаанд, дар силсилаи «Ахтарони адаб» ба нашр расонд[9]. Ин нусхаи девони Камол ҳоизи аҳамияти байналмилалӣ ва дар таҳияи матни асили ашъори шоир метавонад ба сифати марчаъ хидмат кунад. Мураттиб муқаддимаи муфассале дар мавриди мероси адабии Камоли Хучандӣ, нусхаҳои девон, алалҳусус нусхаи мавриди назар, сабки сухани ӯ ва равиши кори худ дар таҳияи матн меоварад. Аз равиши кори мураттиб бармеояд, ки нусхаи Остони Қудси Разаӣро ба ҳайси нусхаи модар (архетип) кабул намуда, нақсу камбуди онро бо тақия бо дигар нусхаҳо бартараф намудааст.

Соли 2020 700-солагии ин шоири ширинкалом бо шукӯху шаҳомати бузург таҷлил гардид, конфаронсу нишастҳои зиёди байналмилалию ҷумҳуриявӣ доир гардиданд, китобу мақолоти зиёде, чи дар Тоҷикистон ва чи дар хориҷи кишвар ба нашр расиданд. Ростӣ, нависандаи ин сатрҳо ба сифати як мухлиси шеърӣ ин шоири бузурги ғазалсаро умед доштам, ки Институти забон ва адабиёти АМИТ бо ҳамкорӣ бо Маркази илмӣ камолшиносӣ ба пешвози ин санаи муборақ матни илмӣ-интиқодии девони Камоли Хучандиро бо тақия ба қадимтарин нусхаҳо ашъори шоир ва бо бо назардошти нусхаҳои дигару таҷоруби бадастомада пешкаши хонандагон мегардонанд, зеро Шайх Камол аз шуарои рутбаи аввали адабиёти форсии тоҷикисту мероси ғание аз худ ба мерос монда ва месазад дар тадвину тасҳеҳи осори ӯ, хосса дар баргардонба хатти кирилӣ як пажӯҳишгоҳи илмӣ машғул шавад. Воқеан, чанд нусхаи девони Камол ба пешвози ин чашни фархунда ба нашр расид, ки қобили таҳсинанд, аммо дар таҳияи ин нусхаҳо на Институти Маркази илмӣ камолшиносӣ, балки шахсони алоҳида заҳмати кори чандсолаи як пажӯҳишгоҳи татқиқотиро ба дӯш гирифтаанд. Аз ҷумла, «Камоли Хучандӣ. Девон.Таҳиякунандагони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. –Хучанд: Хуросон, 2020,-1328 сафҳа», ки бо пешгуфтори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба нашр расидааст [11]. Ин нусхаи девони Камол дар асоси нусхаи хаттии «Девон»-и Камоли Хучандӣ, ки дар китобхонаи Отиф Афандии шаҳри Истанбул таҳти шумораи 2103 ниғаҳдорӣ мешавад, таҳия шудааст. Мураттибон нусхаи шумораи 4739 китобхонаи Кудсӣ Разаӣ, нусхаи шумораи 1238 Маркази меросии хаттии ба номи А. Мирзоев АМИТ ва нашрҳои чопии дар Эрон Маскав ва Тоҷикистон нашршудаи девони шоирро дар муқобилаву муқоиса бо нусхаи асос (архетип) истифода бурдаанд.

Дар конференсияи ба пешвози 700-солагии Камол, ки соли 2020 дар Хучанд барпо гардид, шунидам, ки Фаҳриддин Насриддинов ба таҳияи девони шоир машғул аст. Фаҳриддин чандин сол Маркази илмӣ камолшиносии Хучандро сарварӣ мекард ва дар муҳити хонадони маърифатпарвару бунёдгузори камолшиносии ростину равишманд шодравон Абдулманони Насриддин ба камол расидааст. Бовучуди ин ҳама, боварам намеомад, ки Фаҳриддин бо ин ҷавонии син, таҷрибаи андак тавонад ин кори азимро ба сомон расонад. Хушбахтона, инак дар дасти ман «Шайх Камоли Хучандӣ. Девон (матни илмӣ-интиқодӣ). Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов. –Хучанд: Ношир, (дар ду ҷилд) 2020,-1432 сафҳа» [11] қарор дорад. Девон бо санъати баланди полиграфӣ нашр шуда, ороиши ҷилду қоғаи китоб низ зебову диққатҷалбкунанда ва сазовори шоири бузурге чун Шайх Камол аст.

Мураттиби девон Фаҳриддин Насриддинов дар муқаддимаи муфассале дар ҳаҷми 89 сафҳа перомунӣ равиши кори худ дар таҳияи девон, чиҳати дастёбиаш ба ин ҳадафи бузург, ки дар самтҳои муҳталиф пажӯҳиш анҷом додааст, нуктаҳои муҳими онро баён мекорад. Ба таъкиди худӣ муаллиф, ки ҳар як нусхаи мавриди истифодаро тавзеҳ додааст ва як назари иҷмолӣ ба ин нусхаи девон маълум мегардад, ки мураттиб дар асоси бештар аз шаст дастхати девони ашъори Камол, ки дар китобхонаҳои ҷаҳон маҳфузанд ва баъзе аз онҳо дар ҳеч як нусхаи мураттибони пешин мавриди қорбурд қарор нагирифтаанд, тасҳеҳ намудааст. Мураттиб саъй намудааст дар таҳияи осори Шайх Камол ба куҳантарин нусхаҳои хаттии ашъори шоир тақия кунад. Аз ин рӯ, тасҳеҳи девон бар асоси он нусхаҳои анҷом гирифтааст, ки дар дусад соли аввал баъд аз вафоти шоир китобат шудаанд. Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки Фаҳриддин Насриддинов ба чандин нусхаҳои қадимтарини девони Камол даст ёфта, ки дар нашрҳои интиқодии ашъори шоир истифода нашудаанд ва ин нусхаҳои мавриди муқобала, нақду таҳлил бо дигар нусхаҳо ва омӯзиши амиқ қарор гирифтаанд.

Аксари камолшиносон нусхаи Остони Кудсӣ Разаӣро яке аз қадимтарин нусхаи девони Шайх Камоли Хучандӣ медонанд, ки ба таҳмини баъзе соли 800 ҳиҷрӣ китобат шудааст. Ҳарчанд баъд аз вафоти шоир китобат шудани ин нусха бо далоили илмӣ собит шуд, вале аксар ба қадимияти он қоилад. Омӯзиши нусхаҳои сершумори ашъори шоир аз нигоҳи нусхашиносии татбиқӣ Фаҳриддин Насриддиновро ба хулоса меоварад, ки нусхаи шумораи 3945-и китобхонаи Аёсӯфия дар байни нусхаҳои куҳан нусхаи комили нафис буда, дорои арзиши баланди илмӣ ва мумтозтарин нусхаи девони Камол аст. Ин нусха соли 813\1410, яъне баъд аз 9 соли вафоти шоир китобат шуда, таърихи китобаташ дақиқ аст. Бо назардошти ин ҳама мушаххасот Ф. Насриддинов ин нусхаро ба ҳайси нусхаи модар (архетип), нусхаи асос интиҳоб мекунад.

Мураттиби девон нусхаҳои мавриди истифодаашро ба ду бахш: нусхаҳои асли ва нусхаҳои ғайриаслӣ тақсим намуда, мушаххасоти ҳар яки онҳо дақиқ баён мекунад. Ба гурӯҳи нусхаҳои асли нусхаҳои дохил мешаванд, ки таърихи китобаташон аниқанд. Ба ин бахш 26 нусха дохил мешаванд. Ҳамчунин ба гурӯҳи нусхаҳои асли мураттиб нусхаҳои шомил мекунад, ки

замони китобати онҳоро бо такия бар хусусиятҳои нусхашиносӣ муайян кардааст. 29 нусхаи дигари осори шоир шомили ин гурӯҳанд. 26 нусхаи ашъори Камол, ки таърихи китобаташон аниқ аст, дар байни солҳои 813\1410-980\1570 китобат шудаанд.

Ба гурӯҳи нусхаҳои ғайриасли Фахриддин Насриддинов ҳамон нусхаҳоеро дар назар дорад, ки дар нашрҳои пешини девони шоир истифода шуда ва нусхаи асли онро дар даст надоштааст. Ба ин бахш танҳо 7 нусха шомил аст. Ин нусхаҳо аслан ҳамон нусхаҳои онд, ки камолшиносоне, амсоли Азизи Давлатободӣ, К. Шедфар, устод Ш. Хусейнзодаву Н.Қаҳҳорова ва С. Асадуллоев, Эрачи Гулисурхӣ ҳангоми таҳияи девони Камол истифода кардаанд. Илова бар ин нусхаҳо, ки теъдоди онҳо беш аз шаст аст, дар ҳалли масоли ҳосе, чун роҷеҳу марҷуҳи забт, интисоби ашъор, бозҷӯии ашъори мансуб ба Камол, нақду таҳлили матн ва ғайра аз дастхатҳои девони Камол, ки дар байни асрҳои ХУ11 то ибтидои асри ХХ китобат шудаанд, мавриди истифода мураттиб қарор гирифтаанд.

Девони мавриди назар тибқи суннати девоннигорӣ бо қасида оғоз мешавад. Мураттиб дар оғози нусхабадали ҳар матн пас аз аламати рамзӣ зикри манбаъро меоварад ва барои суҳулати истифода аз нусхабадалҳо ҷониби ихтисорро пеш гирифта, ки хонанда ба осонӣ ба масъалаи мавриди назар оғоҳ мегардад. Дар таҳияи ҳар як матни девон, аз қасида то фард 62 нусхаи дастаи аввал, ки дар муқаддима тавзеҳи онҳо омадааст, корбаст шуда, калима ба калима, мисраъ ба мисраъ баррасӣ гардида, бо нақду таҳлил ихтилофоти нусхаҳо дар ҳошия дарҷ гардидааст. Мураттиб кӯшидааст дар ҳолати ихтилофи нусхаҳо забти нусхаи асос ва нусхаҳои куҳани ҳамхона ба он тарҷеҳ диҳад ва ба ҳеч ваҷҳ аз меъёри илми матншиносӣ гузар накунад. Ин амал имкон дода, ки мураттиб бар забти нусхаи асоси нусхаи куҳани ҳамасл вафодор монад. Ҳангоме ки нусхаи асос заъф дорад ва ғалат будани он ошкор аст, мураттиб дар айни вофодарӣ ба нусхаи асл забти онро дар ҳошия меоварад ва бо зикри далел ва баёни ваҷҳи афзалияти забти нусхаи дигарро дар матн дарҷ мекунад.

Яке аз масъалаҳои асоси ҳангоми тадвини девони шоирони классик пеш меояд, тартиби абёт аст. Масалан, дар байни нусхаҳои бешумори девони Ҳоҷа Ҳофиз ду нусхае намеёбӣ, ки тартиби абёти ғазалҳо яқсон бошад. Ф.Насриддинов дар нусхаи худ дар ин масъала ба нусхаи асос ва дигар нусхаҳои қадими девони Камол таъя карда, ки ҳақ бо ўст. Аз сӯйи дигар, ҳар ҷо ки заъфи нусхаи асосро дар тартиби абёт мебинад ва эҳсос мекунад, ки бо сиёқи калом сустпайванд аст, манбаи тартиби байтҳоро дақиқ меоварад. Ҳамчунин дар мисраву абёте, ки маънӣ равшан нест ва ё дерёб аст, чун баъзе мураттибон аз тасеҳи завқӣ истифода набурда, забти нусхаи куҳанро аввал доништааст.

Қасидаҳо мувофиқи мавзӯ танзим шуда, дар таъйини унвони онҳо, ки дар нусхаҳо ба гунаи мухталиф омадаанд, ба қадимтарин нусхаҳо таъия шудааст. Ашъореро, ки дар нусхаҳои дусад соли аввал наомадаанд ва мураттиб ба моли Камоли Хучандӣ будани онҳо шубҳа дорад, дар бахши «Мулҳақот» меоварад. Дар бахши «Таълиқот» масоили марбут ба интисоби матн, таҳрирҳои куллии муаллифӣ, сарчашмашиносии ашъори мансуб ва машқук, тарҷумаи матлабҳои арабӣ, тавзеҳи луғоту мафҳуми душвор ва манбаъшиносии иқтибосот баррасӣ шуда, ки масъалаҳои умдаи мероси Камолро барои хонанда равшан мегардонад. Дар охир тибқи талаботи илми матншиносӣ, феҳристи мундариҷот, феҳристи ашъор, феҳристи ақволу ахбор ва амсолу ҳикам, феҳристи ашъори ҳошия ва таълиқот, феҳристи ашҳос, феҳристи амокин, феҳристи осор таҳия шуда, ки кори хонандаро дар пайдо намудани матлаби ҳос осон мегардонад.

Воқеан, матни девони Шайх Камоли Хучандӣ, ки Фахриддин Насриддинов таҳия намудааст, бо такия ба нусхаҳои зиёди муътабари куҳан санҷида шуда, ҳамаи мароҳили нақду тасеҳро паймуда, бо феҳрису тавзеҳот ва таълиқоти лозимӣ ба нашр расидааст. Ф. Насриддинов ҳангоми таҳияи матни ашъори Камол ҷаҳор шеваи таҳияи матн, ки аз талаботи илми матншиносӣ буда, матни илмӣ-интиқодӣ бо ин равиш ба миён меояд, ба қор бурдааст. Аввалан, нақду тасеҳ бар мабнои нусхаи архетип ё худ модар анҷом ёфтааст. Мураттиб ҳамаи нусхаҳои дастраси ашъори Камолро мӯшиқона омӯхта, нусхаи шумораи 3945 аз китобхонаи Аёсуфияро ба сифати нусхаи асос интихоб мекунад ва ин интихоби худро бо далоили илмӣ собит мекунад. Сониян, аз он сабаб, ки нусхаҳои зиёди муътабар зери даст дошта, бо такия ба нусхаи асос дар мавриди зарурӣ барои таъйини асолати матн аз равиши нақду тасеҳи илтиқотӣ истифода мекунад. Солисан, корбурди меъёрҳои равиши тасеҳи тавъам ё худ байнобайн имкон дода, ки мураттиб бо муқобалаи нусхаҳои зиёди муътабари куҳан камбуд ва заъфи нусхаи архетипро бартараф созад. Масалан, ҳар гоҳ нусхаи асос матнеро надорад, мураттиб бо риояи меъёрҳои равиши тасеҳи байнобайн онро бар асоси нусхаҳои муътабар тасеҳ намудааст. Солисан, мураттибро зарур омада гоҳе аз равиши

тасҳеҳи қиёсӣ астифода барад, вале ба ҳеч вачҳ аз тасҳеҳи завқӣ кор нагирифта ва ба нусхаи асосу нусахи муътабар вофодор мондааст.

Баррасии кулли нусхаи таҳиянамудаи донишманди ҷавони дақиқназар Фаҳриддин Насриддинов аз доира як мақола берун аст. Аз он ҷо, ки ин нусхаи мавриди назар дастраси ҳамагон нест, лозим медонем сари он абёти Камол баҳс кунем, ки дар байни халқ машҳуранду вариантҳои гуногун доранд. Машҳуртарин ғазали Камол, ки вирди забони хосу ом асту дар аксари китобҳои дарсии муассисаҳои таълимӣ, ҳам ба сифати содаву равон буданаш ва ҳам барои таъйини «ғарибӣ»-и шоир онро намуна овардаанд, ғазалест бо матлаби зер:

*Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб?! [11, с.169]*

Ин ғазал аз нусхаҳои қадиме, ки таърихи китобаташон дақиқ аст, танҳо дар нусхаи шумораи 2103 китобхонаи Отиф Афандии шаҳри Истанбул омада, ки соли 872\1467, яъне 66 сол баъд аз марги шоир китобат шудааст. Ҳамчунин ғазали мазкур дар ҷаҳор нусхаи дигар омада, ки санаи китобаташон, бино ба таҳмини Ф. Насриддинов, ба садаҳои ХУ-ХУ1 мансубанд. Дар нусхаи шумораи 2103 мисраи аввал чунин омадааст:

Ҷон муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб...

Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов дар девони таҳиякардаи худ бо тақия ба нусхаи шумораи 2103 ба ҷойи дил “ҷон» овардаанд, аммо Фаҳриддин Насриддинов «дил» меоварад. Ин маънӣ, ки аз назари орифоне чун Шайх Камол, ҷон ё худ рӯҳ аз олами улвӣ, рӯҳонӣ асту дар замони мушаххас сайри нузулӣ мекунад ва дар ин дунё асри қафаси тан мешаваду ғариб мегардад ва бояд сайри суудӣ кунад ва худро аз банди нафсу шаҳвоти нафсонӣ ва аз қайди дунёву тааллуқоти дунявӣ озод созад дубора ба ватани аслии худ – олами рӯҳонӣ бирасонад, ба ҳар як аҳли маънӣ равшан аст. Мурод аз ҷон «рӯҳи инсонӣ ва киноя аз нафси раҳмонӣ тачаллиёти ҳақ аст» [14, с.283] ва **ҷонон** «сифоти қаюмист, ки қиёми ҷумла мавҷудот ба ўст» [14, с.284]. Аммо дил дар истилоҳи орифон маъноии зиёде дорад, аз ҷумла «нафси нотика», «маҳалли тафсили маъонӣ», «маҳзани асрори ҳақ» [14, с.387] ва ғайра.

Аз сӯйи дигар, маҳз дили ошиқ аст, ки муқими кӯи ҷонон асту дар чини зулфи ёр манзил гузидааст. Корбурди вожаи «дил»-у ибораи «кӯи ҷонон» ва наздик ба маънии байти болои Камол дар ғазале аз Ҳофиз мушоҳида мекунем, ки матлаъаш ин аст:

*Мусулмонон, маро вақте диле буд,
Ки бо вай гуфтаме, гар мушките буд...*
Хусусан байти сеवуми он:

*Зи ман зоеъ шуд андар кӯи ҷонон,
Чӣ домангир, ё Раб, манзиле буд. [12, с.217]*

Дар девони Камол низ чандин байт метавон пайдо кард, ки шоир аз манзили дил дар шиканчи зулфи ҷонон сухан гуфта бошад:

*Дилам рафта гум шуд дар он кӯ маро
Тавон ёфт, гар ўст дилҷӯ маро. [11, с.139]*

*Доми дилҳост зулфи дилбари мо,
Хонамаи «дома зиллуҳу абадо. [11, с.136]*

*Дилу ҷон то раҳанд аз банд, бикшо зулфи мушкинро,
Ба поят мефитанд, охир, раҳо кун як-ду мискинро. [11, с.141]*

Аммо овардани ин далелҳо на ба он маъност, ки вожаи «ҷон» дар байти мавриди назар тамоман бемаънову ноҷо бошад. Б. Раҳматов ва А. Оқилов бо тақия ба нусхаи муътабари шумораи 2103 калимаи «ҷон»-ро муносиб дидаанд, аммо Фаҳриддин Насриддинов ин ҷо равиши тасҳеҳи байнобайн ба кор гирифта, вожаи «дил»-ро бармегузинад.

Дар нусхаҳои девони тоҷикистонии даврони Шуравӣ (дар китобҳои дарсии замони Истиклол низ) ба ҷои «тан»-и мисраи аввал «ман» навиштаанд, ки ба қавли равоншод Абдулманнони Насриддин, «ғарибӣ»-и Камоли Хучандиро мушаххас ва таъйин кардааст, ки «дуруст нест» [13, с.280]. Баъзе бар он андешаанд, ки «тан» на аз олами улвӣ, балки аз олами модӣ, хокӣ асту наметавонад ғариб бошад ва аз ин сабаб вожаи «ман» мувофиқтар аст. Бояд

зикр кард, ки аввалан, дар ҳеч як нусхаи муътабари девони Камол дар зикри ин байт вожаи «ман» забт нагардидааст. Сониян, дар ҳалли ин мушкил низ Ҳофиз ба суроғи мо меояд:

*Даст аз талаб надорам, то коми ман барояд,
Ё тан расад ба ҷонон, ё ҷон зи тан барояд. [12, с.232]*

Ҳамчунин байти зер, ки нусхаҳои гуногуни он дар навиштаҳои гуфтори мардум роиҷ аст, Фахриддин Насриддинов шакли дурусти онро меоварад:

*Дар лутфи табъ Саъдии Шерозӣ, Камол,
Бовар намекунад, ки гӯй хучандиям. [11, с.846]*

Хулоса, олими ҷавону дақиқназар Фахриддин Насриддинов дар асоси беш аз шаст нусхаи муътабар матни илмӣ-интиқодии «Девон»-и Шайх Камоли Хучандиро таҳия намуда, ки имрӯз беҳтарин ва ҷомеатарин девони ин шоири орифи баландовоза аст. Ин нусхаи девони Камол тасҳеҳи мустанад буда, сафҳае тозае дар матншиносии тоҷик аст ва бидуни тардид, метавон онро ба сифати матни илмӣ-интиқодӣ қабул кард. Заҳмати таҳиягар шоёни сад таҳсин аст, аммо набояд бо ин ҳама қаноатманду шуду дафтари девони Камол хатмшуда ҳисобид. Шайх Камол аз суҳанварони рутбаи аввал асту нусхаҳои девонаш дар саросари ҷаҳон паҳн гашта ва ин шасту чанд нусха низ, ба қавли мураттиби девони мавриди назар, «наметавонад иёри ҳама гуфтаҳои Камоли Хучандӣ қарор бигирад».

АДАБИЁТ

1. Девони Камоли Хучандӣ. /Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ, / Камоли Хучандӣ - Табрез, 1337.
2. Девони Камоли Хучандӣ. /Тасҳеҳ ва муқобалаи Аҳмади Карамӣ, - Техрон, 1372.
3. Девони Камоли Хучандӣ. /Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ, / Камоли Хучандӣ - Техрон, 1375.
4. Девони Камоли Хучандӣ. /Тасҳеҳи Эраҷи Гулисурхӣ,- Техрон: Суруш, 1374, дар ду ҷилд.
5. Камоли Хучандӣ. Девон/Матни интиқодӣ ба эҳтимоми Козими Шедфар / Камоли Хучандӣ -Москва: Наука, 1976, дар ду ҷилд ва ҷаҳор китоб.
6. Камоли Хучандӣ. Девон/Ба ҷоп тайёркунандагон Ш.Хусейнзода, Н.Қаҳҳорова (дар ду ҷилд) / Н.Қаҳҳорова, С.Асадуллоев / Камоли Хучандӣ -Душанбе: Ирфон, 1983-1985.
7. Камоли Хучандӣ. Девон. /Таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов. Хучанд – 2011.
8. Камоли Хучандӣ. Девон/Бо пешгуфтор ва таҳияи А.Суруш. / Камоли Хучандӣ -Хучанд: Хуросон, 2015.
9. Камоли Хучандӣ. Девон. Бо муқаддима, таҳия ва тасҳеҳи Бадриддин Максудов.-Душанбе: Адиб, 2015,- 480 с.
10. Камоли Хучандӣ. Девон/Таҳиякунандагони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсуҳан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. / Камоли Хучандӣ –Хучанд: Хуросон, 2020,-1328 с.
11. Шайх Камоли Хучандӣ. Девон(матни илмӣ-интиқодӣ)/Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фахриддин Насриддинов.-Хучанд: Ношир, (дар ду ҷилд) 2020,-1432с.
12. Ҳофизӣ Шерозӣ. Девон./Таҳияи Ш.Р. Исрофилниё, / Ҳофизӣ Шерозӣ -Душанбе, 2015.
13. Насриддин, Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ.-Хучанд, 2009.- 392 с.
14. Сачҷодӣ Сайидҷаъфар. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти / Сачҷодӣ Сайидҷаъфар Ирфонӣ. Техрон, 1378.

НАҚДЕ БАР ДЕВОНИ ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Мақола ба нақди «Девон»-и Шайх Камоли Хучандӣ, ки дар асоси беш аз шаст нусхаи дастнависҳои қадими ашъори шоир аз тарафи профессор Фахриддин Насриддинов таҳия шудааст, ихтисос дорад. Муаллифи мақола бо баррасии ҳар як нусхаи таҳияшудаи девони Камоли Хучандиро дар панҷоҳ соли охир нишон медиҳад, ки то кунун нусхаи аз девони Камол дар даст надорем, ки қулияи осори ин шоири баландовозаро фаро гирифта бошад.

Омӯзиши дақиқ ва муқоисаву муқобала бо дигар нусхаҳо муаллифи мақоларо ба хулоса оварда, ки матни таҳиянамудаи Фахриддин Насриддинов бо тақия ба нусхаҳои зиёди муътабари қуҳан санҷида шуда, ҳамаи мароҳили нақду тасҳеҳро паймуда, бо феҳристу тавзеҳот ва таълиқоти лозимӣ ба нашир расидааст. Мураттиб ҳангоми таҳияи матни ашъори Камол ҷаҳор шеваи таҳияи матн, ки аз талаботи илми матншиносӣ буда, матни илмӣ-интиқодӣ бо ин равиш ба миён меояд, ба қор бурдааст. Мусаҳҳеҳ дар асоси беш аз шаст нусхаи муътабар матни илмӣ-интиқодии «Девон»-и Шайх Камоли Хучандиро таҳия намуда, ки имрӯз беҳтарин ва ҷомеатарин девони ин шоири орифи баландовоза аст. Ин нусхаи девони Камол тасҳеҳи мустанад буда, сафҳае тозае дар матншиносии тоҷик аст ва бидуни тардид, метавон онро ба сифати матни илмӣ-интиқодӣ қабул кард. Аммо набояд бо ин ҳама қаноатманду шуду дафтари девони Камол хатмшуда ҳисобид, зеро ин шасту чанд нусха низ наметавонад иёри ҳама гуфтаҳои Камоли Хучандӣ қарор бигирад.

Калидвожаҳо: Камоли Хучандӣ, девон, матн, нусха, равиш, газал, нусхаи модар (архитеп), мурааттиб.

КРИТИКА К ДИВАНА ШЕЙХА КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Статья посвящена критике «Девона» Шейха Камоли Худжанди, подготовленной профессором Фахриддином Насриддиновым на основе более чем шестидесяти рукописей стихотворений поэта. Автор статьи, изучая каждый экземпляр дивана Камала Худжанди, изготовленной за последние пятьдесят лет, показывает, что до сих пор у нас нет экземпляра дивана Камала, охватывающего все произведения этого известного поэта.

Детальное изучение и сопоставление с другими копиями привели автора статьи к такому выводу, что подготовленный Фахриддином Насриддиновым текст был проверен с помощью множества старых и надежных копий, также учтены все этапы текстологии. При подготовке текста стихотворений Камала составитель использовал четыре метода подготовки текста, которые являются требованиями текстологии. На основе более чем шестидесяти авторитетных экземпляров Ф.Насриддинов разработал научно-критический текст «Деван» шейха Камали Худжанди, который на сегодняшний день является лучшей и наиболее полной книгой этого известного поэта. Данная версия «Дивана Шейха Камала Худжанди» является документальной правкой, новой страницей в таджикской текстологии и без колебаний может быть принята как научно-критический текст. Однако не следует довольствоваться всем этим и считать дивана Камала завершённым, и даже этих шестидесяти экземпляров недостаточно для все слова Камала Худжанди.

Ключевые слова: Камоли Худжанди, диван, текст, экземпляр, метод, газель, первичная копия (архитеп), корректор.

CRITICISM TO DEWAN SHEIKH KAMOLI KHUJANDI

The article is devoted to the criticism of «Devon» by Sheikh Kamoli Khujandi, prepared by Professor Fakhriddin Nasriddinov on the basis of more than sixty manuscripts of the poet's poems. The author of the article, having studied every copy of the Kamal Khujandi sofa made over the past fifty years, shows that we still do not have a copy of the Kamal sofa covering all the works of this famous poet.

A detailed study and comparison with other copies led the author of the article to the conclusion that the text prepared by Fakhriddin Nasriddinov was checked using many old and reliable copies, all stages of revision and correction were taken into account, and it was published with the necessary cataloging, explanations and clarifications. When preparing the text of Kamal's poems, the compiler used four methods of preparing the text, which are the requirements of textual criticism, and with this approach, a scientific-critical text is created. On the basis of more than sixty authoritative copies, F. Nasriddinov developed the scientific-critical text «Devan» by Sheikh Kamali Khujandi, which today is the best and most complete book of this famous poet. This version of «Divan Kamal» is a documentary revision, a new page in Tajik textology and can be accepted without hesitation as a scientific-critical text. However, one should not be satisfied with all this and consider Kamal's sofa complete, because Sheikh Kamal is one of the first speakers and copies of his sofa are scattered all over the world, and even these sixty copies are not enough for all the words of Kamal Khujandi.

Key words: Kamoli Khujandi, divan, text, copy, method, gazelle, primary copy (architep), corrector.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исрофилиё Ш.Р. - доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Суроға 734003 ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121.

Сведения об авторе:

Исрофилиён Ш.Р. – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры методики преподавания языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Адрес: 734003 г. Душанбе проспект Рудаки 121,

About the author:

Isrofilien S.R. – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Methods of Teaching Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Address: 734003 Dushanbe Rudaki Avenue 121.

ГОСИЗДАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Афсахзод А.А.

Российско-Таджикский Славянский университет

Взаимоотношения СМИ с аудиторией всегда были предметом особого внимания издателя, распространителя и, конечно же, учредителя. С самых первых дней появления глашатайства, листовок и позже газет они имели две стороны – довести информацию максимуму людей и привлечь максимальное количество из них к действию. Авторитетность информации зависело не только от того «что» предлагается, но и очень важным было «кто» за этим стоит, кто это предлагает. Практически данная аксиома не потеряла свою актуальность и в наше беспокойное время, когда этих «глашатаев» стало очень много и аудитория, подобно маленькому ребенку глазееет на всех и не помет кто же прав и за кем идти.

В этой системе разноформатности и разнополярности снискать доверие достаточно сложно и даже средства массовой информации государственного масштаба не всегда могут быть востребованы сполна всей потенциальной аудиторией, тем более, когда абсолютное большинство частных и зарубежных СМИ видели и видят в них конкурентов первой категории и всячески их критикуют с поводом и без такового.

В этой связи особую значимость приобретает знание и умение правдиво и достаточно лаконично, и в то же время своевременно привлекательно заинтересовать свои прямые адресаты – аудиторию, от реакции которой зависит и будущая участь издания, авторитет, имидж. Заинтересованность, в свою очередь, рождает многое, и в первую очередь, интерес к конечному результату, а как минимум – информации о результате, которое рано или поздно приведет к обращению по этому адресу к издателю. Анализ работы редакций отечественных СМИ при прохождении практик свидетельствует об этом достаточно ярко. Редакционный коллектив всегда с огромным интересом рассматривает любое послание читателей, слушателей, зрителей и делает свои выводы, отвечает, публикует и этим гордится, ибо цель достигнута и есть реакция!

Удивительно и то, что, не смотря на общепринятые разговоры и оценки отдельных лиц на предмет значимости и роли госизданий, которые чаще отрицательны и оценка существенно различна с теми же частными изданиями, к ним, т.е. государственным, обращается и больше народа, и читателей у них больше тиража и люди уверены, что это обращение к ним даст должный резонанс. Компетентность также не вызывает серьезных претензий. Тем более, когда есть очень высокая степень того, что «независимой общественно-политической прессы» как не было, так и нет, и тому масса примеров, в том числе и история функционирования исследуемых в данной работе газет.

Сегодня многие издания стараются расширить круг своих читателей и почитателей и в этой связи стараются публиковать скандальные материалы. Хотя это совсем необязательно, ибо читателю нужны не скандалы а достоверная информация из первых рук о всех и в первую очередь о них самих, их успехах, достижениях, личности как таковой, и только потом все остальное. И вот в этом плане трудно найти частные издания, которые бы безвозмездно исполнили это, а государственные делают это и, причем, часто. Все это отражение связи, которую нужно и важно понять, принять и взять на вооружение, что и обуславливает необходимость детального исследования в этом направлении.

Хорошо известно, что для специалистов изучение центральных изданий любой страны всегда было очень важным моментом, благодаря которому можно четко определить политику государства и на основе этого барометра выявить плюсы и минусы всего гражданского общества, его запросы и ожидания, недочеты и недосказанное, т.е. определить и чаяния, и пределы свобод. В этой связи отечественные центральные издания, коими являются «Джумхурият», «Садои мардум», «Халк овози» и «Народная газета», за плечами каждой из которых, за исключением газеты «Садои мардум», почти столетняя история, не могли быть неисследованными.

Таджикскому читателю и специалистам хорошо известны монографические и публицистические исследования в области истории отечественной журналистики М.Бабаханова, А. Нуралиева, А. Садуллоева, И. К. Усмонова, Д. Давронова, М. Р. Шукурова, А. А. Азимова, У. Гулмуродова, Ш.Б. Муллоева, В. Воробьева, О. Соболева, О. Панфилова, М. Султонова, И. Хужаназаровой, И.Лекаркина и других.

Однако многие эти исследования направлены на изучение тех или иных особенностей отдельно взятой газеты и, в основном, рассматривают их либо в исторической ретроспективе развития, либо в контексте жанрового и тематического насыщения, и практически не затрагивают проблемы их взаимоотношения с аудиторией.

Кроме того, на наш взгляд, в этих работах достаточно вскользь и, по сути, поверхностно противопоставляются между собой, хотя учредители, задачи, цели, предлагаемая политика едины и отличаются именно аудиторией потребителей.

Госиздания были и остаются самым мощным институтом массовой пропаганды государства и нет смысла рассуждать об их обязательном присутствии или отсутствии в информационном пространстве. Любая уважающая себе страна, тем более в наше время, когда войны выигрываются за счет именно потока нужной информации, имеет доктрину информационной защиты, где Таджикистан не является исключением.

«Концепция информационной безопасности РТ», утвержденная еще в ноябре 2003 года, конкретно подчеркивает, что она направлена «для формирования государственной политики в области обеспечения национальной информационной безопасности», и для достижения поставленных целей необходимо «повысить эффективность использования информационной инфраструктуры в интересах общественного развития, консолидации общества, духовного возрождения народа Таджикистана» [4].

Кроме того, на базе этой концепции была утверждена в 2008 году и «Концепция государственной информационной политики Республики Таджикистан», где конкретизируются условия обеспечения этой политики: «Концепция призвана обеспечить эффективное государственное управление путем внедрения современных информационно-аналитических технологий поддержки принятия управленческих решений, устойчивое экономическое развитие, приоритетность государственных интересов и национальной безопасности.

Объектами информационной политики являются информационные общественные отношения или отношения между субъектами, осуществляющими сбор, формирование, анализ, распространение и использование информации в интересах личности, общества и государства, то есть печатные и электронные средства массовой информации, информационное право и информационная безопасность» [11].

Одним словом, государство обязано иметь свои органы влияния, агитации и пропаганды с тем, чтоб не только показать и отразить все свои действия, направленные на укрепления мира и спокойствия своих граждан, сохранения и укрепления конституционного строя, но и на надежду на лучшее будущее, основы которой она куёт «не прикладая рук».

В настоящее время в информационном пространстве республики активно функционируют, согласно статистике Министерства культуры, 376 газет, в том числе 112 государственных и 264 независимых, 245 журналов, из которых 114 государственных и 131 частных.

Государство, учитывая семиотические факторы (факторы, связанные с использованием языком данной системы информации или одного из средств информации), достаточно дальновидно и практически правильно делает ставку на три массовых языка республики – государственный таджикский, межнационального общения русский и второго по численности населения узбекский.

На сегодняшний день центральными государственными изданиями Таджикистана являются таджикские «Джумхурият» и «Садои мардум», русская «Народная газета» и узбекская «Халк овози».

«Джумхурият» это общественно-политическая газета на таджикском языке, основанная 15 марта 1925 года под именем «Иди тоджик». В разные годы, в зависимости от социально-политической ситуации в стране, газета переименовывалась. Так с 1928 года по 1955-ый назывался «Тоджикистони сурх (Красный Таджикистан)», с 1955 по 1991 «Тоджикистони Совети (Советский Таджикистан)», а с 1991 по настоящее время называется «Джумхурият (Республика)».

В настоящее время является официальным изданием Президента Республики Таджикистан и Правительства Республики Таджикистан. Издатель – редакция газеты, учредитель – Правительство Республики Таджикистан.

Газета выходит в формате А-2, на 4-16 страницах 3 раза в неделю: вторник, четверг и суббота.

Тематика газеты достаточно обширна, но главным является описание хода событий в Таджикистане, где представляются глубокий анализ и комментарии по различным аспектам политико-экономической, социально-правовой и общественно-культурной жизни страны.

Без этого влиятельнейшего издания невозможно представить славную историю таджикской журналистики. Первый номер газеты вышел в свет 15 марта 1925 года в Душанбе под многообещающим названием «Иди тоджик (Праздник таджиков)» и действительно стал не только праздником, но и важным историческим событием для новообразованной республики Таджикистан и всего таджикского народа.

Назначение газеты стало ясно со второго номера, получившего название «Бедории тоджик (Пробуждение таджиков)». Таджики и в самом деле в тот сложный и судьбоносный

период действительно очень нуждались в самом политическом пробуждении как таковой и подъеме национального самосознания, и газета «Бедории тоджик» с чувством ответственности взялась за эту великие миссии.

В зависимости от условий и политики того времени газета несколько раз меняла название, но никогда не меняла своей позиции и цели. С самого начала и по сей день всегда работала в интересах таджикского государства и народа.

Следует понимать, что «Джумхурият» — это живая история Таджикистана и его народа. Прав был тот, кто изрек «все книги по истории выглядят блеклыми перед лицом истории, которую излагает газета». И бесспорным является то, что если в этих книгах невозможно увидеть какие-то важные факты и документы, то их легко можно найти в газете. На ее страницах фигурируют и функционируют не только историки, но и руководство страны, политики и общественные деятели, писатели и педагоги, инженеры и врачи, художники и спортсмены, простые рабочие и колхозники и, конечно же, журналисты, представляющие самое важное и ценное — саму информацию.

Практически с момента появления и по настоящее время в развитии и популяризации газеты активное участие принимали видные общественно-политические деятели республики. Одним из первых авторов газеты был поэт, писатель, ученый, общественный деятель и основоположник современной советской таджикской литературы, Герой Таджикистана Садриддин Айни, который с гордостью назвал ее «матерью прессы Советского Таджикистана», призвав передовую интеллигенцию, писателей и поэтов к сотрудничеству, а народ к чтению газеты.

Герой Таджикистана, академик Бободжон Гафуров также был одним из самых активных авторов газеты в 30-е годы, опубликовав на страницах газеты цикл интересных статей по истории и культуре таджикского народа.

Другой Герой Таджикистана Мирзо Турсунзаде в своей статье «Первая газета, первое чудо», написанной в честь 50-летия «Джумхурият», рассказал о своей искренней вере в газету и ее роли в борьбе за любовь к родине и ее преобразованиям.

В разные годы главными редакторами газеты были такие известные личности, как Абулкосим Лохути, Аминжон Шукухи, Ашур Халимов, Шоди Саидов, Гоиб Каландаров, Ибод Файзулло, Нур Табаров, Мазхабшо Мухаббатшоев и Шохмузаффар Ёдгори. В «Джумхурият» работали многие известные журналисты нашей страны, многие писатели, такие как Фазлиддин Мухаммадиев, Мутеулло Наджмиддинов и Абдулхамид Самадов.

В разные годы в газете работали такие известные журналисты как Косим Дайлами, Али Хуш, Нисор Мухаммад, Мирзо Турсунзаде, Мамадвафо Мамадризов, Олимчон Раджабов, Хилолиён Аскар, Махмуджон Шахобиддинов, Курбон Мадалиев, Саидмурод Фаттоев, Мирзомахмуд Мирбобоев, Максуджон Хусейнов, Талъат Нигори, Хайринисо Расулова, Мунаввар Сафаров, Фотех Абдулло, Мирзо Фирузов и многие другие, снискавшие своим мастерством и талантом признание не только аудитории издания, но и общества в целом.

Несомненно, «Джумхурият» все эти годы своего функционирования была лидером в борьбе за продвижение национальных интересов. Именно благодаря усилиям газеты и продвижению честного и правильного формулирования национальных интересов таджикский язык получил статус государственного языка. Особое место занимает и вклад газеты в повышение уровня национального самосознания граждан и их просвещения.

Государственная независимость Таджикистана открыла новую страницу в жизни редакции, и начался новый, более важный этап творческой работы коллектива.

Однако гражданский конфликт, ввергший страну в тяжелейший политический, экономический, социальный и культурный кризис, также негативно сказался на деятельности газеты. Хотя газета оставалась верной чаяниям государства и нации и отстаивала их интересы, но становилась все более слабой в продвижении государственной политики. Ее материальное и духовное состояние ухудшалось. В середине 1990-х годов «Джумхурият» не издавалась неделями, а то и месяцами. Многие профессиональные и талантливые журналисты под разными предлогами покинули газету. Ушла в небытие и мощная творческая школа, созданная и активно функционирующая разными поколениями сотрудников как наглядный пример связи и взаимодействия поколений.

В 1995 году «Джумхурият» получил статус издания Правительства Республики Таджикистан, и возобновил регулярный выпуск: сначала один номер в неделю, затем два номера. Однако даже при таком малом количестве и мизерных тиражах «Джумхурият» доказал свою необходимость в продвижении и реализации внутренней и внешней политики государства, и в то же время сохранил былую славу и укрепил настоящую популярность в обществе.

После объявления указом президента от 14 марта 2000 года газеты официальным изданием Правительства Республики «Джумхурият» и де-юре и де-факто стала газетой номер один в Таджикистане.

«Джумхурият» — это действительно реальная трибуна Президента и Правительства страны, а кроме того, это настоящий представитель государственной политики и ее роль в пропаганде политических, экономических, социальных и культурных достижений независимого Таджикистана бесспорна.

Кроме того, «Джумхурият» всегда готова разоблачить любые искажения и ложь отечественной и зарубежной прессы о реалиях страны, чему масса примеров и прошлого и настоящего функционирования издания. К числу последних можно смело отнести отражение событий в ГБАО.

К сожалению, страна, и в первую очередь журналисты и интеллигенция страны, так сказать правофланговые нации, не смогли должным образом отметить под разными предлогами «красные даты», в том числе и юбилейные годовщины газеты «Джумхурият», которая на протяжении более 95 лет несла на своих плечах бремя освещения практически всех значимых событий и мало-мальски существенных сдвигов и изменений в общественно-политической и социальной жизни страны. В этой связи, следует подчеркнуть, что, к счастью для многочисленного коллектива и читателей газеты, но и таджикской прессы в целом, Правительство Республики Таджикистан вынесло чествование 80-ти и 90-летия газеты на государственный уровень, которую следует считать очень важной и серьезной поддержкой правительством страны своего главного рупора, подчеркнуто повысившего статус и ответственность коллектива редакции в глазах аудитории и общественности, воздав таким образом должное преданному и добросовестному служению стране и ее народу.

Согласно проведенному последнему исследованию Социологического исследовательского центра «Зеркало» сегодня «Джумхурият» – самое читаемое официальное издание в Республике Таджикистан (34%). Далее с меньшей дистанцией следуют издание Министерства образования и науки Таджикистана «Омузгор» (23,8%) и центральное издание Народно-демократической партии Таджикистана «Минбари халк» (22,2%).

Уверенно можно утверждать и то, что сегодня «Джумхурият» и самая влиятельная и популярная газета страны, где ярко и правдиво освещены самые серьезные вопросы государственной независимости, ее экономики, народного хозяйства, социума, культуры, просвещения, спорта, и конечно-же, сплочения и национального единения граждан, направленная на продвижении высоких и амбициозных национальных идей, целей и задач государства.

Сегодня творческий коллектив состоит из Курбонали Рахмонзода, Мохиры Сангмахмадовой, Масрура Абдугаффора, Абдулкодира Рахима, Рахмона Гулзора, Мухаммадзоиршо Шарифзода, Суннати Одика, Сайфулло Ашурова, Махмуда Бахрома, Махмуда Мирзоёна, Бузургмехра Баходура, Оламбегими Неккадама, Фарзоны Файзали, Ташрифилло Саъдуллоева, Охистамоха Вафобека, Лашкара Шарифзода, Зикрулло Раджаба, Нигины Рахмон, Матлубай Абдукаххора и целого состава нештатных, но практически постоянно публикуемых корреспондентов, в числе которых следует отметить публициста и признанного журналиста республики Умари Шерхона и постоянного автора материалов из Узбекистана Мирасрора Ахророва.

«Джумхурият» – это зеркало, в котором всегда отражается сияние мудрости и литературы, проявление присущих нашему народу добродетелей с его высшими традициями и обрядами. «Джумхурият» была и остается прекрасной школой подготовки и развития достойных писателей страны. Сегодня эта газета также является предвестником событий, инициатором новых и достойных начинаний, и особенно в последние годы смогла установить прямой и постоянный контакт со своими читателями во всех уголках страны. Регулярные поездки творческого коллектива «Джумхурият» по уголкам страны, организация фестивалей и конкурсов, привлечение внимания читателей, могут служить примером для других газет» [7].

1 января 1991 года вышел первый номер другой таджикоязычной газеты государственного масштаба «Садои мардум» - издания Маджлиси Оли Республики Таджикистан с целью своевременного и всестороннего освещения деятельности Советов народных депутатов, их роли в решении важных социально-экономических вопросов страны.

В начале девяностых годов прошлого века, как и в других республиках Советского Союза, и в Таджикистане происходили серьезные судьбоносные политические события, в основном целью которых изначально были экономическая независимость и уход от центрального «диктата» и управления, имеющие, по сути, чисто националистический, антигосударственный и за частую разрушительный характер. Ситуация усугубилась после объявления распада СССР. Дошло до того, что практически все официальные издания республики заявили о своей независимости и неповиновении учредителям и законной

власти. И в это беспокойное время только «Садои мардум» «не поддавался на провокации» и остался верен законному государству, власти и своему учредителю, донося слово правды своему читателю.

По этому поводу доктор исторических наук, профессор Ибрагим Усмонов подчеркивает: ««Садои мардум» во время событий 1991-1992 годов была единственной газетой в стране, сохранившая верность законному государству и правительству, и благодаря этой газете читатели узнавали о реальных событиях. Такова была реальность газеты, и не всем нравились его выступления. Поэтому враги правды нацелились на главного редактора газеты Муродулло Шерализода. 5 мая 1992 года этот честный журналист был убит. Но газета и ее творческий коллектив не свернули с пути правдивости» [10].

Цель издания четко указана в первом абзаце Постановления Верховного Совета Таджикской ССР «Об учреждении газеты - издания Верховного Совета Таджикской ССР» от 29 августа 1990 г.: «В целях своевременного и всестороннего отражения деятельности всех сфер деятельности Советов народных депутатов, их роли в решении важных социально-экономических вопросов развития республики создать независимую газету - орган Верховного Совета Таджикской ССР» [10].

Также в первом номере, который вышел 1 января 1991 года, главный редактор М. Шерализода дал понять: «Садои мардум» — это платформа для народа и во благо народа. На его страницах не будет места «левой» или «правой», авантюрной, крамольной, враждебной и искаженной правде».

Время показало, что газета «Садои мардум» во имя справедливости и правды, стабильности упрочения законной власти, конституционного строя, национального единства и мира не отклонилась от избранного пути. Его творческий коллектив продолжал стабильно работать, не смотря на все проблемы и препятствия.

Более того, за 30 лет своей деятельности «Садои мардум» сформировалась как прекрасная школа творческого мастерства и подготовки талантливых журналистов. Через эту школу прошли Муродулло Шерализода, Мирзомахмуд Мирбобоев, Дододжон Раджаби, Бахтиёри Муртазо, Фотех Абдулло, Максуд Хусейн, Шариф Хамдамур, Гани Джуразода, Умрикул Хакбердиев, Кироншоҳ Шарифзода, Камоли Курбониён, Мардон Бободжонов, Абдулдамон Мухаммадпур, Нематулло Солехов, Азам Мусоев, Парда Хабиб, Низом Косим, Абдуурофе Рабизода, Хуринисо Ализода, Далер Мерганов, Шахрия Адхамзод, Мухтори Абдулло, Абдумаджид Сурунов, Джума Кувват, Бурхониддин Каримзода, Толиб Сафаров и многие другие.

Главными редакторами были М. Шерализода, М. Мирбобоев, Б. Абдулвохидов, Дж. Наботов. В настоящее время руководит творческим коллективом редакции Самариддин Асозода.

Постоянными рубриками сайта «Садои мардум», которые плавно ретранслируются и в печатную версию, являются «Президент», «Маджлиси Оли», «Интихобот-Выборы», «Иктисод-Экономика», «Минтакахо-Регионы», «Илм ва маориф-Наука и образование» и «Фарханг-Культура».

С уверенностью можно утверждать, что газета «Садои мардум» завоевала особую репутацию и популярность среди жителей страны, и в первую очередь среди читателей, и нет сомнения, что она и впредь будет продолжать добрые профессиональные традиции, опираясь на свой богатый опыт, накопленный в свете творческих инициатив руководства страны. Разовый тираж газеты на начало мая 2022 года составил более 35 000 экземпляров.

Для русскоязычного населения республики государство издает «Народную газету». Об истории газеты достаточно много проведено исследований, наиболее признанными из которых следует считать монографии М. Бабаханова, И. Усманова, А. Азимова, Ш. Муллоева, И. Лекаркина и экс-главного редактора В. Воробьева.

Являясь одной из четырех центральных органов государства, была учреждена в ноябре 1925 года и называлась «Советский Таджикистан». В середине 1930-х годов газета сменила название на «Коммунист Таджикистана», которое носила вплоть до сентября 1991 года. Была ежедневной газетой с разовым тиражом 100 тыс. экземпляров. В сентябре 1991 года газета сменила своё название и стала «Народной газетой».

С 1992 года по 1998 годы газета трижды меняла своих учредителей, коими были Ассоциация потребителей Республики Таджикистан, Совет министров РТ и Парламент РТ, и наконец, в 1998 году, после усугубления материально-технической базы, штата и должного финансирования со стороны учредителей, перешла в ведомство Президента и Правительства Республики Таджикистан.

Несомненно, новый статус и полная материально-техническая и финансовая поддержка Президента и Правительства Республики усилили позиции издания в информационном рынке страны. Газета, во-первых, вошла в реестр обязательных для подписки изданий, во-вторых увеличила тираж до 7000 экземпляров, стабилизировала периодичность, которая за

последние годы была даже не еженедельной, а иногда и не месячной, стала реально востребованной широким кругом читающей русскоязычной аудитории республики, и наконец, возобновила некогда потерянные контакты с бывшими внештатными корреспондентами, перейдя на передовые технологии тиражирования печатной продукции.

Без всякого сомнения, заслуга «Народной газеты» в истории становления Таджикской автономной, Таджикской советской, а за тем независимой Республики Таджикистан настолько велики, что трудно описать. Сам факт того, что она все эти годы была бесспорным летописцем истории, и предназначалась для олицетворения самых передовых мыслей молодой, на ровном месте строившейся республики, которую на ударных трудовых фронтах представляли представители разных народов и народностей не только СССР, бесспорна. Выполняя функцию межнационального органа государства в освещении всей полноты происходящих перемен жизни страны, продвижение целей и задач государственной политики по всем ключевым вопросам народного хозяйства, экономики, культуры, образования и т.п. до каждого жителя страны, ей не было равных ни по каким критериям. Все эти годы газета с ее творческим коллективом жила и росла со страной, находилась в гуще события и процессов, радовалась достижениям, переживала за неудачи. Неоспоримы заслуги газеты в освещении и создании тысячи объектов народного хозяйства, колхозного строя и индустриализации республики, освоении Вахшской долины, развитии сельского хозяйства, в частности хлопководства, строительстве Памирского тракта, Большого Ферганского и Большого Гиссарского каналов, строительстве Варзобской ГЭС, создании Южно-Таджикского территориального производственного комплекса, строительстве Нурекской ГЭС, Вахшского завода азотных удобрений, Яванского электрохимического завода, Таджикского алюминиевого завода, Рогунской ГЭС, создании общесоюзной «Рабочей эстафеты» и т.д.

И сегодня газета на самых передовых рядах агитаторов и пропагандистов программ и инициатив Правительства страны, ее Президента и граждан. Именно благодаря своей позиции тираж издания перевалил за 13 500 экземпляров, а тематический ландшафт стал действительно правительственным.

О роли и значении газеты очень правильно отмечает ее главный редактор Махбуба Камолова: «Средством межнационального общения считается русский язык. Мы знаем, что роль русского языка в объединении национальностей очень велика и бесспорна. И в этом направлении ощутимую существенную роль играет «Народная газета» [8].

Задачи сегодняшней «Народной газеты» ярко и однозначно очерчиваются в словах заместителя главного редактора Наргис Бояхмедовой: «Мы стараемся, чтобы наша газета распространялась за пределами республики. Потому что много писем приходит, особенно из России, что они довольны, читают нашу газету. Таким образом, они знакомятся с нашей историей, культурой и традициями» [9].

Основу творческого коллектива настоящей «Народной газеты» составляют ее главный редактор Махбуба Камолова, Наргис Бойахмедова, Лутфия Эшонкулова, Ибодат Давлятова, Мирзоаъзам Максудов, Акмал Маннонов, Джамшед и Анвар Юсуповы.

Газета с ноября 2017 года имеет свой официальный сайт www.narodnaya.tj.

Для своих узбекоязычных граждан государство с 1929 года издает официально самостоятельную газету «Халк овози (*Голос народа*)». Она также, как и ранее обозначенные правительственные газеты, сегодня является официальным центральным общественно-политическим еженедельником республиканского масштаба. «Халк овози» как и другие госиздания за годы своего существования также меняла свое название. Так, изначально, после официального образования как орган государства в 1929 до 1955 она называлась «Кизил Тоджикистон (Красный Таджикистан)», с 1955 по 1992 годы функционировала как «Совет Тожикистони (Советский Таджикистан)», а с 1992 года по настоящее время именуется как «Халк овози».

В наше время выходит раз в неделю и состоит из восьми полос. Большая часть тиража распространяется по подписке в государственных учреждениях для узбекоязычных сотрудников, оставшаяся часть на продажу и для остальных подписчиков газеты. Изначально «Кызыл Таджикистан» издавался на арабской графике, с середины 30-ых - на латыни. С 1940 года по настоящее время издается только на узбекском языке и узбекской кириллице.

Однако следует отметить, что узбекская газета, вернее страницы-приложения, появилась в Таджикистане в 1926 году. Так в том же году в газете «Бедории точик» было опубликовано узбекское приложение «Кызыл Тожикистони». Исследователь истории таджикской журналистики Ибрагим Усманов утверждает, что в приложении, выпущенном по случаю первого съезда Совета народных депутатов Таджикистана, были документы первого съезда Советов и новости из Таджикистана. Затем были опубликованы еще две узбекские страницы «Бедории точик» 6 декабря 1926 года и 21 января 1927 года [3, 108].

«В начале октября 1928 года правительством было принято решение о создании приложения газеты «Красный Таджикистан» в качестве приложения к «Красному Таджикистану». Таким образом, с 8 октября 1928 г. это приложение вышло регулярно. Редактор «Тоҷикистони сурх» был одновременно и редактором «Кызыл Тоҷикистон». До образования Таджикской ССР эта газета выходила в 18 номерах, а затем будет издаваться самостоятельно как узбекский орган ЦК Коммунистической партии Таджикистана и ЦК республики. В настоящее время газета выходит под названием «Халк овози», — пишет И. Усманов [3, с.108].

В феврале 1929 года на базе узбекского приложения «Кызыл-Таджикистан» вышла независимая газета, первым редактором которой был М. Гасанов. Разумеется, в этот период деятельность партийных изданий контролировалась тогдашним правительством и обеспечивалась его материально-техническая база. Поэтому газета «Кызыл Таджикистан» быстро укрепилась в информационном пространстве страны. Безусловно, интеллектуальный потенциал газеты, состоявший из талантливых писателей, способствовал ее популярности.

После того, как М.С. Гасанов призвал к сотрудничеству в газету известных мастеров пера К. Терегулова, Н. Дехканова, С. Б. Гафурова, Т. Хаитова, М. Муродова, Х. Гадоева, Ходжи Содика, М. Бахриддинова, М. Солиева, Т. Джурабоева, А. Ахмадалиева, И. Мухсинова и Х. Джураева издание стало достаточно известным и востребованным среди широкой аудитории.

17 октября 1963 года газета была награждена Президиумом Верховного Совета СССР орденом Трудового Красного Знамени в связи со столетием номером.

1980-е годы были временем газетного процветания. Именно в этот период увеличилась частота его выхода и тираж достиг 100 000 экземпляров.

«Халк овози» послужил большой школой жизни и творчества в воспитании ряда талантливых личностей. В частности, Герой Таджикистана, академик Бободжон Гафуров, доктор исторических наук Хамид Гадоев и известный писатель Ходжи Содик свои первые творческие шаги сделали в этой газете, и здесь-же приобрели практический опыт руководства.

Так о деятельности Бободжона Гафурова в редакции Хамид Гадоев, доктор исторических наук, бывший главный редактор «Совет Тоҷикистони» пишет: «Бободжон Гафуров стал членом ВЛКСМ в 1922 году и начал свою деятельность корреспондентом для рабочих и крестьян в газетах Таджикистана и Узбекистана, писал различные статьи, особенно критические. Его статьи о выявлении врагов новой жизни и свободы женщин публиковались в газетах и журналах под названием «Бободжони чулок».

Для будущего академика Бободжона Гафурова руководство газетой «Кызыл Тоҷикистон» стало большой творческой школой. В апреле 1930 года ЦК Коммунистической партии Таджикистана назначил Бободжона Гафурова заведующим отделом. Он проделал здесь большую работу. И в скором времени стал заместителем главного редактора. В 1931 году он был направлен руководством газеты во Всесоюзный институт журналистики. После окончания института Бободжон Гафуров вернулся в газету «Кызыл Тоҷикистон». Сначала он был заместителем главного редактора, а затем главным редактором. В 1936 году перешел от руководства газетой к руководству ЦК Компартии Таджикистана. Дальнейшая судьба Б.К. Гафуров хотя была тесно связана с жизнью партии, а затем с наукой, журналистику он не оставил» [6].

Своеобразную школу мастерства «Халк овози» организовали известные узбекоязычные поэты и писатели Аширмат Назаров, Улмас Джамол, Сулаймон Ирматов, Джамолиддин Тошматов, Аскар Махкам, Абдулло Зухур и другие, традиции которых по сей день бережно чтутся и продолжают.

В 1992 году, после обретения страной независимости, газета «Совет Тоҷикистони» была переименована в «Халк овози», но, как и практически все издания того периода, столкнулась с серьезными финансовыми трудностями и за целый год смогла выпустить всего 9 номеров. Творческий коллектив газеты распался, и газета практически исчезла из информационного пространства республики. Однако благодаря непосредственной инициативе Председателя Верховного Совета Таджикистана Эмомали Рамхона «Халк овози» получил статус издания Правительства Республики Таджикистан, которое стало началом возрождения некогда столетней и признанной газеты. В настоящее время еженедельная газета выходит один раз в неделю и ее возглавляет известный журналист Якубджон Абдуманнозод.

В настоящий момент творческий коллектив состоит из известных узбекоязычных журналистов Эркина Шукурова, Искандара Махмадалиева, Абдулло Саидова, Абдухафиза Мирзаахмедова, Урунбая Усмонова, Гульфинур Аюповой, Зухриддина Умарова, Курбана Хакимзода и других и играет важную роль в освещении политической и общественной жизни республики.

Безусловно, «Халк овози» и сегодня занимает важное и значимое место в системе СМИ Республики Таджикистан, одной из основных задач которой является пропаганда и продвижение политики Правительства страны.

Наряду с освещением государственной политики, газета публикует статьи о жизни и деятельности узбекоязычных жителей Таджикистана и следит за их жизнью. Разовый тираж газеты на начало мая 2022 года составил 9200 экземпляров.

Газета с 2013 года имеет свой официальный сайт khalkovozi.tj на узбекском языке, где публикуются новости и другие статьи, хранится архив газеты.

Несомненно, авторитет государственных изданий, не зависимо от их «шатаний» в годы перестройки и гражданского противостояния, сыграли свою роль в выборе не только государства, но и аудитории, которая оправдалась во сто крат. Кроме того, все доступность изданий во все уголки страны, включая самые отдаленные селения, возымела двойную выгоду: во-первых, выразив таким образом особое внимание и уважение аудитории, что не наблюдается за другими СМИ республики, за исключением телевещательных каналов, снискала доверие этой самой аудитории; во вторых на прямую доводя до аудитории официальную информацию, добилась вхождения своих целей и задач фактически до каждой семьи, учитывая то, что последние несколько десятка лет не только в в эти отдаленные районы, но и в крупных районных центрах фактически не было ни каких поступлений не только периодики, но и книг и журналов, а если вдруг такое происходило, то эти экземпляры долго переходили из рук в руки.

Суммируя экскурс можно смело утверждать, что государство прекрасно понимая важность систематической агитации и пропаганды своих целей и задач умело и достаточно целенаправленно выбирает потенциальную аудиторию в лице носителей основных языков общения страны. В зависимости от предполагаемой аудитории изначально выбирается язык воздействия, что очень важно.

В годы независимости начиная с минимальных тиражей абсолютно все центральные издания увеличили их в разы, что свидетельствует и о четком понимании и знании информационных потребностей народа. Самый грубый подсчет свидетельствует о том, что только тираж этих четырех правительственных газет с лихвой покрывают все вместе взятые частные издания.

История этих газет свидетельствует и о том, что одним авторитетом нельзя добиться успеха и только наличие интересных, злободневных и важных материалов в сочетании с правильным и грамотным языком, которое наблюдается за этими государственными изданиями. Сыграли важную и необходимую роль в деле признания газет.

Очевидно то, что любое средство массовой информации в постановке целей плодотворной информационной деятельности, в выборе средств и методов их осуществления, в прогнозе результатов функционирования, открыто или завуалированно присутствует представление об аудитории — о тех, кому адресован материал, передача, в сознании и деятельности, которых должно совершиться то, ради чего осуществляется выход.

Результативность работы любого СМИ зависит от того, насколько исследованы и учтены особенности и потребности прямой аудитории, так как такая деятельность не просто предполагает, а требует точных знаний об адресате. Примеров достаточно. Можно вспомнить десятки примеров отечественных изданий, которые без исследований вышли в тираж и быстро ушли в небытие, ибо читатель не принял их, не увидел в них того в чем нуждается и что его интересует.

По мнению исследователей, с чем нельзя не согласится, главным критерием здесь «выступают ее информационные интересы и потребности, а постановка целей, должна опираться на конкретные представления о действующих силах современной истории, на понимание законов общественного развития и т.д. [2, 9].

Считается, что и позитивные, и негативные свойства печати зависят от природы этого носителя массовой информации. В условиях соседства с радио, телевидением и интернетом они должны максимально учитываться журналистами, чтобы возможно полно использовать позитивные и минимизировать негативные. Основа, на которой строится деятельность журналиста прессы, предполагает опору на специфику: относительно редкий выход, что позволяет и требует углубленной аналитичности информации; фиксированность на бумажном носителе, что дает возможность разнообразить режим «снятия» информации; возможность длительного хранения и различных форм использования зафиксированной на бумаге информации.

В подтверждение этих определений печатной продукции, в частности газет, уместно будит вспомнить высказывание Председателя Совета СМИ Таджикистана Шахло Акобировой, где помимо аналитичности и фиксированности, подчеркивается и значимость представляемого материала, где есть и глубокий и профессиональный анализ: «Сегодня количество источников информации увеличилось настолько, что нельзя сказать, что задача

журналистики состоит только в предоставлении информации. Сегодня Интернет может выполнить эту миссию без каких-либо препятствий и без вмешательства какого-либо дипломированного журналиста. В этом случае следует внедрять аналитическую журналистику. Аналитическая журналистика — последняя надежда журналистики последних десятилетий. Только так она может стать и считаться авторитетной» [5].

Именно эта особенность, профессиональная аналитичность, государственных изданий в лице «Джумхурият», «Садои мардум», «Народной газеты» и «Халк овози» по сей день притягивают читателей и увеличивают тиражи. Когда «обыватели» утверждают, что их финансирует государство и они «на привилегированном положении», и поэтому имеют большой тираж не соответствует действительности. Главное в профессионализме, так как журналистика может быть либо профессиональной либо непрофессиональной, негосударственной или неправительственной, а большинство членов коллективов этих СМИ признанные и авторитетные журналисты, о чем было сказано выше.

Другое дело, что самого медиарынка, который является очень активным сектором экономики во всем мире, в нашей стране не существует. Очень обидно, что у наших СМИ нет решения по экономическим отношениям, которое помогло бы развитию СМИ. Наши СМИ почти ничего не делают для того, чтобы конкурировать между собой, уже не говоря конкуренции с иностранными СМИ и хоть как-то привлечь реальную аудиторию. И, как показывает анализ, даже не думают об этом.

Подшивки отечественных СМИ за последние пять лет показали, что ни одна из них ни разу не обращалась к своим читателям об оценке качества публикуемых материалов, их востребованности и актуальности, о том, что хотят увидеть и какие новшества стоит ввести, как и в какую сторону направить потенциал редакции.

Так, например, все официальные издания Республики Таджикистан – и «Джумхурият», и «Садои мардум» и «Народная газета» и «Халк овози» за последние несколько лет независимости стали популярными и приобрели бесчисленное количество подписчиков. В чем ключ этих успехов? Ответ прост - вокруг главных редакторов, стремящихся оставить достойны след в истории изданий, и вместе с тем в разы усилить популяризацию своих издания, укрепления их места в информационном пространстве, где достаточно конкурентов, сплотились сильные творческие личности, команда, оттачивающая свои навыки и мастерство систематически.

Другим объединяющим началом отечественных центральных изданий, направленных практически на весь отечественный контент является практически единая тематическая нагрузка в плане рубрик. Так например, во всех четырех изданий в обязательном порядке есть постоянная рубрика «Президенти ҶТ/ Президент РТ» куда входят подразделы «Паёмҳо /Послания», «Суханрониҳо/ Выступления», «Мулоқотҳо/ Встречи», «Сафарҳо /Поездки», «Мусохибаҳо/ Интервью», «Мақолаҳо/ Статьи», «Барқияҳо/ Телеграммы» и «Чаласаҳо/Совещания», где используются официальные материалы Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар», который является главным источником официальных новостей Таджикистана, ведущим информационным агентством страны и одним из самых авторитетных информагентств на территории стран СНГ и ШОС.

Небольшой разницей отличается «Садои мардум», где параметры спектра отражения несколько сужены и разделены на три параметра «Президент», «Хукумат /Правительство» и «Порлумон /Парламент», и нет такого дробления по конкретным направлениям.

В данном случае, как было отмечено ранее, Правительство Республики Таджикистан прекрасно понимая значимость правильного понимания своей политики всеми гражданами республики посредством своих центральных изданий сразу на трех языках представляет все то, что происходит в госструктурах в целом и в Аппарате Президента в частности, что очень важно. Прямые передачи о деятельности главы государства, его выступления, интервью, освещаемые по радио и телевидению на таджикском языке, не могут быть понятны многим категориям граждан, в том числе и тех, кто имеет соответствующие отклонения. В этой связи письменный материал на родном или понятном языке играет очень большую роль. Кроме того – это прямое уважение носителей этих языков.

Следует отметить, что если переводы выступлений, интервью и отчеты о поездках Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на эти языки осуществляло само Национальное информационное агентство Таджикистана «Ховар» и помещала у себя на официальном сайте, то сегодня узбекское издание это делает сама, но согласовывает его окончательный вариант в соответствующих инстанциях. Сопоставление переводов на русском и узбекском языках с языком оригинала свидетельствует об очень высоком качестве перевода. Важным является и то, что они на чисто литературном языке переводов, и фактически не грешат «общей болезнью» современных отечественных СМИ. К тому же они на достаточно доступном литературном языке. В прочем исключение всякого рода архаичных и

заимствованных лексем, в частности с арабского языка, диалектных выражений, а также сложносочиненных арабизированных текстов залог главного успеха и таджикоязычных госизданий. Авторы самих изданий, имеется ввиду газеты «Джумхурият» и «Садои мардум» к этим приемам не прибегают и по мере возможности в этом ключе редактируют поступающие материалы.

Дизайн всех четырех газет классический, где наблюдается «полнота информации и аналитичность, особенностями оформления - строгий прямоугольный дизайн и преобладание объема текста над рисунками, особенностями продвижения - упор на собственную влиятельность и влиятельность людей, которые данное издание читают. Массовые же газеты тяготеют к «блестящим» сенсационным фактам, броскому оформлению с преобладанием графики над текстом, а при продвижении делают упор в большей мере на эмоции, которые принесет чтение издания, нежели на представленное там содержание» [12]. Так, например, частные издания республики пытаются охватить весь спектр жизни всех членов семьи, к примеру «Оила», женские журналы делают упор на личной жизни и уходе за собой, а элитные подчеркивают свой доступ к «люксовой» аудитории. Общественно-политические, т.е. исследуемые нами государственные издания - ориентируются на взгляды своих читателей, их потребность в политической и социально-экономической информации, формы ее подачи. Слабые, безосновательные и пустые, как говорят журналисты «Вода», полностью отсутствуют.

Следующий интересный вопрос отечественных государственных изданий — это критерий деления «своя-чужая» информация в дизайне каждого номера. В данном случае, как мы заметили, все четыре газеты в основном, при рассмотрении всех иных вопросов, за исключением Правительственных новостей, о которых было сказано выше, опираются исключительно на своих корреспондентов и специалистов, изредка, в канун каких-либо крупных мероприятий и юбилеев – на непосредственных специалистов. При чем все четыре редакции при публикации своих сотрудников обязательно сопровождают их фотографиями авторов и указанием имени издания, подчеркивая их принадлежность редакции в виде «Фото, ФИО, «Джумхурият»/«Садои мардум»/ «Народная газета» или «Халк овози»». В других отечественных изданиях, например, «Азии Плюс», используют скетчи и рисунки.

Издатели четко уяснили место своего издания в системе потребления массовой информации его целевой аудиторией, и в этом случае избегают дублирования, т.е. эта часть изданий, в принципе отражает интересы своей конкретной аудитории, но это не говорит о том, что материалы не соответствуют политике издания, вернее учредителя.

Другой идентичной рубрикой всех четырех газет является рубрика «Хуччатҳо/ Документы», куда входят «Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Законы Республики Таджикистан», «Фармонҳои Президент/Указы Президента», «Қарорҳои Хукумат /Постановления правительства», «Амрҳои Президент/ Постановления Президента». Эти подразделы обычно появляются когда таковые материалы издаются. В «Садои мардум» же подраздел «Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Законы Республики Таджикистан» регулярен, но не всегда на этом месте исключительно законодательные акты, на этой полосе могут быть расположены заметки и комментарии соответствующего характера. Газета таким образом отражает работу парламентариев и подчеркивает свою принадлежность. В других госизданиях в этом плане такого отношения к рубрике увидеть крайне сложно, хотя в каждом из них, за исключением «Народной газеты» есть и правовые отделы, и высококвалифицированные специалисты, которые выступают как модераторы соответствующих проблем своих читателей, или же сами готовят ответы на те или иные поставленные вопросы аудитории.

От степени образованности зависит полнота восприятия сути, но так как наши отечественные издания государственного масштаба в основном сегодня направлены на различные рода работников народного хозяйства, то смело можно предположить, и они имеют как минимум среднее образование, что выбираемые ими материалы им понятны. Все такие материалы легко сортируются в исследуемых газетах в зависимости от наличия в следующих подразделах, которые систематически и чередуются в различных номерах и спецвыпусках по поводу: «Сиёсат/ Политика», «Иқтисод / Экономика», «Иҷтимоӣ/ Социум», «Энергетика», «Муҳоҷират/ Миграция», «Хуқуқ/ Право», «Илм/ Наука», «Маориф /Образование», «Сайёҳи/ Туризм» и «Фарҳанг/ Культура». Более редким из них следует считать «Энергетику», «Миграцию».

В данном случае необходимо отметить и следующий факт, что «Народная газета» до назначения М.Камоловой на должность главного редактора состояла из стабильных восьми страниц и ее трудно было называть правительственной. Первая страница включала такие заголовки, как «Официальный департамент», где обычно публиковались официальная хроника. Характерной стороной газеты было то, что хроника событий, указов и информационных сообщений государственных органов была представлена в сокращенной

форме, т.е. они не печатались полностью, а только их суть одной строкой. Вторая и третья полосы охватывали все направления народного хозяйства, четвертая - науку и образование, пятая – материалы сугубо развлекательного характера - кроссворды, анекдоты, тесты, гороскопы, рассказы, перепечатанные из российских СМИ, притчи, шестая - материалы межгосударственных отношений и международной политики, седьмая и восьмая-рекламу, сетку телепередач, объявления о тендерах и т.д.

Последние 5 лет газета состоит из четырех, иногда –восьми, полос, где поочередно, как было отмечено, фигурируют рубрики «Президент», «Парламент» «Политика», «Общество», «Экономика», «В содружестве», «В мире», «Наука и технологии», «Спорт», «Культура» и реклама, тендерные объявления правительственного характера, т.е. объявления соответствующего содержания исключительно государственных или около государственных структур.

Безо всякого сомнения «Джумхурият», «Садои мардум», «Халк овози» и «Народная газета» особые школы воспитания мастеров пера, имеющие глубокие корни и плодотворно идущие вперед. Поучительно воспитательная инициатива создателей этих газет и взявших эту инициативу последующие поколения творческих работников, нынешние коллективы редакций было и есть четко и ярко показать историю своего народа, опыт других братских народов, достижения республики и народа. Показать подвиги на различных фронтах, возродить и укрепить историко-культурные ценности и традиции, воспитать нравственно и духовно богатого человека и гражданина, патриота своей родины бесспорно, но каждому отдельно взятому индивиду нужны и развлечения, отдушина. В этой связи госиздания, в частности больше всего на это обращают внимание «Джумхурият» и «Халк овози».

Так в субботних номерах газеты «Джумхурият» уже не первый год выходит рубрика «Шоми шанбе/Субботний вечер», где публикуются различные занимательные и интересные факты, необычные истории, притчи, поэтические произведения и классиков, и современников, и читателей, мудрые высказывания, короткие познавательные интервью. Одним словом, теперь, ради духовной подпитки и гордости подписчиков газеты, информационно-развлекательная страница «Субботнего вечера» очень интересно оформлена и содержит минимум контента с высоким содержанием, всего в одном предложении или сотне строк. Именно на этой странице публикуются поучительные истории благородных людей, гениев мировой литературы, чудес природы, отважных разведчиков, афоризмы и мировые рекорды. Эта новая страница нашла бесчисленное количество поклонников.

Газета «Халк овози», в свою очередь, в каждом номере одну полосу выделяет такого рода материалам и чередует из раз в раз под рубрики «Ёшлик жилоси -Лучи юности», «Ҳикмат нури- Свет мудрости», «Аёл дунёси-Женский мир», «Сӯраган эдингиз –Вы спрашивали», «Бошдан кечирганлар айтсин – Пусть скажут те кто испытал», где также представляет различные занимательные и интересные факты, необычные истории, притчи, поэтические произведения и классиков, и современников, и читателей, мудрые высказывания, короткие познавательные интервью, представляющий большой интерес для читателей газеты.

Это делается специально, т.е. в одном издании сочетаются высококачественные материалы для деловых людей с развлекательно-информационными и справочно-рекламными публикациями для массового читателя, цель которых однозначна – развлечь своих читателей и в то же время расширить свою аудиторию.

Следует подчеркнуть, что, не смотря на все критические высказывания в адрес государственных изданий, каждый номер с нетерпением ждут подписчики газеты.

Несомненно, «Джумхурият», «Садои мардум», «Халк овози» и «Народную газету» следует назвать школами патриотического воспитания и миссионером высших национальных ценностей. С этой трибуны самоотверженные люди говорят во благо народа и Родины. Они являются пропагандистами единства нашего любимого Таджикистана, укрепления мира и национального единства, сохранения ценностей и завещанного потомками. Портретные очерки о великих сынах отечества, самоотверженных тружениках страны, публикуемые систематически на страницах всех четырех изданий само по себе говорит о многом, так как сегодня ни одно издание бескорыстно не делает это добровольно. Среди героев мы видим и простого трудягу из дехканского поля, рабочего или швею, ученого, государственного деятеля, поэта, писателя, ребенка, удивившего всех, женщину работницу и женщину мать и многих других, которые преданно исполняют свой долг и свою миссию честно и добросовестно.

Аудитории нравится, что журналисты госизданий максимально реалистично освещают экономическую и культурную жизнь, преобразования страны. Наряду с этим правдиво отражая все плюсы и минусы жизни общества, также ярко и самобытно представляют лучшие достижения народного хозяйства республики, весь колорит национальной культуры

и героев дня, благодаря которым происходили и происходят судьбоносные преобразования во благо процветания и развития страны.

Таким образом, государственные издания республики согласно тематике, стилю, языку, дизайну и компетентности смело можно отнести к категории деловых изданий, а главная функция деловой прессы — быть надежным источником информации для широкой аудитории. Это определяющее требование изначально диктует строгие профессиональные стандарты. С учетом последствий, к которым может привести ложная информация в случае использования ее для принятия ответственных решений, эти стандарты отличаются весьма жесткой формой. То есть деловые издания и по характеру информации, которой они оперируют, и по характеру аудитории должны соответствовать параметрам качественной прессы. Следовательно, высока степень самоограничений, которые накладывают на себя деловые СМИ. Даже «священное право собственности» теряет свою неприкосновенность в проекции на их репутацию. Например, в этических кодексах ряда американских газет сотрудникам, освещающим деятельность банков, запрещается владеть акциями банков, поскольку это может привести к конфликту интересов в профессиональной деятельности. Там, где такой запрет отсутствует, есть правило, при котором корреспондент обязан доложить редактору о том, что он владеет акциями компании, о которой ему поручили написать [2, с.19].

Столь строгий подход к профессиональной этике обусловлен экономически. Весь бизнес в деловой прессе зиждется на одном, но крайне важном основании — доверии читателя к источнику информации. Есть доверие — есть бизнес, прибыль. Нет доверия — нет и бизнеса. Поэтому государственные СМИ, в частности «Джумхурият», «Садои мардум», «Халк овози» и «Народная газета», которые относятся к деловой прессе, прилагают все усилия, чтобы быть изданиями, имеющими хорошую репутацию.

В этом плане рассматривая концепцию центральных госизданий республики можно четко выделить их специфику и задачи согласно предлагаемому варианту Д. Георгиева:

1) Форма издания, миссия, главные задачи, смыслообразующая характеристика:

- печатные и сайты, правительственное мнение, демонстрация достижений, поддержка и похвала, хотя и скрытая.

2) Типологическая концепция, которая разъясняет содержание и литературно-художественные формы издания:

- общественно политическая, республиканская.

3) Графическая концепция, которая охватывает структуру и оформление издания:

- формат А2, графически сбалансированная, строгая, 4-8 полос.

4) Организационная концепция, которая описывает работу редакции:

- новости, факты, мнения в основном проправительственных экспертов [1, с.61].

Система массовой информации и пропаганды, и в первую очередь государственные издания, электронные СМИ, информационные агентства, да и Интернет со всеми типами социальных сетей и отдельно взятых сайтов, рассчитаны на индивидуальное потребление, как говорится «с доставкой на дом». По логике вещей эта система в совокупности ориентирована на прямую связь общества в целом и с личностью конкретно. Однако, к сожалению, при всем уважении и признании авторитета госизданий, да и частных тоже, сегодня именно этой «доставки на дом» очень не хватает. Практически из-за дороговизны, мизерного дохода, отсутствия почтовой рассылки и многим другим причинам аудитория в большей своей части ими пользуется на работе.

Однако это не мешает названным газетам быть и читаемыми, и востребованными.

Во все времена для слушателя, зрителя и читателя первостепенным было знать от кого исходит информация, и только потом осмыслить ее и принять к сведению. поэтому любому информатору необходимо доказать свою лояльность, правдивость и законность.

Государственные средства массовой информации, в этой связи, по логике вещей, считаются главными авторитетными органами, несущими правду в народ, ибо сам даже намек на недостоверность уже сильнейшим образом может повлиять на это и сделать ее в глазах общественности просто представителем желтой прессы и не более, которую не стоит даже приобретать.

Госиздания были и остаются самым мощным институтом массовой пропаганды государства и нет смысла рассуждать об их обязательном присутствии или отсутствии в информационном пространстве. Любая уважающая себе страна, тем более в наше время, когда войны выигрываются за счет именно потока нужной информации, имеет доктрину информационной защиты, где Таджикистан не является исключением.

Одним словом, государство обязано иметь свои органы влияния, агитации и пропаганды с тем, чтоб не только показать и отразить все свои действия, направленные на укрепления мира и спокойствия своих граждан, сохранения и укрепления конституционного строя, но и на надежду на лучшее будущее, основы которой она куёт «не прекладая рук».

Государство прекрасно понимая важность систематической агитации и пропаганды своих целей и задач умело и достаточно целенаправленно выбирает потенциальную аудиторию в лице носителей основных языков общения страны. В зависимости от предполагаемой аудитории изначально выбирается язык воздействия, что очень важно.

Центральные государственные газеты «Джумхурият», «Садои мардум», «Халк овози» и «Народная газета» являясь главными пропагандистами и агитаторами действенности фактически двух ветвей власти страны, играют очень большую роль в реальном донесении всех стремлений этих ветвей до широких масс.

Признание со стороны своих аудиторий, прежде всего, заслуга творческих коллективов, которые за всю свою историю существования всегда были в одном строю с народом республики и воспевали их доблестный труд во благо улучшения качества жизни.

Привлечение мастеров слова, известных далеко за пределами республики, не просто сыграли огромную роль в деле пропаганды целей и задач государства, но способствовали возникновению реальных школ мастерства для молодых кадров редакций.

В наше время снискать доверие достаточно сложно и даже средства массовой информации государственного масштаба не всегда могут быть востребованы сполна всей потенциальной аудиторией, тем более, когда абсолютное большинство частных и зарубежных СМИ видели и видят в них конкурентов первой категории и всячески их критикуют с поводом и без такового.

Правильная постановка вопросов, умелое и детализированное рассмотрение проблем общества, конкретная оценка происходящего, даже с позиции государства, правильный и доступный язык выражения, при необходимости – мудрая лаконичность и уместное красноречие в любом случае привлекает внимание даже самого критически настроенного профессионала, ученого, поэта.... чему свидетельствует день ото дня увеличивающийся тираж каждого из исследуемых изданий.

Профессиональная аналитичность государственных изданий в лице «Джумхурията», «Садои мардум», «Народной газеты» и «Халк овози» по сей день притягивают читателей и увеличивают тиражи. Когда «обыватели» утверждают, что их финансирует государство и они «на привилегированном положении», и поэтому имеют большой тираж и аудиторию не соответствует действительности. Главное в профессионализме, так как журналистика может быть либо профессиональной, либо непрофессиональной, негосударственной или неправительственной, а большинство членов коллективов этих СМИ признанные и авторитетные журналисты.

Естественно, от степени образованности зависит полнота восприятия сути материала, но так как наши отечественные издания государственного масштаба в основном сегодня направлены на различного рода работников народного хозяйства, то смело можно предположить, что они имеют как минимум среднее образование, и выбираемые ими материалы им понятны, тем более, что все материалы в исследуемых газетах сортируются и в зависимости от наличия занимают свое место в подрубриках «Политика», «Экономика», «Право», «Наука», «Образование», «Культура» и т.д.

Аудитории нравится, что журналисты госизданий максимально реалистично освещают экономическую и культурную жизнь, преобразования страны.

Наряду с этим правдиво отражая все плюсы и минусы жизни общества, также ярко и самобытно представляют лучшие достижения народного хозяйства республики, весь колорит национальной культуры и героев дня, благодаря которым происходили и происходят судьбоносные преобразования во благо процветания и развития страны.

Безусловно, государственные издания республики «Джумхурият», «Садои мардум», «Народная газета» и «Халк овози» согласно тематике, стилю, языку, дизайну и компетентности смело можно отнести к категории деловых изданий, а главная функция деловой прессы — быть надежным источником информации для широкой аудитории. Это определяющее требование изначально диктует строгие профессиональные стандарты элитарной прессы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиев Д. Режиссура газеты. / Д.Георгиев - М.: Мысль, 1979.-61с.
2. Демина И.Н. Маркетинг в деятельности сред www.adlia.tj
3. www.stud24.ru/marketing/

МАТБУОТИ ДАВЛАТИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола нақш ва ҷойгоҳи нашрияхои марказии давлатии ҷумҳурӣ дар ҷазои иттилоотии кишвар баррасӣ шудааст. Муаллиф ҳусусиятҳои асосии типологии нашрияхоро муфассал баррасӣ намуда, муқоисаи мавзӯв мундариҷа ва аудиторияи ҳар яқро омӯхта, ҳаммонандӣ ва умумияташонро мушаххас менамояд.

Калидвожаҳо: аудитория, наирияхои давлатӣ, рӯзнома, «Чумхурият», «Садои мардум», «Халқ овози», «Народная газета», типология, редакция, рубрика, рӯзноманигорон.

ГОСИЗДАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДИКИСТАН

В работе рассматривается роль и место центральных государственных изданий республики в информационном пространстве страны. Автор, детально исследуя основные типологические характеристики изданий, сопоставляя тематику и аудиторию, выявляет характерные особенности каждой, показывает их общность и отличия, степень достижения целей и задач.

Ключевые слова: аудитория, госиздания, газета, «Джумхурият», «Садои мардум», «Халқ овози», «Народная газета», типология, редакция, рубрика, журналисты.

STATE PUBLICATIONS OF THE REPUBLIC OF TADIKISTAN

The paper examines the role and place of the central state publications of the republic in the information space of the country. The author, examining in detail the main typological characteristics of publications, comparing the subject matter and audience, reveals the characteristic features of each, shows their commonality and differences, the degree of achievement of goals and objectives.

Keywords: audience, state publications, newspaper, «Jumhuriyat», «Sadoi Mardum», «Halk Ovozi», «Narodnaya Gazeta», typology, editorial office, heading, journalists.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон - номзади имлҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуот ва алоқа бо ҷомеаи Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон. Email: Afsahzod0505@mail.ru;

Сведения об авторе:

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳан - кандидат филологических наук, доцент кафедры печати и PR Российско-Таджикского Славянского университета. Email: afsahzod0505@mail.ru;

About the author:

Afsakhzod Abbosi A'lokhan - candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Printing and PR of the Russian-Tajik Slavic University. Email: afsahzod0505@mail.ru;

УДК 8 Тоҳ.1
ББК 83,3Т

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ПАНДУАҲЛОҚӢ ДАР МАСНАВИИ «МЕҲРУ МОҲ»-И ҶАМОЛИИ ДЕҲЛАВӢ

Ғаффорова З.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Инъикоси масъалаҳои панду ахлоқ дар адабиёти форсу тоҷик таърихи дерина дорад ва гуфтан мумкин аст, ки шоиреро наметавон пайдо намуд, ки дар ин мавзӯ шеър насуруда бошад. Аз ин рӯ, дар баробари дигар арзишҳои адабиву сабки маснавии «Меҳру Моҳ»-и Ҷамоли Дехлавӣ (ваф. 1538) аз назари ахлоқӣ низ дорои аҳамияти хосса мебошад, зеро ин суҳанвари мумтоз ҳамчун шоир ва ҳам муаллими ахлоқ кӯшидааст, ки тавассути қаҳрамонҳои асосии маснавии хеш андешаҳои ахлоқии худро роҷеъ ба масъалаҳои мухталифи ҷомеа баён намояд. Мавзӯоти ахлоқии дар ин маснавӣ баррасишуда низ мухталиф буда, ҳамагӣ барои тарбияти маънавии инсонӣ комил ва ташаккули ҷомеаи соҳиби ахлоқи ҳақиқатдӯст шудаанд. Таваҷҷуҳ ба мухтавои ин маснавӣ низ ин нуктаро равшан мегардонад, ки дар навбати аввал муҳимтарин масъалаҳои ахлоқии рӯзгори шоир дар он мавриди баррасӣ ва шарҳу таҳлил қарор гирифтаанд, ки ба таври мухтасар роҷеъ ба муҳимтарини онҳо изҳори назар хоҳад шуд.

Дар назари Ҷамоли Дехлавӣ дар замони ӯ дӯсти ҳақиқиро пайдо кардан ниҳоят душвор аст. Шоир тасдиқ кардани шудааст, ки дӯстӣ ва рафоқат бо аҳли ҷаҳон бесуд аст, чун на ҳама кас метавонад ба ин ихлосу иродат ситқ варзад ва дар ин роҳ собиту пойбарҷо бошад. Бо тақия бар ин нуктаи назар аст, ки шоир дунёро «сароб» ба шумор меоварад, ки чумлаи ташнагонӣ он дар ҳасрати ин сароб ба ҷое намерасанд. Нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки зимнан шоир вожаи «вафо»-ро аз назари ахлоқӣ бо шеваи худ тавзеҳ мекунад, ки агарчи аз се ҳарфи ба ҳам пайваста иборат аст, аммо яке дорои нукта ва дуи дигар ҳолӣ ба шумор

мераванд. Кинояи сухани шоир ба он чо мерасад, ки холигоҳи вафои дунёи бештар аст ва бо ишорат ба ҳамин маънӣ зикр менамояд, ки агар аз миёни он ду ҳарфи холии «вов» ва «алиф» «фо»-ро берун оварем, «во», ҳамчунин муҳаффафи «вой» боқӣ мемонад. Нуктаи ниҳони ин шинохти шоир аз вожаи «вафо» ба он чо мерасад, ки оқибати кори дунё «вой» аст ва агар аз рӯи таъкиди шоир дар байти дигар ба ин масъала ворид шавем, ҷои «вов» ба «чим» иваз мешавад, ки дар он ҳолат ба «чафо» табдил меёбад. Ҳосили сухани шоир он аст, ки вафои дунёи ҷуз чафо набошад:

*Ба ҳар шохе, ки бурдам дастӣ уммед,
Чу дидам нек, бебар буд чун бед.
Сароб аст ин ҷаҳону ташинагонаш
Дар ин хушкӣ ба зан биспурда ҷонаш.
Вафоро дон се ҳарфи иттисолӣ,
Яке манқут дон, дигар ду холӣ.
Чу аз «вов»-у «алиф» соқит кунӣ «фо»,
Намонад з-ин ду дигар бар ту ҷуз «во».
Вафоям гар касе таслим гардад,
Зи бахтам ҳарфи «вов»-аш «чим» гардад [5, с.15].*

Шоир ҷаҳонро ба зани бадкор ё руспӣ монанд мекунад, ки ҳар дам шавҳари худро иваз мекунад ва садоқату вафодорӣ надорад ва ҳатто аз хуни шавҳар ин ҳақношинос либоси худро рангин мегардонад, яъне аз бадкорӣ нисбат ба шавҳараш барои худ эътибору шаъни маснуъӣ эҷод месозад:

*Ҷаҳон чун қаҳба ҳар дам мекунад шӯӣ,
Ки аз ҳайзааш бувад гулгуна бар рӯӣ.
Зи хуни шавҳар ин ноҳақишиносе
Ба худ ҳар дам кунад рангин либосе [5, с.15].*

Ёдовар бояд шуд, ки ҷаҳонро ба зани бадкор монанд намудани шоирон дар адабиёти форсу тоҷик пеш аз Ҷамолӣ низ ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, Ҳофизӣ Шерозӣ фармудааст:

*Маҷӯ дурустиаш аҳд аз ҷаҳони сустниҳод,
Ки ин аҷуза арӯси ҳазор домод аст [4, с.26].*

Ба назар мерасад, ки Ҷамолӣ дар ин шеваи шинохт ва андешаи маърифати олами зоҳирӣ аз андешаҳои Ҳофизӣ Шерозӣ бетаъсир намонадааст.

Масъалаи тарбияти фарзанд ва нақши падар дар ин тадбири муҳим ба унвони яке аз муҳимтарин падидаҳои афкори ахлоқии Ҷамолии Деҳлавӣ маҳсуб мешавад. Дар қисмати «Дар хоб дидани Моҳ Меҳрро ва ошиқ шудан бар он» вақте падари Моҳ аз ҳолати пурсӯзу гудози фарзанди ба ишқ мубталогаштааш огоҳ мешавад, ба ташвиш меафтад. Ин чо шоир, пеш аз ҳама, муҳаббати бузурги падарро нисбат ба фарзандаш, ки шуои хурде аз вучуди пурбаракаташ мебошад, тасвир мекунад. Тану ҷони падар аз дидани вазъи дарднок ва оташи ишқи сӯзони дар хуни ҷигар ғарқшудаи фарзандаш ба хоку оташ афканда мегардад:

*Давид аз оташи фарзанд чун бод,
Чу об он гаҳ ба хоки пояш афтод.
Писарро дид дар хуни ҷигар ғарқ,
Ба дида ашк борон, оҳ чун барқ.
Падар чун дид з-ин сон ҳоли фарзанд,
Тану ҷонро ба хоку оташ афканд [5, с.29].*

Шоир зимнан ин чо муҳаббати падарро нисбат ба фарзанд тасвир мекунад. Ба қавли ӯ, агар хоре ба пои писар халад, падар аз сари муҳаббати бузурге ки нисбат ба фарзанд дорад, ҷигарреш мешавад. Ба ибораи мардумӣ, агар дар нохуни писар андаке харош пайдо шавад, аз ин хароши андаки вучуди фарзанд дар ҷони падар садҳо раҳна пайдо мегардад. Дар андешаҳои ахлоқии шоир падар мақоми «тан»-ро дорад ва писар ҳамчун «ҷон» аст ва ба ин хотир аст, ки ҳамеша насиҳатномаҳои бузургони сухан барои фарзандони хеш бо ибораи «эй ҷони падар» шуруъ мешаванд:

*Чу дар пои писар хоре занад неш,
Падар аз бедилӣ гардад ҷигарреш.
Писар гар бар тан аз нохун харошад,
Падарро дар ҷигар сад раҳна бошад.
Падарро тан тааммул кун, писар - ҷон,
Миёни ин ду чанде фарқ натвон.
Чу ҷон дар ҳолати душворӣ орад,
Тан аз ташвиши ҷон беморӣ орад [5, с.29].*

Дар поёни каломи худ нисбат ба муносибати падар ва фарзанд Ҷамолӣ ба ин нуктаи муҳим мерасад, ки агар аз асари омилҳое чон ба ҳолати душворӣ афтад, тан аз ташвиши он бемор мегардад. Ҳосили сухан он аст, ки агар писар аз коре ё амре дар ташвиш бошад, падар дар ғами вай бемор хоҳад шуд, ки дар ин маврид достони фаровонеро дар хотираи адабиёти гузаштаи хеш мо маҳфуз дорем.

Шоир мақоми мардро низ, ки дар андешаи ниёкони мо мақоми хосса дорад, муқаррар месозад. Аз ин рӯ, Ҷамолӣ ҳамчун муаллими ахлоқ сифатҳои ҳамидаи мардро бармешуморад, ки дар миёни он таҳаммулпазирӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Бо он ки падар аз дарду ранҷи писар чигархун мешавад, боз ҳам Ҷамолӣ мардро ба таҳаммул варзидан ва дурӣ аз шитобкорӣ даъват менамояд, чун шитобкорӣ ба таъбири шоир, амалест на хосси инсон, балки деуи шайтон аст:

*Таҳаммул мардро созад муқаррам,
Шитобикор дев ояд, на одам [5, с.88].*

Ҷои дигар Ҷамолӣ таҳаммулпазирро ба хусравӣ баробар мешуморад ва дар байти зайл пандомӯз хулоса намудааст, ки ҳар кӣ таҳаммул варзад, Хусрав он аст ва ҳатто дар ғурбат метавонад таҳаммулу сабр инсонии батоқат ва таҳаммулпазирро ҳариф ва наздику қариби подшоҳон гардонида, мартабаҳои баландеро барояш ато оварад:

*Тааммул гар намой, хусрав он аст,
Ки дар ғурбат ҳарифи хусравон аст! [5, с.128]*

Бар асоси таҳлили ҳамина воқеиятҳои зиндагонӣ Ҷамолӣ боз ҳам ба хулосае мерасад, ки дар ҳама ҳоли ночури зиндагонӣ ва номуродӣ шукр бояд кард. Аммо дар баробари ин ҳангоми расидани шодиҳои бепоён ғамро низ фаромӯш накунад, чун шодӣ навъе раҳнамоянда ба сӯи ғам бошад ва ин фалсафа аз он сарчашма мегирад, ки инсон бояд ҳама чизро дар қиёс ба авомили ба ҳам зид шиносад ва шодиву ғам низ мисли ҳамина унсурҳои мутақозид мебошанд:

*Дило, шукрона кун дар номуродӣ,
Ки шои ғам бар орад субҳи шодӣ.
Зи ғам фориг машав, гар шодӣ ояд,
Ки шодӣ низ ғамро раҳ намояд [5, с.56-57].*

Барои исботи андешаи хеш шоир ба сахару шом рӯчӯ мекунад, ки бо рафтани яке дигаре пайдо шавад. Масалан, бо рафтани шом сахар ояд ва пас аз гузаштани субҳ низ мунтаҳо шом фаро расад. Ба ин сабаб шоир таъкид дорад, ки сарнавишт ва қазову қадар аз азал шодиву ғамро тавъам ба ҳамдигар офаридаанд ва инсон набояд инро фаромӯш созад. Аз ин рӯ, муроди дилро бояд аз номуродӣ чустучӯ кард, чун субҳи шодӣ пас аз шои ғам фаро хоҳад расид. Ин фалсафаи муҳимми умрро Ҷамолӣ барои он тарғиб мекунад, ки бояд инсонҳо аз ҳақиқати он бархурдор гардида, дар саргармии шодиҳои бебақои умр ғамро фаромӯш накунанд ва дар ҳолати ғамнок будан ба он андеша бирасанд, ки ин ғамҳо низ гузарандаву офаринандаи шодиҳои дигар ҳастанд:

*Сахар пайдо шавад, чун бигзарад шом,
Зи баъди субҳ шом ояд саранҷом,
Ки аз уммулқазо ҳар шодиву ғам
Ба олам тавъамон зоданд бо ҳам.
Муроди дил мудом аз номуродист,
Шаби ғам чун сар ояд, субҳи шодист [5, с.57].*

Бо тақя бар ин шоир ғаму шодиро ҳамчун мавҷҳои баҳр медонад, ки гоҳе ба ҳамдигар хеле наздиканд ва гоҳи дигар бисёр дур мебошанд. Ў ин ҷо нуктаеро мехоҳад таъкид намояд, ки гоҳе шодиҳо меоянд ва мустадом мемонанд. Инсон набояд бо ин фирефта шавад, ки акнун тамоми умр чунин шоду масрур хоҳад зист, зеро гоҳест, ки ғамҳо дуртар аз шодӣ қарор доранд ва дар ҳамон замони худ фаро хоҳанд расид. Ҷамро низ бояд ҳамина гуна шинохт, агар андӯху ғамони пайдарпай ояд, инсон бояд ботаҳаммул бошад, чун камини онҳо агарчи дур аст, аммо ба охир шодиҳо фаро расанд:

*Ҷаму шодӣ чу амвоҷи бӯҳур аст,
Ҷаҳе наздик бошад, гоҳ дур аст (5,57).*

Ин маъниро ҷои дигар шоир ба сурати «дар навмедӣ умед будан» таъкид менамояд ва изҳор медорад, ки пас аз рафтани сиёҳӣ рӯзе сапедӣ ҳам фаро хоҳад расид:

*Умеде ҳаст баъд аз ноумедӣ,
Сиёҳӣ чун равад, ояд сапедӣ [5, с.72].*

Қаблан низ ин андеша дар адабиёти гузаштаи мо ҷой дошт ва Мавлоно Халолуддини Балхӣ ба ин маънӣ фармудааст:

*Баъди навмедӣ бaсе уммедҳост,
Аз наси зулмат бaсе хуриедҳост [1, с.129].
Хои дигар Мавлоно ба [амин маънв навиштааст:
Охири [ар гиря охир хандаест,
Марди охирбин муборак бандаест [2, с.16].*

Аз дигар мавзӯоти муҳимми ахлоқӣ дар маснавии «Меҳру Моҳ» ташвиқи ростӣ ва росткорӣ маҳсуб мешавад. Шоир бо ишорат ба ин мавзӯъ изҳор медорад, ки ҳар кас дар роҳи рост кадам мегузорад, пеши ӯ ҳамаи дигарон сархаму сарпаст хоҳанд буд, балки дигар мардумон барои росткориву ростқавлиаш дар назди вай сари таъзим фуруд хоҳанд овард. Ин ҷо шоир сари таъзим фуруд оварданро тавассути ибораи «сар ба пой ӯ паст кардан» баён намудааст, ки ибораи киноӣ гардида, хунари шоирии суханварро дар баёни шоиронаи мавзӯоти ахлоқӣ нишон медиҳад:

*Касе, к-ӯ дар тариқи ростӣ ҳаст,
Қаҷонро сар ба пой ӯ бувад паст [5, с.65].*

Одамони бадрафторро шоир ба шер монанд мекунад ва таъкид мекунад, ки ҳамсуҳбату ҳамнишинӣ бо ин қабил афрод бояд деу дад бошанд, на одамӣ. Ба ин ишорат шоир андешаи парҳез намудан аз афроди бадрафтору бадқирдорро пеш мегузорад ва таъкид менамояд, ки бояд аз мардуми бад канорагирӣ намуд. Зимнан ин ҷо шоир инсонҳоро ба тарбияти ахлоқи ҳамида ва парҳез аз бадкорӣ даъват мекунад:

*Ту шерӣ, суҳбати дому дадат беҳ,
Чу дорӣ хӯи бад, ёри бадат беҳ [5, с.127].*

Аз ин ҷо шоир ба натиҷае мерасад, ки бояд инсонҳо ба афроди ҳамчинсу ҳаммаром ва ҳамхулқи хеш ҳамнишинӣ ва дӯстӣ варзанд ва ин матлабро дар сурати қаҳрамонони маснавии худ, ки ҳар ду номи ду аҷроми самовӣ - Меҳру Моҳро доранд, таъкид мекунад. Ин ҷо навъе лутфи сухани шоир аён аст, чун дар навбати аввал таъкид мекунад, ки қирони Меҳр, яъне хуршед бо Моҳ фоли нек бошад, яъне дар илми нучум канори ҳам омадани Хуршеду Моҳ фоли нек аст ва зимнан бо ҳамин ишора таъкид мекунад, ки ба васли ҳамдигар расидани Меҳру Моҳ - аз қаҳрамонони марказии маснавӣ низ пайомади нек дорад ва дар идома ҳамон андешаро бори дигар таъкид мекунад, ки бояд ҳамчинс бо ҳамчинс ҳамроз шавад:

*Бирав, аз чинси худ ҳамхона дархоҳ,
Ки нек ояд қирони Меҳр бо Моҳ.
Бувад ҳар чинс бо ҳамчинс ҳамроз,
Нагардад мушк бо ангуҷа дамсоз! [5, с.128]*

Дар андешаи шоир вучуди нуру зулмат ҳаргиз бо ҳамдигар наёмезанд ва париву дев ё шайтону хур ба ҳам ҳаргиз ҳамнишин нашаванд. Ин ҷо низ ҳамон андешаи болоӣ таъкид мешавад, ки бояд афроди нек ҳамнишини некон бошанд ва аз афроди бад дурӣ ҷӯянд:

*Наёмезад вучуди зулмату нур,
Парӣ бо дев, шайтон бо руҳи хур! [5, с.128]*

Яке аз фазилатҳои афроди нек хоксориву фурутанӣ бошад. Аз ин рӯ, Чамолӣ худнамоиро барои одамони нек бегона медонад ва ҳатто бисёр сухан гуфтанро ҳамчун хислат ва рукни худнамоӣ кори беҳирадон мешуморад:

*Ту гар сахтӣ намудӣ, сустрой,
Ки неконро бад омад худнамоӣ!
Зиёдат гуфтугӯ кори хирад нест,
Қавобам бо ту ин миқдор бад нест! [5, с.128]*

Шоир мавзӯи хуш гузаронидани умрро низ ташвиқ мекунад ва таъкид менамояд, ки дар ҳолати хушу хуррам гузаронидани рӯзгор шахс ҳатто маргро метавонад ба шодмонӣ истиқбол намояд. Умри босамар сипаригаштаи инсонӣ ҷои таассуф надорад.

Дар идомаи шарҳу тавзеҳи ин матлаб шоир таъкид мекунад, ки вақти ба дунё омадани кӯдаки навзод пайвандону наздикон аз хушҳолӣ ва башорати ба дунё омадани фарзанд ҳамчун меваи умр изҳори шодмонӣ мекунанд. Аз ин рӯ, инсон бояд ончунон зиндагӣ ба сар барад, ки ҳангоми рафтаниаш аз олам ҳама дар таассуф бимонанд ва барои аз даст додани ҷунин инсонии наҷиб ва соҳиббэхтиром ангушти надомат бар лаб гузоранд:

*Ба тифлӣ гар басте бигристӣ ту,
Ба мурдан ханд, агар хуш зистӣ ту.
Ту, к-аз зодан агар бигристӣ зор,
Зи шодӣ халқ механдид бисёр.
Чунон зӣ, чун ба рафтан роҳ гирӣ,
Чунон гиря ту андар ханда мирӣ [5, с.166].*

Бебақо будани муҳаббати дунё, ки қаблан ба никоте ба он ишорат рафт, низ дар фалсафаи ахлоқи Чамолии Дехлавӣ ҷойгоҳ ва мақоми хоссае дорад ва дар баёни шарҳу тавзеҳи он шоир инсонҳоро хушдор медиҳад, ки ин дунё аслан хунҳор аст ва ҳамарӯза афродеро ба коми худ мекашад, ончунон ки ҳар шаб хуршедро ба коми хеш дармеоварад ва аз он даҳонаш пурхун мегардад. Аз ин рӯ, шоир мефармояд, ки аз ин «аждаҳои оташинком» бояд ҳазар намуд ва ба он дил бастан нашояд:

*Ба хунҳорӣ куҳангургест гардун,
Даҳонаш аз шафақ олудаи хун.
Кашад хуршедро ҳар шом дар ком,
Ҳазар з-ин аждаҳои оташинком (5,166).*

Шоир дар идомаи тавзеҳи ин матлаб дигарбора аз бевафоии дунё ва замона лаб ба шиква мекушояд. Ӯ фалакро ба нобиное монанд мекунад, ки бо он ки соҳиби ҳазорон дида аст, аммо ба дурустӣ ва бо чашми басират наметавонад ҷавҳари онро бишносад. Аммо дар баробари ин дунёро низ нобино мешуморад, бар асоси ин ки ҷавру ҷафоҳои фаровоне нисбат ба одамон раво медорад. Агар як рӯз дунё аз рӯи меҳр инсонро бинавозад, баъдан аз сари қаҳр ӯро мегудозад ва ё агар субҳе ба меҳру муҳаббат нисбат ба одамон моил гардад, шоми дигар сияҳдил шуда, сияҳкориро ба онҳо раво медорад:

*Фалак бо сад ҳазорон дида кӯр аст,
Зи ҷаври ӯ касе камбуду кӯр аст.
Агар рӯзе ба меҳрат менавозад,
Шабе дигар ба қаҳрат мегудозад.
Агар субҳе ба меҳрат гашта моил,
Ба шоме бозмегардад сияҳдил (5,217).*

Дар идомаи тафсири матлаб равшан мешавад, ки бевафоии замона, пеш аз ҳама, нисбат ба ошиқон раво дошта мешавад, ки ҳамеша дар ранҷу азоб ҳастанд. Шоир ин маъниро ба гунае ба тасвир меорад, ки фалак гоҳе ба ҷоми ошиқон аз бемеҳрии худ ҳар шаб ситора мезанад, яъне ҷоми муроди ошиқонро оташ мезанад, то онҳо ба ком нарасанд ва ҳамеша дар ғаму ранҷ бошанд. Агар гоҳе ба онҳо нӯш медиҳад, дар паяш сад неши дигар хоҳад овард ва агар марҳаме гардад, сад реши дигар афзун менамояд:

*Ба ҷоми бедилон аз ҳар ситора
Зи бемеҳрӣ занад ҳар шаб шарора.
В-агар нӯше диҳад, сад неш бо ӯ,
Агар марҳам ниҳад, сад реш бо ӯ (5,217).*

Дар маснавии «Меҳру Моҳ» ахлоқи орифона ва шарҳу тавзеҳи аркони он низ ҷойгоҳи махсусе дорад. Чамолӣ ба мақоми дарвеш ҳамчун тимсоли сӯфӣ ва ориф тавачҷуҳи махсус дорад. Шоир ахлоқи дарвешонро ҳамчун рукни муҳимми ахлоқи инсонӣ ба шумор меорад, ки ҳамеша дар ойини ҷавонмардӣ қарор доранд. Ҷавонмардист, ки аз вучуди дарвешон муҳимтарин фазилатҳоро берун меоварад. Ҷамзамон, зимни тавзеҳи баёни ҳоли дарвешии ошиқ, ки дар вучулаш шӯру исёни фаровоне ниҳуфтааст, шоир ба либоси хоссаи сӯфиёна ба бар қардани онҳо ишорат мекунад, ки пӯшидани он ҳам навъе одоби хоссаро ифода менамояд. Сӯзи оҳи дарвеш, ки аз дили ошиқонаи он бармеояд, метавонад оташе дар ҷаҳони дигарон бизанад ва аз ҷӯши сафои он ба олам файзу баракот ато хоҳад омад:

*Ба дарвешон ҷавонмардист неша,
Аз он гавҳар нисор оӣ ҳамеша.
Либосе қиргун бар хеш нӯшӣ,
Кашӣ оташ зи дил, чун бархурӯшӣ.
Барорӣ наъраҳо дар оҳу зорӣ,
Сириш аз дидаҳоям дида борӣ.
Зи сӯзи дил кашӣ чун шуълаи оҳ,
Зи дуд оташ занӣ дар хирмани моҳ.
Сиришкат чун ба боридан ниҳад рӯӣ,
Равон созӣ ба ҳар сӯ чашмаи ҷӯӣ.
Туро чун мефитад аз сар ҳавое,
Зи файзат оламе ёбад сафое (5,122).*

Вучуди дарвеш вучуди инсони асил аст, ки аз ҷӯши ҳавои он олам ба ҷӯш меояд ва хандаву гиря - ду унсури аслии зиндагонии инсонҳо ба ҳам мерасанд, ки метавон онро ҳамчун асли рӯзгори инсон талаққӣ намуд. Вучуди дарвеш мисоли кӯҳ аст, ки андӯҳи рӯзгор ба сари вай меборад, аммо ҳарфе ба забон намеоварад. Ҷамолӣ зимнан фазилатҳои аз тариқати маломатӣ соҳиб будани дарвешон таъкид мекунад, ки зоҳиран худро бад нишон медиҳанд, аммо ботинан софу самимӣ ва пур аз сафову нур ҳастанд. Дар ниҳояти тавзеҳоти худ низ маломатпеша будани симои дарвешро шоир мустақиман таъкид мекунад, ки бо он ки зоҳиран худро бад ба намоиш мегузорад, аммо дар воқеъ шахси дар фикри неку бади рӯзгор қароргирифта ба шумор меравад, ки соҳиби ахлоқи хоссаи дарвешон мебошад:

*Ҳамечӯшӣ, ҳаво дар сар фиканда,
Гаҳе дар гиряву гоҳе ба ханда.
Зи пайваста туро доман бувад кӯҳ,
Ки ронӣ бар сараи селоби анбӯҳ.
Чу дорӣ қисвати Аббос дар бар,
Бад-ин тундӣ чароӣ бод дар сар?!
Ба маънӣ соф, дар дурдӣ ба сурат,
Ба ботин поку зоҳир дар кудурат.
Зи неку бад дар ин андешай ту,
Ки абдоле маломатпешай ту (5,122-123).*

Ҳамин тавр, маснавии «Меҳру Моҳ»и Ҷамолии Деҳлавӣ дар баробари дорои сабки хоссаи таълиф ва бархурдор будан аз шигардҳои ҳунарии шеърӣ масоили мухталифи ахлоқӣ ва иҷтимоиро низ дар худ таҷассум намудааст, ки мабоҳиси мазкур ин асарро ба унвони сарчашмаи ахлоқӣ ва ҳикамӣ муаррифӣ менамояд. Дар бахшҳои гуногуни ин асар муҳимтарин масоили ахлоқӣ, чун ҷилави нафсро нигоҳ доштан, вафодорӣ, сидку ихлос варзидан, одоби ишқу ошиқӣ, фазилатҳои ҷавонмардӣ, некукорӣ ва парҳез аз бадӣ, таҳаммулпазирӣ ва сабр дар роҳи ишқ ва амсоли инҳо шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Ӯ барои фарогирии ахлоқи иҷтимоӣ аркони ахлоқи орифоноро низ таҷассум кардааст. Таваҷҷуҳи Ҷамолӣ ба рукнҳои хоссаи ахлоқи дарвешон ва одоби хосси мардум миёни ҳиндувон баррасии падидаҳои ахлоқи орифона ва таҷассуми оинҳои хоссаи ҳиндиро нишон медиҳад, ки дар рӯзгори шоир роиҷ будаанд ва ҳамакнун ин маснавӣ метавонад ба ҳукми сарчашмаи муҳими шинохти ахлоқи иҷтимоӣ ва расму оинҳои роиҷ дар миёни аҳолии ҳиндувон ва сӯфиёни замони Ҷамолӣ хидмат намояд.

Адабиёт

1. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. 800 панди дилписанд / Таҳия ва танзими Асрори Раҳмонфар ва Ато Мирхоча. – Душанбе: Адиб, 2007.
2. Гулчини «Маснавии маънави»-и Мавлавӣ / Мурағиб: Толиб Карими Озарахш. - Душанбе: Деваштич, 2007. – 254 с.
3. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт, дар асоси нусхаи Муҳаммадалии Фурӯғӣ. - Техрон, 1388.
4. Ҳофизи Шерозӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Куллиёт / Муқобала ва тасҳеҳи Муҳаммадсиддиқи Комил. – Техрон: Нашри Замон, 2001.
5. Ҷамолии Деҳлавӣ. Маснавии «Меҳру Моҳ» / Ба тасҳеҳу таҳшия ва муқаддимаи Ҳусомуддини Рошидӣ. – Ровилпиндӣ (Покистон). – 1974.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ПАНДУАХЛОҚӢ ДАР МАСНАВИИ «МЕҲРУ МОҲ»-И ҶАМОЛИИ ДЕҲЛАВӢ

Ҷамолии Деҳлавӣ дар шумори маъруфтарин суханварони форсисарои қарни XV ва нимаи аввали асри XVI-и сарзамини Ҳинд қарор дорад. Маснавии «Меҳру Моҳ»-и ӯ аз дидгоҳи андешаҳои пурбори ахлоқии муаллифаш тозаву ҷаззоб буда, барои тарбияти маънавии инсони комил ва ташаккули ҷомеаи соҳиби ахлоқи ҳамида равона шудаанд.

Дар мақола кӯшиши шудааст, муҳимтарин масъалаҳои ахлоқии рӯзгори шоир, ки Ҷамолии Деҳлавӣ тавассути қаҳрамонҳои асосии маснавии ҳеш андешаҳои ахлоқии худро роҷеъ ба вафодорӣ, фазилатҳои ҷавонмардӣ, некукорӣ ва парҳез аз бадӣ, таҳаммулпазирӣ ва сабр дар роҳи ишқро баён намудааст, мавриди баррасӣ қарор гирад.

Таҳқиқу баррасии амиқи осори Ҷамолии Деҳлавӣ, хоссаи маснавии «Меҳру Моҳ» имкон медиҳад, ки бешитар сарчашмаи андешаҳои тарбиявии ин шоири ҳакимро бешитар бишносем, то ин ки мақоми шоистаи ӯ дар адабиёти форсизабони Ҳинд муаррифӣ карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: Ҷамолии Деҳлавӣ, адабиёти форсизабони Ҳинд, охири асри XV - нимаи аввали асри XVI, «Меҳру Моҳ», маснавӣ, масъалаҳои панду ахлоқӣ.

НРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ДЖАМОЛИ ДИХЛАВИ В МЕСНЕВИ «МЕХР И МАХ»

Джамоли Дихлави является одним из известных поэтов персоязычной литературы Индии XV и первой половины XVI вв. После Амир Хусрава Дихлави он продолжил традиции написания месневи в Индии. В его месневи «Мехр и Мах» отражены важнейшие нравственные вопросы его времени. В статье рассматриваются те части месневи «Мехр и Мах», которые содержат поучения поэта о нравственных чертах, которые определяют обязанности и нормы поведения человека в обществе. В произведении утверждаются и воспеваются такие человеческие качества, как дружба, верность, скромность, справедливость, терпение, щедрость и доброта. По Джамоли Дихлави в его несправедливое время правильным является самоотречение от мирских благ, материальных богатств жизни, так как они, в конечном итоге, не имеют никакого значения.

Исследование творчества Джамоли Дихлави, особенно его месневи «Мехр и Мах», позволит всесторонне изучить внутренний мир поэта, источники его нравственно-этических взглядов и определить его роль в развитии персоязычной литературы Индии.

Ключевые слова: Джамоли Дихлави, персидско-таджикская литература, XV- первая половина XVI вв., месневи, «Мехр и Мах», нравственно-этические взгляды.

MORAL AND ETHICAL VIEWS OF JAMOLI DEHLAVI IN MESNEVI'S «MEHR AND MOH»

Jamoli Dehlavi is one of the famous Persian literature's poet in India in XV and in the first half of XVIth centuries. After Amir Khusraw Dehlavi continued tradition of writing mesnevi in India. The article discusses those parts of mesnevi «Mehr and Moh» by Jamoli Dehlavi containing the poet's teaching about moral traits which define the responsibilities and norms of human behavior in society. In article was attempted to expose friendship and regrets about the fact that it is difficult to have a true friend in his time in mesnevi. To research the deep features of work «Mehr and Moh» gives opportunity to be familiar on scientific research on behavior to define his place in the Persian literature of India.

Keywords: Jamoli Dehlavi, Persian-Tajik literature, XV-XVI th cc., mesnevi, «Mehr and Moh», moral and ethical views.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гаффорова Замира Абдуллоевна- доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети забонҳои Шарқ, мудирӣ шуъбаи Институти илмӣ-таҳқиқотии улуми ҷомеашиносии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд), E-mail; zamira_g6767@mail.ru

Сведения об авторе:

Гафарова Замира Абдуллоевна- доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и литературы факультета восточных языков, заведующая отделом Института гуманитарных наук ГОУ «Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: zamirag6767@mail.ru

About the author:

Gaforova Zamira Abdulloevna- Doctor of Philology, Professor of the Department of the Tajik Language and Literature of the Faculty of Oriental Languages, Head of the Department of the Institute of Humanities of the State Educational Institution «Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: zamirag6767@mail.ru

ВИЖАГИҶОИ БУНЁДИИ СЕ САБКИ АВВАЛИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Қосимзода С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шояд беҳтар бошад, ки дар ҳамин гомӣ нахуст нависанда манзури худро аз сабк, ки маонӣ ва таърифоти гуногун аз он ироа шудааст, равшан ва сарех эълон намояд, то дар тӯли мақола ҳам барои худи нависанда ва ҳам барои хонанда масири баёни мавзӯи мақола мушаххас ва маълум гардад. Аз миёни таърифҳои мухталифи «сабк» таърифи Ҷорҷ Сайнтисбери пеши мо беш аз дигарон аз нигоҳи фароғирифтӣ маъно қобили пазириш ва

писанд аст. Ў мегӯяд: «Сабк гузиниш ва ороиши забон аст ҳамроҳ бо таваҷҷуҳи сонавӣ ба маъно, ки бояд баён карда шавад» [5, с.234].

Ин бад-он фаҳму дарк аст, ки сабк танҳо шомили вижагиҳои сурати зоҳир ва наҳваи баён ва ороиши каломи назму наср намешавад, балки чигунагии тазоҳури маъно ва муҳтавои сухан низ маҳалли таваҷҷуҳи илми сабкшиносӣ бояд бошад. Ва ин нуктае ҳаст, ки мутаассифона, дар сабкшиносии назму насри адабиёти тоҷик бар он таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба қор нарафтааст. Ҷи дар сабкшиносии муосири тоҷик ва ҷи дар сабкшиносии Эрони имрӯзӣ, дар пайравӣ аз яке аз саромадони ин илм дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ, яъне Маликушшуаро Баҳор, сабкшиносон вазифаи худро ба баррасии дақиқ ва мӯшикофонаи вижагиҳои сурати зоҳирии шеър маҳдуд ва мунҳасир сохтаанд [3, с.16-28]. Бар ин асос, мо мақсад гузоштем, ки дар ин мақола се сабки аввали адабиёти классикии форсу тоҷикро аз ҳайси сурат ва маъно ва чигунагии зуҳури маъно дар қолаби забон баррасӣ намоем.

Ҷар қадом аз сабкҳои адабиёти тоҷарни ХХ бар асоси назарияҳои наонавиштае таквин ва татаввур ёфтаанд ва бо тағйир ва таҷаддуди назар дар ин назарияҳо сабкҳои гузаштаи шеъри форсии тоҷикӣ дар маърази тағйир ва дигаргунӣ қарор гирифтааст. Бо дар қанори ҳам гузаштани вижагиҳои ҳар қадом аз сабкҳои шеъри форсии тоҷикӣ метавон ин назарияҳоро мавриди бозшиносӣ қарор дод.

Сабки хуросонӣ. Барниҳоди (гипотезия) асосии ин сабк «содагӣ дар баён ва вузӯҳ дар маънӣ» аст. Аз ин рӯ, эҳтимоми шоирони пайрави ин сабк ёфтани шеваҳои содаи баёни ҳунари дар шеър аст. Пайравони ин сабк шоироне ҳастанд, ки шеърашонро аз ҳар гуна иғлоқ ва печидагии маъноӣ барҳазар медоранд, то мазмуни шеърро дар қолаби баёни ҳунарии хеш барҷастатар созанд. Аз ин хотир, ба иборате метавон гуфт, ки сабки хуросонӣ сабки муҳтавомеҳвар аст, яъне барои шоирони пайрави ин сабк изҳори муҳтаво ва мазмуни шеърӣ бар қайфияти шакли қолаби ҳунарии он авлавиат ёфтааст.

Аз ин ҷо, қонандаи ашъори сабки хуросонӣ, пеш аз он ки худро дар баҳрагирӣ аз лаззати ҳунарии шакли он сурудаҳо бубинад, дар маърази ризои хотир аз бобати мавзӯ ва мазомини он ашъор қарор мегирад. Давраи қорбурди ин сабк ба даврони ҳукумати силсилаҳои Сафавӣ, Сомонӣ ва Ғазнавӣ рост омадааст [1, с. 124]. Аз он ҷо, ки барои Сомониён эҳёи фарҳанги эронӣ аз аҳаммияти ҳосе бархӯрдор буд ва бақои истиқлоли сиёсии худ аз аърбро дар гарави истиқлоли фарҳангӣ мидиданд, ба суратҳои муҳталиф донандагон ва ошноёни фарҳанги Эрон ва забони гузаштаи хешро мавриди навозишу тақрими худ қарор медоданд ва зоҳиран, баҳши умдаи бучаи худро масруфи ин амр мекарданд.

Аз ин тариқ, бисёре аз боварҳо ва андешаҳои Эрони пеш аз ислом, ки муҳтавои он диёнат набуд, маҷоле барои таблиғи худ дар шеъри сабки хуросонӣ ёфт. Устураҳо, расму оинҳо, маросим ва ҷаҳонбинии ҳоси эронӣ, вақте ки ба вижагиҳои асосии сабки хуросонӣ табдил ёфт, қатъан, маҷоле барои нуфуз ва раҳнаи забони бегонагон, аз ҷумла забони арабӣ намедод ва худӣ ҳамин ҳолат ҳам яке аз сабабҳои содагии шеъри сабки хуросонӣ шуд.

Вобастагии беш аз пеши Ғазнавиён ба дастгоҳи хилофати Аббосӣ ва қасби эҳтимоми онҳо, по ба пойи эҳёи қараёни арабмаобӣ дар миёни нависандагону шуаро, минтақаҳои зери султаи онҳоро ҷавлонгоҳи зуҳури бурузи таассуботи мазҳабӣ ва фирқавӣ сохта буд. Шеъри ин давра далелҳои бисёре аз ин таассуботи мазҳабиро бо худ дорад [10, с. 107-109]. Агар он ҷӣ таърих дар бораи бемехрии Султон Маҳмуд нисбат ба Фирдавсӣ бар асоси гароишҳои мазҳабии ин шоири бузург сабт кардааст, воқеият дошта бошад, метавон тасаввур кард, ки гурӯҳи зиёде аз шоирони ғайри аҳли суннат ва ҷамоат дар ин давра буданд, ки бо таассуф, аз имкони наздик шудан ба он дарбор ва баҳрамандӣ аз сабти девони ашъори худ маҳрум монда бошанд.

Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки шоирони пайрави сабки хуросонӣ ҷойгоҳи матлубе дар табақоти болоии ҷомеа ёфта буданд ва аз истиқрор дар ҷунин мавқеъ ниҳояти ризоият ва ҳушнудиро доштанд. Ҷар ҷӣ аз давраҳои нахустини шеъри форсии тоҷикӣ ба давраҳои мутааххиртар наздик мешавем, дучори таназзули пойгоҳи иҷтимоии шоир ва дар натиҷаи норизоияти онон аз суқути пойгоҳи иҷтимоияшон мегардем ва дармеебем, ки шеъри адабиёти форсии тоҷикӣ аз воқеъгарой ба воқеъгурезӣ майл кардааст. Шоирони пайрави сабки хуросонӣ, умуман, муҳотабони худро миёни «нуҳбағони иҷтимоӣ» ё табақоти наздик ба он интиҳоб мекарданд [11, с.370]. Ҷамин амр дар қанори омили бузургии пойгоҳи иҷтимоии худӣ шоирон, сабаби бурузи рӯҳи ашрофгарой ва аристократӣ дар шеъри сабки хуросонӣ шудааст.

Бино ба он ҷӣ гуфта шуд, метавон асли усул ё ҳамон барниҳоди сабки хуросониро «содагӣ дар баён ва вузӯҳ дар мазмун» донист. Мумкин аст, дар даврае аз ҳаёти ин сабк, ба вижа дар давраи баъд аз ҳукумати Масъуди Ғазнавӣ ба инҳироф аз усули содагӣ бо вуруди мазомин ва истилоҳоти арабӣ бархӯрем, аммо дар ҳамин давраҳо низ ҳанӯз вузӯҳ дар мазмун

бо камтарин сустӣ ва фитрат ҳамчунон мадди назари шуарои пайрави сабки хуросонӣ будааст.

Сабки озарбойчонӣ. Ханӯз дар адабиёти мо баҳси чун сабки мустақил вучуд доштан ё надоштани сабки озарбойчонӣ идома дорад. Дар баробари онҳое, ки истиқлоли ин сабкро напазируфтаанд, Фаршедвард мебошад, ки сабки озарбойчониро аз сабкҳои фаръии сабки ироқӣ эътироф кардааст (Фаршедвард Хусрав, 1363, ҷ.1. с.776). Муҳаммад Ғуломризоӣ дар муқаддимаи китоби «Сабкшиносии шеърӣ порсӣ» ному аз ин сабк ба миён наовардааст ва сабкҳои шеърӣ адабиёти классицимонро на бар асоси номҳои маъмул, балки бар асоси давраҳои таърихӣ баррасӣ кардааст [12, с.34-45].

Ян Рипка бошад, ба ҷои «сабки озарбойчонӣ» ва «ироқӣ» аз унвони ҷудогонаи «мактаби Озарбойчон» ва «мактаби Исфаҳон» истифода кардааст, ҷунон менамояд, ки ба истиқлоли ин ду ҷараёни адабӣ комилан бовар доштааст [10, с. 453-460].

Забехуллоҳи Сафо, бидуни ин ки аз унвони «сабки озарбойчонӣ» истифода кунад, менависад, ки сабки шоирони Озарбойчон ба лиҳози тафовути муҳити фарҳангӣ ва ҷуғрофиёӣ Озарбойчон аз сабки шоирони сарзаминҳои дигар мутафовит аст [8, с. 344-346].

Ризозода Шафқ зимни баррасии тафовутҳои сабки озарбойчонӣ ва хуросонӣ ҷунин менамояд, ки истиқболи ин сабкро пазируфта буд [11, с. 344].

Агарчи бархе аз бузургони сабкшиносии шеърӣ форсии тоҷикӣ иқдومه барои таърифи ин сабк нишон надодаанд ва гурӯҳе низ онро танҳо ба унвони шоҳае аз сабки ироқӣ шинохтаанд, аммо шавоҳиди ошқоре ҳаст, ки нишон медиҳад ҷорасе ҷуз ба расмият шинохтани ин сабк дар арсаи сабкҳои шеърӣ форсии тоҷикӣ ба унвони сабки мустақил дар миёни сабкҳои хуросонӣ ва ироқӣ ва ҳиндӣ надорем.

Номгузории сабкҳои шеърӣ форсии тоҷикӣ ба номи сарзаминҳои ҷуғрофиёӣ илова бар ин ки нишондиҳандаи иҷтимоии шоирони умдаи пайрави он сабк дар он сарзаминҳои хос дорад, аз ин амр хабар медиҳад, ки тафовути сабкҳои хуросонӣ, озарбойчонӣ, ироқӣ ва ҳиндӣ ба андозаи тафовути бумшинохтӣ ва фарҳанги ҳоким бар он сарзаминҳост [12, с. 234]. Ё ба иборати дигар, сабки ироқӣ бо сабки озарбойчонӣ ба андозае мутафовит аст, ки минтақаи Озарбойчон ва Қафқоз бо минтақаи Ироқ.

Агар дар як нигоҳи кулӣ битавонем сарзаминҳои ҳаёти башарро бар рӯи ин кураи хокӣ бар асоси наҳваи зисти онҳо табақабандӣ кунем, ин манотикро метавон ба ду минтақа - саҳлзист ва саҳтзист тақсим кард. Минтақаҳои саҳлзист сарзаминҳое чун канораҳои мосаҳои ҳамвори дарёҳо ва ҷангалҳои сарсабу муътадил аст, ки зиндагӣ кардан дар он барои инсон саҳлу осон бошад. Дар ҳоле ки сарзаминҳои саҳтзист сарзаминҳое чун кӯҳпораҳо ва канораҳои санглоҳи дарёҳо ва биёбонҳои хушк аст, ки зиндагии роҳате барои сокинони худ фароҳам намеорад.

Ҳар қадом аз ин ду минтақа дар вучуди сокинони худ халқият ва рафтор ва гуфтори хос ва мутафовит аз сокинони минтақаи дигарро тарбият мекунанд. Масалан, гӯиш ва забони мардуми сарзаминҳои саҳтзист гӯиши навъан хашин аст, гӯишҳои барҷастаи фонетикӣ ва вожагони баланди беш аз сеҳичой бештар истеъмол мешавад, сарзаминҳои саҳлзист бархилофи ин барои сокинонаш забон ва гӯише нарму ҳамвор бо гӯишҳои соидашудаи фонетикӣ ва вожагони кӯтоҳи ҳадди аксарашон сеҳичой фароҳам меорад. Ин тафовутро ошқор метавон дар муқоисаи сарзаминҳои ҳамсоя ва ҷангаливу кӯҳистонии Фаронсаву Олмон дар Аврупо ва забони он ду миллат мушоҳида кард. Забони фаронсавӣ нисбат ба забони олмонӣ бисёр равошу шево ва гӯшншинтар аст [5, с. 98-100]. Ҳамин вижагиро метавон бо муқоисаи шеърӣ ду шоири ҳамаср, яъне Ҷамолуддин аз Исфаҳон ва Ҳоконӣ аз Қафқозу Озарбойчон дарёфт. Ҳар ҷӣ забони шеърӣ Ҳоконӣ ноҳамвортар аст, забони шеърӣ Ҷамолуддин нармтару ҳамвортар аст. Таваҷҷуҳ кунед:

Ҷамолуддини Исфаҳонӣ:

*Бе дидани дӯст дидагонро ҷӣ кунам,
Бе ҷону ҷаҳон ҷону ҷаҳонро ҷӣ кунам.
Ҷонам зи барои васли ӯ мебоист,
Ҷун нест умеди васл, ҷонро ҷӣ кунам...*

Ҳоконӣ:

*Дар хоб шавам, рӯи ту тасвир кунам,
Бедор шавам, васли ту таъбир кунам.
Гар ҳар ду ҷаҳон хоҳиву ҷону дилу дин,
Бар ҳар дуву ҳар се ҷор тақбир кунам.*

Баробари хондани ин ду рубоӣ, эҳсос мешавад, қасе ки ба он содагиву равонӣ ва салосат рубоии якумро сурудааст, маҳол аст, ки он ноҳамворӣ ва сактаҳои фонетикӣро, ки дар байти дуҷуми рубоии охир дучор мешавем, баргараф карда натавонад.

Аз сӯи дигар, сарзаминҳои саҳтзистии кӯҳистонӣ сокинони худро ба лиҳози даргирии пайвасти онҳо бо саҳтиҳои зиндагии кишоварзӣ дар сарзамини навъан ноҳамвор ва ҳашиш ва ҳаёти саросар аз рискҳои пурмуҳотара бо ғаму андӯх созгор сохтааст. Сарзаминҳои саҳлзистии ҷангалӣ бо фароҳам овардани муҳити амн ва қоибили эътимоде барои мардум онҳоро навъан шоду тарабнок парварандааст. Гароишҳои муболиғаомезии шоирони сарзаминҳои кӯҳистонӣ шимолу ғарбӣ ба навъи адабии марсиясарой, монанди Ҳоконӣ ва Низомӣ то ҳадди зиёде мутаассир аз зистан дар шароити саҳти муҳити кӯҳистонӣ аст, дар ҳоле ки шоирони сарзаминҳои Ироқи Аҷам (Исфаҳон, Кирмоншоҳ, Ҳамадон, Рай, Қазвин дар асрҳои XII-XV) бештар сарояндаи мусаллами ашъори тарабнок ва оптимистона аз авсофи лаззатҳои зиндагӣ ва шодхорӣ ҳастанд.

Аз сӯи дигар, ба лиҳози иштиғоли зеҳнӣ, мардуми сарзаминҳои саҳтзистии кӯҳистонӣ ба ҳалли душвориҳои зиндагӣ ва ворид сохтани қувваи тафаккур ва андешаварӣ дар зиндагии худ мардуми навъан ҷамоате бо тавоноии болои ақлонӣ, донишмандон ва файласуфони коркушта ҳастанд, дар ҳоле ки мардуми сарзаминҳои саҳлзист мардуме муттақӣ ба эҳсосоти шуҳратталабӣ ва ҳунармандони мусаллам ба шумор меоянд. Дар Аврупо метавон ду кишвар - Фаронсаи ҷангалӣ ва Олмони кӯҳистониро дид, ки аввали маҳди зуҳуру макотиби ҳунари аст, дар ҳоле ки дигарӣ хостгоҳи донишмандони ҳамаи улум, чи аз фалсафа ва чи аз физикаву табиатшиносӣ будааст. Гароиши муболиғаомезии Ҳоконӣ ба улум ва фунуни мухталифро метавон таъсири шароити муҳити зисти ӯ донист [7, с.7-9].

Илова бар ин, вижагиҳои мутаассир аз шароити иқлимӣ, наметавон аз тафовути вазъияти сарҳадии минтақаҳои Озарбойҷон ва Ироқи Аҷам ҷашм пӯшид. Минтақаи Қафқоз ва Озарбойҷон ба лиҳози ҳамсоғӣ бо кишвари Арманистон то ҳадди зиёде таҳти таъсири фарҳанги динии масеҳият шуда буд, то ҳадде ки зарурати ҳамзистии мусолимамомезии миёни онҳо ба даромехтагии ақвоми мусалмон ва масеҳӣ низ анҷомида буд, ки намунаи он дар зуҳури худӣ Ҳоконӣ аз падари мусалмон ва модари насронимазҳаб аст. Дар ҳоле ки даромехтагии минтақаи Фулоти марказии Эрони онвақта аз навъе дигар аст. Дар ин минтақа бино ба ҳузури фаъоли ҷомеаҳои зардуштӣ фарҳанги минтақаро бо боварҳои зардуштон даромехта, бистари муносиб барои зуҳури адабиёти муғона фароҳам оварда буд.

Зикри ин маврид барои эзоҳи ин нукта аст, ки наметавон сабки ду минтақа бо гароишҳои мухталифи отифӣ ва фикриро дар канори ҳам қарор дод ва сабки шоирони Қафқозу Озарбойҷонро фаръӣ бар сабки ироқӣ донист. Масоф бар ин ки сабки шоирони ин ду минтақа дар барниҳоди сабкшинохтии шеъри форсии тоҷикӣ низ бо ҳам мутафовит ҳастанд.

Баъд аз таҷрибаи шоирони сабки хуросонӣ барои татаббуи содагии баён ва вузӯҳи маънӣ ва зарурати ошноии зиёде аз ин одатҳои ҳунари шоирони минтақаҳои Озарбойҷон ва Ироқи аҷамӣ усулҳои мутафовити ҳунариро дар пеши худ ниҳоданд. Шоирони озарбойҷонӣ ҳаста аз баёни сода ва равшани маънӣ, барниҳоди (тезиси) ҳунарии худро ба «душворӣ дар баён ва иглоқ дар маънӣ» тағйир доданд. Ин дар ҳолест, ки шоирони Ироқи Аҷам толиби «зебой дар баён ва эҳсос дар мазмун» буданд. Ҳамин амр сабаб шуд, ки лаззати хониши шоирони ин ду минтақа низ ҷиҳати мутафовит дошта бошад. Лаззати шеъри шоирони озарбойҷонӣ бештар аз навъи лаззати кашфи маъност, дар ҳоле ки ин лаззат дар шеъри шоирони Ироқи Аҷам аз навъи лаззати таҷрибаи зебой аст.

Шоирони Қафқозу Озарбойҷон мекӯшиданд ба забоне, ки ҳар касе бо як нигоҳ имкони дарёфти қасди мазмунҳои муғлақи онҳоро надошта бошад, шеър бигӯянд. Онҳо ашъоре месурӯданд, ки танҳо бо сарфи вақти зиёд ва мусаллаҳ шудан ба тамоми доништаҳои адабӣ ва ҳатто ғайриадабӣ метавон ба дарки дурусти матлаби онҳо даст ёфт.

Бояд таъкид кард, ки агар шоирони сабки хуросонӣ гурӯҳҳои муҳотаби хешро аз миёни нухбағони иҷтимоӣ баргузида буданд, шоирони сабки озарбойҷонӣ муҳотабони худро дар миёни нухбағони фикрӣ ҷустуҷӯ мекарданд ва ҳамин амр сабаби зиёд шудани нуфузи рукнҳои ақлоният ва дидгоҳҳо ва истилоҳоти илмӣ дар сурудаҳои онҳо шудааст.

Ҳамон тавре ки гуфта шуд, шоирони минтақаи Ироқи Аҷам барниҳоди ҳунари шоирӣ худро бар пояи «зебой дар баён ва эҳсос дар мазмун» ниҳода буданд. Онҳо мекӯшиданд то эҳсосот ва отифаҳои худро дар зеботарин сурати баёнӣ изҳор кунанд. Аз ин рӯ, воқеан, метавон гуфт, зеботарин сурудаҳои шеъри адабиётмонро дар шеъри сабки ироқӣ ҷустуҷӯ бояд кард.

Аз нигоҳе метавон сабки ироқӣ, тасаввуф ва ҳукумати бегонагонро се падидаи ҳамсон донист, ки ҳаётанон ба ҳамдигар саҳт вобаста аст. Ин сабк тақрибан бо ҷирагии комили Салҷуқиён бар Эрони онрӯза гунаҳои нахустини худро таҷриба кард ва по ба пои он тасаввуфро ҳам ба унвони мазмуне пойдор барои худ ба даст овард.

Шоирони пайрави ин сабки шеър дар чустучӯи ёфтани асбоб ва илали зебой дар шеъри форсии тоҷикӣ буданд. Онҳо ин зебоиро гоҳ дар зоҳир ва забони шеър ва гоҳ дар маъно ва муҳтавои он чустучӯ мекарданд. Кам набуданд шоироне чун Саъдӣ ва Ҳофиз, ки ҳар ду зебой - суварӣ ва муҳтавоиро дар шеършон ироа мекарданд. Яке аз вучуҳи зебоии шеъри ироқӣ ҳамоҳангии сувар ва маъноии шеър буд, ки донишмандони улуми бадеъ онро таҳти унвони муруотунназир баррасӣ мекарданд. Аз ин рӯ, бечо нахоҳад буд, агар муруотунназирро арӯси санъатҳои бадеии сабки ироқӣ бидонем.

Торҳои эҳсосот ва отифаҳои башарӣ чунон дар маъноии сабки шеъри ироқӣ ғолиб аст, ки метавон онро аз ин ҳайс бо мактаби романтизми ғарбиҳо муқоиса кард [9, с.104-99]. Шоирони ин сабк алорағми шоирони сабки хуросонӣ ва то ҳадде озарбойҷонӣ, ки нигоҳе ақлонӣ ба мавзӯоти шеърӣ доштанд, нигоҳи комилан эҳсосӣ ба мавзӯоти шеърӣ доранд. Шояд яке аз илали наздикии тасаввуф ба муҳтавои шеъри ироқӣ ҳамин нигоҳи ғолиб дар он сабк бошад, чун аз тарафе метавон тасаввуфро ҳам нигоҳе эҳсосӣ ва отифӣ ба муҳтавои омӯзаҳои динӣ ва шаръӣ донист. Ин шоирон дар ғалаёни отифаҳои лаҷомгусехта ва дар банд гирифтани далоили ақлонӣ, ғолибан ҳамаи истеъдод ва маҳорати шоирии худро ба дасти эҳсосот додаанд.

Барои ин шоирон ишқ намудгори ғалаёни отифаҳои башарӣ аст, аз ин рӯ, метавон гуфт, ки сабки ироқӣ сабки ишқ ва дилдодагӣ низ ҳаст. Умдаи далели гароиши то ҳадде ифротии шоирони пайрави ин сабк ба қолаби ғазал ва бузургдошти пояҳои он дар ин сабкро низ аз далоили гуфтаҳои боло метавон баршумурд.

Сабки ироқӣ, аз сӯйи дигар, сабки таноқуз ҳам ҳаст. Аз он ҷо, ки меъёри арзёбии шоирони ин сабк эҳсос ва отифа аст ва арзёбиҳои отифӣ дар маърази тағйир ва дигаргуниҳо аст, ин дигаргуниҳои отифӣ сабаби таноқузгӯиҳои онҳо гаштааст. Аз сӯйи дигар, ин таноқузро метавон дар сурат ва муҳтавои шеъри ироқӣ низ дарёфт. Дар ҳоле ки сурати шеър ва ба вижа мусиқии он, илқокунандаи эҳсосот ва отифаҳои шод аст, муҳтавои он холӣ аз баёни дард ва андӯҳи шоир, ё баёнқунандаи мушкilotи башарият набудааст. Мисоли равшани ин гуфтаҳоро метавон дар ғазали зайли Саъдии Шерозӣ дид:

*То ҳоли манат хабар набошад,
Дар кори манат назар набошад...
Оини вафову беҳрубонӣ
Дар шаҳри шумо магар набошад?...*

Аз он ҷо ки мусиқии шеър аз умури ғайрииродӣ ва марбут ба ҳавзаҳои нохудоғоҳи шоирист ва шоирон чунон ки гуфта шуд, ҳасби зистан дар шароити иқлимии саҳл ва мусоиди навъан мардуме лаззатҷӯ ва комрон ҳастанд, ҳавзаҳои мусиқии шеършон ҳам нохудоғоҳ тадоикунандаи лаззат ва шодмонӣ аст [2, с. 99]. Аммо аз он ҷо, ки муҳтаво то ҳадде мутаассир аз ангезишҳои муҳит аст, муҳити ноамн ва дастхуши ҳамалот ва вайронгарии ақвоми муғулӣ наметавонад илқо ва илқомқунандаи мазомини лаззат ва комҷӯёна бошад. Ҳамин амр сабаби навъе таноқуз дар миёни сурат ва маъноии сабки ироқӣ шудааст. Ошкортарин вачҳи таноқузотро дар шеъри Ҳофиз метавон ёфт.

Агар барои шоирони сабки хуросонӣ вузӯҳои маонӣ ва муҳтаво муҳимтарин асли шеър буд, барои ин шоирон ибҳом (на иғлоқи шоирони сабки озарбойҷонӣ) асолат дорад. Аз ин рӯ, шоирони бузург ва кӯчаки ин сабк ҳамвора кӯшидаанд, ки мазомини шеъри худро дар ибҳоми иборот чунон бипечанд, ки ҳувияти ин мазмун ба осонӣ қобили ташхис набошад ва аз ин тарик, роҳи таъбироти мутафовит ва гоҳ мутаноқизро ба сӯйи шеъри худ боз кунанд.

Шоирони пайрави сабки ироқӣ, гурӯҳҳои муҳотаби худро аз маҳдудияти нухбағони иҷтимоӣ ва фикрии ду сабки собиқ берун оварда, умуми чомеа ва то ҳадде навъи башарро фориг аз миллият ва дин ва наҷодашон муҳотаби худ қарор додаанд. Шоироне чун Ҳофиз, Саъдӣ, Мавлоно, Аттот ва дигар пайравони ин сабк аз он ҷо, ки ашъорашон саросар аз ғояҳои инсондӯстӣ иборат буд, то ҳадде зудтар аз дигарон дар арсаи адабиёти ҷаҳонӣ мавриди истикбол қарор гирифтанд.

Ҳосили дигари рӯйкарди мардумӣ шудани шеъри пайравони сабки ироқӣ, гароиш ба сӯи забонҳо ва ғӯишҳои маҳаллии чомеаи форсизабони он рӯзгор будааст. Шояд яке аз далоили муҳими падид омадани муламмаъсарой ё ашъори ширу шакар дар ин сабк ҳамин амр бошад. Тасаввур кунед, ки Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар як чомеаи чандсадоии Қуния, ки маҳалли ихтилоти фарҳанго ва забонҳои форсии тоҷикӣ, туркӣ, арабӣ ва ҳатто юнонӣ буд, ҷӣ гуна метавонист бидуни ворид сохтани яке аз унсурҳои фарҳанги онҳо, яъне забонашон дар ашъори худ ба тафоҳуми комил бо онҳо бирасад? Чунин ихтилотеро ошкоро метавон дар тамсили «Ангур»-и «Маснавӣ» дарёфт.

Агар ду сабк - хуросонӣ ва озарбойҷонӣ даст ёфтанд ба тафоҳум бо муҳотабонашонро дар «талаботи ақлонӣ»-и онҳо мечустанд, шоирони пайрави сабки ироқӣ чунон тафоҳумеро дар

«ғаризаҳои отифӣ»-и мухотабони худ ҷустуҷӯ мекарданд. Ин бад-он маънӣ аст, ки мухотаби шоирони сабки ироқӣ ба ҳангоми хониши шеъри он шоирон бо мавзёғирии шоирон на аз маҷрои ақлонӣ, балки аз тариқи ҳамдилии отифӣ ба тафоҳум мерасад. Ҳамин нукта аст, ки сабаб шуда, умуми шоирони ин сабк ғолиби боварҳои фикрӣ ва фалсафии худро дар зери варақа аз эҳсоси отифа чунон бипечанд, ки мухотабонашон дар ҳангоми афсуншудагӣ бо абъоди отифии шеър бидуни чуну чаро кардан муҳтавои фикрӣ ва фалсафии онҳоро низ мепазирад.

Бино бар он чӣ гузашт, бо тағйири аслҳои ҳунари шоирӣ бар асоси тағйироти болоиҳами иҷтимоӣ ва дигаргуниҳои сиёсӣ ва интиқоли марокизи адабӣ аз як нукта ба нуктаи дигар сабкҳои мутафовите дар шеъри форсии тоҷикӣ падид омадаанд. Сабки хуросонӣ бо барниҳоди «содагӣ дар баён ва вузӯҳ дар маънӣ» масири сабкҳои шеъри форсии тоҷикиро кушод ва баъд аз тағйироти сиёсӣ ва фарҳангӣ ки дар пайи ҳамлаи Салҷуқиён ба амал омад ва дар натиҷаи ҳукумати дурударози ақвоми ғайрибумӣ бар қаламрави Хуросону Эрон ду сабки умда дар шеъри форсии тоҷикӣ падид омад: сабки озарбойҷонӣ дар минтақаҳои шимолу ғарбии Эрон бо барниҳоди «душворӣ дар баён ва иглоқ дар маънӣ» ва сабки ироқӣ дар Фулоти марказии Эрон бо барниҳоди «зебӣ дар баён ва ибҳом дар маънӣ».

Албатта, бо ин чанд нукта намешавад, тафовут ва мухтассоти сабкҳои хуросонӣ, озарбойҷонӣ ва ироқиро ҷамъбаст кард. Ин мақола танҳо даромаде бар масъалаи чун сабки алоҳида ва мустақил пазируфтани сабки озарбойҷонӣ дар қатори дигар сабкҳои давраи адабиётмон метавонад бошад. Бо ҳамин муқоисаи кутоҳи вижагиҳои бунёдии ин се сабки суннатӣ ҳам равшану возеҳ метавон дид, ки намешавад осори Низомии Ганҷавӣ, Ҳоконии Шарвонӣ, Фалакии Шарвонӣ, Маҳастии Ганҷавӣ, Муҷируддини Байлақонӣ ва дигар шоирони ҳавзаи Озарбойҷону Қафқозро дар доираи сабки ироқӣ баррасӣ кард.

АДАБИЁТ

1. Бартолд В. Таърихи Эрон дар қуруни нахустини исломӣ. Ҷ. 1. // Тарҷумаи Чавод Фалотурӣ. / В.Бартолд - Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1384. – 514 с.
2. Кожинов В. К вопросу о стилевых традициях. / В.Кожинов // В кн.: Многообразие стилей советской литературы. Вопросы типологии. – Москва: Наука, 1978. – 527 с.
3. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. - Душанбе: Нашриёти Бухоро, 2012. - 569 с.
4. Хоҷаева М. Масъалаҳои сабкшиносӣ. / М.Хоҷаева – Хучанд: Нури маърифат, 1994. – 258 с.
5. Saintsbury G. a history of Criticism. In 3 vols. 2 vol. London, 2003. – 541 p.
6. ايكلتون. تری. پیشدرآمدی بر نظریه ادبی. (ترجمة عباس مخیر). نشر مرکز. چاپ اول. 1367
7. خاقانی شروانی. دیوان. به کوشش سید ضیاءالدین سجادی. انتشارات زوار. چاپ سوم. 1362
8. رضا زاده شغق. تاریخ ادبیات ایران. انتشارات دانشگاه شیراز. 1356
9. رفعت جو حامد. بازتاب رمانتیسم در عرصه ادبیات منظوم ایران. کتاب ماه ادبیات و فلسفه (اردیبهشت 1384). شماره 91.
10. ریپکا یان و دیگران. تاریخ ادبیات ایران. ترجمه عیسی شهبایی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب. 1375
11. صفا ذبیح الله. تاریخ ادبیات در ایران. ج. 2. انتشارات فردوس. چاپ هفتم. 1382
12. غلامرضایی محمد. سبک شناسی شعر پارسی. انتشارات جامی. چاپ اول. 1390

ВИЖАГИҲОИ БУНЁДИИ СЕ САБКИ АВВАЛИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Ин мақола кӯшишест барои дарёфти вижагиҳои бунёдии се сабки аввали шеъри форсии тоҷикӣ ва баррасии муқоисавии омилҳои пайдоиши, мухтассот ва мушаххасоти ҳар яке аз ин сабк ва дарёфти усулҳои бунёдии онҳо.

Муаллиф аввалин бор бунёди сабки озарбойҷониро бо муқобилагузорӣ бо ду сабки дигар - хуросонӣ ва ироқӣ ба баҳс кашидааст. Асли усули ҳар яке аз ин се сабки аввали шеъри форсии тоҷикӣ дар натиҷаи ба таври умумӣ таҳлил кардани осори намоёндагони он ва бо баҳрагирӣ аз андешаҳои сабкшиносон ба таври тезис муайян карда шуд.

Сабки хуросонӣ бо усули «содагӣ дар баён ва вузӯҳ дар маънӣ» масири сабкҳои шеъри форсии тоҷикиро кушод ва баъд аз тағйироти сиёсӣ ва фарҳангӣ, ки дар пайи ҳамлаи Салҷуқиён ба амал омад ва дар натиҷаи ҳукумати дурударози ақвоми ғайрибумӣ бар қаламрави Хуросону Эрон ду сабки умда дар шеъри форсии тоҷикӣ падид омад: сабки озарбойҷонӣ дар минтақаҳои шимолу ғарбии Эрон бо усули «душворӣ дар баён ва иглоқ дар маънӣ» ва сабки ироқӣ дар Фулоти марказии Эрон бо усули «зебӣ дар баён ва ибҳом дар маънӣ».

Калидвожаҳо: сабкшиносӣ, сабки озарбойҷонӣ, сабки хуросонӣ, сабки ироқӣ, ибҳом, иглоқ, маънӣ.

ВАЖНЕЙШИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРЕХ ИЗВЕСТНЫХ СТИЛЕЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОГО СТИХА

Известно, что стиль выступает как центральное понятие поэтики и становится связанной с проблемой смысла художественного мастерства. Исследование этой проблемы имеет свои исторические, литературные и теоретические трудности. Их решение чрезвычайно важно для конкретизации художественных течений в классической и современной таджикской литературе.

В настоящей статье автор на основе богатого стихотворного материала проанализировал сущностные характеристики трех самых известных поэтических стилей в персидско-таджикской литературе – хорасанский, азербайджанский и иракский.

В статье впервые в таджикском литературоведении проделана попытка выявить особенности азербайджанского стиля, его сущность, принципы и предпосылки возникновения, а также его места в общей стилистике.

В процессе исследования этой проблемы автор глубоко проясняет интеллектуальные и идеологические, социальные течения, независимо от их влияния на эстетическое мышление эпохи, от скрытых мыслительных процессов, происходящих у поэтов и являющихся выразителями их особых взглядов.

Автор приходит к выводу, что усилия по возрождению древних традиций, оказавших заметное влияние на литературу и другие виды искусств исламского периода, являются стилеобразующими действиями.

По мнению автора статьи, азербайджанский стиль возник в северо-западных регионах Ирана и Хорасана. Главной особенностью этого стиля является его сложность в выражениях и укрывание смысла различными оборотами поэтической речи.

Ключевые слова: стилистика, азербайджанский стиль, хорасанский стиль, иракский стиль, двусмысленность речи, тяжелый стиль, смысл.

THE MOST IMPORTANT FEATURES OF THREE STYLES OF PERSIAN-TAJIK POETRY

This article is an attempt to find the fundamental features of the first three styles of persian poetry and to compare the factors of origin, specifics and specifics of each of these styles and to find their fundamental methods.

This article discusses, for the first time, the creation of the Azerbaijani style as opposed to the other two styles - Khorasani and Iraqi. The principle of each of the first three styles of Tajik Persian poetry was identified as a result of a general analysis of the works of its representatives and the use of the ideas of stylists. The khorasani style paved the way for persian poetry through «simplicity in expression and eloquence in meaning». As a result of the long non-indigenous rule of Khorasan and Iran, two main styles of persian poetry emerged: the azerbaijani style in northwestern Iran with thesis «difficulty in expression and ambiguity in meaning» and the iraqi style in Central Iran with thesis «beauty in expression and in confusion in meaning».

Keywords: stylistics, Azerbaijani style, Khorasani style, Iraqi style, ambiguity, exaggerate, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қосимзода Солеҳ Салим – сардори раёсати таълим, номзади илмҳои филология, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ДМТ, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail soleh_76@mail.ru Телефон: (+992)935837676.

Сведения об авторе:

Қосимзода Солеҳ Салим – начальник учебной управления г. Душанбе, ТНУ, проспект Рудаки, 17. E-mail – soleh_76@mail.ru Телефон: (+992)935837676.

About the author:

Qosimov Soleh Salim – Head of educational department of Tajik national university, Dushanbe citi, 17 Rudaki avenue. E-mail: soleh_76@mail.ru Tel: (+992) 935837676.

НУСХАШИНОСИИ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ» -И АҲМАДИ ДОНИШ

Олимӣ Х.Х.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Дар охири садаи XIX пайдо шудани «Наводир-ул-вақоъ» ба авзои сиёсӣ ва иҷтимоии кишварҳои Осиёи Миёна алоқаманд аст. Дар ин ҳангом нигоҳи дигар дар мавриди сарнавишти инсон ва рисолати ӯ дар замин ба вучуд омада, ташаккули андешаҳои инфиродӣ дар ашқоли чамъбасти ба назар мерасад. «Наводир-ул-вақоъ» чун андешаҳои тоза маҳсуб

мешавад, чунки ин рисола қаблан инсонро маънаван муаррифӣ намуда, воқеиятро аз гуфтору ривояти носоҳеҳ баргарӣ медиҳад. Худи Аҳмади Дониш дар таснифи асар меорад, ки «он чи дар дафотир ҳозир дидам, дар ин аврок кашидам, хогири аҳбобро ва хувалмуваффику валмуину. Ва онро ба «Наводир-ул-вақоеъ» мавсум гардонидам, чунки ҳар қадом аз ҳикоят ва ривоят, ки дар ин маҷмӯа қаламӣ шуда, мавқуф бар муқаддима ва сабабе будааст. Ва бар таҳрири ҳар як иллоте муқаддам афтада, ки он дар зайли он қисса марқум хоҳад шуд» [1, с.22].

Агар ба ин нуктаи назар тавачҷуҳ намоем, пас «Наводир-ул-вақоеъ» асари ёддоштӣ буда, ҳатто масъалаҳои фалсафие, ки дар китоби дувум даҳолат намудааст, дар шакли мувоҳиса таҳия гардидааст «Наводир-ул-вақоеъ» аз ду китоб иборат буда, дар феҳристи муншаооти он 15 фасли китоби аввал дар бораи ҳукуки абавайн ва ҳадди уқуки онҳо, таҳқиқи матои дунё ва ҳақиқати муомалоти он, таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши ҳудусу қидам, иллоти накбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо, ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат, манофеи сафар ва ҳислати занон ва дигар масъалаҳо баҳс намудаанд. Китоби дувум бошад, асосан баҳсҳои фалсафии Аҳмади Донишро дар бар мегирад, ки аз муқаддима, се фасли алоҳида ва хотима иборат аст. Дар он баҳсҳои алоҳидаи Аҳмади Дониш дар мавриди таъйини маҷлису муошарати мулк бо нудамо ва муқаррабон, дар таҳқиқи ҳаёти арз ва тақавуни маодин, дар бораи иҷоботи дуо ва радди он, дар наводири ҳолати ашхос, ки аз ҷанги сибоб ҷастанд, дар таъбири рӯё, ки далолат бар ҳудуси воқеа мекард, дар таҳрири маонии баъзе абёт, ки афозили аср истидъо намуда буданд, дар маънии ҳадиси сақфулҷаннати аршурраҳмони ва баёни ҳашру нашр ва дар ташҳиси ахлоқи инсон баҳсҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва равонӣ намудааст. Дар ҳамин китоб «Ҳикояти бузинаи таббоҳ» низ оварда шудааст. Боиси тазаккур аст, ки вобаста аз баҳсҳои фалсафӣ Аҳмади Дониш дар дохили матнҳо аз ҳикоят, ривоят, қисса, хабар, маснавӣ, қитъа, рубой ва дубайтиҳо низ истифода кардааст.

Он чизе, ки дар қисме аз бобҳои «Наводир-ул-вақоеъ» аён мегардад, дар фароварди ҳикоят ё боб омадани сана ё худ вақти таълифи он мебошад. Масалан, дар боби «Дар таъйини одоби маҷлиси мулк ва муошарати онҳо ва тасниқи сафару ҳазар ва ҳаракату сукун ва тариқи ихтилот бо зердастон» чунин шакли анҷомёбӣ дида мешавад: «Тамом шуд тастир ва таълифи ин тасвид, явми сешанбе, ҷаҳоруми шаҳри ҷамод-юл-уло санаи 1292, ноқисаи ҳичрия» ало соҳибиҳо алфа, алфа таҳия ва аноалабдурроҷӣ аззаиф» Аҳмад ибн ан Носир-ул-ҳанафӣ асСиддиқӣ алБухорӣ» [2, с.213].

Дар ин ҷо мутафаккир дар бораи анҷоми мусаввадаи ин қисмат дар рӯзи сешанбе, моҳи ҷамоди-юл-авло, ва санаи 1292 ҳичрӣ (1874 мелодӣ) сухан меорад. Ё ин ки дар поёни китоби якуми «Наводир-ул-вақоеъ», ки бо қисмати «Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон ва кайфияти марг (ва зиндагӣ)» ба анҷом мерасад, чунин санагузорӣ шудааст: «Таммат ғӣ авоҳири шаҳри раҷабулмураҷаб 1297» [1, с.285]. Дар якҷанд қисми китоби якуми «Наводир-ул-вақоеъ» зикри санаи 1296 (1878) дида мешавад, ки он ба соли 1878 мутааллиқ аст. Китоби дуюми «Наводир-ул-вақоеъ» дар санаи 1299 (1881) ба анҷом ёфтааст.

Аз ин таҳқиқоти санагузори матн муайян кардан мумкин аст, ки мутафаккир барои иншои «Наводир-ул-вақоеъ» ва гирд овардани авроқи пароканда зиёда аз панҷ соли ҳаёти худро сарф менамояд, ки зикри он дар муқаддимаи китоби якум омадааст: «Наводир-ул-вақоеъ» дар таҳрир ва нақшаи аввали муаллиф дар ҳудуди солҳои 1868-1873 навишта шуда, пас аз соли 1875 Аҳмади Дониш онро ҷанд бор аз нав таҳрир ва танзим намудааст» [1, с.3].

Дар боби «Ҳабари вафоти Аҳмади Дониш»-и «Ёддоштҳо» устод аз мусаввадаи «Наводир-ул-вақоеъ» хабар медиҳад. С. Айнӣ ҳабари вафоти Аҳмади Донишро шунида ба Пешқӯҳ ном тумани Бухоро назди Садрӣ Зиё, ки он ҷо қозӣ буд, меравад ва дар ин ҷо ба як мусаввада шинос мешавад: «Ман... як дафтари калони мусаввадаҳои ӯро, ки бо дасти худи Аҳмади Дониш навишта шуда буд, дар ин ҷо дида, сар то по мутолиа карда баромадам. Ин дафтар дар мучиваи мешии сурхи қадаш таҳминан ду ваҷаб ва бараш якуним ваҷаб буда, аз қоғази китобатии ҷойдорӣ қуқандӣ сохта шуда буд» [3, с.439].

Устод Айнӣ баъзе порчаҳои мусаввадаро мазмунан оварда, таъкид мекунад, ки баъзе ҷизҳои дар мусаввада оварда, дар матни тозанависи «Наводир-ул-вақоеъ» мушоҳида нашудааст. Ин мусаввада боз аз он гувоҳӣ медиҳад, ки «муаллиф аввал ва пеш-пеш ҳар ҷизи ба хотираш расидаро дар ин дафтар ба тарзи парешон навиштааст ва баъд аз он онҳоро дубора қор карда, ба як тартиб андохта ва ба бобҳо ҷудо намуда, «Наводир-ул-вақоеъ»-ро ба вучуд овардааст» [3, с.440].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» татбику тасҳеҳи матни «Наводир-ул-вақоеъ»-ро чунин ба қалам додааст: «Дар рафти қор ман нусхаи дастнависи Аҳмад Маҳдумро ба даст гирифта нигоҳ мекардам. Мирзо Абдулвоҳид нусхаеро, ки худ навишта буд, бо овози баланд мехонд,

ва дар ҳар ҷо, ки хато рафта бошад» ман лукма меодам ва Мирзо Абдулвоҳид аз хондан боз истода нусхаи худро ба қалами худ тасхех мекард. Ҳар гоҳ ки ӯ аз хондан монда мешуд, ман бо овози баланд аз нусхаи асли меҳондам ва ӯ аз рӯи хониши ман ба нусхаи худ ғалате ёбад, маро аз хондан боздошта, нусхаашро дуруст мекард» [3, с.445].

Бертелс пас аз устод Айнӣ дувумин шахс аст, ки дар бораи осори Аллома Аҳмади Дониш маълумот додааст. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» поре аз «Наводир-ул-вақоъ» -ро меорад ва зимнан қайд мекунад, ки...

Бертелс дар «Рукописы произведения Ахмада Каллэ» дар мавриди мавқеи ин мутафаккир онро қоил мегардад, ки ӯ «падарӣ» адабиёти нави тоҷик аст» ва наҷши минбаъдаи адабиёти нимаи дувуми асри XIX ба адабиёти ҷадидия ва шӯравӣ тазаккур намудааст [4, с.9].

Дар ҳамин таҳқиқот хурдаш Бертелс дар мавриди ду китоб ёд мекунад: «Наводир-ул-вақоъ» ва «Рисолаи тарҷумаи аҳволи амирони Бухорои шариф» [4, с.4].

Дар ҳамин замина бояд гуфт, ки Бертелс ду нусхаи «Наводир-ул-вақоъ»-ро тазаккур менамояд, ки ин яке нусхаи дар китобхонаи Самарқанд ва дигаре нусхаи ленинградӣ маҳфуз буда. Аз рӯи таъкиди Бертелс ӯ аз нусхаи ленинградӣ истифода намудааст ва аз он ки ҷопи пурраиматни интиқодии он соли 1987-1988 дар ду китоб бо хатти крилӣ нашр гардидааст ва А.Девонақулов дар пешсухани он зикр мекунад, ки 8 нусхаи «Наводир-ул-вақоъ» мавҷуд аст ва «дар байни ин нусхаҳо дастнависи В-716-и ШЛ ИШ дастхати худи муаллиф буда, арзиши бузурги илмӣ дорад. Вале чунон ки адибон қайд намудаанд, Аҳмади Дониш худ боз чанд таҳрири «Наводир-ул-вақоъ»-ро доштааст, таълифи онҳоро дар вақти ҳаёташ анҷом дода будааст» [5, с.17].

Аз ин хотир, матни илмӣ-интиқодӣ аз се нусха таҳия мегардад, ки инҳо ба қавли Девонақулов «нусхаи В-716, ки соли 1299 ҳ. (1881 м) навишта шудааст, асосан саҳв надошта баъзан гузаштҳои қаламӣ дорад, ки аз онҳо матни дастнавис ҳалалпазир нагардидааст. Нусхаи рақами 2012 ба фармудани Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё дар соли 1316 ҳ. (1908 м) аз ҷониби Абдулвоҳид ибни Бурҳон (Мунзим) китобат шудааст. Ин нусха яке аз нусхаҳои беҳтарини «Наводир-ул-вақоъ» мебошад, ки дар он низ саҳви ҷиддие роҳ наёфтааст. Нусха бо аломати шартии «А» ишора мешавад. Нусхаи рақами 761 аз ҷониби котибон – Мирзо Қамар ва Ҳабибулло Маҳдум дар соли 1355 ҳ. (1936 м) китобат шудааст. Ин нусха аз ҷиҳати сиҳҳати матн нисбат ба нусхаи 2012 каме пасттар меистад, вале аз дигар нусхаҳои «Наводир-ул-вақоъ» хушхат ва хонотар аст. Мо ин нусхаро бо аломати шартии «Б» ишора намудем» [5, с. 18].

Бертелс ҳар як фаслро боб номидааст. Дар ҷадвали зерин баъзе тафовути байни фаслҳои гузашта дар мақолаи таҳқиқии Бертелс ва нусхаи омода намудаи муҳаққиқони тоҷикро мебинем.

Нусхаи Бертелс	Ҷопи интиқодии соли 1988
Сухани муқаддимавӣ [4, с. 13].	Фехристи муншаот, канахуна хурун максуротун ви-л-хиём аст ва мусамм ба «Наводир-улвақоъ» [2,с. 23].
Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайн ва ҳадди уқуқи онҳо [4, с. 14].	Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайн ва ҳадди уқуқи онҳо [1,с. 23].
Дар таҳқиқи матои дунё ва ҳақиқати муомалоти он [4, с. 16].	Дар таҳқиқи матои дунё ва ҳақиқати муомалоти он [1,с. 23].
Дар таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши худусу қидам [4, с. 16].	Дар таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши худусу қидам [1,с. 23].
Дар иллати нақбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо [4, с. 16].	Дар иллати нақбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо [1,с. 23].
Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат [4, с. 18].	Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат [1,с. 23].
<i>Дар ҳикояти хоҷӣ ва хислати занон [4, с. 17].</i>	<i>Дар ҳикояти хоҷӣ ва мановфеи сафар ва хислати занон [1,с. 23].</i>
	<i>Дар ҳикояти Абулқосим-бӣ, сафари Русия [1,с. 23].</i>
	<i>Дар сафорати Абдулқодир-бӣ ва аҷоиби ҷаини Русия [1,с. 23].</i>
Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ [4, с. 18].	Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ [1,с. 23].
Дар таҳқиқи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ [4, с. 19].	Дар таҳқиқи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ [1,с. 23].
<i>Дар одоби никоҳ ва хусумати модаршу [4, с.</i>	<i>Дар одоби никоҳ ва баёни хусумати модаршу</i>

	19].	[1,с. 23].
	<i>Дар таҳқиқи ҷараёни қазову қадар</i> [4, с. 19].	<i>Дар таҳқиқи қазову қадар</i> [1, с. 23].
	Дар таҳқиқи руҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон [4, с. 20].	Дар таҳқиқи руҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон [1,с. 23].
	Дар васоёи фарзандон [4, с. 19].	Дар васоёи фарзандон ва баёни ҳақиқати касбҳо ва пешаҳо [1,с. 23].
	Дар одоби муошироти мулк ва одоби асҳоб [4, с. 20].	
	Муқаддима [4, с. 20].	Рисола дар назми тамаддун ва таовун: Муқаддима [1,с. 23].
	Дар таҳқиқи он, ки одамай барои чӣ махлук шуда? [4, с. 20].	Дар таҳқиқи он, ки одамай барои чӣ махлук шуда? [1,с. 23].
	Дар фазилати салтанат ва муомилоти салотин бо ҳақ [4, с. 20].	ФАСЛИ АВВАЛ Дар фазилати аморат ва раёсат[1, с. 23].
	Дар муомилаи мулк бо умаро бо сипоҳ ва тан.. бо аъмол ва...ва услуби аскардорӣ [4, с. 20].	ФАСЛИ ДУВВУМ Дар сулуки умаро бо сипоҳ ва хадам ва ҳашам [1,с. 23].
	Дар муомилаи салотин бо фуқаро вараият расидан ба ғаври муҳимоти онҳо [4, с. 20].	ФАСЛИ СЕЮМ Дар тариқи раиятдорӣ ва фуқаропарварӣ [1,с. 23].
	ХОТИМА [4, с. 21].	ХОТИМА [1,с. 23].
	Дар таъбири одоби маҷлис ва муоширати онҳо ва тансиқи сағир ва ҳузуру ҳаракату суқун ва тариқи ихтилот бо зердастон [4, с.22].	Дар таъбири маҷлису муошарати мулк бо нудамо ва муқаррабон[1, с. 23].
	Дар таҳқиқи ҳайати арз ва тақаввуни маодин ва моюносио золика [4, с. 22].	Дар таҳқиқи ҳайати арз ва тақаввуни маодин ва моюносио Золика [1,с. 23].
	<i>Дар фарахи баъд аз яъсу хумул</i> [4, с. 22].	<i>Дар фарахи баъд аз яъсу хумул ва иҷобати дуо ва радди он</i> [2,с. 23].
	Дар наводири қасоне, ки аз чанги сибӯ раҳой ёфта [4, с. 22].	Дар наводири ҳолоти ашхос, ки аз чанги сибӯ ҷастанд [1,с. 23].
	Дар рӯёи ҳоила, ки далолат бар худуси воқеа мекард,ки имтишоро таърир афтада [4, с. 22].	Дар таъбири рӯё, ки далолат бар худуси воқеа мекард [1,с. 23].
		Дар таъбири маонии баъзе абёт, ки афозили аср истидъо намуда буданд. [1,с. 23].
		Ҳикояти бузинаи таббӯх [1,с. 23].
		Дар маънии ҳадиси сақф-ул-чапнати арш-ур-рахмони ва баёни ҳашру нашр [1,с. 23].
		Дар ташҳиси ахлоқи инсон [1,с. 23].

«Порчаҳо аз «Наводир-улвақоъ» соли 1957 аз тарафи нашриёти давлатии Тоҷикистон чоп мегардад.. Соли 1959 маҷмӯаи дигари асарҳои Аҳмади Дониш ба таърифи расид ва дар он рисолаи таърихи низ ихтисоран нашр мешавад. Ҳарчанд ки дар таърири аввалия «Наводир-ул-вақоъ» бисту се боб иборат бошад ҳам, дар мунтахаби осор, ки аз ҷониби расул Ҳодизода бо «дебоча» ё худ пешсухани Расул Ҳодзода нашр гардидааст, мухтасаран фаслҳои «Дар иллати нақбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо», «Дар ҳикояти фаромӯшхона» (дар «Наводир-ул-вақоъ» бо тартиби панҷум ҷой дорад), «Дар ҳикояти Ҳочӣ ва манофеи сафар» ва «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғинои марди аҷамӣ» (дар «Наводир-ул-вақоъ» бо тартиби шашум ва нӯҳум), «Дар ҳикояти Абулқосим-бӣ ва сафари Русия»(Дар «Наводир-ул-вақоъ» бо тартиби ҳафтум омадааст) тасвири сафари Дониш ба Петербург дар солҳои 1869-1870 ва дар боби «Дар сафорати Абдулқодир-бӣ ва баёни аҷоиботи базм ва ҷашни Русия» (дар «Наводир-ул-вақоъ» бо тартиби ҳаштум омадааст) , «Дар одоби никоҳ ва баёни хусумати модаршӯ», «Дар наводири ҳолоти қасоне, ки аз чанги сибӯ раҳой ёфтаанд», (бо тартиби ёздаҳум ва ҳаҷдаҳумдар «Наводир-ул-вақоъ» омадааст) .Ин маҷмуаро мурағиб аз нусхаи худи муаллиф, ки бо рақами В-716 дар Ленинград мавҷуд аст, мегирад. Ду ҳикоят (дар китоби мо бо тартиби чорум ва панҷум омадааст), аз нусхаи қаламии рақами 2012, ки дар Захираи дастнависҳои Академияи фанҳои Тоҷикистон маҳфуз аст, гирифта шудааст. Қисми дигари ин маҷмӯа, ки бо унвони «Аз дафтари «Хотирот» омадааст, намунаи асарҳои то ҳол нашр нашудаи Аҳмади Дониш мебошад. Ин порчаҳо аз нусхаи қаламие, ки бо рақами 2279 дар захираи дастнависҳои АФ РСС Ўзбекистон нигоҳ дошта мешавад, гирифта

шудааст. Ин дафтар мисли нусхаи «Наводир-ул-вақоеъ»-и Ленинград бо хати худи Аҳмади Дониш навишта шудааст.

Нахустин маротиба ба таври пурра солҳои 1988-1989 китоби аввал ва дувум аз ҷониби А.Девонакулов, И.Ализода, М.Исоев, Н.Икромов, М.Бобоев ва С. Раҳимзода рӯйи чопро мебинанд. А.Девонакулов дар пешсухани китоби аввали «Наводир-ул-вақоеъ» тазаккур медиҳад, ки «Бинобар он ки ба хуруфоти имрӯзаи тоҷикӣ ба нашр расондани матни илмӣ-интиқодӣ таҷрибаи аввалин аст, лаҳзаҳои аз назару диққати тайёркунандагон берун мондан ва то андозае ба саҳву гузаштҳо низ бархӯрдан мумкин аст» [5, с. 23].

Соли 2006, ки камина ба таҳқиқи «Наводир-ул-вақоеъ» сару кор доштам, М.Исоев ба камина машваратҳои илмӣ дода, аз ҷумла зикр карда буданд, ки «Бинобар ҷашни 150-солагии Аллома Аҳмади Дониш дар ҷопи ин асари нотақрор хеле саросема шудем ва гумон мекунам, ки ба хатой роҳ дода, ҳамзамон баъзе нуктаҳои бинобар масъалаҳои муҳимми эстетикӣ асар ва тақозои замона аз мадди назар дур намудем. Агар ягон вақт имкон даст диҳад, ин хатоҳо шояд ислоҳ шаванд».

Ба андешаи А.Девонакулов, «Ба муносибати ҷашни 150-солагии таваллуди ин донишманди зақӣ (с. 1976) ходимони Сектори нашри осори фалсафии Шуъбаи фалсафаи АФ РСС Тоҷикистон барои тайёр намудани матни илмӣ-интиқодии «Наводир-ул-вақоеъ» ба хуруфоти имрӯзаи тоҷикӣ ва дертар ба хуруфоти арабӣ қарор қабул карда, ба кор шурӯъ намуданд» [5, с.23].

А. Девонакулов ишора менамояд, ки «Дар захираҳои дастнависҳои Иттифоқи Советӣ то ҳол вучуд доштани ҳашт нусхаи «Наводир-ул-вақоеъ» маълум аст. Аз ҷумла, як нусха таҳти рақами В-716 дар Шуъбаи Лениградии Академияи илмҳо ҷор нусха таҳти рақамҳои № 2095, 4266, 814, 5693/ХП дар Тошканд ва се нусха таҳти рақамҳои 2012, 761, 862 дар Душанбе (Институти шарқшиносии АИ РСС Тоҷикистон) маҳфуз мебошанд. Дар байни ин нусхаҳо дастнависи В-716-и Шуъбаи Лениградии Академияи илмҳо, дастхати худи муаллиф буда, арзиши бузурги илмӣ дорад. Вале ҷунонки адибон қайд намудаанд, Аҳмади Дониш худ боз чанд таҳрири «Наводир-ул-вақоеъ»-ро доштааст, таълифи онҳоро дар вақти ҳаёташ анҷом дода будааст. Дар натиҷаи муқобала ва тасҳеҳ равшан гардид, ки нусхаи рақамҳои 2012, 761-и Институти шарқшиносии Тоҷикистон аз нусхаҳои беҳтарин мебошанд» [5, с.23].

Дар ҷопи нави илмӣ «Наводир-ул-вақоеъ», мутобиқи шаҳодати Ҷӯрабек Назрӣ, «...нусхаи рақами 2012, ки ба дасти Абдулвоҳиди Мунзим, соли 1316 ҳиҷрӣ (1898 мелодӣ) аз рӯйи дастнависи худи Аҳмади Дониш хаттотӣ шудаасту бо таҳрири муқобилаи адибони маъруф Ҳайрату Айнӣ анҷом ёфтааст, метавон чун нусхаи асл қабул кард» [6, с. 25]. Инчунин дар ҷопи нав аз нусхаҳои рақами 761 ва 862 низ, ки дар Ҳазинаи мероси хаттӣ маҳфуз аст, истифода гардидааст. Аз рӯи муқобала маълум кардан мумкин аст, ки мурағибони аввалӣ (Р.Ҳодизода, А.Девонакулов) ва баъдина (Мирзоев И. ва Мирзоев Б. ҷопи интиқодии соли 2017) аз нусхаҳои ягона истифода намудаанд.

Дигар ин ки дар ҷопи нави интиқодӣ ояҳои шарифа бо ишораи рақам ва номи сура ва аҳодиси набавӣ бо хатти арабӣ оварда шуда, тарҷимаи тоҷикӣ он низ зикр гардидааст.

Боиси зикр аст, иборот ва калимаҳои зиёде дар матни ҷопи сол 1988 хато оварда шудааст ва дар ҷопи соли 2017 ин хатоҳо ислоҳ гардидаанд. Масалан:

Ҷопи соли 1988	Ҷопи соли 2017
<p>Ва аз аҳфоди киромаш завқро барои ҳалли даққиқи малакути асфал аз ҷисмониёти мураккаба ихтиёр намуда, вилочяту аморат бахшид, ки пешвои онҳо уламо ва салотинанд, [1,с. 20].</p> <p>Ва билҷумла Одам ва зуррияшро бар хушқу тар тасаллуту тағаллуб дод ва бар моҳ то моҳӣ тафаввуку тафаззул бахшид ва соири мукаввинотро аз басита ва мураккаба маҳз барои \bar{u} ва ҷиҳати \bar{u} ва ба сабаби \bar{u} овард [1,с. 20].</p>	<p>Ва аз аҳфоди киромаш ҷамъеро барои ҳалли даққиқи малакути асфал аз ҷисмониёти мураккаба ихтиёр намуда, вилочяту аморат бахшид, ки пешвои онҳо уламо ва салотинанд. [7, с.29].</p> <p>Ва билҷумла Одам ва зуррияшро бар хушқу тар тасаллуту тағаллуб дод ва бар моҳ то моҳӣ тафаввуку тафаззул бахшид ва соири мукавванотро аз басита ва мураккаба маҳз барои \bar{u} ва ҷиҳати \bar{u} ва ба сабаби \bar{u} овард [7, с. 29].</p>
<p>Аҳмад ибн-ан-Носир ас-Сиддиқӣ (ал-хифо) ал-Бухорӣ, ки ба тақозои фитрат ва муқтазои ҷибиллат ҳам аз сиғари синн, ки ҷашми ман ба ҷаҳони фарох боз шуд, рӯҷӯ ба завоиду фавозил [1,с. 20].</p>	<p>Аҳмад ибн-ан-Носир ас-Сиддиқӣ (ал-Ҳанафӣ) ал-Бухорӣ, ки ба тақозои фитрат ва муқтазои ҷибиллат ҳам аз сиғари синн, ки ҷашми ман ба ҷаҳони фарох боз шуд, рӯҷӯ ба завоиду фавозил [7, с. 30].</p>
<p>Ва имом Ғаззолий дар исботи иҷмоъ ба ҳадиси: «лоязолу тоифатун мин умматӣ алалҳаққи ҳатто такум-ус-соату» тамассук карда, айзан мин «Сафар-ус-саода» ... [1,с. 27].</p>	<p>Ва имом Ғаззолий дар исботи иҷмоъ ба ҳадиси: «лоязолу тоифатун мин умматӣ алалҳаққи ҳатто такум-ус-соату» тамассук карда, айзан мин «Сифу-с-саодат» [7, с. 40].</p>

Чи хеле зикр кардем, дар матни чопии соли 2017 вожаҳои арабӣ, ояту ҳадисҳои набавӣ барои хонанда тарчима гардидаанд ва ҳатто баъзе ишораҳо, ки ифодакунандаи ҷой доштан ё надоштан, ҳангоми чопи матни соли 1988 гузошта нашуда буданд, аз ҷониби муаллиф оварда шудааст. Дар матни чопии соли 1988 фақат тасвех, тавзеҳ оварда шуда бошад, матни чопии соли 2017 бошад, оятҳо ва ҷумлаҳои арабиро бо забони тоҷикӣ оварда шудааст. Барои мисол матнҳои чопии соли 1988 ва соли 2017-ро меорем:

матни чопии соли 1988	матни чопии соли 2017
Саркардаи онҳо суратан ва маъниан расули Ҳошимӣ ва Муҳаммади арабист «салли ва саллам олоҳума алайҳи ва ало ихвониҳи мо катабат-ил-ақлому ва таят-ил-ақдому ва мазият-ил-лиёлӣ ва-л-айёми». (тарчима ба назар намерасад.) [1, с. 20].	Саркардаи онҳо суратан ва маъниан расули Ҳошимӣ ва Муҳаммади арабист «салли ва саллам олоҳума алайҳи ва ало ихвониҳи мо катабат-ил-ақлому ва таят-ил-ақдому ва мазият-ил-лиёлӣ ва-л-айёми». (Эй бор Худоё, салому салавот бифирист бар вай (Муҳаммад) ва ёронаш, то даме, ки қаламҳо менависанду қадамҳо гузорида мешаванд ва шабҳову рӯзҳо паи ҳам сипарӣ мегарданд.) [7, с. 29].
Аммо баъд чунин гуяд бандаи «заифалмуфтақуру ило афви раббихи-л-борӣ [1, с. 20].	Аммо баъд чунин гуяд бандаи «заифалмуфтақуру ило афви раббихи-л-борӣ (ниёзманди бахшиши Офаридাগори навпадиоранда) [с. 29].
«Ҳозо ифқун ифтариҳӣ ва аонаҳӯ ллайҳи қавмумн охаруна» (дар инҷо каломулоҳ буданаш зикр нагардидааст) [1, с. 21].	«Ҳозо ифқун ифтариҳӣ ва аонаҳӯ ллайҳи қавмумн охаруна» (Ин (чизе) нест, магар дурӯғе, ки онро барбастаанд ва гурӯҳи дигар бар он ёрӣ додаанд) [ва шарҳи Сураи Фурқон, ояти 4] [7, с. 29].

Дар китоби матни чопи соли 1988 тавзеҳи номҳои ашҳоси таъриҳӣ, паёмбарону уламои исломӣ, китобҳо ва шахрҳо омадааст. Заҳмати олимони тоҷик чи дар чопи соли 1988 ва чи дар чопи соли 2017 назаррас мебошанд ва барои ба хатти кириллӣ таҳия кардани ин асари бузург хидмати арзандаеро ба анҷом расонидаанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар чопи интиқодии соли 2017 низ баъзе иштибоҳот роҳ дода шудааст, ки он баъдан дар чопи интиқодии соли 2020 (мунтахаб) ба назар мерасад ва инро дар порчаи шеърӣ «Дар ҳикояти бузинаи таббоҳ» вохӯрдан мумкин аст:

Рубой:

Май нараҳонад маро зи ман, чӣ кунам?

Сер омадаам зи ҷону тан, ман чӣ кунам?

Ман мехоҳам ки роҳ ёбам ба сӯи ӯ,

Ў раҳ надихад ба хештан, ман чӣ кунам [2, с.271].

Матни илмӣ соли 2017, ки айнан дар маҷмуаи «Ахтарони адаб нашр гардидааст(соли)

Менараҳонад маро зи ман чӣ кунам?

Сер омадам зи ҷону тан , ман чӣ кунам?

Ман мехоҳам, ки роҳ ёбам сӯи ӯ,

Ў раҳ надихад ба хештан, ман чӣ кунам? [8, с.430].

Аллома Аҳмади Дониш бо дарназардошти ҷаҳонбинии муосирони худ «Наводир-ул-вақоеъ»-ро иншо намуда, мутобиқи мазмун онҳоро ба фаслҳои алоҳида тақсим намудааст. Дар ин асар масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ сиёсӣ, ахлоқӣ-динӣ, фалсафӣ ва табиӣ матраҳ гардида, баробари ин дар дохили фаслҳо ва ҳам дар алоҳидагӣ ҳикояту қисса ва ривоятҳои хабарҳои мухталифо дар дохили матн овардааст.

Дар «Наводир-ул-вақоеъ» аз ҳадис ва оятҳои «Қуръон» далелу бурҳон оварда шудааст. Мутобиқи таъкиди ҳуди Дониш дар муқаддимаи асар «Наводир-ул-вақоеъ»-ро ҳамчун асари ёддошти пазируфтани мумкин аст. Мазмун ва мундариҷаи асар ба ҳамдигар тавҷам буда, чи дар чопи аввал (соли 1986-1987) ва чи дар чопи дувум (соли 2018) муҳаққиқон ва таҳиягарон ба услуби матни интиқодии «Наводир-ул-вақоеъ» тавачҷуҳ намуда, порчаҳо ва калимаҳои ибораҳои дар нусхаҳои «А» ва «Б» мавҷуда, ки барои тақмил додани маънои матни нусхаи асосӣ хидмат намудаанд, истифода шудааст.

Бо вучуди меҳнати зиёди таҳиягарӣ ҳам дар матни соли 1988 ва ҳам дар матни соли 2017 баъзе камбудҳои роҳ ёфтаанд, дар ҷопҳои минбаъда ислоҳ намудани онҳо шарту зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1. /Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. -288 с.
2. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. /Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. -344 с.
3. Айни С. Ёддоштҳо. /С. Айни //Куллиёт, ҷ.7–Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. -618 с.

4. Бертельс Е. Э. Рукописи произведений Ахмада Каллэ. Тр. Таджикистанской базы, т. 3. Лингвистика, /Бертельс Е. Э. -М.—Л., 1936.-23с.
5. Девонакулов Н. Ахмади Дониш муррабии инсон. / Дониш, Ахмад. Наводирулвақоеъ. Китоби 1. /Ахмади Дониш –Душанбе: Дониш, 1988. -288 с.
6. Назриев Ч.Ахмадмахдуми Дониш ва «Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ./Дониш, Ахмад. Наводирулвақоеъ. Китоби 1. /Ахмади Дониш –Душанбе: Дониш, 2017.-18с.
7. Дониш, Ахмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1. /Ахмади Дониш –Душанбе: Дониш, 2017. -461 с
8. Дониш, Ахмад. Наводир-ул-вақоеъ.-Душанбе, 2020,-480 с.

НУСХАШИНОСИИ «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ» -И АХМАДИ ДОНИШ

«Наводир-ул-вақоеъ» -и Ахмади Дониш дар шакли кириллӣ аз ду китоб иборат мебошад. Китоби аввал аз 15 таҳқиқу ҳикоят таркиб ёфта, асосан масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва яқчанд ёддошти муаллифро марбут ба сафари Русия матраҳ намудааст. Китоби дувум аз муқаддима, се фасл ва хотима иборат мебошад. Хотима дар навбати худ масоили гуногуни фалсафиро дар бар гирифта, ҳамчунин санаду далели зиёдеро фаро гирифтааст. Хусусияти барҷастаи ин асар маҳз аз лиҳози мавзӯ гуногунпаҳлу будани он мебошад ва чун асарӣ ёддоштӣ, таҳлилӣ, бадеӣ, публицистӣ ва фалсафӣ маъруф аст. Дониш ба воситаи афкори фалсафӣ беитар ба масъалаҳои маърифати инсон ва муҳтавои зиндагӣ тавачҷуҳ намудааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои матншиносии «Наводир-ул-вақоеъ»-ро баррасӣ намуда, онро дар доираи ҷонҳои интиқодӣ матраҳ намудааст

Калилвожаҳо: тасниф, дафтар, маҷмуа, нуктаи назар, тавачҷуҳ, мубоҳиса, феҳрист, бобҳо, сана, матн, матншиносӣ, муқоиса, муҳокима, мутафаккир, ишио, мусаввада.

ТЕКСТОВИДЕНИЕ «НАВАДИР-УЛЬ-ВАҚА» АХМАДИ ДОНИША

«Навадир-уль-вақоеъ» Ахмада Дониша на кириллице состоит из двух книг. Первая книга состоит из 15 исследований и рассказов, в основном общественно-политических тем и нескольких заметок автора, связанных с поездкой в Россию. Вторая книга состоит из введения, трех глав и заключения. Заключение, в свою очередь, включает в себя различные философские вопросы, а также множество документов и факторов. Выдающейся особенностью этого произведения является его тематическая разносторонность, и оно известно как мемуарное, аналитическое, художественное, публицистическое и философское произведение. Благодаря философской мысли познание уделяло больше внимания вопросам человеческого познания и содержания жизни. В данной статье автор обсуждает текстологические вопросы «Навадир-уль-вақоеъ» и представляет ее в контексте критических публикаций.

Ключевые слова: классификация, тетрадь, сборник, точка зрения, внимание, обсуждение, каталог, главы, дата, текст, текстологический анализ, сравнение, обсуждение, мыслитель, эссе, рукопись.

TEXTOLOGY «NAWADIR-UL-WAQAE» BY AHMADI DONISH

«Navadir-ul-vaqoe» by Ahmad Donish in Cyrillic consists of two books. The first book consists of 15 studies and stories, mostly socio-political topics, and a few notes by the author related to the trip to Russia. The second book consists of an introduction, three chapters and a conclusion. The conclusion, in turn, includes various philosophical questions, as well as many documents and factors. The outstanding feature of this work is its thematic versatility, and it is known as a memoir, analytical, artistic, journalistic and philosophical work. Thanks to philosophical thought, knowledge paid more attention to questions of human knowledge and the content of life. In this article, the author discusses the textological issues of «Navadir-ul-vaqoe» and presents it in the context of critical publications.

Keywords: classification, notebook, collection, point of view, attention, discussion, catalog, chapters, date, text, textual analysis, comparison, discussion, thinker, essay, manuscript.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Олимӣ Хосият Ҳоким-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, E-mail hosiyaat.olimova@mail.ru Тел: (+992) 917160791;

Сведения об авторе:

Олими Хосият Ҳаким-кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и история литературы Таджикского государственного института языков имени

Сотима Улугзода (Республика Таджикистан, г. Душанбе) E-mail hosiyaat.olimova@mail.ru Тел: (+992) 917160791;

About the author:

Olimi Hosiyaat Hakim-Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod (Republic of Tajikistan, Dushanbe) E-mail hosiyaat.olimova@mail.ru; Phone: (+992) 917160791;

УДК: 82-2

САБК, ЗАБОН ВА ТАРЗИ БАЁН ДАР НАСРИ СОРБОН

Ҳошимова Х.А.

Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ

Маълум аст, ки дар адабиёти бадеӣ зерӣ мафҳуми сабк одатан тарзу усули нигориши андешаи эҷодии нависанда ё тафаккури бадеӣ, ғояи бадеӣ, услуб, ҳунари нависандагӣ ва диди муайяни олам, дарк ва ба мушоҳида гирифтани моҳияти воқеаҳо, рӯйдодҳоро сарнавишту зиндагӣ ва тарзи тасвири онҳо, балки аз зовияи диди нависанда дидани воқеият ва дараҷаи дарки нависанда қонуниятҳои оламро мефаҳманд. Ҳамчунин зерӣ мафҳуми сабки нависанда якрангӣ ва ягонагии ҳунари ҳоси нависанда дар ифодаи ғоя, мавзӯ, характери сюжет ва забон дар назар дошта шудааст. Аз ин рӯ, сабку забон ва тарзи баёнро дар насри Сорбон тадқиқу таҳлил намуда, метавон ҳунари асили нависандагӣ ва мавқеи нависандаро дар адабиёти муосирӣ тоҷик муайян кард.

Сорбон нависандаи пурмахсулест, ки аз рӯи баёни тафаккури бадеӣ ё ки усули тасвир асарҳояшро дар суннати реализми сирф эҷод кардааст, ки дар адабиёти муосирӣ тоҷикӣ садаи ХХ яке аз равишҳои маъмулӣ маҳсуб меёфт. Таҷрибаи ҳаётии нависанда имкон додааст, ки дар марҳилаҳои эҷодияш ҳунари нависандагиро инкишофу тақвину дода, дар заминаи дарки масъалаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва шинохти зиндагӣ дар адабиёти муосир асарҳои мондагор эҷод намояд, балки соҳибсабк ҳам гардад. Дар навиштаҳои бештари нависанда вазъи мувоҷеҳи инсон бо душвориҳои зиндагӣ, талошу ноумедии ӯ, инсонҳои қавиродаву мубориз ва покнатату иқтидорманд дар баробари беадолатии сиёсӣ иҷтимоӣ давраи замони забони адабии тоҷикӣ ва бештар бо ғӯиши тоҷикӣ минтақаи водии Зарафшон то Самарқанду чанде дигар минтақаҳо ва таърихи гузаштаи дур қаламдод шудааст. Нависанда кӯшидааст, ки зиндагиро дар манзараҳои зинда, ончунон ки ҳафт дар равиши воқеаҳои айни (объективона) ба тасвир гирад. Дар асарҳои Сорбон ғояву ҳулосаҳо ва мавқеи ӯ дар мавзӯ, дар дохили матн, амалиёти персонажҳо ва сарнавишти чехраҳои ифода ёфтааст. Ба ин маънӣ А. Набавӣ чунин мегӯяд: «Метавон гуфт, ки тасвири объективонаи воқеаҳо ва офаридани симоҳои рӯшану тавоно ва мураккабу пуриштилоф аз муҳимтарин ҷиҳати эҷодиёти Сорбон ба шумор меравад. Қиссаҳои «Буд-набуд», «Ҷӯғӣ» ва баҳусус «Дашти морон» дар ин маврид асарҳои муҳим ва гардишноке буданд, ки барои ташаккули сабки шахсии нависанда сабаб гардиданд» [2, с.294-295]. Дар илова қайд мекунем, ки Сорбон, пеш аз ҳама, ба олами ботинии шахс, ҳусусан олами ахлоқӣ-равонӣ, тағйироти равонии инсонро дар печидагӣ ҳолатҳои пуриштилофи зиндагӣ дар фазои муайяни давраи замони ба тасвир гирифта, дар эҷоди асарҳояш аз усулҳои *экспозитсионӣ, ретроспективӣ, монтаж* ва *унсурҳои банду басти асари бадеӣ аз қабилҳои таҳқия, тасвир, портрет, манзара, муқолимаву монолог (монологи андешаронӣ, муҳокима, ҳолат ва монологи лирикӣ), рӯзи лирикӣ, ҳикояҳои илҳомӣ, унсурҳои ғайриҳатмӣ (новелла, масал, тамсил, шеърҳо, хоб), сюжет, тавсифи муаллиф* дар жанрҳои мухталифи адабӣ дар марҳилаҳои муайяни эҷодиёташ бо маҳорати маҳсус истифода намудааст. Бояд таваққуф дод, ки сабки нигориши нависанда одатан аз рӯи муносибати ӯ ба ҳаёт, дарки бадеии масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ, масъалагузориҳо, характерофариниҳо, тарзи баёну тасвир ва истифодаи усулу унсурҳои банду басти бадеӣ зоҳир мегардад.

Метавон гуфт, ки аслан Сорбон нависандаест, ки нақлу баёни ҳоси худро дошта, аз эҷоди ҳикоя то асарҳои калони эпикӣ масъалаҳои мубрами зиндагии инсонро дар лаҳзаҳои пуршиддати ҳаёт, муҳолифатҳо, мушкилот ва фоҷиаву зулму ситам дар жанрҳои мухталифи адабӣ қаламдод намудааст, вале муваффақ шудани нависандаро дар ҳунари нависандагӣ танҳо таҳқиқоти ҷудоғонаи амиқ вобаста ба вижаҳои сабки ӯ дар нигориш ташкил медиҳад. Ба ақидаи М.М. Бахтин «Асари бадеӣ, ҳамчун материали офаридашуда, ба монанди ашё, метавонад ҳамчун барангезандаи ҷисмонии ҳолати физиологӣ ва психологӣ дорои аҳамият бошад ё ин ки ягон хел таъйиноти ултерӣ, таҷрибавӣ гирад» («Художественное

произведение, понятое как организованный материал, как вещь, может иметь значение как физический возбудитель физиологических и психических состояний или же должно получить какое-либо утилитарное, практическое назначение») [1, с.14].

Дар марҳилаи аввали эҷодиёт Сорбон дар эҷоди ҳикоя ба чузъиётҳои муҳимми зиндагӣ хотираҳои бачагӣ, аввалин ҳиссиёти ишқу муҳаббат, инсонҳои бо нангу номус, қисмати занони бадбахт, тарзи изҳори ишқ, ҳукми норавои домумлоҳо, ҳуруфот, зухуроти ҳисси ҷавонмардиву инсонӣ дар замони қаҳтӣ, ҷанг, камбудииҳои барномаҳои таълимӣ, тасвиру тавсифи характери чехраҳои муҳталиф, баёни қисматҳои печида, ғочҳои зиндагӣ ва ғ. вобаста ба замону маконҳои даврони муайян (даврони босмачигарӣ, солҳои ҷанг ва баъди он, даврони сохтмони колхозӣ, бозсозӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон) таваҷҷуҳ намуда, таваққури бадеиро бо нақли одӣ аз номи шахси яқум дар равшани баён, офариниши характерҳо, тасвири манзара, диалогу монолог, дар амалиёти қаҳрамонҳо, шарҳу тавсифи характери персонажҳо дар банду басти муайяни хатти сужет ба тасвир меорад. М. Шакурӣ ҳикояҳои Сорбонро таҳлилу таҳқиқ намуда, махсусиятҳои эҷодии нависандаро чунин арзёбӣ намудааст: «Воситаҳои бадеӣ ва усули таҳлили психологӣ дар ҳикояҳои Сорбон ва эҷодиёти дигар нависандагонӣ мо хеле фарқ мекунад. Қалом бадеӣ ва суҳанони образноки ӯ хусусиятҳои дорад, ки бисёр ҷолиби диққатанд. Аз ҷумла ташбеҳҳои ӯ хеле аҷиб буда, баъзан ба ташбеҳоти анъанавии Айниву Иқромӣ монанд ҳастанд ва баъзан ҷӣ дар шакл ва ҷӣ дар мазмун тамоман навад. Дар асарҳои ӯ калимаву ибораҳои аҷиб, ки аксаран аз забони халқ гирифта шудаанд, низ бисёранд. Баъзеи ин калимаву ибораҳои маҳаллӣ буда, ба ҳама мафҳум нестанд ва аз ин сабаб маъноро хира кардаанд, вале умуман забони бадеии ӯ дар тасвир хеле иқтидор пайдо карда истодааст. Гуфтан мумкин аст, ки Сорбон дар санъати суҳан таъби мустақил дорад» [13, с.84].

Мавқеи нависанда ва муайян намудани муносибати ӯ ба нигоштаҳо ва масъалагузориҳо хатти дигари муҳимме мебошад, ки сабки фардии нависандаро ташкил медиҳад. Яке аз ҷиҳатҳои характерноки эҷодиёти Сорбон шакли интиҳоби мавзӯҳо, масъалагузориҳо, ки ҳадафи шахсии ӯ дар матн бевосита ифода наёфта, балки дар ҳулоса, гуфтору амалиёти қаҳрамонҳо, ғояи асар, ҳадаф дар дохили матн, сарнавишти чехраҳо нуҳуфтааст.

Дар марҳилаи аввали эҷодиёти Сорбон таҳқиқ ва тарзи баён аз номи шахси яқум, таҳқиқи ҳуди муаллиф бевосита аз тасвири манзара, воқеа, ҳолат, тасвири муҳит, замону маконҳои давр, тасвиру тавсифи чехраи қаҳрамонҳои марказӣ бо баёни хурдтарин чузъиётҳои ташвишҳои мушкилотҳои зиндагӣ вобаста ба замону қисмати инсон дар ҳикоя, қиссаи хурд, қисса ва роман қаламдод шудааст. Чунончи, дар марҳилаи аввали эҷодиёти нависанда дар хатти сужети бархе аз ҳикояҳо бо муроҷиати муаллиф оғоз меёбад. Масалан, «*Посе аз шаб гузашту ман бедорам. Ҳайронам, ки аз ҷӣ сар кунам. Деҳа хомӯш. Торик. Ҷароги барқ нест. ... Аз ҷӣ сар кунам? Аз бародарон? Аз арӯс ё аз мардум? Не, аз кӯдак...*» [11, 68]. (ҳикояҳои «Нақши рӯи барф», «Хоб», «Рӯймолча», «Шабкӯр», «Меҳри фарзанд»), ҳикояҳо ва қиссаҳои, ки аз номи шахси яқум бо ифодаи шахси дувуми танҳо «ӯ» оғоз меёбанд («Ҳокистари ишқ», «Рӯи харошида», «Сайёд», «Таҳмина», «Амаки сиёҳ», «Гулбой», «Сурати нотамом», «Девона», «Анидо», «Вафодор», қиссаи хурди «Баҳодури каллабур»). Метвон гуфт, ки аз оғози марҳилаи аввал нависанда дар тасвири объективонаи воқеаҳо дар қисматҳои талху ноком, чехраҳои тавонову мубориз, хушахлоку хайрхоҳ, шахсони нотавонбину бадхоҳ ва бадахлоқ ва ғ. дар диалогу монолог, зимни таҳқиқ, бо рӯчу лирикӣ аз номи иштирокдорони воқеа вобаста ба масъалагузориҳо андешаронӣ менамояд. Масалан, «*дар ин дунё зиндагӣ кардан ҷӣ маънӣ дорад? Шабу рӯзро аз сар гузронидан? Хӯрдану хобидан? Гуфтани шунидан? Ва ё ягон чизи дигар низ ҳаст?*» [11, с.252]. Бештари чунин андешарониҳо дар монологи дарунии персонажҳои асар дар хатти сужет ба назар мерасад, ки нависанда ба дарки умқи ҳастии инсон ва сабаби офариниши оламу одам майл дорад. Яке аз муҳимтарин ҷиҳате, ки дар насри Сорбон ба назар мерасад, нишон додани ахлоқи маънавий, ахлоқи неку ҳамидаи сиришти инсонӣ дар муқобили сифатҳои баду ношоам ва пастфитрати баъзе ашхос аст, ки дар ниҳоди матн, мавзӯ тарҳрезӣ шудааст. Масалан, ба тариқи киноя аз номи қаҳрамони ҳикоя нависанда чунин андешаро баён мекунад: «*Ҳеч кас бовар намекунад, ки ҷӯпон гӯшти гӯсфанд нахӯрад. Дӯстам, чашмонатон бенур шудаанд, вале худатон сабабаширо намедонед*» [11, с.45]. Дар ҷойи дигар азоби вичдониву рӯҳии шахс дар мавриди дуздии иҷборӣ дар симои Карими Муш ба тариқи зайл ба тасвир оварда шудааст: «*Балки аз дуздии шарм кард, оташ гирифт танаширо, арақ баровард ва ба андешаи дароз рафт: Дуздии накарда дар умраш. Хидмати мардумро кард...*» [11, с.226]. Чунин лаҳзаҳои замони ҷанг ва баъди он ки мардум ҳанӯз сериро надида буданд ва нияту орзуҳои бештарашон дар хотираҳо

накши абадии худро гузошта буд, дар бештари нигоштаҳои нависанда тасвир шудааст, ки рӯҳияву фазои замону макон дар якҷоягӣ бо ҳодиса воқеагарона инъикос шудааст. Аз тасвири Сорбон пай бурдан мумкин аст, ки дар марҳилаи дувуми савум маҳорати нависандагии ӯ такмилу инкишоф ёфта, банду басти асарҳо нисбат ба марҳилаи аввали эҷодиёташ комилу такмил ёфтааст. Ҳангоми таҳлилу таҳқиқи сабку унсурҳои забонии насри нависанда ин ҷиҳатҳои фарқкунандаи марҳилаҳои эҷодиёти Сорбонро метавон муайян кард.

Дар унсурҳои забонии банду басти асар Сорбон *диалогу монолог* ва *руҷуи лирикиро* хусусан дар марҳилаи дувуми эҷодиёт дар офаридани жанрҳои миёна ва калони ҳамосавӣ қисса, қиссаи хурд, роман дар пайвастании воқеаҳои асар (фабула) бештар ва ба маврид ба қор бурдааст. Нависанда тавассути диалогу монолог, ки хонишу дарки асарро барои хонанда нисбатан осон мегардонад, образҳои персонажҳоро бо роҳи андешарониҳои муфассали муассир мекушояд. Масалан, дар диалогии мазкур нависанда дар симои Ҳаким марди бовичдону боадолат, поксиришт ва дар образи бригадир инсонии ботақдир дурандешро инъикос намудааст: « – *Не, бригад. Чанг асабҳои маро зӯр карда буд. Ҳозир вайрон шудааст. Оқибаташро намефаҳмам. Ба асабҳо нобакорон зиёда аз чанг таъсир мерасонанд...*

– *Ту, бо ин феълат, дар ҷои ман боӣ, як ҳафта ҳам дошт намедиҳӣ. Арзиши матои бардошт зиёдтар аст, – изҳори фазл кард бригадир.*

– *Дуруст мегӯӣ... Ба ман раҳм кун, дигар наметавонам. Ана ин хару ҷуволҳоят. Ман аз ту як хар, як ҷуволӣ холӣ ва як ҷувол гандум қарздор.*

– *Ту ҳамон хел гап мезанӣ, ки он чизҳо моли ман бошанд...*» [6, с.115].

Дар монолог, унсури дигари гуфтор ё ки забон, нависанда одатан олами ботинию муҳокима ва андешарониҳои қаҳрамонҳои марказӣ ё ин ки зимни таҳқия таассуроту ҳиссиёти персонажҳо ва нуқтаи назари хешро низ баён мекунад, аз чумла: «... *бо тухмат ҳам аз маърака берун шудан мумкин аст. Ҳатто аз пушти як Сирочи тухмдузду бадмаст, ман бадном мешавам. Худо умратро диҳад, бачча...Хайр, деҳаи мо кай аз гап холӣ буд? Одам ҳаст, гап ҳаст... Хайр, ман мард. Сирочро мефаҳмам, ӯ маст ҳам буд, лекин ба вай занани шаттоҳ чӣ? Гуфти Ашӯра: «Ба ту чӣ? Занани набоӣ, хоҳари набоӣ, холабачча бачеш. Боз ба замин шишта дасту по ҳам мезанад. Рӯт сиёҳ бешарм...*»» [6, с.166-167].

Яке аз унсурҳои дигари забони баён дар тасвири муаллиф тасвири ҳолати иштироккунандагони асар мебошад, ки дар мисоли тасвири Ашӯра баръало ба назар мерасад: «*Танҳо дили кас ба Ашӯра месӯзад: як сару ду гӯш, ӯро чӣ зарур. Ҳар рӯз ду соат дарс дода, озода гардад, чӣ мешуд? Ҳуснаи ҳам дар байни заҳу порӯҳо бенишон; роҳат ҳам надорад. Гуё Ашӯра барои худаш ин қорро мекунад. Вале барои ин хел занҳои мардмизоҷ ҳусн лозим не, онҳо чандон оинаву шонаро дӯст намедоранд. Агар ба дасти ӯ тозиёна афтад, фақат ба соқи мӯзааш зада фикр мекунад, ба ферма чӣ карду бо чӣ бояд бикунанд?»*» [6, с.146].

Баъзан ҳангоми таҳлилу таҳқиқ дар муайян намудани услуб ва забони нависанда ба иштибоҳ роҳ дода мешавад. Пас, услуб ва шеваи гуфтор, луғотро дар эҷодиёти нависанда чи тавр метавон муайян ва фарқ кард. Зимнан услуби забони функционалӣ, аз чумла услубҳои илмӣ, расмӣ, гуфтугӯӣ, публицистӣ ва бадеӣ маҷмӯи унсурҳои забонии мавҷуданд, ки ҳар яке услуби хоси забон ва тарзи тартиби ҷумлаҳоро ташкил медиҳад. Дар адабиёти бадеӣ забони асари бадеӣ, тарзи баён, тартиби калимаҳо ва ҷумлаҳоро тартиби мантиқӣ дар бар мегирад. Вобаста ба мундариҷаи матн се навъи баён ҷудо карда шудааст: *таҳқия*, *тасвир* ва *муҳокима*. Ҳар яке аз ин навъҳои гуфторро дар насри Сорбон ба назар мерасад, ки воситаҳои адабию ҳунарии нависандаро ташкил медиҳанд. Дигар ин ки яке аз воситаҳои ифодаи муносибати муаллиф нисбат ба мавзӯҳои матн дар истифодаи навъи муайяни забон (адабӣ, шева ва луғоту истилоҳот) зухур меёбад, ки банду басти хоси худро дорад. Ҳамин тавр, навъҳои асосии забони асар *тасвир*, *таҳқия* ва *муҳокимаро* дар насри Сорбон дида мебароем.

Таҳқия дар эҷодиёти Сорбон одатан аз ҳозира ба гузашта *бо усули ретроспективӣ*, *монтаж* пайвасти воқеаҳо, хатти сужет, истифодаи *эпиграф*, *диалог* (қиссаҳои «Занги аввал», «Санги сипар», «Ҷӯғӣ», «Чархи эҳтиётӣ»), қиссаи хурди «Сом», «Лоикнома», романи «Туғрал»), дар *усули экспозиция* аз номи шахси яқум (қиссаи «Буд, набуд»), бо истифодаи *унсурҳои гайриҳатмӣ* дебоча ё муқаддима, эриграф, эпилог, *унсури сужетии банду басти дохилӣ* (қиссаи «Сабо», романҳои «Актёр», «Ниёз-конҷӣ» китоби аввали «Зарафшон», «Кадевар», «Росу»), бевосита аз таҳқия оғоз намудан, аз тасвири манзара, портрет, диалогу монолог, дар *банду басти ҳалқавӣ* (қиссаҳои «Шинели падар», «Дашти морон», «Қумрӣ», қиссаҳои хурди «Санги лағжон», «Оташбасар», «Қабӯтари сафед», «Хонаи нав», «Сафари хонакалон», «Марди танҳо», «Гап дар дил», «Пиндор», «Якгӯша», «Юсуфча», романи «Шарифа» китоби дувуми «Зарафшон»), аз номи шахси яқум ҳамчун иштирокчи ва шоҳиди воқеа («Қушиш») ва ғ. бо истифода аз унсурҳои банду баст хатти сужети асар тарҳрезӣ шудааст.

Х. Шарифов мазмуну мундариҷа ва ғояи асосии романи «Барзгар»-и Сорбонро хеле муфассал таҳлилу таҳқиқ намуда, дар бораи сабки нависанда ба чунин натиҷа мерасад: «Сабки хос ва тоза, вусъат ва истиқлоли назар, доманаи васеи мавзӯҳо, тарзи образ офаридан далолат бар он мекунанд, ки нависанда диди мустақил ва тоза ба воқеият ва таҷрибаи зиндагӣ асосёфта дорад» [12, с.157-158]. Воқеан асарҳои Сорбон дар марҳилаи савуми фаъолияти нависандагӣ ҷанбаи таҳлилий касб карда, дар олами андешаҳо ва муҳокимарониҳо нависанда воқеияти зиндагиро бо ҳастии инсонро олам бо ҳам мепайвандад. Нависанда дар сарнавишти инсон, олами ботинӣ ва таъсирпазирии дигаргуниҳои замон ба умқи сиришту қисмати инсонӣ, ахлоқи маънавӣ ва ҳолати равонии ӯ зимни муҳолифатҳову монеаҳои зиндагӣ амиқ назар намуда, сайъ намудааст, ки материали ҳаётро ончунон ки ҳаст, ба тасвир гирад.

Бояд гуфт, ки воситаҳо ва унсурҳои тасвири бадеӣ имкон медиҳанд, ки масъалагузориҳои ғоявӣ бадеии нависанда ҳангоми муҳокимарониҳову андешарониҳои ӯ дар матн муайян карда шавад. Мувофиқ истифода бурдани усулҳои мухталиф дар офаридани асари бадеӣ дар бораи сабки нависанда тарзи нигорандагӣ маълумот медиҳад. Зиёда аз ин, санъатҳои бадеӣ имкон медиҳанд, ки муҳокима ва ғояи асарро нависанда равшану возеҳ баён намояд. Сорбон воситаҳои тасвир ва санъатҳои бадеиро, яъне ҳангоми тасвири ягон ҳодиса, манзара ва образ ба маврид ба кор мебарад, аз қабилӣ *ташбех*, *истиора*, *муҳолиға*, *ташхис*, *маҷоз*, *киноя*, *таъриз*, *талмех*, *ирсоли масал*, *тавзеҳ*, *равшанбаёнӣ* ва ғ. Масалан, дар насри нависанда санъати бадеии **истиора** дар тасвири ашӯ ва чехра чунин ифода ёфтааст: «Зироат дар назди бурси *садасурат*, ки дар рӯи дара шох зада буд, қарор гирифт. Аз боло як марди *чорпахӯи* ришсиёҳ фуромад» [6, с.192].

«Офтобхон илоҷе наёфт, ки Шаҳбонуро аз ҷанги ин *дарранда* халоса кунад» [6, с.223].

«...дар ҳақиқат ӯ Истадро хуш карда гирифта буд ва *одамвор* зиндагӣ кардан мехост...» [7, 155].

Дар санъати маҷоз: «Танҳо рӯзи сеюм, вақте ки Ашӯра бо *ҷигари сӯхта* ба авул омад, масъала равшан шуд» [6, с.193].

«*Моҳи шомхӯрда* аз дишаба гӯё оне дертар баромада буд» [6, с.232].

«*Рӯд аз мурдаи ман сер намешавад*, духтарам, ман аввал отатро меёбам, баъд мемурам» [7, с.88].

«Дасту пой Чинӣ суст шуд ва Умматқул ҳис кард, ки дар оғӯшаш *модар об шуд*» [7, с.116].

Дар санъати ташбех: «Аҷаб махлуқе халқ, *мисли* сӯзан ҳамаро пӯшонаду худ – луч, *мисли* дег ҳамаро хӯронаду худ – холӣ» [7, с.193].

«Вақте ки шумо *мисли* як марди заршӯе, ки пӯстак ба даст зарпора доштани шуда, лаби Зарафшон нишаста ба тугъени он назар меафканед, мавҷҳо забона зада, уштулум карда, гӯё соҳилро шуста мебурда бошанд, ба канораҳо бархӯрда, сӯи Дупула мешитобанд ва дар ҳамин манзил дар зери пулҳои паҳлӯ *мисли* мор ҳалқа зада ором мегиранд» [6, с.204].

«Нӯги бинӣ ва гӯшҳояш аз сармо пушти гули шафтолу *барин* ранг гирифта буданд» [6, 205].

«Писарак *мисли* гӯсфанди сӯре, ки ба ресмонкашии одамӣ итоат накарда, чаҳор дасту пойро тира монда, вазн ба ақиб меандозанд, оҳиста-оҳиста пас-пас рафт» [6, с.206].

Дар санъати муқоиса: «Ману Салима барои Комил *ҳамчун мургони даштиву хонагӣ* будем: *Салима дили васеъ дошт*, дар хонаи танг ҷой мегирифт, вале ба дили ман дунё тангӣ мекард» [6, с.67]. «Шаҳбону баромад. *Чун шохдӯхтар ва парихӯи афсонавӣ аз сандуқ зебо, пурнур ва чаширабоя ақлбар на, балки дар партави хираи чароғи сиёҳ қутқанда, логару бемадор намуд*» [6, с.243].

Дар баёни киноя: «Ва аз радиои девори даҳлез ин садо меояд: «*Чаши танги дунёдорро ё қаноат нур кунад ё хоки гӯр...*» [7, с.145].

«– *Дуруст, раис дар ин замон мардонро аз рӯи зан шиносанд...*» [7, с.149].

Бояд қайд кард, ки дар насри Сорбон яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ *санъати киноя* ва *таъриз* ҳангоми баёни воқеият ҳамчун воситаи баёни талху пичинг ба тариқи киноя бо ҷузъиётбаёнӣ ва мақолу зарбулмасалҳои мардумӣ ва таъбирҳои сохтаи нависанда фаровон истифода шудааст. Махсусан дар ҷустуҷуҳои адабии нависанда *санъати ташхис* ва *талмех* дар масъалагузориҳо, характерофариниҳо ва кушодани олами ботиниву рӯҳии чехраҳои ҷудоғона, балки зимни таҳлилу таҳқиқи «масъалаҳои доғи рӯз» бештар истифода шудааст. Масалан, нависанда ҳанӯз дар жанри хурди эпикӣ, ҳикояи зерини унвони «Шер ва дигарон» олами зисти ҳайвонҳоро ба олами воқеии инсон муқобил гузошта, дар рӯи лирикӣ хислати ҳар ду дар муқоиса чунин менигорад: «*Ҳайвонҳо аҷаб қору кирдорҳое доранд; рафторҳое кунанд, ки кас бошанд. Нафсашонро дар назар надорам; нафс дар ҳама ҷунбанда ҳаст; онҳо*

хислатҳое доранд, ки... Гуфта натавонам... Ҳамин қадар гӯям, ки як шер занад, чанд рӯбоҳ хӯрад. Корчаллонҳои бузурги байналмилалӣ барин. Фарқ дар он ки нархи моли аз мамлакатҳои дур ё Чин овардаи корчаллонҳои мо то ба дасти истифодабаранда расидан ба зарр баробар гардад; моли сайдкардаи шер муфт шавад дигаронро» [11, с.434]. Нависанда дар ин нигориш қонуниятҳои мавҷудияти ду махлуқоти олам як инсон ва дигаре ҳайвонро ба ҳам муқобил гузошта, муқоиса кардааст: барои арзи вучуд кардан инсон дар андешаи ба даст овардани мол аст, вале бо қадом роҳу арзиш ва «корчаллонҳо» барин қасос бо фоиз фоида мебардоранд, аммо дар олами ҳайвонҳо дигар хел, аз моли сайдкардаи шер дигар ҳайвонҳо муфт шикам сер мекунад.

Нависанда олами ҳайвонҳоро ба мушоҳида гирифта, хислату рафтор ва зисти онҳоро равшану возеҳ ба тасвир меорад. Чунинчи, «Баъд кафтор пайдо шуд; ҳайвони на ба сағ монанд, на ба рӯбоҳ, на ба хук ва на ба шағол. Кам-кам аз ҳар ҳайвон узв гирифта, аммо гӯши лаққаву гирдаву карнайосоҷи ба гӯши ягон ҳайвон монандӣ надорад.... Шағол ояд, рӯбоҳ ояд, зог ояд, аз кучо ақкаи хабаркаш пайдо шавад... Муборизаи ҳаёту мамонт оғозанд. Дандони зӯрон дар гӯшт, чашишон ба рақиб.... Худоё, чӣ муборизае! Нахӯрӣ, бимирӣ...» [11, с.435]. Метавон гуфт, ки дар насри Сорбон санъати бадеии тазод ва муқобила, ки яке аз пуртаъсиртарин воситаҳои тасвири бадеӣ ба шумор меравад, дар шаклҳои мухталиф зимни баёни киноя ва муқоисаи сифоту хислатҳои инсонӣ ва дигар мавҷудот ҳангоми таҳқиқи дунёи ҳастӣ истифода шудааст.

Баъдан Сорбон барои нишон додан ва ба таҳлил гирифтани мудҳиштарин замони воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба тамсил рӯ оварда, романи тамсилии «Росу»-ро эҷод мекунад, ки зимни он амалу рафтори силоҳбадастону дастаҳои ғоратгари бенангу номус ва бандаҳои нафсро мазаммат мекунад. Дар роман ҳайвонҳо монанди одамон ва баръакс одамон монанди ҳайвонҳо сухан карда, рафтору амал менамоянд. А. Сатторзода дар бораи ин роман чунин изҳори назар кардааст: «Нависанда дар асари наваш, ки бидуни шубҳа аз бозёфтҳои адабӣ дар адабиёти муосири тоҷик мебошад, як силсила чеҳраҳои тамсилӣ ва воқеии тозае офаридааст, монанди Росу, ҷосу, Раммор, Сепо, Мушгир, гулоб, Саврӣ, Фолбин ва дигарон» [6, с.14]. Чунин санъати бадеиеро, ки ҳайвонҳо, парандагон, наботот, ҷамодот, ҷирмҳои осмонӣ ва ғайра эҳсосоту хислатҳои инсонӣ нисбат дода шудааст, яъне дар шакли муҷаз баён мешавад, санъати таъхис номида мешавад, ки Сорбон дар ҷустуҷӯҳои нави адабӣ барои ифодаи тафаккури бадеӣ ба кор бурдааст.

Яке аз санъатҳои бадеие, ки дар эҷодиёти Сорбон дар марҳилаи савум мавқеи бештари пайдо мекунад, санъати талмеҳ мебошад, ки ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо (дар романи «Зарафшон» китобҳои яқум «Ниёз-конҷӣ, дувум «Шарифа» ва савум «Туғрал», хусусан дар романи «Достони писари Худо»») ва ба ягон шеърӣ маъруфи яке аз саромадони сухан (дар романи «Актёр») ва истифодаи эпиграф дар аввали фасли китоб ишора карда мешавад. Чунинчи, нависанда қабл аз таҳқиқи сарнавишти Шарифа қаҳрамони марказии китоби дувуми романи «Зарафшон» солҳои он замонро чунин менигорад: «Чунин буданд он солҳо (солҳои 1917-1918 – Ҳ.Ҳ.): ошӯбу балвоҳо андаке фуру хобида, гумоштагони Ҳукумати подшоҳӣ ба андозчинӣ ва гирд овардани сарвату дунёи пардохтанд; дар ноҳияҳо ва волостҳои водии Зарафшон ягон-ягон ноҳушиҳо, роҳзаниҳо, қасду қасосгириҳо рух заданд, хавфу хатарӣ раҳу рӯ афзуда буд» [ҷ.6 7]. Чунин воқеаҳои таърихӣ ва рӯйдодҳои замон дар китоби савуми романи «Зарафшон» - «Туғрал» зиёд во меҳӯранд (с. 252, 253, 254, 259, 260, 267).

Нависанда дар монологи дарунии персонаж дар бораи ҳастии равшаниву зулмот андешаронӣ намуда, аз ривояту асотирӣ таърихи гузашта ёдовар мешавад, ки санъати талмеҳ аст: «Худойи Заврон шояд дуруст карда бошад, ки пеш аз Ҳурмузд Аҳриманро рӯйи олам овард.....» [8, с.250].

Асотир ва ривояту афсонаҳо дар романи таърихӣ «Достори писари Худо» хеле фаровон истифода шудааст, ки дар асоси достони «Иллиада»-и Ҳуммер оварда шудааст, аз ҷумла: «Ахилл нури шоҳ Пелей ва олиҳа Федта буд. Раммол Калхаси пешгӯи қард, ки Ахилл қаҳрамон ном мебардорад. Бисёр қорнамоиҳо мекунад ва дар ҷанги Троя тири захрогин хӯрда мемирад» [9, с.22]. Ё ки ҷойи дигар: «Гектор найза андохт. Найзаи ӯ чун бори сабук ба синаи Ахилл бурхӯрду бознас гашт. Гектор найзаи дигар андохт ва бародараи Деифобаро ба ёрӣ хост, вале ӯ пайдо набуд ...» [9, с.25]. Чунин мисолҳо дар роман аз таърихи шоҳони Порс «Курушнома», низоми давлатдорӣ мақдуниҳо, юнониҳо ва шоҳони сулолаи Ҳахоманишиҳо низ зиёд оварда шудааст, ки ҳамзамон дар атрофи қаҳрамонҳо ривоят ва қиссае ёдовар шудааст. Яке аз ҷиҳатҳои характернок дар насри солҳои охири Сорбон дар ҳатти сюжет тасвир шудани хоб ва таъбири онҳо (санъати истиора, ҳамчун рамз истифода шудааст) мебошад, ки ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии ҳаёти инсон пайгирӣ шудааст. Хоб

дидани Ниёз-кончӣ, Шарифа, Туғрал ва Искандару персонажҳои дигари романи «Достони писари Худо» мисол шуда метавонанд. Чунончи: «*Ва он шаб Азимулмулк хоб дид худои Апполонро. Апполон аз эшон рӯ тофта, ки шаҳрдорӣ карда натавонистанд; ҳама ҷо ва ҳама соҳаву ҷабҳа нообод, валангор, nobасомон, бесоҳиб. Сарону сарварон ба корҳои беҳуда: маҳалгарой, сарватгундорӣ, рақсу бозӣ, шаробхорӣ ва духтарбозӣ машгуланд...*» [10, с.13]. Ҳамчунин фол, аломат, нишона дар навиштаҳои Сорбон зиёд ба кор бурда шудааст, ки ҳар яке аз онҳо ба рӯйдоде вобаста карда шудааст (афтидани сангчаҳо ба сари шоҳ Искандар, давидани қурбонии бесар, гирд омадани лошаҳӯрон ва ғ.).

Субъективона баён шудани андешаи нависанда дар асар, ки мавқеи муаллифро нисбат воқеаҳои таърихӣ забтқориҳои Искандари мақдунӣ нишон медиҳад, дар марҳилаи савуми эҷодиёти нависанда хусусияти таҳлилий дорад. Чунончи: «*Ва онҳо аз кучо донанд, ки пайғамбари озарниҳод Зардушт зар бо хуни дил ва мағзи сар ошурда ин варақҳоро зарнигор кардааст...*» [10, с.203]. Ё ки «*Аз кучо донанд онҳо, ки Дориюши аввал, Хишоёршоҳ, Ардашер – шоҳони ҳахоманишӣ ба ободии ин ҳисори беназир чӣ хидматҳо кардаанд. Искандари харобкор ба барандохтани дижу кӯшкҳои таърихӣ усто гашта, харобкориву саргирӣ заҳмате надорад. Ба назараи исқандарихои зудсохтаи хубтар бувад аз диҷҳои хунармандона сохта...*» [10, с.203].

Дар тасвири бадеии воқеият Сорбон ҷанбаи зеҳнӣ пурқувват аст, ки он ҳангоми ба андеша рафтани персонажҳои асар ва муҳокимарониҳои онҳо оид ба зиндагӣ ва шахсияти ҳеш олами ботинӣ ва азиятҳои рӯҳии онҳоро ошкор месозад. Масалан, дар мисоли мазкур гуфтугӯ ва андешаронии шоҳ Доро зимни рӯёҳо ба тасвир оварда шудааст: «*Монанд ба андешаву пиндори ӯ аз қаъри дур ё аз гори торик, аз паси пардаи сиёҳ се ҷуфт чашми фурузон надид омадаанд ва ба косоҳои газаб бадал гаштанд*» [10, с.253]. Дар мисоли дигар, аз пеши роҳи сипаҳсолор Пармониён баромадани рӯбоҳ, ки онро нишона ва фоли бад медонад: «*Ва чаши сӯи рӯбоҳ бурд, ки низ гайб зада буд. Фоли бад донист: «Рӯбоҳро дучор оӣ, қорат барор накунад. Гургро дидан хуб бувад дар сафар»*» [10, с.303].

Махсусияти сабки нигориши Сорбон дар он зоҳир мешавад, ки дар солҳои охир асарҳои равонӣ бо тасвири зеҳнӣ эҷод мекунад, ки тамоми ҳодисаву воқеот дар таҳайюлу зеҳни қаҳрамонони марказӣ иттифоқ меафтад. Аз ҷумла, дар қиссаи «Спитамон» нависанда тамоми воқеаро нависанда дар зеҳни қаҳрамони марказии қисса – Шубон, ба тасвир меорад. Қисса аз номи шахси аввал, яъне аз номи қаҳрамони марказӣ эҷод шудааст, бинобар ин қиссаи зеҳнӣ (интеллектуалӣ) буда, нависанда дар андеша, аз рӯйдоду воқеаҳои баамаломата натиҷагирӣ мекунад. Ҷаҳони ботинии қаҳрамони марказиро нависанда бо тамоми ҷузъиёташ тасвир менамояд.

Бояд гуфт, ки дар усули нигориши Сорбон хусусан дар солҳои охири фаъолият таҳқия ошкоро баён шуда, гоҳе бо хонанда суҳбат мекунад ва ё ки дар ручӯи лирикӣ аз номи персонаж воқеиятро шарҳу тавзеҳ медиҳад: дар монологи дарунӣ, пиндору андешаронӣ ва муҳокимаи шоҳ Доро, дар гуфтугӯ бо Худо: «*Ҳама шоҳанишоҳони Порс холиё чунин ҳол доранд... Ё хубтар аз ҳоли ман? Гумон мекунам, хубтар. Зеро онон бо ному нишон рафтаанд; ҳатто онҳое, ки аз дастии Боҳӯӣ маккор афканда шудаанд, номи нек доранд...Аммо ман дар зиндагӣ мурда шудам...*» [10, с.253]. Чунин монологи дарунии персонажҳо, гуфтугӯ бо Худо дар романи «Зарафшон» ба назар мерасад, ки ба ин васила нависанда олами ботинӣ ва ҳолати рӯҳии қаҳрамонҳоро нишон доданӣ шудааст.

Хулоса, Дар марҳилаи дувуми фаъолияти эҷодиёт дар насри Сорбон тасвири сарнавишти пурмоҷаро ва печидаи чехраҳои чудоғона мавқеи муҳим пайдо мекунад. Хусусан, аз ҷиҳати банду баст аввалин қиссаи нависанда («Занги аввал») ва қиссаҳои дувуму савум («Санги сипар», «Ҷӯгӣ»)–ро метавон қиссаҳои монтажӣ ном бурд, зеро воқеа дар усули ретроспективӣ бо ҳам пайвастанӣ воқеаҳо дар шакли монтаж таҳқия мешавад. Дар тарзи тасвир, шакли таҳқия ва характерофаринии нависанда дар марҳилаи дувум дигаргунӣ ба назар мерасад, аз он ҷиҳат, ки Сорбон ба кушодани ҳолати рӯҳии фард маҳз дар қисмати онҳо майл мекунад ва нахустин романи нависанда «Актёр» далели ин гуфтаҳо шуда метавонад. Маълум мешавад, ки яке аз ин ҳамин гуна хусусиятҳо сабки фардии Сорбонро муайян мекунад. Нависанда образҳои характерҳои гуногунро дар баробари воқеаҳо ва вазъи рӯҳии онҳо тавассути усулу унсурҳои тасвири бадеӣ офаридааст. Дар ин марҳилаи эҷодиёт нависанда дар чехраофаринӣ, ба мушоҳида гирифтани моҳияти зиндагӣ, ба тасвир гирифтани равандҳои зиндагӣ, манзараҳои зиндагӣ ва амсоли инҳо даст ёфтааст.

Дар марҳилаи савум дар насри Сорбон ҷанбаи зеҳнӣ ва ҷанбаи таҳлилий дар таркиби воқеаҳои сюжет пурқувват мегардад. Нависанда таъя ба суннатҳои адабиёти классикӣ ва ривоятӣ, истифода бурдани унсурҳои этнографӣ, банду бастии бадеӣ, аз қабилӣ унсурҳои илҳокӣ қиссаву ривоятҳои таърихӣ, ривоят, афсона, хоб, дигар унсурҳои тасвири бадеӣ

(экспозитсия, ретроспексия, ручӯи лирикӣ) пайдарҳамии инкишофи воқеаҳо (фабула) дар жанри калони ҳамосавӣ – роман дар шуур, ахлоқ ва маънавиёт роҳи таҳаввули азимро пеш гирифт. Марҳилаи савум дар насри Сорбон бо воситаҳои адабию хунарӣ, масъалаҳои ғоявию бадеӣ ва унсурҳои тасвири бадеӣ, махсусан дар таърихияти тасвир таҳаввул ёфта, дар хунари нигориш камолоти эҷодии нависанда маҳсуб меёбад. Нависанда дар камолоти эҷодии хеш дар насри муосири тоҷик жанри романро дар заминаи истифода аз суннатҳои адабиёти гузашта ва бо истифода аз адабиёти ҷаҳон дар тасвири воқеаҳои гузаштаи дур ва замони муосир аз зовияи диди муайян бо банду бастаи хоси тасвир ба пояи баланд бардошт.

АДАБИЁТ

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследование разных лет / М. Бахтин. – М.: Издательство Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев.-Душанбе: Адиб, 2009.-324 с.
3. Набавӣ А. Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.124-135.
4. Салимӣ Н., А. Набавӣ. Камолоти сухан / Н. Салимӣ. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.45-49.
5. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳиявавероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 448с.
6. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди I. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
7. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди II. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 444 с.
8. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VI. Роман: Зарафшон, Шарифа. Китоби дувум. Туғрал. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
9. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
10. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VIII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
11. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди XI. Ҳикоя. / Сорбон. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 448 с.
12. Шарифзода Х. Баррасии як романи Сорбон // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.136-158.
13. Шукуров М. Тавоноии инсон ва ё яъсу ноумедӣ // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.73-84.

САБК, ЗАБОН ВА ТАРЗИ БАЁН ДАР НАСРИ СОРБОН

Дар мақола насри нависандаи пурмаҳсули муосири тоҷик Сорбон аз ҷиҳати сабк, забон ва тарзи баён баррасӣ шудааст, ки такомули хунари нигорандагии ӯро дар марҳилаҳои гуногуни эҷодӣ муайян менамояд. Мавзӯҳои осори нависанда актуалӣ буда, беиштар сарнавишти чехраҳо, андешаву ормонҳо ва таъвишҳои зиндагии рӯзмараи мардумро дар лаҳзаҳои фоҷианоки қисмат ва воқеаҳо дар банду баст ва воситаҳои тасвири бадеии хос дар бар мегирад.

Муаллифи мақола ҷараёни ташаккул ва таҳаввули жанри насри Сорбонро дар марҳилаҳои муайяни эҷодӣ тадқиқу таҳлил намуда, сабк, забон ва хунари нависандагии нависандаро вобаста ба масъалаҳои тасвири бадеӣ, пеш аз ҳама, тарзи ривоят, шакли таҳкия, офариниши образ ва шарҳу тавзеҳи воқеият ва тариқи истифодаи шудани дигар воситаҳои тасвири бадеӣ аз зовияи диди нависандаро мавриди муҳокима қарор додааст. Масъалаҳои муҳимме, ки Сорбон дар ғояи бадеии асарҳо ба тасвир гирифтааст, беиштар ба ахлоқ ва маънавиёт, қисмати инсон дар фазои муайяни давр дар ҷузъиётҳои хурди маишӣ, сарнавишти пурмоҷаро ва шахсиятҳои таърихӣ гузаштаи дуру наздик бахшида шуда, бо сабк, забон ва тарзи хос баён қаламдод шудаанд, ки дар ҳаҷми мақола нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: маҳорат, нигориши, сабк, забон, баён, воситаҳои бадеӣ, ғоя, ташаккул.

СТИЛЬ, ЯЗЫК И СПОСОБ ИЗЛОЖЕНИЯ В ПРОЗЕ СОРБОНА

В статье рассматриваются стиль, язык и способ изложения в прозе Сорбона, одного из плодотворных таджикских писателей современной литературы, на основе которого определяется развитие писательского мастерства в разный период его творчества. Темы произведений писателя являются актуальными, и в большинстве случаев посвящены судьбам человека, их раздумьям, чаяниям и повседневным хлопотам в различных трагических периодах жизни и событиям, которые изложены в особенном композиционном стиле и художественной манере писателя.

Автор статьи, исследуя процесс жанрового развития и преобразования прозы Сорбона в определенном периоде его творчества, рассматривает стиль, язык и мастерство изображения писателем вопросов художественного изображения, прежде всего способ

повествования, рассказа, образование образа, характера и описание событий, и использование других элементов художественного выражения с его видением мира. Важные вопросы, в которых излагается творческий замысел Сорбона в большинстве случаев посвящены нравственности, духовности, человеческим судьбам в определенный период повседневной жизни, трагическим судьбам и истерическим лицам в стиле, языке и способе изложения присуще писателю, что рассматривается в рамках данной статьи.

Ключевые слова: мастерство, изложение, стиль, манера, язык, художественные средства, замысел (идея), развитие.

STYLE, LANGUAGE AND PRESENTATION IN THE PROSE OF SORBON

The article discusses the style, language and method of presentation in prose of Sorbon, one of the fruitful Tajik writers of modern literature, on the basis of which the development of writing skills in different periods of his work is determined. The themes of the writer's works are relevant, and in most cases they are devoted to the fate of a person, their thoughts, aspirations and everyday chores in various tragic periods of life and events, which are presented in a special compositional style and artistic manner of the writer.

The author of the article, exploring the process of genre development and transformation of Sorbon's prose in a certain period of his work, considers the style, language and mastery of the writer's depiction of issues of artistic representation, primarily the way of narration, storytelling, the formation of an image, character and description of events, and the use of other elements of artistic expressions with his vision of the world. Important questions that set out the creative concept of Sorbon in most cases are devoted to morality, spirituality, human destinies in a certain period of everyday life, tragic destinies and hysterical faces in the style, language and method of presentation inherent in the writer, which is considered in the framework of this article.

Keywords: skill, presentation, style, manner, language, artistic means, conception (idea), development.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

Сведения об авторе:

Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

About the author:

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - Doktor in philology, leading researcher of contemporary literature at the Rudaki institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

ТАҲҚИҚИ РҶЗГОР ВА ОСОРИ МУИЗЗӢ ДАР ЭРОН

Ҳайдаров Ф.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баррасии рӯзгор ва осори Муиззӣ дар Эрон ба таври густурда бо ба таъри расидани девони ашъори ӯ дар Техрон бори аввал соли 1318 (соли 1940 милодӣ) бо саъй ва кӯшиши донишманди маъруф Аббос Иқболи Оштиёнӣ оғоз меёбад. Аббос Иқбол ба девони шоир муқаддимае низ иншо намудааст, ки дар он роҷеъ ба валодат, таърихи қаробати ӯ ба дарбор, фарҷоми рӯзгор ва хусусиятҳои бадеии ашъори ӯ маълумоти мухтасар ибраз менамояд.

Мундариҷаи матни девони таҳиянамудаи Аббос Иқбол аз қасоид (466 адад), ғазал (60 адад), рубой (175 адад), қитъа (34 адад), таркиббанд (3 адад), тарҷеъбанд (3 адад) ва мусаммат (1 адад) иборат мебошад. Мураттиб дар охири китоб боби алоҳидае ҷудо карда, ба он «Изофот» унвон гузоштааст. Дар ин боб 6 қасида, 1 ғазал, 1 қитъа ва як порҷаи шеърӣ бо номи тағаззул оварда мешавад. Ин боб (Изофот) аз шеърҳои иборат аст, ки нусхаи онҳо дар

девонҳои дардастдоштаи Аббос Иқбол набуда, муруттиб онҳоро аз нусхаҳои дигари хаттӣ чамъоварӣ ва дар ин бахш чо намудааст [5].

Дар таҳияи девон аз ҷониби муруттиб баъзе камбудихо, аз қабилӣ аз матн афтодани калима, ибора ва дар баъзан ҳолат мисраъҳои алоҳида ба назар мерасад, ки дар натиҷаи мутолиаи девон мушоҳида мешавад.

Муҳаққиқ вобаста ба масъалаи мавриди назар дар боби Қайфияти ҷопи девон иброн менамояд, ки: «Бадбахтона, бо камоли кӯшише, ки шуд, аз девони Муиззӣ ҳеҷ нусхае, ки таърихи китоби он нисбатан қадим бошад, ба даст наомад ва ба иллати ҷадид будани нусхаҳо аз додани ихтилофоти нусаҳ сарфи назар шуд ва чун ҳамаи ин нусхаҳо ҷадид ва камубеш мағлут буд, бисёре мавозеъ ҳамчунон машкул ва мағлут монд ва нигоранда онҳоро ба ҳамон ҳол боқӣ гузошт ва иҷтиҳод ва завқи худро дар тасҳеҳ маноти эътибор қарор надод то дигарон онҳоро ба салиқаи худ ё мутобиқ нусаҳе, ки ба даст доранд, салоҳ намоянд ва ба иғвои нигоранда дар ҳафт ва иштибоҳ наафтанд» [5, Син].

Дар баробари ин, Аббос Иқбол илова менамояд, ба таъби китобе дар шарҳу тафсил дар боби Муиззӣ ва падари ӯ Бурҳонӣ ва он ҷӣ ва мамдуҳин ва муосирини эшон аст, ба зудӣ иқдом хоҳад шуд ва дастраси хонандагони гиромӣ хоҳем гузошт [5, Син].

Мутаассифона, дар бораи таълиф ва нашри ин китоб маълумоте дастрас нашуд.

Девони ашъори шоир сипас аз ҷониби олимони дигари Эрон, аз ҷумла зери унвони Девони комили Амир Муиззӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ соли 1362 ҳ.к., Девони Амир Муиззӣ бо тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Бо эҳтимоми Абдулқарим Ҷарбазодор соли 1389 ҳ.к. ва Девони Амир Муиззӣ бар асоси нусаҳи мусаҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қанбарӣ соли 1393 ҳ.к. ба таъб расидааст [5,6,7,8].

Носир Ҳирӣ, ки бо нигориши муқаддима соли 1362/1983 девони Муиззиро ба таъб расонидааст, ашъори ӯро бидуни тағйир ва изофаву илова, тавре ки Аббос Иқбол нашр намудааст, овардааст. Мавсуф дар муқаддима дар бораи Муиззӣ ва падари ӯ, василаи роҳ ёфтани Муиззӣ ба дарбори султон Маликшоҳ, вафоти шоир, сабки эҷоди ӯ ва амсоли он сухан гуфтааст.

Ҳамзамон, ишора намудааст, ки «Шумораи абёти мавҷуди девони Муиззиро ба худуди қариб бист ҳазор байт тахмин задаанд ва баъзе то худуди нуздаҳ ҳазор байт, вале девоне, ки устоду донишманди фақид Аббос Иқбол Оштиёнӣ ба соли 1318 ҳиҷрӣ-қамарӣ ба сармоияи Китобфурӯшии Исломия дар Техрон расонида, шомили 18623 байт мебошад» [6, 16].

Абдулқарим Ҷарбазодор ношири девони Амир Муиззӣ дар қисмати муқаддимаии девони шоир мақолаи профессори Донишгоҳи Деҳлӣ Саидамирхусайни Обидиро зери унвони «Абёти ношинохтаи Амир Муиззӣ» овардааст. Дар мақолаи зерин муаллиф дар баробари шарҳи мухтасари рӯзгори шоир, аз ҷумла таъкид менамояд, ки «инҷониб чанде пеш Бутхонаи (нусхаҳои хаттӣ шумораи 31, 32, 59, 60 (ин ҷониб шуарои мутақаддимин) Мавлоно Озод) Сӯфии Мозандарониро (вафот 1035 ҳиҷрӣ / 1625 мелодӣ) мавриди мутолиа қарор додам ва бо каломӣ аз бузурғтарин шуарои форсӣ, ки то ба ҳол ба ҷоп нарасидааст, бархурдам. Дар ин мақола танҳо ашъоре аз Амир Муиззӣ арза мешавад, ки дар девони таъбшуда ёфт намешавад. Ин чо бояд тазаккур дода шавад, ки бархе аз ин ашъор дар 1 баёзи захими дигаре, ки дар Китобхонаи анҷумани Осиейӣ (маҷмӯаи ашъор (мунтахаботи ашъори форсӣ) нусаҳи хаттӣ шумораи 927, Ишётак Сусоятӣ) нигоҳдорӣ мешавад, вучуд дорад ва ба исбот мерасад, ки ин калом мутааллиқ ба «Амир Муиззӣ» мебошад. Абёте, ки дар «Бутхона»-и Сӯфии Мозандаронӣ ва дар баёз ҳам вучуд дорад, дар повараке нишон дода шудааст. Ва ин ҳам лозим ба ёдоварист, ки иштибоҳот дар баёзҳо руҳ дода ва ашъори 1 шоир ба дигаре мансуб гардидааст» [7, бисту чаҳор].

Сипас, ашъоре, ки муаллиф ба Муиззӣ нисбат медиҳад, оварда шудааст, ки аз 25 ғазал, 10 қитъа, 7 рубоӣ ва 5 байти алоҳида иборат мебошад» [7, бисту чаҳор - сию се].

Муҳаммад Ризо Қамбарӣ зери унвони «Куллиёти девони Амир Муиззӣ Нишопурӣ» бар асоси нусаҳи мусаҳеҳи устод Иқболи Оштиёнӣ тавассути Интишороти Забор 1393 ашъори шоирро ба таъб мерасонад [7].

Устод Қамбарӣ ба девони шоир муқаддимае бо фарогирии рӯзгори шоир, зодгоҳи вай, воситаи ворид гаштани ӯ ба дарбори Маликшоҳ, дар бораи таъсирпазирии Муиззӣ аз устодони салаф, довари шоирон дар бораи шеъри Муиззӣ, нигоҳи муҳаққиқон ба сабки шеъри ӯ, фавоиди луғавӣ ва таърихӣ девони Муиззӣ, фарҷоми кори Муиззӣ ва амсоли он навиштааст, ки дар он рӯзгори шоир нисбатан муфассалтар арзёбӣ мегардад [7].

Мутаассифона, ғалатҳое, ки устод Аббос Иқбол ҳангоми таҳияи ашъори шоир дар мавриди аз матн афтодани баъзе калимаву ибора ва ҳатто мисраъҳо роҳ додааст, таҳиягарони минбаъда ба ислоҳи он нақӯшидаанд.

Ҳамзамон, устод Аббос Иқбол дар мақолаҳои сершуморе рӯзгор ва ашъори шоирро ба риштаи таҳқиқ кашидааст, ки бештари онҳо дар маҷмӯи мақолоти мавсуф чамъоварӣ шудааст.

Аз ҷумла, дар яке аз мақолоташ ишора менамояд, ки «Агар мадоеҳи Саноию Муиззӣ ва мадху ҳаҷвҳои Анварӣ аз муосирини худ набуд, зикри гафдар аз вузаро ва аъёну умарои аҳли Салочиқа номаълум мемонд ва то чи андоза тақлифи як муаррих, ки бихоҳад таърихи он давраро бинависад, аз ҳамин ҳадди ашқоли ҳолия ҳам мушкилтар мешуд» [10, 551].

Дар баробари мураттибони ашъори шоир, адабиётшиносони дигари Эрон низ дар атрофи рӯзгор ва ашъори Муиззӣ таҳқиқот ба анҷом расонидаанд.

Ба истиснои он ки аз ҷониби муҳаққиқони рӯзгор ва ашъори шоир маълумоти дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ, аз ҷумлаи «Чаҳор мақола» [14, с.70], «Лубобулалбоб» [1, с.70], «Ташкират-уш-шуаро» [13, с.57], «Ҳафт иқлим» [12, с.770] ва амсоли он омада бозгӯӣ шудаанд, паҳлуҳои дигари рӯзгор ва ашъори шоир дар асоси ашъори шоир ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ мавриди таҳқиқи адабиётшиносони Эрон қарор гирифтааст.

Аз ҷумла, доктор Ризозода Шафақ Амир Муиззиро мутаваллиди шаҳри Нишопур меҳисобад [11, с.167].

Албатта, ҳуди Муиззӣ дар хусуси зодаи шаҳри Нишопур буданаш ишораҳо дорад:

*Ҳар он касе ки набошад ба шаҳру хонаи хеш,
Бувад ғарибу кунад навҳаи ғариб ғуроб.
Видоъ кун, ки ҳам акнун, ки ман бихоҳам рафт
Гусаста дил зи Нишопуру суҳбати аҳбоб* [5, с.63].

Дар қасидаи дигар, ки дар мадҳи Фаҳрулмулк фарзанди Ҳоҷа Низомулмулк вазири ҳамақораи Салҷуқиён суруда, худро яке аз мардуми Нишопур маҳсуб медорад:

*Дуои халқи Нишопур лашкарест туро
Ки нагсалад-и ҳаме соате нафар зи нафар.
Яке манам, ки дуоҳои туст аширати ман
Чу Қулҳу Аллоҳу Алҳамд кардаанд аз бар* [5, с.286].

Дар баробари ин, тибқи андешаи доктор Шафақ «гузашта аз маззиятҳое, ки шеъри Муиззӣ бад он мумтоз аст, ... аз хавосу ахлоку ҷангҳо ва сулҳҳои Маликшоҳ ва султони Санҷар ва аҳбори бастагон ва надимону вазирони онон монанди Ҳоҷа Низомулмулк ва фарзандони ӯ ва дигарон иттилоъ ҳосил тавон кард».

Мавсуф шеваи шеъри Муиззиро шабеҳи шоирони мутақаддими Хуросон мешуморад ва илова менамояд, ки шеъри Муиззӣ бо ин ки дар асоси мутаваҷҷеҳ ба мадҳасароист, аз баъзе мавзӯҳои дигар ба кулӣ оғӣ нест. Масалан, қасидаи маъруфи Дар марсияи Маликшоҳ ва вазири ӯ Ҳоҷа Низомулмулкро метавон дар радифи аввали ашъори сӯғвории форсӣ шумурд [11, с.172].

Устод Саид Нафисӣ пас аз таҳқиқи ашъори Муиззӣ ӯро яке аз бузургтарин шоирони Эрон мешуморад, ки шеъри ӯ дар мунтаҳои дараҷаи равонию содагию ширинист ва аз ин ҳайс бар ҳамаи шоирони қарни шашум ба ҷуз Собири Тирмизӣ бартарӣ дорад. Маҳсусан, дар авсофи табиат ва ғазалсароӣ маҳорати томе дошта ва дар мадху марсия баёни муассир ва каломӣ фасеҳ дорад [9, с.83].

Забеҳулло Сафо низ дар атрофи рӯзгор ва осори Муиззӣ таҳқиқоти арзишманде анҷом додааст.

Дар бораи кайфияти вафоти ӯ фарзияи Муҳаммад Авфиро дар «Лубобулалбоб» [1] иштибоҳ хонда, таъкид менамояд, ки Муиззӣ, бино бар ишороти худ аз захми пайкони шох чанде бемор буда ва умеди офият надоштааст ва баъдҳо ҳам, ки беҳбуд ёфт, ҳамвора пайкон дар синаи ӯ ҷой дошт ва вайро азоб меод.

Дар хусуси замони фавти шоир ишора менамояд, ки «Охири касеро, ки Муиззӣ дар девони худ сутуда, Муиниддин Мухтасулмулк Аҳмад – вазири Санҷар аст, ки аз соли 518 / 1124 м. то соли 521 / 1127м. дар ин шуғл буд ва дар соли охир ба дасти ботиниён кушта шуд ва ҷун зикри ғолиби ричоли давраи Маликшоҳ ва Санҷар дар ашъори ин шоир омада, бинобар ин сукути ӯ дар бораи ричоли баъд аз Мухтасулмулк далели он аст, ки вай баъд аз 521 зинда набуд ва шояд пеш аз ин таърих ва пас аз соли 518 даргузашта бошад. Ва ки Саной дар ду байти мазкур иллати фавти ӯро тир хӯрдан аз подшоҳ донистааст, пас то охири умр дучори ранҷи пайкон буда ва шояд аз осеби ҳамон пайкон, ки дар синаи ӯ пинҳон буд, даргузаштааст. Ва ба ин тақдир қавли Ҳидоят (с. 140) - соҳиби «Маҷмаулфусаҳо», ки фавти Муиззиро 542 / 1147м. дониста, иштибоҳ аст» [15, с.140].

Ҳамзамон, Муиззиро яке аз чанд шоири бузурги эронӣ ҳисобида, ҳамвора дар сафи муқаддами шоирони порсигӯӣ қарор додааст ва вобаста ба муҳтавои ашъори ӯ ишора менамояд, ки дар шеъри ӯ фақат ба мадху ғазал бознамеҳӯрем, балки гоҳ аз вазъу андарзу

тавҳид ва ҳикмат ҳам асаре меёбем. Мамдуҳони Муиззӣ тақрибан ҳамаи ричоли давраи ӯ аз оғози салтанати Маликшоҳ то авосити аҳди Санҷар будаанд [15, с.142].

Бадеуззамон Фурузонфар дар мавриди зодгоҳи шоир ҳамандешаи устод Шафак буда, ишора менамояд, ки дар нисбаташ ба Нишопур ҳеч чои шубҳа нест ва Самарқандӣ буданаш иштибоҳ аст, зеро гузашта аз тасреҳи Авфӣ ва Амин Аҳмади Розӣ дар абёти худи Муиззӣ бад-ин қазия ишорате ҳаст, ки кам аз тасреҳ нест.

Ба андешаи Бадеуззамон арбоби тазкира ва қисмате аз шуаро ӯро сутуда ва аз бузургони сухан ва умарои калом медонанд ва бар ҳасби даъвии хеш (1 ишора аст ба ин абёт) шеъри шоирони дигар қофила ва шеъри ӯ пешоҳанг ва дар шеър оби лафзу оташи хотир аст ва гарчи шеъраш ба об монад, лекин оташвор ҳамеша сӯи баландӣ ҳамеканад оҳанг ва чун дар дилҳо фузун бошад ҳаловати лафзи осонро, маъониро ба алфози осон манзум мекунад.

*В-агар қиёс кунӣ шеъри шоирони дигар
Бувад чу қофилаву шеъри ман чу пешоҳанг.*

*Об аз оташ баркашад чун офарин гӯяд туро
3-он ки дар шеър оби лафз аст ӯву оташ хотир аст.*

*Ба об монад шеърам агарчи оташвор
Ҳамеша сӯи баландӣ ҳамекунад оҳанг.*

*Кунам манзум мадҳи ту ба лафзе, к-он бувад осон
Ки дар дилҳо фузун бошад ҳаловат лафзи осонро [16, с.231].*

Салотини муосири ӯро Муиззиддин Маликшоҳ бинни Алб Арслон (465- 485), Рукниддин Барқийроқ бинни Маликшоҳ (485-495), Ғиёсуддунё в-алдин Муҳаммад бинни Маликшоҳ (495-511), Арслон Арғун бинни Алп Арслон, ки пас аз бародараш Маликшоҳ (485 то 490) малики Хуросон буд, Санҷар бинни Маликшоҳ (511-552) ва шуарои муосири ӯро Масъуди Саъд, Саной, Сӯзанӣ, Муҳаммад бинни Носири Алавӣ, Саид Ҳасани Ғазнавӣ, Анварӣ, Адиб Собир, Рашидаддин Ватвот, Амбак, Рашидии Самарқандӣ ном бурда, вафоти ӯро санаи 542 меҳисобад [16, с.232-233].

Дар китоби Адабиёти Эрон. Аз оғоз то имрӯз. баъзе ишораҳои муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва муҳаққиқони муосир дар атрофи рӯзгор ва мероси адабии шоир бозгӯӣ шудааст [4, с.56].

Ҳодӣ Қазой роҷеъ ба рӯзгори Муиззӣ сухан ронда, ишора менамояд, ки дар ибтидои зиндагӣ Муиззӣ ба шуғли аслиҳасозӣ мепардохт, то ин ки ба васотати Амир Алӣ бинни Фаромурз, ки бародари зани Алп Арслон ва аз тарафи Маликшоҳ ҳокими Язд буд, ба хидмати султони мазкур даромад ва чои падарро гирифт ва шоири дарбор гашт. Ӯ пас аз муддате ба унвони маъмури давлатӣ ба Рум ва Қуния рафт ва бо сарвати калоне бозгашт. Санҷар нисбат ба Муиззӣ эҳтироми зиёде қоил буд ва ӯро падари худ меҳонд. Дар фатҳи Ғазнини соли 510 ҳ.қ. Санҷар ба чоизаи қасидае, ки Муиззӣ сохта буд, даҳони ӯро пур аз гавҳар намуд [3, с.108].

Ӯро пайрави сабки шоирони пешини Хуросон, аз чумла Фарруҳӣ ва Унсурӣ медонад ва дар мадҳасароӣ устод мешуморад. Ба иттилои муҳаққиқ ӯ дар ашъораш танҳо ба мадҳ басанда накарда, балки дар онҳо аз ҳикмату фалсафа ва панду андарз низ кӯтоҳӣ нанамудааст. Аз ашъораш пайдост, ки аз улуми асри хеш мутталеъ ва боҳабар будааст. Муиззӣ дар соли 511 дар шикоргоҳ ба ногаҳ тире хӯрд. Гӯё ин тир они камони Санҷар нохоста дар рафта буд. Бар асари ҳамин тир муддатҳо Муиззӣ аз ноҳияи сина дард мекашид ва саранҷом низ бар асари захми ҳамин тир дар соли 520 ҳичрӣ-қамарӣ фавт кард [3, с.109].

Доктор Аҳмад Ризо аз чумлаи муҳаққиқонест, ки ба омӯзиши ашъори Амир Муиззӣ ба таври густурда машғул шудааст. Нақши ин муҳаққиқ дар барқарор намудани калима, ибора ва баъзан мисраъҳое, ки бо айби носихон аз матни девони шоир афтодаанд, назаррас арзёбӣ мегардад.

Мавсуф дар мақолаҳои «Девони Амир Муиззӣ ва лузуми таҷдиди тасҳеҳ» [18], «Баррасӣ ва таҳлили навъе аз тасрифоти котибон дар нусхаҳои хаттӣ» [17], «Тааммуле бар девони нофарҷоми Амир Муиззӣ (илмӣ- пажухишӣ)» [19], «Ҷойгоҳи Рӯдакӣ дар шеъри Амир Муиззӣ ва дигар шоирон» [20] ва амсоли он роҷеъ ба рӯзгор ва хусусиятҳои бадеии ашъори шоир андешаи худро баён кардааст.

Мавсуф дар мақолаи «Ҷойгоҳи Рӯдакӣ дар шеъри Амир Муиззӣ ва дигар шоирон» [20, 89] Рӯдакиро нахустин шоири бузург ва касирулшеъри форсии дарӣ хонда, қадимтарин чойе, ки аз Рӯдакӣ ёд шудааст, девони ашъори Фарруҳии Сиистонӣ ва Амир Муиззии Нишопурӣ меҳисобад.

Дар мақолаи «Девони Амир Муиззӣ ва лузуми таҷдиди тасҳеҳ» пас аз баёни мухтасари рӯзгори шоир илова менамояд, ки девони Амир Муиззӣ то кунун ду бор дар Эрон тавассути устод Аббос Иқболи Оштиёни дар соли 1318 шамсӣ ва дар соли 1362 тавассути Носири Ҳирӣ аз сӯи нашри Марзбон сурат гирифтааст. Нашри девони шоирро аз ҷониби ин ду нафар бисёр мағлут ва нобасомон ва ба гунае бозорӣ меҳисобад.

Ҳамзамон, ишора менамояд, ки бархе аз абҳомҳо ва таҳрифҳои матни девон ба гунаест, ки ба иллати мутааххир будани нусахи мусаҳҳеҳ бисёре аз абёт, ки дар асл чаҳор мисраъ буда, ба сурати як байт даромада ва ду мисраи дуҷум ва сеюми байт аз матни девон соқит гардидааст. Чанд намуна аз ин абётро зикр мекунем:

Байти 3118:

Аё матобеи амри ту ҳозиру гоиб

В-аё мусаҳҳари ҳилми ту меҳтар аз каишод.

Байт ба ҳамин сурат номафҳум ва мабҳум дар матни девони тасҳеҳи устод Иқбол мазбут аст. Дар нусахи мактуб ба соли 1041 дар дасти нигоранда асли байт чунин аст:

Аё матобеи амри ту ҳозиру гоиб

В-аё мусаҳҳари ҳукми ту бандаву озод.

Камина паҳлуи ту ҳаст бартар аз гургин,

Кеҳина кеҳтари ту ҳаст меҳтар аз каишод.

Байти 7845:

Аз мадори чарху ҳукми Зухраву Баҳрому тир

Бо ту бод ин шонздаҳ ҳам дар ҳузур, ҳам дар сафар.

Ин байт низ аз абётест, ки мисраи аввал ва чаҳорум таркиб шуда ва масореи дуҷум ва сеюми он соқит гардидааст. Байти мазбур марбут ба қисмати шарбата ва дуоии тоиди қасида аст ва асли он чуни наст:

Аз мадори чарху ҳукми Зухраву Баҳрому тир

В-аз масири Ҳурмузу Кайвонс сайри моҳу хӯр.

Шонздаҳ чизи ту боқӣ бод то гетӣ бувад

Бо ту бод ин шонздаҳ ҳам дар сафар, ҳам дар ҳузур.

Абёти фаровоне дигаре дар матни девон вучуд дорад, ки мутаассифона, ба иллати адами вучуди нусахи саҳеҳ ва мутақаддим дар дасти мусаҳҳеҳ ба сурати як байт даромада, ки зикри ҳамаи онҳо дар ин мақол мақдур намебошад.

Аз дигар ишколоти ин тасҳеҳ абётест, ки дар матни девон бо воафтодагӣ забт гардида ва устод Иқбол дар канори он абёт аломати суол гузошта ва ба иллати набуди нусха абётро ба ҳамон сурати ноқис ва нуқтачин забт кардаанд. Фақат чанд намуна аз он зикр мегардад:

Чаҳон танг аст бар аъдо ба сони ҳалқаи Хотам

..... *нигин дорад.*

Байт ба ҳамин сурат дар матни девон забт гардида ва мусаҳҳеҳ дар повараке навиштаанд, ки «Ин байт аз чамеи нусах афтода ва фақат сурати мазкур дар матни як нусха ба ҷост». Дар нусахи дар дасти нигоранда байт ба сурати зер забт шудааст:

Чаҳон танг аст бар аъдо ба сони ҳалқаи Хотам

Зи баҳри он ки ӯ муҳри хилофат бар нигин дорад.

Байти 7500:

Ифтихори хусравон бошад ба дунёву ба дин,

Мисраи дуҷуми ин байт низ бо воафтодагӣ дар матни девон забт гардида ва мусаҳҳеҳ дар повараке овардааст, ки «дар ин ҷо як мисраъ аз ҳама нусах соқит буд». Саҳеҳи байт чуни наст:

Ифтихори хусравон бошад ба дунёву ба дин,

Дину дунёро ба султони чаҳон аст ифтихор [18].

Мавсуф дар мақолаи «Тааммуле бар девони нофарҷоми Амир Муиззӣ (илмӣ-пажуҳишӣ)» низ дар бораи рӯзгори шоир маълумоти хеле мухтасар дода, бештар ба девони шоир тавачҷуҳ зоҳир менамояд. Дар ин радиф ӯ аз норасоиҳое, ки аз ҷониби мураттибони девон ба вуқӯъ пайваस्ताаст, сухан ба миён меорад. Аз чумла таъкид меанамояд, ки матни девон бар асоси се нусахи мутаохир ва мағлут сурат гирифта ва чунонки мусаҳҳеҳ дар муқаддимаи девон ишора карда, ҳар се нусха бидуни таърих ва бо ҳуяӣ номаълум аст. Шеваи тасҳеҳ дар ин чоп мушаххас нашудааст. Мусаҳҳеҳ чӣ нусхаеро бар чӣ асосе ба унвони нусахи матн қарор дода ва нусахи бадалро аз қадом забт баргузидааст? Бисёре аз абёти девон, чунонки мусаҳҳеҳ дар муқаддима низ бад-он ишорат карда, ҳамчунон машқук ва мубҳам монда ва мусаҳҳеҳ дар канори он аломати савол (ва ё казо) марқум кардааст.

Абёти фаровоне аз ин девон бо воафтодагӣ ва исқотот ба сурати нуқтачин забт шудааст. Теъдоди зиёде аз абёт дар асоси қасоид маҳзуф аст ва амсоли ин.

Ҳамзамон таъкид менамояд, ки ӯ чанд солест ба кори тасҳеҳ ва тафҳеҳи девони ин шоир машғул аст ва нусхаҳои мухталифи девони ин шоирро аз назар гузаронидааст, ҳангоми муқобилаи нусхаҳои мутааддид бо нусхаи чопии девони ин шоир бо мавриди фаровоне аз тасҳифот ва таҳрифот рӯ ба рӯ шуд, ки бархе аз ин тасҳефот ва хатоҳои тасҳеҳи шодровон Иқбол дар ин муқобила дар ихтиёри алоқамандон қарор дода шавад [19, с.290-291].

Абдулҳусайни Зарринқӯб Амир Муиззиро модехе куштаи мамдух меҳисобад. Дар бораи ид гардидани шоир ба дарбор ишора менамояд, ки «Вақте амирушшуаро Абдулмалик Бурҳонӣ, мадҳгар ва мулозими дарбори Алб Арслон дар оғози фармонравонии Маликшоҳ дар Қазвин даргузашт (465), писараш Муҳаммадро тайи қитъае маъруф, (байти мазкур дар назар аст:

*Ман рафтаму фарзанди ман омад халафи сидқ,
Ўро ба Худову ба худованд супурдам. – Ҳ.Ф.),*

ки баъдҳо зоҳиран теъдод дигар аз арқони давлати Салҷуқӣ як байти онро ба тақрибӣ тазмин карданд (1), ба султони ҷавон супурд» [2, 143].

Шеърӣ Муиззиро якдаст намеҳисобад ва илова менамояд, ки бо он ки дар баъзе маврид содагии Фарруҳӣ ё инсиҷоми Унсуро ба хотир меоварад, дар поре маврид мисли Манучеҳрӣ ва Ломей алфозу таъбироти номаънуси тозиро бидуни васвос ба қор мебарад. Ашъораш бештар қасида аст ва тамоми қудрату маҳораташ низ дар қасоидаш инъикос дорад. Дар ғазал ва рубой ҳам поре намунаҳои хуб дар девонаш ҳаст. Ба иловае мисли Манучеҳрӣ дар назми мусаммат ва мисли Фарруҳӣ дар таркиббанд ҳам таъбозмӯй кардааст. Бо ин ҳама қудрату нубӯғӣ ӯ агар дорад ва то ҳадде ки дорад, бештар дар қасоидаш ҷилва мекунад, ки ду вижагии умдаи он иборат аст аз мадҳ ва васф [2, 148].

Дар мадоеҳи ӯ, албатта, инҳирофҳои нописанди дархури сарзаниш ва тамаллуқҳое, ки моҷи нафрати таъби мустақим аст, бисёр аст, аммо қадом шоири қасидасаро ҳаст, ки бидуни ин гуна иғроқот ва тамаллуқот тавонистааст аз ҳосили мадоеҳи худ баҳраи кофӣ оид кунад [2, 149].

Аз ҷониби адабиётшиносони дигари Эрон низ рӯзгор ва осори Муиззӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, аммо бештари он такрори якдигар аст. Ба ин хотир бо овардани таълифоти арзишманди муҳаққиқон иктифо намудем.

Бо вучуди қорҳои анҷомёфта аз ҷониби муҳаққиқони Эрон дар самти рӯзгор ва ашъори Амир Муиззӣ Нишопурӣ паҳлуҳои гуногуни норавшани зиндагиномаи шоир, пеш аз ҳама дар асоси мероси адабии ӯ, ашъори ӯ аз нигоҳи муҳтаво ва санъатҳои бадеӣ, силсилабандии салотин ва вазирону кабирони сулолаи Салҷуқӣён дар асоси қасоиди мадҳии шоир ва амсоли он боқӣ мондааст, ки дар оянда аз ҷониби муҳаққиқони рӯзгор ва осори шоир таҳқиқи густурда меҳаҷад.

АДАБИЁТ

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубобулалбоб / Муҳаммад Авфӣ: бо тасҳеҳи Эдуард Ҷ. Браун. Бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва тасҳеҳоти ҷадид ва таълиқоти Саид Нафисӣ, Техрон интишороти Хурмус, чопи аввал, 1389 х. – 1082 с.
2. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Бо қорвони хулла / Абдулҳусайни Зарринқӯб: маҷмӯаи нақди адабӣ. / Абдулҳусайн Зарринқӯб - Техрон. Интишороти илмӣ, чопи шонздаҳум, 1389.
3. Қазой, Ҳодӣ. Зиндагиномаи нависандагон ва шоирон аз Рӯдакӣ то Давлатободӣ / Ҳодӣ Қазой: Зиндагиномаи нависандагон ва шоирон аз Рӯдакӣ то Давлатободӣ. / Ҳодӣ Қазой-Техрон. Интишороти Беҳзод. 1386, 691 с.
4. Мерисон, Ҷорҷ ва дигарон. Адабиёти Эрон. Аз оғоз то имрӯз / Ҷорҷ Мерисон ва дигарон: тарҷумаи доктор Якуб Ожанд. Техрон, Интишороти Густурд, 1380.
5. Муиззӣ, Амир. Девон / Амир Муиззӣ: тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ, - Техрон: Китобфурӯши Исломия, 1318 ш. - 728 с.
6. Муиззӣ, Амир. Девони комил / Амир Муиззӣ: Муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ. Техрон. – 1362 х.к.
7. Муиззӣ, Амир. Девон / Амир Муиззӣ: тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Бо эҳтимоми Абдулқарим Ҷарбазадор. - Техрон., Интишороти Асотир. – 1389 х.к.
8. Муиззӣ, Амир. Куллиёти девон / Амир Муиззӣ: бар асоси нусхаи мусаҳҳеҳи устод Иқболи Оштиёнӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қамбарӣ, - Техрон: Интишороти Завор, чопи дуввум, 1391 х. қ. - 709 с.
9. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ / Саид Нафисӣ: дар ду ҷилд.-Ҷ.1- Техрон: Меҳан, 1344. 664 с.

10. Оштиёнӣ, Аббос Иқбол. Маҷмуаи мақолот / Аббос Иқболи Оштиёнӣ: Ҷилди аввал. Гирдоваранда ва тадвини доктор Саид Муҳаммад Дабири Саёқӣ. Техрон, Равзана, 1378. 668 с.
11. Ризозода, Шафақ. Таърихи адабиёти Эрон барои дабиристонҳо / Шафақ Ризозода, Техрон, Интишороти Амири Кабир, 1341, 446 с.
12. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим / Амин Аҳмади Розӣ: тасҳеҳ, таълиқот ва ҳавошии Саид Муҳаммад Ризо Тоҳирӣ (Ҳасрат). Ҷилди дуюм, ҷоми дуюм, Техрон, Суруш-1389, 1443 с.
13. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ: бо эҳтимом ва тасҳеҳи Эдуард Браун. Техрон. Интишороти Соҳир, ҷоми аввал. 1382.
14. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ: мусаҳҳеҳ аллома Муҳаммад Қазвинӣ, Муҳаммад Муин, бо эҳтимоми Азизулло Ализода, Интишороти Фирдавс, ҷоми аввал, 1388. - 224 с.
15. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави форсӣ / Забехуллоҳи Сафо: ҷилди дуввум. Вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва илмию адабии Эрон аз миёнаи қарни панҷум то оғози қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ. Таҳия ва тазеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Мақсудов. Душанбе-2003. 318 с.
16. Фурузонфар, Бадеуззамон. Сухан ва суханварон / Бадеуззамон Фурузонфар: Техрон, ҷоми панҷум, Ширкати саҳомии Интишороти Хоразмӣ. 1380 ҳ.қ., 713 с.
17. Ялмаҳо, Аҳмад Ризо. Баррасӣ ва таҳлили навъе аз тасрифоти котибон дар нусаҳои хаттӣ / Аҳмад Ризо Ялмаҳо: Пажӯҳишномаи забон ва адабиёти форсӣ, соли сеюм, шумораи нӯҳум, баҳори 1390.
18. Ялмаҳо, Аҳмад Ризо. Девони Амир Муиззӣ ва лузуми таҷдиди тасҳеҳ / Аҳмад Ризо Ялмаҳо: Фаслномаи илмӣ-паҷӯшиши улуми инсонии Донишгоҳи Ал Заҳро, соли ҳабдаҳум ва ҳаждаҳум, шумораи 47 ва 48, зимистони 1386 ва баҳори 1387.
19. Ялмаҳо, Аҳмад Ризо. Тааммуле бар девони нофарҷоми Амир Муиззӣ (илмӣ-паҷӯшишӣ) / Аҳмад Ризо Ялмаҳо: Нашрияи донишгоҳи адабиёт ва улуми инсонӣ, Донишгоҳи шаҳид бо ҳунари Кирмон. Давраи ҷадид, шумораи 24 (паёнаи 21), зимистони 1387.
20. Ялмаҳо, Аҳмад Ризо. Қойгоҳи Рӯдакӣ дар шеърӣ Амир Муиззӣ ва дигар шоирон / Аҳмад Ризо Ялмаҳо: Пажӯҳишномаи забон ва адабиёти форсӣ (илмӣ-паҷӯшишӣ), донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ – донишгоҳи Исфохон, давраи ҷадид, шумораи 20, тобистони 1388.

ТАҲҚИҚИ РҶЗГОР ВА ОСОРИ МУИЗЗӢ ДАР ЭРОН

Дар мақолаи мазкур таҳқиқи рӯзгор ва осори Муиззӣ дар Эрон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мавриди назар муаллиф ибраз мекорад, ки баррасии рӯзгор ва осори Муиззӣ дар Эрон ба таври густурда бо ба таъъ расидани девони ашъори ӯ дар Техрон бори аввал соли 1318 (соли 1940 милодӣ) бо саъй ва кӯшиши донишманди маъруф Аббос Иқболи Оштиёнӣ оғоз мебад. Дар баробари ин, девони шоир сипас аз ҷониби муҳаққиқони дигари Эрон се бори дигар дар асоси ин нашр, аз ҷумла бо муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ соли 1362 ҳ.қ., бо тасҳеҳ ва таҳиши устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Бо эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбазадор соли 1389 ҳ.қ. ва бар асоси нусаи мусаҳҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қанбарӣ соли 1393 ҳ.қ. ба таъъ расидааст.

Аз ҷониби адабиётшиносони дигари Эрон низ рӯзгор ва осори Муиззӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, аммо бештари он такрори яқдигар аст. Ба ин хотир муаллиф бо овардани таълиқоти арзишманди муҳаққиқони фавқузқир иқтифо намудааст.

Вожаҳои калидӣ: *Муиззӣ, девони ашъор, мероси адабӣ, рӯзгор, зодгоҳи шоир, сарчашмаҳои адабӣ, нусаҳои хаттӣ, аҳли адаб ва Нишопур.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА МУИЗЗИ В ИРАНЕ

В статье исследуется жизнь и творчество Муиззи в Иране. В результате обсуждения рассматриваемого вопроса автор констатирует, что обзор жизни и творчества Муиззи в Иране начинается с публикации его стихов в Тегеране впервые в 1318 г. (1940 г. н.э.) стараниями известного ученого Аббас Икбал Аштиани. В то же время книга поэта еще трижды издавалась другими исследователями Ирана на основе этого издания, в том числе с введением и доработкой Насир Хири в 1362 г. хиджры, с доработкой и доработкой устада Аббаса Икбала Аштиани. На попечении Абдулкарима Джарбазадора в 1389 г. хиджры и на основе исправленной версии Устада Аббаса Икбала Аштиани. Введение, редакция и комментарии Мухаммада Резы Канбари в 1393 г. хиджры. был опубликован. Жизнь и творчество Муиззи также изучались другими литературными критиками Ирана, но большинство из них являются повторениями друг друга. По этой причине автор ограничился приведением ценных работ выдающихся исследователей.

Ключевые слова: Муиззи, библиотека поэзии, литературное наследие, повседневная жизнь, родина поэта, литературные источники, письменные копии, литераторы и Нишапур.

THE STUDY OF MUZZY'S LIFE AND WORK IN IRAN

The article explores the life and work of Muzzy in Iran. As a result of the discussion of the issue under consideration, the author states that the review of Muizzi's life and work in Iran begins with the publication of his poems in Tehran for the first time in 1318 (1940 AD) by the efforts of the famous scientist Abbas Iqbal Ashtiani. At the same time, the poet's book was published three more times by other Iranian researchers on the basis of this edition, including with the introduction and revision of Nasir Hiri in 1362 AH, with the revision and revision of Ustad Abbas Iqbal Ashtiani. Under the care of Abdulkarim Jarbazador in 1389 AH and based on the corrected version of Ustad Abbas Iqbal Oshtiani. Introduction, revision and commentary by Muhammad Reza Kanbari in 1393 AH. was published. Muizzi's life and work have also been studied by other literary critics of Iran, but most of them are repetitions of each other. For this reason, the author limited himself to citing valuable works by outstanding researchers.

Keywords: Muizzi, poetry library, literary heritage, everyday life, poet's homeland, literary sources, written copies, writers and Nishapur.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хайдаров Фахриддин Наботович, номзади илмҳои филология, доцентии кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе), E-mail: fakhrizamon@mail.ru;

Сведения об авторе:

Хайдаров Фарух Наботович – кандидат филологических наук, доцентии кафедри история таджикской литература Таджикский национальный университет (Республики Таджикистан г. Душанбе), fakhrizamon@mail.ru;

About the autor:

Khaydarov Farukh Nabotovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of History Tajik Literary National University (Republic of Tajikistan, Monday), fakhrizamon@mail.ru;

УДК: 82-2

УСУЛИ СУЖАСОӢИ ВА УСТУХОНБАНДИ ДАР РОМАНИ «ТУҒРАЛ»-И СОРБОН

Хошимова Х. А.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ

Бояд гуфт, ки ҳунари нависандагӣ дар усули сужасоӣ ва устухонбандии асар зоҳир мешавад, зеро тарзи сохтани бандубаст (композиция)-и асар, мушоҳидаи воқеа аз зовияи диди муайян, пайвастанӣ воқеаҳо, пайдарҳамии онҳо (фабула), шарҳу тавзеҳи характеристикаи образҳо, шакли таҳия ва дигар унсурҳои тасвири бадеӣ аз адиб маҳорати маҳсури тақозо менамояд. Тарзи сужасоӣ бандубасти дохилии асарро ташкил медиҳад, ки назар ба бандубасти берунӣ унсурҳо ва қисматбандии усулҳои бештари матнро дар бар мегирад. Аммо дар бандубасти ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ як матлаб вучуд дорад, он ҳам бошад аз рӯи мантиқ тартиб додани матн ва кушодани ғояи муаллиф, ки дар асар бо роҳи мухталиф дарёфт карда мешавад: бо роҳи сужасоӣ, образфаринӣ, гуфторӣ, мавзӯӣ ва ғайра. Дар эҷоди асарҳо Сорбон низ унсур ва усули устухонбандии муайяно ба қор бурдааст, ки омӯзиш ва таҳлили осори нависанда барои муайян намудани ҳунари маҳорати нигориш ва сабки ӯ мусоидат менамояд. Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки тарзи сужасоӣ ва устухонбандии Сорбонро дар мисоли романи «Туғрал» (2006) китоби савуми романи сегонаи «Зарафшон» баррасӣ намоем.

Дар мувоҳида бо хабарнигор Шаҳлои Абдуҳалим таҳти унвони «Дар дил як сина сухан дорам...» (1993) ба суоли «Ҳоло шумо сари кадом асар қор карда истодаед?» Сорбон чунин посух медиҳад: «Мехостам китоби савуми романи «Зарафшон»-ро нависам. Қисмати шоири шаҳири шаҳид Нақихони Туғралро. Чун марғӣ ӯ ба лашкаркашии Армияи сурх рост омада буд ва ӯ чун тарҷумон аз Самарқанд то Фалғар ҳамроҳи дастаи низомӣ мерафт дар роҳи тӯлонӣ наредонист кадоме аз хунрезҳои ин сарзаминро ҳикоят кунад, ташвиши маро зиёд гардонид. Ва ман ба таърих рӯ овардам....Нусхаи хомакӣ ин асарро навиштам, вале ҷанги тоҷик бо тоҷик ҳалалгар шуд, ки ин қиссаро тақмилу таҳрир кунам...» [1, с.307-313].

Улмасова З. дар мақолаи «Фоҷиаи шоир дар инқилоб (дар мисоли романи «Туғрал»-и Сорбон)» кайд мекунад, ки «китоб (романи «Туғрал» - Ҳ.Ҳ.) ба ҳаёт ва фаъолияти яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти тоҷики охири асри XIX ва ибтидои садаи XX шоир Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (1864-1919) бахшида шудааст. Заминаи таърихӣ барои сужети роман воқеаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавӣ гардид, ки дар водии Зарафшон дар замони инқилоби большевикӣ рӯй дода буданд ва фаъолияти иҷтимоӣ шоир дар райони Фарғона ҳамчун раиси замкомитет мегузашт. Бинобар ин мавзӯи асосии романи «Туғрал» муносибати шоир ба инқилоб ва ҳаёти нав, дӯст ва душманони сохти шӯравӣ мебошад» [11, с.183-195.]. Воқеан шоир Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ тарафдори инқилоб ва озодӣ буд ва Сорбон дар хатти сужети роман сайё намуздааст, ки чеҳраи шоирро натавон ҳамаҷун ҳомии мардум ва тарафдори инқилобу ҳаёти нав, балки ҳамчун шоири озод зимни андешарониҳо ва муҳокимарониҳо дар хусуси таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва ҷабру зулм дидани онҳо дар воқеаҳои дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавӣ дар монологи лирикӣ ва рӯзи лирикӣ дар роҳи сафар аз гавҳораи тамаддуни форсабонҳо Самарқанд то ба зодгоҳи шоир деҳаи Зосун ва деҳаи ҳамсоя Лангар, расидан ба Масчоҳ тасвир намояд. Дар ин маврид образи бедаии роман шоир Туғрал ҳамчун ташкилкунандаи бандубасти асар амал мекунад.

Романи «Туғрал» аз 14 фасл иборат аст, ки ҳар яке аз ин фаслҳоро Сорбон чунин номгузорӣ намудааст ва он архитектураи асар буда, қисми берунии усухонбандии асарро ташкил медиҳад: 1) «Сияҳоб»; 2) «Хуноб»; 3) «Ашки хушк»; 4) «Оби таҳорат»; 5) «Ашк»; 6) «Оби раҳмат»; 7) «Шарбат ё оби талх (Худоё чаро оби даҳонам ин қадар талх аст)»; 8) «Оби дида»; 9) «Косаи сарнагун»; 10) «Болои сӯхта намақоб»; 11) «Оташи обзада»; 12) «Канори рӯд»; 13) «Шоҳоб»; 14) «Обдастаи ҳайрон». Фаслҳои номгузоришудаи роман бо мазмуну мундариҷа ва матлаби баёншудаи воқеаҳо бо ҳам мувофиқат мекунад. Қабл аз оғози роман эпиграф, иқтибосе аз рубоии халқӣ оварда шудааст, ки дар он муҳтавои фасли аввал «Сияҳоб» ва вазъи замони шоир Туғрал ифода ёфтааст. Қисми *экспозитсия* асарро, ки унсури аввалин ва дохилии устухонбадии асар маҳсуб меёбад, нависанда аз *нақли тасвири* оид ба «замоне, ки мардуми Кӯҳистон аз шоҳобҳои шати Зарафшон оби зулол мехостанд, рӯд гилолуд, симобранг, гоҳе нуқрафом, гоҳе хунолуд, оне хокистарзада ва баъзан хокӣ чорӣ мешуд» [9, с.247] воқеаро оғоз менамояд. Дар ин фасл нависанда оби тоза ва болаззати Нимич ва шати Сияҳоби беруни Самарқанд, наҳраки дарёободи Саразм, аз оби зери Кӯҳандиж ё дижи Деваштичи Суғдиёншаҳр сар задани фаввораро, воқеъ дар сарғаҳи шаҳри Панҷакент тасвир намуда, таҳқиқи воқеаро идома медиҳад. Нависанда сангфарши атрофи мадрасаи Шердор, майдони Регистони Самарқанд ва роҳи даврвозаи Панҷакенти рӯ ба Тайлоқу Боғи Зоғон ва Ургутро ба тасвир оварда, дар бораи артиши сурхи рус ва зери сарвари полковник Шатенин маълумот медиҳад. Шоир Туғралро ба ин даста ҳамчун роҳбалад ҳамроҳ карда буданд ва нависанда зимни таҳқиқи дар хусуси таърихи замони чунин мулоҳизаи хешро баён мекунад: «Замона чунон ки ҷуз хунҳорӣ кори дигаре нест. Гуё маънии таърих хунрезист. Хун нарезӣ, нақушӣ, насӯзӣ, грат нақунӣ, набарӣ, хароб нақунӣ таърих нахоҳад шуд» [9, с.248]. Дар тамоми фаслҳо дар баробари таҳқиқи воқеа мулоҳизаи нависанда дар монологи дарунӣ ва мулоҳизаронӣ, ҳолат ва монологи лирикии қаҳрамони марказӣ Туғрал (Нақибхон) оварда мешавад. Масалан, шоир дар бораи таърихи гузашта ва лашкаркашиҳои аҷнабиён мулоҳизаронӣ намуда, дар монологи муҳокима нависанда аз зовияи диди персонаж назари хешро оид ба таърихи гузаштагон ба тариқи зайл овардааст: «Ҳама чиз даргузар бувад, вале шоҳон, амирон пиндоранд, ки намирандаанд. Чунон ки Искандар, чунон ки Афросиёб, чунон ки Заҳҳок, чунон ки араб, чунон ки Чингиз, чунон ки амирони мангитӣ ва Олимхон ва На, ҳолиё барвақт дар хусуси русҳо ва сараскарони онҳо сухан гуфтан. Амир Насрулло аз дасти Негасакхонум мурд. Музаффарро куштанд, Абдулаҳад мурд, амир Олим... Ҳоло барвақт дар бораи ӯ ҳукми кардан...» [9, с.248]. Чунон андешаронӣ дар монологи дарунии қаҳрамони марказӣ дар тамоми хатти сужети асар ба назар мерасад. Бештари муҳокимаҳо ва андешарониҳои монологи бо Худо сурат гирифтааст, ки нависанда ба ин тариқ ба суоли офариниши Аҳриман ва зулмот дар олам, сабаби тазодҳои зиндагӣ дар рӯзи лирикӣ ва монологи лирикӣ посух меорад, аз ҷумла чунин меорад: «Худованд ҳамаро сомон мекунад ва мардум андаке рӯз мебинанд, вале аз дасти дасисабозон ҳамон ҳам зуд пароканда мешавад. Ай Худо, ман туро ақл намешавам, вале мепурсам, ки чаро низ офарини чунинро? Ё онҳоро биофар, то якмаром зиндагӣ кунанд ё моро наофар, то чунин набинем. Рост, он гоҳ зиндагӣ якранг мешавад ва касеро ҳаваси ину он намонад ва номи масҳабоз, ҷодугар, дасисабоз, ҷосус, найрангбоз ва номи ҳама шогирдони Аҳриман аз сафҳоҳо бардошта гардад ва асбобҳои шавқангез аз миён раванд. Он гоҳ зиндагӣ ранг надорад...» [9, с.250].

Ё ин ки дар роман диалогҳои қаҳрамони марказӣ бо полковник Шатенин дар хусуси таърихи гузаштаи халқи тоҷик чунин оварда шудааст: « - *Дар ҳамин беша (дар Саразм – Ҳ.Ҳ.) Спитамони Сугдӣ захмдор карда буд Искандари Мақдуниро*» [9, 267]. Аз фасли савуми роман зери унвони «*Хуноба*» *гиреҳбанди воқеа* оғоз меёбад, ки дар он низои шуруъ мешавад. Дар ин фасл дар бораи қатли оми сарҳавзи ҷониби Фалғар ва тасвири деҳаи вайронгаштаву валангор, сабаби ба хуноба табдил ёфтани оби шаффоф, аз се ҷониб зулм дидани мардуми Масчоҳу Фарғона (амирӣ, николай, мирӣ), хусусан аз Султонбеки Палдорақӣ, ки худро мири Масчоҳ эълон карда буд, зимни диалог бо сарвари дастаи аскарони сурх полковник Шатенин ва шоир Туғрал, дар монологи дарунии андешаронии шоир ва рӯзи лирикий нависанда ба тасвир оварда шудааст. Барои сарвари рус «Шарқ пур аз муҳобот ва пур аз эҷоз» буд. Нависанда дар андешаронии Туғрал натавоҷи авзои шоирро аз кинагириву бадғумонии Шатенин нисбати ӯ шарҳу тавзеҳ медиҳад, балки шоирро дар тасвири бадеӣ характеристика дода, ҳолати рӯҳияшро нишон додани мешавад: «*Шоир гирифта шуд ба андешаи хеш ва сар андохт, ҳарчанд ки аз рӯйи донишу фаҳмиши ва гурури кӯҳистонӣ ин корро кардан хоси ӯ набуд. Дар ҳама ҳолат сухан ва посухаиро мегуфт ва ҳарфи касеро намехӯрд, зеро аз касе муттаҳам набуд, муттаҳама будан низ намехост...*» [9, с.272]. Дар роман инчунин нависанда зимни тасвири манзара ва воқеа дар рӯзи лирикий шахсияти қаҳрамони марказӣ Нақибхонро бо таҳаллуси шоирии Туғрал кушоданист, аз ҷумла чунин меорад: «*Нақибхон барои меҳмонони ноҳонда хидмат карданист. Худро ба мардуми танғазар бадном карда аз рафтори мирони Кӯҳистон ва лаганбардорони онон баъзан ба ҳукумати нави вилояти Самарқанд ахбор медиҳад, равиши кор, оқибати кирдорҳои навинро ба омма мефаҳмонад, вале гуфтаҳои ӯро гараз ва душманӣ доништа ба номаш ҳар гуна тухматҳо ва дасисаҳо мебофанд, бадномзада мегардонанд. Вале Шатенин ба ҷои подоши нек кайфар медиҳад, муомилае мекунад, ки шоир гӯр кофта бошад аз барои командир...*» [9, с.271].

Дар фасли охири «Хуноба» нависанда барои шарҳу тавзеҳ додани вазъи замона ва ҳаракатҳои аксуинқилобчиёни Русия, ки гоҳе дар ниқоб аз номи аскарони сурх худашонро ҳомиёни мардуми одӣ вонамуд мекарданду ба сарзамини мардуми Кӯҳистони Осиёи Миёна барои амалӣ намудани нақшаҳои хеш меоманд, монологи лирикий, андешаронӣ ва муҳокимаро ҳангоми тасвири қаҳрамони марказии роман ба қор бурдааст. Шоир Туғрал дар чехраи полковник Шатенин чунин ашхосро мушоҳида намуд, ки нисбат ба ӯ ва атрофиёнаш дар дилаш шубҳа ба вучуд меорад. Дар ҳамин фасл нависанда чехраи шоирро чунин тасвиру тавсиф менамояд: «*Туғрал гандумгунӣ дар офтоб пухта, мӯяш сиеҳи сапедӣ афтада, ришаи кутӯҳи риндона ва мошубиринҷ. Қоматбаланд. Биниаш бузурги варамиди: суханаи димоғӣ мебарояд. Чашимони тези бозигар дорад, танҳо гоҳи андеша ва фикр андаке қарор мегиранд, дигар ҳама вақт чизеро меҷӯяд. Тезабон, тундгӯй, бериё. Хешро аз дигарон бартар медонад ба сабаби донишаи. Фақиронро дӯст дорад, мутақаббиронро сарзаниши кунанд. Дар роҳи дур тори асб ҳам китоб хонад ва шеър замзама намояд; гоҳи шикор, ки хунаш давида, фикраш кушода ба ваҷд меояд, шеър мегӯяд ва дар хотир ниғаҳ дорад. Зери манаҳ пушти ноҳун барин песа пайдо шуда, ки риш ҳам пинҳон карда натавонад. Гоҳ, бо ягон каси муътабар рӯ ба рӯ шавад, андаке хоҷолат кашад аз он холи сапед, ки мардуми камдон онро «пес» маънидод кунанд ва ҳазар» [9, с.281].*

Сорбон дар хеле ҳолатҳо, – қайд мекунад Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ, – аз тариқи «такгӯйи дарунӣ (interior monologue)» (монологи дарунӣ – Ҳ.Ҳ.) ва «ҷараёни сайёли зеҳн» (stream of consciousness) сиришти шахсиятро менамояд. Дар ин шева нависанда ба сабаби ҳолат ва мафҳумҳои диққат додааст, ки маънӣ ва андешаро ниру мебахшад ва бо ин усул ба хонанда ба тури ғайримустақим дар ҷараёни афкори шахсияти асар ва воқунишҳои ӯ нисбат ба ҳаводиси иҷтимоиву ахлоқӣ ва муҳити атроф қарор мегирад ва сайри андешаҳои ӯро дунбол мекунад» [15, с.164].

Дар фаслҳои дигари роман зери унвонҳои «Ашки хушк», «Оби таҳорат», «Ашк», «Оби раҳмат», «Шарбат ё оби талх (Худоё чаро оби даҳонам ин қадар талх аст)», «Оби дида», «Косаи сарнагун», нависанда барои тасвири воқеа *усули ретроспективиро* ба қор бурда, кушта шудани Шамсиддин Иброҳимзода, Баҳриддин Оқсақол, полковник Зайсев, таъкиби қозӣ Туғралро, дар бораи Тӯтихон, хонадоршавии шоир бо Истам ном духтари деҳқонзодаи курудӣ Аваз ва ҷудо шудани ӯ аз ҳам, дарду ҳасратҳои Туғрал барои аз даст додани бахту фарзандро баён мекунад. Дар фасли «Оби дида» нақли *ретроспективӣ* анҷом ёфта, тамоми рафти воқеаҳо дар инкишофи амал тасвир мешавад. Дар хатти дигари сужет дар фаслҳои «Болои сӯхта намақоб», «Оташи обзада», «Канори рӯд» *кулминатсияи асар* воқеаҳои ба тасвирифтаи замони пурталотум мебошад, ки муборизаи қувваҳои ба ҳам зид дастаҳои артиши сурху сафед ва аксуинқилобчиён ва ниҳоят дар қисми охири фасли «Канори рӯд»

дар *руҷӯи лирикӣ* нависанда аз ҳастии одаму подшоҳигарӣ, вазъияти зиндагии мардуми камбағал ва азияти одами одӣ дар зиндагӣ, ишораҳои ба қаҳрамонҳои ба назар мерасад, ки дар новеллаҳои китоби «Мағзреза» Бочӯрабой тасвир шудааст ва чанде дигар, дар умум арзи ҳастии дорою нодор дар олам андешаронӣ мекунад. Ниҳоят фарҷоми роман, яъне натиҷаи кулмитансия дар фаслҳои «Шоҳоб» ва «Обдастаи ҳайрон» чамбаст мешавад. Дар ин фаслҳо нависанда воқеаҳои баҳори соли 1918 аз Русия ба Фарғонаву Уротеппа, Панҷакент ва Масчоҳ ворид гардидани дастаҳои Сурху Сафед, ки мардум онҳоро дигар фарқ намекарданд, танҳо орзуи озод шудан аз зулмотро доштанд, дар мисоли ба Масчоҳ ворид шудани чор тан намояндагони Ҳукумати Шӯроӣ навро, яке Мирҳошими уротеппагӣ, дигаре Ғафур – оқсақоли қалъачӣ ва ду нафари дигар Валихӯҷаву Бобоҷон таҳқия шудааст. Воқеаи аз ҷониби Шатенин ҳукми паррон дода шудани Туғрал дар фасли охир бо тафсил тасвир шудааст. Дар фасли охир эпиллог, хотимаи воқеаи хатти сужет ва ба ҳалокат расонида шудани қаҳрамони марказии роман – Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ Самарқандӣ соли 1919, овардани ривояте дар сари бора паҳлӯи гӯри шоир рӯидани гулбуни садбарг тасвир шудааст. Инчунин илова аз китоби Туғрал «Гиёҳи меҳр» (1986) нависанда иқтибос меорад, полковник Шатенин барои ҳукми беадолатонааш ба ҳабс маҳкум шуда, дар он ҷо ҳалок мешавад.

Бояд гуфт, ки дар роман баъзе фикру андешаҳо ва муҳокимаҳо оид ба воқеаҳои таърихи гузашта такрор меёбанд, инчунин шарҳу тавсифи мардуми кӯҳистон, ки дар ду китоби аввали «Зарафшон» баён шудааст, такроран оварда шудааст. Аз ҷониби дигар, нависанда қабл аз эҷоди асар сарчашмаҳои зиёдеро омӯхтааст, аз ҷумла «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ (1926), китоби Н. Маъсумӣ «Туғрал ва муҳити адабии ӯ» (1964), ашъори шоир Туғрал ва мувафақ шудааст, ки чеҳари шоири озодандешу пурэҳсос ва некандешро дар ҷанбаи таҳлилий, андешаронӣ ва фалсафаи зиндагӣ дар пояи насри реалистӣ таъя ба сарчашмаҳои таърихӣ воқеъгарона ба тасвир орад.

Дар бандубасти романи «Туғрал» унсурҳои дар таҳқия ба қор бурда шудани тасвири портрет, манзара, диалог, монологи дарунӣ (монологи лирикӣ, андешаронӣ, муҳокима), *руҷӯи лирикӣ*, шарҳу тавзеҳи муаллиф ҳангоми таҳқияи воқеа, тавсифи персонажҳои роман, тасвири манзараҳо ва овардани сарнавишти қаҳрамони марказӣ дар алоқамандӣ бо воқеаҳои таърихӣ иҷтимоии замони ноором ва дигаргуниҳои бузурги сиёсӣ иҷтимоӣ, таҳаввулоти ҷамъиятӣ дар Осиёи Марказӣ зери таъсири ҳаракатҳои инқилобии русҳо ва беадолатии ашхоси муайяни душмани инқилобу мардуми одӣ ба назар расид.

Ш. Солеҳов дар он назар аст, ки «асари сегонаи «Зарафшон» бо романи «Туғрал» поён меёбад ва он дар маҷмӯъ бозгӯи бадеии як давраи муҳимми таърихӣ рӯзгори мардуми водии Зарафшон мебошад. Мутолиаи сарнавишти Ниёз ва Туғрал, ки дар марҳилаи пуртазоди таърихӣ чараён мегирад, хонандаро водор месозад, ки дар сари масоили муҳимме мисли иртиботи шахс ва таърих, муносибати инсон ва замон андеша намояд» [4, с.63].

Таҳлили амиқи мазмуну мундариҷа ва ғояи романи «Туғрал»-ро З. Улмасова анҷом додааст, ки баъзе ҷиҳатҳои поэтикаи асар низ мавриди тавачҷуҳ қарор ёфтааст. Аз ҷумла, дар хусуси фабула ва сужети роман адабиётшинос чунин овардааст: «Фабулаи роман бо диалог ва сӯхбати Шатенин бо Туғрал ва тарҷумон Ғайбуллин, андешаронии персонажҳо ва гумонбарӣ нибат ба якдигар асосан дар асоси воқеаҳои сохта шудааст, ки дар сари роҳ рӯй медиҳанд. Агар воқеаҳои Масчоҳро ба инобат нагирем, роман ҳодисаҳои зиёдеро дар бар намегирад, дар он бештар монологи дохилӣ ва рӯҷӯи лирикии Туғрал ҷой дорад. Ҳаёт ва сарнавишти шоир низ дар шакли ёддоштҳои ӯ ба тасвир оварда шудааст. Аз ин ҷиҳат эҳсоси ҳаяҷон ва ғаму андух, силсилаи муҳокимарониҳо ва андешарониҳои қаҳрамони марказӣ бар воқеияти роман бартарият дорад. Ҳамаи ин дар умум таҳлили мазмуну муҳтавои роман ва асли психологӣ образи Туғралро ташкил медиҳад» [11, с.184]. Ба ин маънӣ илова мекунем, ки Сорбон дар сужети роман ҳолати рӯҳиву ҳаяҷон ва эҳсосоти қаҳрамони марказӣ шоир Туғралро зимни таъсири воқеаҳои давр, муносибати ғарзонаи душманону дасисабозон ва муҳити носозгори хонаводагӣ дар монологи дарунӣ, лирикӣ, рӯҷӯи лирикӣ, андешарониҳову муҳокимарониҳо аз таърихи воқеаҳои гузаштаву рӯйдодҳои замони хеш, дар диалог ва сӯхбати полковники рус Шатенин Прохор Иванович, ки дар асл душмани Ҳокимияти нави шӯравӣ буд, инчунин дар баъзе лаҳзаҳои зиндагии шоир ба тасвир овардааст. Метавон гуфт, ки тасвири бадеии воқеияти сарнавишти Туғрал, ки ғояи асосии романро ташкил додааст, дар тасвири чеҳраи шоири муборизу озод ва ҷомии мардуми одӣ, ки шурӯ ҳаяҷон ва ҳисси баланди халқу ватанпарварӣ аз ашъораш ҳувайдост, нишон додани ҳукми беадолатона ва аз даст рафтани равшанфикри барҷастаи халқи тоҷик мебошад. Ба ин маънӣ Сорбон масъалаҳои муҳимми андешарониҳои Туғралро дар роман чунин баён мекунад: «Чун Туғрал аз офариниш то имрӯз – аз қиссаи худовандон, анбиёву авлиё, шоҳону қаҳрамонон, ҳикоятҳои хурмузиву аҳриманӣ ва кирдорҳои қасони шиносу ношинос огоҳ набошад ҳам,

баъзе шундаҳо ва бархе дидаҳо аз лавҳи хотир мегузаронд: «Рӯзгори фоҷиазо....» [ч.6 с.277].

Ҳамин тариқ, қаҳрамони марказии романи «Туғрал» охири китоби «Зарафшон» ба монанди қаҳрамонҳои ду китоби аввали роман Ниёз-конҷи ва Шарифабону ҳаёти фоҷиавӣ дошта, аз дасти душманони ноҳалаф қурбон мешавад. Ш. Солеҳов дар хусуси китоби сегонаи «Зарафшон» чунин изҳори назар кардааст: «Бояд гуфт, ки романи «Зарафшон» барои нависанда дар шинохти маърифат ва тасвирҳои пурвусъати мавзӯҳои таърихӣ роҳи васеъ кушод. Ин асар бори дигар собит намуд, ки Сорбон натавонанд дар таҳқиқи мавзӯоти муосир, тасвири рӯзгору пайқору муосирон, балки дар таҳқиқи бадеии мавзӯҳои таърихӣ, зиндагинома ва қорнамоии ашхоси бузурги гузаштаи наздику дур ба дараҷаи устодӣ расидааст» [4, 63]. Воқеан, Сорбон сарнавишти пурмоҷарои чеҳраҳои ҷудогоноро ба тасвир гирифта, усул ва унсурҳои устухонбандии ба худ хосро касб намудааст: тасвири олами ботинии фард, ба таҳлил гирифтани ҳиссиёту ҳаяҷон ва ғаму андуҳи ӯ (ҷанбаи таҳлили психологӣ) дар қисмати мураккаб бо истифода аз монологи дарунӣ, лирикӣ, андешаронӣ ва муҳокима, диалог ва таҳқиқи воқеа аз зовияи диди муайяни персонажҳо, ҳамзамон тасвири унсурҳои этнографӣ, ба мушоҳида гирифтани манзараҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маърифатӣ, шарҳу тавзеҳ ва тавсифи характери кӯҳистониён бо истифода аз тасвирҳои бадеӣ, маълумоти ҷуғрофӣ ҳунари нигориши хешро «дар марҳилаи дуҷуми эҷодиёт, ки ба *чеҳраҳои шахсиятҳои воқеӣ ва нотақрор*» бештар тавачҷуҳ намудааст, такмил додааст.

АДАБИЁТ

1. Дар дил як сина сухан дорам. Мубоҳисаи Сорбон бо хабарнигор Шаҳлои Абдуҳалим // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.307-313.
2. Маъсумӣ Н. Туғрал ва муҳити адабии ӯ // Туғрал. Мунтахаботи шеър / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С.5-66.
3. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009.-324 с.
4. Солеҳов Ш. Адиби инсонгаро ва одамшинос // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 58-64.
5. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он / Ш. Солеҳов. – Душанбе; 2009.– 235 с.
6. Солеҳов, Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70–80–и қарни ХХ / Ш. Солеҳов // Масъалаи замон ва макони бадеӣ. – Душанбе; 2006. – 169 с.
7. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.20.
8. Сорбон. Қуллиёт. Ҷилди V. Романи Зарафшон. «Ниёз- Конҷӣ». Китоби яқум. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 288 с.
9. Сорбон. Қуллиёт. Ҷилди VI. Роман: Зарафшон, Шарифа. Китоби дувум. Туғрал. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
10. Ёлмасова З. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ / З. Ёлмасова. – Хучанд: Нури маърифат, 2011. – 344 с.
11. Ёлмасова З. Трагедияи поэти в револуции // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 183-195.
12. Хоҷаева М. Масъалаҳои сабқшиносӣ. / М. Хоҷаева. – Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.
13. Хоҷаева М. Таҳқиқи услуби осори адабӣ. / М. Хоҷаева. – Хучанд: нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1994.-229 с.
14. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4–9 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004.-319 с.
15. Шукруллоҳӣ К. Нависандае, ки ба қасе монанд нест / К. Шукруллоҳӣ. – Душанбе: Балоғат, 2016. – 248 с.

УСУЛИ СУҶАСОЗӢ ВА УСТУХОНБАНДИ ДАР РОМАНИ «ТУҒРАЛ»-И СОРБОН

Дар мақола усули суҷасозӣ ва устухонбандии романи «Туғрал»-и Сорбон баррасӣ шудааст, ки китоби савуми романи сегонаи «Зарафшон» маҳсуб меёбад. Роман ба яке аз намоёндагони барҷастаи адабиёти тоҷики охири асри XIX ва ибтидои садаи XX шоир Нақибхон Туғрало Аҳрорӣ (1864-1919) бахшида шудааст, ки суҷети асар дар асоси сарҷаишмаҳои таърихӣ тарҳрезӣ шудааст.

Дар насри Сорбон ин асар дуҷуми романи таърихӣ нависанда мебошад, ки бо сабаби сар задани ҷанги шаҳрвандӣ шакли комили он муддате мавқуф гузошта шуда буд. Дар ин муддат нависанда ба омӯзиши ва гирдовариши мавод барои романи сегонаи худ «Достони писари Худо» машғул шуда, дар насри адабиёти тоҷик романи таърихӣ бадеиеро

меофарад, ки аз лиҳози мазмуну мундариҷа ва сужету устухонбандӣ, шаклу жанр дар насри муосири тоҷик тағйирот ворид менамояд. Ва ин романи таърихӣ барои анҷом дода шудани романи «Туграл» заминаи нав муҳайё месозад. Дар мақола композитсияи дохилӣ ва берунии роман, ки ба илми поэтика марбут дорад, баррасӣ шудааст, ки воқеаҳои ҷуғрофии таърихӣ дар сарнавишт ва андешарониҳои таҳлилии қаҳрамони марказӣ – шоир Туграл ба тасвир гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: Сорбон, сужетоваринӣ, устухонбандӣ, романи таърихӣ, воқеаҳои ҷуғрофии, поэтика, сарнавишт, шаклу жанр.

ПРИЁМ СЮЖЕТ СТРОЕНИЕ И КОМПОЗИЦИЯ В РОМАНЕ СОРБОНА «ТУГРАЛ»

В статье рассматривается прием сюжет строение и композиция романа Сорбона «Туграл», который является третьей книгой романа «Зарафшан». Роман посвящен одному из выдающему представителю таджикской литературы конца XIX и начала XX вв. поэту Накибхон Тугралу Ахрори (1864-1919) сюжет произведения которого построена на основе исторических источников.

В прозе Сорбона этот роман является вторым историческим романом, который по причине возникновения гражданской войны некоторое время был отложен. В этот период писатель начинает изучение и собирание материалов для своего трехтомного романа «Поэма сына Бога» тем самым в прозе таджикской литературы создает исторический художественный роман который отличается по своему содержанию, сюжету, композицией, формой и жанром. Этот исторический роман создает новую основу для завершения романа «Туграл». В статье рассматривается внешняя и внутренняя композиция романа, относящийся поэтике в которой излагается исторические социальные события в судьбе и аналитических рассуждениях главного героя поэта Туграл.

Ключевые слова: Сорбон, строение сюжета, композиция, исторический роман, социальные события, судьба, форма, жанр.

THE METHOD OF PLOT STRUCTURE AND COMPOSITION IN SORBON'S NOVEL «TUGRAL»

The article discusses the method of plot structure and composition in Sorbon's novel «Tugral», which is the third book of the novel «Zarafshan». The novel is dedicated to one of the outstanding representatives of Tajik literature of the late XIX and early XX centuries, the poet Nakibhon Tugral Ahrori (1864-1919), the plot of whose work is based on historical sources.

In Sorbon's prose, this novel is the second historical novel that was postponed for some time due to the outbreak of the civil war. During this period, the writer begins studying and collecting materials for his three-volume novel «The Poem of the Son of God», thereby creating a historical fiction novel in the prose of Tajik literature that differs in its content, plot, composition, form and genre. This historical novel creates a new basis for the completion of the novel «Tugral». The article examines the external and internal composition of the novel, relating to poetics, which describes historical social events in the fate and analytical reasoning of the main character of the poet Tugral.

Keywords: Sorbon, plot structure, composition, historical novel, social events, fate, form, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

Сведения об авторе:

Хошимова Хуршеда Абдуманноновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

About the author:

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - PhD in philology, leading researcher of contemporary literature at the Rudaki institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033;

МАСЪАЛАИ ОМУЪЗИШИ СУРУДҲОИ ХАЛҚИИ МАРОСИМИ ТҶИИ АРӮСИ

Қосимӣ С.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Масъалаи ба навъҳо ҷудо кардани сурудҳои халқӣ дар илми фолклоршиносии ҷаҳон то ба ҳол ба тарзи лозими ҳал нашудааст. Ҳатто фолклоршиносони рус анвои сурудҳоро (сурудҳои балладӣ, сурудҳои лирикӣ, сурудҳои таърихӣ ва ғайраро) ба жанрҳои мустақил ҷудо кардаанд, ки инро дар аксари китобҳои дарсии русӣ метавон мушоҳида кард [3, с.292-328].

Фолклоршиносон Р.Амонов, В.Асрорӣ, Н.Шакармамадов, Б.Шермуҳаммадов, Д.Обидов, Р.Аҳмадов, Р.Раҳмонӣ, М.Неъматов, Д.Раҳимӣ ва дигарон дар асоси маводи дар даст доштаи худ сурудҳоро ба навъҳо ҷудо кардаанд, ки ҳамааш баҳсомез аст. Ҳанӯз солҳои 60-уми асри XX устод Р.Амонов дар рисолаи худ «Лирикаӣ халқӣ тоҷик» сурудро ба дастаҳои «Сурудҳои шодӣ», «Сурудҳои ҳаҷвӣ», «Сурудҳои ғамангез» ҷудо карда, далели фақат ба се гурӯҳ ҷудо кардани онҳоро нагуфтаанд [2, с.288-325].

Ба назари мо ҳуди ҳамин масъалаи ба навъҳо ҷудо кардан дар оянда бояд ба таври ҷудогона ва муфассал мавриди баррасӣ қарор гирад. Вале дар айни замон ҳар табақабандӣ ё ба навъҳо ҷудо кардан нисбӣ буда, як муҳаққиқ фикри муҳаққиқи дигарро комил месозад.

Аммо ҳуди матни сурудҳоро дар пайравии Р.Раҳмонӣ ба ҳашт гурӯҳ ҷудо кардем, ки ба андешаи мо ин табақабандӣ дар ҳамин марҳалаи таҳқиқ мувофиқ аст: 1. Сурудҳои мавсимӣ; 2. Сурудҳои маросимӣ; 3. Сурудҳои ғиноӣ. 4. Сурудҳои таърихӣ ва марсия; 5. Сурудҳои ҳамосӣ; 6. Сурудҳои ҳаҷвӣ; 7. Сурудҳои динӣ; 8. Сурудҳои «Алла» ва кӯдакона.

Бояд ёдовар шуд, ки бахши азими сурудҳо ба маросимҳо ва расму оинҳои оилавӣ вобастагӣ доранд. Ҳамин ки тифл ба дунё меояд маросимҳои маҳз дар оила ташкил мешавад, ки дар баъзе аз онҳо сурудҳои фолклорӣ низ мавриди истифода қарор мегиранд. Пеш аз он ки оид ба сурудҳои маросимҳои оилавӣ сухан гӯем, аввал қайд бояд кард, ки кадом маросимҳо марбути оила аст, ки дар онҳо суруд мавҷеъ дорад. Асоситарини инҳо маросими тӯӣ арӯсӣ ва мотам аст. Оғоз ва анҷоми ҳар ду ҳам дар оила аст. Мо дар ин ҷо он сурудҳоро аз назар мегузаронем, ки марбути маросими тӯӣ арусӣ аст.

Дар бораи расму оинҳои тӯӣ арӯсӣ асарҳои зиёд таълиф шуда, дар онҳо раванди оиладорӣ аз аввал то охир шарҳ дода шудааст [ниг.: Кисляков 1959; Ишанкулов 1972; Зехниева 1978; Моногарова 1992; Моногарова, Мухиддинов 1992; Ҷумаев 2001; Шарифова 2005; Бобоев 2006; Ҷумаев 2008; Ҷумаев 2014; Аминов 2018].

Дар ин ҷо фақат дар бораи мавҷеъ ва мавзӯи сурудҳои раванди тӯӣ арӯсӣ дар асоси чанд мисол сухан хоём гуфт. Ёдорас мешавем, ки Ф.Зехниева дар рисолаи «Сурудҳои маросими тӯӣ тоҷикон» сурудҳои арӯсиро ба ҳашт гурӯҳ ҷудо кардааст: 1) сурудҳои хабарӣ; 2) сурудҳои тайёри; 3) сурудҳои ҷудой ва фирок; 4) сурудҳои тантанавӣ; 5) сурудҳои табрикӣ; 6) сурудҳои тавсифӣ; 7) сурудҳои рақсӣ; 8) сурудҳои ҳаҷвӣ. Баъдан ҳар кадоми он гурӯҳҳоро бо мисолҳо нишон додааст [6, с.162].

Табиӣ аст, ки гурӯҳбандии эшон нисбӣ аст. Ин гуна гурӯҳбандӣ муҳаққиқро ба андешаи водор месозад. Масалан, яке аз ин гурӯҳҳо «сурудҳои рақсӣ» аст, вале дар аксари сурудҳои арӯсӣ рақс кардан мумкин аст. Мушкил будани табақабандӣ ё ба гуфти Ф.Зехниева «таснифот»-ро ӯ дуруст қайд намуда гуфтааст: «Сурудҳои тӯӣ тоҷикон ниҳоят гуногунанд. Ин гуногунӣ бештар ба маҳалҳо вобаста аст. Инчунин вариантнокӣ, дигар шудани мавриди иҷрои сурудҳо, навъҳои оҳанг ва нақарот дар сурудҳои тӯӣ низ барои таснифи комили дохили ин гурӯҳи сурудҳо имконият намедиханд. Бинобар ин, барои таснифи пурраи сурудҳои тӯӣ ҳама ҷиҳатҳои онҳоро ба назари эътибор гирифтани лозим меояд. Ғайр аз ин дар вақти ба гурӯҳҳо тақсим кардани сурудҳо ба хусусияти мундариҷавӣ, бадеӣ ва ғоявии онҳо низ диққати махсус додан шарт аст. Вале баъзан чунин ба назар мерасад, ки аз рӯи мундариҷа, хоси ин ё он марҳалаи тӯӣ будани сурудро ба зудӣ муайян кардан душвор аст: як сурудро мардум дар чанд мавриди тӯӣ мехонанд. Агар фақат як ҷиҳати суруд, масалан, хусусияти табрикӣ доштани онро ба назар гирем, дигар хусусиятҳои он аз эътибор соқит менамояд, зеро дар дохили як суруд ҳам тавсифи ишқ, ҳам орзуи ният ва ҳам тантанаву табрикро дучор менамоем. Дар чунин ҳолатҳо таснифи сурудҳо боз ҳам мураккабтар ва душвортар мегардад. Бинобар ин, дар мавриди тасниф кардан, мо ба навбати аввал ҷиҳати асосии суруд, яъне мавзӯро ба назар гирифтём, зеро аксари онҳо бо вучуди гуногуни мазмун ба як мавзӯи асосӣ тобеанд» [6, с.65-66].

Бинед, ҳуди Ф.Зехниева мушкил будани табақабандии сурудҳои ҷашни арӯсиро таъкид намудааст. Аз ин рӯ, мо ба табақабандии ҷузъӣ ворид намешавем. Маълум аст, ки як бахши сурудҳои халқӣ тоҷикӣ асосан дар раванди маросимҳои вобаста ба ҷашни арӯсӣ суруда шуда, ба мардум завқу шавқ мебахшанд. Агар табақабандии Ф.Зехниева то соли 1978 сурат

гирифта, дар рисолааш ишора шуда бошад, баъд ӯ соли 1986 матни илмии сурудҳои арӯсиро дар маҷмуаи «Гуларӯсак» нашр менамояд. Барои он ки маъсала равшантар шавад ва мавзӯҳои сурудҳо маълум гардад, порчаҳои аз сурудҳои меорем, ки дар гузаштаҳо ва баъзе то имрӯз вирди забони мардум аст. Яке аз онҳо суруди «Саршӯён» аст. Ин суруд дар гузаштаҳо дар Ҷануби Тоҷикистон маъмул буд. Ҳоло аз ҷониби сарояндагони касбӣ суруда мешавад. Маросими «Саршӯён» низ қариб аз байн рафта истодааст.

Дар баҳши аввали маҷмуаи «Гуларӯсак» зери унвони «Саршӯён» ду суруд – «Гуларӯсак сар бишӯӣ», «Гули гулгунак» оварда шудааст. Ин ду суруд дар минтақаҳои Кӯлоб, Дарвоз, Ғарм (ҳоло Рашт), Қаротегин, Оби Ғарм шуҳрат доштааст. Барои он ки лаҳзаи сарояндани суруд маълум шавад, тасвири Ф.Зехниеvaro меорем. Аз тасвириҳои мухтасари Ф.Зехниева суруд дар муҳит (текст дар контекст) чигуна иҷро мешавад, пурра ба пеши назар меояд. Дар айни замон мавзуи суруд ҳам маълум мегардад. Ӯ мушоҳидаи худро аз ҷараёни иҷрои суруд чунин шарҳ додааст: «Рӯзи тӯӣ. Арӯсро занон ба саршӯӣ омода месозанд. Баъди шустани сараш мӯяшро мебофанд, либоси нав мепӯшонанд. Дар давоми ин маросим суруд мехонанд. Сурудро гурӯҳи занҳо ва дугонаҳои арӯс иҷро мекунанд.

Арӯс сараш луч, гӯё шарм дошта нишастааст. Пиразане сари ӯро ба пеш каме ҳам карда, ба болои мӯяш як коса шир мерезад. Садои доира баланд мешавад. Суруд оғоз меёбад. Суруд аз муқолимаи занҳо, арӯс ва дугонаҳои ӯ иборат аст. Дугонаҳо бо савти доира чӯр шуда, суруд мехонанд ва мерақсанд.

Дар охир, одатан пас аз илтиҷову зорӣ ва ташвиқи дугонаҳо арӯс ба саршӯӣ розӣ мешавад» [5, с.9].

Суруд хеле сода ва самимӣ аст. Дар он бо шодиву нишот шӯхиву ширингуфторӣ вазъияти ҳамон лаҳза тасвир шудааст. Ин ҷо саволе пайдо мешавад, оё ҳуди арӯс суруд мехонад? Тибқи пурсишҳо маълум шуд, ки сурудро асосан яке аз дугонаҳои арӯс, ки сурудхон аст ё сарояндаи маҳсус месарояд ва дигарон (занҳо, дугонаҳо) ҳамовоз мешаванд. Ба гуфти пиразанҳои дарвозӣ ва кӯлобӣ, дар гузаштаҳо, гоҳе ҳуди арӯс, ки шеърдон ва базморо бошад, мисраҳои ба ҳудаш вобастаи сурудро месароидааст. Суруди «Гуларӯсак, сар бишӯӣ» бо чунин мисраҳои шуруъ мешавад:

Занҳо:

*Гуларӯсак, сар бишӯӣ,
Пага ваъдаӣ рафтанаӣ.*

Арӯс:

*Сарма шуста чӣ кунум?
Ношустанам беҳтарай.*

Дугонаҳо:

*Сарша намешуяде,
Хонаӣ оташ беҳтарай. [5, с.9].*

Ҳамин тавр, бо ширинкориву шодмонӣ сароянда ишора мекунад, ки «сар бибоф», «курта бипӯш», «гушвор бидоз», «муҳра бибанд», «туфлӣ бипӯш» ва ғайра. Дар айни замон ҳуди сароянда аз номи арӯс ҷавоб медиҳад. Вале мисраҳои такрориро, ки нақароти суруд мебошанд, «дугонаҳо» ва «занҳо» месароянд. Дар охири суруд сарояндаи матн аз номи модар ва ҳам арӯс мисраҳои зеринро месарояд, ки модар аз духтар хоҳиши ба саршӯӣ розӣ шудани духтарро менамояд ва арӯс розӣ шуда, оҳиста шустани сарашро тақозо мекунад:

Модар:

*Гул духтар, ҷонум духтар,
Нури ду чашмонум духтар.*

*Пагоҳ туют меоран,
Вахт хуш ку, эй духтар!*

Арӯс:

*Шинакуму шинакум,
Ҳолаи саришӯякум.
Оста бизан шонара,
То накана муякум. [5, с.11].*

Суруди «Гули гулгунак» матни мустақил буда, аз матни пешин тафовут дорад. Ф.Зехниева лаҳзаи иҷрои ин матнро чунин шарҳ додааст: «Арӯс дар рӯи кӯрпача нишастааст, дугонаҳо дар атрофи ӯ, як зан мӯи кушодаи ӯро оҳиста шона зада, тор-тор мекушояд ва кокулонашро майда мебофад. Дугонаҳо хандаву шӯхикунон ба ӯ ёрӣ мерасонанд. Ҳамин вақт дойра менавозанд, рақс ва сурудхонӣ шуруъ мешавад» [5, с.12].

Аз сабаби он ки ин матни суруд аз матни пешин тафовут дорад ва мавзуи он ҳам то ҳақде дигар аст, ҳамчун айёният чанд мисраи онро меорем:

Занҳо:

*Ҷиҳез овардем қатор,
Курта кашидем ҳазор.*

*Ҳама:
Ай гули гулгунакуме!
Шохаки рангинакуме!
Шона намешикане,
Дар сари бегимакаме!
Дугонаҳо:
Эй холаи саришукуме!
Шонаи шамшиод биёр,
Бар сари бегимакуме,
Шона куна саракишае,
Сараки пурмуякишае! [5, с.12].*

Дар идомии суруди мазкур мувофиқи оҳанг ҳам сароянда ва духтарон байт ё рубоии медонистаашонро сароида рақсу бозӣ мекунанд. Ин ҳам дар асл барои бо хушхӯлӣ гузаронидан маросими арӯсӣ баргузор мешавад, ки дар ин маврид суруд мавқеи арзишманди маънавӣ дорад.

Тавре ки маълум аст, агар дар хонаи арӯс маросими «Саршӯён» барпо шавад, дар хонаи домод маросими «Сартарошон» баргузор мешуд. Дар бахши дуҷуми маҷмуаи «Гуларӯсак» ҳашт матни суруд оварда шудааст, ки ҳамаи онҳо дар раванди маросими «Сартарошон»-и минтақаҳои гуногун суруда мешуданд. Дар суруди «Сартарошон» сифатҳои домод ва он чизе ки ба вай вобаста аст, суруд мешаванд. Дар минтақаҳои Тоҷикистон ҳашт матни зерини суруд таҳти номҳои «Устои лангаи сартарош» (Ваҳдат), «Эй гулаки гулқимат» (Кӯлоб), «Сартарошонем мо» (Кӯлоб), «Имрӯз чӣ рӯзе? Сартарошоне» (Помир), «Ҷомаи хуб бино кунед» (Оби Гарм), «Як донаи мо ду дона шуд» (Ҳисор), «Дасти ману доманат, эй куртапӯш» (Помир), «Гул ба ҷомаву дастор» (Помир) ва амсоли ин суруда мешуд [ниг.: Гуларӯсак 1986, с.18-25].

Тавре ки Ф.Зехнӣ ба таври мухтасар шарҳ додааст мазмуни аслии суруди «Сартарошон» ин тозаву озода, бо пӯшидани либосҳои нав ба мисли рӯймол, курта, ҷома, салла, тоқӣ, фӯта, мӯза ва ғайра омода шудани домод барои овардани арӯс аст: «Рӯзи тӯй маросими «Сартарошон» барпо мегардад. Домод, ки ўро дар маҳалҳои номбурда (Помир, Дарвозу Қаротегин, Кӯлоб, Ҳисор, Варзоб) «шаҳ» меноманд, ҷӯраҳо дар атрофаш. (Дар замони мо вақти иҷрои ин маросим тарошидани мӯи сари домод – шаҳ шарт нест, вале иҷрои он чун анъана давом дорад). Дар рӯи ҳавлӣ ё хучра курсӣ гузошта, домодро мешиносанд. Ҷӯраҳо гирди ў меистанд. Сартарош теғ дар даст ба «тарошидан»-и мӯй омода мешавад. Дойра мезананд ва суруд мехонанд. Ба воситаи суруд хешу табор домодро ба додани ҳаққи устои сартарош ва пӯшонидани либоси тӯёна ташвиқ мекунанд. Хешовандон ба рӯймоле, ки назди домод густурда мешавад, як-як пул мепартоянд» [5, с.14-15].

Матни аввале, ки дар маҷмуаи мазкур оварда шудааст, бо ин байтҳо оғоз мешавад:

*Ҳама:
Устои ланги сартарош,
Сари шаҳа тоза тарош!
Сарбайтхон:
Очаи шаҳ, ба ту мегум,
Дар сари шаҳ танга бичош. [5, с.15].*

Ин матни суруд ҳамроҳи нақарот аз 34 мисраъ иборат буда, дар он сароянда аз оча, ота, апа, ака, ҷура, янга, тағо, хешу ва ғайра тақозо менамояд, ки барои домод ҳадяҳои худро тақдим намоянд. Мувофиқи ишораи сароянда ҳар кас бо навбат кореро анҷом медиҳад. Вобаста ба муҳит мисраъҳои суруд дигар шудан мегирад. Барои муқоиса матни дигареро меорем, ки он дар байни мардуми Бадахшон буда, аз матни боло тафовут дорад:

*Нақарот:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки ҷон, ҷони ҷонон-э.
Ҳофизон:
Э, сараки шоҳ тарбузи гайлон-э,
Имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э.
Нақарот:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки ҷон, ҷони ҷонон-э.
Ҳофиз:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки ҷон, ҷони ҷонон-э.
Нақарот:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки ҷон, ҷони ҷонон-э.*

Ҳофизон:
Э, мӯяки шоҳ шаби шабистон-э,
Имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э.

Нақарот:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки чон, чони чонон-э.

Ҳофизон:
Э, пешони шоҳ тахти Сулаймон-э,
Имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э.

Нақарот:
Э, имрӯз чӣ рӯз – сартарошон-э,
Шоҳҷонаки чон, чони чонон-э.
Э чаимони шоҳ хумори мастон-э,
Имрӯз чӣ рӯз – сартарошон[9, с.8]...

Матни суруд бо такрори нақарот аз 64 байт иборат мебошад, вале гоҳе аз ин бештар ё камтар низ аст.

Дар ин чо ишорат карданро мувофиқ медонем, ки ҳар кадоми ин матнҳо дар айни замон варинатҳо дошта, онҳо дар бойгонии «Ганчинаи фолклори тоҷик» (Фонди фолклор тоҷик) ба номи академик Р.Амонов ва Институти илмҳои гуманитарии АМИТ ҳифз мешаванд. Ба назари мо дар оянда мумкин аст дар асоси варинатҳои ҳамин як суруд рисолаи ҷудогона навишт.

Ҳамин тавр, дар бахшҳои дигари маҷмуаи «Гуларӯсак» сурудҳо дар мавзӯҳои ва лаҳзаҳои «Шаҳбарон» (15 адад), «Арӯсбаророн» (8 адад), «Келинбарон» (18 адад), «Сурудҳои рақсӣ» (39 адад), «Сурудҳои ҳазломез» (3 адад) оварда шудааст, ки ҳар кадоме дар мавридҳои муносиби раванди ҷашни арӯсии тоҷикон суруда мешуд [5, с.26-172].

Баъзе аз ин сурудҳо имрӯз ҳам дар байн мардум бо обу ранги тоза аз ҷониби сарояндагонӣ касбӣ сароида мешаванд ва мардум ҳангоми ҷашни арӯсӣ аз шунидани он ғизоӣ маънавӣ мегиранд.

Хулоса, мо дар ин чо баъзе ҷиҳатҳои сурудҳои халқии марбут раванди арӯсиро мавриди таҳқиқ қарор додем. Ҳамчун намуна баъзе мисолҳо овардем, ки ҷойгоҳи ин сурудҳо дар фолклори мардуми тоҷик чӣ гуна аст? Албатта, дар оянда муҳаққиқонро лозим аст, ки поэтикаи ҳар суруд бо вариантҳо ва ҷузъёташро таҳқиқ кунанд, беҳтар аст, чунки ҳар матн аз ҷиҳати сохтор, мазмун, бадеият ва амсоли ин дорой вижагиҳое аст.

АДАБИЁТ

1. Аминов, А. Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арӯсии мардуми тоҷик А.Аминов. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 178 с.
2. Амонов, Р. Лирикаи халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412 с.
3. Аникин, В.П. Русское устное народное поэтическое творчество. Учеб. / В.П.Аникин. – М.: Высш. шк., 2001. – 726 с.
4. Бобоев, С. Ҷойгоҳи назми шифоӣ дар арӯсии тоҷикони Бухоро (Анъана ва навоарӣ) / Мухаррири масъул: Р.Раҳмонӣ / С. Бобоев. – Хучанд: Нашриёти ба номи Р.Ҷалил. 2006. – 144 с.
5. Гуларӯсак (Сурудҳои тӯи арӯсии тоҷикон) / Мураттиб: Ф. Зеҳ-нӣ. – Душанбе: Дониш, 1986. – 180 с.
6. Зеҳниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон / Ф.Зеҳниева. – Душанбе, 1978. – 162 с.
7. Ишанкулов, Х. Г. Браки ва швадба у населения Ходжента в новое время / Х. Г. Ишанкулов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 122 с.
8. Кисляков, Н. А. Семья и брак у таджиков / Н.А. Кисляков. –М.-Л.: Из-во АН СССР, 1959. – 270 с.
9. Сурудҳои тӯи Помир/Мураттиб ва ҳозиркунандаи ҷоп: Н.Шакармамадов.-Хоруғ: Помир, 1993.-120 с.
10. Чумаев, Р. Ҷашни арӯсии тоҷикон / Р.Чумаев. – Душанбе: ЭР-Граф, 2014. – 212 с.
11. Шарифова, М. Маросимҳои тӯи арӯсии мардуми ноҳияи Мастҷох / М. Шарифова. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 68 с.

МАСЪАЛАИ ОМУЗИШИ СУРУДҲОИ ХАЛҚИИ МАРОСИМИ ТҶИИ АРҶСИ

Муаллифи мақола нахуст дар хусуси ба навъҳои ҷудо кардани сурудҳои халқӣ дар илми фолклоршиносӣ ҷаҳон суҳан ронда, сониян ин масъаларо дар фолклоршиносӣ тоҷик баррасӣ намудааст.

Баъдан, андешаҳои фолклоршиносон Р.Амонов, В.Асрорӣ, Н.Шакармамадов, Б.Шермуҳаммадов, Д.Обидов, Р.Аҳмадов, Р.Раҳмонӣ, М.Неъматов, Д.Раҳимӣ ва дигаронро доир ба навъҳои сурудҳои халқии тоҷикӣ рӯи коғаз коштааст.

Ҳамзамон, муаллифи мақола ёдовар мешавад, ки бахши азими сурудҳо ба маросимҳо ва расму оинҳои оилавӣ вобастагӣ доранд, ки асоситарини инҳо маросими тӯи арӯсӣ ва мотам аст. Сипас, ишора шудааст, ки муҳаққиқи асосии мавзӯи мазкур Ф.Зеҳниева дар рисолаи «Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон» сурудҳои арӯсиро ба ҳаши гурӯҳи ҷудо кардааст:

1) сурудҳои хабарӣ; 2) сурудҳои тайёрӣ; 3) сурудҳои ҷудой ва фироқ; 4) сурудҳои тантанавӣ; 5) сурудҳои табрикӣ; 6) сурудҳои тавсифӣ; 7) сурудҳои рақсӣ; 8) сурудҳои ҳаҷвӣ, ки гуруҳбандии эшон нисбӣ аст.

Ахиран, муаллиф сурудҳои «Гуларӯсак, сар бишӯй», «Гули гулгунак», «Саришӯён» «Сартарошон» ва баъзе лаҳзаҳои «Шаҳбарон», «Арусбаророн», «Келинбарон», «Сурудҳои рақсӣ», «Сурудҳои ҳазломез» ва гайраро дар мавридҳои муносиби раванди ҷашни арусии тоҷикон таҳлил ва баррасӣ намуда, кайд мекунад, ки баъзе аз ин сурудҳо имрӯз ҳам дар байн мардум бо обу ранги тоза аз ҷониби сарояндагони касбӣ сароида мешаванд ва мардум ҳангоми ҷашни арусӣ аз шунидани он гизои маънавӣ мегиранд.

Пас аз муҳокимарониҳо муаллиф ба хулосае меояд, ки дар оянда муҳаққиқонро лозим аст, ки поэтикаи ҳар суруд бо вариантҳо ва ҷузъташиро таҳқиқ кунанд, беҳтар аст, чунки ҳар матн аз ҷиҳати сохтор, мазмун, бадеият ва амсоли ин дорои вижагиҳое аст.

Калидвожаҳо: сурудҳои маросимӣ, таснифот, сурудҳои халқии тоҷикӣ, фолклоршиносон, туйи арусӣ, адабиёти гуфторӣ, нажӯҳии, мусиқӣ, навъ, жанр, ашул, ҷашн.

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ НАРОДНЫХ СВАДЕБНЫХ ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН

Автор статьи, прежде всего, предложил классификацию народных песен в мировой фольклорной науке, а потом, рассмотрел этот вопрос в таджикском фольклористике.

Затем он представил мнения фольклористов Р. Амонова, В. Асрори, Н. Шакармамадова, Б. Шермухаммадова, Д. Обидова, Р. Ахмадов, Р. Рахмони, М. Нейматова, Д. Рахими и других о видах таджикских народных песен.

Кроме того автор статьи отмечает, что большая часть песен связана с семейными обрядами, важнейшими из которых являются свадебный обряд и траур. Далее указывается, что главный исследователь данной темы Ф. Зехниева в своей диссертации «Песни таджикского свадебного обряда» разделила свадебные песни на восемь групп: 1) новостные песни; 2) подготовительные песни; 3) песни о расставании и разлуке; 4) торжественные песни; 5) поздравительные песни; 6) похвальные песни; 7) танцевальные песни; 8) сатирические песни, их классификация является условной.

Наконец, автор данной статьи рассматривал песни «Гуларусак, сар бишӯй» (невеста, помой голову), «Саришӯён» (мытьё головы), «Сартарошон» (стрижка) и некоторые моменты «Шахбарон» (церемония проводов жениха в дом невесты), «Арусбаророн» (церемония проводов невесты в дом жениха), «Келинбарон» (церемония проводов невесты в дом жениха), «Танцевальные песни», «Сатирические песни» и т. д. Анализируя и рассматривая процесс свадебного торжества таджиков, он отмечает, что некоторые из этих песен до сих пор поются в народе профессиональными певцами, и люди получают духовную пищу, слушая их во время свадебного торжества.

После обсуждений автор приходит к выводу, что в дальнейшем исследователям необходимо изучать поэтику каждой песни с ее вариантами и деталями, так как каждый текст имеет свои особенности по структуре, содержанию, художественности и т. д.

Ключевые слова: обрядовые песни, классификация, таджикские народные песни, фольклористы, свадьба, устная литература, исследование, музыка, тип, жанр, ашула (песня), торжество.

THE PROBLEM OF STUDYING FOLK WEDDING RITUAL SONGS

First of all, the author of the article provided a classification of folk songs in the world folklore science, and then, considered this issue in Tajik folklore.

Then he presented the opinions of folklorists R. Amonov, V. Asrori, N. Shakarmamadov, B. Shermukhammadov, D. Obidov, R. Akhmadov, R. Rakhmoni, M. Ne'matov, D. Rakhimi and others about the types of Tajik folk songs.

Also, the author of the article notes that most of the songs are associated with family rituals, and most important of which are related to ceremonies of wedding and mourning. It is further indicated that the main researcher of this topic F. Zekhniewa in her dissertation «Songs of the Tajik wedding ceremony» divided wedding songs into eight groups: 1) news songs; 2) preparatory songs; 3) songs about parting; 4) solemn songs; 5) congratulatory songs; 6) praise songs; 7) dance songs; 8) satirical songs, their classification is conditional.

Finally, the author of this article considered the songs «Gularusak, sar bishuy» (bride, wash your hair), «Sarshuyon» (hair washing), «Sartaroshon» (haircut) and some moments of «Shahbaron» (ritual of first time coming groom and his relatives and friends to the bride's house, which is accompanied by playing joyful music, folksongs and dances), «Arusbaroron» or «Kelinbaron» (ritual of first time coming bride and her relatives and friends to the groom's house, which is accompanied by playing joyful music, folksongs and dances), «Dance songs», «Satirical songs», etc. By analyzing and considering the process of the Tajik wedding celebration, the author

of the article notes that some of these songs are still sung among the people by professional singers, and people receive spiritual food by listening to them during a wedding celebration.

After discussions, the author comes to the conclusion that in the future, researchers need to study the poetics of each song with its variants and details, since each text has its own characteristics in terms of structure, content, artistry, etc.

Keywords: ritual songs, classification, Tajik folk songs, folklorists, wedding, oral literature, research, music, type, genre, ashula (song), celebration.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир – номзоди илмҳои филологӣ, доцент кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел.: (+992)918456693

Сведения об авторе:

Косими Саади Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, Тел.: (+992) 918456693

About the author:

Qosimi Saadi Abdulkodir - candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Tel.: (+992) 918456693

ЗЕБУННИСО – ШОИРАИ СУХАНПАРДОЗ ВА ШОҲДУХТАРИ ФАҚИРНАВОЗ

Валиев Н.У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Дар таърихи башарият кам иттифоқ меафтад, ки нафаре шоҳзода бошад, вале ҳамвора бо фақирону ниёзмандон бо иртибот аст ва ба онҳо кӯмак кунад. Оре, Зебуннисо фарзанди шоҳи Ҳиндустон – Хайрхохи Рустами ки аз шоирону нависандагони давраи Темуриён буд ва яке аз нависандагони бомаҳорати форсу тоҷик буд, аз ин зумра мебошад.

Зебуннисо 15 феввали 1639 дар шаҳри Дехлӣ таваллуд шудааст. Модари Зебуннисо, ки яке аз шоҳзодагони Машҳади Эрон буд, хуросонӣ ё тоҷик аст. Ин модари фарзона ва хирадманд, ки Дилрасбону ном дошт, дар ташаккули шахсияти духтараш - орифаи зебокалом ва шоираи ширинсухан Зебуннисо, зиёд талош кардааст.

Модараш ба омӯзишу парвариши вай эътибори вижае меод, ки Ҳафиза Марям, бонуи закию бомаърифати дарборро ба тарбияти ӯ вобаста карда буд. Гузаштагони Ҳафиза Марям, ба ривояте бухорӣ будаанд. Бад-ин тариқ, Зебуннисо дар даҳсолагии улуми динӣ, аз ҷумла қироати Қуръон, маъноӣ оётро фаро гирифтааст. Инчунин зери назари донишмандону адибони дарбор илмҳои сарфу наҳви арабӣ, нучум, фалсафа, мантиқ, адабиёту таърихро омӯхт ва хатҳои настаълиқ, насх ва шикастаро хело зебо менавишт. Ӯ аз хурдӣ таъби баланди бадеҳасарой, мадҳ, ҳаҷв ва чақомасарой дошт.

Ровояте ҳафт, ки канизе оинаи чинии Зебуннисоро мешиканад ва назди шоҳзода – Зебуннисо омада бо шеваи узрхоҳона ин хабари нохушро мерасонад. Аммо, Зебуннисо бо нармӣ ва муносибати хуби инсонӣ дар ҷавоби канизак ин байтро меҳонад:

Аз қазо оинаи чинӣ шикаст?

Хуб шуд асбоби худбинӣ, шикаст. » [1, с.88].

Зебуннисо, бо он ки худро ташнақомона ба гирдобӣ дарёи илму дониш зада буд, аммо ҷаҳордевории зиндагии бо зуҳду хоксоронаро сарпаноҳ ихтиёр кард. Шоира то охири умр шавҳар накард. Ин нуктаро дар ғазали «Дур бод аз тан саре, к-ороиши доре нашуд...» чунки ба қалам додааст:

Сад баҳор охир шуду ҳар гул ба фарқе ҷо гирифт,

Ғунҷаи доғи дили мо зеби дасторе нашуд.

Ҳар матоери харидорест дар бозори даҳр,

Пир шуд, Зебуннисо, ўро харидоре нашуд.

Ӯ ҳамеша худро бо шеър тасалло меод. » [1, с.42].

Зебуннисо чанд бародар дошт ва аз ин миёни алоқааш ба Акбар бештар буд ва ўро хеле эҳтиром мекард, вале кам монда буд, ки ин маҳаббат ба сари ӯ балое орад. Акбар бар зидди

падари худ исён бардошт ва ноком гашт ва нокомона фирор карду ба шоҳони сафавии Эрон паноҳ бурд. Аврангзеб бо ғазаб Зебуннисоро, танҳо ба хотири он ки бо бародари худ Акбари осӣ қарин буд, муддате зиндонӣ ва маошашро қатъ кард. Аммо покиву нексириштии ин бонуи донишманд, ки шуҳраи хосу ом гашта буд, бори дигар ба зудӣ собит шуд ва ӯ озод гашту бизоату маошаш барқарор гардид:

*Аз дарди дилам мурғи ҳаворо кӣ хабар кард?
Дар боғи дилам боди саборо кӣ хабар кард?
Бахти сияҳам буд ниҳон аз назари халқ,
Шабро кӣ нишон доду азоро кӣ хабар кард?
Бо чавру ҷафо буд диламро сари лутфат,
3-ин воқеъа арбоби вафоро кӣ хабар кард?
Барҳам шудани зулфи ту ҷамъияти дил буд,
Бо шарм кӣ ин гуфту ҳаёро кӣ хабар кард?
Аз рӯйи риёе, ки ҷафои ту маро буд,
Ғаммоз кӣ шуд, рӯву риёро кӣ хабар кард?
Ман будаму андешаи иқлими қаноат,
Кӣ арз ба шаҳ карду гадоро кӣ хабар кард?
Махфӣ, ба ту дар хоб намуданд давое,
Бо дард чӣ кас гуфту балоро кӣ хабар кард?» [1, с.78].*

Зебуннисо ҳар қадар талош мекард, то бенизомиву беадолатиҳои дарбор ва замонашро тариқи оинаи шеър ба падараш нишон диҳад, аммо Аврангзеб, ки подшоҳи худкома ва бадҷаҳл буд, ба духтараш иҷозаи шеърғӯй ва робита бо шоирону донишмандонро намедод. Зебуннисо меканд, ки талошҳои бечавоб мемонанд, барои тасаллои дилаш ин байтро меканд:

*Эй булбули хушилҳом, махрӯшу дам фуру каш,
Таъби «латиф»-и султон тоби сухан надорад.» [2, с.67].*

Зебуннисо бо истифода аз дороиҳои имконоти дастраси хеш китобхонаи бузурге бунёд кард ва китобхонаи хешро дар хидмати алоқамандон гузошт. Зебуннисо дар китобхонаи хеш ҳамвора адибону донишмандонро ба даври хеш ҷамъ меовард ва онҳоро дар ҳар қору ибтикор бо тухфаҳо хурсанд мекард. Бо ҳиммат ва ҳимояти ин шохдухти маърифатписанд китобҳои сершуморе аз сӯи донишмандони улуми мухталиф таълиф шуданд.

Накъл мекунанд, ки яке аз шоирони дарбор Носиралӣ, ки Зебуннисоро дӯст медоштааст, дар ҷавоби як шеъри Зебуннисо, ки «*Аз ҳам намешавад зи ҷаҳолат ҷудо лабам...*» аст, ин мисраъро менависад:

Гӯё, ки расида бар лаби Зебуннисо лабам...» [1, с.88].

Гӯё, Зебуннисо аз ин рафтори густохонаи Носиралӣ ранчидахотир мегардад ва ин байтро барои сарзаниши ӯ месарояд:

*Носиралӣ ба номи Алӣ бурдаӣ панаҳ,
Варна ба зулфиқори Алӣ буридаме сарат.» [1, с.42].*

Зебуннисо зане буд соҳибҷамол, андешманду бомаърифат. Барои инсон аз ҳама муҳим озодӣ аст. Шоира ҳамеша таманноӣ онро дошт, ки хонаи обод дошта бошад, аммо аз дасти падари ҷоҳил ба мақсад нарасид. Умраш ба охир расиду издивоҷ накард. Ишқи ӯ, муҳаббати ӯ, дарду алами ӯ ба ҳамаи занону духтарони ҷомеаи онрӯза баробар тааллуқ дошта, шоира аз номи онҳо нобаробарӣ, беадолатии занро дар рӯзгори онвақта ҳаққонӣ ба қалам додааст. Ба ҳамин маънӣ ишорат карда, дар ғазалаш мегӯяд:

*Дили марде ба даст овар, агар мардонаӣ, Махфӣ,
Ки дилҳоро ба дилҳо дар ҳақиқат қор меафтад.» [1, с.45].*

Дар поёни умри худ шоира эҳсос кард, ки дар дарбори падар шахсони нолоиқ, хушомадгӯ, пастфитрат ҷамъ омаданд, ки барои беҳбудии зиндагии меҳнаткашон ҷорae намебинанд ва баръакс бо ҷоплусию порадиҳӣ соҳиби мансаб мешаванд. Ӯ мебинанд, ки аҳли хунар хору забун аст, қадру қимате надорад, инони сабр аз дасташ меравад ва ошкоро мегӯяд:

*Ба қори кас намеояд, хунар Махфӣ, дар ин олам,
Хари Исо хунарманд аст, агар дар қиса зар дорад.» [1, с.23].*

Шоираи маърифатпарвару шеърдӯсти адабиёти ифтихорманди тоҷику форс, фариштаи начоти ҷони садҳо канизу барда, ташвиқгари илҳоми чандин шоиру адибони бебизоати он замон ва ниҳоятан шоҳдухтари хушқалом ғарибона дар синни 63-солагӣ, соли 1702 дунёро падруд гуфт. Бо васияти худи ӯ шоираро дур аз дарбору хангомаҳои дарборӣ дар шаҳри Лоҳур ва дар боғи бунёдкардаи худааш ба хок месупоранд.

Ин байт дар лавҳи мазори ӯ дарҷ шудааст:

Бар мазори мо ғарибон, не чароге, не гуле,

Не пари парвона сӯзад, не садои булбуле. » [1, с.42].

АДАБИЁТ

1. Александровская В.П. Творчество таджикских поэтов / В.П.Александровская - М.: Нарсовет. 1975.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса таджикской литературы: / Ю.К. Бабанский Педагогика, 1977.
3. Камолова М.Р. Современный просветитель. Народная газета, 13.09.2018.
4. Программа военно-физической и начальной военной подготовки учащихся специальных ремесленных училищ (на первый год обучения) М.: Глав.упр.трудрезервов. 1943.
5. Программы. Физическая культура для учащихся 1-3, 4-8 и 9-10 классов. М.: Просвещение, 1987.

ЗЕБУННИСО – ШОИРАИ СУХАНПАРДОЗ ВА ШОҲДУХТАРИ ФАҚИРНАВОЗ

Дар мақолаи мазкур масъалаи эҷодиёти шоираи тоҷик Зебуннисо ҳамчун шоираи суханпардоз ва шоҳдухтари фақирнавоз таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз самтҳои эҷодиёти шоираи тоҷик ин нишон додани ҳаёти одамони фақир мебошад.

Тарбияи ва ҳимоятгарони оянда дар эҷодиёти Зебуннисо ҳамчун як проблемаҳои тадбирхост, ки ба омӯзиши ватандӯстӣ дар байни наврасон ва кӯдакон, ва баланд бардоштани ҳисси масъулият дар ҳифз ва ҳимояи манфиатҳои Ватан дар ҳама вақт кӯмак мерасонанд.

Ба андешаи муаллиф, ва дараҷаҳои тайёр будан ба ҳаёт дар эҷодиёти Зебуннисо бо истифода аз дороиҳову имконоти дастраси хеш китобхонаи бузурге бунёд кард ва китобхонаи хешро дар хидмати алоқамандон гузошт. Зебуннисо дар китобхонаи хеш ҳамвора адибону донишмандонро ба даври хеш ҷамъ меовард ва онҳоро дар ҳар қору ибтикор бо тухфаҳо хурсанд мекард. Бо ҳиммат ва ҳимояти ин шоҳдухтари маърифатписанд китобҳои сершуморе аз сӯи донишмандони улуми мухталиф таълиф шуданд.

Нақл мекунамд, ки яке аз шоирони дарбор Носиралӣ, ки Зебуннисоро дӯст медоштааст, дар ҷавоби як шеъри Зебуннисо, ки «Аз ҳам намешавад зи ҷаҳолат ҷудо лабам...» аст, ин мисраъро менависа ва ишорат мекунад, ки эҷодиёти шоираи тоҷикан иборат мебошад.

Маҳз сари вақт ба қайд гирифтани ва бартараф намудани зиддиятҳои зикришуда имконият медиҳад, ки фаъолияти эҷодиёти Зебуннисоро ва дигар ниҳоди ҷомеаи навро ташиқ ва беҳтар карда шавад.

Калидвожаҳо: эҷодиёти Зебуннисо, зиддиятҳо, фаъолият, шахсият, асосҳои нав, иҷтимоӣ.

ЗЕБУННИСО ГОВОРЯЩАЯ ПОЭТЕССА И ПРИНЦЕССА БЕДНЫХ

В данной статье автор рассматриваются творчество таджикской литературы Зебуннисо как поэтесса, которая пишет о бедных людей.

Автор на основе обширных материалов отмечает, что одной из известных поэтесс таджикской литературы Зебуннисо очень много писал о бедных людей.

Следует отметить, творчество Зебуннисо богата различными материалами это система мероприятий, способствующая воспитанию новых людей у них чувства ответственности за защиту и отстаивание интересов Родины во все времена.

По мнению автора, процесс подготовки людей в творчество Зебуннисо очень сложен, диалектически противоречив, и его основными противоречиями являются требования к молодым и уровень готовности людей, между все возрастающими запросами и образцовыми возможностями в процессе подготовки в условиях, между общественными запросами на подготовку и фактическими результатами этого процесса, между различными нормами и методы, оценка деятельности людей и степени готовности к новой жизни и т. д.

Именно своевременный борьбы и устранение этих противоречий позволит улучшить деятельность организаций, образовательных школ и других институтов общества по подготовке молодого поколения к новой жизни.

Ключевые слова: творчество Зебуннисо ,против, развитие личности, новые выражения , общество.

ZEBUNNISO THE TALKING POETESS AND PRINCESS OF THE POORS

In this article, the author examines the work of Tajik literature Zebunniso as a poetess who writes about poor people.

Based on extensive materials, the author notes that one of the famous poets of Tajik literature, Zebunniso, wrote a lot about poor people.

It should be noted that Zebunniso's work is rich in various materials; this is a system of events that helps to educate new people in them with a sense of responsibility for protecting and upholding the interests of the Motherland at all times.

According to the author, the process of preparing people for the work of Zebunniso is very complicated, dialectically contradictory, and its main contradictions are the requirements for young people and the level of readiness of people, between ever-increasing demands and exemplary opportunities in the process of training under conditions, between public demands for training and actual results. this process, between different norms and methods, assessment of people's activities and the degree of readiness for a new life, etc.

It is the timely struggle and elimination of these contradictions that will improve the activities of organizations, educational schools and other institutions of society in preparing the younger generation for a new life.

Key words: Zebunniso's work, against, personality development, new expressions, society

Маълумот дар бораи муаллиф:

Валиев Нурали Умарович – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел. 909091612, E-mail:nurali56vvvv@mail.ru

Сведения об авторе:

Валиев Нурали Умарович – кандидат филологических наук, доцент кафедры русской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, Тел.909091612, E-mail: :nurali56vvvv@mail.ru

About the author:

Valiev Nurali Umarovich – Candidate of Philology Sciences, - candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Russian Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 909091612, E-mail: :nurali56vvvv@mail.ru

ТДУ 891.550 (091)

ТКБ 83.3 (2точик)

С – 20

НАЗИРАСАРОЙ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРС-ТОҶИКИ АСРИ XV

Саидова Б.Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки падидаҳои адабиву фарҳангӣ бе мавҷудияти заминаҳои созгору мусоиди иҷтимоиву сиёсӣ ва маънавӣ ба вуҷуд наомадааст. Яке аз сарчашмаҳои муҳими ташаккул ва инкишофи ҳар як адабиёти миллии омӯзишу баҳрабардорӣ аз адабиёти халқҳои дигар ва ниҳоят робитаи байниҳамдигарии адабиёт маҳсуб меёбад.

Равобити адабиро чун омилҳои асосии инкишофи адабиёт бояд донист, тадқиқи робитаҳои адабӣ, таҳлили фаъолияти илмии муҳаққиқ ё адиби алоҳида низ метавонад ба ривочи равобитӣ адабии халқҳо мусоидат намояд. Гуфтаи ҷоиш аст, ки тадқиқоти мазкур метавонад равобитӣ адабии халқҳоро мустаҳкамтар намуда, баҳри ривочу равнақи адабиёт саҳмгузор бошад.

Ҳангоми омӯختани муаммо ва масоили робитаҳои адабии шоирони форс-тоҷик мо аз навиштаҳои Н.И. Конрад ёдовар шудем: «Литературные связи категория конкретно – историческая: их масштаб, их роль в литературном процессе, в целом их значение в истории литератур отдельных народов в разное историческое время, в разных исторических условиях»

различны. Именно поэтому изучение литературных связей и составляет одну из задач науки о литературе» [6, с.23].

Омӯзишу қиёси адабиёт талаботи рӯзмарраи илми адабиётшиносии ҳозиразамон ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин ягон адабиёт бидуни робита бо дигар адабиёт пеш рафта наметавонад. Инсоният дар ҳар давра, дар ҳама гуна марҳилаҳои таърихӣ дар соҳаи фарҳанг доимо бо ҳамдигар пайваст мебошад. Таърихи муносибатҳои байниҳамдигарии адабиётҳо ба қонунмандии муносибатҳои умумичаҳонии инкишофи онҳо вобастагӣ доранд.

Дар пажӯҳишу адабиёти форсу тоҷик, ки масъалаҳои муносибатҳои адабиёти дар бар мегиранд, хизмати олимони Е.Э. Бертельс, И.С. Брагинский, М.Н. Османов, А.Н. Болдырев ва дигарон қалон аст. Асарҳои ин муҳаққиқон ба таҳлили ғоявию мавзӯии эҷодии адибони адабиёти форсу тоҷик бахшида шудааст. Дар онҳо ҷузъҳои адабиётшиносӣ наздикии омӯзиши ақидаҳо ва мавзӯҳои муайяни шоирӣ дар муддати тӯлонии таърихи адабиёти форсу тоҷик таҳлил гардидаанд. Илова бар ин, дар баробари пажӯҳишҳои қиёсии адабиёти тоҷик дар асарҳои зиёди адабиётшиносон, фолклоршиносон, файласуфон, муаррихон, фарҳангшиносон муносибатҳои адабӣ ба назар мерасанд.

Мавриди зикр аст, ки маҳз ба воситаи назирасароӣ робитаи адабӣ байни адабиётҳои халқҳо ба вуҷуд омада, дар таърихи робитаҳои адабии халқҳо замони назирагӯӣ дар ҳар давра асрҳо низ мавҷуд аст. Худи назира қалимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш мисл монанд аст. Дар адабиёт бошад як шакли анъанавии эҷоди шеърро мегӯянд.

Профессор Х. Шарифов ва У. Тоиров дар «Назмшиносӣ» дар бораи назирасароӣ чунин менависанд: «Назирасароӣ дар адабиёти баъди асри XV ҳеле ривоч ёфтааст» [10, с.280]. Инро дар мисоли Амиршоҳӣ ба шоирони пешин ва баъдан дигар шоирон ба ашъори Амиршоҳӣ назирагӯӣ кардаанд.

«Шарти асосии назира, бо вуҷуди умумияти мавзӯ оҳанги гуфтор, тозагии маънӣ мебошад. Агар шеъри назира ба мақоми истиқлол ва навии сухан нарасад, тақлид аст» [10, с.281].

Назирасароии ғазал ба мавзӯ, композиция, вазн, шакл, баъзан мазмун пайравӣ карда, бо муаллифи он дар эҷоди асари нав аз он тарҳу масолаҳ қувваозмоя мекунанд. Анъанавии назирасароӣ бештар аз ҳама дар эҷоди ғазал, махсусан, ғазалҳои ишқӣ ва ирфонӣ истифода шуда, бузургтарин шоирони ғазалнавис Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Рӯмӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон қисме аз ғазалиёти худро ба тариқи назира эҷод кардаанд.

Назирасароӣ дар адабиёти Шарқи Наздик ва Миёна ривоч ёфта, дар адабиёти Ғарб ва рус низ маъмул мебошад.

Назирагӯӣ ҳамчун равобитаи адабии байни шоирону нависандагони адабиёти халқҳои гуногун ё ин ки новобаста аз замони эҷодияш ба вуқӯъ пайваста, ин гуна равобита илмиву адабӣ намунаи барҷастаи дӯстии халқҳо мебошад. Мақолаҳои, ки доир ба назирагӯӣҳои шоирони форсу тоҷик дар маҷаллаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп гардидаанд, аз ҷумла, Асириддини Аҳсикати ва Ҳофиз, Саъдӣ ва Салмони Соваҷӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ, Ҷомӣ ва Навоӣ, Фонӣ ва Ҳофиз ва ғайраҳо.

Муаллифи тазкираҳои чун Қозӣ Нуруллоҳ, Хондамир, Алишери Навоӣ, Давлатшоҳ ва Амин Аҳмади Розӣ номи Амиршоҳиро чун: «*Муслими аҳли олам*», «*меҳри сипеҳри суханварӣ*», «*фориси майдони сухангузорӣ*» ва «*Амири сарири фасоҳат ва шоҳи сипоҳи балогат*» [5,8,1,3,2] баён намудаанд.

Ба сабку услуби ғазалгӯии Амиршоҳӣ аз шоирони қадим таъсири Ҳофизӣ Шерозӣ ниҳоят қалон аст. Бесабаб нест, ки ғазали нахустини девони Амиршоҳӣ дар татаббӯи ғазали аввали девони Ҳофиз гуфта шудааст:

Биё, ай аз хати сабзат ҳазорон доғ бар дилҳо,

Марав к-аз ашқи муштоқон ба хун огушта манзилҳо.

Чуноне ки мушоҳида мешавад, шеъри Амиршоҳӣ дар истиқболи ғазали зерини лисонулғайб эҷод шудааст:

Ало ё айю ҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,

Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо.

Дар девони Амиршоҳӣ ин гуна ғазалу байтҳои, ки бевосита дар истиқболу татаббӯъ ва таъсири байту ғазалҳои Ҳофиз эҷод гардидааст, ҳеле бисёр аст. Чунончи:

Ҳофиз:

Дар азал партави ҳуснат зи таҷаллӣ дам зад,

Ишқ пайдо шуду отаи ба ҳама олам зад.

Амиршоҳӣ:

Чанд гоҳе дилам аз доғи бутон эмин буд,

Боз ишқ омаду ин шӯъла ба хошак андохт.

Амиршоҳӣ дар ин ғазалҳо ҳам аз ҷиҳати руҳу равия, ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ҷамоҳанг шуда тавонистааст. Барои мисол:

Ҳофиз:

*Бо сабо дар чамани лола саҳар мегуфтам,
Ки шаҳидони кианд ин ҷама хунинкафанон.*

Амиршоҳӣ:

*Бо доғи ту рафтанд шаҳидони ту 3-ин боғ,
Чун лола ба хуни ҷигар огушта кафанҳо.*

Амиршоҳӣ дар ғазал аз уҳдаи талаботи мусобикаи адабӣ (дар ягонагии вазну ситемаи қофияҳо, ҷамоҳангии мазмуну мундариҷа ва интихоби лафзу калимаҳо) ба хубӣ баромада, иқтидор ва маҳорати баланди шоирии худро нишон додааст.

Ҳамчуноне ки адабӣ-шиносон қайд кардаанд, дар ғазалиёти Ҳофиз зубдаи хусусиятҳои ғазалсароии асрҳои XII-XIV ҷамъбаст гардидааст.

Албатта, Амиршоҳӣ ҳамчун шоири ғазалсарои ҳассоси замонаш ҳамин хусусиятҳои олии ғазалиёти Ҳофизии ширинкаломро ба хубӣ дарк карда тавонистааст.

Ӯ тавассути ба ғазалиёти Ҳофиз пайравӣ кардан, аз як тараф, иқтидор ва маҳорати худро дар ин соҳа такмил дода бошад, аз тарафи дигар, дар замони худ беҳтарин анъанаи устодони ғазалро давом додааст.

Аз ин гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

Якум, дар ҳақиқат Амиршоҳӣ як қисми ғазалиёти худро дар пайравӣ, татаббуъ ва таъсири ғазалиёти устодони ин навъи адабӣ Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ҳофизии Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ суруда, сабку равияи шоирони гузаштаро давом дода будааст.

Дуюм, Амиршоҳӣ дар байту ғазалҳои ҷавобияш баробари нигоҳ доштани рӯҳ ва равияи ашъори шоирони гузашта, дар мазмуну мундариҷа ва сохтани образҳо иқтидор ва симои худро нишон дода тавонистааст, ки маънии тоза бигӯяд. Амиршоҳӣ ба воситаи назира сухани нав эҷод кардааст.

Сеюм, ҷама навъҳои ашъори Амиршоҳӣ аз ҷиҳати сабку услуб сода ва омафаҳм мебошанд. Забони шеъри шоир низ басо ҷолибу мусаххаркунанда аст ва калимоту таъбироте, ки аз тарафи шоир истифода мешавад дар забони маъмул ба нудрат ба назар мерасад ва ин ҷама аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳофизии луғавии шоир муқтадир аст.

Саъдӣ:

*Кӯҳан шавад ҷама касро ба рӯзгори иродат,
Магар маро, ки ҷамон шиқи аввал асту зиёдат.*

Амиршоҳӣ:

*Манам зи дасти ту по баста дар каманди иродат,
Ба роҳи ту сари таслим бар замани ибодат.*

Саъдӣ:

*Сарвболое ба саҳро меравад,
Рафтаниш бин, то чӣ зебо меравад.*

Амиршоҳӣ:

*Сӯи боғ он сарвболо меравад,
Боз кори фитна боло меравад.*

Шоир Камоли Хучандӣ дар фаъолияти эҷодии худ диққати махсусе ба ҳаёл ҳамчун раванди муҳими доништагирии олами берунӣ додааст.

Ба андешаи ӯ образҳои эҷодӣ асоси таҳайюлот буда, тағйирдиҳии маърифати воқеӣ аз нав қор карда баромада мешавад, ки ин образ дар хотираи инсон нигоҳ дошта шуда, хусусиятҳои рӯҳию равонии инсонро дар доираи қавигардонии сифатҳои иродавии шахс тақвият мебахшад.

Тавре ки раваншиносон дар таҳқиқотҳои худ баён намудаанд, назм яке аз омилҳои асосии ташаккули равандҳои маърифатӣ ба шумор меравад. Дар ин асос, Амиршоҳӣ дар татаббуот ба ғазалиёти Камоли Хучандӣ аз нигоҳи рӯҳ ва равияи таҳайюлоти образҳои эҷодӣ пайгирӣ намудааст, ки ин назирасарой маҳсуб меёбад.

Камоли Хучандӣ:

*Ай бод, макаи, тураи ҷононаи моро,
Занҷир маҷунбон дили девонаи моро.*

Амиршоҳӣ:

*Чағми ту барандохт ба май хонаи моро,
Бикшуд ба риндӣ дари майхонаи моро.*

Камоли Хучандӣ:

*Аз он лаб шунидани ҳикоят хуш аст,
Суханҳои ширин ба гоят хуш аст.*

Амиршоҳӣ:

Чафои ту бар дил ба зоят хуш аст,

Зи шаҳ бар раият риоят хуш аст.

Чуноне ки мебинем, умумияти байтҳои боло на танҳо дар шакли зоҳирӣ, балки дар мавзӯ, мазмуну мундариҷа ва руҳияи баланди худшиносӣ ифода шудаанд.

Мо ин байтҳоро тамоман тақлиди маҳзи ғазалҳои Саъдӣ ё Камол дониста наметавонем. Дар байтҳои Амиршоҳӣ гоҳе мазмунҳо як навъ такрор менамоянд, аммо бо вучуди ин, дар онҳо аз ҷиҳати тарзи ифода ва ороиши мазмун мустақилиятро дида метавонем. Масалан, Саъдӣ дар байти дуҷум рафтани сарвболоеро зебо гуфтааст, аммо Амиршоҳӣ сӯи боғ рафтани сарвболоро боз бештару зиёдтар ошиқ шудан ба ёрро мефаҳмонад.

Агар Камол шунидани ҳикоят ва суханҳои ширинро хуш ҳисобад, Амиршоҳӣ бошад ба шоҳ мурочиаткунон мегӯяд барои подшоҳ «бар раият риоят хуш аст».

Сабку услуби Амиршоҳӣ, дар навбати худ, ба маънои васеи сухан ҳамон сабку услуби адабии Ҳусрав, Ҳасан, Ҳофиз ва Камол (албатта ҳар қадом шоир услуби хосаи худро низ дорад. Дар ин ҷо сухан доир ба равияи умумии шоирон меравад, ки адабиётшиносон онҳоро ба ин ё он мактаби адабӣ дохил кардаанд.) мебошад.

Амиршоҳӣ бо эҷодиёти гаронбаҳои худ пайравони ашъори худро низ ёфтааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ эҷодиёти ӯро ҳар тарафа омӯхта, дар асари «Баҳористон» ба ашъори мухталифаш ба тарзи сухану ифодаи маънии ашъори Амиршоҳӣ ва афкори ӯ баҳои баланд дода, дар истиқболи бисёр ғазалҳои ӯ пайравӣ кардааст.

Дар баробари мухлис будан ва баҳои баланд додан ба ашъори Амиршоҳӣ Ҷомӣ ба ғазалҳои ӯ пайравӣ карда як қатор ғазалҳои худро дар ҷавоби ғазалҳои ӯ сурудааст.

Амиршоҳӣ:

Абр омаду бигрист бар атрофи чаманҳо,

Шуд шуста ба шабнам руҳи гулҳову суманҳо.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Ай, бурда руҳат равнақи гулҳову суманҳо,

Дорад даҳани танги ту дар гунча суханҳо.

Аз лиҳози мазмун дар ин ғазалҳо бештар васфи баҳор, зебоиҳои табиат, тасвири гулу булбул, бодаву ёр ва ғайраҳо оварда шудааст.

Оид ба масъалаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва фароҳам овардани ибораҳою таркибҳо ҳам дар байни ин ду ғазал умумияти томе дида мешавад.

Ин ду ғазал аз ҷиҳати ҳаҷм гуногун бошанд ҳам, вазнашон як аст.

Афобилаш чунин аст: –v / v – – v / v – –v / v – –

мафъӯлу / мафъӯйлу / мафъӯйлу / фаъӯлун

Баҳри Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзӯф.

Қофияи ин ғазалҳо низ ба ҳам монанд буда, аз ҷузви «-анҳо» иборатанд. Яъне калимаҳои «чаманҳо», «суманҳо», «кафанҳо», «суханҳо», «фанҳо», «танҳо», «шиканҳо», «расанҳо» ба вазифаи қофия омада, қисмати «-анҳо»-и ҳамаи калимаҳо решаи қофия мебошанд. Ин қофияҳоро аз рӯи қоида қофияҳои мутлақ меноманд, зеро баъди ҳарфи рави «н» ҳарфҳои дигар омадаанд. Дар ин решаи қофия ҳарфи «н»-равӣ (равии мутлақ), ҳарфи «х» васл, ҳарфи «о» хурӯҷ ва садоноки кӯтоҳи «а», ки пеш аз рави омадааст, тавҷеҳ мебошад. Ҷомӣ қофияҳои зерини ғазали Амиршоҳиро истифода кардааст: «суманҳо», «суханҳо», «чаманҳо», «кафанҳо», «фанҳо». Қофияҳои (нави) ғазали Ҷомӣ «даҳанҳо», «шиканҳо», «ватанҳо». Дар ҳар ду ғазал радиф вучуд надорад.

Амиршоҳӣ:

Сарве аз боғи Ирам соя бар ин хок андохт,

Ки ба теги мижра дар ҳар чигаре чок андохт.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Партави шамъи руҳат акс бар афлок андохт,

Курси хуршед шуду соя бар ин хок андохт.

Дар ҳар ду ғазал ҳам вазн ва ҳам қофия риоя карда шуда, калимаи «андохт» радифи онро ташкил медиҳад. Танҳо Ҷомӣ қофияҳои наво ба мисли «афлок», «фитрок», «пок», «идрок»-ро истифода кардааст. Калимаҳои «хок», «чок» ва ғайраҳо қофия буда, ҷузви «-ок» решаи қофия аст. Дар ин решаи қофия ҳарфи «о»-ридфи муфрад ва ҳарфи «к»-равӣ мебошад, ки ин навъи қофияро қофияи муқайяд бо ридфи муфрад мегӯянд.

Ҳарду ғазал дар баҳри Рамали мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ эҷод шудааст, ки афобилаш чунин аст: –v – –/ v v – – / v v – –/ – ~ фобилотун/ фабилотун/ фабилотун/ фаълон

Дар байни як қатор ғазалҳои Ҷомӣ ва Амиршоҳӣ низ ҳамоҳангӣ, шабоҳат ва монандии наздик мушоҳида карда мешавад. Ҷомӣ ба баъзе ғазалҳои Амиршоҳӣ назира навиштааст, ки дар ин гуна ғазалҳо Ҷомӣ Амиршоҳиро пайравӣ намуда, вазн, радиф ва дар бисёр мавридҳо мазмуну мундариҷа ва қофияи ғазалиёти Амиршоҳиро риоя кардааст. Ҷиҳати тасдиқи ин даъво ду ғазали ҳарду шоирро меорем:

Амиршоҳӣ:

Ман ки чун шамъ аз ғамат бо сӯзи дил дар хандаам,

Нест тадбире ба ғайр аз сӯхтан то зиндаам.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Нестам чун ёр туркигӯ, вале то зиндаам

Чаими турку лаъли туркигӯи ўро бандаам.

Чунон ки мулоҳиза мешавад, ҳар ду ғазал бо камоли устодӣ суруда шудааст, ҳаёлотӣ рангин ба ҳар кадоми он ҳусни дигаре бахшидааст. Бо вучуди ин онҳо умумияте доранд. Ин умумият пеш аз ҳама дар мазмуни ғоявии онҳо ба назар мерасад. Вазни ғазалҳо, қофия ва аксари мазмунҳо шабеҳи якдигаранд.

Ҳамин тавр, байтҳои Ҷомӣ, агар аз як тараф, дорои маънию мазмунҳои тоза бошанд, аз тарафи дигар, аз он ки мазмунан ба байтҳои Амиршоҳӣ наздиканд, як навъ тақомули ин аст, ки дар ғазали Ҷомӣ қофияҳои наво ба мисли «кандаам», «пояндаам», «жандаам» истифода шудааст.

Ҳарду ғазал дар баҳри Рамали мусаммани маҳзӯф суруда шудааст, ки афобилаш чунин аст: – v – – / – v – – / – v – – / – v –

фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилун

Ҳоло барои намуна матлабҳои ғазалҳои Амиршоҳӣ ва Ҷомиро меорем, ки дар тазмини якдигар гуфтаанд:

Амиршоҳӣ:

Ҳар шаб ба дил ҳикояти худ дар миён ниҳам,

Дилро зи сӯзи ишқи ту доғи ниҳон ниҳам.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Ҳар шаб ба посбони ту сар дар миён ниҳам

В-он гаҳ руҳи ниёз бар он остон ниҳам.

Амиршоҳӣ:

Ид асту халқе ҳар тараф доманкашон бо ёри худ

Мискин мани бе сабру дил ҳайрон шуда дар кори худ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Ид асту чун гул ҳар касе хандон ба рӯи ёри худ

Мову диле чун гунча хун бе сарву гулруҳсори худ.

Амиршоҳӣ:

Бе лабат ҳар дам зи чаими дурфишон хун меравад,

Пораҳои дил зи роҳи дида берун меравад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Бар руҳи зардам на ашк аст ин ки гулгун меравад,

Шуд дилам реш аз ғамат аз реши дил хун меравад.

Илова бар ин, Абдурраҳмони Ҷомӣ ғазалҳои дорад, ки дар асоси мазмун ва мундариҷаи ғазалҳои Амиршоҳӣ эҷод кардааст. Барои намуна ба ин ғазали Амиршоҳӣ диққат диҳед:

Зиҳӣ рӯи ту равшан офтобе,

Хатат бар лола аз сунбул ниқобе.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Рухат зи голияхат гирди офтоб кашид,

Хатат зи сунбули тар бар суман ниқоб кашид.

Ҷомӣ дар пайравӣ ба мавзӯ, тасвири ҳолатҳои мухталифи ишқ, овардани таркибҳо, ибораҳо, қофияҳо, радиҳо ва вазнҳои ғазалҳои Амиршоҳӣ, ки ҳамаи ин аз талаботи назира сар мезанад, робитаи худро бо Амиршоҳӣ нишон дода, дар ҳусни баён, таносуби сухан, мутобиқати алфоз бо маъноӣ, равонӣ, ширинӣ, бориқандешӣ, хушоҳангӣ, нуктасозӣ, сафои афкор ва салосату балоғат ифода мекунад.

Гарчанде абёти ғазал, вазн, қофия ва радифи он аз ҳамдигар фарқ дошта бошанд, лекин мазмуну мундариҷа ва мақсади муаллифон бо ҳам монанд аст.

Амиршоҳӣ:

Чу сабаи тарат аз барги ёсамин бархост,

Ҳазор фитна ба қасди дил аз камин бархост.

Абдурраҳмони Ҷомӣ:

Туро чу мушки тар аз барги ёсамин хезад,

Чи фитна, к-аз паи торочи ақлу дин хезад?!

Ба ин маънӣ муқоисаи ғазалҳои зерини Амиршоҳӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ бисёр қолиби диққат аст.

Дар девони тоҷикии Навоӣ якчанд ғазал дида мешавад, ки дар ҷавоби ғазалҳои Амиршоҳӣ гуфтааст.

Чунончи, Амиршоҳӣ:

Ид асту халқе ҳар тараф доманкашон бо ёри худ,

Мискин мани бе сабру дил ҳайрон шуда дар кори худ.

Алишери Навоӣ:

Фасли баҳору ҳар касе бо сарви гулрухсори худ,

Ман бо дили чун гунча хун дар фурқати дилдори худ.

Навоӣ дар татаббуоти худ бар ғазали Амиршоҳӣ бештар ба мазмун ва шакли шеър пайравӣ намудааст. Чи тавре ки аён аст, ин ҷо мазмун такрор шудааст. Аз нуқтаи назари мазмуну мундариҷа ҳар ду ғазал ба мавзӯи анъанавии ишқу муҳаббати самимии инсонӣ, вафо ва сидқ, гулу булбул, баҳор ва хуррамиҳои ин айём бахшида шудааст.

Аз лиҳози мазмун дар ин ғазалҳо бештар васфи баҳор, зебоиҳои табиат, тасвири гулу булбул, бодаву ёр ва ғайраҳо оварда шудааст.

Оид ба масъалаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва фароҳам овардани ибораҳои таркибҳо ҳам дар байни ин ду ғазал умумияти томе дида мешавад.

Пайравӣ кардани Алишери Навоӣ ба ғазалиёти Амиршоҳӣ ё ин ки умуман, ба ашъори шоирони форс-тоҷик татаббуъ кардани сардафтари адабиёти ўзбек – Алишери Навоӣ як навъ робитаҳои адабиву илмӣ халқҳои тоҷикро таҷассум менамояд. Ва ин гуна равобита илмӣ адабӣ намунаи барҷастаи дӯстии байни халқҳо мебошад.

Амиршоҳии Сабзворӣ аз адибони хеле сермаҳсул буда, мероси гаронбаҳои ў ҳанӯз дар замони зиндагии худӣ ў ва минбаъд низ машҳур гардидаву пайравони худро ёфтааст.

Услуби ғазалиёти Амиршоҳии Сабзворӣ хеле гуворои дилкаш буда, ў бештар ба таносуби сухан ва ифодаи дурусти маънӣ эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Бесабаб нест, ки устодони шеъру адаби форсӣ ба мисли Мавлоно Ҷомӣ, Соиби Исфажонӣ, Бобо Фигонӣ, Мӯхташамӣ Кошӣ, Урфии Шерозӣ, Ваҳшии Бофқӣ, Толиби Омӯлӣ, Воъизи Қазвинӣ, Назирии Нишопурӣ ва дигарон ба ғазалиёти Амиршоҳӣ пайравӣ кардаанд. Эҷодиёти Амиршоҳӣ ба онҳо таъсири лафзӣ ва маънавий расонидааст.

АДАБИЁТ

1. Амир Алишери Навоӣ. Маҷолис-ун-нафос. Ба сайф ва эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат. / Амир Алишери Навоӣ –Техрон, 1323 шамсӣ. -555с.
2. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим. Ба тасҳеҳ ва таълиқи Ҷаъфарӣ Фозил. / Амин Аҳмади Розӣ – Техрон, 1443 шамсӣ. -1378с.
3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббос. Самарқандӣ Давлатшоҳи –Техрон, 1338 шамсӣ. -649с.
4. Камоли Хучандӣ. Девон. / Камоли Хучандӣ – Душанбе: Ирфон, 1984.
5. Қозӣ Нуруллоҳи Шуштарӣ. Маҷолис-ул-муъминин. / Қозӣ Нуруллоҳи Шуштарӣ – Техрон, 1248х.к. -557с.
6. Мирзоев А. Фонӣ ва Ҳофиз. / А. Мирзоев – Душанбе: Ирфон, 1966.-78 с.
7. Саидова Б.Т. Амиршоҳӣ ва муҳити адабии замони ў. / Б.Т. Саидова – Душанбе: Мотуридиён, 2011. -106с.
8. Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр. –Техрон, 1333 шамсӣ. -759с.
9. Ҷомӣ А. Баҳористон. / А. Ҷомӣ – Душанбе: Ирфон, 1966. -147 с.
10. Шарифов Х., Тоиров У. Назмшиносӣ. / Х.Шарифов – Душанбе: Дониш, 2005.-384с.

НАЗИРАСАРОЙ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРС-ТОҶИКИ АСРИ XV

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки яке аз сарчашмаҳои муҳими ташаккул ва инкишофи ҳар як адабиёти миллӣ омӯзишу баҳрабардорӣ аз адабиёти халқҳои дигар ва ниҳоят робитаи байниҳамдигарии адабиёт маҳсуб меёбад.

Таъсири маънавий ва лафзӣ дар шеър ҳамаҷун назирагӯӣ ин равобитаи адабии байни шоирону нависандагонии адабиёти халқҳои гуногун ё ин ки новобаста аз замони эҷодии ба вуқӯъ пайваستا, ин гуна равобитаи илмӣ адабӣ намунаи барҷастаи дӯстии халқҳо мебошад.

Амиршоҳӣ бо эҷодиёти гаронбаҳои худ пайравони ашъори худро низ ёфтааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ эҷодиёти ўро ҳар тарафа омӯхта, дар асарии «Баҳористон» ба ашъори мухталифӣ ба тарзи сухану ифодаи маънии ашъори Амиршоҳӣ ва афкори ў баҳои баланд дода, дар истиқболи бисёр ғазалҳои ў пайравӣ кардааст.

Эҷодиёти Амиршоҳӣ ба устодони шеъру адаби форсӣ ба мисли Мавлоно Ҷомӣ, Соиби Исфажонӣ, Бобо Фигонӣ, Мӯхташамӣ Кошӣ, Урфии Шерозӣ, Ваҳшии Бофқӣ, Толиби Омӯлӣ, Воъизи Қазвинӣ, Назирии Нишопурӣ ва дигарон таъсири лафзӣ ва маънавий расонидааст.

Амиршоҳӣ дар эҷоди ғазалҳои таъсир аз шоирони гузашта ҳам аз ҷиҳати руҳу равия, ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ҳамоҳанг шуда тавонистааст.

Амиршоҳӣ дар ғазал аз уҳдаи талаботи мусобиқаи адабӣ (дар ягонагии вазну ситемаи қофияҳо, ҳамоҳангии мазмуну мундариҷа ва интиҳоби лафзу калимаҳо) ба хубӣ баромада, иқтидор ва маҳорати баланди шоирӣ худро нишон додааст.

Калидвожаҳо: шеър, санъат, ҳунар, маҳорат, тавсиф, лолагун, дил, зулф, лаъл, гул, сабк, иқтидор, чаман, суман, хаёл, рӯҳ, латиф, балогат, фасоҳат.

НАБЛЮДЕНИЕ (НАЗИРАСАРОЙ) В СТИХАХ ИСТОРИЧЕСКИХ ПОЭТОВ ПЕРСИДСКОЙ-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XV ВЕКА

Автор статьи отмечает, что одним из важных источников формирования и развития любой национальной литературы является изучение и использование литературы других народов и, наконец, взаимосвязь литератур.

Духовно-вербальный эффект в поэме как отражение литературных отношений поэтов и писателей литературы разных народов, или то, что вне зависимости от времени своего создания этот вид научно-литературных отношений является выдающимся примером дружба народов.

Своими драгоценными произведениями Амиршахи также нашел последователей своих стихов. Абдур Рахмани Джами всесторонне изучил его творчество, и в произведении «Бахористан» он восхвалял способ речи и выражение смысла стихов Амиршахи и его мыслей в различных его стихах, и он следовал многим его газелям.

Творчество Амиршахи оказало словесное и духовное влияние на таких мастеров персидской поэзии и литературы, как Маулана Джами, Алишер Навои, Саиби Исфахани, Баба Фигани, Мухташам Коши, Урфи Шерози, Вахши Бофки, Талиб Омули, Воизи Казвини, Назири Нишопури и других.

Создавая газели, Амиршахи умел гармонизировать с поэтами прошлого как по настроению, так и по содержанию.

В газели Амиршахи успешно справился с требованиями литературного конкурса (единство веса и системы рифм, гармония содержания и подбора слов) и показал свои высокие поэтические способности и мастерство.

Ключевые слова: поэзия, газель, искусство, ремесло, мастерство, описание, сердце, стиль, умение, слово, благозвучность, особый смысл, воображение, дух, мягкость, содержание, самосознание.

OBSERVATION (NAZIRASAROY) IN THE POETS OF HISTORICAL POETS OF THE PERSIAN-TAJIK LITERATURE OF THE XV CENTURY

The author of the article notes that one of the important sources of formation and development of any national literature is the study and use of the literature of other peoples and, finally, the interconnection of literatures.

The spiritual and verbal effect in the poem as a reflection of the literary relations of poets and writers of literature of different peoples, or the fact that, regardless of the time of its creation, this type of scientific and literary relations is an outstanding example of the friendship of peoples.

With his precious works, Amirshahi also found followers of his poems. Abdur Rahmani Jami comprehensively studied his work, and in the work «Bahoristan» he praised the way of speech and expression of the meaning of Amirshahi's poems and his thoughts in his various poems, and he followed many of his ghazals.

Amirshahi's work had a verbal and spiritual influence on such masters of Persian poetry and literature as Maulana Jami, Alisher Navai, Saibi Isfahani, Baba Figani, Mukhtashami Koshi, Urfi Sherozi, Vakhshi Bofki, Talib Omuli, Voizi Qazvini, Naziri Nishopuri and others.

Creating ghazals, Amirshahi was able to harmonize with the poets of the past both in mood and content.

In the ghazal, Amirshahi successfully coped with the requirements of the literary competition (unity of weight and rhyme system, harmony of content and choice of words) and showed his high poetic abilities and skill.

Key words: poetry, gazelle, art, craft, skill, description, heart, style, skill, word, euphony, special meaning, imagination, spirit, softness, content, self-consciousness.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидова Барно Турахоновна-номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки 121, 734003. Почтаи электронӣ: barnosaidova40@gmail.com, Тел.: (+992) 917777403.

Сведения об авторе:

Саидова Барно Турахоновна-кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи. Адрес: г. Душанбе, улица Рудаки 121, почтовый индекс: 734003. Электронный почта: barnosaidova40@gmail.com, Тел.: (+992) 917-777403;

About the author:

Saidova Barno Turakhonovna – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe, Rudaki street 121, postal code: 734003. Электронный почта: barnosaidova40@gmail.com Phone: (+992) 917777403;

**РОЦЕЪ БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ОБРАЗ ДАР ШЕЪРИ
МУОСИР(ОБРАЗИ МОДАР)****Раҳматова Д. А.***Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Шеърро бо он ки каломи мавзуну мухайял мегӯянд таърифҳое аз ин даст бар ӯ медиҳанд, отифае ва ҳиссест, ки барои таҷаллии андешаҳои низомманд ва зиндаву пур аз тарокуми гӯяндааш ба қор гирифта мешавад. Ин андешаҳои пур аз ҳаракату ҳис ва тарокум дар бастагии амике бо вақт ва фазои зиндаву айни, ки дар зеҳни шоир қорқарди тахайюли мегиранд, бунёд ниҳода мешавад. Аз ин рӯ, баррасии ин нуқта, ки шеъри муосири мо дар қадом вақту фазо ва дар қадом муҳит чилва дорад, баҳси содда нест ва ҳарчи дар пайомади худ дорад, даре бар баҳсҳои ояндаи ин мавзӯест. Дар атрофи осори бадеи ва замони таълифи он бисёр баҳсҳо вуҷуд дорад.

Чун ба таърихи нигориши ин ё он асари манзум ё мансур менигарем, барои хонанда, ҳангоми мутолиаи пеши назараш табиат, симои офаридаи шоир ва вақту фазо, ки ин сахнаро чилвагар месозад, падида меояд ва ё ҳадди ақал падида бояд биёяд. Чунки шеър ё асари мансур вобаста ба давру замон, хусусияти ҳамон фазову муҳитро барои хонандааш муайян месозад. Номуайянии фазо, вақт, муҳит ва амсоли ин элементҳои зиндаи тасвир вақте дар шеър ё ҳикояву повест падида меояд, хонанда роҳгум мезанад ва дар нимароҳи шаққу тардида мегузорад ва ӯ худро дар хонаи торикӣ ҳис мекунад, ки на дар дораду на тиреза. Чӣ тавре ки олими рус Д.С. Лихачёв менигорад, «...адабиёт ин санъати бузургест, ки мо дар он тамоми сахнаҳои зиндагиро бо рангубори гуногун реали мебинем, адабиёт ва ҳақиқат сарҳади аниқ надорад» [3, с. 22]. Ҳангоми мутолиаи осори адабӣ яке аз шурути мутаассир шудани хонанда вориди гаштани ӯ ба вақту фазо ва замони таълиф аст, ки дарк ва фаҳми порчаи адабро ба маротиба осонтар месозад. Яъне, адабиётро бо замон ва вақту фазо бояд ҳамроҳанг таҳлил намуд. Андешае, ки онро метавон берун аз замони таълиф кашид ва ба риштаи таҳқиқ вогузошт, ба фикри мо ғалат аст. Мо махсусан дар таҳлили порчаи шеърӣ, вақте ба ашъори гузаштагон руҷӯ менамоем, шохисаҳое, чун авомили ирфонии шеър ва ё масоили фалсафаи ҷаҳоншинохтии онҳо, ки то андозае бо иҷтимоӣ ҳам омехта мешавад, барои дарки матлаби шоир даричаеро мекушояд. Аммо ин омил, ки ҷаҳоншиносии имрӯзӣ мо андак аз пешин қанора гирифтаву авомиле, чун дар марокизи гуногуни адабию фарҳангӣ руҷӯ нумӯш кардани шеъри мо онро танаввуи маъноӣ ва омезиш бо ин ё он фарҳанг додааст ва даҳҳо омилҳои дигар қорро як андоза мушқил ҳам мекунад. Устод Шафеии Қадканӣ дар китоби худ ба чунин ҳулоса омадааст, ки «айнан фикру андешаи ин ё он адибро, ки дар шеър матлабро баён месозад, фаҳм ва дарк намудан қори басо сангин аст, зеро шоир он чӣ ки мехост гӯяд, барои мо номаълум ё гуфтаи ӯ мувофиқи дарки мо нест» [4, с.109].

Дар осори гузаштагон мо дар тасвири хати сюжети асари бадеи образҳои маъмулии шеърро, ба мисли шамъу парвона, гулу булбул, сарв, маъшуқу ошиқ, ҳабибу маҳбуб, рақиб ва ғ., ки дар ифодаи афкори шуаро дар тасвири замону вақту фазои шеъри классикии тоҷик нақши муҳим бозидаанд, дида метавонем. Ин образпораҳо дар заминаи ба мураккабгӯй печидани шуаро ва тамоюли шеър сабқҳои гуногун ва вусъат ёфтани қорҳои тахайюли бадеи низ қорбаст гардидаву аз байн нарафтааст. Аммо ин авомили тасвир образпораҳои маъмули шеърсоз дар шеъри муосир, махсусан ашъори озод қаму беш ҷои худро ба дигар самбулҳои шеърӣ додаанд.

Дар ин самти пажӯҳиш дар адабиётшиносии Ғарб ба ин нуқта аҳамияти махсус зоҳир гардида, он тақозо менамояд, дар таҳлили адабиёт ва порчаҳои адабӣ мо онро набояд аз вақту фазои навишти асар берун қашем. Олимони рус Д.С.Лихачёв, В.А.Луков ва дигарон бар он ақидаанд, «адабиёт чун падидаи фарҳангӣ дар се раванд – таърихи раванди адабӣ, таърихи шаклҳои бадеи ва таърихи тимсол дар як ҷоягӣ омӯхта шавад, беҳтар аст» [3, с.112]. Яъне, муаррифии таърихи адабиёт тавассути симоҳои барҷастаи он ва ҳунари шоирӣ адиб бо баҳогузорӣ ва нақди ҳақиқии осори ӯ, ки ин нақд ношӣ аз муҳити фазои шоир ва ё адиб аст, бояд сурат гирад.

Дар фанни шинохти шеър ва баҳогузорӣ ба ҳунари шоирӣ адибон муҳаққиқони тоҷик таҳқиқотҳои назаррасеро ба сомон расонидаанд. Таҳқиқи осори шуаро ба мо имкон медиҳад, ки симои офаридаи шоирро дар вақту замон ва бо мувофиқати фазо омӯзем.

Чунонки таъкиди шуд, шоирони замони шӯравӣ бо тақозои замони худ мафҳум ва арзишҳои он даврро дар ашъорашон ҷо додаанд. Яъне, объекти муносибат ба тасвир ва ҷойгоҳи сунбулаи бадеи тағйирот пазируфт. Масалан, агар дар шеъри классикӣ симои ёр бо образҳои бадеии сарву лола, гулу садбарг ба риштаи тасвир меомад ва ин робита дар давоми асрҳо дар қорҳои ҳаёлотӣ шуаро то ҷиқу форс бо печ дар печии маонии ҷолиб баён меёфт, пас бо ивазшавӣ ва гузариш ба майлони нав тағйироти қуллӣ ва нигоҳҳои тоза ба объекти

тасвир ва заминаи тасвир ба ву чуд омадаанд. Мафҳумҳои тоза ба шеъри шуарои замони муосир роҳ ёфтанд. Агар дар ин чода ба ашъори устоди сухан Мирзо Турсунзода назар афканем, хуб дарк месозем, ки он махсусияте, ки дар шеъри то чик то ин замон дида намешуд, бо ибтикори хунару муҳтавои он давр рӯи қор омадаанд. Аллақай дар шеър «ёр» бо гулу сарву парвонаву шамъ ҳамқарин набуда, дар офариниши ин симои адабӣ, пеш аз ҳама, таваҷҷуҳ ба тараққиёти замон, пешравию чомеа, таҷдиди арзишҳои башарӣ, ҷойгоҳи зан чун модар ва пешбарандаи чомеаи навин инъикос меёбад.

Дар замин зан меравад, сайри қавакиб мекунад,
Давраи мо қард занро дар хунар мумтоз, пурс[7, с.156]

Дар байти болоӣ ва даҳҳо намунаи дигари шеъри ин давр диду нигоҳи шоир бо баробари тағйири давру замон ба объекти тасвир дигаргуна гардидааст, зеро таъсири давр аст, ки либоси шеърро таҷдид мебахшад. Аммо дар офариниши симои шеърӣ, ки ба шахсияти ҳуди шоир равона мегардад, ҳамон махсусияти замон, макону маҳал ва фазои миллии ба эътибор гирифта шуда, тағйири ҷиддӣ дида намешавад. Яъне, омили нахуст, ки барои нав шудани андеша ва муносибат ба амал меояд, ин таъсири бевоситаи ҳодисоти давру замон ва тақдирҳои андешаву ҷаҳони ботинии адиб аст. Дигар омили муҳим, ки пеш аз ҳама, барои вуруди хонанда ба хати сюжети асари бадеӣ кӯмак мерасонад, ин тасвири саҳнаҳои алоҳида дар мавзӯте, ки бо замони таълифи тасниф алоқаманданд, мебошад. Масалан, дар шеъри «Ту озодӣ магар, эй зан?» устод Лоиқ Шералӣ, баробари озод будан, занон ҳоло ҳам асири расму одат, макру фанди мардони ҷохил, асири «пилон», ки «нафасгардон аз бӯи дору», «аз баҳри пилон пур қардан» аст, як масъалаи иҷтимоии даври шӯравиро ҳанӯз солҳои 80-уми асри гузашта мунъақис сохта буд. Хонандаи имрӯз, ки хусусияти давру замонҳоро аз баамалҳои ҳодиса дарк месозад, ба ҷиҳатҳои мусбат манфии ин ё он форматсияи давлатдорӣ метавонад, ба мавқеи симои офарида баҳогузорӣ намояд.

Миёни ҷӯи пунба
Ки ҳатто шери нарро мекунад ахта
Нафасгардонӣ аз «дору»
Дилат меларзад аз сактаъ[8, с.35]

Тағйири сифатии шахсият дар шеър бо ҳамон замон чун ҷанбаи таҳриқбахшанда хидмат қардаст. Дарунмояи шеър симои занони меҳнатқашӣ шӯравиро ифода қарда, ки дар баробари рисолати тарбияи маънавии чомеаро доштан, бар қардани зан-модар бори вазнини меҳнати пурмашаққат низ бор буд. Озодии зан, ба назари устод Лоиқ, набояд руҳан, балки бояд ҷисман низ сурат гирад. Яъне, ин раванди фикрронӣ дар масоҳати шеъри устод самбули навро аз зани «озод» мекашад, ки баробари озодӣ, асорати ҳамешагӣ низ дорад.

Д.С. Лихачёв дар китоби худ «Адабиёт-ҳақиқат-адабиёт» зикр месозад, ки “ҷанбаи муҳими шинохт ва баҳогузорӣ ба ҳодисаҳои гузашта ва имрӯз бо осори бадеӣ рабт мегирад. Пайванди замон ва фазо дар давомёбии расму одатҳои миллии дар осори бадеӣ зухур меёбад”[2, с.24].

Омили дигаре, ки замони таълифи осори бадеиро бо гузашта пайванд медиҳад, таҷассуми симои миллии асар, ки он ҳоҳ бо назм ё бо наср иншо шуда бошад. Дар ин самт мо ба ашъори шуарои асри 20 назар афканем, яъне дар мисоли як шахсияти шеърӣ ба мисли зан-модар хуб дарк мегардад, ки таҷассуми анъаноти одати миллии маҳз дар тасвири ҳамин симо рӯи қоғаз омадааст.

Устод Лоиқ Шералӣ аз шоироне, ки дар тасвири симои зан - модар дар шеъри имрӯз тақдир бахшида, ҷеҳраи модарро, бахшандаи нуру зиёи хонадон, сафои рӯзгор, дар ҳақиқат заминиву бисёр оддӣ ба қалам додааст. «Модарнома»-и устод Лоиқ аз тарафи олимони ватанӣ таҳқиқ гардида, хусусиятҳои забониву хунари шоирии адиб баррасӣ ёфтааст. Адабиётшинос Т.Султонӣ дар мақолаи хеш меорад, ки «...устод Лоиқ дар силсилаи шеърҳои модарнома беҳтарин ва самимитарин ормону андешаҳои инсонро нисбат ба муқаддастарин ҷеҳраи офарандаи ҳастии башар-Модар баён намуда, дар ҳама ҳолат симои модарро ҳамчун мабдаи офариниш, сарчашмаи ҳаёт ва ҷароғи хонадон тасвир намудааст»[5, с.30]

Вақте мо ашъори ба модар бахшидаи устодро мутолиа месозем, бевосита ҷеҳраи модари ҳудро пеши назар меорем, зеро тасвирҳои ин қадар то ҷиконаанд, ки тарзи гуфтор, либоспӯшӣ, муомилаву муносибати модару фарзандро бисёр омиёна инъикос менамоянд, фазову вақтҳоро убур месозанд, ба дили хонанда нишонрасанд. Тозакориҳои устоди забардасти назм низ дар тасвири замону фазои мухталифи зиндагонии модар бо рангубор бахшидан ба он, бо омезиши анъаноти миллии бар ҷою бомавқеъ афтадаанд. Яъне, шоир тавонистааст дар симои модари худ образи модарони то ҷикро ғунҷонад. Дар бисёр шеърҳои ин силсила мо мебинем, ки ҳисси вақт гум мегардад, зеро он одати то ҷиконаро ба мисли «нон газонидан ба ҷавони ба хизмати аскарӣ мерафта», «орд пошидан ба китф ҳангоми сафар», «мондани китоби «Ҳафтяк» ба зерии болини кӯдак» барин русумро меорад ва хонанда ҳисси фазову вақти муайян дар тасаввураш, саҳнаи барояш ошноро меорад.

Шоир оддитарин панду насихати модарро, ки вақту фазоро шикаста, чун суннати мардуми то чик, ки ҳамаи амалҳои худро бо ростӣ шуруъ менамуданд ва он дар ҳамаи замонҳо тақрор меёфт, дар шеъри «Насихати модар» овардааст, ки вақти мутолиа кас бевосита суханони модарашро ба хотир меорад:

Модарам мегуфт доим вақти хоб:

Хоб кун, албатта, бо паҳлуи рост![8,с.5]

Омили дигари вуруд ба фазои шеър, ин тасвири тарзи зиндагии мардум аст, ки гоҳо дар шеър бо хусусияти зиндагӣ, либоспӯшӣ, муносибат ва гуфтор мунъакис мегардад. Масалан, дар шеъри «Қарз», устод тимсоли модарашро тарзе ба қалам меорад, ки дар ҳаёлоту тасаввурот зани кӯхистонии чодарпӯш, солҳои баъди ҷангӣ, зиндагии саҳти мардуми кӯхистон, барои талоши ҷон муборизаи беамон бо марг бурдани модарон, меояд. Аз ишораҳои шоир мо дарк месозем, ки ӯ замони бачагии худро ба хотир оварда, чанд лаҳзаҳои онро барои хонанда ифшо месозад:

Ба ту аз бачагиам, бекасиам, хорузориам,

Зи ашки модарам,

Аз он ба дарҳо рафта нон пурсиданаш,

Аз он калиди баста андар нӯги мӯҳояш,

Зи чарху дук,

Зи тӯри чашмбанд,

Аз тӯдаи хокистари гармаш,

Ки авлотар зи сад заргӯдаю ган чи падар гӯянд[8,с.12].

Тарзи тасвири ҳолати равонӣ, либосу ранги он хоҳ ноҳо ҳасро ба ҳамон фазову вақт, синну соли образи тасвиршуда мебарад. Аз «тӯри чашмбанд» хонанда дармеёбад, ки замони офариниши симо оғози асри бист, «ашки модар», «ба дарҳо рафта нон пурсидан» солҳои ҷанги баъди онро таҷассум месозад, ки пеши назар симои миллии модари то чик бо ҳама махсусияташ инъикос мегардад.

Ё дар шеъри «Ба модарам» устод Лоиқ ҳама он ран ҷу азоберо, ки модар барои тарбияи фарзанд сарф менамояд, тасвир намудааст. Хусусан, модаре, ки дар давраи ҷанги хонумонсӯз бо фарзандҳои хурдакони хеш танҳо монд ва онҳоро бо азоб ба воя расонид, боиси он шуд, ки устод силсилаи шеъри модарро иншо созад ва ин тимсоли муҳаббату вафову сидқро ба сафҳои адабиёт ворид намояд:

Ба кун чи сандали биншаста шабҳо, модари пирам,

Ту шояд ҷомаи домодӣ медӯзӣ ба сад ният[8, с.6].

Беҳтарин симо ва руҳия, матонату ҷасорат ва фазилати зан-модари то ҷики асри бистро устод Лоиқ дар «Модарнома»-и худ пешорӯи хонанда ҷилвагар сохтаанд. Ин силсилаи шеърҳои устод чи тавре ки зикраш рафт, бевосита симои модарони моро пеши назар меорад, яъне устод Лоиқ тавонистаанд дар «Модарнома» орзуву ормонҳои модари то ҷикро новобаста аз минтақаи маҳал ва замон ба қалам оранд. Ин ҷо манзур аз овардани фикри мазкур дар воридшавии хонанда ба вақту фазои тасвири бадеист, ки ин раванд ногузир барои дарки маъноӣ яқлухт ва фаҳми он ба амал меояд. Меъёри дарки матлаб дар порчаи адабӣ вобаста ба марҳилаҳои таърихӣ, ҳиссиёту дарки ашё, баҳо ба муҳити атроф, синну сол ва руҳияи персонаж сурат мегирад. Хонандаи имрӯз ҳангоми мутолиа ба асри гузашта ба дарки матолиби шеърӣ вориди он гашта, бо анъана, расму одати замон, мафҳумҳои он давр, симою тарзи либоспӯшӣ, фарҳангу маданият, маҳаллу макон ошно мегардад.

Минбаъд, бо илҳом аз «Модарнома»-и устоди зиндаёд шуарои ҳамзамони мо дар тасвири чеҳраи зан-модар шеърҳои зиёде иншо кардаанд. Тақомули ин симои бар ҷасти шеърӣ дар ашъори ҳамасрони мо бо тарзу услубҳои наву тоза сурат гирифтааст. Омилҳои дигари бозгӯ ва вуруди шахс ба олами шеър ошноӣ бо фардияти шоир аст. Ин омил аз созиши фазои шеър ба вуҷуд меояд. Ва вақту фазои сохтаи шеър, ки хусусияти инфиродии шоирро бо омезиши андешаҳои мазҳабӣ сиёсӣ ва равонӣ инъикос месозанд, ба хонанда баъзе аз он саҳнаҳо ноошно боқӣ мемонад. Масалан, дар ашъори устод Аҳмад ҷони Раҳматзод образи модар бо андешаҳои фалсафӣ, ҷаҳоншиносии шоир, рамузи пайваста бо ҳолати равонӣ маҳлут гардида, дар ҷое ҷунин омадааст:

Турнаҳо рафтанду фасли барф меояд...

Як нафас дар рӯи ҳавлимон нишин, модар!

Офтоби бачакушро ҳам дуои бад макун, зинҳор,

Кӯдаконат ҳам зи сармоҳо наметарсанд дигар...[6,с.108]

Дар байти мазкур шоир саҳнаеро тасвир месозад, ки фасли зимистону умри инсон бо ҳам дар тавъаманд. Дар шеър ифодаҳои ба мисли «дарахти пир», «навниҳоли боғ» дар тасаввури хонанда пиру ҷавонро меорад. Бо муқобилагузори шоир симои модари пирро, ки ҳамеша чашм ба роҳи писар аст, меофарад. Дар ҳаёлот саҳнаи рӯзҳои кӯтаҳу хунуки зимистон падида меояд. Шоир мароми умри инсонро аз дарахти навниҳол то ба пирӣ расидани он дар як порча тасвир месозад. Барои он ки нависанда ҳамин як саҳнаро тасвир кунад, бояд чанд ҳодисаро

бомаром барои хонанда орад. Аммо дар шеър лаҳзаҳо зудтағйирёбандаанд. Ба ин порча таваҷҷуҳ созед, ки матлаби моро равшан мекунад:

Оҳ, модар чони лабан чирӣ ман,
Ширабандии табассумҳои қандат ёд кардам!
Нозхандат ёд кардам!
Ташнаи оби дуоят монд сарсабзии дил,
Рехт барги моҳу соли умри берабти сабил...
Меҳмад акнун ниҳоли қомати чун тирӣ ман! [6,с.109]

Як байти охири шеър шоирро, ки ҷавони «пойхую шабнавард» аст, ба пири солдида бо ифодаҳои «рехтани барги моҳу соли умр» бадал сохт. Албатта, дар шеър чунин аст, ки дар як лаҳза ҳаводис бо як риштаи ноаён тағйир меёбад, аммо ҳамон пайванди номаълум кам эҳсос мегардад. Хонандаи зирак ҳамеша вақти мутолиа ба синну соли образи офарида таваҷҷуҳ дорад. Мураккабвожаҳои худсохти шоир ба мисли «лабан чир», «мӯзан чир» таркибҳои, чун «ширабандии табассуми қанд», «рехтани барги моҳу соли умр» дар тасвири саҳнаи шеърӣ басо ҷолибу бар ҷо афтадаанд. Боз тафовути андешаи шоир дар он аст, ки устод Раҳматзод тафаккури ҳамосӣ дошта, дар як порчаи шеърӣ мазмуни дostonero низ ғун ҷоиш додаанд.

Ин аст, ки олими адабиётшинос Замира Ғаффорова дар таҳқиқи ашъори шоири номвар Аҳмад чони Раҳматзод менигорад, ки «Устод Лоиқ Шералӣ давоми роҳи устод Турсунзодаро дар модарномасарой ҳамчун шогирди вафодори ин суҳанвари бузург ба шоистагӣ ва бо шеваи хоси худ муваффақона идома дод, шогирдони мактаби шеърӣ устод Лоиқ низ бо ҳамон шева ва равиши устоди хеш дар ин роҳ қадам бардоштанд, ки устод Аҳмад чони Раҳматзод нафаре аз ин давомдиҳандагони роҳи устодони хеш мебошад» [1,с.40].

Ин аст, ки дар шеъри дигар устод беғамихҳои кӯдакӣ, дили осудаю сари болида, савлату сарватро аз доштани модар медонанд. Пас аз ғавти модар ҷустани нишноҳо « ҷӯям аз деворҳо мӯи варо», ки замоне занони деҳ чунин мекарданд, ғаму андӯҳи бепоевро ифода намудаанд. Хусусияти шеъри шоир, пеш аз ҳама, дар омезиши андешаи фалсафист. Адиб жарғно ва дигаргуна менигарад зиндагиро. Тахайюлотӣ бадеӣ бо нигоҳи фалсафӣ махлут гардида, барои хонанда фазо ва вақтеро тасвир месозад, ки он номуайян аст, яъне рӯёи шоир:

Навниҳоли гулбасар
Аз таконе мешавад тимсоли модар,
Меравад бо нардбон
То осмон...
«Аз бихишти ман марав, модар, марав!
Аз сари болишти ман, модар, марав!» [6,с.115]

Оғози шеър аз ру ҷӯи шоир ба руҳи падару модар, ки ғӯшаи хотираҳои ӯро ба саҳрои урён, гирдбод чун руҳи исёнгар саҳнаҳое, ки хонандаро ба фазову вақти номаълум мекашад ва ҳиссиёти шоирро танҳо нафаре дарк месозад, ки ин маҳрумӣро аз сар гузаронидааст, пешорӯи мо меорад. Қонунҳои, ки дар табиат вуҷуд дорад, на ҳамеша ҳисси фазову вақтҳоро убур месозанд, лекин шеъри мазкур касро ба олами ботинӣ, ба рӯёе мебарад, ки имкони таҳлили ҳаводис аз ғам ва идрок дур мемонад.

Имрӯз дар шеър симои модар хеле такмил ёфтааст, чун чеҳраи маъмулие, ки ҳанӯз дар ашъори Мирзо Турсунзода дида мешуд, набуда, вобаста ба давру замон ва пешрафти адабиёт тарзи ифодаҳо низ тағйир ёфтаанд. Бо вуҷуди ин, беҳтарин симои милливу омиёнаи модарро барои ҷаҳониён устодон Мирзо Турсунзода ва Лоиқ Шералӣ бо силсилаи ашъори модарномашон муаррифӣ сохтаанд. Миллию то ҷикона тасвир намудани чеҳраи модар дар ашъори эшон баръало эҳсос мегардад. Манзури мақолаи мо, ки баҳусус ба риштаи тасвир кашидани яке аз симои маъмулии адабиёти муосир – симои зан-модар меравад, аст. Дар баррасии мавзӯи мазкур, маҳсусан симоофарии зан-модари то ҷик мавриди таҳлил қарор гирифта, зеро ин чеҳраи ҳаёли набуда, чи дар назм ва чи дар наср реалист. Дар насри то ҷик дар осори Садриддин Айнӣ, Сотим Улуғзода симои модари то ҷик бо обу ранги бадеӣ, то ҷикона ва бо тақозои замон аср ба тасвир кашаида шудааст. Дар назм ба вуҷуд омадани ин образ дар шеъри имрӯз бо эҷодиёти шоири маъруфу маҳбуб Мирзо Турсунзода тавҷам аст. Дар адабиёти классик мо дар навҳои гуногуни шеърӣ симои занро чун дӯст, рафиқ, маҳбӯба, ҳамроҳу ҳамболи образи офаридаи шуаро мебинем. Дар дostonхо, чун «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ҳамса»-и Низомӣ ва ғ. чеҳраи зан чун қаҳрамони ватанпарвар, дилвару шуҷо, зани ғамхор тасвир шудааст. Лекин симои модар оғозашро аз шеъри шуаро муосир ёфта, зеро маҳаку арзишҳо низ ин замон тағйирот пазируфтааст. Ба офариниши симои зан-модар ва дигар образҳои бадеии шеърӣ назар афканем, ба чунин ҳулоса меоем, ки вақту фазо дар сохтани пайкараи шеъри милли ба ин маънӣ хос буда, муҳимияти маҳсус дорад.

Дар муайян сохтани фазову вақт дар офариниши симои зан-модар чунин омилҳо тақон бахшидаанд ва ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Нигоҳи ҷадид ба образҳои пешин ва вуруди симоҳои тоза бо тағйири вақту фазои шеър.

2. Пайванди замон ва таҷассуми симои миллӣ, расму одат ва анъанаҳои миллӣ.

3. Дарки матлаб вобаста аз тарзи зиндагӣ, либоспӯшӣ ва симою сурати объекти тасвир.

4. Вуруд ба замон ва фазои шеър тариқи ошноӣ бо шахсияти шоир.

5. Фазову вақти номуайян, ки барои дарки матлаб хонанда мушкилӣ мекашад, зеро имкони таҳлили ҳаводис аз фаҳм дур боқӣ мемонад.

Масъалаи мазкур, яъне таҳлили вуруди хонанда ба фазову вақти навишти асари манзум ё манзум яке аз масоили навест, ки дар таҳқиқ қарор гирифт, умедворем, дар ин самт пажӯҳишҳо идома меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Гафорова З. Дар шоҳроҳи шеъри асил ва асолати шеър.//маҷмуаи мақолаҳо «Ҳамдостони дил».- Хучанд:Хуросон, 2021.-С.37-50
2. Лихачёв Д.С. Литература-реальность-литература./ Д.С.Лихачёв.-Москва:АСТ, 2017.-122с.
3. Лихачёв Д.С. Прошлое - будущему). /Д.С.Лихачёв.Статьи и очерки.-М:Изд-во «Наука», 1985.
4. Кадканй Ш. Изучение стилей поэзии.-Санкт-Петербург, 2007.-230с.
5. Султонӣ Т. Сехри ҳалол./Т.Султонӣ.-Хучанд: Меъроҷ, 2017. -С.26-37
6. Раҳматзод А. Пояндабурс./А.Раҳматзод.-Хучанд:Хуросон, 2015.-333.
7. Турсунзода М. Таронаи ишқ./М.Турсунзода.-Душанбе: Адиб, 2015.-267с.
8. Шералӣ Л. Дасти дуои модар./Л.Шералӣ.-Душанбе:Адиб, 2003. -89с.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ОБРАЗ ДАР ШЕЪРИ МУОСИР (ОБРАЗИ МОДАР)

Дар мақола масоили вуруди хонанда ба вақту фазои таълифи асари манзум таҳқиқ гардидааст. Омилҳое, ки ба идроки вақту фазои хонанда муассиранд, пеш аз ҳама, дар нигоҳи ҷадид ба образҳои пешин ва вуруди симоҳои тоза бо тағйири вақту фазо ба шеър, суратгирии пайванди замон ва таҷассуми симои миллӣ, расму одат ва анъанаҳои миллӣ, дарки матлаб вобаста аз тарзи зиндагӣ, либоспӯшӣ ва симою сурати объекти тасвир, вуруд ба замон ва фазои шеър тариқи ошноӣ бо шахсияти шоир ва ғ., сурат мегирад. Муаллиф ба чунин натиҷа мерасад, ки дар вуруди хонанда ба вақту фазои шеър тағйири сифати шахсият дар намунаи образи зан-модар басо ҳадафмандона сурат гирифта, дар тақомули ин образ вақту фазо дар сохтани пайкараи шеъри миллӣ барҷо афтадааст.

Калидвожаҳо: симои офарида, вақту фазо, замон муҳит, объекти тасвир, симои миллӣ, зан-модар

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ОБРАЗА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ (ОБРАЗ МАТЕРИ)

В статье проанализированы проблемы проникновения читателя во время и пространство данного произведения. Факторы, которые делают восприятие читателя более эффективным, в первую очередь, заключаются в нововидении к предыдущим образам и проникновение в новые с учетом изменений во времени и пространстве стихотворения, изображение современного мира и национального колорита, традиций, обычаи и быта, имеющие жизненные цели, связанные с образом жизни объекта и его стилем одежды, проникновение во время и пространство стихотворения или же через знакомство с личностью поэта. Автор приходит к такому выводу, что проникновения читателя во время и пространство стихотворения целенаправленно приводит к изменению личности в образе женщины–матери, а совершенство данного образа к увековечению национального стиха.

Ключевые слова: созданное изображение, время и место, время и окружающая среда, описание объекта, национальный имидж, женщина-мать

REGARDING SOME IMAGE PROBLEMS IN MODERN POETRY (IMAGE OF MOTHER)

The article is considered the issues of the reader's access to the time and space of the composition of the work. Factors that affect the reader's perception of time and space are, first of all, a new look at the old images and the entry of new images into the poem with the change of time and space, photographing the connection of time and the embodiment of the national image, national customs and traditions, the understanding of the text depending on the lifestyle, clothing and image of the object of the image, entry into the time and space of the poem is a way to get

acquainted with the personality of the poet, etc. The author comes to the conclusion that in the entry of the reader into the time and space of the poem, the qualitative change of the personality in the example of the image of a woman-mother took place very purposefully, and in the improvement of this image, time and space were established when creating the image of a folk poem.

Keywords: created image, time and space, time and environment, object description, national image, woman-mother

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳматова Дилрабо Аҳмадҷоновна- номзади имлҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. *dabir77@mail.ru* (+992) 927909553

Сведения об авторе:

Раҳматова Дилрабо Аҳмадҷоновна- кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. *dabir77@mail.ru* (+992) 927909553

About the author:

Rakhmatova Dilrabo Akhmadzhonovna - candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language department of the Tajik State University of Law, Business and Politics. *dabir77@mail.ru* (+992) 927909553

УДК: 784/4 (575.32)

НАҚШИ СОЗИ БУНЁДӢ-СИСТЕМАВӢ ДАР ФАЛАКХОНӢ

Каримзода С. С.

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Саъторов

Фалак, жанри марказии кӯхистони тоҷик, як хели мақомоти тоҷик мебошад. Он ҳам мисли Шашмақому мақомҳои маҳаллии тоҷик дар системаи мақом, мушаххас – чормуқом асос меёбад.

Дар мақола сухан дар бораи як анъанаи Фалак фалаки кӯлобӣ меравад. Сози бунёдӣ-системавии он думбра мебошад. Истилоҳи сози «бунёдӣ-системавӣ» бештар аз гуфтаҳои мусиқшинос Азизӣ Ф. А. ба мо маълум гардид. Тибқи гуфтаҳои ин муҳаққиқ зери сози бунёдӣ-системавӣ созе фаҳмида мешавад, ки хусусияти сохторӣ, садобарорӣ ва майдони садои он системаи муайяни лаҳнро пурра инъикос менамояд [1]. Маълум аст, ки ҳар як хели мақомот дорои сози бунёдӣ-системавӣ аст. Барои Шашмақом ҳамчун системаи мақомӣ (лаҳнӣ) ин нақшо дар сози танбӯр ва барои Фалак – сози думбра иҷро мекунад. Масалан, метавонем гӯем, ки барои системаи мажорӣ-минорӣ, яъне мусиқии классикӣ чунин нақшо сози фортепиано иҷро менамояд.

Дар адабиёти мусиқӣ якҷанд талқиноти ин калимаи форсӣ-тоҷикиро мебинем. Аз ҷумла, «думбра» (думра) [3, с. 9.], ё «думбура, думбарак ё дуторча» (композитор Хайрулло Абдуллоев) [8, с. 428], «дунбура, думбура, думбурак» [2], [7, с. 499] ва «думбрак», «думбара» (Н. Миронов) [4, с.22]. Вале на ҳамаи онҳо дар мусиқии тоҷик воқеан ҷо доранд. Аз ҷумла, калимаҳои «дунбура», «думбурак» ва «думбарак» вожаҳои ғалат ва истеъмолашаванда буда, дар амалияи мусиқӣ маъмул нестанд. Истилоҳи «думбра» (думра) таърихан маъмултарин истилоҳ маҳсуб ёфта, фалакхонон онро бо ҳамин унвон ном мебаранд. Кӯхистониҳо думбраро хеле дӯст медоранд ва ҳамеша онро ҳифз мекунанд. Дар ҳар як хонадон ҳамчун рамзи хушбахтӣ овехта мемонанд.

Ин сози мусиқӣ дар қаламрави Тоҷикистон маъмул бошад ҳам, дар минтақаи Кӯлоб бо номи думбра/думра/дutor ва дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон бо унвони дutor/дutorча/дutori майда ном гирифтааст. Dutor калимаи сирф тоҷикӣ аст, яъне нишондоди он аст, ки асбобест иборат аз ду тор [8, с.428-429]. Думбра/дutor аз ҷӯби тут, зардолу, чормағз, арча (коса ва дастаи он) ва аз ҷӯби ар-ар/сафедор ва бед (тахтак[1] /сарпӯш) тарошида мешавад. Дарозиаш 70-80 см. буда, сози бепарда аст. Чунин сохти таркибиро доро аст: коса, даста, тахтак/сарпӯш, тор/зех, харак, гӯшак, тордорак ва хафабандак (шайтонхарак[2, с.11]). Устоҳои созтарош косаву дастаи онро яклухт, баъзеашон алоҳида метарошанд. Аз се тарафи болои тахтак бо сӯроҳчаҳои майда ороиш дода мешавад, ки онҳо функсияи беҳтар намудани садобарориро мебозанд. Баъзан устоҳо барои баланд шудани садо пушти косаро низ сӯроҳ мекунанд, ки ин ҳолат кам во меҳӯрад. Устоҳои имрӯза барои ҷалби харидорон атрофи коса ва гӯшакхоро бо мӯҳраву нигина ва кокулча ороиш медиҳанд.

Тачриба нишон медиҳад, ки косаҳои орошнаёфта беҳтару хубтаранд, чунки орошоти гирди коса садои думбаро коста мегардонад.

Ба ғайр аз думбра/дутори бепарда дар мусиқии суннатии тоҷик се хели дигари дутор мавҷуд аст, ки ҳамаи онҳо пардадоранд: «дутори пардадори анъанавӣ», «дутори пардадори дарвозӣ» ва «дутори пардадори кӯлобӣ».

Расми 1.

Олимону мусиқшиносон бар он ақидаанд, ки дутори пардадор дар ибтидо бепарда буд ва дар асоси дутори бепарда (думбра) ба вучуд омадааст. Бо ворид шудани пардаҳо, сохт, шакл ва ҳаҷми он моҳиятан ташаккул ёфт.

Дутори анъанавӣ ҳаҷман калон аст, диапазони 1,5 октаваро дар бар мегирад. Он ба жанри Шашмақом ва мақомҳои маҳаллӣ мансуб аст. Дорои панҷ навъи ҷӯр мебошад: «Ҷӯри Танавор» (кварта), «Ҷӯри Муноҷот» (квинта), «Ҷӯри Баёт» (секста), «Ҷӯри Аҷам» (октава), «Машшоқӣ» (прима). Дар асри XX ин дутор ба оркестри соҳҳои халқӣ ворид гардид. Дар асоси дутори анъанавӣ навъҳои гуногуни дутор – дутори алт, дутори бас, дутори контрабас, дутори прима, дутори секунда ихтироъ шуданд [2, с.358-359]. Ҳамаи навъҳои пайдошударо дар мусиқии композитории тоҷик истифода мебаранд. Дар мусиқии суннатӣ дутори анъанавӣ бо соҳҳои танбӯр ва доира ансамбли камеравӣ ва бо соҳҳои дигари Шашмақом ансамбли калони консертиро ташкил медиҳад.

Дутори дарвозӣ нисбатан хурд буда, ба минтақаи Дарвозу Қаротегин мансуб аст. Он садои маҳину форам дорад. Дарозииаш 90 см. аз 15 парда, диапазони як октаваиро дорад ва дар фосилаи кварта ҷӯр мешавад. Он дар якҷанавозӣ маъмул аст. Зимни ансамбл танҳо бо сози панҷтор ва доира ҷамоҳанг буда метавонад.

Дутори пардадори кӯлобӣ маҳсули дасти созтарош Абдураҳмон Муродов (н. Восеъ) буда, зодаи даврони истиқлол мебошад. Баъдан ин суннатро созтарош Сайидислом Ғуломов (н. Ховалинг) идома дод. Шаклан ин навъи дутор ба мисли думбра мебошад. Дасти дароз, косаи каме калонтар дорад. Дарозииаш 1 м. буда, дар фосилаи кварта ҷӯр мешавад. Он дорои 18 парда буда, диапазони 1,5 октаваро дар бар мегирад. Садои форами думбрамонанд дошта, дар фалакҳои созиву овозӣ ва якҷисмаву силсилавӣ истифода мешавад. Майли ҷавонони фалакхон ба ин соз бештар гардида, дар фалакҳои имрӯза ин асбоб мавқеи хоса пайдо кардааст.

Аспекти интихобкардаи мо ба мусиқии суннатӣ, мушаххас мақомоти тоҷик вобастагӣ дорад. Дар ин аспект дар бораи алоқамандии сози мусиқӣ ва системаи лаҳнии гунаи мақомот бештар сухан меравад. Дар ин ҳолат мавқеи асосиро сози бунёдӣ-системавӣ ишғол мекунад. Гарчанде дар Шашмақом функсияи сози бунёдӣ-системавиро танбӯр иҷро кунад ҳам, фаҳмост, ки майдони садои ҳар як сози марбут ба Шашмақом низ ба дараҷоти ин система алоқамандӣ дорад. Маълум аст, ки системаи лаҳнии Шашмақом дараҷотҳои бузургҳаҷм (8-10 дараҷай)-ро дар бар мегирад. Эҳтимол чунин аст, ки дасти дарози дутори анъанавӣ таърихан барои навохтани асарҳои мусиқии Шашмақом, ки дорои гаммаҳои бузургҳаҷм аст, зарур шудааст.

Мувофиқи мақсад мешавад агар думбра ва дутори анъанавиро каме бо якдигар муқоиса кунем. Зеро ки ҳарду соҳҳои созӣ-бунёдианд: яке аз Шашмақом дигаре аз Фалак.

Системаи лаҳнии Фалак, ки чормуқом мебошад, низ ба мисли дараҷоти Шашмақом даҳдараҷай аст. Вале он бештар аз нимпардаҳо иборат аст. Шакли асосии ин дараҷот дараҷоти пентаҳордӣ мебошад, ки дар диапазони квартаи коста ҷой мегирад:

Муқоми 1: $g^1 - a^1 - v^1 - h^1$

$$\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - \frac{1}{2}$$

Муқоми 2: $gis^1 - a^1 - v^1 - h^1 - cis^2$
 $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1$

Муқоми 3: $gis^1 - a^1 - v^1 - c^2 - cis^2$
 $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1 - \frac{1}{2}$

Муқоми 4: $gis^1 - a^1 - v^1 - cis^2 - d^2 - e^2$
 $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1$

Зери шакли асосии дараҷот он дар назар дошта мешавад, ки ин дараҷоти чор муқоми асосӣ аст, яъне қолабоҳангҳои муқоми яқум, муқоми дуҷум, муқоми сеҷум ва муқоми чаҳорҷум. Маълум аст, ки хусусияти лаҳнии мақомоти тоҷик дар амалияи мусиқӣ (дар шароити маъмулияти шифоҳӣ) бо қолабоҳангҳои махсус, ки хусусияти ин ё он лаҳро дар бар мегирифтанд, ба роҳ монда шуда аст. Дар баробари ин қолабоҳангҳои асосӣ дар амалияи мусиқии Фалак ду авҷи зебои машҳур бо унвонҳои «Авҷи яқум» ва «Авҷи дуҷум» маъмул аст. Бо ҷалби Авҷи яқуми Фалак он дараҷоти асосӣ ба ҳафтдараҷай дар майдони садоии секста табдил меёбад:

$$gis^1 - a^1 - v^1 - cis^2 - d^2 - e^2 - f^2$$

$$\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1 - \frac{1}{2}$$

Авҷи дуҷуми Фалак бошад – дараҷоти ҳаштдараҷаии диапазони септимаи калонро ба вучуд меоварад:

$$gis^1 - a^1 - v^1 - cis^2 - d^2 - e^2 - f^2 - (fis^2) - g^2$$

$$\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - 1 - \frac{1}{2} - 1$$

Хулоса, бо вучуди ҳамаи ин гуногунрангӣ дараҷоти асосии система нимпардаӣ аст. Новобаста ба ин гуногунрангӣ, диапазони дараҷоти умумии Фалак ба як октава намерасад. Ба андешаи мо ҳамаи ин омилест, ки дастаи сози бунёдӣ-системавии Фалак думбра кӯтоҳ аст. Он барои дарҷ кардани дараҷоти навъи нимпардаии диапазони тооктавай кифоя аст. Чунин диапазони сози думбра ҳам ба овози мардона ва ҳам ба овози занона мутобиқ аст. Аз ин рӯ, дар фалакхонӣ ҳам занҳо ва ҳам мардҳо фаъоланд. Эҳтимол барои фаъолияти фалакхонии занҳо вазъи иҷтимоии зани кӯҳистони тоҷик ҳам мусоидат намудааст. Мусиқӣ дар ин қатор истисно набуд. Мисоли равшанро дар деворнигораи Қалъаи Хулбук, ки яке аз ёдгориҳои таърихии (а.1X-X) дар шаҳраки Қурбоншаҳиди имрӯзаи минтақаи Кӯлоб ҷой гирифтааст, овардан мумкин аст.

Расми 2.

Бонувон-навозандагон. Деворнигораи Қалъаи Хулбук (а.1X-X)

Ин бозёфт аз он шаҳодат медиҳад, ки таърихан занҳои Хуталон сози ғичаку чангро навохта, рубоихонӣ мекарданд. Навохтани сози ғичак аз тарафи занон тадричан аз байн рафт. Дар амалияи мусиқии имрӯза занон асбобҳои думбра, таблак, лабчанг ва дафро дар баробари мардҳо моҳирона менавозанд. Зеро, ки мактабҳои фалакхонӣ – устод-шогирд таълимоти мусиқиро ҳам барои занону ҳам барои мардҳо як хел ба роҳ монда буд.

Хусусан ҳунармандон Ҳаким Маҳмудов, Рустам Абдурахимов, Қурбони Қурбониён ва Баҳром Қодиров ҳамчун думбранавозони касбӣ шинохта шуда, услубҳои хоси навозандагиро пайдо карданд. Асарҳои зиёдеро низ офарида шуданд.

Имрӯз мусиқӣ барои думбра дар се равия эҷод мешавад:

- суннатии якканавозӣ ва суннатии ансамблӣ;

- бо ҳамроҳии оркестри асбобҳои халқӣ;
- бо ҳамроҳии оркестри симфонӣ.

Мисоли равшани он пйесаи консертии композитор Ф. Одинаев барои думбра ва оркестри симфонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азизи Ф. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. Монография/ Азизи Ф. – Душанбе: «Адиб», 2009. – 398 с.
2. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди.1. – Душанбе: СИЭМТ. – 2015. – с. 351
3. Курбони Курбониён «Савти фалак» (барои думбра) – Душанбе, 2001. с. 56.
4. Миронов Н. Музыка таджиков. Сталинабад. – 1932. – 96 с.
5. Таваккалов Х. Анъанаи мадҳиясарой дар Бадахшон. Монография / Х.
6. Таваккалов Ҳайдармамад. Рубоби помирӣ дар онаи таърих ва ривоёт. Монография/ Таваккалов Х., Мамадшерзодшоев У. – Душанбе: «Паёми ошно». – 2019. – 199 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, 2008. – 499 с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: СИЭМТ. – 1988. – 428-429 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: СИЭМТ. – 1987. – 543 с.
10. Якубов Ю. Хулбук пойтахти қадими Хатлон / Ю. Якубов, Э. Гуломова. – Душанбе: «ЭР-граф», 2006-68 с.

НАҚШИ СОЗИ БУНЁДИ-СИСТЕМАВИ ДАР ФАЛАКХОНИ

Дар мақола мавқеи сози думбра дар суннати фалакхонӣ муайян карда мешавад. Сохтори таркибӣ, доираи васеи истифодабарии он ва таъқиноти истилоҳи ин соз мушаххас мегардад.

Аспекти интихобкардаи мо ба мусиқии суннатӣ, мушаххас мақомоти тоҷик вобастагӣ дорад. Дар ин аспект дар бораи алоқамандии сози мусиқӣ ва системаи лаҳнии гунаи мақомот беиштар сухан меравад. Дар ин ҳолат мавқеи асосиро сози бунёди-системавӣ ишғол мекунад. Гарчанде дар Шаимақом функсияи сози бунёди-системавиро танбӯр иҷро кунад ҳам, фаҳмост, ки майдони садои ҳар як сози марбут ба Шаимақом низ ба дараҷоти ин система алоқамандӣ дорад. Маълум аст, ки системаи лаҳнии Шаимақом дараҷотҳои бузургҳаҷм (8-10 дараҷай)-ро дар бар мегирад. Эҳтимол чунин аст, ки дастаи дарози дутори анъанавӣ таърихан барои навохтани асарҳои мусиқии Шаимақом, ки дорои гамҳои бузургҳаҷм аст, зарур шудааст.

Мувофиқи мақсад мешавад агар думбра ва дутори анъанавиро каме бо якдигар муқоиса кунем. Зеро ки ҳарду сози-бунёдианд: яке аз Шаимақом дигаре аз Фалак.

Калидвожаҳо: Фалак, Шаимақом, фалакхонӣ, фалакнавозӣ, сози бунёди-системавӣ», думбра/дутор, ҷӯби тут, зардолу, чормағз, арча, ар-ар/сафедор, бед, тахтак/сарпӯш, сози бепарда, коса, даста, тор/зеҳ, ҳарак, гӯшак, тордорак, хафбандак, шайтонҳарак, мактабҳои фалакхонӣ, устод-шогирд.

РОЛЬ СТРУКТУРНО-СИСТЕМНОГО ИНСТРУМЕНТА В ИСПОЛНЕНИИ ФАЛАКА

В статье определяется место звучания думбры в традиции исполнения Фалака. Уточняется структура, широкая сфера ее использования и толкование термина этого инструмента.

Выбранный нами аспект связан с традиционной музыкой, в частности с таджикским мотивом. В этом аспекте, в основном, речь идет о связи музыкального инструмента с мелодичной системой различных мотивов. При этом главное положение занимает структурно-системный инструмент. Несмотря на то, что тамбур выполняет функцию структурно-системного инструмента в Шаимакоме, ясно, что звуковое поле каждой структуры, относящейся к Шаимакому, также связано с уровнем этой системы. Известно, что тональная система Шаимакома включает большие ступени (8-10 ступеней). Вполне вероятно, что длинный гриф традиционного дутора исторически был необходим для исполнения музыкальных произведений «Шаимаком», имеющих большие гаммы.

Будет уместно, если мы немного сравним традиционные думбра и дутор, так как они являются структурно-системными инструментами: один относится к Шаимакому, другой к Фалаку.

Ключевые слова: Фалак, Шаимаком, фалакхани, фалакнавази, структурно-системный инструмент, думбра/дутор, тутовое дерево, абрикос, орех, можжевельник, ольха/тополь, ива, крышка, инструмент без ладов на грифе, дека, гриф, струна, кобылка дутора, ручка, тордорак, хафбандак, шайтанҳарак, шиколы исполнения фалака, устод-шогирд.

THE ROLE OF THE STRUCTURE-SYSTEM INSTRUMENT IN THE FALAK PERFORMANCE

In the article is defined the place of dumbra-sounding in the tradition of Falak performance. Also, specified structure, its wide sphere and using as well as the interpretation of the instrument.

The aspect, chosen by us, is connected with a traditional music, particularly with a Tajik motif. In this aspect, there is the speech about the connection of musical instrument with a melodic system of different motives. In this case, structure-system instrument occupies main position. All though tambourine fulfils the function of structure-system instrument in Shashmaqom, it is clear that the sound field of each structure belonging to Shashmaqom is also connected with the system level. It is known that a tonic system of Shashmaqom includes large (8-10) degrees. Probably, a long neck of traditional dutor has historically been necessary to perform musical pieces of Shashmaqom which have large scales.

It would be appropriate, if we compare traditional dumbra and dutor with each other, because they are structure-system instruments: one belongs to Shashmaqom, another - to Falak.

Key words; Falak, Shashmaqom, Falakkhoni, Falaknavozi, structure-system instrument, dumbra/dutor, a tut wood, apricot, nut, juniper, arar/safedor, willow, roof, instrument with naked neck, deka, neck, string, net ear of dutor, handle, tordorak, khafbandak, shaitankharak, schools of falak performance, ustod-shogird.

Сведения об авторе:

Каримзода Саъдулло Салим-доцент Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторов, Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 155. E-mail: sadullo_falak@mail.ru Тел.: 935941227(моб), 2270724

About the author:

Karimzoda Sa'dullo Salim- Associated professor of Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. Address: Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda, Str., 155 E-mail: sadullo_falak@mail.ru Tel.: 935941227(mob); 2270724.

ПЕШИНАИ КОРБУРДИ ИСТИЛОҶИ САБК ДАР ШЕЪРИ КЛАССИКИИ ФОРСУ ТОЧИК

Қосимзода С. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар тамоми фунуни хунари, ҳам дар наққошиву меъморӣ ва ҳам дар мусиқиву адабиёт хунармандро муҳол аст, ки бе арза доштани сабку услуби хосса ва бикр, ки тавонад дидгоҳи тозаӣ ӯро ба намоиш гузорад, пазируфта гардад. Мусаллам аст, ки дар адабиёт доштани услуби фардӣ ва истиқлол дар сабку шеваи баён қафолати асосии эҷодкор эътироф шудани ҳар нигорандаест. Достонҳое, аз қабилӣ «Лайливу Мачнун», «Юсуф ва Зулайхо», «Хусрав ва Ширин» ва амсоли инҳо, ки аз тарафи шуарои соҳибноми адабиётмон ба такрор ва бо ҳамон як мазмуну муҳтаво, аммо бо тарзу равишҳои хоссаву нотакрор ва беназир гуфта шудаанд, бурҳони қотей бар иддаи боло ба шумор мераванд. Пас яқин аст, ки ҳеч як фунуни хунари наметавонад истилоҳи сабкро сарфи назар карда, бе баррасӣ ва пажӯҳиши офаридаҳои хунари аз дидгоҳи сабкшиносӣ ва услуби фардӣ идома ёбад.

Аммо дар баробари ин, сабкшиноси варзидаи рус В.В. Виноградов хеле бамаврид қайд кардааст, ки «дар хунари, адабиёт ва забоншиносӣ ёфтани як истилоҳи духӯратар ва муғлақтар, ки мафҳуми зехнитару муҳамтар аз истилоҳи сабк дошта бошад, бисёр душвор аст» [3, с.7].

Ҳамчунон ки дар қаламрави адабиёти ҷаҳон ханӯз ҳам истилоҳи сабк ё ҳамон «style» таърифи ягонаи худро надорад ва ба гунаҳои мутафовит эзоҳ ёфтаву ба қор бурда мешавад, ноқидони адабиёти форсии тоҷикӣ низ дар ин баҳс иҷмои назар надоранд. Яке аз роҳҳое, ки метавон ба шарҳу таърифи дақиқтари мафҳуми сабк ҳамчун истилоҳ наздиктар шуд, омӯхтани пешина ва басомади вожагонест, ки дар шеъри адабиёти классикимон чун баёнгари мафҳуми сабк ба қор рафтаанд. Яъне сабк ҳамчун истилоҳ дар нақд ва шеъри адабиёти мо қай ворид шудааст, ин истилоҳ чӣ мафҳумро дар худ ҷой додааст, чӣ таърифҳое доштааст ва ба қадом маънӣ ба қор рафтааст? Шоирони классики адабиёти форсии тоҷикӣ барои мафҳуми истилоҳи сабк қадом вожақоро ба қор бурдаанд?

Собиқаи қорбурди истилоҳи сабк дар адабиёти форсии тоҷикӣ ҳатто ба даврони пеш аз Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бармегардад. Муаррих ва адиби маъруф Абдуллоҳи Диноварӣ, ки бо номи Ибни Қутайба низ машҳур аст, дар баҳс аз ақсоми шеър дар «Муқаддимаи шеър ва шоирон» ном асараш истилоҳи сабкро ба қор бурдааст.

ӯ менависад: «Навӣи дигари шеър он аст, ки маънояш неку ва алфозаш норасост. Монанди сухани Лабин бани Робиа, ки ҳарчанд маъно ва сабки зебое дорад, ботароват ва дар раванқ нест» [15, с.14].

Маликушшуаро Баҳор дар рисолаи пурмухтавояш «Сабкшиносӣ ва таърихи татавбури насри форсӣ» дар мавриди истилоҳи сабк чунин фармудааст: «Удабои қарни охир сабкро маҷозан ба маънои тарзи ҳосе аз назм ва наср ба кор бурда ва тақрибан онро дар баробари «истил» (style) ниҳодаанд» [4, с.17].

Вожаи style аз луғати лотинии stilus муштақ шудааст ва он номи абзорест, ки барои нақш кардани ҳуруф ва калимот бар рӯи лавҳаҳои мумӣ ба кор рафта ва мутародифи вожаи «қалам»-и забони мо будааст. Қасе, ки аз ин абзор дуруст истифода мекард, таҳсин мешуд ва ӯро «хушқалам» меномиданд. Дар забони тоҷикӣ ҳам аз лафзи қалам гоҳе чунин таъбирҳои сохта шудааст, ба монанди «фалонӣ қалами хуб дорад» ё «фалон қас хушқалам аст».

Аммо дар шеърӣ шоирон ва ҳатто дар тазкираҳои адабии гузашта ба таърифи равшане аз шеваи шоирӣ, яъне сабк вонамехӯрем. Маъмулан, шоирон барои баёни вижагиҳои шеърӣ худ ё ҳангоми ишора ба шеърӣ шоирони дигар бештар дар мақоми муқоисаи ҷойгоҳ ва рутбаи шеър ва шоирӣ худ бо пешиниён ва ҳамасрон ва дар мақоми тафохур аз истилоҳоте ба мисоли **тарз**, **шеваи сухан** ва **тариқа** баҳра меҷустаанд. Чунонки Унсурӣ гуфта:

Ғазал рӯдакивор неку бувад,

Ғазалҳои ман рӯдакивор нест [10, с.14].

Ё Маҷди Ҳамгар фармуда:

Шеърӣ Заҳир гарчи сар омад зи ҷинси назм,

Бо тарзи Анварӣ назанад лофи ҳамсарӣ [11, с. 354].

Ва ё Анварӣ суруда:

Анварӣ, ин чӣ шеваи ғазал аст?

Ки бад-он гӯи нутқ бирбудӣ [1, с. 194].

Ҳоконӣ дар ҷойе ҳатто бо ишора ба сабки ироқӣ шеър гуфтани Маҷди Ҳамгар мефармояд, ки:

Маҷди маъшук, ки фарзанду мураббои ман аст,

Нури чаҳми ҳунару зубдаи ақрон бошад.

Гарчи бар тарзи Ироқ аст замираи моил,

Дар сухан хиҷлати абнои Хуросон бошад [12, с. 342].

Баррасии шеърӣ форсии тоҷикӣ нишон медиҳад, ки муҳимтарин мавзӯе, ки шоирони порсигӯӣ дар мабҳаси тарзи баён бад-он таваҷҷуҳ кардаанд, шоирони соҳиби тарз, яъне сабк будааст ва умдатан қасд доштаанд, ки бо тарзи онон баробарӣ кунанд. Ба иборати дигар, шоирон дар натиҷаи омӯзиши шеваи гӯяндагонии дигар мухтассотеро дар шеърӣ онон ёфтаанд, ки имкони бозшинохтани осору ашъори эшонро аз навиштаҳои гӯяндагонии дигар фароҳам месозад.

Дар натиҷа шоирон талош мекарданд, ки бо пай бурдан ба рамузи барҷастаи шоирони соҳибсабк ба поя ва мартабаи онон даст ёбанд. Ё ин ки бархе аз шоирон ба соҳиби «тарз» будан машҳур будаанд ва ин амр дигаронро барои расидан бар пояи онон ангега меодааст.

Метавон гуфт, номвартарин шоире, ки ба доштани «тарзи хос» дар миёни шоирон маъруф буда ва ба тарзи ӯ бисёр ишорат рафта, Унсурӣ ба шумор мерафтааст. Шоирони зиёде аз тарзи сухани ӯ ёд кардаанд, гӯиё Унсурӣ аз шохисаҳо ва меъёрҳои шинохт ва арзёбии сабк ба шумор мерафтааст. Анварӣ ба ҳештан хитоб мекунад, ки зарурате нест, то тарзи Фарруҳӣ ва Унсурӣро пеша карда бошад:

Ишқ гуфт эй Анварӣ, донӣ чи манюш ин сухан,

Шоирӣ судан мапаз, рав, соҳирӣ кун, соҳирӣ.

Лекин аз инсоф хоҳӣ, ҳеч ҳоҷат нестат,

То тариқи Фарруҳӣ гӯиву тарзи Унсурӣ [1, с. 8].

Сухани Анварӣ нишон медиҳад, ки ҳатто то рӯзгори вай тарзи Унсурӣ ба унвони меъери сабк тақлид мешуд ва ҳар каси шоирӣро пешакарда ба ночор аз тарзи Унсурӣ пайравӣ менамудааст.

Ҳоконӣ аз ҷумлаи шоиронест, ки муқарраран ба тарзи Унсурӣ ишораҳо кардааст. Аз дидгоҳи Ҳоконӣ, Масъуди Саъди Салмон, ки сухани чун ганҷ равон дорад, бо вучуди душмани худ бо Унсурӣ, аз тарзи ӯ пайравӣ кардааст:

Масъуди Саъд на сӯи ту шоирест фаҳал,

К-андар суханаи ганҷи равон ёфт, ҳар кӣ ҷуст.

Бар тарзи Унсурӣ раваду ҳасми Унсурист,

К-андар қасидаҳо-и занад таънаҳои ҷуст [12, с. 239].

Илова бар ин, ҳамон тавре ки дар боло баён шуд, ӯ ба баробарӣ қардан бо Унсурӣ пардохта ва тарзи баёни ҳештанро аз вай бартар шуморида ва муътақид будааст, ки Унсурӣ танҳо дар **тарзи мадҳ ва ғазал** шуҳравар будааст, дар ҳоле ки фозилони сухан огоҳанд, дар ин ҳавза низ тарзи Ҳоконӣ бар вай ғолиб будааст:

Чуз ин **тарзи** мадҳу тирози газал,
Накардӣ зи табъ имтиҳон Унсурӣ.
Шиносанд афозил, ки чун ман набуд,
Ба мадҳу газал дурфишон Унсурӣ [12, с. 85].

Анварӣ ва Заҳирии Форёбӣ аз чумлаи шоироне ҳастанд, ки аз шеваи хоси баёни онҳо дар осори шоирони дигар хеле фаровон ёд шудааст. Маҷди Ҳамгар дар муқоисаи тарзи баёни ин ду шоир, Анвариро бар Заҳирӣ бартарӣ медиҳад. Ҳамгар шеъри Анвариро чун дурри шоҳвор доништа, назми Заҳириро чун зарри ҷаъфарӣ нишон медиҳад. Вай илова бар фарқияти миёни шеър ва назм тасреҳ мекунад, ки назми Заҳириро ёрои ҳамсарӣ ва баробарӣ бо шеъри Анварӣ нест:

Шеъри яке даромад чун дурри шоҳвор,
Назми яке баромад чун зарри ҷаъфарӣ.
Шеъри Заҳир агарчӣ баромад зи ҷинси назм,
Бо **тарзи** Анварӣ назанад лофи ҳамсарӣ [11, с. 321].

Дар тамоми мавориди ёдшуда танҳо ба шоирони соҳиби тарз ишора шуда ва аз вижагии хоси тарзи онон хабаре нест ва умдатан ҳар гоҳ шоире аз соҳиби тарз сухане гуфтааст, ҳештанро аз ӯ бартар доништааст.

Дар сурудаҳои шоирон, илова бар ин ки ба сабки шоирони дигар ишора шудааст, аз тарзи баёни хеш бо сифоти «ғариб» ва «нодир», «ачиб» ва «нав» ёд кардаанд. Манзур аз ин «тарзи нодир», «тарзи ғариб» ва «нав» шеваҳои ҳастанд, ки то замони гуянда гӯё собиқа надоштаанд:

Кӣ дид банда, ки маҳдумро диҳад савганд?
Зиҳӣ қазияти маъқусу ҳолати ворун.
Магар замири худовандгори мавзунтабъ,
Писанд дорад ин **тарзи** нодирӯ мавзун [16, с. 56].
Ё ин ки:

Ин ки ин **тарзи** ғариб оварда шуд поку барӣ,
Аз иборатҳои Шерозу иёри Исфаҳон [16, с. 57].

Ҳоқонӣ илова бар ин ки тарзи хешро «ғариб» медонад, дар қасидаҳои мадҳияи худ ҳештанро андалеб ва дар шеъри тозӣ ва форсӣ устод доништа, дигар фозилонро дар муқобили ҳештан мегузорад:

Балки гӯяд шоиронро бут шумурдам дар сухан,
Чун ба Ҳоқонӣ расидам, андалебаш ёфтам.
Гӯяд устод аст андар **тарзи** тозиву дарӣ,
Назму насраи дидаму мадҳу насибаш ёфтам [12, с. 305].

Тарзи сухан дар «Хусравнома»-и мансуб ба Аттот, ба гуфтаи ҳуди шоир, «ачиб» аст, ба гунае ки ҳамагон аз он баҳраманд мешаванд:

Чу «Хусравнома»-ро **тарзе** аҷиб аст,
Зи **тарзи** ӯ кеҳу меҳро насиб аст [2, с. 95].

Дар қанори қасоне, ки шеваи баёни ҳудро ғариб ё нодир хондаанд, Салмони Соваҷӣ тарзи хешро «нав» доништааст:

Ба **тарзи** нав маониро баён кун,
Тирози домани охирзамон кун [7, с. 154].
Инчунин ӯ дар ҷои дигар гуфта:
Зи ман номае хост андар фироқ,
Ки он нома бошад саросар фироқ.
Бар ин **тарз** назме равон аз **навий**,
Биёрой дар қисвати маснавӣ [7, с. 201].

Ҳофиз ҳам бидуни ин ки вижагии хосеро барои тарзи ғазали худ баён кунад, хабар медиҳад, ки нодирагуфториро ба ӯ ёри ширинсуханаш омӯхта:

Он ки дар **тарзи** газал нукта ба Ҳофиз омӯхт,
Ёри ширинсухану нодирагуфтори ман аст [13, с. 174].

Ин байти Ҳофиз ҳам машҳур аст, ки ӯ сароҳатан иқрор мекунад, ки агарчи Саъдиро устоди сухан эътироф мекунад, аммо дар ғазал шеваи Ҳочуи Кирмониро сармашқи эҷоди худ қарор додааст:

Устоди сухан Саъдист пеш аз ҳама кас, аммо
Дорад сухани Ҳофиз **лаҳни** сухани Ҳочу [13, с. 204].

Чунон ки мулоҳизаҳо аз таҳлили намунаҳои боло нишон медиҳад, «ғариб», «нодир», «нав» ва ҳар сифате аз ин даста наметавонад вижагии хосеро нишон бидиҳад, ки битавон ба осонӣ онро ёфт ва бо дигар осор муқоиса кард. Ин гуна вижагии бунёди завқӣ ва ҳиссӣ

доранд ва ҳар кас метавонад дар бораи сабки асараш муддаӣ шавад, ки аз чунин мухтассоте бархӯрдор аст. Илова бар ин, умдаи чунин мухтассот танҳо фарогири дарунмоияи калом ё мухтавои он аст, танҳо дар намунаи ёдшуда аз Салмони Соваҷӣ ба сохтори берунӣ ё ба перояи забони асар дар муқобили маънӣ таваччуҳ шудааст:

*Тоҷи Исфоҳон лисонуддаҳр Абулфазл, он кӣ ҳаст,
Дар Аҷам чун Унсуриву дар араб чун Бухтарӣ.
Он адиби Машириқу Мағриб, ки андар Шарқу Фарб,
Қард пайдо дар тариқи шоирӣ ӯ соҳирӣ.
Шеъри ӯ хон, шеъри ӯ дон, шеъри ӯ бин дар ҷаҳон,
То бидониву бубинӣ шоириву соҳирӣ [8, с. 541].*

Дар ин байт ишораи Саной ба Тоҷиддин Абулфазли Исфаҳонӣ аст. Саной ӯро Унсурии давр ва Бухтариӣ замон медонад, ки дар шеъри форсӣ ва арабӣ саромад буда, гӯё тариқи сухани ӯ беназир аст.

Нуктаи дигаре, ки дар хилоли осори шоирони классициамон мулоҳиза мешавад, ин даврии шоирон аз қудрат доштани онҳо дар баёни мақсуд ва ғаразҳои онҳо ба чанд шеваи баён аст. Ба иборати дигар, тағйир додани шева ва тариқи гуфторро онҳо аз далоили тавоноӣ ва қудраташон дар шоирӣ медонистаанд. Дар ин маврид Масъуди Саъд сароҳатан мегӯяд:

*Ман сухан гар ҳаме нагардонам,
В-аз тариқе дигар ҳамеронам [6, с. 162].*

Ё Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ тасреҳ мекунад, ки мақсуди ҳешро метавонад ба тариқи гуногун баён кунад, вале ба хоҳири фаҳми муҳотабонаш аз ин кор худдорӣ мекунад:

*Ман бигӯям шарҳи ин аз сад тариқ,
Лек хотир лағзад аз гуфти дақиқ [16, с. 261].*

Аз ин миён, бардошти Саъдии Шерозӣ аз истилоҳи шева нисбат ба дигарон дақиқтар аст, ҳарчанд ки аз таърифи имрӯзаи истилоҳи сабк бисёр дур мебошад. Дар боби панҷуми «Бӯстон» шахсе Саъдиро маломат менамояд, ки наметавонад шеъри ҳамосӣ бисарояд ва таъкид мекунад, ки Саъдӣ танҳо дар шеваи зуҳд ва томот ва панд шеър мегӯяд. Саъдӣ дар ҷавоб бо таваччуҳ ба дарунмоияи ашъораш аз вожаи «шева» кор мегирад. Яъне шеваи зуҳд ва томот ва панд ба маънии сабки таълимӣ ва ҳашту кӯпол ва гурзи гарон ба маънии сабки ҳамосӣ аст. Аммо метавон манзури Саъдиро аз «шева» дар ин гуфтораш ба ҷои маънии навъ ё гуна низ шарҳ дод:

*Шаббе зайти фикрат ҳамесӯхтам,
Ҷароғи балогат бияфрӯхтам.
Парокандагӯе ҳадисам шунид,
Ҷуз аҳсант гуфтан тариқе надид.
Ҳам аз баҳс навъе дар он дарҷ кард,
Ки ночор фарёд хезад зи дард.
Ки фикраиш балеғ асту рояи баланд,
Дар ин шеваи зуҳду томоту панд.
На дар ҳашту кӯполу гурзи гарон,
Ки он шева хатм аст бар дигарон [14, с. 57].*

Тавре ба назар мерасад, дар ашъори сабки ҳиндӣ низ ба сабк ва шеваи адо ва тарзи ғариб ишороти гуногун шудааст, ки баъзан бо орои сабкшиносон, дар мавриди муқоисаи сабкҳо қобили санҷиш аст.

Илова бар ин, дар китобҳо ва тазкираҳои ин давра ва матнҳои шеърӣ ва рисолаҳои истилоҳоти мутародифе, монанди **тарз**, **равиш**, **шева**, **услуб**, **тариқ**, **тавр** ба мизони чашмгире ба кор рафтааст, ки ҳамагӣ мафҳуми муодил ба сабк ё ҳамон style доранд.

Ин нуктаро доктор Футуҳӣ дар китоби «Сабкшиносӣ: назарияҳо, рӯйкардҳо ва равишҳо» таъкид кардааст: «Адибони ин аср бо ин ки аз сабк ва тарзи сухан бисёр сухан гуфтаанд ва шеваҳои мухталифи шеъриро аз якдигар ҷудо кардаанд, вале ниёзе ба таъриф додан ба истилоҳи сабкро эҳсос намекардаанд. Зеро мушаххасаҳои сабкӣ ва тарзи шоиронро ба хубӣ дармеёфтанд ва лузуме надошт, ки аз моҳияти ин фарқиятҳо сухан бигӯянд. Танҳо таърифе ки аз тарз дар мутуни гузашта ба чашм меҳӯрад, дар рисолаи «Ҷомеъ-ус-саноеъ вал авзон» омада аст: тарз дар истилоҳи аҳли адаб он аст, ки мақсаде аз мақосиди назм дар навъе аз анвоъ ё ба сифате аз авсофи назм маҳсус гардонида бошад» [11, с. 105-106].

Истилоҳоти дигаре дар қаламрави сабкшиносии шеъри форсии тоҷикӣ дар мутуни ин аср дида мешавад, ки аз лиҳози иттилоъ бар диққати адибони ин давра дар масоили сабкшиносӣ дархӯри аҳаммият аст. Адибон ба далели мутолиаи фаровони осори шоирони муосирашон хеле зуд сабк ва тарзи навоарон ва муқаллидонро бозшиносӣ мекарданд. Доктор Футуҳӣ истилоҳотеро, ки шоирони давраи сабки ҳиндӣ барои ишора ба мафҳуми сабк истифода

бурдаанд, чунин нишон додааст: «**Тарзи ибҳом, тарзи тоза, тарзи хаёл (хаёлбандӣ), тарзи хаёли печида (бемаънигӯӣ), тарзи исфаҳониён, тарзи ҳинд, таври аҳли хитта, таври чумхур, таври худ ва тарзи хоси худ (сабки шахсӣ) ва тарзи тазриқ** аз ҷумлаи ин истилоҳотанд» [11, с.107].

Дар китобҳои балоғат, ки бештар ба нақди фаннии осори адабӣ назар доранд, хеле кам ба вижагиҳои сабки шоирон ишора шудааст. Бо ин ҳол, аз ин ишороти андак низ метавон ба баррасии шеваи шеъри шоирон ва нигоҳи сабкшиносонаи нависандагони он пай бурд. Масалан, дар китоби «Тарҷумон-ул-балоғат» - нахустин асари мавҷуд ба забони форсӣ дар заминаи балоғат, дар ҷанбҳои дар бораи шеър ва ҷиғунагии шеър мулоҳизаҳои қобили таваҷҷуҳ баён шудааст. Дар фасли «Дар тақсими ваҳдат» пас аз зикри як шеъри зайл аз Унсурӣ, ки бо чунин матлаъ оғоз мешавад:

*Он ҷӣ рӯӣ аст, он шукуфта гирдаш андар гулистон,
В-он ҷӣ ҷаррора аст, хуфта солу маҳ бар гулистон.*

Баъди ин байт муаллифи «Тарҷумон-ул-балоғат» менависад: «Ин қасидаҳо маъруф аст ба тақсими ораста ва пеш аз ин амали тақсим аз ин маънӣ кас нагуфта буд. Ва будӣ кай ба иттифоқи байте бияфтодӣ мар шоирони бештарро кай аз тақсим будӣ. Фааммо қасидаҳои муқсам пеш аз ин нагуфта буданд ва устодии вай ба чунин санъатҳои бадеъ падида омад ва аҷаб он аст, кай қасидаҳои бад-ин ниҳод ва бад-ин назм кардааст ва аз роҳи таъби хеш нагаштааст» [16, с. 67-68].

Аммо шоистаи таъкид аст, ки бештарини ишора ба тарзи шеърӣ дар сабки ҳиндӣ вомехӯрад ва ин падида бо назардошти таҳаввулоте, ки ин сабк дар шеъри адабиётмон ба майдон овард, бисёр табиӣ ба назар мерасад. Шоирони сабки ҳиндӣ, ки ҳамеша аз тарафи шоирони сабки бозгашт ва ноқидони замонашон мазаммат мешуниданд ва ба безавқӣ айбдор мешуданд, ҳамеша бар он таъкид мекарданд, ки аслан ба роҳи дигарон рафтанд ва ба шеваи дигарон шеър гуфтанд истеъдод нест, бояд сухани нав овард ва тозагӯӣ кард. Аҳсануллоҳи Аҳсан, аз пайравони сабки ҳиндӣ чунин меғӯяд:

*Тарзи ёрон пеши Аҳсан баъд аз ин мақбул нест,
Тозагӯйҳои ӯ аз файзи таъби Соиб аст [9, с. 11].*

Ё Соиб ҷое чунин иддао мекунад:

*Ба фикри Соиб аз он мекунад рағбат халқ,
Ки ёд медиҳад аз тарзи Ҳофизи Шероз [9, с. 13].*

Ин байт низ аз Соиб аст:

*Солҳо аҳли сухан бояд ки хуни дил хӯранд,
То чу Соиб ошно бо тарзи Мавлоно шаванд [9, с. 9].*

Ғолиби Дехлавӣ ҳам ҷое мақоми баланди худро дар шеър ин гуна таъкид кардааст:

*Гузидам равиши хос, к-андар ин ҳанҷор,
Ба нӯя пой биларзад Заҳиру Салмонро [11, с. 320].*

Албатта, ин ишора ба тарзи шоирӣ гоҳе дифоъ аз арзиши волои шеъри дигарон низ будааст. Аммо ҳамчунон ки ишора шуд, бештар ҷанбаи ифтихорӣ дорад. Соиб дар ғазале, ки бо матлаи

*Хуш он гурӯҳ, ки масти баёни якдигаранд,
Зи ҷӯши фикр майи аргувони якдигаранд
оғоз мешавад, чунин ишора мекунад:
Даромадам чу ба маҷлис Сипанд ҷой намуд,
Ситорасӯхтагон қадрдони ҳамдигаранд.
Зананд бар сари ҳам гул зи мисраи рангин,
Зи фикри тоза гули бӯстони ҳамдигаранд.
Хубоввор надоранд чаши бар кавсар,
Зи шеърҳои тар, оби равони ҳамдигаранд.
Ба гайри Соиб маъсуму нуктасанҷи калим
Дигар кӣ з-аҳли сухан меҳрубони ядгиранд... [9, с. 562].*

Дар тамоми китобҳои марбут ба санъатҳои бадеъ аз сабк низ ишороте ҳаст, аммо бештари ин довариҳо дар боби аҳаммият ва арзиши санъатҳои бадеист ё нақди онҳо, аммо на дар мавриди бозшинохт аз сабки шоирон.

Дар тазкираҳои адабӣ бошад, бо ибороти кулӣ ва такрорӣ дар боби ағлаби шоирон ва шеъри онон матолиб ва нукоте омадааст, ки вижагиҳои асосӣ ва сабки адабии гӯяндагон ва шоиронро камтар мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Бо таваҷҷуҳ ба матолибе, ки дар боло аз осори гузаштагони адабиётмон овардем, метавон хулоса кард, ки истилоҳи сабк дар осори шоирони классики форсу тоҷик қорбурд

надоштааст ва барои ишора ба он аз вожаҳои **тарз, тарик, шева, рох, тавр, равиш** ва дар як маврид низ пасванди **-вор** истифода мешудааст.

Шоирон ҳангоми корбурди истилоҳоти мазкур нахуст ба сабки шоирони барҷаста ишорат мекунанд, ки дар ин миён номи Унсурӣ беш аз дигарон ба чашм меҳӯрад, сипас сабк ва шеваи хешро бар онон тарҷеҳ медиҳанд. Бо тақя бар ин ёфтаҳо, метавон гуфт, нуктаи дархӯри тааммул ин аст, ки дар ҳеч як аз мабоҳиси баррасишуда вижагии ҳосе барои сабк, ғайр аз сифоте, монанди «ачиб», «нодир» ва «нав» наомадааст. Гуё шоирон миёни сабки худ ва дигарон тафовутҳоеро эҳсос мекарданд, лекин чун забони илмӣ ҳосе барои тавзеҳи он надоштанд, ағлаб бо сифоти мазкур аз ин фарқиятҳо ёд мекарданд. Дида мешавад, ки аз миёни истилоҳоти ёдшуда вожаи **тарз** корбурди бештаре доштааст.

Шоирон ин истилоҳотро гоҳе барои баёни фарқиятҳои шакливу қолабии шеър ва гоҳи дигар барои баёни тафовут доштани мазмуну муҳтаво ва дарунмоияи шеършон ба кор бурдаанд. Масалан, қитъае ки аз Ҳоконӣ дар боло овардем, ба дарунмоияи шеъри Мачди Хамгар ишора мекунад, на ба қолабу шакли ашъори ӯ. Дар маҷмӯъ, баробари хондани ин чанд мисоли корбурди истилоҳоти сабкшиносӣ дар шеъри классикии адабиёти форсии тоҷикӣ як-ду нуктаи пураҳаммиятро метавон дарёфт.

Нахуст ин ки асоси сабкшиносии пешиниён бештар таассурӣ ва ҳосили тафоҳури эшон будааст. Дуввумин нукта ин аст, ки аз даъвиҳои шоирон метавон таваҷҷуҳи вижаи онҳоро ба яке аз мабоҳиси асосии сабкшиносӣ, яъне гузиниш эҳсос кард.

Ба ҳар ҳол, бар асоси ин ёфтаҳо метавон гуфт, ки шоирони мо на танҳо бо сабк бегона набудаанд, балки дарки дурусте аз он низ доштаанд, лекин забони ироаи онон бо кайфияти мабоҳиси сабкшиносонаи имрӯз мутафовит ва маҳдудтар будааст.

АДАБИЁТ

1. Анварии Абевардӣ. Девон. / Абевардӣ Анварии - Душанбе: Ирфон, 1972. – 356 с.
2. Аттор Фаридуддин. Хусравнома. / Фаридуддини Аттор-Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1342х.-210 с.
3. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. / В.В. Виноградов - М.: Наука, 1961. - 614 с.
4. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. / Баҳор Маликушшуаро - Душанбе: Нашриёти Бухоро, 2012. - 569 с.
5. Манучехрии Домғонӣ. Девон. / Домғонӣ Манучехрии – Техрон: Интишороти Баҳор, 1339 х. – 417 с.
6. Масъуди Саъди Салмон. Девон. / Масъуди Саъди Салмон – Техрон: Интишороти Тус, 1339 х.-302 с.
7. Салмони Соваҷӣ. Куллиёт. / Салмони Соваҷӣ - Техрон: Интишороти «Кумаш», 1385 х. – 512 с.
8. Саной. Девон. - Исфаҳон: Интишороти «Конунӣ пажӯҳиш», 1375 х. – 614 с.
9. Соибӣ Табрэзӣ. Девон. / Соибӣ Табрэзӣ - Душанбе: Ирфон, 1980. - 703 с.
10. Унсурӣ Балхӣ. Девон. Бо кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёҷӣ. / Унсурӣ Балхӣ – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1342 х. – 542 с.
11. Футуҳӣ Р. Сабкшиносӣ: назарияҳо, равишҳо ва рӯйқардҳо. / Р Футуҳӣ - Техрон: Сухан, 1374.-547с.
12. Ҳоконӣ Шарвонӣ. Девон. / Шарвонӣ Ҳоконӣ - Техрон, 1385 х. – 409 с.
13. Ҳофизӣ Шерозӣ. Девон. / Шерозӣ Ҳофизӣ - Душанбе: Ирфон, 1972. – 452 с.
14. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. / Саъдии Шерозӣ - Душанбе: Адиб, 2013. – 254 с.
15. ابن قتيبة. مقدمة الشعر و الشعراء. تهران: سخن، 1364. - 413 ص.
16. رادويانى. ترجمان البلاغة. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگى، 1381. - 336 ص.

ПЕШИНАИ КОРБУРДИ ИСТИЛОҲИ САБК ДАР ШЕЪРИ КЛАССИКИИ ФОРСУ ТОҶИК

Агарчи сабкшиносӣ ҳамчун як шоҳаи алоҳидаи илми адабиётшиносӣ шинохта шудааст, аммо ҳанӯз ҳам таърифи ягонаву яқлухти истилоҳи сабк, чи дар адабиёти ҷаҳон ва чи дар адабиёти форсии тоҷикӣ, вучуд надорад.

Агар ба собиқаи корбурди мафҳуми сабк ҳамчун равиш ва шеваи ҳоси баёни матолиб ва афкори як эҷодкор ва вожагони баробар бар ин мафҳумро дар осори манзуми адабиёти классикиамон ҷустуҷӯ кунем, бардошти дигаргунаеро аз ин истилоҳ ба даст хоҳем овард. Ба иборати дигар, мо метавонем, бо тақя ба корбурди мафҳум ва истилоҳоти сабкшиносӣ дар шеъри классикиамон ба таърифи дақиқу возеҳтаре аз истилоҳи сабк наздиктар шавем.

Натиҷаи ҷустуҷӯи мафҳуми сабкшиносӣ дар шеъри классикии форсии тоҷикӣ нишон медиҳад, ки вожаи сабк, ҳамчунон ки Маликушшуаро Баҳор дар китоби «Сабкшиносӣ» таъкид кардааст, танҳо дар ҳамин ду қарни охир ба маънои style корбурд доштааст.

Шоирони классики мо бо ҳадафи ишора ба сабки худ ва ё тафовутгузориҳо аз шуарои дигар аз вожаҳои «тарз», «роҳ», «шева», «тариқ», «тавр», «равиш» ва як маротиба аз пасванди -вор (рудакивор) истифода бурдаанд.

Дар ин мақола таърифи шоирони классики адабиёти форсии тоҷикӣ аз сабк ва собиқаи қорбурди ин истилоҳ дар адабиётмон мавриди наҷӯши қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сабк, сабки шеърӣ, тарзи баён, шева, тариқи баён, тарзи нав, сабкиносии, хунар, истеъдод, бартарӣ.

ОБ ИСТОРИИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ТЕРМИНОВ СТИЛИСТИКИ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Несмотря на то, что стилистика уже давно занимает видное место в иерархии дисциплин общего литературоведения, однако до сих пор термин стиль не имеет свою строго научную дефиницию в мировой и в персидско-таджикской литературе. Глубинный поиск особенностей и художественного мастерства известных персидско-таджикских поэтов в прошлом дает основание говорить о том, что смысл и содержание термина стиль художниками слова возлагались на другие слова и словосочетания.

Как показывает автор известной книги «Стилистика» Маликушиуаро Бахор, термин «стиль» (на таджикском – сабк) стал общеупотребляемым в научных кругах и равным по содержанию с термином style начиная с 19-го века, т.е. этот термин в таджикском литературоведении имеет двухсотлетнюю историю.

До этого времени, на протяжении сотни лет авторы стихов для обозначения превосходства и особенностей своего творчества использовали такие термины, как «тарз» (способ), «роҳ» (путь), «шева» (манера), «тариқ» (дорога, образ действия), «тавр» (особый путь), «равиш» (метод), а также имена талантливых поэтов с добавлением к ним послеслова «вор» (к примеру рудакивор – как у Рудаки, наподобие с Рудаки).

В данной статье подвергается анализу высказывания и точки зрения поэтов – классиков персидско-таджикской литературы относительно стиля и различных вариаций и дефиниций данного термина.

Ключевые слова: стиль, поэтический стиль, способ выражения, манера изложения, новый путь, метод, стилистика, мастерство, талант, превосходство.

BACKGROUND ON THE USE OF THE STYLE TERMS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY

Although it is known in stylistics as a separate branch of literary criticism, there is still no single definition of the term style, both in world literature and in Persian literature.

However, if we look to the history of the use of the concept of style as a specific approach to the expression of ideas and ideas of a creator and equal words on this concept in the literary works of our classical literature, we get a different view of this term. In other words, we can get closer to a more precise and clear definition of style by relying on the use of stylistic concepts and terms in our classical poetry.

The results of the search for the concept of style in classical Persian and Tajik poetry show that the word style, as Mohammad Taqii Bahar emphasizes in his book «Stylistics», was used only in the last two centuries to mean Style.

Our classical poets have used the words style, way, manner, way, manner, approach, and at the same time the suffix -vor to refer to their style or other poets.

This article examines the definition of classical poets of Tajik Persian literature from the style and history of the use of this term in our literature.

Keywords: style, poetic style, style of expression, style, style of expression, new style, stylistics.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қосимзода С.С. – сардори раёсати таълим, номзади илмҳои филология, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ДМТ, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail soleh_76@mail.ru Тел: (+992) 935837676.

Сведения об авторе:

Қосимзода С.С.-начальник учебной управления г. Душанбе, ТНУ, проспект Рудаки, 17. E-mail – soleh_76@mail.ru Тел: (+992)935837676.

About the author:

Qosimov S.S.-Tajik national university, Dushanbe citi, 17 Rudaki avenue. E-mail: soleh_76@mail.ru Tel: (+992)935837676.

МИКЌЕС ВА ДИДИ ЗАМОНИИ ШЕЪРИ МУИЗЗӢЙ

Абдуллаев Р. Ж.

Донишгоҳи давлатии Турмиз

Аз замони зиндагии Амир-уш-шуаро МуиззӢй то ба рӯзгори мо аҳли адаб, донишмандони назария ва таърихи адабиёт доир ба МуиззӢй ва шеъри ӯ ба тарзҳои мухталиф изҳори назар кардаанд. Ин баррасиҳо дар давоми солҳо бо микӓс ва диди замони муҳаққиқони соҳа вобастагӣ дошта, аксаран таҷрибаи шеърии Муиззиро, чунон ки лозим аст, воқеъбинона нақд ва арзёбӣ накардаанд.

Дар асл, воқеият ин аст, ки шинохти шеъри МуиззӢй, нахуст, чанд паҳлу дошта, сониян, вай бояд дар микӓс ва диди замони зиндагии шоир ва пажӯҳишгар қарор гирад ва баъдан, ин гуна арзёбиҳо бояд дар заминаи тағйиру таҳаввули диди зебоишинохтӣ дар чараёни инкишофи адабиёт амалӣ гардида, таҷрибаи шеърии ӯ дар қиёс бо суннатҳои адабию фарҳангӣ, бо шеъри ҳамзамонон ва мавқеи воқеии шоир шинохта ва арзёбӣ шавад. Ба ин далел, дар шинохти шеъри МуиззӢй, бояд ба қонунҳои роҳнамои ин фан, ки тобеи назари замони худ ҳам аст тақя карда, дар ин замина лозим аст андешаи ӯ ва муосирону баъдиниёнаш низ ба эътибор гирифта шавад. Зеро, ба қавли Аббос Иқбол «МуиззӢй шоирест, ки вазифа ва шугли ӯ ба муносиботи аморати шуъро, ки дошта, чунон эҷоб мекардааст, ки шоире мадеҳасаро ва муваззаф ба анҷоми маъмурияти худ дар ин самт бошад. Бинобар ин, беинсофӣ аст, ки аз чунин шоире ғайр аз ифои вазифае, ки бар ӯҳда дошта, чизе хоста шавад. Бояд дид, ки оё ӯ дар ин роҳ, чунон ки шоиста буда ва муқтазиёти аҳд эҷоб менамуда гилеми худро аз об берун кашидааст ё на. Ҳеч вақт набояд бо микӓси замони худ дар боби мардуме, ки қарнҳо қабл аз мо мезиста ва дар аҳд ва замоне ғайр аз аҳд ва замони мо зиндагӣ мекардаанд, ҳақамият намуд» (10, нун). Ба ин далел, дар ин мақола хостем микӓс ва диди замони шеъри шоирро дар заминаи андешаҳои худӣ шоир, шоирони баъди ӯ, муаллифони кутуби адабию таърихӣ ва муҳаққиқони замони мо муайян ва мушаххас намоем.

МуиззӢй аз боби эътибори шеъру шоириаш борҳо гуфтааст. Аз чумла қитъаи зайл, қабл аз ҳама, андешаи ӯро доир ба нақш ва ҷойгоҳи шеъраш дар пеши Санҷар ва Маликшоҳ ифода мекунад:

*Ба базми хеш маро пеши хосагон биншонд,
Ба дастӣ хеш ба мани банда дӯстгонӣ дод.
Ба зиндагонӣ Хизрам, ки шахриёри ҷаҳон
Зи ҷоми хеш маро оби зиндагонӣ дод (10, мим).*

Сухани МуиззӢй дар ин қитъа, аввалан, бар эътибори ӯ дар назди «шахриёри ҷаҳон» далолат карда, сониян, бар нақш ва ҷойгоҳи шеъраш низ ишораи сареҳ дорад, ки далели устувории сухан ва мавқеи шоирӣ ӯ мебошад. Агар ба ифодаи Рӯдакӣ гӯем, ин пора нафақат намунаи «мадҳе чунон ки тоқати» МуиззӢй будааст, балки далели матонати қавии ӯ дар гуфтани абёти ҳамвор низ мебошад, ки гувоҳи ҳунармандии ӯст. МуиззӢй дар қасидаи фатҳи Ғазнин ҳунари «соҳирӣ»-аш дар «шоирӣ»-ро тавсиф кардааст, ки, пеш аз ҳама, дар таъкид ва тайиди мавқеи ҳунариаш дар эҷоди шеър мебошад (10, мим).

МуиззӢй дар шеър, бахусус дар мадҳ мӯътақид аст, ки бояд лафз сахл, равон, иборат азб ва латиф бошад, то таъсири он осонтар даст диҳад ва алалхусус бар осонии лафз зиёда тақя дорад, ки «дар дилҳо фузун бошад ҳаловат лафзи осонро» ва ба таъкиди тамом мегӯяд:

*Дар офарини бузургон чунин некӯтар шеър,
Ки хуб бошаду азбу латифу маънидор.
Латоифаш на гарону латофаташ на сабук,
Чунон ки шеъри ман андар миёнаи ашъор.
Раво бувад, ки ман асрори шеър бинмоям,
Ки роии равшани ту воқиф аст бар асрор [13, с.214]*

МуиззӢй, умуман дар шеър «сухуллати лафзу узубати иборат»-ро муҳим шинохта, дар нашри маҳомади мамдӯҳ бар зарурати таносуби маъонӣ таъкид мекунад. Байти зайл дидгоҳи сареҳи ӯро дар ин замина равшан ифода мекунад:

*Дар офарину мадеҳат чунин накӯтар шеър,
Маъонии мутаносиб ба лафзи мустаҳсан [13, с.216].*

Шоирони муосир ва баъд аз МуиззӢй низ ӯро ба «латифтабӣ ва устодӣ» сутудаанд. Аз чумла Саидҳасани Ғазнавӣ табӣи ӯро «мизони балоғат» шумурда, дар қиёс Муиззиро аз худ боло мегузорад ва чунин мегӯяд:

*Дар шеър ҳаме зиёдатӣ ҷӯяд
Бар табӣи Муиззии Хуросонӣ [11.11].*

Қадимтарин сарчашмаҳое, ки аз Муиззӣ ёд кардаанд, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ ва «Лубоб-ул албоб»-и Муҳаммад Авфӣ мебошанд. Низомии Арӯзӣ дар ҳикоят, ки дар «Чаҳор мақола» овардааст, аз мулоқоташ бо Муиззӣ ва пешниҳоди шеърӣ мадҳияш ёд карда, ба ин васила ба нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар шинохти шеър арҷ мегузорад, ки зимнан дар таъйиди ҳунари шоирии ӯст [2, с.145-148].

Муҳаммад Авфӣ «дар се давлат иқболҳо» дидани «се кас аз шуъро»-ро таъкид карда, дар идома меафзояд: «яке Рӯдакӣ дар аҳди Сомониён ва Унсурӣ дар давлати Маҳмудиён ва Муиззӣ дар давлати султон Маликшоҳ». Авфӣ Муъиззиро «султони ҷаҳони баён ва лашкаркаши умароӣ қалом ва шаҳсавори майдони фасоҳат» хонда, шеърӣ Муиззиро «азби матбуъ ва салиси маснӯъ» медонад ва таъкид мекунад, ки «дар навбати баёни ӯ тифли балоғат ба ҳадди булуғ расид ва доӣаи қалами сиёҳпистон, ки бар сари фаттони фазл буд, тифлони аҳдро дигарбора сершир кард» [1, с.11].

Дигар аз муаллифоне, ки ба шеърӣ Муиззӣ назари хоси интиқодӣ доштаанд, Шамси Қайси Розӣ мебошад, ки дар «Ал-мӯъҷам...» ифода шудааст. Шамси Қайс маҳорати Муиззиро «дар қавофӣи мумола (майл додашуда), чун «туӣ» ва «даъвӣ» ва «маънӣ» (12, 203) таъкид карда, ҳунари ӯро «дар санъати тақобул» [12, с.211] беназир арзёбӣ мекунад ва фақат дар мавриди шарҳи навӣи савуми маънӣи «удул (аз ҳадди муайян гузаштан) аз ҷодаи савоб» дар васф «ғулув» қардани Муиззӣ ва «ба ҳадди истиҳолати (номумкин гаштани) ақлӣ» расидан «ё тарки адабе шаръӣ» қардани ӯро нописанд медонад. Шамси Қайс байти зайлро-

*Чун ҳаво сардӣ бидаррад, ҷои мо қонона бех,
Муҳсафи мо соғару меҳроби мо майхона бех.*

аз Муиззӣ нақл карда, сипас назари интиқодӣро ба тариқи зер баён меорад: «Ва ин ҷумла ношоист аст ва далерӣ бар шариаду далелкунанда бар безътиқодӣи шоир ва футури (сустиӣ) қуввати сидқи ӯ дар ин, наъзубиллаҳи миназзалол баъдалхуда (худое, маро аз гумроҳӣ ниғаҳ дор) (12, 259).

Муаллифи «Ал-мӯъҷам...» дар боби «Дар зикри маҳосини шеър ва тарфе аз санъати мустаҳсан, ки дар назму наср ба қор доранд», аз қорбурди ҳунармандонаи Муиззӣ аз саноеӣи бадеӣ низ сухан кардааст, ки зикри назари мусбати ӯ оид ба тарзи ҳунармандонаи истифодаи таҷнис, аз ҷумла таҷниси муздавач дар таҷрибаи шеърӣи шоир мебошад. Вай қорбурди ҳунармандонаи таҷниси муздавачро аз тарафи Муиззӣ «писандидаю мустаҳсан» мешиносад ва «далели фасоҳат»-и сухану «ғувоҳи иқтидори» шоир медонад ва чанд намуна аз шеърӣи ӯ мисол меорад [12, с.271-274]. Дар қорбурди ташбеҳи сарех низ Шамси Қайс байти машхури Муиззӣ-

*Биёр он май, ки пиндорӣ равон ёкути ноб астӣ
Ва ё чун баркашида теғ пеши офтоб астӣ.*

ро мисол оварда, чанд маъниро ба ҳам овардан ва «ташбеҳ ҳамаро шомил» шуданро аз мушаххасоти ҳунарии шеърӣи шоир таъбир мекунад [12, с.278-279].

Шамси Қайси Розӣ дар боби «иғроқ дар мадҳи мулуқ» сухан карда, ба баъзе шеърҳои Муиззӣ эрод гирифтааст, ки диди воқеӣ ва замониӣ ӯро ифода карда, новобаста ба фосилаи замонӣ имрӯз низ арзишманд аст. Дар ин замина вай ба шоир дастур медиҳад, ки «Аз баҳри он ки бадали мол худ аз зарурати подшоҳӣ аст ва қасеро, ки чандин ҳазор марду зан нонқор бошанд ва ҳамаро ала (дар) ихтилофи табақот ҳам муқаффо алмауна (муқофот додан аз ҳазина) бибояд дошт, ҷӣ гуна ба саҳо ва мурувват васф тавон қард. Ва муборизату ҳифзи навоҳӣи мамлакат насибаи бандагони давлату аёни асоқир (лашкар) бошад ва хулафою салотини бузург қаққормаи (ҳокими мутлақи) оламанду мустаъмалони арбоби шуҷоат. Бад-ин ду ҳислат дар мадҳи абду (ғуломону) маволии (хешони) эшон агар муболиғае равад, он ҳам ба бузургии қадри эшон бозгардад. Ва агар қасе хоҳад, ки лобуд (ноқор) эшонро бад-ин вучӯҳ (сабабҳо) биситояд, бар ваҷҳе бояд, ки ғайри эшон лоиқ наҷфтад» [12, с.287].

Чунон ки ба назар расид, дар шинохт ва арзёбии шеърӣи Муиззӣ диди замонӣ дар ҳамаи давраҳо нуфӯз дошта, ин ҳодиса то ба замонҳои баъд идома ёфтааст. Ба хусус дар адабиётшиносии тоҷик, ки тамоюли ақидаӣи (идеологӣи) таҳқиқ нуфӯз дошт, ба сабаби ашъори мадҳӣ гуфтаниш, осори Муиззӣ, бахусус қасидаҳои ӯ «аз ҷихати ғоя ноқис» доништа шуда буд. Аз ҷумла адабиётшинос Х. Мирзозода «ба ақидаи феодалий маҳдуд» мондани шоирро «мавқеи зиддиватандӯстӣи» ӯ маънидод карда, таъкид мекунад, ки «Чунин шоири тасвиркунандаи подшоҳони бегонаи истилогарро ба эътибори «санъати баланд»-е, ки дорои ғояи зиддихалқист, «ба сафи шоирони беҳтарини он замон» гузоштан ва баҳои ҳақиқӣи эҷодиёти ӯро «ноинсофӣ» шуморидан-нафаҳмидани моҳияти таърихи адабиёт ва ба синфҳои муайян ва давлатҳо хизмат намудан аст. Агар ба гурӯҳи шоирони беҳтарини он замон Носири Хусрав, Саной, Хайём, Низомӣ ва ғайра дохил бошанд, Муиззиро ба қатори онҳо даровардан ба ақидаи ғалати ҷараёни умумӣ роҳ додан аст» [9, с.58].

Зимнан бояд гуфт, ки Х. Мирзозода «ба сафи шоирони беҳтарин он замон» гузоштани Муиззиро хилофи сиёсати вақт дониста, ба мақолаи А. Мирзоев талмеҳ мезанад, ки ин донишманд Муиззиро бо Дақиқию Саной дар як саф гузошта, ўро «шоири машҳури дигари он аср» унвон карда буд [8, с.34-35]. Воқеан, А. Мирзоев барҳақ дар шоирӣ мартабаи Муиззиро баланд шинохта, дар қиёс ба як ғазали Дақиқӣ ғазали зайли Муиззиро иқтибос кардааст, ки хуччати қотей дар шинохти ҳунари шоирии Муиззӣ мебошад:

*Эй рӯи ту рахшандатар аз қиблаи Зардушт,
Бе рӯи ту чун зулфи ту куҷ аст маро пушт.
Ишқи ту маро кушту ҳавои ту маро сӯхт,
Ҷаври ту маро хасту ҷафои ту маро кушт.
Ҳарчанд ҳама ҷавру ҷафои ту кашидам,
Ҳаргиз накунам меҳру вафои ту фаромушт.
Бархезу биё, то зи руҳу зулфи ту имшаб
Пурлола кунам доману пурмушк кунам мушт [8, с.35].*

Дар адабиётшиносии Эрон низ аз ибтидо то ба имрӯз миқёс ва диди замони дар шинохти шеъри Муиззӣ нуфӯз дошта, хулосаи ин баҳсҳоро Шафеи Кадқанӣ бо андешаи «ўро (яъне Муиззиро-шарҳи мо) бояд намояндаи тамомиёри инҳитоти шеъри форсӣ» донист, чамъбаст кардааст. Ин андешаи Кадқанӣ дар тақвияти дидгоҳҳои Бадеъуззамон Фурӯзонфар оид ба шеъри Муиззӣ гуфта шудааст, ки марҳум Аббос Иқболи Оштиёнӣ ин амалро «пой беинсофӣ ва истибдоди роеро болотар» гузоштан дар шинохти шоири «тозагӯву тозаҷӯ» динистааст (3, мим).

*Бадеъуззамон Фурӯзонфар дар китоби “Сухан ва суханварон» байти Анварӣ-
Кас донам аз ақобири гарданкашони назм,
К-ўро сарех хуни ду девон ба гардан аст.-ро*

бидуни ироаи ҳеч санаде ба шакли дигаре шарҳ медиҳад ва «ғараз аз ду девонро девони Фарруҳӣ ва Унсурӣ дониста ва Муиззиро дузди каломии ин ду гӯяндаи устод пиндошта»-аст. Аббос Иқбол дар муқаддимаи девони Муиззӣ, ки худаш мураттаб кардаву бо муқаддима ва ҳавошӣ ба чоп расонидааст, назари муаллифи «Таърихи Вассоф»-ро низ дар боби ба гардани Муиззӣ будани хуни девонҳои Абулфараҷу Масъуд рад карда, хулоса мекунад, ки «...аз ҷиҳати сабки калом ва ширинии забон ва фасоҳати иборат ва балоғати маънӣ бо тавачҷӯх ба муқтазиёти замон Муиззӣ яке устодони ҳунарманди забони форсӣ аст ва шояд дар равонии иборат ва истехкоми сухан дар адабиёти манзуми мо ҷуз девони Заҳируддини Бобур ва куллиёти Шайх Саъдӣ назире натавон барои девони ӯ ёфт, то он ҷо, ки дар саросари ин девони бузург шояд сад калимаи ғариб ё таркиби мушқил мавҷуд набошад. Гузашта аз каломии сахл ва мумтанеъ ва таровати тағаззулҳои Муиззӣ ин шоир яке аз афифтарин ва покизазабонтарин сухангӯёни мост, чунон ки дар тамоми девони ӯ натавон ҳаҷви аҳаде дида намешавад, балки ҳатто як бор ҳам як лафзи ракик бар лисони ӯ чорӣ нашудааст» (3, нун ва син).

Шафеи Кадқанӣ илова ба он ки мавқеи Фурӯзонфарро дастгирӣ ва андешаҳои Аббос Иқболро рад мекунад, худ низ, илова ба андешаи боло, ба хулоса меояд, ки «Муиззӣ ҳеч чизи тозае надорад» ва дар мақолаи «Сувари хаёл дар девони Муиззӣ» ба таври қатъӣ мегӯяд, ки Муиззӣ «услуби талфиқи тасвирҳоро аз Унсурӣ омӯхта ва маводи тасовири худро ағлаб аз девони Фарруҳӣ гирифтааст» (11, 628). Вале ҳоло таҳлилҳои қиёсӣ ва собитнашудаи ўро дар боби сабабгори «инҳитоти шеъри форсӣ» будани Муиззӣ як сӯ гузошта, гуфтанием, ки Кадқанӣ дар ин арзёбии ғайри мунсифона бо истифодаи вожаҳои «ағлаб» ва «то ҳадде» хостааст иштибоҳи бузурги худро дар шинохти шеъри Муиззӣ ба хонанда сабук нишон диҳад. Илова ба ин, вай дар матни арзёбиҳояш ғайриихтиёр аз «тавоноии лафзӣ»-и Унсурӣ ва Муиззӣ» (11, 629) сухан ба миён оварда, тавоноии ҳунари ва мустақилияти шоирии Муиззиро эътироф мекунад. Дар ҷои дигар чунин натиҷагирӣ кардааст, ки «Муиззӣ бар рӯи ҳам таҳаюли бисёр заъиф дорад, ба ҳадде, ки аз кӯчактарин тасарруфе дар ироаи тасвирҳои дигарон очиз аст ва аз ин рӯй агар дар девони ӯ тасвирҳое ба таври нудрат пайдо шавад, ки мо акнун аз маншаъи онҳо беҳабар бошем, бо эҳтиёт бояд талаққӣ шавад, зеро эҳтимоли он аст, ки ин тасовирро аз шеъри гӯяндагоне гирифта бошад, ки девонашон дар рӯзгори ӯ вучуд дошта ва баъд аз байн рафта, аз қабилҳои Кисой ва дигар шоирони барҷастаи қарни чаҳорум, ба ҳар ҳол он даста тасовир, ки мунҳасиран дар заминаи васфи табиат аст...» [11, с.634]. Ин донишманд дар ин замина байти зайли Муиззӣ-

*Гардун чу марғзору дар ӯ моҳи нав чу дос,
Гуфтӣ, ки марғзор ҳама бидруд гийо.-ро
иқтибос карда, синас ба байти Ҳофиз-
Мазраъи сабзи фалак дидаму доси маҳи нав,*

Ёдам аз киштаи хеш омаду ҳангоми дарав. -

ва вожаи «дос» ишора мекунад. Дар асл, чунон ки Фатхуллоҳи Мучтабой менависад, Ҳофиз «дар сурудани абёте аз ғазалҳои худ ба байт ё абёте аз сурудаҳои Муъизӣ назар дошта ва таъбирот ва мазомини ӯро дар шеъри худ овардааст» [10, с.334].

Ҳукми Шафеии Кадканӣ дар бораи Муъизӣ саҳт, вале собитнашуда аст. Агар ин тавр нест, чаро бедалел ҳақамият мекунад, ки «дар тасвирҳои ӯ таъсири улум мутлақан дида намешавад». Ҳол он ки бисёре аз муҳаққиқон, аз ҷумла Фурӯғи Иллаҳӣ дар боби таъсирпазирии ӯ аз улум сухан карда, афзудааст, ки «Девони вай саросари фавоиди таъриҳӣ ва луғавӣ аст. Ба тавре ки метавон гуфт ҳаққи азиме бар гардани муаррихон дорад ва бисёре аз вақоии қисмате аз асри Салҷуқиро, ки байни 465 (яъне соли чулуси Маликшоҳ) то ҳудуди 520 (соли вафоти шоир) ба вуқӯъ пайваста, метавон аз қасоиди ӯ дарёфт» [7, с.17].

Зиёда аз он чи гуфта шуд, Кадканӣ ҳунари тасвиргарию Муъизиро низ, баҳусус дар «тасовири табиат» заиф шинохта, ҳулоса мекунад, ки вай «дар тасовири ғиноӣ низ аз худ чизе тоза арза накардааст». Бо ин ҳама, ӯ «баъзе тағаззулҳои ӯро, бидуни дар назар гирифтани масъалаи тасвир ва арзишҳои тасвирӣ, ҳолӣ аз андак лутфе» надоништа, ниҳоят ба ин натиҷа мерасад, ки «бештар зебоиҳои санъат ва фан аст, ки шеъри ӯро то ҳаде ташхис ва имтиёз мебахшад» [11, с.639-640]. Чунон ки ба назар мерасад, ҳулосаи охир андешаҳои қаблии ӯро инкор мекунад.

Дигар аз донишмандоне, ки дар шинохти шеъри Муъизӣ нисбатан дидгоҳҳои воқеӣ ва мустақил аст, Абдулҳусайни Зарринқӯб мебошад. Ин донишманд дар сурудани мадоеҳ «дар ташрифоту завоҳир мунҳасир» мондани Муъизиро аз нуқси ҳунари ӯ доништа, «дар бисёре маворид аз навъе ҳаловати табиӣ, ки аз мучарради қареҳа ҳосил мешавад» ҳолӣ набудан ва «дар баъзе тағаззулҳои ҳатто рикқату лутфи эҳсоси воқеӣ» пайдо буданро низ аз муҳтассоти ҳунари шоирии ӯ доништа, қолибҳои шеъриашро низ аз асли худ «соддатар, шаффофтари матбуътар» арзёбӣ мекунад. Бар хилофи Фурӯзонфар ва Кадканӣ ӯ дар каломии Муъизӣ ба наҳви боризе нуфӯз доштани «андешаҳои фалсафиву ахлоқӣ»-ро дар мисоли андешаҳои дар бораи Умари Хайём далели тавоноии ҳунарии ӯ дар сурудани ин гуна ашъор таъбир мекунад [6, с.112].

Абдулҳусайни Зарринқӯб «қудрату нубуғи» Муъизиро дар сурудани қасида эътироф карда, усули тасвири ӯро дар қорбурди ташбеҳ «ҷолиб ва мутазаммини асолат» [6, с.114] медонад ва дар заминаи таҳлили қиёсӣ «тавфиқи шоирро дар тасвири зебоиҳои табиат ва зебоиҳои башарӣ» ҳамчун имтиёзоти ҳунари тасвиргарию ӯ ба қалам медиҳад [6, с.117], ки миқёс ва диди воқеъбинонаи ӯро дар шинохти шеъри Муъизӣ мушаххас менамояд.

Аз таҳқиқи қиёсии дар ин мақола анҷомгирифта метавон ба ҳулоса омад, ки шинохт ва арзёбии шеъри Муъизӣ дар ҳар давраи таъриҳӣ дар алоқамандӣ ба миқёс, диди замонӣ ва мавқеияти ақидатӣ (идеологӣ) дигаргун шуда, шоирон, муаллифони кутуби адабӣ ва муҳаққиқон маҳз дар ҳамин замина ба таҷрибаи шеърии ӯ баҳо додаанд, ки дар ҷомеият ҷеҳраи шоирии ӯро воқеъбинона муайян намекунад. Таҳлилҳои анҷомгирифта собит сохт, ки аз ибтидо то ба имрӯз доир ба нақш ва ҷойгоҳи ҳунарии Муъизӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ назарҳои гуногун вучуд дошта, гурӯҳе аз шеър ва ҳунари шоирии ӯ истиқбол ва ҳунари шоирии ӯро бо далелҳо собит кардаанд, гурӯҳи дигар заъфи ӯро дар тасвирҳои ҳиссии шоирона ва такрори гуфтаҳои пешгузаштагонаш дида, бе далели қофӣ мавқеияти шоирашро зерӣ шубҳа қарор додаанд, ки аз воқеият дур ва собитнашуда аст.

АДАБИЁТ

1. Авфӣ, М. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯи ҷопи Броун, бо муқаддима ва таълиқоти Муҳаммади Қазвинӣ / Муҳаммад Авфӣ. – Техрон, 1361. – 1648 с.
2. Аҳмад ибни Умар ибни Алӣ Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола ва таълиқот. Бар асоси нусхаи аллома Муҳаммад Қазвинӣ бо тасҳеҳи мучаддад ва ташреҳи луғот ва иборот ва тавзеҳи нуқоти адабӣ. Ба эҳтимоми устод дуктур Муҳаммад Муъин / Низомии Арӯзии Самарқандӣ. – Техрон: Муъин, 1388.-736 с.
3. Девони амир-уш-шуаро Муммад ибни Абдулмалики Нишопурӣ мутахаллис ба Муъизӣ. Бо муқаддима ва ҳавошӣ, бо саъй ва эҳтимои Аббос Иқбол - Техрон: Китобфурӯшии исломия, 1318. – 888 с.
4. Девони Муъизӣ. Муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳаййирӣ / Девони Муъизӣ. – Техрон: Марзбон, 1362. – 801 с.
5. Зарринқӯб, А. Нақди адабӣ / Абдулҳусайни Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 712 с.
6. Зарринқӯб, А. Модехе куштаи мамдӯҳ / Абдулҳусайни Зарринқӯб. Бо қорвони ҳулла. – Душанбе: Маориф, 2007. – 268 с.
7. Иллаҳӣ, Ф. Хониши татбиқии таърихнигории манзум дар мадоеҳи Ибни Ҳонӣ ва Амир Муъизӣ / Фурӯғ Иллаҳӣ // Нашри адабиёти татбиқӣ, соли 10, шумораи 18, баҳор ва тобистони 1397. – С. 3-19.

8. Мирзоев, А. Сездах мақола (Аз таърихи адабиёти асрҳои 10-15) / Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288 с.
9. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асрҳои 13-15). Китоби 1 / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 421 с.
10. Мучтабой, Ф. Ҳофиз ва Амир Муиззӣ / Фатхуллоҳ Мучтабой // Маҷмӯаи эроншиносӣ, соли 2, шумораи 3. – С. 333-336.
11. Шафенӣ Кадканӣ, М. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Муҳаммадризо Шафенӣ Кадканӣ. – Техрон: Оғоҳ, 1366. – 722 с.
12. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам... / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.

МИҚЁС ВА ДИДИ ЗАМОНИИ ШЕЪРИ МУИЗЗӢ

Дар мақола дидгоҳҳои шоирон, аз ҷумла худи Муиззӣ, муаллифони китобҳои адабӣ ва муҳаққиқони соҳа оид ба шеър ва мақоми шоирӣ Муиззӣ бо усули муқоисавӣ ва хронологӣ таҳлил ва арзёбӣ шуда, дар ин замина миқёс ва диди замони афкори адабӣ нисбат ба ҳунари шоирӣ ӯ муайян ва мушаххас гардидааст. Таҳлили афкори адабӣ нишон дод, ки аз оғоз то имрӯз дидгоҳҳои аҳли адаб доир ба шеър ва таҷрибаи шеърӣ Муиззӣ дар алоқамандӣ ба замон ва таъсири идеологияи маишӯъ мухталиф буда, шинохти шеър ва ҳунари шоирӣ ӯ на ҳама вақт ҳолисонаву ҳақиқиносона будааст. Муаллиф дар асоси санадҳои равишҳои матлуб ва номатлуби шинохти нақш ва ҷойгоҳи Муиззиро дар ҳавзаи адаби форсӣ тоҷикиро вобаста ба замон муайян ва мушаххас кардааст.

Вожаҳои калидӣ: Амир Муиззӣ, девон, миқёс, диди замонӣ, матбуъ, салис, маснӯъ, мадеҳ, мамдӯҳ, сабки калом, ширинӣ забон, фасоҳати ибора, балогати маънӣ, тавачҷӯҳ, муқтазиёти замон ва гайраҳу.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ПОЭЗИИ И СОВРЕМЕННОГО ВИДЕНИЯ МУИЗЗИ

В статье сравнительным и хронологическим методами анализируются и оцениваются взгляды поэтов, в том числе самого Муиззи, авторов литературных книг и исследователей в области поэзии в критериев оценки поэтического статуса Муиззи. Анализ литературной мысли показал, что от начала до наших дней взгляды литераторов на поэзию и поэтический опыт Муиззи различны по времени и влиянию легитимной идеологии, а признание его поэзии было не всегда объективно. На основе документов автор выявил и конкретизировал адекватные и неадекватные способы признания роли и места Муиззи в сфере таджикско-персидской литературы в зависимости от времени.

Ключевые слова. Амир Муиззи, диван, критерии оценки, масштабность, реалистическое мировосприятие, приемлемый, плавный, искусственный, восхваляющий, восхваляемый, стиль речи, сладость языка, красота выражения, логика мысли, притяжение, приметы времени и др.

EVALUATION CRITERIA FOR POETRY AND CONTEMPORARY VISION MUIZZI

The article uses comparative and chronological methods to analyze and evaluate the views of poets, including Muizzi himself, authors of literary books and researchers in the field of poetry in the criteria for assessing Muizzi's poetic status. An analysis of literary thought has shown that from the beginning to the present day, the views of writers on poetry and poetic experience of Muizzi are different in time and the influence of legitimate ideology, and the recognition of his poetry was not always objective. Based on the documents, the author identified and specified adequate and inadequate ways of recognizing the role and place of Muizzi in the field of Tajik-Persian literature, depending on the time.

Keywords. Amir Muizzi, divan, evaluation criteria, scale, realistic perception of the world, acceptable, smooth, artificial, praising, praised, style of speech, sweetness of language, beauty of expression, logic of thought, attraction, signs of the times, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуллаев Рамазон Жумакулович - номзади илмҳои филологӣ мудири кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии Тирмиз, **Суроға:** 190100, Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш. Тирмиз, кӯчаи Шаббода 11, **E-mail:** ramazon5961@mail.ru тел.: (+998) 978432425

Сведения об авторе:

Абдуллаев Рамазон Жумакулович – Термезский государственный университет, кандидат филологических наук, заведующий кафедры таджикской филологии и

восточные языки Адрес: 190100, Республика Узбекистан, г.Термез, ул.Шабда, 11. E-mail: ramazon5861@mail.ru. Тел.: (+998) 978432425

About the author:

Abdullaev Ramazon Zhumakulovich - Termez State University, Candidate of Philology, Head of the Department of Tajik Philology and Oriental Languages Address: 190100, Republic of Uzbekistan, Termez, Shabad street, 11. E-mail: ramazon5861@mail.ru. Тел.: (+998) 978432425

ТАДҚИҚИ МУХТАСАРА АЗ РЎЗГОРИ АШРАФИ САМАРҚАНДИ

Айниддинов И.Ш.

Донишгоҳи давлатии Самарқанд

Бисёре аз осори сарояндагони забони форсӣ бар асари ҳучуми бунёнкани муғулон аз миён рафта ва миқдори зиёде аз он чӣ низ бар ҷой мондааст, дар миёни маҷмуаҳо, сафинаҳо ва ҷунгҳо ба сурати пароканда вучуд дорад. Гирдоварӣ ва тавдини ин парокандагӣҳо ҳар чанд бо душвории бисёр ҳамроҳ аст, вале аз ҷумлаи гомҳои муҳим дар шинохти таъриху фарҳанги мардуми Мовароуннаҳр ва Хурӯсон мебошад.

Ашрафӣ Самарқандӣ аз гӯяндагони гумном аммо тавоноии садаи шашуми ҳиҷрӣ аст, ки девони ашъори ӯ то кунун ба ҷоп нарасидааст. Танҳо муҳаққиқон дар асоси осори шоир ва тазкираҳои адабӣ оиди зиндагӣ ва фаолияти илмиву адабии ӯ маълумоти мухтасар додаанд. Аз зиндагии шоир дар ҳеч як осори муосирон маълумот оварда нашудааст.

Дар девони Ашрафӣ илова бар фавоиди забонӣ ва адабӣ иттилооти таърихӣ муҳиме дар бораи ҳукмронии маҳаллӣ ва подшоҳони силсилаи қароҳонӣ ки дар садаи VI –и қамарӣ дар Мовароуннаҳр ҳукумат доштанд ва оиди аҳолии онҳо маълумотҳои зарурӣ фароҳам оварда шудааст. Аз ин ҷониб Девони Ашрафӣ яке аз манбаъҳои муҳими адабӣ ва таърихӣ ин давра ба ҳисоб меравад.

Барои шинохти шахсият ва фаолияти Ашрафӣ то имрӯз аз тарафи тазкиранигорон, муҳаққиқони илми адабиёт, таърих ва фалсафа қорҳои назаррасе ба сомон расидааст, ки лоиқи таҳсин мебошад. Валекин то имрӯз аз тарафи олимони маҳаллӣ (дар Узбекистон) оиди шахсият ва шеърӣ шоир маълумоти назаррасе ба ҷашм намерасад. Дар Тоҷикистон ҳам аз тарафи олимони тоҷик таҳқиқоти ҷиддӣ ва паҳновари илмӣ то имрӯз дифоъ нашудааст. Боиси ифтихор аст, ки ин мавзӯи таҳқиқотиро аввалин маротиба дар Узбекистон ба риштаи таҳқиқ қашида мешавад. Дар мамолики Туркия ва Эрон аз тарафи олимони турк ва форс баъзе асарҳои Ашрафӣ тарҷума ва таҳқиқ шудааст. Намунаи ин ҷунин таҳқиқот аз ҷумла соли 1391/2012 аз тарафи муҳаққиқони форс Аббосбек Ҷонӣ ва Умид Сурурӣ таҳти унвони «Девони Ашрафӣ Самарқандӣ» рӯи ҷопро дидааст. Дар китоби мазкур мухтасар оиди рӯзгор ва фаолияти адабии ӯ нуктаҳои ҷолиби тавачҷуҳ иброз гардидааст. Ба ғайр аз ин ашъори Ашрафиро дар шакли дастаҷамъӣ, дар қисми дуввуми китоб ҷамъоварӣ намудаанд, ки сазовори арзиши баланд мебошад.

Ашрафӣ яке аз шоирони номдори маъруфи адабиёти форсу тоҷик мебошад, ки бо осори адабӣ, таърихӣ ва илмӣ худ шинохта шудааст. Роҷеъ ба зиндагӣ ва осори ӯ сарчашмаҳои илмиву таърихӣ маълумоти хеле камтареро фаро гирифтаанд. Манбаъҳои муътамаде, ки онҳо дар ин бора метавон маълумот ба даст овард, тазкираҳо, ҷунгҳо ва осори адабии худӣ шоир мебошад. Ҳарчанд шоир дар девони худ шарҳи муфассали ҳолашро баён накарда бошад ҳам, ҳангоми нигоштани ашъори нобаш, ишора ба насаб ва тарҷумаи ҳолаш намудааст. Дар осори таҳқиқӣ бошад аксар донишмандони эронӣ ва турк баъзе нуктаҳои ҷолиби ҳаёт ва фаолияти ӯро ифшо намудаанд.

«Хулосату-л-ашъор ва зубдату-л-афкор» яке аз муҳимтарин асари илмӣ барои омӯзиши ҳаёту фаолияти Ашрафӣ мебошад, ки дар он шарҳи мухтасари ҳоли муаллиф баён гардидааст. Дар китоби мазкур «ашъори Ашрафиро дар 12 барги 31 сатрӣ ба рӯи коғазӣ исфаҳонӣ ба хати настаълиқи хуш китобат кардааст». [1, с.699]

«Тазкираи бутхона» дар садаи XI-и қамарӣ аз тарафи Муҳаммад Сӯфӣ Мозандаронӣ ба ёрии Абдулатиф Аббосӣ таълифу тавдин шудааст, ки дар он ҳам 579 байт аз ашъори Ашрафӣ ҷой дорад [2, с.106].

Яке аз манбаъҳои муҳими дигар «Лубобу-л-ал-боб»и Муҳаммад Авфии Бухороӣ буда, муаллиф дар бораи макони зист, шахсияти фардӣ ва мулоқоти худ бо ӯ маълумот медиҳад, ки барои тадқиқи кори мо хеле мусоидат менамояд.

Дар сарчашмаҳои илмиву адабӣ оиди шарҳи ҳол ва осори Ашрафӣ Самарқандӣ маълумот хеле кам мебошад. Ба ғайр аз се тазкираи дар боло қайд намудем, аз ҷумла дар «Тазкираи Нозим», «Тазкираи хайру-л-баён», «Тазкираи Масъудӣ», «Сафинаи хушгӯ»,

«Сафинаи Тирмиз», «Сафина», «Тазкираи Исҳоқбек», «Маҷмаъу-л-фусаҳо», «Ҳафт иқлим», «Оташқада», «Латоифу-л-хаёл», «Ал-муъҷам фи-маъойири-л-ашъори-л-аҷам», «Риёзу-шуъро», «Арафоту-л-ошиқин», «Натоичу-л-афкор», «Субҳи гулшан», «Чунги Мулло Садро», «Райҳонату-л-адаб» [3, с.65-70] оиди рӯзгор ва намуна аз осори Ашрафӣ маълумоти мухтасару пароканда оварда шудааст.

Тазкиранигорон таваччуҳи асосии худро бештар мероси илмиву адабии Ашрафӣ нигаронидаанд. Ба ҳар ҳол бо тақя ба манобеъи фавқуззикр чанд нуктае муҳиме оиди тарҷумаи ҳол, ному насаб, макони зист ва зиндагиномаи шоир сухан хоҳем кард.

Дар тасҳих, тавсиф ва омӯзиши таркиби девони Ашрафӣ бештар аз тазкираҳо, чӯнғҳои хаттӣ ва чопӣ истофода гардид. Барои тадқиқ ва тавсифи рӯзгор ва осори Ашрафӣ тазкира ва чунғҳои мавриди таҳқиқи мо қарор гирифтааст.

Дар бораи шарҳи ҳоли Ашрафӣ Самарқандӣ дар манбаъҳои адабӣ ва таърихӣ хеле кам иттилоот дода шудааст. Бо истифода аз тазкираҳои адабӣ ва тадқиқоти илмии олимони адабиётшиносии Эрон Аббосбек Қонӣ ва Умед Сурурӣ оиди шарҳи ҳоли муаллиф баъзе маълумотҳоро пешкаш менамоем.

Дар аглаб дастнависҳои девони Ашрафӣ [4, с.261] ва манбаъҳои мутааххир [5, с.78] номи вай зикр шудааст, аммо дар манбаъҳои куҳан ва ашъори худи ӯ қаринае дар таъйиди он дида намешавад. Аз номи падару аҷдодаш низ иттилоъе дар дар даст нест, аммо бар асоси ин абёт, ки худи ӯ сурудааст метавон ҳадс зад падар ё яке аз аҷдоди вай Ҳусайн фарзанди Ризо, ё Ҳусайн мулаққаб ба Ризо бошад. Ба эҳтимоли бисёр дар миёни мардум аз Ҳасан шуҳрате бархурдор буда, ки Ашрафӣ худро ба ӯ мансуб кардааст:

من که منم نور دل فاطمه
بل گهرم از کمر مرتضا
رطبت جاهم به رسول عرب
نسبت خاصم به حسین رض
[6, с.85]

Аз мазмуни абёти зикршуда маълум мешавад, ки ӯ аз авлоди Паёмбари гиромии Ислом Муҳаммад (с.а.в.) будааст. Бо ишораи «нури дили Фотима», «мисли гуҳарам аз камари Муртазо (халифаи чаҳоруми рошид ҳазрати Али қаррамаллоҳу ваҷҳаҳу)», «рутбаи чоҳам ба Расул араб (Муҳаммад с.а.в.)» ва «нисбати хосам ба Ҳусайну (набераи дӯстдоштаи Паёмбар фарзанди Алӣ) Ризо (яке аз имомони аҳли байт, ки мансубияти эшон ба хонадони Паёмбар аст)» маълум намудан мумкин аст, ки Ашрафӣ Самарқандӣ аз саййидзодагон мебошад.

Лақаби вай бино бар мушоирае, ки эҳтимолан бо Шихобуддин Муҳаммад Ғурӣ (602/) анҷом дода будааст [7, с.206] ва низ бар асоси гуфтаи Тақӣ Кошӣ «Шарафуддин» аст. Аммо ба чуз тазкираи «Ҳафт иқлим», тазкираи «Хайру-л-баён» ва «Сафина» бо лақаби «Саййид Ашраф» ва «Шарафуддин» ёд шудааст [8, с.312-314], ки аксари манбаъҳо лақаби ӯро «Муинуддин» донистаанд [9, с.129].

Аз чумла алқоби эҳтиромомези дигаре, ки тазкиранависон дар шарҳи аҳволи вай зикр кардаанд иборатанд ин аз «Шамсу-л-фусаҳо», «Ашрафи сонӣ» [10, с.273-365], «Саййиду-л-фозилин», «Санаду-л-комилин», «Имому-л-ҳумом», «Ал-алиму-л-ҳаким» [11, с.316], «Саййиду-л-фузало» [12, с.262], «Малику-л-калом», «Саййиду-л-калом» [13, с.1015-1040], «Ашрафу-и-шуаро» [14, с.188].

Тахаллуси вай қатъиян Ашрафӣ аст ва борҳо дар зимни ашъораш омадааст [15, с.105-133].

Аз чунин хулосаи олимону тазкиранигорон ва ашъори худи муаллиф маълум мешавад, ки тахаллуси Ашрафӣ Самарқандӣ «Ашрафӣ» мебошад. «Самарқандӣ» нисбати зодғаш шахри Самарқанд буда, номи аслиаш «Шарафуддин Ҳасан» аст. Ҳусайнӣ, Саййид Ашраф лақабҳои мебошанд, ки аз сабаби саййидзода будани ӯ нисбат дода мешавад. Мувофиқи маълумоти тазкиранигорон Ашрафӣ Самарқандӣ якҷанд номҳои ифтихорӣ, лақаб ва унвонҳои баланд доштааст, ки он далолат ба бузургӣ, мақом ва шахсияти боризи ӯ медиҳад.

Оиди замон ва макони таваллуди Ашрафӣ дар манбаъҳои таърихӣ ва адабӣ ҳар гуна ихтилоф ва фаразҳо вучуд доранд, ки барои муайян намудан замону макони таваллуд ва вафоти ӯ мо бо чанд асарҳои мӯтабар муроҷиат менамоем. Бештари манбаъҳо ба шарҳи аҳволи Ашрафӣ, замони таваллуди ӯ маълумот надодаанд. Шояд аз сабаби он бошад, ки муаллиф дар замони худ оиди муаррифӣ намудани шахсияташ эҳтиёче пайдо нашуда бошад. Зеро аксари олимони ва шоирони машхурро мурдум бо лақаб ва шеъраш хеле хуб мешиносанд. Маъруфияти эшон дар санаи таваллуд ва макони зисти онҳо вобастагӣ надошта, балки осори бачомондаи онҳо дарак аз бузургияшон медиҳад.

Макони зисти Ашрафиро аксари тазкиранигорон Самарқанд мегӯянд ва қисмате аз тазкиранигорон ӯро аҳли Кошонӣ Эрон ҳам хондаанд [16], ки иқомати ӯ дар шахри «Кошон/

Косон» аз шаҳрҳои Марғинон[17, с.120] ва маркази ҳукумати Низомуддин Беғумалик буда, худи Ашрафӣ дар қасидааш ба ин подшоҳ ишорат мекунад.

Соҳиби «Тазкираи бутхона» [18], аз содоти Гулистонаи Самарқанд доништааст ва муаллифони тазкираи «Арафоту-л-ошиқин», «Хайру-л-баён» ва «Сафинаи хушгӯ»[19] дар канори Ашрафӣ Самарқандӣ, аз шоири дигаре ба номи «Ашрафи Гулистонӣ» ёд кардаанд, ки ашъори мансуб ба ӯ дар нусхаҳои девони Ашрафӣ низ омадааст. Бо тавҷӯҳ ба ин ки дар манбаъҳои чуғрофӣ, ҷое ба номи Гулистон ва Гулистона дар наздикии Самарқанд ва ё дар Мовароуннаҳр дида намешавад, метавон эҳтимол дод, ки «Гулистон», дар ин манбаъҳо, тасҳифи «Косон» бошад. [20]

Дар натиҷа бояд изҳор намуд, ки Ашрафиро тазкиранигорон гоҳ Самарқандӣ гоҳ аҳли Кошонӣ зикр намудаанд, ки барои хонанда шубҳаву гумон нисбати макони таваллуди шоир падида меоварад. Хулосаи мо нисбати зодгоҳи муаллиф аз он иборат аст, ки Ашрафӣ аслан зодаи Самарқанд буда, қисме аз манбаъҳо ӯро «Кошонӣ» гуфтаанд. Зеро фикри Тақиюуддин Авҳадӣ оиди Ашрафи Гулистонӣ ва Ашрафӣ Самарқандӣ чунин аст, ки аслан ҳар ду шоир бояд як нафар бошанд. Мо ҳам аз ҳамин нуқтаи назар Ашрафиро аслан аз Самарқанд будани ӯро ҷонибдорӣ менамоем. Дар осори дигари худ «Башорату-л-ишарот фий шарҳи ишароти-л-вал-танбиҳот» номи муаллиф чунин омадааст:[21, с.391] شمس الدين محمد بن اشرف الحسينى السمرقندى (Шамсиддин Муҳаммад ибн Ашраф ал-Хусайнӣ ас-Самарқандӣ). Ин маълумот ҳам далели Самарқандӣ будани Ашрафиро тасдиқ менамояд.

Аз ҷузъиёти зиндагиномаи шоир то замони мо хеле кам маълумот омада расидааст. Тазкиранависон ишора бар он мекунад, ки Ашрафӣ овони ҷавонӣ ва васати умри худро бо қорҳои расмии давлатӣ ва русумӣ шарҳӣ паси сар намуда, чанд муддат дар дарбор қор кардааст. Дар ин замон зиндагии фаровон ва хоҳири ҷамъе доштааст, ин ҳол аз қасидае, ки ба истиқбол аз қасидаи машҳури Рудакӣ суруда ва дар он ба гузаштаи пуршукӯҳи худ дар дарбори салотин ишора кардааст. Аммо дар охири умр дарди пирӣ, ранҷи фаровон шоирро хеле хаста намуда буд. Дар ашъораш ҳасби ҳоли худро чунун баён менамояд:

اکنون چنان شدم که به خاطر نیامدم
کز هیچ روی کار مرا انتظام بود
با این همه مداومتی که می کند نکوست
این اشک لعل فام که روزی مدام بود
برگشت دور دولت و من خیره مانده ام
[22, с.128] کاینش چه واجب آمد و آتش کدام بود

Чуноне аз маънои «баргаишт даври давлату ман хира мондаам» маълум мешавад, ки шоир овони ҷавони ва васати умрро «даври давлат» гузаронидаасту охири умрро «хира мондан» – бо ранҷу дард паси сар намудааст. Ин иттилоот онро нишон медиҳад, ки дар охири умр Ашрафӣ бо дарди ҷашм гирифтोर шудааст. Дар баъзе аз шеърҳои гирифтори дарди ҷашм шудани худро ишора намудааст[23, с.160-161]. Тазкиранигори машҳур Муҳаммад Авфӣ Бухорӣ низ дар замони мулоқот бо Ашрафӣ ӯро ба «гаронгушӣ» муаррифӣ менамояд[24, с.390]. Ин фикри Авфиро соҳиби тазкираи «Сафинаи Сино» ҳам Ашрафро «Сайид Ашраф Асам Кошонӣ» мегӯяд. Лақаби Асам ба нафароне дода мешавад, ки гӯши шунаво надоранд. Пас аз иттилоот ба чунин хулоса омада гуфтаи мумкин аст, ки Ашрафӣ давраи пириро худро «давраи машаққат ва хирагӣ» номидааст. Бахусус нашунидани гуши ӯ ва гирифтори дарди ҷашм шоирро пиру хаста намуда буд.

Бояд гуфт, ки дар ягон манобеъ оиди фаро гирифтани дониш, устозон, падару модар ва ҳешу ақориби Ашрафӣ маълумоте вучуд надорад. Агар вучуд дошта бошад ҳам шояд аз назари тазкиранигорон ва муҳаққиқон пинҳон монда бошад. Дар рафти таҳқиқи мавзӯ оиди фаро гирифтани дониши диниву дунявӣ ва сатҳи зиндагии шоир баъзе аз ишораҳоро дар шеъри ӯ дидан мумкин:

Манбаъҳои мутааххир даргузашти вайро дар се таърих (565/1170[26, с.366] – 590/1194[27, с.3368] ва 595/1198[28, с.78]) зикр кардаанд, ки албатта ҳар се таърих иштибоҳ аст ва марғи вай қатъиян баъд аз соли 600/1203 рух додааст, зеро аз як су Муҳаммад Авфӣ дар соли 597/1200 Ашрафиро дар Самарқанд вохӯр шуда бо ӯ мулоқот кардааст[29, с.390] ва аз сӯи дигар Ашрафӣ дар марғи Қилич Тағмоҷхон Иброҳим ибни Хусайни Самарқандӣ (600/1203), ҳокими Самарқанд марсияе сурудааст[30, с.154] ва дар мадҳи писар ва ҷонишини вай Нусратуддин Қилич Арслони Усмонӣ низ, ки дар ҳамон таърих ба салтанат расидааст қасидаи баланде ба назм овардааст[31, с.92-93].

Хулоса ва далели ҳар яке аз олимони мувофиқи маълумот дар даст дошта буда, фикри мушаххасе оиди вафоти шоир нанамудаанд. Албатта донишмандони вафоти шоир барои шинохти шахсият, замони зист, муҳити адабӣ, муайян намудани пайравӣ ва таъсирпазирии адабии шоир мусоидат мекунад. Санаи мушаххастари вафоти шоирро Авфӣ дар «Лубобу-л-ал-боб»

овардааст, ҳамон ба ҳақиқат наздик аст. Аз худи маънову мӯхтаво ва мазмуни шеъри шоир бармеояд, ки дар замони ҳукмронии муғул ӯ зинда будааст. Услуби нигориш ва таркиби ашъори ӯ ҳам шеърятӣ ҳамондаварро нишон медиҳад. Пас маълум мешавад, ки Ашрафӣ баъди соли 600/1203 аз олам чашм пушидааст.

АДАБИЁТ

1. Феҳристи нусхаи китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон/чилди 16.-Техрон: Донишгоҳ, 1343.- 699с.
2. Феҳристи нусхаи китобхонаи Маҷлис /чилди 24. – Техрон: 1372. – С. 106.
3. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 65-70.
4. Мунтахаби девони Ашрафӣ, (хаттӣ, Бодилён, 54). – В. 353;. Мунтахаби девони Ашрафӣ, (хаттӣ, Маҷлис, 5956). – С. 1127;. Мунтахаби девони Ашрафӣ, (хаттӣ, Китобхонаи Ганҷбахш, 12687). – 216с.
5. Ҳафт иқлим, чилди 3. – С. 1040;. Риёзу-ш-шуаро, чилди 1. – С. 109;. Сафинаи хушгӯ (хаттӣ, Донишгоҳи Алигар, С.34), дафтари аввал. – В. 188;. Субҳи гулшан, чилди 1. – С. 112;. Рӯзи равшан. – С. 53;. Ҷунги ашъор (хаттӣ Китобхонаи марказӣ, 2446). – В. 194;. Тазкираи бӯтхона (хаттӣ, Маҷлис, 132). – В. 9;. Аз-зариъа, чилди 9. – 78 с.
6. Девони Ашрафӣ / Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. –85с.
7. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 206;. Хулосату-л-ашъор (хаттӣ, Донишқадаи адабиёт, 104). – В. 210;. Хулосату-л-ашъор (хаттӣ, Китобхонаи марказӣ, 7790). – В. 107.
8. Ҳафт иқлим, чилди 2. – С. 1015;. Хайру-л-баён (хаттӣ, Маҷлис, 923). – В. 122;. Сафинаи Сино (хаттӣ, Маҷлис, 651). – В. 312-314.
9. Хулосату-л-ашъор (хаттӣ, Маҷлис, 16778). – В. 1;. Арафоту-л-ошиқин, чилди 1. – С. 308;. Риёзу-ш-шуаро, чилди 1. – С. 109;. Натоичу-л-афкор. – С. 50;. Латоифу-л-хаёл. – С. 462;. Ҷўнг (хаттӣ, Маҷлис, 2324). –В. 31-222;. Тазкираи Нозим (хаттӣ, Маҷлис, 1/1115). – В. 40-104;. Маҷмаъу-л-фусаҳо, чилди 1. – С. 362;. Оташқада, чилди 2. – С. 365;. Райҳонату-л-адаб, чилди 1. – 129с.
10. Хулосату-л-ашъор (хаттӣ, Маҷлис, 16778). – В. 1;. Риёзу-л-орифин. – С. 273;. Оташқада, чилди 2. – 365с;.
11. Тақии Кошӣ дар бораи ихтисоси лақаби «Ашрафи сонӣ» ба Ашрафӣ менависад: «Ҷаноб сиедатпаноҳ, мушоирунилайҳ ба Ашрафи сонӣ машхур аст ва дар миёни арбоби сияр ва шеър ба лақабу сифати мазкур номвар шуда, зеро ки лақаби Саййид Ҳасан Ғазнавӣ ки ақдаму афзал аз ўст Ашраф аст ва Мавлоно Барандуқи Самарқандӣ дар ашъори худ баёни ин маънӣ карда ва Саййид Ашрафро ба Ашрафи Сонӣ ном бурда валекин Саййид худ дар ашъори Ашрафӣ тахаллус намуда ва қасидаву қитъаот ба ин тахаллус музаййан гардонида...». Бо ин ҳол дар баррасии ашъори Барандуқ (Хулосату-л-ашъор, хаттӣ, Донишқадаи адабиёт 104. – В. 172-190) чунин матлабе ёфт нашуд. Арафоту-л-ошиқин, чилди 1. – С. 308.
12. Ҷўнги Тақии Кошӣ (хаттӣ, Маркази эҳё, 1066). – В. 262.
13. Ҳафт иқлим , чилди 3. – С. 1015-1040.
14. Сафинаи хушгӯ, дафтари аввал, (хаттӣ, Донишгоҳи Алигар, с.34). –В. 188.
15. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 105 - 250.
16. Сафинаи Сино (хаттӣ, 651). – В. 312;. Ҷўнги Тақии Кошӣ (хаттӣ, Маркази Эҳё, 1066). – В. 262.
17. Аҳсану-т-тақосим фий маърифати-л-ақолим. – С. 262;. Ал-Булдон. – С. 120.
18. Тазкираи бутхона, (хаттӣ, Маҷлис, 132). – В. 9.
19. Арафоту-л-ошиқин, чилди 1. – С. 312;. Хайру-л-баён, (хаттӣ, Маҷлис, 923). – С. 143.
20. Тақиюуддин Авҳадӣ. (Арафоту-л-ошиқин, ҳамон ҷо) ки худ дучори чунин иштибоҳе шудааст, бо гумони ин ки ашъори Ашрафи Гулистонӣ дар нусхаҳои девони Ашрафӣ Самарқандӣ низ омада, ҳаде задааст, ки эҳтимолан ҳар ду шоир бояд яке бошанд.
21. Шамсиддин Муҳаммад бин Ашраф ал-Ҳусайнӣ ас-Самарқандӣ. Башорату-л-ишарот фий шарҳи ишароти-л-вал-танбиҳот/таҳқиқи Алӣ Уҷӣ. – Техрон: Муассисаи пажӯҳиши мероси мактуб, 1399. – 391 с.
22. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 1/28
23. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 160-161.
24. Муҳаммад Авфии Бухорӣ. Лубоб ал-боб, чилди 2. – С. 390.
25. Маҷмаъу-л-фусаҳо чилди 1 – С. 368.
26. Хулосату-л-ашъор (хаттӣ Маҷлис 16778).–В.4;. Натоичу-л-афкор.–С. 50;. Сухуфи Иброҳим (Микрофилми Донишгоҳ, 707 ф).–В. 31;. Райҳонату-л-адаб чилди 1. – С. 149;. Аз-зариъа, чилди 9. – С. 78.
27. Лубобу-л-ал-боб чилди 2. – С. 390;.
28. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдуҳол, 1391. – С. 154.

29. Девони Ашрафӣ/ Сурудаи Шарафуддин Ҳасан Ашрафӣ Самарқандӣ (Таҳқиқ ва тасҳиҳи Аббосбек Ҷонӣ., Умед Сурурӣ). – Техрон: Интишороти сафири Урдухол, 1391. – С. 92-93

ТАДҚИҚИ МУХТАСАРАЗ РЌЗГОРИ АШРАФИ САМАРҚАНДИ

Дар мақолаи мазкур оиди тарҷимаи ҳоли яке аз шахсиятҳои маъруф, донишманди тавоно, файласуф, табиби ҳозик, донандаи илми мантиқу фалакиёт ва шоири соҳибдевори асри XII Ашрафӣ Самарқандӣ сухан меравад. Бахусус дар мақола ному насаб, муҳити зист ва фаолияти адабии шоир ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

***Вожаҳои калидӣ.** Ашрафӣ, Самарқанд, девони ашъор, насаб, тазкира, адабиёт, таърих, Муҳаммад Авфӣ Бухароӣ*

КРАТКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ АШРАФИ САМАРКАНДСКОГО

В данной статье рассказывается о биографии одной из известных личностей, мощного ученого, философа, хорошего врача, знатока науки логики и астрономии и поэта XII века Ашрафи Самарканди. В частности, в статье исследуются имя, фамилия, окружение и литературная деятельность поэта.

***Ключевые слова.** Ашрафи, Самарканд, библиотека стихов, генеалогия, тазкира, литература, история, Мухаммад Авфи Бухарай*

A BRIEF STUDY OF THE LIFE OF ASHRAFI SAMARKANDI

This article talks about the biography of one of the famous personalities, a powerful scientist, a philosopher, a good doctor, a connoisseur of the science of logic and astronomy and a poet of the 12th century Ashrafi Samarkandi. In particular, in the article are investigated the name, surname, environment and literary activity of the poet.

***Key words.** Ashrafi, Samarkand, library of poems, genealogy, tazkira, literature, history, Muhammad Avfi Bukharai*

Маълумот да бораи муаллиф:

Айниддинов Икромиддин Шарифович - Докторанти баҳши аввали Донишгоҳи давлатии Самарқанд Тел: (+998) 936361126

Сведения об авторе:

Айниддинов Икромиддин Шарифович-Докторант первой части Самаркандского государственного университета, Тел: (+998) 936361126

About the author:

Ainiddinov Ikhroriddin Sharifovich-Doctoral student of the first part of Samarkand State University, Tel: (+998) 936361126

ТАВСИФИ ТАБИАТ ДАР АШЪОРИ АМИНЧОН ШУКЌХИ

Таъев С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Мавзӯи эҷодиёти Аминчон Шукӯҳи басо фарох ва гуногун буда, ба он хотир чи дар асарҳои насрӣ ва чи дар асарҳои назмӣ мавзӯҳои актуалии мушкилро интиҳоб намуда, қувва ва маҳорату малакаи касбии худро дар ҳалли мавзӯи интиҳобшуда ба кор бурдааст. Шукӯҳи пас аз интиҳоби мавзӯ ба сухани одӣ обу ранги бадеӣ дароварда, тавассути самимият ва ҳаяҷонбахшии лирикӣ ба дили хонанда зуд роҳ ёфтааст.

Тасвиру тавсиф ва манзаранигорӣ ба мароми эҷодии ҳар шоир пайванди ногусастанӣ дорад. Агар дар эҷодиёти шоир кадоме аз ин маъниҳо, масалан, фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, зебошинохтӣ бартарӣ дошта бошад, тасвиру тавсиф ва манзаранигорӣ ҳам барои барҷаста ва маҳсусу тасаввуршавандатар ифода кардани ҳамин маъниҳо ба кор меравад.

Манзараҳои мафтункунандаи табиати рангини кишвар бо сиру асрори ҳайратовари худ диққатҷалбкунанда буда, илҳоми шоир Аминчон Шукӯҳиро низ овардааст. Адибон васфи табиатро гоҳе барои он менависанд, ки манзараҳои зебои табиатро боз зеботар муаррифӣ кунанд. Вобаста ба ин, ҳар адиб тасвири табиатро аз нуктаи назари хеш ва фаҳмишаш ба қалам медиҳад. Аз ин нуктаи назар шоир ба андозае, ки ба ҳар гӯшаи ватан, ҷуй, об, дарахт, кӯх, боғ, фаслҳои сол тобиши муъҷизаофар оварда онро ба риштаи назм даровардааст.

Васфи Ватан ва озодию ободии он, ситоиши модар, тарғиби сулҳу осоиш ва дӯстӣ, ишқу муҳаббати инсонӣ, тасвири манзараҳои дилрабо, эҷодкориву ободонӣ, шучоъат, одобу ахлоқи инсонӣ ва монанди инҳо мавзӯҳои асосии эҷодиёти шоир маҳсуб меёбанд.

Ин чо мо танҳо дар дораи мавзӯоти шоир дар васфи табиат андешаи худро рӯи қоғаз меорем. Дар байни ашъори А. Шукӯҳӣ васфу ситоиши табиат низ мавқеи муҳим дошта, баёнғари меҳру самимияти бепоёни шоир ҳастанд .

Шукӯҳӣ табиати Тоҷикистонро бо ҳамбастагии манзараҳои дилфиреб ва кӯҳҳои пур аз маъдану дарёҳои сероб ба риштаи тасвир мекашад. Шоир дар шеърҳо (дубайтӣ ва рубоӣ)-яш васфи табиат ва зебоиҳои онро сугудааст. Барои тасдиқи ин андеша лозим шеъри «**Рӯзи борон**»-и шоирро ёдоварӣ намоем:

*Баҳорон буд, фасли гуликуфту рӯзи борон буд,
Ба ҳар миҷғони сабзи арчаҳо марворид овозон.
Ба дарё мавҷҳо, дар қалби софат лутф меҳмон буд,
Қаҳон гӯё барои ман саросар боғи эҳсон буд.
Баҳорон буд, айёми арӯси гули раъно,
Ки хоросанг ҳам мехост дар ин лаҳза бошад нарм.
Аҷаб не, з-ин сабаб бо ман нишастӣ як нафас танҳо,
Хаёлу хоби ширин бо ҳақиқат гаит ҳаммаъно,
Зи барқи чашми шӯхат барфҳои кӯҳ мешуд гарм [11, с.47].*

Табиат дили ҳассоси шоирро ба хурӯш меоварад ва ўро водор месозад, ки амиқ фикр намуда, ба моҳияти аслии зиндагиву зебоӣ дуруст баҳо бидиҳад. Ба қавли Аскар Ҳаким «Табиат ба монанди ҳаёт намиранда аст, вай такрор не, нав мегардад ва бинобар ҳамин, дар андешаҳои шоир оид ба силсилаи зиндагӣ оҳанги ғамангез нест, барғҳо гӯё бо як ғуруру бепарвой сабз гашта, боз рӯзарду ҳарчой мешаванд».

*Шукуфта себҳо ҳар шох овехт аз садаф марҷон,
Ба мисли ошиқе бар пешвози дилбари ҷонон.
Ба ҳар гул бозӣ карда боди форам мевазад шодон.
Баҳор омад азизам, навбаҳорон ин қадар зебо!
Ба ёдат ҳаст оё ин, набояд буд нӯшида,
Ба тан пероҳани ранги гули себона нӯшида. [11, с.126].*

Дар бештари ашъори манзаравайи ва тасвирию тавсифии шоир ҳам шахси шеър ба ин ин ё он сифат - шоир, шахсияти ғиноӣ, «ман»-и ғиноӣ арзи вучуд менамояд.

Ин ҳолат дар ашъоре руҳ медиҳад, ки дар онҳо андешаву эҳсосоти шахсияти ғиноӣ на мустақим, балки ба воситаи тасвири манзара, аносири олами ашё баён карда мешавад.

Ин давоми ҳамон истифодаи суннати табиат ва аносири олами ашёст, ки дар шеър вучуд дошта, барои ифодаи ҳақони ботинии инсон мусоидат мекард.

*Зард шуд, барги дарахтон зард шуд,
Рафт тобистону омад тирамоҳ.
Сард шуд, оби каналҳо сард шуд,
Лек месӯзад дилам аз ин нигоҳ.
Барф омад, гирду ҷониб барф шуд,
Шуд сияҳтар боз он чашми сиёҳ.
Навҷавонӣ дар раҳи ту сарф шуд,
Ту маро акнун намон дар ними роҳ.
Абр омад, осмон пурабр шуд,
Мезанад барқи умеди гоҳ-гоҳ,
Сабр кун, гуфтию қорам сабр шуд,
Гар гунаҳгорам кунӣ, он ин гуноҳ.
Гарм шуд, беҳад ҳаво ҳам гарм шуд,
Мекашад гӯё замин пурсӯз оҳ.
Роҳи асфалтӣ ҳам охир нарм шуд,
Ту чаро худро вале дорӣ сипоҳ?
Шом шуд, хуршед рафту шом шуд
Рӯзи ман бе дидани рӯи чу моҳ.
Бо хаёле лек дил ором шуд,
К-аз паи имрӯз меояд пагоҳ. [12, с.41].*

Дар ин шеър ҳама чиз тобиши ҳақиқати дорад. Шоир таассуроти худро зебу оро надода, ҳатто ба синну солаш ҳам тағйирот надаровардааст. Ин ҳиссиёти самимӣ ба дил маскан гирифта, баъдан касро ба олами ботинии шоир ошно месозад. Порчаи фавқ дар қолаби анъанавӣ набуда, лутфу марҳамат ва самимият дар ҷои аввал меистад.

Тағбирот ва ибороти маъмулу машҳури халки тоҷикро дуруст дарфёт намуда, таносуби сухан ва муносибати шаклу маъноро ба инобат гирифта, чунин порчаеро таълиф намудааст:

Саҳар як зарра барфи нав ба миҷғони сиёҳ афтод,

Аз он чо сарнагун дар баҳри чаими хушиногоҳ афтод.

Зи гармӣ об шуд, чун ашки шодӣ боз берун рафт,

Зи нав чун донаи гавҳар ба рухсори чу моҳ афтод. [11, с.126].

Дар ашъори шоир санъатҳои тавсиф, ташбеҳ, истиора, талмеҳ, таҷнис, муболиға, ирсоли масал, тафсир, рӯҷӯи лирикӣ, таҷоҳули ориф, тааҷҷуб барин санъатҳои маънавӣ мақоми чашмасал доранд. Кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки падидаи хунарии шоирро дар ин ҷода нишон дода, дараҷаву мақоми истифодаи ин санъатҳо ва баъзе воситаҳои дигари бадеиро дар ашъори шоир ҷӯё шавем.

Тавсиф аломату сифати ба ашъ, шахс ва ё воқеа марбутро аз байни дигар аломатҳо ҷудо намуда, диққати хонандаро маҳз ба ана ҳамин сифат ва ё аломат ҷалб мекунад. Чунончи:

Баҳорон буд, фасли гуликуфту борон буд,

Ба ҳар миҷғони сабзи арчаҳо марворид овезон.

Ба дарё мавҷҳо, дар қалби софат лутф меҳмон буд,

Ҷаҳон гӯё барои ман саросар боғи эҳсон буд.

Замин гулӯи, гул майнӯшу ту хандону ман ҳайрон. [11, с.64].

Шоир дар ин шеър сифатҳои хоси ба ин ё он предмет ва ё ҳодиса марбутро тавсиф намуда, дар мисраи охир аз санъати сифатчинӣ моҳирона истифода намудааст.

Санъати ташҳис имконият медиҳад, ки инсон на танҳо ҳиссиёташро худаш ба забон биёварад, балки бо забони шеваи табиат ҳам рози дил бигӯяд.

Чунон ки дар шеъри «Мӯи тиллорангу чашмони кабуд» омада:

Аз миёни кӯҳсори лолазор,

Оби шаффофе, ки меояд фуруд,

Месарояд гӯиё беҳтиёр,

«Мӯи тиллорангу чашмони кабуд. [15, с.57].

Шоир барои тақвият додани фикри ироашуда ва ё даъвои худ аз зиндагӣ ва таҷрибаи мардумӣ мисоле мегирад, ки ин гуна мисол оварданро санъати ирсоли масал мегӯянд.

Шоир дар тасвиркорӣ худ аз ташбеҳ, ташҳис ва сифатчинӣ истифода карда, манзараи марғуби тирамоҳро пеши чашмон мучассам менамояд.

Дар ин манзаранигорӣ ӯ аносиреро, ки барои ифодаи ғояи хостааш зарур мебошанд, интихобан истифода ва нозарури онҳоро сарфи назар мекунад, зеро онҳо барои ӯ на ҳамчун унсури дар айни ҳол вучуддоштаи табиат, балки ҳамчун ифодакунандаи андешаи отифии ӯ дар пирояи бадеъ ва маҳсус арзи вучуд менамоянд.

Бинобар, ӯ дар тасвири манзара дасти боз дошта, онро ҳатман на ҳамчунон ки ҳаст, балки ҳамчунон ки мебинад, яъне на бо сифати монандии нусхавор, балки эҷодкорона ба сафҳа меорад.

Ӯ дар тасаввуроти шоиронааш ин ё он ҷиҳати манзараро аз нав месозад, онро мувофиқи ибрази андешаву эҳсосоташ пуррангтар ва ё камрангтар ба тасвир меорад.

Барғҳои сабз тиллоӣ шуданд,

Сурхрӯ гӯё ки аз бой шуданд.

Лек аз сайри шамоли тирамоҳ

Зери по афтода ҳарҷой шуданд,

Дар фироқи боз савдой шуданд.

Меваҳоро чида чун дурдонаҳо,

Мардумон бурданд сӯи хонаҳо.

Барғҳо монданд чун болу паре

Бағди кӯчи булбулон аз лонаҳо

Дур аз сарманзили ҷонаҳо.

Боз фардо чун расад фасли баҳор,

Барғҳои тоза андар шохсор

Боз ҳам гаҳвораҷунбонӣ кунанд,

Дар сари гулҳо қатор андар қатор

То шавад ҳар як ниҳоле сербор.

Боғҳо чун Ҳотами той шаванд,

Меваҳои сабз тиллоӣ шаванд,

Дида онро барғҳо боз аз гурур

Худписанду маст аз бой шаванд.

Боз ҳам рӯзарду ҳарҷой шаванд. [12, с.25].

Ӯнсури олами ашъ ва ё табиат дар шеър бе тасвири муҳите, ки онро фаро гирифтааст, комил нахоҳад буд ва ё шояд ягон маъноро илқо ҳам нахоҳад кард. Аз ин рӯ, «барғҳои

тиллоӣ» ҳам дар ин ҷо дар муҳити тирамоҳ ва чизҳои дигаре, ки дар он муҳит вучуд доранд, ба қалам кашида шудаанд.

Шукӯҳӣ ба табадуллотии табиат бетафовут нест. Ў ба ҳар як садои қатраи борон ва нолаи булбул ҳамовоз шуда, чунин манзараро дар «Арӯси сол» ном шеъраш мавриди тасвир қарор медиҳад:

*Баҳорон чун арӯси нозанини сол
Табиатро бикард аз таҳти дил оғӯш.
Ҷавобан боғҳо ҳам баҳри истиқбол
Шуданд имрӯз бо сад хуррамӣ гулпӯш.
Аз ин мисли табассум кардани рағно
Кушояд табъи шоир гунҷаи маъно.
Гилеми сабзгуни домани кӯҳсор
Шуда паҳн ин замон монанди пойандоз.
Барои дидани хуршед ҳар як гул
Ба шабнам шуста худро, медиҳад пардоз.
Аз ин паррандагон ҳам бо газалхонӣ
Биёнд аз ҳама сӯ баҳри меҳмонӣ.
Ки ту фасли баҳори беҳазони ман
Бақои рӯзгори хонадони ман. [12, с. 22].*

Воқеан, ба ин масъала аз дидгоҳи шоир назар дӯхтан ҷолиби тавачҷуҳ аст: Бар сари гулҳо гаҳворачунбонӣ кардани баргҳо ишора ба он дорад, ки манзур аз ин манзаранигорӣ танҳо ба тасвир овардани як намои зебои табиат набуда, ба ин восита нишон додани ҷараёни ҳалқавори ҳаёти инсонист.

Дар ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ тасвири гули лола тасвири ҳосе дорад. Нисбат ба ҳамаи гулҳои дигар шоир маҳз гули лоларо зиёдтар дар шеърҳои гуногунаш ёдовар мешавад. Шоир як шеъре дар бораи гули «Лола» низ иншо кардааст, ки худ баёнгари ҳоли хеш аст:

*Лола гар бо рӯй моро маст кард,
Нозбӯ бо бӯй моро маст кард.
Ташиналаб имшаб, ки ин ҷо омадем,
Оби софи ҷӯй моро маст кард. [11, с. 94].*

Лекин бояд гуфт, ки шоир аслан на барои он тақрор ба тақрор лола мегӯяд, ки тасвири мукаммали рангу бӯи онро бештар намояд, балки адибро ҳадаф ин аст, ки гоҳе дида ва андешаи худро боқувваттар созад.

*Лоларо ман соғари дастат кунам,
Пас, шабе бо бӯи гул мастат кунам.
Чун ба рақс оӣ ду чашмам то саҳар
Гашта-гашта бар қаду бастант кунам. [11, с. 96].*

*Ошиқ он дам сарфарозӣ мекунад,
Зиндагӣ аз хеш розӣ мекунад.
Ҳалқаат моҳичаи тилло барин
Гар ба пеши дида бозӣ мекунад. [11, с. 99].*

Шоир инсонро дар манзараҳои зебову дилкаши табиат дидан мехоҳад. Пурра эҳсоси он мекунад, ки табиати зебо ва бо гулҳои рангоранг орошта ба инсон на танҳо ҳаловат, балки боз неру ҳам мебахшад. Ҳамин тавр, доим дар оғӯши табиат будан ва ба қадри он расиданро таъкид менамояд ва бо ин васила инсонро аз андешаи ноумед шудан ва ба худ боварӣ надоштан заифу нотавон будан ба қанор бурданӣ мешавад:

*Мурғҳо дар кӯҳ хониш мекунанд,
Сабзаҳо тӯю намоиш мекунанд.
Як биё бар лолачинӣ, лолаҳо
Даступоятро навозиш мекунанд. [12, с. 137].*
Ё дар дубайтии дигаре мегӯяд:
*Канӣ гар лолаҳоро даста-даста,
Мапарто зуд чун ҷоми шикаста.
Таваққуф кун, даме андеш, ёд ор,
Азоби сабзаи аз хок раста. [12, с. 87].*

А.Шукӯҳӣ дар тасвири дигар ҷузъи табиат - гулҳои табиӣ низ нозукбинӣ кардааст, ки он дар як вақт боз ҳадафи муайяне доштани шоирро ифода мекунад.

Ёдовар мешавем, ки гулҳои табиат дӯстдоштатарин муъҷизаи шоир маҳсуб меёфтанд. Ба гулҳо тавачҷуҳи хос доштани адибро ба эътибор гирифта, рассомони гуногун чун чехраи

шоирро тасвир кардани мешаванд, дар бисёр мавридҳо хатман гулҳоро низ дар тасвир баробари чехраи шоир ҷой медиҳанд. Гулу булбул ин рамзи хушёрӣ, ин ҳиммати баланди ошиқон мебошад, ки ба ин маънӣ шоир мегӯяд:

*Гули садбарги сурхеро харида,
Ба вақти ваъдагӣ сӯят давида,
Туро аммо дар он ҷо ман надида,
Нишастам оҳи вазнине кашида.
Дилам хун шуд зи раҳпой, азизам,
Чаро охир намеой, азизам?
Ба уммеди ту, ҷоно бекамукост
Ҳазорон бор рафтам бар ҷану рост,
Аз он ҷо рафтан асло дил намехост,
Бикун бовар, ки мегӯям гапи рост: [12, с.58].*

Шеърҳои дигари шоир " **Сабр кун, эй гули бодом** », ки аз шонздаҳ байт иборат аст. Оид ба васфи фасли баҳор, бедор шудану табиат гул кушодани дарахти бодом, лиқои тоза гирифтани табиатро бо шавқи хоссаи хушҳолӣ, ки нишони ба тамошои манзараҳои афсунгари баҳор рағбати беандоза доштани худӣ шоир аст, аҷаб равону аҷаб дилпазир ва роҳатбахш баён кардааст:

*Боди ҷонбахш намуд арчи аз ин сӯй гузар
Сабр кун, эй гули бодом, ду-се рӯзи дигар,
То зимистон надиҳад боз фиребат ногоҳ,
Макушо муғчаю лабханд мазан мисли саҳар.
Ёд дорам, ки ту ҳар сол ба сад ҷӯиш хурӯш,
Пешир аз ҳама гул мезанӣ андар бару дӯш.
Дида ин ҳусну ҷамоли ту зимистон аз роҳ
Гашта меомаду мекард ҷу деве оғӯш.
Бӯсаи сард зи рӯи ту малоҳат мебурд,
Аз танат шираю аз қалб ҳарорат мебурд.
То ниҳолон ба ту бар бесамарӣ таъна зананд,
Гули уммеди ту чун дузд ба гораи мебурд.
Сабр, кун, эй гули бодом, ду-се рӯзи дигар,
Бар зимистон бикунат то ки баҳори ту зафар.
Пас бикун тӯи арӯсии худатро барпо,
То шавӣ ҳамчу ниҳолони дигар боровар. [12, с. 24].*

Дар ҳар банд шоир моҳияти масъаларо ба диди шоирона хеле образнок мекушояд, дар бораи ҳодисаҳои табиат, фикру мулоҳизаҳои ҷиддӣ баён мекунад, барои фаҳмидан ва фаҳмонидани ҳодисаҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то ки хонандааш моҳияти онро дарк намояд.

Хулоса, шоир Аминҷон Шукӯҳӣ дар зиндагии инсон нақши муҳим доштани табиатро борҳо таъкид намуда, ба қадри зебоиҳои ҳайратовари он расиданро гӯшрас мекунад. Васфи табиат барои шоир воситаест, ки дар баён кардани андешаҳои судманд ва барои баёни эҳсоси хосу муҳаббати воқеӣ ба ҳамаи он чизе, ки моро иҳота кардаасту аз он мо ҳар навъ баҳра мебарем, ба шоир ёрӣ мерасонад.

Ҳунармандона истифода бурдани ин восита ҳар гуна асари бадеиро хоҳ бо наср эҷод мешавад, хоҳ бо назм, ороиши қозибаноке медиҳад. Шоир ҳар вақте ки худро дар оғӯши табиати сеҳрангез мебинаду хома ба даст мегирад, ҷаззобии баёнаш боз бештар мешавад ва суҳанҳо чун лафзи ширини соҳире садои тобиши сеҳрангез мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Воқеияти зиндагӣ ва ҷамъбасти бадеӣ. / Х.Асозода – Душанбе: Дониш, 1984.
2. Давронов А. Адабиёт ва воқеият. / А.Давронов – Душанбе: Хумо, 2003.
3. Гулназар. Лоике чун Лоике. / К.Гулназар -Душанбе: «Адиб», 2013.-140 с.
4. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. / Т.Зеҳнӣ -Душанбе:Ирфон, 1978.-323 с.
5. Саидов С. Назарияи адабиёт. / С.Саидов -Душанбе, 2014.
6. Саидов С. Адабиёти бачагона. // С.Саидов -Душанбе, 2019.-380 с.
7. Тағоев С. Адабиёти бачагона. / С.Тағоев -Душанбе, 2012.-117 с.
8. Шукӯҳӣ А. Об аз кучо меояд? / А Шукӯҳӣ -Душанбе:Ирфон, 1960.-120 с.
9. Шукӯҳӣ А. Осори мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 1.-Душанбе:Ирфон, 1977.-367 с.
10. Шукӯҳӣ А. Асад ва Самад. / А Шукӯҳӣ - Душанбе:Ирфон, 1973.-165 с.
11. Шукӯҳӣ А. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. Шеърҳо, достонҳо, шеърҳо барои кӯдакон. / А Шукӯҳӣ - Душанбе: Ирфон, 1977, -367с.

12. 12.Шукӯҳӣ А. Барғҳои тиллоӣ (*маҷмӯаи ашъор*) / А Шукӯҳӣ -Душанбе, «Адиб», 2014.- 216 с.
13. 13.Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 4./М.Шукуров -Душанбе:Дониш, 1980.-382 с.
14. Шукуров М. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. // М.Шукуров -Душанбе:Дониш, 1976.-370с.
15. Ҳақимов А.Дар қаламрави сухан. / А.Ҳақимов –Душанбе: Ирфон, 1982.- 209 с.

ТАВСИФИ ТАБИАТ ДАР АШЪОРИ АМИНҶОН ШУКУҲӢ

Дар ин мақолаи мазкур сухан перомунӣ тавсифи табиат дар ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ меравад. Мавзӯи эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ басо доманадор ва гуногун буда, ба он хотир чи дар асарҳои насрӣ ва чи дар асарҳои назмӣ мавзӯҳои актуалии мушкилро интихоб намуда, қувва ва маҳорату малакаи касбии худро дар ҳалли мавзӯи интихобишуда ба кор бурдааст. Шукӯҳӣ нас аз интихоби мавзӯ ба сухани одӣ обу ранги бадеӣ дароварда, тавассути самимият ва ҳаяҷонбахшии лирикӣ ба дили хонанда зуд роҳ ёфтааст. Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи эҷодиёти шоири тавоно Аминҷон Шукӯҳиро хело ҳам ба маврид тафсир намудааст.

Бояд ишора намуд, ки шоир Аминҷон Шукӯҳӣ дар зиндагии инсон нақши муҳим доштани табиатро борҳо таъкид намуда, ба қадри зебоиҳои ҳайратовари он расиданро гуширас мекунад. Васфи табиат барои шоир воситаест, ки дар баён кардани андешаҳои судманд ва барои баёни эҳсоси хосу муҳаббати воқеӣ ба ҳамаи он чизе, ки моро иҳота кардаасту аз он мо ҳар навъ баҳра мебарем, ба шоир ёрӣ мерасонад.

Бо маҳорати баланд истифода бурдани ин тариқа ҳар гуна асари бадеиро хоҳ бо наср эҷод мешавад, хоҳ бо назм, ороиши ҷозибаноке медиҳад. Шоир ҳар вақте ки худро дар оғӯи табиати сеҳрангез мебинаду хома ба даст мегирад, ҷаззобии баёнаш боз беиштар мешавад ва суханҳо чун лафзи ширини соҳире садои тобиши сеҳрангез мегиранд.

Вожаҳои калидӣ: назм, наср, гиноӣ, тавсиф, тасвир, манзара, табиат, олами ашӣ, зоя, муҳтаво, бадеият, бадеӣ, махсусият, андеша, мавзӯ, ҳайратовар, афсунгарӣ, санъати сифатчинӣ, гул, ташбеҳ, ҳаяҷонбахш, образнок.

ОПИСАНИЕ ПРИРОДЫ В ПОЭЗИИ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

В этой статье рассматривается об описании природы в стихах Аминджона Шукухи. Тематика творчества Аминджона Шукухи очень широка и разнообразна, поэтому он выбрал самые сложные темы как в прозе, так и в поэзии, и использовал свои силы, навыки и профессионализм в решении выбранной темы. Выбрав тему, Шукухи добавил простой цвет к художественной воде и быстро проник в сердце читателя своей искренностью и лирическим азартом. В своей статье автор комментирует творчество могущественного поэта Аминджона Шукухи.

Следует отметить, что поэт Аминджон Шукухи неоднократно подчеркивал важную роль природы в жизни человека и подчеркивал необходимость ценить ее удивительную красоту. Описание природы для поэта - это средство выражения полезных мыслей и выражения особого чувства настоящей любви ко всему, что нас окружает, и мы всячески этим наслаждаемся.

Умелое использование этой техники придает любому произведению искусства, будь то проза или поэзия, привлекательное украшение. Каждый раз, когда поэт видит себя в объятиях волшебной природы и простужается, очарование его речи становится все больше, а слова приобретают волшебно-сладкий звук и тон.

Ключевые слова: поэзия, проза, криминал, описание, образ, пейзаж, природа, мир вещей, идея, содержание, искусство, искусство, специальность, мысль, тема, удивление, магия, прилагательное, цветок, аналогия, азарт, образное.

DESCRIPTION OF NATURE IN THE POETRY OF AMINJON SHUKUHI

This article deals with the description of nature in the poems of Aminjon Shukuhi. The theme of Aminjon Shukuhi's work is very wide and varied, so he chose the most difficult topics in both prose and poetry, and used his strength, skills and professionalism in solving the chosen topic. Choosing a theme, Shukuhi added a simple color to the artistic water and quickly penetrated the heart of the reader with his sincerity and lyrical passion. In his article, the author comments on the work of the powerful poet Aminjon Shukuhi.

It should be noted that the poet Aminjon Shukuhi has repeatedly emphasized the important role of nature in human life and stressed the need to appreciate its amazing beauty. For a poet, a description of nature is a means of expressing useful thoughts and expressing a special feeling of true love for everything that surrounds us, and we enjoy this in every possible way.

Skillful use of this technique lends any piece of art, be it prose or poetry, an attractive decoration. Every time the poet sees himself in the arms of a magical nature and catches a cold, the charm of his speech becomes more and more, and the words acquire a magically sweet sound and tone.

Keywords: poetry, prose, crime, description, image, landscape, nature, world of things, idea, content, art, art, specialty, thought, theme, surprise, magic, adjective, flower, analogy, passion, figurative.

Маълумот оид ба муаллиф:

Тагоев Салим – муаллими калони кафедраи забон ва адабиётӣ факултети таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ,

Сведения об авторе:

Тагоев Салим - старший преподаватель кафедры языка и литературы факультета начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи, тел: +992, e-mail:

About the author:

Taghiev Salim - Senior Lecturer, Department of Language and Literature, Faculty of Primary Education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini,

БАРРАСИИ МЕРОСИ АДАБИИ ҚОСИМИ АНВОР

Саидов И. Х.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Фафуров

Алӣ ибни Носир ибни Ҳорун ибни Абилқосим ал-Ҳусайнӣ ат-Табрезӣ машҳур ба Қосими Анвор ва ё Шох Қосими Анвор (XIV–XV) ба қатори шоирони сермаҳсул шомил аст, аммо то кунун осори хеле камӣ ӯ тасҳеҳу нашр шудааст. Муҳаққиқони эронӣ бештар қорҳои тасҳеҳу нашри осори шоирро анҷом додаанд. Устод Саид Нафисӣ, дар соли 1337/1918 «Куллиёт»-и Қосими Анворро бар асоси 10 нусхаи хаттии дар даст дошта таҳия карда буд, Алии Носирӣ бошад, «Девон» ва маснавии «Анис-ул-орифин»-ро соли 1393/1973 таҳия намудааст, ки мутаассифона мо онро дар даст надорем. Дар чилди сеюми «Гулшани адаб», ки соли 1975 таҳия гардидааст аз Қосими Анвор 16 ғазал, 1 қитъа, 6 рӯбои оварда шудааст [8, с.86-93]. Мураттиби «Баёзи рубой», ки соли 2017 ин маҷмӯро ба нашр расонидааст аз Қосими Анвор дар ин маҷмӯа 15 рубой ҷо додааст, ки ин ханӯз марҳилаи нахустини шиносӣ ва омӯзиши ин шоир ба ҳисоб меравад [6, с.178-181]. Муҳаққиқ Шарифҷон Тоҷибоев соли 2008 маснавии «Анис-ул-орифин»-и Қосими Анворро бо инзими маснавиҳои дигараш нашр намудааст.

Аз муҳаққиқони ватаниву хоричӣ, ки ба омӯзишу баррасии осори Қосими Анвор рӯҷӯ кардаанд, метавон Эдуард Браун, Саид Нафисӣ, Забехулло Сафо, Алии Саломатёр, Алӣ Солори Шодӣ, Шарифҷон Тоҷибоеро номбар кард, ки зимнан ба осори ин шоир пардохтаанд. Ҳамчунин, дигар муҳаққиқон ба мероси адабии Қосими Анвор ҷо-ҷо ишорае доранд, дар рафти баррасии мероси адабии шоиро зикр мегарданд. Мақолаи ҳозир ба баррасии муфассали мероси адабии шоир бахшида мешавад.

Тамоми муҳаққиқон ба мероси адабии ин орифи шоир баҳои ба ҳам наздик додаанд, ки Саид Нафисӣ ин андешаҳоро аз тамоми сарчашмаҳо ҷамъоварӣ намудааст (**1, панҷоҳу нӯҳ**). Дар маҷмӯ мероси адабии шоирро метавон ба се даста ҷудо намуд. Дар ҷои аввал ашъори лирикии шоир меистад, ки онро дар қолаби ғазал, рубой, тарҷебанд, қитъа, маснавиҳои кӯтоҳ, қасида ва шеърҳо бо гуиши мардуми Гелон мушоҳида намудан мумкин аст. Мақоми дуюмро маснавиҳои шоир ташкил медиҳад. Дар қисми сеюми ин тақсимбандӣ асарҳои мансури Қосими Анворро ҷой додем.

а) Ғазал. Ҳамчунон ки гуфтем, қисми зиёди ашъори шоирро ғазал ташкил медиҳад, ки тибқи омори мо дар «Куллиёт»-и шоир 682 ғазал (дар ҳаҷми 5376 байт) вуҷуд дорад. Қосим асосан дар сурудани ғазал ба шоирони номдор дар ин ҷода таъҷиб карда аст. Ин нуктаро Эдуард Браун (**7, 55-57**), Забехулло Сафо [**15, с.260**], Саид Нафисӣ (**1, дувоздаҳ**), Шарифҷон Тоҷибоев (**2, нӯҳ**) ва ғ. таъкид намудаанд. Аз ин миён бештар дар сурудаҳои Қосим ҳолу ҳавои Мавлавиро хонанда мушоҳида мекунад. Вале ба ин нукта бархе муҳаққиқин тарафдор нестанд, зеро Қосимро бештар пайрави Хоҷа Ҳофиз ва Саъдӣ медонанд (**11, 140; 20, 104; 14,60-61**). Шояд ҳам ин нукта дуруст бошад, вале ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳам аз шӯру ҳаяҷон ва ҳам равониву истифодаи такрори калимоту ибораҳо ғазалҳои Қосим бештар ба сурудаҳои Мавлавӣ наздик аст.

Ғазалҳои Қосим аз рӯи миқдори абёт аксар 7 байтӣ буда, дар баробари он миқдори байтҳо ба дигар шумораҳо низ омадааст, ки онро дар ҷадвали зер меоварем:

Р/Т	миқдори байтҳои ғазал	миқдори умумӣ
1	Ғазалҳои чаҳорбайтӣ	1 ғазал

2	Ғазали панҷбайтӣ	2 ғазал
3	Ғазали шашбайтӣ	3 ғазал
4	Ғазалҳои ҳафтбайтӣ	444 ғазал
5	Ғазалҳои ҳаштбайтӣ	9 ғазал
6	Ғазалҳои нӯхбайтӣ	184 ғазал
7	Ғазалҳои даҳбайтӣ	4 ғазал
8	Ғазалҳои ёздаҳбайтӣ	20 ғазал
9	Ғазалҳои дувоздаҳбайтӣ	4 ғазал
10	Ғазали сездҳбайтӣ	дида нашуд
11	Ғазали чаҳордаҳбайтӣ	4 ғазал
12	Ғазали понздаҳбайтӣ	5 ғазал
13	Ғазалҳои аз бист байт зиёданд	2 ғазал, ки яке 26 байт ва дигаре 36 байт дорад.
14	Миқдори умумии ғазалҳо	682

Аз мушоҳидаҳо маълум гардид, ки бештар ғазалҳои Қосим дар қолаби панҷ, ҳафт, нӯх ва понздаҳ байт будааст. Шояд аз рӯи миқдори байт ӯ ба Камоли Хучандӣ пайравӣ карда бошад, зеро аксари ғазалҳои ин шоири хучандӣ ҳафтбайтианд ва ӯ дар ин бора чунин мегӯяд:

Ҳафт байти ту дар ин гуфта Камол,

Ҳар як аз маънии ҳар «Ҳафтяк» аст [18, с.280].

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки дар «Девон»-и Камоли Хучандӣ баъди ғазалҳои ҳафтбайтӣ мақомҳои баъдиро ғазалҳои шашбайтӣ, панҷбайтӣ ва чаҳорбайтӣ ишғол намудаанд, вале дар ғазалиёти Қосим бараск, ғазалҳои аз ҳафт байт зиёд мақомҳои дуҷумро сеҷумро ишғол намудаанд, ки дар боло ишора рафт. Дар ашъори ин ду шоир монандиҳои фаровони дигари ба мушоҳида расид, ки баҳси як мақолаи алоҳида аст.

Забехуллоҳ Сафо дар рафти баррасии ғазалиёти Қосими Анвор чунин менигорад: «Ғазалиёти Қосими Анвор, аз миёни соири ашъораш машхуртарин ва зеботарин аст. Ин ғазалҳо ба шеваи шоирони ғазалгӯи замон нест, ки дунболи мазмунҳои борик ва ба қор бурдани ташбеҳот ва истиороти тоза ва киноёти хаёлангез дар васфи аҳволи мухталифи худ ба маъшук ё зикри авсофи маҳбубон мегаштанд, балки баёноти содаест, ки дар зикри эҳсосоти аҳвол ва мақомоти орифи вораства ва ҷӯеи ҳақоик. Дуруст аст, ки сухани Қосим дар фасоҳат ва гирандагӣ ва мусалламан аз ҳайси улви афқору ҳаддоти эҳсосот мутааллиқ ба гуфтори Мавлои Румӣ намерасад, вале ба ҳар ҳол шабоҳате байни ғазалҳои ин ду дида мешавад. Ва филвоқеъ ҳамин шабоҳатгуна аст, ки қавли Қосимро аз баёни ҳамасронаш мумтоз месозад» (15, 260). Дигар муҳаққиқон бар ин назаранд, ки шеъри Қосими Анвор ҳикамӣ аст ва ин гуна ашъор дар адаби мо собиқай хуб доштааст ва ҳанӯз дар замони ин шоир низ пайравони худро доштааст. Қосими Анвор тавониста, ормонҳои рӯҳониву маънавии хешро дар шинохти Холиқи якто ва ишқи илоҳӣ дар ҳамин қолаб баён созад. Аз ин «остони кавну фасод» (1, 129,) бар «осмони маъолий» [1, с.173] ба гуфтаи худи муаллиф сафар гузинад. Ба андешаи ӯ танҳо ба нерӯи ишқ метавон ҳақиқати дунёро дарк намуд ва мақсуди ӯ дар зиндагӣ ҳамин ишқ асту бас:

Аз масҷиду майхона в-аз Каъбаву бутхона,

Мақсуди Худо ишқ аст, боқӣ ҳама афсона [1, с.281]

Баъзеи дигар ин ашъорро шеъри таълимӣ ва ё таҳқиқӣ низ гуфтаанд [7, с.56; 19, с.276; 11, с.142]. Инчунин пешвоёни тасаввуф ва орифоне, ки завқу машраби шоирӣ доштанд, ба сурудани ин гуна ашъор саргарм буданд. Назар ба қавли Эдвард Браун «дар он аҳд Шайх Сафиуддин Абулфатҳ Исҳоқи Ардабилӣ, писари ӯ Шайх Садруддин (муршиди Қосимӣ) дар сурудани чунин ашъор даст доштанд» [7, с.55-57]. Бино ба таъкиди адабиётшинос Ш.Точибоев: «Дар тамоми девони ашъораш танҳо дар панҷ мавқеъ вожаи ғазалро қорбурд намудааст, ки он ҷо ҳам осори эътирофи шоирӣ тамоман намудор намешавад. Ин санад бори дигар баёнгари ҳадафҳои ниҳони ӯ аз шеър аст» (2, ёздаҳ). Иддае аз муҳаққиқону мунаққидон тарафдори онанд, ки: «Дар қарни нуҳуми ҳиҷрӣ чанд нафари маъдуд, ки дар шеър ва шоирӣ филҷумлаи риёят чониби маъниро бар чониби лафз тарҷеъ додаанд», зухур карда ва ба ин гурӯҳ Қосими Анвор ва Шоҳ Неъматуллоҳи Кирмониро шомил медонанд, ки онҳо бештар зери таъсири Саъдиву Ҳофиз будаанд. [19, с.276; 11, с.140; 20, с.104]. Зикри ин нукта ҳам зарур аст, ки дар баробари шоирони мазкур иддае аз орифони шоире буданд, аз ҷумла Саноиву Ақтор ва Аҳмади Ҷомӣ, ки бевосита номашан дар ашъори шоир зиёд истифода шудааст. Ин далелеи он аст, ки Қосими Анвор ба онҳо низ эътиқоду эътироми вижа доштааст ва тардид нест, ки дар сурудани ғазал низ ба онҳо пайравӣ карда бошад. Ба ин далел, ки ховаршиноси рус Бертест таъкид менамояд, ки «агар асарҳои Саной намешуд назми ирфонии Ақтору Мавлоно ба ин мақом намерасид» [10, с.490].

Ғазалиёти Қосими Анвор аз нигоҳи миқдори байтҳо, кофиябандӣ, корбурди радиф, мусикӣ, калимоту иборот, такрору талқини луғоту таркибот махсусиятҳои дорад, ки хос бар шеваи суҳанварии ӯст. Доир ба мухтавои ғазалҳои метавон таъкид дошт, ки бештари онҳо чанбаи ирфонӣ дошта дар роҳи шиноҳти Ҳақ, дурӣ чустан аз маъсият, умедвор будан аз раҳмати Ҳақ, талош дар роҳи шиноҳти асли дунё, шиноҳти маъшуқи азали ва амсоли ин будааст.

Хунари хуби Қосими Анвор боис шуда, ки пайравони зиёде пайдо намоёнд. Дар ин чода Алишер Навоӣ аз аввалинҳо будааст. Сипас Мир Махдум ва Ҳофизи Саъд ва Саққои Бухороӣ дар пайравии ӯ ғазал гуфтаанд.

б) **Қасида.** Дар ашъори Қосими Анвор қасида мақоми чандон намоёнро надорад. Бино ба таъкиди Хумоӣ шоирони ин давр асосан ба сурудани ғазал майли бештар доштаанд, ки ин ҳол дар ашъори Қосими Анвор низ мушоҳида гардид [19, с.276]. Қосим ҳамагӣ се қасида дар ҳаҷми 28 байт дорад ва ин қасидаҳо қасидаи марсиявӣ будаанд, ки ба наздикону ҳамзамонони шоир бахшида шудаанд. Қасидаи аввал, ки дорои 9 байт аст, ба Мир Ғиёс бахшида шудааст. Бино ба иттилои С. Нафисӣ, ки чунин менигорад: «Дар саҳифаи 333 аз матни мо маросии дигаре аз Қосими Анвор ҳаст, ки дар он мегӯяд: «*Кучост сарвари риндон, фақир Мир Ғиёс?!*» чунон менамоёнд, ин Мир Ғиёс, ки Қосим Анвор ӯро марсия гуфта, ҳамон Амир Ғиёсиддин Али Тархон бошад, ки Мир Махдум бо ӯ меҳр меварзида ва рисолае ба номи «Муҳаббатнома» барои вай навишта аст. Ӯ яке аз сипоҳиёни дарбори Темурӣ буда ва дар ҷанги Ҳиндустон фармондеҳи сипоҳи Шоҳруҳ будааст» (1, ҳаштумо як).

Ду марсияи дигар бошад, бар асари марғи Мир Махдум ҳамон шогирди гиромии шоир суруда шудааст ва он дорои 10 ва 9 байтӣ буда се маротиба номи мақтул дар қасидаи аввал зикр гардидааст. Тибқи иттилои марҳум З.Сафо Мир Махдум яке аз муридони хоси шоир будааст ва ҳам ин чанд порча, ки мо ба унвони қасида ёд кардем, онро З.Сафо ғазали маросӣ мегӯяд: «Ва чун хидмати Мир неқӯ менамуд, Шоҳ Қосим номи ӯ «Мир Махдум» кард ва нисбат ба ӯ ҳамон алоқае дошт, ки Мавлоно Румӣ ба Ҳусомуддини Чалабӣ. Лекин ин Саиди бечора (Мир Махдум И.С.), ки гирифтори тақбири мутаассибон гардида буд, чанд гоҳе ба фармони Шоҳруҳ дар зиндон буд ва озод карданд, вале даст аз озори ӯ барнадоштан. Гӯянд рағани доғ бар сари ӯ рехтанд ва ӯро бад-ин тамҳид куштанд ва се ғазали мутазиман расое бар азизи бисёр меҳрубон, ки аз Шоҳ Қосим монда, дар бораи ҳамин Мир Махдум аст ва дар яке аз онҳо бо исми ӯ тасреҳ шудааст:

Мир Махдум сафар карду дуо фармуд,

Ҳама дилҳои азизон ба фироқаш фарсуд» [15, с.256].

Дуруст аст, ки муҳаққиқи фавкуззикр аз ҷиҳати ҳаҷм шояд онро ғазал гуфта бошад, вале аз рӯи мавзӯ, он таллуқи бештар ба қасида дорад. Саид Нафисӣ онро дар алоҳидагӣ оварда номашро «Китоби маросӣ» гуфта аст [2, с.333-334]. Далели дигари мо ин аст, ки дар нусхаи хаттии «Девони»-и Қосими Анвор, ки таҳти рақами Ms. or. oct. 2150 дар Китобхонаи давлатии Берлин ниғаҳдорӣ мешавад, ин ашъор ба унвони қасида дар барғаҳои 385 то 386 ҷой дода шудааст [3, с.385-386].

в). **Тарҷеъбанд.** Аз Қосими Анвор як тарҷеъбанд дар ҳаҷми 121 байт боқӣ мондааст, ки дорои 8 банд буда банди аввал дорои 17 байт бо дарназардошти байти восила, дуҷум 16 байт, сеҷуму чаҳорум 14 байтӣ, панҷум 16 байт, бандҳои шашум ва ҳафтум 14 байтӣ ва банди ҳаштум бошад дорои 16 байт аст ва байти восилаи он

Туйи асли ҳама пинҳону пайдо,

Ба афъолу сифоту зоту асмо.

мебошад. Тарҷеъбанди мазкур бо байти

Биё, эи ишқи оламсӯзи бегам,

Қадам бар чаҳми ман неҳ, ҳайра мақдам!

оғоз мешавад. Бандҳои боқимонда бо байтҳои зер оғоз меёбанд:

Зи сӯзи дарди бедармони ошиқ,

Ба гардун мерасад афғони ошиқ...

Маро куштасту мотам дорад он дӯст,

Ки хубонро аз ин сон одату хӯст...

Дилам бурдасту чон меҳаҳад он ёр,

Ки чон биспору миннат низ медор...

Мар дар ишқи ту на дил, на дин аст,

Балои ишқро хосият ин аст...

*Бифармо раҳмате чун метавонӣ,
Ки чонамро зи меҳнат вораҳонӣ...*

*Чу хуришеди ҷамолат ҷилвагар шуд,
Ҷаҳон аз ҷилваат бо зебу фар шуд...*

*Ҷаҳонро ишқ гардонид маҳҷуб,
Ба нури худ, таълоилла, зиҳӣ ҷуд!... [1, с.327-332].*

Адабиётшинос Ш.Тоҷибоев ҳини баррасии мероси адабии Қосими Анвор аз ӯ 8 тарҷебанд боқӣ монданахро таъкид менамояд, ки дуруст набуда, шояд муҳаққиқи мазкур бо дарназардошти бандҳои он ин андешаро таъкид карда бошад (2, ёздаҳ).

Мавзӯи асосии он ишқ, шиноҳти асолати инсон, тайи мароҳили ишқ ва шиноҳти зоти борӣ ба ҳисоб меравад. Дар тарҷебанди шоир низ ишқ мақоми хосро дорост, ки пештар дар мавриди ғазалҳояш гуфта будем.

г). **Рубой.** Қосими Анвор дар сурудани ин нави шеърӣ, рубой низ даст доштааст. Аз шоир 46 рубой дар ҳаҷми 184 байт боқӣ мондааст. Дар мавриди рубоии шоир метавон ин нуктаро таъкид дошт, ки ҳолу ҳавое, ки шоир дар сурудани ин нави шеърӣ дорад нисбат ба ғазалу қасидаҳояш фарқкунанда аст, ба гумони ғолиб метавон ҳадс зад, ки рубоӣҳои ӯ бештар шомили масоили ирфон ва фалсафа будаанд. Миқдори рубоӣҳои шоир дар ҳар нусха фарқкунанда буда, дар нусхаи «Девон»-и дар Китобхонаи давлатии Берлин буда миқдори он 39 ададро ташкил медиҳад [3, с.364-371б]. Дар нусхаи дигар, ки дар китобхонаи Макгиллии шаҳри Монреали Канада таҳти рақами №0063 ниғаҳдорӣ мешавад, ин миқдор ба 47 адад мерасад [4, с.351-363б].

Дар китоби «Сайри рубой»-и Сируси Шамисо дар се маврид аз Қосими Анвор ёд шудааст. Дар ин зикри семаротибагӣ танҳо дар як маврид аз рубоисаро будани ин шоир ёд мешавад [19, с.104] ва дар ду маротибаи дигар, яке дар шарҳи рубой [19, с.239] ва дар мавриди дигар аз шоироне, ки бо дигар забон шеър мегуфтанд [19, с.325] аз Қосими Анвор ёд мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки дар асари мазкур Қосимро ба қатори шоироне ворид намудааст, ки асосан рубоӣҳои орифона мегуфтаанд, аммо ҳеч рубой аз Қосими Анвор оварда нашудааст.

Муҳаққиқи зиндагинома ва мероси адабии Зухури Туршезӣ ӯро яке аз шоирони хуби рубоисаро таъкид дошта рубоӣҳои Зухуриро бо Ҳофизу Қосим ҳамсон медонад [13, с.5]. Интиҳоби 15 рубоии Қосими Анвор дар гулчини «Баёзи рубой» баёнгари рубоисарои хуб будани Қосими Анвор ба шумор меравад.

Дар баррасии рубоӣҳои шоир бояд таъкид дошт, ки аз 47 рубоии шоир, ки то кунун дастрас аст, 19 рубоии тарона буд ва чаҳор рубоии дигар бошад, рубоии мусалсал аст.

ғ). **Маснавӣ.** Аз Қосими Анвор чаҳор маснавӣ боқи модааст, ки ҳар як дар зоти худ арзишманд ва муҳим буда, адабиётшинос Забехуллоҳ Сафо дар мавриди маснавиҳои Қосим баҳои мусбат додааст. Маснавии ӯро орӣ аз такаллумҳои зиёди шоирона медонад ва ҳамин содабаёнӣ ва истифодаи тамсилоти мувофиқ бар он арзиши маснавиҳои шоирро зиёд кардааст: «Арзиши маснавиҳои содаи ӯ дар баёни муътақидоти сӯфия ва истилоҳоту ақоиди онҳост, ки табъан бар равиши ҳамагии онон ҳамроҳ аст, бо тамсилоту зикри ҳикмати муносиб ба мақом. Содагии баён дар маснавиҳо, хусусан «Анис-ул-орифин», беҳтарин ориши сухани шоир аст. Онро аз маснавиҳои ошиқона макрун бо авсоф ва ё маснавиҳои маснӯи аҳд, ки маъмулан бо каломии душвори адибони ҳамроҳ аст, мутамоиз медорад» [15, с.260-261]. Маснавиҳои шоирро аз рӯи ҳаҷму тартиби ҷойгиршавиашон дар «Куллий»-и шоир муаррифӣ менамоем.

1) **Анис-ул-орифин.** Яке аз маснавиҳои хурдҳаҷм ва бузург аз лиҳози маънӣ дар таърихи адабиёти форсиву тоҷикӣ ба ҳисоб рафта ҳамагӣ 583 байтро доро мебошад. Ин маснавӣ дар вазни рамали мусаддаси маҳзӯф ё максур (фоилотун/фоилотун/фоилун ё фоилон) суруда шудааст, ки барои ифодаи андешаҳои ирфониву ахлоқӣ хеле созгор аст. Бисёре аз маснавиҳои шоирони классик, аз ҷумла «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ, «Мантик-ут-тайр»-у «Мусибатнома»-и Шайх Аттор, «Саломон ва Абсол»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ин вазн суруда шудаанд. Дар баъзе сарчашмаҳо номи асарро «Анис-ул-ошиқин» унвон карда, миқдори абёти онро 573 донистаанд, ки дуруст нест» [8, с.86; 9, с.17322]. Дар ҳар сарчашмаву таърихномаҳо, вақте сухан аз Қосими Анвор меравад, ғазалсарои хуб будан ва дар пайравии Мавлоно маснавӣ навиштани ӯ таъкид мешавад. Қосими Анвор ҳам дар суруғади ғазал ва ҳам офаридани маснавӣ Мавлоноро ба унвони пири маънавиву рӯҳонӣ интиҳоб кардааст.

«Аммо тафовути кори суханвар дар назми ин маснавӣ аз шеваи Мавлавӣ дар он аст, ки Қосими осорашро бо сабки хеле содатар аз «Маснавии маънавӣ» нигошта» ва дар бисёр маврид аз зиёдгудтан парҳез намуд аст **(2, бисту ду)**.

Барои бештар ошкор сохтани мақсади аслии худ суханвар ба овардани ҳикоя пардохтааст ва дар умум даҳ ҳикоя нақл менамояд, ки аз ин танҳо ду ҳикоят тамсилианд ва онҳо дар шумораҳои дуюм (ҳикояти хорпушт ва рӯбоҳ) ва ҳаштум (ҳикояти шамъ ва парвона) ҷойгиранд. Дигар аз хасоиси ин маснавӣ дар он аст, ки бештар ба маснавиҳои ирфонии пештар навишта шуда иртиботи зиёд дорад, аз ҳамин ҷиҳат дар он истифодаи оёту аҳадис фаровон ба чашм мерасад.

б). **Сад мақом дар истилоҳи сӯфия.** Манзумаест, ки аз 54 байт иборат буда дар вазни хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф ё аслами мусаббағ (фоилотун/ мафоилун/ файлун ё файлон) ба риштаи назм кашида шудааст. Дар адабиёти пешин низ маснавиҳои ба монанди «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ганҷавӣ, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Саноиӣ Ғазнавӣ, «Ҷоми Ҷам»-и Авҳадиӣ Мароғай, «Силсилат-уз-заҳаб»-и Мавлоно Ҷомӣ дар ин вазн суруда шудаанд. Ҳамчунин, «ин манзума бо номҳои гуногун дар нусхаҳои хаттӣ донишномаҳо сабт аст. Аз ҷумла «Мақомот-ул-орифин», «Тазкират-ул-авлиё», «Рисолаи адади мақомот», «Анис-ул-орифин» **(2, понздах)**. Дар «Луғатнома»-и Деххудо асосан ба ду номи он тавачҷуҳ шудааст: «ва дигар «Тазкират-ул-авлиё» ё «Мақомот-ул-орифин» ин низ маснавиест» [9, с.17323]. Дар «Асарофаринон» бошад, дар баробари номҳои дигари зикргардида, як номи дигари ин маснавӣ «Мақомот-ус-солиқин» сабт шудааст» [5, с.322].

Дар номгузориҳои ин асар, ба иттилои адабиётшинос Ш.Тоҷибоев, муҳаққиқ Саид Нафисӣ эътироз намуда, ду навъ номгузориҳои ин маснавиҳо бештар доништааст. Нахуст «Сад мақом дар истилоҳи сӯфия» ва сипас «Рисолаи адади мақомот»-ро, гузашта аз ин идао намуда, ки дар нусхаҳои хаттии девони шоир ин ном сабт аст» [17, с.98].

Ҳамчунин шабоҳате, ки ин маснавӣ ба манзумаи «Сад майдон» ва ё «Манозил-ус-соирин»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дорад, дар муқаддимаи «Анис-ул-орифин» зикр гардидааст **(ниг, чаҳордах – понздах)**, ки ҳоҷат ба такрор надорад. Танҳо зикри ин нукта зарур аст, ки манзумаи Ансорӣ ба забони арабӣ иншо гардидааст ва Қосим ин маснавиашро дар пайравӣ ба он ба забони тоҷикӣ навишта аст. Ӯ дар номгузориҳои мақомҳо низ ҳамфиқри Ансорӣ будааст. Шоир сад мақомро ба даҳ қисм ва ҳар даҳ қисмро боз ба даҳ манзил ҷудо намудааст. Ҳатто пайдарпайии ин мақомҳо, ки Ансорӣ зикр менамояд дар маснавии Қосим ба ҳамон шакли тартиб дида мешавад, ки ба ин нукта мурағбии «Анису-ул-орифин» дар муқаддимаи он таъкид намудааст **(ниг. 13-14)**.

Дар баробари сарчашмаи қаблан зикргардида Қосим аз сарчашмаҳои дигари ирфонӣ низ бархурдор будааст, зеро то замони ӯ рисолати дигаре чун «Кимёи саодат»-и Имом Ғаззоли ва «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ ба майдони адабу ирфон падида омада буд ва бегумон ин ориф аз онҳо низ суд ҷустааст. Далели бориз ин ки дар соири ашъораш борҳо аз орифони пеш аз худ ном мебарад ва ба онҳо эҳтиром қоилад аст.

в.) **Баёни воқеаи дидани Амир Темур.** Маснавиест, ки чанбаҳои иҷтимоиву ирфонӣ ва ахлоқӣ дошта, дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур (мафоилун / мафоилун / фаълун ё мафойил) навишта шуда, аз 52 байт иборат аст. Маснавӣ бо муқаддимаи мансур оғоз гардида, хонандаро аз мазмун ва муҳтавои асар огоҳ месозад.

Дар мавриди муҳтаво ва номи ин маснавӣ низ назару андешаҳои муҳталиф ба чашм мерасанд. Ховаршиноси номвари англис Э.Браун дар робита ба мазмуни он андеша дорад, ки дар он «ишора ба марги Темур шуда бошад» [7, с.540]. Вале С.Нафисӣ дар робита ба исми ин маснавӣ таъкид медорад, ки он ҳаргиз ишора ба марги Темур нест, балки ин унвонро ба ду гуна хондан мумкин аст: «Баёни воқеаи дидани Амир Темур» ва ё «Баёни воқеаи дидани Амир Темур» маънии аввалин ин аст, ки Амир Темур ҳобе дидааст, агар воқеаро бо изофа бар калимаи дидан бихонем, он аст, ки худ муаллиф дар ҳоби Амир Темурро дидааст. Мавсуф гунаи сониро бар аввали тарҷеҳ дода, менависад, ки фаҳвои (мазмун ва мундариҷа И.С), ин манзума маънии дуюмро бештар мерасонад ва унвони онро ба ин тариқ хондан салоҳ аст. Дар ҳар сурат чун Темур дар соли 807 даргузашта, пайдост, ки ин маснавии кӯтохро пас аз он сурудаст» **(2, яксаду ҳашт)**.

Асар бо дебочаи мансур оғоз мешавад, ки хонандаро бо лутфу ишораи малех аз мазмун ва муҳтавои он огоҳ месозад. Дар маснавӣ суханвар амир Темурро ба ҳоби мебинад ва ваҷҳи тасмияи ин асар бад-он унвон низ аз ҳамин ҷост. «Назокати ин асар бештар дар он аст, ки тавассути рӯёву рамз Қосими Анвор бисёр масоили марбути замони матраҳ намудааст. Ниёишу начвое, ки дар ин маснавӣ омадаанд, ормону омили ботинии ин орифи маънишиносро ифода менамоянд. Гуфтори зерини шоир таманнову дуоест, ки аз қаъри дили ин ошиқи раббонӣ ва солиқи водии ҳайронӣ набаон мекунанд:

Ба оби дидаи бедордорон,
 Ба сӯзи синаи шабзиндадорон.
 Бад-он обе, ки аз чашми гунаҳкор,
 Фуру борад чу тангаи даррасад кор.
 Бад-он оҳе, ки марди дасткӯтоҳ,
 Барорад аз ҷигар вақти саҳаргоҳ.
 Бад-он отаи, ки дар вақти надомат,
 Бувад дар синаи соҳибғаромат.
 Ба боди сард аз ҷони каримон,
 Ба оби гарм аз чашми ятимон.
 Ба пири пушт чун чавгон хамида,
 Таки гӯяи сари майдон расида.
 Ба тифли дида пурнам, сина пуртоб,
 Ба марди ташина чун гулбарги сероб.
 Бад-он зорӣ, ки пири нотавоне,
 Фуру гиряд сари хоки ҷавоне.
 Ба муштоқони асрори ҳақиқат,
 Ба наққодони бозори тариқат.
 Бад-он дил, к-ӯ ба нурат ошно монд,
 Бар он ҷон, к-ӯ зи олоши ҷудо монд.
 Бигардон аз халоиқ ин балоро,
 Ки меорам шафеат Мустафоро (2, шонздаҳ-ҳабдах)

Маснавиҳои дигаре, ки дар «Куллиёт» омадаанд, бидуни исм буда, аксаран хурду реза ва дар ҳар бобанд. Масалан, яке аз онҳо дар маноқиби ҷаҳор тан аз ақобири сӯфия (Боязиди Бастомӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Абулқосими Гургонӣ, Саъдуддини Кошғарӣ), дигаре дар манқабати Аҳмади Ҷомӣ, дар мавзӯҳои мухталиф ба риштаи назм кашида шудаанд. Дар ин гурӯҳи маснавиҳо низ Қосими Анвор масоили маърифату ҳикмату ирфонро мавриди ғавру тафаккур қарор додааст. Баъд аз мутоилаву баррасии маснавиҳои хурду реза нахуст чунин таассурот ҳосил мешавад, сабку шеваи баёни суҳанвар дар ин ҷо соддаву бепироя аст. Аммо дар айни ҳол ин суҳулатбаёнӣ ва содданигории сароянда лутф ва розу рамзест, ки гӯшаҳои нимрӯшану нимторики замони шоирро кинояомез ба тасвир мегиранд.

д). Асарҳои мансур. Ба ин қисмати мероси адабии шоир асосан ду рисолаи ӯ «Рисолаи суолу ҷавоб» ва «Рисола дар баёни илм» шомил аст.

Нахуст «**Рисолаи суолу ҷавоб**», ки аз номаш маълум аст, фарогири 14 суол дар шинохти бории Таъолло ва шинохти зоти Одам, халқи олам ва сабаби халқияти зот ва сабаби аввал офарида шудани Муҳаммад (с) ва сонӣ омадани он. Сабаби фиристодани Одам ба Замин ва сабаби пеш аз Одам офарида шудани Замин, муроди Худованд аз ин офариниш, чи гуна мушоҳида кардани зоти Ҳақ нуфузи худро дар Одам, комилшавии Одам ва хидмати олам дар ин асно баҳс оростааст.

Барои намуна мешавад суолеро аз ин рисола матраҳ кард. Суоли сеюм: «*Таъхир дар эҷоди Одам, , ки кавни ҷомеъ аст, баъд аз эҷоди олам чӣ бувад?*»

Ҷавоб: «*Олам асбоби камоли зоти Одам бувад, то бад-ин асбоб ҳама камолоти ӯро ҳосил шавад, пас асбоб муқаддам бошад ва масбаб (сабаб И.С.) муаххар (охир И.С.)...*» [2, с.391]. Ҳангоми аз назар гузаронидани рисола ба назар чунон менамояд, ки ду нафар нишаставу яке суол мекунад ва дигаре ҷавоб. Дар мавриди ҷавоб гуфтан ба суолот гоҳе асли суолро шарҳ медиҳад ва дар мавриди дигар бошад, бидуни ин ки шарҳ диҳад ба ҷавоб мепардозад.

Вобаста ба забони асар ин нуктаро бояд таъкид кард, ки ҳарчанд содагӣ дар баён мушоҳида мешавад, истифодаи фаровони оёту аҳодис гоҳе пешорӯи хонанда мушқил эҷод менамояд.

Рисолаи дигари Қосими Анвор ин «**Рисола дар баёни илм**» буда, фарқи асосии ин рисола аз рисолаи пешин дар он аст, ки дар ин рисола порчаҳои шеърӣ истифода шудаанд, ки дар рисолаи пешин мушоҳида нагардид.

Баҳси аслии ин рисола дар он аст, ки шоир асосан ба таҳлили порчаҳои шеърӣ ва оёту аҳодис пардохта ва тавассути ин таҳлилу маъникушоии асли инсон ва тақарруби ӯро бар зоти Борӣ ва сифати инсон дар каломи Худованд ва марҳилаҳои таййи ин роҳ ва печидагиҳои ин роҳи пурпечутобро баррасӣ менамояд. Тарихи пешгирифтаи Қосим дар ин роҳ ин аст, ки гоҳ барои таҳлили як порчаи шеърӣ аз оёту аҳодис истифода менамояд ва дар баъзе маврид баракси ин амал менамояд. Нисбати рисолаи қаблан зикргардида мушқилтар аст, ба ин хотир ки масъалаҳои ҳалшаванда барои хонанда печидагиҳои зиёд дорад. Ба ин хотир гоҳе суҳан ба

дарозо тӯл мекашад ва дар охир бо байт ва ё поре аз оёти яке аз сӯраҳо хулоса мекунад. Дар рисола баҳси дигари матраҳшаванда сурату сирати инсон аст, ки ба ҳар навъ дида мешавад, ҳамчунин асили зебой будани сирати инсон ва дар асоси мукамал кардану холи аз нафс доштан осон гардидани тайи мароҳил чи ба зоҳир ва чи бар ботин масъалаи дигари баррасишаванда дар ин рисола ба шумор меравад.

Дар рисолаи мазкур дар маҷмӯъ 46 байту як мисраъ истифода гардидаст, ки аксари он зоҳиран ба қалами худи муаллиф тааллуқ дорад ва дар ду маврид аз дигарон иқтибос кардааст, ки яке рӯби Шайх Абулсаид Абулхайр буда, шоир рӯби ин орифро шарҳ додааст. Чун пештар зикр гардид, ки С.Шамисо Қосимро ба қатори шоироне шомил намуда, ки бар рӯбиҳои дигарон шарҳ навишта аст. Дар мавриди дигар бошад яке аз порчаҳои тарҷебанди Носири Бухороиро иқтибос намудааст.

Дар охир натиҷаҳои ба даст омадаро метавон чунин дастабандӣ намуд:

1. Қосими Анвор аз зумраи шоирони машҳур буда, ки дар сурудани ғазал ба шоирони бузурги пеш аз худ пайравӣ намудааст. Аз рӯи мавзуву муҳтаво бештар ба Мавлоно пайравӣ кардааст ва аз рӯи ҳаҷм ба ғазалҳои Камоли Хучандӣ. Ҳамчунин таъсири шоирони орифи пеш аз Мавлоно, хусусан Аҳмади Қомиву Саноиву Аттор, низ дар шаклири афкори адабии Қосим муассир буда аст. Ӯ дар баробари ин ки ба орифони қаблан зикргардида пайравӣ намудааст, аммо дар ин роҳ низ ҳунари фардии худро низ нишон додааст.

2. Дар сурудани қасида мисли муосиронаш майл надоштааст. Танҳо се қасида гуфта аст, ки он ҳам дар марсияи дӯстону наздиконаш мебошанд.

3. Рӯбиҳои шоир дар пояи рӯбиҳои Ҳофизу Саъдӣ ва дигар муосиронаш будааст, ки бозгӯи маҳорати хуби ӯст.

4. Чун орифи шоирпеша буд, дар сурудани маснавӣ бар Мавлавӣ пайравӣ намуд, ҳарчанд ҳамтои маснавии ӯ набошад, ҳам. Ин на танҳо ба Қосим даст надодааст, балки то кунун ба ин ҳаҷму маънӣ касе бар мақоми Мавлоно нарасидааст. Дар баробари маснавии Мавлавӣ дар пайрави Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ низ маснавӣ эҷод намудааст. Аммо, чиҳати асосии фарқкунандаи маснавии ӯ аз маснавиҳои дигар дар он аст, ки камтар ба тамсилу ҳикояҳои пешин рӯчу кардааст. Ӯ худ гоҳ-гоҳ барои возеҳ кардани андешаҳои ба қиссапардозӣ машғул шуда, ки қиссаҳои наву тозаанд.

5. Рисмолаҳои шоир низ оӣ аз тақаллуфҳои шоирона буда, ӯ дар ин роҳ роҳи нисбатан содара интихоб кардааст ва бо ин роҳ низ ҳунари хуби насрнависии худро нишон додааст. Асарҳои насрии шоир низ омӯхтанист ва барои мсуайян кардани ҷойгоҳи наср дар ин аср бетаъсир намебошад.

АДАБИЁТ

1. Анвор, Қосим. Куллиёт. Бо тасҳеҳу муқобала ва муқаддимаи Саид Нафисӣ. / Анвор Қосим –Техрон: Саноӣ, 1337/1958. – 417 с.
2. Анвор, Қосим. Анис-ул-орифин (бо инзимои маснавиҳои дигар). Бо пешгуфтор, тавзеҳот, феҳрист ва луғатномаи Ш. Тоҷибоев. / Анвор, Қосим –Хучанд: Ношир, 2008. – 144 с.
3. Анвор, Қосим. Девон (нусхаи хатии №Ms.or.oct. 2150). – Китобхонаи давлатии Берлин (бидони соли китобат) – 397 б.
4. Анвор Қосим. Хучандӣ, Камол. Девон (нусхаи хатии №0063 матни асл Қосим ва дар ҳошия Камоли Хучандӣ). / Анвор, Қосим Китобхонаи Макгилии шаҳри Монреали Канада (бидони соли китобат).-376 б.
5. Асарофаринон. Зери назари доктор Муҳаммадризо Носирӣ. – Техрон, 1384. Ҷ.4. – 378 с.
6. Баёзи рӯби (аз эҷодиёти шифоҳии мардум, адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик). Гирдоваранда Абдулло Ӯров. Нашри дуюм. – Душанбе: Донишварон, 2017. – 400 с.
7. Браун, Эдуард. Таърихи адабиёти Эрон (аз Саъдӣ то Қомӣ) Ҷ.3. / Эдуард Браун. – Техрон, 1327.
8. Гулшани адаб. Намунаҳои назми форсу тоҷик. Асрҳои XIV–XV. Ҷилди сеюм. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 384 с.
9. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн; тасвир]: иборат аз 15 ҷилд. Ҷ.11. Зери назари Муҳаммад Муин, Сайид Ҷаъфар Шаҳидӣ /Алиакбар Деххудо. – Техрон: Сипехр, 377. – с.16135-17792
10. Е.Э.Бертелс. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ.Таҳия вироиш ва баргардони Муҳаммадали Аҷамӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2015, –528 с.
11. Ёршотир, Эҳсон. Шеъри форсӣ дар аҳди Шохрух (нимаи аввали қарни нухум ё оғози инҳитот дар шеъри форсӣ [Матн]. Эҳсон Ёршотир. – Техрон, 1334/1955. – 250 с.
12. Озар, Раҳим Саломат. Вижагиҳои барҷастаи сабкӣ дар мусиқии ғазалиёти Қосими Анвор [Матн]. Раҳим Озар Саломат// Рӯхсори забон (фаслномаи нақди забону адаб). – Соли сеюм, поизу зимистон, 1398/2019 №11. – С. 65-90.
13. Раҳматов Баҳром Аҳмадҷонович. Зухурии Туршезӣ ва анъанаи соқиномасарой дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) – Хучанд: Ношир, 2021. – 182 с.

14. Саломатозор, Раҳим. Вижагиҳои барҷастаи сабқӣ дар муסיқии ғазалиёти Қосими Анвор. Рухсори забон (нақди забонӣ ва адабӣ) соли сеюм, шумораи ёздаҳум, зимистон 1398.
15. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. - Ҷилди 3, баҳши 2. Чопи даҳум. – Техрон: Фирдавс, 1373. – 1461 с.
16. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон (аз авоили қарни ҳаштум то поёни қарни нухуми ҳиҷрӣ). Ҷ.4. – Техрон: Фирдавсӣ, 1364/1985. – 607 с.
17. Тоҷибоев Шарифҷон. Андешае чанд оид ба маснавиҳои хурдҷамии Қосими Анвор // Номаи Донишгоҳ, № 3(44) 2015, Хучанд. –С.97-101.
18. Хучандӣ, Камол. Девон (матн итиқодӣ). Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. –Хучанд: Хуросон, 2020. – 1328 саҳ.
19. Хумоӣ, Ҷалолиддин. Таърихи адабиёти эрон. Ҷ.1. – Техрон: Хучаста, 1375/1996. –343 с.
20. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ (аз оғоз то имрӯз). [Матн]. Сирусӣ Шамисо. – Техрон: Ромин, 1370/1991. – 216 с.
21. Шодӣ, Али Солор. Аҳвол ва муносибати Садруддин Сафавӣ ва нақди афсонаи Қосими Анвор. Пажӯҳишоти таърихӣ (илмӣ-пажӯҳишӣ) Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ– Донишгоҳи Исфохон давраи чаҳид шумораи 1, баҳори 1377, –С. 67-100.

БАРАСИИ МЕРОСИ АДАБИИ ҚОСИМИ АНВОР

Дар мақола муҳимтарин сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва илмӣ барои омӯзиши дақиқи осори шоири орифи қарни XIV- XV Қосим Анвор (757/1356–837/1433) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар мақозаи мазкур осори шоир дастабандӣ шуда зина ба зина бо маснавӣ ғазалиёти шоирони пешин мушоҳидаву муқобалагузорӣ шудааст. Дар охири натиҷаҳои бадаст омада дастабандӣ шуда, мураттиб онро ба тартиб ба хонанда пешниҳод менамояд. Лозим ба таъкид аст, ки дар ҳоли ҳозир мақолаи мазкур мукаммалтарин баррасии осори Қосими Анвор мебошад.

Важҳои калидӣ: Қосими Анвор, куллиёт, ғазал, нусхаҳои хаттӣ, маснавӣ, қасида, рубоӣ, рисолаҳои Қосими Анвор.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАСИМА АНВАРА

В статье рассмотрены важнейшие литературные, исторические и научные источники для детального изучения творчества поэта и мистика XIV-XV веков Касима Анвара (1356/1357-1437/837). Также на упомянутом рынке произведения поэта сгруппированы одно за другим с маснавами и газелями предшествующих поэтов. Наконец, полученные результаты классифицируются, и порядок предлагается читателю. Необходимо подчеркнуть, что на данный момент упомянутая статья является наиболее полным обзором творчества Касима Анвара.

Ключевые слова: Касим Анвар, клиат, газаль, рукописи, маснави, касида, рабаи, трактаты Касима Анвара.

REVIEW OF QASIM ANWAR'S LITERARY HERITAGE

In the article, the most important literary, historical and scientific sources for the detailed study of the works of the poet and mystic of the 14th-15th century Qasim Anwar (1356/1357-1437/837) have been examined. Also, in the mentioned market, the poet's works are grouped one by one with masnavis and ghazals of previous poets. Finally, the obtained results are categorized, and the order is suggested to the reader. It is necessary to emphasize that currently the mentioned article is the most comprehensive review of Qasim Anwar's works.

Keywords: Qasim Anwar, kliat, ghazal, manuscripts, masnavi, qaseedah, raba'i, treatises of Qasim Anwar.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидов Исмоил Холмаҳмадович-докторант (phd)-и ихтисоси адабиётшиносии кафедраи адабиёти классикии тоҷикии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Фафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд) Тел: (+992) 929811365;

Сведения об авторе:

Саидов Исмаил Холмаҳмадович-докторант(PhD) кафедры классической таджикской литературы факультета классической литературы Государственного технического университета «Худжандский государственный университет имени академика Б. Фафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд) Тел: (+992) 929811365;

About the author:

Saidov Ismail Kholmakhmadovich-doctoral student (phd) of the Department of Classical Tajik Literature of the Faculty of Classical Literature of the State Technical University «Khujand State University named after Academician B. Fafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand) Tel: (+992) 929811365;

КОРБУРДИ ТАЛМЕҲ ВА ИСТИОРА ДАР АШЪОРИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Абдуллоева П. С.

Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ

Дар китоби «Санъати сухан»-и Туракул Зеҳнӣ омадааст, ки «талмеҳ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеъри маъруфи яке аз саромадони сухан» мебошад [5, с.128].

Хусайнӣ, Атолло Маҳмуд дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» дар бораи санъати талмеҳ чунин навиштааст: «Ишорат кардан дар мазмуни калом ба қиссаи машҳур, ё шеъре нодири машҳур, ё масале машҳур» [11, с.84].

Дар Тоҷикистон доир ба истифодаи санъати талмеҳ дар осори адибони форсу тоҷик адабиётшиносон Сӯфиев Ш.З. [13, с.224]., Шарипов Ш.Р. [19, с.52-63]., Джурахонова М. [3, с. 223], Марофиева С., Мирхайдарова Н.Х. [10, с.1217]., Хучова М. [15, с.154]. ва дар Эрон муҳаққиқон Чехрқонӣ Ризо, Қосимзода Саидалӣ, Зулқадр Маҳбуба [16, с.195], Кубро Раҳбари Чиранда [6, с.221] ва дигарон мақолоти илмӣ навиштаанд.

Мақсад аз таълифи мақолаи мазкур баррасии яке аз масоили мубрами адабӣ – тасвиروفаринӣ ва мазмунсозии шоири асри XVIII ҳавзаи адабии Зарафшон - Муллоюсуф Мазмуни Зарободӣ тавассути ду санъати бадеӣ: талмеҳ ва истиора аст, ки бори аввал ба риштаи таҳқиқ кашида мешавад.

Мазмуни Зарободӣ яке аз шоирони ғазалсарои асри XVIII мебошад, ки то ҳол ношинохта боқӣ мондааст ва тибқи нақлу ривоятҳо соли 1744 -и мелодӣ дар деҳаи Заробод (имрӯз Зарободи ноҳияи Айнӣ) чашм ба олам кушода, то охири умр дар ҳамин ҷо зиста, ҳоло оромгоҳаш дар қабристони деҳа мавҷуд аст. Суханвари зарободӣ аз худ як девони ғазал боқӣ гузоштааст, ки он чанд нусха дошта, бо саъю кӯшиш ва эҳтимоми Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ соли 2002 дар нашриёти «Сурушан» «Ғузидаи ғазалиёт»-и шоир ба нашр расидааст.

Тавре аз мутолиаи девони шоир аён мегардад, мавзӯҳои ғазалиёти ӯ иборат аз ишқу ошиқӣ, сӯзу гудози ошиқ, номехрубониҳои маҳбуба, афкори фалсафӣ, тасаввуфӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ва ғайра мебошанд.

Мазмун ғазалро сода ва самимӣ мегӯяд, ки ин монанд аст ба рӯди софу поке, ки оғози дарёҳои азим ва пурталотуми шеъри форсии тоҷикӣ аст.

Мазмуни Зарободӣ ба шоирони мутасаввиф пайравӣ мекардааст. Дар ҳақиқат ҳам, бештари ғазалҳои суханвар, хусусан, ғазалҳои, ки мазмуни фалсафӣ, тасаввуфӣ ё ин ки ирфонӣ доранд, бо риоя намудани ин услуб ва бо истифода намудан аз истилоҳот ва ибороти он гуфта шудаанд.

Барои ифодаи мавзӯоти зикршуда шоир дар ашъораш аз санъати талмеҳ ва истиора фаровон истифода намуда, ӯ дар аксари ғазалҳои ишора ба қиссаҳои қуръонӣ, ривоятҳои таърихӣ ва ашҳоси таърихӣ асотирӣ намудааст.

Талмеҳ ва истиора дар шеъри Мазмуни Зарободӣ мавқеи муҳим дошта, тавре аз баррасии ғазалиёташ возеҳ мегардад, шоир дар истифодаи ин ду навъи санъати бадеӣ маҳорати комил дошта, ба ин восита таъсири сухани ӯ зиёд ва аҳдофи муаллиф нишонрас баён шудаанд.

Ба пиндори адабиётшиноси тоҷик Шарипов Ш.Р. ва муҳаққиқони эронӣ Чехрқонӣ Ризо, Қосимзода Саидалӣ, Зулқадр Маҳбуба талмеҳро метавон ба гурӯҳҳои зайл таксим кард:

1. Талмеҳ аз ашҳоси асотирии мардуми форсу тоҷик
2. Талмеҳ аз қаҳрамонони асарҳои адабӣ
3. Талмеҳ аз истифодаи афсонаву ривоятҳои динӣ
4. Талмеҳ аз рӯйдодҳо ва ашҳоси таърихӣ
5. Талмеҳ аз воқеаҳои фарҳангӣ, номҳои ҷуғрофӣ

Агар аз ҳамин дид ба масъалаи корбурди талмеҳ дар ашъори Мазмуни Зарободӣ таваҷҷуҳ намоем, метавон талмеҳоти ғазалиёти шоирро ба чор гуруҳи зерин дастабандӣ намуд:

1. Талмеҳ аз қаҳрамонони асарҳои адабӣ: *Лайлӣ, Мачнун, Ширин, Фарҳод, Кӯҳкан, Зулайхо, Юсуф.*

2. Талмеҳи динӣ: *сураи «Бақара», аси Буроқ, Мансури Ҳаллоҷ, Исми Аъзам, Исрофил, қӯҳи Тӯр, Мӯсо, ҳавзи Кавсар, Саййиди Мухтор, Довуду Мӯсову Сулаймону Юсуф, Хизр, яди байзо, Аюб, Салсабил, Каъба, Саййиди Аброр.*

3. Талмеҳи ашҳоси таърихӣ: *Маҳмуди Ғазнавӣ, Сикандар, Аёз.*

4. Талмеҳ аз воқеаҳои фарҳангӣ, номҳои ҷуғрофӣ: *Чайхун, Ховар*

Нӯшҳо карда лабат аз ҷӯйбори *Салсабил,*

*Дар даҳони нозукат оби бақо мебинамат [4, с. 32].
Дарди ишқат, ки ниҳон буд даруни дил,
3-он ҷудо монда маро ашқи равон **Чайхун** аст [4, с. 33].
Мазмун, ту аҳад, ба **Каъба** ҷон боз,
Дон, расми сулуки ишқ ин аст [4, с. 43].
Хуш он, ҷоно, намояд он шукӯҳи Ховари хуснаш,
Ба рӯям таънбозиҳо зи рӯи Офтоб ояд [4, с. 75].*

Аз корбурди талмеҳот дар ғазалиёти шоир маълум мешавад, ки ӯ давовини шоирони Моваруннахру Хуросонро хуб омӯхта, аз қиссаву ривоятҳои зиёде бохабар будааст.

Шоир ҳангоми истифодаи санъати талмеҳ бештар ба қиссаҳои пайambarон Довуду Мӯсову Сулаймону Юсуф (а) ва ашҳоси машҳури қиссаю дostonҳо ба мисли *Лайлӣ*, *Мачнун*, *Ширин*, *Фарҳод*, *Кӯҳкан*, *Зулайҳо*, *Юсуф Довуду Мӯсову Сулаймону Юсуф*, *Хизр*, *Мансури Ҳаллоҷ*, *Маҳмуди Ғазнавӣ*, *Сикандар* ва *Аёз* ишораҳо намудааст. Чунончи,

*Шуд банда ба тарзи ниғаҳи масти ту Мазмун,
Бо сад чу Сулаймон назарат бар кафи мӯр аст [4, с. 34].
Нигар, ай нозанин, бо мустамандон гӯшаи чашме,
Фикан ҳамчун Сулаймон як нигоҳе ҷониби мӯрат [4, с. 36].
Доруи дидаи аъмо чи тавонӣ кардан,
Чун Сулаймон назаре кай ба мани мӯр кунад [4, с. 106]
Лек Мазмун барам уммед чу Мӯсои Калим,
Зи таҷаллии ҷанобат бирасад бар мани ур [4, с. 100].
Ҷонро ба роҳи ишқ чу Мансур бохтам,
Бо ҷӯби дор бонги «аналҳақ» зи сар гузаит [4, с. 39].
Омад аз зарби «аналҳақ» гуфтаним шаҳре ба шӯр,
Аз «аналҳақ» гуфтани худ мезанам бар дор чарх [4, с. 48].
Гардиши даврон ба сар афтада чун чархи фалак,
Ҳамчу Хизре мезанам гирди ҷаҳон бисёр чарх [4, с. 48].*

Дар аксари абёти шоир ба қиссаи Лайлӣ ва Мачнун, бахусус, азобу машаққати Мачнун ишора рафтааст:

*Кучо бошад, ки сӯи мо гузори шаҳсавор афтад,
Чу Мачнун дар биёбоне, ки дастам дар миҳор афтад [4, с. 53].
Девонаи шайдо шуда аз ишқи ту Лайлӣ,
Сангиндили бераҳм, зи Мачнун накуни ёд [4, с. 76].
Ки Мазмун аз ҷаҳон вораст, ӯ девонаю Мачнун,
Ба савдои руҳи Лайлӣ кучо маснаднишин гардад [4, с. 89]
Оҳ, аз ниғаҳи шӯҳи ту –ошиқкуши бедод,
Ҷон дода ба ёди лаби ширини ту Фарҳод.
Чӣ шавад ҷилвакунон оӣи ту, эй сарви равон,
Маҳви ҳусни руҳи Ширини ту Фарҳод шавад [4, с. 87].
Чунон Фарҳоди Ширин гаштам аз савдои ишқи ӯ,
Бирафта ақлу ҳушу теши бар худ Кӯҳкан мезад [4, с. 94].
Мазмуни Зарободӣ ҳангоми истифодаи санъати талмеҳ инчунин ба қиссаи Юсуф (а)*

ишораҳои зиёд намудааст:

*Зулайҳо як шаб аз беилтифотиҳои ӯ гуфтӣ,
Ки ишқи ман ба ҷони Юсуфи гулпераҳан мезад [4, с. 94].*

Дар байти зерин ҳам санъати талмеҳ ва ҳам шигарди адабии барҷастасозӣ ба кор рафтааст:

*Агар Юсуф чу дар ойина бинад ҳусни рӯяшро
Шавад ҳайрон, нахоҳад сар бурун кард аз гиребонаш [4, с. 132].
Аз он зулфи сумансо чанд бӯи атр меояд,
Ки аз ҳар тори мӯяш нофаи мушки Хито резад [4, с. 79].
Бимондам дур аз он маҳ, тоқати ҳичрон чӣ сон дорам,
Пайи таскини Мазмун сабри Айюбӣ Худо резад [4, с. 79]*

Дар байти зерини ғазал, ки саросар ишқи ирфонист, ишора ба сураи «Бақара» рафтааст, Аммо дар шакли сураи «Бақар» овардани сураи «Бақара», агарчи ба хотири вазни арӯзӣ бошад ҳам, чандон мувофиқ наафтадааст:

*Мазмун банда гӯӣ, шлоҳӣ, ба фазли хеш,
Бо ҳурмати каломи ту як сураи «Бақар».*

Аз ҷумла, дар байти зерини яке аз ғазалҳои ҳангоми тасвири таҷаллии руҳсори маъшуқа ба кӯҳи Тӯр ишора кардааст:

*Он вақт, ки рухсор ба ушиоқ намоӣ,
 Гуё ба назар барқи таҷаллӣ кӯҳи Тур аст*[4, с.34].
 Аз шахсиятҳои таърихӣ Искандари Мақдунӣ талмеҳ сохтааст:
*Дил ба савдои ҳаёлаш рафта аз худ меравад,
 Пеши ӯ ойинаи рӯяш Сикандар доштам* [4, с.199].
 Басомади талмеҳоти ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ дар ҷадвали зер чунин омадааст:

№б/т	Вожа	Басомад
	<i>Ховар</i>	1
	<i>Кӯҳи Тур</i>	1
	<i>Довуд</i>	1
	<i>Аюб</i>	1
	<i>Саййиди Аброр</i>	1
	<i>Сураи «Бақара»</i>	2
	<i>Чайхун</i>	2
	<i>Маҳмуди Ғазнавий</i>	2
	<i>Исрофил</i>	2
	<i>Саййиди Мухтор</i>	2
	<i>Ҳавзи Кавсар</i>	2
	<i>Сулаймон</i>	2
	<i>Яди байзо</i>	2
	<i>Салсабил</i>	2
	<i>Асти Буроқ</i>	3
	<i>Аёз</i>	3
	<i>Исми Аъзам</i>	3
	<i>Мӯсо</i>	3
	<i>Хизр</i>	3
	<i>Каъба</i>	3
	<i>Мансури Ҳаллоҷ</i>	4
	<i>Сикандар</i>	4
	<i>Ширин</i>	5
	<i>Маҷнун</i>	5
	<i>Лайлӣ,</i>	5
	<i>Юсуф</i>	7
	<i>Зулайхо</i>	8
	<i>Фарҳод, Кӯҳкан</i>	8

Дар «Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ»-и Туракул Зеҳнӣ дар бораи истиора омадааст, ки «истиора дар луғат ба маънои ба орият гирифтани чизе меояд, вале дар адабиёт як намуди маҷоз буда, ба ҷойи як калимаи дигар истифода шудани калимае мебошад» [5, С. 128].

Дар Тоҷикистон доир ба истифодаи санъати истиора дар осори адибони форсу тоҷик адабиётшиносон Сӯфиев Ш.З. [13, с.224]., Шарипов Ш.Р. [19, с. 52]., Тоҷибоев Ш., Раҳматов Б.А. [12, С. 35], Низомова Г.С. ва дар Эрон муҳаққиқон Муҳаммадризо Акрамӣ [1, с. 75]., Баҳром Микдодӣ [9, с. 138] ва дигарон мақолати илмӣ навиштаанд.

Туракул Зеҳнӣ аз қорбурди фаровони истиораи равшан ва пӯшида дар адабиёт сухан гуфтааст [5, с.129].

Дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ ин ҳар ду навъи истиора басомад доранд. Чунончи, дар абёти зерини Мазмун истиораҳои моҳи нав, ҳилол, маҳи рӯй ба ҷашм мерасанд:

Ёд меояд ҳилолери бубинам дар фалак,
Моҳи нав дар осмон монанди абруйи шумо.
 Аз шуқӯҳи **хирмани ҳусни** туам шаб рӯз буд,
 Оламеро карда бас рушан **маҳи рӯйи** шумо.
 Андалеби маст, Мазмун, буд дар шӯру наво,
 Шуд гирифтаре чу булбул бо **гули рӯйи** шумо [4, с.20].

Дар абёти боло дар таркиби «хирмани ҳусн» шоир истиораи пӯшида офарида, тавассути таркибҳои «гули рӯй», «маҳи рӯй», «моҳи нав» истиораи равшан сохтааст.

Дар абёти зерин низ истиораи равшан ба ҷашм мерасад:
 Гоҳ дар шаб менамоӣ рӯйи моҳи хешро,
 Лек рушан мекунад тарзи нумуяи Офтоб.
 Гарчи аз машриқ ба мағриб дидани ҳусни руҳат
 Меравад Маҳ, лек менамод ба рӯят Офтоб [4, с.30].

Дар ғазалиёти шоир боз метавон бо истиораҳои пӯшидаи «хуршеди ҳусн, «шамъи рухсор», «доғи ҳичрон», «наҳди қад», «шамъи ҷамол», «қорвони умр», «ашки ҳасрат», «хирмани ҳусн», «муҳри хомӯшӣ», «шуъла задани ҳусни хуршеди рух», «қитъаҳои ҷашм», «ҷароғи ҳусн», «оташи ишқ», «синони новак», «хонаи дили зулмат», «риштаи меҳру вафо», «тори умр» ва садҳои дигар мувоҷеҳ гашт, ки дар як радиф, онҳо тасвирҳои мутаноқизро ба ёд оварда, аз ҷониби дигар, дар адабиёти тоҷик бисёр қорбурд доранд:

*Хурам, Мазмун, афсус, доғи ҳичрон карду рафт охир,
Рабуд аз дидаи ман қадди сарви эътидолаширо [4, с.22].*

*Ашки ҳасрат аз фироқаш меравад бар рӯи ман,
Ў нагӯяд: - Бинам он сарчаишаи намнокро [4, с.24].*

*Хаданги ғам задаӣ, кардаӣ дилам маҷруҳ,
Шикофи синаи ман гуфтаӣ: Нишонӣ ман аст [4, с.31].*

*Васл меҷустам, дарего, бахти бад ёрӣ накард,
Офтоби ҳуснро аз дида пинҳон карду рафт [4, с.35].*

*Лаззати шуълаи ҳусни ту чӣ донанд дигарон,
Рӯ ба рӯ дар назари оина рухсори ту нест [4, с.37].*

*Ҷароғи ҳусни туро шаб, ки дар назар дорам,
Ба хонаи дили зулмат сафоӣ дигар нест [4, с.41].*

*Аз ту натвонам буридан риштаи меҳру вафо,
То ба вақти тори умрамро аҷал афканданат [4, с.42].*

Ба пиндори адабиётшинос Ш.Шарипов «дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ вожаи «доғ» мазмунсозтарин моддаи шеъри Зухурӣ аст, ки дар девони ғазалиёти шоир беш аз 574 маротиба қорбасти шуда, бо он ки дар истифодаи ин калима тақрори суварӣ ҳаёл дар шеъри Зухурӣ ба ҷашм мерасад» [17, с.74-82]. Аз ҷумла, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ таркиби «доғи фироқ» ба ҷашм мерасад, ки муодули «доғи ҳичрон» дар ғазалиёти Мазмун ба қор рафтааст:

*Дида ҳар гоҳ ҷигари доғи фироқи ту ба хоб,
Шуъла дар дафтари таъбир зи тақрир гирифт [14, с.56].*

Дар ғазалиёти Мазмун омадааст:

*Хурам, Мазмун, афсус, доғи ҳичрон карду рафт охир,
Рабуд аз дидаи ман қадди сарви эътидолаширо [4, с.22].*

Таркибҳои «ашки ҳасрат», «шуълаи ҳусн», «тори умр» ва ғайраҳо, ки дар ғазалиёти Мазмун тасвир сохтаанд, дар ашъори шоирони пеш аз шоир умрбасарбурда, аз ҷумла Зухурии Туршезӣ ба ҷашм мерасанд ва ҳатто дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бамавқеътар ва зеботар истифода шудаанд:

*Завқҳо дорам зи мавҷи ашки ҳасрат ҳар даме,
К-орзу дар шӯразори сина камтар медамад [14, с.343].*

*Таҷаллӣ қард бар Тури тамошо шуълаи ҳусне,
Ки зикри партаваи дар қиссаи Айман намегунҷад [14, с.367].*

*Кунад ангуштпечи раишқ тори умрро кӯтаҳ,
Ҳами зулфи дарозашро агар гоҳе шикан бӯсад. [14, с.202].*

Агар аз лиҳози сохт ба истиораҳои ғазалиёти Мазмун дида андӯзем, навъҳои зерини истиора ҷашмгир аст:

1. Истиораҳои исмӣ.

*То гирифтори руҳи он гулӯзорам қардаанд,
Меҳри ўро бар дили решу фигурам қардаанд [4, с.98].*

2. Истиораҳои исмию сифатӣ.

*Гар ба ногаҳ аз ниқобаи сарви ноз ояд бурун,
Офтоби ҳусни рӯяи он замонам мекушад [4, с.106].*

3. Истиораи сифатӣ.

*Тури миҷгонро ба ҷон зад, бегумонам мекушад,
Новаки хунрезӣ он абрукамонам мекушад [4, с.106].*

4. Истиораи феълӣ.

*Гар сарви равон ҷилвақунон дар назар ояд,
Ман банда бар он тарзи хироманда нигоҳат [4, с.40].*

Хулоса, тавре ки мебинем, санъати талмех дар шеъри Мазмуни Зарободӣ васеъ ба кор рафта, шоир зимни ишора ба қисса ва шахсиятҳои таърихӣ ва динӣ ба таври муъҷаз ибрати рӯзгори гузаштагонро гӯшзад мекунад.

Мазмунсозӣ ва тасвиروفаринии зиёд тавассути талмехоти динӣ гувоҳи он аст, ки шоир эътиқодоти зиёди мазҳабӣ дошта, дар ифодаи матлаб аз онҳо як навъ ҳамоҳангии эътиқодии худро таҷассум намудааст.

Аз талмехоти асотирӣ истифода накардааст. Шояд ба он хотир бошад, ки талмехоти асотирӣ дар адабиёти тоҷик ниҳоят зиёд қорбаст шуда, то ҷое «обшуста» гардидаанд ва аз тарафи дигар, шояд муҳити рӯзгори шоир ҳаминро тақозо менамуд.

Дар ғазалиёти шоир ҳам истиораи равшан ва ҳам пӯшида басомад дошта, аз лиҳози сохт истиораҳои исмию сифатӣ ва феълӣ дар ашъори шоир қорбурд дошта, бештар Мазмун тавассути истиораҳои исмӣ тасвир офаридааст.

Мазмуни Зарободӣ дар қорбурди истиораҳои пӯшида чандон муваффақ нашудааст. Зеро истиораҳои пӯшидаи қорбурди ӯ дар ашъори шуарои пешин низ ба ҷашм расида, як навъ истиораҳои тақрорро ба назар меоранд.

АДАБИЁТ

1. Акрамӣ, Муҳаммадризо. Истиораҳои таъвилӣ дар ғазали Бедили Деҳлавӣ. / Муҳаммадризо Акрамӣ Китобмоҳи «Адабиёт». Шумораи 19, паёпайи 133. Обони 1387.- С.75.
2. Алимзода Ҳ. Шоире аз рустои Заробод. <http://omuzgor-gazeta.tj/blog-detail.php?id=3569>. / Ҳ.Алимзода - Санаи мурочиат: 25.09.2021
3. Джурахонова М. Роль поэтической фигуры талмех в «Василат-ун-наджот» Мухаммадхусайна Ходжи// Вестник ТНУ. №7. 2018.- С.223-227.
4. Зарободӣ, Мазмун. Гузидаи ғазалиёт. Бо таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Алии Муҳаммади Хуросонӣ. / Мазмун Зарободӣ - Душанбе: Сурушан, 2002 – 273 С.
5. Зеҳнӣ, Туракул. Санъати сухан. – Душанбе: Адиб, 2007., С. -128-131.
6. Кубро Раҳбари Чиранда. Сайре дар шиноҳти талмех. Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. – 2005. - №1. – С.221.
7. Кубро Раҳбари Чиранда. Талмех дар адабиёти форсӣ/ Кубро Раҳбари Чиранда // Паёми Донишгоҳи миллии. -2005.-№1.-С.224.
8. Марофиева С. Қорбасти санъати талмех дар ашъори Мирабдуллоҳи Файёз// ДДҲБСТ. №2. 2014.- С.221-228.
9. Микдодӣ, Баҳром. Фарҳанги истилоҳоти нақди адабӣ. Ҷопи аввал./ Баҳром Микдодӣ -Техрон: Интишороти фикри рӯз, 1378.-С.138.
10. Мирхайдарова Н.Х. Аллюзия в поэзии А.С. Пушкина/ Н.Х. Мирхайдарова.- Текст: непосредственный// Молодой ученый.- 2014.-№4 (63).- С. 1217-1220.
11. Хусайнӣ, Атоулло Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ. / Хусайнӣ, Атоулло Маҳмуд-Душанбе: Ирфон, 1974.-С.84.
12. Раҳматов Б.А. дар «Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои сокиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII)»./ Б.А.Раҳматов – Хучанд: Ношир, 2021. – С.35.
13. Суфиев Шодимуҳаммад Зикриёевич. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков. / Зикриёевич Шодимуҳаммад Суфиев – Душанбе: Дониш, 2011. – 224 с.
14. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. / Зухурӣ Туршезӣ – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.56
15. Хучова М. Санъати «талмех» дар ашъори Сӯзани Самарқандӣ// Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. №1(245). 2017.-С.154-160.
16. Чехрқонӣ Ризо, Қосимзода Саидалӣ, Зулқадр Маҳбуба. Таҳлили биноматнии талмехот дар шеъри Муҳаммадқозими Қозимӣ// Қовишномаи забон ва адабиёти форсӣ. №41. 1398.- С. 195-212.
17. Шарипов Ш.Р. Доғ – мазмунсозтарин унсури шеъри Зухурии Туршезӣ//Маҷ.Аҳбори ДДҲБСТ. -Хучанд, 2021. - № 2(87). - С.74-82.
18. Шарипов Ш.Р. Қорбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ//Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе, 2020. - № 5(88). - С.139-143.
19. Шарипов Ш.Р. Сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмех//Маҷ.Аҳбори ДДҲБСТ. - Хучанд, 2021. - № 4(89). - С.52-63.

ҚОРБУРДИ ТАЛМЕХ ВА ИСТИОРА ДАР АШЪОРИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Муллоюсуф Мазмуни Зарободӣ яке аз шоирони соҳибдевор ва закитабӣ асри XVIII буда, девонаш пурра аз ғазалиёт иборат аст. Мавзӯҳои ғазалиёти ӯ иборат аз шиқу ошиқӣ, сӯзу гудози ошиқ, номехрубониҳои маҳбуба, афкори фалсафӣ, тасаввуфӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ва гайра мебошад. Мазмун ғазалро сода ва самимӣ мегӯяд, ки ин монанд аст ба рӯди софу поке, ки оғози дарёҳои азим ва пурталотуми шеъри форсии тоҷикӣ аст. Шоир дар ашъораи аз

санъатҳои гуногуни бадеӣ фаровон истифода кардааст. Талмех ва истиора дар шеъри Мазмуни Зарободӣ мавқеи муҳим доранд.

Калидвожаҳо: Мазмуни Зарободӣ, шоир, шеър, ғазал, ирфон, тасаввуф, санъати бадеӣ, талмех, истиора, барҷастасозӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЛЛЮЗИИ И МЕТАФОРЫ В ПОЭЗИИ МАЗМУНА ЗАРАБОДИ

Мулла Юсуф Мазмун Зарободи, является одним из одарённых поэтов XVIII века – владельцем сборника поэтических произведений, чьё произведение полностью состоит из газелей (сонет). Темы его стихотворного произведения имеют любовные, страстные, врождённые (в отношении возлюбленных), философские, мистические, социальные и другие значения. Содержание его произведений (газель) простое и искреннее, что подобно чистой реке, являющейся началом огромных и бурных рек таджикско-персидской поэзии. Поэт использовал в своих стихах множество различных художественных образов. Аллюзия и метафора играют важную роль в поэзии Мазмуна Зарободи.

Ключевые слова: Мазмун Зарободи, поэт, поэма, газель, мистицизм, суфизм, художественное искусство, аллюзия, метафора, выделение.

THE USE OF ALLUSION AND METAPHOR IN THE POETRY OF MAZMUN ZARABODY

Mullah Yusuf Mazmun Zarabodi is one of the gifted poets of the 18th century - the owner of a collection of poetic works, whose work consists entirely of gazelles (sonnet). The themes of his poetry are touch on love, passionate, innate (in relation to lovers), philosophical, mystical, social and other meanings. The content of his works (ghazal) is simple and sincere, which is like a clean river, originating of huge and turbulent rivers of Tajik-Persian poetry. The poet uses many different artistic formations in his poems. Allusion and metaphor play an important role in the poetry of Mazmun Zarabodi.

Keywords: Mazmun Zarabodi, poet, poem, ghazal, mysticism, Sufism, art, allusion, metaphor, emphasis.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуллоева Парвина Саидҷоновна - унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ, 33, abdulloeva-parvina@mail.ru; тел: (+992) 931466410;

Сведения об авторе:

Абдуллоева Парвина Саиджановна - соискатель Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, Проспект Рудаки, 33, abdulloeva-parvina@mail.ru; тел: (+992) 931466410;

About the author:

Abdulloeva Parvina Saidjanovna- applicant for the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave, abdulloeva-parvina@mail.ru; tel: (+992) 931466410;

ТДУ 891.550

ЗИНДАГИНОМАИ САЛМОНИ СОВАЧӢ ДАР ОСОРИ АДАБӢ ВА ТАҲҚИҚӢ

Ҳафизова Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Шоири маъруфи асри XIV, қасидасарои муқтадир ва ғазалсарои бомаҳорат Ҷамолиддин ибни Алоуддин Муҳаммад, мутахаллис ба Салмон маъруф ба Салмони Соваҷӣ соли 709 х (1310м) дар шаҳри Соваи чануби Эрони вилояти Форс, дар оилаи Алоуддини Муҳаммад ба дунё омадааст. Падараш яке аз шахсони муътабари давр буда, дар вилояти худ ба корҳои молиёт машғул будааст. Шоир соли 778 ҳиҷрӣ (1376 милодӣ) дар зодгоҳаш вафот кардааст.

Муҳаққиқону донишмандон назару андешаҳои худро роҷеъ ба шахсияти Салмон ва осори мондагори ӯ ибраз дошта, ҷаҳонбинӣ, маҳорати шоирӣ, сарчашмаҳои эҷодӣ, таҳайюлотии бадеӣ, фасоҳату балоғати забону сабки баёни адибро муайян карда, мақоми адабии Салмонро дар қаламрави шеъри форсии тоҷикӣ таъйин намудаанд.

Бо вучуди ин, андешаҳо доир ба осори боқимондаи Салмони Соваҷӣ, бавижа маҳорати шоирии ӯ зиёданд, аз ин рӯ, хостем оид ба ин мавзӯ ақидаҳои худро, ки аз ҷониби муҳаққиқон,

адибон ва тазкиранависон вобаста ба ҳаёту фаъолият ва зиндагии шоир дарҷ гардидаанд, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор диҳем.

Аввалан, бояд гуфт ки дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ доир ба ин мавзӯ рӯбарӯ шудем. Муаллиф тазкираи хеш дар бораи адибон ва намояндагони адабиёти асрҳои XIII-XV басо муфассал ва эътимодбахш маълумот додааст. Метавон гуфт, ки тамоми муҳаққиқони суҳаншинос аз ин тазкира васеъ истифода намудаанд. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи хеш исми Салмони Соваҷиро Ҳоча Салмони Соваҷӣ қайд кардааст. Дар дохили матн бошад, таъкид намудааст, ки Ҳоча Салмон мулаққаб аст бо Ҷамолуддин: «*Ва лақаби ӯ Ҷамолуддин аст*» [4, с.144].

Вобаста ба волидони Салмон муаллиф аз падари ӯ ёд оварда, исми эшонро Ҳоча Алоуддини Муҳаммади Соваҷӣ зикр намудааст. Баъдан, рӯч ба дар дарбори Амиршайх Ҳасани Нуён ва ҳамсараш Дилшодхотун дар Бағдод хизмат намуданаширо қайд намуда, ҳамчунин, ёдрас шудааст, ки Салмони Соваҷӣ бо Ҳасани Нуён ва ҳамсари ӯ дар дарбор муносибати ҳасана доштааст. Ҳамин муносибат ва ҳамбастагии яқдигар будааст, ки Дилшодхотун тарбияи фарзанди худ Увайсро бар дӯши ӯ вогузор мекунад. Ҳамчунин, лаҳзаи бо Амиршайх Ҳасан суҳбат кардану мақбул афтоданро Давлатшоҳи Самарқандӣ бо овардани ҳикояе пурра месозад:

Рӯзе Амиршайх Ҳасан тир меандоخت ва Саодат ном ғулومه медавиду тир меовард. Ба ин муносибат Салмон бадохатан қасидае дар мадҳи ӯ мегӯяд:

*Чу дар бори чочикамон рафт шох,
Ту гуфти, ки дар бурҷи Қавс аст моҳ.
Ду зоги камон бо уқоби сепар,
Бидидам ба як гӯша оварда сар...
Ки дар аҳди султони соҳибқирон,
Накардаст кас зӯр ҷуз бар камон* [8, с.44].

Аз ин бадеҳае, ки Салмони Соваҷӣ дар мадҳи хунари Амиршайх Ҳасан сароидааст, таваччуҳи ӯ нисбат ба Салмон бештар мегардад. Ҳамин тавр, баъд аз ҳокимияти Амиршайх ба ҷойи ӯ фарзандаш Султон Увайс ба тахт мешинад ва Салмон ҳамчун шоири дарбор дар давраи салтанати ӯ хизматро идома медиҳад. Фарқ миёни даврони Увайс аз Ҳасан бар Салмони Соваҷӣ ин будааст, ки Султон Увайс нисбат ба устои худ каме ҳам бошад, беаҳамият мешавад. Аз ин кор дасисабозон ва бадхоҳони шоир истифода бурда, меҳоханд, ки ӯро дар дарбор дасткӯтоҳ кунанд. Бо ҳамаи ин нигоҳ накарда, шоир тоқат ва сабру таҳаммулро ихтиёр карда, поси хотир дар дарбор мемонад. Баъдан, Султон Увайс дар даврони ҷавонию камолоти хеш ногаҳон, аз дунё мегузарад ва ба ҷойи ӯ писараш султон Ҳусайн ба тахт менишинад. Дигар Салмон дар назди шоҳи ҷавон обрӯву эътимоди хешро ҳис накарда, азоби сахтӣ руҳӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ кашидааст. Дар ин давра заъфи пирӣ бар ӯ асар карда, пой ва чашмаш низ ӯро азоб медиҳад.

Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар боби ҳафтуми «Баҳористон»-и худ, ки хусусияти тазкиравӣ дорад, доир ба Салмони Соваҷӣ кӯтоҳ, мухтасар ва басо дақиқ ибрози ақида намуда, чунин зикр мекунад: «*Вай шоире фасеҳ ва суҳангузоре балеғ аст*» [2, с.173]. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ гарчи бештар доир ба мероси адабӣ ва хунари шоирии вай ибрози ақида намудааст, лек нуктаи асосӣ он аст, ки Салмони Соваҷӣ аз мадди назари эшон дур намондааст. Ҷолиби таваччуҳ ин аст, ки исмашро на мисли Давлатшоҳи Самарқандӣ Ҳоча Салмони Соваҷӣ ё ин ки мисли дигар муҳаққиқон Ҷамолуддин ибни Алоуддин Муҳаммади Соваҷӣ, балки танҳо Салмони Соваҷӣ овардааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар хунари шоирӣ Салмон дар адабиёт мавқеи устуворро соҳиб будааст. Ва доир ба таърихи валодату маргаш маълумоте надода бошад ҳам, аз ҷониби таҳиягари матн, ва муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод дар поварақи китоби «Баҳористон» зиндагии Соваҷиро ба солҳои 1300-1376 милодӣ нисбат додааст. Гарчи қисми зиёде аз муҳаққиқони адабиёт таърихи ҳаёти Салмони Соваҷиро солҳои 1310-1376 нисбат додаанд.

Муҳаққиқи дигари таърихи адабиёти тоҷик Холиқ Мирзозода дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» [9] вобаста ба таърихи зиндагии шоир Салмони Соваҷӣ чунин ибрози назар намудааст: «*Соли 1310 дар шаҳри Сова таваллуд мешавад, баъди хатми таҳсил дар ҷавонӣ ба вазифаи шоирии дарбори Султон Абусаиди Элхонӣ дохил шуда, баъди вафоти ӯ декабри соли 1335 дар хизмати соҳибони тахту тоҷ Шайх Ҳасани Ҷалоирӣ ва фарзандонаш умр ба сар бурдааст*» [9, с.310]. Маълумоти овардаи Холиқ Мирзозода нисбати ахбори Давлатшоҳи Самарқандӣ дигаргунатар мебошанд. Эшон дар китоби хеш ба дарбор роҳ ёфтани шоирро на ба воситаи касе, ҳатто падараш, балки бо кӯшишу ғайрати худ шоир баён намудааст.

Холиқ Мирзозода доир ба мавзӯ ва маконҳои сукунатдоштаи Салмони Соваҷӣ шаҳри Сова - зодгоҳаш, Бағдод маркази ҳокимият ва Озарбойҷонро зикр намудааст. Дар «Тазкират-

уш-шуаро» бошад, танҳо Сова ва Бағдод зикр гаштааст. Лекин вобаста ба даврони пирӣ ва аз дарбор дур шудану ранҷ бурдани шоир маълумоти ин ду сарчашма тақрибан яқранг аст:

*Муддате молики мулки шуаро буд ба ҳақ,
Ин замон ходими чамъи фуқаро хоҳад шуд.*

Муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик Умринисо Казакова зимни таҳқиқоти хеш дар китоби «Назаре ба ғазали Салмони Соваҷӣ» [6] якчанд ақидаеро доир ба таърихи зиндагии Салмон қайд намудааст, ки зикр карданаширо дар ин мақола зарур донистем. Муҳаққиқи мазкур исми шоирро баръакси Давлатшоҳи Самарқандӣ, на Салмон, балки Чамолуддин гуфтааст. Пас ин ҷо дигаргуние байни андешаҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ ва Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ба назар мерасад, ки бузургони гузашта нисбат ба адабиётшинос Умринисо Казакова наздиктар ба зиндагии Салмон буданд, исмиро Салмон ва ҳатто Давлатшоҳи Самарқандӣ бо исрор мулаққаб буданаширо бо Чамолуддин таъкид кардааст, аммо муаллиф лақаби шоирро Салмон зикр кардаасту бас. Дар китоби «Назаре ба ғазали Салмони Соваҷӣ» муаллиф аз маконҳои сукунатдоштаи шоирро танҳо шаҳри Сова зикр намудааст. Яъне, аз маълумоти Холиқ Мирзозода доир ба Озарбойҷон ҳарфе намеравад ва танҳо аз Бағдод будани ӯ ёд мешавад. Эшон бо маълумоти дигар сарчашмаҳо така намуда, иброз доштааст, ки Салмон дар вақти бозгаш бо аҳли хонаводааш оилаширо ба Бағдод омадааст. Дар бобати дар охири ҳаёт ранҷ бурдану фақир гаштанаш, мисли пешиниён маълумот яқранг аст: «Салмон дар баъзе қасидаву қитъаҳои хеш аз барҷомондагиву бемориш чашму пой шикаоят мекунад:

*Иллоти тириву дарди пову заъфи ҷисму чаши,
Мебарад дарди сари мар бандаро аз хидматат [6, с.21].*

Дар китоби «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV [1983], ки аз ҷониби Академияи фанҳои РСФСР Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Институти шарқшиносӣ бо маълумоте рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки ин хусусияти чамъбасти дорад. Муҳаққиқон вобаста ба давраҳои таърихи адабиёти тоҷик, ҳамчунин, аз Салмони Соваҷӣ ёд карда, тарҷумаи ҳоли шоирро мухтасаран. бо далелҳои муътамад зикр намудаанд. Номи Салмонро бар асоси тазкираҳо бар хилофи Ҷомӣ ва Давлатшоҳи Самарқандӣ Чамолуддин зикр кардаанд. Дар ин ҷо иқтибос аз Рашид Ёсимӣ оварда, бештар бо иқтибосҳо аз ҳамин адабиётшинос така намудаанд, яъне соли таваллуди шоирро на соли 1300, балки 1310 ва соли вафоташро 2-юми июли 1376 милодӣ муқаррар намудаанд. Макони зиндагии шоирро шаҳрҳои Сова, Бағдод ва Табрез донистаанд. Новобаста ба дигаргунӣ роҷеъ ба соли таваллуд ва вафоти шоир байни адабиётшиносон ба назар мерасад, доир ба тарзи зиндагии шоир дар тамоми сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ихтилофе дида намешавад.

Салмони Соваҷӣ шоири соҳибистеъдод ва қасидасарои машҳур будааст, ки ҳатто бо унвони «Малик-уш-шуаро»-и дарбор сазовор гардидааст:

*Эй навбахори адл, маро бенаво намон,
В-эй даври рӯзгор, маро болу нар макан.
Даҳ сол рафт, то ба ҳавои ту кардаам,
Тарки диёру маскану маъвои хештан... [6, с.64].*

Зиндагии Салмон дар замони ҳукмронии сулолаи Ҷалоириён низ бад набуд. Шайх Ҳасан ва завҷаи ӯ Дилшодхотун ба шоир илтифот мекарданд ва ӯро ҳамчун шоири дарборӣ дар ҳузури худ нигоҳ медоштанд. Бинобар ин, Салмони Соваҷӣ он қадар ҳудро озод ҳис намекард. Ғайр аз ин, тарбияи шоҳзода Увайс низ ба уҳдаи Салмон гузошта шуда буд. Аз ин бармеояд, ки Салмон ҳеч фурсате аз дарбор чундо шудан надошт ва солиёни дароз дур аз хешу ақрабо дар Бағдод зиндагӣ мекард. Аксар вақт ӯро барои рафтан ба зодгоҳаш – Сова иҷозат намедоданд ва ин вазъ дар қасида ва ғазалиёташ шикаоятҳо мекунанд.

Ба вучуди ин, Салмон ноумед нашуда, хоҳишу дархосташиро дар қасидаҳои ба Дилшодхотун ва Шайх Ҳасан бахшидааш бо исрор такрор менамуд ва оқибат ба ӯ иҷозат дода мешавад, ки ба Сова сафар кунад. Сафари шоир нуҳ моҳ тул мекашад ва ба қавли Рашид Ёсимӣ, Салмон дар ҳамин мусофират аҳли байти ҳамроҳ ба Бағдод меорад. Дар натиҷаи бадгӯйиҳои бахилон ва сайъи муҳолифонаш Салмон аз меҳрубониҳои Шайх Ҳасан ва Дилшодхотун маҳрум гашта, муҳтоҷӣ мекашад, ки ин ҳолат ба зиндагии минбаъдаи шоир бетаъсир намондааст. ӯ дар ғазалиёти худ ба лаҳзаҳои душвори ҳаёти худ ишора намуда, аз ҷафои фалак, бекас ва беғамхор монданааш, шикаоят мекунад:

*3-ин харобободи худ Салмон ба қуллӣ шуд малул,
Эй хуш он рӯзе, ки мо гардем аз ин зиндон раҳо [6, с.21].*

Бояд қайд кард, ки оҳанги шикаятomezи ашъори шоир сол то сол пурқувваттар садо медиҳад ва аз он замони ҳукмронии Султон Увайси Ҷалоирий дар қасидаҳо, қитъаот ва ғазалиёти шикаоят аз беаҳаммиятиву ноинсофии аматорону вазирони дарборӣ равшантар

намоён мешавад. Султон Увайс ба Салмони Соваҷӣ дилбастагии зиёде дошт ва ўро бо худ дар сафар ва юришҳояш ҳамроҳ мебурд. Шароити носози зиндагӣ ва тағйири иқлим дар вақти сафарҳои бешумор ба саломатии Салмон саҳт таъсир кард. Аз қасидаҳо ва қитъаҳои ба Султон Увайс бахшидашудаи Салмон маълум мегардад, ки шоир аз бемории чашму пой, ҳатто баъзан аз барҷомондагии худ шикоятҳо намудааст:

*Иллоти пириву дарди пову заъфи ҷисму чаши,
Мебарад дарди сари ман бандаро аз хидматат [6, с.21].*

Ё ин ки:

*Шоҳо, чаҳор моҳи тамом аст, то маро,
Дур аз саволи ту маразе гаит ошкор.
Ҳамчун қалам маро ба тан нақл мекунад,
Аз ҷо ба ҷо низори хурӯшону зарду зор.
Ҳам дарди пой дораму ҳам дарди ҷисму чаши,
Бо ин ки ҳар се ҳаст маро амри кирдугор [6, с.21].*

Аз шикоятҳои Салмон ба хулосае омадан мумкин аст, ки Султон Увайс Салмонро эҳтиром кунад ҳам, нисбат ба рӯзгор ва ҳаёти шахсии шоир бепарво будааст. Шояд аз ин сабаб бошад, ки аксар вақт рақибони шоир дар ҳаққи вай рафторҳои ношоистаро раво медидаанд.

Дасисаву фитнаи аҳли дарбор, мусофиратҳои пайваста, илова бар ин, бемории чашму пой, ки кайҳо боз шоирро азият медоданд, ўро хеле ҳаставу афкор карда буданд. Салмон борҳо мекӯшад, ки аз хизмати дарбор дур шавад, аз ин рӯ, чанд маротиба ба Султон Увайс узрҳонона дар қасидаҳои худ мурочиат намудааст:

*Дар санои ҳазратат аҳди ҷавонӣ гаит сарф,
Навбати пирӣ расид, акнун ба расми ҳазратат.
Гӯшае хоҳам гирифтани, то агар умре бувад,
Чанд рӯзе бигзаронам дар дуои давлатат [6, с.22].*

Аммо Султон Увайс шоирро намегузошт, ки дар пиронсолӣ орому осуда зиндагӣ ба сар барад.

Аксари тазкиранависон таъкид кардаанд, ки ҳокимони сулолаи Чалоирӣ ба Салмони Соваҷӣ илтифоти зиёд менамудаанд ва ҳатто Султон Увайс ҳокимии вилояти Рай ва Соваро ба ӯ бахшида будааст ва Салмон муддате даромади ин мулкҳоро харчи зиндагӣ менамуд. Дар давраи аввали хизмат дар дарбори Чалоириён Салмони Соваҷӣ маоши муайяне надоштааст, ки ин вазъ осоиши зиндагии ўро халалдор мекардааст. Аммо баъди таъйин кардани маош ҳам, ба Салмон вазирону амирон, ки аз марҳамати шоҳ ба ӯ ҳасад мебуданд, дар расонидани ҳаққи шоир дар тамоми муддати зиндагии ӯ хиёнат мекарданд. Маоши шоирро моҳову солҳо намедоданд ва бо ин айши ўро мудом талх менамуданд.

Баъди вафоти Султон Увайс ва ба сари ҳокимият омадани писари ӯ Султон Ҳусайн кадрӯ эътибори Салмон наафзуд. Ба ғайр аз ин, аввали соли 777 ҳиҷрӣ Салмон, ки муқими Табрез буд, дар қасидае вуруди шоҳ Шучоъро ба Табрез, ки Ҳусайнро ба тарафи Шервон фирорӣ кард), таҳният мегӯяд. Аммо дере нагузашта, моҳи рамазони ҳамон сол Ҳусайн ба Табрез бармегардад. Ҳарчанд ба муносибати бозгашти ӯ Салмон қасидаҳо гуфта бошад ҳам, кинаву ғазаби шоҳро аз худ раҳо карда натавонист. Султон Ҳусайн дигар аз аҳволи шоир хабардорӣ намекард, зорию илтиҷоҳои шоир ҳам суде набахшиданд:

*Ба ҳаққи суҳбати дерин, ки то аз суҳбатат дурам,
И умри хеш маҳрумам, зи ҷони хеш маҳчурам.
На аввал пай ба сад зӯрам кашида чун камон дар худ,
Чаро акнун ба сад зӯрӣ чу тир андозӣ аз дурам.
Маро аз суҳбатат айёми давр афканду медонам,
Ки гар сад узр аз ин орам, нахоҳӣ дошт маъзурам [6, с.23].*

Аммо зиндагии Салмон дар айёми ҳукмронии Султон Ҳусайн дер давом накард ва ӯ соли 778 ҳиҷрӣ дар зодгоҳаш шаҳри Сова вафот кардааст. Рашид Ёсимӣ дар бораи соли вафоти шоир қитъае зикр намудааст. Мувофиқи моддаи таърихи ин қитъа соли вафоти Салмон 778 ҳиҷрӣ мебошад:

*Маҳалли ояти эҷозии порсӣ Салмон,
Ки кард натиқаи пеши дамаш ба аҷз иқрор.
Надид бар сари шоҳи гули сухан асло,
Баҳори табъи ӯ андалеби хушгуфтор.
Тариқи шеър бо ӯ хатм гаит баъд аз вай,
Бидӯхт дастӣ қазо бар дарди сухан мисмор.
Намози шомӣ душанбе, яб аз сафар буда,*

*Ки нақли умр ба як дам чу субҳ кард нисор.
«Бисоти дори қарор» аст соли таърихаи,
Чу кард майл ба сӯйи бисот дори қарор [6, с.23].*

Шоир қариб панҷоҳ соли умрашро дар дарбори Чалоириён гузаронида, қисми зиёди ашъорашро ба мадҳи ҳуқумронони ин хонадон бахшидааст.

Хулоса: Салмони Соваҷӣ аз ҷумлаи суханварони машхурест, ки осори пуробурангу ҷаззоби ӯ ҳанӯз дар айёми зиндагиаш аҳли адабро ба худ ҷалб намуда буд ва асрҳои аср муҳаққиқон ва адабиётшиносон ба мероси гаронбаҳои ӯ тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд. Онҳо ба ҳунари эҷодии шоир баҳои баланд дода, аҳаммияти осорашро дар ташаккули таҳаввули жанрҳои адабӣ таъкид намудаанд, ки ин аз истеъдоди баланд ва маҳорати суханвари Салмони Соваҷӣ гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон / Ҷомӣ Абдурраҳмон.-Душанбе: Ирфон, 1966.-105 с.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон (Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шорреҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод) / Ҷомӣ Абдурраҳмон.-Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. - 139 с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми дуюм.-Душанбе: Дониш, 1983.-232 с.
4. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Самарқандӣ Давлатшоҳ. - Хучанд: Ношир, 2015. - 544 с.
5. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Самарқандӣ Давлатшоҳ. - Душанбе, 1999. - 158с.
6. Казакова У. Назаре ба ғазали Салмони Соваҷӣ / У. Казакова. - Душанбе: Шарқи Озод, 2003. - 136 с.
7. Казакова У. Қасида ва суннатҳои қасидасароӣ дар адабиёти форсу тоҷик (қарнҳои XIII-XIV) / У. Казакова. – Душанбе, 2017. – 368 с.
8. Казакова У. Салмони Соваҷӣ ва ҷаҳони шоирии ӯ / У. Казакова. - Душанбе: Дониш, 2021. - 169 с.
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 / Х. Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1977. - 400 с.
10. Рашид Ёсимӣ. Тагабуъу интиқод ва аҳволу осори Салмони Соваҷӣ / Ёсимӣ Рашид. - Техрон, 1305 х.ш. - 130 с.
11. Сайфиев Н. Хоҷа Ҳофиз ва Салмони Соваҷӣ. Ҷашномаи Ҳофиз / Н. Сайфиев. - Душанбе: Дониш, 1971. С. 125-135.
12. Сайфиев Н. Аз таърихи омӯхта шудани ҳаёт ва эҷодиёти Салмони Соваҷӣ. Чанд мулоҳизаи адабӣ Ҷ. 82 / Н. Сайфиев. - Душанбе, 1973. С. 84-113.
13. Сайфиев Н. Ҷараёни зиндагии Салмони Соваҷӣ. Чанд мулоҳизаи адабӣ. Ҷ. 86 / Н. Сайфиев. - Душанбе, 1973. С. 149-185.
14. Сайфиев Н. Роҷеъ ба достони Салмони Соваҷӣ «Ҷамшеду Хуршед». Чанд мулоҳизаи адабӣ. Ҷ. 94 / Н. Сайфиев. - Душанбе, 1974. С. 79-95.

ЗИНДАГИНОМАИ САЛМОНИ СОВАҶӢ ДАР ОСОРИ АДАБӢ ВА ТАҲҚИҚӢ

Зиндагиномаи адибони давраи классикӣ ва инкишофи адабиёти тоҷику форс то имрӯз ба дараҷаи мукаммалу муфассал омӯхтаву таҳқиқ нашудааст. Дар адабиётшиносии тоҷик доир ба зиндагиномаи Салмони Соваҷӣ тадқиқотҳои гуногун вуҷуд дорад. Ҳар як муҳаққиқ вобаст ба тарзи худ оид ба зиндагиномаи ин шоири равшанфикр назари худро баён кардаанд, вале то ҷойе зиндагиномаи Салмони Соваҷӣ маврид ба таҳқиқи пурра ниёз дорад.

Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур муҳаққиқ оид ба зиндагиномаи яке аз номварони адабиёти классики форсу тоҷик Салмони Соваҷӣ дар осори адабӣ ва таҳқиқӣ маълумот додааст. Ба ақидаи муҳаққиқ оид ба зиндагиномаи Салмони Соваҷӣ тазкиранависон ва тадқиқотчиён назарҳои гуногун пешниҳод кардаанд ва дар бораи таваллуд ва овони зиндагии ӯ маълумоти кӯтоҳе медиҳанд, вале муҳаққиқ маводи зиёдро дар бораи рӯзгор ва фаъолияти ин адиби номвар ҷамъовари намуда, вобаста ба ҳар як ақидаи муҳаққиқон назари шахсиашро баён намуда, кӯшидааст вобаста ба зиндагиномаи шоир маълумоти мукаммалеро пешниҳод намояд, ки барои ҳар як муҳаққиқони соҳаи адабиётшиносӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ мавриди истифода қарор хоҳад гирифт.

Калидвожаҳо: зиндагинома, Салмони Соваҷӣ, осор, осори адабӣ, осори таҳқиқӣ, шоир, муҳаққиқ, адабиётшиносӣ, шеър, шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ, меъроси адабӣ, дарбор.

БИОГРАФИЯ САЛМОНА САВАДЖИ В ЛИТЕРАТУРНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ

Биографии писателей классического периода и развитие таджикской и персидской литературы не изучены и не исследованы до полного и детального уровня. В таджикском литературоведении имеются различные исследования биографии Салмана Саваджи. Каждый исследователь по-своему высказал свое мнение о биографии этого просвещенного поэта, но биографию Салмана Саваджи необходимо исследовать всесторонне.

Поэтому в данной статье исследователь предоставил информацию о биографии одного из известных персидско-таджикских классиков литературы Салмана Саваджи в

литературных и исследовательских работах. По мнению исследователя биографии Салмана Соваджи, комментаторы и исследователи высказывают разные мнения и дают краткие сведения о его рождении и жизни, но исследователь собрал много материала о жизни и деятельности этого известного писателя, и согласно к мнению каждого исследователя, он имеет свое личное мнение, высказал и постарался предоставить полную информацию, связанную с биографией поэта, которая будет использоваться как научный источник для каждого исследователя в области литературоведения.

Ключевые слова: биография, Салман Соваджи, произведения, литературные произведения, исследовательские работы, поэт, исследователь, литературоведение, поэзия, персидско-таджикская поэзия, литературное наследие, двор.

BIOGRAPHY OF SALMON SAVAJI IN LITERARY AND RESEARCH WORKS

The biographies of the writers of the classical period and the development of Tajik and Persian literature have not been studied and researched to a full and detailed level. In Tajik literary criticism, there are various studies of the biography of Salman Sovaji. Each researcher in his own way expressed his opinion about the biography of this enlightened poet, but the biography of Salman Sovaji must be studied comprehensively.

Therefore, in this article, the researcher provided information about the biography of one of the famous Persian-Tajik classics of literature, Salman Sovaji, in literary and research works. According to the biography researcher Salman Sovaji, commentators and researchers express different opinions and give brief information about his birth and life, but the researcher has collected a lot of material about the life and work of this famous writer, and according to the opinion of each researcher, he has his own personal opinion, expressed and tried to provide complete information related to the biography of the poet, which will be used as a scientific source for every researcher in the field of literary criticism.

Keywords: biography, Salman Sovaji, works, literary works, research works, poet, researcher, literary studies, poetry, Persian-Tajik poetry, literary heritage, court.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хафизова Шукрона Маҳмадхоневна-унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.
Тел: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

Сведения об авторе:

Хафизова Шукрона Маҳмадхоневна-соискатель кафедры теория и история литература Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

About the author:

Hafizova Shukrona Mahmadvkhonovna -post-graduatir of the Department of theory and history of literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Phone number: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru

АДИБИ ИНСОНГАРО ВА ОДАМШИНОС

Маҳмудов М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар таърихи адабиёт кам адибоне ҳастанд, ки пайваста як ҳадафи мушаххаси эҷодиро пайгирӣ карда бошанд. Бисёр иттифоқ меафтад, ки адибон бо таъсири низомҳои сиёсӣ, табдили мафкура ва арзишҳои иҷтимоӣ аҳдофи адабию эҷодии худро тағйир медиҳанд, худро ба сиёсати замон мувофиқ месозанд. Аммо адибону суханварони асилу воқеӣ, ки аҳдофашон, андешаи адабию эҷодиашон бояд бар воқеияти зиндагӣ ва ҳақиқати фалсафаи ҳаёт устувор аст, дар ҳаллоқияти адабию ҳунари мавқеи устувори худро тағйир намедиҳанд. Устод Сорбон аз зумраи ана ҳаин гуна нависандагоне ҳастанд, ки ҳам дар зиндагии иҷтимоӣ ва ҳам дар фаъолиятҳои адабӣ аз мавқеи ғоявии худ берун нарафтанд ва нахоҳанд рафт. Агар мо роҳи тайнамудаи эшонро дар адабиёти муосири тоҷик пеши назар орем, бори дигар ба ин ҳақиқати бебаҳс мутақоид мешавем. Чунки рисолати эшон дар ҷодаи эҷод ва адабиёт тарғиби одаму одамгари ва ба таври қулай инсонгарой мебошад. Ба ҳамин хотир, устод Сорбон аз нахустин ҳикояҳо ва қиссаҳои ба таҳқиқи бадеии инсон бо ҳама расою

норасоихояш пардохтанд, ки онро имрӯз донишмандон дар илм антропосентризм ё инсонмеҳварӣ унвон карданд. Ба қавли мунаққид К.Шукруллоҳи «Сорбон шояд аз ба нудрат қаламкашонест, ки назари иҷтимоияш дар ҳамаи навиштаҳои ошкор аст, зеро ӯ ягон вақт, ҳатто дар давраҳои фишори саҳти мафкуравӣ кӯшиш менамуд, ки хости дилашро баён кунад, инсонро чи гунае ки дар зиндагӣ ҳаст, дар адабиёт тасвир намояд» [1, с.270].

Вақте кас нахустин ҳикояҳои нависандаро мутолиа мекунад, боварӣ ҳосил менамояд, ки устод Сорбон аз ибтидо ҳамчун адиби дорои истиқлоли андеша ва фикр ба майдони адабиёт ворид гардиданд. Соли 1969 нахустин маҷмӯаи ҳикояҳои нависанда бо номи «Ғап дар дил» ба нашр расид, ки он аз зуҳури як адиби тозаназар ва дорои қареҳаи хоси ҳунари дарак дод [2, с.221]. Дар ҳикояҳои ин маҷмӯа махсусан, тасвири чехраи зани тоҷик дар ҳамон давра боиси баҳсу гуфтугӯҳои гуногун гардид, ки сабабаш аз назари дигар ба қалам додани симои бонувони меҳнаткаши Шӯравӣ буд. Махсусан, дар ҳикояҳои «Ҳокистари ишқ» ва «Ғам дар дил» муаллиф кӯшида буд, ки дар баробари дунёи зоҳирӣ, дунёи рӯҳонӣ ва ҳолатҳои равонии зани тоҷикро ба хонанда нишон диҳад. Дар ҳикояҳои «Нақши рӯи барф», «Сурати зани ношинос», «Хонаи ишқ барчост» нависанда маҳдудиятҳои назари атрофиёро ба ҳайсиати инсонии зан маҳкум менамояд. Ҳамаи ин барои офаридани чехраҳои равшани занони ҳамон давра мисли Ҳамида («Занги аввал») ва Ашӯра («Санги сипар») замина гардидаанд. Дар симои онҳо нависанда муҳимтарин сифатҳои занони тоҷикро тасвир менамояд ва ин шеваи тасвири зан дар насри тоҷикии солҳои 70-80 хеле тақвият пайдо намуд.

Масири инсоншиносии устод Сорбон дар қиссаи «Санги сипар» хеле вуъат пайдо менамояд ва назари таҳқиқонаш амиқтар мегардад, чунки дар ин асар вазъи зиндагии мардум дар як замони хеле душвор, солҳои баъди ҷанг ба қалам дода мешавад. Устод Сорбон дар симои Ҳаким ва Ашӯра моҳияти як марҳилаи ҳассоси рӯзгори мардуми деҳоти тоҷикро бо ҳама мушкилию монеаҳои, бо ҳама неку бадаш ба тасвир мегирад. Диди бадеии нависанда дар ин қисса тобишҳои амиқу равшани иҷтимоӣ пайдо мекунад. Хонанда ҳангоми мутолиаи ин асар ба сарнавишти қаҳрамонҳои нависанда бетараф буда наметавонад. Ҳақ ба ҷониби мунаққиди зиндагӣ Ч. Бақозода аст, ки навишта буд: «Нависанда дар қиссаи «Санги сипар» ҳаёти бағоят душвору вазнини деҳоти баъдичангӣ ва тақдири одамонро воқеъбинона ба тасвир гирифтааст» [3, с.76]. Сорбон ба воситаи образи бадеӣ, лаҳзаҳои воқеӣ, мубориза, ҷидду ҷаҳд ва кӯшиши деҳқонон дар мустақкам кардани ҳоҷагии қишлоқ, задухӯрди характерҳои мухталифро муътамад тасвир намуздааст.

Мутолиаи «Санги сипар» ва қиссаҳои баъдии нависанда собит месозад, ки назари хоси инсоншиносӣ ва ҷаҳоншиносии устод Сорбон дар масири эҷодонаш пайваста дар ташаккулу инкишоф будааст. Дар қиссаи «Ҷӯғӣ», «Буд набуд», «Қумрӣ», «Шинел», «Дашти морон» ва ғайра масоили марбут ба сиришти инсон, хуввияти он, ҳудогоҳию хештаншиносии вай барои нависанда аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Дар қиссаи масоили мазкур иртиботи шуғлӣ ва табақоти одам барои нависанда аҳамияти дуюмдараҷа доранд [4, с.63].

Дар солҳои ҳафтодуми садаи ХХ ба нашр расидани қиссаи «Ҷӯғӣ» дар муҳити адабии ҳамон солҳо ҳамчун падидаи ҷолиби адабӣ арзёбӣ шуда буд. Ин асар на танҳо аз тарафи адибон, балки аз ҷониби мунаққидони осори нависанда ҳам хеле истиқболи гарм пайдо кард. Устод М.Шакурӣ қиссаи мазкурро дар роҳи дарки амиқи алоқаи инсон бо муҳити иҷтимоӣ қадами ҷиддӣ ба пеш номида буданд. Дар ин асар хонанда бо чехраҳои мисли Чиннӣ, Худойқул, Онакалон, Адҳам, Саидкул вомехӯранд, ки онҳо дар насри муосири тоҷик комилан, симоҳои нав ва нотақрор буданд. Дар ин асар ҳаводиси иҷтимоӣ ахлоқие мавриди андешаи нависанда қарор мегиранд, ки онҳо барои ташаккули шахсият, ҷаҳони маънавӣ ва ахлоқию равонии он бетаъсир нестанд. Махсусан, сарнавишти Норҷон, ки печидагиҳои зиёде дорад, ҷолиб мебошад. Ин ҷо таъсири воқеияти иҷтимоӣ ба сарнавишти инсон равшан тасвир мешавад. Ба қавли мунаққидон «Сорбон бо ин қисса ҳам мавзӯи навро ироа кард ва ҳам тавонист, усули гайриқолабии шинохт ва тасвири инсонро ба миён кашад» [5, с.125].

Бояд гуфт, ки ҳамин гуна навҷӯӣ ва дарки тозаю амиқӣ воқеияти зиндагиро дар қиссаҳои «Буд набуд», «Шинел», «Қумрӣ», «Дашти морон» ҳам ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар қиссаҳои номбурда шеваҳои таҳқиқӣ бадеии олами ботинии инсон, кӯшишҳои рӯҳию равонии он боз ҳам амиқтару равшантар мегардад. Дар қиссаҳои «Буд набуд», «Шинел» мавзӯи ҷанг ба андеша гирифта мешавад. Нависанда тавассути ба ҳаракат овардани хотираи қаҳрамонононаш Шаҳбону ва Шайдо моҳияти ғоҷабори ҷангро, ки бадбахтию харобиҳои дар пай дорад, ба хонанда тафсир мекунад. Дар ин асарҳо бештар ёдномаҳо ва хотироту мушоҳидаҳои давраи бачагӣ наврасии муаллиф ҳамчун маводи бадеӣ истифода мешавад.

Илова бар ин, дар қиссаҳои зикргардидаи нависанда чехраҳои Шаҳбону, Холбибӣ, Шайдо, Сабо, Умрӣ, Абдуҳолиқ, Сангинбӣ, Истад ва дигарон ҷолибу хотирмон тасвир ёфтаанд. Ҳар яки ин шахсиятҳои достони бо ҳайсиатҳои хоси инсонӣ, ахлоқу рафтор ва андешаю кирдорҳои аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар қиссаҳои «Ҷӯғӣ», «Буд набуд»,

«Қумрӣ», «Шинел», «Дашти морон», «Сабо» ва ғайра устод Сорбон бисёре аз хислатҳои бад ва сифатҳои ношоистаи одамро бо тасвирҳои равшан ва қобили андеша маҳкум менамояд. Адиб таваччуҳи хонандаро ба заминаҳо ва омилҳои шаклгирии сифатҳои бади инсонӣ ҷалб мекунад ва аз ин роҳ рисолати нависандагии худро дар назди хонанда ба пуррагӣ иҷро менамояд.

Устод Сорбон баъди пайдо кардани таҷрибаи бой дар таҳқиқи ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии инсон ба таълифи роман оғоз намуданд. Нахустин асари эшон дар ин навъи мухташами наср романи «Актёр» буд, ки он соли 1981 ба таъби расид [6, с.127]. Дар ин асар тибқи ишораи устод М.Шакурӣ, нақши муҳити иҷтимоӣ дар сарнавишти инсон хеле амиқ ва густурда ба қалам дода мешавад. Нависанда дар симои Ромиз сарнавишти зиёиёни тоҷикро дар як марҳилаи бедорӣ, худҷӯӣ ва худшиносӣ ба қалам медиҳад. Дар ин асар ҳам диди бадеию таҳқиқии нависанда ва ҳам шеваи нигориши ӯ густурда ва пурвусъат мебошад. Нависанда сарнавишти инсонро дар ин асар дар матни воқеияти замони мушаххас ба таҳқиқ мегирад. Дар ин асар ҷеҳраҳои Ромиз, Соҳиб, Ғиёс ва Муллоомак хеле омӯзонда ва ибратангезанд, чунки бархӯрдҳо, низоъҳо ва ихтилофҳои ботинию равонӣ, ки дар роман тасвир мешаванд, Ромизро водор менамояд, ки дар сари фалсафаи зиндагӣ андеша кунад ва ҷиддитар аз паси худҷӯӣ ва дарёфти асолати хеш равад. Ин монетаю мушкилиҳо Ромизро рӯҳафтада намекунад, балки дар талошҳои худҷӯӣ ӯро қувват мебахшад.

Бояд гуфт, ки ҳунари ҷеҳрафаринии устод Сорбон дар романҳои «Зарафшон», «Росу», «Барзгар» ва «Достони писари Худо» хусусиятҳо ва ҷолибиятҳои дигар пайдо мекунад. Дар ин асарҳо нависанда дар сари ҳодисаю воқеаҳои муҳими таърихӣ андеша менамояд, ки сабақи онҳо барои зиндагии имрӯзу ояндаи халқ аз аҳамият ҳолӣ нест. Аз ҷумла, дар романи «Зарафшон» муаллиф тавассути тасвирҳои муфассал собит менамояд, ки имрӯзу оянда бидуни гузашта наметавонад вучуд дошта бошад. Вай гузаштаи халқи худро дар оинаи имрӯз мебинад. Рафтору кирдори қаҳрамонони романи «Зарафшон» собит месозанд, ки дар ҳолати набудани иртибот байни дирӯзу имрӯз пайвандҳои ахлоқӣ ва маънавии байни наслҳо гусаста мегардад. Ба эътирофи муҳаққиқон устод Сорбон бо таълифи романи «Зарафшон» дар насри муосир шакли дигари романи таърихӣ, шеваи дигари маърифати воқеаю ҳодисаҳои таърихӣ ва шинохти шахсиятро ба вучуд овард. Устод Абдулҳамид Самад романи мазкурро баррасӣ намуда, барҳақ таъкид намуданд, ки «Зарафшон» дар эҷодиёти Сорбон «як марҳилаи нав, як гардиши чашмрас мебошад» [7, с.217].

Романи «Зарафшон» аз се китоб иборат буда, дар саҳифаҳои он хонанда ба ашхосе мисли Ормон, Бурҳон, Гулсифат, Ниёз, Гулбарг, Фаёз ва ғайра рӯ ба рӯ мегардад, ки образи аксари онҳо дорой заминаи ҳаётию воқеаю мебошанд. Ҳар кадоми ин ашхос дар тасвири нависанда бо вижагиҳои хоси худ бо ахлоку рафтор ва дараҷаи маърифату ҷаҳоншиносии фардиашон ба ҷилва меоянд. Дар ин роман образи Ниёз аз бозёфтҳои муҳими эҷодию ҳунарии устод Сорбон мебошад. Шукӯҳу азамати шахсӣ ва иҷтимоии Ниёз, талошҳои ӯ барои имрӯзу оянда паҳноӣ ҳаммосии романи «Зарафшон» –ро рангин ва пурвусъат мегардонад. Дар натиҷа муаллиф аз оғоз то анҷоми роман саъй менамояд, ки қаҳрамонҳои асосии асарашро дар маркази воқеаҳои муҳими замон қарор диҳад ва бо ин роҳ зуҳури андешаҳо ва ангеҷаҳои тозаро дар ҷомеаи ҳамон давра тасвир созад. Асари сегонаи «Зарафшон» бо романи «Туғрал» поён меёбад ва он дар маҷмӯъ бозгӯи бадеии як давраи муҳими таърихӣ рӯзгори мардуми водии Зарафшон мебошад. Мутолиаи сарнавишти Ниёз ва Туғрал, ки дар марҳилаи пуртазодӣ таърихӣ ҷараён мегирад, хонандаро водор месозад, ки дар сари масоили муҳиме мисли иртиботи шахс ва таърих, муносибати инсон ва замон андеша намояд. К.Шукруллоҳӣ романи мазкурро баррасӣ намуда ба хулосаи дуруст расидааст, ки бо он наметавон розӣ нашуд: «Дарк ва тафсири бадеии вазъи замон, ҷомеа ва сарнавишти инсонҳо дар фосолаи дури замонӣ, ки ноумедии ғоҷарез ва нигаронию умедворихоро ифода мекунад, аз дастовардҳои бузурги ҳунарии Сорбон дар романи сегонаи «Зарафшон» аст».

Бояд гуфт, ки романи «Зарафшон» барои нависанда дар шинохти маърифат ва тасвирҳои пурвусъати мавзӯҳои таърихӣ роҳи васеъ кушод. Ин асар бори дигар собит намуд, ки Сорбон на танҳо дар таҳқиқи мавзӯоти муосир, тасвири рӯзгору пайкори муосирон, балки дар таҳқиқи бадеии мавзӯҳои таърихӣ, зиндагинома ва корномаҳои ашхоси бузурги гузаштаи наздику дур ба дараҷаи устодӣ расидаанд. Таълифи романи «Достони писари Худо» далели равшани ин гуфтаҳост. Сужети ин роман дар заминаи воқеоти таърихӣ, лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ба кишварҳои Шарқ аз ҷумла, ба сарзаминҳои таърихӣ тоҷикон таҳия мешавад. Ин асар на танҳо аз ҷиҳати масъалагузорӣ, мавзӯӣ, мухтаво ва меъёрҳои ҷаҳоншиносӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, динӣ ва ғайра, ки барои наслҳои имрӯз ноошност, балки аз лиҳози фоҷиаҳо ва бархурдҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҳам ҷолиб аст. Нависанда аз тариқи ба қалам додани симои Искандари Мақдунӣ, ки лашкаркашиҳоаш фоҷиаҳои азими таърихиро дар пай доранд, рӯҳу фазои замонҳои дурро барои хонандаи имрӯз мекушояд. Муҳаққиқи насри муосир А. Набавӣ романи мазкурро инъикоскунандаи хусусиятҳои хоси тафаккури бадеӣ ва равоншинохтии эҷодии устод Сорбон номидааст, ки он воқеист. Дар

роман номбурда муаллиф зимни тасвири шахсияти Искандар суолҳои зиёде барои андеша кардан дар мавриди мақом ва рисолати таърихӣ ин шахс ба миён мегузорад. Вай зимни баррасии бадеии ахбори сарчашмаҳои адабию таърихӣ чехраи воқеӣ ва ҳақиқии Искандарро ба хонанда муаррифӣ менамояд [8, с.65].

Дар маҷмӯъ, зуҳури романи достони «Достони писари Худо» бисёре аз афсонахову қиссаҳои бофташудаи беэминоро дар бораи шахсият ва пайкорҳои кишваркушоии Искандари Мақдунӣ аз байн мебарад ва ҳақиқату воқеияти тарихиро барқарор месозад. Аз ин ҷиҳат, романи мазкур на танҳо барои хонандаи тоҷик, балки барои доираи васеи хонандагони кишварҳои Шарқу Ғарб муҳим ва қобили таваҷҷуҳ аст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. / Асозода - Душанбе: Маориф, -1997.-270 с.
2. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср. / А.Сайфуллоев – Душанбе: Ирфон, 2007.- 221с.
3. Бақозода, Ҷ. Абдуҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Ҷ.Бақозода–Душанбе: Эҷод, 2007.-76 с.
4. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сар ба сар савдост// Қуллапаймои сухан. / А.Набавӣ – Душанбе: Деваштич, 2009,-63 с.
5. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср , - 125 с.
6. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср , - 127 с.
7. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он. / Ш.Солеҳов – Душанбе: Ирфон, 2009, – 217 с.
8. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сар ба сар савдост // Қуллапаймои сухан. / А.Набавӣ-Душанбе: Деваштич, 2009.-65 с.

ПИСАТЕЛЬ - ГУМАНИСТ И АНТРОПОЦЕНТРИСТ

Сорбон изначально был писателем, овладеющим самостоятельным мышлением и стилем изображения образа современного человека. Он относится к числу тех таджикских писателей, которые и в социальной жизни и в художественной творчестве сохранили свою идейную позицию. Когда мы рассматриваем творческий путь Сорбона, ещё раз убедимся в этом. Действительно, Сорбон в своих рассказах, романах и повестях подходил к индивидуальному миру каждого героя с позиции гуманизма и антропоцентризма.

Ключевые слова: Сорбон, литератор, человек, правда жизни, рассказ, повесть, роман, художественное исследование, антропоцентризм.

WRITER - HUMANIST AND ANTHROPOCENTRIC

Sorbon was a writer, who has an independent thought and style of a modern person picturing. He is a one of the Tajik writers, who has preserved his ideological position both in social and literature life. When we consider the creative path of Sorbon, once again we will be convinced of this. Indeed, Sorbon in his stories, novels and short stories approached the individual world of each hero from the standpoint of humanism and anthropocentrism.

Keywords: Sorbon, writer, man, truth of life, story, novel, artistic research, anthropocentrism.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маҳмудов Муҳаммадҷон Абдулаҳадович-унвонҷуи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни, Суроға: 734003 ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121, Тел: (+992) 918182221;

Сведения об авторе:

Маҳмудов Муҳаммадҷон Абдулаҳадович – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Адрес: 734003 г. Душанбе проспект Рудаки 121, Тел: (+992) 918182221;

About the autor:

Mahmudov Mukhammadjon Abdulahadovich – the applicant of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Address: 734003 Dushanbe Rudaki Avenue 121, Tel: (+992) 918182221;

ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ БАДЕИ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНИ

Асозода Ҳ.Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз паҳлуҳои муҳими омӯзиши осори безавол ва гаронарзиши Мир Сайид Алии Ҳамдониро ошкор намудани вежагиҳои услубии нигориши адиб ташкил менамояд. Мутаассифона, бо вучуди тадқиқотҳои зиёд то имрӯз паҳлуи мазкури эҷодиёти адиб диққати аҳли таҳқиқро камтар ҷалб кардааст.

Дар ҳоле, ки ин шахсияти бузург дар таълифи асарҳои насрию назмӣ маҳорати баланди эҷодӣ нишон додааст. Барои мучазу хонданибоб гаштани осораш аллома аз воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ моҳирона истифода намудааст, ки ин тарзи ниғориш дар осори дигар адибон камтар ба чашм мерасад.

Чуноне ки маълум аст, санъатҳои бадеӣ яке аз воситаҳои муҳими тасвири бадеӣ мебошанд, ки адиб бо ёрии онҳо мақсад, андешаву мазмунеро ба шакли мучазу муассир ифода менамояд. Онҳо ё бар асоси лафзу маънии калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои ҷудогона дар танҳои қарор мегиранд ва ё дар айнаи ҳол ба ҳарду-яъне ҳам ба лафзу ҳам ба маънӣ дар калима, ибора ва ҷумлаҳои алоҳида тааллуқ доранд. Санъатҳои бадеиро аз ҷиҳати алоқамандиашон ба лафзу маънӣ ба ду бахш-лафзӣ ва маънавӣ ҷудо мекунанд. Донишмандон истифодаи бамавриди санъатҳои бадеиро далели фасоҳат ва нишонаи маҳорат донистанд. Ҳамчунин дар истифода ҳаде муайян кардаанд ба шарти он ки бисёр нагардад ва ба ҳам афтода набошад. Зеро сустифода аз санъатҳои бадеӣ нишонаи лафзбозӣ ва шаклпарастӣ дар адабиёт, хилофи риояти қонуни таносуби лафзу маънӣ мегардад. Аз гузашта то имрӯз адабиётшиносӣ, аз ҷумла назарияи санъатҳои бадеӣ тақомул ёфт ва бо истифода аз тадқиқоти навин санъатҳои бадеиро ба сифати шаклофарини адабиёт ба ду қисмат ҷудо кардан мумкин аст: 1) воситаҳои тасвири бадеӣ ва 2) воситаҳои баёни сухан.

Воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёт иборат аз санъатҳои бадеӣ мебошанд, ки аз онҳо шоирону нависандагон ба хоҳири тасвир ва офариниши симоҳои истифода мекунанд: ташбеҳ, истиора, муболиға, киноя, маҷоз, ташҳис, талмех, тавсиф, тазод ва ғайра.

Воситаҳои баёни сухан дар адабиёт иборатанд аз санъатҳои бадеӣ, ки аҳли қалам аз онҳо ба хоҳири раванӣ, хушоҳангӣ, латофат ва аҷобати сухан истифода мекунанд, ба монанди тақрор, тарсеъ, таҷнис, тансиққусифот, суолу ҷавоб, ҷамъу тафриқ, тақсим, илтифот, сачъ ва ғайра. Санъатҳои бадеие низ дучор мешаванд, ки дар алоқамандӣ ба матн метавонанд ба ҳарду гурӯҳи воситаҳои тасвир мувофиқ бошанд.

Дар ҷанд ҷумлаи поёнӣ бо мақсади рӯшантар нишон додани маҳорати эҷодии аллома ва истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар осори ӯ мисолҳои мушаххас овардаем.

Ташбеҳ. Ин санъат дар асарҳои адиб дар шаклҳои хеле гуногун истифода шудааст ва ҳамчун санъати маънавӣ дар ошкор намудани бисёр маъниҳои олии ва андешаҳои начиб хидмат кардааст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар сифати инсонӣ поку комил ва оқибати кори ӯ чунин ташбеҳро муносиб дидааст: «...Ва нури рӯи мубтадиёни ин тоифа дар арсаи нушур чун нури ситора дурафшон бувад ва нури мутаваасситон чун моҳи тобон ва нури комилон чун офтоб тобад ва нури комилони мукамал аз содиқон ва муқаррабон нури офтобро хира кунад» [5, 162].

Дар ин мисол дараҷа ба дараҷа афзудани сифат, ки дар ташбеҳоти мувофиқ омадаанд, ҳусни тасвириро ниҳоят боло бурдаанд.

Ташбеҳи равшан ва муфассал «... дигар, дар вақти дидани маост. Ғазаб бар вай муставлӣ мегардад ба ҷиҳати мо, чунон ки паланг ба ҷиҳати нафси худ ғазаб мекунад. Яъне ҳосияти паланг он аст, ки чун ғазаб кунад, аз андаки бисёри халқ наандешад ва аз задан ва аз куштган бок надорад». [5, 61]

Дар осори аллома бисёр ташбеҳот дар давоми муҳокимаи муфассал ҷо-ҷо шарҳ меёбад. Ин навъ ташбеҳотро ташбеҳоти мукамал донишман мувофиқ аст.

Мисолҳои зиёде аз осори Алии Ҳамадонӣ пайдо кардан мумкин аст, ки ҷанд навъи санъати бадеӣ (сачъ, тақрор, тавсиф...) якҷо истифода гардидаанд.

Истиора. Дигар санъати бадеии маънавӣ, ки аз ташбеҳи пӯшида сабзида расидааст ва дар тасвир фаровон истифода мешавад, истиора мебошад.

Гар саги нафси ту ба фармони туст,
Хоча, яқин дон, ки бихишт они туст.
Душмани туст ин сагу аз саг батар,
Ишваи душман ту аз ин пас махар. [17, 302]

Дар байти аввал истиораи пӯшидаи «саги нафс» ва дар байти дуюм истиораи равшан «саг» ба маънии нафси бад, ҳарисӣ истифода шудааст.

Дар байти дуюм ифодаи маъмули «ишва харидан» низ бисёр зебо афтодааст ва аз истиора ҳам аз рӯи андеша дар қаробат аст: ғалабаи нафси бад ишваи душманӣ аст.

Ё дар мисоли дигар: «Эй азиз, бидон, ки вучуди одамӣ нусхаи офариниш аст ва аз ин ҷиҳат ҳукума онро олами сағир мехонанд. Зеро ки ҳар чӣ ки Ҳақ, ҷалла ва ало, аз арш то саро офаридааст, намудори он дар вучуди одамӣ таъбия фармудааст... Пас, мамлақати вучуди инсонӣ, агарчи ба сурати зоҳир олами сағир аст, аммо аз ҷиҳати ҳақиқати маънӣ ҷаҳони кабир аст» [17, 220].

Дар ин мисол табдили ташбеҳ «вучуди одамӣ-нусхаи офариниш» ба истиораи пӯшида «Мамлақати вучуди инсонӣ» ва «ҷаҳони кабир» гузаштааст. Дар маҷмӯъ, як тасвири барҷастае ҳосил шудааст.

Чуноне гуфтем, истиора ва истиораи пӯшида аз ташбех ва навъҳои он пайдо шуда, худ навъҳои гуногун пайдо менамояд. Аз ин такмил маҷоз ва тасвири муболиғаомез ҳосил мегардад. Аз ин навъ истиораҳои пӯшида дар асарҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фаровон истифода шудааст ва гоҳо сабаби душвории тасвир ҳам мебошад: «Эй азиз, назди аҳли тариқат ҳусни хулқ сиҳати рӯх ва дил аст. Чунон ки ҳар узверо аз аъзои одамӣ сиҳати ва маризӣ аст. Ва аломати маразӣ ҳар узве он аст, ки судури ин феъл, ки махсус аст, бад-он узв аз ӯ мутааззир шавад [17, 173].

Тавсиф (васф кардан). Ин санъат дар насру назми Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бисёр васеъ истифода шудааст. Ба хусус он ҷо, ки аз зоти сифоти Худованд ва Паёмбари гиромӣ сухан дар миён меоянд. Гоҳо ин баёни тавсифӣ хеле тӯлонист. Вале мо бо чанд мисоли мушаххас иктифо менамоем.

Дар тавсифи зоти Худованд Алии Ҳамадонӣ мефармояд:

«...Аммо он миқдор, ки ба чиҳати сиҳати имон оммаи халқро аз он чора нест, он аст, ки бидонад, ки Парвардигори олам ягона аст, ки ӯро шарик нест, Фардест, ӯро мисл нест, Самадест, ки ӯро зид нест, Қадимест, ки ӯро аввал нест, Қаюмест, ки ӯро охир нест, Азалл, ки аввалияти ӯро бидоят нест...» [5, 18-19].

Дар бораи Расули Акрам:

«...сайиди мулуку анбиё ва муктадои арбоби сулуку авлиё Муҳаммади Мустафо...» [5, 13]

Аз муқаддимаи «Муноҷоте дар ҳаққи Муҳаммади Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи васаллам»:

Хочаи дунёю дин, ганчи вафо,

Садру бадри ҳар ду олам- Мустафо.

Офтоби шаръу дарёи яқин,

Нури олам раҳматал-лил-ёламин...

Хочаи кавнайн, султони ҳама.

Офтоби ҷону имони ҳама.

Пешвои ин ҷаҳону он ҷаҳон,

Муктадои ошкорову ниҳон... [4, 24]

Саросари рисолаи «Авроди фатҳия»-ро сано, дуруд ва дуо ташкил медиҳад: «Омурзиш меҳоҳам аз Худои бузург. Худое, ки нест маъбуди барҳақ ҷуз вай, ки зиндааст, қоимдорандаи ҳамаи чизҳо...» [6, 3].

Вале дар осори адиб бо дигар гурӯҳи тавсиф вохурдан мумкин аст, ки ба зебоии баён оид мебошанд. Ин навъ дар доираи ибораҳои исмӣ ва сифатӣ меоянд: «Шайх он ҷӯбро ба дасти муборак гирифт» [17, 243].

«Дарачаи ҳафтум он аст, ки мӯхтасиб заиф бувад ва фосиқ қавӣ» [17, 250].

«...ҳамчунин ҳар ҳайвоне аз анвои ҳайвонот ва сифате махсус аст: чун паланг, ки бар вай сифати фатак ва тафаттук ғолиб аст ва бар шер истило ва бебокӣ ва бар рӯбоҳ ҳила ва мақр ва бар сағ озор ва вақоҳат ва бар ҳук шараҳ ва бар мӯр ва муш ҳирс ва бар мор риё ва бар каждум изо ва бар гов хӯрду хоб ва бар ҳар балоҳат ва ҳумк: Ва маҷмӯи ин сифот ва ғайри он дар тинати одамӣ маъҷун аст...» [17, 235].

Ин мисол на фақат намунаи барҷастаи тавсифи шаҳс ва ҳайвонот аст, балки онро намунаи хуби ташбеҳи муфассал низ доништан зарур аст. Ин ҳам аҷиб аст, ки ин муҳокимаи Алии Ҳамадонӣ ба фаҳмиши бисёрасраи халқ асос ёфтааст. Санъати тавсиф дар ҳоли бадеияти суханро таъмин намудан бо дигар санъатҳо меояд, хусусан бо ташбех, истиора, маҷоз, ирсоли масал ва ғайра.

Тамсил (мисол овардан). Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар асарҳои хурду бузугашон аз санъати тамсил низ истифода кардаанд.

Чанде аз ин ҳикояҳо, ки вазифаи тамсилро иҷро кардаанд, дар фаслҳои ба услуб бахшидаамон истифода шудаанд. Ва ин чанд мисол низ аз чиҳати мавқеи истифода ҷолиб мебошанд.

Мисолҳо:

«Эй азиз, агар подшоҳе бандаеро мол ва хилъат ва асп ва шамшер диҳад ва ӯро фармояд, ки қадри хочати худ аз он бардор ва боқӣ бар дӯстон ва ҳавоҳӯҳои ҳазрати мо нафақа кун ва ин хилъат бипӯш ва ин шамшер бигир ва бо душманони мо ҳарб кун. Он банда молро ба душманони подшоҳ дод ва аспро савор шуд ва шамшер бардошт ва бар муҳолифати подшоҳ мусирр шуд. Ҳеч оқилро шак намонад, ки ин банда кофири неъмат ва мустаҳаққи зарб ва қатл аст.» [17, 281].

Ҳосили тамсил дар давоми матн:

«Пас, ин ҷо бидонӣ, ки аксари халқ ба муҳолифати амри Ҳақ дар қуфрони неъматӣ ҳазрати Самарият мекушад ва салтанати ҷовидониро ба таҳаюлотӣ нафсонӣ мефурӯшанд. Суккони олами улвӣ ва суфлӣ анвоъ ва аснофи неъмат бар он мудбирон мерезад ва хоксорони қачрафтор хоки идбор ва шақоват бар фарқи рӯзгори худ мерезанд» [5, 225-226]. (ба зер истиораҳо пӯшида хат кашида шуд.

Дар ин мисол тақрор ба тақрор омадани калимаҳои «мол», «хилъат», «асп», «шамшер», «подшоҳ», «банда» санъати лаффу нашр-ҷамъ кардану пош додан аст, ки таъсири ҳисси матнро қувват бахшидааст.

Сачъ. Ин санъат, ки дар назм нафосат ва латофати иловагӣ зам менамояд ва насрро ба назм наздик ва монанд месозад, дар насри Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фаровон истифода шудааст. Сачъ ҳам дар баёни сода ва ҳам муҳокимарониҳои ҷиддӣ ва муфассал бисёр дучор меояд.

Мисолҳо:

«Аммо камоли имон, ки он монъе аст аз азоби яздонӣ ва василати банда ба вусули дараҷоти ҷинонӣ ва фавз ба бисоти қурби ҳазрати Раббонӣ мавқуф аст ба ҷаҳор асл» [5, 17].

«Соҳиби басират ин ҷо бояд ки ба назари инсоф таамул кунад, ки чун ҳоли сайиди анбиё бо камоли нубувват ин аст, ки ба як даволи наълайн аз нуқсони дин метарсад ва пӯшидани ҷомаи пашмин ўро аз Ҳақ бозмедорад, имрӯз ҳавопарастони мағрур бузургӣ ва ҳурмат дар ҷомаҳои абрешимин ва ангуштарини заррин металабанд ва девсиратони машоих ном бо қасрати асбоб ва таҷаммул муҳобот мекунанд ва ҷохилони олами сураг иззи ислом дар асбоби фохир ва ғуломони фочир мечӯянд ва тирарӯзгорони зулмоти хирс ва ҳаво шамсуддин ва нуриддинанд. Пас, назди арбоби басират маълум аст, ки дини ин тоифа дини шайтон аст, на мазҳаби арбоби яқин [5, 45].

Суолу ҷавоб(Диолог). Номи дигари ин санъат муколама аст, яъне гуфтугӯ, музокираи ду ва ё зиёда ашхос дар сари ягон масъала. Суолу ҷавоб дар назму насри классикӣ ва муосир фаровон истифода мешавад. Дар адабиёти қадими тоҷик «Дарахти Асурик» (муколамаи Ҳурмо ва Буз) дар ин шакл аст. Намунаи барҷастаи суолу ҷавоб дар достони Низомии Ганҷавӣ «Хусрав ва Ширин» муколамаи Хусрав ва Фарҳод доништа мешавад. Дар адабиёти муосир дар асарҳои драматӣ тасвир асосан дар шакли диалог мебошад.

Дар рисолаҳои хурду бузурги Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бештар дар ривоятҳо аз Расули Ақрам (а) аз номи чорёрони муаззам ва саҳоба истифода шудааст, ки Паёмбари Худо (а) масъалаҳои диниро шарҳ медиҳад. Ин услуби баён имрӯз ҳам дар асарҳои илмию оммавии олимони дар шарҳи масъала ба бачагону наврасон истифода мешавад. Ва ин баён ва қабули масъаларо осон менамояд.

Суолу ҷавоб аз махсусиятҳои нутқи даҳонӣ аст ва ба сухан оҳанги ҳиссӣ (экспрессивӣ) низ медиҳад.

Намунаи барҷастаи суолу ҷавоб ин суолу ҷавоби Ҷабраил (а) бо Паёмбар (с) мебошад, ки ҳазрати Умар (р) ривоят кардааст:

«Ҳазрати Умар, разияллоҳу анҳу, ривоят мекунад, ки ҷамоате аз саҳоба дар хидмати Ҳазрати Рисолат, алайҳи афзалуссалават, нишаста будем, ки ногоҳ шахсе пайдо шуд бо ҷомаи бағоят сафед ва мӯйи бағоят сиёҳ ва бар вай ҳеч асари сафар наменамуд ва аз мо ҳеч кас ўро намешинохт. Биёмад наздики Расул, алайҳиссалом, пайваст ва ҳар ду даст бар рони ӯ ниҳод, пас гуфт:

Эй Муҳаммад, хабар деҳ маро аз имон, ки имон чист?

Расул, алайҳиссалом, фармуд, ки имон он аст, ки бигаравӣ ба Худой ва ба фариштагони ӯ ва ба китобҳои ӯ ва ба пайғамбарони ӯ ва ба рӯзи растохез ва бидонӣ, ки тақдир неки ва бадӣ аз Худой аст» [17, 129].

Чуноне дида шуд, ду мисоли аввал барои шарҳи масоили динист, вале ду мисоли баъдӣ барои баёни хислатҳои неки одамони роҳи Худо.

Санъати шумур. (Сиёқатулаъдод). Сиёқатулаъдод дар луғат тартиби баён ва ададҳо буда, дар илми бадеъ аз санъатҳои бадеист, ки адиб як силсила мафҳумҳоро пай дар пай баршумурда, ҳар якеро тафсиру эзоҳ медиҳад. Ин санъат дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бисёр дучор мешавад, хусусан ҳангоми пешниҳод ва муҳокимаи масъала.

Мисол: «Пас, ба ҳукми ин ҳадис, ҳақиқати имон мабно буд бар паш асл: аввал, маърифати ҳазрати Самадият, аъза шаънуху; дуом, маърифати вучуди фариштагон ва асноф, дараҷот ва табақоти эшон; саввум, маърифати китобҳои мунназал; ҷаҳорум, маърифати анбиё ва расул, панҷум, маърифати ҳашр ва нашр; шашум, маърифати он, ки ҳар чӣ меравад аз неки ва бадӣ, ҳама аз тақдир ва қазои ўст» [17, 131].

Ва бағартиб шартҳо зикр мешаванд ва эзоҳ меёбанд. Ин санъат ба санъати лафу нашр (ҷамъ кардану пош додан) наздик аст.

Маҷоз. Маҷоз як навъ ҳосили ташбеҳ, истиора, киноя, муболиға ва ғайра мебошад. Маҷоз воситаи бисёр муҳими образонафарӣ ва бадеияти сухан аст. Табиист, ки ин санъат бо навъҳои гуногуни худ дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ истифода шудааст:

«Расул, алайҳиссалом, фармуд, ки масали ҳақорати дунё бо ҷалолати охират, ки мамлақати маънавист, ҳамчунон аст, ки яке аз шумо ангушт дар дарёи бекарон занад ва бардорад ва гумон барад, ки бад-он қадар об, ки бо ангушт бармедорад, нуқсоне дар вусъати дарё падида меояд, ё он қатраи марфӯъро дар ҷанби дарё вучуде мешуморад?» [17, 238].

Ин ҷо маҷоз аз қиёс, муболиға, тавсиф ва киноя ҳосил шудааст ва фикрро барҷаста ифода намудааст. Ин як тасвири бадеии зебо мебошад.

Ирсоли масал. Ирсоли масал овардану эрод кардани суханони машхуру вирди забон аст. Адиб ин санъати бадеии маънавиро барои тақвияти фикр ва ороиши сухан меорад. Дар ирсоли масал ишора ва ё истифодаи мақолу зарбулмасал бештар дучор меояд.

«Ва чун ба дараҷоти аҳли ирфон, ки мулки хиттаи иқон ва салотини арсаи олами аёнанд, расидан наметавонӣ, боре ҷаҳд кун то аз мулозамати остонаи убудиат маҳрум намонӣ: файн лам юсибҳо вобилун

фагалл. (Агар борони сахт ба он нарасад, пас бо резаборон сероб хоҳад шуд – тарҷумаи тартибдихандагон) [17, 285].

Аз рӯи маврид ва мавқеи истифода розӣ шудан мумкин аст, ки баъзе пораҳо аз оёт ва ҷузъе аз ҳадис дар матн ирсоли масал шудаанд.

Мисол:

«Ва баъзе аз уламо аз итлоқи исми имон ҷамеи тасдиқ ва амал хоҳанд. Ва ин се эътибор итлоқи исми имонро шоеъ аст ва ҳақиқати имон ҷумларо шомил. Ва аз шумули аҳком он аст, ки Расул, алайҳиссалом фармуд, ки: Ал имону бизъун ва сабъуна шуббатан. (Имон ҳафтоду чанд шоха дорад – таҷумаи тартибдихандагон)» [17, 295].

Аз мисолҳои овардашуда фаҳмида мешавад, ки «Захират-ул-мулук» як асари бадеии зебое мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллои Ансорӣ. Муноҷот ва илоҳинома.-Техрон, 1378.-320 с
2. Абдуллои Ансорӣ. Сад майдон -Техрон, 1378.-80 с.
3. Абусайиди Абулхайр. Осори тавҳид.-Техрон, 1361.-406 с.
4. Абдучаббор Раҳмонзода. Рисолаи «Футувват»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Душанбе. 1995. -25 сах.
5. Асоев Ҳ, Турдиев Қ, Тартибдихандагон Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Душанбе, 2008, - 340 сах.
6. Ҳ. Асозода. Таҳияи «Авроди ғатҳия»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Қўлоб.1992. 35 с
7. Азқой Парвиз. Мураввичи ислом. -Техрон, 1994. -198 с.
8. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. (қисми 1). Душанбе. 1987. 320 сах.
9. Зарринқуб, Абдулхусайн: Пилла-пилла то мулоқоти Худо. Техрон, Ингишороти «Илмӣ» – 1373, 308 с.
10. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснави маънавий. Техрон, 2001. 693 с.
11. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрэзӣ. Техрон 1372. 1481 сах.
12. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Лоҳур. 1905. 307 с
13. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. Душанбе. 1990.334 сах.
14. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт чилди 2.-Душанбе: «Адиб, 1989.415 с.
15. Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 1. Душанбе. 1994. 168 с.
16. Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 2. Душанбе. 1995. 225 с.
17. Султонзода М., Асозода Ҳ., Турдиев Қ. Ганчи ирфон. ҷ.1 Душанбе. 2015. 379с
18. Султонзода, М., Асозода Ҳ., Турдиев Қ. Ганчи ирфон. ҷ 2. Душанбе. 2015. 287с.
19. Шарифов Худой. Сухан аз адабиёти миллӣ. Душанбе. 2009. 476 с.

ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР ОСОРИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНИӢ

Дар маврид ошкор намудани вежагиҳои услубии нигориши ва истифодаи санъатҳои бадеӣ дар осори адиб, ки яке аз паҳлуҳои муҳими омӯзиши осори беэвоҷ ва гаронарзиши ўро ташиқил менамояд, бояд гуфт, бо вучуди тадқиқотҳои зиёд то имрӯз паҳлуи мазкурӣ эҷодиёти аллома диққати аҳли таҳқиқро камтар ҷалб кардааст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба захираи луғавии забони адабӣ иктифо накарда, аз забони зиндаи халқ, ки ба сабаби сафарҳои тўлонӣ, бешик, ба хубӣ огоҳ буд, босамар истифода менамуд. Вай ба ин захира эҷодкорона ва нозукбиниона наздик шуда, шаклҳои ибораву таъбир ва тасвиру тавсифҳои рехтаву суфта офарида, бо истифодаи бамавриди санъатҳои бадеӣ ба осори беэвоҷии обурани баланди бадеӣ бахшидааст.

Калидвожаҳо: услуб, нигориши, истиора, осор, ташибҳо, санъатҳои бадеӣ, эҷодиёти адиб.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИСКУССТВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИР САӢЕД АЛИ ХАМАДОНИ

В случае выявления стилистических деталей представления и использования художественных приемов в произведениях литературы, что является одним из важных аспектов изучения его уникальных и ценных произведений, следует сказать, что, несмотря на многочисленные исследования, эта сторона творчества художника привлекала меньше внимания исследователей.

Мир Сайид Али Ҳамадонӣ не ограничивался словарным запасом литературного языка, а эффективно использовал живой язык народа, который, очевидно, хорошо знал благодаря своим дальним путешествиям. Он творчески и чутко подходил к этому ресурсу, создавал формы выражения и интерпретации, образы и описания и при соответствующем использовании художественных приемов придавал своим необузданным произведениям высокое художественное качество.

Ключевые слова: стиль, перспектива, метафора, произведение, сравнение, творчество, литературное творчество.

USE OF ARTISTIC ARTS AND WORKS MIR SYED ALI HAMADONI

And in the case of identifying the stylistic details of the presentation and use of artistic techniques in works of literature, which is one of the important aspects of studying his unique and valuable works, it should be said that, despite numerous studies, this aspect of the artist's work has attracted less attention from researchers.

Mir Sayyid Ali Hamadoni did not limit himself to the vocabulary of the literary language, but effectively used the living language of the people, which he obviously knew well because of his long travels. He approached this resource creatively and sensitively, created forms of expressions and interpretations and images and descriptions, and with the appropriate use of artistic arts, he gave high artistic quality to his untamed works.

Keywords: *style, perspective, metaphor, work, simile, creative arts, literary creativity.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Асозода Хотам Раҷаб-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудақӣ, тел.: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

Сведения об авторе:

Асозода Хотам Раҷаб - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы ДДК, тел.: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

About the author:

Asozoda Hotam Rajab - candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Tajik Literature, DDK, phone: +992-918-63-37-45, e-mail: hamadoni@mail.ru

К СЕМАНТИКЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА ПЕРВОЙ ЗОЛОТОЙ ПЛАСТИНЕ ИЗ ХРАМА ОКСА

Ходжаева Н.Дж.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Городище Тахти-Сангин (конец IV в. до н. э. – начало III в. н. э.) [6, с.181-182]. – один из самых известных археологических памятников Центральной Азии. На территории городища находится Храм Окса – уникальное архитектурное сооружение восточной культуры. Памятник расположен на правом берегу Амударьи (древнегреч. Окс), ниже слияния рек Вахша с Пянджом (нулевая отметка). В настоящее время – это территория Кубодиёнского района Хатлонской области Республики Таджикистан.

На весь мир городище Тахти-Сангин прославилось тем, что, обнаруженный в 1877 г. Амударьинский клад[1], происходит с его территории. На Западе клад известен как сокровища Окса (The Oxus Treasure), по древнегреческому названию реки Амударья. Клад состоит из ювелирных украшений (браслетов, колец, подвесок и медальонов), миниатюрных моделей повозок с лошадьми, статуэток людей и животных, монет, кувшинов, и т. д. Амударьинский клад считается одним из самых известных собраний золотых и серебряных артефактов ахеменидского и эллинистического периодов. По ним можно проследить традиции персидского и греко-бактрийского искусства, а также скифского звериного стиля.

С самого начала исследований на городище и до настоящего времени раскопки были сосредоточены в храме Окса, которые дали богатый материал. Большинство находок представленных вотивными[2] предметами и храмовым сокровищем, в основном относятся к ахеменидскому искусству. Среди них разнообразные приношения, миниатюрные алтари, курильницы, глиняные статуи, изделия из слоновой кости, золотые и бронзовые пластины с изображением донаторов и посвященных в храм животных (верблюдов и лошадей), ювелирные украшения (кольца, перстни, серьги, подвески, бусы) миниатюрные копии оружия. Особо следует подчеркнуть сходство артефактов из храма Окса с предметами из Амударьинского клада из Британского музея [17; 2], которые датируются от VIII до IV вв. до н.э. [4, с.40-44]. Учеными было выдвинуто предположение о происхождении Амударьинского клада из храма Окса [12, с.112-114; 8, с.139-140]. Исследуя предметы из этого клада, Дж. Куртис, главный хранитель Музея заключает: «Представляется наиболее вероятным, что мы имеем дело с храмовым сокровищем, коллекцией ценных объектов, собранных вместе в храме на протяжении определенного периода и представляющих достояние этого храма» [15, с.235]. Б.А. Литвинский и И.Р. Пичикян приводят убедительные доводы доказательства принадлежности Амударьинского клада к храму Окса [6, с.29-36]. Исследователи отмечают: «Мы не будем останавливаться на дополнительном анализе и критике предлагаемых ранее реконструкций формирования и принадлежности Клада, поскольку после сделанных нами археологических открытий в храме Окса обсуждать их нет смысла. ... Из подобного вывода, представляющегося нам справедливым, вытекает, что если признать Клад Окса зороастрийским храмовым сокровищем, получается что на месте храма Окса или рядом с ним существовал более ранний зороастрийский храм... [6, с.36]. Следует отметить, что планировка храма Окса, наличие там двух атешгахов – хранилищ огня, ям, заполненных чистой золой, колодца, бассейна для воды позволили Б.А. Литвинскому прийти к выводу о том, на Тахти-Сангине функционировал храм огня [4, с.199]. К. Рапен считает также, что структура храма Окса, его план и обнаруженные при раскопках остатки комнат для хранения вечного огня (атешгахи), отвечают архитектурной традиции храмов огня иранского мира [8, с.129].

Следует также обратить внимание на состав золота, из которого сделаны пластины из Амударьинского клада. Так, анализ показал, что их металл является сплавом, который содержит от 69 до 98 % золота, от 1 до 16 % серебра, от 0,6 до 6,8 % меди и другие примеси. Золото имеет аллювиальное происхождение [16, с.219-240; 14, с.241-243], что очень важно для нашего исследования, так как на юге Таджикистана до сих пор производится добыча аллювиального золота [1, с.63-65]. Культовый характер (подношение) предметов Амударьинского клада: культовые фиалы, металлические стержни барсома, вотивные статуэтки, свыше полусотни золотых пластин с изображением донаторов и жрецов Окса, халцедоновый цилиндр с зороастрийскими символами и наличие в Бактрии больших запасов аллювиального золота, еще раз говорит об их принадлежности Храму Окса.

Сравнительный анализ «Авесты» и находок из храма Окса, особенно 2006-2010 гг. позволил автору настоящей статьи прийти к заключению о том, что, действительно, храм Окса был зороастрийским, так как предметы Амударьинского клада и большинство находок из храма Окса являлись подношением именно богине Ардвисуре в храм Окса в течение длительного времени, возможно, не одно столетие [20, с.50-51; 10, с.120; 11, с.112-129].

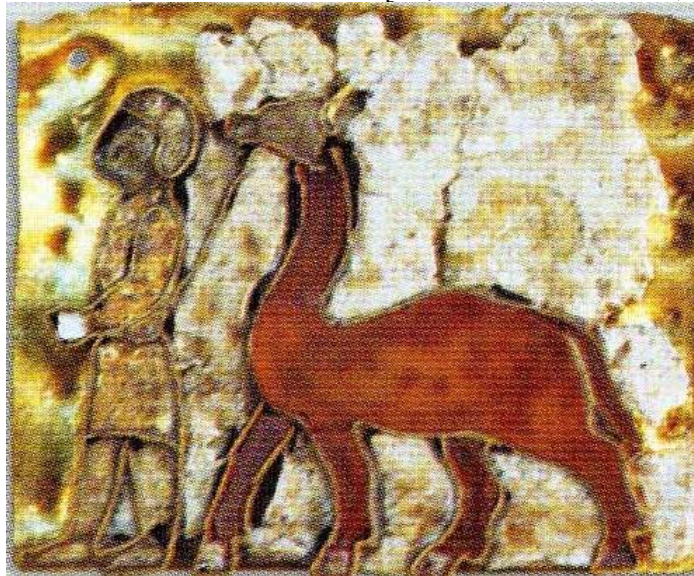

Рис.1. Пластина с изображением мужчины, ведущего верблюда. VI-V вв. до н.э. Золото. Тахти-Сангин. Южный Таджикистан.

В связи с этим предлагаем еще раз остановиться на семантике изображения на первой золотой пластине (Рис. 1) из Храма Окса, найденной в 1979 г. [5, 1992, 94-111]. Пластина гладкая, без изображений. Б.А. Литвинский отмечает, что по размерам она соответствует средним по величине пластинам Амударьинского клада [4, 74]. На одной из плоскостей пластины изображен бактриец, ведущий верблюда. Мужчина, показанный в профиль, шагает влево. Ноги, обутые в сапоги, поставлены одна за другой, левая рука, опущенная вниз и согнутая в локте, держит повод верблюда. Человек одет в короткий облегающий кафтан с поясом и узкие штаны. Цвет ног и рук – желтоватый, кафтана – желто-охристый. Голова без деталей, выделена лишь прическа, так как эмалевые вставки лица и волос утрачены. За человеком идет животное – верблюд. Спина изображена арочной кривой. Высокая, слегка изогнутая шея завершается небольшой головой с торчащим ухом. Ноги массивные, непропорционально короткие, с четко выделенными лапами. Хвост длинный, пушистый. Тело верблюда желтовато-коричневого цвета. Фон композиции образован слоем белой эмали. Все контуры обведены золотой полоской. Что касается датировки пластины из храма Окса, то она относится к числу вотивов с вероятной датировкой в пределах VI – середины V вв. до н.э. [4, с.39], то есть периода господства зороастризма в Средней Азии.

Б.А. Литвинский полагает, что это излюбленная в ахеменидском искусстве иконографическая схема [4, с.75], согласно которой на персепольских рельефах изображены делегации подчиненных народов, приносящих в дар животных. Исследователь на основе комплексного фактологического материала доказал, что мужчина на пластине – это бактриец [4, с.74-77]. Обратимся к «Авесте» [24], где говорится, что верующий приносит в жертву Ахура-Мазде десять кобыл, жеребца и верблюда («Ясна» 44. 18). Верблюд упоминается также в связи с обрядом очищения («Видевдат» 9. 37). Анализируя источник и семантику изображения на пластине, Б.А. Литвинский приходит к заключению, что изображение на тахтисангинской пластине можно интерпретировать как сцену принесения в дар храму (и верховному зороастрийскому божеству) верблюда как жертву или, возможно, как участие его в очистительных церемониях. Ученый сравнивает изображение на пластине с храма Окса с изображением на амулете (Рис. 2а, 2б) из храма на Дашлы-3 (XI в. до н.э.), считая, что оба изображения можно трактовать как сцену принесения в жертву верблюда» [4, с.87]. На наш взгляд, следует обратить внимание на медный амулет из храма на Дашлы-3. Это плоский бронзовый ступенчатый ромб (1,8×1,8×0,2 см), имеющий два сквозных отверстия в противоположных углах. На одной стороне (Рис. 2а) его изображено дерево в виде прямого ствола, от которого снизу отходят две ветви с острыми листочками: сверху на ветви то ли опускается, то ли взлетает с них пара птиц с поднятыми крыльями и вытянутыми ногами. Верхушка ствола, возможно пальмы, оформлена в виде кроны с короткими, веерообразными

расходящимися ветвями. В.И. Сарияниди рассматривая изображения на амулете, обращается к зороастрийской мифологии, согласно которой посреди моря Ворукаша, на благом острове Ахура-Мазда сотворил дерево бессмертия Хаому, на котором собраны семена всех растений мира. Сидящая на дереве птица обдирает ветви, тогда как другая птица собирает упавшие семена, несёт в небо, где они, смешавшись с дождём, падают на землю и производят новые растения («Vd» 18.2-3; 24, 18 [18]; МХ 62.28-30 [16]). Ученый считает, что приведённые данные могут быть сопоставлены с изображением на североафганском амулете [9, с.60].

Рис. 26. Обратная сторона амулета с изображением верблюда и ребенка. XI в. до н.э. Медь. Храм Дашлы-3. Северный Афганистан. (по: Сарияниди, 1976, рис.18).

Для нашего исследования представляет интерес изображение на второй стороне амулета (Рис. 26), центральную часть которой занимает фигура двугорбого верблюда в профиль; мелкие детали на голове читаются плохо, но, видимо, передают украшение и, возможно, причёску. С особой тщательностью проработана плавно изогнутая шея, здесь же изображён обнажённый ребёнок, держащий за повод верблюда. Тонкая моделировка всего изображения фиксируется напряженной мускулатурой тела животного, как бы остановленного в своём движении вперёд туго натянутым поводом. В.И. Сарияниди справедливо отмечает, что мотив верблюда практически отсутствует в глиптике Месопотамии и долины Инда, зато в Иране известен в рисунках на посуде Сиалк III, в Туркменистане в многочисленных терракотах конца III тысячелетия до н.э. и, наконец, на амулете из Северного Афганистана II тысячелетия до н.э. Более того, позднее это животное занимает видное место в искусстве ахеменидского Ирана (рельефы персепольского дворца) и Бактрии (на монетах, оттиски на сосудах), что позволяет выделить афгано-ирано-туркменистанский центр в системе Древнего Востока, где в культах и мифах образ верблюда занимал особое место [9, с.61]. В данном случае уместно выделить афгано-ирано-среднеазиатский центр в системе Древнего Востока, так как территория Туркменистана является неотъемлемой частью Средней Азии, а в эпоху бронзы на этой территории проживали древние иранские племена, в том числе предки таджиков, чьи духовные воззрения отображены на представленных В.И. Сарияниди амулетах. Ученый часто приводит сюжеты из зороастрийской мифологии, нашедшие отражение на амулетах, перстнях и других находках с территории Туркменистана эпохи бронзы.

Рис. 3. Перстень-печать с изображением зороастрийского жреца. Золото. Начало VIII в. Древний Пенджикент. Северный Таджикистан.

Для того, чтобы уточнить семантику на золотой пластине из храма Окса предлагаем обратиться к еще одной интересной находке из городища древний Пенджикент (начало VIII), где в 2012 г. был найден уникальный перстень-печать (Рис. 3) со вставкой из черного сардоникса. На вставке выбито изображение фигуры, в рост, несущей в руке вертикальный прямой предмет. Аналогии в более совершенных геммах показывают, что это факел с пламенем, который несет зороастрийский жрец [3, с.12].

Итак, амулет из храма Дашлы-3 датируется XI в. до н.э., то есть эпохой поздней бронзы – период становления зороастризма. Золотая пластина из храма Окса датируется VI – серединой V вв. до н.э., когда зороастризм уже был религией племен и народов, проживающих в Ахеменидской империи, а перстень-печать из городища древний Пенджикент датируется началом VIII в. – период, когда арабы пришли в Среднюю Азию, но зороастризм в Согде продолжал оставаться господствующей религией.

Вернемся к изображениям на амулете из Дашлы-3. Важно отметить, что конец II тыс. до н.э. – это период начала устного сложения «Авесты» [21, с.162-166; 22, 80, 13, 44-45; 19, 451-519]. О том, что этот письменный памятник был составлен в Восточном Иране [11, с.33], нет никакого сомнения. Датировка храма Дашлы-3, откуда амулет – XI в. до н.э. Как мы отметили выше, на одной из сторон изображен сюжет из зороастрийской мифологии.

Что касается второй стороны амулета, то следует обратиться к одной из точек зрения о локализации родины Заратуштры (авест. *Zarathuštra*, среднеперс. и фарси *Зардушт*, русск. и европ. яз. *Зороастр*) – пророка зороастрийской религии. Так, некоторые ученые считают, что родина Заратуштры – это Бактрия [11, с.286]. Автор данной статьи также считает, что родину Заратуштры следует искать в Бактрии [11, с.287-293]. Заметим, что значение его имени трактуется как «старо-верблюдый», «тот, чьи верблюды стары», «(обладающий) старым верблюдом» [11, с.280]. На наш взгляд, изображенный на амулете мальчик с верблюдом, и есть Заратуштра. Таким образом, на одной стороне амулета из Дашлы-3 изображен сюжет из зороастрийской мифологии о происхождении всех растений на земле, а на другой – Заратуштра. То есть, оба сюжета, изображенных на амулете дополняют друг друга.

Что касается изображения на золотой пластине, то с уверенностью можно утверждать, что это Заратуштра, но уже в зрелом возрасте. Выше мы говорили о том, что храм Окса – зороастрийский храм. А.П. Дружинина, руководитель археологических исследований на Тахти-Сангине в последние годы раскопок нашла новые важные факты, подтверждающие, что датировка храма относится не к концу IV в. до н.э., а к началу V до н.э. [3], что свидетельствует о том, что храм Окса действительно зороастрийский. Здесь наблюдается преемственность из поколения в поколение среди местного населения устной традиции о происхождении Заратуштры.

Важно отметить, что в одном из списков «Бундахишна» вместо слов «на берегах» значится в Балхе [7, с.252], то есть в Бактрии, что еще раз подтверждает локализацию родины Заратуштры в этой историко-культурной области. Заметим, что оба памятника – и Дашлы-3, и Тахти-Сангин находятся на территории, где в период сложения «Авесты» располагалась Бактрия.

Рис. 4. Ахура Мазда – верховный бог зороастрийского пантеона.

Если мы посмотрим на фигуру мужчины на золотой пластине и на золотом перстне, то прослеживается определенная закономерность: оба мужчины изображены в профиль, шагающие влево. Если обратить внимание на известный образ Ахура-Мазды (Рис. 4), то он также изображен в профиль, а руки его приподняты также как у жреца на перстне из древнего Пенджикента. Вполне вероятно, что на работу древних мастеров оказывало влияние зороастрийская идеология. Именно поэтому изображения мужских фигур в течение длительного периода имело одинаковый характер. Следует также отметить, что подобные сюжеты пока не встречались на других памятниках.

Таким образом, проведенный сравнительный анализ изображения на пластине с изображением на медном амулете из храма Дашлы-3 (XI в. до н.э.) и на золотом перстне из городища древний Пенджикент (начало VIII в.) позволил нам прийти к заключению, что мужчина на золотой пластине из храма Окса – это Заратуштра.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бубнова М.А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии в XVI-XIX вв. / М.А. Бубнова. – М.: Наука, 1975. 111 с.
2. Зеймаль Т.И. Амударьинский клад. Каталог выставки / Т.И. Зеймаль. – Л.: Искусство, 1979. – 95 с.
3. Курбанов Ш.Ф., Косых А.М. Раскопки объекта XXVI в восточной части городища древнего Пенджикента / Ш.Ф. Курбанов, А.М. Косых // Материалы Пенджикентской археологической экспедиции. – 2013. – Вып. XV. – С. 9-23.
4. Литвинский Б.А. Храм Окса в Бактрии (Южный Таджикистан). Т. 3: Искусство, художественное ремесло, музыкальные инструменты. – М.: Восточная литература, 2010. – 664 с.
5. Литвинский Б.А., Пичикян И.Р. Золотые пластины из храма Окса (Северная Бактрия) / Б.А. Литвинский, Пичикян И.Р. // ВДИ. – 1992. – № 3. – С. 94-111.
6. Литвинский Б.А., Пичикян И.Р. Эллинистический храм Окса (Южный Таджикистан). Т. 1. Раскопки. Архитектура. Религиозная жизнь / Б.А. Литвинский, Пичикян И.Р. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 503 с.
7. Рак И.В. Мифы Древнего и раннесредневекового Ирана / И.В. Рак. – СПб. – Москва: «Журнал Нева», Летний Сад», 1998. – 560 с.
8. Рапен К. Святые места Средней Азии в эпоху эллинизма (Состояние вопроса) / Рапен // ВДИ. – 1994. – № 4. – С. 128-140.
9. Сариниди В.И. Печати-амулеты мургабского стиля / В.И. Сариниди // СА. – 1976. – № 1. – С. 42-68.
10. Ходжаева Н. Храм Окса и локализация авестийской Вахви-Датии / Н.Дж. Ходжаева // Археология, этнография и антропология Евразии. – Новосибирск, 2013. – № 1 (53). – С. 114-120.
11. Ходжаева Н.Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период / Н.Дж. Ходжаева. – Душанбе: Дониш, 2017. – 305 с.
12. Bernard P. Le temple de Takht-i Sangin en Bactriane: temple du feu ou pas ? / P. Bernard // Studia Iranica. 1994. – Tome 23. – P. 85-114.
13. Boyce M. Zoroastrianism, its Antiquity and Constant vigour / M. Boyce // Columbia Lectures on Iranian Studies. №7. – Costa Mesa, New-York, Mazda Publishers and Biblioteca Persica, 1992. – 204 p.
14. Cowell. M.R. Analysis of Gold Plaques from the Oxus Treasure / M.R. Cowel // Culture through Objects: Ancient Near Studies in Honour of P.R.S. Moorey. Ed. by T. Potts, M. Roaf, D. Stain. – Oxford: Griffith Institute, 2003. – P. 241-243.
15. Curtis J. Franks and the Oxus Treasure / J. Kurtis // A.W. Franks. Ninetennth-Century Collecting and the British Museum. Ed. by M. Caygill and J. Cherry. – London: British Museum Press, 1997. – P. 230-249.
16. Curtis J., Searight A. The Gold Plaques of the Oxus Treasure: Manufacture, Decoration and Meaning / J. Curtis, A. Searight // Culture through Objects: Ancient Near Studies in Honour of P.R.S. Moorey. Ed. by T. Potts, M. Roaf, D. Stain. – Oxford: Griffith Institute, 2003. P. 219-240.
17. Dalton O.M. The Treasure of the Oxus with other examplar of early oriental metal-work / O.M. Dalton. – London: Trustees of the British Museum, 1964. – LXXVI, 75, XL p.
18. Dînâ-î Maînôg-î Khirad, Sikand-gûmânîk Vigâr, and the Sad Dar. – Oxford, Univ. Press, 1885. – 372 p. Part III: Dînâ-î Maînôg-î Khirad. Transl. by E.W. West. – P. 1-133 (SBE, vol. 24).
19. Kellens J. Considerations sur l'histoire de l'Avesta / J. Kellens // JA, 1998. –№ 286. – P. 451-519.
20. Khojaeva N. The Avesta and Takht-i Sangin / N. Khojaeva // Bulletin of MIHO Museum. – Shiga, 2006.3. – Vol. VI. – P. 45-51.
21. Skjærvø P.O. The Avesta as source for the early history of the Iranians / P.O.Skjærvø // The Indo-Aryans of Ancient South Asia. Language, Material Culture and Ethnicity. Ed. by G. Erdosy.-Berlin-New-York, 1995. С. 155-176.
22. Skjærvø P.O. The Achaemenids and the Avesta // Birth of the Persian Empire. Vol. I. Ed. by V.S. Curtis, S. Stewart. London / P.O.Skjærvø. – New-York: I.B. Tauris in association with The London Middle East Institute a SOAS and the British Museum, 2005. – P. 52-84.
23. The Bundahis, Bahman-Yasht [Pahlavi], and Shâyast [and Appendix to the Bundahis: Selections of Zâdspram, brother of dastûr Pârs and Kirmân, A.D. 881. – Oxford, University Press, 1880. – 434 p. Part I. Chapters I-IX (Paraphrase of Bundahis, I-XVII)]. Transl. by E. W. West. – P. 1-151. (SBE, vol. 5).
24. The Zend-Avesta. Part I. The Vendîdâd. Transl. by J. Darmesteter. – Oxf.: Oxford University Press, 1880. – 240 p. (SBE. Vol. IV); Part II. The Yasna, Visperad, Sîrôzahs, Yašts, Nyâyis. – Oxf.: Clarendon Press, 1883. – 384 p. (SBE. Vol. XXIII).

К СЕМАНТИКЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА ПЕРВОЙ ЗОЛОТОЙ ПЛАСТИНЕ ИЗ ХРАМА ОКСА

В статье автор еще раз обращается к семантике изображения на золотой пластине из храма Окса (VI-V вв. до н.э.), расположенного на территории городища Тахти-Сангин (Южный Таджикистан). Сравнительный анализ изображения на пластине с изображением

на медном амулете из храма Дашлы-3 (XI в. до н.э.) (Северный Афганистан) и на золотом перстне из городища древний Пенджикент (начало VIII в.) позволил автору прийти к заключению, что мужчина, изображенный на золотой пластине из храма Окса – это Заратуштра.

Ключевые слова: семантика, храм Окса, Тахти-Сангин, золотая пластина, Заратуштра, верблюд, Древний Пенджикент, зороастрийский жрец.

ОИД БА СЕМАНТИКАИ ТАСВИР ДАР ЛАВҶАИ АВВАЛИНИ ТИЛЛОИ АЗ МАЪБАДИ ОКС

Дар мақолаи мазкур муаллиф бори дигар ба масъалаи семантикаи тасвир дар болои лавҳаи тиллоии аз маъбади Окс (асрҳои VI-V н. м.), ки шаҳраки Тахти Сангин (Ҷанубии Тоҷикистон) ёфт шудааст, муҳоҷият намудааст. Таҳлили муқосиавии тасвир дар лавҳаи тиллоии мазкур бо тасвир дар болои тумори мисини аз маъбади Дашли-3 (асри XI н. м.) - и Шимолии Афғонистон ва тасвир дар ангуштарини тиллоии аз шаҳраки Панҷакенти Қадим (ибтидои асри VIII) ёфт шуда, ба муаллиф имконият медиҳанд, ки ба хулосае биёяд, ки марде, ки дар лавҳаи тиллоии маъбади Окс тасвир шудааст – он Зардушт мебошад.

Калидвожаҳо: семантика, маъбади Окс, Тахти-Сангин, лавҳаи тилло, Зардушт, уштур, Панҷакенти Қадим, рӯҳони зардуштӣ.

ON THE SEMANTICS OF THE IMAGE ON THE FIRST GOLDEN PLAQUE FROM THE TEMPLE OF THE OXUS

In the article, the author once again refers to the semantics of the image on the golden plaque from the temple of the Oxus (6th-5th centuries B.C.), located in the territory of the site of Takht-i Sangin (Southern Tajikistan). A comparative analysis of the image on the plaque with the image on a copper amulet from the temple of Dashly-3 (11th century B.C.) (Northern Afghanistan) and on a gold ring from the ancient site of Panjikent (early 8th century) allowed the author to conclude that the man depicted on the gold plaque from the temple of the Oxus is Zarathustra.

Keywords: semantics, temple of the Oxus, Takt-i Sangin, golden plaque, Zarathustra, camel, Ancient Panjikent, Zoroastrian priest.

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна, доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хоҷаева Наргис Ҷомиевна – доктори илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, E-mail: rangha@mail.ru

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҶОИ ДУҶОНИБАИ ҶИНДУСТОН БО АФҶОНИСТОН ДАР ДАВРОНИ СУЛТАИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Искандаров Қ.

Академияи милии илмҳои Тоҷикистон

Раҷабалиев Х.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

Афғонистон, ки дар гузашта бо номҳои Хуросон ва гузаштаи дур бо номи Ориёно маълум аст, таърихи куҳани чандинҳазорсоларо дорад.

Дар миёнаҳои асри XVIII дар Ҷиндустон ширкати «Ост-Индия»- и англисӣ ва фаронсаӣ мавқеи худро дар минтақаҳои наздисоҳилӣ мустаҳкам карда, барои заиф гардонидани нуфузи давлат дар байни феодалҳои маҳаллӣ задухӯрдҳои шадидро ба роҳ андохт. Моҳи январи соли 1761 ширкати англисии «Ост-Индия» дар Ҷиндустон бар фаронсавиҳо ғалаба ба даст оварда, батадриҷ ба воситаи ин ширкати бонуфузи Англия тамоми қаламрави Ҷиндустонро дар солҳои 40-уми асри XIX зер тасарруфи хеш даровард ва ба мустамликаҳои худ табдил дод [4, с.16].

Муҳаққиқи тоҷик Раҷабов Ҳ. дар таҳқиқоти худ дар ин маврид қайд кардааст: «Мардуми Ҳинд ба хотири сарзамини дигареро зери даст кардан, тороч намудан ва ё ягон манфиати дигар чустучӯ кардан, ҳеч гоҳ қадаме аз марзи кишвари худ берун нагузоштааст. Вале аҷнабиён ба ин мамлакати афсонавӣ ба хотири торочи сарватҳои бебаҳояш борҳо ҷангу зӯрвариро пеш гирифта, сар даровардаанд. Аз ҷумла Искандари Мақдунӣ дар соли 327 то солшумории нав, ташкилҳои салтанати Дехлӣ дар соли 1206, империяи муғулҳои бузург аз 21-уми апрели соли 1526 то 21-уми сентябри соли 1858, ғоратгарӣҳои бисёрқаратаи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ аз соли 971 то соли 1030 ва кӯштору торочгарӣҳои Нодиршоҳ (1688-1747), ки амалҳои нобахшиданианд, мардуми онро дар асорат нигоҳ медоштанд» [13, с.11].

Аз ҷумла, идомадиҳандагони сиёсати зери даст кардани мардуми боигарӣҳои Ҳиндустон, аҷнабиёни манфиатчӯ мустамликадорони англис буданд, ки дар асрҳои XVIII, XIX ва XX, дақиқтараш аз нимаи дуҷуми асри XVIII то соли 1947, яъне на камтар аз 200 сол Ҳиндустонро мустамлика намуда, мардумони онро дар истисмор ва зулму асорат нигоҳ медоштанд.

Масалан, агар мо аз замони пойдеории Императори бузурги муғулии Ҳинд таҳлил кунем, бахшҳои муҳими Афғонистонро императори муғулии Ҳинд (1526 - 1761) ба зери итоати худ дароварда буд ва барои муддате Кобулро ба пойтахти тобистонаи худ табдил кард. Аммо бо таъсиси империяи Дурронӣ дар Афғонистон соли 1747 дубора таҳҷуми пайи ҳам аз ҷониби афғонҳо бар Ҳиндустон оғоз шуд [15, с.350].

Дар солҳои 50-уми асри XVIII, баъди барҳам хӯрдани империяи Муғулҳои бузург, иттиҳоди Маратха кудрати асосии Ҳиндустон ба шумор мерафт. Сарварони ин давлат дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ҳокимияти худро дар тамоми қаламрави Ҳиндустон паҳн кунанд, вале ин мақсади онҳо амалӣ нагардид. Ҳокимони нисбатан пурқуввати сулолаи Синдхи дар Гвалиора, Голкхаран, Индур, Гаеквар, Барод, Бхонси ва Нагпур ба сарвари давлати Маратха итоат накарда, даъвои ҳокимияти олиро мекарданд. Дар ин вақт Аҳмадшоҳи Дурронӣ аз тарафи шимолу ғарб ба Ҳиндустон ҳуҷум кард. Муҳорибаи ҳалқунанда байни қувваҳои ин ду давлат дар моҳи январӣ соли 1761 дар ҳамвориҳои Панипат ба амал омад [19, с.421]. Дар ин муҳориба лашкари Дурронӣ ғолиб баромад. Вале истилогарони афғон дар инҷо ҳокимияти худро мустақкам карда натавонианд ва дар охириҳои солҳои 60-уми асри XVIII қаламрави Маратхаро тарк намуданд.

Қаламрави Афғонистон дар замони ҳукумронии Аҳмадшоҳи Дурронӣ ниҳоят васеъ мешавад. Соли 1761 сарҳади давлати ӯ дар ҷанубу шарқ то наздикии Дехлӣ расида буд. Вале дар натиҷаи муборизаи сикхҳо (асосгузори ин давлат яке аз арбобони маъруфи давлати Ҳиндустон Ранҷит Сингх буд) Дурронӣҳо қариб тамоми Панҷобро аз даст доданд. Бо вучуди ин Кашмир, Синд, Бахавалпур ва Калкута, то барҳам хӯрдани империяи Дурронӣҳо дар ҳайати ин давлат қарор дошт.

Баъди вафоти Аҳмадшоҳи Дурронӣ дар соли 1773 ба тахти подшоҳии Афғонистон писари ӯ Темуршоҳ мешинад. Барои аз хавф эмин нигоҳ доштани ҳокимияти худ Темуршоҳ пойтахти давлати Афғонистонро аз Қандаҳор ба Кобул мекӯчонад. Кӯшиши Темуршоҳ барои пурзур кардани ҳокимияти марказӣ он қадар натиҷаи дилхоҳ намедиҳад ва моҳи мартӣ соли 1823 Ранҷит Сингх дар наздикии Пешовар ба афғонҳо ғолиб омада, Пешоварро ба даст медарорад. Ин маркази муҳими тичоратӣ ва фарҳангӣ аз қаламрави Афғонистон берун мемонад.

Баъди таъсиси ёфтани «Ҳинди Бритонӣ» дар миёнаҳои асри XIX забткориҳо аз ҷониби саркардаҳои ин кишвар ба Афғонистон низ зиёд ба назар мерасид. Дар ин вақт ду империяи бузург - Англия ва Русия бо ҳам рақобат мекарданд, ки Афғонистон дар наздикии заминҳои ишғолкардаи Русия ва Ҳиндустон дар зери мустамликаи Англия қарор доштанд. Британияи Кабир мехост, ки Афғонистонро низ ба мустамликаи худ табдил диҳад. Хатари ворид гардидани аскарони рус ба Ҳинди Бритонӣ зиёд ба назар мерасид. Бинобар ин, англисҳо рӯйро ба қорҳои дохилии Афғонистон даҳлат карда, мехостанд ҳар чи зудтар ин кишварро ба зери итоати худ дароварда, ба ҳадафу мақсадҳои худ бирасанд.

Дар ин вақт (солҳои 20-уми асри XVIII) ба пешвои яке аз қabilaҳои қавми борикзай Дӯстмуҳаммадхон муяссар мешавад, ки пойтахтро ба даст дароварда, бар зидди парокандагии сиёсии Афғонистон мубориза барад. Вале ин иқдом бо сабаби бадшавии вазъияти байналхалқӣ натиҷаи дилхоҳ намедиҳад ва Дӯстмуҳаммадхон дарк менамояд, ки хатари асосӣ ба Афғонистон аз ҷониби Ҳинди Бритонӣ ба назар мерасад. Аз ин хотир, ӯ Русияро иттифоқчи ҳуд интиҳоб карда, ба Петербург ҳайатҳои дипломатӣ ва сафир равон мекунад [19, с.422]. Соли 1837 дар байни Англия ва Русия барои Ҳирот муҳолифат ба амал омад, Англия мехост, ки ин шаҳри муҳими стратегӣ дар ғарби Афғонистон ва наздикии марзҳои Эронро ишғол намояд. Аммо ҳукумати Русия намехост, ки ин давлат ба сарҳадҳои Осиёи Марказӣ наздик шавад. Аз ин сабаб, Англия дар Афғонистон сиёсати истилогаронаи

ҳокимони кочории Эронро дастгирӣ намуда, тирамоҳи соли 1837 ба воситаи онҳо Ҳиротро муҳосира мекунад. Дӯстмуҳаммадхон ва бародарони ӯ, ки дар Қандаҳор ҳукмронӣ мекарданд, тавассути миёнаравии намояндаи Русия Поручик Ян Виткевич бо Эрон шартномаи дӯстӣ бастанд. Ҳамин тариқ, аз нав муттаҳидшавии Афғонистон ва ташкили давлати муттамарказ бо мушкилиҳои зиёде амалӣ мешуд.

Баъди аз Афғонистон даст кашидани Русия дар моҳи сентябри соли 1838 кӯшунҳои Эрон аз вилояти Ҳирот бароварда шуданд. Англия дар зери ниқоби аз нав барқарор кардани тоҷу тахти шоҳ Шучоъ, ки лӯхтаки он буд, ба Афғонистон лашкари 22 ҳазорнафараи Ҳинди Бритониёиро равон кард, ки моҳи апрели соли 1839 Қандаҳорро ишғол намуд [1, с.72-73]. Амалдорон ва фармондеҳони ҳарбии ба англисҳо фурӯхташудаи афгон ба Дӯстмуҳаммадхон хиёнат карданд ва ӯ маҷбур шуд, ки аввал ба Балх ва баъд ба Бухоро фирор намояд. Вале моҳи ноябри соли 1840 Дӯстмуҳаммадхон бо сабабҳои номаълум, ғайриҷашмдошт аз мубориза даст кашида, худро ба асорати англисҳо супорид ва англисҳо бошанд ӯро ба Ҳиндустон фиристоданд [1, с.73].

Баҳори соли 1841 дар Афғонистон ҷанги умумихалқии зидди англисҳо авҷ гирифт, ки дар он тоҷикон, паштунҳо ва ҳиндуҳо, ки аз ҷониби хориҷиён маблағгузорӣ мешуданд, фаъолона ширкат варзида, шаби 2-юми ноябри ҳамон сол ба англисҳо зарбаи сахт зада, ҳокимиятро ба даст гирифтанд [17, с. 81]. Аз маҳалҳо ба ёрии шӯришгарон дастаҳои фидоӣни қabilaҳои афгонӣ омада, урдӯғҳои англисҳоро ба муҳосира гирифтанд. Лашкари истилогарон маҷбур шуд, ки қисми зиёди силоҳи вазнини худро ба ихтиёри шӯришгарон гузошта, ақибнишинӣ кунад. Бо мақсади аз даст надодани мавқеи худ ва аз афгонҳо қасос гирифтанд, Ҳинди Бритониё дар соли 1841 аз нав ба Кобул лашкар кашид. Лашкари Ҳинди Бритониё Кобулро ишғол намуда, онро талаву тороҷ ва ҳазорон нафар шаҳрвандонро ба қатл расонд [17, с.95]. Вале халқ ба муқобили истилогарони ҳинду англис бо қувваи даҳчанд ба муқобила бархост, ки дар натиҷа қувваҳои истилогар аввал Кобул ва баъд тамоми Афғонистонро тарк карда, тоҷу тахти онро ба Дӯстмуҳаммадхон супориданд.

Дӯстмуҳаммадхон баъди аз нав ба сари қудрат омадан сиёсати муттаҳидсозии мамлакатро идома дод. Дар амалӣ намудани ин сиёсат ӯ ба лашкари худ таъя мекард. Англисҳо ба нокомии худ нигоҳ накарда аз ишғоли Афғонистон даст накашиданд. Онҳо истилои ин мамлакатро вазифаи наздиктарин ва муҳимтарини худ қарор доданд. Соли 1850 ба англисҳо муяссар мешавад, ки бо кӯмаки намояндагӣҳо ва лашкари Ҳинди Бритониёи Панҷобро бо мушкилиҳои ниҳоят зиёд ишғол кунанд [1, с.71, 72]. Дӯстмуҳаммадхон кӯшиши аз дасти англисҳо баргардонидани ин қаламрави Афғонистонро накард. Ӯ лашкари худро барои ишғоли Қандаҳор ва Ҳирот ва инчунин ба мақсади тобеъ кардани хонигарӣҳои хурди тоҷику ўзбек, ки байни Ҳиндукушу Амударё сокин буданд, равон мекунад. Дӯстмуҳаммадхон ин хонигарӣҳоро ҳам ба давлати худ тобеъ намуда, соли 1856 Қандаҳор ва соли 1863 Ҳиротро ба тасарруф даровард.

Солҳои 1857-1859 дар Ҳиндустон ба муқобили мустамликадорони англис шӯриши калоне ба амал омад, ки он ба номи «Шӯриши сипоҳиён» машҳур аст [13, с. 13]. Ҳарчанд дар ин шӯриш асосан аскарони англисии баромадашон аз Ҳиндустон ширкат варзиданд, вале он дар байни халқи ин мустамликаи Британия ҳамоҷии калон пайдо намуд. Англисҳо тавассути аскарони Ҳинди Бритониё ба муқобили халқи ин мамлакат (Ҳиндустон) мубориза мебуданд ва онҳоро дар забт намудани мустамликаҳои нав, аз ҷумла дар Афғонистон истифода мекарданд. Ба мустамликадорони англис муяссар гардид, ки бо мушкилии зиёд шӯриши сипоҳиёнро паҳш кунанд.

Дар ҷунин шароити вазнини даҳшатбор ҳиндуҳо умр ба сар мебуданд ва наметавонистанд ҳамчун кишвари соҳибистиклол бо дигар кишварҳо муносибатҳои сиёсӣ, тичоратӣ ва дӯстона барқарор кунанд. Ҳатто бо ҳамсоҷикишварҳои худ, аз ҷумла бо Афғонистон низ муносибати дӯстӣ барқарор карда наметавонистанд, гарчанде ки мардуми осоишта аз сиёсати ҳасмона ранҷи зиёд медид ва хостори барқарор кардани муносибатҳои дӯстона буд.

Соли 1863 Дӯстмуҳаммадхон вафот кард ва барои ба даст овардани тоҷу тахти Афғонистон дар байни писарони ӯ муборизаи мусаллаҳона оғоз гардид, ки дар натиҷаи ин муборизаҳо соли 1868 Шералихон ғолиб баромада, амири Афғонистон эълон шуд.

Шералихон баъди бартараф кардани мушкилотҳои дохилии худ ба Ҳинди Бритониёи сафар карда, ба навғониҳое, ки Англия дар он ҷо карда буд, шиносӣ пайдо менамояд. Ӯ баъди баргаштан ба кишвари худ иқдом ба ислоҳоти давлатӣ намуда, баъзе навғониҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти кишвар ба амал овард. Масалан, таъсис додани мақомоти махсуси машваратӣ, ташкил кардани политсияи давлатӣ ва инчунин дар соҳаи ҳарбӣ, сиёсӣ, тичорату фарҳанг навғониҳои зиёде ворид сохт.

Дар ин миён англисҳо бар шӯриши сипоҳиён, ки дар боло зикр шуд, пирӯзӣ ба даст оварда, монеи ташаккули давлати муттамаказ ва дорой сиёсати мустақил гаштанд.

Соли 1873 ҳукумати Русия Англияро бовар кунонид, ки «Афғонистонро минтақаи манфиатҳои худ намешуморад» [12, с.23]. Баъди ин Англия сипоҳи худро ба наздикии сарҳади Афғонистон ва Ҳиндустон оварда, ҷо ба ҷо қард ва ба қанги зидди Афғонистон омодагӣ гирифт. Аз ин қор Шералихон ба ташвиш афтада, сафирони худро ба Русия фиристод, то ки дар мубориза бо нерӯҳои англис пуштибонии русҳоро ҷалб кунад. Дипломатҳои афғон дар ин сафар як миқдор аз уҳдаи қори худ баромада, дастаи начандон қалони аскарони русро ба сарҳади кишварашон меоранд ва дар баҳори соли 1878 намояндагони дипломатии Русия бо сардорӣ Столетов ба Кобул низ ташриф меорад [19, с.245]. Вале ин вақт дар Конгресси байналхалқии Берлин (1878) дар масъалаи сиёсати байни Русия ва Англия ҳусни тафоҳум ба амал омад. Барои ҳамин, лоиҳаи Созишномаи Русия ва Афғонистон, ки Столетов ба Петербург оварда буд, тасдиқ нашуд. Аз тарафи дигар, Англия аз Шералихон талаб қард, ки намояндаи хоси ин кишвар Н. Чемберленро (ӯро дастаи ҳарбиён ҳамроҳӣ мекарданд) қабул намояд.

Дар назди дипломати англис вазифае меистод, ки мутобиқи он Афғонистон бояд муносибатҳои худро бо Русия қатъ кунад ва ба қушодани намояндагии англис дар Кобул, Балх ва Ҳирот иҷозат бидиҳад. Вале фиристодагони Англия ба Афғонистон роҳ дода нашуданд. Гуфтушуниди амир бо Столетов ва рад қарда шудани қабули намояндагони англис ба дасти Англия ин баҳонаро дод, ки қанги нави зидди Афғонистонро оғоз кунад. Дар баробари ин, ба Афғонистон талаби қатъӣ фиристода шуд, ки ҳамаи талабҳои Англия бетаъхир қонеъ гардонида шаванд. Ба ҷавоби талаб интизор нашуда, моҳи ноябри соли 1878 артиши 35000 нафараи Англия ва Ҳинди Бритониёи зада даромад [22, с. 450].

Ҷузъу томҳои артиши мамлакат алайҳи душман ба таври бояду шояд муқовимат қарда натавонистанд. Англисҳо аз зиддиятҳои дохилӣ низ зиёд истифода бурда, дар Кобул ва вилоятҳои алоҳидаи Афғонистон муҳолифатҳо ташкил қарданд. Ин ҳолат Шералихонро маҷбур намуд, ки дар Кобул ба ҷойи худ писараш Яъқубхонро таъин намуда, худ ба Мазори Шариф фирор кунад ва дар он ҷо баъди бемории вазнин 20-уми феввали соли 1879 аз олам мегузарад.

Билохира, ягон хоҳиши англисҳо иҷро намегардад ва ин боис мешавад, ки қанги навбатӣ оғоз гардад. Дар ин қанг англисҳо Ҳинди Бритониёро хеле зиёд истифода намуда, бо қўмаки лашқари ин кишвар, англисҳо тавонистанд шаҳри Кобул, Қандаҳор ва Ғазнинро соли 1880 ба даст дароранд ва бар зидди шӯришгарон экспедитсияи қалони ҷазодиҳӣ ташкил намоянд [22, с.29].

Яъқубхон баъди вафоти падари худ ба сари тахт нишаста, бо роҳу усулҳои нав ба Ҳинди Бритониёи, яъне Англия меҳаҳад як муносибати бидуни қангу хархаша барқарор кунад. Амири ҷавон ба сарқардаҳои Ҳинди Бритониёи тавассути нома ду маротиба муроҷиат қард, ки қангу низоъ ва ғоратгароиро нисбати кишвараш бас кунанд. Сафири Русия дар Лондон Шувалов низ ба ҳукумати Англия чандин номаи эътирозӣ равон қард, вале ин номаҳо бе ҷавоб монданд.

Яъқубхон ба сипоҳиёнаш фармуд, ки муқобилиятро бар зидди ҳинду англисҳо бас кунанд. Ӯ 26 майи соли 1879 дар маҳаллаи Гандумак бо ҳамроҳии намояндаи масъули ҳукумати Ҳинди Бритониёи Луи Каванияри ба зери созишномаи барои Афғонистон асоратовар имзо гузошт [1, с.133]. Аз рӯи он Афғонистон минбаъд бо давлатҳои хориҷӣ мустақилона робита қарданро аз даст дод. Ноҳияҳои Сибӣ, Пишмӣ ва Куррам таҳти идораи англисҳо даромаданд ва назорат ба гузаргоҳҳо аз болои ағбаҳо низ ба ихтиёри англисҳо гузашт. Амири Афғонистон акнун ба резиденти Англия дар Кобул итоат мекард.

Вале халқи Афғонистон ба тақдир тан надода, дастаҳои фидоӣ аз гирду атрофи кишвар ҷамъ шуда, ба маркази шаҳр меоянд. Соли 1879 дастаҳои фидоӣ бинои намояндагии Англияро ба даст дароварда, англисҳои дар он бударо қатл мекунанд. Яъқубхон ба ҷойи он ки ба ҳаракати муқовимати халқ бар зидди истилогарони англис роҳбарӣ кунад, баръакс, ба тобеони худ фармуд, ки фармонҳои намояндагони англисро бе ҷуну ҷаро иҷро кунанд.

Аммо, дастаи фидоӣ аз ин амали подшоҳашон бисёр хашмгин шуда, муқовиматро боз ҳам шадидтар менамоянд. Истилогарон Яъқубхонро баъди шикасти муқовимат аз тахту тоҷ маҳрум намуда, ба Ҳиндустон бадарға қарданд.

Маркази муборизаи озодихонаи зидданглисӣ акнун вилояти Ғазна шуд, ки аз тамоми гўшаю қанори мамлакат ба ин ҷо дастаҳои фидоӣ ҷамъ меомаданд. Яке аз дастаҳои пурқувваттарини фидоӣ бо сардорӣ Муҳаммадҷонхони Вардак (собиқ афсари қисми артиллерии амир Шералихон) буд.

Охирҳои соли 1879 қариб буд, ки дастаи Робертсон шикаст хӯрад, аммо аз ҷониби аскарони Ҳиндӣ Бритониё ба онҳо кӯмак расида, Муҳаммадҷонхон маҷбур шуд, ки бо ҳамроҳии артишаш Кобулро тарк кунад [1, с.173].

Акнун вақти он расида буд, ки ҳокимро ба сари тахт шинонад, то вазро ба эътидол дароварда тавонад. Ин ҳоким Абдурахмонхон буд, ки худи англисҳо вайро оварда, ба сари тахт шинонданд.

Дар ин солҳо дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳӣ боло мерафт, бо вучуди он ки низоми мустамликавӣ аз ҷониби ин ҳаракатҳоро ҷазо меод. Соли 1878 ноиби шоҳ Литтон дар бораи силоҳ қонун баровард, ки аз рӯйи он ба ҳиндуҳо соҳиби силоҳи оташфишон будан манъ карда шуд. Вале ин чораҳо барои режими мустамликавии англис натиҷаи дилхоҳ наоданд. Соли 1880 дар Англия Ҳизби либералҳо (1859-1988) ба сари қудрат омада, дар Ҳинди Бритониё зулми мустамликавию каме сабуқтар қунонида, бисёре аз қонунҳои зидди халқиро бекор карданд [22, с.54]. Ҳамин тавр, то соли 1919 сиёсати хоричии Афғонистон дар зери назорати Британия боқӣ монд.

Амир Амонуллохон баъди қатли падараш Ҳабибуллохон моҳи феврالی соли 1919 ба тахт нишаста, 18 августи ҳамон сол истиқлоли Афғонистонро аз Англия эълон намуд. Гарчанд ки мардуми афғон аз ин хабар хушхоль мекарданд, аммо ин боиси нигарони тамоми мустамликадорони англис, аз ҷумла Ҳинди Бритониё гардид. Халилуллоҳи Халилӣ, муҳаққиқ ва сиёсатмадори Афғонистон дар мавриди марги амир Ҳабибуллохон менависад, ки Амонуллохон қотили падари худаш Ҳабибуллохон буд [21, с.33].

3 март соли 1919 ҳукумати Афғонистон ба ҳукуматдорони Ҳинди британиё дар бораи аз нав баррасӣ кардани муносибати тарафҳо дар асоси баробарҳуқуқӣ муроҷиат кард [9, с.123]. Вале дар ҷавоби баъд аз якуниммоҳ ба Кобул расида аз Амонуллохон талаб карда мешуд, ки шартҳои созишномаи асоратовари қаблӣ риоя карда шаванд. Маълум буд, ки ғосибони англис нияти ба Афғонистон ташкил кардани ҳуҷумҳои худро доранд.

Дар мустақам кардани мавқеи байналмилалӣ Афғонистон ва пешгирӣ намудани ҳуҷумҳои ғоратгаронаи англисҳо, ҳукумати Амонуллохон (мисли ҳукуматдорони пештараи ин кишвар) ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Русия умед мебастан. Русияи Шӯравӣ соли 1919 истиқлоли Афғонистонро ба расмият шинохт. Дар байни Афғонистон ва ҶШС ФР муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардида, дар ин бора созишнома ба имзо расид. Русияи Шӯравӣ ваъда дод, ки дар мубориза бар зидди империализм ба Афғонистон ёрӣ хоҳад расонд.

Моҳи майи соли 1919 Афғонистон бар зидди Англия ҷанг оғоз намуд [12, с.148]. Артиши хуб мусаллаҳ ва аз ҷиҳати шумора ҷандин баробар зиёди Англия аз самти Хайбар ба қаламрави Афғонистон ворид шуда, ният дошт, ки Кобулро ишғол кунад. Артиши Афғонистон, ки дар сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ мустақар буд, аз ҳисоби қабилаҳои маҳаллӣ пурра гардида, ба забткорон муқобилияти шадид нишон меод. Нерӯҳои ҳарбии Русияи Шӯравӣ дар Осиёи Марказӣ бар зидди сипоҳиёни англис ба ҳуҷум гузаштанд. Миёнаҳои моҳи майи соли 1919 қабилаҳои пашту бар зидди англисҳо шӯриш бардоштанд. Ин вақт низ дар Ҳинди Бритониё ҳаракати миллию озодихоҳии зидди Британиаи Кабир боз ҳам вусъат ёфта, аҳолии англисҳоро дар Афғонистон вазнинтар кард.

Оғози болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Ҳиндустон дар шароити нав сурат мегирифт. Бинобар ин, Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳулосае омад, ки империализми Англис танҳо тавассути ҳаракати оммавӣ ба гузашт розӣ мешавад. Ба ҳамин хотир Конгресси миллии Ҳиндустон ба густариш додани муборизаи оммавӣ шуруъ кард. Яке аз шаклҳои муборизаи оммавии ин ҳизб муқобилият бидуани зӯроварӣ «сатиаграҳа» (истодагарӣ дар ҳақиқат) буд.

Муқобилият бидуни зуроварию Маҳатма Карамчанд Ганди ҳанӯз аз соли 1916 таблиф мекард. Маҳатма Ганди дар мамлакат роҳбари Конгресси миллии Ҳинди Британиё эътироф шуд ва таълимоти ӯ дар бораи роҳҳои муборизаи озодихоҳии Ҳинди Британиё ғояи расмӣ ин ҳизб гардид. Шуруъ аз соли 1918 Конгресси миллии Ҳинди Британиё ба ҳизби оммавии зиддиимпериалистӣ мубаддал гардид. Маҳатма Ганди ҳамчун сарвари Конгресс намоишҳои оммавии мардуми ҳиндро ташкил мекард. Ин тадбир барои ба муборизаи миллию озодихоҳӣ ҳамроҳ шудани табақаҳои васеи аҳолии мамлакат мусоидат менамуд.

Ақидаҳои Маҳатма Ганди барои ҳамаи табақаҳои ватанпарвари Ҳинди Британиё наздик ва фаҳмо буданд. Дар ақидаҳои сиёсии Маҳатма Ганди тамаддуни буржуазӣ ва санъати мошинӣ ба зери танқиди сахт гирифта шудааст. Ӯ ҷонибдори истеҳсолоти косибӣю хунармандӣ буд. Маҳатма Ганди маҳз онҳоро воситаҳои эҳёи иқтисодии Ҳинди Британиё медонист ва дар пеши худ вазифа гузошт, ки ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Ҳиндустонро барои

мубориза бар зидди империализми Англия муттаҳид созад. Вай муқобили муборизаи синфӣ буда, буржуазияи Ҳиндустонро роҳбари табиӣ ҳаракати зиддиимпериалистӣ меҳисобид.

Ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ ҳодисаи моҳи апрели соли 1919 дар Амритсари Панҷоб рӯйдода қувват бахшид. Ҳукуматдорони Англия аз он шаҳр ду нафар сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон – Китчу ва Сатапаларо пеш карданд. Бо нияти эътироз зидди ғайриқонунӣ пеш карда шудани ин ду нафар дар майдони Чалианвала – Багии ин шаҳр гирдиҳамоии 20 ҳазорнафара ба амал омад. Лашкари Англия роҳҳои даромад ба майдонро баста, ба сӯи чамбоодагон оташ кушод. Дар натиҷа садҳо нафар одамон ҳалок шуда, ҳазорон нафар захм бардоштанд. Ҷавобан ба ин дар тамоми мамлакат намоиши эътирозии мардум ба амал омад. Дар Лоҳур намоиш ба шӯриш табдил ёфт. Воқеаҳои Панҷоб ба тамоми рафти минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон таъсир расонданд. Дар Момбай, Аҳмадобод, Калкутта ва шаҳрҳои дигари Ҳиндустон намоишҳои оммавӣ сар шуданд.

Ҳамаи ин Англияро маҷбур сохт, ки баъди як моҳи оғози ҷанг, 3 июни соли 1919 бо афғонҳо дар бораи сулҳ гуфтушуниро сар кунад. Созишномаи пешакии сулҳи байни Афғонистон ва Англия 8-уми августи ҳамон сол дар шаҳри Равилпиндии Ҳинд ба имзо расид [9, с.191]. Мувофиқи ин созишнома Англия истиқлоли давлатии Афғонистонро эътироф кард. Истиқлоли Афғонистонро ҷандин давлати дигари ҷаҳон, аз ҷумла Эрон, Туркия ва ҚШС ФР низ эътироф намуданд ва дар байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Созишномаи ниҳонии сулҳи Англия ва Афғонистон дар Ҳинди Бритониё моҳи ноябри соли 1921 баста шуд.

Дар шароити истиқлоли давлатӣ солҳои 20 – ум дар Афғонистон ислоҳоти муҳим доир гардид. Мақсад аз ислоҳот рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идораи самараноки давлати Афғонистонро таъмин намудан буд. Зимни ислоҳот дастгоҳи идораи марказӣ ва маҳаллӣ мустақкам карда шуд ва соли 1923 аввалин Конститусияи Афғонистон эълон гардид, ки дар он дахлнопазирии моликият ва манзил дар назди қонун баробар буданд. Дар баробари ин қонунҳо, якҷанд қонунҳои дигар низ ҷорӣ гардид, ки мардуми осоишта аз ин қонунҳои баровардаи ҳукумат розӣ ва бисёр ҳам бо як руҳияи болида ҷонибдорӣ ин қонунҳо мешуданд [12, с.148, 152].

Дар ин вақт дар Ҳиндустон аз қонунҳои баровардаи англисҳо вазъияту ҳолати мардум рӯз то рӯз душвортару мураккабтар мегардид ва бар зидди гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ тобистони соли 1920 Конгресси миллии Ҳиндустон дар зерин роҳбарии Маҳатма Ганди маъракаи итоатнакунии шаҳрвандӣ, ки шиори он «свараҷа» – «истиқлол» буд, гузаронид. Мардуми ҳинду аз қор дар муассисаҳои англисӣ даст кашиданд ва дар баъзеи маҳалҳо қаторҳо аз ҳаракат бозмонданд. Дар маҳаллаи Чаури Чаура аҳолии маҳаллӣ аз қирдори мустамликадорон ба қаҳру ғазаб омада, якҷанд нафар пулисро ба қатл расонида, принсипи мубориза бидуни зӯрвариро дастури амали худ қарор медоданд [22, с.220].

Ҳукуматдорони Англия масъалаи забти Афғонистонро як тараф гузошта, таъкибот бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва махсусан бар зидди Конгресси миллии Ҳиндустонро ҷиддӣ карданд ва созмонҳои зиёди маҳаллияшро барҳам доданд. Баъди ин ҳама зулму ситам аз миллион нафар аъзои Конгресси миллии Ҳиндустон ҳамагӣ шумораи камаш боқӣ монда буду ҳалос. Мустамликадорони Англия барои паст кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон аз омили динӣ устокорона истифода мебарданд. Созмонҳои динию мазҳабии Ҳинду – «Маҳасабҳа» ва Лигаи мусулмониро бо ҳам ҷанг меандохтанд [22, с.331]. Соли 1923 дар байни ин ду ҷамоаи динӣ задухурд ба амал омад. Лигаи мусулмонӣ маъракаи ба дини мусулмонӣ гардонидани пайравони дини ҳиндуяро оғоз мекард ва ҳинду «Маҳасабҳа» низ мусулмонҳоро.

Ин гуна ҳаракатҳои зиддианглисӣ дар Ҳиндустон сабаб мешуд, ки Афғонистон то як муддати муайян ба пешравиҳо ноил гардад ва муносибатҳои дӯстонаи худро бо мардуми Ҳинд идома диҳад.

Моҳи апрели соли 1920 яке аз фаъолони дини ислом Мавлавӣ Абдулбарихон чунин иброз дошта буд: «Мусулмонҳо дар Ҳиндустон рӯзи хуб надоранд ва аз ҷониби ҳукуматдорон ҳамавақт дар зерин зулму ситам қарор доранд. Барои мусулмонҳо дар ин кишвар ҷой намедиҳанд ва мегӯянд, ки ба ҳамон кишваре равед, ки дар он дини исломро пайравӣ кунанд» [22, с.160]. Ягона кишваре, ки ба дарди мусулмонҳои Ҳиндустон даво буд, ин кишвари Афғонистон ба ҳисоб мерафт.

Амонуллоҳон шоҳи кишвари Афғонистон дар яке аз баромадҳои ба ин масъала таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, чунин иброз намуд: «Барои мардуми Ҳинд (вай дар назар дошт мусулмонҳое, ки гуреза шуда меоманд) ин кишвар ҳамавақт дарвозааш кушодааст» [12, с.147]. Амонуллоҳон барои гурезаҳое, ки аз Ҳиндустон ба Афғонистон омада буданд, то як

муддати муайян ба манзили зист ва хурокаву озукаворӣ таъмин менамуд ва барои хориҷиён, ки ба ин кишвар ташриф меоварданд (аз ҷумла хиндуҳо) оинномаи махсусе тартиб дода буд.

Ин оиннома аз 8 параграф иборат буда, барои муҳоҷироне, ки мусалмон буданд, бартариятҳои зиёде дода шуда буд. Масалан, барои ҳар як нафар муҳоҷир 6 – порча замини ҳосилхез, инчунин барои шахсони оиладор 8 – порча замини ҳосилхез дода мешуд ва то ҷамъоварии ҳосил барои калонсолон ҳар моҳ маводи хурока дар ҳаҷми 5 сер (35 кг) орд ва барои ноболигон 3 сер (21 кг) орд ҷудо карда мешуд [12, с.147]. Ҳамаи муҳоҷирон барои се сол аз пардохти андози замин озод гардида буданд. Муҳоҷироне, ки қобилияти дарку фаҳм ва дорои ихтисосҳои гуногун буданд, ба корҳои давлатӣ ҷалб мешуданд. Аммо ҳамаи ин имкониятҳои фароҳам оварда шуда муҳоҷирони хиндиро қаноатманд намекард ва ба ҳукумати Афғонистон пешниҳод карданд, ки ҷавонони хиндуҳо дар муассисаҳои ҳарбӣ – таълимӣ қабул намуда, барои таҳсил ва ҷойи ҳоби онҳо мусоидат намоянд.

Ҳукумати англис аз ин фурсати муносиб истифода бурда, бе мамоният мардуми Ҳиндро ба Афғонистон иҷозаи рафтани меод. Дар қорвони аввал муҳоҷирони Ҳинди Бритониёи 25 ҳазор нафар зану мард ба Афғонистон рафтанд [12, с.148].

Дар ҳамон вақт дар Ҳиндустон зиёда аз 1 миллион нафар мусулмон умр ба сар мебард, ки диққати ҳамаи онҳоро қонунҳои баровардаи шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон, ҷалб менамуд ва ба сӯи ин кишвар раҳсипор мешуданд [12, с.148]. Дар ин ҳолат ҳамаи деҳқонони афғон маҷбур буданд, ки ба онҳо қисмате аз заминҳои худро пешниҳод кунанд ва онҳо ҳам низ, зиндагӣшонро пеш баранд.

Ҳаракати миллию озодихоии мардуми Ҳиндустон дар ин солҳо (1923 – 1927) давраи бухронро аз сар мегузаронид ва бо вучуди ин, табақаҳои фақири мамлакат – коргарон ва кишоварзон ба таври муташаккил ҳам набошад, бар зидди мустамликадорони англис мубориза мебарданд.

Ҳамин тариқ, Ҳиндустон ва Афғонистон бо таъсири зиёди кишварҳои абаркудрат, дар вазъияте қарор доштанд, ки наметавонистанд пурра муносибатҳои худро барқарор ва мустақкам намоянд. Забткориҳои ғоратгарии зиёде дар тӯли таърих аз ҷониби амиронӣ сарварони ин ду кишвар байни якдигар сурат мегирифт, мардумонашон, ки дар ҳамсоғӣ қарор доштанд, муносибату равобиташро дар ҳама гуна шароити вазъият дар сатҳи олии нигоҳ мебошанд.

Маҳатма Карамчанд Ганди бо кӯмаки мардуми Ҳинд тавонист, бо роҳи бидуни даст задан ба ифроту ваҳшату террор истиқлоли Ҳиндустонро аз англисҳо ба даст орад ва равобите, ки аз дер боз ҳар ду миллат интизораш буданд, барқарор ва дар сатҳи олии бурда расонад.

АДАБИЁТ

1. Абдулаҳадӣ Туркманӣ. «Чилу як сол дар Ҳинд, Бритониёи ва Афғонистон» (1853 - 1879), ҷилди 1. / Туркманӣ Абдулаҳадӣ – Сафорати Афғонистон дар Деҳлӣ. – 1999, 253с.
2. Афғанистан, исторӣ, эканомӣ, култура. ҷамъбасти мақолаҳо. – М. «Наука». 1989. 271 с.
3. Афғанистан: воҷибаи муаммаи ҷаҳон. – М. Институти шарқшиносӣ РАН, 1998. 175 с.
4. Алаев Л.Б. Историография истории Индии. / Л.Б.Алаев – М. Институт шарқшиносӣ РАН, 2013. 472 с.
5. Ганди Индира. Внешняя политика Индии: / Индира Ганди - Москва, 2011. 345 с.
6. Доктор Рангин Додфар. «Муштаракоти роҳбарии Ҳинд ва Афғонистон» Ваъдаи амалинашаванда – Институтҳои мутолиоти стратегии Афғонистон. https://aiss.af/persian/aiss/news_details/opinions/5c1c713406e92
7. Доктор Абдулғафори Орзу. Сиёсати хориҷии Афғонистон дар останаи қарни бисту якум (суханронӣ, гуфтугуҳо ва қонунҳои хабарии Доктор Рангин Додфар Спанто). – Кобул, 1377 хур. 336 с.
8. Исқандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. – Душанбе: 2018: Дониш, 219 с.
9. Мирмуҳаммадшариф Покрой. «Ҳукумати муваққатии Ҳинд дар Кобул» / Покрой Мирмуҳаммадшариф – Кобул, 1328 ҳиҷрӣ, 211 с.
10. Мир Гулом Муҳаммад Губор. Афғанистан на пути исторӣ. – Москва, 1987. 208 с.
11. Муҳаммад Валӣ. «Афғонистон дар стратегияи Ҳинд ва Покистон». – Кобул. 2008, 135с.
12. Мир Гулом Муҳаммад Губор. Афғанистан на пути исторӣ. – Москва, 1987. 208 саҳ.
13. Раҷабов Ҳ. Адабиёти хиндӣ дар давраи нав. Душанбе: «Эр – граф», 2007, 496 с.
14. Современный Афғанистан и сопредельные страны (Сборник статей) – Москва, 2011. 315 с.
15. Спанто Р.Д. Сиёсати Афғонистон: нигоҳе аз дарун. / Р.Д. Спанто Кобул: 2017, 953, с.
16. Тихонов Ю.Н. «Политика великих держав в Афғанистане и пуштунские племена» (1919 - 1945). / Ю.Н.Тихонов - Москва, 2008.- 461 с.
17. Кальянова Т.П. Ориентализм и Британская Индия: литература, идеология, политика. / Т.П.Кальянова – Москва, Иркутск, 2014. 136 с.

18. Шаумиян Т.Л. Индия и Афганистан в региональном контексте. / Т.Л. Шаумиян // Современный Афганистан и сопредельные страны (Сборник статей) – Москва, 2011. С.123-153.
19. Фахонӣ А. Афғонистон ва Ҳинди Бритониёӣ (1793 – 1907).
20. / А. Фахонӣ – Кобул: 1982, 440 с.
21. Чалол Ф. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. / Ф.Чалол – Душанбе: 2019, Эр-граф. 349 сах.
22. Халилӣ Х. Ёддоштҳои устод Халилулло Халилӣ. / Х. Халилӣ – Душанбе: 2021, Дониш, 459 с.
23. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. / Ф.Н.Юрлов, Е.С. Юрлова – Москва: Институт востоковедения РАН, 2010. 920 с.

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҶОИ ДУҶОНИБАИ ҲИНДУСТОН БО АФҶОНИСТОН ДАР ДАВРОНИ СУЛТАИ БРИТАНИАИ КАБИР

Дар мақола мавзӯи нигоҳе ба таърихи муносибатҳои дуҷонибаи Ҳиндустон бо Афғонистон дар даври султаи Британиаи кабир мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Новобаста аз он, ки забткориҳои горагарҳои зиёде дар тӯли таърих аз ҷониби амирон сарварони ин ду кишвар байни якдигар сурат мегирифт, мардумонашон, ки дар ҳамсоягӣ қарор доштанд, муносибату равобиташонро дар ҳама гуна шароити вазъият дар сатҳи олӣ нигоҳ медоштанд.

Дар даври ҳуқумронии шоҳ Амонуллоҳон ба гурезаҳои Ҳиндустон, ки аз зулму ситами англисҳо ба Афғонистон меоманд, бисёр шароити хубе барои онҳо фароҳам оварда мешуд. Барои ҳар як нафар муҳочир 6 – порча замини ҳосилхез, инчунин барои шахсони ошадор 8 – порча замини ҳолсилхез дода мешуд ва то ҷамъовариҳои ҳосил барои калонсолон ҳар моҳ маводи хӯрокаи дар ҳаҷми 5-сер (35 кг) орд ва барои ноблигон 3- сер (21 кг) орд ҷудо карда мешуд. Ҳамаи муҳочирон барои се сол аз пардохти андозаи замин озод гардида буданд.

***Калидвожаҳо:** Ҳиндустон, Афғонистон, Англия, Русия, Ҳинди Бритониёӣ, равобит, забткориҳо, мубориза ва гурезаҳо.*

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ОТНОШЕНИЙ ИНДИИ С АФГАНИСТАНОМ ВО ВРЕМЯ БРИТАНСКОГО ПРАВЛЕНИЯ

В статье подробно анализируется взгляд на историю отношений Индии с Афганистаном во время британского правления. Несмотря на то, что на протяжении всей истории эмирами и лидерами этих двух стран было совершено множество завоеваний и грабежей, их люди, жившие по соседству, поддерживали свои отношения на самом высоком уровне при любых обстоятельствах.

Во время правления короля Аманулла было создано много хороших условий для индийских беженцев, прибывших в Афганистан от угнетения Англии. Каждому переселенцу давали по 6 участков плодородной земли, а также 8 участков плодородной земли для женатых, и до сбора урожая ежемесячно раздавали 35 кг муки взрослым и 21 кг муки несовершеннолетним. Все переселенцы были освобождены от уплаты земельного налога на три года.

***Ключевые слова:** Индия, Афганистан, Англия, Россия, Британская Индия, отношения, завоевания, борьба и беженцы.*

A LOOK AT THE HISTORY OF INDIA'S RELATIONS WITH AFGHANISTAN DURING BRITISH RULE

The article analyzes in detail the view on the history of India's relations with Afghanistan during the British rule. Despite the fact that throughout history the emirs and leaders of these two countries committed many conquests and robberies, their people, who lived in the neighborhood, maintained their relations at the highest level under any circumstances.

During the reign of King Amanullah, many good conditions were created for the Indian refugees who came to Afghanistan from the oppression of England. Each settler was given 6 hundredths of fertile land, as well as 8 hundredths of fertile land for married people, and before the harvest, 35 kg of flour for adults and 21 kg of flour for minors were distributed monthly. All settlers were exempted from paying land tax for three years.

***Key words:** India, Afghanistan, England, Russia, British India, relations, conquests, struggles and refugees.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

***Искандаров Қосимшоҳ** – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор, Саркоотиби АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: Ikas_53@inbox.ru.*

***Раҷабалиев Хайрулло Холназарович** – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, докторанти PhD- соли аввал. **Суроға:** 734025,*

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: KHair1508@mail.ru. Тел: (+992) 938585815.

Сведения об авторах:

Искандаров Косимишох - доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: Ikas_53@inbox.ru.

Раджабалиев Хайрулло Холназарович - Институт изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, доктор PhD- I курса. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: KHair1508@mail.ru. Тел: (+992) 938585815.

About the authors:

Iskandarov Kosimshoh - Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the National Academy of Science. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: Ikas_53@inbox.ru.

Rajabaliyev Khairullo Kholnazarovich - Institute of Asian and European Studies, NAST, PhD- I course. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: KHair1508@mail.ru. Tel: (+992) 938585815.

ВАҲШОНИЯТҲОИ ДАҲШАТАНГЕЗИ ТЕМУРЛАНГ АЗ НИГОҲИ ИБНИ АРАБШОҲ

Муродзода А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

«Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшох яке аз сарчашмаҳои муҳимми таърихӣ нимаи дуҷуми асри XIV ва аввали асри XV доир ба зиндагӣ ва кирдорҳои бераҳмонаи Темурланг дар Мовароуннаҳру Хуросон ба ҳисоб меравад.

Абулаббос Аҳмад бини Абдуллоҳ маъруф ба Ибни Арабшох соли 1388 дар Димишқ таваллуд шуда, соли 1450 дар Қоҳира фавтидааст. Ӯ соли 1400 хангоми ҳуҷуми Темурланг ба Шом, дувоздаҳсола буд ва дар баробари дигар асирон ҳамроҳ бо модар ва бародари худ ба Самарқанд оварда шуд. Вай тамоми ҳаводисеро, ки то соли 1408 дар сарзаминҳои ишғолии Темурланг рухдода буд, дидаву шунида, дар асари худ тасвир кардааст.

Ибни Арабшох баъд аз ҳашт соли асири дар Самарқанд соли 1408 ба шаҳри Хито меравад, ки яке аз билоди Туркистони Шарқӣ буд. Аз он ҷо ба Хоразм рафта, то соли 1412 дар он шаҳр мондааст.

Дар соли 1412 аз Хоразм ба шаҳри Адрана (Адриана) рафта, дар он ҷо, дар назди султон Муҳаммади аввал, писари Боязид қарор мегирад.

Соли 1421 аз Адрана ба шаҳри Ҳалаб ва соли 1422 аз он ҷо ба Димишқ, ба ватани худ бармегардад. Дар соли 1436-37 ба Қоҳира рафта, то дами марг дар он ҷо зистааст [11, с.153]. Тӯли солҳои дар асири қарор доштани ваҳшониятҳои Темурланг аз мадди назари Ибни Арабшох дур намонда буд. Ҷунонки худи муаллиф мегӯяд: «Он чи вай (яъне Темурланг) вонамуда, ошқортар аст аз он ки пӯшида тавонад монд ва он чи ба шарори фитна дар ховару бохтар афрӯхта, равшантар аз он ки хомӯшӣ пазирада» [5, с.264].

Ибни Арабшох дар бораи Темурланг, рафтору кирдори ӯ, шахсияти ӯ, лашкаркашиҳои ба минтақаҳои гуногун, куштору қатли омм, бунёди калламанораҳо, ба коми оташ фуру бурдани шаҳрҳои обод, ғорату тороҷ намудани молу амволи мардум асаре навишт ба номи «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур», ки то имрӯз арзиши худро гум накардааст. Мавриди қайд аст, ки Ибни Арабшох дар навиштани асари худ ба ваҳшониятҳои ин золим «ҳеҷ раҳме накард». Маҳз ана ҳамин нукта шуҳрати асари ӯро афзудааст. Бояд гуфт, ки далелҳои ин асар хеле қавианд. Дигар муаррихони дарбории аҳди Темуриён, чун Низомуддини Шомӣ, Шарафуддин Алии Яздӣ, ки ғоратгариҳо ва ваҳшониятҳои зоҳиркардаи ӯро хеле кам баён кардаанд, бар замми ин дар асарҳои онҳо Темурланг аз ҳад зиёд таърифу тавсиф карда шудааст. Албатта, сабаби он дар робитаи онҳо ба дарбор буд, шояд илоч надоштаанд. Аммо Ибни Арабшох бошад баръакс хунхориҳои ваҳшиёнаи Темурлангро ошкоро ба қалам дода, риндона ӯро ба боди интиқод гирифт.

«Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшох, ки соли 1436 ба забони арабӣ навишта шудааст, яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои замони Темурланг ва Темуриён маҳсуб меёбад. Ин асар аз асри XVII саркарда ба забонҳои фаронсавӣ, лотинӣ, англисӣ ва туркӣ дар шакли ихтисоршуда тарҷума шудааст. Асари «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур» бори аввал дар қаламрави собиқ Шӯравӣ соли 1992 аз ҷониби У.Уватов ба забони ўзбакӣ дар Тошканд, дар ду ҷилд бо шарҳу эзоҳ ба таъри расид [6, с.191]. Бо забони русӣ дар шакли

нопура аз забони узбекӣ соли 2007 аз ҷониби доктори илмҳои таърих Х.Н.Бобобеков тарҷума шудааст. Ҳамчунин ин асар соли 2018 аз ҷониби Муродзода А.А. аз хатти арабиасоси форсӣ бо хатти кириллӣ бозгардон ва нашр шудааст [7, с.400].

Мавриди зикр аст, ки Ибни Арабшоҳ дар асари худ дар муқоиса ба дигар муаррихони аҳди Темурӣ қисми зиёди осорашро, яъне дар 106 фасл, аз ҷумла «Зикри ному наҷод ва сабаби истилои Темур бар билод», «Оғози кишваркушоии Темур», «Ҳаводиси замон ҳангоми вуруди Темур ба Исфаҳон», Бозгашти Темур ба сӯи Хуросону Форс», «Ҳамлаи Темур ба мамолики Шом», «Азимати Темур ба сӯи Хито ва марги вай», «Марги Темур» ва ғайра ба Темурланг бахшидааст. Дар асар хислатҳои инсонӣ ва вижагиҳои фарқкунандаи Темурланг, зоҳир ва одатҳои ғайриинсонии ӯ тасвир шудааст, ки сарчашмаҳои дигари он даврон дар ин хусус хомӯширо ихтиёр кардаанд.

Дар асари Ибни Арабшоҳ на танҳо маълумоти асли дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Темурланг, балки далелҳои пураарзиш дар бораи ҳаёти фарҳангии он давра низ мавҷуд аст. Иттилооти дарҷ намудаи Ибни Арабшоҳ дар бораи олимон, астрономҳо, муҳандисҳо, табибон, шохмотбозон, устодони бомаҳорати ҳунароҳои гуногун, инчунин дар бораи хатти ӯғурӣ, ки дар он замон васеъ истифода мешуд, хеле арзишманд ба назар мерасад.

Қобили қайд аст, ки муаррихони зиёде аз таълифоти Ибни Арабшоҳ дар раванди омӯзиши таърихи нимаи дуюми асри XIV ва аввали асри XV-и Мовароуннаҳру Хуросон истифода кардаанд. Доир ба арзиши асари мазкур муаррихону муҳаққиқин баҳои баланде додаанд.

Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони ҳаёту фаъолияти Темурланг А.Ю.Якубовский дар мақолаи худ «Темур», чунин нигоштааст: «Ноғуфта намонад, ки чанд далел аз ҳаёти Темур ба мо танҳо аз китоби Ибни Арабшоҳ маълум аст» [13, с.46].

Асари Ибни Арабшоҳ диққати муҳаққиқони тоҷикро низ ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, доир ба баъзе паҳлуҳои ин асар пажӯҳишгар Ҳ.Қамол [12, с.9-19], фикру мулоҳизоти хешро баён намудаанд. Аммо дар таърихнигории миллии бо сабабҳои ноаён то имрӯз ин асари таърихии Ибни Арабшоҳ, маълумоти он доир ба ҷаҳолатҳои даҳшатангези Темурланг, мавриди баррасӣ ва омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст.

Бояд гуфт, ки то ҳанӯз дар бораи ба қавми муғул тааллуқ доштани Темурланг байни муаррихин баҳсу мунозираҳо идома дорад. Академик В.В.Бартолд дар ин хусус равшанӣ андохта, муносибати Темур ва Чингизхонро чунин муайян менамояд: «Азбаски Темур аз авлоди Чингизхон набуд, пас аз ба Мовароуннаҳр соҳиб шудани худ ҳам унвони хониро қабул накард. Ӯ худро амир эълон намуда, ба он лақаби «курагонӣ» (домод)-ро ҳамроҳ кард, зеро вай зани амир Хусейни мақтуло, ки духтари Қазанхони чингизӣ буд, ба занӣ гирифт. Темур мамлакатро ба кумаки хонҳои Қозиб Суюрғотмиш (1370-1388) ва писари ӯ султон Маҳмудхон (1388-1402) идора мекард» [3, с.47-48]. Инчунин Ибни Арабшоҳ дар хусуси ба қадом қавму наҷот мансуб будани Темурлангро возеҳу равшан чунин баён медорад: «Ман худ дар зайли таърихии порсӣ ба номи «Ал-мунтахаб», ки авзои ҷаҳонро аз оғоз то замони Темур нигошта ва аз шигифтиҳои замон ёд кардааст, дидаам, ки насаби ӯро аз тарафи занон, ки камандҳои шайтонанд, ба Чингизхон расонидааст» [5, с.8]. Дар ин ҷо ақидаи муаррихи араб Ибни Арабшоҳ ба ҳақиқат наздикӣ дорад, зеро навиштаҷоти санги болои қабри Темурланг баръало шаҳодат медиҳад, ки ӯро аз ҳисоби модарӣ ба авлоди Чингизхон бурда мерасонанд.

Дар баробари ин, Ибни Арабшоҳ дар асараш аз боби падар ва касбу кори хонадонӣ Темурӣ ва ақлу заковати онҳо маълумот додааст. Аз ҷумла, чунин меафзояд: «Ҷамоате ӯ ва падарашро шутурчарон ва бегона аз ақлу имон шумуранд ва дар зумраи мардуми пасту фурӯмои ном баранд» [5, с.5]. Тибқи иттилои сарчашмаҳо одами солимақл набояд чунин қудрате дошта бошад, ки пайваста ба куштори инсонҳо машғул бошад.

Вақте ки мавқеи ин ду золим амир Хусайн ва Темурланг дар Мовароуннаҳр танг гардид, барои дуздӣ ғоратгарӣ рӯ ба Систон овардаанд. Бояд зикр сохт, ки оид ба ғусфандуздии Темурланг, ҷониби ҷӯпоне, аз як дасту по зарб хурдан ва боиси як умрланг гардидан, лақаби Темурлангро ба худ гирифтанд дар Систон, дар муқоиса ба дигар муаррихони дарбории Теуриён муаррихи араб Ибни Арабшоҳ хеле воқеъбинона инъикос намудааст. Ибни Арабшоҳ оид ба ин воқеа чунин менигорад: «...дар атрофи Систон омад, ки паноҳгоҳи яке аз ҷӯпонон буд ва ғусфанде рабуда... Ҷӯпон бад-он огоҳ ва аз пайи ӯ равонаи роҳ шуд. Ду зарбати сахмгин, яке бар китф ва дигаре ба рони вай фуруд овард ва нима аз андомашро табоҳ кард...» [8, с.133].

Пас аз зарб хурдан дар Систон, ки боиси як умрланг гардидани ӯ гардид, тибқи иттилои сарчашмаҳо Темурланг баъд аз сари қудрат омадан, ҳангоми лашкаркашӣ ба Систон бар қасди он чароҳати бардоштааш, ин мулкро ба хоку хун оғушта кард.

Дар чунин маъхазҳои расмӣ, ба амсоли «Зафарнома»-и Низомуддини Шомӣ ва «Зафарнома»-и Шарафуддини Яздӣ, то соли 1360, ба маънои асли дар бораи рӯйдодҳои ҳаёти Темурланг ҳеҷ маълумоте дода намешавад «гӯё бисёр рӯйдодҳо, алалхусус ходисаҳои марбут, ба оғози фаъолияти ӯ, бо дархости худ Темур ба солнома дохил карда нашудаанд» [3, с.38]. Ибни Арабшоҳ ва ҳамзамонони Темурланг, дар бораи ин ҳомишии маъхазҳои расмӣ ба тарзи дигар изҳори назар мекунад ва мегӯянд, ки баъзе ҷузъиёте ҳастанд, ки ба зиндагиномаи Темурланг равшанӣ меандозанд, вале ӯ намехост онро ошкор созад, то худро барои ояндагон дар ҳолати ногувор қарор надиҳад.

Мутаассифона, дар бораи аз асири раҳо ёфтани амир Ҳусайн ва Темурланг сипас рӯ овардани онҳо ба малик Муизуддини Курт, муаррихони дарборӣ Низомуддини Шомӣ ва Шарафуддини Алӣ дар асарҳои худ ягон маълумоте намодаанд. Аз ин бармеояд, ки ахбороти Ибни Арабшоҳ оид ба амир Ҳусайн ва Темурланг, ки пас аз асири раҳо шудан муддате дар химояи амири Курт қарор доштанд, воқеият дорад. Чунки пас аз ба сари қудрат омадани ин ҷоҳил даъвии мулки Муизиддини Куртро қардан ва ҷавоби сазовор шунидани ӯ воқеияти худро доштааст. Мавриди қайд аст, ки Темурланг соли 1380 аз некиҳои султони Ҳирот малик Ғиёсуддин фаромӯш кард, ки ҳангоми гурехтан аз Мовароуннаҳр ба Хуросон ӯро паноҳгоҳ дода буд ва номае барои итоат қардан ба ӯ равон сохт.

Ибни Арабшоҳ менависад: «...аз ӯ хост, ки қардан ба итоати вай ниҳад ва пешкашҳои шоиста фириштад, вагарна чунон кунад, ки ӯ хостааст, кишвараш поймоли сипоҳи кинаҳо ва мардуми он табоҳ гардад» [5, с.20]. Ғиёсуддини малик дар ҷавоби мактуби таҳдидомези Темурланг посухи дағалонаро муносиб донист. Ин воқеаро Ибни Арабшоҳ чунин нигоштааст: «Ту он фармонбари дерин нестӣ, ки манат ба эҳсонӣ хеш парвардам ва домани неъмат ва сояи иноят бар ту густурдам ва ту ҳаққи неъмат нашинохтӣ ва ба найрангу фусун пардохтӣ, ба қатлу ғорат даст баровардӣ ва қардӣ он чӣ қардӣ ва ин носипосии ту пас аз он буд, ки тӯро аз марг бираҳондам ва ба ҷойгоҳи иззат нишондам. Пас агар одаме нестӣ, ки ҳаққи эҳсон ба ҷой ораӣ, чун сағ бош, ки поси неъмат нигоҳ дорӣ» [5, с.20-21]. Бояд гуфт, ки Темурланг азбаски саргарми ҷанг бо Хоразм буд, имкон надошт, ки яқубора ба ҷониби Хуросон раҳсипор гардад. Дар марҳилаи аввал ӯ роҳи созишро бо хонадони оли Курт пеша кард. Моҳҳои март-апрели соли 1381 шаҳри Ҳирот аз ҷониби Темурланг тасарруф қарда шуд. Ва охири ҳукмрони оли Курт-Ғиёсуддини Пиралӣ бо тамоми аҳли хонадонаш асири Темурланг шуд ва онҳоро ба Самарқанд оварда зиндонӣ қарданд.

Соли 1383 малик Муҳаммад аз Ғӯр ба шаҳри Ҳирот лашкар мекашад. Ва тамоми муғулро ба қатл расониданд. Темурланг баъд аз ин ҳодиса фармон дод, ки малик Ғиёсуддин Пиралиро, ки дар арки Самарқанд, ва писараш амири ғуриро, ки дар Узғанд буд, ба қатл расониданд. Бо ҳамин сулолаи оли Курт аз байн рафт.

Бояд гуфт, ки золимию бераҳмӣ, фиребу найранг хоси ин ҷоҳил яъне Темурланг буд. Ӯ ҳатто он рӯзҳои душвори ҳаёташро, фаромӯш кард ки ин хонадон ӯро аз марг раҳо бахшида буд. Ба малик Ғиёсуддин носипосӣ қарда, ба тариқи ваҳшиёна ӯро ба коми нестӣ бурд, мулкашро ба зерӣ тасарруфи худ даровард.

Боиси таассуф аст, ки Ибни Арабшоҳ дар асари хеш аз рафти шӯриши сарбадорони Самарқанд, қорнамоии онҳо бар зидди аҷнабиёни муғул ва аз ҷониби амир Ҳусайн ва Темурланг хоинона ба қатл расидани онҳо ҳеҷ гуна иттилооте намодааст. Танҳо, муаллиф дар фасли «Ғавҳои шӯришиён ва ошӯбгарони Самарқанд ва ҳалоки онон», ишора мекунад, ки дар Самарқанд ҷамоате аз шӯришиён боқӣ монда буд, ки Темурланг бо ҳама савлаташ аз онҳо доимо тарсу ҳарос дошт ва ҳар гоҳе ки аз Самарқанд берун мешуд, онҳо шӯриш мебардоштанд. «...нӯҳ бор мамлакатро ошӯфта ва парешон қарданд...» [5, с.17].

Муаллиф дар ҷои дигар аз сатҳу савияи дониши Темурланг чунин ишора мекунад: «Ӯ худ навиштан ва хондан намедонист ва аз арабӣ баҳра надошт. Луғатҳои порсӣ, туркӣ ва муғулӣ дар суҳан ба қор мебуд» [5, с.237]. Мавриди зикр аст, ки то имрӯз як идда аз муаррихони узбек даъво аз он доранд, ки асари «Тузукоти Темурӣ»-ро маҳз Темурланг навиштааст. Гарчанде ки шарқшиноси барҷаста академик В.В.Бартолд ва дигар муаррихон мансуб ба Темурланг будани ин асаро қотеона инкор мекунад [2, с.201].

Ибни Арабшоҳ кушташудани амир Ҳусайнро аз ҷониби Темурланг дар Самарқанд нишон додааст, ки ин воқеият надорад. «Темур вайро бо худ дошт...ба ҷониби Самарқанд шуд. Ин воқеа дар шаъбони соли 771 ҳиҷрӣ (феврал-март 1370) рӯй додааст... Он гоҳ султон Ҳусайнро соғари марг бинӯшонд» [5, с.15].

Ӯ дар асари худ менависад, ки соли 771/1369, гӯё Темурланг амир Ҳусейнро дар Балх дастгир кард ва ба Самарқанд оварда, ӯро дар он ҷо ба қатл расонидааст. Ин ахбороти Ибни Арабшоҳ воқеият надорад, зеро тамоми сарчашмаҳо кушта шудани амир Ҳусайнро дар Балх нишон додаанд, на дар Самарқанд.

Мавриди қайд аст, ки академик В.В. Бартолд, яке аз олимони барҷастаи ҷаҳонӣ аз аъмоли зишти золимонаи Темурланг, куштору қатли ом, ва аз байн бурдани шаҳрҳо дастгирӣ намуда, чунин ибрази назар кардааст: «Темур ҳангоми ишғоли шаҳрҳо бо ҷазои бераҳмона додани мардум қаноат менамуд ва ин ба хогири он буд, ки халқ битарсанд ва ба беҳуда будани муқобилияти худ мутайяқин бошанд ва пас аз ин шаҳр мисли пешина барқарор мешуд ва ҳаёт идома меёфт» [3, с.735]. Ва бояд гуфт, ки чунин андешарони олими сатҳи ҷаҳонӣ набояд қобили қабул бошад, зеро дар минтақаҳои гуногуни зердасташ ҳазорон одамони бегуноҳро аз дами теғ гузаронидани Темурланг набояд аз мадди назари олим дур монда бошад. Ҳамзамон оид ба куштору валангор сохтани шаҳрҳо ба мақолаи муаррихи тоҷик Н.Амирошӯӣ бо номи «Темур-дуввумин чеҳраи хунрези таърих» [1, с.20-21], ки бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ мавриди баҳс қарор додааст, воқиф гардед.

Бояд гуфт, ки Ибни Арабшоҳ аз аввалин муаррихонест, ки дар асари худ номаи Мироншоҳ ба Темурлангро дар фасли «Номае, ки дар Ҳиндустон ба Темур расид ва ӯ гумон бурд, ки аз ҷониби фарзандаш Мироншоҳ аст», пурра тасвир кардааст:

«Туро, ки нишони марг дар чеҳра паид аст, ба кори салтанат чӣ қор аст?

...Ту бар ҳама ҷаҳониён чира шудӣ ва узл кардӣ, аммо аз дини Худо густурдаӣ, аммо бисоти ғорату яғмо...барангехтайӣ, аммо оташи ҷавру фасод ва фуру рехтӣ асоси кинаву бедод.

Ту агар бар осмонҳо бар шавӣ хештан ба пойгоҳи Фиръавн нарасонӣ ва агар пояи коҳҳо ба зирва (қулла)-и кӯҳҳо гузорӣ, яке чун биҳишти Шаддод сохтан натавонӣ...Пас беҳтар он ки қорҳо ба қордон супорӣ ва хона ба хонаи Худо вогузорӣ ва фармони Худо ва Расул ва онон, ки ба дини вай дароманданд, пазирӣ, вагарна ту низ дар шумори он қасон даройӣ, ки рӯи замин ба ғалабаву қар гирифтанд ва бедод барошуданд...» [5, с.86-88].

Маълумоти мазкур дар ягон сарчашмаи дигар оварда нашудааст. Ибни Арабшоҳ ягона муаррихест, ки номаи таҳқиромези Мироншоҳро нисбат ба Темурланг дар асари худ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаррихони дарбории аҳди Темуриён аз баёни ин нома нисбат ба Темурланг хомӯширо ихтиёр кардаанд.

Воқеият доштани номаи таҳқиромези Мироншоҳ нисбат ба падари худ аз он шаҳодат медиҳад, ки Темурланг ба ҳангоми юриши ҳафтсола ҳукумати Самарқандро ба Муҳаммад султон-писари Ҷаҳонгир бовар кард, на бар қаси дигар ва расидан баробар ба шаҳри Табрез Мироншоҳро аз вазифа барканор сохт. Темурланг дар замони ҳаёти худ дигар мансабе ба фарзанди аршади худ вогузор накард ва Мироншоҳро пас аз соли 802/1399 дар чанд лашкаркашӣ ҳамроҳи худ бурд. Вале, дар ҳар сурат, Мироншоҳ бар тахти падар тамаъ дошт.

Ҳодисаеро, ки дар Исфаҳон аз ҷониби Темурланг ба вуқӯ пайваст муаррихи араб чунин баён мекунад: сипас Темурланг «чун саги газанда ё паланги дарранда ба шаҳр даромад...бифармуд...хунҳо бирезанд ва бо пардагӣ даровезанд, зиндагонро ба дасти марг супоранд...ободиҳо вайрон кунанд ва киштҳо бисӯзанд, пистони занон бибуранд ва кӯдаконро кушта, бар хок афкананд...» [5, с.40]. Воқеан, сарчашмаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Темурланг як омили ба осонӣ, ба зер тасарруф даровардани минтақаҳои гуногунро аз ваҳшониятҳои бемислу монандаш дарёфт. Азбаски дар рафти лашкаркашиҳои ба қасе раҳму шафқат намекард, ҳеҷ қасе пеши роҳи кушторҳои даҳшатангези ӯро ба амсоли: бо усули зинда ба зинда зери хок кардани одамон, бунёди калламанораҳо аз сарҳои буридаи одамони бегуноҳ дар шаҳрҳои мухталиф, бо суми аспони лашкариёнаш ба қатл расонидани кӯдаконро гирифта наметавонист.

Дар ҷой дигар бошад, ваҳшониятҳои ӯро чунин тасвир намудааст: «Ҳар гоҳ мешунид, ки чанине аз эшон ба захдони модар дар чунбиш аст, дарзамон ба қатлаш бармехост» [5, с.44].

Бояд зикр намуд, ки Темурланг дар ҳама маврид динро ҳамчун василаи ба даст овардани ҳокимият истифода мебард. Ҳол он ки тамоми таомули онҳо дар шакли муғулӣ сурат мегирифт. Чи хеле ки Ибни Арабшоҳ қайд мекунад: «...гӯшти ҳайвони мурда ва хуни фурурехта меҳӯрданд ва дар эшон ҳайвони кушта ва ҳафашуда яксон буд» [5, с.255].

Бино ба иттилои манбаъҳо Темурланг аз дербоз орзуи ба зер тасарруфи худ даровардани мулки Хитойро дошт. Гарчанде ки синну соли ин ҷоҳил ҳангоми лашкаркашӣ ба Хитой ба ҷое расида буд, аммо ба пирию фартутии худ нигоҳ накарда, хирси рехтани хуни инсонҳои бегуноҳ ва ба даст овардани боигариву сарват ӯро водор сохт, ки 27 ноябри соли 1404 аз Самарқанд берун шавад. Ҳамин тавр, ӯ ба самти Хитой рафт ва қадами номуборакаш то ба мавзеи Утрор расид. Дар ин ҳангом, дар Утрор зимистони қаҳратун ҳукмфармо буд. Шиддати сармо ба дараҷае буд, ки бисёре аз мардум ва ҷаҳорпоён дар он роҳҳо талаф шуданд ва бисёре даст, пой ва бинӣ сармо зад.

Темурланг чанд рӯз барои аз хуноки эмин нигоҳ доштани худ ба шаробнӯши машғул гардид ва шаробнӯшии аз ҳад зиёд ба ҷисму ҷонаш таъсир кард, дигар на парвои лашкар

карду на аз ҳолу аҳволи эшон бохабар шуд. Бояд иқрор шуд, ки «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшоҳ ва «Ҳабиб-с-сияр»-и Хондамир аз ҷумлаи он асарҳои ҳастанд, ки дар онҳо муаллифони воқеа ба тариқи дахшатнок ҷон додани Темурлангро бо тамоми ҷузъиёташ тасвир кардаанд.

Ибни Арабшоҳ дар ин маврид чунин мегӯяд: «то се рӯз бад-ин гуна лахт-лахт хун аз даҳон фуру мерехт ва пушти дасти пушаймонӣ ба даҳон ҳамегазид, то ба диёри бадбахтӣ ва расвой рахт барбаст...» [9, с.533]. Ҷасади Темур махфиёна аз Утрор ба Самарқанд фиристода шуд. Бояд гуфт, ки муаллиф шахсан шоҳиди ба Самарқанд овардани ҷасади Темурланг, маросими дафни ӯ, инчунин муноқишаҳои ба сари қудрат омадани набераи Темурланг Халил султон буд.

Ногуфта намонад, ки муаррих он нафрате, ки нисбат ба ин золим дар дил дошт пинҳон надошта, рӯзи фавти ӯро бо чунин суханони дурушт, шояд барои таскини қалби худ чунин баён доштааст: «Он замон хилъати азобаш аз дӯзах омода карданд ва он рӯҳи палидро чун сие гудохта, ки аз палосе пашмин бароранд ба дар кашиданд ва ӯ дар ҷавори лаънати Худо ва кайфари ӯ ғӯтавар гашт. Ин воқеа дар шаби ҷаҳоршанбеи ҳафдаҳуми шабони соли 807 буд, ки Худои таъоло ба раҳмати худ бедоде чунон аз бандагонаш баргирифт...» [10, с.469].

Тибқи иттилои сарчашмаҳо Темурланг пас аз ҷонканиҳои зиёде 18 феввали соли 1405 дар мавзеи Утрор вафот кард.

Бояд гуфт, ки аз воқеаи лахт-лахт тайи се рӯз аз даҳон хун хориҷ кардани Темурланг муаррихони дарбории теуриён Шарафуддин Алии Яздӣ ва Камолуддин Абдурраззоқи Самарқандӣ дар асарҳои худ хомӯширо ихтиёр кардаанд.

Муаррихи Афғонистонӣ М.Ғубор дар асари худ аз лашкаркашии Темурланг ба Чин чунин меафзояд: «Сипоҳ ба азми кишвари Чин кашид то хунҷоеро, ки рехта буд, бори дигар ба хун бишӯяд» [4, с.430]. Воқеан мардуми Чин пас аз фавти ин золим дар Утрор аз ин балои осмонӣ раҳо ёфтанд.

Ҳамин тарик, «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшоҳ дар бораи вақсонияҳои нимаи дууми асри XIV ва аввали асри XV-и Мовароуннаҳр ва Хоросони даврони Темурланг ва Теуриён буда, барои омӯзиш ва таҳқиқи ин давраи таърихӣ аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Амиршоҳӣ Н. Темур-дуввумин чеҳраи хунрези таърих / Н. Амиршоҳӣ // Фарҳанг.-2004.-№1.-С.20-21.
2. Бартолд В.В. Мир Али Шир и политическая жизнь. Собр. соч. Т.II, ч.II. / В.В. Бартолд.-Москва, 1964.-201 с.
3. Бартолд В.В. Сочинения.-Т.2, / В.В. Бартолд.-Москва, 1964.-38 с.
4. Ғубор М.М. Афғонистон дар масири таърих. / М.М. Ғубор.-Техрон, 1390.-430 с.
5. Ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур). Мутарҷим.М.Наҷотӣ. / И. Арабшоҳ.-Техрон, 1381.-264 с.
6. Ибн Арабшоҳ. Аҷоиб ал-мақдур фӣ таърихи Темур (Темур тарихида тақдир аҷоиботлари). Сӯз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У.Уватов тайёрлаган. 1 китоб / И. Арабшоҳ.- Ташкент: Меҳнат, 1992.-326 с.; 2 китоб Ташкент: Меҳнат, 1992.-191 с.
7. Ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур) / И. Арабшоҳ.- Душанбе: Эр-граф, 2018.-400 с.
8. Ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур). Тарҷума ба форсӣ Муҳаммад Али Наҷотӣ. Техрон, 1381, С.10; Руи Гонсалес де Клавихо. Рӯзномаи сафар ба Самарқанд / И. Арабшоҳ.-Душанбе: Эр-граф, 2016. -133 с.
9. Ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур). Тарҷума ба форсӣ Муҳаммад Али Наҷотӣ.-Техрон, 1381, С. 187; Хондамир. Таърихи ҳабибу-с-сияр фӣ ахбори афроди башар. Ҷ.3 / И. Арабшоҳ.-Техрон, 1353.-533 с.
10. Ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур). Тарҷума ба форсӣ. Муҳаммад Али Наҷотӣ.-Техрон, 1381, С.188; Бартолд В.В.О погребении Тимура //Соч.-Т.2.-Ч.2.-М.: Наука, 1964.-С.442; Шарафуддин Али Яздӣ. Зафарнома. Ҷилди аввал. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Муҳаммади Аббосӣ / И. Арабшоҳ.-Техрон, 1336.-469 с.
11. Хусайни Мирҷаъфарӣ. Таърихи таҳаввулотии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Эрон дар давраи Теуриён ва Туркманон / Х. Мирҷаъфарӣ.-Техрон, 1388.-153 с.
12. Ҳамза Камол. Шаробхорағӣ мучибӣ марғи Темурланг// Зиндағӣ.-2004.-23 декабр; Пешгуфтор ба китоби Ибни Арабшоҳ «Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур).- (Оинадори ҳаводиси аҳди хушунат ва бераҳмӣ С.9-19) // Таҳия ва тадвини А.Муродзода / Х. Камол.-Душанбе: Эр-граф, 2018.
13. Якубовский А. Тимур (опыт краткой характеристики) / А. Якубовский // Вопросы истории.-1946.-№ 8-9.-С.46.

ВАҲШОНИЯТҲОИ ДАҲШАТАНГЕЗИ ТЕМУРЛАНГ АЗ НИГОҲИ ИБНИ АРАБШОҲ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба шахсияти Темурланг ва лашкаркашии ӯ ба минтақаҳои гуногун ва ваҳшониятҳои ӯ дар «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшоҳ суҳан меравад. Муаллиф менависад, ки дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттии асрҳои XIV-XV «Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшоҳ низ аз манобеи муҳими таърихӣ, ба вижа дар равшан сохтани таърихи салтанати Темуру Темуриён ҳамчун мадраки хаттӣ маҳсуб ёфтад, чун манбаъ ва маъхази адабӣ низ ба шумор рафта, дар баёни ваҳшониятҳои дигар намояндагони хонадони Темуриён аз маъхазҳои нодир ба шумор меравад.

Калидвожа: Ибни Арабшоҳ, Темурланг, амир Хусайн, Хоразм, Куртҳои Ҳирот, ваҳшониятҳои Темурланг, лашкаркашии Темурланг ба Хитой, вафоти Темурланг.

ЖЕСТОКИЕ ЗЛОДЕЯНИЕ ТЕМЕРЛАНА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИБН АРАБШОХ

В данной статье речь идет о личности Темерлана и освещается его военные походы в разные регионы и совершившие злодеяния в их процессе против мирного населения по сведениям сочинении историка темуридского периода Ибн Арабшоха. Автор пишет, что наряду с другими источниками XIV-XV вв. «Аджоибу-л-мақдур фи ахбори Темур» Ибн Арабшоха является очень важным историческим источником по истории периода правления Темура и Темуридов, где автор дает сведения о злодеянии Темерлана и его наследников совершившие в отношении мирных жителей завоеванных территорий.

Ключевые слова: Ибни Арабшоҳ, Темерлан, амир Хусайн, Хоразм, Гератские курты, злодеяние Темерлана, военный поход Темерлана Китая, смерть Темерлана.

THE BRUTAL CRIMES OF TEMERLANE FROM THE POINT OF VIEW OF IBN ARABSHOH

This article deals with the personality of Temerlane and highlights his military campaigns in different regions and committing villainy in their process, according to the work of the historian of the Timurid period Ibn Arabshoh. The author writes that along with other sources of the XIV-XV centuries «Adjoibu-l-makdur fi akhbori Temur» by Ibn Arabshokh is a very important historical source on the history of the reign of Temur and the Temurids, where the author gives tales about the evil of Temerlane and his heirs committed against the inhabitants of the conquered territories.

Keywords: Ibn Arabshokh, Temerlane, Amir Khusayn, Khorazm, Herat Kurts, Temerlane's atrocity, Temerlane's military campaign in China, Temerlane's death.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муродзода Ахмад-номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, тел: (+992) 918818186.

Сведения об авторе:

Муродзаде. Ахмад- кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Таджикиского государственного педагогического университета имени С. Аини, тел: (+992) 918818186.

About the author:

Murodzade. Ahmad-Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, phone: (+992) 918818186.

ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ МАДАНИ - РАВШАНМОИИ ҚМШС ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНИ

Ганҷакова М. Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Баъди ташкилҳои ҚМШС Тоҷикистон дар баробари ба вучуд омадани дигаргуниҳои сиёсӣ – иқтисодӣ ва иҷтимоӣ авзои фарҳангии ҷумҳурӣ низ ба шароити замони нав мувофиқ кунонида шуд. Баҳри дар амал татбиқ гардидани нақшаҳои нави ҷомеаи сотсиалистӣ, мавқеи асосиро дигаргунсозиҳои фарҳангӣ ишғол менамуд ва дар ин ҷода натиҷаи назаррас ба амал омад. Маҳз сохтмон, ташаккули ва раванди минбаъдаи дигаргуниҳои фарҳангии Тоҷикистон диққати муҳаққиқони ватанӣ хориҷиро ба худ ҷалб намуда, дар ин масоил қорҳои зиёди илмӣ – таҳқиқотӣ ба анҷом расонида шудааст. Хусусияти ҳосил фарқкунандаи

фарҳангикунонии ҶМШС Тоҷикистон таҳқиқотҳои нав ба навро талаб намуда, зеро нахустин заминаи сохтмони сотсиализм маҳз дар замони мухторият ба амал омада буд, ки натиҷаи самараноки он дар рушди минбаъдаи ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик то замони муосир нақши мусоид гузошт.

Ҷӣ тавре ба мо маълум аст, барои дигаргунсозии сотсиалистӣ фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ аз рӯзҳои аввали барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ аҳамияти бузург пайдо намудаанд. Бо чунин маъно зарурат пайдо гардид, ки саҳми муҳаққиқонро дар таърихнигории ватанӣ роҷеъ ба масоили омӯзишу таҳқиқи таърихи таъсисёбӣ ва фаъолияти муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣи ҷумҳурии муайян намуда, мавриди таҳлил қарор диҳем.

Дар таърихнигории ватанӣ нақши академик Р. М. Масов оид ба таҳқиқи масоили мухталифи ташкилёбии ҶМШС Тоҷикистон назаррас буда ва ҳамзамон мушкилоту комёбиҳои фарҳангии ҷумҳуриро мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Муҳаққиқ таъсис ва фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣи ҷумҳуриро дар маҷмӯъ таҳлил карда, қайд менамояд, ки маҳаки асосии таҳқиқотро самтҳои алоҳидаи қорҳои илмӣ - тадқиқотӣ ташкил медиҳанд [10, с. 266]. Воқеан, муҳаққиқон дар шакли алоҳида фаъолияти бархе аз муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ, ба мисли чойхонаҳои сурх, клубҳо, кино, китобхонаҳо, осорхонаҳо, маҳфилҳои худфаъолиятӣ, матбуот ва радиоро мавриди тадқиқоти илмӣ қарор додаанд [9, с. 160].

Аз мазмуни таҳқиқотҳои ба анҷомрасидаи илмӣ маълум мегардад, ки таъсиси муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ дар шароити ҶМШС Тоҷикистон баҳри баланд бардоштани ҳаёти фарҳангии аҳолии таъсири мусоид гузошт. Бояд қайд намуд, ки дар баробари пешравӣ ва муваффақиятҳо барои фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ дар ҷумҳурии ҳатто баъди барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ низ монеа ва душвориҳои зиёде садди роҳ гардида буданд. Бо чунин маъно Р. М. Масов душвориҳои асосиро дар маҳви бесаводии меҳнаткашон, таъсири диндорону руҳониён ба сохти нави сотсиалистӣ, аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ дар масофаи дур аз марказҳои санаотиву фарҳангӣ воқеъ гардидани ҷумҳурии ва омода набудани кадрҳо барои муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ нисбат медиҳад [10, с. 266]. Инчунин аз мазмун ва натиҷаи таҳқиқотҳои муаллиф марбут ба масъалаҳои ташкилёбӣ ва фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ маълум мегардад, ки таъсири ҳизби коммунистӣ ба фаъолияти шабақаҳои муассисаҳои фарҳангӣ баҳри тарбияи сиёсӣву фарҳангии меҳнаткашон дар рӯҳияи сотсиализм равона гардидааст [10, с. 266].

Дар таҳқиқи масоили таърихи фарҳанги халқи тоҷик саҳми Қ. Расулов назаррас буда, таърихи фарҳанги чоряки аввали асри ХХ – ро мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Маҳаки асосии пажӯҳиши муҳаққиқ ба фарҳанг ва вазъи фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар солҳои аввали барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ, баҳусус арафа ва давраи таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон баҳшида шудааст [12, с. 305].

Мавриди зикр аст, ки таъсисёбӣ ва рушди фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ дар шароити ҶМШС Тоҷикистон баъди ташкил шудани Нозироти маорифи халқи ҷумҳурии оғоз мегардад ва дар давраи аввал ба амал татбиқгардони он хеле суст ба назар мерасид. Бо тақвияти масоил муҳаққиқи барҷаста М. Р. Шукуров равшанӣ гузошта, ба талабот ҷавобгӯӣ набудани фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣи ҷумҳуриро дар солҳои аввали таъсисёбиашон зикр намудааст. Муаллиф камбудии асосиро пеш аз ҳама дар нарасидани кадрҳо, биноҳо ва нокифоягии адабиёти таблиғотӣ мидид. Инчунин мушкилоти асосӣ, ки баҳри фаъолияти муассисаҳо монеа эҷод менамуд, бесаводии оммаи халқ ва омода набудани синфи меҳнаткашон, ки қарнҳои тӯлонӣ дар зери сиёсати диндорону рӯҳониён буданд, маҳсуб меёбанд [18, с. 103].

М. Р. Шукуров тазаккур менамояд, ки охири соли 1925 дар ҷумҳурии 10 чойхонаи сурх, 7 клуб, 2 китобхона ва 1 Хонаи деҳқон фаъолият менамуд [20, с. 15]. Муаллиф нақши Хонаи деҳқонро дар фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣи Душанбе мусбат баҳогузори менамояд. Аз рӯи қайди муҳаққиқ 12 августи соли 1928 Хонаи деҳқон ба муассисаи маданӣ-равшаннамоӣ мубаддал гардид. Дар Хонаи деҳқон китобхона, кироатхона, утоқи таблиғотӣ, 2 хонаи истироҳатӣ барои деҳқонони аз чойҳои дурдаст омада, 2 утоқ барои намоишгоҳи хоҷагии қишлоқ, 1 утоқ барои раиси КИМ Н. Маҳсум ва 1 утоқ барои «Узбекгоскино» чудо гардида, инчунин дар назди он маҳфили худфаъолиятӣ ҳаваскорон амал менамуд [20, с. 161]. Ҷӣ тавре маълум аст, дар таърихнигории ватанӣ яке аз масъалаҳои мубраму асосӣ дар солҳои аввали барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ озодии занон аст, ки дар раванди ташкилёбии ҷумҳурии мухтор низ монеаҳоро ба вучуд меовард. Баҳри ба ҳаёти фарҳангӣ ҷалб намудан ва саводноккунонии занон соли 1925 аввалин клубҳои занона дар Хучанд, Ҷротеппа ва Ғарм, соли 1927 дар Душанбею Қулоб ва соли 1928 дар Панҷакент, Қурғонтеппа ва Хоруғ ташкил ёфтаанд [6, с. 460].

М. Р. Шукуров қайд менамояд, ки аз рӯи нишондоди В. И. Ленин барои кори муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ нақши санъати синамо бузург буда ва қайд намудааст, ки «Аз ҳамаи санъатҳо барои мо муҳимтаринаш синамо мебошад» [18, с. 196]. Зеро, пеш аз ғалабаи инқилоби Октябр халқи тоҷик дар бораи чунин санъат маълумот надоштанд ва он тавонист боиси васеъшави ҷаҳонбинии онҳо гардад.

Бояд қайд намуд, ки оид ба санъати синамои тоҷик дар таърихнигории ватанӣ таҳқиқоти илмӣ А. Аҳроров [2, с. 230], С. Прошин [13, с. 96], Ш. Саидов [14, с. 116], Ш. Арабова [1, с. 130] ва дигарон мавқеи муҳимро касб намудаанд. Аммо аз мазмуну муҳтавои осори муҳаққиқон бар меояд, ки дар осори онҳо таърихи синамои Тоҷикистони шӯравӣ ва бархе соҳибистиклолӣ дар шакли умумӣ ба таҳқиқот кашида шуда, вале дар шакли алоҳидагӣ оид ба таърихи синамои ҷумҳурӣ дар давраи мухторият (1924-1929) пажӯҳиши алоҳидаи мукаммали илмӣ ба анҷом расонида нашудааст.

Мубрамияти таҳқиқоти А. Аҳроров дар он ифода меёбад, ки таърихи ташкилҳои синамои тоҷик, раванди ташаккулёбӣ рушд ва натиҷаи он инъикос ёфтааст. Дар осори ӯ на танҳо филмҳо дар шакли алоҳидагӣ таҳлил ёфтаанд, балки таърихи таъсиси санъати синамои тоҷик ба таҳқиқ кашида шудааст [3, с. 255-264].

Роҷеъ ба таърихи синамои тоҷик дар осори М.Р. Шукуров оварда шудааст, ки соли 1927 дар Тоҷикистон синамо ташкил шуд ва нахустин кинотеатри хусусӣ дар Душанбе ба ҷаҳонӣ оғоз намуд ва ба сокинони пойтахт аввалин кинофилм «Нибелунгҳо» намоиш дода шуд [19, с.147]. Аз рӯи қайди муаллиф ҳуди соли 1927 дар Хучанд, Ўротеппа, Конибодом кинотеатрҳо ҷаҳонӣ мекарданд, ки аз тарафи «Ўзбеккино» ташкил ёфта буданд. Соли 1928 «Ўзбеккино» кинотеатри дигар дар Душанбе ташкил ёфта ва соли 1930 «Тоҷиккино» ташкил ёфт [18, с. 196].

Бояд қайд намуд, ки охири солҳои 20 – ум дар ҷумҳурӣ 4 кинотеатр дар Душанбе, Хучанд, Ўротеппа ва Конибодом ҷаҳонӣ менамуданд [6, с. 460].

Ҳамин тавр, рушди санъати синамои Тоҷикистон дар замони шӯравӣ боиси баланд гардидани дараҷаи фарҳангии халқи тоҷик ва дар амал татбиқи гардидани сиёсати миллии ҳизби Коммунистӣ дар ҷаҳонӣ маданӣ – равшаннамоӣ аҳолии гардид [18, с. 202]. Зеро дар замони аз байн рафтани соҳти феодализм ва барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ, ки боиси таъсиси нахустин давлатдорӣ халқи тоҷик, яъне ҶМШС Тоҷикистон гардид, нақши синамо баҳри пешрафти ҳаёти фарҳангии аҳолии маҳаллӣ мувофиқи мақсад буд.

Дар осори бунёди дастҷамъона «Таърихи соҳтмони маданӣ дар Тоҷикистон (1917-1977)», ки ба таърихи соҳтмони фарҳангии Тоҷикистон бахшида шудааст, таърихи ташкилҳои ва ҷаҳонӣ муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ, аз ҷумла, ҷойхонаҳои сурх, китобхона ва клубҳо мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст [5, с. 472].

Масоили марбут ба таъсисҳои муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ Туркистон дар солҳои 20 – ум, аз ҷумла китобхона ва ҷойхонаҳои сурх аз тарафи З. М. Шевченко таҳқиқ гардидааст [17, с. 136].

Чӣ тавре маълум аст, дар шароити Осиеи Миёна ва Тоҷикистон қорҳои маданӣ – равшаннамоӣ байни меҳнатқашон дар ҷойхонаҳои сурх баргузор мегардид. Лозим ба зикр аст, ки аз рӯи таҳқиқоти М. Р. Шукуров аввалин ҷойхонаҳои сурх дар шимоли Тоҷикистон таъсис ёфта, солҳои 1925-1926 дар уезди Хучанд теъдоди онҳо ба 20 адад расида буд. Дар ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон соли 1927 танҳо 7 ҷойхонаи сурх ҷаҳонӣ менамуд [18, с. 206-207]. Муаллиф вазифаи асосии ҷойхонаҳои сурхро ба маърифатқунонии фарҳангӣ ва сиёсии меҳнатқашони шахру деҳот нисбат медиҳад. Зеро, ҷойхонаҳои сурх дар гузаронидани маърақаҳои хоҷагӣ-сиёсӣ, интиҳоботи шӯроҳо, идорақунии колхозҳо, обунаи заём, кишту қор ва ҷамъовари ҳосил мавқеи муҳимро ишғол менамуданд.

Аз мазмуни осори муҳаққиқон ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки зиёд шудани миқдори ҷойхонаҳои сурх дар ҷумҳурӣ боиси ташкилҳои клубҳо гардид. Зеро, яке аз қисмҳои ҷудонашвандаи ҷаҳонӣ маданӣ-равшаннамоӣ ҷумҳурӣ клубҳо мебошанд, ки аз рӯи қайди М. Р. Шукуров тавассути қарори анҷумани XII – уми ҳизб «клубҳо бояд ба марказҳои ҳақиқии таблиғоти оммавӣ ва инкишофи қобилиятҳои эҷодии синфи қоргар мубаддал гарданд» [18, с. 202].

Агар ба таърихи ташкилҳои нахустин клуб дар ҷумҳурӣ назар андозем, ҳамақида ба сана ва макони пешниҳод намудаи М. Р. Шукуров мебошем, ки ба соли 1923 дар Душанбе нисбат додааст. Зеро, то айни ҳол таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ роҷеъ ба таърихи таъсисҳои ва ташаккулёбии клубҳои ҷумҳурӣ вучуд надорад. Дар соли аввали ташкилҳои ҶМШС Тоҷикистон ҳамагӣ 2 клуб ҷаҳонӣ мекард [19, с. 142]. Солҳои 1924-1925 дар уезди Хучанд 6 клуб ҷаҳонӣ менамуд. Солҳои 1925-1926 дар тамоми марказҳои вилоятӣ ва ноҳияҳо Қулоб, Ҳисор, Ўротеппа. Панҷакент клубҳо ташкил шуданд [18, с. 203].

Соли 1926 дар Хоруғ китобхона ва клуб ташкил ёфтаанд. Соли 1928 аҳолии Хоруғ дар намоиши кинокартина иштирок намудаанд. Бояд қайд кард, ки фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ то соли 1928 дар вилоят пурра амалӣ нагардид.

Дар таҳқиқоти М. Р. Шукуров оварда шудааст, ки соли 1926 дар Душанбе аввалин клуби иттифоқи касаба дар шакли тантанавӣ кушода шуд. Маҳз ба муносибати иттифоқи клуби иттифоқи касаба барқияи табрикотии Интернатсионали Сурхи иттифоқи касаба ирсол гардид, ки дар он оварда шудааст, «мо умедворем, ки аввалин ташкилоти равшаннамои маданӣ ибтидои инкишофи минбаъдаи муассисаҳои тарбияи синфӣи меҳнаткашон дар рӯхияи ягонагии мубориза барои ояндаи дурахшон мешавад» [19, с. 138]. Аз мазмуни барқияи ирсолгардида ба хулосае омадан мумкин аст, ки марбут ба шароити он давру замон муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ, аз ҷумла клубҳо макони тарбияи сиёсӣву фарҳангии меҳнаткашон баҳри ояндаи дурахшони ҳокимияти шӯравӣ, инчунин Тоҷикистон арзёбӣ мегардиданд.

1 ноябри соли 1926 дар маҷлиси Комиссияи иҷроияи бюрои ташкилии ҲК (б) Узбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон масъалаи фаъолияти клубҳо баррасӣ гардид. Тавассути қарори Комиссияи иҷроия «Дар бораи клубҳо» нахустин муваффақиятҳои фаъолияти клубҳо ва вазифаи мушаххаси онҳо барои солҳои 1927-1928 пешбинӣ гардид [19, с. 142].

Аз рӯи қайди М. Р. Шукуров соли 1927-1928 дар ҚМШС Тоҷикистон 10 клуб, аз ҷумла 3 клуби занона, 30 ҷойхонаҳои сурх ва 8 кироатхона фаъолият менамуд [19, с. 144].

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамои ҷумҳурӣ китобхонаҳо мебошанд. Раванди ташкилӣ ба фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ дар осори Л. Г. Козирев инъикос ёфтааст. Муаллиф бо истифода аз маводҳои фаровон марбут ба фаъолияти китобхонаҳо, ки дар назди мактабҳо, клубҳо, хонаҳои маданият, корхонаҳои саноатӣ фаъолият менамуданд таҳқиқот гузаронида, инчунин оид ба фонди китобҳо маълумот додааст [8, с. 304].

Дар омӯзиш ва таҳқиқи таърихи ташкилӣ ба китобхонаҳои ҷумҳурӣ З. М. Шевченко, мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Зеро, муҳаққиқ як қатор нишондодҳои омориро мавриди истифода қарор дода, тавассути усули муқоисақунӣ, фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳуриро инъикос намудааст [17, с.136]. Дар таҳқиқоти муаллиф маълумотҳои асосӣ оид ба таъсис ва рушди фаъолияти китобхонаҳо ва муассисаҳои дигари маданӣ - равшаннамои ҷумҳурӣ оварда шудааст.

Дар таърихнигории муосир нақши муҳаққиқон С. Муҳиддинов, Б. Холов, С. Ғуломшоев, М. Умарова, М. Изатова ва дигарон дар таҳқиқи фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ арзишманд мебошад.

Мубрамияти таҳқиқоти С. Муҳиддинов дар он арзёбӣ мегардад, ки мавсуф концепсияи рушди фаъолияти собиқ китобхонаи ба номи А. Фирдавсро то соли 2012 тадқиқ намуд [11, с. 20]. Б. Холов масъалаи сохтмони китобхонаҳои Тоҷикистонро аз нуқтаи назари педагогӣ мавриди омӯзишу таҳлил қарор додааст, ки то андозае ба фаъолияти муассисаҳои мазкур равшанӣ гузошта шудааст [16, с. 16].

Хусусияти хоси тафовутпазири таҳқиқоти С. Ғуломшоев дар он арзёбӣ мегардад, ки таърихи таъсис, фаъолият, хусусиятҳои хос, муваффақият ва мушкилоти китобхонаҳои ВМКБ дар замони шӯравӣ ва баъди он ба таҳқиқ кашида шудааст. Таҳқиқот масоили таърихи фаъолияти китобхонаҳои вилоятро дар шакли мукамал фаро мегирад [4, с. 218].

М. Умарова дар пажӯҳиши худ таърихи ташкилӣ ба рушди фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳуриро дар мисоли ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор додааст. Доираи хронологии таҳқиқоти мазкур солҳои 1917 -1991, яъне фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистони шимолӣро дар даврони шӯравӣ фаро гирифтааст ва муҳаққиқ дар натиҷа ба хулосаи зарурӣ омадааст [15, с. 210].

Роҷеъ ба таърихи таъсис ба фаъолияти китобхонаҳои вилояти Хатлон М. К. Изатова таҳқиқотӣ илмӣ гузаронида, хулосаи зарурӣ роҷеъ ба масоили мазкур баровардааст. Доираи хронологии таҳқиқоти мазкур солҳои 1924-2018, яъне давраи ташкилӣ ба ҚМШС Тоҷикистон ва замони соҳибистиқлолиро дар бар мегирад [7, с. 176]. Дар ҳақиқат масоилгузори пажӯҳиши муҳаққиқони номбурда мубрам буда, аммо роҷеъ ба таърихи фаъолияти китобхонаҳои ҚМШС Тоҷикистон дар шакли алоҳида таҳқиқоти мукамали илмӣ ба анҷом расонида нашудааст.

Роҷеъ ба таъсис ва фаъолияти китобхонаҳо бояд тазаққур дод, ки нахустин китобхона соли 1923 дар Душанбе таъсис ёфтааст, ки дорои беш аз 300 нусха китоб буд. Аммо дар охири солҳои 20- ум теъдоди китобхонаҳои ҷумҳурӣ ба 10 адад расида буд [19, с.145]. Барои баланд бардоштани ҳаёти фарҳангии меҳнаткашон бюрои ташкилии ҲК (б) Узбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон «Дар бораи кушодани китобхонаҳои Генералии Душанбе», ки аз 28

октябри соли 1926 қабул гардид, нақши мусоид гузошт. Дар натиҷа соли 1927-1928 дар ҷумҳурӣ 11 китобхона дорои 12 ҳазор нусха китоб ғаёлият менамуд [20, с. 161]. Мавриди зикр аст, ки яке аз мушкилотҳои асосии ғаёлияти китобхонаҳо пурра таъмин набудани заминаи моддии онҳо мебошад.

Баҳри ҷоннокшавии ғаёлияти китобхонаҳо 21 - уми майи соли 1928 мушовараи шӯбаи табиғоти кумитаи вилоятии ҳизбии Тоҷикистон масъала «Дар бораи вазъияти қори китобхонаҳо дар ҶМШС Тоҷикистон» – ро баррасӣ намуд, ки муҳтавои он ба мустаҳкам намудани заминаи моддии китобхонаҳо мусоидат менамуд [19, с. 146].

Ҳамин тавр ба ҳулосае омадан лозим аст, ки нақши муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ дар солҳои аввали ташкили ҶМШС Тоҷикистон баланд буда, баҳри фарҳангикунонии меҳнатқашон нақши мусоид гузошт. Маҳз мубрамияти масъала дар давраи мухторият бештар мебошад, чунки дар баробари таъсиси аввалин давлатдории тоҷикон ба таъсиси муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ тавачҷӯх зоҳир гардида мегардад. Аз ин ҷиҳат масъалаи мазкур дар таърихнигории муосир мубрам буда, таҳқиқотҳои нави илмиро талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Арабова Ш. Документальное кино в культуре таджиков XX века. Монография / Ш. Арабова. – Душанбе, 2006. – 130 с.
2. Ахроров А. Таджикское кино (1929-1969 гг.). Монография / А. Ахроров. - Душанбе: Дониш, 1971. - 230 с.
3. Ахроров А. Таджикское кино // История советского кино: 1917-1967. Т.4.-М.: Искусство, 1978.-С.255-264.
4. Гуломшоев С.А. История библиотечного дела на Памире. Монография / С. А. Гуломшоев. -Душанбе, 2009. -218 с.
5. История культурного строительства в Таджикистане в 1917-1977 гг. / Отв. ред. К. П. Марсаков. Т.2. - Душанбе: Дониш, 1984. – 472 с.
6. История таджикского народа. Новейшая история (1917-1941 гг.). Т. V. / Под общ. ред. акад. Р.М. Масова. – Душанбе: Империял – Групп, 2004. – 752 с.
7. Изатова М. К. Становление и развитие библиотечного дела в Хатлонской области Республики Таджикистан (1924-2018 гг.): дисс...канд.ист.наук: 07.00.02 / Изатова М. К. – Душанбе. 2021. – 176 с.
8. Козырева Л. Книжное дело Таджикистана. Монография / Л. Козырева. - Душанбе, 1980. - 304 с.
9. Масов Р. М. Историография Советского Таджикистана (1917-1975). Монография / Р. М. Масов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 200 с.
10. Масов Р. М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. Монография / Р. М. Масов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 318 с.
11. Мухиддинов, С.Р. Концепция развития Национальной библиотеки РТ им. Абулкасыма Фирдавси до 2010 г. / С.Р. Мухиддинов. – Душанбе, 2001. – 20 с.
12. Расулов К. История культуры таджикского народа в первой четверти XX век. Монография / К. Расулов. – Душанбе, 2010. – 305 с.
13. Прошин С. Очерк об истории таджикского художественного кино. Монография / С. Прошин. – Сталинабад 1960. – 96 с.
14. Саидов Ш., Киямова Л. Таджикскому кино – 50 лет. Монография / Ш. Саидов, Л. Киямова. – Душанбе: Ирфон, 1979. - 116 с.
15. Умарова М. Становление и развитие библиотечного дела в Таджикистане: 1917-1991 гг. (на примере Северных районов республики): дисс...канд.ист.наук: 07.00.02 / Умарова М. - Худжанд, 2021. – 210 с.
16. Холов Б. Библиотечное строительство в Таджикистане: Автореф. дисс. канд.пед.наук./ Холов Б. - Л.,1988. - 16 с.
17. Шевченко З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане. Монография / З.М.Шевченко. - Душанбе: Дониш, 1968. – 136 с.
18. Шукуров М. Р. Революция маданӣ дар Тоҷикистон. Монография / М. Р. Шукуров. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. – 340 с.
19. Шукуров М.Р. Очерки таърихи ташаккули маданияти социалистии тоҷик (1917-1929 гг.). Монография /М. Р. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 181 с.
20. Шукуров М. Р. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). Ч.1. Монография / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 494 с.

ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ ВА ҒАӢОЛИЯТИ МУАССИСАӢОИ МАДАНИӢ - РАВШАННАМОИИ ҶМШС ТОӢИКИСТОН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНИӢ

Дар мақола хусусиятҳои ба худ хоси ташаккули инкишофи фарҳанги халқи тоҷик дар солҳои мавҷудияти ҶМШС Тоҷикистон нишон дода шудааст. Бахусус таърихи ташаккули ғаёлияти муассисаҳои маданӣ – равшаннамоии ҷумҳурӣ дар таърихнигории миллӣ инъикос ёфтааст. Аз таҳқиқоти олимони бармеояд, ки муассисаҳои

маданӣ – равшаннамоӣ дар шакли алоҳида, яъне фаъолияти чойхонаҳои сурх, китобхонаҳо, клубҳо, синамо, осорхонаҳо мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Тавассути натиҷаи таҳқиқотҳо ба хулосае омадан лозим аст, ки нақши муассисаҳои маданӣ –равшаннамоӣ дар баланд бардоштани фарҳанги халқи тоҷик дар давраи барқароршавии ҳокимияти шӯро ва ташиклёбии ҶМШС Тоҷикистон назаррас аст.

Калидвожаҳо: хусусиятҳо, ташаккул, инкишоф, фарҳанг, халқи тоҷик, мавҷудият, муассиса, маданӣ-равшаннамоӣ, таърихнигорӣ, инъикос, баланд, чойхонаҳои сурх, китобхона, клуб, синамо, осорхона, натиҷа, таҳқиқот, муҳаққиқ, осор, барқароршавӣ, ҳокимияти шӯро, фарқкунанда, соҳибистиқлол, аксарият, таъсир, идеология, сотсиалистӣ.

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ТАДЖИКСКОЙ АССР В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье показаны уникальные особенности формирования и развития культуры таджикского народа за годы существования Таджикской АССР. В частности, в отечественной историографии отражена история становления и деятельности культурно-просветительских учреждений республики. По исследованиям ученых культурно-просветительские учреждения изучены в отдельном виде, то есть деятельность красных чайхан, библиотек, клубов, кинотеатров, музеев. По результатам исследования необходимо сделать вывод, что роль культурно-просветительских учреждений в повышении культуры таджикского народа в период восстановления власти совета и образования Таджикской АССР значительна.

Ключевые слова: особенности, становление, развитие, культура, таджикский народ, бытование, учреждение, культурно-просветительский, историография, отражение, высокие, красные чайханы, библиотека, клуб, кинотеатр, музей, результат, исследование, исследователь, работа, восстановление, власть совета, отличительный, независимый, большинство, влияние, идеология, социалист.

HISTORY OF ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF CULTURAL AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF TASSR IN NATIONAL HISTORIOGRAPHY

The article shows the unique features of the formation and development of the culture of the Tajik people during the years of existence of the Tajik Autonomy Soviet Socialist Republic. In particular, the history of formation and activity of cultural and educational institutions of the republic is reflected in the national historiography. According to the research of scientists, cultural and educational institutions have been studied in a separate form, that is, the activities of red tea houses, libraries, clubs, cinemas, museums. Based on the results of the research, it is necessary to conclude that the role of cultural and educational institutions in raising the culture of the Tajik people during the restoration of the power of the council and the establishment of Tajik Autonomy Soviet Socialist Republic is significant.

Keywords: features, formation, development, culture, Tajik people, existence, institution, cultural and educational, historiography, reflection, high, red tea houses, library, club, cinema, museum, result, research, researcher, work, recovery, power of the council, distinctive, independent, majority, influence, ideology, socialist.

Сведение об авторе:

Ганджакова Матлуба Ганджаковна - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, E-mail: matluva.ganchakova@bk.ru. тел. (+992) 934 51 55 60

About the author:

Ganjakova Matluba Ganjakovna-Associate professor, candidate of historical sciences, docent of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, 734003, Dushanbe city, 121 Rudaki av. E-mail: matluva.ganchakova@bk.ru. Tel: (+992) 934515560

ПОМИР ДАР МАНФИАТҲОИ СИЁСИИ ДАВЛАТҲОИ АБАРҚУДРАТ

Розикзода А.Ш.

Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бадахшон аз қадим боз дар маркази манфиатҳои геополитикии якҷанд давлатҳои абарқудрат қарор доштааст. Ин минтақаи кӯҳсору дорои иқлим ва табиати хос, бо вижагиҳои сокинонаш, қуллаҳои барфпӯши сарбафалаккашида, ҳайвоноту наботот, сарватҳои зеризаминӣ ва оби чашмаҳои мусаффою шифобахш, баҳусус сангҳои қиматбаҳояш диққати императору шоҳон, амируну амалдорон, олимону сайёҳонро садсолаҳо боз ба худ кашидааст. Ва андешаҳои муҳтарам Алим Шерзамонов, ки мегӯяд: «мо соли 1929 ба Тоҷикистон пайвастем. То ин замон ин минтақа дар таърихи худ ба ҳеҷ қадом давлат ба шакли воҳид тааллуқ надошт ва ҳамеша худмухтории ҳокимияташро нигоҳ медошт.» – мегӯяд ба ҳақиқати воқеӣ ва далелҳои таърихӣ рост намеояд.

Помирро пайвандгари байни Осиёю Аврупо меҳисобанд, ки он албатта, бесабаб нест. Зеро манфиатҳои геополитикии бисёр давлатҳо дар ҳамин мавзеи камодамуаҳолии ва қуллаҳои сар ба афлок ба анҷом мерасад. «Боми ҷаҳон» як навъ маркази таҳаввулотӣ дар қитъаи Аврусиё маҳсуб меёбад. То пайдо шудани силоҳҳои ҳозиразамони ҷангӣ, ин минтақаи кӯҳсору душворгузар дар таъмини беҳатарии давлатҳои атроф нақши ҳалқунанда бозидааст.

Чунончи, Ҳиндустон ҳамчун сарчашмаи ашёи хом ва ба ҳайси объекти сиёсати ғоратгаронаю истисморгаронаи империяи Британияи Кабир, дар сиёсати геополитикии Англия нақши калидӣ мебозид. Ҳанӯз соли 1848 К.Маркс таъкид карда буд, ки Англияро танҳо бо як шарт аст, мағлуб қардан мумкин аст, агар аз мустамликаҳои он Ҳиндустонро ҷудо қардан имконпазир шавад. [1] Аз ин ҷост, ки Англия Ҳиндустонро чун алмоси қиматбаҳо дар тоҷи шохигарияш ҳамаҷониба ҳифз менамуд.

Омили Ҳиндустон дар сиёсати хориҷии Россия, хусусан баъди ҷанги Россияю Туркия (1878 -1879) мавқеи муҳим пайдо намуд. Беҳуда нест, ки то солҳои 70-уми асри XIX дар омӯзиши илмии Помир на русҳо, балки англисҳо муқаддамтару муваффақтар буданд. Англисҳо омӯзиши ҳамаҷонибаи Помирро ба роҳ монда, ҷосусонро ба ҳар роҳу восита – дар либоси тоҷирон, сайёҳон, дарвешон зуд-зуд аз Ҳиндустон ба Помир мефиристоданд. Бо ин мақсад англисҳо аз хизмати «пундитҳо» (омӯзгорон) бештар истифода мекарданд [1].

Ҷосусон-пундитҳои Англия дар омӯзиши Помир саҳми калон гузоштаанд. Чунончи, Ҷон Вуд (1838) Зоркулро кашф кардааст, ки яке аз сарчашмаҳои дарёи Панҷро ташкил медиҳад. Пундитҳо Абдул Маҷид (1860), Мирзо Шуҷоъ (1861) дар омӯзиши Помир саҳифаҳои нав кушоданд. Мирзо Шуҷоъ Ваҳонро омӯхта қариб буд, ки дар он ҷо фош карда шавад. Ӯ ҳар гуна асбобҳои ҷенкунӣ, қутномамо, харита ва боз асбобҳои дигар дар даст дошт ва нафаре аз мардуми таҳҷой ин асбобҳоро дида тавачҷуҳ намудааст, вале Мирзо Шуҷоъ худро ба даст гирифта, ҷавоб гардонидаст, ки онҳо барои муайян кардани «вақти намоз» истифода мешаванд ва ба ҳамин аз шубҳа ва вазъи ногувор халос шудааст [1].

Дар ҳамин давра дигар ҷосуси ботаҷрибаи англис Ҷорҷ Хейурд дар либоси тоҷир ба воситаи Помир ба Қошғар сафар карда харитаи Помири Шарқиро тартиб дод. Ӯ соли 1870 ба қатл расонида шудааст ва дар ин қор англисҳо ҷосусони Россияро гунаҳгор донистаанд. [1] Барои омӯзиши қисмати шарқии Туркистону Помир баъди маргаш бо медали асосгузори ҷамъияти географии Британия сарфароз шудааст. Танҳо ба пундитаи дигар – Мухтор Шох муяссар гашт, ки соли 1879 ба Шуғнону Рӯшон ворид шуда, маълумоти нодир гирд оварад ва барои ин заҳматҳояш ҷамъияти географии Британия ӯро ба медали тилло сарфароз гардонид.

Баъдан ҷосуси дигари англис Дуглас Форсаид бо ҷанд афсари дигар аз Помиру Қошғар дидан намуда, харитаи мукаммали ин минтақаро тартиб медиҳад. Ноғуфта намонад, ки муаллифи муайян кардани сарҳадҳои шимоли Афғонистон дар қад – қади дарёи Панҷ маҳз ҳамин Дуглас мебошад. Ӯ соли 1869 ба Москва ва бо ҳамин ташаббус баромад карда буд [1].

Бояд қайд кард, ки тавачҷуҳи Россия ба Помир маҳз аз миёни солҳои 70-уми асри XIX тавачҷуҳи Россия ба Помир бештар мегардад. Зеро оғоз аз ҳамин давра дар назди Россия вазифа меистод, ки сарҳадҳои ҷанубу шарқияшро бо Афғонистону Хитой муайян намояд. Ин ҷо мебошад ба як нуктаи хеле муҳим ва нозуқ тавачҷуҳ қард, ки мардуми маҳаллии Помир аз англисҳо дида, ба русҳо бештар хусни тавачҷуҳ доштанд. Мардуми таҳҷой дар симои русҳо на ғосибон, балки пуштибону ҳомиёни хешро медиданд. Бинобар ин, барои таҳқиқотчиёни руси Помир тағйири либос ё пинҳонӣ қор қардан ҳеҷ зарурият надошт. Аз он ҷумла муҳаққиқ Б.Л. Громбчевский дар бораи муносибати неки мардуми маҳаллӣ баҳусус сокинони Шуғнон маълумоти муфассал додааст. Олимону таҳқиқотчиёни рус А.П. Федченко

(1869-1873), И.В.Мушкетов (1874-1880), В.Ф.Ошанин (1880), Д.Л.Иванов (1883), Н.Н.Покотило (1886), Г.Е. Грум-Гржимайло Б.Л.Громбчевский (1888) ва дахҳо нафари дигарро номбар кардан мумкин аст, ки дар омӯзиши илмии Помир нақши босазое гузоштаанд» [2.137].

Солҳои 70-80-уми асри XIX муносибатҳои байни Россия ва Англия дар Осиёи Миёна ва Помир хеле тезу тунд гардида буд. Соли 1889 афғонҳои суннимазҳаб ба Помир ҳучум карданд. Онҳо пайравони исмоилияро аҳли «бидъат» меҳисобиданд. Дар бораи бераҳмии сарбозони афғон, ки дар пеши чашми модарон фарзандонашонро ба оташ меандохтанд, дар пеши чашми шавҳарон, падару фарзандон ба занону хоҳаронашон тачовуз мекарданд, марди зиндамондари ҳар ду чашм ва занонро бошад, як чашмашонро мекофтанд. Доир ба ин манзараҳои ҳузрангезу дахшатовар муҳаққиқи рус Б.Л.Громбчевский дар ҳисоботаш пурра маълумот додааст. Ӯ аз ин манзараҳо бо рикқат омада, қайд мекунад, ки «сокинони Шуғнон, баъди фаҳмиданд он, ки мо рус ҳастем, назди мо омаданд, ба зону зада, либосҳоямонро бўсида зориву тавалло мекарданд, ки онҳоро аз таҳдиду таъқибот ва чанголи сарбозони афғон наҷот диҳем»

Маҳз дар заминаи ҳисоботу маълумоти Б.Л.Громбчевский ба Штаби округи ҳарбии Туркистон муяссар гашт, ки ҳукумати подшоҳиро барои ҷимояи сокинони Помир аз ваҳшигарии афғонҳо розӣ кунонад. Ноғуфта намонад, ки баъди ҳучуми афғонҳо шумораи сокинони Помир хеле кам шуда буд. Аз 36 ҳазор нафар сокинони охири солҳои 70-уми асри XIX ин рақам хеле коҳиш ёфта, танҳо солҳои ҳокимияти шуравӣ миёнаи солҳои 30-уми асри XX ин теъдод барқарор шудааст. Чунончи, дар деҳаи Пасор то ҳучуми афғонҳо тақрибан 100 ҳавлӣ боқӣ буд, вале соли 1893 дар он ҳамагӣ 3 ҳавлӣ мавҷуд монда буду халос [1].

Помир дар сиёсати геополитикии давлатҳои пешрафта Англия, Россия, Германия, ва давлатҳои ба мисли Хитой, Аморати Бухоро ва Афғонистон ҳамчун минтақаи стратегӣ мавқеи хоса дошт. Хусусан, манфиатҳои сиёсӣ - стратегӣ Англия ва Россия дар ин минтақа ҳамеша ба ҳам бархурд доштанд. Ахиран Россия дар сиёсати геополитикии ҳеш нисбат ба Англия бартарӣ пайдо карда, ду маротиба ҳудудҳои Помиро ба худ ҳамроҳ намуд – бори аввал соли 1873 (шартномаи Горчаков ва Гранвилл) ва бори дуюм солҳои 1891 -1892, ки ин дафъа (яъне бори дуюм) он комилан ба таври осоишта сурат гирифта буд.

Баъди бори дуюм ба Россия ҳамроҳ карда шудани қисмати бузурги Помир, ҳарчанд Бадахшони Кӯҳӣ расман ба итоати Аморати Бухоро дода шуда бошад ҳам, амалан онро Россия дар чанголи оҳанини худ нигоҳ медошт. Назорати ин қисмати дурдасттаринро Россия ба воситаи сардори Отряди сарҳади Помир ва нуқтаҳои алоҳидаи (дидбонгоҳҳои) сарҳадӣ, ки дар мавзёҳои стратегӣ ташкил шуда буданд, амалан назорат мекард. Барои ташкили идораи дурусти он Помир ба 4 ноҳия ё дидбонгоҳ (пост) - дидбонгоҳи Шарқӣ, Хоруғ, Ишқошим ва Лангар тақсим карда шуд. Ноҳияҳо дар навбати худ ба волостҳо ва волостҳо бошад, ба аминҳо тақсим мешуданд. Ҳамаи ин имконият дод, ки натавонанд мавқеи Россия мустаҳкам гардад, балки барои омӯзиши илмии Помир шароити мусоид фароҳам оварад.

Беҳуда набуд, ки солҳои 1880 – 1889 аз зиёд гаштани шумораи экспедитсияҳои илмии Россия дар Помир англисҳо ба ташвиши чиддӣ афтоданд ва кӯшиш намуданд, ки сарҳади шимоли Афғонистон дар ҳудуди Помир аз нав бознигарӣ шавад. Ташаббускори ин иқдом сардори департаменти ҷосусии артиши Англия дар Ҳиндустон генерал Чарлз Макгрегор, ки Россияро чашми дидан надошт, ба ҳисоб мерафт. [1]. Дар ин иқдом ӯро полковник Уилям Локхард ва лейтенант Френсис Янгхазбенд кӯмак мекарданд. Соли 1885 агенти сиёсии англисҳо Ний Илеяс масъалаи ба қадом давлат тааллуқ доштани сарзамини Помиро ба манфиати Англия аз нав ба миён гузошт. Ӯ хост аз ҷиҳати илмӣ «исбот» кунад, ки шохоби асосии Амударёро на дарёи Панҷ, балки Мурғоб ташкил медиҳад.

Чунин андешарониҳои ботил танҳо бо он мақсад буд, ки шартномаи соли 1873 бознигарӣ шуда, ҳатти сарҳади шимоли Афғонистон васеъ карда шавад ва қариб тамоми ҳудуди Помиро ба Афғонистон дохил карда шуд, ба доираи таъсири Англия гузарад. Дар ин бозиҳои иғвогарии ҷосусии англис, чуғрофидон Френсис Янгхазбэнд (баъдҳо асосгузори таъсисдиҳандаи мазҳаби нави динӣ гаштааст) хеле фаъол будаву ба манфиати Англия кор кардааст. Френсис аз муносибати дӯстонаи Б.Л.Громбчевский суиистифода намуда, экспедитсияи ӯро бо як роҳи душвору хавфнок ҳидоят кардааст, ки қариб буд экспедитсия ба фалокат дучор шавад.

Ба назардошти фаъол гаштани шабакаи ҷосусони англис майи соли 1891 ҳукумати подшоҳи рус бо иштироки Б.Л.Громбчевский экспедитсияи навро бо роҳбарии полковник М.Ионов ба Помир сафарбар намуд, ки аз 8 афсар, 80 аскарӣ пиёдабанд, 33 казакӣ савора иборат буд. Полковник М.Ионов ҷосусии англис Янгхазбэндро аз Помир берун карда, ёрдамчии ӯ лейтенант Дэвисонро ба ҳабс гирифта, ба Тошкент фиристод.

Моҳи апрели соли 1892 дар Петербург як ҷаласаи махсус вобаста ба масоили Помир доир гардида, қарор карда мешавад, ки бо мақсади берун кардани хитойиҳо, афғонҳо ва ҷосусони англис ба Помир отряди махсус фиристода шавад. Сардори отряд ҳамон полковник М.Ионов таъйин шуда, ба ихтиёри ӯ 53 нафар афсар ва 902 нафар сарбоз дода мешавад.

М.Ионов аз уҳдаи вазифаҳои дар наздашбуда бо хубӣ ва сарбаландона баромад ва хангоми бозгашт дар Шодшон 250 нафар аз сарбозонро гузашта, раёсати идораи аҳолии маҳаллиро ташкил карда, роҳбари он подполковник Б.Л.Громбчевскийро таъйин кард. Минбаъд дастаи сарҳади Помир борҳо иваз гардидаю мустаҳкам карда шудааст. Вале англисҳо аз ниятҳои манфиатҳои худ дар Помир ба осонӣ даст нақаша, гоҳ афғонҳо ва гоҳ хитойҳо бар зидди русҳо ба иғво мекашиданд. Бинобар ин бо мақсади пешгирии намудани иғвогарии минбаъда 2 августи соли 1894 генерал М.Ионов бо дастаи хурди низомӣ ба самти Шугнон ҳаракат кард, ки онҳо аҳоли бо хурсандӣ ҳамчун озодкунандагон хеш истиқбол намуданд. Дигар дастаҳои низомӣ аз Шоҳдара ва Ғунд омада дар Хоруғ ба дастӣ М.Ионов пайваст шуданд ва афғонҳо чандон муқобилият накарда мавқеъҳои онро тарк карданд ва амалан эътироф карданд, ки Помир бо Россия ҳамроҳ шуд. Чунин сурат гирифтани воқеаҳо англисҳо интизор набуданд, бинобар ин, онҳо низ маҷбур шуданд, ки аз онӣ Россия будани Помирро эътироф намоянд ва аз иғвогарии баъдина даст нақаша, роҳи гуфтушунӣ дипломатӣ бо Россияро пеш гирифтанд[4.]. Дар ҳамин давра сардори штаби дастаҳои Помир полковник Юденич буд, ки баъдҳо ҳамчун генерал яке аз роҳбарони ҳаракати сафедгардиячӣ гардид.

Оғоз аз 1893 байни Россия ва Англия муносибатҳои дипломатӣ то ҳаде муътадил гашта, гуфтушунӣ вобаста муайян кардани сарҳади шимоли Афғонистон шуруъ гардид, ки он қариб ду сол идома ёфт. Мавқеи Россия қотеона буд ва заррае ба англисҳо гузашт накарда, соли 1895 шартномаи байни ин ду давлат ба имзо расид ва сарҳад мисли пештара (тибқи шартномаи соли 1873) дар имтидоди дарёи Панҷ муқаррар карда шуд. Раиси Комиссия аз ҷониби Россия губернатори ҳарбии вилояти Фарғонаи генерал-губернатории Туркистон генерал-лейтенант Павел Швейковский буд, ки ӯро боз 11 афсар, 33 сарбози қаторӣ ҳамроҳӣ мекард. Комиссияи англисҳо бошад, генерал-майор М.Ч.Герард роҳбарӣ мекард ва якчанд афсар, 200 сипоҳӣ ва 800 воситаи боркаш ҳамроҳашон буд. Маҳз ана ҳамин комиссияи дуҷониба масъаларо пурра омӯхта сарҳадро аломатгузори карданд. Фаъолияти комиссияҳо дӯстона сурат гирифта байнашон мусобиқаҳои варзишӣ – тирпаронӣ, вазнбардорӣ, бандкашӣ, муштзанӣ доир мегашт, ки аксаран ҷониби русҳо ғалаба мекарданд.

Бояд зикр намуд, ки ба ин марзбандӣ ва шартномаи соли 1895 ҳануз дар ҳамон давра дар баъзе доираҳои худӣ Россия назари нек надохтанд ва олимону коршиносон онро хуш напазируфта саҳт танқид мекарданд. Ҳарчанд ин шартномаро дар доираи ҷамъиятии Россия хуш напазируфтанд, вале он агар аз як ҷониб ба муноқишаи байни ин ду давлат хотима бахшада бошад, аз ҷониби дигар, ба андешаи академик В.В.Бартолд «Бо марзбандии Помир дар соли 1895 ва тақсими он дар байни Россия, Афғонистон ва Бухоро ба раванди барҳамхурии мустақилияти сиёсии тоҷикон хотима гузошта шуд».

Баъдҳо дар баъзе саҳифаҳои китобҳои таърихӣ сабт гардид, ки дар охири асри XIX тақсими ҷаҳон байни давлатҳои капиталистӣ анҷом ёфт. Аз ҳамин давра сар карда, ба ҷойи афсарони тасодуфӣ баъзан мочарочуӣ дар Помир аз ду тарафи соҳил қушунҳои доимии сарҳади пайдо шуданд. Бояд таъкид кард, ки Помир нуқтаи муҳимтарин ва ҳассостарин ҳудуди сарҳади ҷанубии Россия маҳсуб меёфт. Бинобар мавқеи муҳимми стратегӣ будани ҷиғзи сарҳади ин ҷо на ба дастаи алоҳидаи сарҳадбонон, балки ба уҳдаи қушунҳои ҳарбии доимӣ, ки бевосита ба Штаби генералии Вазорати мудофия тобеъ буд, дода шуд. Соли 1897 сардори отряди сарҳади Помир генерал-майор М.Ионовро, ки дар мустаҳкам кардани мавқеи Россия дар Помир нақши бузург дошт, штабс – капитан Эдуард Карлович Кивекэс иваз намуд. Дар давраи Кивекэс штаб-квартираи дастаи сарҳади аз Мурғоб ба Хоруғ кӯчонида мешавад ва аз ҳамин давра сар карда Хоруғ, маркази маъмурии Помир мегардад. Э.К.Кивекэс панҷ сол сарвари отрядро ба уҳда дошт ва қорҳои зиёду наҷиборо барои сокинони Хоруғ ва умуман Помир ба анҷом расонид ва мардум имрӯз ҳам аз ӯ ба некӣ ёд мекунанд ва бо муҳаббат ҳарф мезананд.

Чунин муносибати Кивекэс бо ҳаракати кӯшишҳои одилона, ҷиғати ҳимояи воқеии шаъну шарафу ҳуқуқҳои инсонии мардуми маҳаллӣ ба даст овард. Сарфи назар аз он, ки ӯ афсари олиуртбаю баландмартаба буд, канал кофта, пул сохт, дарахтҳо шинонд, ки онҳо ҳоло боғи Хоруғро зеб медиҳанд. Ӯ барои фарзандони сокинони Хоруғ лоиҳаи мактаби русӣ – маҳаллиро қашид, ки баъди аз Хоруғ рафтани сохта шуд. Кивекэс 18 октябри соли 1908 дар рутбаи полковник аз вазифа озод карда шуда, бо Помир ва умуман Осие ба якборагӣ

хайрбод гуфт. Ҳангоми аз Помир рафтани Эдуард Кивекэс ба номи Гулбегим як ятимдухтари шашсоларо бо розигии хешонаш ба духтархондӣ гирифта, бо худ мебарад, зеро хавфи ба Афғонистон бурдани ин духтарча вучуд дошт. Баъди марги падар модараш аз тарси он, ки ин духтари хурдсолро ба Кобул набаранд, аз Кивекэс имдод талабидааст. Гулбегим (минбаъд Олга) ҳамроҳи падархондаш аввал ба Россия баъдан ба Хелсинки рафта, он ҷо тарбия ва маълумоти олий гирифта ба дипломати Фин Кустаа Лоиканнен ба шавҳар баромада фарзанддор шудааст. Гулбегим соли 1985 ва шавҳараш соли 1990 оламро падруд гуфтанд [5]. То рутбаи генералӣ расидан апрели соли 1918 ба ватанаш Финландия баргашта баъди чанде дар қушунҳои Финландия 10 сол хизмат карда то рутбаи генерал –лейтинантӣ расид. Ҷ 17 феввали соли 1940 дар Хелсинки вафот кардааст. Дар давоми 28 соли хизмати низоми дар Россия содиқонаю софдилона фаъолият карда, боре ҳам шарафи афсариро доғдор нанамудааст.

Баъди Э.К.Кивекэс сардори дастаи сарҳадчиёни Помир А.И.Снесарев, ки дар оянда яке аз назариясозони барҷастаи соҳаи ҳарбӣ, сардори Академияи штаби генералии Армияи сурхи қорғару деҳқон ва соли 1927 Қаҳрамони меҳнат шудааст, таъйин мегардад, А.И.Снесарев дар давоми иқомати дусолаш дар ин сарзамин 4 китоби илмӣ худро дар бораи таърих, олами набототу ҳайвоноти ин кишвари кӯҳсор таълиф намуд. Ҳамчунин дар ҳамин давра ду китоби бунёдии худ «Военная география Россия» ва «Огневая подготовка»-ро ба ҷоп тайёр намуд.

Аз соли 1904 то соли 1912 сардори дастаи сарҳадбонони Помир подполковник Н.М. Мухонов фаъолият кардааст. Маҳз дар давраи ӯ ҳукуку уҳдадорихо ва буду боши дастаҳои сарҳадбонон, сардорони он такмил ёфта, тақсимои нави маъмурии Помир гузаронида шуд. Аз ҳамин давра ба баъд ба сардори отряди сарҳадӣ ҳукуку ваколатҳои сардори уезд дода шуд ва акнун ӯ дар як вақт сардори маъмурии Помир ҳам маҳсуб меёфт. Аз ин ба баъд афсарону сарбозони дастаи сарҳадбонон натавонанд ҷанубтарин сарҳади Россияро ҳифз карда, ба экспедитсияҳои илмӣ- таҳқиқотӣ ёрии амалӣ мерасониданд, балки ба рушду равнақи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ин минтақаи дурдасти Россия мусоидат мекарданд. Дар ҳамин замина соли 1907 дар Хоруғ нуқтаи қабули беморон бо 4 кат, соли 1909 аз болои дарёи Ғунд як пули замонавӣ шуд. Аз ҳисоби кумакҳои хайрияи афсарон ва мусоидати онҳо мактаби русӣ –маҳаллӣ сохта шуд, ду соли аввали фаъолияти мактаб ҳороҷоти молиявии он ҳам аз ҳисоби маблағи афсарону сарбозони дастаи сарҳадбонон буд. Соли 1910 байни ду дидбонҳои Хоруғ ва Помир роҳи аробағард сохта шуд [1].

Дар давраи сардори отряди сарҳадбонон фаъолият кардани Г.А.Шпилко соли 1912 аввалин истгоҳи хурди барқи обӣ сохта шуд, ки амсолаш он замон дар Осиёи Марказӣ набуд. Баъдтар дар давраи сардори отряд будани И.Д.Ягелло, соли 1914 дар Хоруғ заводи хурди қорқарди чарм, устохонаҳои челонгарияю оҳангарӣ, дуредгарӣ, сохта шуда, барои таъминоти худӣ мебел, собун, гӯгирд истеҳсол мекарданд, ки аз тавлиди аввалин қорхонаҳои хурди саноатӣ мужда меоданд [1].

Баъди таҳавулоти инқилобии соли 1917 Помир ҳарчанд зери таъсири Россия монда буд, вале аз нав ба гирдоби бозиҳои сиёсӣ кашида шуд. На ҳама афсарону сарбозони дастаи сарҳадбонон дарҳол ҳукумати шӯравиро қабул кардаву пазируфтанд.

Дар даврае, ки дар Петербург мутлақияти подшоҳӣ сарнагун гардид, сардори отряди сарҳадбонҳо подполковник И.Д.Ягелло (1865-1942) буд ва ӯ моҳи апрели ҳамон сол, расман аҳолии Помирро аз ин таҳавуллот огоҳ сохт. Комитети туркистонии ҳокимияти муваққатӣ 6 июни соли 1917 «Низомномаи муваққатии идораи ноҳияи Помир»-ро қабул намуд, ки тибқи он ба дастаи ҳарбии сарҳадбонҳо танҳо роҳбарии низомӣ боқӣ монда, идораи маъмурия маъмурии он ба уҳдаи Комиссариати ноҳияи Помир вогузор гардид. Аввалин раиси Комиссариати ноҳияи Помир И.И.Зарубин (1887-1964) таъйин шуда буд.

Тобистони соли 1918 бо сабаби тамом шудани муҳлати хизмат ва ҷавоб шудани сарбозон теъдоди дастаи сарҳадбонон якбора коҳиш ёфт. Бинобар ин, бо фармони Комиссариати Туркистон аз 23 майи соли 1918 дастаи сарҳадбонон бо 20 нафар ихтиёриёни маҳаллӣ пурра карда шуд, ки онҳоро минбаъд милитсионер меномиданд. [6.174]. Каме дертар 30 августи соли 1918 итоати дастаи сарҳадбонони Помир ба ихтиёри Комиссариати ҳарбии Тошкент дода мешавад.

Дар ҳамин давра аз Тошкент бо сардории Афанасев (собик поручики армияи подшоҳӣ) дастаи сарҳадбонон, ки аз 200 нафар сарбози яроқнок иборат буда дар байнашон австриягӣҳо низ кам набудаанд, ба Помир фиристода шудааст. Баъдтар маълум мегардад, ки ҳайати ин отряд, асосан аз аксулинқилобчиёни сафед, ғолибан аз австриягӣҳо ташкил шуда будааст ва ба онҳо полковники сафедгвардиячӣ Зайтсев ва ҷосуси англис полковник Ф.Бейли роҳбарӣ мекарданд ва мақсади ба Помир рафтани ин отряд бо қарори ҳуди Афаносов «... бо дор кашидани рафиқон» [7]. яъне аз нест кардани сарҳадбонони онҷо буда иборат будааст.

Дастаи Афанасев баҳори соли 1918 ба Помир мерасад ва бо ҳамроҳи якчанд нафари (аз отряди пештара) рӯҳияи зиддишӯравӣ дошта бо сарвариин полковник Фенин ҳукумати шӯравиро эътироф накарда, хостанд, ки тартиботи пешинаро чорӣ намоянд. Вале аҳолии маҳаллӣ онҳоро дастгирӣ накарданд ва Фенин бо тарафдоронаш маблағҳои пулӣ ва аслиҳаи отрядро гирифта, бо 32 нафар афсару сарбоз ба воситаи Вахон сарҳадро гузашта, ба Ҳиндустон фирор намуданд [8.59].

Баъди фирори полковник Фенину думравонаш роҳбарии сарбозону афсарони қонибдори соҳти нав ва милитсияи халқиро капитан Юнга, Земкин ва духтур Вичич ба уҳда гирифтанд. Дастаи сарҳадбонон бо 300 нафар милитсионерҳои халқӣ, ки бо ризояти Туркистон шӯравӣ аз мардуми маҳаллӣ таъсис ёфта буд, пурра карда шуд.

Вале қувваҳои иртиқӣ ва зиддишӯравӣ, ки аз тарафи ҳосусони Англия ва амири Бухоро дастгирӣ меёфт, миёнаи соли 1919 вазъиятро ноором карданд. Ба хусус вазъият дар қисмати Помири ғарбӣ душвору муташанниҷ гашт. Зеро 23 июли соли 1919 шабона чор нафар мадёрҳои афғон сарҳадро пинҳонӣ гузашта, сардори комитети сарҳадбонон А.А.Холмагоров, сардори дидбонҳои Мурғоб Гудинович, фелдшери дастаи сарҳадии Помир – Носовро ба қатл расонида, завҷаи Холмагоровро захмӣ намуданд [9].

Рӯзи дигар, муваққатан роҳбарии сиёсии Помиро П.Воловик ва духтур Вичич ба уҳда гирифта тамоми тадбирҳоро андешиданд, ки муборизаро ба муқобили унсурҳои зиддишӯравӣ дуруст ташкил намоянд. Охири моҳи декабри ҳамон сол, дастаи нав бо роҳбарии полковник В.Н.Тимофев (1885-1937), ки ба ҳайати он чехҳо, туркҳо, немисҳо, австриягӣҳо ва сафедгвардиячиёни рус ҳам шомил буданд, ба Хоруғ омаданд. Дар натиҷа дар Помир ҳокимияти шӯравӣ, кумитаҳои инқилобӣ барҳам дода шуда, коммунистон, фаёлону ҷавонон - ҳаводорони соҳти шӯравӣ ба таъкиб гирифтанд. Вале Тимофеев хуб медонист, ки зиёд истодагари карда наметавонад ва апрели соли 1920 ба Ҳиндустон фирор намуд. Тибқи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ миёнаи солҳои 20-ум ӯ бо аҳли оилааш ба Тошкент баргаштааст. Баъдтар ба ҳабс гирифта шуда, дар ҳабсхонаи Бутирскии Москва нигоҳ дошта шудааст. Дар ҳамин давра ҳамсараш Раиса Андреевна барои озод кардани ба шаҳри Москва омада, барои ёрӣ ба нависанда Максим Горкий муроҷиат намудааст, вале он натиҷае надод ва соли 1927 бо қарори коллегияи суди ОГПУ ӯро ба муддати 10 сол аз озодӣ маҳрум карданд. Аз ҳабс пеш аз муҳлат озод шудааст, вале 21 августи соли 1937 аз нав ҳабс гардида, 1 ноябри соли 1937 ба қатл ва мусодираи мулу мулк маҳкум гардидааст. [6.179].

Аз вазъияти ба амал омада истифода карда, амири Бухоро беки Дарвозро дастгирӣ ва кумак карда, хост он қисмати Помири ғарбиро, ки қобилан дар ихтиёраш буд, аз нав ба аморат баргардонад ва бо ин мақсад 16 нафар амалдорони худро ба он ҷо фиристод. Намояндагони амир ба Хоруғ омада, талаб карданд, ки дастаи сарҳадбонон (аксаран милитсияи ихтиёрӣ) қалъаро тарк намоянд. Бо таъсири диндорон ва унсурҳои зиддишӯравӣ дастаи милитсияи ихтиёрӣ бемуқобилият қалъаро тарк карданд, вале яроку аслиҳаро бо худ гирифтанд.

Баъдан бо кордония шучоати қисме аз аъзои милитсияи халқӣ бо ташвику сарпарастии Воловик, духтур Вичич ва Руднев 20 нафар милитсионерон қарор доданд, ки қалъаи Хоруғро аз нав озод намоянд. Ҳамин буд, ки 26-27 июни соли 1920 таҳти роҳбарии яке аз аввалин милитсионерҳои Помир Азизбек Наврузбек қалъаи Хоруғ аз дасти амалдорони амир озод карда карда шуд [10].

Баъди чанд рӯз кормандони сиёсии шӯравӣ П.Воловик, духтур Вичич, Руднев аз Вахон Ишкошим ва дигар қисматҳои Помир ва қисме аз ҷавонони инқилобӣ бо сарвариин Иброҳим Исмоилов (аввалин сардори милитсияи вилояти Бадахшони Кӯҳӣ) Хуррам Боқиев ба Хоруғ омаданд ва аз дигар дастаҳо низ мардон ба онҳо ҳамроҳ шуданд. Ҳамн тариқ, бо ибтиқори худ мардум ва ёрии дастаи 200 нафара таҳти сарвариин Т.М.Дяков, ки ТуркИИК сафарбар намуда буд, ҳокимияти шӯравӣ дар дигар қисматҳои Помир барқарор гардид. Солҳои 1921-1923 муборизаҳои аёну ноаёни қувваҳои зиддишӯравӣ, ҷинояткорон гоҳ-гоҳ аз худ дарак медоданд, вале акнун ҳокимияти нав бар зидди онҳо муборизаи оштинопазир мебуд.

Ин ҷо ба маврид аст, таъкид намоем, ки баъди омадани русҳо (ҳукумати подшоҳӣ ва баъдан Россияи шӯравӣ) адолати иҷтимоӣ, зулму истибдоди амалдорони маҳаллӣ ниҳоят кам гардид. Мардуми оддӣ ба «ҷиноят» умуман даст наметавонанд ва ҳатто дар ғӯиши онҳо мафҳуми ҷиноят корбасти намешуд. Вале ҳама вақт баъзе унсуроне буданд, ки пулу мол ва сарват чамъ кардан мехостанд ва дар ин иртибот даст ба амалҳои носавобу ношоям мезаданд. Яке аз ин амалҳо хариду фуруши маводи нашъадор буд.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳо ва ҳуҷҷатҳои бойгонӣ аз Афғонистон шахсони алоҳида сарҳадро ғайриқонунӣ убур карда, дар ин минтақа маводи нашъаоварро паҳн мекарданд. Нашъамандӣ ба таври оммавӣ паҳн гашта, то ба он ҳадде буд, ки кӯдакон ба воситаи шири

модарон ба ин мавод одат карда буданд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сарҳадбонон бар зиди ин «беморӣ»-и оммавӣ мубориза мебуданд, вале ин муборизаҳо чандон самараи дилхоҳ наметод.

Солҳои босмачигарӣ низ баъзе ҳудуди Помир майдони ҳарбу зарб ва ҷавлонғаҳи дастаҳои босмачигарӣ гардид, ки ҳамона илҳомбахши он хоҷаҳои хориҷӣ буданд, ки ба мақсадҳои хеш ноил гашта натавонистанд.

Таҳозурот ва даргириҳои сиёсӣ миёнаи солҳои 20-ум ҳам дар Помир идома кард. Соли 1925 тоҷикони Бадахшони Афғонистон (Рушон ва Шуғнон) бо сабаби зиёд будани андозу уҳдадорӣ, сиёсати зидитоҷикии Ҳукумати марказӣ Шӯриш бардоштанд. Тобистони ҳамон сол Шӯриш паҳш карда шуд ва аз номи 8 ҳазор нафар шӯришгарон яке аз роҳбарони он Маҳрамбек аз ҳукуматдорони Дарвоз дархост намуд, ки онҳоро ба ҳудуди Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон нав таъсис иҷозат диҳанд, ки паноҳ баранд. Вале ҳукуматдорони Тоҷикистон бо Москва машварат карда ҷавоби рад доданд. Ҳукуматдорони Шӯрави чунин ҳисобиданд, ки дар пушти шуришгарон ҳокимони Читрал ва Оғохонӣ Ш истодаанд [11. 341-341].

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ пурзур намудани зиракию ҳушёрӣ сиёсӣ ва мустаҳкам кардану ҳифз намудани сарҳад яке аз вазифаҳои стратегӣ ба шумор мерафт. Хусусан, сарҳади байни Афғонистону, Тоҷикистон аҳмияти махсус пайдо намуда буд. Аз солҳои душворӣ ҷанг, вазъи мушкили дохилии ҷумҳурӣ истифода бурда, бисёр душманони хориҷӣ ҳадафмандона ғаёл гашта буданд. Чунончи, шаби 8 сентябри соли 1941 дар хонаи сокини Булункули ноҳияи Мурғоб ёрдамчи сардори шӯбаи 26-уми кушунҳои сарҳади Комиссариати халқии корҳои дохилӣ Урунов ва аскарӣ қаторӣ Дубовитский ба қатл расонида шуданд. Кушторро гурӯҳи 14 нафараи қирғизҳои ҷинойткор ташкил карданд ва яроку аслиҳа, сару либос ҳуччатҳои кушташудагонро гирифта, ба Афғонистон гурхтанд. Дертар, 14 сентябр ин гурӯҳ ғайриқонунӣ сарҳадро убур карда мехостанд молу амвол ва хешу таборонашонро ба Афғонистон баранд, вале онҳо аз ҷониби сарҳадбонон ошкор карда шуда ҳадафи тирборон қарор гирифтанд, ки дар натиҷа се нафарашон ҳалок гардиданд. Ба як қисмаш муяссар гардид, ки 68 сар чорвои колхозро гирифта, ба Афғонистон паноҳ баранд. Бо дидани чораҳои фаврии кофтуковӣ аз тарафи кормандони (амнияти) Комиссариати халқии корҳои дохили Тоҷикистон 18 декабри соли 1941 боқимонда ҷинойткорон пурра нест карда шуда аз онҳо 12 милтик, дастгоҳи муҳобараи радиой, 33 сар асп ва 4 ҳазор сар моли дузидашуда ғанимат гирифта шуд[1]. Дар натиҷаи тафтиши ҳамаҷониба маълум гардид, ки илҳомбахш, ташкилкунанда ва роҳбари асосии ин гурӯҳ собиқ босмачӣ Зайнуддин Аҳмадов будааст, ки соли 1932 ба вилояти Қошғари Хитой ва соли 1934 тавассути Афғонистон ба Помири шӯравӣ гузашта будааст[1].

Умуман солҳои ҷанг бо туфайли кордонӣ ва ғаёлияти пурсамари кормандони (амнияти) Комиссариати халқии корҳои дохилӣ беш аз 40 нафар ҷосусон, ки ба манфиати Германияи фашистӣ бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ ғаёлият мекарданд, ошкор ва безарар гардонида шуданд [1].

Бояд як нуқтаи муҳим ва бебаҳсро таъкид намуд, ки замони шӯравӣ Помир аз ҷиҳати иқтисодӣ иҷтимоӣ хеле рушд кард. Хусусан, мактабу маориф, фарҳанг ба муваффақиятҳои хеле назаррас ноил гашт. Ҳар як шахсе, ки бо шоҳроҳи Душанбе – Хоруғ ба ин макон боре сафар карда бошад, инро баръоло эҳсос мекунад. Бо чашми сар мебинанд, ки соҳили чапи дарёи Панҷ, тарафи Афғонистон дар ҷи сатҳи тараққиёти иқтисодӣ қарор дораду соҳили рост, яъне тарафи Тоҷикистон дар қадам сатҳ. Дар он тарафи соҳил ҳоло ҳам одамоне бо чароғи бобой дар хонаҳои пасту поҳсагӣ умр ба сар мебаранд. Дар замони шӯравӣ ва дар давраи Истиқлолият аҳолии вилоят аз рӯи сатҳи таҳсилот дар ҷойи аввал меистад ва ҳоло ҳам ҷавонони ин минтақаи кӯҳсор босаводу забондонанд, баҳусус забони англисиро хеле хуб медонанд.

Солҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ аз вазъи мураккаби сиёсӣ иҷтимоӣ ва криминалии ҷумҳурӣ истифода намуда, ҷинойткорон Помирро ба минтақаи даргир ва мавриди тавҷуҳи гурӯҳҳои муташаккили ҷинойтӣ табдил дода буданд. Аз ин ҷост, ки таъсири вазнини қумандонсолорӣ солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, риштаҳои пайванд ва робитаҳои байни унсурҳои ҷинойтпеша, ки сулҳу субот, оромӣ амниятӣ мамлакат муқобили хостаҳои ҳафт, боқӣ монда буд, ва гоҳ- гоҳ дар ин минтақаи ҳассоси мамлакат аз худ дарак медоданд. Таваҷҷуҳи вижаи расонаҳои хориҷӣ, ташкилотҳои хориҷӣ низ ба ин гушаи мамлакат бештар ба назар мерасад. Бояд гуфт, ки беш аз якуним ҳазор км масофаи сарҳади байни Афғонистону Тоҷикистон на ҳамеша ба таври бояду шояд ҳифз мешуд ва аз ин истифода намуда, нашъачаллобон микдори зиёди маводи нашъоварро ба таври қочоқ аз сарҳад ба Помир гузаронида, минбаъд ба ҳудуди Россия ва он ҷо ба мамлакатҳои Аврупо

интиқол меоданд. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар ҳудуди вилоят ҳазорҳо килграмм маводи муҳаддир мусодира шуда буданд. Ба воситаи ҷойҳои сустҳифозатшавандаи сарҳад ба ҳудуди вилоят яроқу аслиҳа ва муҳиммоти ҷангӣ низ ворид мегардид, ки аз он ҷинойткорон истифода мебуданд.

Хушбахтона, бо қабул шудани фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷораҳои пурзур намудани мубориза бар зидди ҷинойткорӣ, мустаҳкам намудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ» аз 23 сентябри соли 1995 ва дигар тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тадриҷан садҳо гурӯҳҳои хурду калони ҷинойткор безарар гардонид шуда, сулҳу субот ва тартиботи ҳуқуқӣ дар сар то сари кишвар таъмин карда шуд. Вале бо вучуди ин, таваҷҷуҳи давлатҳои хориҷӣ, ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳо, гурӯҳҳои ҷинойткор ва ғайра нисбат ба минтақаи Помир зиёд буду гоҳ-гоҳ дар ин ҷо дар заминаи бархурди манфиатҳои гурӯҳҳои ғайрирасмӣ муноқишаҳо сар мезаданд ва дарҳол расонаҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои манфиатдор ба он обуранг ва тобиши сиёсӣ меоданд.

Далелу арқом нишон медиҳад, ки баъзе афрод ва гурӯҳҳои ҷинойтпеша, ҳаргиз ором нагашта, манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳӣ хешро аз қонунҳои амалкунанда ва арзишҳои ҷомеа авлотар доништа, аёну ноаён ба ҷинойт даст мезаданд. Бахусус гурӯҳҳои муташаккили ҷинойтпеша сулҳу субот ва амнияти ҷомеаро қурбони манфиату ғаразҳои сиёсӣ ва манфиатҳои молиявӣ хеш намуданд. Ҳудуди вилоят мисли 100 сол муқаддам ба ҷавлонгоҳи нашъачалобон, қочқбарони яроқу аслиҳа, сангҳои қиматбаҳо ва дигар мавод табдил дода шуд. Албатта, қадим давлате набошад бо истифода аз ниҳодҳои амниятӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дифоъ мекунад ва ҷинойткору поймолкунандаи қонун бояд назди қонун ҷавоб гӯяд. Ҳамин тавр буд, ҳамин хел мешавад ва ҳамин гуна хоҳад монд. Роҳи дигар вучуд надорад.

АДАБИЁТ

1. Азия плюс. 2017.06.07
2. Абдуллоев К. От Синацияна до Хорасана. Душанбе, «Ирфон», 2009.-с. 340-341
3. Бадахшони советӣ.(рӯзнома),1964. 4-6 сент.
4. Собянин А. Большая игра на Памире. 160-летию образования Императорского Русского географического общества. Как русские офицеры отбирали «крышу мира» у Британии.интерн.
5. Громбчевский. Б.Л. Современное политическое положение Памирский хонств и пограничной линии с Кашмиром. (Военно- политический очерк) Новый Маргелан, 1891-с. 56-5.
6. ГА ГБАО РТ.Ф.25, ОП.3,Д.12,лл.407-408
7. Назаршоев М.Н Победа Великой Октябрьской социалистической революцией и установление Советской власти на Памире// Очерки по истории Советского БАДАХШАНА. Душанбе. «Дониш», 1985-с. 59
8. Розикзода А.Ш. Станавление милиции Таджикистана. Душанбе: «Ирфон», 2011-с 174
9. Розикзода А.Ш. Ихтиёриён // Садои мардум, 1997, 9 май.
10. ЦГА Р.Уз. Ф 25.ОП.1, Д.80,Л.3
11. Терентьев М.А История завоевания С История завоевания Средней Азия – спб 1906-4906 с

ПОМИР ДАР МАНФИАТҲОИ СИЁСИИ ДАВЛАТҲОИ АБАРҚУДРАТ

Дар мақола дар бораи зиддияту бархурди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат-Россия, Англия, Германия, Россияи шӯравӣ, Афғонистон дар Помир сухан меравад. Бо назардошти минтақаи махсуси стратегӣ будани Помир тули беи аз 200 сол дар маркази таваҷҷуҳи давлатҳои абарқудрат қарор гирифтааст. Соли 1895 ба имзои шартномаи байни Россия ва Англия ва марзбандӣ дар қад-қади дарёи Панҷ ба зиддияти чандсолаибайни ин ду давлат дар Помир хотима дода шуд. Ҳамзамон дар мақола таъкид мегардад, ки солҳои барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ, дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳам Помир ҷавлонгоҳи бархурди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат буд. Дар давраи ҷанги таҳлили шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар Помир гурӯҳҳои калону хурди ҷинойтпеша доман паҳн карда, ба қочқи маводи муҳаддир, яроқ, сангҳои қиматбаҳо даст мезаданд. Ин гурӯҳҳо на як бору ду бор дар пушти мардуми оддӣ пинҳон шуда, барои ноил шудани мақсадҳои нопоки худ вазъияти ҷамъиятии вилоятро ноором месохтанд. Дар ноором сохтани вазъият дар ин минтақа ҳамоно дастӣ доираҳои манфиатдори хориҷӣ баръало эҳсос мегардид. Вале давлат ва ҳукумати ҷумҳури аз амният, якпорчагии кишвар ва манфиатҳои мардуми оддӣ дифоъ намуда, ин гурӯҳҳо безарар гардонид, ки барои дилхоҳ кишвар ин амри воқеист.

Калидвожаҳо: «Бомии ҷаҳон» Россия, Англия, Германия, Помир, Хитой, Панҷ, пундитҳо, авгонҳо, дастаи сарҳадии Хоруг, Дуглас Форсайд, Марзбандии соли 1895 М. Ионон, Кивекэс, Гулбегим, Н.М. Мухонов, И.Д. Ягелло, И.И. Зарубин, Фенин ҳокимияти шӯравӣ, гурӯҳҳои ҷинойтпеша.

ПОМИР В ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСАХ СВЕРХДЕРЖАВНЫХ ГОСУДАРСТВ

В статье говорится о конфликте и столкновении интересов сверхдержав - России, Англии, Германии, Советской России, Афганистана на Памире. Учитывая, что это особый стратегический регион, Памир уже более 200 лет находится в центре внимания сверхдержав. В 1895 году подписание договора между Россией и Англией и демаркация границы по реке Пяндж положили конец многолетнему конфликту между этими двумя странами на Памире. В то же время в статье подчеркивается, что в период восстановления Советской власти, в годы Великой Отечественной войны Памир был очагом конфликта интересов сверхдержав. Во время аналитической гражданской войны в Таджикистане на Памире действовали крупные и мелкие преступные группировки, занимавшиеся контрабандой наркотиков, оружия и драгоценных камней. Не раз эти группы скрывались за спинами простых людей и нарушали общественное положение региона для достижения своих гнусных целей. В дестабилизации ситуации в этом регионе отчетливо чувствовалась рука иностранных интересов. Однако государство и правительство республики отстояли безопасность, целостность страны и интересы простых людей и нейтрализовали эти группировки, что является реальным заказом для любой страны.

Ключевые слова: «Крыша мира» Россия, Англия, Германия, Памир, Китай, Пяндж, Ученые мужи, афганцы, Хорогский пограничный отряд, Дуглас Форсайд, Граница 1895 г. М. Ионов, Кивекес, Гульбегим, Н.М. Мухонов, И.Д. Ягелло, И.И. Зарубин, Фенин советская власть, преступные группировки

PAMIR IN THE POLITICAL INTERESTS OF SUPERPOWER STATES

The article examines the conflict and clash of interests of the superpowers countries - Russia, England, Germany, Soviet Russia and Afghanistan in Pamir. Considering that it is a special strategic region, Pamir has been in the center of attention of superpowers countries for more than 200 years. In 1895, the signing of the treaty between Russia and England and the demarcation along the Panj River ended the long-term conflict between these two countries in the Pamirs. At the same time, the article emphasizes that during the restoration of the Soviet Power, during the Great Patriotic War, Pamir was a hotbed of conflict between the interests of the superpowers countries. During the analytical civil war in Tajikistan, large and small criminal groups were active in the Pamir's, smuggling drugs, weapons, and precious stones. More than once, these groups hid behind the backs of ordinary people and disturbed the public situation of the region in order to achieve their nefarious goals. In destabilizing the situation in this region, the hand of foreign interests was clearly felt. However, the state and the government of the republic defended the security, integrity of the country and the interests of ordinary people and neutralized these groups, which is a real order for any country.

Keywords: «Roof of the world» Russia, Anguilla, Germany, Pamir, China, Panj, Pundits, Afghans, Khorog border detachment, Douglas Forside, Border 1895 G. M. Ionov, Kivekes, Gulbegim, N.M. Mukhonov, I.D. Jagiello, I.I. Zarubin, Fenin Soviet power, criminal groups

Маълумот дар бораи муаллиф:

Розикзода Абдулҳаким Шерали – доктори илмҳои таърих, профессор раиси Муассисаи давлатии «Комиссияи олии аттестациони назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Сведения об авторе:

Розикзода Абдулҳаким Шерали – доктор исторических наук, профессор Государственное учреждение " Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан».

About the author:

Rozikzoda Abdulhakim Sherali – Doctor of Historical Sciences, Professor State Institution «Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan».

ХУНАРҲОИ МАРДУМИИ ТОЧИКони ВОДИИ ВАРЗОБ АЗ НИГОҲИ Р.Л.НЕМЕНОВА

Олимова Ш. Ҷ.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши

Тоҷикон аз зумраи мардумони бумии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, бо таърихи куҳан ва тамаддуни ғании худ дар рушди фарҳанги минтақа ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузоштаанд. Ва ин боис гардидааст, ки муҳаққикон ва мусташриқин кайҳост ба ин гавҳораи тамаддун диққат ҷалб карда, осори гаронмояи тамаддуни форс-тоҷикро беш аз мо ба риштаи таҳқиқ кашидаанд.

Дар шароити кунунӣ, ки ҷаҳонишавӣ бо суръат ҷомеаҳоро фаро мегирад, рӯз аз рӯз таҳдидҳои навро чун ифротгароиву терроризм тамаддунҳои модерно таҳдид мекунад, ягона роҳи муқобала бо ин гуна таҳдидҳо тақвият бахшидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба таърихи фарҳанг ва аз тариқи он таваҷҷуҳи бештар додан ба баланд гардидани ҳисси ватанпарастӣ ва ҷаҳонбинии фарҳангии мардум маҳсуб меёбад. Танҳо бо тақия ба мероси гаронбаҳое, ки аз ниёгон ба мо расидааст, метавон ҳаргуна кӯшиши ноором сохтани ҷомеа ва ба сӯйи ҷаҳолату томгароӣ ва таасубу руқуд кашонидани ҷомеаро бартараф кард.

Хунар ва хунармандӣ таърихи беш аз панҷҳазорсоларо ба ҳамроҳ дошта, дар масири таърих ҷузъи таркибии фарҳанги ҳар халқу миллат будааст. Тоҷиконро муаррихи бузурги халқи тоҷик Муҳаммад Ҷарири Табаристонӣ дар радифи шаш миллати ханӯз аз аҳди бостон соҳибтамаддун шомил намуда, ҳиссаи назарраси эшонро дар рушди фарҳангу хунари минтақа муфассал арзёбӣ намудааст.

Пас аз истилои Осиёи Миёна Русияи подшоҳӣ чиҳати ба даст овардани сарватҳои табиӣ, ашӯи хом ва дигар манбаъҳои даромади минтақа зиёиёну дипломатҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ва сиёсиро дар ҳайати экспедитсияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ сафарбар менамуд. Маҳз ҳамин экспедитсияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ заминае барои ҷалб гардидани варзидатарин шарқшиносони рус дар корҳои илмӣ-таҳқиқотии доимӣ дар минтақа, ташкил шудани пажӯҳишгоҳҳо, рушди илмҳои бостоншиносӣ, мардумшиносӣ ва умуман таърихшиносии ватанӣ мегардад. Р.Л.Неменова аз зумраи чунин шарқшиносони сарсупурдааст, ки ба омӯзиши таърихи фарҳанги тоҷикон мароқ зоҳир намуда, умри хешро дар ин рост бахшидааст. Мавсуф фаёлияти асосиашро дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи улуми ҶШС Тоҷикистон сипарӣ намуда, бештар ба омӯзиши этнографияи тоҷикони водии Ҳисор машғул шудааст. Дар ин замина аз натиҷаи таҳқиқотҳои саҳроии Р.Неменова асаре зери номи «Тоҷикии Варзоба (Тоҷикони Варзоб)» рӯйи ҷоп меояд, ки ханӯз ҳам қиммати илмӣ худро аз даст наводааст. Шиносоӣ бо маводҳои экспедитсияи мардумшиносии тоҷикони Варзоб аз бойгонии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ, ки соли 1962 таҳти сарвари Р.Неменова баргузор гардидааст, исботи гуфтаҳои болоро дучанд мекунад [1, 67]. Дар байни маводҳои экспедитсияи мазкур маҳсусан аксҳои хунармандони деҳаи Калони ҷамоати деҳоти Зиди: усто Маҳмад Ҳасан шикорчӣ ва хунарманди кулолгар Биби Марямро воқеан ҳам нотақрор аст.

Дар Варзоб, хунармандӣ ва хунарҳои хонагӣ аз қадим рушд ёфтааст, ки ба эҳтиёҷоти аҳолии деҳот хидмат мекарданд. Маҳсулот ҳам барои сокинони деҳот ва ҳам барои сокинони дигар деҳаҳо, инчунин дар ярмарка ва бозорҳои водии Ҳисор (асосан маҳсулоти ҳезум ва кулолгарӣ) истеҳсол карда мешуданд. Худи деҳаи Зимчуруд маркази истеҳсоли хунарҳои дастии Ҳисор дар якҷоягӣ бо Қаратоғ буд, аммо дар айни замон бисёре аз намудҳои он аз байн рафтаанд, дигарон то ҳол қисман вучуд доранд. Маълумоти муҳими этнографияи марбут ба истеҳсоли хунарҳои дастӣ, ки дар достонҳо ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ сабт шудаанд, аз ҷониби экспедитсия дар деҳаҳои ҷамоати Зимчуруд ҷамъоварӣ карданд. Корҳои оҳангарӣ - Бисёриҳо бовар доранд, ки дар минтақаҳои кӯхистонӣ ва доманакӯҳӣ кандакорӣ суст инкишоф ёфтааст. Масалан, дар қорӣ Р.Л. Неменова «Тоҷик Варзоб» нишон додааст, ки коргоҳҳои оҳангарӣ дар Варзоб дар соли 1962. вучуд дошт, ба истиснои Харангон, Чорбоғ, деҳаи Тақоб. Аммо, маводи мо қизи дигарро нишон медиҳанд. Дар деҳаи Зимчуруд, оҳангар Маҳмадулло Раҷабов, ки дар як гузари мобайн зиндагӣ мекунад, ҳам ба кандакорӣ ва ҳам дуредгарӣ машғуласт.

Ҷустоди меросӣ аст ва бобояш усто Раҷаб бо санъати худ дар минтақа машҳур буд. Дар давраи экспедитсияи этнографияи соли 1962 дар Варзоб, диалектолог Р.Л. Неменова бо ӯ вохӯрд ва баъдтар дар бораи ӯ дар китоби худ хабар дод.

Дар байни тоҷикони ноҳияи Варзоб аз замони қадим ҳунароҳои хонагӣ барои қонъ сохтани ниёзҳои хоҷагиҳои одди деҳот таҳия шуда буданд. Маҳсулоти устоҳо ва занони ҳунарманд ҳам барои хонаводҳои худ ва ҳам барои сокинони деҳа истеҳсол мешуд ва танҳо дар баъзе ҳолатҳо маҳсулоти устоҳо, ки дар ҳунароҳои худ маҳорати баланд ба даст овардаанд, на танҳо деҳаҳои худ, балки деҳаҳои атрофро фаро мегирифтанд ва ҳатто дар бозорҳои Ҳисор ва Душанбе пайдо мешуданд (он асосан аз чуб ва кулолӣ оғоз ёфтааст).

Шаклҳои асосии ҳунармандӣ, ки дар Варзоб мушоҳида мешавад, бофандагӣ, истеҳсоли маҳсулоти ҳезумӣ ва кулолӣ мебошанд. Мувофиқи маълумоти тадқиқот ва дар адабиётҳо дар бори ҳунармандӣ дар ин минтақа, ба истиснои тавсифи мухтасари турҳо дар миёнаи Варзоб, инчунин баъзе маълумот дар бораи паҳн кардани ҳунароҳо занона, пеш аз инқилоб да Варзоб паҳнкунии ҳунароҳои васеъ вучуд надошт ва ҳамаи ин ҳунароҳо буданд.

Рушди ин соҳаҳо бо самти фаъолияти иқтисодии аҳоли, захираҳои табиӣ ва то анъанаҳои марбут ба пайдоиши гуруҳҳои муайяни аҳоли муайян карда мешавад. Дузандагӣ дар Варзоб бо рушди соҳаи чорводорӣ ва як мавҷудияти ҳар як ашёи хом барои насосҷӣ аз пашми алоқаманд аст: Дар гузашта бофтани пахта дар доманакӯҳҳои Ҳисор ва танҳо қисман дар деҳаҳои кӯҳи ҷой дошт.

Коркарди чуб аз ҳисоби фаровонии растаниҳо, аз ҷумла он намудҳои дарахт, ки барои истеҳсоли ашёи рузгор аз чормағз, арча, бед, сафеддор ва ғайра таҳия шуданд. Аммо агар бофандагӣ дар ҳама ҷо паҳн мешуд, пас коркарди ҷӯб танҳо дар деҳаҳои алоҳидаи минтақаи кӯҳии минтақаи Варзоб дастрас буд.

Кулолгари танҳо дар байни фолклорҳои занона маълум буд: дар байни категорияҳо дар Зидди ва Тақоб дар байни яғнобиҳо ва то андозае дар байни кӯлобиҳо, гуруҳҳои варзобӣ, сугути ҳеҷ гоҳ ба кулолгарӣ машғул нашуданд, гар чанде, ки гил ва хок барои сафолин дар ҳама ҷо ба миқдори кофӣ дар Варзоб мавҷуданд. Илова бар ин ҳунармандоне ки мо дар Варзоб номбар кардем, устопарастии низ ба вуқӯ меояд, аммо он ҳам дар кӯҳҳо ва ҳам дар деҳаҳои наздикуҳии он ҳеҷ гуна тарақиёти васеъро ба даст наёвард.

Чи тавре ки Р.Неменова қайд намудааст «Айни замон аҳолии занони деҳаи Қалон ба ғайр аз зироаткорӣ, боз ба гулдӯзӣ бофандагӣ машғуланд. Масалан, замон дар хонаи усто Қаландара халтаҳои ҷойпазӣ, рӯйпӯшҳо барои оинаҳо, шарқҳои камар ва ғайра. Зани Даврон Ниёзов инчунин ашёҳои қалонро ба монанди пардаи тӯй барои оиладарони ва навхонадорон оро медиҳад. Яке аз онҳо (3x4 м), ки ба аъзои экспедитсия нишон дода шуда буд, як намуди анъанавӣ буд: матои абрешими сурх, ки дар маркази он розетҳо бо дӯзиши вестибула ораста шудаанд. Қариб дар ҳама хонаҳо шонаҳои Дуқон барои тасмаҳои бофтаи хоки зияки ё дончае мавҷуданд, ки поёни шалвари занонро оро медиҳанд. Дар айни замон, онҳо дар шакли рахҳои васеъ ва танг сохта шудаанд, ки бо салиб гулдӯзӣ карда шудаанд. Бисёре аз замон ба пашми бофандагӣ, инчунин кардиганҳо ва свитерҳо машғуланд, зеро зимистон хеле хунук аст» [2, с.29].

Оид ба бофандагию ресандагии ҳунармандони минтақаи мазкур мавсуф чунин овардааст, ки пойафзолҳо бо қолинҳо ва нақшҳои рангоранг асосан аз пашми фабрика ё риштаҳои синтетикӣ бо рангҳои дурахшон анилини, ки дар Душанбе харида мешаванд, бофтанд. Баръакси ҷӯробҳои Помир, онҳо дар охири тасма надоранд. Ғайр аз ин, ҳунармандон чуноне, ки дар Бадахшон на бо сӯзанҳо бофтан, онҳоро бо риштаи матоъ мебанданд [2, с.36].

Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки Зиддӣ ҳоло ҳам яке аз минтақаҳои нодири кишвар мебошад, ки дар он ба ҳунароҳои анъанавӣ тавачҷӯҳи маҳсус зоҳир мешавад, маҳсулоти дастӣ на танҳо қадр карда мешавад, балки дар ҳаёти ҳамакӯза фаълони истифода мешавад. Бар хилофи сокинони ҷойҳои дигар, зиддечӣ бисёр ҷавоҳироти тиллоро намепошанд. «Онҳо бо маҳтобӣ ҳасу сафолҳои сиёҳ ва қаҳваранг, лантаҳои пашмӣ барои бастании кӯдакро дар гаҳвора дастбандаки гаҳвора мебанданд, тавре ки дар Дарвоз ва Қаратегин сохта шудаанд» [2, с.44]- қайд намудааст Р.Неменова.

Мардумшиносии мазкур дар боби ҳунароҳои мардумии тоҷикони Варзоб қуроқдӯзӣ ва гулдӯзиро низ зикр намуда, дар ҷое мефармояд «то чанде пеш дар деҳаи Қуктепа дар байни яғнобиҳо дӯзандагии қуроқдӯзӣ ва гулдӯзӣ бо риштаи сиёҳ ё қабуд васеъ паҳн шуда буд. Онҳо болишт, рӯйпӯш, курпача ва ғайра медӯхтанд. Ҳоло онҳо ба маҳсулоти заводӣ, аксар вақт аз асли Чин, ки дар бозорҳо ба таври фаровон муаррифӣ мешаванд, роҳ доданд» [2, с.47].

Оид ба кулолгари тоҷикони Варзоб Р.Неменова аз устоҳои деҳаи Ҳазора ёд мекунад. Дикқати ўро асосан занони кулолгари деҳаи мазкур қалб карда, оид ба ин ҳунари мардумӣ муфасал шарҳу тавзеҳ додааст. Чунон ҷӣ, кулолгари занона ҳамеша дар деҳаи Ҳазора маъруф буд, ки дар он муҳочирон аз Қаратегин, Рамит ва Шаҳритуз зиндагӣ мекунанд.

Тибқи иттилои хабардиҳанда Сафаров Мирҳочи (таваллуд 1931), занҳо дар ин ҷо ҳамеша кулолгарӣ мекарданд, зеро дар дуртар аз деҳа кӯҳе бо гили сурх мавҷуд аст, ки барои кулолгари мувофиқ аст. Дар асри XX, хунармандони моҳир сокинони деҳаҳои Ҳазор Анор, Ситор, Зайнаб, Шириф доништа шуда, тағора ва кӯзаҳоеро барои истифодаи ҳамарӯза, барои об ва шир, як косаи сарпӯш ва ғайра сохтаанд. Ҳоло ин хунармандӣ дар деҳаҳо комилан нопадид шудааст, зеро маҳсулоти сабук ва пластикии Эрон ва Чин барои сокинони маҳаллӣ кулайтаранд. Дар онҳо, чун қоида, танҳо занони пиронсол либос мепӯшанд. Аксарияти аҳолии занони деҳот либоси ба ном монандро мепӯшанд: либоси шӯравии шӯравӣ дар юғи. Шалвор ва либосҳо аз матоъҳои дараҷаҳои гуногун ва рангҳои гуногун, асосан аз тасвирҳои нав, синтетикӣ сохта шудаанд, зеро онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза кулай мебошанд: онҳо доғе намерасонанд, ба осонӣ шуста мешаванд ва ба оҳан ниёз надоранд. Чехраи Зиддинзанҳо пӯшида нест¹.

Дар кулоҳҳо, сокинони маҳаллӣ умуман косаҳои сар мепӯшанд ва аксар вақт бартарӣ доранд, ки сарҳои худро бо камараки хурд ва пешона часпонанд ва ақсои онро аз пешонӣ часпонанд. Баъзан дар болои онҳо як гарданаки калони сафед мепартоянд, ки яке аз қисмҳои сар ва дахонро мепӯшонанд ва қисми дигараш дар қафои сар собит мешавад. Баъзе сокинони Зидди сарҳои худро бо шарфҳои калон мепӯшонанд, ки дар он шумо таъсири бозори муосирро дида метавонед, ки навҳои гуногуни пилҳои гуногунро, ки дар Ҳиндустон ва Покистон маъмуланд, пешниҳод мекунад [1, 68; 2, 49].

Бояд қайд кард, ки баъзе духтарони ҷавон дар синни издивоҷ аллақай ҳичоб мепӯшанд, эҳтимол барои таъкид кардани парҳезии худ. Дар махфияти болоӣ дар хонаи усто Қаландар, ҳама занҳо дар тан либоси сабук доштанд, рӯ ва гарданро ошкор мекарданд, дар ҳоле ки духтари ҷавони мучарради ӯ Сарвиноз Сараева руймолро ба шакли сатр бастааст.

Либоси духтарон ба либосҳои занони калонсол монанд аст. Аксар вақт онҳо либосҳои чопшударо дар юғи ё аврупоӣ мепӯшанд. Баъзан мӯйҳо ба пилкак хурд мепӯшанд, ки бопулак маҳтобӣ оро дода шудаанд. Яке аз духтарон моҳвораи ҳозиразамони Чинро бо чормағзҳои анъанавии хурд моҳирона муттаҳид мекунад. Мардон асосан либосҳои аврупоӣ мепӯшанд: курта, шим, курта. Сокинони куҳансол баъзан унсурҳои парокандашудаи костюмҳои анъанавии миллиро мепӯшанд, масалан ҷомаи сабуки хокистарии чагман [1, с.68; 2, с.62].

Аҳолии мардонаи Зидди мисли дигар мардони тоҷик сарашонро бо тоқи намепӯшонданд, аммо онҳо ё ҳадди ақалли арақчин аз суфи сафед, ки барои иҷрои Ҳаҷ тарҳрезӣ шудаанд, мепӯшиданд, зеро қисми зиёди аҳолии Тоҷикистон мекӯшанд, ки муқаддасоти мусулмонро зиёрат кунанд. Пӯшидани як модели ягонаи сарпӯши мусалмонӣ ба мардони мард имкон медиҳад, ки мансубияти худро ба ягон ҷомеаи муайян нишон диҳанд.

Ин дар костюмҳои муосири писарбачагоне, ки танҳо либоси аврупоӣ мепӯшанд, инъикос меёбад, аммо дар моҳи Рамазон ва ҳангоми хондани намоз онҳо сарашонро на бо тоқии анъанавии тоҷикӣ, балки бо либосҳои сафед ва пахта, ки асосан аз ҳаҷ оварда мешаванд, мепӯшонанд. Ангуштони ин шакл воситаи муайяни шинохти худшиносии соҳиб мебошанд, зеро ин ба мансубияти он ба уммати умумиҷаҳонии мусулмонӣ, ки мӯдро тақозо мекунад, таъкид мекунад. Ин ҳатто дар иҷрои расму оинҳои динӣ муҳимтар аст. Шляпаҳои анъанавии тоҷикӣ дар ин замина танҳо ҳамчун як ҳолати маҳсус амал мекунад.

Асосан ҳама маҳсулоти хӯрокворӣ ва саноатӣ ба Зидди аз Душанбе ворид карда мешаванд. Бо ин сабабҳо, дар деҳот, ҳанӯз ҳам савдогарро мебинанд, ки ба хонаҳо меравад ва молҳояшро аз атриёт, косметика ва шарфҳои сабук пешкаш мекунад. Ҳама ҷамоатҳо барои заноне пешбинӣ шудаанд, ки чун қоида, хеле кам аз хонаҳои ҳамроҳи мардҳо мераванд ва аз ин рӯ ба бозор ва мағозаҳо дастрасӣ надоранд.

Аъзои экспедитсия бо яке аз чунин хунарҳои одатӣ дар деҳаи Калон вохӯрданд ва ӯ дар кӯчаҳо қадам мезад ва номҳои молҳои худро бо овози баланд дод мезад: «туш, пудра, румяна, тен!» ва ғайра. Савдогар дар дасташ ду халтаи азиме буд, ки вазнинии он ба ӯ бори гарон буд.

Зимчуруд деҳаи дигари Врзоб аст, ки аз таҳқиқоти этнографии Р.Неменова дар қанор намондааст. Деҳаи мазкурро низ аъзои экспедитсия давр зада, маводи фаровон оид ба сару либос, хуруқҳои миллӣ ва хунармандӣ ҷамъоварӣ намудаанд, ки аз маводҳои ба даст омада, танҳо фишурадаи он дар китоби мавриди назар инъикос ёфтаасту халос, боқӣ дар бойгонии Институт маҳфӯз аст.

Рушди маҳсули оҳангарӣ дар Зимчуруд то солҳои 30-40-и асри XX ба мушоҳида мерасид. Тавре Маҳмадулло Раҷабов шарҳ дод, устохонаи оҳангарро аз соли 1800 бобояш сохтааст. Ҳоло вай худаш дар шахси писари 15-солааш Қурбоналӣ, ки аллақай дуредгариро

аз худ кардааст, шогирд дорад. Ҳоло Маҳмадулло Раҷабов дар кори худ дастгоҳҳои баркиро истифода мебарад, ки ба ӯ имкон медиҳад таварҳо, досҳо, камонҳо, белҳо, кетманҳо, кафшҳо ва ғ.

дар китоби «Тоҷикони Варзоб»- Р.Неменова тақрибан 200 номгуи маҳсулоти металлӣ, сӯзанҳо ва дигар ашё ва механизмҳои калонҳаҷм, ки ба ҳунарҳои мардумии тоҷикони Варзоб тааллуқ дорад гирдоварӣ шудааст.

Тибқи аҳолии маҳалӣ усто пас аз инқилоб ин ҷо маъруфият пайдо кард, зеро танҳо он вақт таҳвили оҳан дар Варзоб дастрас буд ва танҳо баъд аз инқилоб устоҳои ин ҳунар пайдо шуданд. Бо ташкили хоҷагиҳои коллективи устоҳо ва деҳқонони қолхозчи аз ҳисоби маҳсулоти худ рӯзи корӣ мегиранд. Дар гули солҳои таҳқиқот (1962-1963) мо дар кӯҳи Варзоб як дукони усто дар деҳаи Калони (Зидди) ро дидем, ки дар он як усто бо ёвари худ кор мекард. Дар Варзоби-Боло ва ё дар Варзоби миёна ягон устохонаи оҳангар набуд. Дар минтақаи кӯҳии Варзоб устоҳо ҳамчун як қисми устухонҳои таъмири коллективҳои калон дар Харангон ва Чорбоғ кор мекунанд ва дар заводи Тақоб низ чунин устоҳо ҳастанд.

Р.Неменова дар китоби мазкур аз одатҳои устоҳои Зидӣ чунин як лаҳзаро, ки ҳоси қариб ҳамаи устоҳои водии Ҳисор аст, зикр намудааст «Маросими баракат дасти пок додан (ба истиснои ба дасти сарпарастии пирон додан) чунин буд; як тобистон усто Худойназар ҳангоми кор кардан ба қалъаи Ҳасан омадааст ва гуфт, ки ба ӯ баракат хоҳам дод. Бегоҳи ҳамон рӯз дар хонаи Ҳасан як гусфанд кушта шуд, ва барои пиронсолон аз деҳа тӯҳфае барпо карда шуд. Пас аз дуо хондан ба Ҳасан либоси усто доданд, баракат бояд ба даст оварда шавад, вагарна мувофиқи ривоят, усто кор намекунад ва ӯ бо ноқомӣ ба даст меояд» [2, с.68].

Дар солҳои баъдиҷангӣ шумораи оҳангарон ҳамчун симои асосӣ як бора кам шуд, зеро нолозим буданд, ки аксари таҷҳизоти кишоварзӣ дар айни замон коргоҳ, буда дар бораи дигар асбобҳои хоҷагӣ тавар, корд ва ғайра низ гуфтан мумкин аст.

Бофандагӣ (тарроҳи) аз ҷумла бофтани пахта дар байни тоҷикони Варзоб, аз дигар минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистон фарқияти ҳосе надорад. Тафавути асосиро бояд ба назар гирифт, ки зоҳиран дар Варзоб мавҷуд набудани фарҳанги баланди истеҳсоли матоҳҳои ҳунармандии пахта, ки бо бофтани Ҳисор, ба хусус Қаратоғ ва Кӯлоб ҳос аст.

Бо вучуди ин дар деҳаҳои калонтар номҳои бофандагони моҳиртарин то ҳол дар ёд мондаанд ва гузашта аз ин онҳо одатан мегӯянд, ки онҳо санъати бофандагиро дар Қаратоғ омӯхтаанд. Танҳо дар Харангон ба мо гуфтанд, ки дар деҳаи Чанор як зани ҳунарманди қосиб, ки аз шавҳараш бофандагиро ёд гирифтааст ва ба ин ҳунармандӣ машғул аст. Карбос ва алоҷакарбос аз ресмонҳои қоғазӣ бофтаанд, худи ҳунарпешаро карбосбоф, ё бофанда номиданд.

Устоҳои маъруфи бофандагони карбос дар Харангони миёна, Бақовул, Новобод, Чорбоғ, Даҳана, Варзоб-қалла дараи Оҷук, Зимчуруд, Ҳушёрӣ, Тақоб буданд. Махсусан дар охири асри гузашта дар Тақоб ду бофанда машҳур буданд; Худойберди ва Аҳмади варзобӣ. Онҳо бо кори нозуки худ машҳур буданд. Мутассифона, мо натавонистем намунаҳои кори онҳоро бубинем ба истиснои ҷомаи кӯҳна боқимондаҳои либоси занона, ки ҳалта дӯхта шуда буд [2, с.76].

Дар деҳаҳои наздикӯҳӣ чархҳои ресандагии як намуди Осиёи Марказӣ буданд ва риштаҳои ресандагӣ дар атрофи зуғут печонида шуда буданд. Сипас риштаҳо ба атрофи дархт бафта шуда, сипас ба маҳфилҳо бафта шуданд, онҳо карбосро худашон ранг карданд, риштаро дар оби ҷӯшон ғутониданд ва пас аз чанд муддати онро ҷӯшонидан ӯро хушк карданд. Ин раванд ба ранг кардани яқсонии ришта мусоидат кард, дар хотираи пиронсолон, рангҳои матоҳ ба бозорҳои Ҳисор ва Душанбе аз Афғонистон оварда мешуданд.

Дар Варзоби боло ва миёна пушишҳо, алоқаи бофташуда барои пойафзоли маҳаллӣ ба мисли чорук мебофтанд. Аз пашми буз, ки бо гусфанд омехта мешаванд, онҳо ресмонҳо ва бандҳо месозанд ва барои бори гарон ҳалтаҳо яъне ҷувол омода мекарданд. Коркарди пашм тайёр кардани он ба ресандагӣ ва хеле бофандагии Варзоб аз ҷониби занҳо новобаста аз намуди пашм иҷро карда мешавад. Раванди истеҳсолии кулолгарӣ, тайёр кардани гил, дар оташ гузоштан дар мақолаи Е.М.Печерева омадааст ва инчунин кулолгарии занҳо бошад аз ҷониби Н.Н. Ершов дар маводи Қаротегин ва Дарвоз нашр шудааст. Мо танҳо бо якчанд шарҳҳои, ки маълумоти нашршударо илова мекунанд, маҳдуд мешавем [1, с.69].

Коркарди ҷӯб ва гардиш дар гузашта дар Варзоб хеле васеъ инкишоф ёфтааст. Бозгашт дар соли 1925, М.С. Андреев, ки дар водии дарё ҳаракат мекард, диққати ҳозиронро ба тоқҳо ҷалб кард, ки вай дар якчанд ҷойҳо вохӯрд. Вай шарҳи муҳтасари ҷараёни кор дар чунин як мошин ва маълумотро дар бораи фуруши маҳсулот дод. Тибқи маводи мо, ҳунармандоне, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ҳезум машғул буданд, дар деҳаҳои қисмҳои боло ва миёнаи водии дарё буданд. Варзоб, яъне. дар қаламрави шаҳракҳои варзоби ва қаратегини. Барои яғобитҳо

ин тичорат таракӣ накардааст ва умуман хунармандони маҳсулоти чӯбӣ низ вучуд надоштанд, зеро деҳаҳои онҳо дар минтақаҳои беодам ва дур аз дарёҳо ҷойгиранд.

Устодони машҳур, ки маҳсулоти онҳо ҳатто ба бозорҳои Ҳисор ва Душанбе расидаанд, дар шаҳрҳои Хушёрӣ, Беғар, Зимчурут ва Такобе буданд. Маҳсулоти онҳо дар тамоми водӣ фарқ мекард. Ҳамин тавр, сокинони Харангон, Чорбоғ-ҳама тавокҳои чӯбиро аз устоҳои Миёнаи Варзоб гирифтанд.

Номҳои бисёр устоҳо - гардишгарон (тавоқтарош) дар охири асри гузашта ва инчунин нимаи аввали асри XX дар хотираи аҳоли нигоҳ дошта мешаванд ва маҳсулоти онҳо, ки дар баъзе оилаҳо дастрасанд ва то ҳол истифода мешаванд. Дар замони ҳозира (1961-1963) маҳсулоти хунарҳои хунармандӣ, алаҳусус асбобҳои тадриҷан ба маҳсулоти заводӣ иваз карда мешаванд, дастгоҳҳои чӯбии кишоварзӣ аз шудгор, ғӯзапоя, белҳои бештар боэътимод шуданд ва аз асбобҳои гаҳвораҳои кӯдакона, ки то ба ҳол ба таври сунӣ сохта мешаванд боқимонда устоҳо.

Ҳамин тавр, хунарҳои мардумии тоҷикони Варзоб аз ҷониби ин бонуи хирад ва донишманди фарҳефта Р.Неменова ба пуррагӣ мавриди паҷуҳиш қарор гирифта, маълумоти ҷамъовардаи ӯ сарчашмаи мӯтамад оид ба омӯзиши этнографияи тоҷикони Варзоб ба ҳисоб меравад. Анҷом ёфтани чунин таҳқиқот боиси зам гардидани саҳафоти ҷадид дар улуми таърихнигории ватанӣ, пеш аз ҳама мардумшиносӣ маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Додхудоева Л., Джураев Н. Личный фонд Р.Л. Неменовой: эпистолярное наследие и другие документы // Муррих, № 2 (65) 20016- С.67-70;
2. Неменова Р.Л. Таджики Варзоба Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АНРТ. / Р.Л.Неменова -Душанбе, 1998. 250с.
3. Промтов А.Н. Геоморфологический очерк бассейна р. Варзоб // Очерки по географии Таджикистана. / А.Н. Промтов –Душанбе, 1959.
4. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии // Варзобский говор таджикского языка. / В.С.Расторгуева - М. 1952. – Вып. – С. 21-22.

ХУНАРҲОИ МАРДУМИИ ТОҶИКОНИ ВОДИИ ВАРЗОБ АЗ НИГОҲИ Р.Л.НЕМЕНОВА

Дар мақолаи мазкур саҳми мардумшиносии маъруфи асри XX Р.Л.Неменова дар омӯзиши хунарҳои мардумии тоҷикони Варзоб инъикос гардидааст. Меҳвари асосии паҷуҳиши мақоларо асари мардумшинос Р.Л.Неменова «Таджики Варзоба (Тоҷикони Варзоб)» ташиқ медиҳад. Асари мазкур дар асоси таҳқиқотҳои саҳроии мардумшиносии мазкур рӯйи ҷоп омада, қиммати баланди илмиро соҳиб аст ва дар омӯзиши этнографияи тоҷикони Варзоб сарчашмаи раднашаванда ба ҳисоб меравад. Хунарҳои оҳангарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва чӯбкорӣ тоҷикони Варзоб аз нигоҳи Р.Неменова дар мақола матраҳ гардида, инчунин барои муқоиса баъзе иқтибосҳо аз М.С.Андреев оварда шудааст.

Калидвожаҳо: хунарҳои мардумӣ, оҳангарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, табақтарошӣ, устоҳо, экспедитсияи этнографӣ.

НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО ТАДЖИКЕНОВ ВАЗОБСКОЙ ДОЛИНЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ Р.Л. НЕМЕНОВОЙ

В данной статье отражен вклад известного фольклориста 20 века Р.Л.Неменовой в изучение народных промыслов варзобских таджиков. Основной целью исследования статьи является труд этнолога Р.Л. Неменовой «Таджик Варзоба (Таджикони Варзоб)». Данная работа опубликована на основе полевых исследований этого этнолога, имеет высокую научную ценность и считается неоспоримым источником в изучении этнографии варзобских таджиков. В статье рассматривается кузнечное, гончарное, ткацкое, прядильное, швейное и деревообрабатывающее искусство варзобских мастерских с точки зрения Р. Неменовой, а также для сравнения приводятся некоторые цитаты М. С. Андреева.

Ключевые слова: народные промыслы, кузнечное дело, гончарство, ткачество, резьба по тарелкам, мастера, этнографическая экспедиция.

FOLK CREATIVITY OF THE TAJIKS OF THE VAZOB VALLEY FROM THE POINT OF VIEW R.L. NEMENOVY

This article reflects the contribution of the famous folklorist of the 20th century R.L. Nemenova to the study of folk crafts of the Varzob Tajiks. The main purpose of the study of the article is the

work of the ethnologist R.L. Nemenova «Tajik Varzoba (Tajikoni Varzob)». This work was published on the basis of field research by this ethnologist, has a high scientific value and is considered an indisputable source in the study of the ethnography of the Varzob Tajiks. The article discusses blacksmithing, pottery, weaving, spinning, sewing and woodworking art of Varzob workshops from the point of view of R. Nemenova, as well as some quotes by M. S. Andreev for comparison.

Key words: folk crafts, blacksmithing, pottery, weaving, plate carving, craftsmen, ethnographic expedition.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Олимова Ширинмоҳ Чурабековна-докторанти (PhD) шуъбаи этнография ва антропологияи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел (+992) 985019295

Сведения об авторе:

Олимова Ширинмоҳ Джурабековна-докторант (PhD) отдел этнографии и антропологии Института истории, археологии и этнологии имени Ахмади Дониши Национальной академии наук Таджикистана. Тел (+992) 985019295

About the author:

Olimova Shirinmoh Jurabekovna - Department of Ethnography and Anthropology doctoral student (PhD) of the Institute of History, Archeology and Ethnology named after Ahmadi Donshi of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 985019295

ИБН РУШД ОСНОВОПОЛОЖНИК ТЕОРИИ «ДВОЙСТВЕННОЙ ИСТИНЫ» И ГО ВЛИЯНИЕ НА ВЗГЛЯД АВЕРРОИСТОВ

Муборакалиев Ф. С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Кем же был Ибн Рушд? Вскоре после смерти отца Ибн Рушд, родившийся в Кордове и изучавший религиозное право, был назначен кади в Севилье, а затем стал кази-ул-кузатом в Кордове. Эти назначения, по-видимому, последовали за его знаменитый презентацией при дворе альмохадского халифа Абу Йакуба Йусуфа (годы правления 1163-1184 гг.). Именно Ибн Туфайл - врач и официальный советник халифа, привел Ибн Рушда ко двору из-за его преданности философии. Халиф был заинтересован в изучении науки и философии, а также выступал за то, чтобы при дворе были философы. Похоже, он знал о критике Ибн Рушдом аль-Газали, которая воплотилась в его «Опровержение опровержения», написанной последним во второй половине XII в. [1, с. 590]. Ибн Рушд принял участие в дискуссии и продемонстрировал большую эрудицию в философских вопросах, что привело его ко двору халифа, который попросил его объяснить труды Аристотеля и предоставил Ибн Рушду средства для выполнения этой задачи. В результате появились комментарии, пересказы Ибн Рушдом аристотелевских работ. Было бы абсурдно думать, что Ибн Рушд вел своего рода двойную жизнь, в которой он одновременно соблюдал исламские законы и восхвалял аристотелевскую философию, утверждая, что религиозные верования - всего лишь басни. Нельзя также упускать из виду тот факт, что комментарии Ибн Рушда были заказаны халифом Альмохадом. Сам Ибн Рушд дает нам еще один повод убедиться в этом своим утверждениям в начале своей книги «Кашф ал-манахидж», которую он представляет как книгу для объединения ислама, в котором возникло «несколько ошибочных сект», занимающих позиции, противоположные друг другу [15, с. 10-3]. По этой причине можем сказать, что высказывания Ибн Рушда о философии и религии отвечали сути реформы Альмохадов, главным действующим лицом которой являлся тот же Ибн Тумарт. Тем временем, мусульманские богословы рассматривали философию Ибн Рушда, рационалистическую по своему характеру в том смысле, что она пыталась придерживаться велений разума, и реформу Ибн Тумарта как угрозу своему статус-кво. Чтобы предотвратить это и другие подобные мысли, они гиперболизировали религиозные чувства, преследуя все свободные мысли. В конечном счете, преследовалась автономия разума, философия как независимое и самостоятельное знание, что было главным козырем во взглядах данного мыслителя. Тем самым он внес неоценимый вклад в оценке соотношения науки и религии, знания и веры [4, с. 37].

В работе «Фасл ал-мақал фй-мā байн аш-шарй'а ва-л-ҳикма мин ал-иттисāl» («Рассуждение, выносящее решение относительно связи между религией и философией»)

Ибн Рушд разработал метод «двойственной истины». Он тут же решает вопросы взаимоотношения веры и разума, теологии и философии. В полемике с противниками философии, «еще больше он полагался на противоречивость стихов Корана» и к примеру, со ссылкой на аят «и Он Тот, который создал небеса и землю в шесть дней, и был Его трон на воде», интерпретировал их так, что они оказывались свидетельством вечности мира и его несотворенности «из ничего» (поскольку до этого мира все же что-то существовало, а именно – были трон и вода). Аналогично этому аят «... в тот день, когда земля будет заменена другой землей...» толкуются как свидетельство неуничтожимости Вселенной в будущем; отсюда делался общий вывод о том, что по Корану, изменяется только форма универсума, бытие которого вечно как в прошлом, так и в будущем» [12, с. 95-96].

Таким образом, Ибн Рушд предлагает философскую теологию, которая требует применения разума для получения знаний об истинах, которые также известны в религиозной сфере, и, следовательно, приоритет философии в порядке познания. Для него Коран является абсолютно истинным, поскольку это книга Бога. Однако только философы посредством аподиктической демонстрации могут глубоко познать божественный закон и, следовательно, философское объяснение Корана возможно и необходимо. На его взгляд, философия – это наука о познавательных возможностях человека, она – строго рациональное знание, которое ведет к познанию истины и является не только законным, но и отвечает требованиям Корана. Более того, человеческий разум, правильно используемый подготовленными людьми, может попытаться достичь открывшейся истины посредством аподиктической демонстрации [14, с. 32]. Что касается религии, исследования пока не смогли объяснить действительную позицию Ибн Рушда в этом вопросе. Во многом сложность заключается в том, что, хотя может показаться, что кордовский философ в своих комментариях указывает на доктрины, которые во многих случаях противоположны исламской религии, в его работах как оригинального мыслителя мы находим дух ислама. Тем не менее, как подчеркивает Б.Э. Быховский, эта позиция, которая тяготеет «к раскрепощению философии от теологии» [4, с. 32].

Ибн Рушд не только боролся за автономию философии и религии, так же, все его старание было направлено на исследование системы аристотелизма, который, был смешен с неоплатоническим учением. Как справедливо замечает А.В. Сагадеев, «Ибн Сина разработал полученную от аль-Фараби систему в подробностях и придал ей энциклопедический размах; только в XII в. жившему в Испании Ибн Рушду (1126 - 1198) удалось очистить аристотелизм от чуждых ему неоплатонистских примесей, поскольку этот мыслитель был таким же великим толкователем Аристотеля, как Аристотель – толкователем природы» [11, с. 56]. Это утверждение подкрепляется мнением другого исследователя – Г. Лей, который отмечает, что «Ибн Рушд более последовательно, чем Ибн-Сина, боролся против элементов неоплатонизма и исламского хода мыслей. Он защищал концепцию о вечности мира, творческой силе материи и учит о том, что душа умирает вместе с телом. Сознание он рассматривает как функцию материи» [6, с. 144].

Мы также должны помнить, что, как философ, он был обязан исследовать мир до его конечных последствий. Как религиозного человека, его приблизило к познанию Бога глубокое знание божественного дела. Следовательно, цель философии и цель религии для него была одна и та же, поскольку обе ведут человека к счастью и познанию Бога. Это и есть примирение двух начал. Выводы философии, настаивает Ибн Рушд, также согласуются с выводами откровения, только язык философии более рационален и строг. Хотя существуют фундаментальные принципы религии, в которых не может сомневаться ни один мусульманин, например, существование Бога, есть вопросы, о которых можно спорить философски, например, возможность того, что мир вечен или нет. Именно здесь в игру вступает философская аргументация, в процессе которой есть место для допущения ошибок. Если религия – это наука о Боге, открытая истина, которая содержится в Писании, то философия – это рациональное познание всего сущего. Таким образом, религия и философия ведут к истине, но их методы различны, но они дополняют друг друга, а не противоположны. То есть, истина одна, а путей доступа к ней два. В обличье «двойственной истины» выступал принцип невмешательства религии во внутреннюю жизнь научного познания, теологии – в философию [10, с. 90].

Так, концепция «двойственной истины» оказал решающее влияние на становление мировоззрения представителей средневековой аверроистов. А.В. Апполонов отмечает, что «когда учение Аристотеля входило в противоречие с христианской догматикой, латинские аверроисты оказывались перед тяжелым выбором: либо оставить учение Аристотеля, либо пойти на конфликт с Католической Церковью. Фактические они, однако, не сделали ни того,

и другого. Прибегнув к теории «двух истин», они кардинально разделили сферы теологии и философии, что позволяло им, по их мнению, сохранить возможность философствовать по-аристотелевски, не вступая при этом в открытое противостояние с ортодоксией» [2, с. 56]. Для аверроистов эта концепция была использована как единственное орудия для борьбы за автономную философию и религию. Об этом собственно говорил и французский востоковед А. Корбен, отмечая, что «именно отделение теологии от философии, восходящее на Западе к латинской схоластике, является первым симптомом «метафизического обмирщения», приведшего к дуализму веры и знания, а далее к идее «двойственной истины», проповеданной если и не Аверроэсом, то его последователями-аверроистами» [7, с.21-22]. Так, в Европе начинается дискуссия о теории «двух истин», о которой первое упоминание обнаруживается в знаменитом Прологе к Осуждению 1277 г. Тот же А.В. Апполоннов в этой связи писал, что «они говорят, что нечто является истинным с точки зрения философии, но не с точки зрения католической веры, как будто существуют две противоположные истины и как будто существуют противные истинам Священного Писания истины речений проклятых язычников, о которых написано: *Погублю мудрость мудрецов* (1 Кор. 1, 19), ибо истинная мудрость уничтожает ложную мудрость») [2, с.62].

Далее теория «двойственной истины» широко используется в учениях латинских аверроистов XIII в. Сигера Брабантского и Боэция Дакийского, которые в истории философии обычно упоминаются как ведущие выразители аверроистского движения, получившее название «аверроизм». Для наглядности коротко рассмотрим воззрения Боэция на примере его анализа проблемы вечности мира. Боэций Дакийский в своем трактате «О вечности мира» («*De aeternitate mundi*») силу аргументов видит главным образом в том, что она проводит различие между различными областями знания, каждая из которых имеет свою методологию и свои принципы. Следовательно, ни натурфилософ, ни математик, ни метафизик не могут своими аргументами или методами объяснить истины веры, для которых нет никакой возможной демонстрации. В этой же книге Боэций приводит ряд аргументов за и против того, чтобы мир был вечным. Они касаются проблемы изменения, вопроса бесконечности, проблемы универсалий, невозможности познания божественной воли или возможности того, что мир со-вечен Богу, его причине. В частности, он рассматривая вопрос о взаимоотношении философии и религия, «приводит ряд аргументов в пользу того, что 1) мир не вечен; 2) мир может быть вечен; 3) мир вечен» [5, с. 30-44]. По первому тезису – «мир вечен», говорит Боэций Дакийский, физик безусловно должен отрицать, что мир начал существовать, поскольку он основывается на естественных причинах и естественных аргументах, а верующий должен отрицать вечность мира, поскольку он основывается на сверхъестественных причинах; второй аргумент Мир не вечен, он говоря, что, никакой человеческий разум не в состоянии показать, что первое движение и мир новые, равно как не может показать и том, что они вечны, поскольку тот, кто доказал бы это, должен был бы доказать форму божественной воли [5, с.72].

Решение, предложенное Боэцием Дакийским, заключается, как указывалось выше, в разграничении и разделении различных сфер знания, настаивая, в первую очередь, на том, что в проповеди веры следует верить без лишних слов, поскольку в них заключена Истина с большой буквы. Во-вторых, он утверждает, что ни одна из основных сфер знания не может продемонстрировать, что мир является новым. Натурфилософ, изучающий естественные причины, не может доказать существование первого движения; математик также не может показать это ни с помощью геометрии, ни с помощью астрономии. Более того, будь мир вечным или сотворенным, принципы математики не изменились бы, поскольку они оставались бы последовательными; метафизик сталкивается с проблемой невозможности познания божественной воли, поскольку она является действенной причиной мира. Каждый специалист должен обращаться к своей области знаний, и Боэций доказывает, почему ни одна из трех областей знания, которые относятся к спекулятивной философии - физика, математика и метафизика - не может продемонстрировать, что мир нов или что существует первое движение. Физик не может продемонстрировать новизну мира, во-первых, потому что «ни один художник не может принять или отрицать что-либо иначе, как исходя из принципов своей науки» [16, р. 17]. Во-вторых, потому что принцип, с которого он начинает свое исследование, относится исключительно к природе как в отношении тех сущностей, которые исследует натурфилософ, так и в аспекте первого принципа. С этой точки зрения, физик не может предположить существование первого движения, если он придерживается эмпирического исследования, равно как и производство в природе не может происходить без субъекта и материи, как в случае с творением. Натурфилософ также не может доказать

существование первого человека, поскольку творение как таковое - это то, что находится вне его сферы, и если бы существовал первый человек, он мог бы быть только создан [14, с. 43].

Вопрос о том, что думали ли последователи аверроизма, особенно латинские аверроисты, о понятии «философии» остается открытым. В трудах Боэция Дакийского и Сигера Брабантского не рассматривается вопрос о том, что следует понимать под «философией». В любом случае, совершенно ясно, что инструментальное подчинение теологии является спорным вопросом, по крайней мере, для Боэция Дакийского. Ученые только недавно начали обращать свое внимание на эти вопросы, в основном благодаря недавним открытиям аверроистских текстов, о которых почти ничего не было известно, а также благодаря публикации замечательной работы Ролана Хиссета об осуждениях 1277 г. [17, с. 231-270]. Что же подразумевают эти авторы под «философией», как и почему их «обвиняли» в аверроизме в XIII веке? Почему за «аверроизм» полагались суровые наказания? Короче говоря, нужно понимать, что речь идет не о чем ином, а как об эпистемической независимости философии, которая даже привела к «спору факультетов», если воспользоваться кантовским выражением. В данном случае речь идет о спорах между факультетами искусств и теологии. Подчинение первого второму было нарушено, и отныне мы будем говорить не о факультете искусств, само название которого предполагает его инструментальный характер, а просто о философии. Осмелимся предположить, что этот идеал философии не был напрямую связан с аристотелевской концепцией философии, поскольку «искомая наука» Аристотеля имела явную теологическую проекцию, о чем говорится в двенадцатой книге «Метафизики». Гнев Фомы Аквинского против таких аверроистов усугубляется тем, что они, похоже, игнорируют такое теологическое открытие и что Аристотель, которого они читают, полностью искажен (не говоря уже о том, что томистская версия Аристотеля также не является некритичной).

Современный американский социолог Ирвинг Горовиц (1929-2012) также придерживается тезиса о том, что Аристотель, излагаемый Ибн Рушдом, далеко выходит за рамки текста Стагирита, и что действительно можно говорить об «аверроизме» [18, с. 698-727]. Вопрос об отношении к священным текстам Фомы Аквинского наводит на мысль, что со стороны Сигера Брабантского имеет место скорее личное бунтарское отношение, чем честное философское следование определенным аргументам. Почему же, когда Фома Аквинский вынужден ссылаться на учение Ибн Рушда, вновь появляется этот дух уважения, вплоть до того, что он называет его комментатором, несмотря на несколько чрезмерную критику, имеющую место в его *De unitate intellectus contra Averroistas* («О единстве разума против аверроистов») [3, с. 2-117]. В любом случае, с Ибн Рушдом, похоже, нет тех же проблем, что и с парижскими родословными мыслителями. Ответ на эти проблемы должен быть связан с анализом, в котором нельзя игнорировать социокультурные факторы. В этом смысле, мы можем предположить с большой долей правдоподобия, что исследования Сигера Брабантского состояли в импорте арабского видения философии, в частности, Ибн Рушда, как эмансипационного знания о религии, которая в принципе мало поддавалась рациональному анализу, в христианскую сферу, которая была совершенно иной.

На средневековом латинском Западе, в отличие от исламского мира, сама философия имела смысл в рамках «веры, требующей понимания» («*fides quaerens intellectum*»), и поэтому ее фундаментальной задачей было найти точки соприкосновения между открывшейся истиной и философское понимание разума. Это намерение подтверждается еще святым Павлом, который не меньше почувствовал необходимость проповедовать в Ареопаге, родине философии. Это вдохновение отражалось на все патристическое движение Святого Августина, Боэция, Святого Ансельма, Петра Абеляра, Святого Доминика Гусманского, Святого Альберта Великого, Святого Бонавентуры и т.д., для которых любовь к мудрости достигает своей кульминации в созерцании божественной тайны. И в то же время мы не должны забывать, что хотя это была вера, ищущая своего рационального выражения, даже эпистатические в форме теологии, верно и то, что научные усилия были оживлены августовским духом поиска «следов Бога» в каждой созерцаемой вещи.

Что же касается Сигера Брабантского, то для него единственным источником достижения истины являлось рациональное познание. Он, излагая философские взгляды Аристотеля, отмечает их полную противоположность учению церковных авторитетов, и как бы предоставляет самим своим ученикам «сделать выбор между ними: «Если верить Аристотелю, то ясно, что нельзя верить Августину, и наоборот» [13, с. 66]. Он заявляет учением о двойственной истине о диаметральной противоположности ответа на этот вопрос о знании и вере: согласно вере, мир является новым и движение есть нечто новое. Но это, замечает Сигер, не должно служить основанием для опровержения веры разумом. Вера не

может, однако, быть знанием или мнением; не может она быть наукой, ибо наука прежде всего полагается на доказательства, тогда как вера никогда не доказуема, ибо полагается на авторитеты [4, с. 109]. Постоянно повторяя, что верования, следующие божественному откровению, не могут быть ложными заблуждениями, Сигер вместе с тем никогда не ставит под сомнение противоречащие истины, основанные на рациональных доводах. Беспрекословно подчиняясь Священному писанию, он настаивает на то, чтобы человек не прекращал поиск истины, не переставая размышлять о том, что истинно и что ложно на самом деле – в свете разума, а не во мраке веры [4, с. 93].

В дальнейшем теория «двойственной истины» находит свое развитие в творчестве таких средневековых представителей Падуанского университета, как перипатетик Марсилиус Падуанский (ок. 1275 – ок. 1342) в его работе «Защитник мира» («Defensor pacis»), основная идея которой заключалась в независимости политики государства от духовной властей и католической церкви. В данной работе хорошо просматривается влияние комментария Ибн Рушда по таким произведениям Аристотеля, как «Политика», «Никомахова этика», «Риторика», «Физика» и «Метафизика». Вслед за комментариями Ибн Рушда к «Политике» Аристотеля он собственно покажет две способов достижения истины: одна из них - вечное спасение человека в потусторонней жизни, а другая - «хорошая жизнь» на земле, которую считает наиболее предпочтительной. Как Г.П. Лупарев утверждает, «Марсилиус в своём трактате выступает номиналистом и последовательным аверроистом – приверженцем концепции «двойственной истины». Поэтому рационалистический анализ политических реалий сочетается в «Защитнике мира» со стремлением автора втиснуть исследование в прокрустово ложе христианского учения. Отдавая дань обстановке христианского Средневековья, Марсилиус часто отстаивает свои тезисы обращением не только к классикам античности, но и к библейским текстам, трудам «отцов церкви» и «учёных христианской веры». Но теологические аргументы автор «Защитника мира» использует исключительно с позиции политического философа и радателя интересов государства» [8, с.36].

Теория «двойственной истины» Ибн Рушда получила дальнейшее свое развитие в трудах других представителей Падуанской школы аверроистов XIV в. Иоанн Жандунский (ум. 1328), Анджело д'Ареццо (1308-1400), Таддео из Пармы (1529-1566) и др., которые оказали решающее влияние на творчество многих философов эпохи Возрождения. К ним относятся Пьетро Помпонаци (1462-1525), Чезаре Кремонини (1550-1631) и другие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверроэс (Ибн Рушд). Опровержение опровержения. / Аверроэс – Киев: УЦИММ- Пресс; – СПб: «Алетейя», 1999. – 690 с.
2. Апполонов В. Латинский аверроизм XIII века. / В. Апполонов - Москва, 2004. – 215 с.
3. Аквинский Ф. О единстве разума против аверроистов // Ф. Аквинский. Сочинения. Составл., перев. с латин., вводн. ст. и коммент. А.В. Апполонова. – М.: Едиториал УРСС, 2011. – 264 с.
4. Быховский Б.Э. Сигер Брабантский. / Б.Э.Быховский – М.: «Мысль», 1979. – 183 с.
5. Боэций Дакийский. Сочинения./Сост., пер. с лат., ввод. Ст. и коммент. А.В. Апполонова. Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 312 с.
6. Г. Лей. Очерк истории средневекового материализма. / Г. Лей – М, 1962. – 587 с.
7. Корбен А. История исламской философии. Перев. с франц. А. Кузнецова. - М.: Академический Проект; ООО / А. Корбен - «Садра», 2013. – 181 с.
8. Марсилиус Падуанский. Защитник мира Defensor pacis. Пер. с франц. Б.У Есенова; науч. ред., вступил. ст., прим. Г.П. Лупарева. –М.: «Дашников и К», 2014. – 656 с.
9. Сагадеев А.В. Ибн Рушд (Аверроэс). / А.В. Сагадеев - М.: «Мысль», 1973. – 207 с.
10. Сагадеев А.В. Восточный перипатетизм./А.В. Сагадеев-М.: «Издательский дом Марджани», 2009.-274 с.
11. Сагадеев А. Ибн-Сина (Авиценна). / А. Сагадеев – М, 1980. – 239 с.
12. Уотт У.М. Влияние ислама на средневековую Европу. / У.М. Уотт – М, 1976. – 130 с.
13. Шевкина Г.В. Сигер Брабантский и парижские аверроисты XIII в. / Г.В.Шевкина – М, 1972. – 100 с.
14. 1968 ابن رشد. كتاب فصل المقال و تقرير ما بين الشريعة و الحكمة من الاتصال. بيروت
15. 1964 ابن رشد. لمناهج الادلة في عقائد الملة. الطبعة الثانية. الاسكندرية
16. Bonin, Thérèse, «A Muslim Perspective on Philosophy & Religion: The Decisive Treatise of Averroes», Peripatetikos, 6, 2007.
17. Hissette, R. Enquête sur... Id., «Étienne Tempier et ses condamnations» in Rech. de théol. anc. et méd. T. XLVII, 1980.
18. Horowitz, I. «Averroism and the Politics of Philosophy», in The Journal of Politics, Vol. 22, 1960.
19. Grant, E. A History of Natural Philosophy, Cambridge University Press, 2012.

ИБН РУШД ОСНОВОПОЛОЖНИК ТЕОРИИ «ДВОЙСТВЕННОЙ ИСТИНЫ» И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВЗГЛЯД АВЕРРОИСТОВ

В данной статье анализируются проблемы влияния теории «двойственной истины» и его влияние на взгляды аверроистов по различным методологическим измерениям, также выполненным в комментариях последователей Ибн Рушда. По словам автора, в процессе решения вопросов о взаимоотношении веры и разума, теологии и философии, вызывающей рост обратной связи между этими методами и первичными данными, можно было бы разработать обоснованные философские теории «двойственной истины». Культурное построение теории «двойственной истины» базировалось на доктрину великого комментатора Ибн Рушда и поэтому методологические и теоретические исследования, эти теории различны и методы философского и религиозного в его учении не могут быть полностью находятся в противоречии друг с другом.

Ключевые слова: Ибн Рушд, теории «двух истин», метод, автономия, теология, философия, борьба, дуализм, развития.

IBN RUSHD THE FOUNDER OF THE THEORY «DOUBLE TRUTH» AND HIS INFLUENCE ON THE VIEW OF AVERROISTS

This article analyzes the problems of the influence of the theory of «double truth» and its influence on the views of averroists on various methodological and discursive dimensions, also made in the comments of the followers of Ibn Rushd. According to the author, in the process of solving questions about the relationship between faith and reason, theology and philosophy, which causes an increase in feedback between these methods and primary data, it would be possible to develop substantiated philosophical theory of «double truth». The cultural construction of the theory of «double truth» was based on the doctrine of the great commentator Ibn Rushd and therefore methodological and theoretical studies, these theories are different and the methods of philosophical and religious in his teaching cannot be completely in conflict with each other.

Keywords: Ibn Rushd, theory of «double truth», method, autonomy, theology, philosophy, wrestling, dualism, germination.

Сведения об авторе:

Муборакалиев Фарход Салимбойевич – докторант Ph.D кафедры философии и культуры Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Электронная почта: salimboyzoda@inbox.ru, Тел: (+992) 501123787.

About the author:

Muborakaliev Farkhod Salimboyevich – Ph.D Student of the Departments of Philosophy and Culture, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, e-mail: salimboyzoda@inbox.ru, Tel.: (+992) 501123787.

НАҚШИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР ТАЪСИСИ ҶУМҲУРИИ МУХТОРИ ШҶҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН

Маҳмудов Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар таърихи халқи тоҷик яке аз даврахое, ки барои бунёди заминаҳои давлатдорӣ милӣ ба вучуд омада буд, ин солҳои 20-уми асри сипаришуда мебошад. Ин марҳилаи таърихӣ барои халқҳои Осиёи Марказӣ, ба хусус тоҷикон аз ҳар ҷиҳат давраи тақдирсоз буд. Бо дарназардошти раванди авзои сиёсии ҷомеа ва ҳассосияти он, дар он айём эҳтимоли сар задани хатари маҳвшагии халқи тоҷик низ вучуд дошт. Махсусан торафт авҷ гирифтани фаъолияти пайравони ҷараёни миллатгароёнаи пантуркизм лаҳза ба лаҳза ҷунин хатаротро бештар менамуд. Дар ҷунин ҳолат танҳо халқе метавонист ба истилоҳ тақдирӣ хешро бисозад, ки соҳиби фарзандони ба ору номус ва худогоҳу меҳанпараст бошад. Хушбахтона миллати тоҷик дар ҳама марҳилаҳои таърихӣ, бо шарофати фарзандони фарзонаи хеш

тавонистааст ҳастии маънавии худро нигоҳ дорад. Агарчанде нотавонбинони ин миллат тӯли ҳазорсолаҳо кӯшидан, ки тоҷиконро дар умқи таърих нопадид созанд, аммо ҳадафашон, ки аҳриманӣ буд, ба он муваффақ нашуданд.

Тавре аз саҳифаҳои таърих маълум аст, Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии мухтор дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон 14 октябри соли 1924 таъсис ёфт. Аммо қабл аз ин дар ҷараёни қорҳои омӯзишӣ барои гузаронидани тақсмоти милли-худудӣ, бо таъсири пантуркистону пайравони фиребхӯрдашон нисбати тоҷикон, ки яке аз халқҳои қадимаи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мерафтанд аз ҷониби масъулин ноадолатӣ зоҳир шуд. Масъалаи мазкур дар осори илмии муаррихон ба монанди Р. Масов, Ш. Султонов, М. Шукуров, Р. Абулхаев, Вишневский А. Я., Ҳотамов Н., Ғафуров А, ва чанде дигарон, ба қадри имкон пажӯҳиш шудааст, аммо ҳанӯз ҳам паҳлӯҳои зиёди масъала ба таври норӯшан боқӣ мондааст. Яке аз паҳлӯҳои асосии мавзӯи мазкур, ки тадқиқоти бештарро талаб мекунад ин муайян намудани нақши шахсиятҳои таърихӣ дар барқарорсозии адолати таърихӣ ба шумор меравад. Омӯзиш ва мавриди таҳлил қарор додани ин паҳлӯи мавзӯ дар шароити муосир барои таҳкими худшиносии миллий, тақвияти ватандӯстӣ ва шинохти воқеияти таърихӣ аҳамияти муҳим дорад.

Яке аз нафароне, ки дар таъсиси давлати навини тоҷикон саҳми қалидӣ гузоштааст ин Нусратулло Махсум мебошад. Ӯ ба ҳайси як нафар фарзанди тоҷик барои тантанаи ҳақиқат ва поймол нашудани манфиатҳои қонунии тоҷикон талошҳои зиёде намудааст.

Нусратулло Махсум дар як айёми бисёр нозуки таърихӣ дар қатори дигар намояндагони шарафманди тоҷик ба мисли: устод Садриддин Айни, Шириншоҳ Шохтемур, Чинор Имомов, Абдуқодир Муҳиддинов ва чанде дигарон, барои ташкили давлати тоҷикон дар фазои шӯравӣ гомҳои устувору созанда гузошт.

Санаи 12 июни соли 1924 Бюрои сиёсии КМ ҲК(б) Русия дар асоси ҳуҷҷатҳои зарурӣ қарор «Дар бораи тақсмоти миллии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна (ҶМШС Туркистон, ҶХШ Бухоро ва ҶХШ Хоразм)» қабул кард. Мувофиқи он сохтори Тоҷикистон мебоист чун вилояти мухтор дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон ташкил карда мешуд. 15 июни соли 1924 бошад Бюрои Осиёи Миёнагӣ тезисҳоро «Дар бораи тақсмоти Осиёи Миёна» қабул кард. Ин тезисҳо ба тамоми ҳукуматҳо, вазоратҳо ва ташкилотҳо фиристода шуданд. Дар ин қор албатта дасти нотавонбинону бадҳоҳони халқи тоҷик нақши асосӣ дошт. Онҳо бо ҳар роҳу васила мекӯшиданд то дар роҳи давлатсозии тоҷикон монеаҳо эҷод намоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар асоси қарори «Дар бораи шӯроқунонии Бухорои Шарқӣ» -ии КИМ ҶХШ Бухоро (маيي с 1924) 7 июли соли 1924 Комиссияи фавқулодаи Диктаторӣ барҳам дода шуда, ба ҷои он КИМ Бухорои Шарқӣ дар ҳайати 19 нафар аъзо ва 7 нафар сарраёсати он таъсис ёфт. Аз 1 то 5 сентябр дар Душанбе Анҷумани I-и намояндагони халқи Бухорои Шарқӣ баргузор гардид, ки он мақомоти олии Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб мерафт. Анҷуман КИМ Бухорои Шарқӣ ва Сарраёсати (Президиуми) онро интихоб кард. Раиси Сарраёсати КИМ Бухорои Шарқӣ Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) интихоб гардид. Зеро мавсуф ягона нафаре ба ҳисоб мерафт, ки аз ҳисоби кадрҳои маҳаллӣ то андозае таҷрибаи қорӣ дар давлати шӯравӣ дошт ва гузашта аз ин маҳалро хуб медонист.

Дар анҷумани зикршуда тезисҳои дар боло қайдшуда, мавриди муҳокима қарор гирифт. Бинобар навиштаи муаррихи тоҷик Намоз Ҳотамов, он солҳо худшиносии миллии мардум, ки ҳанӯз ба дараҷаи зарурӣ нарасида буд, бинобарин пешниҳодҳо қариб дар ҳама ҷо бо як овоз мақбули ҳозирон мегардид [5, с.353].

Агарчанде, ки аз тарафи вакилон ин лоиҳа қабул гардид, аммо Нусратулло Махсум нисбати он эродҳои худро дошт. Ӯ пас аз муҳокимаи лоиҳа ба хулосае омад, ки дар он манфиатҳои таърихӣ ҳуқуқи тоҷикон сарфи назар шудааст. Аз ин лиҳоз ба унвонии роҳбари ИҶШС И. Сталин мактубе навишта дар он тамоми фикру ақида ва эродҳои шро нисбати лоиҳа ибраз медорад. Н. Махсум дар мактуб аз ҷумла чунин менависад:

1. Худудҳои вилояти мухтори Тоҷикистон нодуруст муаян карда шудаанд, зеро бисёр маҳалҳои тоҷикнишин, ки дар назди сарҳади вилояти Тоҷикистон пешбинӣ шуда, на дар худуди табиӣ худ қарор доранд, балки дар марзи Ўзбекистон воқеъ гардидаанд.

2. Қарор дар бобати ба ҳайати Ўзбекистон шомил гардидани Тоҷикистон, ҳамчун вилояти мухтор, ҳуқуқи миллии тоҷиконро ба худмуайянқунӣ инқор менамояд ва ин замоне ба амал меояд, ки чунин ҳуқуқҳо ба ўзбекҳо ва туркманҳо дода шудаанд [1].

Дар идома Н. Махсум менависад, ки «масъалаи марбут ба манфиати тоҷикон ноодилона ҳал гардидааст» [1]. Аз ин рӯ дар номааш аз ҳукумати марказӣ хоҳиш менамояд, ки худудҳои Ӯротеппа, Хучанд, Конибодом, Исфара, Сӯх, Ӯҷқурғон, Риштон ва инчунин он маҳалҳое, ки аксари аҳолиаш тоҷиконанд ба қаламрави Тоҷикистон дохил шаванд. Ба Тоҷикистон имконият додан лозим то ба мисли Ўзбекистону Туркманистон дар асоси он шартҳои

мавчуда таъсис ёбад [1]. Албатта дар он солҳо бо чунин мазмун навиштани мактуб ба унвонии шахсияти аввали давлати шӯравӣ аз шахс матонату далерӣ тақозо менамуд. Зеро нотавонбинони миллат бо андак чурм метавонистанд чун миллатгарою буржуаз номи шахсро доғдор намоянду аз саҳнаи муборизаҳои адолатхоҳона берун бароранд.

Мактуб баъди анҷоми кори Анҷумани I-и намояндагони халқи Бухорои Шарқӣ, яъне миёнаҳои моҳи сентябр ба унвонии И. Сталин фиристода шуд. Пас аз ин 11 октябри соли 1924 Бюрои сиёсии КМ ҲК(б) Русия маърузаи сардори Комиссияи худ В.В. Куйбишевро оиди тақсмоти марзию миллии Осиёи Миёна шунида, қарорҳои зарурӣ қабул кард. Бюрои сиёсӣ масъалаи тоҷиконро бори дигар мавриди баррасӣ қарор дода, ба чунин хулоса омад, ки ба ҷои вилояти мухтори Тоҷикистон ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон ташкил карда шавад. Ҳамин тавр ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт ва ин ҳодиса бо вучуди камбудихояш барои миллати мо воқеаи беназир маҳсуб меёфт.

Бо итминони комил метавон гуфт, ки яке аз омилҳои аслии тағйири «вилояти мухтор» ба «ҷумҳурии мухтор» ин таъсири мактуби Нусратулло Махсум мебошад. Ин иқдом барои расидан ба истиқлолияти комил як зина болотар буд. Ё ба ибораи дигар таъсири ҶМШС Тоҷикистон барои бунёди ҶШС Тоҷикистон ва Тоҷикистони соҳибистиқлол заминаи воқеӣ гардид. Аммо масъалаҳои марзу бум, ки дар мактуб баррасӣ шуда буд ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтанд.

Таърихшиносони намоёни тоҷик Р. Масов ва Ш. Султонов доир ба ин паҳлуи мавзӯи мавриди назари мо чунин ибрози андеша намудаанд: «Метавон гуфт, ки мактуби Нусратулло Махсум барои комиссия яке аз далелҳои муҳиме гардид, ки қарори худро тағйир диҳад – ба ҷои вилояти мухтор республикаи мухтор ва баъдан РСС Тоҷикистон ташкил гардад» [3]. Доктори илми таърих, профессор Мақсуд Шукуров низ ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, аз ҷумла чунин менависад: «Пешниҳоди ӯ (Нусратулло Махсум дар назар аст. Ҳ. М) нисбати муҳимтарин масъалаҳои сарҳадӣ аз тарафи комиссияи дахлдор қабул нашуда бошад ҳам, ба ҳар ҳол, мактуби ӯ барои насби тоҷикон гаштани ҷумҳурияти мухтор ба ҷои вилояти мухтор нақши муҳим бозид» [6]. Бо ҳамин мазмун муаррих Ҳасанбой Дӯстов ақидаашро ба тариқи зайл баён медорад: «Мусаллам аст, ки номаи Нусратулло Махсум бе асар намонд. Сарфи назар аз тақсмоти ноадолатонаи Комиссияи марзбандихоии милли-худудӣ ба «Вилояти худмухтори Тоҷикистон» манотиқи тоҷикнишини дигарро ҳамроҳ карда, моҳи октябри соли 1924 вайро ба «Ҷумҳурии худмухтор» табдил доданд» [2, с. 439]. Эътирозоти Н. Махсумро дар ин мактуб профессор Намоз Ҳотамов ба риштаи таҳлил кашида чунин хулосабарорӣ мекунад: «Эҳтимол, яке аз сабабҳои ҳамин эътирози Нусратулло Махсум буд, ки ҳангоми муҳокимаи ин масъала дар Москва, сараввал бюрои сиёсии КМ ҲК (б) Русия (11 октябри с 1924), баъд Иҷлосияи II КМ Умумии Тифлоқӣ, (14 октябри с 1924) ба ҷои «вилояти мухторӣ», «Ҷумҳурии мухтори Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон»-ро тасдиқ намуданд» [4].

Ба ин мазмун ақидаи бисёр олимону коршиносони соҳаро мисол овардан мумкин аст. Аммо бо сабаби ба дарозо нақшидани ин матолиб ин ҷо ба нишон додани онҳо нукта мегузорем.

Кордонию зиракӣ ва хирадмандию таҳамаупазирии Нусратулло Махсумро ба инобат гирифта ӯро баъди ташкили Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон дар санаи 26 ноябри соли 1924 сарвари он таъин намуданд.

Хизматҳои шоистаи Нусратулло Махсум ва як қатор ҳаммаслақонаш дар он давраи ҳассосу нозуки таърихӣ буд, ки миллати мо ҳастии худро нигоҳ дошту соҳиби давлати худ гардид. Ҳақ ба ҷониби файласуфи олмонӣ Освалд Шпенглер аст, ки дар бораи чунин афрод мефармояд: «Мардони бузурги таърих сарнавишти миллатҳоро таъйин мекунанд». Корнамоии Н. Махсум бешубҳа сарнавишти миллати моро дар марҳилаи нави таърихӣ муайян намуд.

Хушбахтона дар замони соҳибистиқлолӣ бо дастгирӣ ва иқдомҳои хирадмандонаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон номи ин абармарди таърих аз нав, бо шеваю усули махсус зинда гардонидани шуд. Бехуда устод Лоиқ нагуфтаанд, ки

Бузургонро бузургон зинда медоранд.

Бузургонро бузургон поянда медоранд.

АДАБИЁТ

1. БДҲК ҚТ, ф. 58, н. 3, д. 284, в. 46.
2. Дӯстов Ҳ. Шишаи номуси миллат дар бағал...// У истоков истории. К 130 – летию со дня рождения Нусратулло Махсума. (Под общей редакцией академика Р. М. Масова) / Ҳ. Дӯстов –Душанбе, 2011. –С. 531.

3. Масов Р, Султонов Ш. Мехтари Тоҷикистон (Рӯзгори нахустин раиси КИМ-и республика дар хуччатҳои таърихӣ). // Тоҷикистони Советӣ, 8 январӣ соли 1989.
4. Махмудов Д. Муборизи роҳи адолат. // Самак, 29 ноябри соли 2017.
5. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик (аз солҳои 60-уми асри XIX то соли 1924). / Н. Ҳотамов – Душанбе, 2007. – С. 395.
6. Шукуров М. Сарсупурдаи миллат. / М.Шукуров // Тоҷикистони Шӯравӣ, 2 май соли 1991.

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР ТАШКИЛИ ҶУМҲУРИИ МУХТОРИ ШҶУРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола саҳми Нусратулло Махсум дар ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон маълумот дода мешавад. Махсусан мактуби ӯ доир ба беадолатии лоиҳаи тақсимои ба унвони роҳбарияти давлати Шӯравӣ, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф мавзӯи мазкурро дар асоси маводҳои бойгонӣ ва адабиёти таърихӣ таълиф намудааст.

Калидвожа: *Осиёи Марказӣ, Бухоро, Туркистон, Хоразм, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Русия, тоҷик, тақсимои, милли, ҳудуд, комиссия, шӯроҳо.*

ВКЛАД НУСРАТУЛЛО МАХСУМА В СОЗДАНИИ ТАДЖИКСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье показан вклад Нусратулло Махсума в создании Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики. Особенно было изучено и рассмотрено письмо о недостатках национально – территориального распределения, адресованное руководителям советского государства. Автор статьи написал работу на основе архивных источников и исторической литературы.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Бухара, Туркестан, Хорезм, Таджикистан, Узбекистан, Россия, таджики, распределение, национальная, территориальная, комиссия, советы.*

THE CONTRIBUTION OF NUSRATULLO MAHSUMA TO THE CREATION OF THE TAJIK AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

The article shows contribution of Nusratullo Mahsum in establishment of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic. The author investigated the letter about shortcomings of national – territorial division, addressed to the leardes of the Soviet state. The author wrote this article on the basis of archival sources and historical literature.

Keywords: *Central Asia, Bukhara, Turkestan, Khorezm, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, tajiks, distribution, national, territory, commission, councils.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Махмудов Давлатшо-омӯзгори калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни Тел: (+992) 985653792.

Сведения об авторе:

Махмудов Давлатшо – старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни, тел: (+992) 985653792.

About the author:

Makhmudov Davlatsho - Senior Lecturer of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe, 734003, Rudaki 121, TSPU named after S. Aini, tel: (+992) 985653792.

ВИЖАГИҶО ВА САБКИ НИГОРИШИ «ТАЪРИХИ ФАРИШТА»

Амирошӯҳӣ Н.К., Ҳусайнов С.С.

Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик

«Таърихи Фаришта»-и Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ (минбаъд Фаришта) шоҳкори насли форсӣ аст, ки бар асоси сабки таърихнигории маҳаллӣ дар ду ҷилд навишта шудааст (1609). Асари таърихӣ аз муқаддима, 12 мақола ва хотима иборат мебошад. Асолат ва ҳадафи асосии Фаришта бозгӯии таърихи ҷомеи Ҳиндустон буд, ки онро муаллиф мувофиқи сатҳи тафаккуру ҷаҳонбинии худ ва дар асоси дастовардҳои «мактаби таърихнигории замони Темуриёни Ҳинд» нигошт. Аз замони Темуриёни Ҳинд (1526–1857)

дар таърихнигории маҳаллии Ҳинд таҳаввулоти бузурге ба миён омад. Махсусан, бо густариши қаламрави ҳукумати Темуриёни Ҳинд доираи хронологӣ ва фарогирии маъхазҳои таърихӣ васеъ шуд ва воқеаҳои муҳими таърихӣ аз давраи футӯҳоти Маҳмуди Ғазнавӣ (998–1030) то давраи зиндагонии муаллиф дар он сабт мегардиданд. Ин сабки нигориш бо таълифи «Табақоти Акбарӣ»-и Низомуддин Аҳмад ба миён омад. Ҳар табақаи асари Низомуддин Аҳмади Ҳиравӣ ба унвони воҳиди сиёсӣ-ҷуғрофӣ муаррифӣ мешавад, ки то замони Акбар мулки мустақил буданд. Бар асоси чунин равиш, маъмулан, таърихнигор ҳар гуна фарзия ё илати зухур ва равобити миёни ҳодисаҳои замони як султон ва султони дигар истисно менамояд [18, с. 141]. Муҳимияти ин сабки нигориш дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф дар асоси мутолиа, баррасӣ ва қиёси осори таърихи сершумор ҳаводиси замони ҳукумати сулолаҳои мусулмонро дар боб ё мақолаҳои ҷудогона менавишт. Аз назари маҳдудияти хронологӣ чунин бардошт мешуд, ки такмили минбаъдаи он аст, вале Фаришта ин корро бо сабки нави нигориш анҷом дод.

Аз сӯи дигар, чун қисми зиёди матолиби «Таърихи Фаришта» аз «Табақоти Акбарӣ» иқтибос шудааст, барои муҳаққиқ зарурати қиёси мухтавои ин ду асар пеш меояд, то саҳми Фариштаро дар густариши таърихнигории форсӣ мушаххас намояд. Фаришта дар қиёс бо Низомуддин Аҳмад дар муқаддимаи китоб ба бозтоби масъалаи офариниши олам, боварҳои қадимаи ҳиндувон, таърихи асотирии Ҳинд ва зухури ислом дар он билод рӯ меорад. Ба қавли таърихнигори тоҷик М. Олимов, Фаришта дар фазои дарборе (Бичопур) хидмат мекард, ки дар миёни мусулмонони ин минтақа ифтихори буҷопурӣ нисбат ба мусулмонӣ болотар меистод. Аз ин нигоҳ, Фаришта муқаддимаи китобашро ба зикри номи шоҳони ҳинду оғоз кард [10, с. 162]. Бар хилофи ин андеша, Фаришта дар муқаддимаи китобаш дидгоҳи суннати ҳиндувонро дар бораи мадори гардиши даврии олам (ҷархиши ҷаҳоргона: сатҷуг, тритаҷуг, дувопарҷуг, калҷуг) инкор карда, ба бовари ӯ мамлақати Ҳиндустон низ монанди дигар мамолики рубъи маскун ба дасти писарони Ҳинд ибни Ҳом ибни Нуҳ – Пураб, Банг, Дакан ва Наҳрвол обод шудааст. Ба назар мерасад, Фаришта бо зикри достони тӯфони Нуҳ ва корномаи ворисонаш меҳоҳад исбот намояд, ки Дакан аз қадим минтақаи мустақили Ҳинд буд. Фаришта дар идомаи достонаш ҳикоёту ривоёти замони ҳукумати шоҳони қадими Ҳинд – Кишан, Маҳороч, Кешуроч, Фирӯзрой ва дигаронро дар радифи шоҳони ориёӣ – Фаридун, Манучеҳр, Афросиёб ва Гуштосб зикр менамояд. Ин шеваи нигориш ба сабки таърихнигории Табарӣ шабоҳат дорад, ки ӯ «таърихи паёмбарону умматҳои дигарро дар канори таърихи ҳукуматҳо ва силсилаи шоҳони Эрон ривоят мекунад» [12, с. 118].

Ҳар мақолаи «Таърихи Фаришта» ба таърихи ҳукумати сулолаҳои алоҳида ё минтақаи маҳсуси Ҳинд ихтисос дорад. Фаришта дар мақолаи аввали асараш – шоҳони Лоҳур дар қиёс бо Низомуддини Ҳиравӣ таърихи Ҳиндро дар аҳди Ғазнавиён дар робита бо таҳаввулоти Мовароуннаҳру Хуросон, аз ҷумла таҳдиду лашкаркашии Қарахониён ба Хоразму Хуросон, тасаллути туркманони салҷуқӣ ва зухури қудрати Ғуриён муфассал инъикиос мекунад. Фаришта дар ин бахш чун дигар муаррихон аз куштору ғорати ҳиндувон ва футӯҳоти таҳрибкоронаи Маҳмуди Ғазнавӣ дар Ҳинд тавсиф мекунад, ки дар воқеъ ин амали султон ба фалсафаи адолати иҷтимоии ислом ихтилоф дорад. Ин амалкарди нодуруст боиси нафрати ҳиндувон шуда, ҳатто занон ба хотири ҳифзи нангу номус ва арзишҳои динии мардум тамоми даромадашонро аз фуруши зеваролот, ҷархресӣ ва муздӯрӣ ба сипоҳиён мефиристонданд, ки «ҳарч кунанд ва дар лавозими қитоли мусулмонон тақсир нанамоянд» [4, с.88].

Мақолаи дуввуми китоб – шоҳони Деҳлӣ ба таърихи ҳукумати сулолаҳои Ғуриён (1149–1215), Ғуломон (1206–1290), Хилчиён (1290–1320), Туғлуқшоҳиён (1320–1414), Сайидиҳо (1414–51), Лудиҳо (1451–1526) ва Темуриёни Ҳинд (1526–1857) бахшида шудааст. Фаришта ба мисли дигар таърихнигори мусулмон дар бораи таърихи қадими хиттаи Деҳлӣ огоҳӣ нашофт ва ин ҳалои иттилоотро бо асотир ва таърихи мухтасари хонадони Ғуриён пур кард. Дар «Таърихи Фаришта» аз замони ҳукумати Шайхобуддини Ғурӣ (1173–1206) дигар қолаби футӯҳотнависи Низомуддини Ҳиравӣ мушоҳида намешавад ва муаллиф дар пайравӣ ба шеваи нигориши «Равзату-с-сафо»-и Мирхонд дар радифи ҳодисаҳои таърихӣ ривоёти гуногун нақл мекунад. Ин равиш ба тамоюли таърихнигории муаррихон вобастагӣ дошт: Низомуддин Ҳиравӣ дар садаи он буд, ки ҳарчи зудтар ба инъикоси таърихи замони Темуриёни Ҳинд наздик шавад; Фаришта кӯшиш мекард, ки таърихи парокандаи Даканро дар радифи воқеоти Салтанати Деҳлӣ сабт намояд. Фаришта ҳангоми зикри салтанати Ҷалолуддини Акбар бо сабаби навишта шудани «Акбарнома»-и Абулфазли Алломӣ аз ин тамоюл даст кашада, дар бораи фаъолияти «Ибодатхона», «Мактабхона», ҷорӣ шудани «дини илоҳӣ» ва «тақвими илоҳӣ» чизе намегӯяд. Аз сӯи дигар, Фаришта норозигии

мансабдорону писарони Акбарро нисбат ба сиёсати «дини иллоҳӣ» баён намуда, аз нофармонии шохзода Дониёл дар бораи таҳриби масҷиди қалъаи Осир ва бунёди бутхона дар он ҷо ёдовар мешавад. Тавре аз ин навишта бардошт мешавад, афкори Фаришта ва доираҳои ҳукмрони Ҳинд ба қабули дини илоҳӣ, ки зербинои онро шариати ислом ва эҳтироми арзишҳои динҳои дигар ташкил меод, омода набуд. Аз ин назар К. А. Антонова, Фариштаро бисёр мазаммат менамояд, ки ӯ ба унвони таърихнигори ҳамзамони Акбар бисёр зери навиштаҳои дигар таърихнигорон қарор гирифта, дар мавриди иқдомоти ӯ матолиби тоза надорад [2, с. 11–13].

Фаришта ҳарчанд таърихнигори касбӣ набуд, вале «барои даст ёфтани ба ҳақиқи таърихӣ ва таъйини сикҳати онҳо ранҷи фаровон бар худ ҳамвор кардааст. Вай ҳангоми рӯёруӣ бо маводди зеҳнии манобеи қори худ воқеъбинии камназире ба ҳарч меҳнат [1, с. 119]. Вале бо вучуди ин ин дақиқкорӣ, дар «Таърихи Фаришта» баъзе номҳои чуғрофӣ, ашхос, аз қабилҳои Патхурой, Салакман, Воллин, Ариш, Ҳутали, Базул ва ғайра аз маъхазҳои таърихӣ нодуруст иқтибос мешаванд. Фаришта ҳангоми навиштани рӯйдодҳои таърихӣ бештар ба қавли дурусти таърихнигорон эътибор карда, дар бораи сикҳат ва ё сикҳи муҳтавои маъхазҳои таърихӣ чизе намегӯяд. Масалан, дар бораи Муҳаммад Ҳайдари Дуғлот менависад, ки ӯ дар китобаш («Таърихи Рашидӣ» «аз рӯи айнулякин шаммае аз наводири он ҳудуд (Кашмир) дарҷ намуда, мусаввиди ин авроқро чун эътибор бар сикҳати ақволи ӯст, дар ин нусхаи шариф сабт менамояд» [6, с. 442] Аз сӯи дигар, дар «Таърихи Фаришта» [6, с. 39, 432] баъзе нақди маъхазҳои таърихӣ мушоҳида мешаванд, ки онҳо бидуни зикри номи муаллифи «Табақоти Акбарӣ» [9, с. 534] ба ин асар иқтибос шудаанд.

Маъмулан, дар асрҳои миёна таърихнигорон гоҳ ба нусхаи ноқиси маъхазҳои таърихӣ даст ёфта, ба воқеияти таърихӣ ва амали афрод дуруст баҳо дода наметавонианд. Фаришта, низ зимни баёни ҳуҷуми Тармаширин ба Ҳинд (1328–1329) ба чунин лағзиш роҳ дода, менависад, ки «Зиёи Баранӣ аз мулоҳазаи рӯзгор ин воқеаро дар таърихи хеш марқум насохт» [7, с. 134]. Вале бар асоси тадқиқоти илмии имрӯза ҳодисаи ҳуҷуми Тармаширин дар нусхаи комили «Таърихи Фирӯзшоҳӣ»-и Баранӣ сабт ва баъдан дар таҳрири дуввуми китоб ҳазв шуда буд [15, с. 217], ки Фаришта ба мисли дигар таърихнигорон дар даст надошт.

Гоҳ инсон эҳсос мекунад, ки бештари таърихнигорон нисбат ба ҳамкороне, ки «таърихҳо гирд наёвардаанд» бо чашмоне бозтар ба воқеиятҳо нигаристаанд. Ба ҳар ҳол, эҳтимол дорад чунин эҳсосе натиҷаи маҳзи ин воқеият бошад, ки таърихнигорон маҷоли сухан гуфтан аз рӯйдодҳо ва шахсиятҳои воқеиро доштанд, фурсате ки дар бештари маворид барои донишмандони дигар пеш намеояд. Бештари таърихнигорон чикҳати такмили қори таърихӣ хеш ниёзманди тамоси бузургони аср ва қасоне буданд, ки метавонианд иттилоти заруриро дар ихтиёри онон қарор диҳанд ва бад-ин сон аст, ки ба ҷуз истисноҳое маъдуд навиштаҳои таърихӣ танҳо замони ҳуди муаллифро дар бар мегирифт [11, с. 74] Фаришта низ барои ошкор кардани воқеияти ҳодисоти замон бештар ба қавли «шоҳидони замон» рӯ меовард. Нақли қавли «шоҳидони замон» дар «Таърихи Фаришта» ба шакли мустанад ва ривояти мардумӣ дарҷ меёбанд. Аз ҷумла, воқеаи тасарруфи қалъаи Орис (пойтахти Форуқиён) бар асоси хотироти мустанади ду нафар дарбориёни Форуқиён – Осафҳони Мирзоҷаъфар, Муҳаммад Шариф ва девондори шохзода Дониёл Осафҳон хоҷа Абулҳасани Турбатӣ зикр мешавад [8, с. 420]. Аз сӯи дигар, ривояти мардумӣ аз забони шоҳидони «содикулқавл» баён шуда, аксаран чанбаи асотирӣ доранд. Масалан, Фаришта аз қавли як тоҷири бичопурии «содикулқавл» ривотеро дар бораи вучуди ду фили сафед дар сарқори подшоҳи қазираи Пегу меорад, ки гӯё «ҳамин, ки яке аз аз он ду фил мемирад, дар чангал ба ҳукми Қодири бечун фили сафед пайдо мешавад» [4, с. 219].

Ҳамчунин «Таърихи Фаришта» барои бозтоби асли баромади ҳонадони шохони Ҳинд ва дигар рӯйдодҳо аз «таърихи гуфторӣ» истифода мешавад. Аз он ҷумла, Фаришта аслу насаби дудмони Туғлақшоҳиёнро аз гуфтори мардуми маҳаллӣ ривоят мекунад, «ки эшонро рағбате ба хондани таърихи подшоҳони Ҳиндустон буд» [7, с. 130]. ӯ бар асоси ин ривоят ба натиҷа мерасад, ки падари Фиёсуддини Туғлуқшоҳ аз васлати ғуломи дарбори Фиёсуддини Балбан – малик Туғлуқ бо духтари мардуми Ҷат ба дунё омадааст. Ин ривояти Фаришта дар баъзе тадқиқоти муосир, аз қабилҳои «История Индия» [13, с. 170] иқтибос мешавад.

Чунонки аз шарҳи аҳволи муаллифи «Таърихи Фаришта» бар меояд, вай монанди дигар ҳамкасбони мусулмони худ таърихнигори касбӣ набуд ва асарашро ба хотири алоқаи фавқулодааш ба илми таърих таълиф кард. Зеро ба таври қуллӣ таърихнигорӣ ба лиҳози манзалаташ дар таълиму тарбияти исломӣ риштае набуд, ки мутахассисон ва омилони он аз он иртизоқ кунанд [11, с. 68]. Мақсади Фаришта чун мусаннифони пешин ва пасин «аз тасвиди ин авроқ чоизаи динору дирам нест», балки ӯ ба фармони мамдуҳаш китоберо таълиф мекард, ки «ҷомеи қазоёи тамоми салотини Ҳиндустон бошад» [7, с. 61]. Фаришта

чун дигар мансабдорони дарбор васоили рӯзгорашро аз ҳисоби ҷогир таъмин мекард. Ба қавли А. Зарринқуб, бисёре аз муаррихон агар осоише доштанд ба хотири он будааст, ки гузашта аз унвони муаррих дар дастгоҳи фармонравоёни хеш унвони дигар доштаанд [3, с. 10]. Таърихнигори касбӣ набудани Фаришта маънои онро надорад, ки муаллиф аз шева ва аҳкоми таърихнигорӣ беҳабар буд, балки ӯ кушидааст тамоми шароит ва меъёрҳои суннати таърихнигориро комилан риоя намояд.

Фаришта дарк карда буд, ки агар минтақаҳои алоҳидаи Ҳиндро ба мисли Низомуддин Аҳмад дар қолаби воҳиди сиёсӣ-ҷуғрофӣ тавсиф намояд, такмили таърихи Молва, Хондиш, Бангола, Кашмир, Синд ва Мултон дар шароити ҳамроҳшавии онҳо ба қаламрави Темуриёни Ҳинд имконнопазир мешавад. Пас, ӯ сабки нигориши «Таърихи Фаришта»-ро каме тағйир дода, нигориши таърихи маҳаллии Ҳиндро дар қолаби минтақаи ҷуғрофӣ ба роҳ монд. Ин сабки нигориш ба Фаришта имкон медод, ҳангоми навиштани таърихи минтақаи ҷуғрофӣ аз маҳдудии хронологӣ хориҷ шуда, мавзуоти муҳиммеро чун авзои иқлиму табиат, эътиқоди мардум, густариши ислом ва вазии сиёсии мулкҳо дар аҳди Темуриёни Ҳинд ва ғайра ба асараш изофа намояд. Фаришта бо истифода аз ин сабки нигориш таърихи мулкҳои алоҳидаро, ба истиснои Гучарот такмил кард.

Фаришта зеро таъсири таърихнигории форсӣ воқеаҳои таърихро бар асоси замони ҳокимияти фармонравоён нигошт. Ба қавли муҳаққиқи бузург Роузентал Ф., ин шева дар таърихнигории Шарқии бостон, юнонӣ-байзонасӣ (византиягӣ) шинохта шудааст. Вижагии боарзи исломии он инояти хос ба масоили ахлоқӣ ва идорӣ мебошад. Эҳтимол дорад ин масъала нишона ва мазҳари нуфузи таърихнигории миллии эронӣён бошад, ки аз тақсими таърих бар ҳасби даврони фармонравоён пайравӣ мекардаанд. Шояд мусулмонон дар натиҷаи тамоси аввалия бо таърихнигории эронӣ бо асли густурдатари тақсимбандии адвори таърихӣ бар ҳасби дудмонҳо ошно шуда бошанд [11, с. 106]. Дар «Таърихи Фаришта» маъмулан ҳодисаҳои таърихӣ бо сабки ягона бар асоси ҳокимияти фармонравоён бозтоб мешаванд: тахтнишинӣ, хондани хутба, сарқуби рақибони сиёсӣ, лашкаркашӣ ба минтақаҳои атроф ё бартараф кардани он, тавсифи ахлоқи атвори шох, сабти солу моҳи фавти ӯ ва баъзан дилбастагиаш ба илму фарҳанг. Аз сӯи дигар, татбиқи ин сабк дар таърихнигории маҳаллии Ҳинд мушкилоти зиёд дошт. Фаришта дар шароити таърихи муштарак доштани минтақаҳои таърихӣ ба такрори ҳаводис рӯбарӯ мешавад, ки аз зикри он сарфи назар карда наметавонист. Маъмулан, ӯ дар чунин ҳолат барои риояи солноманигорӣ аз рӯйдодҳои таърихӣ ёдоварӣ карда, шарҳи муфассали онҳоро бо ишороте чун дар маҳалли худ «мазкур» [5, с. 209, 538], «навишта» [5, с. 214], «мастур» [5, с. 243] хоҳад шуд ва ё дар маҳалли худ «тахрир ёфта» [5, с. 442], «ба шарҳи басти он кӯшида» [5, с. 554] ва ғайра ба дигар мақола ё раваза ҳавола мекунад. Мушкилоти дигар дар солноманигорӣ шарҳи ҳодисаҳои таърихӣ аст, ки онҳо чандин сол идома меёфтанд. Масалан, дар «Таърихи Фаришта» мо ба ҳодисаи лашкаркашии Одилшоҳиён ба Малибор рӯбарӯ мешавем, ки Фаришта соли 1582 аз оғози он ёдовар шуда, хотимаи онро баъди зикри чандин рӯйдодҳои дигар дар соли 1588 тавсиф мекунад» [5, с. 204–215]. Фаришта шоҳро ба унвони сояи Худо дар замин тавсиф мекунад, вале ба мисли Абулфазли Байҳақӣ ва Зиёуддини Баранӣ масъалаи ниғаҳдорӣ ҳокимиятро ба маҳорати сиёсӣ ва ҳулуқи атвори фармонравоён мансуб медонад. Фаришта ҳангоми шарҳи шеваи мамлакатдорӣ Муртазои Низомшоҳи I (1554–1565) ба нуктаи ҷолиб ишора мекунад, ки «дар ҳеч як аз кутуб ба назар наёмада, ки подшоҳро шонздаҳ сол кас набинад ва ҳалал дар салтанати ӯ роҳ наёбад» [5, с. 409].

Фаришта таърихнигори озодандеш аст ва дар афкори ӯ ғалабаи таассуби мазҳабӣ дида намешавад. Масалан, ӯ дар Бичопур аз хутба хондан ба номи аиммаи исношара ёд карда, менависад, «бо вучуди ин ҳол аз ғояти забту хушёрӣ чуҳҳоли шиаро андозаю ёрои он набуд, ки нисбат ба саҳобаи кироми ҳазрати хайруланом ба лафзи ҳақорат сароҳатан ё киноятан бар забон ҷорӣ созанд ... аз он сабаб таассуб аз миёни сунниёну шиийён ба қулӣ зоил гашта ва уламои мазҳаби ҷаъфарӣ ва фузалои ҳазароти ҳанафию шофей чун ширу шикар бо ҳам омехта, бисоти мубоҳасату мунозаат дарнавардиданд» [5, с. 34]. Аз сӯи дигар, дар «Таърихи Фаришта» эҳсосоти инфиродии муаллиф роҳ ёфта, Фаришта аз рақибони ғарибон – ҳабашиёну даканиён ба унвони мардуми арозил ёд мекунад, ки «говро аз хар фарқ намекарданд ва заминро аз осмон тамиз наменамуданд, фурсат дида, ба анвои ҳилаву макр худро дохили муҳиммоти салтанат гардониданд, маҷмае ва анҷумане ба ҳам расониданд» [5, с. 213]. Ин навиштаи Фаришта хилофи воқеияти таърихи Дакан аст, зеро ғарибон низ баробари рақибонашон дар низоъҳои дохилӣ ва тағйири низоми сиёсии ин минтақа дахил буданд.

Яке дигар аз вижагиҳои «Таърихи Фаришта» тавачҷуҳ ба одоби русум, эътиқодоти оини ҳиндувон аст, ки дар камтар асаре метавон мушоҳида кард. «Гӯянд, дар кешии ҳиндувон он аст, ки ҳар рӯй, ки ду навбат аз мусулмонон шикаст ёбад ё асир шавад, дигар шоистаи

подшоҳӣ набошад ва гуноҳи ӯ ба чуз он, ки худро дар оташ бисӯзонад, пок нашавад» [4, с. 25]. Аз сӯи дигар, «Таърихи Фаришта» ба осори тазкиравӣ шабоҳат дорад, ки он дар бораи омӯзиши шарҳи ҳоли намояндагони илму фарҳанги мардуми тоҷик, интиқоли унсурҳои фарҳангу тамаддуни Мовароуннаҳр, Хуросон густариши забони форсӣ, ташаккули доираҳои адабии Дехлӣ, Гулбарга, Бичопур, Гулканда, Гучарот, Кашмир, густариши таълимоти Сухравардия ва Чиштия муассир аст.

Дар замони зиндагии Фаришта дар насри форсӣ-тоҷикӣ истифодаи такалуфот ва таъбироти шоирона, суҳанпардозҳои тавил, таъбирҳои арабӣ, тақлиди тарзи баёни арабӣ авҷ мегирад. Аз ин ҷиҳат, таърихнигор кӯшиш менамояд, ки ба ҷои таъбирҳои зиёди арабӣ аз вожаҳои хосси форсӣ-тоҷикӣ истифода намояд. Тибқи баёни худи муаллиф «Таърихи Фаришта» аз зебу зинати такалуфоти муншиёна орий аст» [7, с. 3]. Аммо дар муқаддимаи китоб ва дар баъзе ҷо ҳангоми мадҳи мамдуҳаш Иброҳими II Одилшоҳ тибқи расми он замон аз сачъ, оёти Қуръонӣ, аҳодис, ақвол ва ашъор истифода бурдааст.

Аз навиштаҳои боло метавон чунин бардошт кард, ки «Таърихи Фаришта» як асари таркибӣ ва таълифӣ аст. Фаришта рӯйдодҳои таърихии Ҳондиш, Лоҳур ва Малиборро бори нахуст дар мақолаи алоҳида дарҷ карда, таърихи минтақаи Даканро бар асоси қавли шоҳидони замон, маъхазҳои нави хаттӣ, асноди расмӣ ва мушоҳидоти шахсиаш такмил дод. Аз ин нигоҳ, Фаришта дар густариши таърихнигории форсӣ таъсир гузошта, бахусус Иброҳими Забирӣ муаллифи «Таърихи Бечопур» мусаммо ба «Басотину-с-салотин», Хофихон дар таълифи «Мунтахабу-л-лубоб» ва муаррихи ҳинду Бандаробан муаллифи «Лубу-т-тавориhi Ҳинд» аз «Таърихи Фаришта» ба таври фаровон истифода карда, ба арзиши таърихии он ҳамчун сарчашмаи дасти аввал дар нигоштани таърихи Дакани Ҳинд қоиладардидаанд. Ҳарчанд Фаришта як таърихнигори касбӣ набуд, вале тавонист дар заминаи омезиш додани сабки ниғориши «Равзату-с-сафо» ва «Табакоти Акбарӣ» дар таърихнигории маҳаллии Ҳинд сабки нав ба вучуд овард. Ин сабки ниғориш ба Фаришта имкон дод, ҳангоми навиштани таърихи минтақаи чуғрофӣ аз маҳдудаи хронологӣ хориҷ шуда, мавзуоти муҳиммеро, аз қабилҳои авзои иқлиму табиат, эътиқоди мардум, густариши ислом ва вазъи сиёсии мулкҳо дар аҳди Темуриёни Ҳинд ва ғайра ба асараш изофа намояд. Аз сӯи дигар, таърихи минтақаҳои алоҳидаро дар алоқамандӣ бо рӯйдодҳои мулкҳои дигари Ҳинд ва Хуросону Мовароуннаҳр навишта, бо шеваи хос аз бозтоби такрорӣ ҳодисаҳо худдорӣ намуд. «Таърихи Фаришта» аз ҷониби як таърихнигори озодандеш бо забони сода ва раван ниғориш ёфта, то ба ҳол ба унвони шоҳкории насри форсӣ-тоҷикӣ дар миёни доираҳои илмӣ кишварҳои ҷаҳон шуҳрат дорад.

АДАБИЁТ

1. Азиз А. Таърихи тафаккури исломӣ дар Ҳинд/ А. Азиз. Тарҷумаи Н. Лутфӣ, М. Ҷ. Ёҳақӣ. – Техрон: Кайҳон, 1367. 461 с.
2. Антонова К. А. Очерки общественных отношений и политического строя монгольской Индии времени Акбара (1556-1605) /К. А. Антонова. М., Изд. Академии наук СССР, 1959. 283 с.
3. Зарринқуб А. Таърих дар тарозӯ/ А. Зарринқуб. – Техрон: Амири Кабир 1388 ш. 323 с.
4. Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта, бо тасҳех, таълиқ, тавзеҳ ва изофоти Муҳаммадризо Насирӣ. Ҷ. 1. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1387. 802 с.
5. Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта, бо тасҳех, таълиқ, тавзеҳ ва изофоти Муҳаммадризо Насирӣ. Ҷ. 3. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1393. 685 с.
6. Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта, бо тасҳех, таълиқ, тавзеҳ ва изофоти Муҳаммадризо Насирӣ. Ҷ. 4. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1394. 1189 с.
7. Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта. Ҷ. 1. Нувалкишур. 1883. 376 с.
8. Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта. Ҷ. 2. Нувалкишур. 1883. 420 с.
9. Низомуддин Аҳмад. Табакоти Акбарӣ, ба тасҳеҳи мавлавӣ Ҳидоятӣ Ҳусайн. Ҷ. 3. Калкутта: Анҷумани осиеи Бангола. 1935. 546 с.
10. Олимов М. А. Отражение индусско-мусульманского взаимодействия в историографии Великих Моголов/ М. А. Олимов //Индийские исследования в странах СНГ. М., 2007. С. 145–174.
11. Роузентал Ф. Таърихи таърихнигорӣ дар ислом/ Ф. Роузентал Тарҷумаи Озод А. – Машҳад, 1365.
12. Салим Р. Замон ва таърих (паҷӯҳише дар заминаи таърихшиносӣ ва таърихнигории исломӣ)/ Р. Салим. Тарҷумаи Тоҳирӣ А. Н. ва Ҳусравӣ Л. Техрон: Китоби тут, 1339 ш. 244 с.
13. Синха Н. К., Бенерджи А. Ч. История Индия/ Н. К. Синха, А. Ч. Бенерджи. Пер. с англ. Степанова Л. В., Ястребовой И. П., Княжинской Л. А. М., Иност. лит, изд. 4-е доп. 1954. 442 с.
14. Mukhia N. Historians and Historiography during the Reign of Akbar. New Delhi, 1976. 141 p.
15. Siddiqui I. N. Indo-Persian Historiography to the Fourteenth Century/ I. N. Siddiqui New Delhi, Primus Books. 2014. 260 p.

ОСОБЕННОСТИ И СТИЛЬ СОЧИНЕНИЯ «ТАЪРИХИ ФАРИШТА» («ИСТОРИЯ ФЕРИШТЫ»)

Мухаммед Касим Хинду-шах Астарабади является одним из великих персоязычных историков Индии XVII-го века, который после сочинения своего труда «Тарих-и Феришта» более известен среди исследователей под псевдонимом Феришта. Несмотря на то, что он не был персональным историографом, но на основе знакомства с традициями школы историографии Герата и Дели, особенно под влиянием «Раузат-ас-сафа» и «Табакат-и Акбари» написал свою книгу «Тарих-и Феришта», оказавшее большое влияние на развитии фарсиязычная историография Индии. Впоследствии его труд был по достоинству оценен последующими исследователями. В данной статье изучены особенности исторических взглядов Феришта с точки зрения достижения современной историографии.

Ключевые слова: историография, историограф, профессиональный историограф, историческая действительность, правдивый, устная история, краеведение.

THE FEATURES AND WRITING STYLE OF «TARIKH-E FERESHSTA»

Muhammad Qasim Hindushah Astarabadi is one of the great Persian historians of India, XVII- th century, which, after writing his work «Tarikh-e Fereshta», better known to researchers under the pseudonym Fereshta. Despite the fact, that he was not a professional historian, but on the basis of connection with the traditions of the school of historiography Herat and Delhi in particular under the influence of «Ravzatu-s-Safa» and «Tabaqat-i Akbari» wrote his book «Tarikh-e Fereshta» which had a great influence on development of historiography in India. Later, his work was appreciated by subsequent researchers. In this article studied the characteristics of historical views Fereshta terms of the achievements of modern historiography.

Key words: historiography, historiographer, professional historian, historical reality, truthful, oral history, local history.

Сведения об авторах:

Амиршохи Нурмухаммад Курбонзода - Главный редактор Главной научной редакции Таджикской национальной энциклопедии. **Тел:** (+992) 907561958 **E-mail:** amirshohi@mail.ru;

Хусайнов Саидджалол Саймахмудович – заведующий Редакцией истории Главной научной редакции Таджикской национальной энциклопедии. **Тел:** (+992) 935219225. **E-mail:** Saidjalol83ru@rambler.ru

About the authors:

Amirshohi Nurmuhammad Qurbonzoda – Chief of The main scientific Editorial office of the Tajik National Encyclopedia. **Tel:** (+992) 907561958 **E-mail:** amirshohi@mail.ru;

Husaynov Saidjalol Saymahmudovich – Head of history department of The main scientific Editorial office of the Tajik National Encyclopedia. **Tel:** (+992) 935219225. **E-mail:** Saidjalol83ru@rambler.ru

УДК 902.7 (575.32)

ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ЖЕНСКИХ ПЛАТЬЯХ ПАМИРА В КОНЦЕ XIX - СЕРЕДИНЕ XX ВВ

Ёгибекова Б.Т.

Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

В отличие от равнинных районов, в районах Горного Бадахшана сформировались традиционные платья малой ширины. Связано было это с тем, что в горах использование широких платьев было некомфортабельно, они мешали движению. С другой стороны, здесь прежде господствовала поголовная нищета, которая заставляла экономить во всем, в том числе в ткани, расходуемой на одежду.

В Дарвазе, на границе Припамирья, использовались и широкие, и узкие платья. Широкими образцами пользовались, как правило, пожилые женщины, а молодые зачастую ходили в узких, обтягивающих фигуру, платьях. Среднее значение ширины стана дарвазского женского платья составляло всего лишь 35-40 см. Встречались платья, в которых ширина стана составляет 30 см и даже чуть меньше. Для сравнения, укажем что в Бухаре и Кулябе этот показатель составлял 60-65 см, в Худжанде - 60 см, в Истаравшане и Исфаре - до 80 см [14, с.25]. К узкому стану пришивали с двух сторон боковые клинья узкие вверху и очень широкие у подола. Тем самым достигалась большая расклешенность платья книзу. Рукава также отличались значительной скошенностью. Они были очень широкими у основания и очень узкими у кисти [15, с.144].

Платья шили из гладких и узорчатых тканей. Среди гладких тканей особым спросом пользовались материи разных оттенков красного, розового, бордо и желтого цветов. Узорчатые материи (сатины и ситцы) подбирались так, чтобы в узоры сочетались яркие цвета на ярком же фоне.

Большой популярностью пользовались платья из белой ткани *куртачи*. На такие платья нашивали нагрудник *шоинак* – фигурно вырезанный кусок *карбоса* длиной 30 x 45 см, орнаментированный вышивкой. Внизу *шоинак* заканчивался треугольником или половиной шестигранника. На платье делали полукруглый вырез для шеи, соответственно которому делалась и форма верхней части нагрудника. От этого выреза слева вниз или вдоль плеча делали вертикальный надрез для надевания и снятия платья. Надрез обшивали кантом из цветного материала и оснащали завязками или застежкой на пуговицу.

В платьях с нашивным передом *шоинак* нашивали вышитые полоски и на концы рукавов. Ширина нашиваемого обшлага *сари остин* составляла 4-6 см. Кроме того, на участке между локтем и конца рукава нашивают поперечные вышитые полоски *чобик*. Изначально в этих местах, на расстоянии 20-25 см от конца рукава выполняли поперечный разрез, украшенный вышивкой. Через эти прорезы, также называемые *чобик*, девушка продевала руки во время домашней работы. В последующем разрезы перестали делать, но сохранилась традиция украшать эти места вышивкой.

Нашивные передами украшали также платья с вертикальным разрезом ворота. Этот вид нагрудника называется *нешак* и имеет треугольную форму. Он состоит из двух полосок вышитого *карбоса*, размеры каждой полоски примерно 45 x 8 см. Внизу полосы сшиваются вместе и заканчиваются кисточкой.

Большее распространение в Дарвазе для отделки вертикального разреза ворота получила нашивная узорная тесьма *шероза, зияк*. Она представляет собой две параллельно идущие полосы тесьмы длиной 80-100 см и шириной 4-5 см каждая. Внизу эти полосы сшиты вместе на расстоянии примерно 40-50 см, после чего они разъединяются и идут вместе вверх, вдоль вертикального разреза ворота платья.

Среди замужних женщин существовала также традиция вместо *шерозы* нашивать две полосы черной ткани такого же размера с пришитыми на них серебряными круглыми бляшками *ситора* и полумесяцами *каджак*, иногда в их сочетании с монетами. Стремление к ношению таких украшений на платье было вызвано тем, что в них находила отражение вера в оплодотворяющую силу небесных светил [6, 239].

Шелковые платья шили из очень тонкой материи *казин*, затем уже сшитое платье орнаментировали окрашиванием способом перевязки – *гулбаст*.

Повсеместно были распространены, кроме того, праздничные платья, украшенные вышивкой непосредственно на ткани платья. Материю под вышиваемое платье подбирали хлопчатобумажную, яркого красного или розового цвета.

Украшали вышивкой, как правило, только рукава или их концы *саростин*, иногда вышивку наносили на концы рукавов и подол. Реже вышивали узор на передо платья. Вышитая полоса на конце рукава могла иметь различную ширину – от 12 до 30 см. Когда вышивали весь рукав, ширина вышивки составляла до 60 см и доходила до основания рукава. Когда вышивали концы рукавов и подол, ширина вышивки на обоих участках платья принималась одинаковой – около 30 см.

Платья со сплошь вышитым передом были наиболее эффектными, их надевали в праздники и торжественные дни, например на свадьбах. Такие платья в обязательном порядке имели в своем свадебном гардеробе невесты.

Иногда вышивку на перед платья наносили не сплошь, а только на его верхнюю часть. В этом случае платье напоминало рубаху с нашивным нагрудником *шоинак*.

Часто встречались платья, перед которых был оформлен вышитым узором. Более того, вышивка на подоле платья выполнялась не только в его передней части, а могла захватить и

боковые клинья. Изредка можно было встретить платья, украшенные вышивкой, как впереди, так и задней части. Вышитый узор платья мог быть, как растительным, так и геометрическим. Более того, в узорах преобладали геометрические мотивы. Например, главными композиционными элементами в нагруднике платья *шоинак*, были крупные ромбы, сплошь заполненные внутри одним цветом или с размещением там других фигур. Встречаются образцы местных вышитых платьев *чакан*, на которых перед, концы рукавов и подол оформлены цепочками крупных разноцветных ромбов с внутренней проработкой каждого из них. Ромб символизирует женское начало. Его изображение, как и растительных узоров, символизирует идею плодородия. Эти орнаменты несут охранную функцию и служат оберегом [6, 239].

На многих платьях внизу, вдоль подола, делали складки шириной в 2-3 см. Такие платья называют *дудомана*, хотя число таких складок могло дойти до 5-6. Изначально их делали как запас на случай усадки ткани, но со временем традиция делать складки приобрела характер моды. Значительное число складок собирали на платьях из *карбоса*, достигая так эффекта гофре. Их получали путем механической и влажно-тепловой обработки, без закрепления швом. Складки располагались на стане, на участке от груди до подола, а также по всей длине рукавов. После стирки приходилось делать складки заново [15, 146].

Нижнее платье *куртаи тагнуши*, надеваемое под вышитое, шили из белой хлопчатобумажной ткани. Материал платья был гладким или с мелкими цветочками. Оно оснащалось преимущественно стоячим воротом, выступающим через вертикальный разрез ворота верхнего платья *куртаи пейчокак*. К концам рукавов нижнего платья пришивали концы *саростин* – кусок другой ткани, оформленные вышивкой. Рукав нижнего платья с *саростином* закрывал всю кисть руки. Перед стиркой *саростин* отсоединяли от рукава с целью предохранения линьки шелковых вышивальных нитей.

Рукава верхнего платья были короче рукавов нижнего платья. В старину женщины носили нижнее платье *куртаи китфак*, без воротника. В них от выреза для шеи шел горизонтальный разрез вдоль правого плеча. По краям такой разрез ворота обшивался каймой *магзи* и завязывался на нитяные завязки.

Одновременно с распространением нижних платьев со стоячим воротником с оборкой и без него стали распространяться и отложные воротники - *лабгардон*. К разрезу ворота верхнего платья воротник, как правило, не пришивали. Вместо этого, по краям разреза ворота подшивали снизу вставку из другой ткани.

После присоединения Дарваза к Бухарскому эмирату в 1878 году и появления в Калаи-Хумбе бухарского бека в центральных дарвазских селениях начали распространяться платья широкого покроя. Платья на кокетке здесь начали шить в 1950-х годах [15, 145].

Женские платья язгулемцев - *оврати каут* была по покрою похожа на дарвазскую и несколько отличалась от мужской рубахи. В частности, она была длинее (ниже колен), вертикальный разрез - *нас-қафо* горизонтальной горловины находился не с краю (у какого-либо плеча), а посередине. Края этого разреза окантовывали полосой из другой ткани и украшали вышивкой. Вышитый узор в виде буквы «Х» исполнялся цветными нитями. У шеи края ворота платья сводились вместе, как на мужских рубахах, тесемками. На некоторых платьях по периметру подола пришивали складчатую полосу - *завг*. На спинку на участке между лопатками иногда нашивали прямоугольный кусок другой ткани, что служило для предупреждения истирания от постоянного соприкосновения с косами.

Покрой платьев в Язгулеме была одинаковой для всех возрастов, включая маленьких девочек и пожилых женщин. В этом заключалась их особенность, так как, к примеру, в соседнем Дарвазе платья имели возрастные отличия. Интересно, что даже в конце 1950-х годов, когда женскую одежду уже шили сплошь из фабричных материй, эта особенность туникообразного покроя язгулемских платьев домашнего пошива все еще сохранялась.

Широко распространившиеся по всей Средней Азии платья городского покроя в магазинах Язгулема впервые появились в 1947 - 1948 гг. Речь идет о широких платьях в большинстве своем шелковых, с кокеткой и отложным воротником. В таких платьях первыми стали ходить девушки и молодые женщины [8, 30-36; 9, 100].

В Рушане и Шугнани, как отметил, М. С. Андреев, до революции женщины, подобно местным мужчинам, носили только шерстяную одежду. Платье из хлопчатобумажной ткани было редкостью, его надевали только невесты в дни свадьбы. Одним и тем же платьем пользовались несколько невест. Очередная невеста ходило в нем только три дня, после чего возвращала его хозяйке платья [1, 250].

Хотя такое мнение М. С. Андреева не согласуется с заметкой В. С. Коржинского от 1898 г., который назвал материал рубахи и шаровар рушанских и шугнанских женщин «мата», что

в то время означало простейшую суровую ткань из хлопка – *карбос* (бязь). Указывая на белый цвет этой ткани, он отмечает ее суровый оттенок, хотя из-за толстого слоя грязи она выглядела серым [7, 68]. Эти сведения означают, что в конце XIX в Рушане и Шугнани хлопчатобумажная нательная одежда (платья и шаровары) была распространенной. Об изготовлении в Рушане одежды, причем исключительно женской, писал чуть раньше и В. Баньковский. Однако он делает замечание о том, что здесь многие жители понятия не имеют о существовании маты [2].

В 1885 году Д. Иванов зафиксировал, что в этих местах использовались длинные женские платья без обшивки краев широкого разреза ворота, который располагался посередине передней части. При ношении платье не опоясывалось. В тканях для одежды искусственными цветами и отбеливанием не пользовались, а естественный вид тканей выглядел разными оттенками естественного белого цвета [5, 648, 657].

Под названием *курта* подразумевали хлопчатобумажное платье, которое до 1930 г. по крою не отличалось от шерстяной рубахи - *гилем*.

По материалам начала XX века, в Рушане и Шугнани женские платья шили из шерстяной домотканины и называли их *гилем* или *гилеминкурта*, по названию используемой материи. Примечательно тот факт, что в Средней Азии ношение женских платьев из шерстяной ткани было характерно только для таджиков Памира.

Рукав такого платья полностью закрывал кисть руки или был длиннее на 10-15 см. Рукава на конце были узкими. Разрез ворота на всех видах местных платьев был вертикальным - *ростовгиребон*. Платья были длинными [12, 464].

Особенность платьев местного образца - сильная расклешенность книзу. С этой целью боковые клинья сильно раскашивали. Например, ширина боковины сверху могла быть 25, внизу – 70 сантиметров [3, с.145]. Столь значительное расширение памирских женских платьев книзу связывают с влиянием культуры одежды Северной Индии [13, с.196].

Также были распространены платья *чагчин*, содержащие поперечные складки по всей длине рукавов. Их делали, используя специальную форму, после чего рукава смазывали изнутри мучным клейстером. Такие мелкие складки делали и внизу, на подоле. Очевидно, расход ткани на пошив рубах со складками был значительный.

Кроме того, шили платья *миёнчин* со складками у подмышки. Для этого боковые клинья сверху делали более широкими, чем обычно. При зашивании их к стану образовывались складки, которые сшивали несколькими строчками. В результате платье получалось узким в верхней части и широкой у подола. Примечательно, что в Средней Азии платья со складками у подмышки шили только таджики Памира. До 1940-х годов эти платья носили только молодые женщины, после (до 1960-х годов) ими стали пользоваться и пожилые женщины.

В Хуфе все женщины носили туникообразную рубаху *гилем*, сшитую из белого сукна *рагза*. Ее покрой был таким же, как и в других местах. Прежде ее шили без ластовиц под подмышками. Дополнение рубахи этой деталью было заимствовано у шугнанских мастериц в конце 1920 - начале 1930-х годов. На рубахе с вертикальной горловиной - *куртаи тоқдор* с двух сторон разреза ворота делали отверстия, в которые пришивали концы тесемок - *тоқ*. После надевания рубахи тесемки привязывали, чтобы закрыть горловину.

В нарядных платьях на края разреза ворота нашивали черные тесемки - *шероз*. Две широкие тесемки, ширина каждой по 3-4 см, сплетенных из мягких шерстяных нитей, сходились внизу горловины платья вместе и оканчивались кисточкой. Каждую тесемку не плели такой широкой, ее получали расположением по соседству нескольких узких сплетенных шнуров их пришиванием друг к другу. В 1940-х годах на платьях помимо тесемок черного цвета можно было видеть также красные и пестрые (с красно-белыми полосками) шерозы.

К особенно нарядным тесемкам пришивали тонкие серебряные пластинки, которые чередовались с перламутровыми пуговицами. Такие шерозы, называемые *садафи гиребон*, были очень дорогими. По сведениям А. К. Писарчик, в обмен на пару таких тесемок предлагали быка идойную корову. Они встречались также в Дарвазе и Кулябе.

В начале XIX в. отдельные женщины, преимущественно жены ишанов, имели белые шелковые шаровары. Шелка в этих районах производили очень мало, только в Рушане и Шугнани. Ввоз разноцветных шелковых материй и полушелковых адрасов на Памир из Бухары начался лишь в конце указанного столетия.

Во времена шугнанских шахов из Кашгара в долину Хуфа привозили небольшое количество хлопчатобумажной домотканины - *хивинч*. Из нее шили белые женские платья - *курта*. В 1880-х гг. после нашествия афганцев в регион стали поступать ичные ткани, по

большей части белого цвета. Однако широкое распространение таких материй произошло после революции.

В силу бедности до революции здесь почти все женщины пользовались лишь одной рубахой, естественно шерстяной, которую носили и летом и зимой.

В первой половине 1940-х годов стали распространяться платья нового покроя - куртаи чиндор. Такое платье шили из белой ткани с образованием складок. Его стоячий воротник обшивали цветным кантом. Вертикальный разрез ворота украшала нашивная тесьма. Концы рукавов оканчивались пришитыми обшлагами, которые были украшены цветным кантом или скромной вышивкой. Такими платьями вначале стали пользоваться молодые женщины, преимущественно жены местных учителей и колхозницы. Постепенно они стали весьма популярны.

В это время в Рушане в одежде девочек можно было встретить платья, сшитые из комбинации двух тканей двух цветов - кофта была цветной, юбка - белой.

Ставшими широко популярными в равнинных районах платья *кукрак-бурма* на Памире можно было встретить лишь в областном центре - Хороге. Их шили в артелях и продавали через магазины. В них ходили хорогские служащие (учительницы, медицинские работницы) и жены государственных служащих. Магазины также стали обеспечивать горцев скромными платьями со стоячим воротником, но ими в первой половине 1940-х годов пользовались лишь женщины пожилого возраста. В целом, это десятилетие было временем, когда артельная одежда интенсивно занимала место традиционной одежды [10, 407-409].

В Вахане, по словам Гордона (1874), женщины ходили в белых рубахах из суровой хлопчатобумажной ткани. По возможности они старались шить себе одежду из более роскошных материй, которые привозили из Яркенда [4, с.23]. Здесь платья носили без опояски [11, с.64].

В Ишкашине шерстяные или хлопчатобумажные платья со сборками под мышками называли *шави*. Праздничные и свадебные платья *шави* украшали вышитыми тесемками по краям вертикального разреза ворота и на концах рукавов.

В целом, женские платья жителей Горного Бадахшана имели свои особенности, связанные с климатом и природой региона и конкретного района, культурой населения, социальными факторами, предписаний религии, видов доступных тканей. Сравнение традиционных платьев, используемых в разных районах этого высокогорного региона, позволяет выявить в них как общие черты, так и различия. Рассматриваемый период явился для Памира временем интенсивного развития народной одежды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев. – Вып. 2. - Сталинабад: Институт истории, археологии и этнографии, АН Тадж. ССР, 1958. - 520 с.
2. Баньковский В. С. Памиров. С Шаджана в Рошан и обратно / В. С. Баньковский // Туркестанские ведомости. – 1894. – № 11-14.
3. Бахтоваршоева Л. Б. Платья традиционного покроя таджиков Памира / Л. Б. Бахтоваршоева // Памироведение: Сб. статей. - Душанбе, 1984. - Вып. 1. - С. 145-152.
4. Гордон Т. Э. Путешествие на Памир Гордона. Несколько глав из книги *The Roof of the World* / Т. Э. Гордон. - СПб.: Тип. В. Безобразова и К^о, 1877. - 37 с.
5. Иванов Д. Л. Шугнан. Афганистанские очерки / Д. Л. Иванов // Вестник Европы. – М., 1885. – Т. 3, кн. 6. - С. 612-658.
6. Ишбулдина К. Р. Магические функции женских украшений народов Средней Азии / К. Р. Ишбулдина // Лавровский сборник: Материалы 36-37-х Среднеазиатско-Кавказских чтений 2012-2013 гг. Этнология, история, археология, культурология. - СПб.: МАЭ РАН, 2013. - С. 237-242.
7. Коржинский С. Очерк Рошана и Шугнана с сельскохозяйственной точки зрения / С. Коржинский // Сельское хозяйство и леса. - 1898. - Т. 189. - № 4. – С. 62-69.
8. Моногарова Л. Ф. Материалы по этнографии язгулемцев / Л. Ф. Моногарова // Среднеазиатский этнографический сборник. - Т. 2. - М., 1959. - С. 3-94.
9. Моногарова Л. Ф. Язгулемцы Западного Памира (По материалам 1947 - 1948 гг.) / Л. Ф. Моногарова // Советская этнография. – М., 1949. - № 3. - С. 89-108.
10. Писарчик А. К. Примечания и дополнения А.К. Писарчик к монографии М. С. Андреева «Таджики долины Хуф» / А. К. Писарчик // Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). – Вып. 2. - Сталинабад, 1958. - С. 277-486.
11. Путята Д. Очерк экспедиции Г.-Ш. кап. Путята в Памир, Сариколь, Вахан и Шугнан в 1883 г. / Д. Путята // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. - СПб.: Военная типография, 1884. - С. 1-88.

12. Станкевич Б. В. По Памиру. Путевые записки Б. В. Станкевича / Б. В. Станкевич // Русский вестник. - 1904. - № 10. - С. 457-500.
13. Царева Е. У подножия Крыши мира / Е. Царева (рус., англ.) // Грезы о Востоке (Русский авангард и шелка Бухары). – СПб., 2006. - С. 197-201.
14. Широкова З. А. Таджикский костюм конца XIX – XX вв./З.А. Широкова. – Душанбе: Дониш, 1993.-199 с.
15. Широкова З. А. Костюмный комплекс таджиков-переселенцев из ГБАО в Вахшскую долину / З. А. Широкова, М. М. Шовалиева // Очерки истории и теории культуры таджикского народа. – Т. 4. – Душанбе: Дониш, 2010. – С. 144-163.

ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ЖЕНСКИХ ПЛАТЬЯХ ПАМИРА В КОНЦЕ XIX - СЕРЕДИНЕ XX ВВ.

В статье освещается вопрос об изменениях в традиционной одежде памирских таджиков, которые произошли в период, когда здесь усилилось влияние русской культуры. Объектом исследования служат женские платья разных видов, вышедших в это время из употребления, а также, входившие в местный быт новые образцы. Автор отмечает основные черты платьев с учетом покроя, оформления, сферы применения. Обзор дается по районам, так как в каждом районе из-за их изолированности между собой сложились свои особенности в одежде.

Автор заключает, что женские платья жителей Памира имели свои особенности, связанные с климатом и природой региона и конкретного района, культурой населения, социальными факторами, предписаниями религии, видов доступных тканей. Сравнение традиционных платьев, используемых в разных районах этого высокогорного региона, позволяет выявить в них как общие черты, так и различия. В целом, рассматриваемый период явился для Памира временем интенсивного развития народной одежды.

Ключевые слова: *Таджикистан, Памир, дореволюционный период, Советская власть, традиционная одежда, платье, покрой, отделка, ткань, портновские инновации.*

АНЪАНА ВА НАВОВАРИҶО ДАР ПИРОҶАНҶОИ ЗАНОНАИ ПОМИР ДАР ОҶИРИ АСРИ XIX - МИЁНАҶОИ АСРИ XX

Дар мақола масъалаи ба либоси анъанавии тоҷикони Помир ворид шудани дигаргуниҳо барои даврае, ки дар ин ҷо таъсири фарҳанги рус ривоч гирифт, баррасӣ карда мешавад. Ба сифати объекти тадқиқот пирӯҳанҳои тоҷикии намӯдҳои гуногун, ки аз истифода мебаромаданд ва намунаҳои нав пайдошаванда хизмат мекунад. Муаллиф аломатҳои асосии пирӯҳанҳоро аз нуқтаи назари тарҳ, ороиш, соҳаи истифодабарӣ таъкид мекунад. Тафсир ноҳия ба ноҳия оварда шудааст, чунки он замонаҳо бинобар мавҷуд набудани муоширати устувори ҷуғрофӣ дар либоси сокинони ҳар ноҳия хусусиятҳо ташақкул ёфта буданд.

Муаллиф хулоса баровардааст, ки пирӯҳанҳои занонаи Помир вижагиҳои худро доштанд, ки бо иқлим ва табиати минтақа ва ноҳияҳои мушаххас, фарҳанги аҳоли, омилҳои иҷтимоӣ, муқаррароти дин ва матоъҳои дастрасбуда вобаста буданд. Муқоисаи либоси анъанавии ҳоси ноҳияҳои гуногуни ин минтақа мавҷуд будани ҳам аломатҳои умумӣ ва ҳам фарқиятҳоро нишон медиҳад. Дар умум, давраи муоинашаванда барои Помир замони рушди босуръати либоси мардумӣ гардид.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Помир, замони тоинқилобӣ, давраи шӯравӣ, либоси анъанавӣ, пираҳан, тарҳ, ороиш, матоъ, навигариҳои чеварӣ.*

TRADITIONS AND INNOVATIONS IN WOMEN'S DRESSES OF PAMIR IN THE LATE XIX - MID XX CENTURIES

The article highlights the issue of changes in the traditional clothing of Pamir Tajiks that occurred during the period when the influence of Russian culture increased here. The object of the study is women's dresses of various types that were out of use at that time, as well as new samples that were included in local life. The author notes the main features of dresses, taking into account the cut, design, scope of application. The review is given by districts, since each district has its own peculiarities in clothing due to their isolation from each other.

The author concludes that women's dresses of Pamir residents had their own characteristics related to the climate and nature of the region and a particular area, the culture of the population, social factors, religious prescriptions, types of available fabrics. A comparison of traditional dresses used in different areas of this mountainous region allows us to identify both common

features and differences in them. In general, the period under review was a time of intensive development of folk clothing for the Pamirs.

Keywords: *Tajikistan, Pamir, pre-revolutionary period, Soviet power, traditional clothing, dress, cut, trim, fabric, sartorial innovations.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ёғибекова Бека Турдибековна – унвонҷӯи Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ.

Сведения об авторе:

Ёғибекова Бека Турдибековна – соискатель Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана.

About the author:

Yogibekova Beka Turdibekovna – Candidate of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

ИНЪИКОСИ ТАРБИЯИ ҒОЯВӢ-СИЁСИИ ҶАВОНОН ДАР АДАБИЁТИ ИЛМИИ СОЛҲОИ 60-80-УМИ АСРИ ХХ

Шоев Ф. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқи тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ буда, муаррихон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон ва ҷомеашиносон мунтазам доир ба масъалаи мазкур таҳлилу омӯзишҳои худро бароҳ монда, асару мақолаҳои мазмуну муҳтавоашон гуногун нашр намудаанд.

Дар солҳои 60-80-уми қарни ХХ ин масъала зери таваҷҷӯи олимони қарор гирифта, матлабҳои гуногун дар шакли монография, рисолаҳои номзадию докторӣ ва дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷлаҳо мақолаҳои илмӣ-оммавӣ нашр гардидаанд. Аз ҷумла, соли 1963 муҳқиқ А.Валиев дар рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» мақолаеро таҳти унвони «Моҳият ва мақсади тарбияи коммунистӣ» нашр намуда буд. Дар матлаби мазкур муаллиф мақсад ва моҳияти тарбияи коммунистиро баён намуда, доир ба тарбияи ҷавонон ва роҳҳои шуурнок намудани онҳо изҳори назар намудааст. Мавсуф қайд намудааст, ки тарбия ва бавоя расонидани насли дорои шуури сиёсӣ дар солҳои 60-80 ум яке аз ҳадафҳои асосии ҷомеаи коммунистӣ ба шумор меравад. Зеро, шумораи зиёди аҳолии Ҳокимияти Шӯравиро насли ҷавон ташкил медиҳад. Маҳз бо иштироки фаолонаи ҷавонони дорои тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ метавон пояҳои ҷомеаи коммунистиро мустаҳкам намуда, дар ҳаёти сиёсии он ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. [1]

Соли 1965 дар маҷлаи дар боло зикршуда мақолаи Котиби аввали КМИВКЧ-и Тоҷикистон Г. Бобосодиқова бахшида ба 40 солагии комсомоли Тоҷикистон таҳти унвони «Чилсоли пуршӯхрат» чоп гардидааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф вобаста ба рушди ахлоқию маънавии ҷавонон изҳори назар намуда, қайд кардааст, ки ҷавонони мо дар гули чилсол дорои маънавиёти бузург гардиданд. [2]

Дар ҳарду мақолаи мазкур муаллифон вобаста ба вазъи сиёсӣ бештар ба ҷанбаҳои мусбӣ масъалаи таваҷҷӯҳ намудаанд. Танҳо он чизеро баён сохтаанд, ки зери сиёсати Ҳизби коммунисти дар ҷумҳурии мо роҳандозӣ гардида буданд. Чи тавре Г. Бобосодиқова таъкид намудааст дар чилсоли фаъолияти ташкилоти коммунистӣ маънавиёти ҷавонони мо боло рафтааст. Аммо дар асл ҷавонон аз маънавиёти бою рангини гузаштаи миллати хеш бебаҳра буданд.

Дар баробари наشري мақолаҳо дар солҳои 60-70 уми асри ХХ инчунин наشري баршӯро, монография, асарҳои илмӣ ва Ҳимояи рисолаҳои илмӣ низ роҳандозӣ гардида буд.

Соли 1966 И. У Қосим. рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Деятельность комсомольских организации Таджикистана по коммунистическому воспитанию рабочей молодежи (1959-1965)» дифоъ намудааст. Номбурда дар мундариҷаи рисолаи худ аз мубрамият ва муҳимияти тарбияи сиёсии ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои 60-80 уми асри гузашта ёдовар гардида, нақши ташкилотҳои коммунистиро дар тарбияи ғоявӣ-сиёсии онҳо

хеле хоса нишон додаст. И. У. Қосим. дар таҳқиқ аз маводҳои зиёди илмӣ истифода намуда, ҳар як масъаларо хеле муфассал баён намудааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ ба ҳулосае омадааст, ки нақши лексия, маърузаҳо, шабҳои саволу ҷавоб ва семинарҳо дар баланд бардоштани тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон хеле муҳим мебошанд. Муҳаққиқ мисолҳои зиёд аз маҳфилҳои илмӣ оварда, зикр намудааст ки дар фосилаи солҳои 1958-1959 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1265 маҳфилҳо дар мактабҳои сиёсӣ амал менамуданд, ки онҳо 34000 нафар ҷавонро фаро мегирифтанд. Ҳамзамон муаллифи рисола дарҷ намудааст, ки лексияҳои комсомолону ҷавонон бори аввал соли 1959 дар ҶШС Тоҷикистон дар назди кумитаҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ комсомолӣ ташкил шуда буданд. Онҳо дар баробари таълиғи воҳӯрии ҷавонро бо олимон, санъаткорон, адабиётшиносон таъмин намуда дар натиҷа дараҷаи тарбияи ғоявӣ ва сиёсии ҷавонон боло бардошта буданд.[3]

Соли 1975 Л. И. Яворская рисоли номзоди таҳти номи «Деятельность Компартии Таджикистана по развитию их роли в коммунистическом воспитании студенческой молодежи в период XX- XXIV съездами КПСС» дифоъ намудааст. Дар рисолаи мазкур муаллиф фаъолияти Ҳизби Коммунистии Тоҷикистонро дар баланд бардоштани мавқеи фанҳои ҷаъмиа ва тарбияи коммунистии ҷавонону донишҷӯён дар давраи байни анҷуманҳои XX-XXIV мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Номбурда дар таҳқиқоти худ қайд кардааст, ки дар тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон дар баробари дигар воситаҳои таъсиррасон нақш ва ҷойҳои илмҳои ҷомеашиносӣ низ хеле бузург аст.[4]

Н. Ф. Сияров боби сеюми рисолаи худро ба масъалаи баррасашаванда «Комсомоли Тоҷикистон ёрдамчи фаъоли партия дар тарбияи ғоявӣ сиёсии ҷавонон» бахшидааст. Дар ин қисмат муаллиф доир ба методу усулҳои беҳтар намудани тарбияи сиёсии ҷавонон пажӯҳиш бурдааст. Ӯ қайд кардааст, ки агар дар соли таҳсили 1959-1960 дар системаи сиёсии комсомолӣ 1265 таълиғчиён фаъолият доштанд дар соли таҳсили 1969-1970 ин шумора ба 2914 нафар баробар гардид.

Муҳаққиқ Н. Ф. Сияров дар баробари ҳимояи рисоли номзодӣ боз чандин таҳқиқотҳои илмӣ доир ба масъалаи тарбияи коммунистии коргарҷавонон анҷом додааст. Ӯ китобро бо номи «Насли арзандаро тарбия кунем» навиштааст. Дар китоби мазкур муаллиф ба кори ташкилоти комсомолии Тоҷикистон оид ба тарбияи коммунистии коргарҷавонон ва шаклу усулҳои он ибрози назар менамояд. Вобаста ба масъалаи мазкур мавсуф қайд менамояд, ки масъалаи тарбияи ғоявӣ ҷавонон таълими сиёсии онҳо, кори асосии кулубҳои сиёсӣ мебошад.[5]

Соли 1988 Зикрѐева М. Ф. дар мавзӯи «Деятельность комсомол Таджикистана по коммунистическому воспитанию женской молодежи в условиях совершенствования социализма (1976-1986)» рисолаи номзоди дифоъ намудааст. Рисолаи Зикрѐева М. Ф. нахустин пажӯҳише мебошад ки дар он муаллиф тамоми самтҳои тарбияи духтарони ҷумҳуриро дар замони Шӯравӣ мавриди омӯзиш қарор дода аст.

Ф.М. Зикрѐева дар рисоли худ роҳу воситаҳои гуногуни тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавондухтаронро нишон дода, нақш ва мақоми Шӯроҳои духтаронро дар тарбияи ҷавондухтарон муҳим арзёби намудааст. Чунончӣ, ӯ қайд менамояд дар фосилаи солҳои 70-80 уми асри XX дар Тоҷикистон шӯроҳои ҷумҳуравӣ 4 вилоятӣ, 55 шаҳрию ноҳиявӣ, 3315 ташкилотҳои ибтидоии шӯроҳои духтарон амал мекарданд, ки дар тарбияи коммунистии ҷавондухтарон нақши муайян доштанд мутаасифона на ҳамаи онҳо аз рӯи марому мақсади муайян фаъолият мекарданд.

Ф. М. Зикрѐева дар баробари шӯроҳои духтарон инчунин нақши маҳфилҳои «Равшан», «Сайёра», «Гвоздика» ва «Ромашка» дар баланд бардоштани маданияти сиёсии ҷавондухтарон бузург доништааст. [6]

Б. Х. Аҳмедов соли 1989 таҳти унвони «Руководство компартии Таджикистана идейно-политическим воспитанием сельской молодежи (1976-1980 гг)» рисолаи номзоди дифоъ кардааст. Бояд қайд намуд, ки дар солҳои 70-80 ум рисоли ҳимоянамудаи муҳаққиқ дар кори худ тарбияи ғоявӣ ҷавонро як аз бахшҳои асосӣ фаъолияти ташкилотҳои ҷаъмиатию ҳизбӣ доништа, қайд менамояд, ки тарбияи ғоявӣ ҷавонон дар Тоҷикистон хусусати баҳуд

хос дорад. Чункӣ 62 ғоизи аҳолии деҳоти Тоҷикистонро насли ҷавон ташкил медиҳад. Дар дигар давлатҳои узви Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамагӣ 32 ғоиз аҳоли деҳоташонро ҷавонон ташкил медиҳад. Ин нишондод далели он аст, ки пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ аз рушди ҷавонони деҳот вобастагии зиёд дорад. Бинобар ин зарур аст, ки тарбияи ғоявии ҷавонон дар деҳоти мамлакат дуруст бароҳ монда, барои ташаккули тарбияи ғоявии онҳо тамоми шароит фароҳам гардонидани шавад.

Муҳаққиқ дар таҳқиқоти худ ба омӯзиш ва роҳу услҳои тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон диққати махсус дода, ибраз менамояд, ки яке аз роҳҳои асосии пойдор шудани ҷаҳонбинии марксистӣ-ленинӣ ин бароҳ мондани омӯзиши осори классикони марксизм-ленинизм, барнома ва қарорҳои ХКШШ мебошад. [7]

Ҳамин тавр, дар солҳои 70-80 уми асри XX вобаста ба масъалаи тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон як қатор асару мақолаҳои илмӣ брашураву монографияҳо ва корҳои илмӣ анҷом дода шудааст. Дар онҳо паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷавонони ҷумҳурӣ хусусан қисмати тарбияи ғоявӣ-сиёсии онҳо мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмедов Б.Х. «Руководство компартии Таджикистана идейно-политическим воспитанием сельской молодежи (1976-1980 гг)»/ Б.Х. Аҳмедов -Душанбе, 1989.
2. Бобосодиқова Г. Чил соли пуршӯҳрат / Г.Бобосодиқова // Коммунисти Тоҷикистон, 1965, №11, С. 15-19
3. Валиев А. Моҳият ва мақсади тарбияи коммунистӣ/А.Валиев / Коммунисти Тоҷикистон, 1963, №7,-С.17-23
4. Зикрѐева М.Ф. «Деятельность комсомол Таджикистана по коммунистическому воспитанию женской молодежи в условиях совершенствования социализма (1976-1986)». / М.Ф. Зикрѐева -Душанбе, 1988,
5. Қосимов И.У. «Деятельность комсомольских организации Таджикистана по коммунистическому воспитанию рабочей молодежи (1959-1965)». / И.У. Қосимов//Дис...канд. ист наук.-Душанбе, 1966, 240с.
6. Сијоров Н.Ф. «Комсомол Таджикистана активный помощник Коммунистической партии в развитии социалистической промышленности (1959-1973)». / Н.Ф. Сијоров -Душанбе, 1975. 210с.
7. Яворская Л.И. «Деятельность Компартии Таджикистана по развитию их роли в коммунистическом воспитании студенческой молодежи в период XX- XXIV съездами КПСС»./Л.И. Яворская -Душанбе, 1975

ИНЪИКОСИ ТАРБИЯИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ДАР АДАБИЁТИ ИЛМИИ СОЛҲОИ 70-80-УМИ АСРИ XX

Тарбияи ғоявӣ-сиёсии ҷавонон дар солҳои 70-80 уми асри XX яке аз самтҳои асосии фаъолияти Ҳукумати Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳамин буд, ки масъалаи мазкур тавачҷӯҳи доираи васеи олимону муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда буд. Дар масъалаи мазкур садҳо пажӯҳишгарон рисолаҳои номзадӣ докторӣ, монографияву брашураҳо ва мақолаҳои илмӣ-оммавӣ нашр намудаанд.

Дар мақолаи мазкур инъикоси тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ ҷавонон дар адабиёти илмии солҳои 70-80 асри XX мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аз мақолаи мазкур метавон доира олимони соҳаи таърихшиносӣ ва ҷомеашиносӣ истифода баранд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, сиёсат, ғоя, ақида, маънавӣ, рушд, пешрафт, ташаккул, таҳаввул, коммунист.

ОТРАЖЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1970-1980-х гг

В 70-80-е годы 20 века идейно-политическое воспитание молодежи считалось одним из основных направлений деятельности Советского правительства. Именно поэтому данная проблематика привлекла внимание широкого круга ученых и исследователей. Сотни исследователи опубликовали кандидатские и докторские диссертации, монографии, брошюры и научно-публицистические статьи по этой проблеме.

В данной статье исследовано отражение идейно-политического воспитания молодежи в научной литературе 70-80-х годов XX века. Данная статья может быть использована учеными в области истории и социологии.

Ключевые слова: молодежь, политика, идея, мнение, духовное, развитие, прогресс, становление, эволюция, коммунист.

THE REFLECTION OF POLITICAL EDUCATION OF YOUTH IN SCIENTIFIC LITERATURE OF 1970-1980 YEARS

In the 70s-80s of the 20th century, the ideological and political education of the youth was considered one of the main areas of activity of the Soviet Government. That is why this issue attracted on many wide range of scientists and researchers. On this issue have published hundreds of candidate and doctoral theses, monographs, brochures and scientific or public articles.

This article reflected and has been investigated the ideological and political education of young people in scientific literature of 70s-80s of the 20th century.

Keywords: youth, politics, idea, opinion, spiritual, development, progress, formation, evolution, communist.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шоев Ғайратшо Атолиқшоевич – номзади илмҳои таърих, докторанти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Тел: (+992) 900041010.

Сведения об авторе:

Шоев Ғайратшо Атолиқшоевич-кандидат исторических наук, докторант кафедры истории таджикского народа Таджикского национального университета, Тел: (+992) 900041010

About the author:

Shoiev Gayratsho Atoliqshoevich-Candidate of Historical Sciences, Doctoral student of the Department of History of the Tajik People of the Tajik National University, Phone: (+992) 900041010.

ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБӢ ВА ПЕДАГОГИИ КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Таширфзода Ф. Қ., Асламов Б. С.

Академияи Вазорати корҳои дохилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Паёми Президентони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21. 01. 2022 яке аз бахшҳои муҳимро дастовардҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад. Аз ҷумла Пешвои миллат дар Паёми мазкур зикр намуданд: «Олимони ҷомеашиноси моро зарур аст, ки яқчо бо зиёиёни эҷодкор дар шароити ҷаҳонишавӣ бо мақсади ҳифзи арзишҳои миллии, таъриху фарҳанг ва забону адабиёти миллати куҳанбунёдамон дар роҳи ба ҷаҳониён ҳарчи бештар муаррифӣ кардани таърих, тамаддун ва фарҳанги халқи тоҷик рисолати шаҳрвандиву миллии худро ба таври шоиста иҷро намоянд. Вобаста ба тағйирёбии иқлим, баландшавии бисоликаҳои ҳарорати миёнаи кураи Замин ва пайомадҳои манфии он барои ҳаёти инсон, олами ҳайвоноту наботот ва пириҳои кишвар олимони мо омӯзиш, таҳқиқ ва мониторинги доимиро дар ин самтҳо ба роҳ монда, роҳу усулҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимиро яқчо бо олимони минтақа ва ҷаҳон коркард ва амалӣ намоянд. Фарҳанг ҳамчун омилҳои асосии тарбияи маънавию ахлоқии ҷомеа ва муаррифгари таърих ҳамеша таҳти таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Бояд таваҷҷуҳ дод, ки аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон вобаста ба таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати куҳанбунёди тоҷик дар дохили кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ иқдомоти зиёде амалӣ гардида истодаанд. Ҳифзи мероси фарҳанги моддиву ғайримоддии миллати бостониамон, ки гувоҳи зиндаи таърихи шашҳазорсолаи халқамон мебошад, вазифаи муҳимтарини мо - ворисони ин мероси бузург ба ҳисоб меравад. Эҳёи арзишҳои миллии ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ барои баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва ҳудогоҳиву ҳештаншиносии мардум, хусусан, наврасону ҷавонон бисёр муҳим мебошад. Ба шарофати соҳибхитӣ мо арзишҳои бостонӣ ва расму ойинҳои неки миллиамонро эҳё карда, онҳоро ба хотири баланд бардоштани ҳудогоҳиву ҳудушиносии ҳамватанонамон ва муаррифии шоистаи халқи куҳанбунёдамон дар арсаи ҷаҳон рушд дода истодаем, ки «Шашмақом», «Фалак», Наврӯз, Тиргон, Меҳргон ва Сада аз ҷумлаи

онҳо мебошад. Ифтитоҳи бинои нави Китобхонаи миллии барои 10 миллион нусха китоб дар пойтахти мамлакат-шаҳри Душанбе, баргузории намоишгоҳҳои байналмилалӣ китоб, озмунҳои гуногун, махсусан, озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», нашри силсилакитоби «Ахтарони адаб» иборат аз панҷоҳ ҷилд, ба ҳар як оилаи кишвар ба таври ройгон дастрас гардидани шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров, таҷлили Рӯзи китоб, бунёди дахҳо театр, қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо, боғҳои фарҳангу фароғат дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ва сафарҳои ҳунарии аҳди фарҳанги мо ба дахҳо кишвари дунё аз муҳимтарин дастовардҳои даврони истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи фарҳанги миллии ба шумор мераванд». [1]

Мақомоти милитсияи тоҷик яке аз рӯкҳои муҳими давлатдорӣ буда, дар ҳифз ва таҳкими истиқлолияти давлатӣ ибтидо аз соли 1991 то ба имрӯз нақши муҳим бозидааст. Солҳои аввали истиқлолият хеле мушқил буд. Дар ин бора олимони ватанӣ Раҳимзода Р.Ҷ. менависад: «Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибситиқлолии худро дар шароите эълон намуд, ки дар ҳама ҷабҳаҳои давлатдорӣ ҳанӯз аз замони сохти давлатдорӣ шуравӣ ба мерос монда буд. Илова бар он аз солҳои аввали истиқлолият ҷумҳурӣ ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки он ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, моддӣ ва ғайра зарари калон расид». [2.с.3]

Мавзӯи фарҳанги касбӣ ва педагогӣ дар адабиёти илмӣ инъикоси васеи худро пурра наёфтааст, оид ба фарҳанги касбӣ ва педагогии корманди милитсия (политсия) маълумотҳо чандон зиёд нестанд. Милитсияи тоҷик яке аз рӯкҳои муҳими давлатдорӣ ва таҳкимбахши Истиқлолият ва сохтори конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Фаъолияти рӯзмарраи милитсияро бе фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандон, таъмини таъриҳи устувори иҷтимоӣ онҳо тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бахусус Вазири қорҳои дохилӣ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, генерал-полковники милитсия Раҳимзода Рамазон Ҷамро ба фарҳанг ва этикаи касбии кормандон, вазъи иҷтимоӣ онҳо таваҷҷуҳи хос ва ғамхориҳои беш зоҳир менамоянд. Худ як шахсияти ташаббускор, эҷодкор, олим, педагог ва мутахассиси варзидаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, фарҳанги фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро омилҳои асосии пешравии фаъолият ва рӯкҳои асосии муҳими тарбияи касбии кормандони милитсия мебинанд.

«Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибситиқлолии худро дар шароите эълон намуд, ки дар ҳама ҷабҳаҳои давлатдорӣ ҳанӯз аз замони сохти давлатдорӣ шуравӣ ба мерос монда буд. Илова бар он аз солҳои аввали истиқлолият ҷумҳурӣ ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки он ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, моддӣ ва ғайра зарари калон расид» - менависад Раҳимзода Р.Ҷ. [3.с.3]

Дар ҷомаи муосир фарҳанги касбӣ ва педагогӣ, ҳамчун қисми таркибии ҳаёти маънавӣ нақши бузург дорад. Муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ маҳз тавассути фарҳаги сиёсӣ, унсурҳои иҷтимоӣ, баҳодихӣ, майлони одамон, инчунин меъёр, малака ва тарзҳои рафтори сиёсии одамон баромад менамояд. Заминаи асосии фарҳанги сиёсӣ ин рушди устувори иқтисодӣ ва иҷроии ҳадафҳои стратегӣ кишвар мебошад, ки онҳо аз таъмини амнияти озуқаворӣ, истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар мебошад. Тоҷикистон, ки роҳи бунёд ва эъмори давлати демократиро ҳадафи худ қарор додааст, бештар ба арзишҳои маънавӣ ё худ маърифатӣ, бахусус фарҳанги сиёсӣ ниёз дорад. «Таърихи тамаддуни башарӣ гувоҳ аст, ки худшиносӣ ва ифтихори миллии пойдевори бақои миллат аст, Миллате, ки забон, тафаккури миллии, таъриху адабиёт, расму оин ва арзишҳои фарҳангро аз даст медиҳад, истиқлолияти худро пуштибонӣ карда наметавонад» - менависад, Пешвои муаззамии миллат муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон [4.с.38]. Барои ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони МКД заминаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ лозим аст ва дар ин самт бояд таъриҳи иқтисодӣ муҳайё кардан лозим меояд, ки дар ин ҷода қорҳои назаррас анҷом дода мешаванд ва дар ин замина рӯҳия, шуури сиёсии кормандон ташаккул меёбад. «Маҳз бо ибтикор, таваҷҷуҳ ва талошҳои пайвастаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъриҳи қуҳани халқи тоҷик эҳё гардида,

осори қадимаи он ба маърази умум гузошта шуд. Бо ҷалби таърихшиносону бостошиносонҳо дахҳо мавзёҳои қадиму таърихии кишвар кашфу азнавсозӣ карда шуданд, ки имрӯз онҳо шаҳодати возеҳи яке аз миллатҳои қадимтарини дунё будани тоҷиконанд» - менависад, Раҳимзода Р. Ҳ. [5.с 54] Барои баланд бардоштани маърифат ва фарҳанги сиёсии кормандон дар Вазорати корҳои дохилӣ дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ як қатор тадбирҳои муҳими фарҳангӣ ба роҳ монда шуданд, ки барои ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандон дорои аҳамияти калон мебошанд:

-қабули Фармони №1 аз 01. 01. 2006 «Дар бораи хушмуомилагӣ ва муносибати бодикқати кормандони МКД ва хизматчиёни ҳарбии қушунҳои дохилӣ бо шаҳрвандон»;

-қабули Кодеси одоби касбии корманди милитсия, таҳти фармони №196/з аз 17. 02. 2017;

-таъсис ва фаъолияти ҳафтаномаи ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии «Қонун ва ҷомеа», аз 06. 02. 2008;

-таъсис ва фаъолияти ансамбли «Сипар» - и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, моҳи октябри соли 2000-ум;

-ифтитоҳ ва фаъолияти Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон-ҳамчун маркази бузурги таълим, тарбия, илм ва фарҳанги тайёр намудани мутахассисон, 30-августии соли 2017;

-ифтитоҳи бинои нави РКҶ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 07. 11. 2017.

-ифтитоҳи Маркази муқовимат ба терроризм, экстремизм ва сепаратизми Вазорати корҳои дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 09. 11. 2018;

-ифтитоҳи бинои нави Даъвати таъиноти махсуси РМЗҶМ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22. 11.2019.

-таъсис ва фаъолияти Муассисаи давлатии таълимии «Коллеҷи милитсияи ВІСД ҚТ» бо қароргоҳ дар шаҳри Кулоб, 21. 01. 2015;

-таъсис ва фаъолияти Муассисаи давлатии таълимии «Коллеҷи оташнишонӣ-техникии ВКД ҚТ» дар ноҳияи Данғара, 01. 03. 2018;

-таъмиру тармими Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи Акашариф Ҷураев бо сарпарастии ВКД дар арафаи Рӯзи милитсияи тоҷик, ноябри соли 2018;

-ташрифи кормандони МКД ба театрҳо ва Марказҳои фарҳангии ҷумҳурӣ-мунтазам;

-таъсис ва фаъолияти маҳфили адабии «Ҳамешабахор» дар Китобхонаи Миллии Тоҷикистон бо иштироки кормандони МКД, 2016-2021;

-таъсис ва фаъолияти Маркази матбуоти ВКД: барномаҳои «Ахбори ВКД» ва «Набз» дар шабакаҳои телевизионии ҷумҳурӣ, ҳафтае як маротиба;

-таъсис ва фаъолияти Сономаи расмӣ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vkd.tj;

-ба феҳристи воститаҳои ахбори омма ворид гардидани нашрияи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Набзи милисия», 24-августии соли 2015.

-нашри дастури амалии корманди бозрасии давлатии автомобилӣ бо ронанда-шаҳрванди хориҷӣ. Душанбе, 2018.

-ифтитоҳи Маҷмааи варзишии ВКД, 23. 04. 2013;

-таъсис ва фаъолияти Шӯрои ҷамъиятӣ оид ба мусоидати ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ислоҳоти милитсия дар назди Вазорати корҳои дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 11-ноябри соли 2014;

-таъсис ва фаъолияти гурӯҳи «Авангард» ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20- августии соли 2015;

- ба Шохиси Россиягии иқтибосоварии илмӣ (РИНЦ) соли 2015 ва бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Россия аз 6 июни соли 2017 ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризӣ ворид гардидани Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-таъсис ва фаъолияти Маркази илмӣ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон(2016) ва нашри маҷаллаи байнидавлатии ИДМ - Наркофронт, 20-июни соли 2017;

-таъсис ва фаъолияти Маркази илмӣ-тадқиқотии СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 14. 11. 2014;

-гузаронидани пурсиши сотсиологӣ дар байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ оид ба баланд бардоштани обрӯ ва нуфузи корманди милитсия дар ҷомеа, 18. 06. 2018;

-таъсис ва фаъолияти Маркази тестии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани дараҷаи таҳассус ва ҷо ба ҷогузори кадрҳо;

-таъсиси як қатор мукофотҳои соҳавии ВКД, аз қабилӣ медали «Барои мусоидат», аз 25. 10. 2014; Нишони сарисинагии «Корманди беҳтарини оперативӣ» аз 05. 10. 2014; Раҳматномаи Вазири корҳои дохилӣ аз 25. 10. 2014;

-Стратегияи ислоҳоти милитсия барои солҳои 2013-2020, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19. 03. 2013, №1438 тасдиқ шудааст;

-Барномаи ислоҳоти (рушди) милитсия барои солҳои 2014-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03. 05. 2014, №296 тасдиқ шудааст;

-фаъолияти Шуъбаи милитсияи экологӣ ва туризми ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҷалби сайёҳон ба кишвар, августи соли 2019;

-Роҳнамо барои кормандони милисия, ки тартиботи ҷамъиятиро дар раванди интиҳобот таъмин менамоянд, бо қарори КМИР Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16. 12. 2019, №28 тасдиқ шудааст;

-таъмиру тармими ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ дар ноҳияи Ховалинг ва дигар манотиқи ҷумҳурӣ, давра ба давра;

- гузаронидани озмуни корманди беҳтарини оперативӣ, муфаттиши беҳтарин, нозири беҳтарини минтақавии милитсия, омӯзгори беҳтарин, ҳар сол як маротиба;

-таъмиру тармим ва ҷалби кормандон ба Осоишгоҳ ва Марказҳои таълиму тармими ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мантии гуногуни кишвар, давра ба давра;

-табдили Хадамоти пешгирии ҳуқуқвайронкунии байни ноболиғону ҷавонони ВКД ҚТ ба Раёсати огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии байни ноболиғону ҷавони ВКД ҚТ, соли 2019;

-кушодан ва фаъолияти бунгоҳҳои замонавии тартиботи ҷамъиятӣ ва пешгирии зуроварии оилавии ШВКД-ҳои шахру ноҳияҳо дар тамоми манотиқи кишвар;

-таъмиру тармими пурраи қисмҳои ҳарбии Қушунҳои дохилии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини шароити беҳдошт ва фарогати аскарону афсарон, давра ба давра;

-ифтитоҳи бинои нави Раёсати тибии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010;

-таъмиру тармими пурраи бинои Дастаи таъиноти махсуси ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019;

-таъмиру тармими пурра ва ифтитоҳи биноҳои нави замонавии ШВКД - ҳои шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, давра ба давра;

-кушодан ва фаъолияти корхонаи «Комбината дузандагӣ»и РТМТН ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 ноябри соли 2019;

-ифтитоҳ ва фаъолияти бинои таълими факултети №6 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 ноябри соли 2019;

-ҷалби кормандон ба варзиш, ташкили даврии Спартакиада ва мусобиқаҳои ВКД ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар;

-таъсиси курсҳои кутӯҳмудати тақмили ихтисос да заминаи Академияи ВКД, Маркази муқовимат бо терроризму экстремизм ва сепаратизми РМЗҶМ ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълими ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, давра ба давра дар давоми сол;

-ташкили саёҳии дохилӣ ба ҷойҳои таърихӣ, Осорхонаи миллӣ, Китобхонаи Миллӣ, Боғҳои Миллӣ - мунтазам;

-аъзо гардидани кормандони МКД ба Китобхонаи Миллии Тоҷикистон;

-ташқил ва гузаронидани озмуни китобхонӣ, рӯзи китобхонӣ ва дигар озмунҳои фарҳангӣ, давра ба давра.

Чандин дигар тадбирҳои муҳими фарҳангӣ барои баланд бардоштани фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ андешида шуданд, ки ба ҳештаншиносӣ ва ватадӯстии онҳо таъсирбахш мебошанд. Нақши фарҳанги касбӣ ва педагогӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии сиёсии кормандон хеле бузург аст. Фарҳанги сиёсӣ дорой сохтор ва унсурҳои таркибии хеш мебошад, ки ба шуури ҷамъиятии кормандон таъсири мусбӣ мерасонад. Фарҳанги сиёсии кормандони МКД -ҳамчун шакли махсуси фарҳанги сиёсӣ-садоқат ба

ватандорӣ, Президент, миллат, сохти конституционӣ, манфиатҳои давлат баромад менамояд. [6. с. 5-8;18-26] «Миллати тоҷик миллати соҳибмаърифат ва дорои тамаддуни оламгир аст ва месазад, ки мову шумо арзишҳои миллӣ, мероси фарҳангӣ, таърихи куҳанбунёд, илму адабиёт ва хунари волои онро ба хотири расидан ба қадри истиқлолият, хувияти миллӣ, худшиносӣ ва давлату давлатдорӣ навин пайвасти омӯзему талқин намем» - менависад, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. [7. с. 16.] Бори аввал мафҳуми фарҳанги сиёсӣ дар илм асри 18 аз тарафи файласуфи немис И. П. Гердер (1744-1803) пешнаҳод гардида буд, ки минбаъд такмил ёфта дар асрҳои 20-21 беш аз 40-ташреҳи он истифода гардид. Дар маҷмӯи фарҳанги сиёсӣ маҷмӯи арзишҳо, нишондод, эътиқод, майлонҳо, рамзҳо ба шумор рафта, ба сифати батартибсозии таҷрибаи сиёсӣ ва танзимгари рафтори сиёсӣ ва ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ баромад менамояд, ки дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогӣ дар Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххаси тарбиявӣ-маърифатӣ, фарҳангӣ-педагогӣ дар ин ҷодаи хеле муҳими сиёсати давлатӣ роҳандозӣ гардиданд, ки тадқиқоти илмиро тақозо менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21. 12. 2021. Манбаъи электронӣ: <http://www.president.tj>. Санаи мурочиат 04. 02. 2022.
2. Раҳимзода Р. Ҳ. Ҳадафҳои стратегияи миллӣ - Асоси амнияти иқтисодӣ. Душанбе, 2020. С. 3.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавобҳои ояндаи миллат. Душанбе, Ирфон, 1998. - С. 38.
4. Раҳимзода Р. Ҳ. , Фазилати Пешво. Душанбе, 2019. С. 54.
5. Асламов Б. С. , Боев Ҷ. Ҷ., Саидолимов К. С. Фарҳанги сиёсӣ. Душанбе, Академияи ВКД, 2007. -С. 5-8;18-26.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе, 2019. С. 16.
7. Абдуллоев Р. А. Рафтор ва одоби хизмати кормандони мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2003.
8. Асрориён У., Сайболиев Н. Мавод доир ба назарияи фарҳанг. Душанбе, 1994.
9. Барномаи ислоҳоти (рушди) милитсия барои солҳои 2014-2020. Душанбе, 2019.
10. Стратегияи ислоҳоти милитсия барои солҳои 2013-2020. Душанбе, 2019.
11. Солиев К.Ҳ., Мансурзода А. М. , Абдулаҳадзода А. А. , Нуридинзода С. Н., Мирзорустамов М. М. Роҳнамо оид ба ҳамкории милитсия бо ҷомеа. Душанбе, 2020.
12. Одоби касбӣ ва муоширати хизматчиҳои давлатӣ. Душанбе, 2007.
13. Мирзоев С. Б. , Шарипов Ф. Р. Этикаи касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ. Душанбе, 2014.
14. Бойзода Ҷ. Ҷ. Этикаи касбӣ, Душанбе, 2017.

ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБӢ ВА ПЕДАГОГИИ КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ ҚОРҲОИ ДОХИЛӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақола мазкур масоили ташаккули фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар солҳои истиқлолияти давлатӣ вобаста ба назари олимони ватанӣ ва дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ гардида, дастовардҳои мақомоти милитсияи тоҷик дар баланд бардоштани фарҳанги касбӣ ва педагогии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар асоси арзишҳои миллӣ инъикоси худро ёфтааст.

Калидвожаҳо: фарҳанг, давлат, худшиносӣ, ватандустӣ, фарҳанги касбӣ, фарҳанги педагогӣ, мероси фарҳангӣ

ФОРМА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СОТРУДНИКОВ ОВД В ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье анализируются и обсуждаются вопросы формирования профессионально-педагогической культуры сотрудников органов внутренних дел в годы государственной независимости согласно взглядам отечественных ученых и в свете Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации в Верховную Ассамблею Республики Таджикистан и достижения

органов власти Таджикская милиция находит свое отражение в повышении профессионально-педагогической культуры сотрудников органов внутренних дел на основе национальных ценностей.

Ключевые слова: культура, государство, самопознание, патриотизм, профессиональная культура, педагогическая культура, культурное наследие.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE OF THE EMPLOYEES OF THE DEPARTMENT OF INTERNAL AFFAIRS IN THE YEARS OF STATE INDEPENDENCE

The article highlights issues of the formation of professional and pedagogical culture of the department of internal affairs in the years of independence, according of the views of domestic scientists and in the light of the Message of the President of The Republic of Tajikistan, Leader of the Nation to the Majlisi Namoyandagon of the Republic of Tajikistan. Here also reviewed achievements of Tajik police for improvement professional and pedagogical culture of the department of internal affairs on the basis of national values.

Keywords: culture, state, self-knowledge, patriotism, professional culture, pedagogical culture, cultural heritage.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Таширифзода Фозил Қурбан - муаллими калони кафедраи фанҳои ҷамъиятии Академияи ВҚД ҶТ.

Асламов Бозорали Сафаралиевич. - ходими калони илмии шӯбаи адъюнктурои Академияи ВҚД ҶТ.

Сведения об авторах:

Таширифзода Фозил Курбан - старший преподаватель кафедры общественных наук Академии МВД Республики Таджикистан.

Асламов Бозорали Сафаралиевич. - старший научный сотрудник адъюнкт-отдела Академии МВД Республики Таджикистан.

About the author:

Tashrifzoda Fazil Qurban - Senior lecturer of the Department of Social Sciences of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan.

Aslamov Bozorali Safaralievich. –Senior scientific researcher of the adjunct department of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan.

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 5 (100)**

**Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 100,5 усл. п.л.50
Подписано в печать 01.12.2022 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.